Acta musei napocensis

37-38-II
2000-2001

MINISTERUL CULTURII ŞI CULTELOR
MUZEUL NAŢIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

ACTA MVSEI NAPOCENSIS

37-38

ISTORIE

II

2000-2001

EDITURA NEREAMIA NAPOCAE
CLUJ-NAPOCA
2003

COLEGIUL DE REDACȚIE:

IOAN PISO – Director general
TUDOR SĂLĂGEAN – Redactor responsabil
LIVIA CĂLIAN – Secretar de redacție

MEMBRI:

ANA MARIA SZŐKE, PETRU IAMBOR, OVIDIU MUNTEAN, MELINDA MIHALY, IOAN CIUPEA, DANIELA COMȘA, DOINA BOROȘ

FOTO:
SERGIU ODENIE

COPERTA:
KÁROLY TÖRÖK

FOTOCOPERTA:
Sfeșnic din bronz, sec. XIII, MNIT

ISSN 1454-1521
ISBN 973-7951-36-0

FONDATOR: Acad. **CONSTANTIN DAICOVICIU**

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
Publicația Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. Orice corespondență de va adresa: Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, 400020, Cluj-Napoca, str. C. Daicoviciu, nr. 2, Tel/fax: 004 0264 591718; Tel: 004 0264 595677.
Email: secretariat@mnit.museum.utcluj.ro; theodorus@mnit.museum.utcluj.ro.

ACTA MVSEI NAPOCENSIS
Publication du Musée National d'Histoire de la Transylvanie. Toute correspondence sera envoyée a l'adresse: Musée National d'Histoire de la Transylvanie, 400020, Cluj-Napoca, rue C. Daicoviciu, n° 2, Roumanie, tel/fax: 004 0264 591718; Tel: 004 0264 595677.
Email: secretariat@mnit.museum.utcluj.ro; theodorus@mnit.museum.utcluj.ro

---

EDITURA NEREAMIA NAPOCAE
Director: Cristian Matos
Cluj-Napoca, str. Eroilor, nr. 1, ap. 29
Tel.: 0264-59.40.58; 0788 324346; 0788 324345
Fax: 0264-59.44.70
E-mail: nmnapocae@yahoo.com

CUPRINS

SOMMAIRE – INHALT - CONTENTS

STUDII

PETRU IAMBOR
Contribuţii la istoria unor aşezări fortificate din Banat 9
Contributions à l'histoire de quelques établissements fortes du Haut Moyen Age du Banat 18

VERONICA TURCUŞ
La nascita dell'ordine cistercense e la sua espansione 19

ŞERBAN TURCUŞ
Misiunea cisterciană în Transilvania 49
The Cistercian Mission in Transylvania 74

MIHAELA SANDA SALONTAI
Natio Transilvanica: vicariatul dominican al Transilvaniei din secolul al XIII-lea până la Reformă 75
Natio Transilvanica: das Dominikanervikariat Siebenbürgens vom 13. Jh. Bis zur Reform 84

TUDOR SĂLĂGEAN
Ducatul Transilvaniei (1257-1270) 85
The Dukedom of Transylvania (1257-1270) 115

RADU MÂRZA
Mihai Viteazul şi funcţia politică a fiului său Nicolae Pătraşcu 117
Michael der Tapfere und die Politische rolle seines sohnes Nicolae Pătraşcu 136

FRANCISC PAP
Registrele de tricesimă clujene despre comerţul între Cluj şi Baia Mare (1599-1637) 137
Les informations des régistres de trentieme de Cluj sur le commerce entre le Cluj et Baia Mare 144

OVIDIU MUNTEAN
Călători francezi prin ţările române în prima jumătate a secolului al XIX-lea 145
Voyageurs français á travers les Pays Roumaines dans la premiére moitié du XIXème siécle 167

EUGENIA GLODARIU
Mihai Eminescu şi societăţile culturale ale tineretului studios român din monarhia habsburgică 169
Mihai Eminescu and the Cultural Societies of the Young Students from the Habsburg Empire 178

NICOLAE CORDOŞ
Din frământările Partidului Naţional Român transilvănean între anii 1894-1898 179
Debates inside the Romanian National Party from Transylvania between 1894/1898 210

CONSTANTIN I. STAN
Desăvârşirea unităţii naţionale în toamna anului 1918 şi relaţiile româno-ruso-ucrainene 211
The accomplish of the Romanian National Unity in the fall of 1918 and the romanian-russian-ukranian relationship 223

DANIELA COMŞA
Acţiuni ale reuniunilor de meseriaşi pentru promovarea clasei mijlocii româneşti în Ardeal după Marea Unire 225
Actions of the Handicraftsmen Reunions for promoting the middle class in Ardeal after the Great Unification 239

GHEORGHE IANCU
Proiecte şi demersuri privind intensificarea activităţii în industria metalelor preţioase (1919-1928) 241
Projects regarding the Development of the Precious Metal Industry (1919-1928) 250

NICOLAE JOSAN
Aniversări şi evenimente de importanţă naţională în judeţul Alba în perioada interbelică 251
Anniversires, fêtes, et autres événements importantes du departement Alba dans la periode d'entre les deux guerres mondiales 256

MISCELLANEA

LORAND MÁDLY
Statutele municipale săseşti din 1583 – geneza lor istorică şi prevederile penale 259
Die sächsische Munizipalstatuten von 1583 – historische Genesis und Strafgesetzlichen Vorschnitzen 266

DANIELA MÂRZA
Aspecte ale modernităţii: publicitatea în presa românească din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea 267
Aspects of Modernity: Publicity in the Romanian Press from Transylvania in the second Half of the XIXth 272

CRINA DIACONU
Rusia 1917-1921: Revoluţie, război civil şi implicare externă 273
Russia 1917-1921: revolution, civil war and external intervention 279

STELIAN MÂNDRUŢ
Teatrul German din Bucureşti (1917-1918). Evoluţie şi consecinţe* 281
Das Bukarester Deutsche Theater (1917-1918). Entwicklung und folgen. 290

IOAN CIUPEA
Un destin în vâltoarea istoriei – învăţătorul şi preotul greco-catolic Simion Colceriu 293
A Destiny in the Turmoil of History – the Teacher and the Greek-Catholic Priest Simion Colceriu 304

VIORICA LASCU
Un *curriculum* uitat 305
A forgotten curriculum 307

NUMISMATICĂ ŞI MEDALISTICĂ

VALERIAN L. CIOFU
Câteva medalii excepţionale privind Marea Unire a României 311
Some exceptional Medals concerning the Great Unity of Romania 316

MIHAELA COZA
Catalogul medaliilor şi monedelor jubiliare din Muzeul de Istorie Aiud (II) 317

PATRIMONIU, MUZEOLOGIE, CONSERVARE-RESTAURARE

JOHANNA BÓNIS
Muzeul Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş şi colecţia lui 329
The Szekler Industrial Art Museum from Târgu-Mureş and its Collection 351

ANA MARIA SZŐKE
Broderii de cult în Muzeul de Istorie din Gherla 353
Cult Embroideries in the History Museum in Gherla 363

MELINDA MITU
Colecţia de gravuri din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei 367
The Engravings in the National History Museum of Transylvania 372

DOINA BOROŞ
Technical Data Concerning the Mummy and its Accessories, in the Collection of the National History Museum of Transylvania in Cluj-Napoca (Romania) 373

DOINA BOROŞ, CATALINA VAJDA
Reconstituirea unei bonete din secolul al XVI-lea aparţinând Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei 375
The Reconstitution of a Bonnet from the 16th Century belonging to the History Museum of Transylvania, Cluj/Napoca 376

CATALINA VAJDA
Fragmente de textile arheologice din secolele XV-XVIII. Investigaţii şi tratamente de specialitate 377
Fragments des textiles archeologiques dates entre le XV et le XVIII siecle. Investigations et traitements specials 381

EMIL CĂPÂLNA
Restaurarea unui "gheridon", piesă de mobilier care face parte din colecţia Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca 383
La restauration d'une "gueridon", piece de mobilier qui fait partie de la collection du Musee National d'Histoire de la Transylvanie Cluj-Napoca 384

NOTE ŞI RECENZII

Alexandru Madgearu, *Românii în opera notarului anonim*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2001 (Bibliotheca Rerum Transsylvaniae, XXVII), 259 p. (*Tudor Sălăgean*) 387

Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Românii văzuţi de maghiari. Imagini şi clişee culturale din secolul al XIX-lea*, Cluj-Napoca, EFES, 1998, 217 p. (*Stelian Mândruţ*) 390

Adrian-Silvan Ionescu, *Trista istorie a preeriei*, Bucureşti, Ed. Globus, 1998, 240 p. (*Stelian Mândruţ*) 391

Reviste româneşti de cultură din Transilvania interbelică, vol. I, coordonator Nae Antonescu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, 507 p. (*Stelian Mândruţ*) 393

Negoiţă Lăptoiu, *Şcoala de Arte Frumoase din Cluj şi Timişoara(1925-1941)*, Bucureşti, Ed. Arca 2000, 1999, 223 p. (*Stelian Mândruţ*) 394

LIVIA CĂLIAN
Acta Mvsei Napocensis – 35 de ani de activitate editorială (1964-1999) 395

DANIELA COMŞA
Cronică selectivă a activităţii secţiilor de istorie medievală, modernă şi contemporană ale Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei în perioada 1998-2001 459

Ausgewählte Chronik der Tätigkeit der Abteilungen für Mittelalterliche, Moderne und Zeitgenössische Geschichte des Nationalmuseums für die Geschichte Siebenbürgens in der Zeitspanne 1998-2001 463

IN MEMORIAM

Nicolae Cordoş 471
Iosif Corodi 473
Petru Iambor 475

ABREVIERI 477

STUDII

CONTRIBUȚII LA ISTORIA UNOR AȘEZĂRI FORTIFICATE DIN BANAT

Cercetarea așezărilor fortificate sau a așezărilor cu fortificații sau din preajma unor fortificații, din perioada feudalismului timpuriu, constituie obiective de o importanță majoră pentru cunoașterea procesului evolutiv al societății vechi românești din momentul constituirii formațiunilor politice cu caracter statal. Apariția acestor obiective nu este un fenomen izolat și întâmplător, ci un proces aproape general și simultan european, marcând progresul social-economic și politic al uniunilor de obști spre o nouă etapă istorică, fortificațiile fiind principalele atribute ale conducătorilor politici, dar și generatoare, în cele mai multe cazuri, a așezărilor cu caracter urban incipient, a orașelor medievale în devenire.

Aceste așezări cuprind în general incinte mari, înconjurate cu valuri de pământ și lemn și cu șanțuri, așezate pe terase sau pe boturi de deal cu pante abrupte (în Transilvania, la fel ca în Moravia, Cehia, Polonia, Moldova, Ucraina, Rusia etc.). În părțile sud-vestice ale teritoriului românesc, pe linia Dunării, la fel ca și în sudul fluviului, au fost preluate unele fortificații romane sau romano-bizantine din piatră și cărămidă și reamenajate în epoca medieval-timpurie (Orșova, Horom, Keve, Cenad, Alba-Iulia), iar în alte cazuri au fost construite altele din pământ sau lemn, mai ales în zona de câmpie și la contactul acesteia cu dealurile vestice, de formă rectangulară, după planurile celor antice (Timișoara, Arad, Pâncota, Zarand, Biharea, Sătmar, Medieșul Aurit).

Atât descoperirile arheologice întâmplătoare, precum și cercetările mai restrânse la unele sau mai elaborate la altele, încep să confirme puținele și uneori controversatele știri scrise referitoare la așezările fortificate de la începuturile evului mediu. În acest sens, încercăm să urmărim evoluția câtorva așezări fortificate din sud-vestul spațiului istoric românesc.

Existența și funcționarea așezării fortificate de la **Orșova** la începutul veacului al X-lea, atunci când este menționată în *Cronica notarului anonim* al regelui Bela ca făcând parte din sistemul defensiv al formațiunii politice condusă de principele Glad, este confirmată de descoperirile arheologice fortuite de pe vatra orașului modern și mai ales de cercetările de amploare întreprinse între 1966-1969 cu ocazia construirii hidrocentralei de la Porțile de Fier I[1]. Săpăturile sistematice întreprinse în multe puncte ale orașului au pus în evidență suprapuneri și întrepătrunderi de niveluri de locuire care se eșalonează pe o durată ce depășește un mileniu, începând din epoca romană și până în evul mediu. Din păcate rezultatele cercetărilor n-au fost publicate decât sporadic.

Obiectivul cel mai important dintre multele urme de cultură materială din perioada postaureliană îl reprezintă fortificația antică *Zernes-Dierna*, de formă pătrată (*quadriburgium)* cu laturile de 35 x 35 m, ale cărei colțuri sunt orientate către cele patru puncte cardinale și se prelungesc în afară cu câte un turn pătrat cu laturile de 9 x 9 m. Zidurile de incintă, groase de 2,10 m, erau construite din rânduri alternative din piatră și cărămidă. Poarta se afla pe latura de sud. Fortăreața, situată în apropierea vărsării Cernei în

[1] În legătură cu localizarea acelui *castrum Vrscia* s-a emis ipoteza că ar fi putut fi la Vârșeț (M. Bizerea, Fl. Bizerea, în *Studii de Istoria Banatului*, 1978, p. 4-6). Așezarea se plasează la confluența câmpiei cu dealurile vestice, pe un vechi și important drum ce lega unul dintre vadurile Dunării prin câmpia vestică bănățeană cu Pannonia. În a doua jumătate a sec. al XIII-lea s-a ridicat aici o fortăreață regală din piatră, Erdusomlow, iar în târgul de la poalele acesteia, există încă din 1227 o mănăstire dominicană, având menirea de a converti populația ortodoxă din zonă (Györffy Gy., *Az Arpád-kori Magyarország Történeti földrajza*, III, Budapest, 1987, p. 493-494; D. Țeicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998, p. 200, 392-393).

Dunăre, prin forma sa, este caracteristică perioadei domniei lui Constantin I cel Mare şi a colegilor săi de la începutul sec. al IV-lea. S-a constatat că a fost ridicată peste ruinele unor clădiri romane mai vechi din municipiul Dierna. Materialul arheologic şi în primul rând monedele descoperite datează o primă etapă de funcţionare până în prima jumătate a sec. al V-lea, când cetatea se pare că a fost avariată cu prilejul invaziei hunilor de sub conducerea lui Attila (434-453)[2].

Ulterior, în epoca lui Justinian, cunoscut prin activitatea sa edilitară şi prin politica de menţinere a fortificaţiilor precedente pe care le-a refăcut, s-a constatat şi în cazul Orşovei o intervenţie constructivă. Pe latura de est s-a construit un zid care a anulat funcţionalităţile celor două turnuri de colţ (probabil distruse anterior), înglobându-le în incinta mărită. Aproape toate fortificaţiile mai vechi de pe malul sudic al Dunării au fost refăcute în perioada domniei lui Justinian[3]. Dealtfel, în interiorul cetăţii au fost descoperite urme de cultură materială din veacurile al VI-lea şi al VII-lea.

O locuinţă cu pereţi de lut a fost lipită de faţa exterioară a zidului de nord-est al cetăţii atunci când aceasta era scoasă din funcţiune probabil în sec. al VII-lea şi nu mai înainte, deoarece *Procopius din Cezareea* în lucrarea sa *De aedificiis* scrisă în anii 553-555 menţionează cetatea de la Orşova: "*După Novae urmează fortăreţele Cantabaza, Smornes, Campses, Tanata, Zernes şi Ducepratu*"[4]. După sec. al VII-lea aşezarea a intrat într-o perioadă de stagnare şi ruralizare, proces general în aceste părţi dunărene, cauzat de scăderea influenţei imperiului şi de cuceririle avare. Aşezarea n-a dispărut, dar fortificaţia n-a mai avut un rol strategic şi numele ei, aşa cum s-a întâmplat şi în alte cazuri, a fost uitat. Peste mai bine de un veac s-a refăcut fortificaţia pe temeliile antice cu patru turnuri de colţ de către puterea politică româno-slavă ridicată în aceste părţi sub ducele Glad sau sub un antecesor al acestuia. În orice caz, cetatea a stat în picioare în tot evul mediu şi ea a fost văzută şi desenată de către L.F. Marsigli la sfârşitul veacului al XVII-lea[5]. În lucrarea *Danubius Pannonica Mysiens*, Marsigli publică o hartă pe care sunt trecute vestigiile romane de la Pescabara, Merekobila, Severin, Orşova, care apare în dreapta Cernei, fiind indicată ca un patrulater cu colţuri dotate cu turnuri. Pe harta lui Fr. J. Ruhendorf din 1788, foarte amănunţită, se vede pe malul drept al Cernei, la vărsarea acesteia în Dunăre *Altorschowa*[6]. Cercetările arheologice din 1967 au surprins resturile acestei cetăţi care a funcţionat, cu mai multe faze de reparaţii şi refaceri, din epoca romană târzie până în veacul al XVIII-lea. Continuitatea de locuire pe aceeaşi vatră, începând din antichitate până în evul mediu târziu, deşi documentele sunt sumare iar rezultatele cercetărilor arheologice se lasă aşteptate spre publicare, se poate urmări chiar şi numai pe baza datelor referitoare le evoluţia ceramicii între secolele al IV-lea şi al XIII-lea de la Orşova[7].

O primă categorie de ceramică foarte unitară, continuând formele şi tehnica romană este cea din secolele al IV-lea - al VI-lea descoperită în cantitate mare în toate sondajele întreprinse pe vatra oraşului. Pentru secolele al VII-lea şi al VIII-lea, deşi aşezarea a decăzut şi s-a ruralizat, ceramica nu lipseşte, ea este mai puţină şi, deşi unele vase continuă într-o oarecare măsură vechea tradiţie, există şi vase lucrate cu mâna de influenţă slavă, predominând oalele fără torţi cu buza scurtă şi teşită răsfrântă în afară, cu marginea teşită şi rotunjită. Pasta din care sunt confecţionate vasele conţine degresat din nisip şi pietricele, culoarea acestora fiind în majoritatea cazurilor cenuşie închisă.

Cel mai numeros material ceramic se datează între secolele al VIII-lea şi al X-lea. Sunt caracteristice vasele fără torţi de dimensiuni mijlocii în mai multe variante. Profilul

[2] L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, III, Timişoara, 1985, p. 93-99.
[3] Doina Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timişoara, 1996, p. 274-275.
[4] *Fontes Historiae Daco-Romanae (FHDR)*, II, Bucureşti, 1970, p. 379.
[5] L. F. Marsigli, *Description du Danube*, II, Haga, 1744, p. 15.
[6] Panait I. Panait, în *Drobeta*, 1974, p. 215-219; D. Popescu, în *Dacia N.S.*, XII, 1968, p. 461; XIV, 1970, p. 441.
[7] C. Cosma, în *Ephemeris Napocensis*, II, 1992, p. 231-235.

este zvelt, cu gât bine conturat, cu buza uşor arcuită, îngroşată spre exterior. Pasta conține degresant din nisip şi pietricele, vasele fiind arse inoxidant, predominând culoarea negricioasă sau cenuşiu-negricioasă. Sunt ornamentate prin incizii de linii orizontale, benzi de linii ondulate intercalate cu benzi de linii orizontale, cu alveole şi crestături dispuse sub buza vasului.

Ceramica din secolele al X-lea - al XIII-lea este lucrată la roată rapidă din pastă cu degresat din nisip, pietricele, mică şi ocru, predominând culoarea brun roşcată iar ca decor, benzile orizontale, benzile din linii ondulate, alveolate, decorul realizat cu piaptănul sau cu rotița cu dinți pătrați. Pe lângă oalele borcan de mărime mijlocie, care sunt cele mai răspândite, s-au descoperit şi multe fragmente de căldări de lut cu corp tronconic şi cilindric adoptate în mediul autohton al culturii materiale odată cu contactele cu ungurii şi pecenegii care au vehiculat asemenea vase de factură orientală.

În general, ceramica pentru secolele menționate este similară cu cea descoperită în zona de sud a Banatului şi cu cea din sudul Dunării, unde elementul romanic era foarte puternic şi influența bizantină s-a resimțit până în evul mediu. Pe vatra aşezării de la Orşova nu se constată nici o întrerupere a habitatului iar influențele exercitate de populațiile alogene, slavii şi apoi ungurii, sunt fireşti ca dealtfel în toate descoperirile de pe ambele maluri ale Dunării[8].

Impactul populației din aşezarea de la Orşova la începutul sec. al X-lea, cu ungurii în timpul luptelor cu Glad pare să fie confirmat de câteva descoperiri arheologice mai vechi. Astfel, dintr-un mormânt de femeie din sec. al X-lea au fost recuperate 28 de aplici ornamentale pentru haină şi câțiva nasturi de argint, cercei de argint şi 14 monede italiene din sec. IX-X, găurite pentru a fi cusute pe veşminte, emisiuni al regilor Ludovic al II-lea (855-875) şi Berengar I (915-924), capturate de unguri cu ocazia deselor expediții în Italia (899, 900, 920, 921 etc.)[9]. Dintr-un alt mormânt provine o centură cu ornamente de argint, cercei, pandantiv din argint în formă de ciorchine de strugure, o cataramă şi o monedă de la Ludovic al III-lea de Provența, regele Italiei (900-928), competitorul lui Berengar I[10]. Din apele Dunării s-a recuperat o spadă cu două tăişuri de factură apuseană, datată în sec.al X-lea, aflată la Muzeul Național din Budapesta[11].

Legăturile centrului politic de la Orşova cu Bizanțul pare să-l ateste monedele descoperite aici, una de bronz a lui Leon al VI-lea Filosoful (886-912); una de aur emisă de Roman I Lekapenos asociat cu Cristophor între 921-927, alta tot de aur emisă de Constantin al VII-lea Porfirogenetul împreună cu Roman al II-lea cel Tânăr, una de aur emisă de Nikephor II Phocas şi Ioan Tzimiskes între 963-969, 8 *follis* de aur bătuți de Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976-1025); un *follis* de aur emis de Mihail al IV-lea (1034-1042), un *follis* de aur dintre 1042-1059; câțiva *follis* emişi de Constantin al X-lea Dukas singur sau asociat cu soția sa împărăteasa Evdochia. Din a doua jumătate a sec. al XI-lea, după revenirea graniței imperiului la Dunărea de Jos apuseană, circulația monedelor bizantine[12] la Orşova ca şi în toată partea de sud a Banatului, a sporit.

Cu toate că, atât aşezarea romană, cea romană târzie şi cea medievală timpurie de pe vatra Orşovei, nu mai pot fi cercetate, ele aflându-se sub apele lacului de acumulare al hidrocentralei, cele câteva elemente de cultură materială recuperate, ne furnizează o imagine cât de cât apropiată de realitate asupra acestui important centru al unei formațiuni politice autohtone incipiente de la sfârşitul mileniului I. Publicarea întregului material arheologic rezultat din cercetările de salvare întreprinse cu câteva decenii în urmă, aflat în depozitele mai multor muzee, ar putea întregi mai nuanțat istoria acestor locuri şi a acestui moment.

[8] D. Țeicu, *op. cit.*, p. 88-89.
[9] *Erdély Története*, I, Budapest, 1987, p. 216-217.
[10] Csánad Balint, *Südungarn in 10. Jahrhundert*, Budapest, 1991, p. 245.
[11] Kovács L., în *Communicationes archeologicae Hungariae*, Budapest, 1994-1995, p. 172.
[12] A. M. Velter, în *SCIVA*, XXXIX, 3, 1988, p. 267.

Printre fortificaţiile menţionate de *Anonymus* ca aparţinând formaţiunii politice condusă de Glad este **Keve** (azi *Kovin* în Serbia), cu o îndelungată istorie şi cu o importanţă strategică deosebită. Situată pe malul nordic al Dunării într-un punct de încrucişare a unor importante drumuri comerciale şi strategice, aproape de vărsarea Moravei în marele fluviu, între braţul Dunavăţ şi Dunăre, fortificaţia îşi are originea în antichitatea romană târzie. A ridicat-o sau a refăcut-o Constantin cel Mare în faţa oraşului *Margum* pentru a păzi un important vad al Dunării. În *Notitia Dignitatum*[13] apare cu numele de *Castra Constantia*. În 435 aici s-a încheiat pacea între bizantini şi conducătorii hunilor Bleda şi Attila. Dar peste câţiva ani Bleda o atacă provocându-i mari distrugeri. Bizantinii au refăcut-o în curând şi la cumpăna veacurilor al VI-lea şi al VII-lea, cetatea care se numeşte acum *Constantiola*, devine o importantă bază militară în războaiele cu avarii şi în tratativele purtate de generalul Priskos şi hanul Baian.

Rămasă în picioare această puternică fortificaţie de piatră, - de unde noul nume sub care apare, *Petrikon* (*Petricum*), tradus în cronicile latino-maghiare în *Keve* (*Kövár* = cetate de piatră) - a fost un bastion important la cumpăna veacurilor al IX-lea şi al X-lea, când se afla în stăpânirea ducelui Glad. Probabil că a intrat în stăpânirea Ungariei în prima jumătate a sec. al XI-lea după înfrângerea lui Achtum şi după atacurile împotriva garnizoanelor bizantine de pe linia Dunării. Continuă să fie disputată de unguri şi bizantini în a doua jumătate a sec. al XI-lea şi în cel următor. În 1071/1072 este menţionată în cronici ca *urbs* şi *civitas* în timpul luptelor dintre regele Geza I şi fostul rege Solomon susţinut de bizantini, refugiat la Belgrad[14]. În jurul cetăţii s-a dezvoltat o aşezare importantă cu caracter urban aşa cum o cunoaşte călătorul arab *āl-Idrisi* pe la 1153-1154, când arată că este "*loc mare şi înfloritor lângă Dunăre, având pieţe şi ateliere meşteşugăreşti cu lucruri de artă*". În alt loc, vorbind despre Keve şi Bacs arată că acestea sunt "*oraşe renumite, înfloritoare, cu import şi export mare, fiind oraşe importante ale Ungariei; sunt bine înzestrate cu clădiri şi sunt bogate în produse agricole şi cu multe domenii*"[15].

Aşezarea de la Keve este menţionată de cronicarii cruciadelor a II-a şi a III-a, Odo de Deogilo (1147) şi Ansbert (1189) care au trecut pe aici în drumul lor spre Orient (*Wizzenburg que et Belgradum dicitur, ex opposito Gowin civitatis sita*)[16]. În cronica bizantinului *Cinamos* este relatată bătălia dintre trupele împăratului Manuel Comnenul şi ale regelui Ştefan al III-lea al Ungariei din 1164, când împăratul îşi stabileşte tabăra la Keve (*Imperator vero ad locum quemdam pervenit, quem Petricum vocant, castra ibi posuit*)[17].

Pe la începutul sec. al XIII-lea, după dispariţia stăpânirii bizantine, în perioada ofensivei catolicismului susţinut de Ungaria, în aceste teritorii locuite de slavi şi români, s-a organizat comitatul Keve desprins probabil din cel de Cenad. Tot acum mănăstirea ridicată pe la jumătatea sec. al XII-lea de către *banul Belus*, cumnatul regelui Bela al II-lea, este preluată de către catolici[18]. Din scrisoarea papei Inocenţiu al III-lea din 15 septembrie 1204 adresată regelui Emeric reiese că cetatea Keve se afla la graniţa Ungariei cu imperiul româno-bulgar al lui Ioniţă (*Procedens ergi cum nuntiis tuis usque ad regni terminum, pervenit ad castrum quod vocatur Keve, ubi solo Danubio mediante regnum Ungariae a Bulgarorum provincia separatus*)[19]. În 1223 regele Andrei al II-lea i-a acordat surorii sale Margareta, fosta împărăteasă a Bizanţului mai multe posesiuni printre care *Srem*, *Keve* şi

[13] *FHDR*, II, 1970, p.18
[14] *SRH*, II, Budapest, 1937, p. 377.
[15] T. Lewicki, *Polska i kraji sosedne w swietle "Ksiegi Rogera" geografa arabieske z XII-w āl-Idrisiego*, I, Kraków, 1945, p. 129, 130-131, 135.
[16] Gombos, I-II, Budapest, 1937, p. 292, 1721.
[17] *Ibidem*, p. 1283.
[18] *Ibidem*, p. 1283.
[19] *Fontes* III, 2 (*Acta Innocentii PP III*), Roma, 1944, p. 308-309.

Ilidia, pe care le va moșteni fiul acesteia Ioan Angelos (Caloioannes), menționat în 1235 în documentul vărului său regele Bela al IV-lea ca domn de Srem și comite de Keve[20].

În 1241, cu ocazia marii invazii tătaro-mongole cetatea și așezarea au suferit distrugeri. *Rogerius* vorbește în lucrarea sa despre adunarea comiților, principilor, baronilor și cumanilor din regat lângă mănăstirea de acolo, pentru organizarea rezistenței în fața tătarilor[21]. Refăcută și repopulată după 1241, așezarea primește dreptul de târg, în a doua jumătate a sec. al XIII-lea, comiții de Keve fiind comuni cu cei de Caraș iar din 1291, teritoriul fiind înglobat în Banatul de Severin[22]. Presiunile împotriva "schismaticilor" români și slavi din Banatul de Severin și din comitatele Caraș și Keve se intensifică în veacul al XIV-lea, mai ales în timpul regelui Ludovic I, sprijinit în această acțiune de călugării franciscani care au creat în aceste părți mai multe *custodii* (una și în Keve) pentru convertirea la catolicism[23].

În sec. al XV-lea odată cu atacurile turcești așezarea se depopulează vremelnic, apoi se repopulează cu sârbi fugiți din sud din fața cuceritorilor otomane. În timpul războaielor cu turcii de la sfârșitul sec. al XVII-lea și din primele decenii ale celui următor, fortificația trece rând pe rând în stăpânirea beligeranților; după pacea de la Belgrad din 1739 a fost dărâmată, ruinele ei fiind inundate de Dunăre în 1879.

Știrile scrise despre îndelungata istorie a cetății și a așezării sunt confirmate într-o oarecare măsură de datele furnizate de cercetările arheologice întreprinse aici în 1967 și 1968. *Kovingrad* are o formă dreptunghiulară cu laturile de 150 x 130 m și se află pe un platou pătrat deasupra brațului nordic al Dunării. Temeliile zidurilor masive de piatră, late de 1,20-1,30 m, legate cu mortar, se suprapun peste așezări din *eneolitic, epoca bronzului, hallsttat și epoca dacică timpurie*. În interiorul incintei și în așezare s-au descoperit urme de locuire din perioada romană târzie, epoca migrațiilor, epoca medieval-timpurie și medievală (sec. XIII-XV)[24]. Pentru sec. IX/X-XI urmele de cultură materială sunt similare cu cele descoperite într-o serie de așezări din Banatul sudic și din Voivodina ilustrând existența unei populații stabile care practica agricultura. S-au descoperit unelte agricole (cuțit de plug, hârlețe, topoare) și multă ceramică lucrată la roată, ornamentată cu linii ondulate paralele, cu împunsături triunghiulare și cu fascicole de valuri. Unele funduri de vase au imprimate semne de olar în formă de cruce. Nu lipsesc nici fragmentele de cazane de lut. Reiese din cercetările întreprinse atât în această așezare cât și în altele din apropiere, că la sfârșitul Mileniului I și la începutul celui de al II-lea zona a fost intens locuită, iar cultura materială locală conține multe elemente de influență bizantină. Sondajul întreprins în ceea ce pare a fi cimitirul așezării din sec. X-XI a pus în evidență același rit de înmormântare comun arealului și aceleași piese de podoabă: inele de tâmplă simple din bronz și argint și inele de tâmplă îndoite la capăt în formă de "S".

Din așezarea de la Kovin este cunoscut un *follis* de aur emis de Ioan Tzimiskes iar de la *Gaiu Mic*, din apropiere, un tezaur de cca 210 monede de aur emise de Constantin al VII-lea Porfirogenetul asociat cu fiul său Roman al II-lea, între 948-959[25]. La Muzeul Banatului din Timișoara se păstrează o spadă cu două tăișuri de 88 cm lungime, de tip apusean (carolingian) datată în sec. al X-lea, descoperitor în aceeași așezare[26]. Toate aceste descoperiri infirmă părerea unor istorici că așezarea fortificată de la Kovin n-ar fi fost locuită înainte de sec. al XI-lea, când a ajuns sub stăpânirea regatului maghiar[27].

---

[20] A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, I, Roma, 1859, p. 39; *DIR* I, p. 197.
[21] Gombos, III, p. 2069.
[22] Györffy Gy., *op. cit.*, 1987, p. 319.
[23] *Fontes* IV, 2 (*Acta Urbani PP*), Roma, 1966, p. 154-155.
[24] O. Brukner, P. Medovič, în *Arheologiski Pregled*, XI, Beograd, 1968, p. 184-188.
[25] A. M. Velter, *op. cit.*, p. 231-275.
[26] Kovács L., *op. cit.*, p. 167, 173.
[27] Bona I., *Az Árpádok korai várairól (11-12 szazadi ispáni várak és határvárak)*, Debrecen, 1995, p. 46.

Aşezarea fortificată de la **Horom** care a făcut parte şi ea din formaţiunea politică condusă de Glad a fost localizată pe malul nordic al Dunării, într-o poziţie strategică excelentă, pe insulă Sapaja, formată între braţele Caraşului şi Nerei, înainte de vărsarea în Dunăre, în actuala localitate sârbească *Nova Palanka*. Iniţial aici a existat o aşezare romană unde s-a ridicat o fortăreaţă din piatră şi cărămidă de formă patrulateră, un *quadriburgium*, cu laturile aproape egale (88,5 x 88 x 89 x 89 m) probabil în epoca lui Constantin cel Mare, care a întărit, după cum se ştie, linia Dunării.

În urma cercetărilor arheologice întreprinse de arheologii sârbi s-a constatat că fortăreaţa a fost avariată şi părăsită în urma invaziei hunilor, printre ruinele ei fiind descoperite urme sporadice de locuire şi de cultură atribuite sarmaţilor şi gepizilor. În veacul al VI-lea în timpul împăratului Justinian este refăcută împreună cu multe alte fortificaţii care asigurau pe ambele maluri ale Dunării graniţa nordică a imperiului. Cercetătorii au identificat această fortificaţie cu *Litterata (Lederata)* situată în faţa cetăţii *Novae* de pe malul drept al Dunării. În Novela a IX-a a lui Justinian se relatează următoarele: "*aşa că amândouă ţărmurile Dunării sunt populate acum cu cetăţi de ale noastre şi atât Viminacium cât şi Recidiva şi Litterata care se găsesc dincolo de Dunăre au fost supuse din nou stăpânirii noastre*"[28]. Despre aceeaşi fortificaţie scrie şi Maurikios în *De aedificiis*: "*împăratul nostru l-a transformat într-o fortăreaţă mare şi deosebit de întărită*"[29]. La sfârşitul sec. al VII-lea sau la începutul celui următor, sub Justinian al II-lea, fortăreaţa este din nou abandonată în urma loviturilor primite din partea avarilor care fireşte refuzau să utilizeze fortăreţele de piatră. Din această perioadă s-a descoperit în porticul răsăritean al fortăreţei un mormânt izolat de luptător avar[30].

În veacul al IX-lea fortăreaţa a fost refăcută şi aşezarea repopulată şi probabil din această perioadă începe să fie denumită **Horom** (*Horum, Chramon*, de la vechiul termen sud-slav *haram* însemnând biserică fortificată)[31], aşa cum o înregistrează *Anonymus* ca aparţinând ducelui Glad.

La începutul Mileniului al II-lea Horomul ajunge sub stăpânirea Ungariei, dobândind o importanţă strategică deosebită ca fortificaţie de graniţă în disputele cu Bizanţul. În 1128 în timpul luptelor dintre cele două state, bizantinii au trecut Dunărea şi au distrus corăbiile ungurilor cu faimosul "foc grecesc" încât râul Caraş, pe care se afla cetatea, s-a înroşit de sânge (*transiverunt Hungariam in Haram et Hungari aliquod per ingenia inflamant ignes sulphureos in naves Hungarorum*)[32]. Cronicarii bizantini, Ioan Cinamos localizează lupta din 1128 la *Chram castellum*, pe cea din 1163/1164 la *Chram Hungariae oppidum*, iar Nicetas Choniates le aminteşte pe amândouă la *Chram*[33].

În secolul al XII-lea cetatea devine centrul comitatului Caraş, desprins probabil din cel de Cenad, fiind amintită cu noul nume în 1177 (*Emelka villa Carasuensis castri*), iar primul comite este pomenit în 1200 (*Weietch curiali et comite de Krasow*)[34]. Cronicarul bizantin Ephraemios, vorbind despre permanentele conflicte de graniţă dintre unguri şi bizantini o menţionează cu numele de *Chrasnum*[35], iar într-o cronică din sec. al XIII-lea este

[28] *FHDR*, II, 1970, p. 465.
[29] *FHDR*, I, 1964, p. 739.
[30] Eruditul italian Francesco Griselini, pe baza izvoarelor carolingiene şi a unor tradiţii locale a fixat în aceste părţi un centru politic al avarilor (*Hiringuis Horomiensis*), pe care în altă parte scrie următoarele: "Era numit Hagias Horom de la un castel aflat pe malul stâng al Dunării, acolo unde se înalţă acum Palanca Nouă". Pentru a-i ţine sub supraveghere pe avari francii au ridicat o fortificaţie numită *Francavilla* (*Frankarion*), care mai apoi s-a transformat într-un ducat deosebit, sub numele de *Ducatus Horomiensis* (Fr. Griselini, *Încercare de istorie politică şi naturală a Banatului Timişoarei*, Timişoara, 1984, p. 35-36; 226-227).
[31] *Korai magyar történti lexikon (9-14 szazad)*, sub red. Kristó Gyula, Budapest, 1994, p. 254.
[32] *SRH*, I, p. 441.
[33] Gombos, II-III, p. 1270, 1288, 1683, 1689.
[34] Györffy Gy., *op. cit.*, p. 487-489.
[35] Gombos, I, p. 884.

menționat un sat de sub cetatea Caraș (*villa Pinar que est sub castro Crassu*)[36]. După invazia tătaro-mongolă din 1241 s-a construit probabil pe valea Caraşului, în sus spre munte, o nouă cetate de piatră, la Caraşova, numită *Krassofövár (Izvorul Caraşului)*, amintită prima oară în 1335 sub forma *Karasofw castellum*[37]. Vechea cetate de la vărsarea Caraşului în Dunăre mai apare şi în secolele următoare sub numele de Horom, fiind refăcută împreună cu celelalte de pe Dunăre (Cuvin, Pojejena etc.) în sec. al XIV-lea şi în vremea lui Matia Corvinul sub supravegherea lui Pavel Chinezul în vederea luptelor cu turcii. La mijlocul sec. al XVI-lea, în urma luptelor, atât Cuvinul cât şi Horomul erau în ruină. Turcii ocupând Banatul, au refăcut o serie de cetăți, printre care şi Horomul, care datorită palisadelor sale puternice a primit numele de *Jenipalanka* sau *Palanca Nouă,* fiind un punct strategic în războaiele de la sfârşitul sec. al XVII-lea şi de la începutul celui de al XVIII-lea cu austriecii[38]. În urma păcii de la Belgrad (1739) austriecii au dărâmat fortificația, aşezarea Palanca Nouă devenind centrul unui district din Banatul organizat de către noile autorități. Aceasta a fost pe scurt evoluția de peste o mie de ani a unei aşezări fortificate cu o importanță deopotrivă pentru istoria românilor ca şi a popoarelor vecine.

Săpăturile arheologice întreprinse de cercetătorii sârbi la *Stara Palanka*, pe locul vechii fortificații şi aşezări, deşi modeste, au scos în evidență materiale acoperind aproape toată perioada de existență a acestui obiectiv[39]. Din păcate aşezarea a fost în cea mai mare parte distrusă de apele Dunării. În necropola cercetată parțial aparținând unei populații creştine din sec. al IX-lea şi al X-lea s-au găsit cercei de argint în formă de ciorchine de struguri, cercei filigranați de factură sau influență bizantină, inele de tâmplă simple, circulare, aplici în formă de inimioară, inele digitale, mărgele de sticlă etc[40].

Începuturile medievale ale fortificației şi aşezării de la **Timişoara** sunt greu de stabilit în condițiile absenței unor indicii pe teren; acestea, în urma amplelor lucrări de asanare a mlaştinilor, de sistematizare a cursului Begheiului şi a urbanismului din veacurile al XVIII-lea şi al XIX-lea, s-au şters cu totul. Sondajele arheologice întreprinse în centrul istoric al oraşului n-au furnizat date relevante. În 1980 cu ocazia unor săpături destul de anevoioase datorită imenselor depuneri şi nivelări moderne la Muzeul Banatului au fost dezvelite două ziduri de cărămidă aparținând celor două faze de construcție ale castelului medieval: primul, cel timpuriu, de la începutul sec. al XIV-lea din vremea lui Carol Robert iar al doilea, cu un plan modificat şi mult mărit, ridicat de către Iancu de Hunedoara între 1443-1447 în urma cutremurului din 1436. Se pare că din acel edificiu s-a mai păstrat până azi fosta sală a cavalerilor din colțul de nord-vest de la parterul Muzeului Banatului[41]. Nucleul inițial al fortificației timpurii trebuie să fi fost pe acelaşi loc, terenul fiind mai înalt şi înconjurat de brațe ale râului, de mlaştini şi de şanțuri cu apă. În amintita săpătură s-au găsit resturi de trunchiuri de copaci care ar fi putut constitui, fie un suport în terenul mlăştinos pentru temeliile castelului medieval, fie urmele palisadei inițiale care înconjura castrul. Dealtfel, în numeroasele gravuri înfățişând Timişoara - ce-i drept mult mai târziu, în secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea - cetatea şi oraşul din epoca turcească apar înconjurate cu *palănci* din lemn fără ca acestea să fie ridicate deasupra unor valuri de pământ, ele fiind bine protejate de şanțuri de apă şi de brațele întortocheate ale râului.

Descrierile sunt unanime în ceea ce priveşte poziția strategică a Timişoarei în mijlocul mlaştinilor. Antonio Bonfini arată că oraşul întărit este aşezat în mijlocul unui teren mlăştinos înconjurat de sate bogate "*Timişoara şi-a luat numele de la un braț al râului Timiş*

[36] *Ibidem*, p. 337.
[37] Pésty Fr., *Krasso vármegye története*, III, Budapest, 1882, p. 33.
[38] Fr. Griselini, *op.cit.*, p. 56, 76, 79, 141.
[39] Rašajski, în *Arheologiski Pregled*, XII, Beograd, 1970, p. 95-96; Danica Dimitrievič, în *Starinar*, XXXIII-XXXIV, Beograd, 1982-1983, p. 29-62.
[40] Csánad Balint, *op. cit.*, p. 245-246.
[41] Informație Al. Rădulescu, autorul săpăturilor.

ce trece pe sub zidurile sale"[42]. Într-o lucrare despre Europa Centrală şi Răsăriteană apărută în 1665 la Frankfurt, aparţinând lui Johannes Gradelenus, aşezarea este descrisă astfel: "*Timişoara este un oraş situat pe râul Timiş, în Transilvania, de unde îşi trage şi numele de cetatea Timişului. Este un oraş vestit, format din două părţi, întărit de la natură cât şi de mâna omului, construit împotriva bulgarilor şi tătarilor. Oraşul dinspre răsărit este numit Insulă, cealaltă parte, purtând de fapt numele de Timişoara, ambele părţi sunt înconjurate de un şanţ adânc cu apă. Oraşul cel mai mare şi anume Timişoara are trei porţi şi un turn acvatic între oraş şi palat*"[43]. Călătorul turc Evlia Celebi notează despre Timişoara printre altele: "*Podoaba acestei cetăţi constă în faptul că este aşezată pe un pământ înverzit, mănos şi că e înconjurată de grădini şi de parcuri cu trandafiri ... Are formă pentagonală. Nu e construită nici din cărămidă şi nici din piatră, ci e o fortificaţie din lemn gros de stejar şi din ulmi. Împrejmuirea este făcută din împletituri de nuiele şi pare un zid subţire şi lustruit ... Nimeni nu se poate apropia de cetate datorită întinderilor nesfârşite de apă şi de mlaştini*"[44].

Primele cronici medievale nu amintesc *castrul Timiş* în contextul luptelor pentru cucerirea Banatului de către unguri. *Anonymus* arată că trupele lui Zuard, Cadusa şi Boyta ajunse până la *Beguey* au supus toată populaţia dintre Mureş şi Timiş în timp de două săptămâni, luând ostatici pe fiii locuitorilor apoi şi-au aşezat tabăra pe Timiş la *Vadum Arenarum* (Vadul Nisipurilor), pe unde au trecut râul şi au dat lupta cu oştile ducelui Glad.

În ultimul timp s-au emis păreri că la începutul secolului al XI-lea acel *Kastron Dibiskos - Bisiskos - Tibiskos* amintit alături de altele în diplomele din 1019 şi 1020 ale împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul pentru reorganizarea *arhiepiscopiei de Ohrida*, depinzând de episcopia de Branicevo, s-ar localiza la Timişoara[45]. În 1020 împăratul l-a investit pe arhiepiscopul Ioan de Ohrida cu puterea de a strânge tributul bisericesc de la toţi locuitorii, chiar şi de la vlahi şi de la turcii din părţile Vardarului[46].

În mod sigur la începutul Mileniului al II-lea, dacă nu cumva şi mai înainte, Timişoara era o aşezare întărită între meandrele Begheiului (considerat un braţ al Timişului, de unde numele de *castrum Temes, Temesvár*), una dintre cele mai importante din punct de vedere economic, un adevărat oraş incipient aşa cum aflăm din relatarea geografului arab *āl-Idrisi* pe la mijlocul veacului al XII-lea[47]. În aceeaşi perioadă a fost organizat şi comitatul, primul comite de Timiş cunoscut până acum fiind Pancraţiu pomenit într-un document din 1177. În 1212 este amintită cetatea, respectiv pământul *Gyad* scos de sub atârnarea cetăţii Timiş (*terram Gyod a quator aratro a castro Temesiensis exemptam*)[48].

În a doua jumătate a veacului al XIII-lea regele Bela al IV-lea a aşezat cu privilegii şi imunităţii în câmpia din nord-vestul Banatului grupuri de cumani. În 1266 pământurile *Rhety* şi *Papd* (Bobda) ale cetăţii Timiş au fost date comiţilor cumani Parabuch şi Keyran[49]. Cumanii au produs stricăciuni mai multor aşezări printre care probabil şi Timişoarei în timpul tulburărilor şi răscoalelor din anii 1280-1282 îndreptate împotriva nobililor locali şi a regelui Ladislau al IV-lea Cumanul[50].

Cu toate distrugerile pricinuite de tătari şi cumani, către sfârşitul veacului al XIII-lea şi la începutul celui următor, se constată o oarecare prosperitate a Banatului prin înmulţirea aşezărilor şi prin creşterea rolului strategic al provinciei, când se construiesc mai multe cetăţi de piatră (Mehadia, Caransebeş, Lugoj, Jdioara, Caraşova, Somlio, Ciacova, Lipova etc.). Timişoara a crescut mult în importanţă, nu întâmplător regele Carol Robert,

[42] Rodica Vârtaciu, *Timişoara în stampe (sec. XVI-XVIII)*, Bucureşti, 1993, p. 7, 14-16.
[43] *Ibidem*, p. 6.
[44] *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti, 1976, p. 496-497.
[45] I.D. Suciu, în *Revista de Istorie*, VIII, 1976, p. 1050-1058; P. Iambor, în *ActaMN*, XVIII, 1980, p. 167-168.
[46] *Documenta Historiae Arpadiana* sub red. Györffy Gy, I, Budapest, 1992, p. 129-130.
[47] T. Lewicki, *op. cit.*, p. 137.
[48] Ortvay T., Pesty Fr., *Oklevelek Temesvármegye*, I, Bratislava, 1894, p. 315.
[49] *DIR* II, p. 81.
[50] P. Iambor, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj*, XVII, 1974, p. 219-221.

nerecunoscut la începutul domniei de către o bună parte a nobilimii din Ungaria, şi-a fixat aici capitala între anii 1315 şi 1323[51]. Amintitul rege a chemat meşteri italieni care au construit un castel regal în interiorul cetății. După distrugerea parțială pricinuită de cutremurul din 1436, castelul şi fortificația au fost refăcute de către Ioan de Hunedoara, mult amplificate, insistându-se asupra importanței strategice, într-o vreme când pericolul otoman era tot mai mare. Castelul, asemănător într-o oarecare măsură cu cel de la Hunedoara, construit în stil gotic târziu, cu unele elemente renascentiste incipiente, era înconjurat cu o palisadă puternică din trunchiuri de copaci, în cele patru colțuri ale fortificației fiind amenajate bastioane circulare avansate, pentru amplasarea pieselor de artilerie. În jurul fortificației se afla aşezarea civilă despărțită de aceasta prin brațe de apă, dar legată prin poduri. În partea de nord-est a cetății se afla cartierul principal al oraşului, *Palanca Mare*, iar în partea de sud-est, pe *Insulă*, era *Palanca Mică*, amândouă înconjurate cu palisade din trunchiuri de copaci şi cu şanțuri cu apă. În secolul al XIV-lea sunt amintite câteva aşezăminte ecleziastice, probabil mult mai vechi: biserica Sf. Gheorghe (1323) din *Palanca Mare*, biserica Sf. Elisabeta de pe *Insulă*, mănăstirea dominicană (1319) din cetate[52].

Majoritatea locuitorilor Timişoarei medievale erau români. Din veacul al XV-lea au intrat în oraş şi sârbi refugiați din teritoriile ocupate de turci. O ştire târzie din 1551 arată că turcii în timpul asediului Timişoarei, aruncau cu săgeți scrisori în cetate somându-i pe români să se predea.

Îndelungata istorie a Timişoarei se poate reconstitui, într-o măsură destul de modestă, din descoperirile arheologice din ultima vreme din mai multe puncte de pe vatra oraşului modern. Cele câteva aşezări şi necropole cercetate sau semnalate, oglindesc o permanentă viețuire umană pe aceleaşi locuri începând din antichitatea daco-romană[53].

În cartierul *Freidorf* a fost descoperită o aşezare din secolele al VII-lea - al VIII-lea cu ceramică de tradiție romană, lucrată la roată din pastă fină, oalele de tip borcan fiind decorate cu împunsături, cu linii incizate dispuse orizontal sau în val[54]. În cartierul *Fratelia* a fost cercetată o aşezare din secolele al VIII-lea - al IX-lea cu locuințe semiîngropate de formă rectangulară, cu o singură încăpere, cu vetre de foc de formă ovală. Ceramica în cea mai mare parte este lucrată la roată, din pastă amestecată cu nisip şi pietricele şi este arsă oxidant, fiind predominant de culoare neagră. Vasele de tip borcan au o formă elegantă, umerii bine reliefați, buzele tăiate drept şi sunt ornamentate cu incizii de linii paralele drepte şi vălurite. În locuințe au mai fost descoperite râşnițe din tuf vulcanic, fusaiole şi o mare cantitate de oase de animale domestice, toate pledând pentru o aşezare cu populație de agricultori[55]. În oraş, lângă *Podul Modoş* de peste Bega, a fost recuperat inventarul câtorva morminte de inhumație orientate V-E: pumnale de fier, cinci catarame de bronz, cerc de metal de la o căldare de lemn, o sabie de fier cu lama dreaptă, cuțite, scărițe de şa, accesorii vestimentare, fragmente de vase de lut. După inventar această necropolă se datează la sfârşitul secolului al VIII-lea şi în prima jumătate a celui de al IX-lea şi a aparținut probabil unui grup de avari, refugiați în câmpia bănățeană în urma înfrângerii suferite de chaganatul avar din partea francilor[56].

În partea de est a oraşului, la *Pădurea Verde*, pe lângă urmele unei aşezări din sec. IX-X, au fost descoperite morminte de înhumație cu inventar specific pentru secolul al X-lea: tolbă cu săgeți, nasturi, scărițe de şa, coliere, brățări simple şi terminate cu capete de animale. Tot de aici pare să, provină şi o monedă de bronz emisă de împăratul Constantin al VII-lea Porfirogenetul asociat cu soția sa Zoe, între 913-919. Descoperirile au fost considerate ungureşti de tipul "cucerirea patriei", la fel ca şi cele din cimitirul din punctul

[51] *DIR* III, p. 235; IV, p. 68.
[52] Rodica Vârtaciu, *op. cit.*, p. 8-9.
[53] Doina Benea, *op. cit.*, p. 229 şi urm.
[54] A. Bejan, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 489-498; idem, *Banatul în secolele IV-XII*, Timişoara, 1995, p. 79-80.
[55] L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 136-138.
[56] A. Bejan, în *SCIVA*, XXXIV, 4, 1983, p. 349-362.

Cioreni din nord-vestul oraşului, suprapus peste o aşezare daco-romană din secolele II-IV şi continuat pe acelaşi loc de un alt cimitir de tip Bjelo-Brdo, cu inele de tâmplă simple din sec. XI-lea şi cu o monedă de la regele Andrei I (1046-1060)[57]. În partea de sud a oraşului a fost semnalată altă necropolă din secolele X-XI, din care provin cercei, nasturi, inele şi o monedă de la Andrei I. Mai multe piese din sec. X-XI provin probabil tot din morminte de lângă Bega: inele de tâmplă, disc de păr, monedă de la Andrei I, cercei, cruce de bronz, inel digital de bronz cu chatonul ornamentat. Tot în apropiere de Bega s-a descoperit o monedă de la Bela al III-lea[58]. În 1964 în cartierul *Elisabetin* a fost descoperit un brachteat de la împăratul Federic I Barbarossa, iar în *Mehala,* pe str. Bărăgan, un denar al regelui Ştefan I cel Sfânt al Ungariei.

Aceste descoperiri răzleţe de pe teritoriul oraşului dovedesc totuşi o intensă şi continuă locuire la sfârşitul Mileniului I şi la începutul celui de al II-lea în preajma unui important centru politic şi economic pe care deocamdată îl presupunem, cum trebuie să fi fost aşezarea fortificată de la Timişoara.

PETRU IAMBOR

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE QUELQUES ÉTABLISSEMENTS FORTES DU HAUT MOYEN AGE DU BANAT

(Résumé)

Dans cet étude sont évoquées les plus notables moments qui pourraient apporter un plus de precions et de nuances au cadre géneral de l'histoire médievale sur quelques cités ou établissements fortes du Banat roumain et serbe (Orşova, Horom, Keve, Timişoara). On doit préciser aussi que les diverses sources écrites attestent que ces établissements étaient centres militaire de la population locale à la fin du première et au début du seconde millénaire et après la conquête arpadienne elle deviennent centres administratifs du pouvoir royal.

Il paraît que les découvertes par hazard et les fouilles archéologiques confirment l'évolution de ces objectifs.

[57] Săpături inedite Al. Rădulescu; R. Popa, în *SCIVA*, XXXX, 4, 1989, p. 383.
[58] *Erdély Története*, I, Budapest, 1987, p. 215-216.

LA NASCITA DELL'ORDINE CISTERCENSE E LA SUA ESPANSIONE

La fondazione del «Nuovo Monastero» e, praticamente, la nascita di uno dei più potenti Ordini monastici del Dodicesimo e Tredicesimo secolo non è apparsa come un movimento originale, ma come un'espressione naturale della ricerca, alla fine del XI secolo, dei nuovi cammini per il monachesimo. I fondatori di Cîteaux volevano creare un monastero in cui fosse restaurata l'originaria osservanza della Regola benedettina, le cui caratteristiche essenziali erano, secondo la loro concezione, la povertà e l'isolamento. L'affascinante particolarità, l'originalità dell'Ordine, deriva piuttosto dal modo in cui i cistercensi, partendo da un patrimonio d'idee abbastanza diffuso a quel tempo, sono riusciti ad imporsi, eclissando tutti i rivali grazie al vigore della crescita dell'Ordine, al numero degli adepti ed allo splendore della sua reputazione.

In questo contesto, uno speciale ruolo viene affidato ai primi abati di Cîteaux e particolarmente a Roberto de Molesme, generalmente considerato come fondatore del nuovo ordine monastico. Nato verso il 1028-29 in una nobile famiglia della Champagne e seguendo il tradizionale cammino di un monaco (presso l'abbazia di Montier-la-Celle, vicino a Troyes e poi presso Saint-Michel de Tonnerre e Saint-Ayoul de Provins), diventa col tempo meno soddisfatto della vita in quest'ambiente cenobitico. Nel 1071, manifestando il suo desiderio di allontanarsi totalmente dal mondo e di praticare un'ascetismo durissimo, decide di vivere seguendo il modello eremitico, e si rifugia con un gruppo di discepoli per un paio di anni nella foresta di Collan, vicino a Tonnerre. Volendo applicare i suoi principi, e sentendo che il sistema anacoretico è troppo flessibile, Roberto fondò, il 20 dicembre 1075, l'abbazia di Molesme, nella diocesi di Langres[1].

A Molesme si viveva in un ambito semi-eremitico, in una povertà chiaramente ricercata, «dans des cabanes groupées dans une clairière autour d'un modeste oratoire»[2]. Dopo il 1083 sono apparsi pareri diversi all'interno del monastero: alcuni cercavano l'ideale eremitico purissimo, gli altri affermavano la superiorità del cenobitismo tradizionale e, infine, un altro gruppo manifestava la certezza che solo il modello cenobitico potesse realizzare le vocazioni più ardenti, a condizione di abbandonare i costumi dell'XI secolo e di tornare verso l'VIII secolo e verso l'osservanza stretta della Regola di San Benedetto. A questo punto, la vocazione di Roberto lo spinse verso una vita eremitica ed egli lasciò il suo monastero nel 1090 per passare tre anni di solitudine assoluta nel deserto di Aux. Tornato a Molesme nel 1093 e ritrovando la disputa tra i discepoli della tradizione e quelli del rinnovamento monastico, agli inizi dell'anno 1098 Roberto si mette a capo dei riformatori (tra i quali si trovavano il priore Aubry e l'inglese Stephen Harding, ex monaco di Sherborne) e fondò, il 21

---

[1] Clifford Hugh Lawrence, *Il monachesimo medievale. Forme di vita religiosa in Occidente*, Ed. San Paolo, 1993, p. 230-234; Marcel Pacaut, *Les ordres monastiques et religieux au Moyen âge*, Paris, Fac. Fernand Nathan, 1970, p. 100-103; Maur Cocheril, *Les cisterciens*, in *Les ordres religieux. La vie et l'art*, sotto la direzione di Gabriel Le Bras, t. I, Paris, Flammarion, 1979, p. 341.

[2] M. Cocheril, *op. cit.*, p. 341.

marzo 1098, il «Novum Monasterum» sul piccolo dominio affidato loro da Renard, visconte di Beaune, vicino a Dijon.

L'etimologia del termine «Cistercium» (la denominazione latina di Cîteaux) rimane ancora in discussione. Forse si tratta, secondo l'opinione degli archeologi, della presenza di una pietra miliare romana, la terza, di un antico cammino («cis tertium lapidem miliarium») o del latino «cisterna» che può indicare un luogo naturale («pantano o terreno paludoso»). Oppure, della presenza nella regione d'un tipo di ginestra o giunco delle paludi («giunco», «ginestrone») che cresceva in abbondanza in quest'area («cistel» nel antico francese)[3]. Comunque, il monastero fu denominato «il Nuovo», sancendo la volontà di portare qualcosa di originale nell'ambito monastico esistente.

La fondazione del monastero, che oltrepassava ogni tipo di filiazione, compiendo una vera secessione e mettendo in discussione non solo i costumi del monachesimo tradizionale, ma anche l'applicazione fatta dappertutto, e specialmente a Cluny, della Regola benedettina, appariva come un vero «scandalo». La decisione papale in questo problema, indagato dall'arcivescovo legato di Lyon, Hugues de Die, fu di riunire un sinodo a Port d'Anselle in giugno 1099. Roberto fu invitato a rientrare a Molesme, seguito da quelli che volevano tornare, ma la fondazione di Cîteaux venne riconosciuta. In questo contesto, il 19 ottobre 1100, papa Pasquale II emetteva la bolla «Privilegium romanum», favorevole alla nuova fondazione, riconoscendo Cîteaux come un'abbazia e mettendola sotto la protezione della Sede apostolica. Dopo la partenza di Roberto, il nuovo abbate di Cîteaux, Aubry, organizzò la comunità monastica secondo il modello cenobitico più stretto, imponendo un duro ascetismo. Sotto di lui fu compiuta la costruzione del primo edificio monastico, privo di ogni conforto e decorazione. Morendo, il 26 gennaio 1109, egli lasciò un monastero nuovo, uno «scriptorium» attivo e un dominio garantito dal pontefice. Sotto la sua guida i monaci abbandonarono l'abito classico nero, per un altro più semplice, dal colore indefinito, piuttosto grigio, che dal XIII secolo diventa bianco, da cui la denominazione di «monaci bianchi» affibbiata ai cistercensi[4].

Il secondo abate di Cîteaux, Stephen Harding (1109-33, m. 1134) può essere considerato il vero fondatore dell'Ordine, almeno per due ragioni: gli inizi dell'espansione di Cîteaux con la fondazione delle prime filiali e l'organizzazione costituzionale dell'Ordine cistercense. Dopo un periodo oscuro nella storia di Cîteaux (1109-12), quando l'esistenza del Nuovo Monastero fu minacciata dalla fame e quando la comunità monastica fu salvata dalle donazioni elargite dai vari nobili locali, gli anni successivi al 1112 hanno rappresentato una vera rinascita dell'Ordine. Nel 1112 Bernard de Fontaine, un giovane nobile borgognone, sceglie di diventare monaco a Cîteaux e porta con sé trenta novizi all'abbazia, forse parenti. Non risulta storicamente importante l'aumento del numero di monaci a Cîteaux, perché il monastero non era privo di personale a quel tempo, come ci mostra la volontà e la possibilità di fondare una filiale, l'anno successivo, ma la presenza della figura carismatica di San Bernardo e le conseguenze di questo fatto sull'evoluzione dell'Ordine cistercense. Il 18 maggio 1113 venne fondata la prima figlia di Cîteaux, nella foresta di Bragny, ai confini di Grosne, nel luogo chiamato La Ferté. L'anno seguente, il 31 maggio 1114 fu fondata l'abbazia di Pontigny, nella diocesi d'Auxerre. Poi, il 25 giugno 1115, altre due filiali sono nate (Clairvaux e Morimond, nella diocesi di Langres).

---

[3] Terryl N. Kinder, *I Cisterciensi. Vita quotidiana, cultura, arte*, ed. italiana a cura di Claudio Stercal, Milano, Jaca Book, 1997, p. 33.

[4] M. Cocheril, *op. cit.*, p. 342-343; Terryl N. Kinder, *op. cit.*, p. 33-34.

Dal 1118 il cammino delle fondazioni riprese. Cosi vedono la luce i monasteri di Preuilly (1118, nella Seine-et-Marne), La Cour Dieu (1119, nel Loiret), Bonnevaux (fondata nel 1117 ma abitata solo dai primi mesi del 1120, nell'Isère[5]) e Trois-Fontaines (1118, nella Marne, prima figlia di Clairvaux). Nell'anno 1120 l'abbate Harding riuniva dodici abati nel Capitolo Generale dell'Ordine[6].

Tale svolta dell'Ordine chiedeva una chiara organizzazione, oppure almeno la cristallizzazione di alcuni principi generali. Nel contesto della fondazione di Pontigny, Stephen Harding redige una carta di garanzia, fissando i tratti essenziali di una disciplina comune a tutti monasteri, che assicurava l'osservanza. Questo documento, «Carta Caritatis», introvabile nell'originale, si conosce oggi tramite un testo successivo, la «Carta Caritatis Prior», approvata dal pontefice Callisto II nel 1119. La carta primitiva chiarisce i rapporti tra l'abbazia-madre e le figlie, a livello materiale e spirituale. Dal punto di vista materiale, l'abate di Cîteaux rifiuta di esercitare un'esazione sopra le sue filiali (usanza praticata particolarmente a Cluny). Dal punto di vista spirituale, l'abate-padre sorveglia strettamente l'osservanza della Regola, prescrizione fondamentale riguardante l'unanimità dell'Ordine (questa prima carta è intitolata di «carità e di unanimità»). Le modificazioni dagli anni 1114-9 nella legislazione cistercense precisano l'istituzione del Capitolo Generale (verso il 1116-7 venne istituita la visita annuale, che fungeva da Capitolo Generale per mantenere l'unità delle osservanze e che implicava la visita dell'abate-padre alle filiazioni e la visita degli abati dei monasteri-figli al Novum Monasterum[7]). La Carta Caritatis, ancora in pieno processo di evoluzione, è sottoposta all'approvazione del pontefice nel 1119. Approssimativamente tra gli anni 1124-30 abbiamo la «Summa Cartae Caritatis» e verso alla fine del secolo (1165-73, oppure, secondo gli altri autori 1190 ca.) la «Carta Caritatis Posterior». Il grande merito di Stephen Harding nell'organizzazione gerarchica dell'Ordine cistercense rimane la concezione di questo sistema di filiazione che evitava, allo stesso tempo, il pericolo della centralizzazione eccessiva e quello dell'evoluzione separata. Si voleva evitare il modello di Cluny, dove l'abate generale chiedeva la totale dipendenza delle persone e dei beni[8]. D'altra parte, Cîteaux non ammetteva i priorati oppure «cellae», piccoli stabilimenti ecclesiastici dove era difficile l'integrale osservanza della Regola, secondo il principio che l'isolamento si trova all'origine del rilassamento della disciplina monastica e dell'allontanamento dalle unitarie prescrizioni

---

[5] M. Cocheril, *Filiation des abbayes* in M. Cocheril, *L'implantation des abbayes cisterciennes dans la Péninsule ibérique*, in *Anuario de Estudios Medievales*, Barcelona, 1, 1964, p. 220.

[6] «De abbatiis. XVII. Abhinc (abbatias) in diversis episcopatibus ordinaverunt, que tam larga potentique benedictione domini in dies crescebant, ut infra VIII annos inter illos qui de cisterciensi cenobio specialiter egressi fuerant, et ceteros qui ex eisdem fuerant exorti, XII cenobia constructa fuerint inventa» - vedi *Exordium Parvum* in *Documenta pro Cisterciensis Ordinis Historiae ac Juris Studio* collecta a Joann-B. Van Damme, Westmalle, 1959, p. 15.

[7] «Un lien existe dès l'origine entre Cîteaux et ses quatre premières filles: en 1116, les trois abbés de La Ferté, Pontigny et Morimond - saint Bernard, abbé de Clairvaux était malade - sont réunis auprès de l'abbé de Cîteaux en Chapitre général, et c'est à ce Chapitre que Guillaume de Champeaux va demander l'autorisation de décharger momentanément Bernard du gouvernement de son abbaye. Il y eut aussi des Chapitre généraux en 1117 et 1118, et nous savons qu'en 1119, dix abbés y siégeaient» - Marcel Aubert, *L'Architecture cistercienne en France*, avec la collaboration de la Marquise De Maillé, t. I, ed. II, Paris, Vanoest - Éditions d'Art et d'Histoire, 1947, p. 25.

[8] «En fait - scriveva nel 1957 Louis J. Lekai -, la subordination échelonnée des abbayes, dont chacune dépendait de sa mère et fondatrice immédiate au lieu de dépendre directement de Cîteaux, était une innovation originale réalisée par saint Etienne» - Louis J. Lekai, *Les Moines Blancs*, Paris, Ed. du Seuil, 1957, p. 44.

dell'Ordine. Ogni fondazione diventava un'abbazia con pieni diritti. Ci si doveva trovare tutto il necessario per l'osservanza della regola benedettina completata dai costumi di Cîteaux: chiesa, edifici conventuali, libri di culto, etc. Per una nuova fondazione veniva mandato il futuro abate accompagnato da dodici monaci e, secondo le necessità, si aggiungevano alcuni conversi[9]. Comunque, questa regola era formale e non è stata sempre rispettata. Nel caso di una semplice affiliazione, il numero di monaci cistercensi poteva essere diminuito. Grazie al diritto di paternità dell'abbazia fondatrice (l'abate di questo monastero doveva visitare ogni anno la filiazione[10], sorvegliare il mantenimento dell'osservanza ed esaminare i conti) ed all'autonomia di ogni abbazia (finanziaria ed amministrativa), concepita tanto larga quanto era possibile[11], si poteva seguire ogni abbazia e superare ogni tentativo di abuso da parte dei «padri-immediati» (o «abati-padri», cioè gli abati fondatori) oppure da parte dell'abate di Cîteaux[12]. Secondo una regola generale, un'abbazia poteva iniziare un processo di fondazione solo dal momento in cui contava sessanta monaci[13] (questa è stata la situazione alla fondazione di Pontigny). Talvolta l'abate accettava di fondare una filiale sul dominio offerto senza avere il monastero sovrappopolato (i casi di La Ferté, Clairvaux e Morimond) e nel periodo della grande espansione cistercense la regola non è stata sempre osservata[14].

Senza poter essere chiamato originale, perché fu ispirato forse dai costumi di Vallombrosa, il sistema a cascata messo in pratica da Stephen Harding ha il merito della scelta e della combinazione ottima delle idee e delle pratiche contemporanee. L'istituzione più

---

[9] «Quomodo novella ecclesia abbate et monachis et ceteris necessariis ordinetur. Duodecim monachi cum abbate terciodecimo ad cenobia nova transmittantur nec tamen illuc destinentur donec locus libris, domibus et necessariis aptetantur [...] ut et vivere et regulam ibidem statim valeant observare» - Canisius Noschitzka, *Codex manuscriptus 31 Bibliothecae Universitatis Labacensis*, în *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, Romae, VI, 1950, fasc, 1-4, p. 25.

[10] «Quod filia semel per annum visitet matrem ecclesiam. Statuit causa humilitatis cisterciensis conventus sollerti providentia, quatinus semel in anno saltim matrem ecclesiam per abbatem suum si sanus fuerit visitet filia» - *Ibidem*, p. 29.

[11] Ogni abbazia dipendeva sempre da un'abbazia-madre, ma da una sola, evitando la centralizzazione eccessiva (le «abbazie-nonne» non avevano nessun diritto sulle «abbazie-nipote») - vedi la parte *Organisation hiérarchique des abbayes. Les filiations* in M. Cocheril, *Les abbayes cisterciennes de Suisse*, în *Anuario de Estudios Medievales*, Barcelona, 23, 1993, p. 385.

[12] Il sistema di filiazioni non funzionava per le abbazie di monache. Malgrado la precocità dei monasteri femminili in cui erano adottate le usanze cistercensi (nel 1113 vide la luce il monastero femminile di Jully, fondato con l'appoggio dei monaci di Molesme e rapidamente avvicinatosi a Cîteaux e, pochi anni dopo, l'abbazia di monache di Tart, fondata nel 1125 vicino a Dijon), la loro integrazione nell'ordine si fece a tappe, in particolare nel Duecento. Nel 1147 furono incorporate ufficialmente le comunità di Obazine e Coyroux. Il numero di abbazie femminili seguendo l'oservanza cistercense si moltiplicò, senza essere tutte affiliate direttamente. Loro avevano Capitoli Generali distinti (questa fu la decisione del Capitolo Generale di Cîteaux del 1128). Attorno a Tart si organizzò un «capitolo delle badesse» parallelo a quello maschile. Esistevano Capitoli regionali in alcuni paesi (verso 1180 tutte le abbazie spagnole dipendevano del monastero di Las Huelgas, presso Burgos). I monasteri femminili una volta incorporati nell'Ordine di Cîteaux (affiliazioni in maggior parte), erano subordinati di solito all'abbazia maschile più vicina, l'abate dell'ultima diventando il «padre-immediato» del monastero di monache cistercensi. Il rifiuto dei premostratensi di ricevere donne nei loro conventi generò una straordinaria crescita delle abbazie cistercensi femminili. - M. Cocheril, *Les abbayes cisterciennes de Suisse...*, p. 386; M. Aubert, *op. cit.*, p. 9-10; Paolo Grillo, *Grandi nel rispetto della Regola*, în *Medioevo*, nr. 12 (35), dicembre 1999, p. 100.

[13] «Quot monachos habeat ecclesia, cum aliam abbatiam ceperit construere. Nullus de abbatibus nostris locum ad abbatiam faciendam accipiat, nisi prius sexaginta habeat monachos professos, et hoc licencia generalis capituli» - C. Noschitzka, *op. cit.*, p. 29.

[14] M. Cocheril, *Filiation des abbayes...*, p. 222.

apprezzata dai giuristi rimane quella del Capitolo Generale, considerata una prefigurazione dell'istituzione fondamentale dei tempi moderni: il Parlamento. Cristallizzata poco a poco (agli inizi l'abate di Cîteaux, insieme al suo capitolo conventuale, regolava i problemi delle poche filiali esistenti e poi, tra il 1116-9 sono apparsi i primi tre Padri, gli abati di La Ferté, di Pontigny e di Clairvaux), l'istituzione del Capitolo Generale diventa più importante nel contesto dell'espansione dell'Ordine. Il 13 settembre di ogni anno, la vigilia della Santa Croce, gli abati di tutti i monasteri cistercensi si riunivano a Cîteaux per discutere i problemi più importanti dell'Ordine[15]. Se, tra un Capitolo e l'altro, sorgeva un problema grave, l'abate di Cîteaux doveva chiedere la ratifica (dal 1134), al Collegio di abati delle prime quattro fondazioni. Solo nel 1265, per risolvere i gravi contrasti tra l'abate di Cîteaux e quelli delle prime quattro figlie, la bolla «Parvus fons» di papa Clemente IV cambia questa istituzione ed il Definitorio si sostituisce all'autorità del Capitolo Generale[16].

Il nome di Stephen Harding venne anche collegato con un noto fatto artistico-librario della storia cistercense: La Bibbia e le Moralia in Job (la copiatura della Bibbia fu iniziata già dal 1100, ai tempi di Aubry ed i quattro volumi furono finiti nel 1109; i tre tomi delle Moralia, copiati nello «scriptorium» di Cîteaux durante gli anni in cui fu al potere vengono ultimati nel 1111; nel 1134 finiscono le Moralia in Job da La Ferté)[17]. Il periodo di Stephen Harding rimane quello della redazione delle prime fonti narrative della storia cistercense: «Exordium Cistercii» (ante 1130, seguito dall'«Exordium parvum» - ante 1150)[18].

Se Stephen Harding fu la figura dominante degli inizi dell'Ordine cistercense, quella di Bernard de Fontaine fu senza dubbio considerata come simbolo dell'espansione, del prestigio e di tutto quello che fu stato valutato come puro, originale, classico ed affascinante nella storia cistercense. Dal terzo decennio del XII secolo, nel complesso delle prime case dell'Ordine, si afferma l'importanza di Clairvaux, come l'abbazia guidata da Bernard, come il monastero che godeva di un grande afflusso di aspiranti ed il più significativo numero di

---

[15] «De generali capitulo abbatum apud cistercium. VII. Harum ecclesiarum abbates omnes per annum semel illa die, quam inter se constituent, ad novum monasterium veniant, ibique de salute animarum suarum tractent; in observatione sancte regule vel ordinis si quid emendandum est vel augendum, ordinent; bonum pacis et caritatis inter se reforment» - C. Noschitzka, *op. cit.*, p. 18. Al Capitolo Generale si discutevano i problemi concernenti lo statuto spirituale del monastero, i visitatori regolari facevano i loro rapporti e si esaminava l'ambito temporale di ogni abbazia. Nello stesso tempo, si prendevano decisioni sui casi particolari, le quali formavano una vera giurisprudenza. Riguardo alla data in cui si riuniva il Capitolo Generale si deve precisare che essa cambia, dal 14 settembre (la festa della Santa Croce) prima del 1210 al 13 settembre (la vigilia della festa), tra il 1210-33 ed al 12, dopo il 1233. La durata della riunione era di cinque giorni. Le assenze dal Capitolo, malgrado le severe punizioni, si moltiplicarono durante il XIII secolo a causa delle distanze sempre più grandi e dei problemi locali delle abbazie missionarie. L'abate malato era rappresentato da uno dei suoi monaci. Le abbazie lontane erano esonerate dalla presenza annuale: quelle di Navarra, Aragon o Catalogna dovevano attendere il Capitolo di Cîteaux ogni due anni, quelle di Frisia, Ungheria, Léon, Castiglia ed Inghilterra ogni tre; i monasteri di Scozia, Irlanda, Galicia, Portogallo, Sicilia e Pomerania ogni quattro; le abbazie di Grecia, Svezia, Norvegia, Livonia, Palestina e Siria ogni cinque; ogni otto i monasteri di Jubino e Beaumont in Siria. M. Aubert, *op. cit.*, p. 28-29

[16] M. Cocheril, *Les cisterciens...*, p. 344-348; Jean Baptiste Auberger, *Les Cisterciens à l'époque de Saint Bernard*, in *Bernardo Cistercense. Atti del XXVI Convegno storico internazionale, Todi, 8-11 ottobre 1989*, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 1990, p. 20-23; Melinda Mihályi, *Cistercensi*, in *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, vol. IV, Roma, 1993, p. 816.

[17] Anselme Dimier, *Saint Bernard et l'art*, in *Mélanges à la mémoire du père Anselme Dimier présentés par Benoît Chauvin*, t. I, *Père Anselme Dimier*, vol. 2, *Travaux inédits et rééditions*, Pupillin, Arbois, 1987, p. 684.

[18] J. B. Auberger, *op. cit.*, p. 25-30, 42-43.

fondazioni. I successori di Harding a Cîteaux (Guy de Trois-Fontaines, deposto qualche mese più tardi con l'accusa d'incapacità e Rainard de Bar, 1134-50) sono chiaramente messi in ombra dall'attività e dal prestigio di Bernard de Clairvaux. E l'intero XII secolo rimase nella storia dell'Ordine come il secolo di San Bernardo. Previsto come abate di Morimond nei progetti di Stephen Harding, Bernard venne mandato a Clairvaux, insieme a dodici monaci, per far sorgere un nuovo monastero. Solo tre anni dopo, nel 1118, l'abbazia di Clairvaux fondò la sua prima figlia, Trois-Fontaines. L'intero successo dell'Ordine, alla sua morte, il 20 agosto 1153, consisteva in più di 350 case e nel generale riconoscimento del mondo cristiano (guidato spiritualmente da un pontefice cistercense - Eugenio III, 1145-53) venne associato alla personalità di Bernard de Clairvaux, alle sue qualità di guida eccezionale, grande oratore ed astuto amministratore. Rispettando nello stesso tempo le regole del suo Ordine e la vocazione monastica, San Bernardo ci appare oggi come un personaggio molto attivo negli eventi ecclesiastici del suo tempo. È sufficiente ricordare la sua presa di posizione nello scisma della Chiesa romana, quando sostenne Innocenzo II contro Anacleto (verso il 1130), poi partecipò al sinodo dei vescovi riunito dal re di Francia ad Étampes per discutere il problema ed andò successivamente in Italia. Fu inoltre implicato nelle elezioni episcopali contestate, in cui ribadì sempre le regole canoniche (il più suggestivo esempio è quello dell'elezione a Langres, nel 1138). S'interessò di mantenere il cammino giusto della Chiesa, rifiutando e combatendo ogni eresia (la sua presa di posizione contro Abelardo nel raduno ecclesiastico di Sens - 1140, la sua azione in Languedoc, nel 1145, contro i catari); oppure il suo grande ruolo nella seconda Crociata (da ricordare i suoi vibranti appelli alla santa lotta, particolarmente quello dal 31 marzo 1146 a Vézelay)[19]. La sua opera teologica e le sue idee nel campo dell'organizzazione ecclesiastica ed in quello artistico hanno lasciato una forte impronta sull'evoluzione istituzionale, legislativa ed architettonica dell'Ordine cistercense nel XII secolo. Questo secolo rimane praticamente, nella storia dell'Ordine, il periodo di cristallizzazione istituzionale, legislativa ed artistica. Rimane il periodo delle prime costituzioni cistercensi (le «Carta Caritatis»), delle «Instituta» (collezione detta di «1134», una raccolta di decisioni dei Capitoli Generali, dagli inizi al 1152), della precisazione delle prescrizioni liturgiche e delle disposizioni pratiche relative alla vita quotidiana dei monaci (negli «Ecclesiastica officia»), dell'ispirata organizzazione economica e la nuova interpretazione della figura del converso, chiave del grande successo economico dell'Ordine («Usus conversorum»), delle prime fonti di tipo narrativo relative alla storia cistercense (gli «Exordium») ed il periodo della nascita di uno spirito artistico definito come «cistercense» e poi come «bernardino»[20].

Il XII secolo viene percepito oggi anche come il secolo della massima espansione geografica cistercense. Se nel 1153 l'Ordine contava intorno a 350 monasteri[21], alla fine del secolo il numero cresceva a 525. Rispetto a questa notevole crescita, nel Duecento furono aggiunte solo 169 nuove case, segno che l'apogeo era stato raggiunto. Di fatto, già nel 1152 il Capitolo Generale, preoccupato di perdere il controllo, cercava d'interdire le nuove

[19] M. Pacaut, *op. cit.*, p. 104-107; M. Cocheril, *op. cit.*, p. 348-352.

[20] J. B. Auberger, *op. cit.*, p. 24-25, 31-40; A. Dimier, *Les concepts de moine et de vie monastique chez les premiers cisterciens*, in *Mélanges A. Dimier*, t. I, vol. 2, p. 554-564; Idem, *Le travail chez les premiers cisterciens*, ivi, p. 565-574; Idem, *Les voeux des frères convers chez les premiers cisterciens*, ivi, p. 587-590.

[21] «Moins de 40 ans après la fondation de sa première fille, La Ferté, en 1113, Cîteaux était parvenu à établir ou à affilier 338 monastères, qui n'étaient pas de simples celles ou prieurés monastiques, de quelques moines, mais des abbayes prospères et peuplées parfois de centaines de moines et de convers» - vedi Jean-de-la-Croix Bouton, *Histoire de l'Ordre de Cîteaux*, în *Fiches Cisterciennes*, Westmalle, t. I, 1959, p. 159.

fondazioni[22]. Ma questo movimento d'espansione non cessò, segno della forza e del prestigio dell'Ordine, che attirava un grande numero di donazioni[23].

La presenza europea dei cistercensi nel XII e XIII secolo si può seguire solo dalla prospettiva dell'appartenenza di ogni casa ad una delle prime cinque abbazie dell'Ordine (Cîteaux, La Ferté, Pontigny, Clairvaux e Morimond). E nell'intero spazio europeo si può individuare la presenza di cinque grandi filiazioni cistercensi. Già dagli anni 1116-9 sono apparsi i primi tre Padri, gli abati di La Ferté, di Pontigny e di Clairvaux. Loro avevano il diritto di criticare l'abate di Cîteaux se questi sbagliava. Poi, nel 1152, il papa cistercense Eugenio III accordava i più grandi poteri a questi primi tre abbati e nel 1163 papa Alessandro III decideva che l'abbazia di Cîteaux doveva essere visitata dall'insieme dei primi quattro padri. Ai primi tre si aggiungeva anche l'abate di Morimond. La crescita del prestigio e dei diritti di questi abati continuò. Nel 1215 per la prima volta si coalizzano contro l'abate di Cîteaux e nel 1265 papa Clemente IV doveva intervenire per riconciliare l'abate di Cîteaux ed i primi padri, istituendo il Definitorio[24].

Dopo le prime fondazioni francesi degli anni 1118-20 comincia la vicenda cistercense europea, continuando certamente anche le fondazioni in Francia. Verso il 1125 esisteva una concentrazione di monasteri cistercensi in Côte d'Or, Guyenne, Dauphiné e Languedoc (le ultime due regioni contavano solo una casa). Fino al 1153 alcune regioni francesi furono intensamente popolate, in particolare quelle tra Garonne ed i Pirenei (importanti per l'espansione in Spagna), il corso medio della Loira, Francia settentrionale dalla base della Penisola del Cotentin verso le Fiandre, l'Ile de France con Borgogna e con le regioni di confine con lo spazio tedesco. Alcune abbazie, più isolate, fiorirono in Provenza. Comunque, agli inizi della seconda metà del XII secolo, la diffusione cistercense in Francia fu più rappresentativa che in tutte le altri regioni dell'Europa. Importanti aggiunte ricevettero, fino alla metà del Duecento, il Limousin, le rive dell'Atlantico (in particolare attorno all'Ile de Ré) e le regioni tra Maine e Piccardia.

La Francia rimane al primo posto anche dal punto di vista della concentrazione delle case-madri nelle regioni orientali e settentrionali, dal Dauphiné e Borgogna verso nord fino alla Manica. Le parti del sud-ovest (Guyenne, Gascogna e le regioni verso i Pirenei) comprendevano un'abbazia con otto figlie (L'Escale-Dieu) e tre con sei filiazioni ciascuna (Bonnefont, Obazine e Dalon). In Normandia abbiamo il caso di Savigny con 23 figlie e, nella Francia centrale, presso Orléans, due case con cinque subordinate ognuna (La Cour Dieu e L'Aumône). Nel resto della Francia ed in particolare nel Massiccio Centrale, la distribuzione fu relativamente omogenea e rappresentata da case con solo una figlia. La distribuzione delle cinque case-madri sul territorio francese fu altrettanto indicativa. Cîteaux si concentrò sulle parti meridionali e centrali della Francia e lungo il corso medio ed inferiore della Loira. Allo

[22] «Anno ab Incarnatione Domini MCLII°, statutum est in Capitulo generali abbatum, ne ulterius alicubi construatur nova abbatia nostri ordinis, neque aliquis locus alterius religionis per subiectionem nostro ordini societur» - Cap. Gen. 1152, articolo aggiunto alla fine delle *Istitutiones* del 1154, in Ph. Guignard, *Les monuments primitifs de la règle cistercienne*, Dijon, 1878, p. 273-274 (Analecta Divionensia, T. X) apud M. Aubert, *op. cit.*, p. 65; Christopher Norton, *Table of Cistercian legislation on art and architecture*, in *Cistercian Art and Architecture in the British Isles*, edited by Christopher Norton and David Park, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, p. 324-326.

[23] All'epoca della più grande espansione, l'Ordine cistercense contava 742 monasteri di monaci ed intorno a 900 abbazie femminili - M. Aubert, *op. cit.*, p. 65.

[24] M. Cocheril, *op. cit.*, p. 346.

stesso tempo, la prima delle case-madri ebbe poche figlie nella Guascogna e nella Francia del nord-est (compresa la Borgogna). Pontigny ebbe un certo ruolo nelle provincie del sud-ovest della Francia (da Armagnac verso nord), mentre Morimond preferì Borgogna e le parti meridionali (la Gascogna, i Pirenei, la Provenza e le regioni del Massiccio Centrale). Clairvaux diffuse la sua filiazione francese nel Bacino di Parigi, in Normandia (con l'affiliazione di Savigny) e nelle provincie settentrionali[25].

A livello europeo, Clairvaux aveva il maggior numero di filiali (356), seguito da Morimond (213), Cîteaux (109), Pontigny (43) e La Ferté (17), senza contare le abbazie di monache. Si possono osservare anche le zone di espansione geografica. Se l'abbazia di Clairvaux preferiva la Baviera ed il Palatinato, Morimond riservava per sé l'Europa centrale[26]. Per quanto riguarda l'abbazia di Pontigny, questa preferiva Francia, salvo alcune fondazioni italiane e quelle del regno d'Ungheria. Nello stesso tempo, allo sviluppo dell'Ordine contribuirono le affiliazioni. Svariate congregazioni benedettine, oppure gruppi d'eremiti, si accorpano a Cîteaux (Savigny[27], fondazione eremitica della Normandia, diventata poi madre di 29 figlie, la maggior parte in Inghilterra; Serlon; Obazine, nel Languedoc; Carracedo[28], nelle Asturie).

L'espansione italiana dei cistercensi iniziò nel 1120 con la fondazione del monastero di Tiglieto (nella diocesi d'Acqui, Liguria), filiale di La Ferté. La stessa casa-madre è all'origine dell'abbazia di Lucedio, nata nell'anno 1123 nella diocesi di Vercelli. In entrambe le situazioni, l'insediamento cistercense fu appoggiato dalle donazioni della nobiltà locale (per Tiglieto probabilmente il marchese del Bosco e nel caso di Lucedio, Raniero, marchese del Monferrato). Queste prime case dell'Ordine in Liguria ed in Piemonte furono seguite da altre fondazioni, che da Tiglieto si estesero nel resto della regione piemontese: Staffarda (1138) e Casanova presso Carmagnola (1142). Dopo alcuni anni, nel 1147, Lucedio fondò Chiaravalle di Castagnola, vicino Jesi, nella Marca d'Ancona e, nel 1169, Rivalta Scrivia, nella diocesi di Tortona. Nel 1131 anche Cîteaux creò una sua filiazione a Genova (Sant'Andrea di Sestri, già insediamento benedettino ed interessante perché segno di un allontanamento dai principi dell'Ordine, contrari alle fondazioni vicine all'abitato e senza vasti possedimenti che permettessero il lavoro dei campi)[29]. Per quanto riguarda un'altra casa-madre, Morimond,

---

[25] R. A. Donkin, *The Growth and Distribution of the Cistercian Order in Medieval Europe*, in *Studia Monastica*, Abadia de Montserrat, Barcelona, IX, 1967, fasc. 2, p. 278-280, 284-286.

[26] Il primo abate di Morimond, Arnold, aveva legami di parentela con le più nobili famiglie tedesche ed il suo fratello, Friedrich, era stato nominato arcivescovo di Köln. Questo fatto sarà decisivo per l'orientamento dell'abbazia verso lo spazio dell'Impero dove un vero «impero morimondino» sarà fondato come diretta conseguenza dell'espansione cistercense. M. Aubert, *op. cit.*, p. 64.

[27] Savigny-le-Vieux (monastero benedettino dipendente di Marmoutier nel 1090) è stato donato all'eremita Vital de Mortain da Raoul II de Fougères nel 1112. Nel 1147 la congregazione eremitica di 29 monasteri passa all'Ordine cistercense, entrando nella filiazione di Clairvaux (il ruolo di San Bernardo rimane decisivo). M. Cocheril, *Filiation des abbayes...*, p. 223.

[28] Carracedo, monastero che guidava una piccola congregazione, adottò prima del 1149 le usanze di Cîteaux. La sua integrazone nell'Ordine cistercense avviene solo nel 1200, l'affiliazione essendo confermata da Innocenzo III (la bolla papale «Licet filia Regis» del 13 dicembre 1203) - M. Cocheril, *op. cit.*, p. 223; Etienne Goutagny, *L'abbaye de Carracedo et son affiliation à l'Ordre de Cîteaux*, in *Cîteaux. Commentarii Cistercienses*, Westmalle, 14, 1963, fasc. 2, p. 150-153.

[29] Marco Bartoli, *Bernardo di Clairvaux e le Fondazioni Cistercensi in Italia*, in *Presenza benedettina nel Piacentino, 480-1980. Atti delle giornate di studio: Bobbio - Chiaravalle della Colomba, 27-28 giugno 1981*, in *Archivum Bobiense. Studia*, I, 1982, p. 129-132, 139.

essa fondò, nel 1134, nella diocesi di Milano, il monastero di Morimondo[30], a sua volta madre delle abbazie di Acquafredda (1147) e S. Salvatore di Casalvolone (1169). Con gli insediamenti di Chiaravalle milanese (fondata nel 1135, nella diocesi di Milano) e di Chiaravalle della Colomba (risalendo al 1136) la diretta presenza di Clairvaux, casa madre di entrambe, diviene chiara nello spazio italiano. Il primo caso rimane significativo per la vicinanza del monastero ad un grande abitato, essendovi all'origine dello sviluppo di Chiaravalle Milanese essendo una donazione non di signori feudali, ma della «città». Da queste due abbazie nate dalla filiazione di Clairvaux si può seguire una vera rete di monasteri cistercensi italiani: nel 1141 Brunone, l'abate di Chiaravalle Milanese fondò presso il Chienti il monastero di Chiaravalle di Fiastra, su donazione di Garnerio, duca di Spoleto; nel 1146 Chiaravalle Milanese diede vita a S. Maria di Follina, nella regione bellunese su un'insediamento ex-benedettino. Per quanto riguarda Chiaravalle della Colomba, essa diventa casa-madre, dal 1142, del monastero di Fontevivo (nella diocesi di Parma) che a sua volta fondò S. Giusto di Tuscania nel 1146[31].

La penisola italica rimane uno spazio di espansione anche per l'abbazia di Pontigny che, attraverso il monastero di Saint-Sulpice [S. Sulpizio] in Savoia fondò nel 1143 l'abbazia di S. Maria di Falleri e nel 1145 quella di S. Martino al Cimino ed infine, nel 1171 si assunse la cura ed il relativo monastero delle catacombe di S. Sebastiano.

Nell'ambito laziale abbiamo i classici esempi di Tre Fontane, presso Roma, figlia di Clairvaux, che nel 1136 Innocenzo II offrì a Bernardo ma che soltanto nel 1140 vide il primo insediamento; di Fossanova, fondata nel 1135 dai monaci provenienti da Hautecombe, cioè nella linea di Clairvaux; e di Casamari, già benedettina e passata all'Ordine di Cîteaux nel 1140 come filiale di Clairvaux.

Il primo monastero cistercense nel Regno di Sicilia è considerato l'abbazia S. Maria della Sambucina, nel territorio di Cosenza (1141). Poi, nel 1150, la certosa di S. Stefano del Bosco (Catanzaro) divenne abbazia cistercense continuando a prosperare, anzi accrescendo la sua influenza, tanto da fondare, nel 1185, SS. Trinità del Legna in diocesi di Rossano. Negli ultimi anni del XII secolo, la Sambucina divenne un centro cistercense di primissima importanza creando nuove fondazioni (in Sicilia: S. Spirito di Palermo; Novara di Sicilia - 1172, che a loro volta diedero vita a Roccamadore - 1195, a SS. Trinità in Palermo - 1190 ed a S. Maria di Altopiano - 1196; e sul continente: Roccadia - 1176, Galeso - 1195, Acqua Formosa - 1197).

Per la Sardegna rimase l'esempio dell'abbazia di Cabu Abbas (intorno a 1150), fondata da Gonnarrio, giudice di Torres, che poi si fece monaco a Clairvaux[32].

La vicenda cistercense nelle regioni dell'odierna Svizzera s'inscrive nel generale progresso dell'Ordine verso l'Europa centrale ed ha come principali protagonisti i monasteri di Morimond e Clairvaux. Come tratto caratteristico per l'esempio svizzero rimane il grande numero di abbazie femminili (presenti in queste regioni a partire dal XIII secolo). Rispetto alla situazione della Francia o delle isole britanniche, in Svizzera i monasteri di monache cistercensi[33] sovrastano numericamente le abbazie maschili (il rapporto è di 25 a 9 fino agli

[30] Un gruppo di monaci da Morimond sin dal 1134 si erano stabiliti a Coronate (ca. 25 chilometri ovest di Milano), sul Ticino, per trasferirsi poi nel 1136 in un nuovo cenobio che chiamarono appunto Morimondo. *Ibidem*, p. 133.

[31] *Ibidem*, p. 134-139.

[32] *Ibidem*, p. 140-144.

[33] Difatti, quasi tutte le abbazie femminili sono affiliazioni, poiché le monache oppure le donne pie, le

inizi del Trecento)[34]. La prima abbazia cistercense «svizzera» risale al 1124 (si tratta di Lucelle, figlia di Morimond tramite Bellevaux[35]). Il periodo dell'intenso popolamento cistercense della Svizzera rimane quello tra gli anni 1131-43. Si ha notizia della presenza della casa-madre Morimond solo tramite l'abbazia figlia Bellevaux (la quale affilierà nel 1135 il monastero di Montheron, fondato sette anni prima[36]) mentre Clairvaux è presente direttamente (il caso dell'affiliazione della casa benedettina di Bonmont, fondata nel 1123 da monaci benedettini venuti da Balerne e divenuta cistercense nel 1131). La filiazione diretta (Bonmont) ed indiretta (Hautcręt[37], Hauterive[38] e Kappel[39]) di Clairvaux in Svizzera si spiega tramite le relazioni e le affinità esistenti tra la Borgogna e gli odierni Pays de Vaud ed in particolare tramite i legami di parentela di San Bernardo con i vescovi di Lausanne negli anni trenta del XII secolo[40].

Nell'Europa centrale, Morimond fondò dal 1123 tre importanti monasteri: Kamp (1123, nella diocesi di Köln), Ebrach (1127, nella diocesi di Würtzburg) ed Altenberg (1133, futura fondatrice di numerose case in Polonia). Nella stessa area Clairvaux diventa madre di Eberbach (benedettina dal 1131 ed entrata nell'Ordine di Cîteaux nel 1135) e di Himmerod (1134). Difatti, l'espansione cistercense nelle province dell'Impero è dovuta all'attività di Morimond e Clairvaux; la casa-madre Cîteaux non ha avuto alcune filiazioni «tedesche» e la constatazione vale anche per La Ferté e Pontigny. La crescita numerica delle abbazie cistercensi nella prima metà del XII secolo può essere relazionata al periodo in cui Corrado III fu imperatore (1138-52). Il suo appoggio significativo favorì la penetrazione del nuovo

---

«Béguines» chiedevano dopo un certo periodo dalla fondazione del monastero il ricevimento nell'Ordine cistercense. Le abbazie nate nella prima metà del Duecento (Olsberg - 1230-35, Frauenthal - 1231-40, Magdenau - 1244 e Fraubrunnen - 1246) sono state fondate in maggior parte dalla nobiltà locale. Per i monasteri di «Béguines» (Feldbach - fondata nel 1252 e diventata cistercense nel 1256; Gnadenthal - tra l'anno di nascita, 1282 e l'affiliazione ufficiale all'Ordine di Cîteaux, 1394, c'è quasi un secolo di distanza; Kalchrain - fondata intorno al 1230-38 ed affiliata nel 1328; Rathausen - nata nel 1245 e passata all'Ordine cistercense nel 1251 e Steinen - fondata nel 1253 e diventata cistercense nel 1267) la cronologia è stata discussa, le abbazie considerandosi cistercensi anche prima dell'approvazione del Capitolo Generale - M. Cocheril, *Les abbayes cisterciennes de Suisse...*, p. 403-408, 426-434.

[34] *Ibidem*, p. 384, 408.

[35] Il ruolo dell'abbazia di Lucelle (situata in una regione di confine, che oggi appartiene alla Francia, nel dipartimento Alto Reno) fu considerato di maggior importanza nell'espansione della casa madre Morimond verso la grande «conquista» dell'Europa centrale. Fondata un anno dopo l'abbazia di Kamp (1123) ed appunto dalla prima figlia di Morimond, Bellevaux (1120), l'abbazia di Lucelle fu vista come «le deuxième jalon de la pénétration vers l'Europe centrale» - vedi Bernard Bligny, *L'Église et les ordres religieux dans le royaume de Bourgogne aux XI-e et XII-e siècles*, Paris, Presses Universitaires de France, 1960, p. 357.

[36] Nella stessa discendenza di Bellevaux s'inscrivono le abbazie di Frienisberg (1138, figlia di Lucelle), Sant Urban (stabilita nel 1194 a Kleinroth, nel cantone di Berna e trasferita nell'anno successivo a Sant Urban, nel cantone di Lucerne) e Wettingen (1227, nella filiazione di Morimond tramite Salem - Lucelle e Bellevaux). Nel caso di Wettingen (nel cantone d'Argovie) il ruolo fondamentale l'ha avuto il conte Henri de Rapperswild, il vero fondatore del monastero, nel 1226, dove poi ricevette l'abito cistercense - M. Cocheril, *op. cit.*, p. 402-403.

[37] Nella filiazione di Clairvaux tramite Cherlieu; consacrata nel 1143 in seguito ad una donazione, risalendo al 1134, fatta da Guy de Maligny e dal conte Amédée de Blonay - *Ibidem*, p. 401.

[38] Figlia di Cherlieu, fondata nel 1138 - *Ibidem*, p. 402.

[39] Figlia di Hauterive, fondata nel cantone di Zürich (Zurigo) da Konrad von Eschenbach. È una delle abbazie tarde, risalendo al 1185 - *Ibidem*, p. 403.

[40] Guy de Maligny, cugino di San Bernardo, diventò vescovo di Lausanne nel 1130. Compare nel documento di fondazione dell'abbazia di Hauterive. Il suo successore, Amédée, già monaco di Clairvaux e poi abate d'Hautecombe era un discepolo del santo - *Ibidem*, p. 400.

Ordine nelle più lontane province dell'Impero.

Nel 1150, meno di trent'anni dalla fondazione di Kamp, 34 monasteri cistercensi erano stati fondati nell'Europa centrale. Il periodo 1130-50 rappresenta per l'espansione «tedesca» dell'Ordine un vero apogeo. Negli anni 1133, 1143 oppure 1145 il numero di fondazioni annue in queste regioni aumenta a 4, 5 o 6[41].

Rispetto alla straordinaria svolta dei primi due decenni, il periodo seguente (1150-70) è piuttosto di stagnazione. Inoltre, paragonando alle fondazioni avvenute prima del 1151 quasi annualmente, dal 1151 al 1156 il processo si ferma. Questa situazione è un risultato temporaneo della decisione del Capitolo Generale del 1152 riguardante la cessazione del processo di fondazione o affiliazione. Nell'intera Europa cistercense di allora, dalle isole britanniche e Scandinavia allo spazio italico ed iberico, gli anni tra il 1152 e 1155-56 furono caratterizzati dalla stessa mancanza di nuovi monasteri (le case che risalgono agli anni 1152-53 sono progettate anteriormente), segno che, almeno per un breve periodo, le decisioni dell'autorità centrale erano rispettate nei territori più distanti. Nello spazio germanico, l'arrivo sul trono di Federico Barbarossa (1152) ostile alla politica pontificia, spiega meglio la situazione dei cistercensi «tedeschi» degli anni tra il 1150 ed il 1160.

Verso la fine del secolo, il periodo 1170-80 significa l'ultimo sforzo di espansione cistercense, nel contesto della decisione del Capitolo Generale del 1174, la quale permetteva ai cistercensi di fondare stabilimenti nelle contee non ancora cristianizzate. Si apriva così, ai monaci bianchi, un nuovo campo di espansione ad est dell'Elba. Insieme ai premostratensi, i cistercensi diventarono veri pionieri della colonizzazione e del missionarismo, preannunciando il ruolo dei cavalieri teutonici. Un'altra «epoca d'oro» è tra il 1185 ed il 1200, dopo di che, per il Duecento, gli anni 1230-40 sono caratterizzati da una relativa crescita numerica delle abbazie dell'Impero (meno importante rispetto al secolo precedente).

Le abbazie femminili conoscono uno sfasamento di un secolo in rapporto ai monasteri maschili. Per le case di monache cistercensi il periodo della più grande crescita numerica rimane quello tra 1230-50.

Un ultimo tratto delle abbazie centro-europee è che sono in maggior parte fondazioni nuove (abbiamo solo qualche esempio di affiliazioni[42]).

Dal 1123 al 1134 l'Europa centrale fu esclusivamente «morimondina». Dopo le filiazioni dirette di Morimond (Kamp ed Ebrach) seguirono quelle indirette. Kamp fondò nel 1229 Walkenried ed affiliò Volkenrode (1131). L'anno successivo fu affiliata Pforta, subordinata a Walkenried (1132). A sua volta, Volkenrode[43] diventò madre di Waldsassen[44]

---

[41] Henri-Paul Eydoux, *L'Architecture des églises cisterciennes d'Allemagne*. Trois cents illustrations, Paris, Presses Universitaires de France, 1952, p. 17-18.

[42] Ad Eberbach, Walderbach ed Aldersbach i cistercensi cambiarono i canonici regolari; Marienrode è stata fondata agli inizi del XII secolo dagli agostiniani ed è diventata cistercense nel 1259; Bebenhausen e Heilsbronn furono occupate per prime dai premostratensi; Bredelar è stata fondata dalle canoniche premostratensi; Volkenrode (stabilimento benedettino del 1128) fu affidato ai monaci di Kamp dal 1131; Pforta passò nel 1132 all'Ordine di Cîteaux (il suo sito primitivo, a Schmölln, era stato occupato prima da monache e poi da monaci d'obbedienza benedettina); Wörschweiler fu fondazione benedettina (1131) e diventò cistercense solo nel 1171; Disibodenberg è stata un'antica fondazione monastica, occupata dai cistercensi solo nel 1259.

[43] Un altro periodo favorevole per Volkenrode furono gli anni 1162-65, quando diventò casa-madre di Reifenstein (Saxa), Loccum (in Hanovra) e Dobrilugk (in Brandeburgo). Nel 1190 Loccum fondò Reinfeld (in Holstein).

[44] Waldsassen affiliò Walderbach nel 1143. L'abbazia di Waldsassen rimane, nella seconda metà del XII secolo, all'origine di alcuni monasteri di Boemia.

(1133, in Baviera). La seconda abbazia «tedesca», Ebrach, si estese verso Austria e Baviera[45]. In seguito alla fondazione renana di Altenberg[46] (1133), Morimond intervenì direttamente per l'ultima volta nel 1143 (il monastero di Georgenthal in Saxe-Gotha). Il resto dell'«impero morimondino» s'appoggiò sulle filiazioni di Kamp[47], Ebrach[48] e Lucelle[49]. Un'altra figlia di Morimond, Villers (Lorena) s'inserì nel Palatinato (nel 1148 fu fondata Eusserthal e nel 1171 fu affiliata Wörschweiler). Sin dagli anni 1134-35 Clairvaux si manifestò nello spazio «tedesco». A Himmerod ed Eberbach si aggiunsero Otterberg[50], Schönau[51] ed Arnsburg[52], tutte figlie dirette di Eberbach e fondatrici di nuove abbazie. In Renania, Himmerod fondò Heisterbach (1189), che fu all'origine del monastero di Marienstatt (1215, in Hesse).

Nella Polonia medievale, le prime nove abbazie cistercensi fondate nel XII secolo furono: _ekno[53] (1140) e Lad[54] (1175 ca.) nella Grande Polonia; Jedrzejów[55] (1140 ca.),

---

[45] Dopo la figlia «austriaca» di Reun (1130), Ebrach fondò in Franconia l'abbazia di Langheim (1133) ed affiliò Heilsbronn in Baviera (1133). H.-P. Eydoux, *op. cit.*, p. 15.

[46] Dal 1143 Altenberg si manifestò come fondatrice diretta di monasteri polacchi e tedeschi. Marienthal (1143, in Brunswick), Zinna (1171, in Brandeburgo) e Haina (1188, in Hesse) sono tutte figlie di Altenberg. Marienthal fu all'origine di Hude (1232, in Oldenburgo).

[47] All'origine della «famiglia» di Kamp si trovarono le abbazie-figlie dirette di Kamp: Walkenried, Amelunxborn (1135, in Hanovra) e Hardehausen (1140, in Westfalia). Fino all'inizio del Duecento furono fondate o affiliate Sittichenbach (1141, in Saxa), Riddagshausen (1145, in Brunswick), Altzelle (1175 in Saxa), Lehnin (1183 in Brandeburgo), Marienfeld (1185, in Westfalia), Buch (1192, in Saxa), Bredelar (1199, in Westfalia). Dal 1200 in poi il numero di fondazioni tedesche diminuì: Sittichenbach fondò nel 1235 Grünhain in Saxa; Hardehausen diventò casa-madre di Scharnebeck in Hanovra (1243); Riddagshausen fu all'origine di Marienrode in Hanovra (1245); Lehnin fondò Chorin nel 1260 in Brandeburgo ed Altzelle, al suo turno, diventò madre di Neuzelle (1281 in Brandeburgo). Nel Duecento Kamp si affermò di più nelle regioni baltiche.

[48] Dal 1133 in poi Ebrach si manifestò come fondatrice di nuovi monasteri in Baviera. Al 1146 risale Aldersbach ed al 1156 l'abbazia francone Bildhausen. Aldersbach fondò in Baviera, nella seconda metà del Duecento, le abbazie di Fürstenfeld (1261) e Fürstenzell (1276). Al 1320 risale Gotteszell (in Baviera, figlia tarda di Aldersbach).

[49] Lucelle fondò nel 1134 l'abbazia di Kaisheim (in Baviera) e, nel 1138, Salem (nel Bade). Al 1143 risale Raitenhaslach, figlia bavarese di Salem. La figlia alsaziana di Lucelle, Neubourg, fu all'origine dei monasteri di Maulbronn (1139) e Herrenalb (1147) in Würtemberg. Frienisberg, filiale «svizzera» di Lucelle fondò nel 1158 il monastero di Tennenbach (in Bade). Maulbronn sarà madre di Bronnbach (1151, in Bade) e di Schöntal (1158, in Würtemberg).

[50] Fondata nel Palatinato nel 1145. Otterberg affiliò nel 1259 Disibodenberg (in Renania).

[51] Fondata nel 1145 in Bade (vicino all'odierno Heidelberg). Nel 1190 Schönau affiliò Bebenhausen (in Würtemberg)

[52] Fondata nel 1174 in Hesse.

[53] La fondazione dell'abbazia di Łekno (durante un processo prolungato, tra gli anni 1143-45 ed il 1153, secondo la recente storiografia) può essere messa in diretta relazione colla propensione religiosa dell'alta nobiltà polacca. La carta di fondazione del monastero di Łekno (probabilmente la prima filiale dell'Ordine in Polonia, la seconda figlia dell'abbazia-madre di Altenberg e la più avanzata fondazione cistercense nel territorio dell'Europa centro-orientale al suo tempo) conservata nell'originale ci parla del nobile Zbylut come fondatore dell'abbazia. Difatti, il nome del nobile polacco compare in altri documenti di fondazioni monastiche, fra il 1140 ed il 1153, tra le quali si trova l'abbazia cistercense di Jedrzejów. L'impiego della nobiltà polacca in opere di fondazione monastica può essere percepito non solo come un gesto di devozione religiosa ma anche come simbolo distinto del prestigio del fondatore, di appartenenza del nobile ad un certo «status» nella società medievale - vedi Emilia Jamroziak, *Foundations of monasteries by members of the twelfth-century polish nobility: a selection of cases*, in *Annual of Medieval Studies at CEU*, Budapest, 1996-1997, p. 183-185. Nel 1396 l'abbazia di Łekno fu trasferita a Wagrowiec - *Filiation des abbayes cisterciennes en Pologne*, in *Les*

Sulejów[56] (1176-77), Wachock (1179) e Koprzywnica (1185), tutte e quattro figlie dirette di Morimond; Lubiaz (Leubus[57]), il primo monastero cistercense di Silezia (fondato negli anni 1163-75 nella filiazione di Morimond e che diede vita a numerose abbazie[58]); Ko_bacz [Kolbatz][59] (1173, figlia di Esrom) nella Pomerania occidentale ed Oliwa (1175-86) nella Pomerania orientale[60]. Nella stessa Grande Polonia, nel Duecento, abbiamo le abbazie della filiazione (morimondina) di Kamp: Paradyz[61] e Bledzew[62], fondate negli anni 1232-35.

In Boemia, Morimond fondò nel 1143 il monastero di Zedlecz [Sedlec] (vicino a Kutná Hora), tramite la sua figlia tedesca, Waldsassen. L'espansione cistercense in Boemia continuò nel 1145, l'anno della fondazione di Plass [Plasy][63] e Nepomuk (dovute allo sforzo di Ebrach)[64]. La fondazione di Osseg [Osek] (in Boemia settentrionale, nel 1193-94 e trasferita, nel 1197-98, sul sito definitivo) è avvenuta dalla parte della stessa Waldsassen. Lo slancio dell'Ordine cistercense in Boemia conobbe una terza fase (accanto a quella degli anni '40 del XII secolo ed allo sviluppo dall'inizio del Duecento, rappresentato da Osek e Velehrad): la seconda metà del Duecento. La politica di Ottokar II il Grande (1253-78) ed, in particolare, il periodo di Venceslao II (1278-1305) quando i cistercensi ricevettero un grande sostegno, si materializzò nella progettazione e realizzazione di nuove fondazioni. Nella diocesi di Praga fu fondata, nel 1259, l'abbazia di Vyšši Bród [Hohenfurt] (dal monastero austriaco Wilhering, figlia di Rein). Qualche anno dopo, nel 1263, fu fondata Zlatá Koruna [Goldenkron], nella stessa diocesi di Praga, col diretto contributo di Ottokar II. All'origine di Zlatá Koruna si trovò un'altra abbazia austriaca, Heiligenkreuz. A queste due abbazie dalla Boemia meridionale si aggiunse, nel 1292, il monastero di Zbraslav [Königsaal], fondato da Sedlec vicino a Praga. Alla metà del Trecento risale l'ultima abbazia boema, Skalice (1357, in Boemia centrale, figlia di Sedlec). La Moravia fu contrasegnata dalla preponderanza dei

---

cisterciens en Pologne, Ministère de la Culture - République Polonaise, Varsovie, 1990 (Itinéraires Culturels Européens).

[54] Nella filiazione di Łekno, accanto a Lad, abbiamo l'abbazia duecentesca di Obra (1231-37).

[55] L'anno di fondazione è incerto, essendo l'insediamento dei cistercensi avvenuto tra 1141 e 1149. Il monastero di Jedrzejów è all'origine di tre case polacche tarde (duecentesche): Ludzmierz (1235-38, fondata dal «voivoda» Teodoro dalla famiglia dei Gryfs e trasferita nel 1245 a Szczyrzyc), Rudy [Rauden] (1252-58) e Jemielnica [Himmelwitz] (1280-88, figlia di Rudy), in Silezia.

[56] Casa-madre di Byszewo (1254), trasferita nel 1288 a Koronowo, verso il Baltico.

[57] Figlia di Morimond tramite Kamp, Walkenried e Pforte.

[58] Nel 1222 fu fondata Kacice, trasferita tre anni dopo (1225) a Mogiła. Fu una fondazione del vescovo di Cracovia, Iwo Odrowaz. Al 1227 risale la seconda figlia di Lubiaz, il monastero di Henryków [Heinrichau] ed al 1247 l'abbazia di Kamieniec [Kamenz], entrambe in Silezia. Nella stessa regione Henryków fondò Krzeszów [Grüssau] (1292).

[59] Accanto ad Oliwa, fondazione del XII secolo, il monastero di Kołbacz fu all'origine di altre due case polacche: Mironice (1276-78) e Bierzwnik (1282-86).

[60] Jerzy Kloczowski, *Les cisterciens en Pologne, du XII-e au XIII-e siècles*, "Cîteaux", XXI, 1970, p. 111-134 (in particolare p. 116-117).

[61] Paradyz, figlia di Kamp tramite Walkenried, Sittichenbach e Lehnin diventò casa-madre di Wielen-Kaszczor (1278-85, trasferita a Przemet nel 1408-17).

[62] Bledzew, figlia di Kamp tramite Walkenrode e Doberlug fu trasferita, nel 1285, a Zemsko e trasferita di nuovo nel 1412 a Bledzew.

[63] Plass è all'origine di altre due abbazie in Boemia e Moravia: Hradist [Hradište] (fondata nel 1177 nella diocesi di Leitmeritz da Hermann de Ralsko) e Velehrad [Welehrad] (fondata nel 1202-5 nella diocesi d'Olmutz dal re boemo Premyšl Ottokar I - A. Dimier, *Recueil de plans d'églises cisterciennes*, t. I, *Introduction, bibliographie et tables*, Grignan - Paris, Librairie d'Art Ancien et Moderne, 1949, p. 122, 179.

[64] Nepomuk fu fondata direttamente da Ebrach, mentre Plass è figlia di Langheim (filiale francone d'Ebrach).

monasteri femminili[65]. Chiudendo il panorama cistercense boemo-moravo (13 abbazie di monachi e 5 monasteri femminili) si può considerare il ruolo esclusivo di Morimond nella svolta dell'Ordine in questi territori[66].

In Austria rimane fondamentale il ruolo di Morimond: nel 1130 è nata l'abbazia di Rein [Reun] (tramite la sua figlia, Ebrach) e nel 1135 quella di Heiligenkreuz[67]. L'Austria cistercense si sviluppò a partire dal 1135, sostenuta dal contributo di Ebrach[68] e di Heiligenkreuz[69], madri di numerosi monasteri. Nel 1142 fu fondata Victring [Viktring][70] nella filiazione morimondina di Villers e nel 1173 l'abbazia di Stams (in Tirolo) da Kaisheim, figlia tedesca di Lucelle.

La prima filiale cistercense nel regno d'Ungheria risale al 1142. Si tratta del monastero di Czikador [Csikador, Cikador], fondazione di Heiligenkreuz (che fonderà anche l'abbazia di Bors Monostra [Boros Monostor, Mannersdorf] - 1197). La figlia polacca di Morimond, Wachock diventa la casa-madre di Szepes (1223), mentre la figlia austriaca della stessa Morimond, Viktring, fonderà il monastero di Zagabria [Zagrab] nell'odierna Croazia (1256-74)[71]. Per sottolineare il contributo di Clairvaux in Ungheria, è importante che si tratta del più grande numero di monasteri, figlie dirette (Zirz [Zirc], nella regione Bököny, nel 1182, futura madre di Vallis Honesta [Kutjevo, Po_ega][72], e Toplica, nel 1208[73], entrambe in

[65] Oslavany (1225, nella Moravia meridionale), Tišnov [Tischnowitz] (1233, nella Moravia centrale) oppure Staré Brno [Alt Brünn] (1323).

[66] Per l'espansione cistercense in Boemia e Moravia vedi la parte introduttiva del saggio di Dobroslav Libal, *L'architecture cistercienne au moyen âge en Bohęme et en Moravie*, in *Relation Artistiques entre la France et les autres Pays depuis le Haut Moyen Age jusqu'à la fin du XIX-e siècle. Actes du XIX-e Congrès international d'histoire de l'art, Paris, 8-13 Septembre 1958*, Paris, 1959, p. 111-112.

[67] M. Cocheril, *Les cisterciens...*, p. 353-354.

[68] Dopo Rein, Ebrach fondò Wilhering (1185) e Schlägl (1191, tramite la sua figlia tedesca Langheim). H.-P. Eydoux, *op. cit.*, p. 16.

[69] Le fondazioni austriache di Heiligenkreuz sono Zwettl (1138), Baumgartenberg (1142), Lilienfeld (1206, per iniziativa di Leopoldo il Glorioso, duca d'Austria) e Neuberg (1327, voluta da Ottone, duca d'Austria e di Styria). A. Dimier, *op. cit.*, p. 80, 129, 140 e 181,

[70] La fondazione fu fatta col contributo di Bernard, conte di Spanheim e duca di Carinthia. *Ibidem*, p. 176.

[71] Per l'abbazia di Zagrab, Ferenc L. Hervay nel suo *Repertorium historicum Ordinis cisterciensis in Hungaria* (Roma, Editiones Cistercienses, 1984) propone come casa-madre l'abbazia austriaca di Viktring (fondata nel 1142 dal monastero Weiler Bettnach - 1133 - figlia diretta di Morimond). L'odierna storiografia croata, usando la filiazione proposta da Leopold Janauschek per il reame d'Ungheria, considera il monastero di Zagrab come la seconda figlia di Toplica [Topusko], accanto alla prima figlia, l'abbazia ungherese di Ercsi [Erchi, Erchy]. Risulta così, secondo Janauschek, una filiazione chiaravallense per l'abbazia di Zagrab - vedi Leopoldus Janauschek, *Arbor genealogica abbatiarum Cisterciensium* in *Originum Cisterciensium*, t. I, Vindobonae, 1877 e Mladen Ančić, *Cistercians in Croatia in the thirteenth century*, in *Annual of Medieval Studies at CEU*, Budapest, 1995-1996, p. 125-126, che osserva: «Apart from some difficulties with neighbours that the monks experienced in the first years after foundation, the Topusko monastery flourished throughout the thirteenth century. It became the mother institution for the Cistercian monasteries of St. Nicholas "de Erchy" in Hungary (after the 1242) and St. Jacob "de insula Egidif" on the Sava river near Zagreb (1255). This monastery was transferred into the city itself at the beginning of fourteenth century, contrary to the typical practice of Cistercian monks». Vedi anche Mladen Ančić, *Cistercians in XIII-th century Croatia*, in *Mediaevistik. Internationale Zeitschrift für interdiziplinäre Mittelalterforschung*, Frankfurt-am-Main, 10, 1997, p. 205-218.

[72] L'abbazia cistercense di Kutjevo (Vallis Honesta secondo Janauschek) si trova vicino Požega, in Slavonia (nella diocesi di Pécs). Nei documenti medievali si ritrova la denominazione di «Gotho» per il monastero (Gotó in ungherese). Secondo Hervay, l'abbazia è stata fondata nel 1232. Il monastero esisteva già, con i suoi conversi, nel 1234, l'anno della sua prima menzione in una lettera papale (vedi M. Ančić, *Cistercians in Croatia in the thirteenth century...*, p. 126).

[73] 1205 secondo la storiografia croata (M. Ančić, *op. cit.*, p. 125).

Croazia, l'ultima divenuta casa-madre di Ercsi, nel 1253) ed indirette (Trois Fontaines è fondatrice di Bélakút [Petervarad, Petrovaradin][74] nell'odierna Serbia, negli anni 1234-37, e di Szentgotthárd, nel 1184, e questa, a sua volta, madre di Pornó, dal 1234; Cherlieu, tramite Acey, è rappresentata da Pilis, fondata nel 1184, madre di Pászto dal 1191, dal monastero di Bél Három Kuti [Bélapátfalva, Apátfalva], nel 1232, e dall'abbazia di Ábrahám [Bacs Monostor] in Serbia, fondata nel 1270). L'abbazia di Pontigny è presente nel regno d'Ungheria, colla fondazione, nel 1179, del monastero di Egres, nella diocesi di Cenad, monastero diventato agli inizi del Duecento casa-madre di altre due abbazie (Kerz e Sancta Crux [Keresztúr oppure Vertheskerestúr], nel 1214)[75]. L'elenco delle abbazie croate comprende anche il monastero di Rudina (1210, vicino a Po_ega), Senj[76] (1214), Samobor (risale alla prima metà del XIII secolo), Podborje (1270, vicino a Daruvar), Bijela (vicino a Daruvar) e Santa-Maria su Kupa (vicino a Sisak). In Slovenia abbiamo due abbazie importanti: Sti_na (1136, figlia di Reun) e Kostanjevica (1234, figlia di Viktring)[77]. I dati imprecisi di fondazione, l'incertezza sulla filiazione o addiritura sulla regione geografica sono caratteristiche per la maggior parte delle abbazie cistercensi dell'Ungheria e del sud-est europeo. L'invasione tartara del 1241 ne distrusse molte e l'ulteriore presenza turca compì l'opera. Confrontati con la mancanza dei documenti e lo stadio precario di conservazione degli edifici monastici, gli specialisti si trovano davanti a numerosissime domande senza risposta.

Nell'Europa settentrionale si osserva la preponderanza di Clairvaux. Le regioni della Danimarca di oggi sono rappresentate da quindici monasteri, filiali di due case-madri: Herrevad [Herrisvad] (1144, figlia di Cîteaux, in Skĺne, oggi sul territorio di Svezia) ed Esrom [Esrum][78] (1150 ca., figlia di Clairvaux). La presenza cistercense in Danimarca viene tradizionalmente legata all'attività ed alla personalità dell'arcivescovo Eskil di Lund, considerato un «San Bernardo del Nord». Il suo sostegno spirituale e le proprietà donate resero possibile la costruzione di queste due pietre miliari della cristianità (le abbazie di Herrisvad e d'Esrum) in una regione dove i «riti pagani» erano ancora vivi[79]. Nello stesso spirito, puntando piuttosto sulla crescita delle basi economiche dei monasteri cistercensi danesi, la sua opera fu continuata da Absalon, vescovo di Roskilde e successore sulla sedia arcivescovile di Lund (dopo il ritiro di Eskil a Clairvaux nel 1177). Rimane interessante il

---

[74] La denominazione latina, ritrovabile nei documenti, è Belaefons de Monte Varadino Petri.

[75] Per la filiazione cistercense nel regno d'Ungheria - L. Janauschek, *Arbor genealogica abbatiarum Cisterciensium*, in *Originum Cisterciensium*, t. I, Vindobonae, 1877; M. Cocheril, *op. cit.*, p. 354; M. Tanase, *Avatarurile unui act de donaţie. Donaţia făcută Cistercienilor, în Ţara Bârsei, de către Bela IV, la 17 martie 1240*, *Revista Istorică*, Bucureşti, t. IV, 1993, nr. 1-2, p. 58-59 ed in particolare F. L. Hervay, *op. cit.*, la parte *Filiatio abbatiarum cisterciensium in Hungaria*.

[76] Identificata da alcuni autori, a partire da L. Janauschek, con Santa Crux, figlia di Egres.

[77] Fr. Stelè, *L'Architecture cistercienne en Yougoslavie*, in *Relation Artistiques entre la France et les autres Pays depuis le Haut Moyen Age jusqu'à la fin du XIX-e siècle...*, p. 126.

[78] L'anno dell'arrivo dei monaci cistercensi ad Esrum (diocesi di Roskilde) non è precisato. Le cronache danesi propongono 1153 per la fondazione dell'abbazia, mentre dalla fine del 1151 abbiamo una bolla papale per Esrum. Una possibile spiegazione sarebbe la presenza di una casa benedettina, passata ulteriormente all'Ordine di Cîteaux. Nello stesso periodo, si può ipotizzare una fondazione avvenuta verso la fine dell'anno 1150 e gli inizi del 1151 e l'arrivo da Clairvaux di un gruppo ulteriore di monaci (nel 1153) - Brian Patrick McGuire, *Conflict and Continuity at Om Abbey. A Cistercian Experience in Medieval Denmark*, Copenhagen, Museum Tusculanum, 1976, p. 11 (il primo capitolo *The Coming of the Cistercians to Denmark*).

[79] «Dabat eciam operam paganitatis ritus, quibus adhuc ex magna parte terra illa inbuta erat, radicitus exstirpare» - *Scriptores Minores Historiae Danicae*, ed. M. Cl. Gertz, vol. II, Copenhagen, 1970, p. 434 apud B. P. McGuire, *op. cit.*, p. 10.

fatto che i monaci francesi arrivati a Herrisvad ed a Esrum furono direttamente mandati da Cîteaux, rispettivamente da Clairvaux, nel contesto della missione nelle più lontane regioni europee. Le fondazioni cistercensi danesi sono nate dal 1144 alla fine del secolo, mentre successivamente seguì un periodo di regresso di un secolo e mezzo[80].

L'abbazia di Herrisvad diventerà la madre di Tvis[81], Holme[82] e Logum[83], mentre Esrum sarà all'origine di un grande numero di abbazie in Danimarca e sulla riva del Baltico. Con l'appoggio di Absalon, vescovo di Roskilde, fu fondata l'abbazia di Soro[84] (1161-62), prima figlia di Esrum. Soro sarà, al suo turno, madre di Ĺs[85] (1194, in Halland), l'ultima fondazione danese medievale. Dopo le fondazioni baltiche avvenute intorno all'anno 1173 - Ko_bacz e Dargun (in una regione dell'odierna Germania, allora sotto il protettorato danese) - Esrom affiliò il monastero di Guldholm[86] (1190 ca.) e diventò madre di Eldena (1199, allo sbocco dell'Elba)[87].

Il caso di un'altra abbazia danese, Vitskol, rimane un esempio suggestivo dei frequenti trasferimenti dei monaci cistercensi da una regione ad un'altra, causati dal clima sfavorevole, dalle distanze eccessive e dall'ostilità della popolazione autoctona, talvolta sostenuta dai detentori di potere locali. La fondazione di Vitskol (1158, sulla riva orientale di Limfjord, nel Jutland di nord-ovest) è stata voluta dal re Valdemar I, come ringraziamento per la sua vittoria contro i nemici. I monaci insediati a Vitskol arrivarono da Varnhem[88] (nella Svezia centrale, da dove furono cacciati dalla regina Cristina, la quale era riuscita a rendere ostile ai cistercensi l'intera popolazione locale). La nuova abbazia di Vitskol passò nella filiazione di Esrum, poiché l'ex casa madre di Varnhem, Alvastra, era troppo lontana per poter esercitare il controllo necessario. Il grande numero di trasferimenti rimane una caratteristica anche per la figlia di Vitskol, l'abbazia di Om[89] (Cara Insula).

---

[80] B. P. McGuire, *op. cit.*, p. 18.

[81] La prima figlia di Herrisvad, fondata sulla Storeå (vicino a Holstebro) nel 1162 dal duce Buris Henriksen. *Ibidem*, p. 15.

[82] Fondata nel 1172 in una regione boscosa e lacustre della Funen meridionale.

[83] La storia della fondazione di Logum (Locus Dei) nell'Jutland meridionale è conosciuta grazie ad una ricca base documentaria. I cistercensi di Herrisvad s'insediarono per prima a Seem (vicino a Ribe), in un'abbazia benedettina riformata verso il 1170, con il contributo del vescovo Radulf di Ribe, dell'arcivescovo Eskil e del già abate di Herrisvad, Stefano, successore di Radulf sulla sedia vescovile di Ribe. Nel 1173 l'abbazia fu trasferita a Logum, in un'altra area boscosa verso il sud.

[84] Fondata sul posto di un'abbazia benedettina già esistente e quasi abbandonata al momento dell'arrivo dei monaci cistercensi da Esrum, Soro diventò agli inizi del Duecento il più ricco monastero cistercense danese.

[85] La fondazione fu fatta sul dominio della casa di Zealand.

[86] All'origine dell'abbazia di Guldholm è stato il monastero San Michele di Slesvig, il cui convento era stato riorganizzato come cistercense negli anni 1190-91. La fondazione del nuovo monastero di Guldholm si fece con l'appoggio di un gruppo di monaci da Esrum. L'ostilità della popolazione locale determinò lo spostamento dei monaci di Guldholm a Ryd (oggi Glücksborg), sulla riva meridionale del fiordo Flensborg (1210 ca).

[87] Il dinamismo dell'abbazia di Esrum negli ultimi decenni del XII secolo è legato all'attività dell'abate Walbert (la sua firma compare sui documenti del periodo 1170-93) - *Ibidem*, p. 17.

[88] Allo stesso tempo, il trasferimento da Varnhem a Vitskol fu il risultato dell'attività di Eskil. L'abate della comunità monastica di Varnhem, Henrik (francese, già monaco di Clairvaux), nel suo viaggio in Danimarca (probabilmente per raggiungere il Capitolo Generale di Cîteaux) si fermò a Roskilde ed Eskil lo convinse a portare i suoi monaci in Danimarca. Difatti, la maggior parte dei monaci dell'abate Henrik percorsero un lungo camino, dagli inizi degli anni '40 del secolo, quando partirono da Clairvaux per la fondazione del monastero svedese di Alvastra - *Ibidem*, p. 12-13.

[89] Il convento partito da Vitskol per fondare una nuova abbazia si fermò dapprima, nel 1165-66, a Sminge (su Gudenĺ, vicino a Silkeborg). Dopo qualche anno, a causa del dominio troppo piccolo e povero di Sminge, si spostarono a Veng (1166-68), al posto di una casa benedettina preesistente. Cacciati da Veng, i monaci

Per quanto riguarda i monasteri femminili, in Danimarca abbiamo due esempi: Roskilde[90] e Slangerup[91]. Nel 1193 il monastero di Roskilde fondò una filiale a Bergen, nella isola di Rügen[92].

Dal 1143 i cistercensi sono presenti in Svezia, dove l'abbazia di Clairvaux fondò Alvastra e Nydala[93]. Il numero più grande di monasteri danesi rispetto a quelli svedesi può essere spiegato dalla situazione politica della Danimarca (relativamente unificata dopo il 1158) mentre Svezia era ancora frammentata. Nella seconda metà del XII secolo, i cistercensi hanno messo la loro impronta sulla Scandinavia, partendo dalle più cristianizzate regioni della Svezia centrale e meridionale e da Zealand ed espandendosi nel Jutland settentrionale e centrale, nel Funen, Slesvig e Pomerania.

L'abbazia di Alvastra fondò nel 1150 la casa-figlia Varnhem. Nel loro cammino, i monaci di Alvastra si spostarono due volte prima di ritrovare il posto conveniente[94]. E anche di qua, a Varnhem, durante il lungo inverno scandinavo, la comunicazione con Alvastra rimaneva un problema (le due abbazie erano separate dal lago Vättern). Nel 1164 Nydala fondò Gudvala [Roma] sull'isola di Gotland. In Svezia, facendo un paragone colla situazione danese, il numero di monasteri femminili è impressionante[95].

Le difficoltà di comunicazione dovute alle distanze allora troppo grandi ed il pericolo del totale isolamento rimangono anche nel caso delle abbazie cistercensi di Norvegia. Fondate nella filiazione di Clairvaux, la sua figlia inglese Fountains essendo all'origine di Lyse[96] (Lyse Kloster) (1146) e di Hovedo[97] (Hovedoya) (1147), le abbazie norvegesi furono subordinate ad un'abbazia svedese per facilitare i contatti e diminuire le distanze[98].

Nell'espansione nelle isole britanniche si afferma il ruolo di due case-madri: Cîteaux e

---

trovarono un terzo sito, a Kalvo (1168-72) vicino al lago Skanderborg, purtroppo difficile da raggiungere. La loro avventura finì nella primavera del 1172 quando arrivarono su un terreno tra i laghi Guden e Moss, da loro nominato Cara Insula oppure Om. *Ibidem*, p. 14-15.

[90] Il monastero funzionava presso la chiesa del priorato della Nostra Signora di Roskilde nel 1177, quindi la sua esistenza è anteriore al rispettivo anno. Le monache avevano come «padre-immediato» l'abate di Soro. *Ibidem*, p. 16.

[91] Fondato prima del 1200 (forse negli anni 1170) il monastero di Slangerup era subordinato all'abate di Esrum.

[92] La conquista danese dell'isola di Rügen (1169) aprì i territori della costa meridionale del Baltico alla politica ed alla colonizzazione danese, favorite dal sostegno fornito dalla casa reale ai cistercensi.

[93] *Annales Colbazenses*, 1143 in Ellen Jorgensen, *Annales Danici Medii Aevi*. Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, Copenhagen, 1920 apud B. P. McGuire, *op. cit.*, p. 9.

[94] Il convento monastico partito da Alvastra per la nuova fondazione si fermò per prima a Ludrö (ca. 1148) in Venern. Di qua si spostarono a Lugnås (ca. 1149) per trovare un posto migliore e, alla fine, si trasferirono trenta chilometri verso il sud a Varnhem. La fondazione d'entrambi i monasteri (Alvastra e Varnhem) si fece grazie al sostegno del re Sverker I. *Ibidem*, p. 13.

[95] Vreta (1162) e Gudhem (1175) sono il risultato della politica del re Karl Sverkersson. Altri due conventi, Askeby e Riseberga risalgono alla fine del secolo. Nella diocesi d'Uppsala fu fondata Varfruberga (verso 1210); Sko (monastero domenicano degli inizi del Duecento) passò nel 1225 all'Ordine cistercense. Verso 1276, nell'isola di Gotland, abbiamo l'abbazia di Solberga. A. Dimier, *op. cit.*, p. 78, 116, 153, 163-164, 173, 178.

[96] L'abbazia di Lyse (vicino a Bergen) fu fondata da monaci arrivati direttamente da Fountains (Yorkshire).

[97] L'abbazia di Hovedoya (nel fiordo di Oslo) è stata fondata da Kirkstead (Lincolnshire), figlia di Fountains.

[98] Le distanze rimasero comunque grandi ed il Capitolo Generale del 1214 misse Lyse sotto la diretta filiazione di Clairvaux e gli abati di Fountains e Kirkstead furono incaricati della visita annuale all'abbazia. *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, ed. Josephus -M. Canivez, t. I, *Ab anno 1116 ad annum 1220*, Louvain, 1933, 1214, nr. 24.

Clairvaux. Il monastero francese d'Aumône, filiale di Cîteaux, fondò Waverley (1128)[99] e Tintern (1131). Nell'anno seguente, 1132, Clairvaux diventerà madre di Rievaulx (diocesi di York)[100] e, nel 1133, di Fountains[101]. A parte le affiliazioni delle case britanniche appartenenti alla congregazione di Savigny (13 diventate cistercensi nel 1147), un ruolo importante nell'espansione dell'Ordine nelle isole britanniche l'ha avuto il gruppo dei primi monasteri, in particolare Waverley[102], Rievaulx[103] e Fountains[104], con la precisazione che, dopo 1154, la diffusione cistercense in Inghilterra ed in Scozia ha conosciuto un periodo di regressione[105]. La progressione dei monaci bianchi in Galles si sviluppa verso la fine del XII secolo[106]. Per

[99] Nella fondazione del primo monastero cistercense britannico un ruolo importante ebbe il vescovo di Winchester, William Giffard - Janet Burton, *The foundation of the British Cistercian houses*, in *Cistercian Art and Architecture in the British Isles*..., p. 25.

[100] La fondazione di Rievaulx può essere considerata come un'«opera cistercense» e «bernardina», l'iniziativa partendo appunto dall'Ordine ed implicando ulteriori negoziati con i detentori di potere locali (il re Henry I, Walter Espec, l'arcivescovo Thurstan di York) - *Ibidem*, p. 25-26.

[101] Se la fondazione dell'abbazia di Rievaulx fu molto ben preparata, la nascita del nuovo monastero cistercense di Fountains rimane il risultato dell'affiliazione casuale dell'abbazia benedettina di St. Mary di York (fondata intorno al 1086), i cui monaci furono attratti dalla semplicità dei monaci bianchi in viaggio verso Rievaulx - *Ibidem*, p. 26-27.

[102] Waverley fondò nel 1133 l'abbazia di Garendon (sotto il patronato della famiglia baronale di Beaumont), divenuta al suo turno, madre di Bordesley (1138) e Biddlesden (1147), la rete della filiazione monastica cistercense seguendo i rapporti feudali dei patroni. Negli anni successivi, Bordesley fondò le abbazie di Merevale (1148) e Flaxley (1151), mentre Waverley diventò casa-madre di Brightley, trasferita più tardi a Forde (intorno all'anno 1136), Otley (1137), trasferita poi a Thame, Bruern (1147) e Combe (1150). Dopo 1154, l'espansione della filiazione di Waverley cessò, con l'eccezione della fondazione dell'abbazia di Bindon, casa-figlia di Forde, verso la fine del XII secolo. Il gruppo di monasteri discendenti da Waverley contava 12 case, diffuse in particolare nella regione centrale e meridionale dell'Inghilterra - *Ibidem*, p. 28-29.

[103] L'abbazia di Rievaulx si manifestò come fondatrice di nuove case cistercensi nelle regioni orientali d'Inghilterra ed in Scozia. Nel 1136 fu fondata così l'abbazia di Warden (Bedfordshire), futura madre di Sawtry (Huntingdon), poi, nel 1143 quella di Revesby (Lincolnshire) ed intorno all'anno 1146, l'abbazia di Rufford (Yorkshire). Per quanto riguarda la vicenda scozzese dei cistercensi, la fondazione del monastero di Melrose (1136), sotto il patronato del re David di Scozia (1124-53), fu il punto di partenza. Direttamente da Rievaulx fu fondata l'abbazia di Dundrennan (1142) e da Melrose le case-figlie di Newbattle (1140), Kinloss (1150) e Holm Cultram, in Cumbria (1150) - *Ibidem*, p. 30-31.

[104] Il contributo dell'abbazia di Fountains all'espansione cistercense nell'ambito britannico si manifestò in particolare nelle diocesi di York e Lincoln. Fountains fondò, tra 1137-50, otto nuove case, tra queste Haverholme (trasferita due anni dopo a Louth Park), Newminster (Northumberland, intorno al 1139), Woburn (Bedfordshire, nel 1145), Kirkstead, Kirkstall, Vaudey e Meaux. L'abbazia di Newminster diventò, a sua volta, madre di Roche (1147) e Sawley - *Ibidem*, p. 32-33.

[105] In Inghilterra, verso la fine del XII secolo, abbiamo le nuove abbazie di Poulton (1158) e Stanlaw (1172), entrambe fondate da Combermere (dalla famiglia di Savigny); quelle di Bindon (1172) da Forde, Robertsbridge (1176) da Boxley e Cleeve (1198) da Revesby. In Scozia si aggiungono le case di Glenluce (fondata da Dundrennan) e di Coupar Angus (abbazia figlia di Melrose) - *Ibidem*, p. 36.

[106] Verso il 1150 esistevano solo sei monasteri cistercensi in Galles: Basingwerk (1131, figlia di Savigny), Abbey Dore (l'unica figlia inglese di Morimond), Tintern, Neath (1130, dalla famiglia di Savigny), Whitland (1140) e Margam (1147), le ultime due nella filiazione di Clairvaux. Da questi monasteri si distingue, in particolare, il ruolo di Whitland nell'espansione cistercense in Galles (nel 1164 quest'abbazia diventa madre di Strata Florida, poi, nel 1170, di Strata Marcella e, nel 1176, fonda Abbey-Cwmhir). Si estende così il sistema di filiazioni gallesi, con Llantarnam (Caerleon) e Conway (entrambe figlie di Strata Florida), con l'abbazia di Cymmer (da Abbey-Cwmhir) e con la fondazione di Valle Crucis (figlia di Strata Marcella). Rimane da ribadire, comunque, l'importanza del patronato della nobiltà gallese, che favorì la diffusione cistercense nella regione. In contrapposizione con Tintern, Margam e Neath, appoggiate da baroni anglo-normanni e percepite come un simbolo della dominazione straniera, le abbazie tutelate dalla nobiltà locale (quelle dalla filiazione di

quanto riguarda la fondazione duecentesca di abbazie cistercensi in Inghilterra, abbiamo il gruppo appartenente alla filiazione di Cîteaux e direttamente sotto la tutela della corona inglese: la casa di Beaulieu (fondata nel 1203 a Faringdon e trasferita a Beaulieu nel 1204), fondatrice, a sua volta, di nuovi monasteri (Netley - 1239, Hailes - 1246, Newenham - 1247 e, più tardi, St. Mary Graces in Londra - 1350) nelle regioni meridionali dell'isola[107].

La vicenda cistercense in Iralnda ebbe le sue particolarità. Di fatti, la società irlandese del XII e XIII secolo ne aveva tante. I monaci bianchi affrontarono le grandi distanze e l'isolamento (un abate dall'Irlanda di nord-ovest impiegava tre o quattro mesi a tornare dall'annuale Capitolo di Cîteaux) e le tensioni esistenti nella società irlandese sin dall'invasione inglese del 1169-70 in poi. Contrario ad ogni previsione, il bilancio dalla fine del Duecento fu impressionante: 33 case nacquero dal 1142 (l'anno della fondazione di Mellifont, la prima abbazia cistercense nell'isola, figlia diretta di Clairvaux) al 1272, l'anno dell'ultima fondazione, (il monastero di Hore [Rupes], figlia di Mellifont). All'inizio, i cistercensi furono invitati in Irlanda da Malachia, arcivescovo di Armagh, allo scopo di riformare il decadente monachismo irlandese. Siccome il monachesimo benedettino non era stato diffuso in Irlanda, la presenza cistercense significò qui l'introduzione di una nuova forma di vita comunitaria e non il rinnovo delle pratiche precedenti. La rapida penetrazione cistercense (già nel 1148 Mellifont aveva le disponibilità di fondare cinque figlie e nel 1171 lo stesso monastero contava tra i suoi muri 100 monaci e 300 conversi) fu all'origine dell'impronta significativa da loro segnata sulla società irlandese di allora.

Le abbazie irlandesi sono figlie di Clairvaux e la maggior parte appartenevano alla grande famiglia di Mellifont (22)[108]. Insieme all'abbazia Santa Maria di Dublino (dalla congregazione di Savigny, fondata nel 1139 ed entrata nell'Ordine nel 1147), Mellifont ebbe una considerevole influenza sulle case irlandesi e rappresentò un'importante punto di comunicazione tra Irlanda ed Inghilterra. Se, fino al 1180, quasi tutte le abbazie irlandesi erano figlie, dirette o indirette di Mellifont, l'invasione inglese portò con sé nuove abbazie uscite da madri inglesi o gallesi, popolate da monaci stranieri[109]. Verso i primi anni del

---

Whitland) godessero della simpatia della popolazione gallese e di ricche donazioni dalla parte dei fattori di potere della regione - *Ibidem*, p. 36-38.

[107] *Ibidem*, p. 38-39.

[108] Al 1147 risale la prima figlia di Mellifont, Bective; un anno dopo, Mellifont fondò Baltinglass, nell'Irlanda orientale. Con Boyle (1148-61) e Monasteranenagh (1148) la stessa casa-madre avanzò verso le parti occidentali dell'isola, a nord ed a sud. Inislounaght (1148, nell'Irlanda meridionale ed orientale), Kilbeggan (1150, nelle regioni centrali dell'isola) e Newry (1153, verso il nord-est) rappresentarono le ultime del gruppo di fondazioni dirette dalla prima metà del XII secolo. Baltinglass fondò Jerpoint (ca. 1160), Abbeymahon (1172-89) e Monasterevin (1178-89), nell'Irlanda centrale e meridionale. Boyle s'avventurò verso le coste occidentali con la sua filiale, Assaroe (1178). Le provincie meridionali furono riservate all'espansione di Monasteranenagh (madre di Odorney - 1154, Middleton - 1180 e Holycross -1180). Al 1170 risale Fermoy, figlia d'Inislounaght (in Irlanda meridionale). Dopo il 1180 le filiazioni di Mellifont diminuirono numericamente: Baltinglass fondò Abbeyleix (1184, in Irlanda centrale) e la sua figlia, Jerpoint, diventò madre di Kilcooly (1184), nella stessa regione; Boyle fu all'origine di un'altra abbazia dell'Irlanda occidentale, Abbeyknockmoy (1190); Inislounaght fondò Corcomroe (1194-95, sulla riva occidentale dell'isola). Per quanto riguarda le figlie dirette di Mellifont, si osserva la loro regressione (Mellifont aggiunse solo due, Abbeyshrule, nel 1200, e Hore, nel 1272, entrambe in Irlanda centrale). Roger Stalley, *The architecture of the Cistercian churches of Ireland, 1142-1272*, in *Cistercian Art and Architecture in the British Isles...*, p. 138 [List of Irish Cistercian Monasteries]. Per l'espansione cistercense in Irlanda vedi la parte introduttiva del saggio, p. 117-120.

[109] I cavalieri anglo-normanni contribuirono alle fondazioni cistercensi inglesi d'Irlanda: John de Courcy e la

Duecento, le differenze e le divergenze tra le case irlandesi e quelle inglesi si sono sviluppate nel senso d'una vera guerra monastica[110], placatasi solo verso 1228 grazie all'intervento di Stephen of Lexington, l'abate inglese di Stanley.

La presenza cistercense nella penisola iberica inizia dal 1140, quando i monaci da Escale-Dieu [l'Escaladieu], filiale di Morimond, vengono a Fitero chiamati dal re Alfonso VII di Castiglia[111]. I monaci arrivati nella penisola cambiarono tre volte il sito dell'abbazia (da Yerga a Niencebas, nel 1141 e, dodici anni dopo, nel 1152, a Fitero). L'importanza di Fitero per la storia del monachesimo iberico è raddoppiata dal ruolo del suo abate, Raymond Serrat, nella fondazione del famoso Ordine militare di Calatrava.

La stessa casa-madre francese, L'Escaladieu fondò nel 1141 la sua seconda figlia iberica, Monsalud de Corcoles, nella provincia di Guadalajara. Nell'anno successivo L'Escaladieu diventò madre di un altro monastero iberico, Sacramenia[112] e nel 1146 penetrò in Aragona, a Veruela[113]. Al 1150 risale un'altra fondazione di L'Escaladieu, La Oliva[114] (in Navarra). L'Escaladieu si manifestò direttamente per l'ultima volta nello spazio iberico con la fondazione di Bugedo (1172, nella provincia di Burgos).

L'abbazia di Morimond ebbe come campo prediletto di espansione le regioni di nord-est della penisola. Questa concentrazione di monasteri morimondini fu il risultato dell'attività di alcune figlie francesi di Morimond: L'Escaladieu, Berdoues, Gimont, La Creste e Boulbonne e Bonnefont. A parte L'Escaladieu e Berdoues, fondatrici di vere famiglie, il contributo delle ultime non oltrepassò due abbazie ciascuna. Berdoues (figlia meridionale di

---

sua sposa ne appoggiarono due, in Ulster (Inch, fondata negli anni 1180-87 e messa nella subordinazione dell'abbazia di Furness, già monastero della congregazione di Savigny e, nel 1193, Grey, figlia dell'abbazia scozzese di Holm Cultram); William Marshal ne sostenne altre due in Leinster (Tintern Minor, filiale del monastero gallese di Tintern, fondata nel 1200 e, nel 1204, Graiguenamanagh, figlia di Stanley, un altro monastero della famiglia di Savigny). Il numero delle fondazioni «straniere» aumentò a 10. L'abbazia gallese di Whitland diventò madre di Comber (1199, in Irlanda settentrionale) e di Tracton (1224, in Irlanda meridionale). Furness fondò nel 1205 il monastero di Abington mentre Santa Maria di Dublino ebbe due figlie (Dunbrody - 1182 ed Abbeylara - 1214). Macosquin, casa irlandese situata nell'estremità settentrionale dell'isola e la sola figlia diretta di Morimond (1218). *Ibidem*, p. 118.

[110] Il Capitolo generale parlava ad un certo punto di una vera cospirazione delle case irlandesi contro l'autorità centrale e, generalmente, contro l'Ordine cistercense. *Ibidem.*

[111] Secondo la storiografia spagnola degli inizi del Novecento il monastero di Moreruela sarebbe stato la prima fondazione cistercense della penisola. L'ipotesi si fonda sulla cronologia proposta da Angelo Manrique (1130-31, in *Cisterciensium seu verius ecclesiasticorum annalium a condito cistercio, tomus primus...*, Lyon, 1642, c. VII, § 1, p. 216; c. V, § 1, p. 225) e Leopold Janauschek (1132, in *Originum Cisterciensium*, t. I, Vindobonae, 1877, p. 23, n. LIV). Rimane significativo, a favore di Fitero, la posizione di San Bernardo nel problema della fondazione di un monastero iberico negli anni 1127-29, cioè poco prima dell'ipotetica penetrazione di Clairvaux in Léon per affiliare Moreruela (1130-32). Una lettera di San Bernardo, indirizzata all'abate Artaud de Preuilly e datata 1127 (o 1129) lo sconsiglia di fondare un'abbazia nella penisola iberica (un paese lontano dove i suoi monaci sarebbero stati esiliati senza un utile fine). Seguendo il consiglio di San Bernardo, Artaud mandò i suoi monaci a Vauluisant, in Yonne, su un territorio detenuto da Pontigny e dove gli edifici necessari erano stati in gran parte costruiti. La posizione decisa di Bernardo nel problema delle fondazioni iberiche rende poco probabile là una filiazione chiaravallense, agli inizi degli anni trenta del secolo. M. Cocheril, *L'implantation des abbayes cisterciennes dans la Péninsule ibérique...*, p. 230; M. Aubert, *op. cit.*, p. 220.

[112] Sacramenia fondò San Prudencio (1162, nella provincia di Logroño).

[113] Nel 1171 fu fondata l'unica figlia di Veruela, l'abbazia di Herrera, nella provincia di Logroño.

[114] La Oliva fu all'origine di due monasteri tardi di Navarra: Leire (affiliato nel 1269 ed oggetto di discordia, per molto tempo, tra i monaci bianchi ed i monaci neri) e Marcilla (1407).

Morimond, nell'odierno dipartimento di Gers) fondò nel 1143 Valbuena[115] (nella provincia di Valladolid) e, nel 1144, Huerta. Gimont (dipartimento di Gers) s'inserì aldilà dei Pirenei nel 1153, con la fondazione di Rueda de Ebro. La provincia di Valladolid attirò un'altra figlia di Morimond, questa volta dalla Champagne, l'abbazia di La Creste, casa-madre di Matallana (1174). L'anno seguente Boulbonne (dal «Midi» della Francia, il dipartimento Haute-Garonne) mandò i suoi monaci ad Ovila (nella provincia di Guadalajara). Nel 1223 Bonnefont (diocesi di Comminges, dipartimento Haute-Garonne) fondò Santa Fé (vicino a Zaragoza). Un anno dopo Bonnefont fu all'origine del monastero di La Baix (al nord della provincia di Lérida).

Morimond si manifestò solo per una volta in modo diretto: nel 1194 fondò Gumiel de Hizán, nella provincia di Burgos. Da Gumiel uscì San Isidoro di Sevilia (1301).

Dal 1141 si afferma anche Clairvaux, affiliando dei monasteri benedettini della Galizia. Dopo l'affiliazione d'Osera, nell'anno successivo, 1142, Clairvaux attirò nella sua famiglia i monasteri di Sobrado[116] e Melón[117]. Nel 1143 fu affiliata l'abbazia di Meira. Lo stesso anno portò con sé un'altra affiliazione chiaravallense: Valparaiso, nel Léon. La fondazione di Sao Joao de Tarouca, (1143-44, in Beira, figlia di Clairvaux), rappresenta l'inizio della vicenda portoghese dei cistercensi[118]. Con la fondazione di La Espina[119] (1147) Clairvaux mise piede in Castiglia. In Catalogna, Clairvaux penetrò un territorio che era stato di recente ripreso dall'Islam: tramite la sua «nipote», Fontfroide, figlia di Grandselve, Clairvaux fondò Poblet[120] (1150). Nello stesso anno Grandselve diventò madre di Santes Creus[121]. In Galizia, Clairvaux si manifestò di nuovo direttamente nel 1153, quando fu fondato il monastero di Montederramo[122]. Nell'Estremadura portoghese, i monaci di Clairvaux scesero verso Lisbona e fondarono, nel 1153, Alcobaça[123]. Difatti, con le abbazie

---

[115] Valbuena diventerà madre di altre tre abbazie: Río Seco (1148, nella provincia di Burgos), Bonaval (1164, nella provincia di Guadalajara) e Palazuelos (1169, al nord di Valladolid).

[116] Sobrado diventò madre di Benavides (1169, in Castiglia), Valdediós (1196, nelle Asturie) e Monfero (1201, in Galicia). Benavides fondò, a sua volta, La Vega (1215, nella provincia di Palencia). M. Cocheril, *op. cit.*, p. 237.

[117] Nel 1225 Melón affiliò San Clodio, nella provincia d'Orense.

[118] L'abbazia di Tarouca fu all'origine di alcune case portoghesi: Sever (1143-44, in Beira, piccolo monastero effimero), Águias (in Beira Alta, affiliata verso la fine del XII secolo, probabilmente intorno al 1170), Fiaes (fondata o affiliata prima dell'anno 1194 in Minho) ed Ermelo (figlia di Fiaes, fondata nel XIII secolo in Minho). *Ibidem*, p. 286-287.

[119] La Espina fu all'origine di altre due abbazie: Sandoval (1171, in Léon) e Valdeiglesias (1177, nella provincia di Madrid, in Nuova Castiglia).

[120] Santa Maria di Poblet fondò in Aragona l'abbazia di Piedra (1194). Nella provincia di Castellón, al confine del reame di Valencia, Poblet stabilì una nuova figlia: Benifaçar (1235). Questa fu una delle poche abbazie iberiche fondate in montagna, la maggior parte essendo costruite nelle regioni basse oppure nelle valli. Nel 1236 Poblet fondò Santa Maria la Real, ad ovest di Palma, nelle isole Baleari. Alla fine, nel 1238, in seguito alla proposta di Jaime I d'Aragon, Poblet mandò alcuni monaci vicino a Valencia per la fondazione di Sant Vicenç. *Ibidem*, p. 238.

[121] Santes Creus fu all'origine di due abbazie tarde, entrambe nella provincia di Valencia: Valldigna (1279) e Sant Bernart (1381, figlia di Valldigna). *Ibidem*, p. 283-286.

[122] Montederramo fondò nel 1170 l'abbazia di Junqueira (in Galicia).

[123] Accanto a Tarouca, l'abbazia d'Alcobaça ebbe un'importante ruolo nel popolamento cistercense del Portogallo. Intorno al 1172 Alcobaça fondò Tamaraes; nel 1188, l'abbazia di Maceira Dao; al 1195 risale Seiça [Ceiça] e, probabilmente, Bouro (nell'ultimo caso si tratta di un'affiliazione); Estrela fu fondata nel 1220, Almaziva nel 1221 e più tardi, nel 1429, Xabregas (sul sito del convento di Madre de Deus nella città di Lisbona). Nel 1248 i benedettini di Júnhas si unirono con i cistercensi arrivati da Bouro per affiliare all'Ordine

di Poblet, Santes Creus ed Alcobaça la casa-madre francese s'inserì definitivamente nella storia medievale della penisola iberica. Negli anni seguenti Clairvaux affiliò Moreruela[124] (1158, in Léon) e, nel 1162, un altro monastero di Galizia, Armenteira [Armentera] entrò nella filiazione di Clairvaux. In Portogallo, il contributo di Clairvaux aumentò con l'affiliazione di Lafoes (tra il 1161 ed il 1169).

Alla fine del XII secolo ed agli inizi del Duecento Clairvaux si manifestò per l'ultima volta direttamente nella penisola iberica. Nella provincia di Pontevedra, in Galizia, regione sempre preferita, Clairvaux fondò nel 1185 l'abbazia d'Oya e nel 1225 il piccolo monastero d'Acibeiro. Affiliazione di Clairvaux dal 1196, l'abbazia portoghese di Salzedas rimasse senza discendenti.

La terza casa-madre presente nello spazio iberico fu Cîteaux, a partire dal 1178, quando la sua figlia francese, La Cour-Dieu (dalla diocesi d'Orléans) fondò l'abbazia d'Iranzu (in Navarra). Il Duecento affermò definitivamente Cîteaux nell'espansione iberica. Il suo successo è stato legato all'affiliazione della congregazione di Carracedo, avvenuta nella prima metà del secolo. Se la madre della congregazione, Carracedo (nel Léon) passò sotto l'ambito di Cîteaux nel 1203, le sue filiali la seguirono immediatamente oppure solo dopo alcuni anni: Villanueva (nel 1203, nelle Asturie), Belmonte (nel 1206, nelle Asturie), Peñamayor (nel 1225), Castañeda (nel 1245, in Zamora). Accanto alle figlie indirette della congregazione di Carracedo, Cîteaux intervenì direttamente in altri due casi, nel 1212 e 1213, nella fondazione di Sotos Albos (provincia di Segovia) ed Escarp (provincia di Lérida).

Dal panorama dell'espansione cistercense nella penisola iberica emergono quattro importanti conclusioni: l'evidente distribuzione geografica delle abbazie appartenendo alle tre case fondatrici (Morimond, Clairvaux e Cîteaux), la loro particolare classificazione cronologica, l'importanza delle affiliazioni ed il ruolo degli Ordini militari.

Dal punto di vista della geografia cistercense della penisola si osserva una grande densità di monasteri dalla filiazione di Clairvaux in Portogallo (17) ed in Galizia (13) ed un'imponente presenza di Morimond nella Vecchia Castiglia (10) e Navarra (4). Il confine tra i due domini d'espansione era rappresentato dalla frontiera occidentale della Vecchia Castiglia, leggermente oltrepassata da tre abbazie chiaravallensi. Per quanto riguarda le figlie di Clairvaux inserite nella parte orientale della penisola iberica (intorno a 7 case in Catalogna, Valencia e Maiorca), possono essere considerate come una categoria specifica (appartengono tutte a Poblet o Santes Creus, figlie indirette di Clairvaux tramite Grandselve). Cîteaux, apparsa più tardi nella penisola, penetrò nelle regioni situate tra i campi di espansione di Clairvaux e Morimond. Con l'affiliazione della congregazione di Carracedo, Cîteaux s'inserì nei territori che separano la Galizia dalle Asturie e dal Léon. Dal totale di 77 monasteri cistercensi esistenti in Spagna e nel Portogallo 47 erano situati nella filiazione di Clairvaux, 22 appartenevano a Morimond e solo 8 al ramo di Cîteaux. Una statistica delle principali case-madri iberiche mette al primo posto Alcobaça (con 6 figlie) e sul secondo Tarouca (con 5 filiazioni, dirette ed indirette). Seguono Poblet e Carracedo (con 4 ognuna) e Valbuena e Sobrado (con 3 figlie ciascuna). Quindi, si osserva la grande fertilità delle

di Cîteaux lo stabilimento monastico. Più tardi, l'abbazia di Júnhas fu subordinata ad Osera.

[124] Nel 1164 Moreruela fu all'origine di Nogales (sin dal 1150 Nogales era stato abitato da monache cistercensi, cambiate dai monaci quattordici anni dopo a causa del declino dell'abbazia). Verso la fine del secolo, da Moreruela uscì il monastero d'Águiar (già benedettino, fondato da D. Alfonso Henriques, re del Portogallo e popolato dai cistercensi di Moreruela dal 1170, quando il monastero passò al Léon dopo la battaglia di Badajoz del 1169). Ridiventata portoghese nel 1296, l'abbazia d'Águiar fu messa nella filiazione di Tarouca. *Ibidem*, p. 236.

abbazie portoghesi. Per quanto riguarda le case-madri francesi, dalla più attiva presenza godono Clairvaux (15 figlie dirette) e L'Escaladieu (15 filiali), seguite dalla famiglia di Grandselve (9 abbazie)[125].

La cronologia dell'espansione cistercense nella penisola iberica ci porta alla conclusione che il XII secolo appartenne a Morimond e Clairvaux, mentre il Duecento fu decisamente il periodo di gloria di Cîteaux. I primi 35 anni di espansione (1140-75) rappresentarono il più dinamico periodo, sostenuto dalle case francesi inserite nelle regioni cristiane della penisola. Passati questi primi decenni, lo slancio diminuì. Una volta fondate le principali abbazie iberiche, toccò a loro popolare la penisola.

Un'altra osservazione riguardante i monasteri iberici è la grande frequenza delle affiliazioni (tanto nel Portogallo quanto in Spagna). Clairvaux, nell'ovest, agì di nuovo soprattutto tramite l'affiliazione degli eremitaggi preesistenti. Clairvaux interveniva direttamente mandando solo un piccolo gruppo di monaci per insegnare i costumi dell'Ordine ai primi occupanti. La stessa conclusione è valida per Cîteaux nel caso della congregazione di Carracedo. Le figlie della Francia meridionale furono coinvolte in azioni di fondazione nel vero senso della parola (un intero convento monastico - 12 monaci e l'abate - si spostavano aldilà dei Pirenei per la nuova abbazia).

Infine, un ultimo schema di distribuzione degli insediamenti cistercensi nello spazio iberico divide la penisola in tre fasce orizzontali: la prima, estesa sulla metà settentrionale, è riservata alle abbazie; la seconda, che copre la prima metà meridionale, è occupata dagli Ordini militari, cistercensi nella maggior parte; la terza, rappresentata dalla seconda parte meridionale e conquistata tardi dai re cristiani non è significativa per la storia dell'Ordine (di là si trova solo San Isidoro di Siviglia). Difatti, questo schema segue la progressione della Reconquista e la frontiera fluttuante del cristianesimo. Le abbazie cistercensi si estesero nella parte settentrionale dei reami spagnoli e nelle montagne del nord del Portogallo, nelle regioni relativamente protette dagli attacchi islamici. Un ruolo importante al confine della cristianità ebbero gli Ordini militari, posti in gran parte sotto la guida di Calatrava. Il Sacro Convento di Calatrava nacque nel 1158, nel contesto della minaccia araba su Calatrava (fortificazione che controllava l'accesso verso Toledo) ed all'origine fu l'iniziativa dell'abate di Fitero, Raymond Serrat, consigliato da uno dei suoi conversi, Diego Velázquez (già compagno d'armi del re Alfonso VII). L'Ordine è stato ricevuto nella filiazione di Morimond (tramite Fitero). Solo dal 1187 i guerrieri diventarono cistercensi di pieno diritto, distinti dai loro fratelli tramite la natura della loro attività. Durante il Duecento ed il Trecento altre confraternite cavalleresche precisarono la loro vocazione, entrando sotto la guida di Calatrava (nel 1187 «I Fratelli della Milizia d'Évora», il futuro Ordine d'Avís; nel 1213 l'Ordine d'Alcántara; nel 1317 l'Ordine di Montesa e nel 1319 l'Ordine del Cristo)[126]. Diffusi dappertutto nella penisola (l'Ordine di Calatrava era castigliano, quello d'Alcántara era leonese, Avís e Cristo erano portoghesi e

[125] *Ibidem*, p. 246-248.

[126] L'Ordine di Montesa e quello di Cristo furono fondate sul patrimonio dei Templari di Valencia e del Portogallo. Adotando la regola di Calatrava, Montesa fu messo nella subordinazione dell'abate di Santes Creus (il suo priore regolare era nominato dall'abate del monastero chiaravalense e dipendeva da lui). La stessa posizione incerta ebbe l'Ordine di Cristo (situato nella subordinazione dell'abate d'Alcobaça). La situazione fu chiarita nel 1459, quando papa Pio II confermò la giurisdizione di Morimondo su tutti gli Ordini militari cistercensi della penisola iberica. *Ibidem*, p. 243. Per un ampia panorama del problema vedi Francis Gutton, *L'Ordre de Calatrava*, Paris, 1954 e M. Cocheril, *La juridiction de Morimond sur les Ordres militaires de la Péninsule ibérique*, "Studia Monastica", Abadia de Montserrat, Barcelona, II, 1960, fasc. 2, p. 371-385.

Montesa dipendeva dal reame di Valencia) gli Ordini militari misero la loro impronta sulla storia della Reconquista e degli stati iberici (il fondatore della dinastia d'Avís, Joao I fu Maestro dell'Ordine d'Avís prima di chiedere alla Santa Sede la dispensa dal voto di castità per poter fondare la sua dinastia)[127].

Nei Paesi Bassi s'afferma Clairvaux, fondando i monasteri di Ter Duinen (1137), di Villers (1146) ed affiliando l'abbazia benedettina d'Aulne (1147), mentre Cîteaux è presenta più tardi nella regione. Orval, antica fondazione benedettina, passò all'Ordine di Cîteaux nel 1132 nella filiazione chiaravallensa (fu subordinata a Trois-Fontaines). L'abbazia «tedesca» d'Eberbach diventò casa-madre di Val-Dieu (fondata nel 1180 vicino a Maestricht e trasferita nel 1202 nella diocesi di Liége). Al 1237 risale Saint-Bernard-sur-l'Escaut, figlia di Villers. Nella Frisia, la stessa Clairvaux fondò nel 1165 Klaarkamp. Verso la fine del secolo, Klaarkamp si estese in Frisia occidentale con la fondazione di Adwert (Aduard) (1192) ed in Frisia orientale (dove Ihlo, figlia d'Adwert, risale al 1228). Morimond si afferma nelle provincie centrali dei Paesi Bassi. Le abbazie femminili della regione risalgono agli inizi del Duecento (La Biloke - 1201; La Cambre - 1201; Ruremonde - 1220)[128].

Il XII secolo significa, nella storia dell'espansione cistercense, anche il periodo di diffusione nel Medio Oriente, in diretto collegamento col movimento dei Crociati. I monasteri fondati in Terrasanta furono la diretta conseguenza della partecipazione cistercense alle Crociate nella loro qualità di agenti pontifici. Nel 1157 Morimond fondò Belmont (nell'odierno Libano, vicino a Tripoli). Nei regni creati dai crociati nel Medio Oriente funzionarono dodici abbazie, di cui due femminili. La loro storia rimane poco conosciuta e la loro breve vita rende difficile sapere con precisione il loro sito. In Siria furono fondate le abbazie di Salvatio, St. Jean-au-Bois, St. Sergius e Ste. Trinite-de-Refesch, tutte e quattro senza una precisa localizzazione. Ad Antiochia fu noto il monastero di S. Georges de Jubino[129]. Monasteri cistercensi fioriscono nell'isola di Cipro (l'abbazia di Beaulieu), abbazie morimondine tramite Belmont in maggior parte e, nel contesto della fondazione dell'Impero Latino di Costantinopoli, è attestata la presenza cistercense a Bisanzio. Rispetto alle fondazioni cistercensi precedenti del Regno Latino di Gerusalemme, i monasteri dell'Impero Latino di Costantinopoli s'inscrivono nella direzione della missione progettata da Innocenzo III nel cuore del mondo greco. La fondazione di questi monasteri fu il diretto risultato della partecipazione cistercense alla quarta crociata. Se i monaci bianchi si manifestarono come la forza propulsiva della seconda crociata ed ebbero un certo ruolo nella terza, nella preparazione della quarta crociata la loro attività fu rimarchevole. Alcuni abati cistercensi predicarono la Crociata, altri presero la Croce e l'intero Ordine assicurò assistenza finanziaria alla spedizione. Già nell'estate del 1198 Innocenzo III incaricò l'abate del monastero calabrese di Sambucina di predicare la Crociata in Sicilia. Due anni dopo, agli inizi del 1200, il papa comandò agli abati di Salem (diocesi di Constance), Neubourg (diocesi di Strasbourg), Sittichenbach (diocesi di Halberstadt), Mellifont (in Irlanda), Rievaulx (in Inghilterra), Pairis (in Alsacia) di raccogliere offerte per la Crociata in preparazione. Abati cistercensi come Martino di Pairis, Simone di Loos (monastero della diocesi di Tournai), Pietro di Lucedio e Guy di Vaux-de-Cernay (monastero cistercense presso Parigi) seguirono le armate crociate, al fianco dei capi militari (Bonifacio di Montferrat, Balduino di Fiandra oppure Simone di

[127] M. Cocheril, *L'implantation des abbayes cisterciennes dans la Péninsule ibérique...*, p. 244.

[128] A. Dimier, *op. cit.*, p. 78, 85, 93-94, 126, 142, 155-156, 170, 177.

[129] P. Grillo, *op. cit.*, p. 100; Stephen Tobin, *The Cistercians. Monks and Monasteries of Europe*, London, The Herbert Press, 1995, p. 218, 230.

Montfort). Il ruolo di Pietro di Lucedio come consulente dell'imperatore Alessio IV sul problema del riconoscimento del primato papale sulla chiesa orientale (nel 1203, dopo la prima conquista di Costantinopoli) e la sua missione presso Margherita d'Ungheria (vedova di Isaac Angelus e sposa di Bonifacio di Montferrat), la quale ritornava alla Chiesa occidentale, assicurò al monastero italiano di Lucedio una figlia greca, l'abbazia di Chortad'ton (la prima casa cistercense a Bisanzio). Difatti, nel 1205, il Capitolo Generale dell'Ordine decretò che i cistercensi dovevano andare in Grecia solo entro i termini e sulla richiesta della curia papale, probabilmente per impedire una migrazione sregolata in questo nuovo mondo a loro aperto[130]. Il fascino dell'espansione nel seno della Cristianità orientale esisteva senza dubbio. Nei primi anni del Duecento il cronista cistercense Caesarius di Heisterbach scriveva con fierezza che «la vite di Cîteaux è stata piantata in Grecia»[131]. Possiamo constatare che la politica pontificia si sovrappose al naturale modo di reagire cistercense davanti ad un intero nuovo spazio da popolare. Nei primi due decenni di consolidamento del potere latino nell'Impero ed in Grecia furono fondate sei case cistercensi, dalle quali nacquero almeno due figlie. Altri quattro monasteri furono fondati ed il loro numero salì a dodici. Nel 1205 il re di Thessalonica, Bonifacio di Montferrat donò l'antico monastero greco di Chortad'ton (presso Salonicco) ai cistercensi ed il stabilimento fu affiliato a Lucedio. Prima del 1223 il vescovo di Negroponte consegnò a Chortad'ton, come casa-figlia, il monastero euboeano di St. Archangelus, della sua diocesi. Probabilmente nel 1207 Otto de la Roche, Megaskyr di Atena, fece un'altra donazione all'Ordine cistercense: si tratta dell'illustre monastero greco di Daphni, entrato nella filiazione morimondina come figlia di Bellevaux. La scelta dell'abbazia di Bellevaux non fu casuale, essendo la sua famiglia vicina al monastero della diocesi di Besançon. Solo verso il 1211-17 la comunità di monaci arrivò dalla Francia per prendere possesso dell'abbazia. Il seguente monastero cistercense in Grecia fu S. Stefano, situato presso Costantinopoli o addirittura nella città. L'abbazia fu posta sotto il monastero di S. Tommaso di Torcello (vicino a Venezia) ed i monaci s'installarono probabilmente dopo il 1212. La stessa casa-madre veneziana controllava i due monasteri cistercensi dell'isola di Creta (Gergeri, incorporato nel 1217 e S. Maria Varangorum, ricevuta dall'Ordine nel 1230, da parte di Jacopo Tiepolo, il doge di Venezia). L'abbazia francese d'Hautecombe (dal ramo di Clairvaux) diventò madre di altri due stabilimenti nell'Impero Latino. Attorno al 1210-12 Goffredo di Villehardouin, signore di Acaia, si offrì di costruire un'abbazia a Patrasso [Zaraka], come figlia di Hautecombe. I documenti ci offrono poche informazioni per quanto riguardo questa fondazione ed ancora non si sa di preciso se l'abbazia di Patrasso funzionasse veramente. Qualche anno dopo, nel 1213-14, il monastero di S. Angelus in Pera (Costantinopoli) fu affiliato a Hautecombe. Verso il 1230 all'abbazia costantinopolitana di S. Angelus fu subordinato l'antico monastero greco di Rufinianai, dopo di che, attorno al 1220, un'altra affiliazione fu operata, quando S. Angelus ricevette il monastero di St. Phocas (situato sulla riva europea del Bosforo). Le ultime tre case (due costantinopolitane ed una, Rufinianai, in Asia Minore, vicino a Calcedonia) erano state i risultati dell'attività di Pelagius di Albano, legato pontificio in Romania negli anni 1213-16, quando furono progettate le affiliazioni. Nel 1225 Goffredo di Villehardouin chiese al Capitolo Generale dell'Ordine

[130] Elizabeth A. R. Brown, *The Cistercians in the Latin Empire of Constantinople and Greece, 1204-1276*, in *Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion*, New-York, 14, 1958, p. 64-78.

[131] Brenda M. Bolton, *A Mission to the Orthodox? The Cistercians in Romania*, in *The Orthodox Churches and the West. Papers read at the Fourteenth Summer Meeting and the Fifteenth Winter Meeting of the Ecclesiastical History Society*, ed. Derek Baker, Oxford, Basil Blackwell, 1976, p. 169.

cistercense un gruppo di monaci per una fondazione in Acaia. L'abbazia di Morimond fu scelta e da questa iniziativa nacque l'abbazia di Saracez (nella diocesi di Corinto), fondata oppure trasferita all'Ordine e fiorente verso il 1236. La storia di un altro monastero cistercense in Grecia, Laurus, è incerta. Non si può precisare l'anno di nascita (individuabile, secondo le informazioni dei cataloghi cistercensi, tra il 1212 ed il 1256) ed il sito (per il quale gli specialisti oscillano tra Costantinopoli ed Acaia). Sembra che Laurus fu, almeno per un breve tempo, figlia di Bellevaux ed ebbe sotto di sé il convento di S. Maria Maddalena di Acra. Per quanto riguarda la storia dei monasteri femminili dell'Ordine nell'Impero Latino, non si può dire che le informazioni siano abbondanti. Si sa che verso il 1221 monache cistercensi occuparono il convento di S. Maria di Percheio, probabilmente un antico stabilimento greco, situato a Costantinopoli o nelle sue vicinanze. Prima del 1223 Percheio fu subordinato al convento di S. Maria Maddalena di Acra per passare, dopo l'integrazione ufficiale nell'Ordine cistercense, sotto il controllo di Cîteaux, il quale l'amministrava, a causa delle grandi distanze, tramite l'abate di S. Angelus. La storia del secondo convento di monache di Grecia è più oscura. Non abbiamo informazioni prima del 1267, l'anno dell'espulsione delle monache di S. Maria de Verge di Modon dal loro monastero ad opera dei greci. La loro vicenda continuò in Italia, dove furono insediate, con l'appoggio di Clemente IV nel monastero di S. Benedetto di Conversano[132].

L'espansione cistercense nell'Impero Latino di Costantinopoli ebbe i suoi tratti distintivi dal processo di fondazione avvenuto nelle regioni della Cristianità occidentale. Ben diverso rispetto alla loro volontà d'insediarsi nelle regioni boscose e lontane dalla vita urbana, i cistercensi si stabilirono in Grecia vicino alle coste, seguendo una linea esterna di comunicazione navale fino a Costantinopoli, nelle aree popolate e civilizzate. Di più, una grande concentrazione di abbazie cistercensi si osserva a Costantinopoli o nelle vicinanze della metropoli. Il loro insediamento lì si fece con l'appoggio della forza conquistatrice, la quale donò loro gli edifici dei monasteri greci spopolati a causa della Crociata. Lo stesso potere crociato fu spesso l'autorità che decise quale casa-madre sarebbe stata la migliore per il nuovo monastero, seguendo i legami familiari oppure i consigli di un'abate cistercense crociato. Perciò è impossibile parlare, in questo caso, di un'espansione chiaramente diretta da una delle cinque case-madri, essendo La Ferté, Morimond e Clairvaux tutte e tre presenti. Comunque, una relativa preponderanza di Morimond (in particolare tramite la sua figlia Bellevaux) nell'Impero Latino e nel Medio Oriente rimane una realtà. La penetrazione cistercense fatta solo con l'appoggio dei conquistatori e senza eco tra la popolazione locale fu parimenti all'origine della breve vita delle abbazie cistercensi dell'Oriente greco. Dopo il 1261, l'anno in cui i latini furono cacciati da Costantinopoli, i monasteri cistercensi conobbero il decadimento. Nella maggior parte dei casi i monaci greci ripresero i loro conventi. Nel 1276 da tutti gli stabilimenti cistercensi dell'Impero Latino e della Grecia rimasero solo Daphni ed una oppure due case cretesi. Paragonati alla loro tradizionale immagine di abili costruttori, i cistercensi furono percepiti a Bisanzio, più che altro, come distruttori. Utilizzando antiche chiese orientali per le loro necessità di culto, le modificarono secondo i costumi dell'Occidente (a Daphni, ad esempio, l'iconostasi fu distrutta per aprire l'altare alla vista). A questo si aggiunse la caccia alle reliquie, prese dalle chiese greche ed arrivate nei più lontani angoli dell'Occidente, nel cui trasporto i cistercensi ebbero un'attiva parte. Utilizzati dal papato come veri mediatori nelle divergenze tra questo ed i patriarchi e dal doge come sostegno del potere veneziano nell'Impero Latino di Costantinopoli (non fu del

[132] Elizabeth A. R. Brown, *op. cit.*, p. 78-96.

tutto casuale la filiazione di S. Tommaso di Torcello nella metropoli e nell'isola di Creta), i cistercensi non ebbero lì il loro naturale destino. Probabilmente il contatto con un mondo altrettanto cristiano ma più resistente e chiuso ai loro tentativi rispetto al mondo pagano li spaventò, essendo evidente l'insuccesso della loro missione in una regione dove rimasero solo quanto poteva fermarsi il potere conquistatore[133].

Nell'espansione verso l'altro confine della cristianità, i paesi del Baltico, l'iniziativa venne nuovamente divisa tra Morimond e Clairvaux. Quest'avventura nelle regioni delle popolazioni slave, ancora pagane, comincia verso la fine del XII secolo e continua nel secolo seguente. Dopo la fondazione di Doberan[134] (1171, vicino a Rostock, nella filiazione di Morimond) abbiamo quella di Dargun (1172, nella Pomerania), Oliwa (1186, vicino a Dantzig, figlia di Clairvaux tramite Esrom e Ko_bacz), Reinfeld (1190, vicino a Lübeck) e di Eldena (1199, alla foce dell'Elba). All'inizio del Duecento, lo sforzo missionario, ridimensionato dalla politica pontificia di Innocenzo III (1198-1216) ed Onorio III (1216-27) diede nuove forze alla penetrazione cistercense in queste regioni. I campioni dell'espansione rimangono gli stessi Morimond e Clairvaux. Furono fondate le abbazie di Dünamünde (1208, vicino a Riga), Neuenkamp (1233), Falkenau (1234, vicino a Dorpat), poi, dopo la metà del secolo, Bukow, Pelplin, Hiddensee (1296, nella isola di Rügen), Stolpe (1305). Queste abbazie situate lungo il Baltico, fino all'Estonia sono chiaramente abbazie di missione, costruite e difese come vere fortezze, minacciate ed attaccate dai pagani, distrutte e ripopolate più volte[135].

In conclusione, dall'ampio paesaggio dell'espansione cistercense europea, si possono rintracciare alcuni caratteri tipici. Il processo iniziò con timidezza, accentuata dalle difficoltà materiali dei primi anni. Una volta oltrepassati i confini della Francia medioevale si può distinguere un'evoluzione specifica, geografica e cronologica. Gli specialisti del problema hanno operato una divisione temporale su quattro fasi, da prendere come riferimento per l'intera evoluzione dell'Ordine cistercense[136].

Il primo periodo, dal 1098 o dal 1119 (quando avvenne la sistematica ripresa delle filiazioni) al 1124-29 è definito, in seguito al superamento degli ostacoli inerenti ai primi decenni, dai segni del futuro successo: l'affluenza dei novizi, la certezza della scelta giusta, come prova la disputa con Cluny, la favorevole accoglienza da parte della gerarchia secolare e la progressiva espansione delle fondazioni verso l'Italia (1120), lo spazio tedesco (1123) e l'Inghilterra (1128). Fino al 1124 il numero di fondazioni salì a 26 ed arrivò ad un trentina nel 1129, con una media di una «per annum».

La tappa successiva (1124-29 - 1153), dominata dall'attività e personalità di San Bernardo emerge dalle statistiche come l'epoca dell'apogeo dell'espansione cistercense. Il dinamismo dimostrato durante questo periodo dai monaci bianchi non sarà mai raggiunto

---

[133] Brenda M. Bolton, *op. cit.*, p. 176-181.

[134] L'abbazia di Doberan fu fondata nel 1171 nella diocesi di Schwerin da Amelunxborn (figlia di Kamp). Doberan diventerà casa-madre di alcune abbazie baltiche duecentesche: Dargun (nel Meklenburg, fondata da Esrom e passata dal 1209 nella filiazione, morimondina, di Doberan), Bukowo (figlia di Dargun, fondata tra 1252-59) e Pelplin (fondata agli inizi a Pogódki nel 1261 e trasferita nel 1276 a Pelplin). *Les cisterciens en Pologne...*

[135] M. Cocheril, *Les cisterciens...*, p. 354-355.

[136] R. A. Donkin, *op. cit.*, p. 275-286; René Locatelli, *L'expansion cistercienne en Europe*, in *Cîteaux 1098-1998. 900 ans de l'abbaye de Cîteaux*, in *Dossiers d'Archéologie*, Dijon, nr. 229, décembre 1997 - janvier 1998, p. 20-27.

(raramente meno di 10 nuove abbazie ogni anno, con una media di 11 «per annum»). Gli anni '40 furono rimarchevoli, contando una crescita di 168 monasteri con un massimo assoluto di 51 nuove case nel 1147 (l'anno dell'affiliazione della congregazione di Savigny). Il primo degli «anni mirabiles» dell'espansione cistercense fu il 1131 (quando si arrivò ad 11 «per annum»); seguirono il 1143 (20 figlie), più tardi il 1162 (14 nuove fondazioni) ed il 1172 (11 abbazie). Questa seconda tappa dell'espansione cistercense significa allo stesso tempo l'evoluzione geografica e «genealogica» dell'Ordine cistercense. Si distinguono le filiazioni delle cinque case-madri, ognuna con i suoi tratti caratteristici ed il particolare sviluppo dei monasteri dell'Ordine di fronte alle specificità delle diverse regioni europee.

La famiglia di Clairvaux diventò la più numerosa (16 abbazie nel 1133, 153 nel 1147 e 169 nel 1153). Specializzata in affiliazioni, Clairvaux recuperò la maggior parte dei monasteri sotto Molesme, affiliò Grandselve, futuro punto di partenza nel Meridione e, sopratutto, Savigny (la quale aprì l'espansione verso la Normandia, l'Inghilterra ed il Galles). Il prestigio di San Bernardo determinò la possibilità di estensione verso le più lontane regioni europee (Spagna, Scandinavia o Sardegna). Le più attive figlie di Clairvaux furono Trois-Fontaines, Fontenay ed Ourscamp in Francia, Rievaulx e Fountains in Inghilterra, Mellifont in Irlanda, Chiaravalle in Italia, Alcobaça nel Portogallo[137].

Morimond si posizionò seconda nella «competizione» (alcuni storici hanno parlato di un'espansione cistercense posta nel segno della rivalità, sostenuti da dimostrazioni poco attendibili), salendo nelle statistiche da 22 a 67 ed a 89 nel 1153. Contrario all'impressione lasciata agli inizi degli anni '40 (quando era presente quasi dappertutto, anche nelle regioni meridionali, italiane ed iberiche), Morimond si concentrò sullo spazio tedesco e centro-europeo, dove la sua posizione diventò veramente monopolistica. L'espansione morimondina fu sostenuta da alcune figlie fondatrici di grande famiglie: Bellevaux, Kamp, Lucelle ed Ebrach.

Rispetto a Clairvaux e Morimond, Cîteaux arrivò solo a 60 abbazie nel 1153. La sua espansione, meno spettacolare ed orientata di più verso lo spazio francese, fu compensata dalla sua posizione di madre dell'Ordine, incaricata di tutelare ogni anno gli abati riuniti nel Capitolo Generale ed a sorvegliare l'unità spirituale del mondo cistercense.

Per quanto riguarda La Ferté e Pontigny, queste sembrano meno prolifiche, con 33 figlie insieme nel 1153. Per Pontigny il cambiamento di posizione rimane evidente, se ricordiamo che nel 1129 si situava al secondo posto, con 4 filiali.

La ripartizione geografica durante questa seconda tappa privilegiava la Francia, poiché il regno capetingio comprendeva più della metà delle fondazioni (166 da 322 nel 1153 e più di 230 se si considera l'odierno territorio francese). Beninteso che nella stessa Francia si ritrovano importanti differenze nella ripartizione geografica, una densità superiore di monasteri in Champagne ed una presenza meno significativa in Aquitania. Inghilterra, Irlanda e le regioni dell'Impero hanno già numerose abbazie, mentre nella penisola iberica l'espansione è solo agli inizi.

Le evoluzioni dagli inizi degli anni cinquanta, il necessario adattamento dell'Ordine alle nuove esigenze ed ai problemi generati da un'espansione così dinamica determinarono la nascita del «nuovo ordine cistercense», i cui caratteri rimasero costanti durante un secolo

[137] Per un ampio panorama sul mondo chiaravallense vedi il capitolo *L'expansion de Clairvaux* dal libro di Adriaan H. Bredero, *Bernard de Clairvaux (1091-1153). Culte et histoire. De l'impénétrabilité d'une biographie hagiographique*, Turnhout, Brepols, 1998, p. 246-253.

(1153-1250)[138]. Inanzitutto, l'Ordine conobbe una costante crescita, visto che il numero delle abbazie di monaci aumentò da 352 nel 1153
a 640 nel 1240. La crescita media diminuisce, arrivando a 45 nuove fondazioni nel decennio nel 1180, 30-35 verso la fine del secolo e 22 tra 1210-20. D'altra parte, la preponderanza delle cinque filiali rimase uguale (il ramo chiaravallense comprendeva il 51% del totale delle case cistercensi, quello morimondino il 21%, Cîteaux l'11% mentre La Ferté e Pontigny detenevano, insieme, il 12% del numero di fondazioni). All'interno delle filiazioni delle cinque case-madri aumenta il prestigio ed il dinamismo di alcune abbazie-figlie che sovrastarono in prolificità i monasteri-madri: Kamp, Altenberg oppure Ebrach in Germania, Fountains e Rievaulx nello spazio britannico, Fossanova e Sambucina in Italia, Alcobaça e Poblet nella penisola iberica. La terza osservazione si riferisce alle modificazioni nella distribuzione geografica dell'Ordine. Lo spazio francese comprende solo il 41% delle abbazie cistercensi nel 1200 e la percentuale diminuisce al 35% nel 1240. In Italia e Spagna il livello di crescita rimane costante fino al 1240, mentre in Inghilterra e nei paesi germanici (fino agli inizi del Duecento) e nell'Oriente europeo il dinamismo è ancora vivo. Come ultimo tratto del periodo rimane il crescente ruolo delle abbazie femminili nell'Ordine (sempre più numerose fino al 1280). La loro richiesta di essere accettate all'interno dell'Ordine determinò la loro progressiva incorporazione, a partire dalla fine del XII secolo.

Il quarto periodo dell'espansione cistercense iniziò dalla seconda metà del Duecento. A partire dal 1240, senza poter parlare di un rottura, l'Ordine cistercense conobbe visibili mutamenti. Il periodo portò con sé la cessazione della crescita numerica delle abbazie. La media decennale s'abbassò, da 15 a 5 verso l'inizio del Trecento. Le nuove case sono in maggior parte antichi monasteri affiliati. Di conseguenza, i cistercensi non mantenevano più il numero eccedente di monaci nelle loro abbazie, col risultato diretto che sarebbe stata la fondazione necessaria di una filiale.

Dal punto di vista geografico, alcuni centri rimangono ancora attivi. Si tratta delle regioni orientali del mondo cistercense (i paesi del Baltico, alcune parti dell'Ungheria medievale). Nello spazio italico si aggiungono altri 12 nuovi stabilimenti, dei quali una metà in Toscana oppure nelle regioni limitrofe. Le provincie renane, belghe e fiamminghe manifestarono ancora una vitalità contrastante con le evoluzioni del resto dell'Ordine. Un generale panorama della distribuzione geografica dei cistercensi indica l'importanza costante della Francia (dove furono insediate le più numerose abbazie - 241) ed il ruolo dell'Italia (88) e dell'Inghilterra (75). Un numero che sovrasta il centinaio si ritrova aldilà del Reno e del Danubio, dalla Scandinavia fino alla Siria. La Spagna comprendeva 56 abbazie, l'Irlanda ne aveva 36, il Belgio una ventina, il Portogallo intorno a 13, la Scozia approssimativamente 11[139].

---

[138] «D'autres dangers guettaient cependant cette trop brillante réussite: analysant les conséquences d'une croissance trop rapide, les historiens en ont souligné les méfaits sur l'unanimité si chère aux moines des premières générations et les dérapages ou accrocs à la rigueur primitive. Au sein même de l'ordre, quelques esprits clairvoyants n'ont pas manqué de s'en inquiéter si bien que, dès 1150, le chapitre général insiste sur la nécessité de maintenir plus que jamais l'harmonie et la cohésion, en réactualisant les valeurs fondamentales et la "Charte de charité", en révisant dans ce sens la version officielle de l'histoire cistercienne ("Petit Exorde") et en complétant le recueil des statuts antérieurs. Rien n'y fit: une évolution s'amorça, qui, à long terme, conduisit à une inévitable adaptation de l'ordre aux nouvelles contraintes ou exigences, ce que M. Pacaut appelle le "nouvel ordre cistercien", qui s'étale sur un près d'un siècle (vers 1150-1240)». R. Locatelli, *op. cit.*, p. 25.

[139] M. Aubert, *op. cit.*, p. 8-9. Da ricordare che le cifre sono sempre approssimative, almeno per la semplice ragione che si può operare solo con categorie relative, poiché la geografia politica era allora ben diversa.

Le ragioni della «phase étale» dell'espansione cistercense, come la definiva René Locatelli, sono originati dalla svolta spirituale ed economica. Dal punto di vista spirituale, la rapida diffusione degli ordini mendicanti (a partire dal 1220) ed il loro impatto sulle «élites» urbane non rimase senza conseguenze sul modo in cui era percepito ed accolto l'Ordine cistercense. La fine della prosperità a partire dal 1270 e le prime crisi economiche del Trecento colpironò l'economia curtense. Davanti all'instabilità materiale, le abbazie cistercensi si concentravano sulla soluzione dei loro problemi economici invece di progettare e sostenere nuove fondazioni.

Quest'ultima fase nell'evoluzione medievale dell'Ordine cistercense fu definita da alcuni storici come l'inizio d'un processo di sclerosi[140]. Comunque, il ruolo europeo dei cistercensi diminuì, malgrado la loro posizione ancora importante nella storia del monachesimo. «Męme s'ils demeurent sur les chemins de la perfection - considerava René Locatelli -, les moines blancs doivent alors céder la priorité à d'autres ordres ou d'autres courants plus représentatifs des aspirations nouvelles. Ainsi, après avoir vécu une véritable épopée qui a propulsé l'ordre à la tęte du mouvement monastique et en a fait le phare de la Chrétienté, à une époque où proliferaient les formes de la vie religieuse, les cisterciens rentrent progressivement dans le rang dès le milieu du XIII-e s. pour partager de plus en plus le sort commun des moines bénédictins»[141].

VERONICA TURCUŞ

[140] M. Pacaut, *Fragilisation et sclérose (XIV-e - XV-e s.)*, in *Cîteaux 1098-1998. 900 ans de l'abbaye de Cîteaux*, in *Dossiers d'Archéologie*, Dijon, nr. 229, décembre 1997 - janvier 1998, p. 128-131.

[141] R. Locatelli, *op. cit.*, p. 27.

MISIUNEA CISTERCIANĂ ÎN TRANSILVANIA

1. Trăsăturile instituționale ale monahismului cistercian. Raportul Roma - Ordinul de la Cîteaux. Cu toate că există un punct de vedere consacrat și considerăm noi aproape imobil de interpretare a procesului stabilirii cistercienilor în Transilvania, ne permitem să credem că acest episod încă nu a fost epuizat din punct de vedere interpretativ. A rămas neacoperită adecvat zona de competență a dreptului canonic în cazul fundației cisterciene de la Cârța (după denumirea unor exegeți în dreptul monastic cistercian) și mai cu seamă zona ecclesiologică, adică scopurile și valoarea ordinului în proiectele universaliste ale teocrației. Sunt cele două teme ale istoriei Bisericii Romane la începutul secolului al XIII-lea, ce furnizează nuanțate interpretări demersului nostru în concordanță cu construcția teoretică și materială a teocrației.

Orice apreciere ce se vrea echilibrată trebuie să pornească în lămurirea episodului cistercian din Transilvania, și nu numai a acestuia, de la o analiză riguroasă a evoluției ordinelor monahale în secolul al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea adăugind un excurs în constituția relațiilor dintre Roma și Ungaria ținând cont și de evoluția instituțiilor regale europene și de sfidarea aruncată acestora de teocrația în ascensiune.

Vom urmări, de aceea, să ne fixăm atenția asupra relației dintre instituția primatului roman și ordinele monahale, respectiv cel cistercian, cu accentuarea factorilor distinctivi pentru epoca în care ne plasăm: obediența și exempțiunea.

Istoricii instituțiilor ecleziastice medievale afirmă că există un sincronism între dezvoltarea puterii romane după reforma gregoriană și dezvoltarea ordinelor religioase[1]. În fapt, pentru a plasa temporal preocuparea activă a Romei pentru viața monastică trebuie să coborâm în secolul al XI-lea, când începe să se afirme o concepție pontificală asupra monahismului, pentru ca o dată cu Urban al II-lea această concepție să se extindă și asupra canonicilor[2].

Punctul de plecare pentru inserarea monahismului occidental în concepțiile pontificale sunt raporturile determinate de constituirea lui *patrimonium beati Petri*[3], numit astfel de papa Eugeniu al III-lea, alcătuit în acest caz din mănăstiri și care ca atare se și regăsesc în *Liber censuum* redactat la 1192: *Ista sunt nomina abbatiarum et canonicarum sancti Petri*[4]. Acest patrimoniu, era o imensă proprietate care se extindea în măsură disproporționată în toate teritoriile regatelor ce depindeau de Biserica latină[5]. Titularul proprietății este apostolul Petru. Există, se pare, aici, o

---

[1] J. Hourlier, *L'âge classique (1140-1378). Les religieux*, Paris, 1974 (Histoire du Droit et des Institutions de l'Eglise en Occident, 10), p. 425.

[2] Michele Maccarone, *Primato romano e monasteri dal principio del sec XII ad Innocenzo III*, în *Romana Ecclesia Cathedra Petri*, Roma, Herder, 1991, p. 821.

[3] După cum se poate constata, *Patrimonium sancti Petri* cunoaște multiple modalități de constituire. În această instanță ne vom referi la partea Patrimoniului constituită din mănăstiri. De altfel ambiguitatea terminologică și instituțională întreținută de Sfântul Scaun în jurul acestei sintagme, era remarcată recent și de Olivier Guyotjeannin.

[4] *Liber censuum*, vol. I, p. 243.

[5] "*Les groupes directement soumis au Saint-Siège, ce sont les chapitres et les monastères exempts. De tous les membres de ces corps privilégiés, le pape est, le seul Ordinaire. Lui seul peut exercer sur eux justice et police. Ils constituent, dans toute la Chrétienté comme un réseau de forteresses romaines*". Gabriel Le Bras, *Institutions ecclesiastiques de la Chrétienté médievale*, vol. I, Paris, Bloud&Gay, 1959, p. 55.

contaminare cu concepţia feudalo-juridică a proprietăţii, proprietate asupra unei mănăstiri sau a unei biserici, care nu aparţine nici mănăstirii, nici bisericii, ci sfântului căruia îi sunt donate şi căruia în realitate i se transferă proprietatea[6]. Sfântul Petru era sfântul cel mai "popular" în Evul Mediu timpuriu, evident şi în urma stimulilor oferiţi de biserica din Roma, al cărei fondator fusese. În semn şi ca recunoaştere a proprietăţii Sfântului Petru donatorul se însărcina să facă o ofertă cu scadenţa la diverşi ani *ad sepulchrum beati Petri*, cu un precis scop de cult alimentând lumânările care ardeau neîncetat la mormânt. E bine să amintim însă că deja de la sfârşitul secolului al XI-lea oferta nu se mai face la bazilica Sfântului Petru, ci la Lateran. Michele Maccarrone subliniază că această trecere de la *limina sancti Petri* la *palatium Lateranense* semnifică evoluţia primatului roman şi a conceptului de proprietate a sfântului, pentru că se trece de la un act de devoţiune şi de ofertă pentru cultul Sfântului Petru la un act administrativ şi fiscal care serveşte necesităţilor economice ale Bisericii romane[7]. Şi titulatura proprietăţii Sfântului Petru trece printr-un şir de transformări juridice. Astfel, se trece de la formula de ofertă făcută *Deo et beato Petro* la una mai amplă, în care se întâlnesc doi proprietari: Sfântul Petru şi Biserica Romană. Este formula conţinută în *Liber Censuum* şi cea păstrată de cancelaria pontificală: *in ius et proprietatem sancti/beati Petri et sanctae Romanae ecclesiae.* În noua formulă rămâne Sfântul Petru şi rămâne unitatea proprietarului, pentru că nu se concepea o distincţie între Petru şi Biserica Romană, dar accentul se mută pe al doilea termen, contribuind astfel la atenuarea semnificaţiei religioase-mistice a ofertei şi subliniind proprietatea sacră aparţinând Sfântului Petru şi prin el vicarului lui Christos, urmaş al său[8].

Conform vechilor formule medievale, o mănăstire era oferită Sfântului Petru care astfel devenea proprietarul ei[9]. La început nu papa era proprietarul, ci Petru. Dar cum era uşor de atacat această justificare juridică în lumea medievală atât de concretă, în plan material, şi cum garantul proprietăţii lui Petru era papa, canoniştii din secolele XI-XII leagă juridic privilegiul ordinului de la Cluny de patronajul papal conceput ca expresie a supremei autorităţi pe care papa o exercită[10]. Statisticile efectuate la sfârşitul secolului trecut demonstrează cum creşte instituţia patronajului papal o dată cu pontificatul lui Urban al II-lea, atingând nivelul maxim în timpul pontificatului lui Alexandru al III-lea, cu 635 mănăstiri, cărora li se acordă acest patronaj, pentru ca Inocenţiu al III-lea să ia sub acelaşi acoperământ juridic 394 de mănăstiri în 19 ani de pontificat. În secolul al XIII-lea se înregistrează o scădere a acestui fenomen juridic nu din cauza neputinţei Romei, ci din pricina schimbării concepţiei de drept canonic, care atinge punctul culminant în timpul pontificatului lui Bonifaciu al VIII-lea. Acesta afirmă fără drept de apel că toate Bisericile fie

---

[6] Mattia Moresco, *Il Patrimonio di San Pietro. Studio storico-giuridico sulle istituzioni finanziarie della Santa Sede*, Milano, Fratelli Bocca, 1916, p. 135-176.

[7] M. Maccarone, *op. cit.*, p. 824.

[8] Michele Maccarone, *Vicarius Christi. Storia del titolo papale*, Facultas Theologica Pontificii athenaei lateranensis, Roma, 1952, p. 59-70.

[9] Fondarea Cluny-ului: *"Res iuris mei sanctis apostolis Petro videlicet et Paulo de propria iuris mei sanctis apostolis Petro videlicet et Paulo de propria trado dominatione... Dono haec omnia dictis apostolis ego Willelmus et uxor mea Ingelburga"*., Gaston Letonnelier, *L'abbaye exempte de Cluny et le Saint Siège. Étude sur le développement de l'exemption clunisienne des origines jusqu'a la fin du XIII-e siècle*, Ligugé-Paris, Abbaye Saint-Martin, A. Picard et fils, [Archives de la France monastique, vol. 22], 1923, p. 24-25.

[10] *"Igitur, cum Cluniacensis abbatia soli papae subiciatur, et ille, qui praecipiente Deo in terris super omnes est, ipsum patrocinetur, Romana auctoritas Cluniacensium privilegia corroborat et in virtute Dei omnibus ecclesiae filiis imperat, ne quis temere pristina libertate privet, nec possessionibus olim habitis spoliet, nec insolitis exactionibus praegravet. In pace omnia possideant, ut quieti semper servire Dei valeant". The Ecclesiastical History of Ordericus Vital*, edited by Marjorie Chibnall, VI, Oxford Clarendon Press [Oxford medieval texts, 16], 1978, p. 270-271.

exempte, fie neexemptate, sunt proprietate a Scaunului Apostolic[11].

Această *protectio* de fapt nu este oferită doar instituțiilor ecleziastice. Ea se extinde și asupra persoanelor și comunităților civile. În acest sens se poate explica și protecția Sfântului Petru și a Bisericii Romane extinsă asupra cruciaților (a nu se confunda cu ordinele de monahi-cavaleri) legiferată prin canonul 10 al Conciliului Lateran I[12].

"*Infatti la protezione papale con l'oblazione di monasteri in ius et proprietatem della Chiesa romana e dello stesso papa, dava ad esso un giurisdizione territoriale con pieni poteri nel campo ecclesiastico e* ***temporale****, per cui si può dire che lo trasferisse da Roma ai più diversi e lontani paesi, anche dell'Oriente, in base alle concessioni fatte dopo le crociate. In realtà era una giurisdizione non esercitata ed una proprietà non posseduta, proprio per questo richiesta dai monasteri e dagli enti ecclesiastici e civili. Ma portava conseguenze avvertite soltanto nei casi in cui il papa intendesse valersi di tale sua condizione per attuare programmi di riforma*"[13].

Raportul direct de proprietate între Scaunul Apostolic și mănăstirile aflate în proprietatea sa va fi fixat de o formulă canonică deja întâlnită, *nullo mediante*, formulă definită juridic în timpul pontificatului lui Alexandru al III-lea. *Nullo mediante* este diversă ca origine și extensiune de *protectio apostolica*, subliniind tendința de trecere de la Sfântul Petru la pontif. Mulțumită acestei formule, mănăstirile exempte se găseau în relația cu episcopul Romei în raport juridic similar cu mănăstirile din Roma, asupra cărora pontiful exercita o jurisdicție imediată în virtutea lui *ius commune* ca episcop al Romei[14]. Această dependență aducea cu sine consecințe în plan doctrinal și jurisdicțional mai ales în raporturile dintre Roma și episcopat[15], care însă, pe măsura accentuării principiilor hierocratice, vor fi sever atenuate.

Conform concepției lui Grigore al VII-lea papa este un *abbas universalis*, cel puțin pentru mănăstirile exempte, și pentru exercitarea unui astfel de oficiu se servește de aceleași instrumente pe care le folosește în exercitarea oficiului pontifical prin reprezentarea sa *vice nostra* în secolul al XI-lea prin abatele de Cluny și în al XII-lea prin capitlul general[16]. Este o enunțare de principiu care va fi purtată la maturitatea deplină de către Inocențiu al III-lea.

Cel care frecvent a solicitat canonic această formulă a fost papa Alexandru al III-lea. Acesta va încerca să facă respectate exempțiunile concedate călugărilor din partea ierarhilor locali. Potrivit expresiei folosite de Alexandru, cei care sunt exemptați prin privilegii pontificale sunt **parohiani ai Bisericii Romane**[17]. Această concepție anticipează o formulă care va deveni uzuală o

---

[11] A. Blumenstock, *Der papstliche Schutz im Mittelalter*, Innsbruck, 1890, p. 44.

[12] De fapt în plină teocrație această instituție este utilizată în orice caz de către Sfântul Scaun subliniind procesul de sacralizare a lumii. Astfel, putem aminti aici predilecția pentru punerea sub protecția Sfântului Petru a instituțiilor ecleziastice occidentale inserate în structurile bisericii constantinopolitane. La 28 ianuarie 1206 Inocențiu al III-lea, reluând textul lui Celestin al III-lea "*In eminenti Apostolicae Sedis*", declară arhiepiscopatul de Nicosia pus sub protecția Sfântului Petru și a Scaunului Apostolic și îi confirmă dreptul de exempțiune de orice jurisdicție patriarhală, cu excepția prerogativelor Romei. J. L. La Monte, *A register of the Cartulary of the Cathedral of Santa Sophia of Nicosia*, în *Byzantion*, 5, 1929-1930, nr. 9, p. 448.

[13] Michele Maccarone, *Primato romano...*, p. 833.

[14] Michele Maccarone, *Studi su Innocenzo III*, Padova, Antenore, 1972, [Italia Sacra 17], p. 274.

[15] Conform canonului IV al Concilului de la Calcedon mănăstirile erau supuse jurisdicției episcopului din dieceza respectivă.

[16] Recent pentru aceste evoluții o tratare adecvată la Ludwig Falkenstein, *La papauté et les abbayes françaises aux XIe et XIIe siècles. Exemption et protection apostolique* [Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences historiques et philologiques, 336], Paris, H. Champion, 1997, passim.

[17] Scrisoarea lui Alexandru al III-lea către episcopul din Durham din 15 august 1170: "*Si enim tibi illicitum est in monachos vel clericos seu laicos parrochianos alterius manum extendere, multo minus licitum est parochianos Romane ecclesie sine mandato ipsius quolibet gravamine vel modestia fatigare*", în

dată cu pontificatul lui Honorius al III-lea, *nullius diocesis,* formulă aplicată persoanelor şi instituţiilor sustrase de sub jurisdicţia episcopului diocezan. Alexandru al III-lea se simte episcop atunci când exercită o jurisdicţie ecleziastică care atinge pe alţi episcopi: "*nullum preter Romanum pontificem episcopum habet*".

Instrumentul canonic care, plecând de la protecţia acordată de Roma în numele Sfântului Petru va face carieră, evidenţiind subordonarea faţă de centralismul roman este confirmarea pontificală, concept canonic care se dezvoltă din secolul al XI-lea, concept legat de cel de protecţie papală[18]. Într-o astfel de concepţie confirmarea papală acţionează din exterior, oferind *muninimen* - protecţie, păstrând aparenţa pentru respectarea autonomiei şi a personalităţii ordinului monahal. Principiul confirmării, de fapt solicitate, este un principiu novator, căci mută accentul de la protecţie la reformă, încurajarea acesteia sub patronaj şi îndemn pontifical. Astfel, Calixt al II-lea în 1120 a oferit protecţia Sfântului Petru unei mănăstiri cisterciene "*ut ibi deinceps religionis monasticae disciplina, protegente Domino, conservetur*"[19]. Cazul cistercian este cel mai elocvent pentru a demonstra cum o mişcare locală de reformă monastică intră cu drepturi depline în constituţia Bisericii, folosind expresia lui Maccarone se produce practic o "canonizare papală" a reformei cisterciene[20].

Pascal al II-lea confirmă în anul 1100 observanţa monastică cisterciană şi ia sub protecţia şi tutela **specială** a Scaunului Apostolic pe abatele şi monahii din Cîteaux: "*quandiu vos ac successore vestri in ea quam hodie observatis disciplina ac frugalitatis observantia permanseritis*[21]". Calixt al II-lea în 1119, după ce a declarat că e de competenţa pontifului "*religionem augere et quae recta atque ad salutem animarum statuta sunt nostri debeamus auctoritate officii stabilire*", confirmă cu autoritatea Scaunului Apostolic "*quedam de observatione Regulae beati Benedicti et de aliis nonnullis, quae ordini vestro et loco necessaria videntur capitula statuistis... nos ergo capitula illa et constitutiones auctoritate apostolica confirmamus*[22]". Eugeniu al III-lea, în 1152, în bula *Sacrosancta* de confirmare a cistercienilor într-un context de teologie a primatului roman declară: "*Regulares institutiones vestras auctoritate apostolica confirmamus*[23]". În sfârşit, pentru a sublinia încă o dată dependenţa strictă a ordinului de Roma la iniţiativa capitlului se cere şi se obţine un act de autoritate pontificală pentru întreaga organizare cisterciană. Astfel, statutele din 1202 precizează:"*Omnia que in carta caritatis continentur et quecumque alia religionis intuitu regulariter sunt statuta vel statuentur,*

Papsturkunden in England, von dr. Walther Holtzmann, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, vol. III, p. 311, nr. 174.

[18] Iată textul unui privilegiu acordat în 1060 de către papa Nicolae al II-lea mănăstirii San Tomasso in Foglia: "*Tanta est sedis apostolicae auctoritas, ut omnis requiratur ab ea firmitas, ne putetur esse stabilis nisi quod eius fuerit confirmatum robore... Et quia nos ei praesidemus et vice beati Petri fungimur... debemus... adiuvare, quatenus nostru munimine fulti... Deo servire et in eius servitio liberius permanere possint*". *Patrologia Latina*, CXLIII, col. 1339.

[19] *Patrologia Latina*, CLXIII, col. 1157-1158.

[20] O viziune sintetică cu o bibliografie exhaustivă asupra cercetărilor din ultimele decenii despre ordinul cistercian în Kaspar Elm, *Questioni e risultati della recente ricerca sui cistercensi,* în *I cistercensi nel Mezzogiorno medioevale. Atti del Convegno internazionale di studio in occasione del IX centenario della nascita di Bernardo di Clairxaux (Martano-Latiano-Lecce, 25-27 febbraio 1991)*, a cura di Hubert Houben e Benedetto Vetere, Congedo Editore, 1994, p. 7-31. Pentru răspândirea mănăstirilor cisterciene în Europa a se vedea R. A. Donkin, *The Growth and Distribution of the Cistercian Order in Medieval Europe*, în *Studia Monastica*, vol. IX, 1967, fasc. 2, p. 275-276 şi mai recent René Locatelli, *L'expansion cistercienne en Europe*, în *Dossiers d'Archeologie*, Dijon, nr. 229, 1997-1998, p. 20-27.

[21] *Patrologia Latina*, CLXIII, col. 47-48.

[22] *Ibidem*, col. 1147-1148

[23] *Ibidem*, CLXXX, col. 1541-1543.

apostolica auctoritate confirmata sunt"[24]. Relativ la toată această dezvoltare Maccarone afirmă: "*In questo sviluppo dei rapporti tra papato e monasteri nella seconda metà del secolo XII ebbero parte essenziale i cistercensi. La «auctoritas apostolica» diventa quasi il loro palladio, di cui si appropriano, perché grazie ad essa erano assicurate inviolabilità e perpetuità alla loro osservanza monastica nel presupposto che i privilegi papali, una volta concessi, siano immutabili, perché ratificati dalla potestà di San Pietro che sta nei cieli*"[25].

S-au purtat multe discuții în istoriografia cisterciană asupra caracteristicilor privilegiilor cisterciene. Cert este că obedienta față de Scaunul Apostolic a fost o constantă a ordinului și predilecția pontifilor s-a manifestat deseori față de acesta fie în cazuri pozitive, fie în cazuri negative. Cel mai ilustrativ exemplu pentru secolul al XII-lea este Alexandru al III-lea, care în scrisoarea apostolică *Inter numeras,* din 19 iulie 1169, se substituie Capitlului general, dând ordine pentru viața internă a abațiilor[26]. Practic Alexandru al III-lea afirmă aici și într-o altă serie de scrisori că el se implică în viața ordinului nu în primul rând în calitatea de conducător al Bisericii, ci ca abatele general al lor, care exercită acest oficiu cu metoda și tactul pedagogic al abatelui-tată, așa cum prescria regula Sfântului Benedict. Aplecarea lui Alexandru al III-lea către cistercieni și echilibrul pe care acesta a încercat să-l păstreze între acest ordin privilegiat de Roma și corpul episcopal au făcut exegeții să se pronunțe, în cazul cistercian, că este vorba de un "*drept monastic cistercian*"[27].

Tuturor protestelor venite din partea clerului secular, dar și a altor mănăstiri care nu beneficiau de privilegiile pontificale și de elementul conex acestora, exempțiunea, Alexandru al III-lea le va răspunde că dezvoltarea ordinului și alterarea observanței primitive a ordinului în plan economic au avut loc *per gratiam Dei*.

Inocențiu al III-lea, prin biografia sa, era apropiat cistercienilor, având o formație spirituală, spun unii monastico-cisterciană, prin familiarizarea sa cu abațiile cisterciene de la Casamari și Fossanova și prin filiația sa teologico-canonică direct de la Bernard de Clairvaux[28]. Chiar în primele luări de poziție publice, Inocențiu al III-lea și-a manifestat dorința de a interveni în structura instituțiilor monahale, subordonându-le propriului program de pontificat. Statutele din 1202 subliniază ca privilegiile pontificale trebuie să fie revendicate de abați față de clerul secular *auctoritate apostolica*. Exercițiul supremei puteri pontificale exprimat în acea formulă era într-un fel transferat și permanent delegat Ordinului cistercian, care în anumite condiții putea face uz de el în același mod precum pontiful[29].

Primul contrast între Inocențiu al III-lea și Capitlul general al ordinului cistercian îl întâlnim la sfârșitul lui 1199 în problema contribuțiilor pentru finanțarea cruciadei impuse de pontif întregii Biserici. Opoziția pe care o fac cistercienii se datorează faptului că ei subliniau faptul că beneficiază de exempțiune în virtutea privilegiilor lor. Exempțiunea îi făcea să depindă *nullo mediante* de pontif. Inocențiu răspunse însă cu duritate într-o scrisoare din 28 decembrie 1199 - 5 ianuarie 1200 adresată abaților celor patru abații mamă și tuturor abaților cistercieni în

---

[24] Bernard Lucet, *La codification cistercienne de 1202 et son évolution ultérieure*, Editiones cistercienses, Roma, 1964, p. 52.

[25] Michele Maccarone, *Primato romano...*, p.860.

[26] De exemplu în anul 1166, când capitlul general a cedat presiunilor regelui englez și a hotărât să nu mai acorde azil în mănăstirea de la Pontigny lui Thomas Becket, papa Alexandru al III-lea a provocat, așa cum apreciază contemporanii, daune sensibile ordinului, lipsindu-l pe timp de trei ani de privilegiile de protecție apostolică. *Ibidem*, p. 868-869.

[27] W. Holtzmann, *Die register Papst Alexander III in den Händen der Kanonisten*,în *Quellen und Forschungen*, 30 (1940), p. 13-87; Idem, *Ueber eine Ausgabe der päpstlichen Dekretalen des 12. Jahrunderts, în Nachrichten Akad. Göttingen, Phil-hist. kl.*, 1945, p. 15-36.

[28] R. Brentano, *Two Churches. England and Italy in the Thirteenth Century*, Princeton, 1968, p. 259.

[29] Michele Maccarone, *Primato romano...*, p. 901.

care pontiful afirmă că opoziția cistercienilor este un scandal pentru Biserică, amenințându-i că, în caz de refuz, le va suspenda privilegiile: "*suspendemus privilegia vestra*". Scrisoarea se încheia cu o amenințare, deoarece acest refuz punea în cauză însăşi puterea papală: "*Quodsi nec sic volueritis obedire, experiemur in vos, utrum in Cistercienses fratres plenam iurisdictionem, sicut in alios habeamus*"[30]. Capitlul s-a conformat rapid, deoarece în iulie 1201 Inocențiu mulțumea Capitlului general pentru oferta de două mii de mărci făcută în favoarea Țării Sfinte[31]. Totuşi, la sfârşitul anului 1202, din nou Inocențiu al III-lea, din motive care rămân obscure până astăzi, amenință ordinul cistercian cu dizolvarea "*totum ordinem aboleri*". Este aici o conştiință a puterii pontificale asupra călugărilor, care până atunci nu se mai constatase. Perioada de maximă colaborare dintre cistercieni şi Inocențiu al III-lea este 1205-1206: "*forse il momento migliore della collaborazione tra Innocenzo III ed i cistercensi fu nel 1205-1206. Il Manrique si compiace di ricordare, nella sua cronistoria del 1205, gli incarichi papali affidati ai cistercensi in tutto il mondo, dalle legazioni in Grecia all'inquisizione contro gli eretici in Francia, dalla predicazione della Crociata in Italia e in Germania alla evangelizzazione della Livonia, a tante altre missioni, sino alla lontana Armenia*[32]". În acelaşi an 1206, abatele de Cîteaux, Arnaud Amaury, pune la dispoziția Sfântului Scaun întregul Ordin pentru a fi utilizat în primul rând în lupta antiereticală, însărcinându-se el însuşi în recrutarea monahilor apți pentru predică, şi conducând el însuşi doisprezece dintre cei mai culți abați ai ordinului în Languedoc, pentru a predica populației eretice[33].

Un nou conflict izbucneşte în 1209 cauzat de această dată de sancțiunile contra regelui Ioan fără Țară, sancțiuni nerespectate în unele dintre abațiile cisterciene din Anglia. Replica lui Inocențiu este dură, pontiful subliniind că orice privilegiu dispare în prezența unui ordin pontifical: "*cum nec possit mandato apostolicae auctoritatis obstare, qua semper salva huiusmodi privilegia conceduntur*".

Şi acest conflict a fost parțial rezolvat, un altul fiind însă la orizont. Este vorba despre tentativele lui Inocențiu de a-i folosi pe cistercieni, cel mai privilegiat ordin monastic în scopul misionar. La 27 octombrie 1206 pontiful s-a adresat tuturor episcopilor, abaților şi prelaților din Polonia, recomandând misiunea evanghelizatoare a cistercienilor în mijlocul păgânilor cărora le era concedată *potestas praedicandi*. În 10 august 1212, într-o scrisoare adresată *universis abbatibus in generali Cisterciensi capitulo constitutis*, face un apel la întregul Ordin pentru a se renunța la opoziția față de monahii cistercieni care predicau - spune pontiful - *de nostra licentia*, deoarece el cunoştea ostilitatea de care erau înconjurați monahii misionari care erau acuzați de faptul că sunt vagabonzi şi acefali. Capitlul cistercian răspunde în reuniunea din 1213 cu un compromis: "*Taliter temperet rem gerendam, ut et summo pontifici satisfiat, nec rigor Ordinis nostri enervetur*"[34]. Intenția lui Inocențiu era de a transforma acest ordin într-un *ordo praedicatorum*.

În sfârşit, ultima înfruntare între Ordin şi pontif va avea loc la Conciliul Lateran IV, declanşată de o scrisoare a episcopului de Pecs, care-i acuza pe cistercieni şi ioaniți de faptul că achiziționau proprietăți viticole prevalându-se de exempțiune. Acestei acuzații i s-au adăugat altele

---

[30] *Die Register Innozenz' III.*, ed. O. Hageneder - Werner Maleczek - Alfred Strnad, Rom-Wien, 1979 [Publikationen der Abteilung für historische Studien des Österreichischen Kulturinstituts in Rom], Register II, Pontifikats Jahr 1199-1200, nr. 257, p. 488.

[31] A. Potthast, *Regesta pontificum romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV*, Berlin, 1874, I, nr. 1435, p. 129.

[32] Michele Maccarone, *Primato romano...*, p. 908.

[33] Edith Pásztor, *Lavoro e missione dei cistercensi dalla fondazione di Cîteaux a Gioacchino da Fiore: problemi e discussione*, în *Mélanges à la mémoire du père Anselme Dimier* présentés par Benoît Chauvin, Pupillin, Arbois, tome II, *Histoire cistercienne*, vol. 3, *Ordre, moines*, 1984, p. 154.

[34] Josephus Canivez, *Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1726*, tomus I, *ab anno 1116 a annum 1220*, Louvain, 1933, p. 414, nr. 52.

venite din întreaga *Christianitas*: cumpără pământuri, îşi terorizează vecinii, achiziţionează biserici parohiale, înmormântează în propriile biserici contra unor sume de bani. Toate acestea îl fac pe Inocenţiu să califice "afacerile" cistercienilor mai grave decât cele ale laicilor: "*Talium etiam negociationum commercia exercetis quis in laicis et secularium hominibus reprobantur*[35]".

Conciliul Lateran IV s-a ocupat de privilegiile cistercienilor. Constituţia conciliară se referă la dijma datorată de către cistercieni, impunând că ea trebuie plătită pentru pământurile achiziţionate sau primite ca donaţie după conciliu, în timp ce cele aflate în posesie înainte de conciliu beneficiază în continuare de exempţiune. O altă afirmaţie enunţată în constituţia nr. 57 a Conciliului Lateran IV consacră principiul revocabilităţii privilegiilor monastice din partea pontifului. Astfel că Inocenţiu, cu riscul de a deforma constituţia ordinelor religioase, încerca să facă funcţionabilă în cadrul programului său reformator obedienţa cistercienilor.

2. Abaţia de la Cârţa ca expresie directă a misiunii Bisericii Romane.

Abaţia cisterciană de la Cârţa, înfiinţată într-un interval fixat de istoriografia recentă între 1198 şi 1205-1206, a constituit permanent un motiv de controversă între istoriografiile română, maghiară şi cea săsească[36]. Cauza este simplă. Mănăstirea în cauză a fost fondată într-un moment destul de nefast pentru regalitatea maghiară şi într-un areal unde nu poate fi probată documentar pentru acei ani jurisdicţia regalităţii maghiare, dar nici o colonizare consistentă din partea elementelor germanice. Istoriografia românească, care a emis întotdeauna dubii asupra poziţiilor celorlalte şcoli istoriografice, s-a concentrat pe explicaţii locale, punând în permanenţă în valoare aşa-zisa procedură de deposedare a românilor de foloasele funciare, dând o explicaţie insuficientă din punct de vedere juridic expresiei *terram exempta de blaccis*, expresie care apare într-un document din 1223 emis de regele Andrei al II-lea.

Din nici o parte însă nu au venit explicaţii care să sublinieze apăsat opinia istoriografiei cisterciene şi a celei pontificale faţă de acest episod. Dincolo de câteva clişee cu caracter general asupra evoluţiei ordinului, clişee frecventate de toate istoriografiile în cauză şi irelevante prin generalitatea lor, principalele caracteristici relative la jurisdicţia ordinului, la organizarea şi obedienţa sa, la procedurile sale de inserare într-un nou teritoriu nu au fost investigate. De asemenea, majoritatea studiilor care s-au oprit asupra subiectului nu au acordat mare atenţie politicii generale a Bisericii Romane în epocă. Un simplu efort de lectură a istoriografiei avizate ar fi relevat faptul că pentru cel puţin o jumătate de secol, în plină epocă a teocraţiei, ordinul cistercian a fost utilizat cu predilecţie pentru misiunile Bisericii Romane. Iar după cum am mai subliniat în partea întâi a acestei ivestigaţii, ordinul cistercian nu este un simplu ordin monahal care să respecte ad-litteram jurisdicţia diocezană[37], ci este un ordin monastic beneficiar al privilegiilor

---

[35] R. Cheney, *A letter of pope Innocent III and the Lateran decree on cistercian tithepaying*, în *Cîteaux. Commentarii Cistercienses*, Pontigny, 1962, p. 146-151.

[36] Dincolo de a exalta monahismul cistercian şi expansiunea sa în epocă, trebuie analizate cu atenţie circumstanţele instalării. De exemplu, în Moravia prima mănăstire cisterciană este înfiinţată de abia în 1205. Kaspar Elm, *Les Ordres monastiques, canoniaux et militaires en Europe du Centre-Est au Bas Moyen Âge*, în *L'Eglise et le peuple chrétien dans les pays de l'Europe du Centre-Est et du Nord, (XIV-XV e siècles)*, École Français de Rome, 1990, p. 168.

[37] Prin voinţa Sfântului Bernard de Clairvaux cistercienii ar fi trebuit să fie supuşi episcopului. Aceştia s-au eliberat însă de tutela episcopilor. În 1132 papa Inocenţiu al II-lea îl dispensează pe abatele de Cîteaux de a mai asista la sinoadele diocezane, Alexandru al III-lea confirmă că în problemele de ordin episcopal competenţa episcopilor faţă de cistercieni este depăşită, iar în anul 1184 papa Lucius al III-lea interzice orice cenzură a vreunui prelat contra unui abate cistercian. Din acel moment cistercienii se consideră total exemptaţi. Pierre Vial, *La Papauté, l'éxemption et l'ordre du temple*, în *Papauté, Monachisme et théories politiques*, I, *Le*

pontificale şi care prin centralitatea sa şi filiaţiile sale extinde aceste privilegii asupra tuturor membrilor marii familii cisterciene. Ar fi hilar să se creadă că în timpul lui Inocenţiu al III-lea, când oricum trebuie plasată înfiinţarea Cârţei, într-o mănăstire misionară exemptată ar fi fost exercitată o altă jurisdicţie decât cea a ordinului, părând ridicole afirmaţiile care privesc şi Igrişul[38] de genul: regele Bela sau regele Andrei au înfiinţat mănăstirea sau respectivul aşezământ monastic a fost înfiinţat prin donaţie regală[39], cu sugestia insidioasă a dependenţei directe a activităţii abaţiei de proiectele regale[40].

Progresia cistercienilor în Europa a fost mereu pusă în legătură cu experienţele economice medievale, cu noile tehnici agricole, cu modul sistematic de creştere a animalelor, chiar cu inovaţii industriale. Toate aceste afirmaţii sunt perfect adevărate. Dar, aceste aspecte care acum primează la nivelul culturii medii europene sunt subsidiare eforturilor cistercienilor, care în primul rând au fost spirituale[41]. În fapt, cistercienii sunt în concepţia pontificală noii reformatori care supravieţuiesc după eşecul ordinului de la Cluny, iar continuitatea care există în mişcarea de reformă a bisericii nu poate fi negată[42]. Şi ca orice ordin reformator, a fost un ordin misionar. Un ordin a cărui misiune s-a desfăşurat în primii ani în interiorul *Christianitas* în zonele de veche creştinare, ordinul crescând prin concurenţa cu Cluny-ul. Pe măsura acestei creşteri a început să se

---

pouvoir et l'institution ecclésiale. Études d'histoire médiévale offerts a Marcel Pacaut, Presses Universitaires de Lyon, 1994, p. 175.

[38] Prima mănăstire cisterciană înfiinţată în anul 1179 pe teritoriul românesc la sfârşitul pontificatului lui Alexandru al III-lea, într-o zonă cu o puternică densitate a populaţiei româneşti şi de "suveranitate" spaţială a mănăstirilor de rit răsăritean.

[39] Adeseori această sintagmă "donaţie regală" este insidioasă, pentru că induce un sentiment de preeminenţă asupra teritoriului "donat" a unui factor cu puţină relevanţă politică pentru zonă, şi care este favorizată doar ca factor militar. E adevărat că pentru istoriografia militantă factorul militar este totuna cu factorul politic, unul suprapunându-se celuilat. Pentru timpurile lui Inocenţiu al III-lea situaţia juridică şi politică este mult diferită.

[40] *"L'ordre, l'un des derniers grand phénomènes communs à toute l'Europe avant le trioniphe de l'État national, ne reconnaissait aucun autre souverain que le pape... Quand les pères fondateurs de Cîteaux instituent la première vraie famille monastique, où chaque abbaye doit en fin de compte obéissance à sa propre maison mère, il ne leur vient męme pas à l'esprit qu'un jour cette soumission pourra ętre perçue comme dangereuse. Par exemple, pendant la guerre de Cent Ans, au XIV siècle, beaucoup de maisons cisterciennes en Angleterre sont considérées comme de possibles foyers de subversion, dépendantes qu'elles sont d'une maison mère en France où elles envoient régulièrement de l'argent. Cette crainte n'était pas sans fondament: il suffit de repenser à ce qui était survenu en Allemagne deux siècles plus tôt pour en avoir confirmation. Quand Frédéric Barberousse, l'empereur du Saint Empire romain germanique, impose la reconnaissance d'un antipape, les Clunisiens allemands se conforment à ses instructions tandis que les Cisterciens, dans l'ensemble, suivent l'exemple de leur Ordre et refusent d'obéir à celui qui est leur suzerain temporel. Le premier devoir de l'homme pour les Cisterciens est envers Dieu; et le premier devoir des Cisterciens est envers Dieu par le biais de l'abbé de leur maison mère. Car ils se considèrent exempts de toute soumission féodale vis-à-vis de tout maître temporel, et pour ce qui est de l'obéissance à leur seigneur spirituel, l'évęque local, la papauté leur accorde une exemption effective. L'abbaye est reconnue comme abbatia nullius, c'est-à-dire une abbaye n'appartenant à personne, puisqu'elle appartient à l'Ordre seulement et ne doit obéissance qu'au pape. Rien de surprenant, donc , à voir les Cisterciens épouser la cause de Thomas Becket, allant męme jusqu'à l'accueillir, ou se męler d'affaires d'une impotance fondamentale pour le continent tels que l'hérésie cathare, les croisades...".* Stephen Tobin, *Les Cisterciens. Moines et monastéres d'Europe*, Paris, 1995.

[41] După cum am văzut deja controversele cistercienilor cu Roma în timpul lui Inocenţiu dar şi după se datorează tocmai lipsei de observanţă faţă de regulile iniţiale ale ordinului.

[42] Ca promotori ai reformei ecleziastice îi putem enumera de-a lungul secolelor pe clunisieni, apoi pe cistercieni, apoi pe franciscani şi dominicani, iar din secolul al XVI-lea pe iezuiţi. Toţi fără tăgadă au sprijinit monarhia pontificală. Primele patru ordine enumerate monarhia pontificală clasică, celălalt monarhia pontificală posttridentină.

dezvolte sau să fie utilizat în exteriorul *Christianitas* în misiuni contra păgânilor sau în interiorul *Christianitas* în zonele de recentă creştinare, unde resurgenţele păgânismului sau contactele cu creştinismul răsăritean de matrice constantinopolitană erau frecvente[43].

De aceea, înaintarea ordinului în Europa Central-Orientală este făcută în scopul misiunii, a unei duble misiuni în favoarea celor recent creştinaţi şi în "favoarea" creştinilor de *lege greacă*[44].

Aşadar, chiar şi mănăstirile cisterciene din Ungaria, ca şi cele din Polonia sunt înscrise într-un program de reformă în sensul amintit mai sus, mai ales că în respectivele zone, socotite adesea ca aceeaşi provincie ecleziastică[45] erau puternice concentrări de populaţie necreştinată, greacă sau mai târziu "schismatică" sau puţin aderente la Biserica Romană[46].

Ceea ce nu s-a evidenţiat aproape niciodată până acum, în cele trei istoriografii suspomenite este faptul că inserarea cistercienilor într-un anumit teritoriu nu se face fără îndeplinirea unor condiţii care fac parte din cutumele ordinului. Dacă expresia "loc deşert" întâlnită des în documentele de înfiinţare ale unor abaţii cisterciene a fost adesea interpretată ca atare şi s-a considerat că respectivul teritoriu era unul fie niciodată populat, fie depopulat şi de aceea preferat de cistercieni, căutători învederaţi ai solitudinii, cercetările complexe întreprinse în ultimii treizeci de ani au reliefat că de fapt expresia *loc deşert* este un clişeu luat din Biblie, mai precis din Deuteronom 32/10: **"Invenit eum in terra deserta, in loco horroris et vastae solitudinis.../***Găsitu-l-a în pământ pustiu, în pustiu trist şi cu urlete sălbatice...*"[47]. Expresia cu carieră în literatura şi diplomatica epocii, mai ales prin relevanţa şi încărcătura ei etică şi teologică, apare şi în izvoarele relative la fondarea abaţiei de la Cîteaux[48]. Mult timp interpretarea strictă a

---

[43] Ironia stă tocmai în faptul că într-o societate în expansiune dezvoltarea economică se produce tocmai în zonele de frontieră, iar cistercienii au trebuit să înfrunte tentaţiile şi dificultăţile conexe acestei dezvoltări continuând totodată *vita apostolica*.

[44] Bernard de Clairvaux nu-i ignoră pe ruşi. Îi menţionează într-o scrisoare către episcopul de Cracovia, îndemnându-l pe acesta să-i evanghelizeze, ca şi cum "botezul Rusiei" nu ar fi fost cunoscut. Corespondentul său îi răspunde spunându-i că efectiv acest popor nu aparţine nici Bisericii greceşti, nici celei latine şi că este un alt fel de lume: "*Ruthenia quae quasi est alter orbis*". *Bernard de Clairvaux. Histoire mentalités, spiritualité. Colloque international, Lyon-Cîteaux-Dijon, juin 1990*, Les Editions du Cerf, Paris, 1992, p. 84.

[45] Vezi Ş. Turcuş, *Sinodul general de la Buda (1279)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001. Că este aşa o confirmă şi textele prezentate de exegeţii din cele două ţări în felurite reuniuni academice, unde toate instituţiile ecleziastice sunt tratate uniform pentru ambele spaţii.

[46] "*Au-delà de l'Elbe malgré quelques importantes fondations, la véritable participation cistercienne à la colonisation du sol n'a commencé qu'aux alentours de 1200. En Pologne, les abbayes fondées au XIIe siècle, Brzenica (1140-1153), Lekno (1140), Lad (1155), Sulejow (1176) et Koprzwnica (1185), paraissant avoir été essentiellement missionnaires, et avoir reçu des domaines déjà mis en valeur qu'elles firent exploiter par les serfs qui s'y trouvaient, avec l'assentiment du Chapitre général*". Charles Higounet, *Le premier siècle de l'économie rurale cistercienne*, în *Istituzioni monastiche e istituzioni canonicali in Occidente (1123-1215). Atti della Settimana internazionale di studio Mendola, 28 agosto-3 settembre 1977*, Vita e Pensiero, Milano, 1979, p. 351. Să amintim doar că prima mănăstire cisterciană înfiinţată în Ungaria este cea de la Csikador în 1142 şi paralelismul cu fenomenul polonez este evident.

[47] Traducere în *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, Bucureşti, 1994, p. 231. Mai aplicată este traducerea "*Găsitu-l-a în pământ pustiu, în loc de groază şi de întinsă singurătate*".

[48] Exordium Parvum, 3, 2-5: "*ad heremum quae Cisterciun dicebatur alacriter tetenderunt. Qui locus... pro nemoris spinarumque tunc temporis opacitate accessui hominum insolitus, a solis inhabitabatur feris... nemoris et spinarum densitate praecisa ac remota, monasterium ibidem... construere coeperunt*" *Exordium Cistercii, 1-7 "Cisterciun devenerunt, locum tunc scilicet horroris*". Policarpus Zakar, *I Cistercensi e la Cultura*, în *I Cistercensi e il Lazio*, Roma, 1978, p. 135.

expresiei a primat în istoriografia cisterciană. Cercetările arheologice însă au demonstrat că "protocistercienii" s-au aşezat într-un loc unde exista deja în epocă o construcţie ecleziastică[49]. Expresia are, în opinia istoricului cistercian de origine maghiară, Policarpus Zakar, o altă accepţiune. Ea se referă la situaţia juridică a terenului, care conform cutumelor cisterciene nu trebuie să fie grevate de absolut nici un fel de obligaţii şi legături. O ilustră cercetătoare britanică, Brenda Bolton, care de câteva decenii a zăbovit asupra acestei chestiuni, susţine că monahii cistercieni se aşează în pământuri care **nu sunt revendicate de nimeni**[50]. De fapt nu trebuie să ne mirăm având în vedere că sunt moştenite în constituţia ordinului cistercian cutumele ordinului de la Cluny, care după cum cunoaştem prin donaţia din anul 910 era exemptată şi de autoritatea ecleziastică, dar şi de cea laică.

Aşadar, susţinem din nou că toate exprimările categorice sau cu valoare absolutizantă care sunt făcute în genul regele X sau regele Y au fondat mănăstirea cisterciană Z sunt lipsite de suport real, deoarece cistercienii fie îşi aleg ei zona de colonizare, fie le arondează Roma sau au acordul acesteia pentru un teritoriu în scop misionar. Nu putem nega o contribuţie a elementelor seculare în difuzarea ordinului cistercian, dar a aronda la sfârşitul secolului al XII-lea acest fenomen al expansiunii cistercienilor voinţei şi intereselor expansioniste sau strict politice ale factorilor de putere regali sau nobiliari este o eroare.

Dacă vom analiza cazul abaţiei Cârţa[51] şi vom merge pe filiaţie vom constata că această abaţie este una din puţinele "fiice" din afara Franţei ale mănăstirii dela Pontigny. Or, după cum se cunoaşte, Pontigny-ul a fost fondată în condiţiile juridice expuse mai sus. Pe locul unde a fost fondată abaţia de la Pontigny a existat, conform tradiţiei, un sălaş al unui eremit pe numele său fie Ansius, fie Etienne, dar probată prin expertize pe teren a fost prezenţa unei mici ferme "*also called Pontigny after the name of the region, was held there in* ***franc alleu****. Property held in franc alleu was outside the jurisdiction of local lords and free of all obligation*"[52].

Brenda Bolton insistă asupra unor caracteristici de organizare ale ordinului puţin cunoscute până acum. Ea afirmă că cistercienii erau agresivi în procedurile de realizare a proiectelor lor. Modul cum s-a dezvoltat ordinul cistercian, caracteristicile organizării sale, demonstrează că monahii albi erau capabili să sintetizeze în acţiunea lor aspectele militare şi cele propriu-zis monastice de solitudine şi meditaţie. "*Atitudinea lor militărească în raporturile cu credinţa se oglindeşte nu doar în disciplina pe care o reflectă regulamentele din mănăstirile lor, dar şi din aplicarea acestor regulamente în afara mănăstirilor. Cistercienii reprezentau grănicerii credinţei în două sensuri, şi fizic şi metafizic. O dată trasate obiectivele lor cu absolută rigoare, pentru a le atinge se osteneau asupra frontierelor geografice ca şi asupra celor spirituale ale «ortodoxiei» şi erau pregătiţi oricând unde aceste frontiere ar fi apărut*"[53]. Tocmai spiritul de frontieră în scopul extinderii *Christianitas* a determinat şi această strânsă alianţă dintre cistercieni şi Roma despre care am vorbit mai înainte.

Cum se fonda o abaţie cisterciană? Având în vedere *protectio* de care beneficiază din partea Curiei Romane în plină epocă a teocraţiei, trebuie să considerăm fondarea unei mănăstiri ca fiind un act făcut în dimensiunea politicii Romei.

Conform primei culegeri de statute a Capitlului General al ordinului, "*Instituta generalis Capituli apud Cistercium*", statutul I, "*Quo in loco sint construenda coenobia*" pomeneşte despre

---

[49] *Ibidem*.

[50] Brenda Bolton, *Lo spirito...*, p. 56.

[51] Confuz şi plin de erori articolul lui Gh. Duzinchievici, *Propaganda cistercită printre români. În legătură cu cronica lui Albricus Trium-Fontium*, în *Cercetări Istorice. Revistă de Istorie Românească*, VI, 1928, nr. 2, p. 126-138.

[52] Terryl Kinder, *Architecture of the Cistercian Abbey of Pontigny, the Twelfth Century Church*, Indiana University, 1996 [1982], p. 15-39.

[53] Brenda Bolton, *op. cit.*, p. 59-60.

contactele privind găsirea unui teritoriu adecvat între viitorul abate tată şi cel ce cunoaşte zona, un eventual "ctitor"[54]. Statutul însă nu precizează o altă modalitate specifică prin care se constituie o comunitate monastică cisterciană. Este vorba de faptul că mănăstirea putea fi constituită dintr-o donaţie, dar adesea nu era vorba de nici o donaţie, ci de o alegere[55] pe care o făceau cistercienii, cum am precizat mai sus, într-un pământ nerevendicat de o autoritate juridic întemeiată. Statutul XII, "*Quomodo novella ecclesia abbate et monachis et ceteris necessariis ordinetur*", precizează condiţiile în care se populează o abaţie şi se specifică numărul de monahi - 12 - care trebuie să fie conduşi de un abate spre noua rezidenţă monastică. Pentru aşa-numiţii "*tabulatores*", cei care consemnau data întemeierii unei mănăstiri şi redactarea catalogului cronologic al caselor ordinului, fondarea era compusă dintr-o succesiune de momente din care relevante erau: emiterea ordinului de fondare (*fundatio*)[56], confirmarea fondării de către Curia romană şi de Capitlul General al ordinului, decizia papei de a asocia noua abaţie familiei ordinului cistercian (*institutio*), preluarea domeniului de fondare al noii mănăstiri (*dotatio*), edificarea clădirilor provizorii ale abaţiei, binecuvântarea noului abate, părăsirea abaţiei-mamă şi sosirea conventului colonizator la locul noii ctitorii, consacrarea mănăstirii. Data fondării unei abaţii cisterciene coincide cu ziua, luna şi anul populării sale[57].

Când este vorba de cazul unei mănăstiri de frontieră, a cărei misiune este mult mai dificilă, constatările privind fondarea sunt mult mai problematice[58]. Acesta este şi cazul abaţiei de la Cârţa. Ultimele patru decenii au făcut ca discuţia în jurul Cârţei să genereze mai multe curente de opinie relative la fondare, toate însă strict condiţionate de realităţile locale, nici unul nefiind interesat de politica generală a Bisericii în epocă şi în zonă.

Din punctul de vedere al misiunii romane, zona Transilvaniei, la începutul secolului al XIII-lea, prezintă caracteristici particulare care o individualizează în contextul misionar. O simplă perspectivă a frontului misionar ne va dezvălui că Transilvania se află în mijlocul unui spaţiu frontieră a *Christianitas*, unde spre nord se desfăşoară o puternică misiune sprijinită armat (ce degenerează în cruciadă) de creştinare a păgânilor baltici, în timp ce în sud există masive proiecte şi după 1204 chiar realităţi misionare în rândul celor ce aparţin confesiunii răsăritene. Transilvania nu numai că întruneşte ambele particularităţi ale misiunii, şi în rândul păgânilor şi în rândul creştinilor răsăriteni, dar aici întâlnim şi dimensiunea tradiţională occidentală a misiunii cisterciene, cea după cum o denumeşte Brenda Bolton de evanghelizare a unei plebe recalcitrante şi a unei lumi necreştinate sau descreştinate. Obiectivul esenţial al aşezării cistercienilor, aşa cum îl putem

---

[54] Teorie funcţională pentru primii ani de existenţă ai ordinului şi puţin funcţională în misiunile din Est. Dacă luăm în considerare popularea mănăstirilor din Grecia după 1204 vom constata că acest principiu nu funcţionează deloc.

[55] Terryl N. Kinder, *I Cistercensi. Vita quotidiana. Cultura. Arte*, Milano, Jaca Book, 1997, p. 85.

[56] Ne vedem nevoiţi să precizăm un lucru care revine des în istoriografia Cârţei. Titlul de fondator nu trebuie înţeles ad-litteram. Putem da spre exemplu cazul lui Théobald al II-lea conte de Champagne, care a făcut considerabile donaţii cel puţin la opt abaţii cisterciene din întreaga Franţă. La Clairvaux generozitatea sa a permis să se finanţeze o parte a construcţiei, astfel că i-a fost atribuit titlul generos de "fondator" al abaţiei, deşi donaţia sa era cu mult după fondarea reală a abaţiei şi nu greva relaţiile juridice ale mănăstirii. *Ibidem*, p. 87.

[57] Dan Nicolae Busuioc von Hasselbach, *Mănăstirea cisterciană Cârţa în secolul al XIII-lea. Contribuţii la istoria Ţării Făgăraşului în Evul Mediu*, referat de doctorat, p. 10-14.

[58] "*Parlando della fondazione dei monasteri, si dice frequentemente che i monaci lavoravano duramente per molti anni, oppure che, appena arrivati, costruivano un'abbazia bella e spaziosa. Nella maggior parte dei casi nessuna di queste versioni corrisponde alla realtà. Nei rari casi in cui tali informazioni sono state trasmesse in modo attendibile, osserviamo che le circostanze di ciascuna fondazione furono notevolmente diverse a seconda delle condizioni locali, e che spesso passarono diversi decenni prima che venisse edificato quello che consideriamo il «monastero permanente»*. Terryl N. Kinder, *I Cisterciensi...*, p. 85.

percepe din documentaţia vagă şi adesea contradictorie care ne-a rămas despre Cârţa de la începutul secolului al XIII-lea. Atât la Igriş, cât şi la Cârţa se pare că rolul aşezării acestor abaţii a fost strict misionar, cu evidentă propensiune spre populaţia de rit răsăritean. Este, credem noi, expresia progresiei tot mai accelerate a misiunii Bisericii Romane în conformitate cu ideologia *Christianitas*. În toată această întreprindere rolul factorilor politici din zonă este unul strict militar. Abaţia cisterciană de la Igriş, despre care se vorbeşte extrem de puţin în istoriografia românească, aparent nu pune probleme nici unei istoriografii decât eventual celei cisterciene. Deşi cea maghiară a categorisit-o în rândul aşa-ziselor "fundaţii" cisterciene ale lui Bela al III-lea, iar cea românească a consimţit tacit la această sterilă concluzie, cazul Igrişului nu este atât de rezolvat precum pare. Mai mult decât evident este locul în care este fondată mănăstirea de la Igriş în 1179[59]. Ea este aşezată într-o zonă de densitate etnică românească cu eventuale intruziuni slave. Situaţia este probată de existenţa mănăstirilor de rit răsăritean din zonă. Cum am mai amintit, Gyula Moravcsik pomeneşte pentru sfârşitul secolului al XII-lea începutul secolului al XIII-lea cel puţin 600 de mănăstiri ortodoxe existente pe teritoriul Ungariei de atunci. Un simplu calcul al mediei ne îndreptăţeşte să considerăm că pe teritoriul Transilvaniei cucerit până în acel moment existau câteva zeci de asemenea aşezăminte monastice. De ce credem că Igrişul este aşezată într-o zonă de densitate românească de rit răsăritean? Pentru că în general toate mănăstirile înfiinţate în epocă în Ungaria şi Polonia au avut scop misionar şi pentru că zona în cauză nu a fost alterată din punct de vedere etnic de-a lungul istoriei, comitatul respectiv având mereu o mare reprezentativitate de populaţie românească, care a şi reuşit să întemeieze structuri statale de dimensiuni notabile nu cu mult timp înainte[60]. În fapt, este clar că înstăpânirea maghiară la modul concret se realizează în zonă într-o perioadă nu cu mult anterioară fondării Igrişului la 1179. Astfel, comiţii comitatului Cenad sunt menţionaţi începând cu anul 1165 sau 1187, şi în aceeaşi perioadă această instituţie se va fi conturat şi organizat mai bine[61]. Oricum, sub nici o formă nu poate fi acreditată în cazul Igriş, după cum nici în cazul Cârţa, ideea unei îmbunătăţiri economice prin chemarea cistercienilor, pentru că nimic din istoria zonelor respective nu ne îndrituieşte să observăm performanţe tehnico-economice demne de luat în considerare.

Igrişul 1179 şi Cârţa în intervalul 1198-1208 sunt două momente care cronologic anturează îndeaproape progresia teritorială în interiorul voievodatului transilvan a regatului maghiar. Ceea ce însă deosebeşte fundamental cele două abaţii este contextul de politică generală în care se face fondarea. Dacă întemeierea Igrişului este corelată cu programul general în condiţii de misiune în Ungaria în parametrii normali, întemeierea Cârţei se petrece în împrejurări excepţionale atât din perspectiva Romei, cât şi a Ungariei. Să lăsăm însă să glăsuiască izvoarele despre acest important moment al istoriei naţionale. Statutele Capitlului General al ordinului Cistercian pomenesc pentru anul 1206 de un abate ultrasilvan "*Abbas ultra Sylvas in Hungaria, filius abbatis de Egris, in sequenti generali Capitulo omni occasione postposita, Cistercio se praesentet veniam quare nunquam venerit petiturus. Abbas de Egris hoc ei denuntiet*"[62]. Aceleaşi Statute, pentru anul 1208, se referă la un abate transilvan "*Abbas Transylvanus qui per decem*

---

[59] "*Apr. 25 - Dominica Palmarum - Fundata est abbatia de Egres secundum tabulas monasteriorum ordinis antiquiores*". Ferenc L. Hervay, *Repertorium* ..., p. 90.

[60] "*Ducatul condus de Ahtum rudă şi urmaş al lui Glad cu centrul în urbs Morisena.La Morisena exista o mănăstire ortodoxă la care slujea o treime din populaţia oraşului. În secolele XII-XIII, până la invazia tătară (1241), sunt atestate vreo 13 mănăstiri ortodoxe, ale unor familii de nobili în zona Mureşului. Din bulele papei Honoriu al III-lea, din 1216 şi 1218, reiese organizarea şi în părţile Aradului a unor mănăstiri ţinând de vasta organizaţie monahală a Sfântului Theodosiu. Ambele redactări ale bulei pomenite amintesc la Tosani sau Rosani o mănăstire cu bunuri «donate odinioară» de către Glad şi Manuel*". Ioan-Aurel Pop, *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996, p. 126-127.

[61] Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, p. 118.

[62] Josephus Canivez, *Statuta* ..., p. 323.

annos ad Capitulum non venit, cum anno praeterito praeceptum ei fuerat a Capitulo ut veniret, usque ad Pascha Cistercium veniat"[63]. Aproape toţi exegeţii români, excepţie făcând Dan Nicolae Busuioc von Hasselbach, au plasat cu referire la cea de-a doua menţiune întemeierea Cârţei în anul 1198, calculând prin simpla scădere intervalul de timp de când un abate transilvan nu se prezentase la Capitlu. Toţi au pus semnul egalităţii între abatele de Cârţa şi acest abate transilvan, fără să încerce o interpretare mai profundă a adjectivului "transilvan". Dacă ar fi studiat cu atenţie statutele editate de Canivez ar fi constatat că referinţele geografice atât de generoase în ambiguitatea lor de felul *ultra Sylvas* sunt aproape inexistente şi că aproape fiecare mănăstire are o denominaţiune proprie sigur cu numeroase variaţiuni. Dacă vom căuta în aceleaşi statute vom constata că Igrişul este denumit în diverse feluri: Egres la 1191, Aigris în 1196, Gris în 1199, Hegris la 1205, Egris la 1212, iar Cârţa şi ea cunoaşte în statute diverse denumiri: Karz în 1216, Kerc în 1235, Kaercia în 1239, Querce în 1240, Keirk în 1279, toate având însă sonorităţi apropiate de denumirile convenţionale folosite astăzi. De ce dacă se cunoştea aşezarea abaţiei de la Cârţa, având în vedere datele pe care le-am menţionat mai sus în ceea ce priveşte fondarea mănăstirii, denumirea ei este atât de generală: abatele transilvan. Cu siguranţă nu-l putem identifica pe abatele transilvan cu cel de Cârţa. Ar fi un anacronism să procedăm astfel. Deşi finalizarea acţiunii abatelui transilvan va fi în perimetrul geografic al Cârţei, aceasta nu ar fi deloc valabilă pentru anul 1198 şi doar plauzibilă pentru anii 1206-1208.

Suntem într-o epocă în care în Occident cancelariile şi scriptoriile cunosc o dezvoltare fără precedent. Sigur nu este cazul Ungariei, unde cancelaria regală este într-un stadiu primitiv de dezvoltare[64]. O greşeală atât de flagrantă în cazul scribilor cistercieni nu este credem noi de presupus. Mai ales că denumirea nu este aceeaşi în cele două cazuri expuse. O dată se vorbeşte de *abbas ultra Sylvas in Hungaria* şi o dată de *abbas Transilvanus*. Formula adjectivală în al doilea caz este mult mai precizată şi mai plină, are un conţinut mult mai riguros instituţional decât prima formulă de simplă localizarea geografică. Ceea ce nu cunosc probabil exegeţii care au plasat simplist înfiinţarea Cârţei la 1198 este faptul că între întemeierea unei abaţii şi fondarea ei propriu-zisă cu teritoriu arondat şi edificii de cult proprii poate să treacă un interval bun de ani, timp în care se configurează şi se definitivează strategia şi programul viitoarei abaţii în paralel cu căutarea locului de instalare[65]. Căci nucleul unei fundaţii - mănăstiri cisterciene, este comunitatea, abatele şi cei doisprezece monahi şi nu edificiile şi locul, iar această comunitate o dată creată trebuie un interval de timp pentru a se stabili şi a-şi crea un spaţiu adecvat[66]. Aşa că în denumirile generice de abate ultrasilvan şi transilvan trebuie să vedem comunitatea unei abaţii cisterciene abatele şi corpul monahal pregătit la Igriş, disponibil pentru o nouă creaţie cisterciană, dar care îşi începe o lungă itineranţă de la abaţia din care "s-a născut". De fapt, dacă analizăm perioada care a trecut de la crearea mănăstirii de la Igriş 1179 şi prima menţiune despre abatele ultrasilvan 1198, constatăm că din punct de vedere demografic mănăstirea Igriş a avut suficient timp pentru a "procrea" ştiut fiind că în tradiţia cisterciană atunci se poate genera o nouă filie când pe lângă corpul de 12 monahi şi un abate există un număr de cel puţin 60 de monahi[67] din rândul cărora se pot desprinde 13

---

[63] *Ibidem*, p. 349-350.

[64] "*...trascorsero infatti ben duecento anni tra l'istituzione della monarchia e la nomina, nel 1181, del primo Cancelliere*". Erik Fügedi, *Ai confini tra l'uso orale e l'uso scritto. La pratica della cancelleria in Ungheria*, în *Spiritualità e lettere...*, p. 195.

[65] Binevenită sublinierea pe care o face Michel Tănase, când afirmă că anul 1198 este anul "fundării instituţionale" a unei noi abaţii cisterciene. Michel Tănase, *Avatarurile unui act de donaţie. Donaţia făcută Cistercienilor în Ţara Bârsei, de către Bela al IV-lea, la 17 martie 1240*, în *Revista Istorică*, tom IV, nr. 1-2, 1993, p. 60.

[66] Terryl N. Kinder, *I Cistercensi...*, p. 85.

[67] "*Pour essaimer et fonder d'autres monastères, une abbaye devait ętre surpeuplée. En règle générale, elle devait avoir 60 moines. Ce fut le cas pour la fondation de Pontigny*". Maur Cocheril, *L'implantation des*

misionari pentru noua fundaţie[68]. În fapt, prima pomenire a Cârţei cu această denumire în statute este în anul 1216. Datarea a fost sprijinită şi de concluziile formulate de istoricii de artă şi de arheologi, care au convenit că primele clădiri la Cârţa au fost construite în intervalul 1210-1215.

Pentru a preciza condiţiile în care a fost înfiinţată abaţia cisterciană de la Cârţa vom face apel la documentele pe care ni le oferă şi cancelaria maghiară. Un document emis de cancelarie care să precizeze cu strictețe data înființării abației nu există, deşi o astfel de abaţie, în condiţiile unui patronat regal - aşa cum susţin o mulţime de autori - ar presupune existenţa unei charte privilegiale[69]. Primul document emis de autoritatea regală cu referire la situaţia juridică a abaţiei de la Cârţa este actul de confirmare a donaţiei pe care o face mănăstirii magistrul Gocelinus. Confirmând abaţiei cisterciene donaţia făcută de magistrul Gocelinus, regele arată că, deşi dăruise credinciosului şi iubitului său cleric muntele Sfântul Mihail în Transilvania, împreună cu biserica şi cu pământul ce ţine de el, totuşi o dată cu trecerea timpului, gândindu-se la mântuirea sufletului său, acesta dăruise muntele împreună cu pertinenţele sale abaţiei Cârţa. Aşadar - continuă actul regal -, am hotărât ca pomenitul munte împreună cu biserica, pământul şi cele ce ţin de el să treacă pe veci în stăpânirea sus-numitei abaţii. Până aici avem de-a face cu o simplă confirmare cu valoare notarială a unei donaţii făcute de o parte unei alte părţi. Ceea ce urmează în document este partea esenţială care zugrăveşte condiţiile juridice ale fondării abaţiei: "*Item etiam confirmamus in praesenti privilegio* ***terram*** *quam prius eidem monasterio contuleramus* ***exemptam de Blaccis*** *pro remedio animae nostrae per fidelem ac dilectum nostrorum Benedictum tunc temporis vaivodam assignari facientes*". Valoarea acestui fragment constă în expresia "*terram ... exemptam de Blaccis*"[70]. Această sintagmă a fost interpretată în diverse feluri, care au evidenţiat mai ales valoarea patrimonială a expresiei şi nu valoarea instituţională[71]. Exempţiunea, are o valoare instituţională şi juridică precisă şi nu se pretează unei interpretări de genul "pământ smuls de la români". Exempţiunea în acest caz înseamnă scoaterea posesiunilor funciare ale abaţiei de Cârţa de sub jurisdicţia în primul rând religioasă a românilor, recunoscută fiind o atare organizare religioasă. Deci, dacă există o jurisdicţie religioasă românească în zonă ea trebuie să fie la nivelul fie a unui episcopat, fie a unui protopopiat care era probabil în aria de jurisdicţie a unui centru de putere care putea susţine o astfel de suprastructură ecleziastică. Termenii sunt foarte clari şi instrumentul juridic exempţiunea este perfect potrivit cu întreaga evoluţie a dreptului canonic în epocă. Dar, se ridică anumite semne de întrebare. Oare expresia *terram exemptam de blaccis* nu este destul de imprecisă şi nu denotă ea o oarecare nesiguranţă a cancelariei regale? Românii care au primit în cuprinsul proprietăţilor lor pe cistercieni au înţeles în sensul occidental al exempţiunii aşezarea monahilor francezi? De obicei exempţiunea este un termen specific cancelariilor ecleziastice şi având în vedere faptul că ordinul cistercian este un ordin exempt s-ar putea să fie un

---

abbayes cisterciennes dans la Péninsule Ibérique, în *Anuario de Estudios Medievales*, Barcelona, I, 1964, p. 222.

[68] "*Quomodo novella ecclesia abbate et monachis et ceteris necesariis ordinetur Duodecim monachi cum abbate terciodecimo ad cenobia nova transmittantur, nec tamen illuc destinentur donec locus libris, domibus et necesariis aptetur...*". Christopher Norton, *Table of Cistercian legislation on art and architecture*, în *Cistercian Art and Architecture in the British Isles*, edited by Christopher Norton and David Park, Cambridge, 1986, p. 320.

[69] "*L'oralità era talmente diffusa da essere utilizzata perfino nei monasteri forma orale.... un monastero benedettino venne fondato da un potente personaggio laico con procedimento verbale alla presenza del re, e soltanto in seguito* ***l'atto venne sancito da un decreto reale***". Erik Fügedi, *op. cit.*, p. 374.

[70] A se vedea tratarea exempţiunii din punct de vedere metodologic la V. Tirelli, *Di un privilegio dell'abbazia di Chiaravalle della Colomba nel Piacentino: una nota sulla "exemptio" dell'Ordine cistercense*, în *Bulletino dell'Istituto Storico Italiano per il Medioevo e Archivio muratoriano*, 72, 1960, p. 191-217.

[71] O excelentă trecere în revistă a diverselor interpretări la Dan Nicolae Busuioc von Hasellbach, *op. cit.*, p. 19 sq.

automatism al cancelariei compusă fireşte din ecleziaşti. Imprecizia aceasta relativă la posesorii terenului pe care s-au aşezat cistercienii mărturiseşte o nesiguranţă care induce la ideea unui nivel extrem de redus de cunoştinţe despre zona în care s-au aşezat cistercienii. Dacă numai cu aproape două decenii înainte exista o siguranţă în identificarea unor instituţii ecleziastice pe moşiile fiilor cnezului Bela (Beleknese), ne punem întrebarea probabil retorică de ce acest impersonal *blaccis*. Răspunsul este credem noi simplu. Pentru că regalitatea cunoaşte în foarte mică măsură realităţile din zonă. Probabil în acest context al donaţiei confirmate magistrului Gocelinus se petrece şi penetraţia **instituţională** maghiară în zonă. Este flagrantă diferenţa între denumirea impersonală *blaccis* şi precizia relativă cu care se confirmă hotarele acestui ţinut. Textul mai cuprinde un fragment care ridică semne de întrebare. Este vorba de insinuarea potrivit căreia terenul abaţiei cisterciene ar fi fost donaţie regală[72]. Dacă era donaţie regală de ce mai trebuia extras de sub jurisdicţia religioasă a românilor, având în vedere că orice pământ nou cucerit este integrat şi organismelor ecleziastice teritoriale? Cu siguranţă ne confruntăm cu un clişeu al primitivei cancelarii maghiare. Clişeul este datorat probabil şi condiţiilor grele cărora trebuie să le facă faţă regele la un an după emiterea "Bulei de Aur", prin care a pierdut sau i-au fost diminuate o sumă de prerogative din cauza diferendelor cu mica nobilime pe de o parte şi înalta ierarhie ecleziastică pe de altă parte. Grija regelui sau a lui Bela şi a acoliţilor acestuia, căruia i-au fost reproşate de către mica nobilime agresivă extrem de multele concesii făcute fie organismelor ecleziastice, fie marilor feudali este de a soluţiona retroactiv probleme juridice care răzbat din acte indirecte. Nu avem în textul confirmării donaţiei lui Gocelinus un transumpt sau o referinţă cronologică destul de clară a unei presupuse iniţiale donaţii regale[73].

Continuând analiza noastră vom constata că abaţia cisterciană de la Cârţa a fost întemeiată într-un teren care corespunde din multe puncte de vedere habitatului iniţial al monahilor plecaţi de la Igriş, o ambianţă în care prezenţa populaţiei de rit răsăritean este o realitate de necontestat, deşi statutele iniţiale ale ordinului interziceau acest lucru. Ca orice mănăstire misionară probabil comunitatea de monahi ce va sfârşi prin a se aşeza la Cârţa a avut o lungă intineranţă până s-a stabilizat într-un teren unde au fost întrunite condiţiile pentru înfiinţarea unei abaţii misionare. Probabil s-au aşezat şi au negociat cu potentaţii locali, acei *blaccis*, terenul pe care s-au instalat[74]. Credem că este de domeniul iluzoriului orice interpretare care să marşeze pe

---

[72] Probabil că o donaţie regală ar fi fost cuprinsă undeva în actele ordinului. Conform unei decizii a Capitlului General din 1194, orice loc oferit ordinului trebuia vizitat de doi abaţi desemnaţi de adunarea capitulară. Aceşti doi abaţi ar fi trebuit să întocmească un raport minuţios care să verifice minuţios "*s'ils se présentaient dans les conditions requises par la Règle, si la donation était suffisante pour assurer la vie de la communauté, s'il n'y avait pas d'obstacles de la part de l'évęque ni de celle des voisins, enfin se renseigner sur la disposition des bâtiments si ceux-ci étaient déja construits ou en cours de construction*". Maur Cocheril, *Les Cisterciens*, în *Les Ordres religieux. La vie et l'art*, sous la direction de Gabriel Le Bras, tome, I, Paris, 1979, p. 368. Să remarcăm că o donaţie în condiţiile precizate mai sus nu ar fi putut lipsi din Statutele Capitlului General.

[73] "*«I clerici» che nei secoli dodicesimo e tredicesimo costituivano le Cancellerie, avevano trascorso l'infanzia in un ambiente in cui vigeva l'oralità, e pertanto non potevano evitare gli effetti di questa situazione. Nei documenti regi, che attribuivano a qualcuno il possesso terriero, la Cancelleria non si limitava a ricordare semplicemente che il monarca intendeva rimunerare servizi di grande importanza, ma forniva anche un ampia descrizione di tali servizi, il che non era negli usi delle altre Cancellerie d'Europa*". Erik Fügedi, *op. cit.*, p. 367.

[74] "*Un propriétaire civil ou ecclésiastique offre à l'Ordre un domaine*, **ou bien un abbé cherche un emplacement pour installer son propre monastère ou une filiale**". Maur Cocheril, *Les Cisterciens...*, p. 368. După cum demonstrează Constance H. Berman, contrar opiniei "vulgare" conform căreia cistercienii s-au stabilit numai în zone nelocuite, ce necesitau desţeleniri şi defrişări, ei au căutat destul de des pământuri deja cultivate pe care le reorganizează din punct de vedere agricol. Constance H. Berman, *Medieval Agriculture.*

importanţa ca potenţial economic a abaţiei din Cârţa, având în vedere că nu au fost respectate prescripţiile arhitectonice ale planului bernardin, intrarea converşilor fiind umplută cu piatră după ce în faza elevaţiei zidurilor abaţiei fusese prevăzută un decupaj în ziduri[75]. Cât priveşte intineranţa comunităţii în frunte cu abatele trebuie să analizăm documentele care ni s-au păstrat. Dacă în Statutele publicate de Canivez, la 1206 se vorbeşte de un abate ultrasilvan şi la 1208 de un abate transilvan înseamnă că cel puţin la 1207-1208 încă acest abate şi comunitatea pe care o conducea nu aveau încă o rezidenţă stabilă conformă scopurilor misionare. Având în vedere că Inocenţiu al III-lea preconizase ordinul cistercian ca un adevărat ordin al predicatorilor şi interzisese Capitlului General să impună rezidenţă fixă călugărilor misionari nu trebuie să ne mai mirăm de această situaţie. Pe de altă parte, există mai multe cazuri valorificate de ilustrul arheolog şi istoric al artei cisterciene Anselme Dimier, în care abaţii mari şi prestigioase şi-au schimbat aşezarea[76]. Maur Cocheril este şi mai precis: "*les nécessités matérielles peuvent contraindre les moines fondateurs ou leurs successeurs immédiats à abandoner l'emplacement primitif pour en chercher un autre qui leur convient mieux. Rares sont les monastères qui n'ont pas connu de déplacement. Il y eut de véritables communautés itinérantes. L'un des exemples les plus typiques, un véritable roman, est fourni par une abbaye danoise. Des moines de Vitskoel s'établirent en 1165 à Sminge, paroisse de Tvilum, dans le canton de Gjern. Peu après, ils se transportèrent plus au sud, à Veng, ancienne abbaye bénédictine située dans le canton de Hjelmslev. La tentative de fondation en cet endroit échoua. Derechef les moines se remirent en route et vinrent à Kalvoe, petite île du lac de Skanderborg, un peu à l'ouest de la ville du même nom. Enfin, en 1172, ils trouvèrent un lieu qui leur convenait, à Oem, dans la paroisse de Ry. Tout heureux de leur découverte, les moines jouant sur les mots comme le cas est fréquent chez les cisterciens, baptisèrent leur monastère Oemkloster. Peut-être est-ce en Angleterre que le transferts sont le plus nombreux et les plus hardis. Les moines de Brightley, dans le Devon, s'en vont à Forde, dans le Dorset. Ceux de Farrigdon (Berkshire) élisent Beaulieu (Hampshire), sur la côte sud de l'île. Les cisterciens de Wyresdale, dans le Lancashire, n'hésitent pas à se transporter en Irlande où ils fondent*

The Southern French Countryside and the Early Cistercians. A Study of Fortythree Monasteries, în *Transactions of the American Philosophical Society*, Philadelphia, 76 (1986), p. 1-180.

[75] Un răspuns care poate fi dat în această etapă a cercetării lipsei fraţilor converşi, care pune problema supravieţuirii unei mănăstiri cisterciene în condiţiile în care prezenţa germană nu este reprezentativă este acela că cei care au asigurat în primii ani supravieţuirea mănăstirii au fost locuitorii români. Ne bazăm această ipoteză pe faptul că cistercienii erau extrem de ataşaţi de practica creşterii oilor. Vom da, pentru comparaţie un exemplu pe care l-am mai întâlnit până acum. Mănăstirea cisterciană de la Poblet, mănăstire de frontieră asemeni Cârţei, deţinea în anul 1316, 2215 oi, 1500 de capre, 172 porci, 40 de cai. "*I Cistercensi, i cui insediamenti vengono realizzati a partire dalla terza decade del XII secolo quali presidi spirituali e socio-culturali cristiani della Reconquista, si trovano, al loro arrivo, in una situazione che potremmo definire ideale per la loro vocazione e per le loro attitudini. E'da notare, in aggiunta, che si tratta di diramazioni di abbazie francesi espertissime di allevamento del bestiame. Essi non fano altro, dunque, che impegnare le loro capacità pratiche ed organizzative in un settore a loro congeniale: pastorizia su larga scala, con spostamenti degli animali su e giù tra il piano e la montagna, a seconda delle stagioni*". Igino Vona, *I Cistercensi e la transumanza nei secoli XII-XIV*, în *Rivista Cistercense*, anno IX, nr. 1, gennaio-aprile, 1992. Mănăstirea scoţiană Melrose numără puţin după înfiinţare 22500 oi, 11960, viţei, 3540 vaci. Anselme Dimier, *Ménagerie cistercienne*, în *Citeaux*, 22, 1973, p. 5-30.

[76] "***Marienstatt**, Nassau, cercle de Westerwald, près Hachenburg. Fond. en 1215, à Kirburg, dioc. de Trèves, puis transf en 1227 au dioc. de Cologne; **Reigny**, France, dép. Yonne, Fond. en 1128 au dioc d'Auxerre, dans l'ancien ermitage de Fontemoi, et transféré à Reigny en 1134; **Rueda**, Espagne, Aragon, prov. Saragosse. Fond. en 1152 près Escatron et transférée à Rueda au com. du XIII e siècle au dioc. de Huesca; **Le Thoronet**, France, dép. Var. Fond. en 1136, à Florège, transférée au Thoronet en 1176, au dioc de Fréjus*". M.-Anselme Dimier, *Recueil de plans d'églises cisterciennes*, I, *Introduction. Bibliographie et tables*, Paris-Grignan, 1949, passim.

Woney, tandis que les fondateurs de Calder, dans le Cumberland, abandonnent le domaine et, traversant l'île d'ouest en est, viennent planter leur tente à Byland, dans le Yorkshire. Ce ne sont que quelques exemples pris au hasard et que l'on pourrait multiplier. Le transfert d'un lieu à un autre était considéré comme une chose normale, au moins à l'origine: «Si des clercs ou des laics... veulent offrir un lieu à une abbé pour y transférer son monastère, il peut l'accepter s'il le juge convenable et faire le transfert»[77]*. Plus tard le Chapitre général de 1152 réglementa officielment les transferts: «Ils est cependant permis à une abbé, pour une incommodité intolérable, après avoir pris conseil de l'abbé-père, de transférer son monastère dans un endroit plus convenable»*"[78].

Dacă ar fi să datăm cu rigoarea cronologică anul în care a fost înfiinţată abaţia cisterciană de la Cârţa, ar trebui să ne folosim de prima indicaţie din Statute care aminteşte numele abaţiei. Este vorba de anul 1216. Dar cu siguranţi abaţia a fost întemeiată cu câtva timp înainte. Trebuie să vedem ce alte repere cronologice putem utiliza. Între menţiunea din 1208 relativă la abatele transilvan şi numele abaţiei pe care-l aflăm în anul 1216 singura informaţie certă de care ne putem servi deşi şi aceasta este imprecisă, este pomenirea voievodului Benedict al Transilvaniei în confirmarea donaţiei magistrului Gocelinus. Voievodul Benedict, originar probabil din comitatul Sopron, apare evocat în documentele cancelariei regale maghiare în anii 1202, 1203, 1206, 1208, 1209, 1221 şi pentru ultima dată în 1223. Preluând funcţia de voievod al Transilvaniei în 1202, el s-a menţinut în demnitatea voievodală până la 1206, când devine comite de Sopron, pentru ca în anii 1208-1209 să deţină din nou funcţia de voievod al Transilvaniei[79]. Probabil în aceşti doi ani 1208-1209 voievodul Benedict să fi sprijinit, prin diverse mijloace, comunitatea cisterciană care se va stabili definitiv la Cârţa. Nu este exclus ca el să fi intervenit logistic pentru tranzacţiile dintre români şi cistercieni, dar nu poate fi vorba de o punere în stăpânire[80]. Un asemenea demers nu rămânea nesemnalat în documentele cancelariei regale, a cancelariei pontificale sau în statutele ordinului.

Au existat şi există opinii conform cărora progresia cisterciană în sudul Transilvaniei ar fi făcut parte dintr-un plan bine pus la punct de misiune în întreaga zonă a Europei răsăritene şi sudice. Este adevărat că au existat asemenea proiecte, dar ele pot fi doar astăzi interpretate ca proiecte, în epocă nefiind decât rezultat al pulsiunii misionare a Bisericii Romane ajunsă într-un moment de plenară afirmare. A socoti Cârţa ca făcând parte din planurile de expansiune ale regalităţii maghiare, când s-a văzut că sub Inocenţiu al III-lea programul misionar al bisericii este independent şi-şi subordonează factorul laic, este o perspectivă anacronică. A subordona fondarea

---

[77] *"Si clerici vel laici locum aliquem... quatinus ad abbatiam transferendam proficiat, concedere voluerint abbasque illius cenobii, a quo consultum flagitant, locum habilem prospexerit, suscipiat illum si voluerit". Cistercii Statuta Antiquissima*, auctore Mons. Dr. Joseph Turk, *Analecta Sacri Ordinis Cisterciensis*, Romae, 1948, annus IV, fasc. 1-4, p. 19.

[78] Maur Cocheril, *L'implantation...*, p. 217-218.

[79] Dan Nicolae Busuioc von Hasellbach, *op. cit.*, p. 19.

[80] Cercetările întreprinse în ultimii ani de diverşi studioşi au demonstrat că cistercienii, aşa cum am mai subliniat deja de câteva ori, preferau să se aşeze în teritorii nerevendicate de nimeni. Putem lua spre exemplificare cazul abaţiei cisterciene de la Poblet, care în ultimii ani constituie un model în tratarea chestiunii abaţiilor de frontieră un model apropiat de Cârţa, sigur, respectând contextul geografic: "*The growth of Poblet's domain may be explained largely in terms of the close relation of her land acquisitions to the movement of the battle zones on the frontier.* ***The monastery was founded next to a virtual "no-man's land"****, and was surrounded by lands which had belonged to the Moors only a few years before. The extreme limits of the frontier in 1150 were neither tangible nor stationary as on a border, but were merely the most remote areas of Christian penetration*"., Lawrence McCrank, *The frontier of the Spanish Reconquest and the land acquisition of the Cistercians of Poblet, 1150-1276*, în Lawrence McCrank, *Medieval Frontier History in New Catalonia*, Variorum, London, 1996, p. V, 57.

Cârtei intenţiilor de expansiune în câmpia munteană şi în zona sus-dunăreană este deja prea mult. Conform unei astfel de ipoteze regalitatea maghiară ar fi cea mai vizionară regalitate europeană, cu proiecte teritoriale pe care, pentru comparaţie, nici regalitatea franceză în timpul lui Ludovic al IX-lea cel Sfânt nu le putea realiza[81].

Expansiunea cisterciană în Transilvania pe aliniamentul Igriş-Cârţa face parte din proiectul misionar special al abaţiei-mamă de la Pontigny. Ce raţiuni concrete au stat la baza unei astfel de misiuni a Pontigny-ului în spaţiul răsăritean deocamdată ne scapă[82]. Cert este că abaţia de la Pontigny nu a fondat în afara teritoriului francez decât două mănăstiri în peninsula italică[83] şi trei mănăstiri în Ungaria şi Transilvania (Igriş, Cârţa şi Keresztur). Având în vedere că aceste trei abaţii sunt fondate toate în zone cu densitate ridicată de populaţie de rit răsăritean putem conchide că misiunea lor a fost cu precădere orientată în această dimensiune a contactelor cu lumea răsăriteană şi că doar tangenţial ele au fost orientate spre misiunea către grupurile de populaţie păgână existente în zonă. De fapt pe aliniamentul ce merge de la Marea Baltică la Marea Egee vom constata că abaţiile baltice erau orientate spre contactele cu lumea păgână pe când mănăstirile cisterciene din Grecia sunt consecinţă a Cruciadei a IV-a şi au ca misiune cu predilecţie populaţia de *lege greacă* aflată sub dominaţia "francilor". Abaţiile cisterciene din Transilvania probabil se împărtăşesc din teoria misionară a lui Bernard de Clairvaux, care preconizase o misiune răsăriteană a călugărilor albi în special în lumea aşa-zis ortodoxă, în speţă în zona Ruteniei[84].

---

[81] Vezi opiniile exprimate de Jacques Le Goff în monografia dedicată lui Ludovic al IX-lea cel Sfânt. Noi am folosit ediţia italiană, *San Luigi*, Einaudi, Torino, 1996, passim.

[82] Se cunoaşte că misiunea cisterciană în zona răsăritului Europei a fost dezvoltată cu precădere de abaţiile mamă de la Clairvaux şi Morimond. Se pare că "avântul" misionar al Pontigny-ului în această zonă din Europa se datorează indicaţiilor date de Alexandru al III-lea corelate cu atitudinea comunităţii monastice, ca urmare a remuşcărilor provocate de faptul că în cazul Thomas Becket a cedat în faţa Capitlului General şi puterii seculare reprezentată de Henric al II-lea. Marie Anselme Dimier, *Henri II, Thomas Becket et les cisterciens*, în *Thomas Becket. Actes du Colloque International de Sédières, 19-24 Aout 1973*, publiés par Raymonde Foreville, Beauchesne, Paris, 1975, p. 49-53.

Pe de altă parte, Henri Eydoux susţine că: "*A la fin du XIIe siècle et au début du XIIIe siècle, l'expansion cistercienne devait briller d'une dernière lueur. En 1174, le Chapitre général de l'Ordre avait pris, à la demande de l'évęque de Schwerin, une résolution qui permettait aux Cisterciens de fonder des établissements dans des contrées non encore christianisées. Un champ nouveau s'ouvrait aux moines blancs, qui, avec les Prémontrés, devenaient, à l'est de l'Elbe, des pionniers de colonisation et des missionaires, préfaçant ainsi le rôle des Chevaliers teutoniques*". Henri-Paul, Eydoux, *L'Architecture des églises cisterciennes d'Allemagne*, Paris, PUF, 1952, p. 18.

[83] "*La Penisola italica rimane uno spazio di espansione anche per l'abbazia di Pontigny che, attraverso il monastero di Saint-Sulpice in Savoia fondň nel 1143 l'abbazia di Santa Maria di Falleri e nel 1145 quella di San Martino al Cimino*". M. Bartoli, *Bernardo di Clairvaux e le Fondazioni Cistercensi in Italia*, în *Presenza benedettina nel Piacentino, 480-1980". Atti delle giornate di studio: Bobbio-Chiaravalle della Colomba, 27-28 giugno 1981*, în *Archivum Bobiense. Studia*, I, 1982, p. 140.

[84] Iată un pasaj despre problemele misionare în viziunea lui Bernard de Clairvaux: "*Mais nous, quelle excuse avons-nous de ne rien faire? En vertu de quelle assurance, en vertu de quelle conviction ne présentons-nous męme pas le Christ à ceux qui ne l'ont pas? N' est-ce point injyustice de notre part de retenir ainsi la vérité de Dieu? Et pourtant, il faut bien que soit un jour réalisée la communion des peuples. Attendrons-nous que la foi leur tombe du ciel? A qui arrive-t-il de croire par hasard? Comment donc croiront-ils, si personne ne les instruit? a demandé l'Apôtre. Pierre fut envoyé à Corneille, Philippe fut envoyé à l'Eunuque, et nous avons plus près de nous l'exemple d'Augustin, qui reçut la mission du pape saint Grégoire d'aller porter la foi aux Anglais. Voilà ce que tu peux te dire au sujet des Gentils. Je ne m'en tiendrai pas là. Parlons de l'obstination des Grecs. Unis à nous sans l'ętre, ils partagent notre foi mais se séparent de nous par l'obédience; bien que, dans les sentiers de la foi męme, il leur soit arrivé de faire des faux-pas. Parlons aussi de cette hérésie qui se*

Oricum, opinăm că nu există vreo legătură directă între evenimentele din anul 1204 şi fondarea abaţiei de la Cârţa. Misiunea abaţiei de la Cârţa fusese amorsată de la 1198 şi nu făcea altceva decât să reprezinte o prelungire a activităţii abaţiei-mamă Igriş.

Singurele apropieri pe care le putem face între activitatea abaţiei de la Cârţa şi abaţiile post 1204 din Grecia medievală (12 fundaţii) [85] se referă la aspecte de politică generală ale Romei şi ale Ordinului cistercian. Astfel, în anul 1216, când în Statute este pomenită pentru prima dată abaţia de la Cârţa, Capitlul General emite o directivă prin care abaţii mănăstirilor cisterciene din Grecia primesc aceeaşi dispensă precum abatele de Cârţa[86], adică obligaţia de a se prezenta la Capitlul General o dată la patru ani în locul obişnuitei prezenţe anuale[87].

O astfel de mănăstire, în caz că ar fi fost "ctitorie regală", ar fi trebuit să prezinte o semnificaţie aparte pentru regatul maghiar, fiind situată în zona de mare "interes" a regalităţii maghiare. Că nu este defel aşa rezultă indubitabil din lipsa documentelor de înzestrare a acestei abaţii până la 1240. Doar în preajma anului 1240 se pare că zona ce interesează abaţia cisterciană Cârţa a pătruns în ambianţa teritorială a regalităţii maghiare. Anul 1240 este cu siguranţă anul în care regele Ungariei Bela al IV-lea devine un fel de "ctitor" al abaţiei, deci "dispune" de posesiunile pe care le va dona indirect mănăstirii. În actul emis la 17 martie 1240[88], regele Bela al IV-lea

---

glisse presque partout furtivement, et qui, en plusieurs lieux, sévit à découvert. Car c'est publiquement qu'elle se hâte de dévorer çà et là les fils chéris de l'Eglise! Veux-tu savoir où cela se passe? Questionne donc tes envoyés qui font dans le Midi de si fréquents voyages. Ceux-là le savent fort bien et pourront te le dire. Ils vont, ils viennent à travers ces pays, ils passent dans leur voisinage. Mais quel bien jusqu'a ce jour y ont-ils fait? Nous ne l'avons pas encore su. Peut-ętre l'aurions-nous appris si, par comparaison à l'or de l'Espagne, le salut de ce peuple ne leur avait paru de bien vil prix. Voilà encore un mal qu'il t'appartient de guérir". De consideratione, traduction de P. Dalloz, Grenoble, 1945, p. 111-118, apud Anselme Dimier, *Saint Bernard et l'idée missionaire*, în *Mélanges à la mémoire du père Anselme Dimier présentés par Benoît Chauvin*, tom I, vol. II, *Travaux inédits et rééditions*, Pupillin, Arbois, 1987, p. 646.

[85] Vezi în acest sens Beata Kitsiki Panagopoulos, *Cistercian and Mendicant Monasteries in Medieval Greece*, University of Chicago Press, 1979, passim; "*Quand les papes Innocent III et Honorius III décidèrent de donner un nouvel essor aux missions, ils se tournèrent vers les cisterciens. Ils ne s'agissait pas simplement d'évangéliser, mais aussi de défricher, ce qui leur convenait parfaitement. Morimond et Clairvaux se partagèrent la besogne*". Maur Cocheril, *Les Cisterciens...*, p. 355.

[86] "*Conceditur abbati de Karz, cuius abbatia multum distat ab aliis abbatiis Hungariae, ut tribus annis remaneat et quarto veniat ad capitulum*". Josephus Canivez, *Statuta*, tom I, p. 458.

[87] Brenda Bolton, *A mission to the Orthodox? The Cistercians in Romania*, în *The Orthodox Churches and the West. Papers read at the Fourteenth Summer Meeting and the Fifteenth Winter Meeting of The Ecclesiastical History Society*, ed. by Derek Baker, Basil Blackwell, Oxford, 1976, p. 178.

[88] "*In nomine sancte Trinitatis et individue unitatis, Bela, Dei gratia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Servie, Galicie, Lodomeris Cumanieque rex, universis Christi fidelibus presentem paginam inspecturis salutem in vero salutari. Quia bone rei consensum prebere et presentis vite subsidium et future remuneracionis expectat premium, ut divini operis fructum circa pietatis opera propensius exequentes temporalia felici commercio sempiternis commutemus et ut regularium virorum, qui juxta evangelicam veritatem et regulam beati Benedicti, relictis omnibus Christo, spretis diviciarum jactanciis, jugiter inherentes mente devota famulantur, utilitatibus providentes, eorumdem precibus nos ac nostri successores unacum regnis nostre jurisdictioni subjectis in pace perpetua perseverent, sancto ac venerabili conventui monasterii Cistercii, in subsidium expensarum quas annis singulis ad usum generalis capituli tocius ordinis sunt facturi, quasdam ecclesias in Burcia, in partibus Transilvanis, videlicet castrum Sancte Marie, Montem Sancti Petri, Montem Mellis et Tartilleu, in quibus diocesianus episcopus nichil jurisdicionis obtinet sed ad nos specialiter et immediate pertinet, cum proventibus et juribus ac omnibus suis pertinenciis duximus conferendas, statuentes futuris temporibus inviolabiliter observari ut infra parrochias seu territorium dictarum ecclesiarum nulla deinceps absque ipsorum consensu ecclesia vel capella de novo construatur nec altaria erigantur nec cimiteria consecrentur. Si qua vero ipsorum permissione et consensu edificata fuerit, ad eosdem fratres pleno jure*

donează Capitlului General al ordinului cistercian patru biserici în Ţara Bârsei: Feldioara (*Castrum Sancte Mariae*), Sânpetru (*Mons Sancti Petri*), Hărman (*Mons Mellis*) şi Prejmer (*Tartilleu*)[89]. *"Actul nu conţine termenul «donatio», ci pe cel, similar, de «collatio», precizându-se dreptul de proprietate prin extinderea sa: bisericile şi pământurile lor (territorium dictarum ecclesiarum), cu fructele şi drepturile aferente (cum proventibus et juribus ac omnibus suis pertinentiis). Din punct de vedere juridic, avem de-a face cu un contract solemn şi unilateral, prin care donatorul cedează irevocabil un bun, fără nici un fel de angajament din partea donatarului. Termenul proventus ar trebui înţeles, aici mai ales, sinonim cu "producţie, recoltă" şi nu neapărat ca "venituri" din taxe, cum s-a tradus uneori.*

Urmează, apoi, unele clauze, "prohibitive şi rezervative" în favoarea Cistercienilor, precizându-se că aceste proprietăţi nu se aflau sub jurisdicţia episcopului diocezan, stabilindu-se că acesta nu avea nici o putere asupra lor, jurisdicţia ţinând în mod direct de rege"[90]. În al doilea act numit de Michel Tănase "duplicatul-amplificat" din 21 martie 1240, regele se obligă a plăti anual cistercienilor câte o sută de mărci de argint de fiecare biserică, până la intrarea în posesiune. Apoi, impune celor care strâng la acea dată produsele, să plătească, tot anual, cistercienilor, câte o marcă de argint de fiecare biserică. În continuare se precizează existenţa unui drept de patronat veşnic în favoarea ordinului[91].

Ce sens a avut această donaţie pentru epoca respectivă? Exegetul cel mai bun al documentelor de până acum este Michel Tănase, care a explicat în detaliu afirmaţiile documentelor în discuţie şi chiar a propus intervalul 1243-1246 pentru punerea în posesia cistercienilor a donaţiei făcute. Tot foarte corect, credem noi, Michel Tănase leagă donaţia făcută Capitlului General de evoluţiile anterioare ce antrenaseră într-un conflict încă nesoluţionat în conformitate cu dreptul canonic cavalerii teutoni şi regatul maghiar. Atunci însă când tratează problema încredinţării gestiunii acestei donaţii Michel Tănase este dispus să excludă Cârţa, mizând pe o gestiune a Cîteaux-ului intermediată de abaţia din Pilis?[92]. Nu putem fi de acord cu o astfel de soluţie. Toate datele istorico-artistice ne determină să considerăm că administrarea acestei donaţii s-a făcut direct de la Cârţa, fără medierea unor terţe mănăstiri care să gestioneze o situaţie locală atunci când în

---

devolvatur. Ut igitur hec nostre concessionis pagina inviolabilis in posterum perseveret, eam aurei sigilli nostri munimine fecimus roborar". Jean Berthold Mahn, *L'ordre cistercien et son gouvernement. Des origines au milieu du XIIIe siècle, (1098-1265)*, Paris, E. de Boccard Éditeur, 1945, p. 274-275. Ne exprimăm nedumerirea pentru faptul că majoritatea istoricilor care tratează documentul nu au lecturat cu suficientă atenţie textul, atribuindu-i o valoare donativă adresată direct Cârţei şi nu Capitlului General. Vezi Adrian Ioniţă, *op. cit.*, p. 278 nota 25 sau Alexandru Avram, *Arhitectura ecleziastică*, în *800 de ani Biserica germanilor din Transilvania*, catalog editat de Thomas Nägler, Wort und Welt, Innsbruck, p. 41.

[89] Semnificativ pentru ceea ce afirmam la începutul acestui capitol privind diferenţele de abordare ale istoriografiilor implicate este faptul că în două lucrări recente există opinii diverse privind actul din 1240. Astfel Géza Entz, în lucrarea apărută postum *Erdéky Épitészete a 11-13. században*, Kolozsvár, 1994, la pagina 107 unde face cronologia abaţiei de la Cârţa înscrie şi anul 1240 cu donaţia făcută de Béla al IV-lea. În schimb, Hermann Fabini în *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Band I, 1998, Monumenta Verlag Hermannstadt, la pagina 348, unde face cronologia Cârţei pentru anul 1240, nu are nici o referire. Pomeneşte anul *"1223 - der geistliche Magister Gocelinus schenkt den Berg des Heiligen Michael samt der Kirche und dem Dorf Michelsberg dem Kloster Kerz. Die Schenkung wird von König Andreas II. bestätigt. Dieses ist die erste urkundliche Erwähnung von Kerz*", după care urmează anul 1241, unde precizează: *"Das Kloster wird durch die Mongolen zerstört. Noch 1264 ist es verwüstet*".

[90] Michel Tănase, *op. cit.*, p. 63.

[91] *Ibidem*, p. 66.

[92] M. Tănase exclude Cârţa, deoarece susţine că este filiaţie a Pontigny-ului, dar de fapt Pilis-ul este filiaţie a Clairvaux-ului şi nu cum eronat precizează în studiul des amintit, unde la pagina 73 afirmă că *"rămâne, deci, ca cea mai logică, ipoteza că abaţia din Pilis a constituit veriga de legătură cu Capitlul General, prin filiaţiunea Citeaux-Cherlieu-Acey-Pilis*".

regiune există deja o abaţie cisterciană. Cu siguranţă putem afirma că aceasta este soluţia pe care a găsit-o regalitatea în tentativa de a găsi un sprijin în zonă şi în a încerca să-şi apropie şi să colaboreze cu abaţia cisterciană de la Cârţa. Nu excludem nici ipoteza ca abaţia să fi solicitat acest sprijin. Donaţia, care valoric, conform calculelor, însemna 400 de mărci anual, probabil că substituie elementul economic fundamental al unei abaţii cisterciene "grangia"[93]. După datele pe care le deţinem în momentul de faţă ştim cu siguranţă că, la fel ca multe alte mănăstiri cisterciene misionare din răsăritul Europei, abaţia de la Cârţa nu a avut o grangie, intrarea converşilor prevăzută în planul arhitectonic iniţial şi în elevaţia zidurilor fiind acoperită probabil în anii următori invaziei tătaro-mongole din 1241[94]. Primeşte însă o importanţă aparte donaţia pentru că este făcută "Capitlului General". Acest lucru are o semnificaţie particulară în sensul că regele Bela cunoaşte şi respectă ordinea canonică şi jurisdicţia ordinului şi este conştient, mai ales în tot contextul discutat de noi în prezenta cercetare de potenţialul Ordinului şi de subordonarea sa directă Sfântului Scaun. Se mai ridică însă o întrebare: Ordinul cistercian a fost în epocă, împreună cu ordinul teuton, principalul mediator în conflictul dintre pontifii Honorius al III-lea şi Grigore al IX-lea şi împăratul Frederic al II-lea de Hohenstaufen. Chiar în perioada în care se face donaţia, raporturile lui Bela al IV-lea cu Frederic al II-lea sunt optime[95]. Consecinţa vizibilă a invaziei tătaro-mongole a fost faptul că regele Bela al IV-lea a oferit lui Frederic al II-lea suveranitatea regatului maghiar în schimbul unei intervenţii armate[96]. Actul de înfeudare a regatului maghiar a fost probabil consumat, deoarece papa Inocenţiu al IV-lea procedează, împreună cu cardinalii din Curie, în anul 1245, la dezlegarea jurământului de vasalitate a lui Bela faţă de Frederic[97].

Considerăm necesar ca, să vedem cum se dezvoltă raporturile dintre cistercieni şi "stupor mundi" - cum a fost supranumit Frederic al II-lea[98].

---

[93] Grangia este o unitate agro-pastorală, o proprietate funciară, cu un nucleu de construcţii, foarte extins, mult mai extins decât orice alt gen de proprietate medievală de acel gen. Grangiile au o consistenţă medie de 250-300 de hectare, dar pot ajunge şi la cifre mai mari: 6000-7000 hectare. Cuprinde păduri, livezi, păşuni, cursuri de apă pentru irigaţii şi pentru creşterea animalelor. Nucleul de construcţii înconjurat de un zid sau de un şanţ se compune în perioada de maximă prosperitate a Ordinului (prima jumătate a secolului al XIII-lea) din un depozit de grâne, un depozit pentru fân, un grajd pentru oi, şi un complex care încorporează dormitorul şi refectoriul pentru converşi, o casă de oaspeţi şi o capelă, toate dispuse în jurul curţii. Constance H. Berman, *op. cit.*, p. 61 sq.

[94] Mai mult ca sigur că situaţia converşilor la Cârţa se datorează confesiunii răsăritene a populaţiei din zonă, care nu putea fi acceptată în interiorul mănăstirii, credem însă că la acest nivel exista şi o posibilă incompatibilitate reciprocă. Lipsa converşilor ne spune că nu exista nici o concentraţie de populaţie de rit apusean în zonă care să fi fost dispusă la o asemenea identitate (converşii erau un fel de "fraţi laici", un gen de "semimonahi"). Deci, dacă analizăm situaţia converşilor putem afirma că germanii nu erau o prezenţă remarcabilă în zonă în epocă.

[95] *"Più energico ancora suona lo scritto del re d'Ungheria, Bela, indirizzato al papa in quei giorni del giugno 1236: aveva saputo che la malvagità dei lombardi cercava di indurre il papa a opporsi, sotto pretesto che fosse necessario un intervento in Terrasanta, all'azione dell'imperatore, tesa al rinnovamento dell'impero; per cui pregava il pontefice di non prestare orecchio ai lombardi, perché ne sarebbe seguita la fiamma inestinguibile della discordia fra chiesa e impero. E aggiungeva che un simile intervento papale nei diritti dei principi laici sarebbe stato riguardato, da lui come dagli altri sovrani europei, alla stregua di un avvertimento. Le virili parole del re d'Ungheria dimostrano quanto le faccende dell'imperatore coincidessero con quelle degli altri sovrani occidentali, e di quale stima egli godesse presso di loro - primo non solo per la corona d'imperatore, ma per la sua potenza effetiva".* Ernst Kantorowicz, op. cit., p. 422-423.

[96] Karl Hampe, *op. cit.*, p. 424.

[97] Alberto Melloni, *Innocenzo IV...*, p.

[98] În particular despre Frederic al II-lea vezi Ettore Sabbadini, *Federico II, l'Ordine Teutonico e l'Ordine cistercense*, în "Rivista Cistercense", anno XII, nr. 1, gennaio-aprile, 1995, p. 21-36; Despre atitudinea

Există o coincidență deloc întâmplătoare în ceea ce privește anul în care atât teutonii, cât și cistercienii, au intrat în legătură cu Frederic al II-lea. Este vorba de același an 1216. Astfel, legătura cu teutonii a fost amorsată în anul 1216, când Hermann von Salza s-a întâlnit cu atunci numai rege al Germaniei tânărul Frederic al II-lea[99]. În același an Frederic al II-lea va adresa o scrisoare Capitlului General al cistercienilor în care roagă să fie primit în ordin. Capitlul General a răspuns acestei scrisori în 1221, și i-a amintit tânărului împărat că autoritatea este un dar de la Dumnezeu de care trebuie să se servească pentru a aduce servicii Bisericii și în Biserică, notificându-i totodată că solicitarea sa a fost primită și îi este permis să participe la împărtășirea cu bunurile spirituale ale ordinului[100]. Interesul față de legăturile lui Fredric al II-lea cu cele două ordine sporește dacă ne gândim că anul 1216 este și anul morții tutorelui lui Frederic, Inocențiu al III-lea. Din perioada anilor petrecuți în regatul Germaniei Frederic și-a dat seama de puterea pe care o deținea în plan nu numai spiritual, dar și material ordinul cistercian și de influența exercitată pe lângă principi, episcopi și chiar în sânul populației[101]. "*Ai suoi tempi infatti i Cistercensi, la cui penetrazione in terra germanica era iniziata nel 1123 con la fondazione dell'abbazia di Camp in diocesi di Colonia, si estendevano dal Reno al Baltico con ben centundici abbazie e già tra la fine del sec. XII e gli inizi del XIII era iniziata quell'espansione oltre l'Oder che doveva portarli attraverso il territorio polacco fino ai confini delle terre russe e lungo tutte le coste baltiche, ma sopratutto in quella Prussia che Federico, preferirà dar in feudo al suo Ordine teutonico, ma dove "sino allora la Santa Sede aveva svolto coi Cistercensi opera colonizzatrice e missionaria*"[102].

Până la dispariția lui Honoriu al III-lea relațiile dintre Frederic și cistercieni au fost optime. Tensiunile încep atunci când între Frederic al II-lea, Grigore al IX-lea și urmașul acestuia, Inocențiu al IV-lea (să nu uităm pozițiile hierocratice ale acestor pontifi) se adâncesc disputele. Ordinul cistercian nu a abandonat pozițiile obținute pe lângă împărat și a încercat în permanență să medieze alături de Hermann von Salza pe lângă Sfântul Scaun. Invadarea în iunie 1240 a *Patrimoniului Sfântului Petru* în Italia însoțită de o serie de circulare care anunțau restaurarea Imperiului Roman, l-au determinat pe Grigore al IX-lea să emane o enciclică de convocare a unui conciliu general. Frederic, a cărui intenție era aceeași, de a convoca un conciliu ecumenic unde să-și demonstreze forța în fața cardinalilor, episcopilor, dar și a principilor seculari a trimis prin intermediul cancelariei imperiale misive în care arăta că nu el este adversarul Bisericii, ci Grigore al IX-lea. La 4 mai 1241, lângă insula Meloria, flota imperială, împreună cu cea pisană, au înfrânt flota pontificală, fiind luați prizonieri și abații de Cîteaux și Clairvaux, care fuseseră chemați de pontif în sprijin. O dată cu alegerea lui Inocențiu al IV-lea situația se agravează, în sensul că

împăraților din dinastia Staufen față de cistercieni vezi Karl Schulz, *Die Rolle der Zisterzienser in der staufischen Reichspolitik*, în *Die Zisterzienser Ordensleben Zwischen Ideal und Wirklichkeit*, Bonn, 1982, p. 165-193 și Theo Kölzer, *La monarchia normanno-sveva e l'ordine cistercense*, în *I cistercensi nel Mezzogiorno medievale*..., p. 91-116.

[99] Ernst Kantorowicz, *op. cit.*, p. 85.

[100] F. Farina, I. Vona, *L'organizzazione dei Cistercensi nell'epoca feudale*, Casamari, 1988, p. 211-214.; "*E'documentato che Federico II aveva grande interesse a creare amichevoli rapporti con i Cistercensi. Il suo regno infatti coincise con il massimo splendore dell'Ordine che aveva fondato nel suo territorio ben 22 abbazie, tra cui Sambucina in Calabria, la SS. Trinità e Santo Spirito a Palermo e Santa Maria del Sagittario in Lucania. L'imperatore rimase fortemente impressionato dall'architettura e dallo spirito pratico dei Cistercensi e si avvalse della loro opera*". F. Farina, B. Fornari, *L'architettura cistercense e l'abbazia di Casamari*, Casamari, 1981, p. 66.

[101] "*Infatti Innocenzo III si vale di cisterciensi anche come legati in Spagna, per affari relativi al matrimonio incestuoso di Alfonso IX di Léon, e in Germania, per dirimere la questione della successione imperiale tra Ottone di Braunschweig e Filippo di Svevia, in un affare, quindi essenzialmente politico*". Edith Pásztor, *Lavoro e missione*..., p. 151-152.

[102] Ettore Sabbadini, *op. cit.*, p. 30.

Inocenţiu al IV-lea solicită Capitlului General al cistercienilor să invoce protecţia regelui Ludovic al IX-lea în scopul de a proteja pe cistercieni de "persecuţia" lui Frederic al II-lea. Totuşi versatilitatea cistercienilor în acest conflict a făcut ca în 1245 papa să solicite Capitlului General o clarificare. Capitlul General, în 1245, la două luni după încheierea Conciliului Lyon I, a profesat obedienţa sa faţă de Inocenţiu al IV-lea şi sprijinul faţă de colegiul cardinalilor. Rămâne însă un fapt cert că în momentul morţii Frederic al II-lea a solicitat şi a obţinut să fie îmbrăcat ca un monah cistercian, veşmânt în care a şi fost înmormântat[103].

În tot acest context al conflictului dintre Frederic şi Grigore al IX-lea regele Ungariei Bela al IV-lea a fost un "asistent", care în ciuda unei rezerve neutrale simţea presiunea tot mai accentuată a hierocraţiei şi încerca să joace şi cartea sprijinului imperial. Tocmai ca expresie a acestei poziţii faţă de imperiu trebuie să interpretăm donaţia din 1240. Jignirile aduse cavalerilor teutoni şi, deci, implicit împăratului, ca principal sprijinitor al ordinului, trebuiau şterse. Nu se explică altfel de ce au fost cedate ordinului cistercian şi nu abaţiei cele mai proxime zonei "donate" exact posesiuni care aparţinuseră teutonilor într-un context în care documentar ecourile litigiilor dintre teutoni şi regele Ungariei erau pe cale să se stingă. În ciuda pretenţiilor nobilimii maghiare deci, Bela al IV-lea respectă drepturile coloniştilor germani şi recuperează poziţiile deţinute de teutoni, reuşind o soluţie optimă de ieşire din conflict şi de probabilă mulţumire a împăratului.

Se pare că totuşi regele maghiar, deşi Grigore al IX-lea emitea pretenţii de suzeranitate asupra regatului maghiar, alegea varianta lui Frederic al II-lea ca o consecinţă a tot mai puternicei presiuni hierocratice pe care o simţea.

După cum am subliniat, se poate constata cu uşurinţă procesul de instituţionalizare a structurilor de către regatul patrimonial maghiar în sudul Transilvaniei urmărind situaţia juridico-funciară a mănăstirii cisterciene de la Cârţa. Se pare că rezistenţa structurilor româneşti sau probabil slaba performanţă a infrastructurilor maghiare în timpul migraţiei tătaro-mongole a făcut ca potenţialul instituţional românesc în zonă să se menţină în poziţia din 1223. Acesta este sensul pe care-l putem deduce dintr-un document din 20 august 1252. Regele Bela al IV-lea a dăruit comitelui Vincenţiu, de origine secui, o posesiune numită *terra Zek*. Posesiunea, care aparţinuse anterior unui sas Fulkun, o dată cu distrugerile provocate de tătari fie îşi pierduse proprietarul, fie nici nu fusese luată în posesie, se găsea situată între pământurile românilor din Cârţa, ale saşilor din Bârsa şi pământurile secuilor din Sebus, de altfel o destul de imprecisă localizare: "... *accedens ad nos fidelium noster Vincencius comes filius Akadas Siculus de Sebus... diligenter postulavit quod terram Zek, quae quondam Fulkun Saxonis fuerat sed per devastationem Tartarorum vacua et habitatoribus carens remanserat inter terras Olacorum de Kyrch, Saxonum de Barasu et terras Siculorum de Sebus*"[104]. Pământul românilor din Kyrch, de această dată este folosit termenul contaminat din maghiară, *Olacorum*, şi *terram exemptam de blaccis* din 1223 reprezintă cam aceaşi realitate instituţională - nu ştim dacă şi teritorială, pentru că progresia maghiară a făcut probabil decupaje în proprietatea românilor. Oricum, la diferenţă de treizeci de ani aproape, avem o confirmare că Kyrch, Kerz sau Cârţa era într-adevăr un centru instituţional românesc care s-a menţinut şi care probabil a dezvoltat relaţiile cu abaţia cisterciană şi cu "călugării albi". Se constată deci că gestul din 1240 a fost unul de protejare economică a abaţiei cisterciene. Probabil în lipsa unei grangii şi a imposibilităţii folosirii fraţilor converşi, precum şi datorită faptului că nu puteau să-şi constituie un potenţial economic bazat pe munca cu servi atât timp cât proprietarul era român - dar şi populaţia din zona abaţiei era românească -supravieţuirea materială a cistercienilor

---

[103] Ernst Kantorowicz, *op. cit*, p. 682. Iată şi mărturia lui Mathieu Paris: "*Qui, ut dicitur, videns mortem suam insubitanter iminere, contritus pro peccatis suis confessionem fecit plenissimam cum lacrimarum ubertate, se Deo commendans et ordini Cisterciensi, unde habitum Cisterciensium ante mortem, ut nobis suorum fidelium patefecit certa relacio, humiliter ac devote suscepit*". Mathieu Paris, *Chronica maiora*, ed. F. Liebermann, în *MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, vol. XXVIII, p. 322.

[104] *Urkundenbuch...*, vol. I, p. 77-78.

s-a făcut prin donarea teritoriului deținut înainte de teutoni cu infrastructura și relațiile economice lăsate de teutoni și eventual dezvoltate de coloniștii germani din zonă.

Este semnificativ faptul că între august 1245 și noiembrie 1263, după depunerea lui Frederic al II-lea, pontifii începând cu Inocențiu al IV-lea vor emite 68 acte privilegiale pentru abațiile cisterciene (atâtea au fost identificate până în 1979, dar se presupune că sunt mult mai multe), prin care acestea primeau deplina scutire de la plata oricăror redevențe față de factorii de putere seculari[105]. "*Les exemptions de péages marquent, de la part des papes qui les ont accordées, l'affirmation de la «plenitudo potestatis». En disposant des droits que possédaient les princes et seigneurs et en le utilisant dans un sens qu'il considéraient comme bénéfique à l'Église, à la Chrétienté, Innocent IV et ses successeurs affichaient leur prétention à contrôler le pouvoir exercé par les laics. Jusqu'alors, les abbayes cisterciennes et les autres communautés religieuses avaient obtenu maintes exemptions de péages, mais celle-ci leur avaient été données en aumône par les seigneurs péagers eux-męmes, qui se dépouillaient volontairement d'une part de leurs revenus pour le salut de leur âme; avec les exemptions générales concédées par les papes, on se trouve devant une tout autre disposition d'esprit. Ce n'est sans doute pas un hasard si la première des bulles a été rédigée au lendemain de la déposition de Frédéric II: jamais la papauté n'était allée aussi loin dans l'affirmation théocratique, et si les exemptions de péages se situent à un niveau beaucoup plus modeste que la déchéance de la dignité impériale, elles n'en sont pas pour autant moins significatives de l'idéologie qui animait Innocent IV*[106]".

Este uimitor cum predilecția regalității maghiare se va simți și în a doua parte a secolului imediat ce pontifii și-au diminuat atenția pentru cistercieni[107]. Respectând în continuare situația juridică a ordinului, din păcate tot mai mult amenințată de potențialul anarhic din Transilvania protecția directă a unui membru al familiei regale constituia o garanție relativă pentru libertatea teoretică de care se bucura de-acum mănăstirea. În 1264 Ștefan, ducele Transilvaniei, emite un act cu valoare simbolică pentru Cârța, prin care, exercitând în numele regelui oficiul de protector, declară: "*Stephanus... iunior rex Hungariae, dux Transsilvanus, dominus Comanorum:... monasterium ad honorem ipsius gloriose semper Virginis de Kyrch post Thartarice vastitatis rabiem penitus desolatam, ut viri amabiles fratres, scilicet Cysterciensis ordinis devote vocis organo laudent Virginem e a matre misericordie misericordiam satagant implorare, in nostram protectionem recipimus specialem, hanc gratiam... faciendo, quod nullus vaivoda Transilvanus... nec aliqui barones super populis descensum possint facere violentum, nec exactiones recipi debeant..., sed nobis iuxta libertatem Scibiensium et cum Scibiensibus respondere teneantur et solito debito et collecta*"[108].

---

[105] "*Innocentius episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis abbati et conventui monasterii Longi Pontis, Cisterciensis ordinis, salutem et apostolicam beneditionem. Solet annuere Sedes Apostolica piis votis et honestis petentium precibus favorem benivolum impertiri. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus grato concurrentes assensu, ut de blado, vino, lana et aliis que aliquotenis vendere seu emere vos contigerit nulli pedagia, winagia, foragia, roagia et alias consuetudines que pro hiis a secularibus exiguntur solvere teneamini, auctoritate vobis presentium indulgemus. Nulli ergo omnino hominus liceat hanc paginam nostre concessionis infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis Dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eus se noverit incursurum. Datum Lugduni XI kalendas septembris, pontificatus nostri anno tertio*". Louis Duval-Arnould, *Exemptions générales de péages accordées par les papes au XIIIe siècle. Sur une formule de privilège pontifical*, în *Römische Kurie. Kirchliche Finanzen. Vatikanisches Archiv. Studien zu Ehren von Hermann Hoberg*, hrsg. Erwin Gatz, Roma, Università Gregoriana Editrice, 1979, p. 135-136.

[106] *Ibidem*, p. 146.

[107] Fenomen legat de investițiile spirituale și materiale majore pe care Sfântul Scaun le face în rândul ordinelor mendicante.

[108] *Urkundenbuch*, vol. I, p. 93-94.

Această protecție interesată a regalității era în fapt concordantă cu evoluțiile generale ale ordinului cistercian[109]. Deja spre sfârșitul secolului filialele și abațiile cisterciene au început să ia decizii importante fără consultarea și consensul Capitlului și fără participarea abaților la reuniunile Capitlului General[110]. Studiile asupra registrelor contabile ale ordinului au subliniat - pe baza materialului examinat - slaba participare a abaților la reuniunile Capitlului General[111]. S-a constatat minima disponibilitate a abațiilor de a finanța instituțiile tutelare, fapt care indică imposibilitatea instituțiilor centrale de a se impune, precum și lipsa de loialitate a abațiilor din teritoriu. Rezultatele sunt asemănătoare pentru toate sistemele de filiație. Ferenc Hervay, examinând cazul Ungariei, a concluzionat că abații cistercieni din Ungaria au ajuns să frecventeze tot mai puțin spre sfârșitul secolului al XIII-lea reuniunile Capitlului General de la Cîteaux, abațiile ungare izolându-se într-o manieră tot mai puternică. Nu se cunoaște nici un protocol de vizită pentru Ungaria și pentru perioada de la 1295 la 1411 nu se vorbește nicăieri în actele Capitlului despre vreo vizită în Ungaria[112]. Kaspar Elm susține că "*c'est à cette epoque qu'aux filiations supra-nationales des Cisterciens et des Prémontrés furent substitués des vicariats et de circaries régionales, que l'ordre de Saint-Paul, les Croisiers, les congrégations des Bénédictins et des Augustins créèrent des circonscriptions territoriales s'adaptant grosso modo aux frontières politiques et reflétant la formation ou la dissolution des unions dynastiques et politiques. C'est une preuve supplémentaire de ce que les ordres ont contribué à la formation des pays et des territoires politiques. Cela se manifeste aussi dans l'aspiration à atteindre une plus grande uniformité ethnique qu'auparavant*"[113].

ȘERBAN TURCUȘ

---

[109] Aceste evoluții pot fi întrevăzute și la abația-mamă Pontigny: "*The expansion and wealth which Pontigny had enjoyed since its foundation reached a plateau at this time [1260]. The changing structure of society and the resulting imbalance in political power outside the monastery soon had its effect within the cloister. For example, the rents so generously given by the Canterbury Chapter from the church of Rumenal in 1222 and 1238 were barely able to be paid by 1264 when the entire property of Rumenal was conceded to Pontigny because diminution of its revenues had made it too dificult for the rectors to keep up the two rents. ... At the same time increasing attention was being paid to additional sources of income. The Charter of Charity had originally forbidden the acquisition of villages and serfs, seeking to remain free from the entaglements that such involvements inevitably brought. Eventually, howewer, the rules were ignored, and in 1278 Pontigny acquired Souilly, in 1285 Mery and half of Montigny, and in 1296 Venouse. By the end of the middle ages, the abbey owned large estates in over forty locations*". Terryl Kinder, *Architecture...*, p. 25-26.

[110] E. Ortved, *Von Generalkapiteln auf dem Festlande ausserhalb Cîteauxs während des grossen Schismas*, în *Cistercienser-Chronik*, 38, 1926, p. 279-282.

[111] P. King, *Cistercian financial organisation, 1335-1392*, în *Journal of Ecclesiastical History*, 24, 1973, p. 127-143.

[112] Ferenc Hervay, *Die Visitationen der Zisterzienserklöster Ungarns im Mittelalter*, în K. Wollenberg, *Die Zisterzienser in Bayern, Franken und den benachtbarten Regionen Südostmitteleuropas. Ihre Verbandsbildung sowie soziale und politische Integration* (în Tal und Einsamkeit, 725 Jahre Kloster Fürstenfeld. Die Zisterzienser im alten Bayern III) Fürstenfeldbruck, 1990, p. 225-230. Situație aproape similară și pentru Polonia: Jerzy Kloczowski, *Prowincja polska cystersów w swietle akt Kapitul Generalnych tego zakonu z XV w.*, în *Szkice z dziejów kultury polskie*, Warszaw, 1972, p. 197-198.

[113] Kaspar Elm, *Les Ordres monastiques...*, p. 182.

THE CISTERCIAN MISSION IN TRANSYLVANIA
(Abstract)

The present study deals with the Cistercian missionary activity in the 13th century Transylvania. The novel aspect of our interpretation lies in the approach to the Cistercian mission from the perspective of the Order's central institutions and Rome's hierocratic standpoint. The scope of the Cistercian missionary endeavor went far beyond the regional limits, the phenomenon being ranged within the framework of wide missionary theocratic experiments. Ultimately, the study emphasizes the protectio apostolica and the exemption of the two means through which the Cistercian order was absolutely free of any secular jurisdiction. The Cistercian relations with the Romanians were not mediated by Hungarians or Transylvanian Saxons, but were direct and non-mediated and ranged within the missionary horizon devised by Bernard de Clairvaux and wished by the Pontigny Abbey.

NATIO TRANSILVANICA: VICARIATUL DOMINICAN AL TRANSILVANIEI DIN SECOLUL XIII PÂNĂ LA REFORMĂ

Aşezarea fraţilor predicatori în voievodatul Transilvaniei se leagă de fondarea provinciei dominicane Ungaria, nominalizată la al doilea capitlu general, celebrat în anul 1221 la Bologna[1] (vezi anexa). Istoriografia plasează întemeierea acestei provincii de graniţă a ordinului în contextul misiunilor catolice din răsăritul Europei, având ca ţintă principală creştinarea cumanilor, convertirea "schismaticilor" ortodocşi şi lupta împotriva ereziilor dualiste din Balcani. Începând din deceniul al treilea al secolului al XIII-lea, dominicanii şi franciscanii au fost principalii misionari papali în ofensiva de cucerire prin evanghelizare a ţinuturilor Europei răsăritene. Înfiinţarea episcopiei cumane în anul 1227[2], prin numirea primului episcop în persoana dominicanului Teodoric şi subordonarea Ţării Severinului organismelor episcopale ale Regatului Ungar, prin strădania dominicanilor atestaţi aici în 1237[3], sunt expresia eforturilor curiei romane de a-şi extinde aria de influenţă.

Ordinul Dominican[4] are o formă de organizare de tip centralizat, cu o ierarhie stabilită de la bază spre vârf, prin alegeri periodice, ale căror rezultate sunt confirmate la nivelele superioare. Numirile în funcţia supremă, cea de maestru general, necesită confirmare pontificală. Din punct de vedere al organizării teritorial-administrative, ordinul este structurat pe provincii, care la rândul lor sunt divizate în subunităţi purtând denumirea de *contrata* sau *natio*, conduse de un vicar. În secolul XIV provincia dominicană Ungaria se compunea din cinci vicariate, respectiv: *natio Hungarica*, *natio Transilvanica*, *natio Slavonica*, *natio Croatica* şi *natio Moldavica*[5]. Până în 1378 în această provincie era inclusă şi Dalmaţia, care a fost desprinsă în urma deciziei capitlului general de la Carcassone şi confirmată de Urban al VI-lea printr-o bulă papală[6].

În decursul secolului al XIII-lea şi în prima jumătate a veacului următor, în voievodatul Transilvaniei dominicanii au fondat nouă priorii ale Ordinului Primar, respectiv la Sibiu, Alba Iulia, Sighişoara, Bistriţa, Sebeş, Braşov, Odorheiu Secuiesc, Vinţu de Jos şi Cluj. Începând din secolul XV apar atestări documentare privind existenţa mănăstirilor de călugăriţe la Sibiu, Sighişoara, Braşov, Bistriţa şi Cluj, cu un efectiv total de 109 surori în anul 1510[7].

Cercetarea aşezării fraţilor predicatori în Transilvania se sprijină pe o bază documentară destul de săracă, care se înscrie în contextul mai larg al lipsei de informaţii privind secolul XIII transilvănean. Prima remarcă este opţiunea preponderentă pentru târguri şi, în special, oraşe situate în zonele de colonizare săsească, la care se adaugă două excepţii,

---

[1] În istoriografie sunt vehiculate diverse date pentru fondarea provinciei dominicane Ungaria, respectiv: 1219 (*Lexicon für Theologie und Kirche*, Freiburg, 1959, p. 483), 1221 (*Lexicon des Mittelaters*, vol. III, München, 1984, p. 1216; Iványi Béla, *A szent Domonkosrend Római központi levéltára*, în *Levéltári közlemenyek*, 7, 1929, p. 23; Nikolaus Pfeiffer, *Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241-1242*, Zürich, 1913; Berthold Altaner, *Die Dominikanermissionen des 13.Jahrhunderts*, Habelschwert, 1924, p. 142) şi anul 1226 (Annette Barthelmé, *La réforme dominicaine au XV-e siècle en Alsace et dans l'ensemble de la province de Teutonie*, Thèse-Université de Strasbourg, 1930, p. 8)

[2] *Documente privind istoria României*, C, Tranilvania, veac XI,XII,XIII/I, doc. 230, p.275 (în continuare *DIR* I.)

[3] *DIR* I, doc. 252, 253, 254, p. 303

[4] denumire oficială: *Ordo Fratrum Praedicatorum*

[5] Iványi, *op.cit.*, p. 16

[6] William A. Hinnebusch, *The History of the Dominican Order*, vol. I (Origins and Growth to 1500), New York, 1966, p. 173

[7] Iványi B., *op.cit.*, p. 18

respectiv o fondare în Secuime, în castrul regal de la Odorheiu Secuiesc, şi alta într-un oraş episcopal, la Alba Iulia, sediul episcopiei Transilvaniei.

Cronologia întemeierii primelor aşezăminte dominicane din Transilvania este lipsită de bază documentară. În secolul XIV ele alcătuiau un vicariat în cadrul provinciei, desemnat cu titulatura de *contrata Transilvania* sau *natio Transilvanica*, condus de un vicar. O statistică întocmită la nivelul provinciei în anul 1303 indică un total de 33 de priorii, dintre care şase sunt localizate în Transilvania, în bună parte cu toponimii confuze[8]. Patru dintre acestea sunt confirmate prin atestări documentare până în anul 1300, respectiv cele de la Sibiu (1241[9] şi 1282), Alba Iulia (1289), Sighişoara (1298) şi Vinţu de Jos (1300). La vremea respectivă acestea erau conventuri regulamentare, conduse de un prior (Sibiu, 1282 - vicar fratele Petru *et totius conventus de Zybinio*[10]; Alba Iulia, 1289 – *Johanne priore Albensi de ordine Praedicatorum*[11]), cu excepţia celui din Vinţu de Jos, care în 1300 se afla încă în stadiul de *locus*[12], faza preliminară de organizare şi demarare a primelor construcţii.

Restul de două fondări, care s-ar încadra în acest interval, ar fi cele de la Bistriţa şi Odorheiu Secuiesc. Ţinutul Bistriţei, zonă de colonizare săsească din nord-estul Transilvaniei, era domeniul reginei, atestat ca atare în 1264[13], iar localitatea, situată pe un important drum comercial şi în apropierea zonei miniere de la Rodna, a fost de timpuriu favorizată printr-o serie de privilegii regale. Unele surse plasează întemeierea conventului din Bistriţa în jurul anului 1245[14], contemporan cu cel din Split. Din actele capitlurilor generale rezultă, însă, că după marea invazie tătară din 1241-42 a urmat o perioadă de instabilitate, care a întârziat cu mai bine de un deceniu intrarea în normalitate şi reluarea activităţii fraţilor predicatori în cuprinsul provinciei Ungaria.

Primul semnal pentru reîntoarcerea dominicanilor la vechile aşezăminte din teritoriile devastate a fost dat în 1246, la capitlul general de la Paris, unde s-a cerut revenirea fraţilor din Ungaria în provincia lor[15]. Situaţia de nesiguranţă din anii următori este reflectată în deciziile capitlurilor generale din 1247 (Montpelier)[16] şi 1259 (Valencienne)[17], care adresau tuturor provinciilor recomandarea de a-i adăposti pe confraţii care se refugiau din Ungaria sub ameninţarea războaielor sau a năvălirilor tătare. În aceste condiţii, e mai probabil ca prioria de la Bistriţa să fi fost întemeiată în urma deciziei capitlului general din 1251 (Metz), de a acorda provinciei Ungaria o licenţă de fondare la cererea reginei[18]. Termenul *ante quem* pentru întemeierea acestei priorii este anul 1309, când este atestat conventul regulamentar în frunte cu priorul Christian, care participa în calitate de martor într-un proces dezbătut între episcopia de Alba Iulia şi câteva decanate săseşti[19].

Cel mai sărac suport documentar îl deţine conventul din Odorheiu Secuiesc, cu prima atestare în 1496[20]. El a fost amplasat în castrul regal, amintit pentru prima oară în anul

---

[8] N. Pfeiffer, *op.cit.*, p. 37-41; A. Walz, *op.cit.*, p. 177

[9] *Annales Erphordenses*, în : *Monumenta Germaniae Historica*, Scriptorum, tom. XVI, Stuttgart-New York, 1963, p. 34

[10] F. Zimmermann, C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1892, p. 144, doc. 202 (în continuare *ZW*)

[11] *Ibidem*, p. 160; *DIR* II, doc. 348

[12] *DIR* II, doc. 522

[13] Otto Dahinten, *Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, Köln-Wien, 1988, p. 54

[14] P. Angelus Walz O.P., *Compendium Historiae Ordinis Praedicatorum*, Roma, 1948, p. 146

[15] *Acta Capitulorum Generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. I (1220-1303), Romae, 1898, p. 37 (în continuare *ACGOP*)

[16] *Ibidem*, p. 40

[17] *Ibidem*, p. 101

[18] *Ibidem*, p. 60. Această aprobare ar putea avea legătură şi cu mănăstirea călugăriţelor dominicane din Insula Iepurilor, în care a trăit principesa Margareta, fiica lui Bela al IV-lea. Ctitorie a familiei regale, construcţia mănăstirii a început în 1246 şi a fost terminată în 1252, vezi: Katalin Irás-Melis, *Régészeti adatok a Budapesti 11-13. századi királyi udvarhelyek kutatásahoz (Archäologische Angaben zur Forschung der königlichen Residenz)*, în: *Budapest Régiségei*, 33, 1999, p. 312

[19] *ZW*, I, doc. 314

[20] Béla Iványi, *Geschichte des Dominikanerordens in Siebenbürgen und der Moldau*, în *AVSL*, nr. 50, 1944, p. 19

1301[21], care la rândul său a avut o istorie zbuciumată, despre care se cunosc foarte puține date. Localitatea a devenit în secolul XIV reședință scăunală, cu rol de centru politico-administrativ al Țării Secuilor, unde își avea reședința comitele[22]. Pe tot parcursul evului mediu ea n-a reușit să atingă statutul de oraș, rămânând la rang de târg, cu atestări documentare în 1481, 1485 și 1492[23]. Singurul argument privind vechimea acestui așezământ este furnizat de planul bisericii, cu un cor rectangular, arhaic, alcătuit din două travee pătrate, care ar plasa edificiul în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cel mai probabil după 1260.

Pe baza licențelor de fondare acordate de capitlurile generale, se poate întocmi o statistică privind ritmul de dezvoltare a provinciei dominicane Ungaria. În intervalul 1240-1296 au fost aprobate 20 de noi priorii, dintre care una singură a fost nominalizată în Transilvania, în anul 1240, iar alta în anul 1266 în ținutul Zips, din Ungaria superioară, opt fiind lăsate la latitudinea provincialului, iar restul rămase nenominalizate (vezi anexa). Cele mai multe licențe au fost acordate între anii 1278-1296, când capitlurile generale au aprobat și câte două sau trei priorii deodată, ajungându-se la un total de 14 noi fondări în acest interval. Din motive organizatorice, între 1298-1309 capitlurile generale au sistat aprobările de fondare în totalitate, iar între 1296-1310 s-a renunțat vremelnic la supervizarea papei[24].

În secolul XIV ritmul fondărilor a scăzut simțitor în toate provinciile dominicane. Până spre mijlocul acestui veac provincia Ungaria a mai primit șase aprobări de fondare, care au fost acordate între anii 1321 – 1344 (vezi anexa). Dintre acestea, trei au fost ridicate în Transilvania, respectiv la Sebeș, Brașov și Cluj, primele două cu licențe de fondare nominalizate, acordate în 1322 pentru Sebeș și în 1323 pentru Brașov, când a fost aprobat și conventul din Gaza. Așezarea dominicanilor la Cluj putea avea loc după 1316, anul conferirii privilegiului de oraș liber regal, ceea ce ar însemna că fondarea acestei priorii a fost decisă după capitlul general din 1321 (Florența), când s-a dat o singură aprobare pentru un amplasament ales de priorul provincial, sau după cel din 1344 (Le Puy), când s-au primit două licențe, lăsate tot la latitudinea provincialului.

Bilanțul pentru Transilvania arată că, din totalul celor nouă așezăminte ale Ordinului Primar, șase au fost întemeiate înainte de 1300, majoritatea probabil între 1251-1298, iar restul în intervalul 1321-1344. Dintre acestea, doar trei sunt atestate prin actele capitlurilor generale, respectiv unul în 1240, nelocalizat, iar celelalte două la Sebeș și Brașov, în prima jumătate a secolului al XIV-lea.

Legătura dintre strategia fondărilor monastice în orașe și procesul de urbanizare aflat în plină ascensiune în țările central- și vest-europene, a făcut obiectul unor studii care au evidențiat rolul ordinelor cerșetoare în dinamica urbană a secolelor XIII-XIV. Așezămintele dominicanilor au fost ridicate de la bun început în orașe sau în târguri prospere, a căror evoluție economică promitea o urbanizare rapidă. Se știe că alegerea localităților nu era întâmplătoare și urmărea în egală măsură valorificarea hinterlandului centrelor comerciale și meșteșugărești unde urmau să aibă loc noi fondări. La sfârșitul secolului al XIII-lea aproape fiecare oraș european poseda un convent dominican, care adesea făcea pereche cu unul franciscan. Prezența dominicanilor era un indiciu al nivelului de dezvoltare a localității, foarte sugestiv caracterizată de cercetătorul american John Freed drept "echivalentul medieval al unei stații de tren în secolul XIX"[25].

Din cercetările întreprinse până în prezent, se desprinde concluzia că fondările dominicane au urmat două căi principale, respectiv o cale programatică, trasată la nivel central prin politica de expansiune a ordinului și desfășurată sub strict control papal, și o cale aleatorie, rezultată din inițiativa particulară a unor reprezentanți ai elitelor urbane, ori a

[21] Lukinich Imre, *Az Udvárhely vár története*, în *Erdélyi Múzeum*, XX, 1903, p. 431
[22] *Ibidem*, p. 432
[23] *Ibidem*, p. 435; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj Napoca, 1979, p. 150-151
[24] Hinnebusch, *op.cit.*, p. 252
[25] John B. Freed, *The Friars and German Society in the Thirteenth Century*, Cambridge Massachusetts, 1977, p. 46

unor nobili, principi sau a casei regale[26]. Indiferent de sursa inițiativei, propunerile de noi fondări trebuiau obligatoriu supuse aprobării capitlurilor generale şi papei (vezi anexa). Criteriile de amplasare au fost reglementate atât prin decrete papale, care vizau toate aşezămintele ordinelor cerşetoare[27], cât şi prin decizii luate la nivelul central al ordinului (vezi anexa).

În cazul Transilvaniei se pare că strategia fondărilor a aparținut aproape în exclusivitate conducerii provinciei, respectiv priorului provincial şi difinitorilor săi, cu o eventuală excepție la Bistrița, unde este posibilă intervenția reginei. Se mai ştie că fondarea unui priorat urma o procedură mai îndelungată, în care se făcea o analiză prealabilă a situației economice şi demografice a localității vizate şi a zonei înconjurătoare, prin care era estimat nivelul de risc şi capacitatea de dezvoltare a prioriei pe termen lung[28].

Previziunile au fost confirmate în majoritatea localităților transilvănene, cu trei excepții, şi anume la Vințu de Jos, Sebeş şi Odorheiu Secuiesc, aşezări care nu au atins până la urmă stadiul de dezvoltare necesar şi suficient pentru susținerea economică a conventului dominican. La începutul secolului al XVI-lea situația de declin a celor trei aşezăminte era evidențiată prin scăderea efectivelor sub limita constituțională de 12 membri pentru un convent (vezi anexa), cu patru frați la Vințu de Jos, şapte la Sebeş şi nouă la Odorhei[29].

Raporturile dominicanilor transilvăneni cu oficialitățile oraşelor au fost relativ bune, cu rare excepții, iar cu clerul secular relațiile s-au menținut încordate aproape pe tot parcursul secolelor XIV şi XV, având drept cauză principală exercitarea drepturilor de asistență spirituală cu care Ordinul Predicatorilor fusese investit prin două bule papale în 1264 şi 1374. Statutul paraparohial al bisericilor dominicane stânjenea activitatea preoților seculari şi, cel mai important, le diminua considerabil veniturile provenite din taxele de înmormântare, spovedanie, patronarea fraternităților laice, etc. Pe parcursul secolelor XIV şi XV, drepturile de asistență spirituală deținute de frații predicatori au trebuit confirmate în repetate rânduri de papalitate[30]. În anul 1468 dominicanii din provincia Ungaria erau puşi sub protecție pontificală împotriva atacurilor clerului secular privind drepturile de înmormântare în bisericile conventuale[31].

Despre rolul fraților predicatori din Transilvania în instrumentarea Inchiziției se cunosc puține date. Pe parcursul secolului al XIII-lea activitatea dominicanilor s-a concentrat pe prozelitismul catolic în rândul populației din voievodat şi din teritoriile extracarpatice. La 19 ianuarie 1253, Inocențiu al IV-lea dădea împuternicire fraților predicatori din Cumania să acorde indulgențe cumanilor trecuți la catolicism[32]. În vara aceluiaşi an pontiful îi investea cu toate atributele clericale pe dominicanii misionari în ținuturile răsăritene, printre care " țara bulgarilor" şi "țara cumanilor"[33], iar în 1288 Nicolae al IV-lea le dădea scrisori de călătorie misionarilor dominicani care plecau "în mai multe țări din răsărit, printre care țara Vlahilor"[34]. La 31 martie 1304, Benedict al XI-lea îl însărcina pe provincialul dominicanilor din Ungaria cu trimiterea unor misionari în Albania şi Cumania "pentru răspândirea credinței catolice"[35].

---

[26] Jacques Le Goff, *Ordres mendiants et urbanisation dans la France médiévale*, în: *Annales, Economies, Société, Civilisation*, 25/4, 1970, p. 924-946

[27] O bulă papală din 1268 interzicea amplasarea bisericilor conventuale din aceeaşi localitate la o distanță mai mică de 500 m, Le Goff, *op.cit.*, p. 932

[28] Hinnebusch, *op.cit.*, pp. 251, 254

[29] Conform listelor nominale publicate de Karl Fabritius, *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schäßburg*, în: *AVSL*, V, 1861, p. 31-32

[30] *ZW*, II, doc. 986, doc. 1025, doc. 1116; *ZW*, IV, doc. 2008, doc. 2487; *ZW*, VI, doc. 3246, doc. 3449

[31] Karl Fabritius, *Urkundenbuch zur Geschichte des Kisder Kapitels vor der Reformation und der auf dem Gebiete desselben ehedem befindlichen Orden*, Hermannstadt, 1875, p. 88, doc. 101

[32] *DIR* II, doc. 7

[33] *Ibidem*, doc. 10

[34] *Ibidem*, doc. 341

[35] *DIR* III, doc. 47

Combaterea unor curente de desconfesionalizare, care ameninţau cu slăbirea catolicismului în teritoriile supuse autorităţii apostolice, a căzut, într-o primă etapă, tot în sarcina dominicanilor. La 14 noiembrie 1234, pontiful Grigore al IX-lea îl îndemna pe "regele cel tânăr" să pună ordine în teritoriile episcopiei cumane, "în interesul acelor unguri şi germani din regatul Ungariei, care făcându-se un popor cu vlahii, disprețuiau deopotrivă cu ei pe episcopul catolic al Cumaniei primind sfintele taine de la nişte pseudo-episcopi care ţineau de ritul grecilor"[36].

Începerea campaniei inchizitoriale în ţinuturile aflate sub suzeranitatea coroanei ungare a avut loc în prima jumătate a secolului al XIV-lea, cu ajutorul dominicanilor. Prin scrisorile papei Ioan al XXII-le, emise între 1 octombrie 1326 şi 1 februarie 1327, adresate pe rând priorului provincial, banului Slavoniei, voievodului Transilvaniei, voievodului Ţării Româneşti şi comitelui Braşovului, se dădeau împuterniciri sau se solicita protecţie pentru dominicanii inchizitori trimişi "împotriva ereticilor, care pătrund din Germania şi Polonia în Ţară şi încearcă să abată pe locuitori de la credinţa catolică"[37].

Participarea fraţilor predicatori la "cruciada împotriva ereticilor" din Transilvania, Bosnia şi Slavonia s-a desfăşurat cu intermitenţe. După şase luni de la demararea represiunii inchizitoriale, acelaşi Ioan al XXII-lea revoca hotărârile precedente prin înlocuirea dominicanilor cu franciscanii şi interzicerea amestecului dominican "în suszisa slujbă, în provincia sau ţinuturile suszise"[38]. Revenirea dominicanilor în serviciul Inchiziţiei s-a produs în anul 1330 printr-o împuternicire a papei, adresată priorului provinciei Ungaria[39].

Instrucţia a ocupat un loc privilegiat în cadrul Ordinului Dominican, fondat ca un ordin clerical, în care majoritatea membrilor erau preoţi[40]. Bazele sistemului de învăţământ dominican au fost puse în secolul XIII, prin crearea în fiecare convent a unei şcoli elementare de doi ani, în care se predau noţiuni de teologie şi gramatică, sub îndrumarea unui lector[41], a cărui prezenţă obligatorie a fost instituită în 1220[42] şi menţinută cu strictețe în perioada următoare (vezi anexa). Şcolarizarea cuprindea mai multe trepte, până la cea de grad universitar, reprezentat de aşa numitele *studia generalia*, care, la rândul lor, erau ierarhizate la rang de colegii sau universităţi, cele din urmă fiind abilitate să acorde titlul de *magister*. Primul şi cel mai prestigios *studium generale* dominican a fost cel de la Paris, întemeiat de Sf. Dominic, urmat de cele din Bologna, Köln, Oxford şi Montpellier, fondate în urma deciziei capitlului general din 1248[43]. Începând din 1304 toate provinciile ordinului au fost obligate să-şi întemeieze câte un *studium generale*[44].

Despre instrucţia dominicanilor transilvăneni avem ştiri abia din secolul XV, când în actele capitlurilor generale sunt consemnate repartizări la studii şi numiri în corpul didactic al şcolii provinciale de la Buda sau în alte *studia* ale ordinului. În corpul profesoral stabilit de capitlul general din 1478 pentru conventul de la Buda, în funcţia de magistru al studenţilor a fost numit fratele Bartolomeu de Braşov, iar din seria de şapte studenţi care urmau să înveţe aici, trei erau braşoveni şi doi clujeni (vezi anexa). O figură marcantă a fost dominicanul Andreas Pirata (sau Guldenmünster) din Sibiu[45], numit în 1505, pentru o perioadă de trei ani, pe postul de *legens sententiarum* în corpul profesoral al universităţii dominicane din Heidelberg (vezi anexa).

---

[36] *DIR* I, doc. 230
[37] *DIR* IV, doc. 412, 432-435
[38] *Ibidem*, doc. 460-462
[39] *Ibidem*, doc. 581
[40] Hinnebusch, *op.cit.*, p. 288
[41] *Ibidem*
[42] *Ibidem*, p. 37
[43] *Ibidem*, p. 39
[44] *Ibidem*, p. 43
[45] G. Löhr, *Die Dominikaner an den deutschen Universitäten am Ende des Mittelalters*, în: *Mélanges Mandonnet*, II, 1930, p. 412

În ajunul Reformei a fost înființat un *studium generale* dominican și în Transilvania, care a funcționat pentru scurtă vreme în conventul Sf. Cruce din Sibiu. Fondată în urma deciziei capitlului general din 1525, această unitate de învățământ a avut, se pare, rang de colegiu, în care se preda teologia și filosofia, corpul didactic fiind alcătuit din doi lectori dominicani ardeleni, respectiv Francisc de Sighișoara și Luca de Bistrița (vezi anexa). Intrarea deplină în drepturi s-a produs abia în 1530, când *studium generale* de la Sibiu a fost validat de capitlul general al ordinului, celebrat la Roma, în conventul Santa Maria Sopra Minerva (vezi anexa).

Începând din secolul XV, un sprijinitor constant al intereselor dominicanilor din Transilvania l-a reprezentat puterea centrală, al cărei suport s-a manifestat atât pe plan financiar cât și în raporturile călugărilor cu administrația locală. Dovada relațiilor cordiale cu curtea regală de la Buda o constituie numirea lui Michael de Grezregine, prior la Cluj în 1427 și vicar al *contratei*, în slujba de capelan al lui Sigismund de Luxemburg[46]. Printre protectorii de marcă ai dominicanilor din Cluj și Brașov s-au numărat Iancu de Hunedoara, Ladislau al V-lea și Matia Corvin, care, între altele, au sprijinit finanțarea șantierelor de reconstrucție deschise de cele două priorii în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Conventul din Sighișoara s-a bucurat de protecție și sprijin material din partea vicevoievodului Nicolae de Ocna Sibiului, a regilor Ladislau al V-lea și Vladislav al II-lea. ominicanii din Bistrița au avut la rândul lor parte de protecția voievodului Petru de Szentgyörgy și Bozin și de cea a regilor Ludovic al II-lea și Ioan I Zápolya.

Amplasarea la periferia incintelor fortificate pare să fi fost o regulă nescrisă pentru majoritatea așezămintelor ridicate de ordinele cerșetoare pe tot cuprinsul Europei medievale. Și în Transilvania se constată aceeași preferință pentru locurile de margine, pe cât posibil în apropierea unei porți a orașului. La Sebeș, Bistrița, Brașov și Sighișoara edificarea conventului dominican a precedat construcția fortificațiilor din piatră, dar a fost inclus în cetate rămânând în apropierea zidurilor. Există un singur caz de strămutare a conventului pe alt amplasament, la Sibiu, unde prima fondare, anterioară marii invazii tătare, n-a fost cuprinsă în incinta fortificată a orașului și așezământul a trebuit să fie mutat în 1474 din motive de securitate, tot pe o parcelă de margine din interiorul cetății. Despre obținerea acestui loc se știe că tratativele au durat 30 de ani și ele s-au derulat între capitlul provincial și Sfatul orașului[47]. Acceptarea predicatorilor în cetate a fost condiționată, printre altele, de respecarea Regulei de strictă observanță, la care conventul din Sibiu aderase deja din 1447 și de componența etnică a religioșilor, care trebuiau să fie în majoritate germani, în frunte cu priorul[48].

Vicariatul dominican a fost desființat definitiv odată cu victoria Reformei în Transilvania. Clădirile au fost preluate de comunitățile locale, iar la începutul secolului XVIII, după reinstaurarea catolicismului, o parte dintre ele (Cluj, Sebeș, Sibiu, Brașov călugărițe) au intrat în posesia altor ordine monastice.

MIHAELA SANDA SALONTAI

[46] *ZW*, IV, doc. 2002
[47] *ZW*, VII, doc. 4022
[48] *Ibidem*, p. 29

ANEXA

Decizii ale capitlurilor generale privind acordarea licenţelor de fondare, organizare internă şi reglementări la nivelul ordinului

1221, Bologna

Anno domini m.cc.xxi secundum generale capitulum est Bononie per beatum Dominicum celebratum. In quo fundatis per orbem .lx. circiter conventibus. dicti conventus per .viii. provincias sunt distincti. scilicet Hyspaniam. Provinciam. Franciam. Lombardiam. Romanam provinciam. [Ungariam. Theutoniam]. Angliam. In quo quidem capitulo generali frater Jordanis predictus factus fuit prior provincialis Lombardie .... (*ACGOP*, I, p.2)

1236, Paris

Nulla domus de cetero detur nisi a priore provinciali et deffinitoribus provincialis capituli fuerit postulata, nec concessa ponatur nisi ubi predicti decreverint expedire. (*ACGOP*, I, p.6)

1240, Bologna

Concedimus duas domos provincie Ungarie. unam ponendam in provincia Silvana.(*ACGOP*, I, p.18)

1246, Paris

Fratres de Ungaria in provinciam suam revertantur.(*ACGOP*, I, p.37)

1247, Montpellier

Item. Volumus quod fratres Lombardos, Tuscos et Ungaros. propter imminentes guerras si fuga imminens compulerit fratres ad quos declinaverint ipsos recipere teneantur et retinere. (*ACGOP*, I, p.40)

1251, Metz

Concedimus provincie Provincie duas domos. Francie unam. Ungarie .i. ad peticionem regine. (*ACGOP*, I, p.60)

1256, Paris

Concedimus provincie Ungarie unam domum. (*ACGOP*, I, p.83)

1257, Florenţa

Item. Volumus. quod fratres de Ungaria et aliis provinciis si eos de terra sua fugere contigerit. caritative recipiantur in provinciis. quousque per magistrum ordinis de eis ordinetur. (*ACGOP*, I, p.88)

1259, Valenciennes

Fratres de Ungaria si a tartaris fugantur caritative recipiantur ubique. (*ACGOP*, I, p.101)

1266, Trier

[Concedimus] Provincie Ungarie unam in Ciput. (*ACGOP*, I, p.135)

1271, Montpellier

Concedimus .i. domum provincie Theotonie .i. Ungarie ... (*ACGOP*, I, p.160)

1273, Pesta

Item.Volumus et mandamus quod priores provinciales et diffinitores capitulorum provincialium nullum locum recipiant nisi eis prius constiterit. quod sit locus ydoneus pro conventu edificando per fratres ydoneos ad hoc inquirendum specialiter destinandos. (*ACGOP*, I, p.170)

1278, Milano

Item. [Concedimus] Provincie Ungarie .ii. [domos] ubi prioribus provincialibus et diffinitoribus harum provinciarum videbitur expedire. (*ACGOP*, I, p.199)

1280, Oxford
Item. Volumus et mandamus quod domus concesse vel concedende a capitulo generali non ponantur in locis ita vicinis aliis provinciis, quod oporteat fratres dictarum domorum occupare terminos alienos. (*ACGOP*, I, p.209)

1281, Florența
Item. Districte inhibemus ne fratres recipiant loca ad conventus edificandos sine licencia capituli generalis quod si contrarium attemptatum fuerit statuimus quod talis recepcio sit ipso facto irrita et inanis et receptores huiusmodi nisi in sua accusacione omni voce sint privati. (*ACGOP*, I, p.214)

1282, Viena
Concedimus Romane provincie .ii. domos, unam ponendam in civitate Theatina, aliam in Thuscia, provincie Theotonie .iii. provincie Anglie .ii. provincie Ungarie .ii. (*ACGOP*, I, p.220)

1286, Paris
Concedimus [...] provincie Ungarie .iii. [domos] [...] et ponantur omnes ubi prioribus provincialibus dictarum provinciarum et diffinitoribus visum fuerit expedire. (*ACGOP*, I, p.236)

1288, Lucca
Concedimus [...] provincie Ungarie .ii. [domos]. (*ACGOP*, I, p.246)

1289, Trier
Concedimus provincie Ungarie .ii. [domos]. (*ACGOP*, I, p.253)

1296, Strasbourg
Item. Monemus quod constitucio de non instituendo conventu citra duodenarium numerum fratrum et de numero iam posito non diminuendo arcius observetur. (*ACGOP*, I, p.280)
Concedimus provincie Theotonie .vii. domos, provincie Ungarie .iii. .... (*ACGOP*, I, p.281)

1321, Florența
Concedimus. Item. Provincie Romane unam, provincie Ungarie unam et provincie Theutonie unam ponendas, ubi priores provinciales et deffinitores capituli provincialis dictarum provinciarum ordinaverint, dummodo dicte provincie habeant a summo pontifice, antequam dicta loca recipiant, super hoc licenciam specialem. (*ACGOP*, II, p.136)

1322, Viena
Item. Concedimus provincie Ungarie unum conventum in Sabes. (*ACGOP*, II, p.142)

1323, Barcelona
Concedimus provincie Aragonie unam domum, ubi provinciali cum diffinitoribus visum fuerit expedire.
Item. Provincie Ungarie concedimus duas domos: unam in Brasso, aliam in Gaza ponendas. (*ACGOP*, II, p.150)

1344, Le Puy
Concedimus provincie Francie unam domum, etc. Item. Provincie Ungarie duas domos ponendas, ubi prior provincialis vel eius vicarius generalis deffinitores capituli provincialis expedire indicabit. (*ACGOP*, II, p.304)

1376, Bourges
Concedimus cuilibet provinciali nostri ordinis, quatenus in sua provincia possit recipere duas domos seu duos conventus, interveniente tamen ad hoc primitus licencia et beneplacito domini nostri pape. (*ACGOP*, II, p.436)

1478, Perugia
Assignaciones. Conventui Budensi provincie Ungarie damus in regentem magistrum Seraphimum de Ragusio pro primo anno; pro secundo et tercio providebit reverendus provincialis. In

baccalarium sentenciarum fr. Georgium de Quinque ecclesiis (= Szekesfehervar); in magistrum studencium fr. Bartholomeum de Corona. In studentes fr. Jacobum de Corona, fr. Johannes Floris de Corona, fr. Adam Koloswarth, fr. Nicholaum de Cassovia, fr. Thomasium de Corona, fr. Jacobum de Koloswarth, fr. Petrum de Cade. (*ACGOP*, III, p.348)

1501, Roma

Item. Ordinamus, quod nullus valeat edificare aut edificari facere conventum nisi interveniente consensu reverendissimi magistri generalis, et si quid secus factum fuerit, cassum ac nullum et irritum sit. (*ACGOP*, IV, p.17)

1505, Milano

Conventui Heidelbergensi provincie Theutonie in regentem pro tribus annis Everardum de Clivis magistrum, in magistrum studencium fr. Corradum Kollin theologie baccalaureum; ad legendum sentencias fr. Corradum Kollin et fr. Andream de Transilvania, ambo pro tribus annis. (*ACGOP*, IV, p.53)

1513, Genova

Capitulo primo de domibus concedendis et construendis dicatur sic: Nulla domus concedatur nisi de licencia sedis apostolicae et a diffinitoribus provincialis capituli fuerit postulata.

Ibidem reducatur constitutio ad formam antiquam clarius sic: Conventum citra numerum duodenarium fratrum professorum, quorum decem ad minus sint clerici et sine licencia etc., possint tamen per generale capitulum aliquae provinciae excipi, in quibus conventus antiqui in magna multitudine non habeant etiam dictum numerum fratrum. (*ACGOP*, IV, p.100)

1525, Roma

Item simili modo instituimus et ordinamus studium generale Cibiniense provinciae Ungariae et in conventu Roschildensi provinciae Daciae cum solitis et similibus gratiis. (*ACGOP*, IV, p.200)

Item declaramos quod priores qui praesunt conventibus non habentibus numerum duodenarium, habeant vocem in electione prioris provincialis. (*ACGOP*, IV, p.202)

Conventui Cibiniensi provinciae Ungariae assignamus in lectorem theologiae fr. Franciscum de Segesvar, cui damus licenciam ad gradus bacchalariatus; in lectorem vero philosophiae fr. Lucam de Bistricia. (*ACGOP*, IV, p.214)

1530, Roma

Item approbamus studia generalia his conventibus data in praecedenti capitulo generali de anno millesimo quingentesimo vigesimo quinto videlicet conventui Cibiniensi provinciae Ungariae [...]; nihilominus praecipientes in virtute spiritus sancti et sanctae obedientiae reverendo provinciali Ungariae et priori Cibiniensi pro tempore, quatenus dent operam efficacem, ut dictum studium omnino erigatur et manuteneatur. (*ACGOP*, IV, p.229)

NATIO TRANSILVANICA: DAS DOMINIKANERVIKARIAT SIEBENBÜRGENS VOM 13. JH. BIS ZUR REFORM
(Zusammenfassung)

Zwischen dem 4. Jahrzent des 13. Jh. bis zur Mitte des 16. Jh. haben die Dominikaner insgesamt 14 Niederlassungen in Siebenbürgen (ungarische Ordens provinz) gegründet, davon 9 Männerkonvente und 5 Frauenklöster. Die genaue Zeit dieser Gründungen bleibt uns unbekannt. Die Urkunden beweisen frühere Niederlassungen in Sibiu (Hermannstadt, vor 1241), Alba Iulia (Weissenburg, vor 1289), Sighişoara (Schässburg, vor 1298), Vinţu de Jos (Winz, 1300 im Bau) und Bistriţa (Bistritz, vor 1309). Eine Gründung des 13. Jh. scheint auch jene von Odorheiu Secuiesc gewesen zu sein, deren flach schließender Chor für eine Datierung vor 1300 plädiert. Im 14. Jh. sind noch drei Männerkonvente gegründet worden, bzw. Sebeş (Mühlbach, nach 1322 – siehe Anhang), Braşov (Kronstadt, nach 1323) und Cluj (Klausenburg, vermutlich nach 1316). Die Beweise über die Ordensfrauenklöster stammen erst aus dem 15. Jh. Die Gründungsstrategie gehörte hauptsächlich der Führung der ungarischen Ordensprovinz an. Wirtschaftliche, demographische und konfessionele Bedingungen sind im Betracht gezogen worden, mit königlicher Unterstützung und der Zustimmung des siebenbürgischen Bistums bzw. des Erzbistums von Esztergom.

DUCATUL TRANSILVANIEI (1257-1270)

Întârzierea înregistrată în reconstrucția Transilvaniei în primele două decenii care au urmat invaziei mongole din 1241-1242 l-a determinat pe regele Bela al IV-lea să întreprindă, în a doua jumătate a deceniului al şaptelea, o serie de reforme instituționale menite să impulsioneze dezvoltarea regiunilor răsăritene ale regatului arpadian. În acest scop, el a apelat la o inovație administrativă introdusă în Transilvania, pentru întâia oară, de către regele Andrei al II-lea în perioada imediat următoare îndepărtării teutonilor şi căreia Bela însuşi, pe atunci moştenitor al tronului, îi fusese beneficiar: înființarea unui *ducat al Transilvaniei*. Titularul ducatului reconstituit în 1257, principele Ştefan, moştenitorul coroanei Ungariei, prea puțin atras, inițial, de provincia care îi fusese încredințată, a părăsit-o după foarte puțin timp (c. 1258), în schimbul titlului de duce al Styriei. În intervalul de aproximativ trei ani care a trecut până la revenirea sa, atribuțiile ducale au fost suplinite, în Transilvania, de către titularul unei demnități improvizate cu această ocazie: aceea de *ban al Transilvaniei*.

1. REAPARIȚIA DUCATULUI TRANSILVANIEI (1256-1257)

Naşterea, în 1239, a celui dintâi fiu al regelui Bela al IV-lea şi al reginei Maria Lascaris prilejuise extraordinare manifestări de bucurie în întreg regatul Ungariei. Speranțele în naşterea unui moştenitor al tronului fuseseră puse, până în acel moment, la serioase încercări, nu atât datorită vârstei - 33 de ani - pe care regele o atinsese, cât mai ales datorită faptului că, până la acea dată, cuplul regal dăduse naştere, succesiv, unui număr de nu mai puțin de şapte fete. Numeroasele rugi înălțate de familia regală, de-a lungul anilor, pentru schimbarea acestei stări de lucruri păreau să fi fost, în sfârşit, ascultate. Văzut ca o manifestare a îndurării divine, acest eveniment a prilejuit o grandioasă festivitate de mulțumire organizată în ziua sărbătoririi Sf. Evanghelist Luca (18 septembrie), ocazie cu care atât de cumpătatul rege Bela a făcut dovada unei memorabile generozități. Venerabilul arhiepiscop Robert de Strigoniu a trăit, cu această ocazie, ultima mare bucurie a vieții sale: aceea de a-l boteza pe micul prinț cu numele sfântului rege Ştefan, cel care îi integrase pe maghiari în marea familie a popoarelor creştine. Câteva săptămâni mai târziu (2 nov. 1239), cu conştiința datoriei împlinite, vârstnicul cleric valon care-şi legase cea mai mare parte a activității sale de destinul bisericii Ungariei a trecut la cele veşnice[1].

Aproape firesc, având în vedere speranțele care fuseseră puse în el, micul prinț a fost tratat, încă de la cea mai fragedă vârstă, cu întreaga considerație cuvenită unui monarh în devenire. În 1246, la împlinirea vârstei de şapte ani, Ştefan a fost încoronat rege asociat al Ungariei, el fiind instalat, cu aceeaşi ocazie, în demnitatea – deocamdată, doar nominală - de duce al Slavoniei[2]. Încă din acești ani, în jurul lui Ştefan era în curs de organizare o curte proprie - printre ai cărei oficiali sunt amintiți Nicolaus, comite de Dubicha, tezaurar al tânărului rege, Andrei fiul lui Ivancha sau comitele Herbord, fiul lui Osl[3]. Tânărul rege dispunea, de asemenea, de teritorii aflate sub administrarea sa directă în diferite zone ale regatului. În anul 1254, la vârsta de 15 ani, Ştefan a fost căsătorit cu o principesă cumană care a primit, cu prilejul botezului oficiat, probabil, în aceleaşi împrejurări, numele sfintei

---

[1] Albericus, *Chronicon*, în Gombos, *Catalogus*, p. 33-34; *MGH, SS*, XXIII, p. 811.

[2] Z. J. Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, New York, 1996, p. 190; Kristó Gy., în *KMTL*, p. 294. Administrarea acestei provincii va fi exercitată efectiv de banii Ladislau Kán (1245-1247), Rostislav Mihailovici (1247-1248) şi István Gutkeled (1248-1259).

[3] Kosztolnyik, *Thirteenth Century*, p. 190-191.

maghiare Elisabeta[4]. Prin acest act politic, regele Bela răspundea, fără îndoială, uneia dintre condițiile înțelegerii cu liderii cumani care acceptaseră, în 1246, să revină în regatul Ungariei, sever depopulat ca urmare a invaziei din 1241. Oferind Ungariei o regină, aceştia aveau temeiuri mai puternice pentru a considera această țară ca pe o nouă patrie a lor. Începând cu această dată, Ştefan a fost deja tratat ca un rege major, în măsură să preia şi să exercite efectiv o parte a atribuțiilor sale suverane. Într-adevăr, în condițiile în care István Gutkeled a devenit guvernatorul Styriei, principele Ştefan şi-a intrat efectiv, începând din această perioadă, în atribuțiile de duce al Slavoniei.

În anul 1257, ajuns la vârsta majoratului, Ştefan a fost instalat de către tatăl său în demnitatea de *duce al Transilvaniei*, reînființată cu acest prilej. Ducatul Slavoniei a fost atribuit, cu aceeaşi ocazie, celui de-al doilea fiu al regelui Bela al IV-lea: principele Bela, născut în cca. 1243. Regele Bela însuşi avusese, în anii tinereții sale, un *cursus honorum* aproape similar: încoronat ca "rege tânăr" în 1214, el continuase prin a fi instalat, succesiv, în demnitățile de duce al Slavoniei (1220) şi al Transilvaniei (c. 1225). Pe lângă eventualele motivații legate de asigurarea succesiunii şi a tentativei de reînnodare a unei tradiții care data din chiar primele secole ale cuceririi maghiare[5], decizia reconstituirii ducatului Transilvaniei urmărea, fără îndoială, să impulsioneze reconstrucția unor regiuni care, datorită neglijării lor de către regalitate, traversaseră o perioadă de dificultăți economice şi sociale majore. Din această perspectivă, instalarea în calitatea de duce al Transilvaniei a însuşi moştenitorului coroanei Ungariei constituia, desigur, un gest menit să redea încredere locuitorilor acestei provincii şi, în acelaşi timp, un indiciu al abandonării concepției strategice conturate la sfârşitul deceniului al 5-lea, întemeiată pe neglijarea deliberată a regiunilor răsăritene şi pe concentrarea forțelor defensive ale regatului asupra liniei Dunării.

Printre inițiativele interne luate de Bela al IV-lea pentru a-şi readuce regatul la normalitate s-au înscris, în această perioadă, o întreagă serie de măsuri menite să asigure reinstaurarea legalității în chestiunea, multă vreme neglijată, a drepturilor de proprietate. În deceniul care urmase marii invazii, prioritățile regale fuseseră legate de recuperarea domeniilor castrelor şi a proprietăților instituțiilor eclesiastice care contribuiau în mod semnificativ la susținerea efortului de apărare. Succesul acestor acțiuni fusese unul mai degrabă moderat. În preajma anului 1254, la mai mult de un deceniu de la invazie, regele a luat decizia reluării acestor demersuri[6], printre ai căror beneficiari au început să se numere, de această dată, şi proprietarii liberi. Unul dintre momentele de vârf ale acestei politici, în ceea ce priveşte Transilvania şi regiunile învecinate, a fost înregistrat în chiar perioada imediat premergătoare reconstituirii ducatului.

Astfel, în aprilie 1256, răspunzând plângerilor formulate de nobilii Ladislau şi Toma din neamul *Chanad* față de ocuparea de către Paul Geregye, în anii de după invazia mongolă, a unora dintre proprietățile lor bihorene, regele Bela al IV-lea lua, pentru prima dată, o decizie defavorabilă acestui personaj[7] care a vusese o contribuție atât de semnificativă la readucerea regiunilor răsăritene sub controlul regal. În luna noiembrie a aceluiaşi an, mănăstirea Sf. Benedict de lângă Gran înainta, de asemenea, curții regale o solicitare de restituire a proprietăților şi drepturilor care-i fuseseră înstrăinate după invazia mongolă, printre care se numărau şi vama sării de lângă Arieşul de Câmpie[8]. În sfârşit, la 16

[4] Fiica lui *Zeyhanus* (Szejhán) *dux*, principalul lider al cumanilor reveniți în Ungaria în 1246; acesta s-a botezat, la rândul său, în 1254, la mănăstirea dominicană din Buda – A. Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, Budapest, 1989, p. 78. Kosztolnyik, *Thirteenth Century*, p. 190; Kristó Gy., în *KMTL*, p. 294.

[5] Pentru evoluția instituției ducale în cadrul regatului Ungariei v. Makk F., în *KMTL* 261; Kristó Gy., *A XI. századi hercegség története Magyarországon*, Budapest, 1974.

[6] I. Rákos, *IV. Béla birtokrestaurációs politikája*, în *Acta Historica Szegedinensis*, Szeged, 1974, p. 3 sq. cu exemple documentare.

[7] Plângerea lui Ladislau şi Toma fusese înaintată la 29 martie 1256 – *DIR* II. 15-16, Wenczel VII. 458. La 1 mai 1256, ca urmare a sentinței regale, are loc restituirea efectivă a pământurilor cotropite şi a ½ din vama de la Birtin – *DIR* II. 16-18, 491-493; Wenczel VII. 474-476.

[8] *CD* IV/2. 405-407, *DIR* II. 48 (regest): *"in parte Transsilvana tributum salium circa Aranyos habitum"*.

decembrie 1256, regele Bela reconfirma o serie de vechi donaţii făcute arhiepiscopiei de Strigoniu de către strămoşii săi regali, insistând în mod special asupra unor venituri şi drepturi din Transilvania, printre acestea numărându-se şi dreptul asupra "dijmelor din veniturile regale din partea secuilor şi românilor în vite mari şi mici şi în orice alt fel de animale", şi a dijmelor obişnuite plătite de români în regatul Ungariei[9].

Toate aceste reclamaţii sunt caracterizate printr-un foarte important numitor comun: abuzurile la care ele fac referire fuseseră săvârşite de înalţi dregători regali sau de funcţionari aflaţi în subordinea acestora. Dacă în plângerea nobililor din neamul Chanad vinovatul, Paul Geregye, este indicat cu precizie, în cazul acaparării veniturilor vămii de la Arieşul de Câmpie acesta poate fi identificat, fără dificultate, în persoana palatinului István Gutkeled, stăpânitor a numeroase domenii şi a unei cetăţi în vecinătatea acesteia[10]. Unul dintre fiii palatinului, Paul Gutkeled, va obţine dealtfel, câţiva ani mai târziu, confirmarea legală a "dreptului" său de a încasa aceste venituri, printr-o donaţie a regelui tânăr Ştefan[11]. În ceea ce priveşte veniturile arhiepiscopiei de Strigoniu, acestea erau însuşite în mod abuziv de o întreagă serie de funcţionari regali, prin procedee dintre cele mai variate[12]. Înlăturarea unor asemenea abuzuri reclama, din partea curţii regale, instituirea unui control direct asupra întregului aparat administrativ, exercitat prin intermediul unei instituţii dependente direct de autoritatea regală. Ducatul Transilvaniei putea servi cel mai bine unui asemenea scop.

În acelaşi timp, instituţia ducatului era chemată să răspundă unor necesităţi militare stringente, datorate eforturilor de reluare a penetraţiei maghiare în Balcani, oscilaţiilor politice manifestate de cnezatul Haliciului şi, nu în ultimul rând, crizei pe care o traversa Hoarda de Aur în perioada care a urmat morţii lui Batu (1255). După un deceniu de imobilitate, dispariţia marelui han, la vârsta de 48 de ani, pusese întreaga lume răsăriteană în mişcare, evoluţiile ameninţătoare alternând, într-o cadenţă rapidă, cu cele dătătoare de speranţă. Ascensiunea la conducerea Hoardei de Aur a lui Sartaq (1255-1256), creştin nestorian şi, potrivit izoarelor armeneşti, o veritabilă speranţă pentru creştinii de pretutindeni[13], fusese evenimentul care provocase, după toate aparenţele, desprinderea "regelui" Daniil Romanovici din legăturile sale cu Roma[14]. Moartea lui Sartaq, în condiţii nu întrutotul elucidate, şi urcarea pe tron a fiului său Oulaqtchi nu modificaseră în mod esenţial datele problemei. Noul han continuase eforturile tatălui său de integrare a cnezatelor ruseşti în sistemul politic şi militar al lumii mongole. În acest scop, el convocase o mare adunare a principilor ruşi, tratându-i cu îngăduinţă şi satisfăcându-le cererile[15]. Ducând mai departe conscripţia generală iniţiată de Sartaq, Oulaqtchi trecuse la punerea în aplicare a proiectului de organizare a Rusiei în districte militare, potrivit modelului mongol[16]. Dacă este adevărat că aceste măsuri însemnau deplina integrare a Rusiei în sistemul de dominaţie al Hoardei de Aur[17], nu este mai puţin real faptul că această dominaţie era una întemeiată pe colaborarea cu principii ruşi şi pe stimularea integrării acestora în sistemul politic al Hoardei. Atractivitatea ofertei politice mongole a fost, se pare, aceea care a făcut ca Daniil Romanovici să rămână, pentru o vreme, insensibil la apelurile şi ameninţările venite din

[9] *DIR* II. 18-20, 493-494; HD 276-277; ZW 80-81.
[10] Jakó 202-203.
[11] *DIR* II. 390-391; Wenczel V. 66-68.
[12] *Nunc autem quidam judices regni nostri et collectores censuum nostrorum et exactores urbararum, necnon comites camerarum nostrarum sibi et ecclesie sue fraudem facere conarentur, occupando, iurisdictionem prorogando, solutionem quandoque diminuendo*, *DIR* II. 493-494.
[13] R. Grousset, *L'empire des steppes. Attila, Gengis-khan, Tamerlan*, Paris, 1965, p. 473-474; V. Ciocâltan, *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuţia cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerţului euro-asiatic*, Bucureşti, 1998, p. 55-56.
[14] Ş. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea. Între cruciată şi Imperiul mongol*, Bucureşti, 1993, p. 115.
[15] G. Vernadsky, *The Mongols and Russia*, New Haven, 1953, p. 150.
[16] *Loc. cit.*
[17] A. I. Iakubovski, B. D. Grekov, *Hoarda de Aur şi decăderea ei*, Bucureşti, 1953, p. 206.

partea papei Alexandru al IV-lea (1256-1257)[18], care încerca să reînnoade legăturile Haliciului cu Biserica Romei. Colaborarea ruso-mongolă părea gata să dea, astfel, ameninţării răsăritene noi şi neaşteptate dimensiuni – ea a fost aceea care i-a adus pe mongoli, în 1257, până la hotarele Prusiei controlate de Ordinul Teutonic[19] – provocând o nouă şi neaşteptată accentuare a sentimentelor de insecuritate la frontierele răsăritene ale Ungariei. În aceste împrejurări care reclamau refacerea potenţialului militar al Transilvaniei, soluţia aleasă de regele Bela a fost aceea pe care el însuşi o experimentase în anii tinereţii sale: reinstituirea ducatului şi, odată cu acesta, a comandei militare unice.

O asemenea misune complexă era, însă, prea mare pentru umerii încă fragili ai unui principe de numai 18 ani. Ştefan urma să joace, în această provincie îndepărtată, mai degrabă un rol de reprezentare simbolică decât unul de administrator efectiv. Prezenţa sa în fruntea instituţiei ducale a fost, în orice caz, una de scurtă durată: în anul 1258, în condiţiile iminentei reizbucniri a războiului cu Boemia, Ştefan va fi instalat de tatăl său în calitatea de duce al Styriei. În acelaşi timp, însă, pentru a asigura continuitatea desfăşurării programului de redresare a Transilvaniei şi de refacere a potenţialului ei militar, regele Bela a recurs la o nouă inovaţie administrativă: înfiinţarea *banatului Transilvaniei*.

2. BANATUL TRANSILVANIEI (1258-1261)

2.1. Banul Transilvaniei exercita atribuţiile unui înlocuitor al ducelui. La fel ca în cazul Slavoniei, care a servit, foarte probabil, ca model pentru această reorganizare administrativă, regele intenţiona menţinerea structurii administrative centralizate a "ducatului" şi în perioadele în care nici unul dintre membrii familiei regale nu se putea afla, în calitatea de deţinător al titlului de duce, în fruntea acestuia. În esenţă, rolul banului era acela de a-şi exercita, în numele regelui, autoritatea asupra tuturor componentelor mozaicului administrativ transilvan, de a controla activitatea funcţionarilor regali şi de a exercita comanda unică asupra structurilor militare ale provinciei, pregătindu-le pentru a face faţă noilor ameninţări dinspre răsărit.

Personajul instalat de rege în această funcţie, Erney Ákos, făcea parte din categoria, nu foarte numeroasă, a acelora care îl urmaseră pe Bela al IV-lea în refugiul său dalmat (1241-1243); el se remarcase de asemenea, câţiva ani mai târziu, în războiul împotriva Austriei[20]. În 1250 era titularul oficiului de *magister agasonum*, fiind răsplătit pentru serviciile sale cu proprietăţi în comitatul Sătmar[21]. Un an mai târziu (1251), Erney Ákos deţinea titlul de comite de Varasd[22], pentru ca în 1254 să fie menţionat în calitatea de comite de Borsod[23], funcţie pe care a exercitat-o, probabil, până în c. 1256/1258, de când datează cea dintâi menţiune a unui succesor al său[24]. Nu există, astfel, nici cea mai mică dovadă care să susţină instalarea lui Erney Ákos în demnitatea de voievod al Transilvaniei cu începere din anul 1252 – datare propusă de istoriografia mai veche şi, din nefericire, întâlnită şi în lucrări mai recente[25]. Este, dimpotrivă, foarte probabil că el şi-a făcut apariţia în Transilvania odată cu Ştefan (c. 1257), evoluţia ulterioară a raporturilor sale cu principele moştenitor oferindu-ne o serie de indicii care ne fac să considerăm că el fusese, în realitate, însărcinat de rege cu misiunea de a exercita o anumită formă de tutelă asupra acţiunilor fiului său.

Reconstituirea instituţiei ducatului şi, respectiv, substituirea ei provizorie cu aceea a banatului au fost însoţite de o serie de reorganizări administrative, cea mai importantă dintre

[18] Papacostea, *op. cit.*, p. 115; N. L. Fr. Chirovsky, *An Introduction to Ukrainian History*, vol. I, *Ancient and Kievan-Halician Ukraine-Rus'*, New York, 1981, p. 173.
[19] Papacostea, *loc. cit.*
[20] *RA* 928.
[21] *Ibidem.*
[22] *Worost*, *RA* 956-960.
[23] *RA* 1021 (cu text).
[24] *Corrardus*, *RA* 1133. Datarea documentului este nesigură: cca. 1256 la Szentpétery, cca. 1258 în *HO* VI. 96.
[25] *KMTL* 193, 197; *Erdély Története* (s. red. Köpeczi Béla), vol. I, Budapest, 1987, p. 312.

acestea fiind reprezentată de integrarea în sistemul său administrativ a comitatului *Solnoc*[26]. Până la această dată, comitatul Solnoc nu se aflase, niciodată, sub controlul vreunui voievod al Transilvaniei, şi nu fusese integrat sub nici o formă în sistemul administrativ şi militar al acesteia. Dimpotrivă, titularii acestui foarte întins comitat, foarte important şi din punct de vedere economic - el controla exploatările de sare de la Dej şi, de asemenea, transportul sării transilvănene către marele depozit de la Sălacea – făceau parte din categoria înalţilor demnitari ai regatului. În prima jumătate a secolului al XIII-lea, această funcţie fusese reunită acelora de comite curial, *magister tavernicorum* sa de comite palatin, iar în anii de după invazia mongolă, titularul acesteia fusese nimeni altul decât Paul Geregye, demnitarul care contribuise într-o asemenea măsură la restabilirea autorităţii regale în teritoriile răsăritene. Subordonarea acestui comitat faţă de ducele/banul Transilvaniei reprezenta, fără îndoială, o expresie a dorinţei regelui Bela de a orienta o importantă parte a resurselor economice ale acestuia în direcţia consolidării acestei provincii. Ataşarea Solnocului la sistemul politic subordonat ducelui/banului Transilvaniei se va transforma, cu începere din anii ducatului lui Ştefan al V-lea – indiferent dacă regele Bela avusese sau nu această intenţie – într-o subordonare faţă de voievodul Transilvaniei, formulă în care, dealtfel, se va şi permanentiza.

În ceea ce priveşte celelalte obiective interne urmărite prin instalarea lui Erney Ákos în demnitatea de ban al Transilvaniei, succesul lor a fost, probabil, doar unul parţial. S-au făcut, fără îndoială, anumite progrese în direcţia controlării activităţii funcţionarilor regali[27]; abuzurile potentaţilor locali nu au putut fi, însă, în mod serios limitate în condiţiile în care, după invazia mongolă, contribuţia acestora la apărarea provinciei devenise esenţială. În acelaşi timp, faptul că, în textul diplomei de reconfirmare a privilegiilor arhiepiscopiei de Strigoniu, din 1262[28], reafirmarea drepturilor asupra dijmelor în animale percepute de la români şi secui revine de două ori pare să indice faptul că, cel puţin în Transilvania, o serie de probleme rămăseseră încă nesoluţionate. Acest fapt nu ar trebui considerat surprinzător în condiţiile în care, în anii 1259-1260, înfruntarea ameninţării mongole a constituit fără îndoială, pentru banul Erney Ákos, un obiectiv prioritar.

2.2. Invazia mongolă din 1260. Ascensiunea pe tronul Hoardei de Aur a islamicului Berke, ca urmare a asasinării foarte tânărului Oulaqţchi, a fost evenimentul care a determinat reluarea de către mongoli a politicii de expansiune în direcţia Europei centrale. Acest eveniment, privit cu îngrijorare de întreaga lume creştină, pare să fi constituit, dealtfel, şi mobilul care l-a determinat pe Daniil Romanovici să revină la sentimente mai bune faţă de lumea catolică şi să declanşeze – bazându-se, probabil, pe sprijinul acesteia – o rebeliune antimongolă care a culminat cu o tentativă de a-şi impune autoritatea asupra Kievului[29]. Fulgerătoarea ripostă a noului han de la Sarai a dovedit că Hoarda îşi păstrase intactă capacitatea de acţiune în zonă: intervenţia în forţă a comandantului mongol Burundai, survenită în cursul anului 1258, a readus Haliciul la supunere şi l-a obligat pe Daniil Romanovici să îşi demoleze fortificaţiile[30]. În aceste condiţii, proclamarea de către papa Alexandru al IV-lea a unei cruciade regionale împotriva mongolilor (iulie 1258)[31] s-a dovedit a fi o reacţie tardivă şi dezamăgitoare. Nu numai că sprijinul aşteptat de Daniil nu se materializase nici de această dată; mai mult decât atât, răzbunătorul Berke a decis să răspundă acestei provocări, fie ea şi ineficientă, printr-un nou ciclu de expediţii de intimidare împotriva Poloniei şi Ungariei, încercând să impună, prin forţa armelor, anularea oricărei forme de interferenţă a suveranilor acestora în sfera de dominaţie a Hoardei. În acest

[26] *DIR* II. 33-34, 497; ZW 85-86. În 1261, ducele Ştefan reînnoia privilegiile oaspeţilor din Dej, care le fuseseră acordate de către banul Erney Ákos.

[27] Reînnoirea, în 1262, a privilegiilor acordate bisericii din Strigoniu elimină menţiunile referitoare la abuzurile funcţionarilor regali prezente în actul similar din 1256; putem, aşadar, presupune că în această privinţă situaţia fusese, cel puţin parţial, îndreptată.

[28] *DIR* II. 41-43, HD 307-309.

[29] Grousset 476, Chirovsky I. 172-173.

[30] Chirovsky 173, Grousset 476, Vernadsky 157-158.

[31] Papacostea 116

context, în anii 1259-1260 s-au desfăşurat o serie de acţiuni ofensive împotriva Poloniei, Lituaniei şi Prusiei. Invazia asupra Poloniei a fost cu deosebire violentă, ea determinând, între altele, refugierea în Ungaria a ducelui Cracoviei, Boleslaus Pudicus[32].

Acţiunea împotriva Transilvaniei a avut loc, după toate probabilităţile, în a doua jumătate a anului 1260, în timpul sau imediat după încheierea războiului ungaro-boem, ea fiind coroborată, probabil, cu un atac bulgar efectuat în aceeaşi perioadă asupra Severinului[33]. Această incursiune ofensivă, care pare să nu fi fost una de foarte mare amploare, s-a încheiat pentru mongoli printr-un eşec usturător. După cum relatează un pasaj interpolat în cronica lui Kemal-paşa zade: "*În acea vreme, o ceată din armata lui Bereket-Han /.../ străbătând munţii Balkan /≈* Carpaţi*/, făcuse o incursiune în ţara ungurească purtătoare de nenorocire. Duşmanul cel rău la origine ieşind victorios asupra celor care au participat la acea luptă pentru credinţă, luase pe cei ce rămăseseră în acea încleştare /.../ Aşa cum cel ce joacă table uneori este întrecut, iar alteori întrece el, la fel călăreţii viteji care umblă prin locurile de vânătoare sunt uneori prinşi, iar alteori prind ei*"[34]. Fără să dispunem de indicii decisive în acest sens, putem, totuşi, să presupunem că acţiunea mongolă din 1260 s-a desfăşurat în sudul Transilvaniei; cu această ocazie, mănăstirea cisterciană Cârţa a suferit, probabil, o nouă devastare[35].

Conducerea operaţiunilor militare şi meritul victoriei împotriva tătarilor trebuie atribuit banului Erney, în subordinea căruia au luptat atât forţele însărcinate cu apărarea frontierei, cât şi unii reprezentanţi ai nobilimii transilvane[36]. Nici unul dintre documentele lui Ştefan al V-lea, atât de atent şi minuţios în descrierea propriilor fapte de arme, nu face vreo referire la această campanie, care trebuie să fi avut loc, prin urmare, înaintea revenirii sale în calitatea de duce al Transilvaniei. În ceea ce priveşte Severinul devastat de bulgari, recuperarea acestuia şi restabilirea ordinii au fost efectuate prin acţiunea voluntară a viitorului palatin Laurenţiu Kemeny, cu o armată recrutată pe cont propriu, la solicitarea regelui Bela[37].

La scurtă vreme după acest succes, trecut cu vederea de cronistica epocii datorită împrejurărilor tulburi în care el fusese obţinut, principele Ştefan a revenit în fruntea ducatului Transilvaniei, ca o consecinţă a pierderii Styriei în favoarea regelui Ottokar al II-lea. Dar, datorită conflictului latent cu tatăl său, izbucnit probabil încă din timpul războiului cu Boemia, una dintre primele măsuri luate de "ducele" Ştefan a fost, fără îndoială, îndepărtarea banului Erney Ákos şi renunţarea la instituţia banatului, devenită oricum inutilă ca urmare a reapariţiei aceleia ducale.

3. RĂZBOAIELE CIVILE

După ce înfrângerea de la Kreussenbrünn a pus capăt stăpânirii maghiare în Styria, iar pacea din aprilie 1261 a consfinţit această stare de lucruri, principele Ştefan a revenit în Transilvania, inaugurând una dintre cele mai faste perioade din istoria acestei provincii în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Printr-o politică dinamică, deschisă înnoirilor, epoca ducatului lui Ştefan a fost marcată de o serie de reforme sociale, militare şi administrative care au pus, în sfârşit, capăt îndelungatei perioade de criză pe care această provincie o traversase în cele două decenii care au urmat marii invazii din 1241-1242. Perioada ducatului transilvan al principelui Ştefan a fost, însă, marcată, cel puţin în prima sa

[32] Grousset 474, Papacostea 116

[33] *DIR* II. 62-65.

[34] A. Sacerdoţeanu, *Problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea secolului al XIII-lea*, în *Relaţii româno-orientale. Culegere de studii*, Bucureşti, 1978, p. 176-177.

[35] *DIR* II. 55-56. În 1264, mănăstirea este descrisă de ducele Ştefan ca fiind "*cu totul pustiită în urma furiei prăpădului tătăresc*"; este un semn de întrebare dacă această menţiune se referă la marea invazie din 1241, desfăşurată cu mai mult de două decenii în urmă, sau la o expediţie de dată mai recentă.

[36] Singurul nobil transilvănean răsplătit, în această perioadă, pentru merite dobândite în luptele cu tătarii este comitele Andrei de Geoagiu, care pare să fi avut anumite însărcinări speciale în această direcţie – *DIR* II. 54-55, HD 323, Jakó 252.

[37] *DIR* II. 64-65

parte, de conflictul acestuia cu tatăl său, regele Bela al IV-lea, conflict care a degenerat în două războaie civile sângeroase.

3.1. Originile conflictului. În momentul revenirii lui Ştefan în Transilvania, conflictul cu tatăl său, regele Bela al IV-lea, se afla deja într-o fază latentă. Germenii acestuia par să-şi fi făcut apariţia imediat după înfrângerea de la Kreussenbrünn, care provocase, fără îndoială, divergenţe între cei doi în privinţa tacticii adoptate şi a responsabilităţii înfrângerii. Din punctul de vedere al valorii lor militare, diferenţele dintre Bela şi Ştefan erau mai mult decât evidente: în timp ce regele, prudent şi calculat în politică, dar şovăielnic pe câmpurile de luptă, nu fusese niciodată un adevărat om de arme[38] (toate marile bătălii pe care le condusese personal se încheiaseră dacă nu prin înfrângeri, atunci prin veritabile catastrofe), tânărul principe avea toate calităţile necesare unui comandant militar de excepţie. Înzestrat cu o ambiţie ieşită din comun, prezenţă de spirit, voinţă de fier şi hotărârea de a duce lucrurile până la capăt, calităţi care l-au ajutat să-şi apropie victoria chiar în situaţii care păreau cu totul compromise, el a mai beneficiat - spre deosebire de tatăl său - şi de foarte importanta capacitate de a şti să-şi aleagă colaboratorii apropiaţi din rândurile veritabililor oameni de arme, recrutaţi din rândurile nobilimii şi animaţi de aceleaşi idealuri ale cavalerismului târziu pe care tânărul principe le moştenea de la bunicul său Andrei al II-lea. De o generozitate dusă, uneori, până la extravaganţă[39], el nu a avut nici o ezitare în a-i ridica pe apropiaţii săi, care proveneau, adeseori, din familii nobiliare nu foarte mari şi nici foarte bogate, până pe cele mai înalte trepte ale ierarhiei politice a regatului, în a-i înzestra cu domenii întinse, formând, astfel, o nouă pătură aristocratică aflată în competiţie cu vechile familii aristocratice grupate în jurul tatălui său.

Aceste deosebiri de personalitate au avut repercursiuni şi în planul politicii interne. Lipsit de orice fel de reverenţă faţă de tradiţiile centraliste care dominau sistemul politic al regatului arpadian, Ştefan era, asemeni bunicului său Andrei al II-lea, un adept al sistemului feudal de tip occidental. El nu a avut nici o ezitare în a se debarasa de domeniile castrelor regale, pe care le-a donat baronilor şi cavalerilor săi sau le-a vândut acelora care îl finanţau. Bela al IV-lea era, în schimb, un partizan al reformării vechilor instituţii, al păstrării structurii centralizate a statului şi al conservării domeniului regal; ca o formă de protest faţă de politica tatălui său, Andrei al II-lea, el promovase cu consecvenţă această linie politică din chiar anii tinereţii sale, atrăgându-şi, astfel, antipatia clasei nobiliare[40]. Chiar în condiţiile în care structurile militare ale castrelor regale se dovediseră cu totul anacronice, regele Bela nu a dorit să recurgă la soluţia radicală a introducerii pe scară largă, prin sacrificarea unei părţi a domeniilor regale, a sistemului militar al banderiilor nobiliare, a cărui indiscutabilă eficienţă era, într-adevăr, dublată de un potenţial anarhic care se putea dovedi periculos. În căutarea unor soluţii alternative care să permită, în durata lungă, menţinerea unei supremaţii autoritare a regalităţii asupra aristocraţiei, el s-a văzut nevoit să recurgă, la o scară care nu a mai fost atinsă cu nici o altă ocazie în istoria Ungariei, la colonizarea pe teritoriul regatului a unor populaţii războinice din răsăritul european şi, de asemenea, la chemarea sub arme a populaţiilor integrate, sub diferite forme, în sfera de dominaţie a regatului arpadian. Un rezultat al acestor tentative l-a constituit insolita compoziţie a armatei regale în bătălia de la Kreussenbrünn: pe lângă ruteni, tătari şi polonezi, aliaţi externi ai regelui Bela, din oastea ungară mai făceau parte cumani, slavi,

[38] A se vedea şi *SRH* I. 469 (*Chronicon Budense, Chronicon Dubnicense*): *"Erat rex Bela vir pacificus, sed in exercitibus et preliis minime fortunatus"*.

[39] În 1269, el i-a plătit banului Mykud, pentru un cal, preţul exagerat de 100 de mărci de argint, *DIR, C, XIII,* II, p. 119-120; *HO*, 174-175; Jákó 278.

[40] Vasta acţiune de recuperare a domeniilor regale înstrăinate fusese declanşată imediat după urcarea sa pe tron (1235), cu implicarea unui aparat administrativ şi judecătoresc impresionant v. *DIR, C, XI-XIII*, p. 300-301, 305-310 etc. În "ducatul" Transilvaniei, aceste măsuri fuseseră puse în aplicare mult mai de timpuriu – *DIR* II. 254-255, 394-395; ZW 54; HD 120-121. Pentru nemulţumirile nobilimii faţă de această politică v. Rogerius, *Carmen miserabile*, (*IIR*, V) p. 24-25, 27-28.

secui, români, pecenegi, ismaeliți, greci, bulgari, sârbi și eretici bosniaci[41]. Aproape firesc, această adunătură numeroasă, dar lipsită de omogenitate nu a avut nici o șansă în fața unei armate de tip occidental, conduse de unul dintre cei mai mari comandanți militari ai epocii, regele Ottokar al II-lea Przemysl. Astfel, eșecul din 1260 nu a făcut decât să confirme direcția politică promovată de principele Ștefan și, în același timp, să adâncească distanțarea acestuia față de viziunile politice ale tatălui său.

În același timp, reorientarea alianțelor externe ale regelui Bela - care, imediat după Kreussenbrünn, inițiase o politică de apropiere față de Boemia - a atras, în mod evident, dezaprobarea lui Ștefan. Atât pacea ungaro-boemă din aprilie 1261, cât și căsătoria lui Ottokar al II-lea cu Kunigunda, fiica lui Rostislav Mihailovici și nepoata regelui Bela, încheiată în toamna aceluiași an[42], aveau deja, din perspectiva moștenitorului tronului, conotații amenințătoare la adresa sa. În aceste condiții, renunțării de către Ștefan la serviciile banului Erney Ákos, reprezentantul în Transilvania al regelui Bela, trebuie să i se atribuie semnificația unei adevărate declarații de independență față de tatăl său.

3.2. Reglementarea raporturilor cu Hoarda. Relațiile din ce în ce mai tensionate cu partida pro-boemă grupată în jurul tatălui său i-au impus lui Ștefan, imediat după reveniea sa în Transilvania, căutarea unei soluții viabile pentru a evita escaladarea conflictului cu Hoarda de Aur și pentru a-și asigura liniștea la frontierele răsăritene. Împrejurările erau, dealtfel, favorabile pentru inițierea unor negocieri cu mongolii și pentru descoperirea unei formule de compromis. Evenimentele din lumea bizantină și alianța cu mamelucii erau pe cale de a orienta interesele marelui han Berke către o expansiune în direcția Strâmtorilor[43]; în același timp, insuccesul din 1260 le demonstrase mongolilor că Ungaria era departe de a constitui o pradă ușoară.

În aceste condiții, tratativele inițiate de Ștefan și purtate prin intermediul unui negociator abil, comitele Ponyth Miskolc[44], s-au încheiat cu un remarcabil succes diplomatic. Acordul ungaro (transilvano) – mongol, încheiat, după toate probabilitățile, în cursul anului 1261, nu era un simplu tratat de neagresiune. Cele două părți și-au delimitat de asemenea, cu această ocazie, zonele de interes din Bulgaria. Aria de influență recunoscută lui Ștefan nu depășea, probabil, valea Iskărului, o limită pe care armatele acestuia au avut, delatfel, grijă să nu o depășească prea mult (punctul cel mai îndepărtat atins de maghiari în campaniile din Bulgaria a fost reprezentat de cetatea Plevna, luată cu asalt de banul Ponyth Miskolc în 1266[45]). În schimbul neintervenției Ungariei în problemele Dunării de Jos, mongolii se angajau, cu siguranță, să nu întreprindă nimic împotriva țaratului de Vidin, acesta fiind, fără îndoială, motivul pentru care ei nu au acordat nici un fel de sprijin în această direcție țarului de Târnovo Constantin Tih, aliatul lor în campaniile împotriva Bizanțului.

Acordul din 1261 a reprezentat, pentru ducele Ștefan, un prim și remarcabil succes diplomatic. În pofida momentelor critice prin care a trecut în 1265, acest acord a rezistat până la sfârșitul domniei sale, oferindu-i liniștea necesară realizării altor obiective, mult mai importante, ale poiticii sale.

3.3. 1262. Primul război civil. Cauza imediată a conflictului din 1262 a fost reprezentată, fără îndoială, de dorința lui Ștefan de a-și vedea recunoscută efectiv calitatea de rege și de a participa la guvernarea regatului alături de tatăl său. Această dorință nu

---

[41] *"adversus regem Russiae et filios eius et ceteros Ruthenos ac Thartaros, qui eidem in auxilium venerant at Boleslaum dux Cracoviensem et Loczkonem juvenem Lausaciae duces et innumeram multitudinem inhumanorum hominum, Cumanorum, Ungarorum et diversorum Sclavorum, Siculorum, quoque et Valachorum, Beszeninorum et Izmahelitarum scismaticorum, etiam utpote Grecorum, Bulgarorum, Rassiensium et Bosniensium hereticorum...", HD* 287-288. V. și Mihail P. Dan, *Cehi, slovaci și români în veacurile XIII-XIV*, Sibiu, 1944, p. 17-22.

[42] *Annales Pragenses*, în Gombos, p. 185: *"Eodem anno /1261/ 8. Kal. Novembris princeps regni Bohemorum duxit in uxorem Cunegundem, filiam Hostislai ducis Bulgarorum".*

[43] V. Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 224 sq.

[44] *DIR* II. 133-135, HD 347-348, Jakó 290.

[45] *Ibidem.*

constituia, în mod necesar, expresia unei ambiții nemăsurate a tânărului prinț moștenitor. Ea poate fi văzută, mai degrabă, ca o măsură de precauție față de intențiile mereu mai evidente ale regelui Bela și reginei Maria de a-i asigura principelui Bela, cel de-al doilea lor născut, o parte cât mai consistentă din succesiunea regală. Pentru a se asigura împotriva unor eventuale surprize, Ștefan a încercat să obțină, în consecință, atât recunoașterea de către Bela al IV-lea a drepturilor care derivau din încoronarea sa regală[46], cât și extinderea în consecință a teritoriilor supuse autorității sale. Chiar dacă unicul său titlu recunoscut în această perioadă, acela de "duce al Transilvaniei", ne-ar putea face să credem că teritoriul controlat de Ștefan se limita la această provincie, știm că, în realitate, el își extinsese, de la bun început, autoritatea asupra întregului teritoriu de la răsărit de Tisa. Făcând uz, din proprie inițiativă, de prerogativele sale regale[47], el a reînnoit privilegiile coloniștilor (*hospites*) din Dej (*Deeswar*), Sălacea (*Zoloch*) și Sătmar (*Zotmar*), având grijă să le impună obligația de a "veni la oastea noastră și a lupta alături de noi"[48]. În virtutea acelorași prerogative, el judeca, de asemenea, cauze referitoare la proprietăți din comitatele Bihor, Sătmar și Bereg[49]. Soliditatea pozițiilor sale în regiune este confirmată de faptul că episcopia Oradiei s-a văzut obligată să solicite - fapt fără precedent! - confirmarea de către Ștefan, la 3 septembrie 1262[50], a unui act emis în favoarea ei de cancelaria regelui Bela al IV-lea la 23 martie 1261[51]. De asemenea, în urma campaniilor din Bulgaria (1261, 1262), efectuate în sprijinul "țarului" Rostislav Mihailovici și a succesorului acestuia, Iakov Sventislav, Ștefan își asigurase atât cooperarea acestora cât și, fără îndoială, controlul asupra Banatului de Severin. Această inițiativă de politică externă fusese dealtfel precedată, după cum am văzut deja, de tratativele purtate cu tătarii prin intermedierea comitelui Ponyth Miskolc, în cursul cărora Ștefan își folosise din plin auto-asumatele prerogative suverane pentru a putea negocia limitele sferelor de influență ale Ungariei și Hoardei de Aur la Dunărea de Jos.

În aceste condiții, chiar dacă, potrivit mărturiei actului din 5 decembrie 1262, izbucnirea conflictului armat dintre rege și întâiul său născut a fost una accidentală, se poate spune că ea fusese, în același timp, una nu mai puțin inevitabilă. Decizia lui Ștefan de a-și extinde autoritatea asupra teritoriului dintre Tisa la Dunăre a provocat o dispută referitoare la cetatea Fylek[52], pe care căpitanii Henrik Preussel și Franco au refuzat să o predea regelui tânăr. Acest incident a avut drept consecință o ciocnire armată între cele două tabere, consumată în cursul lunii octombrie 1262, probabil în apropierea cetății menționate. Deși încheiată în avantajul lui Ștefan, această confruntare nu a avut drept consecință capitularea imediată a cetății. În condițiile intervenției neîntârziate, în sprijinul regelui Bela, a trupelor boeme expediate de Ottokar al II-lea[53], care amenințau să transforme conflictul abia izbucnit într-un război civil de amploare, pacea a fost salvată datorită intervenției oportune a comitelui Herrandus de Trenčin și a magistrului Ladislau, arhidiaconul de Hont, care au mijlocit încheierea unui armistițiu. Tratativele de pace, derulate fără întârziere de către negociatorii celor două părți (episcopul Filip de Vaț, respectiv prepoziții Ioan de Arad și

[46] Titlul regal purtat de Ștefan în actele emise în anii 1261-1262, consecință a încoronării sale din 1246, este unul formal, el fiind întotdeauna însoțit de precizarea "întâiul născut al regelui Ungariei"; Ștefan nu dispunea, încă, de o autoritate regală recunoscută, el rămânând doar un principe moștenitor încoronat. Până la pacea de la Pojon, care îi va recunoaște calitatea de "rege tânăr *al Ungariei*", precizându-i raporturile cu regele-tată și atribuindu-i, în această calitate, un teritoriu de guvernat, el va rămâne, din punct de vedere juridic, un rege fără regat.

[47] A se vedea, în acest sens, formula justificativă a priviliegiului acordat oaspeților din Dej (1261): *"ad regiam pertinet maiestatem precibus condescendere subditorum ut numerus fidelium augeatur et regalis potentia latius extendatur, cum regis sit proprium in multitudine populi gloriari"*, *DIR* II. 497.

[48] *Ibidem*: *"ad exercitum nostrum venire et nobiscum exercituare teneantur"*.

[49] *DIR* II. 35, 498 (4 iulie 1261).

[50] *Ibidem*, p. 41.

[51] *Ibidem*, p. 34.

[52] *Fülek* (astăzi *Filakovo*, Slovacia), situată în comitatul Neugrad (KMTL, p. 227-228) era una dintre cetățile care rezistaseră asediului mongol din 1241-1242, v. E. Fügedi, *Castle and society in Medieval Hungary*, Budapest, 1986, p. 45.

[53] *Annales Pragenses*, Gombos 185; *MGH, SS*, IX, 178: *"...exercitu transeunte in Ungariam ..."*.

Benedict de Sibiu) sub patronajul arhiepiscopilor Filip de Strigoniu şi Smaragdus de Calocca, au avut drept consecinţă încheierea, la sfârşitul lunii noiembrie 1262, a acordului de pace de la Pojon, ale cărui prevederi satisfăceau quasi-totalitatea revendicărilor principelui Ştefan.

3.4. Pacea de la Pojon. Acordul de pace de la Pojon poartă amprenta unei evidente superiorităţi militare a moştenitorului tronului, în absenţa căreia atitudinea conciliatoare a regelui Bela ar fi fost de neimaginat. Pe lângă satisfacţia completă şi neîntârziată în problema cetăţii Fylek[54], Ştefan obţinea, cu această ocazie, recunoaşterea titulaturii sale oficiale de "rege tânăr al Ungariei, duce al Transilvaniei şi domn al Cumanilor" şi, de asemenea, extinderea autorităţii sale asupra tuturor teritoriilor Ungariei situate la răsărit de Dunăre. Fără să mai insistăm asupra detaliilor complicatului sistem juridic prin care se încerca gestionarea raporturilor dintre cele două formaţiuni statale distincte create pe teritoriul regatului Ungariei ca o consecinţă a acestui tratat, vom arăta doar că, în teritoriul administrat de el, "regele tânăr" dispunea, în mod oficial, de structuri administrative şi juridice similare acelora subordonate regelui Bela şi de o curte regală care reprezenta o copie fidelă a aceleia a tatălui său. Cumanii treceau, de asemenea, sub controlul său, iar regele Bela îşi asuma în mod explicit obligaţia de a nu încerca, prin nici un mijloc, atragerea lor de partea sa. Ştefan îşi lua, la rândul său, aceleaşi angajamente în privinţa slavilor din Slavonia şi a "teutonilor" din comitatele din vestul Ungariei, precum şi a "boemilor" intraţi în mare număr, în calitate de mercenari, în servicul regelui Bela. Cele două părţi îşi asumau, de asemenea, obligaţia de a nu lua măsuri represive împotriva nobililor sau a servienţilor regali aflaţi în serviciul celeilate tabere şi de a nu încălca în nici un fel proprietăţile acestora. Unui regim special îi era supusă exploatarea şi comercializarea sării din Transilvania, a căror administrare urma să fie făcută, în comun, de reprezentanţi ai celor doi suverani[55].

În ansamblu, acordul de pace din noiembrie 1262 a reprezentat fără îndoială, pentru Ştefan, un excepţional succes. Prerogativele sale deveneau, practic, similare acelora exercitate de către regele titular, titulatura de "rege tânăr" fiind doar una de complezenţă, care nu antrena nici o subordonare reală. Prin jurisdicţia asupra cumanilor el devenea, indiscutabil, posesorul celei mai puternice armate din Ungaria, această postură fiind în măsură să îi asigure un rol decisiv în trasarea coordonatelor politicii externe ale Ungariei. El controla, de asemenea, una dintre cele mai importante resurse economice ale regatului, sarea, fiind evident faptul că activitatea în Transilvania a administratorului numit de Bela era condiţionată de bunăvoinţa sa.

3.5. 1263-1265: pacea armată. Situaţia rezultată în urma acordului de pace de la Pojon a fost considerată inacceptabilă de către regele Bela, regina Maria şi partida aristocratică grupată în jurul acestora, al cărei lider incontestabil era comitele palatin Henrik Köszegi din neamul Heder. După un an (1263) de pace aparentă, marcat şi de ravagiile unei crize alimentare endemice, manifestate la scara întregii Europe Centrale[56], această partidă aristocratică a demarat o vastă campanie diplomatică şi propagandistică menită să submineze poziţiile deţinute de Ştefan şi să pregătească terenul pentru o revanşă militară împotriva acestuia. Miza preconizatei confruntări era departe de a se limita, de această dată, la o simplă disciplinare a lui Ştefan şi la o reglementare pe baze noi a raporturilor dintre regele titular şi întâiul său născut. În condiţiile consolidării influenţei regelui boem Ottokar al II-lea Przemysl, care exercita o adevărată tutelă militară şi diplomatică asupra curţii regale de la Buda, regele Bela şi regina Maria şi-au făcut cunoscută intenţia ca, în cazul unei victorii militare, să îl dezmoştenească pe Ştefan în favoarea celui de-al doilea lor fiu,

[54] Prin actul eliberat la Poroszlo, la 5 decembrie 1262, Ştefan reînnoia prevederile acordului de pace de la Pojon ca urmare a intrării sale în posesia cetăţii Fylek.

[55] Importanţa acordată exploatărilor de sare şi veniturilor obţinute de pe urma acestora rezultă şi din faptul că acestei probleme îi este consacrată 1/10 din textul tratatului.

[56] *Anonymi Leobiensis* (Gombos 273): *"Hoc anno /1263/ fuit maxima fames per totam Austriam et Hungariam et Bohemiam et Moraviam, qualis ante raro visa fuit..."*

principele Bela[57]. Confruntați cu perspectiva depunerii lui Ştefan din calitatea de moştenitor al tronului, un important număr de susținători ai acestuia – în frunte cu voievodul Transilvaniei, Ladislau Kán[58] – şi-au reconsiderat în mod radical atitudinea față de el. Lor li s-au alăturat quasi-totalitatea categoriilor sociale "loialiste" din teritoriul stăpânit de Ştefan, care îl serviseră pe acesta exclusiv datorită calităților sale de moştenitor al tronului şi de "tânăr rege" încoronat: saşii din Transilvania[59], cumanii[60], nobilimea mijlocie[61] şi de asemenea, membrii Commonwealth-ului balcanic patronat de acesta, între care ducele Bela de Mačva[62], țarul Vidinului, Iakov Sventislav[63] şi voievodul oltean Litovoi.

Pe plan extern, în afara regelui Ottokar al II-lea, Bela al IV-lea a reuşit să-i atragă de partea sa pe ginerii săi polonezi, ducii Boleslav *Pudicus* al Cracoviei şi Boleslav cel Pios de Gnyezno şi să-şi asigure, de asemenea, concursul principelui Leszek cel Negru, fiul ducelui Kujawiei, Cazimir I[64]. În acelaşi timp, ofensiva diplomatică a regelui Bela a avut drept consecință o spectaculoasă modificare a atitudinii scaunului pontifical. Înaintea războiului din 1262, Ştefan reuşise să îşi asigure sprijinul papei Urban al IV-lea[65]. În perioada imediat următoare încheierii acordului de la Pojon, pontiful roman a încercat să păstreze o atitudine echidistantă față de cele două tabere, asumându-şi rolul de garant al păcii interne din regatul Ungariei. Astfel, la solicitarea Papei, regele Bela a confirmat, la 3 august 1263, prevederile acordului de pace de la Pojon, luându-şi angajamentul de a nu întreprinde nimic împotriva fiului său Ştefan şi a soției sale Elisabeta[66]. Câteva luni mai târziu, la 2 februarie 1264 Urban al IV-lea a adresat celor doi regi, tată şi fiu, scrisori cu un conținut identic, cerându-le să evite declanşarea unui nou război civil şi să-şi folosească "bogățiile şi comorile" pentru scopuri mai nobile, cum ar fi ajutorarea Țării Sfinte sau reconstruirea bisericilor distruse de tătari[67]. Este foarte posibil ca privilegiul acordat de către Ştefan mănăstirii cisterciene Cârța[68], distruse în timpul marii invazii tătare, să fi reprezentat un răspuns imediat acordat acestei solicitări şi un mijloc prin care regele tânăr încerca să recâştige favorurile scaunului pontifical[69]. În vara aceluiaşi an, însă, în urma unor negocieri diplomatice cu regele Bela, Urban al IV-lea a eliberat două acte care făceau dovada indiscutabilă a deciziei sale de a îmbrățişa cu hotărâre cauza acestuia. Primul dintre acestea (14 iulie 1264) conținea admonestări severe la adresa cumanilor - aflați încă, la această dată, de partea regelui tânăr - care erau amenințați cu expulzarea din Ungaria în cazul nerespectării preceptelor religiei catolice[70]. Cel de al doilea (16 iulie 1264)[71], mult mai semnificativ, îi reproşa direct lui

[57]Născut cca. 1243, duce al Slavoniei din 1261. Asupra intențiilor regelui Bela v. d. ex. *DIR* II. 158-162; *HD*, I/1, 388-391.

[58] Ladislau Kán, trecut în tabăra regelui Bela împreună cu fratele său Gyula - *DIR* II. 94-95; HD 331-332; *DIR* II. 101-103; HD 388-391. Alte exemple de "trădători" ai cauzei lui Ştefan sau tentative de atragere a unor susținători de-ai săi în *DIR* II. 94-95, HD 331-332; *DIR* II. 94-95, HD 331-332; *DIR* II. 108-110, *HO* VIII. 110-113; *DIR* II. 121-123, HD 344-345 etc.

[59]*DIR* II. 158-162, *HD* 388-391.

[60]*DIR* II. 94-95, *HD* 331-332

[61]*Loc. cit.: "părăsindu-ne mulți baroni şi cavaleri ai noştri, precum şi toți nobilii regatului nostru"*

[62]Fratele acestuia, Mihail, fusese, în 1262, un aliat al lui Ştefan, *DIR*, 44-49, *HD*, 300-303. Ducele Bela, însă, trecut de partea regelui titular, a jucat un rol militar important în lupta de la Isaszég, *DIR* 213-215.

[63]Pentru necredința sa din trecut, care provocase campania regală din 1266, v. *DIR* II. 133-135, Jáko 290.

[64]*DIR* II. 82-85, Theiner, I, 284-286. Boleslav V al Cracoviei (1227-1279) era căsătorit (1239) cu prima născută a lui Bela, Kunigunda (n. 1224), în timp ce Boleslav de Gnyezno o luase în căsătorie (1256) pe cea de-a şaptea fiică a regelui Ungariei, Iolanda.

[65]Considerându-l susceptibil de a fi supus unor persecuții din partea tatălui său, Urban al IV-lea îi acordase privilegiul de a nu putea fi excomunicat sau pus sub interdict de nici unul dintre prelații din regatul Ungariei. Renunțarea la acest privilegiu a constituit una dintre clauzele acordului de la Pojon - *DIR* II. 44-49, *HD* 300-303.

[66] Wenczel VIII 34-35, Theiner I. nr. 459; Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 208

[67]*DIR* II. 59-60, Theiner, I, 265-266; HD 314-315.

[68]*DIR* II. 55-56, ZW 93-94.

[69]În această perioadă sunt atestați doi emisari diplomatici ai lui Ştefan pe lângă scaunul pontifical: *Joanche*, arhidiaconul de Orăştie, prezent în fața papei, la Orvieto, în martie 1264 (*DIR* II. 60-61, *ZW* 90) şi preotul Ştefan din Transilvania, menționat în acelaşi loc în luna următoare (*DIR* II. 64, Theiner, I, 267).

[70]*DIR* II. 67-69, *HD* 317-319.

[71]*DIR* II. 69-70, *ZW* 92-93, *HD* 319-320. Jáko 248.

Ştefan – căruia i se adresează nu în calitate de "rege tânăr" sau de moştenitor al tronului, ci doar în aceea, perfect neangajantă, de "prim născut al regelui Bela" – faptul de a-şi fi însuşit o serie de proprietăţi transilvănene ale reginei Maria[72], şi îi cerea să le restituie fără întârziere, sub ameninţarea pedepselor bisericeşti. Aceste proprietăţi, după cum rezultă din textul bulei pontificale, intraseră în posesia lui Ştefan prin acordul de pace de la Pojon; Urban al IV-lea oferea însă, pentru cererea sa de retrocedare, justificarea străvezie că respectivul acord fusese semnat doar de regele Bela, nu şi de regina Maria[73] (!) şi, în consecinţă, el nu mai putea fi considerat valid. Mai mult decât atât, administrarea pedepselor bisericeşti cu care Ştefan era ameninţat era lăsată exclusiv în seama arhiepiscopului Filip de Strigoniu şi a episcopului Omodeus de Győr, prelaţi apropiaţi regelui Bela şi promotori ai intereselor acestuia. Aşadar, începând din vara anului 1264, drepturile legitime ale lui Ştefan şi acordul de pace din 1262 nu mai beneficiau de garanţia scaunului pontifical, care încuviinţa astfel, în mod tacit, o nouă reglementare pe calea armelor a raporturilor dintre "regele tânăr" şi tatăl său, şi chiar eventuala punere în discuţie a succesiunii sale la coroana Ungariei.

Apogeul campaniei diplomatice împotriva lui Ştefan a fost atins însă în toamna anului 1264, el fiind reprezentat de fastuoasa căsătorie a principelui Bela, fratele acestuia, cu Kunigunda, fiica markgrafului Otto al III-lea de Brandenburg[74]. Organizate la Pottenburg, la 7 octombrie 1264, sub generosul patronaj al regelui Boemiei, Ottokar al II-lea Przemysl, fastuoasele festivităţi prilejuite de această căsătorie princiară au reţinut atenţia contemporanilor, ele constituindu-se, în acelaşi timp, într-o manifestare politică de primă mărime[75]. Potrivit *Analelor dominicane de la Viena*, ospăţul organizat cu această ocazie a reunit nu mai puţin de 14 principi, pentru care au fost ridicate, la faţa locului, un număr egal de jilţuri princiare[76]. Aceştia şi-au mărturisit, fără îndoială, adeziunea la cauza principelui Bela, căruia proaspăt realizata alianţă matrimonială şi calitatea sa de protejat al regelui Ottokar al II-lea îi confereau o poziţie internaţională incomparabil superioară aceleia a fratelui său, a cărui soţie, Elisabeta cumana, nu îi adusese nici un fel de relaţii de rudenie în familia capetelor încoronate europene. În urma acestui eveniment, izolarea lui Ştefan pe plan extern era aproape completă, aceasta după ce conspiraţia internă împotriva sa se încheiase cu rezultate similare. Declanşarea celui de-al doilea război civil devenise, acum, iminentă.

3.6. 1264-1266. Al doilea război civil. În momentul căsătoriei principelui Bela, ofensiva generală împotriva poziţiilor lui Ştefan fusese, probabil, declanşată. Faţă de situaţia din 1262, raportul de forţe înclina categoric, de această dată, în favoarea regelui Bela al IV-lea, care, pe lângă o superioritate militară evidentă, beneficiase şi de incomensurabilul avantaj al elementului surpriză. Conştient de slăbiciunea poziţiilor sale şi de imposibilitatea de a-şi mobiliza în timp util susţinătorii dispersaţi în întreaga ţară, Ştefan s-a văzut obligat să adopte, de la bun început, o atitudine defensivă. El s-a retras în Transilvania, în speranţa de a reuşi să se menţină în această fortăreaţă naturală până la regruparea forţelor care îi rămăseseră credincioase.

---

[72] Bistriţa (*Bistiche*), Rodna (*Rodona*), Jelna (*Zolosim*), Crainimăt (*Querali*).

[73] "*... tu, sub cuvântul unei învoieli care, fără consimţământul reginei, s-a făcut odinioară între tine şi numitul rege /Bela/, tatăl tău, ai încălcat împotriva dreptăţii şi ţii, spre paguba şi neajunsul numitei regine, nişte sate şi pământuri numite* ... (v. supra)."

[74] şi a Bojenei-Beatrix de Boemia, sora lui Ottokar al II-lea Przemysl.

[75] *Anonymi Leobiensis* (Gombos, p. 273): "*Eodem anno juvenis rex Hungariae Bela contraxit cum domina filia marchionis Brandenburgensis matrimonium, ob cuius honorem rex Bohemiae Otakerus avunculus suus maximum festum in campo qui Vizze dicitur celebravit, vocatis ad hoc multis principibus de partibus diversis, cum quibus expensas fecit infinitas*"; *Annales Predicatorum Vindobonensium* (Gombos, p. 182, MGH, SS, IX, 728): "*Bela filius regis Bele de Ungaria duxit filiam marchionis de Brandenburch, quibus rex Ottakarus fecit maximam sollempnitatem nuptiarum in Vizza, in octava die Mychahelis*". Principele Bela a primit în dar, de la părinţii săi, cetăţile Moson, Pojon, Nitra şi Sopron, împreună cu comitatele Vas, Zala, Somogy şi Baranya (Wenczel, III, 94-98; E. Fügedi, *Castle and Society in Medieval Hungary*, p. 59; Kosztolnyik, *Hungary in the Thirteenth Century*, p. 208-209), donaţie confirmată de către papă (Theiner, I, 254-255).

[76] "*Ibidem 14 sedilia structa fuerunt, in quibus tantummodo principibus comederunt*", *loc. cit.*

Situaţia sa a fost însă agravată atât de defecţiunile înregistrate în interiorul provinciei (rebeliunea săsească şi expectativa în care s-a menţinut, în prima fază a conflictului, nobilimea locală) cât şi de faptul că forţele sale s-au dovedit insuficiente pentru a face faţă atacului masiv al trupelor regale, desfăşurat, aproape simultan, pe două direcţii de pătrundere. Cei dintâi au intrat în acţiune cumanii, care optaseră, între timp, pentru subordonarea faţă de regele Bela şi ale căror baze de acţiune se aflau în regiunea Mureşului inferior, în apropierea hotarelor Transilvaniei. În pofida eforturilor banului Alexandru al Severinului de a-i recâştiga pentru cauza lui Ştefan[77], cumanii şi-au început înaintarea pe valea Mureşului, sub conducerea voievodului Ladislau Kán şi a fratelui acestuia Gyula[78] Întâmpinaţi de Ştefan însuşi la Deva (sept./oct. 1264)[79], ei angajaseră deja primele confruntări cu acesta în momentul în care a avut loc pătrunderea în Transilvania, din direcţia nord-vest, a corpului principal al armatei regale, sub conducerea lui Laurenţiu Kemény. Ameninţat cu încercuirea, Ştefan s-a văzut obligat să îşi divizeze forţele: în timp ce apărarea Devei şi oprirea înaintării cumane au fost lăsate în seama tânărului şi ambiţiosului Péter Csák[80], Ştefan însuşi a pornit, cu o parte a oamenilor săi[81], în întâmpinarea celeilate armate invadatoare. Rezultatele confruntărilor de pe cele două fronturi de luptă astfel create au fost, însă, radical diferite. În timp ce Péter Csák a făcut, în faţa Devei, o primă şi strălucită dovadă a calităţilor sale militare, reuşind să obţină cea dintâi victorie concludentă pentru cauza regelui tânăr în cursul acestui război civil[82], Ştefan nu a reuşit să facă faţă forţelor superioare şi tenacităţii de care a dat dovadă Laurenţiu Kemény. În consecinţă, el a fost nevoit să se refugieze între zidurile puternicei cetăţi de frontieră Codlea, pregătindu-se pentru a înfrunta un asediu de lungă durată.

Aşadar, în toamna anului 1264, tânărul rege Ştefan şi aderenţii săi se aflau într-o situaţie critică, fiind supuşi unei presiuni necruţătoare din partea trupelor regelui Bela şi ale aliaţilor săi. În timp ce Laurenţiu Kemény controla, practic, întreaga Transilvanie, o altă armată regală, aflată sub conducerea principesei Anna - văduva lui Rostislav Mihailovici - şi a fiului acesteia, Bela, cucerise cetatea Patak, luând în captivitate, cu această ocazie, întreaga familie a lui Ştefan (pe soţia acestuia, regina Elisabeta, împreună cu micul prinţ Ladislau şi surorile sale)[83] şi, de asemenea, cetatea *Borynka*[84], din comitatul Bereg, una dintre reşedinţele lui Ştefan în perioada anterioară războiului civil. Alte cetăţi apărate de partizanii regelui tânăr, între care *Fyzer*[85] din comitatul Abauj şi *Temethyn* [86] din comitatul Nitra, erau supuse asediului trupelor regale. În acelaşi timp, ţarul Vidinului Iakov Sventislav atacase şi, după toate aparenţele, îşi impusese controlul asupra Severinului[87] iar voievodul Litovoi, asociat cu acesta, întreprinsese, la rândul său, acţiuni armate împotriva teritoriilor aflate sub controlul regelui tânăr[88]. În acelaşi timp, aliaţii polonezi ai regelui Bela (Boleslaus Pudicus, ducele Cracoviei, şi principele Leszek cel Negru) au declanşat o ofensivă de amploare împotriva cneazului Daniil al Haliciului şi a nepotului acestuia Swarno, cneazul

[77] *DIR* II. 101-103, HD 339-340.
[78] *DIR* II. 94-95, 101-103; HD 331-333.
[79] *DIR* II. 118-119, *ZW* 105. *KMTL* 167.
[80] *DIR* II. 158-162, Jakó 325
[81] Printre care se numărau comitele Chyl de Câlnic (*DIR* II. 118-119, *ZW* 105) şi Andrei, fiul lui Ivancha (*DIR* II. 94-95, HD 331-333).
[82] *DIR* II. 158-162, Jáko 325: "*idem magister Petrus ex missione patris nostri sub castro Dewa contra Cumanorum exercitum viriliter dimicavit, quosdam ex eis captivando, quosdam autem perimendo, triumphalem reportavit victoriam, negotium patris nostri ibi feliciter inchoando*".
[83] *DIR* II. 158-162, Jáko 325.
[84] *Baranka*, Ucraina. *Loc. cit.*
[85] *Füzer*, cmt. Abauj, Ungaria, *DIR* II. 121-123, ZW 106-107; cetate aparţinând clanului Aba – E. Fügedi, *Castle and Society*, p. 48.
[86] *Temetvény*, cmt. Nitra, Slovacia. *Loc. cit.*
[87] *DIR* II. 133-135, Jáko 290.
[88] Este singura explicaţie care poate fi dată pentru ridicarea donjoanelor de la Mehadia şi Haţeg, imediat după încheierea războiului civil. V. discuţia la T. Sălăgean, *Expediţia magistrului Georgius Baksa împotriva voievodului Litovoi*, în curs de apariţie.

Vladimirului, care se numărau printre foarte puţinii sprijinitori externi ai regelui tânăr[89]. Singura excepţie de la această degringoladă generală o constituia Péter Csák, învingătorul de la Deva; acesta, însă, pare să nu fi deţinut suficiente forţe pentru a interveni fără întârziere în sprijinul tânărului rege asediat la Codlea, fapt care dovedeşte că armata regală aflată sub comanda lui Laurenţiu Kemény dispunea, într-adevăr, de efective considerabile.

În aceste condiţii, asediul Codlei dobândea, fără îndoială, o importanţă decisivă pentru destinul întregului război. Capitularea acesteia ar fi dus, mai mult ca probabil, la o încetare generală a rezistenţei pe celelate teatre de operaţiuni, în timp ce o eventuală victorie a lui Ştefan i-ar fi oferit acestuia şansa de a schimba cursul războiului în favoarea sa. Pentru Ştefan, asediul de la Codlea – numită de el, câţiva ani mai târziu, "*gură a morţii şi a nenorocirii*"[90] - a reprezentat un moment de cumpănă şi o adevărată piatră de încercare. El s-a constituit, în acelaşi timp, într-un foarte sever test al fidelităţii pentru baronii, cavalerii şi oştenii săi. Pe aceia care i-au rămas credincioşi în aceste momente critice, Ştefan nu îi va uita niciodată.

Asediul a început, pentru regele tânăr, sub auspiciile cele mai puţin favorabile. Părăsit de mulţi dintre baronii şi cavalerii săi, lipsit de sprijinul nobilimii locale[91], Ştefan pare să-şi fi pierdut aproape cu totul, în aceste momente, încrederea în propriile forţe şi în posibilitatea obţinerii victoriei[92]. Potrivit mărturisirii sale ulterioare (1268): "în afară de Dumnezeu, abia mai nădăjduiam în oameni"[93]. Printre baronii care i-au fost alături încă de la începutul asediului se numărau Alexandru, aristocrat cu vaste proprietăţi în părţile Budei, în fruntea propriului său detaşament armat, cu care participase şi la campaniile bulgare[94]; comitele Ponyth Miskolc, remarcabil oştean şi diplomat, provenind dintr-una dintre cele mai vechi familii aristocratice ale Ungariei[95]; Cosma, fiul comitelui Cosma din neamul Gutkeled[96]; comitele Mykud şi cei doi fii ai săi, fraţii Mykud şi Emeric din neamul Kökényes-Radnót[97]; Ioan şi Ştefan, fiii comitelui Gwd, nobili din părţile Slavoniei[98]; fraţii Dominic şi Toma, membri ai clanului Csák[99]; cei patru fii ai lui Mykud, nobil de Kachuz[100]; Iacob, fiul comitelui Emerich[101] şi, nu în ultimul rând, Andrei, fiul lui Ivancha[102], unul dintre cei mai bravi cavaleri aflaţi în serviciul regelui tânăr. Alături de Ştefan se aflau, de asemenea, nobili din teritoriile de la răsărit de Tisa, care se aflaseră sub controlul său încă din 1260 - magistrul Toma, fiul magistrului Gabriel, cu proprietăţi în comitatul Ugocea[103], Alexandru, fiul lui Durugh, aparţinând ramurii bihorene a clanului Gutkeled[104], fraţii Petru

[89] Iniţiate în 1265, printr-o campanie a lui Boleslav al Cracoviei în teritoriile controlate de Swarno, confruntările polono-haliciene au continuat şi pe parcursul anului următor. În bătălia decisivă de la *Zawychost* (2 iunie 1266), Leszek cel Negru l-a învins şi ucis pe Roman (Vasilko), fratele cneazului Daniil – *Rocznyk Małopolski* (*MPH*, III, p. 171), *Rocznik Franciszkański Krakowski* (*MPH*, III, 48), *Boguphali...Chronicon Poloniae* (*MPH*, III, 592), *Rocznik Świętokrzyski* (*MPH*, III, 75), *MPH*, III, 308. Protagoniştii polonezi ai acestui conflict sunt menţionaţi ca aliaţi ai regelui Bela în textul tratatului de pe Insula Iepurilor (23 martie 1266). În acelaşi timp, preferinţa manifestată de Ştefan faţă de comitatul Bereg, unde şi-a avut şi reşedinţa de iarnă în 1263/1264, pledează pentru legăturile sale cu Haliciul.

[90] *DIR* II. 108-110, *HO* VIII. 110-113.

[91] "*părăsindu-ne şi fugind mulţi baroni şi cavaleri ai noştri, precum şi toţi nobilii regatului nostru*" (*DIR* II. 94-95); "*ne aflam cu câţiva nobili, puţini la număr, şi cu unii credincioşi ai regatului nostru la Codlea*" (*DIR* II. 146, *CD* V/1. 238-241).

[92] *DIR* II. 91-92, *RA* 1873: "*credea că nu va putea împotrivi oştirilor tatălui său care-l urmăreau şi duşmanilor săi*" (Ladislau IV).

[93] *DIR* II. 108-110: "*în afară de Dumnezeu, abia mai nădăjduiam în oameni*"

[94] *DIR* II. 101-103.

[95] *DIR* II. 108-110, 133-135.

[96] *DIR* II. 112, HD 326.

[97] *DIR* II. 213-215, Jáko 368.

[98] *DIR* II. 148, HD 368-369.

[99] *DIR* II. 146.

[100] *DIR* II. 147, Zichy I. 28-32.

[101] *DIR* II. 127, HD 345-346.

[102] *DIR* II. 94-95

[103] *DIR* II. 166-167, Zichy I. 34-35.

[104] *DIR* II. 91-92.

şi Iacob, iobagi ai cetăţii Bihor[105] – sau din Transilvania propriu-zisă – comitele Chyl de Câlnic[106], Teel, fiul lui Ebl de Braşov[107], comitele Andrei de Geoagiul de Sus[108] –, alături de oamenii săi de casă, de funcţionari ai curţii sale şi de alţi oameni de condiţie inferioară: comitele Dumitru, fiul lui Andrei, slujitor personal al lui Ştefan[109]; Toma, mai târziu comite al hăitaşilor regali[110]; Dominic, fiul lui Andronic, de obârşie modestă (*de populi castri Zaladiensis*), funcţionar al vistieriei regelui tânăr[111] sau Marcel, fiul lui Iacob, iobag al cetăţii Vasvár, veteran al campaniilor din Bulgaria[112]. La puţin timp după ce Ştefan s-a refugiat între zidurile Codlei, împreună cu puţinii săi credincioşi, cetatea a fost atacată de o avangardă a armatei urmăritoare, aflată sub conducerea lui Conrad, fratele lui Laurenţiu Kemény. Acesta, decis să profite de deruta oamenilor lui Ştefan şi să pună capăt rezistenţei acestora printr-o acţiune hotărâtă, a făcut o tentativă de a lua cetatea cu asalt, fiind însă oprit, în faţa porţilor acesteia, de banul Alexandru al Severinului şi de oamenii săi[113]. În consecinţă, armata regală a instalat asediul, în pofida condiţiilor nefavorabile create de apropierea anotimpului friguros. Cel puţin prima parte a acestuia a reprezentat o foarte dificilă încercare pentru cei închişi în interiorul cetăţii.

Rândurile asediaţilor se răreau în permanenţă ca urmare a pierderilor înregistrate[114]. Ca urmare, străjile de zi şi de noapte au devenit o corvoadă greu de suportat; documentele ulterioare ale lui Ştefan nu vor uita să le menţioneze ca pe un merit special[115]. Datorită epuizării fizice şi a rănilor primite, cărora li se adăugau, fără îndoială, inerentele dificultăţi de aprovizionare, asediaţii au fost, cel puţin odată, pe punctul de a renunţa la luptă. Şansa lor a stat în faptul că tânărul rege nu dorea să-şi negocieze capitularea decât direct cu tatăl său, iar emisarul trimis la acesta din urmă cu mesajul de pocăinţă, Dominic, fiul lui Andrei, a căzut în mâinile lui Laurenţiu Kemény, care "l-a chinuit amarnic"[116]. Acest episod pare să fi reprezentat singura încercare de iniţiere a unor negocieri; în ceea ce-l priveşte pe Laurenţiu Kemény, pe care Ştefan îl va privi pentru mult timp ca pe unul dintre cei mai mari duşmani ai săi[117], este greu de crezut că asemenea tratative ar fi putut avea vreo şansă. Treptat, însă, gândurile la o eventuală capitulare îl vor părăsi pe Ştefan: partizanii săi de pretutindeni începeau să îşi strângă rândurile şi să sosească în ajutorul său.

Printre cei dintâi s-au numărat magistrul Pous şi fratele său Dominic, care, spărgând încercuirea, au pătruns în cetate în fruntea mai multor susţinători ai cauzei regelui tânăr[118]. Sprijinul cel mai consistent a venit însă din partea lui Péter Csák, care, după victoria de la Deva, parcursese un adevărat tur de forţă, aducându-i suveranului său o serie de servicii inestimabile. Îndreptându-se spre comitatul Bereg, unde Ştefan avea numeroşi credincioşi, el recucerise cetatea Borynka, la capătul unui asalt sângeros[119]. De pe aceste poziţii, în paralel cu recrutarea de oşteni, el iniţiase negocieri cu o serie de baroni nemulţumiţi din partida regelui Bela, reuşind să obţină eliberarea soţiei şi copiilor lui Ştefan pe garanţia acestora[120].

[105]*DIR* II. 105-106, Csáki 1/1. 10.
[106]*DIR* II. 118-119, ZW 105, Jakó 276.
[107]*DIR* II. 135-136, ZW 110-111.
[108]*DIR* II. 117-118. *Gyog, Gyogh superior*, astăzi Stremţ, jud. Alba, cf. Jákó, p. 391.
[109]*DIR* II. 121-123, HD 344-345.
[110] *DIR* II. 136; Wenczel VIII. 341-343 ("*comes liscianorum nostrorum*").
[111]*in officiis tavarnicorum*, *DIR* II. 126-127, Wenczel VIII, 306-308.
[112]*DIR* II. 107-108, *CD* IV/3. 468-469.
[113]*DIR* II. 101-103.
[114]Ştim, bunăoară, că Paul de Kachyz a fost ucis în timpul asediului, iar fratele acestuia Gaal a fost rănit la o mână, *DIR* II. 147. Au fost, de asemenea, răniţi Ioan şi Ştefan, fiii comitelui Gwd, *DIR* II. 148. Pierderi numeroase, neînregistrate de izvoare, trebuie să se fi produs printre oştenii de rând.
[115]"*veghile de zi şi de noapte*", *DIR* II. 91-92; "*au stat de pază cu credinţă lângă noi zi şi noapte*", *DIR* II. 105-106; "*străjile de noapte şi de zi*", *DIR* II. 94-95.
[116]*DIR* II. 121-123, HD 344-345.
[117]*DIR* II. 101-103, 121-123 etc.
[118]*DIR* II. 96-97, HD 335-336.
[119]*DIR* II. 158-162.
[120]*Loc. cit.* Este, totuşi, posibil ca acest episod să se fi petrecut după victoria de la Codlea, poate în primăvara 1265, v. *DIR* II. 133-135, unde eliberarea lor e considerată un merit al lui Ponyth Miskolc.

În continuare, revenind în Transilvania împreună cu fratele său Matei, în fruntea unei armate pe care o presupunem destul de numeroasă, el readusese la ordine ţinuturile săseşti, pentru a-şi face, apoi, apariţia în apropierea Codlei şi a iniţia operaţiuni de hărţuire împotriva armatei asediatoare[121]. Astfel, probabil la începutul iernii 1264/1265, situaţia militară începea să încline din nou în favoarea lui Ştefan. Cu toate că forţele sale nu le depăşeau încă pe cele ale lui Laurenţiu Kemény, asediatorul său devenea la rândul său, pe măsura trecerii timpului, un asediat într-o provincie care începea să-i fie ostilă. În acest moment, Ştefan a decis că erau întrunite condiţiile minim necesare pentru întreprinderea unei acţiuni decisive.

În deciderea rezultatului bătăliei care s-a dat sub zidurile Codlei, potrivit mărturiei ulterioare a lui Ştefan, diversiunea creată cu iscusinţă de comitele Ponyth Miskolc a avut un rol hotărâtor[122]. Simulând, după toate aparenţele, trecerea sa de partea asediatorilor, el a coborât în tabăra acestora, împreună cu câţiva credincioşi ai săi şi, *"cercetând voinţa şi cugetul lor, i-a dat în mâinile noastre* /ale regelui Ştefan, n. n./ *pentru a putea fi osândiţi şi ucişi"*[123]. Astfel, el *"a biruit atât prin puterea cât şi prin isteţimea sa oastea baronilor infideli"*[124]. Este foarte probabil că, din interiorul taberei asediatoare, comitele Ponyth a dat semnalul începerii bătăliei, moment în care a fost declanşată şarja impetuoasă a cavalerilor lui Ştefan, care au semănat panica în rândurile trupelor regale. În primele rânduri s-a aflat Andrei, fiul lui Ivancha, care i-a doborât cu lancea pe stegarul oştirii duşmane şi pe alţi doi cavaleri, iar apoi, străpungându-l cu lancea, l-a luat prizonier pe însuşi Laurenţiu Kemény, aducându-l în faţa lui Ştefan "în chip de dar ales"[125]. De asemenea Alexandru Gutkeled, fiul lui Durugh, care a doborât cu lancea un cavaler valoros şi i-a luat prizonieri pe "optsprezece dintre vitejii cei mai de seamă"[126], şi banul Alexandru al Severinului, care a ucis numeroşi duşmani cu lancea şi cu spada, iar pe mulţi alţii "i-a adus învinşi şi legaţi"[127]. Întreaga desfăşurare a bătăliei de la Codlea pare să se fi redus, de fapt, la această impetuoasă şarjă de cavalerie[128]. Intervenţia în luptă a trupelor conduse de fraţii Péter şi Matei Csák[129], care au închis căile de retragere ale învinşilor, a făcut din această victorie una desăvârşită, ea explicând şi numărul neobişnuit de mare al prizonierilor înregistraţi.

Ca urmare a victoriei de la Codlea şi a acţiunilor prealabile ale magistrului Péter Csák, regele Ştefan a reobţinut controlul asupra întregii Transilvanii şi, de asemenea, a comitatelor situate la nord-vestul acesteia (Sătmar, Bereg, Ung, Maramureş), care se număraseră, întotdeauna, printre bazele sale cele mai sigure[130]. Nu acelaşi lucru ar putea fi spus despre celelalte comitate de la răsărit de Tisa, între care Bihor şi Arad, asupra cărora autoritatea regelui Bela se exercita în continuare[131]. Această victorie a adus cu sine, în acelaşi timp, o sporire semnificativă a rândurilor susţinătorilor regelui tânăr, de partea căruia au trecut un număr de nobili care se menţinuseră, până atunci, în expectativă[132]. În orice caz, după campania din toamna anului 1264, epuizantă pentru ambele tabere, cea mai mare

---

[121] *Loc. cit.*

[122] *DIR* II. 108-110, 133-135

[123] *DIR* II. 108-110

[124] *DIR* II. 133-135

[125] *DIR* II. 94-95

[126] Pe care i-a adus în faţa regelui *"ca pe nişte vite sau viţei"* - *DIR* II. 91-92, 103-105

[127] *DIR* II. 101-103

[128] Participarea la această bătălie a iobagilor sau altor oşteni de rând nu este menţionată în nici una dintre diplomele regale, spre deosebire de alte lupte din cursul acestui război civil. Meritul victoriei pare, aşadar, să fi revenit exclusiv cavalerilor. V. şi *DIR* II. 96-97, 118-119, 121-123, 146, 213-215 etc.

[129] *DIR* II. 158-162

[130] La 31 octombrie 1265 Ştefan va emite un act la Beltiug (*Beltuk*), în comitatul Sătmar - *DIR* II. 78, *CD* IV/3 296-297.

[131] *DIR* II. 74-75, *HO* VI 130-132 (16 aprilie 1265), donaţie a regelui Bela către doi servienţi ai prepozitului de Arad, pentru serviciile militare ale acestora; *DIR* II. 76-77, *CD* IV/3 263-265 (17 oct. 1265) confirmare de către Bela a unei donaţii a episcopului Zosyma a Oradiei din 12 octombrie acelaşi an.

[132] Printre alţii un comite Petru, posesor al unei cetăţi în comitatul Gömör, cu servienţii acestuia (*DIR* II. 111-112) sau transilvănenii Petru şi Iacob de Gerend (*DIR* II. 124-125, *HO* VI 166-167), membri ai clanurilor Gutkeled şi Monoszló, *v. infra*.

parte a anului 1265 s-a caracterizat, din punct de vedere militar, printr-o relativă acalmie, tulburată doar de un atac lipsit de convingere al cumanilor regelui Bela sub comanda unui oarecare Menk, pe care fraţii Mykud şi Emerich Kökényes-Radnót l-au respins fără dificultăţi majore[133]. Este un semn de întrebare dacă acest armistiţiu nedeclarat a intervenit între cele două părţi ca urmare a semnalelor îngrijorătoare venite dinspre Dunărea de Jos, unde tătarii lui Nogai îşi manifestau din nou intenţiile agresive la adresa regatului maghiar, sau dacă, dimpotrivă, regele Bela nu aştepta decât ca această agresiune mongolă să se producă, pentru a-i oferi şansa de a lansa, cu sprijinul aliaţilor săi externi, o expediţie de amploare asupra Transilvaniei, învesmântată în haina onorabilă a unei cruciade. Pentru cea de a doua variantă par să pledeze atât curioasa dezertare a lui Nicolaus Sceuke, fiul comitelui Toma, care l-a trădat pe Ştefan, sustrăgându-i şi cele 300 de mărci de argint pe care acesta le destinase finanţării unei ambasade la tătari[134], cât şi faptul că regele Bela a obţinut de la noul papă Clement al IV-lea, la 25 iunie 1265, proclamarea cruciadei antitătare în Ungaria, Boemia, Polonia şi marcgrafiatul de Brandenburg, adică exact în ţările ai căror suverani se coalizaseră, în 1264, împotriva regelui tânăr[135]. Oricare ar fi fost însă intenţiile regelui Bela, spectrul ameninţării mongole a fost îndepărtat de Ştefan prin intermediul serviciilor diplomatice ale aceluiaşi comite Ponyth Miskolc, care şi-a pus încă odată în valoare, cu această ocazie, excepţionalele calităţi de negociator[136].

Noul succes diplomatic obţinut de Ştefan în raporturile sale cu Hoarda nu i-a lăsat regelui Bela decât alternativa reluării războiului civil. Oastea trimisă în toamna anului 1265 împotriva fiului său a fost pusă, de această dată, sub comanda fostului ban al Transilvaniei, Erney Akos, un bun cunoscător al regiunii şi un comandant militar experimentat. Acest atac nu l-a mai surprins însă pe Ştefan nepregătit. Trupele regelui tânăr, conduse de comitele Ponyth Miskolc[137] şi de fraţii Péter şi Matei Csák[138] - Ştefan însuşi nu a participat la această bătălie - au ieşit, pe neaşteptate, în întâmpinarea banului Erney undeva în apropierea Tisei, obţinând, din nou, o victorie concludentă. Printre eroii acestei bătălii s-au numărat Egidius Monoszló, Andrei, fiul lui Ivancha,[139], Péter Csák, care a fost grav rănit[140], şi, mai cu seamă, Mykud Kökényes-Radnót, care l-a luat prizonier pe însuşi comandantul armatei regale[141].

Victoria obţinută împotriva lui Erney Akos a fost, foarte probabil, factorul care l-a determinat pe Ştefan să preia iniţiativa şi să pregătească asaltul general asupra capitalei. După o perioadă de pregătire, necesară mobilizării generale a ambelor tabere, Ştefan şi-a început înaintarea către Buda, cu toate forţele de care dispunea, la sfârşitul iernii anului 1266[142]. Bătălia decisivă, una dintre cele mai reprezentative pentru această epocă a cavalerismului, s-a dat la Isaszég, în comitatul Pilis, nu departe de capitala regatului. Oastea regelui Bela, aflată sub comanda nominală a "tânărului duce Bela"[143] şi sub aceea

[133] *DIR* II. 213-215, *ZW* 137-139, Jáko 294. Probabil în primăvara anului 1265.

[134] *DIR* II. 108-110, *HO* VIII. 110-113: Ştefan însuşi îl acuză, aici, de înaltă trădare şi de intenţia de a face imposibile negocierile sale cu tătarii.

[135] Care nu este menţionat în textul bulei pontificale, fapt în măsură să ridice, de asemenea, anumite semne de întrebare - *DIR* II. 75-76, *HD* 324.

[136] El a suportat şi costurile soliei, indiciu concludent al dificultăţilor financiare în care se zbătea Ştefan - *DIR* II. 108-110, 133-135.

[137] *DIR* II. 108-110, 133-135.

[138] *DIR* II. 158-162

[139] *DIR* II. 94-95

[140] "*străpuns cu lancea şi tăiat cu sabia*", *DIR* II. 158-162

[141] *DIR* II. 119-120

[142] Datarea bătăliei de la Isaszeg în 1265, admisă de către o mare parte a cercetătorilor, este cu totul improbabilă: în cursul acestui an, autoritatea lui Bela era încă recunoscută la Arad şi Oradea; această ipoteză ar presupune o incredibilă aglomerare de operaţiuni importante, între care câteva bătălii generale, în intervalul oct. 1264 - mart. 1265; *DIR* II. 111-112 face evident faptul că războiul a avut două faze clar delimitate, separate de o perioadă de pace aparentă (întrucât documentul situează asediul de la Codlea în prima dintre acestea două faze, este imposibil ca el să se refere la primul şi la cel de-al doilea război civil).

[143] Identificat, în general, de istoriografia maghiară cu ducele Bela de Mačva - fiul cneazului Rostislav Mihailovici şi al ducesei Anna, fiica regelui Bela al IV-lea - pe baza informaţiilor conţinute într-un document emis de Ladislau al IV-lea în anul 1279, *ZW* 137-139, *DIR* II. 213-215. Celelalte documente referitoare la

operațională a comitelui palatin Henrik Köszegi, secondat de Henrik Preussel, comandantul cetății Buda, dispunând, se pare, de o considerabilă superioritate numerică, a reușit, inițial, să pună în dificultate trupele regelui tânăr. O formidabilă șarjă a cavaleriei regale[144] a străpuns rândurile cavaleriei ușoare și pedestrimii lui Ștefan, aflate sub comanda voievodului Transilvaniei, Nicolaus Gutkeled[145] și a noului *magister tavernicorum*, Egidius Monoszló[146], și s-a îndreptat către poziția în care se afla Ștefan însuși, intenționând capturarea sau uciderea acestuia. Unul dintre atacatori și-a frânt lancea într-un ornament metalic al șeii regelui tânăr, fiind apoi răpus de lancea acestuia[147]. Respingerea acestui asalt a fost datorată, în principal, luptătorilor din anturajul imediat al lui Ștefan, dintre care s-a remarcat cu deosebire Alexandru Gutkeled, fiul lui Durugh[148] și Mykud Kökényes-Radnót[149]. A urmat un contraatac devastator al cavalerilor regelui tânăr - în primele rânduri ale cărora s-au aflat Ponyth Miskolc[150], Péter Csák[151], banul Alexandru al Severinului[152], comitele Chyl de Câlnic[153], magistrul Pous[154], fiii comitelui Gwd[155] și, evident, Andrei fiul lui Ivancha[156] - care i-a adus acestuia victoria. Palatinul Henrik Köszegi a fost luat prizonier împreună cu cei doi fii ai săi[157], faimosul căpitan austriac Henrik Preussel și-a pierdut viața[158], iar tânărul duce Bela a părăsit în fugă câmpul de bătălie[159]. Pentru bătrânul rege Bela al IV-lea înfrângerea era, de această dată, una fără drept de apel.

3.7. Tratatul de pace din 1266. În pofida victoriei de la Isaszég, pacea încheiată la 23 martie 1266 a fost departe de a reprezenta un dictat al regelui tânăr. Moderația de care cele două părți au făcut dovadă s-a datorat, pe de o parte, epuizării resimțite, în egală măsură, de ambele tabere la capătul unui război civil îndelungat și sângeros dar, în același timp, și faptului că acest tratat nu mai ținea seama de animozitățile personale din interiorul familiei regale, el reprezentând, în realitate, o expresie a reglementării raporturilor dintre cele două partide aristocratice care finanțaseră și purtaseră de fapt războiul. Textul tratatului[160], promulgat de cele două părți sub garanția arhiepiscopului Filip de Strigoniu și confirmat de papa Clement al IV-lea la 22 iunie 1266[161], avea astfel în vedere, în principal, reglementarea raporturilor *juridice* dintre cele două *dominia* existente pe teritoriul Ungariei și, mai ales, dintre fiecare dintre cei doi regi, pe de o parte, și baronii și nobilii care optaseră pentru tabăra celuilat. Raporturile politice dintre *regnum Belae* și *regimen Stephani* - această distincție terminologică este singura care sugerează un statut formal subordonat al stăpânirii lui Ștefan[162] - și, de asemenea, delimitarea teritorială a celor două stăpâniri - care pare să fi

---

această bătălie se referă la acest personaj sub forma "*tânărul duce Bela*", fapt care ar sugera, mai degrabă, identificarea sa cu principele Bela, duce al Slavoniei, fratele și contracandidatul lui Ștefan la moștenirea coroanei Ungariei.

[144] *DIR* II. 124-125, *HO* VI 166-167, vorbește despre "puterea năpraznică" a atacului acesteia.

[145] *DIR* II. 108-109, *CD* IV/3 468-469. Au fost grav răniți, cu acest prilej, Marcel, fiul lui Iacob, iobag al cetății Vasvár, Petru și Iacob, iobagi ai cetății Bihor (*DIR* II. 105-106) și frații Petru și Iacob de Gerend (*DIR* II. 124-125, *HO* VI. 166-167).

[146] *RA* 1901 a.

[147] *ZW* 100-102, *DIR* II. 103-105

[148] *Loc. cit.*

[149] *DIR* II. 119-120

[150] *DIR* II. 108-110, 133-135.

[151] *DIR* II. 158-162; în pofida rănilor primite în lupta cu banul Erney, indiciu asupra intervalului relativ redus dintre cele două confruntări.

[152] *DIR* II. 101-103

[153] *DIR* II. 118-119

[154] *DIR* II. 96-97

[155] *DIR* II. 148

[156] *DIR* II. 94-95, *RA* 1869 - a doborât cu lancea trei cavaleri.

[157] *DIR* II. 94-95, 103-105. Unul dintre aceștia, Ioan, a fost capturat de magistrul Pous (*DIR* II. 96-97)

[158] *DIR* II. 158-162, 213-215,

[159] *DIR* II. 158-162.

[160] *DIR* II. 82-85, Theiner I 284-287.

[161] *DIR* II. 88-90, Theiner I 284-287.

[162] Trebuie menționat însă faptul că, în tratatul de la Pojon, o asemenea distincție nu putea fi regăsită.

reconfirmat, în principiu, linia de demarcaţie stabilită în 1262 - au constituit, fără îndoială, obiectul unor negocieri şi aranjamente separate încheiate în anii care au urmat. Învăţând din experienţa anului 1264, Ştefan şi-a luat, de această dată, toate măsurile de precauţie: bătrânul rege Bela îşi lua obligaţia de a garanta respectarea tratatului şi de către regina Maria, ducele Bela şi principesa Ana, eliminând astfel orice posibilitate de contestare a acestuia. În acest fel era confirmată, practic, trecerea în administrarea tinerei regine Elisabeta a tuturor posesiunilor deţinute, la răsărit de Dunăre, de soacra sa, regina Maria, posesiuni asupra cărora soţia lui Ştefan se înstăpânise, dealtminteri, încă din timpul desfăşurării războiului civil, în virtutea "dreptului de moştenire" (!?)[163]. Un statut cu totul special obţineau, prin acest tratat, baronii şi nobilii care posedau proprietăţi în jumătatea de regat aflată în stăpânirea taberei adverse. Părţile contractante le ofereau acestora nu doar garanţia formală a conservării proprietăţilor, oferită dealtfel şi prin tratatul din 1262, ci şi imunitatea completă a acestora. Aceste domenii erau exceptate de la dările şi obligaţiile de orice natură şi încetau de a mai fi supuse dreptului regal de găzduire. Desigur, aceste excepţări erau făcute doar faţă de acela dintre suverani care stăpânea partea respectivă a regatului; dar, în condiţiile în care aparatele administrative ale celor doi suverani nu îşi puteau exercita atribuţiile decât în comitatele supuse acestora conform prevederilor tratatului de pace, este evident că domeniile la care ne referim beneficiau, în realitate, de o completă autonomie. Aceste prevederi stau, în foarte mare măsură, la originea statutului cu totul excepţional al proprietăţilor deţinute de clanurile Csák şi Gutkeled în partea apuseană a regatului, sau de clanul Geregye în jumătatea sa răsăriteană. Ele au încurajat, de asemenea, într-o anumită măsură, noi pendulări ale baronilor şi nobililor între cele două tabere şi, în acelaşi timp, au impus celor doi suverani o atitudine extrem de tolerantă faţă de aristocraţie. Chiar dacă punerea în practică a acestor prevederi a ridicat, în realitate, o serie de probleme - regele tânăr Ştefan a aplicat-o doar în cazul domeniilor ereditare, el retrăgându-le, în schimb, "infidelilor" săi proprietăţile care constituiseră obiectul propriilor sale donaţii[164] - ele au reuşit să se impună în sistemul juridic al regatului, fiind reiterate în "constituţia nobiliară" din anul 1267.

În ansamblu, din punctul de vedere al lui Ştefan, victoria din 1266 reprezenta confirmarea statutului său de suveran asociat şi de moştenitor al Coroanei Ungariei şi, în acelaşi timp, îndepărta, în principiu, ameninţarea reprezentată de o eventuală desemnare ca succesor a fratelui său Bela. Cu toate acestea, întinsele proprietăţi intrate în stăpânirea acestuia din urmă - care îi asigurau, în realitate, încă din 1264, controlul asupra jumătăţii transdanubiene a regatului -, ca şi statutul său princiar şi susţinerea politică internă şi externă de care se bucura, i-ar fi putut crea lui Ştefan serioase complicaţii în momentul preluării efective a succesiunii.

4. REGIM POLITIC SI TRANSFORMĂRI SOCIALE

4.1. De-a lungul întregului interval 1260-1270, regele tânăr al Ungariei nu a dispus de o *reşedinţă* stabilă. Până în anul 1266 (al încheierii celui de-al doilea război civil şi, de asemenea, al dispariţiei singurului sprijinitor extern al lui Ştefan de până în acel moment, cneazul Daniil al Haliciului) el pare să fi acordat predilecţie comitatelor din nord-estul Ungariei, situate în apropierea frontierei rutene. Astfel, la 4 iulie 1261 regele tânăr se afla la Sălacea (*Zoloch*)[165], localitate colonizată cu oaspeţi germani care dispuneau de privilegii speciale din partea sa[166]; în februarie 1263, el se afla la Oradea[167], pentru ca în lunile aprilie şi mai ale aceluiaşi an prezenţa sa să fie atestată la Patak[168] şi, respectiv, la mănăstirea

[163] *DIR* II. 72-73, HD 327.
[164] *DIR* II. 96-97, HD 335-336; *DIR* II. 118-119, *ZW* 105.
[165] *DIR* II. 35; Zichy I. 11-12
[166] *DIR* II. 33-34; ZW 26; HD 296-297
[167] *RA* 1798
[168] *RA* 1800

Szakolyi (*Zokol*) din comitatul Szabolcs[169]. Crăciunul anului 1263 a fost petrecut de Ştefan, împreună cu curtea sa, undeva în comitatul Bereg (probabil la *Baranka*), printre invitaţii săi numărându-se şi episcopul Zosyma al Oradiei[170], pentru ca în vara anului 1264[171] el să se retragă în Transilvania, pentru a pregăti războiul împotriva tatălui său. În sfârşit, la 31 octombrie 1265, după depăşirea fazei critice a celui de-al doilea război civil, Ştefan emitea un act de la Beltiug (*Beltuk*)[172], în comitatul Sătmar. În ceea ce o priveşte pe regina Elisabeta, chiar dacă, în timpul celui de-al doilea război civil ea îşi şi-a căutat refugiul, împreună cu copiii ei, între zidurile cetăţii Patak[173], o serie de indicii ne determină să presupunem că reşedinţa sa permanentă se afla, de fapt, la Satu Mare. Domeniile regale din acest comitat intraseră, dealtfel în proprietatea sa[174], iar parohul Sătmarului, Egidius, era capelanul tinerei regine[175]. Asemeni Sălacei şi Dejului, Sătmarul fusese luat de către Ştefan sub protecţia sa, tânărul rege încurajând extinderea colonizării sale cu oaspeţi germani; în schimbul largii autonomii administrative şi judiciare care le fusese conferită, aceştia aveau obligaţia de a participa la război în oastea sa şi de a lupta alături de el[176].

După victoria obţinută în cel de-al doilea război civil, itinerariul lui Ştefan a acoperit o arie ceva mai largă, el continuând să manifeste, însă, o anumită predilecţie pentru comitatele din nord-est[177]. Aceste regiuni – şi, mai cu seamă, terenurile de vânătoare din Maramureş - au continuat să se numere printre preferatele sale, chiar şi după încoronarea sa din 1270. Aici, regele Ştefan al V-lea şi-a petrecut, dealtfel, cele din urmă sărbători de iarnă ale vieţii sale (1271/1272)[178]. În ceea ce priveşte prezenţa lui Ştefan în Transilvania, aceasta pare să fi fost mai degrabă sporadică, cu excepţia perioadei critice a celui de-al doilea război civil. Referinţele făcute de el la perioada asediului de la Codlea par să indice faptul că Ştefan considera Transilvania ca fiind o provincie neatractivă şi izolată, situată, în orice caz, în afara Ungariei propriu-zise. Este posibil ca el să-şi fi inspectat "ducatul" în 1261 şi, ocazional, în cei doi ani care au urmat. Cât despre perioada care a urmat celui de-al doilea război civil, indiciile referitoare la prezenţa sa în această provincie lipsesc cu desăvârşire. Printre reşedinţele sale temporare din aceste regiuni se puteau afla, mai cu seamă, localităţile care beneficiau de un statut asemănător aceluia al Sătmarului şi Sălacei: printre acestea se numărau atât Dejul, la care ne-am referit deja, cât şi Clujul, proprietate regală colonizată, în preajma anului 1261, cu oaspeţi germani[179]. În aceeaşi categorie a localităţilor "sigure" se înscriau, de asemenea, Bonţida, dăruită de Ştefan unui apropiat al său care a iniţiat acolo, în 1263, un program de colonizare asemănător[180], şi Dăbâca, cetate care s-a aflat, în permanenţă, sub controlul unor demnitari de maximă încredere ai regelui tânăr[181]. Aceste localităţi se înscriu însă, după cum se poate observa, în interiorul unei arii destul de restrânse din nord-vestul provinciei.

4.2. Curtea regală. Dacă în primii ani care urmaseră instalării lui Ştefan în Transilvania structurile politice şi administrative aflate în subordinea sa mai cuprindeau, într-o destul de mare măsură, oameni care îşi păstraseră ataşamentul faţă de regele Bela, în

[169] *RA* 1801
[170] *DIR* II. 58-59; Zichy I. 12-13.
[171] După 22 iunie, când prezenţa sa este consemnată la Sáros, *RA* 1833 a.
[172] *DIR* II. 78; *CD* IV/3. 296-297.
[173] *DIR* II. 158-162; *HD* 388-391.
[174] *DIR* II. 72-73; HD 327.
[175] *DIR* II. 70-71; *CD* VI/2. 388-389.
[176] *DIR* II. 33-34, 497; ZW 26 (cca. 1261). În 1271, după încoronarea lui Ştefan, oaspeţii din Sătmar vor deveni beneficiarii unei considerabile lărgiri a privilegiilor lor, *DIR* II. 137-139; *CD* IV/3. 206-208.
[177] Sáros, iul. 1267 (*RA* 1865); Ugocsa, aug. 1267 (*RA* 1866); Patak, dec. 1267 (*RA* 1874) şi 1268 (*RA* 1886).
[178] *DIR* II. 145, HD 360-361 (31 decembrie 1271); *DIR* II. 147, *CD* V/1. 210-211 (*in Maramorisio*, 6 ianuarie 1272). La 9-10 februarie, regele se afla la Sáros (*RA* 2154-55).
[179] Singura informaţie asupra acestei colonizări este prezentă într-un act al lui Carol Robert din anul 1316, *DIR* II. 251-253, 413-415; ZW 319-320. Putem presupune că oaspeţii din Cluj au primit privilegii similare acelora din Sălacea, Sătmar şi Dej, însă la o dată ulterioară acestora din urmă.
[180] *DIR* II. 52; *HO* V. 40
[181] Ponyth Miskolc, Mykud Kökényes-Radnót etc.

perioada de după 1266 el se va înconjura doar de baroni şi nobili a căror fidelitate fusese verificată pe parcursul confruntărilor cu tatăl său. Astfel, o mare parte a demnitarilor menţionaţi în această epocă fac parte din categoria marilor figuri ale războiului civil: Ponyth Miskolc, ban de Severin până în c. 1266, va deveni ulterior *comite de Dăbâca*[182]; Mykud Kökényes-Radnót, comite de Dăbâca, şi fiul acestuia, cu acelaşi nume, ridicat până la demnitatea de ban de Severin; Andrei, fiul lui Ivancha, model al cavalerului neînfricat, de o credinţă desăvârşită faţă de suveranul său, pe care îl servise încă din perioada invaziei mongole[183], va fi instalat în funcţia de "portar" (*ianitor*) al curţii sale[184], care, în această perioadă, trebuie să fi fost echivalentă aceleia de şef al gărzii personale a regelui; Alexandru, fiul lui Durugh, din neamul Gutkeled, se va permanentiza în funcţia de *comite de Szabolcs*; celălalt Alexandru va exercita de asemenea, în diferite perioade, funcţia de ban al Severinului. Numărul mare de *bani ai Severinului* menţionaţi în timpul domniei sale (Laurenţiu Kemény, Alexandru, Ponyth Myskolc, Mykud Kökényes-Radnót, Jula, Ugrinus Csák) constituie indicatorul unei fluctuaţii explicabile, probabil, prin disponibilitatea redusă a membrilor clasei aristocratice de a-şi angaja resursele în susţinerea unei asemenea misiuni pe durate de timp prea îndelungate. În ceea ce priveşte demnitatea de *palatin*, titularii acestei funcţii par să fi fost selecţionaţi din interiorul unui cerc foarte restrâns de apropiaţi ai regelui tânăr: dacă în 1266 această funcţie, asociată aceleia de *comite de Bács* şi de *Sibiu*, era exercitată de un anume Dominic[185], în 1268 titularul ei va deveni Benedict, care o va deţine în acelaşi timp cu acelea de jude al curţii regale şi *comite de Sibiu*[186]. Nu este, dealtfel, singurul moment în care oficiile de palatin şi *jude al curţii regale* sunt reunite sub conducerea unuia şi aceluiaşi demnitar: aceeaşi situaţie putea fi întâlnită în 1262, când, însă, numele deţinătorului acesteia nu este menţionat. În 1264-1266, funcţia de jude al curţii regale va fi exercitată de Baas, *comitele de Gömör* - care pare s-o fi păstrat până în preajma anului 1270[187]. În 1265, *tezaurarul* lui Ştefan era Laurenţiu Aba, fostul voievod al Transilvaniei[188]; probabil în cursul aceluiaşi an, însă, responsabilitatea finanţelor regale îi va fi încredinţată lui Egidius Monoszló.

Membrii familiei Monoszló s-au numărat, dealtfel, printre marii favoriţi ai lui Ştefan, ei ajungând să deţină o serie de responsabilităţi de cea mai mare importanţă la curtea acestuia. Ascensiunea lor s-a făcut remarcată în anii care au urmat celui de-al doilea război civil, ea fiind cu atât mai ieşită din comun, cu cât familia Monoszló, originară din comitatul Baranya, nu făcea propriu-zis parte din rândurile înaltei aristocraţii. Dacă numele acestei familii avea, la mijlocul secolului al XIII-lea, o oarecare rezonanţă în regatul Ungariei acest lucru era datorat, aproape în exclusivitate, meritelor militare ale banului Thoma Monoszló, participant la cruciada regelui Andrei al II-lea (1217-1218) şi la expediţiile împotriva Haliciului. Fiul banului Thoma, Gregorius II Monoszló, căsătorit cu o nobilă din familia Bő, deţinea, în 1255, demnitatea de comite de Caraş[189]; în această calitate el s-a numărat, foarte probabil, printre protagoniştii campaniilor balcanice, desfăşurate în sprijinul lui Rostislav Mihailovici. Meritele militare ale comitelui Gregorius şi ale fiilor săi au fost din nou puse în evidenţă în cursul celei de-a doua faze a războiului civil din 1264-66, în care membrii clanului Monoszló şi-au adus contribuţia la victoria regelui tânăr[190]. Nu va fi surprizător faptul că liderului familiei îi va fi încredinţată, după 1267, funcţia – foarte importantă pentru raportul de forţe dintre cele două tabere aflate în conflict – de *jude al cumanilor*[191].

[182] *DIR* II. 108-110 (1267)
[183] Kosztolnyik, *Thirteenth Century*, p. 191; *CD* IV/2. 54.
[184] *DIR* II. 94-95
[185] *DIR* II. 90; Wenczel VIII. 147-148
[186] *DIR* II. 113.
[187] *DIR* II. 70-71, *CD* VI/2. 388-389; *DIR* II. 91, *CD* IV/3. 322-330.
[188] *DIR* II. 73
[189] J. Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Budapest, 1900, p. 834-835.
[190] *RA* 1901 a.
[191] în care este atestat în 1269 – Karácsonyi, *loc.cit*; *HO* VII. 115

Chiar dacă, câțiva ani mai târziu, această funcție își va pierde importanța specifică, ea fiind anexată aceleia de comite palatin, în această perioadă a divizării regatului titularul ei avea foarte dificila misiune de a-i păstra pe cumani sub controlul regelui tânăr și de a împiedica o nouă captare a lor de către tabăra aristocratică grupată în jurul regelui Bela. Am văzut, dealtfel, că autoritatea regelui tânăr asupra cumanilor, obținută ca urmare a tratatului de la Pojon, fusese una instabilă: în 1264/1265 aceștia nu numai că îl părăsiseră în momentul decisiv al confruntării cu tatăl său, dar luptaseră chiar împotriva lui. Pacea de pe Insula Iepurilor nu pare să fi adus, în mod automat, revenirea cumanilor în subordinea regelui tânăr[192], chiar dacă acesta a făcut eforturi pentru a-i readuce la ordine – unul dintre protagoniștii acestora fiind nimeni altul decât Egidius Monoszló[193] – și pentru a infiltra în rândurile lor proprii săi oameni de încredere[194]. Revenirea cumanilor sub autoritatea sa, care a constituit, probabil, una dintre consecințele politice ale marii congregații din 1267, trebuia, astfel, să fie însoțită și garantată prin crearea unei demnități regale care avea rolul de a permite supravegherea atentă a acestora.

Dacă numirea comitelui Gregorius II Monoszló în funcția de jude a cumanilor nu pare să se fi produs înainte de sfârșitul anului 1267, ascensiunea celor trei fii ai acestuia – care aveau, cu toții, vârste apropiate de aceea a regelui Ștefan - a început la scurt timp după încheierea celui de-al doilea război civil. Astfel, numirea lui Egidius Monoszló în funcția de tezaurar al lui Ștefan era deja un fapt împlinit în momentul luptei de la Isaszég (1266)[195], iar instalarea lui Gregorius III Monoszló în oficiul de tezaurar al reginei Elisabeta, deși atestată câțiva ani mai târziu[196], ar putea fi datată în aceeași perioadă. Astfel, cei doi frați vor deține, până la moartea protectorului lor, întreaga responsabilitate a finanțelor regale. Cât despre mezinul familiei, Péter Monoszló, destinat de tatăl său, potrivit obiceiurilor timpului, unei cariere ecleziastice, acesta va exercita, începând cu anul 1266, demnitatea nu mai puțin importantă de conducător al cancelariei lui Ștefan[197], pentru ca în 1270 să fie instalat, prin voința regală, în scaunul episcopal al Transilvaniei.

4.3. La rândul lor, ceilalți trei predecesori ai lui Péter Monoszló în fruntea *cancelariei* regelui tânăr – oameni cu o temeinică pregătire ecleziastică, aparținând unor familii dintre cele mai importante – s-au bucurat, ca urmare a exercitării funcției de vice-cancelari și a familiarizării lor cu meandrele curții și politicii regale, de o carieră ecleziastică spectaculoasă, pe care și-o vor încheia, cu toții, în fruntea arhiepiscopiei de Strigoniu. Ei se vor succeda, pe rând, în cel mai important scaun arhiepiscopal al Ungariei vreme de nu mai puțin de un sfert de secol (1274-1298), fie și numai acest detaliu fiind în măsură să sublinieze remarcabila influență pe care generația ridicată în jurul lui Ștefan al V-lea o va exercita asupra destinelor regatului în epoca ultimilor Arpadieni. Cel dintâi vice-cancelar al lui Ștefan, a cărui vechime în serviciul acestuia data cel puțin din perioada în care acesta era duce al Styriei[198], a fost un anume *Benedict*, originar din comitatul Zala, unde atât el însuși, cât și familia sa stăpâneau proprietăți și dispuneau de servienți[199]. În intervalul 1260-1263, Benedict a exercitat, în paralel, și funcția de prepozit al Sibiului, pentru ca în 1263, cu acordul arhiepiscopului de Strigoniu, să își opereze transferul în fruntea prepoziturii Aradului. Aceste demnități ecleziastice îl transformau, din punctul de vedere al ierarhiei

[192] Din a a doua parte a anului 1266 până la începutul lui 1268 calitatea de *dominus Cumanorum* nu figurează în titulatura lui Ștefan, v. I. Szentpétery, *V. István ifjabbkirálysága*, în *Századok*, LV, 1921, 1-5, p. 82.

[193] *RA* 1901 a.

[194] În 1266, Ștefan îl introducea pe credinciosul său, comitele Parabuch, în posesia unor domenii ale cumanilor din neamul Borchol, cu acordul hanului Keyran, conducătorul acestora. - *DIR* II. 81-82; Ortvay 3-4; *RA* 1856, 1876. Respectivele proprietăți fuseseră acordate cumanilor de către regele Bela.

[195] *RA* 1901 a

[196] În anul 1272 – *DIR* II. 149-150, ZW 116-117. Nu există mențiuni anterioare referitoare la această funcție.

[197] *vicecancellarius*, titlul de cancelar revenindu-i, formal, arhiepiscopului de Calocea.

[198] El este atestat în calitate de *notar* al moștenitorului tronului încă din 1258 - Kosztolnyik, *Thirteeenth Century*, p. 191; Wenczel VII. 486: "*...fratres magistri Benedicti, Notarii aulae karissimi filii nostri regis Stephani*" - dar vechimea sa în această funcție pare să fi fost mai mare

[199] *DIR* II. 74-75; *HO* VI. 130-132.

diecezane, într-un subordonat al arhiepiscopului de Strigoniu, care deţinea şi titlul onorific de cancelar al regelui Bela, în timp ce calitatea sa de vice-cancelar al regelui tânăr îi impunea subordonarea faţă de arhiepiscopul de Calocea, titularul oficial al cancelariei acestuia. Jurământul său de credinţă faţă de arhiepiscopul de Strigoniu, depus la instalarea sa în fruntea prepoziturii Aradului, reflectă cu destulă claritate marja redusă de libertate de care se putea bucura Benedict[200]. În momentul izbucnirii celui de-al doilea război civil, el s-a văzut pus în situaţia de a alege între fidelitatea faţă de seniorul său şi datoria sa faţă de Biserică, în condiţiile în care, să nu uităm, papa Urban al IV-lea îşi manifestase deschis sprijinul faţă de regele Bela. Nu este de mirare că, în aceste condiţii, Benedict a abandonat, în 1264, cauza lui Ştefan[201], care s-a văzut nevoit să recurgă la serviciile unui alt vice-cancelar. De această dată, tânărul rege se va dovedi însă destul de consecvent în a se orienta către tineri care, deşi aparţinând ordiului ecleziastic, să nu deţină în cadrul acestuia nici un fel de responsabilităţi care ar fi putut interfera cu propria sa autoritate.

În aceste condiţii, noul său vice-cancelar a devenit Lodomerius, cel care va deveni, mai târziu, unul dintre iluştrii arhiepiscopi ai Strigoniului (1278/79-1297/8). Problema originii sale constituie, încă, un subiect controversat. Ipoteza înrudirii sale cu familia Monoszló[202] pare, astăzi, dificil de argumentat. În schimb, este posibil ca strânsele sale relaţii cu clanul Borsa, care îi va datora ascensiunea în rândurile înaltei aristocraţii, să fi fost bazate pe o relaţie de înrudire. Pe de altă parte, este greu de crezut că această familie de importanţă locală, cu o poziţie încă foarte modestă în preajma anului 1260, l-ar fi putut propulsa în poziţia de canonic al bisericii din Veszprém (1257-1260), şi i-ar fi putut finanţa, în continuare, studiile la Bologna (c.1260-1263). Originea lui Lodomerius ar trebui, astfel, căutată în rândurile familiilor aristocratice înrudite prin alianţă cu clanul Borsa, ai căror reprezentanţi s-au situat, după 1265, în tabăra regelui tânăr. Lodomerius a exercitat atribuţiile de vice-cancelar timp de nu mai mult de doi ani (1264-1266), care au reprezentat, însă, pentru Ştefan, cea mai critică perioadă a domniei sale. În aceste condiţii, răsplătirea sa a reprezentat, pentru regele tânăr, o opţiune firească. În 1266, Lodomerius a fost instalat în scaunul episcopal al Oradiei, devenit vacant ca urmare a morţii episcopului Zosymas (1265), el obţinându-şi, însă, confirmarea în această funcţie – a cărei întârziere s-a datorat, foarte probabil, opoziţiei regelui Bela - abia în anul 1268.

În sfârşit, predecesorul imediat al lui Péter Monoszló în fruntea cancelariei regelui tânăr a fost Nicolaus Kán prepozit al capitlului din Alba Iulia[203], care îşi păstrase credinţa faţă de regele tânăr, refuzând să se alăture, din acest punct de vedere, celorlaţi membri ai familiei sale. Acest cleric aristocrat – războinic, ambiţios şi aventurier – a fost acela care, datorită trecerii de care se bucura la curtea lui Ştefan, a reuşit să obţină, în 1267, restituirea unora dintre proprietăţile transilvănene care aparţinuseră străbunicului său, banul Gyula Kán[204]. Cu toate acestea, stagiul său în calitatea de cancelar al regelui tânăr a fost unul de scurtă durată[205], el reprezentând, foarte probabil, doar o soluţie de provizorat.

4.4. Voievodatul Transilvaniei. În privinţa celui dintâi voievod al Transilvaniei din epoca ducatului lui Ştefan, Ladislau (I.) Kán (1261-1264/65), informaţiile documentare sunt relativ sărace. Este cunoscut faptul că, în această perioadă agitată, el a jucat un rol militar în cadrul campaniilor din Bulgaria, în sprijinul lui Iakov Sventislav[206]. În 1264, împreună cu

[200]El datora supunere, din toate punctele de vedere, arhiepiscopului de Strigoniu, excepţie făcând doar eventualele acţiuni îndreptate împotriva propriului său ordin, care era, foarte probabil, cel dominican - *DIR* II. 50; *CD* IV/3. 164-165

[201]Opţiunea lui Benedict fusese, fără îndoială, una impusă de necesităţi. Ştefan trebuie să fi înţeles foarte bine acest lucru din moment ce, după încoronarea sa din 1270, el îl va numi, din nou, pe prepozitul Aradului în funcţia de vice-cancelar al curţii regale.

[202]J. Karácsonyi, în *Századok* 44 (1910), p. 1-24.

[203]Prima atestare 1265 - *DIR* II. 71-72; *HO* VI. 134-135. Venirea sa în Transilvania şi instalarea în această funcţie s-au produs, probabil, în timpul voievodatului lui Ladislau Kán (1260-1264).

[204]*DIR* II. 97-98; ZW 528. Nicolaus este fiul lui Jula (Gyula) Kán, fratele voievodului Ladislau.

[205]Menţionat cu o singură ocazie, în 1266 - *DIR* II. 90; Wenczel VIII. 147-148. Poartă titlul de *cancellarius*.

[206]*DIR* II. 124-125; Jakó 284.

fratele său Gyula, el i-a determinat pe cumani să treacă de partea regelui Bela şi, în fruntea acestora, a declanşat cea dintâi acţiune militară împotriva regelui tânăr din cursul celui de-al doilea război civil. După înfrângerea lor la Deva, de către oastea lui Péter Csák, fraţii Ladislau şi Gyula Kán nu par să mai fi avut vreo contribuţie la istoria acestui conflict. Este, însă, în afara oricărei îndoieli faptul că fraţii Kán dispuneau, în Transilvania, de proprietăţi considerabile, o parte a acestora fiind recuperată în 1267, după cum am arătat, de Nicolaus Kán, fiul lui Gyula. Originea acestor domenii cobora cel puţin până la începutul secolului al XIII-lea, când bunicul lor, banul Gyula, exercitase şi funcţia de voievod[207]. Alte proprietăţi au fost obţinute de către fraţii Kán în chiar perioada prezenţei lor în Transilvania: în 1263, Gyula obţinea, din partea regelui Ştefan, o masivă donaţie de proprietăţi din comitatul Alba şi de la limitele provinciei Sibiului[208] şi este de presupus că şi Ladislau, în calitatea sa de voievod, va fi beneficiat din plin de munificenţa regală. Chiar dacă o importantă parte a acestor proprietăţi a fost, fără îndoială, confiscată de Ştefan după 'trădarea' din 1264, prezenţa lui Nicolaus Kán în anturajul său şi exercitarea, de către acesta, a funcţiei de prepozit al capitlului din Alba Iulia a avut consecinţa de a salva de la înstrăinare o parte posesiunilor transilvănene ale familiei sale.

Succesorul lui Ladislau, Nicolaus Gutkeled (1265-1270), aparţinea, de asemenea, uneia dintre cele mai puternice familii aristocratice din regatul Ungariei. Fiu al lui István Gutkeled, fost palatin, ban al Slavoniei şi guvernator al Styriei, Nicolaus deţinuse, înainte de a trece în tabăra susţinătorilor lui Ştefan în cursul celui de-al doilea război civil, funcţia relativ minoră de comite de Kalnik (Croaţia, 1262-1264). Comandant al armatei Transilvaniei în lupta de la Isaszég, el a deţinut ulterior, asemeni predecesorului său, responsabilităţi majore în organizarea campaniilor din Bulgaria[209]. Nicolaus Gutkeled nu a fost singurul membru al familiei sale intrat, după 1264, în serviciul regelui Ştefan. Fratele său Joachim Gutkeled, fost paharnic al regelui Bela în 1263[210], a manifestat aceeaşi opţiune politică, fiind instalat de către regele tânăr în posesia domeniilor Mehadia şi Haţeg[211] - ultimul dintre acestea scos, în această perioadă, de sub stăpânirea lui Litovoi, ca o consecinţă a poziţiei adoptate de voievodul oltean în cursul ultimului război civil[212]. Joachim Gutkeled a ridicat, pe aceste domenii, la date foarte apropiate, două cetăţi ale căror donjoane, cu o planimetrie similară, trădează aportul unor constructori originari din provinciile occidentale ale regatului[213]. Pe lângă faptul că mărturiseşte existenţa, în zonă, a unei situaţii măcar potenţial conflictuale, ridicarea acestor fortificaţii presupune, de asemenea, exercitarea de către Joachim Gutkeled a unor atribuţii militare aflate în legătură cu apărarea frontierei. Un alt frate al lui Nicolaus, Paul Gutkeled, va obţine în aceeaşi perioadă, prin bunăvoinţa regelui Ştefan[214], recunoaşterea dreptului de a încasa vama sării la Arieşul de Câmpie (*Oronos*), drept pe care membrii familiei sale îl acaparaseră în perioada imediat următoare invaziei mongole[215].

---

[207] În anii 1201, 1214, *KMTL* 193. Printre proprietăţile sale se putea număra şi *terra Obruth* - *DIR* II. 139; ZW 111-112.

[208] *DIR* II. 51-52; ZW I. 89-90

[209] *DIR* II. 124-125; Jakó 284.

[210] *KMTL* 304.

[211] *CD* V/2. 447-449; Jakó 359.

[212] T. Salagean, *Expediţia magistrului Georgius Baksa împotriva voievodului Litovoi*, în curs de apariţie.

[213] V., în acest sens, opinia lui A.A. Rusu, *Cetatea Haţegului. Monografie istorică şi arheologică*, în *Sargetia*, XVI-XVII, 1982-1983, p. 341. Asupra donjonului de la Mehadia v. Şt. Matei, *Aspecte ale arhitecturii de fortificaţii în Banat în perioada feudalismului timpuriu*, în Mircea Ţoca (coord.), *Studii de istorie a artei*, Cluj-Napoca, 1982, p. 110-113.

[214] *DIR* II. 390-391; Wenczel V. 66-68.

[215] În anul 1246 (Jakó 202-203), membrii clanului Gutkeled, printre care se număra şi palatinul István, deţineau proprietăţi întinse în zonă. Veniturile vămii de la Arieşul de Câmpie reveniseră, înaintea marii invazii, mănăstirii Sf. Benedict de lângă râul Gran, care a reclamat, fără succes, înstrăinarea acestora la 8 noiembrie 1256 (Jakó 220).

Exercitarea de către Nicolaus Gutkeled, în paralel cu atribuţiile de voievod al Transilvaniei, şi pe acelea de comite de Solnoc[216] a impus, cel târziu în această perioadă, apariţia demnităţii de *vicevoievod* al Transilvaniei, care o înlocuia pe aceea, mai veche, de *viceiudex wayuode* (vice-judecător al voievodului)[217]. Restricţiile impuse activităţii vice-judelui voievodal ca umare a privilegiilor dobândite de diferite comunităţi[218] făceau necesară atât extinderea atribuţiilor acesteia, cât şi adoptarea, în consecinţă, a unei noi titulaturi, faţă de care limitările anterioare să devină inoperante. Principalele atribuţii ale vicevoievodului erau, în consecinţă, cele judiciare, acest demnitar preluând însă, în acelaşi timp, şi obligaţiile care îi reveniseră anterior voievodului în calitatea de comite de Alba. Unul dintre cei dintâi probabili deţinători ai acestei funcţii a fost acela care l-a reprezentat, la 20 nov. 1266, pe regele tânăr la adunarea judiciară comună a baronilor din cele două jumătăţi a regatului, instituită în conformitate cu prevederile tratatului de la Pojon (1262). Acest personaj, purtător al titulaturii de "voievod", este desemnat, din păcate, în singurul document care ne oferă informaţii asupra evenimentului respectiv, doar cu iniţiala L., fapt care ridică, desigur, anumite probleme în privinţa identificării sale[219]. Participarea sa la adunarea din Insula Sf. Fecioare a fost datorată, fără îndoială, specializării sale juridice, celălat reprezentant al lui Ştefan la această adunare fiind nimeni altul decât magistrul Baas, judele curţii regale.

Cu excepţia cazurilor deja citate ale Haţegului şi Mehadiei şi a mai vechilor posesiuni din comitatul Solnoc, nu există nici un alt indiciu asupra obţinerii de către membrii clanului Gutkeled a unor proprietăţi în Transilvania. Prezenţa lor în această provincie este, dealtfel, strict limitată, din punct de vedere cronologic, la perioada "exilului" moştenitorului tronului în răsăritul regatului. După încoronarea lui Ştefan al V-lea ca rege unic al Ungariei (1270) interesul membrilor principalei ramuri a clanului Gutkeled s-a îndreptat către exercitarea unor dregătorii importante la curtea regală sau în fieful lor tradiţional, banatul Slavoniei[220].

4.5. Reforme administrative şi consecinţe sociale. Politica de desfiinţare a vechilor structuri administrative ale comitatelor, dusă cu consecvenţă de Ştefan încă de la începutul anilor 1260 şi accelerată în anii de după cel de-al doilea război civil, nu era decât o consecinţă logică a agoniei în care intraseră, de câteva decenii, structurile militare ale castrelor regale. Dacă în domeniul militar transformările fuseseră iniţiate încă din perioada voievodatului lui Laurenţiu Aba, rosturile administrative ale iobagilor de cetate şi ale funcţionarilor subordonaţi comiţilor curiali au fost înlăturate, în Transilvania, în epoca ducatului lui Ştefan. Astfel, dacă anul 1263 înregistrează, în această provincie, cea din urmă semnalare a udvornicilor regali[221], din 1266 deţinem ultimul exemplu al exercitării de către un iobag de cetate a însărcinării de martor al regelui la punerea în posesie a unei proprietăţi[222]. În sfârşit, cea din urmă menţionare a acordului comunităţii iobagilor faţă de donarea unei proprietăţi a cetăţii Alba (1274)[223] depăşeşte cu puţin cadrul domniei lui Ştefan al V-lea, ea părând să marcheze o efemeră reacţie împotriva reformelor acestuia, lipsită, dealtfel, de şanse reale de succes. În schimb, în comitatul *Solnoc*, subordonat autorităţii voievodului abia din această perioadă, rezistenţa vechilor structuri a fost mai puternică.

[216] *DIR* II. 97-98, 107-108; ZW 528; *CD* IV/3. 468-469.

[217] *DIR* I. 310-311, 410-411; ZW 66-68 (1238). *DIR* II. 79-80; ZW 97-98 (1266).

[218] Între care oaspeţii din Ighiu şi Cricău - v. nota precedentă. După înlocuirea funcţiei de vice-jude cu aceea de vicevoievod, exceptarea nu mai este menţionată nici în reînnoirile privilegiilor acestor două comunităţi.

[219] *DIR* II. 91; *CD* IV/3. 322-330. Ar putea fi identic cu acel *Laurencio barbato* care îl va reprezenta pe Ştefan la adunarea similară de la Besenyö (oct. 1268), titulatura voievodală nemaifiind însă, în acest caz, menţionată - *DIR* II. 113-114.

[220] Nicolaus Gutkeled, jude al curţii regale şi comite de Gecske (1270-1274, cu întreruperi), ban al Croaţiei şi Dalmaţiei (1275), ban al Slavoniei (1278-1279) - *KMTL* 457; Joachim Gutkeled, ban al Slavoniei (1270 - 1277, cu întreruperi) - *KMTL* 304, etc.

[221] *DIR* II. 51-52; ZW 89-90. O serie de proprietăţi deţinute de aceştia sunt donate, cu această ocazie, lui Gyula Kán.

[222] Lewe, iobag al cetăţii Alba, *DIR* II. 79-80; ZW 96-98.

[223] *DIR* II. 171; ZW 126.

Ultima atestare a unui *maioris exercitus* datează, aici, din anul 1275[224], în timp ce rolul de garanți ai tranzacțiilor funciare atribuit iobagilor cetății continuă să fie atestat până către sfârșitul secolului. Persistența, în acest comitat, a unor structuri administrative aflate, în Transilvania, pe cale de extincție ridică o serie de semne de întrebare asupra gradului de integrare a Solnocului în sistemul administrativ subordonat autorității voievodale. Întinderea apreciabilă a acestui comitat a făcut ca numai jumătatea sa de la răsărit de Meseș să se integreze, până la urmă, în sistemul politic și economic al voievodatului[225], în timp ce regiunile sale apusene își vor păstra legăturile strânse cu orașul episcopal Oradea și cu celelalte comitate din vest. Această situație a impus, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, divizarea comitatului Solnoc în două comitate de dimensiuni rezonabile: Solnocul de Mijloc și Solnocul Interior. Chiar dacă voievodul Transilvaniei va continua să exercite, până în secolul al XV-lea, funcția de comite al celui dintâi, doar ultimul dintre acestea a ajuns să fie pe deplin integrat în sistemul celor șapte comitate ale Transilvaniei voievodale.

Această politică avea o serie de motivații dintre cele mai obiective. Ea urmărea, în primul rând, înlocuirea vechilor structuri administrative nesigure cu altele noi, favorabile lui, constituind, în acest fel, o puternică lovitură aplicată uneia dintre cele mai puternice baze de susținere ale partidei aristocratice grupate în jurul tatălui său. Categorie socială conservatoare, avantajată de programul politic tradiționalist al regelui Bela, iobagii regali se arătaseră, în ansamblu, ostili lui Ștefan, care nu putea manifesta încredere față de ei. În aceste condiții, regele tânăr a apelat la soluția radicală a cedării celei mai mari părți a domeniilor regale sprijinitorilor săi, în schimbul prestației lor militare. Justificată de considerentele de ordin politic, această soluție era una viabilă și din punct de vedere financiar. Pe termen scurt - în condițiile în care se poate afirma că cel puțin o parte a acestor 'donații' erau, în realitate, vânzări[226] - ea era în măsură să acopere cheltuielile considerabile pe care permanentele întreprinderi militare ale lui Ștefan le reclamau, reprezentând, de asemenea, o formulă rentabilă de compensare a nobililor care participau la aceste campanii cu detașamente înarmate din propriile lor venituri. Aceste donații nu însemnau - decât, eventual, în cazuri cu totul excepționale, nici unul înregistrat însă în secolul al XIII-lea - exceptarea locuitorilor acestor proprietăți de la dările regale. Ca urmare, ele nu determinau în nici un caz o diminuare a veniturilor permanente ale vistieriei regale; dimpotrivă, prin renunțarea la serviciile funcționarilor însărcinați cu administrarea acestor proprietăți sistemul fiscal și administrativ al regatului devenea mult mai centralizat, el înregistrând, de asemenea, o semnificativă simplificare. Chiar dacă au determinat, fără îndoială, o accentuată creștere a fiscalității, această evoluție a însemnat un puternic stimulent în direcția monetarizării economiei. Ea a stimulat, în același timp, explorarea de noi soluții pentru creșterea rentabilității domeniilor, fie ele regale, ecleziastice sau nobiliare. În acest context, exemplul regal al colonizării noilor centre economice ale comitatelor cu oaspeți înzestrați cu privilegii speciale a început să fie urmat atât pe domeniile ecleziastice, cât și pe cele nobiliare.

Cele mai numeroase dintre donațiile lui Ștefan - în măsura în care au fost ele păstrate în izvoarele documentare ajunse până la noi - au avut drept obiect proprietăți din comitatul **Alba**, în care domeniile regale par să fi avut, anterior, o amploare deosebită: *Wiz*, *Hassach*, *Nogrech* (Veza, Hașag, Ruși)[227] - 1263, *Germand, Polcholca, Cupud* (Meșcreac, Petelca, Căpud)[228] - 1264, *Gywmurd* (Sântimbru)[229] - 1266, *Kend* (Rădești)[230] - /1268-70/, *Coppan*

[224]*DIR* II. 176, Wenczel IX. 123.

[225]În 1269, nobili din comitatul Solnoc apelează deja la capitlul din Alba Iulia pentru adeverirea tranzacționării unei proprietăți din zona Dejului, *DIR* II. 116-117, Teutsch-Firnhaber I. 94.

[226]*DIR* II. 108-110, *HO* VIII. 110-113; *DIR* II. 119-120, *HO* VI. 173-175; *DIR* II. 155-157- cazuri în care donațiile reprezentau, în întregime sau parțial, o compensație pentru neachitarea unor datorii.

[227]*DIR* II. 51-52, ZW 89-90, Jakó 241.

[228]*DIR* II. 54-55, HD 323, Jakó 252.

[229]*DIR* II. 79-80, ZW 96-98, Jakó 260.

[230]*DIR* II. 53, 228, 503-504, Jakó 274 (datare).

(Copand), *Iwankateleke* (disp.)[231], două proprietăți, neprecizate, ale cetății Alba[232], *Ratka* (Teiuş)[233] - 1269, *Zwkmand* (Odverem)[234], *Aruszegh* (Crăciunelul de Jos)[235] - 1272, *Sothelik* (Binţinţi, astăzi Aurel Vlaicu)[236], *terra Obruth* (Abrud)[237], *Enyed* (Sângătin)[238] - /cândva în intervalul 1261-1272/. Urmau, cu un număr semnificativ de proprietăți donate, comitatele **Turda**: *Hodryv*, *Lona* (Hădăreni, Luna)[239] - 1270, întinsul ţinut al Arieşului (*Oronos*), cuprins între râurile Arieş şi Mureş[240], *Scenthmyklous* (Sânmiclăuş/Turda)[241], *Igruchteluk*, *Kerekyghaz* (disp.)[242] - /1261-1272/; **Dăbâca**: *Bonchhyda* (Bonţida)[243] - 1263, *Dobokavarfalva*, *Lusad* (Dăbâca, Lujerdiu)[244], *Geneu*, *Bucteluk*, *Stephantelke*, *Schobolotelky* (Fundătura, Boc, disp., disp.)[245] - /cca. 1261-69/ **Târnava**: *Munora* (Mănărade)[246] - 1263, *Mediesy*, *Mykazaza*, *predium Nicolai*, *Thobiasfalva* (Mediaş, Micăsasa, Cloaşter, Dupusul)[247] - 1267, *Bozna* (Bazna)[248] - /1261-1272/ şi **Solnoc**: *Drauchvduarhel* (Şieu-Odorhei)[249] - 1263, *Balwanus*, *villa Nemty* (Unguraş, Mintiul Gherlii)[250] - 1269, *Orrothlonheda* (disp.)[251] - /c.1271/, *Zanuk* (Zalnoc), *Chalanus* (disp.)[252] - /1261-1272/. Pe teritoriul comitatului **Cluj**, ale cărui pământuri se aflau, în cea mai mare parte a lor, în posesia unor instituţii ecleziastice şi a familiilor nobiliare locale, puţinele donaţii ale lui Ştefan au avut ca obiect proprietăți confiscate de la acestea: *Zomordogi* (Sumurduc), confiscat de la Mejhedey (c.1262-1266)[253] şi *Teremy* (Teremia), pământ al bisericii din Cluj (1264)[254]. În aceeaşi situaţie se aflau cele două proprietăți din zona Călatei (cmt. *Bihor*), situate în imediata vecinătate a limitei vestice comitatului: *Fornos* (Sfăraşu) şi *Stylyteluk* (disp.)[255], confiscate de Ştefan de la fiii lui Dionysius. O excepţie pare să fi fost reprezentată de *terra Solmus* (Stupini)[256], situată la extremitatea răsăriteană a comitatului, în apropierea districtului săsesc al Bistriţei. În ceea ce priveşte pretinsa donare verbală de către Ştefan a Clujului (*villa Kulusvar*), a cărei confirmare va fi solicitată regelui Ladislau al IV-lea de către episcopul Transilvaniei[257], realitatea acesteia este cât se poate de îndoielnică, din numeroase puncte de vedere. În opinia noastră, această pretinsă donaţie nu a existat niciodată, ea fiind născocită, în 1275, de Péter Monoszló şi de partida Csákilor, ca un necesar argument pentru a justifica acapararea Clujului de către episcop. În ceea ce priveşte comitatul **Hunedoarei**, statutul incert care caracteriza cea mai mare parte a teritoriului său - restrâns, până la mijlocul secolului al XIII-lea, la un îngust coridor în jurul văii Mureşului - constituise, în trecut, un factor prea puţin favorizant pentru accelerarea procesului de

[231]*DIR* II. 270-271, *CD* IV/3. 310-311, Jakó 281, 418.
[232]*DIR* II. 118-119, ZW 105, Jakó 276.
[233]*DIR* II. 117-118, HD 343, Jakó 277.
[234]*DIR* II. 145-146, 419, Jakó 317.
[235]*DIR* II. 149, 499-500, Jakó 314.
[236]*DIR* II. 348-349, ZW 185-186, Jakó 293.
[237]*DIR* II. 139, ZW 111, Jakó 287, 310.
[238]*DIR* II. 389-390, ZW 191, Jakó 297.
[239]*DIR* II. 124-125, *HO* VI. 166-167, Jakó 284.
[240]*DIR* II. 312-314, *Sz. Okl.* I. 21-23, Jakó 304.
[241]*DIR* II. 294-296, HD 470-472, Jakó 434.
[242]*DIR* II. 213-215, ZW 137-139, Jakó 368.
[243]*DIR* II. 52, *HO* V. 40, Jakó 240.
[244]*DIR* II. 213-215, ZW 137-139, Jakó 368.
[245]*DIR* II. 119-120, Jakó 278.
[246]*DIR* II. 51-52, ZW 89-90, Jakó 241.
[247]*DIR* II. 97-98, ZW 528, Jakó 261.
[248]*DIR* III. 15-16; ZW 221-222, Jakó 301.
[249]Jakó 242; Györffy Gy., *Az Árpád-kori magyarország történeti földrajza*, III. P. 292, 293, 297.
[250]Jakó 269, cu text.
[251]Wenczel IX. 555, Jakó 312.
[252]*DRH* XI. 328-330, Jakó 300.
[253]*DIR* II. 49-50, Jakó 278.
[254]*DIR* II. 57-58, *Sz. Okl.* IV. 1-2, Jakó 251
[255]*DIR* II. 49-50, Jakó 278.
[256]Jakó 560 (cu text).
[257]*DIR* II. 174-175, HD 404-405, Jakó 339.

feudalizare. Dezvoltarea structurilor administrative ale acestui comitat a fost realizată abia în epoca ducatului lui Ştefan, acest fenomen fiind legat de ridicarea cetăţii regale Deva şi de desfăşurarea, prin această regiune, a tranzitului susţinut al trupelor transilvănene în direcţia Severinului şi a Bulgariei. În consecinţă, chiar dacă donaţiile lui Ştefan nu au acoperit, aici, decât o arie destul de restrânsă - *Fenes* (disp.), *Gurbeu* (disp.), *Machou* (Măceu)[258] în 1263, şi, desigur, Haţegul (*Hatzok*)[259], acordat, după 1265, lui Joachim Gutkeled - ele au semnificat, în cazul zonei sud-vestice a Transilvaniei, demararea unei noi etape în cadrul procesului de feudalizare. Chiar dacă statutul Ţării Haţegului trădează o anumită incertitudine administrativă (o menţiune din 1276 îi atribuie calitatea de comitat distinct), intensificarea prezenţei maghiare în zonă a impus, în această perioadă, apariţia instituţiei ecleziastice a *arhidiaconatului*, atestat pentru prima dată în 1265[260].

Principalii beneficiari ai acestor donaţii au fost, firesc, membrii familiilor aristocratice marcante din tabăra regelui tânăr. În timp ce interesele transilvane ale unora dintre acestea (Miskolc, Gutkeled) au rămas, însă, superficiale, în cazuri cum ar fi cele ale neamurilor Csák sau Kán proprietăţile primite sau confirmate în această perioadă (mai mult de opt, în cazul acestora din urmă) se înscriau într-o tradiţie deja îndelungată a prezenţei lor în Transilvania, care îşi va primi confirmarea în deceniile următoare. Pentru comitele Mykud din neamul Kökényes-Radnót şi pentru cei doi fii ai săi, Mykud şi Emerich, masivele donaţii primite de la Ştefan al V-lea (nu mai puţin de 13 proprietăţi cunoscute[261], în patru comitate, printre acestea numărându-se şi două foste castre regale) au însemnat împământenirea în Transilvania şi întemeierea unei noi familii nobiliare: Dobokai, desprinsă din trunchiul neamului menţionat. În acelaşi timp, însă, donaţiile lui Ştefan au fost direcţionate şi către un mare număr de reprezentanţi ai nobilimii mijlocii transilvănene (nobilii de *Gyogh*/Geoagiu, cu cinci proprietăţi dobândite[262]; Petru şi Iacob, fiii lui Samson de *Gerend*/Luncani[263]; *Bozouch*, nobil de Juc[264]; Mykola, fiul lui Filip, nobil din zona Călatei[265]; *Meggyes* şi *Fyoch*, din comitatul Cluj[266]; nobilii din Ip şi Suplac[267]; Abraham, fiul lui Ponyth din neamul Kata[268]), ai fruntaşilor secui (*Stephanus* şi Dominic, fiii secuiului *Benchench*[269], cel care va da numele satului Binţinţi; Petru, fiul comitelui Petru Secuiul[270]) şi ai greavilor saşi (Chyl de Câlnic[271]; *Teel* de Braşov[272]; Arnold de Apold[273]; Hermann de *Fatha*[274]). Nu au lipsit din lista beneficiarilor o serie de comunităţi privilegiate (oaspeţii din Ighiu şi Cricău[275]; secuii din Kezdi[276]) şi, de asemenea, capitlul bisericii Transilvaniei[277], al cărui prepozit era, delatfel, un membru al neamului Kán.

Aceste donaţii masive, care au reformat într-un mod radical vechiul domeniu regal din Transilvania şi structurile administrative care trăiau din exploatarea acestuia, a avut un succes economic incontestabil, reflectat atât de creşterea aparentă a preţurilor proprietăţilor

[258]Jakó 242.
[259]Jakó 359.
[260]*DIR* II. 71-72, *HO* VI. 134-135.
[261] *DIR* II. 119-120, 213-215, 270-271, 294-296, Jakó 275, 278, 281, 368, 434
[262]*DIR* II. 54-55, 117-118, 145-146/499, 228/503-504, Jakó 240, 274, 277, 317
[263]*DIR* II. 124-125, Jakó 284; Proprietatea *Gerend*/Luncani, de la care provine numele familiei, a fost achiziţionată de aceştia în 1268, de la un iobag al cetăţii Turda, *DIR* II. 99, Jakó 270.
[264]*DIR* II. 15-16, Jakó 301.
[265]*DIR* II. 49-50, Jakó 238.
[266]*DIR* II. 57-58, Jakó 251.
[267]*DRH* XI. 328-330, Jakó 300.
[268]Jakó 312.
[269]*DIR* II. 348-349, Jakó 293.
[270]*DIR* II. 149/ 499-500, Jakó 314
[271]*DIR* II. 118-119, Jakó 276.
[272]*DIR* II. 135-136, Jakó 311.
[273]*DIR* II. 389-390, Jakó 297.
[274]Jakó 302, 560.
[275]*DIR* II. 79-80, Jakó 260;
[276]*DIR* II. 312-314, Jakó 304.
[277]*DIR* II. 139, Jakó 287, 310.

tranzacționate, cât și de multiplicarea cetăților și bisericilor nobiliare[278]. În această categorie s-au înscris nu doar fortificațiile realizate de membrii clanurilor Gutkeled sau Kökényes-Radnót, ci și o serie de cetăți a căror ridicare s-a făcut la inițiativa unora dintre reprezentanții cei mai importanți ai nobilimii transilvane: *Stremț* - aparținând familiei nobililor de Geoagiu[279], *Câlnic* - a comitelui Chyl[280], sau *Gârbova* - aparținând unei familii nobiliare săsești din această localitate[281], fiind doar câteva din cele apărute în această perioadă de frenezie constructivă, care marchează demarajul fazei de vârf al "incastelării intracarpatice"[282]. Datorită contribuției sale la consolidarea sistemului defensiv al regatului, stăpânul unei asemenea cetăți dispunea atât de o serie de avantaje materiale, cât și de dreptul de a purta titlul de *comite*, care va desemna, începând din această perioadă, nu doar pe demnitarul însărcinat cu administrarea unui comitat, ci și un rang nobiliar strict rezervat - cel puțin în comitate - posesorilor sau comandanților de cetăți[283].

Donațiile lui Ștefan al V-lea au reprezentat, așadar, și pentru nobilimea mijlocie transilvană, cea care a preluat totalitatea atribuțiilor exercitate anterior de iobagii cetăților, un semnificativ imbold. De asemenea, aceste transformări au avut drept consecință o accentuare a centralizării administrative, consolidând în mod considerabil autoritatea voievodului asupra comitatelor care îi erau direct subordonate. Administrarea domeniilor regale, atribuțiile judiciare exercitate anterior de către comiții de comitate și de către unii iobagi ai cetăților și, de asemenea, încasarea veniturilor regale se vor număra, de acum înainte, printre atribuțiile acestuia, exercitate prin intermediul propriului său aparat administrativ. Acest fenomen de centralizare a administrației provinciale a avut, în același timp, o foarte importantă contribuție la redefinirea și la consolidarea identității specifice a Transilvaniei în cadrul regatului Ungariei, accentuând o serie de particularisme locale care se manifestaseră, cu o intensitate variabilă, încă din epoca cuceririi arpadiene.

4.6. Politica externă. Perfect similară, din acest punct de vedere, perioadei ducatului transilvan al lui Bela al IV-lea (1225-1235), guvernarea Transilvaniei de către Ștefan a consemnat o semnificativă revitalizare a politicii răsăritene a regatului arpadian. Orientarea expansiunii maghiare, condiționată de dominația exercitată de Imperiului Mongol asupra Europei răsăritene a fost însă, de această dată, restrânsă la direcția nord-balcanică. După sincopa înregistrată în cursul celui de-al doilea război civil, urmată de readucerea la ordine a țarului de Vidin, Iakov Sventislav, prin campania din vara anului 1266, pozițiile Ungariei în această zonă au fost refăcute cu rapiditate[284]. Întemeiate pe o destul de consistentă participare transilvăneană[285], cele nu mai puțin de cinci campanii maghiare în Bulgaria[286] au avut o contribuție decisivă la consolidarea stăpânirii lui Sventislav asupra țaratului Vidinului și la șubrezirea pozițiilor țarului de la Târnovo, Constantin Tich. Chiar dacă izvoarele consemnează inclusiv cucerirea episodică a Plevnei de către banul Ponyth Miskolc, în

[278]Biserici nobiliare din piatră atestate în această perioadă: Fundătura/*Geneu* (cu hramul Sf. Martir Toma), *DIR* II. 119-120; Mureni (Sf. Fecioară Maria), Criț (Sf. Cruce), *DIR* II. 129, ZW 107-108; Mirăslău (Sf. Petru), *DIR* II. 170-171, Teutsch-Firnhaber I. 102-103 etc. Singura biserică din această categorie care beneficiază de o atestare documentară prealabilă este cea din Sâncel (Sf. Martin), 1252 - *DIR* II. 5, ZW I. 79.

[279]Gh. Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII-XIV*, Cluj-Napoca, 1986, p. 170-173.

[280]R. Heitel, *Cetatea de la Câlnic*, București, 1968; Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 98-102.

[281]Despre cetate vezi Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 119-121. Un comite Daniel de *Wrbou*, menționat în 1291 - *DIR* II. 372-374, ZW 179-180 - ar putea fi chiar cel care a ridicat-o.

[282]A.A. Rusu, *Cetăți din voievodatul Transilvaniei (sec. XI-XIV)*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1987, p. 73-75.

[283]Termenul de *castellanus*, care îi va desemna mai târziu pe comandanții unor cetăți regale, episcopale sau nobiliare, își face apariția în Transilvania abia în ultimele două decenii ale secolului al XIII-lea, pentru ca cei dintâi purtători ai săi să fie menționați abia la începutul secolului următor, v. A.A. Rusu, *Castelani din Transilvania în secolele XIII-XIV*, în *AIIACj*, XII, 1979, p. 72

[284]Pentru politica balcanică a lui Ștefan v. J. V. A. Fine, *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan, 1987, p. 170–183.

[285]*DIR* II. 124-125, *HO* VI. 166-167; *DIR* II. 149, 499-500.

[286]HD 349-350, *DIR* II. 128.

timpul campaniei din 1266[287], este, totuşi, neîndoielnic faptul că maghiarii s-au ferit să întreprindă acţiuni care să poată fi interpretate ca o ameninţare la adresa zonei de siguranţă a teritoriilor controlate de mongoli din zona Dunării maritime[288]. Ca urmare, singura achiziţie concretă obţinută de Ungaria prin acest efort militar susţinut a fost reprezentată de constituirea unui stat-tampon în nord-vestul Peninsulei Balcanice, utilizabil ca bază a unei posibile expansiuni care nu va mai fi niciodată concretizată. După cum o va dovedi, un secol mai târziu, tentativa similară a lui Ludovic cel Mare, o asemenea aventurare a Ungariei dincolo de frontierele unei arii de civilizaţie nu doar diferite, ci şi ostile constituia un experiment cu prea puţine şanse de succes.

Principalul obiectiv al politicii externe a lui Ştefan în perioada 1265-1270 a fost, însă, depăşirea izolării internaţionale la care îl condamnase, în perioada pregătirii celui de-al doilea război civil, alianţa tatălui său Bela al IV-lea cu regele Boemici, Ottokar al II-lea Przemysl. În pofida victoriei obţinute de Ştefan în 1266, influenţa regelui Boemiei în afacerile interne ale Ungariei continua să fie una foarte puternică. Prin sprijinirea directă a partidei aristocratice conduse de palatinul Henrik Köszegi, Ottokar al II-lea continua să îşi urmărească mai vechiul obiectiv de a împiedica succesiunea lui Ştefan la coroana Ungariei, în momentul dispariţiei regelui Bela al IV-lea. Pentru a dejuca planurile puternicului său adversar, ducele Ştefan a iniţiat, cu începere din 1268, o ofensivă diplomatică încununată de succes. În august 1268, el a efectuat o vizită la Cracovia, prilej cu care a încheiat un acord de pace şi alianţă perpetuă cu ducele Boleslaus Pudicus, soţul surorii sale Kunigunda[289]. Acest succes diplomatic marca cea dintâi breşă serioasă în sistemul politic dirijat de Ottokar al II-lea, ale cărui aspiraţii la încoronarea imperială şi la dominarea spaţiului central-european începeau să trezească reacţii de îngrijorare. Călătoria la Cracovia a avut, de asemenea, o componentă religioasă care nu trebuie subestimată, funcţia sa declarată fiind aceea a unui pelerinaj la moaştele Sf. Stanislav[290], căruia Ştefan i-a solicitat, probabil, sprijinul şi faţă de care a încheiat un legământ[291]. Întâmplător sau nu, după această dată şansa a fost întrutotul de partea sa: în noiembrie 1268, moartea papei Clement al IV-lea a înlăturat handicapul reprezentat de ascendentul pe care adversarii săi îl aveau asupra curiei pontificale; în 1269 a trecut, surprinzător, în nefiinţă tânărul principe Bela, ducele Slavoniei, contracandidatul lui Ştefan la coroana regală; în sfârşit, anul 1270 a consemnat dispariţia succesivă a ambilor săi părinţi, regele Bela al IV-lea şi regina Maria. Astfel, Ştefan a reuşit ca, în mai 1270, să preia coroana regală fără dificultăţi majore, adversarii săi politici din rândurile aristocraţiei văzându-se obligaţi să se refugieze la curtea boemă a lui Ottokar al II-lea. În acelaşi timp, anul 1269 a consemnat şi încheierea de către Ştefan a prestigioasei alianţe externe cu Carol de Anjou, concretizată printr-o dublă legătură matrimonială care va avea consecinţe dintre cele mai importante pentru istoria regatului maghiar: căsătoria viitorului rege al Neapolelui, Carol al II-lea, cu fiica lui Ştefan, Maria, şi logodna lui Ladislau, moştenitorul coroanei Sf. Ştefan, cu Isabella, fiica lui Carol de Anjou[292]. În acelaşi an 1270, ca urmare a legământului făcut în 1268, regele Ştefan al V-lea a efectuat un nou pelerinaj la moaştele Sf. Stanislav. Ca o ironie a sorţii, unul dintre puţinii săi însoţitori, care şi-a demonstrat cu acest prilej fidelitatea faţă de noul suveran, a fost nimeni altul decât

[287] *DIR* II. 133-135, HD 347-348.

[288] Tătarii erau deja instalaţi în apropierea Dunării în 1264, v. Şt. Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, p. 120-121. Numirea lui Nogai în fruntea acestora a fost făcută, în orice caz, în timpul domniei lui Berke (ante 1267) - V. Ciocâltan, *Mongolii şi Marea Neagră*, p. 231-232.

[289] *Annales Franciscanum Cracoviensim*, *MPH* III. 49.

[290] *Loc. cit.*

[291] *DIR* II. 140-141, HD 351-352.

[292] Kosztolnyik, *Thirteenth Century*, p. 245-248; O. Halecki, *Jadwiga of Anjou and the Rise of East Central Europe*, Columbia University Press, 1991, p. 20; S. Runciman, *Vecerniile siciliene. O istorie a lumii mediteraneene spre sfârşitul secolului al XIII-lea*, Bucureşti, 1993, p. 127-128. Căsătoria lui Ladislau IV cu Elisabeta de Sicilia va fi celebrată după moartea lui Ştefan, la 5 septembrie 1272.

fostul palatin al regelui Bela, Laurenţiu Kemény, ireductibilul său adversar din timpul celui de-al doilea război civil[293].

4.7. Încoronarea lui Ştefan al V-lea ca rege unic al Ungariei a avut drept consecinţă, ca şi încoronarea lui Bela al IV-lea în 1235, desfiinţarea instituţiei ducatului Transilvaniei. Asemeni tatălui său, noul rege a dus o politică de centralizare neînduplecată, care-i era impusă şi de necesitatea de a controla manifestările unei opoziţii care dispunea de resurse materiale deloc neglijabile şi de o puternică susţinere pe plan extern. În 1271, prin pacea de la Pressburg, Ottokar al II-lea se obliga să nu mai sprijine acţiunile opoziţiei împotriva lui Ştefan; la rândul său, însă, regele îşi asuma obligaţia de a nu întreprinde nici o acţiune răzbunătoare împotriva adversarilor săi politici din rândurile nobilimii[294]. În pofida eforturilor noului rege de a tempera inamiciţiile şi de a-i atrage de partea sa pe unii dintre foştii săi opozanţi, partida adversă lui Ştefan s-a aflat mereu în gardă, şi-a extins consecvent cercul de susţinători şi, la momentul potrivit, a acţionat pentru preluarea puterii. În primăvara anului 1272, acestei puternice coaliţii i se va alătura însuşi banul Slavoniei, Joachim Gutkeled, care a reuşit să îl ia ca ostatec pe Ladislau, moştenitorul tronului, folosindu-l ca o garanţie împotriva oricărei acţiuni ostile a tatălui său. În august 1272, moartea neaşteptată şi îndeajuns de suspectă a unui personaj istoric pe care timpul l-ar fi transformat cu siguranţă într-un mare rege a aruncat Ungaria în vâltoarea unei tragedii căreia nu-i va putea pune capăt, după aproape o jumătate de secol, decât instaurarea victorioasă a unei noi dinastii.

TUDOR SĂLĂGEAN

THE DUKEDOM OF TRANSYLVANIA (1257-1270)

The article deals with a decisive period for the social and institutional evolution of medieval Transylvania: the re-establishment of the ducal institution (*ducatus Transilvaniae*) under the authority of the heir of Hungarian crown, the "young king" (*iunior rex*) Stephen (1257-1270). The analyses, hypothesis and contributions proposed by the author focus on a number of important, or even fundamental issues, such as: the causes and conditions that led to the royal decision of implementing in Transylvania the ducal institution (1256-1257); the institutional percourse of Transylvania during the entire interval dealt with; the reasons by King Bela assigned to Erney Ákos the title of *banus Transilvaniae* (1258-1261); the overcomed Tartar invasion of 1260 and the diplomatical ties between Duke Stephen and the Mongols; the civil wars between King Bela and his son Stephen, stressing on the Transylvanian contribution and proposing a new chronology for a number of military events; the rise of the Transylvanian lesser nobility and its military contribution to the campaigns of Young King Stephen; the administrative reforms, which significantly reduced the extension of the royal domain, and their social consequences; the importance of Transylvania for the Hungarian expansion in the Balkans, that could become possible only when this province functioned as an autonomous center of power into the kingdom of Hungary.

[293] *Loc. cit.*
[294] Engel P., *The Realm of St. Stephen*, p. 107.

MIHAI VITEAZUL ŞI FUNCŢIA POLITICĂ A FIULUI SĂU NICOLAE PĂTRAŞCU

În ciuda marii atenţii care i se acordă lui Mihai Viteazul în istoriografia română în ultimul secol şi jumătate, familia acestuia a suscitat puţin interes din partea istoricilor. Sunt de menţionat totuşi lucrările mai vechi ale lui Grigore Tocilescu[1] şi I.C. Filitti[2], depăşite însă din punct de vedere al informaţiei şi mai ales al interpretării, de asemenea studiul lui Ştefan Andreescu cu privire la *Familia lui Mihai Viteazul*[3], singura contribuţie cu caracter de sinteză, în ciuda dimensiunilor ei restrânse, referitoare la acest subiect. Până în prezent, unica lucrare axată în mod direct pe persoana lui Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai Viteazul, este cartea lui Damian Todiţa, *Pătraşcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul*[4], o lucrare care, în ciuda înscrierii depline în linia de interpretare istoriografică a anilor '80, oferă o serie de sugestii dar care, totodată, arată nevoia de înnoire a istoriografiei române actuale şi de depăşire a clişeelor şi "tezelor"[5].

Trecând peste caracteristicile care fac din domnia lui Mihai Viteazul una de interes special pentru istoriografie, trebuie observat încă de la început că, la nivel structural, domnia acestuia este o domnie obişnuită, care corespunde unei anumite scheme: domn ridicat din boierime şi de către boierime, cu sprijinul Constantinopolului, legăturile tradiţionale cu Levantul şi Transilvania, conflictele cu Înalta Poartă, amestecul în conflictele de interese turco-austro-polone la Dunărea de Jos, o bogată istorie militară, o politică fiscală şi socială severă etc. Deci, dincolo de excepţional, o domnie obişnuită. Domnitorul are o familie care, inevitabil, este implicată în politica de la cel mai înalt nivel a Ţării Româneşti, ba chiar devine garantă, ulterior ostatică în Transilvania, iar fiul său va fi promovat în viaţa politică până la funcţia supremă, aceea de domnitor.

Mulţi dintre domnitorii care au ocupat tronul celor două Ţări Române s-au străduit să construiască o politică ereditară şi să lase ca moştenitor politic un fiu sau un apropiat (chiar secolul al XVI-lea debutează cu cazul clasic al lui Ştefan cel Mare, care impune pe tronul Moldovei pe fiul Bogdan al III-lea cel Orb[6]). O asemenea politică ereditară (în care asocierea la domnie este întotdeauna un element important[7]) este însă imposibil de promovat în contextul general al unui regim politic caracterizat de instabilitate şi dependenţă aproape totală de Înalta Poartă. Excepţie fac regimurile stabile – din punct de vedere intern (cazul lui Ştefan cel Mare[8]) sau extern (Mihnea Turcitul cu fiul Radu Mihnea şi nepotul Alexandru Iliaş[9]). Beneficiind de un context extern agitat, dar de o relativă stabilitate internă, Mihai Viteazul a avut şi el asemenea preocupări, de a crea fiului său un viitor politic cât mai promiţător. Şansa unui material edit foarte bogat în privinţa lui Mihai Viteazul face ca o

---

[1] *Familia lui Michaiu Vodă Vitezulu. Analysa critică.* Bucureşti, 1874, 20 p. şi *Domna Stanca, socia lui Mihaiu Vitezul. Studiu istoric. 1560 - 1604*, Bucureşti, 1877, 55 p.

[2] *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul.* Craiova, 1934, 32 p.

[3] În vol. *Mihai Viteazul.* Culegere de studii. Bucureşti, 1975, p. 225-241.

[4] Bucureşti, 1982, 133 p.

[5] Un exemplu concludent este cartea sus-citată a lui Damian Todiţa, care afirmă chiar din titlul ei "continuitatea" dintre Pătraşcu cel Bun, Mihai Viteazul şi Nicolae Pătraşcu, o "teză" care necesită numeroase amendamente.

[6] Spre sfârşitul aceluiaşi secol, în Moldova avem cazul la fel de semnificativ, în multe privinţe asemănător cu al lui Mihai Viteazul, al lui Petru Şchiopul şi al fiului său Ştefan.

[7] Valeria Costăchel, Petre P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVII).* Bucureşti, 1957, p. 339.

[8] Cu observaţia că este perioada de apus a dinastiei tradiţionale a Moldovei.

[9] "Dinastie" promovată de lumea Levantului şi a Constantinopolului.

cercetare pe tema funcției politice a "coconului domnesc" din Țara Românească a lui Mihai Viteazul să fie posibilă.

Lucrarea de față urmărește așadar un subiect care se situează la interferența dintre diplomație și familie, dintre public și privat. Ea va încerca să investigheze, pe câteva nivele distincte, modul în care *politica* lui Mihai Viteazul a afectat *viața personală* a familiei sale, în speță a lui Nicolae Pătrașcu, discutând semnificațiile numelui acestuia, încercând să reconstituie liniile educației primite de el în copilărie, participarea sa, alături de tatăl său, la principalele momente din cariera acestuia în Țara Românească, Transilvania și Moldova, asocierea sa de facto la tronul țării și modul cum se reflectă aceasta în relațiile diplomatice ale lui Mihai Viteazul, rolul politic jucat în Țara Românească și Moldova după cucerirea acesteia și a Transilvaniei, implicarea în proiectele matrimoniale ale domnitorului. Având în vedere că cercetarea noastră urmărește legătura politică directă dintre acesta și fiul său Nicolae Pătrașcu, ea nu va cuprinde și perioada de după 1601 a vieții acestuia, o perioadă care este un subiect distinct și care, reevaluând sursele existente și căutând altele noi în arhivele Vienei sau ale Slovaciei, ar putea forma o imagine nouă asupra unui personaj situat în umbra tatălui său, Mihai Viteazul. Trebuie menționat de asemenea că în prezenta cercetare nu ne vom opri asupra unui aspect care are mare legătură cu familia lui Mihai Viteazul, mai ales cu fiul Nicolae Pătrașcu: acela al trimiterii familiei ca ostatică la diverși parteneri diplomatici, deoarece ne-am ocupat cu acest subiect cu un alt prilej[10].

Înainte de a începe investigarea pe rând a subiectelor pe care ni le-am propus, menționăm - cu titlul de prolog - un episod pe care îl credem semnificativ pentru implicarea copilului Nicolae Pătrașcu în acțiunea politică a tatălui său, încă înainte ca acesta să fi devenit domnitor al Țării Românești. Este vorba despre episodul din toamna anului 1592 relatat de cronicarul Szamosközy, care povestește cum Mihai, pe atunci ban al Craiovei, era urmărit de suspiciunile domnitorului Alexandru al III-lea cel Rău și încerca să fugă la Constantinopol, de unde să obțină tronul Țării Românești: " [...] când a purces din Craiova și a trecut Dunărea pe la Severin, a luat-o cu sine și pe Doamna și pe feciorul său Pătrașcu. Doamna și-a lăsat-o la niște femei de țară, ca s-o tăinuiască. Pe feciorul său Pătrașcu l-a lăsat între niște țigani, încât la întoarcere cu greu l-a recunoscut că e feciorul său"[11]. Acest episod pitoresc este menționat, după știința noastră, doar de către Szamosközy dar, în ciuda rezervelor pe care istoriografia le acordă lui Szamosközy în privința lui Mihai Viteazul, nu există motive să ne îndoim de autenticitatea lui[12].

Numele lui Nicolae Pătrașcu

Încă de la început, numele lui Nicolae Pătrașcu a atras atenția istoricilor[13], dat fiind faptul că amintește de acela al presupusului părinte domnesc al lui Mihai Viteazul, Pătrașcu cel Bun. În acest sens, două ipoteze merită atenția: prima este sugerată de cronicarul Szamosközy, care afirmă despre Mihai Viteazul " [...] și se numea că e fiul lui Pătrașcu, de aceea și-a botezat Mihai Vodă și pe fiul său tot Pătrașcu"[14]. Alți istorici au dus mai departe sugestia cronicarului, subliniind faptul că numele de botez al fiului domnitorului este acela de Nicolae (așa apare el și în documentele oficiale), acela de Pătrașcu fiind adăugat ulterior,

---

[10] Radu Mârza, *Implicarea familiei în diplomație la Mihai Viteazul: practica trimiterii familiei proprii ca ostatică la partenerii politici*, în vol. *Familie și societate. Studii de istorie a Transilvaniei*. Cluj, 1999, p. 73-83.

[11] Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközi și însemnările lui privitoare la Români. 1566-1608*. Cluj, 1928, p. 99. Foarte probabil că acest izvor stă la originea menționării episodului în *Hronicul* lui Șincai, în *Opere*. II, București, 1969, p. 326 și de către Gr. Tocilescu, *Domna Stanca*, p. 25-26.

[12] Afirmăm aceasta având în vedere faptul că cronicarul ardelean folosește aproape orice ocazie pentru a denigra pe Mihai Viteazul dar, de data aceasta, tonul său este unul absolut neutru: vezi R. Mârza, *Atitudinea cronicarului Szamosközy față de români (perioada lui Mihai Viteazul)*, în *Maedievalia Transilvanica*, II, 1, 1998, p. 161-166.

[13] Vezi cea mai recentă interpretare la Șt. Andreescu, *op.cit.*, p. 232-234.

[14] I. Crăciun, *op.cit.*, p. 144. Argumentul cronicarului maghiar este dezvoltat de către editorul său Ioachim Crăciun, care arată temeinicia argumentului, pentru că "la români fiul cel mare poartă de obicei numele bunicului", în *Ibidem*, p. 59, nota 1.

pentru a sublinia descendenţa lui Mihai Viteazul (al cărui drept la tron era contestat de către unii) din Pătraşcu cel Bun şi, deci, intenţia unei politici ereditare[15].

Al doilea punct de vedere credibil este acela al silezianului Balthasar Walter[16], care s-a aflat la curtea domnească de la Târgovişte în lunile iunie – iulie 1597 şi care, cu ocazia zilei de naştere a lui Nicolae Pătraşcu, a compus o elegie de tip renascentist din titlul căreia reiese că ziua de naştere a fiului domnitorului ar fi cândva în preajma sărbătorii sfinţilor Petru şi Pavel, ceea ce schimbă radical termenii problemei aşa cum i-am înţeles în urma analizei pasajului din cronicarul maghiar Szamosközy. Ar reieşi astfel că fiul lui Mihai Viteazul poartă numele de Pătraşcu datorită naşterii sale în preajma acestei sărbători importante, şi nu datorită vreunei asocieri cu numele lui Pătraşcu cel Bun.

Referitor la chestiunea numelui lui Nicolae Pătraşcu, menţionăm ipoteza lui Nicolae Iorga care credea că numele lui Nicolae derivă din acela al lui Neagoe Basarab, care avea un mare prestigiu în epocă[17], însă etimologia construită de Nicolae Iorga este complet greşită[18].

Luând în calcul cele două puncte de vedere ale cronicarilor contemporani Szamosközy şi Balthasar Walter, observăm că ele sunt opuse ca interpretare dar că, în acelaşi timp, nu se exclud. Este posibil, ba chiar probabil, ca numele de Pătraşcu dat fiului să facă parte din efortul lui Mihai Viteazul de a-şi sublinia propria descendenţă din Pătraşcu cel Bun, cât şi de a-şi legitima politica ereditară care avea în vedere asocierea la domnie a lui Nicolae Pătraşcu şi apoi preluarea domniei de către acesta. În acelaşi timp, se poate ca acesta să se fi născut într-adevăr de ziua sfinţilor Petru şi Pavel, sau chiar ca numele său să fi fost legat în mod intenţionat de această sărbătoare.

Educaţia lui Nicolae Pătraşcu

Istoriografia română a arătat că Mihai Viteazul s-a îngrijit de educaţia fiului său, mai ales că proiectele sale de domnie ereditară îi acordau acestuia un loc însemnat. Pornind de la o ipoteză a lui Nicolae Bălcescu care, pe baza elegiei compuse de Balthasar Walter pentru fiul domnitorului, credea că acesta a fost chemat în Ţara Românească pentru "a îngriji de învăţătura lui Pătraşcu"[19], istoricii au ajuns, asemeni lui Grigore Tocilescu, să afirme că silezianul îi dădea lecţii "între altele de limba latină"[20].

O a doua ipoteză cu privire la studiile lui Nicolae Pătraşcu aparţine lui Andrei Veress, care dădea de înţeles că acesta a învăţat la colegiul iezuit recent înfiinţat la Cluj[21]. De asemenea, ştim de la Szamosközy că Mihai Viteazul ar fi solicitat principelui-cardinal să se ocupe ca Nicolae Pătraşcu să înveţe latineşte ("[...] inter haec curaret Cardinalis filium meum ad litteras latinas erudiendum")[22], iar că Báthory ar fi chiar recomandat iezuiţilor primirea acestuia în colegiul lor de la Cluj[23].

---

[15] Petre P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*. Bucureşti, 1936, p. 13; Şt. Andreescu, *op.cit.*, p. 232.

[16] Vezi *Cronica* lui Balthasar Walter, ediţie de Dan Simonescu, în *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, III, 1959, p. 59-96. Date biografice pentru B. Walter vezi la D. Simonescu, în *Ibidem*, p. 14-18.

[17] Apud Şt. Andreescu, *op.cit.*, p. 234.

[18] Neagoe derivă din Neagu, formă preluată din bulgarul Neagomir, vezi N.A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*. Bucureşti, 1963, p. 332.

[19] D. Simonescu, în B. Walter, *op.cit.*, p. 14-15; N. Bălcescu, *Opere*. II. *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*. Bucureşti, 1953, p. 181.

[20] Grigore Tocilescu, *Familia lui Michaiu Vodă Vitezulu*, p. 5.

[21] Andrei Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, Bucureşti, p. IX. Această ipoteză, a cărui singur argument ar fi putut fi arhiva colegiului, despre care însuşi A. Veress spune că a ars în secolul al XIX-lea, a făcut carieră în istoriografia română, ajungându-se ca Ştefan Meteş să afirme: "Carte latinească a învăţat aici Petraşcu între anii 1595-1600, deci înainte şi probabil şi după ce tatăl său ajunsese stăpânul Ardealului", în *Domni şi boieri din Ţările Române în oraşul Cluj şi Românii din Cluj*, Cluj, 1935, p. VII-VIII. Vezi şi Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1968, p. 275, nota 5; Damian Todiţa, *op.cit.*, p. 23-24, 35.

[22] Szamosközy István, *Történeti maradványai*. II, *1598-1599*, Budapest, 1876, p. 282.

[23] D. Todiţa, *op.cit.*, p. 23-25, 35. Vezi la A. Veress, *Annuae litterae Societatis Jesu. De rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory*. Budapest, 1921, p. 258, care publică în anexă regeste ale unui document aflat în acea vreme "in archivo episcopatus Albensis Transylvaniae in Gyulafehérvár": "11 Augusti 1599. Alba Iulia.

După cum se poate observa, preocuparea istoriografiei de a acredita imaginea unui fiu al lui Mihai Viteazul educat şi cunoscător al limbii latine se bazează mai degrabă pe ipoteze decât pe surse sigure. Cu toate acestea, este evident faptul că Nicolae Pătraşcu a fost o persoană educată, cel puţin la maturitate, având în vedere corespondenţa sa în limba latină de mai târziu şi funcţiile – fie ele şi minore sau chiar onorifice - pe care de-a deţinut la curtea imperială a lui Rudolf al II-lea după moartea tatălui. Acest lucru este mai presus de orice îndoială, cu atât mai mult cu cât corespondenţa sa de exilat în Ungaria Superioară (la Bratislava şi Trnava) (1612-1627) atestă lectura unor cărţi din Biblioteca Imperială din Viena (*Syntaxa* lui Petrus Gregorius Tolosano, *Juridicium Orientalis Ecclesiae super confessione Augustana Latino idiomatae*, sau *Epitomes Arithmeticae practicae* a lui Christophorus Clavius Bambergensis S.J.) şi corespondenţa cu Sebastian Tengnagel, director al acestei biblioteci[24]. Credem că aceste izvoare, şi mai ales cele trei cărţi citate, dovedesc suficient educaţia şi chiar orizontul larg al lui Nicolae Pătraşcu, cititor de lucrări de gramatică, aritmetică şi teologie protestantă[25]. Investigarea în continuare a corespondenţei acestuia, a arhivelor din Viena, Bratislava etc., ca şi identificarea exemplarelor cărţilor care îl interesau pe fiul lui Mihai Viteazul pot aduce informaţii care să lărgească cunoştinţele noastre despre orizontul intelectual al acestuia.

Nicolae Pătraşcu şi relaţiile diplomatice ale lui Mihai Viteazul

Un alt nivel la care putem discuta funcţia politică a lui Nicolae Pătraşcu în preajma lui Mihai Viteazul este acela al implicării în relaţiile diplomatice dintre Ţara Românească şi alte state. În ciuda vârstei sale fragede (la 1597 avea doar 13 ani), un număr mare de izvoare contemporane fac referire la rolul pe care tânărul fiu al lui Mihai Viteazul îl are la curtea acestuia şi mai ales în intenţiile acestuia de a construi un regim domnesc stabil şi ereditar. Pe lângă faptul că liniştea copilăriei sale este tulburată de unele episoade violente din viaţa tatălui său (vezi fuga la Constantinopol în 1591-1592) sau că pentru câteva luni devine ostatic în Transilvania vecină (1595-1596)[26], Nicolae Pătraşcu este un element important în planurile de perspectivă ale tatălui său. Acesta se străduieşte permanent să-şi consolideze domnia, inclusiv făcându-l pe fiul său cunoscut partenerilor săi diplomatici, fie ei otomani, imperiali, poloni sau ardeleni, ca urmaş legitim la tronul Ţării Româneşti.

Chiar după luptele cu **turcii**[27] din anii 1595-1596, Mihai Viteazul a trimis scrisori explicative sultanului, în care îşi exprima dorinţa de a relua bunele relaţii cu Înalta Poartă, cerând totodată ca aceasta să recunoască domnia sa şi a fiului său. Otomanii răspundeau în vara anului 1597, când la curtea lui Mihai Viteazul sosea un ceauş turc care aducea din partea sultanului scrisori foarte binevoitoare (probabil firman de domnie), prin care dăruia şi confirma domnia lui Mihai şi a fiului său[28]. Relaţiile cu Înalta Poartă rămân, cel puţin la nivelul corespondenţei diplomatice, bune şi după cucerirea de către Mihai Viteazul a Transilvaniei, deşi această acţiune a surprins neplăcut la Constantinopol, ba chiar a creat o stare de incertitudine, otomanii neştiind la început cum să reacţioneze[29]. În acel moment, pentru a-şi asigura frontiera sudică şi estică, Mihai Viteazul trimite sultanului noi "scrisori

Cardinalis Andreae Báthori principis litterae originales commendatitiae filii [Michaelis] vaivodae Transalpinae ad seminarium Claudiopolitanum".

[24] A. Veress, *Documente*, IX, p. 273-274. Vezi şi D. Todiţa, *op.cit.*, p. 94-95.

[25] D. Todiţa crede că aceste cărţi erau împrumutate de la Viena pentru că Nicolae Pătraşcu "a început personal să-i dea lui Mihai [fiul său, n.n.] primele noţiuni de scris, citit şi socotit", vezi *op.cit.*, p. 94-95, deşi pare puţin probabil că în acest scop să fi făcut apel la tratate savante de sintaxă şi aritmetică.

[26] Pentru chestiunea trimiterii familiei ca garanţie, vezi R. Mârza, *Implicarea familiei*, passim.

[27] Pentru relaţiile lui Mihai Viteazul cu otomanii nu există până astăzi o cercetare monografică, singura contribuţie în acest sens fiind cea a lui Valerian Popovici, *Mihai vodă Viteazul şi turcii în anii 1600-1601*, în *Cercetări istorice*, X-XII, 1, 1934-1936, p. 156-176.

[28] B. Walter, *op.cit.*, p. 93-94. Vezi şi Johann Christian Engel, în *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*, vol. III. Bucureşti, p. 63, care afirmă că sultanul acorda lui Mihai Viteazul domnia pe viaţă (mai departe, prescurtat: *M.V.C.E.*).

[29] Hurmuzaki, *Documente privitore la Istoria Românilor*, vol. III-1, p. 531; V. Popovici, *op.cit.*, p. 162.

de împăcare"[30], în care îl anunţă că a cucerit Transilvania (în numele sultanului!) şi că "în vilaietul Ţării Româneşti se află fiul nostru"[31], pentru care încerca să obţină recunoaşterea de la Constantinopol a domniei Ţării Româneşti, iar pentru sine a tronului Transilvaniei[32]. În consecinţă, la începutul lunii ianuarie 1600 în Transilvania sosea un ceauş care aducea steaguri de domnie şi daruri din partea sultanului pentru Mihai Viteazul, ca principe al Transilvaniei şi fiul său ca domnitorul al Ţării Româneşti[33]. La sfârşitul aceleiaşi luni, o solie din partea lui Mihai Viteazul sosea la curtea sultanului, unde a fost foarte bine primită, şi unde se ştia că în curând steagurile de investitură din partea sultanului vor fi trimise lui Mihai Viteazul prin intermediul paşei de Belgrad[34]. Aceste steaguri îi sosesc la Braşov în luna martie, chiar în timpul negocierilor cu solul polon Taranowski la Braşov[35]. Mihai Viteazul nu uită să pomenească de fiul său nici în mult-discutatele "scrisori de trădare" de la 1601 (de a căror veridicitate nu ne îndoim[36]), în care arată: "[...] să fim eu şi fiul meu ca voievozi, robi şi slugi credincioase ale cinstitului împărat"[37]. Din cele arătate mai sus reiese că, în relaţiile cu Înalta Poartă, Mihai Viteazul s-a ocupat constant de acreditarea lui Nicolae Pătraşcu ca urmaş legitim la tronul muntean, lucru care a fost recunoscut, cel puţin la nivel declarativ, de către aceasta. De asemenea, cele de mai sus confirmă interpretările istoriografiei mai recente, care vorbesc despre un Mihai Viteazul care, în ciuda realei sale dispoziţii antiotomane, era atent să menajeze Înalta Poartă, să promoveze o politică conciliantă faţă de aceasta, având în vedere că un "război total" fără aliaţi permanenţi însemna o sinucidere politică sigură.

Persoana lui Nicolae Pătraşcu este implicată şi în relaţiile cu **Polonia**[38] ale lui Mihai Viteazul. Acestea cunosc o mai mare dezvoltare după cucerirea Transilvanei, când Mihai Viteazul se apropie semnificativ de graniţa polonă şi mai ales de cea a Moldovei, fapt care produce îngrijorare în cercurile politice polone din jurul cancelarului Zamoyski. Un prim episod în care este implicat Nicolae Pătraşcu are loc imediat după cucerirea Transilvaniei, când se pare că are loc un schimb de soli. Din partea polonă, Mihai Viteazul este vizitat de vechiul său prieten Andrzej Taranowski, ocazie cu care proaspătul cuceritor al Transilvaniei cere regelui Poloniei să-i predea Moldova şi să-i numească pe el şi pe fiul său cetăţeni poloni şi membri ai Seimului. În schimb, el şi fiul său se angajau ca după moartea lor cele două ţări româneşti şi Transilvania să revină Poloniei[39]. De asemenea, Mihai Viteazul îl

---

[30] Act solemn, întărit cu semnăturile şi peceţile tuturor marilor boieri, în Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 532.

[31] Cronica lui Mustafa Selaniki, în *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase*. Vol. I. *Sec. XV - mijlocul sec. XVI*. Bucureşti, 1966, p. 397-398.

[32] Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 532; N. Iorga, *Basta şi Mihai Viteazul*. Bucureşti, 1895, p. 41. Vezi şi Ilie Corfus, *Corespondenţă inedită asupra relaţiunilor între Mihai Viteazul şi Polonia*. Cernăuţi, 1935, p. 9, 29-32: sultanul făcea cunoscut acest lucru chiar regelui Poloniei; V. Popovici, *op.cit.*, p. 162-163.

[33] Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate naţională. Documente externe*, vol. I. Bucureşti, 1981, p. 91-92, 216.

[34] V. Popovici, *op.cit.*, p. 165-166.

[35] A. Veress, *Documente*, VI, p. 5; V. Popovici, *op.cit.*, p. 166-167. În teritoriile imperiale se zvonea chiar că Nicolae Pătraşcu ar fi primit steag de domnie pentru Moldova, în Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 770.

[36] R. Mârza, *op.cit.*, p. 76. Pentru punctul de vedere contrar, vezi N. Iorga, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, seria III, tom XI, 1931, p. 1-22 (mai departe, prescurtat: *A.A.R.M.S.I.*).

[37] R. Constantinescu, *op.cit.*, I, p. 110-111, 226-227.

[38] Pentru relaţiile lui Mihai Viteazul cu Polonia, vezi Ion I. Nistor, *Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonia*, în *A.A.R.M.S.I.*, seria III, tom XVI, p. 59-69; P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 190-205. Vezi şi contribuţiile mai recente ale lui V. Ciobanu, *Ţările Române în raporturile polono - habsburgice în vremea domniei lui Ieremia Movilă (1595 - 1601)*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Naţional al Bucovinei*, Iaşi, XXII - XXIII, 1995-1996, p. 303-311 şi R. Mârza, *Contextul creat de tratatul de la Târgovişte (9 iunie 1598) II. Relaţiile lui Mihai Viteazul cu Moldova, Polonia şi cazacii*, sub tipar la *Transylvanian Review*, IX, 2, 2000. Pentru politica polonă faţă de Ţara Românească, vezi lucrarea lui Josef Macůrek, *Zápas Polska a Habsburků o přístup k Černému Moři na sklonku 16. století*. Praha, 1931, p. 94-124.

[39] Raportul unui agent al Habsburgilor de la Poznań, 9 ianuarie 1600, în R. Constantinescu, *op.cit.*, p. 91-92, 217.

oferea pe fiul său ca garant al seriozității intențiilor sale[40]. Această ofertă politică, care a fost respinsă de către poloni[41], inclusiv garanția oferită de Mihai Viteazul prin fiul său (mai ales datorită prevederilor ei legate de Moldova), dovedește încă o dată planurile de regim ereditar ale lui Mihai Viteazul, iar din partea polonă refuzul automat al unor pretenții maximale cum erau cele formulate de Mihai Viteazul.

Revenind la politica ereditară a acestuia, ea este clarificată și nuanțată în martie 1600, când la Brașov se poartă noi negocieri cu delegația polonă, condusă de același Taranowski (acesta se afla în preajma lui Mihai Viteazul încă din luna februarie, însoțindu-l de la Alba Iulia la Brașov). Pe baza instrucțiunilor primite de Taranowski de la regele său[42] și a propunerilor lui Mihai Viteazul[43], la Brașov s-a redactat schița unui tratat bilateral care, dincolo de caracterul său formal (nu este sigur în ce măsură era dispus Mihai Viteazul să-l aplice...) este semnificativ pentru funcția politică pe care o acorda fiului său domnitorul muntean și principele Transilvaniei. Conform acestui tratat, Nicolae Pătrașcu urma să primească de la regele polon "indigenatul Coroanei poloneze și al Marelui Ducat al Lituaniei", urmând să participe la Seim printre magnații autohtoni, el și tatăl său vor putea cumpăra domenii în Polonia și Lituania. După moartea lui Mihai Viteazul, regele polon va lua în ocrotire familia acestuia și "țările și voievodatele rămase după Măria Sa Domnul Mihai Voievod". Ele vor fi acordate "cu dreptul de feude" lui Nicolae Pătrașcu și urmașilor săi pe linie masculină, aceștia devenind așadar vasali ai Poloniei[44].

În ciuda prevederilor promițătoare, acest tratat a rămas în stadiul de proiect deoarece, date fiind interesele diplomatice ale lui Mihai Viteazul față de Habsburgi, otomani și nu în ultimul rând față de Moldova, este improbabil ca el să fi fost dispus să se orienteze spre linia politică polonă. Dar principalul factor care a dus la răcirea relațiilor diplomatice cu Polonia a fost, desigur, cucerirea în cursul lunii martie 1600 a Moldovei, condiții în care toate proiectele comune ale lui Mihai Viteazul cu Polonia au căzut.

Dintre statele vecine, aliate sau rivale Țării Românești în timpul lui Mihai Viteazul, **Moldova** joacă un loc aparte. Mihai Viteazul a întreținut slabe relații diplomatice cu această țară după 1595, când Moldova devenea, conform unui contemporan, "hatmanat polon", aceasta datorită subordonării directe față de Polonia și datorită relațiilor personale proaste ale lui Mihai Viteazul cu Ieremia Movilă. De aceea, nu cunoaștem schimburi diplomatice, tratative sau chiar tratate în care să se pună problema vreunei politici ereditare din partea lui Mihai Viteazul. O singură mențiune se face, și asta în legătură cu presupuse proiecte matrimoniale între Mihai Viteazul și Ieremia Movilă, aspect de care ne vom ocupa într-un capitol special al cercetării de față.

Rolul politic al lui Nicolae Pătrașcu pe lângă tatăl său iese în evidență și din relațiile acestuia cu **Transilvania**, cu atât mai mult cu cât aceasta devine, în urma tratatului de la Alba Iulia din 20 mai 1595, suzerana Țării Românești. În acest tratat[45], care cel puțin teoretic era unul de durată lungă, nu se fac referiri la moștenitorul politic al lui Mihai

---

[40] I. Corfus, *op.cit.*, p. 34-35; P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*. București, 1936, p. 104-105; R. Mârza, *Implicarea familiei*, p. 76.

[41] Mihai Viteazul solicitase "protecția" regelui Poloniei încă în lunile august-septembrie 1599, când fusese de asemenea refuzat la insistențele cancelarului, considerat fiind un om inconstant și în care nu se poate avea încredere, în A. Veress, *Documente*, V, p. 257.

[42] I. Corfus, *op.cit.*, p. 37-38.

[43] Nu ni s-a păstrat vreun document care să prezinte platforma de pe care Mihai Viteazul începea negocierile de la Brașov cu ambasada polonă dar, având în vedere că proiectul de tratat negociat reprezintă în linii mari punctul său de vedere, putem considera că prevederile proiectului sunt, cu unele excepții, chiar propunerile lui Mihai Viteazul.

[44] Prevederile negocierilor și tratatului de la Brașov au fost publicate și comentate de Ion I. Nistor, *Tratativele lui Mihai Viteazul*, p. 63-65 și I. Corfus, *op.cit.*, p. 15-19, 38-41. Vezi și idem, *Mihai Viteazul și Polonii*. București, 1937, p. 82-86.

[45] Tratatul a fost publicat cel mai recent în *M.V.C.E.*, I, p. 92-97. Vezi analiza foarte interesantă a lui Ion Ionașcu, *Mihai Viteazul și autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, Cluj, V, 1962, p. 111-144.

Viteazul (în articolul II se pomenesc, doar la modul foarte general, "cei care vor fi *aşezaţi* [s.n.] voievozi în viitor"[46]), şi asta pentru că tratatul impune Ţării Româneşti şi mai ales domnitorului ei nişte condiţii foarte restrictive în ceea ce priveşte libertatea de mişcare faţă de puterea suzerană. În aceste condiţii, viitorul ţării rămâne la latitudinea suzeranului, iar menţionarea unui moştenitor politic al domnitorului muntean nu îşi mai are rostul.

De tratatul de la 20 mai 1595, care are o mare însemnătate juridică pentru relaţiile Ţării Româneşti cu Transilvania, se leagă o serie de evenimente importante şi totodată semnificative – credem noi – pentru implicarea politică a familiei lui Mihai Viteazul şi a lui Nicolae Pătraşcu în mod particular. Astfel, în vara anului 1595 are loc, pe de o parte, căsătoria de la Alba Iulia a principelui ardelean Sigismund Báthory cu arhiducesa Maria Christierna de Habsburg şi, pe de altă parte campania otomană în Ţara Românească. În virtutea relaţiilor suzerano-vasalice stipulate prin tratatul de la 20 mai 1595, suzeranul ardelean şi-a invitat vasalul la ceremonia căsătoriei, dar domnul muntean s-a dovedit a fi mult mai preocupat de pericolul otoman care îi ameninţa ţara. Totuşi, într-o scrisoare adresată cancelarului ardelean Ştefan Jósika în iunie 1595, Mihai Viteazul spunea că la căsătoria suzeranului său va trimite pe "Petrasko vaivodam, filium meum"[47], promisiune a cărei împlinire nu este deocamdată confirmată de izvoare contemporane. Probabil că pe baza acestui izvor au presupus unii istorici participarea "coconului domnesc" la evenimentul de la Alba Iulia[48]. *Letopiseţul Cantacuzinesc*, care cuprinde aşa-numita *Cronică a Buzeştilor*, arată că "trimis-au la Batâr pre Stroe Buzescul, i Radul Calomfirescul cu daruri scumpe de nuntă"[49], fapt care dovedeşte trimiterea la Alba Iulia, în scopuri de reprezentare, a unei delegaţii boiereşti formată din boieri fideli domnitorului, fără Nicolae Pătraşcu însă.

Dar, chiar dacă nu într-un context festiv, Nicolae Pătraşcu a ajuns încă în acel an în Transilvania. În cursul campaniei turceşti din Ţara Românească şi în timpul retragerii în munţi a domnitorului şi a armatei sale, acesta şi-a trimis "muierea, copiii cu tot ce avea mai scump" în Transilvania, la Sibiu, pentru a fi în siguranţă (august 1595)[50]. Ştim însă că acest refugiu din calea inamicului s-a transformat în lunile viitoare într-un veritabil "domiciliu obligatoriu", care a durat până în lunile ianuarie-februarie 1596: aflând că Mihai Viteazul primise un ceauş turcesc, arhiducesa Maria Christierna a reţinut familia acestuia sub pretextul aşteptării întoarcerii soţului şi pentru a-şi putea îndeplini mai bine obligaţiile de gazdă[51].

Nicolae Pătraşcu este avut în vedere în timpul vizitei întreprinse de Mihai Viteazul la Alba Iulia la sfârşitul anului 1596 şi începutul anului viitor, cu ocazia Crăciunului şi a Anului Nou[52]. Pe lângă discuţiile protocolare cu principele, Mihai Viteazul a purtat discuţii neoficiale cu cancelarul Ştefan Jósika (de către care a şi fost găzduit în cursul acelei vizite), în cursul cărora ambiţiosul nobil ardelean i-a propus lui Mihai Viteazul ca acesta să-l ajute să preia conducerea Transilvaniei şi, pentru întărirea legăturilor lor, Nicolae Pătraşcu să se căsătorească cu sora sa mai mică. Asupra implicaţiilor diferitelor planuri matrimoniale asupra lui Nicolae Pătraşcu vom reveni însă într-un paragraf special.

Pentru a înţelege mai bine locul pe care copilul Nicolae Pătraşcu îl ocupă la curtea domnească a tatălui său, menţionăm un episod care nu se încadrează în mod direct în politica faţă de Transilvania a lui Mihai Viteazul, dar face parte din seria de relaţii personale ale domnitorului cu diverşi nobili ardeleni, mulţi fiind de origine românească (vezi cazul lui Ştefan Jósika) sau având varii interese în Ţara Românească. În această ultimă serie se înscrie un eveniment petrecut în anul 1597, eveniment pe care ni-l relatează documentele de epocă

---

[46] *M.V.C.E.*, I, p. 94.
[47] A. Veress, *Documente*, IV, p. 244.
[48] Vezi, spre exemplu, Alexandru Alexianu, *Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie şi artă veche pământeană*. Bucureşti, 1973, p. 283.
[49] *Istoria Ţării Româneşti. 1290-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*. Bucureşti, 1960, p. 60 (mai departe, prescurtat: *Letopiseţul Cantacuzinesc*).
[50] B. Walter, *op.cit.*, p. 77.
[51] A. Veress, *Documente*, V, p. 17; R. Mârza, *op.cit.*, p. 75.
[52] Nu ştim dacă cu acel prilej a fost însoţit de fiul său.

şi pe care astăzi l-am încadra cu siguranţă în categoria "trafic de influenţă". În acel an, nobilul ardelean Ioan Keserű de Gibart întreprindea mai mulţi paşi pentru a recupera o moşie moştenită în Ţara Românească. În cele din urmă, apelează la bunăvoinţa Doamnei Stanca şi chiar a lui Nicolae Pătraşcu, căruia îi dăruieşte nişte pene (Andrei Veress explică că erau "fără îndoială pene de cocor şi de cocostârc ce purtau nemeşii în căciulă, foarte rare şi astfel preţuite"[53]), cadou pentru care coconul domnesc îi mulţumeşte printr-o scrisoare[54]. De asemenea, Nicolae Pătraşcu îi transmite că "eu însumi am vorbit cu Măria Sa tatăl meu" în legătură cu "treaba moşiei" şi îl asigură că lucrurile se vor reglementa odată cu venirea sa în persoană în Ţara Românească.

Revenind la politica la nivel înalt, în anul 1599, în timpul noului principe al Transilvaniei, cardinalul Andrei Báthory, este încheiat un nou tratat cu Ţara Românească[55], care reînnoia mai vechiul tratat de la Alba Iulia. Semnat la Târgovişte la 26 iunie de către Mihai Viteazul şi Stările muntene cu reprezentanţi noului principe, acest tratat face referiri concrete la urmaşii politici ai domnitorului Ţării Româneşti. Astfel, "[...] şi Alteţa Sa să respecte faţă de [...] Mihai vodă şi iubitul lui fiu [...] Pătraşcu vodă, precum şi urmaşii acestuia [...] tratatul din timpul principelui Sigismund"[56]. Spre deosebire de tratatul foarte împovărător de la 20 mai 1595, tratatul de la 26 iunie 1599 apare într-un alt context, mai puţin presant pentru Mihai Viteazul, aceasta văzându-se şi din prevederile sale foarte generale. Interesant este însă că informaţiile cu privire la Nicolae Pătraşcu apar nu în jurământul domnitorului, ci în acela al Stărilor.

Spre sfârşitul anului 1599, tensiunea între Ţara Românească şi Transilvania creşte, pe de o parte deoarece cardinalul Andrei Báthory se simţea ameninţat de planurile comune ale lui Mihai Viteazul şi ale Habsburgilor, pe de altă parte deoarece domnitorul muntean se simţea la rândul său ameninţat de închinarea Transilvaniei faţă de Înalta Poartă, fapt care, odată stabilit, ar fi blocat ermetic Ţara Românească a lui Mihai Viteazul în sistemul de alianţe turco-moldo-ardelene, care i-ar fi fost fatală. Fără să intrăm în amănunte, care nu constituie subiectul cercetării de faţă, trebuie subliniat că arsenalul diplomatic al lui Mihai Viteazul face şi de această dată apel la familie, la Nicolae Pătraşcu în special. Mihai Viteazul îşi oferă din nou familia ca garanţie a bunăvoinţei sale[57] şi face sugestia, menţionată mai sus, ca principele Andrei Báthory să se ocupe de "filium meum ad litteras latinas erudiendum"[58].

Amintim de asemenea ipoteza, susţinută de Andrei Veress, cu privire la faptul că Nicolae Pătraşcu ar fi învăţat la colegiul iezuit din Cluj. Dincolo de această ipoteză, este însă posibil să fi existat intenţia trimiterii fiului domnitorului Ţării Româneşti la Cluj – trimis pentru continuarea educaţiei sau/şi ca potenţial ostatic. Faptul că alte surse contemporane, din numeroasele care se referă pe larg la această perioadă, nu menţionează prezenţa fiului lui Mihai Viteazul la Cluj, fapt mai puţin obişnuit, ne face să avem îndoieli cu privire la ipoteza mult-vehiculată a lui Andrei Veress.

În contextul relaţiilor tensionate dintre Mihai Viteazul şi cardinalul Andrei Báthory, moment în care domnitorul Ţării Româneşti face repetate declaraţii şi gesturi de bune intenţii, merită menţionat – cu titlul de anecdotă – ce fel de jurăminte solemne făcea Mihai Viteazul cardinalului: "[...] mai degrabă ar mânca din carnea propriei sale soţii şi ar bea din sângele fiului său decât să atace Transilvania. Blestemele acestea le-a însoţit cu lacrimi"[59].

---

[53] A. Veress, *Documente*, V, p. 74.

[54] *Ibidem*, p. 72-74, tot acolo şi scrisoarea, foarte asemănătoare, a Doamnei Stanca către acelaşi nobil ardelean. Vezi şi N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 223.

[55] "Tratatul" este publicat, cu traducere română, în *M.V.C.E.*, I, p. 235-236 (jurământul domnitorului) şi 236-237 (jurământul Stărilor).

[56] *M.V.C.E.*, I, p. 237.

[57] Szamosközy István, *op.cit.*, p. 282; suntem nevoiţi să folosim şi această ediţie datorită caracterului incomplet al ediţiei lui Ioachim Crăciun din 1928. Vezi şi R. Mârza, *op.cit.*, p. 75.

[58] Szamosközy István, *op.cit.*, p. 282.

[59] *Ibidem*, p. 277.

Evident, Mihai Viteazul foloseşte şi de data aceasta (cu mult succes, pentru că cardinalul s-a lăsat convins) arsenalul emoţional tipic diplomaţiei Levantului.

Modul în care Nicolae Pătraşcu este propulsat în plan politic de către Mihai Viteazul este cel mai evident din perspectiva relaţiilor lui cu **Habsburgii**. Relaţiile dintre Ţara Românească a lui Mihai Viteazul şi Habsburgi încep în 1594 şi, în urma unei evoluţii dificile, sunt consolidate prin semnarea tratatului de alianţă de la Târgovişte de la 9 iunie 1598[60].

Semnarea acestui tratat este primul moment din relaţiile bilaterale în care Nicolae Pătraşcu intră în scenă. Comisarii imperiali, care veneau să încheie tratatul în numele împăratului Rudolf al II-lea, relatează în raportul lor fastul cu care au fost primiţi. La o zi şi jumătate depărtare de Târgovişte au fost aşteptaţi de "boierii cei mari", iar "la jumătate milă de Târgovişte, ne-a ieşit în întâmpinare tânărul fiu al voievodului Mihai, Pătraşcu, cu vreo 3.000 de călăreţi şi pedeştri şi cu carete frumos împodobite, cu care am fost aduşi"[61], fiul domnitorului având aici o clară funcţie de reprezentare. Era, aşa cum remarca şi Andrei Veress, "întâia sa funcţie oficială"[62].

La fel ca şi în cazul tratativelor şi tratatelor încheiate cu Polonia şi Transilvania, şi în ceea ce priveşte pe cele cu Habsburgii Mihai Viteazul s-a străduit să-i fie recunoscută politica ereditară. Astfel, articolul al II-lea al tratatului de la Târgovişte[63] stipulează că împăratul "ne-a dat nouă şi preaiubitului nostru fiu, Pătraşcu, cu drept veşnic fiilor fiilor noştri [...] Ţara Românească [...] nouă şi coborâtorilor noştri în spiţă dreaptă şi bărbătească" şi de asemenea asigură transmiterea liberă a averilor către moştenitori[64]. În articolul al III-lea se prevede ca, în cazul morţii fără urmaşi masculini a lui Mihai Viteazul sau Nicolae Pătraşcu, "Ţara Românească să aibă voievod sau principe dintre ai săi"[65]. Cu alte cuvinte, Mihai Viteazul s-a asigurat că prin acest tratat, unul dintre puţinele pe care le-a încheiat cu gândul de a le respecta, politica sa ereditară este recunoscută de către partenerii politici.

După cucerirea Transilvaniei la sfârşitul lunii octombrie 1599, relaţiile lui Mihai Viteazul cu Habsburgii intră într-o nouă fază. Miza acestor relaţii este acum guvernarea Transilvaniei, existând mai multe alternative: Mihai Viteazul să o guverneze ca locotenent al împăratului, să o predea Imperialilor (generalului Basta sau arhiducelui Maximilian) sau ca domnitorul muntean să păstreze Transilvania, împreună cu Ţara Românească. Multitudinea de negocieri care s-a desfăşurat în jurul acestei probleme a implicat inevitabil şi pe Nicolae Pătraşcu, pe care Mihai Viteazul ar fi dorit să-l trimită să guverneze, în lipsa sa, Ţara Românească.

Documentele contemporane arată foarte clar intenţiile de guvernare ereditară al lui Mihai Viteazul, atât în cazul Ţării Româneşti, cât şi al Transilvaniei. "Avissi" de la Alba Iulia şi Viena transmit că Mihai Viteazul e decis să nu cedeze Transilvania, ci s-o păstreze ca stăpânire ereditară[66]. Încă în decembrie 1599, Mihai Viteazul cerea Pragăi prin comisarul Pezzen să fie recunoscut ca guvernator al Transilvaniei sau, dacă nu el, atunci fiul său[67], iar instrucţiunile sale adresate banului Mihalcea, trimis la împărat în martie 1600, includeau solicitarea de recunoaştere a stăpânirii asupra Transilvaniei şi Ţării Româneşti "pentru mine şi urmaşii mei, oricare ar fi ei". În plus, cerea să păstreze şi să guverneze toate provinciile pe

[60] Vezi cea mai recentă ediţie a tratatului, în *M.V.C.E.*, I, p. 187-193 (text original şi traducere).
[61] *Ibidem*, p. 201; P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 146; A. Veress, *Documente*, V, p. X-XI.
[62] *Ibidem*.
[63] Tratatul a fost publicat mai recent în *M.V.C.E.*, I, p. 187-193 (original şi traducere). La p. 193-194 jurământul lui Mihai Viteazul, la p. 194-195 jurământul solemn al Stărilor muntene.
[64] *Ibidem*, p. 191.
[65] *Ibidem*. În jurământul separat, Mihai Viteazul declară în mod solemn că "[...] voi fi credincios şi ascultător toată viaţa mea, împreună cu toţi urmaşii mei preasfântului împărat", în *Ibidem*, p. 194.
[66] A. Veress, *Documente*, VI, p. 40, 56.
[67] *Ibidem*, V, p. 349.

care le va câştiga "de la turc sau de la alţii", "din urmaş în urmaş"[68]. Acelaşi lucru reiese şi din înţelegerea din iunie 1600 dintre Mihai Viteazul şi comisarul Pezzen, în care se arăta că titlul de guvernator al Transilvaniei va fi moştenit de la domnitorul muntean pe linie ereditară masculină. Interesant este faptul că, în privinţa Moldovei (între timp fusese cucerită şi Moldova), Mihai Viteazul solicita să fie moştenit pe linie masculină şi feminină ("ţara Moldovei să fie de moşie, fir pre firul lui şi pre feciori şi pre feate"), o noutate în politica ereditară a lui Mihai Viteazul![69] În cazul stingerii ambelor linii, masculină şi feminină, împăratul trebuia să permită Moldovei şi Ţării Româneşti să-şi aleagă libere domnitorul.

Observăm însă că se profilează şi o altă alternativă, aceea de a promova în fruntea Transilvaniei în locul lui Mihai Viteazul pe fiul său Nicolae Pătraşcu, propunere care vine dinspre cercurile imperiale în condiţiile crizei de autoritate din Transilvania, deşi o asemenea sugestie se pare că făcuse şi Mihai Viteazul, în decembrie 1599[70]: în ianuarie 1600, Consiliul de Război din Viena încerca să soluţioneze chestiunea guvernării Transilvaniei, care nu se cuvenea lui Mihai Viteazul, ci arhiducelui Maximilian, iar dacă acesta refuza, "acea guvernare să nu-i fie acordată lui [Mihai Viteazul, n.n.] ci fiului său, pe lângă care să fie instituiţi oameni de vază, un german şi un maghiar, care să-l asiste în toate şi să-l supravegheze"[71]. Ar fi fost, pentru Imperiali, o soluţie cu mult mai convenabilă decât guvernarea nesigură a lui Mihai Viteazul.

O altă soluţie, cea mai avantajoasă, ar fi fost pentru Imperiali întoarcerea lui Mihai Viteazul în Ţara Românească şi transmiterea puterii în Transilvania către ei. De aceea încearcă, prin nunţiul Malaspina şi prin comisari, să-l convingă în acest sens pe Mihai Viteazul, apelând chiar şi la explicaţii "sentimentale": "nu e nici în folosul lui, nici al împăratului, nici al binelui obştesc să încredinţeze o ţară ameninţată de atâţia duşmani conducerii unui copil, ci că e nevoie să fie apărată şi condusă de palatinul [Mihai Viteazul, n.n.] însuşi [...]"[72].

În contextul aceleiaşi crize de autoritate în Transilvania, se vehicula ideea trimiterii lui Nicolae Pătraşcu la Praga, pentru a sta în preajma împăratului, eventual chiar ca garant[73]: în martie 1600, Pezzen i-a făcut o asemenea propunere lui Mihai Viteazul, care însă ar fi reacţionat râzând, întrebând mai mult retoric cine va rămâne în Ţara Românească în lipsa fiului său[74]. Dar, câteva luni mai târziu, când situaţia se modificase radical, Mihai Viteazul ar fi dorit să meargă împreună cu fiul său la împărat, pentru a-l pune sub protecţia acestuia[75].

Aceste îndelungi tratative purtate de către Mihai Viteazul cu Imperialii în legătură cu viitoarea guvernare a Transilvaniei au şi un epilog: în scrisoarea din 12 septembrie 1600, Rudolf al II-lea răspundea pozitiv la unele solicitări ale lui Mihai Viteazul, inclusiv la aceea legată de guvernarea ţării: împăratul îi acorda guvernarea pe termen nelimitat a Transilvaniei[76], lui şi fiului său, cu condiţia că acesta din urmă "va rămâne neclintit în

---

[68] *M.V.C.E.*, I, p. 461.

[69] *Ibidem*, p. 524. Moştenirea pe linie feminină era condiţionată de stingerea liniei bărbăteşti. Vezi şi negocierile lui Mihai Viteazul cu comisarii imperiali, *Ibidem*, p. 548-554.

[70] A. Veress, *Documente*, V, p. 349.

[71] R. Constantinescu, *op.cit.*, p. 218. Vezi şi Veniamin Ciobanu, *La cumpănă de veacuri. Ţările Române în contextul politicii poloneze la sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII*, Iaşi, 1991, p. 250. O variantă asemănătoare cunoaştem din solia lui Petru Grigorovici Arneanul, întoarsă de la Praga înainte de 13 februarie 1600 ([...] eu, î[m]păratul, să trimeţ omul mieu credincios să fie î[m]preună cu fiiul Domne-Tale, şi Domne-Ta iar, veri lăsa omul Domne-Tale credincios") – deci o dublă tutelă, din partea împăratului şi a domnitorului, în *M.V.C.E.*, I, p. 414.

[72] Raportul lui Malaspina, 14 nov. 1599, în *Ibidem*, p. 283.

[73] R. Mârza, *op.cit.*, p. 77.

[74] Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 35.

[75] A. Veress, *Documente*, VI, p. 270. Vezi şi memoriul lui Mihai Viteazul către împăratul Rudolf al II-lea, din 17 ianuarie 1601, în *M.V.C.E.*, I, p. 622.

[76] "[...] deşi uzul la cei mai mulţi principi creştini era ca dreptul de a guverna să se acorde cel puţin la un anumit interval de timp", deci nu pe perioadă nedeterminată, aşa cum tocmai obţinuse Mihai Viteazul ...

credinţă şi supunere"[77]. Obţinerea de către Mihai Viteazul a acestei recunoaşteri, pentru el şi Nicolae Pătraşcu era însă tardivă, dat fiind faptul că în acele săptămâni el tocmai pierdea - în urma luptei de la Mirăslău – controlul asupra Transilvaniei.

Din perspectiva politicii lui Mihai Viteazul faţă de Transilvania şi Imperiali, trebuie menţionat însă şi un eveniment dramatic, acela al trimiterii fiului lui Mihai Viteazul, alături de Doamna Stanca şi fiica Florica în prizonierat în Transilvania, în octombrie 1600[78]. Datorită alianţei conjuncturale a generalului Basta cu Stările ardelene, ostaticii au fost controlaţi parţial de către Stări, parţial de către Imperiali, dar este cert că până la revenirea fostului principe Sigismund Báthory şi până la retragerea forţelor imperiale ale generalului Basta, în Transilvania (februarie 1600) ostaticii au avut un regim destul de permisiv în castelul de la Gilău, ulterior fiind mutaţi în cetatea de la Făgăraş, unde regimul de detenţie a devenit foarte strict[79].

În concluzie, relaţiile lui Mihai Viteazul cu Habsburgii, fiind cele mai bine reprezentate în documentele de epocă, ne permit să înţelegem mai bine rolul lui Nicolae Pătraşcu în planurile politice ale tatălui său. Nicolae Pătraşcu joacă un rol important în negocierile purtate în jurul viitoarei guvernări a Transilvaniei, dar este de asemenea trimis să-i întâmpine pe comisarii imperiali la 1598 sau este avut în vedere pentru a fi trimis la Praga şi, în cele din urmă, chiar este trimis ostatic împreună cu restul familiei în Transilvania.

Legăturile lui Nicolae Pătraşcu şi ale familiei lui Mihai Viteazul cu Habsburgii continuă însă şi după moartea acestuia dar, deoarece depăşesc subiectul cercetării prezente, ne mărginim să arătăm că Doamna Stanca şi fiul ei au încercat fără succes să recupereze de la fiscul imperial şi din Transilvania averile confiscate după moartea lui Mihai Viteazul, Nicolae Pătraşcu stabilindu-se ulterior cu familia sa în Ungaria Superioară (unde va şi muri la 1627), alături de Radu Şerban, un alt domn muntean pribeag, primind diverse ajutoare băneşti din partea statului. Singurul istoric român care a studiat sistematic relaţiile lui Nicolae Pătraşcu cu Imperialii după moartea lui Mihai Viteazul este Damian Todiţa[80], dar subiectul este încă departe de a se fi epuizat ca informaţii, interpretări şi semnificaţii.

Cu excepţia proiectului de tratat din martie 1600 cu Polonia, tratatul cu Habsburgii din 9 iunie 1598 este singurul care stipulează foarte clar direcţia ereditară a politicii lui Mihai Viteazul. În cele două tratate cu Transilvania acest lucru este mai puţin scos în evidenţă (în primul tratat deloc). În ceea ce priveşte tratativele cu Înalta Poartă (pentru că textul vreunui tratat nu ne-a parvenit), s-a putut observa că, cel puţin formal, Poarta a recunoscut pe Nicolae Pătraşcu ca urmaş politic al lui Mihai Viteazul, aceasta în condiţiile în care statutul domnitorului muntean la Constantinopol a fost întotdeauna foarte şubred. De asemenea, trebuie subliniat că materialul documentar pe care îl avem la dispoziţie în ceea ce priveşte diplomaţia lui Mihai Viteazul dovedeşte asocierea de către acesta a fiului său Nicolae Pătraşcu la tron, în contextul mai larg al unei politici ereditare bine conturate.

Nicolae Pătraşcu între tronul Ţării Româneşti şi Moldovei

Aşa cum după cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul s-a pus problema viitoarei guvernări a acestei provincii, existând cel puţin trei forţe politice rivale şi cu interese divergente (Mihai Viteazul, generalul Basta şi Imperialii, Stările ardelene), aceeaşi situaţie s-a repetat, la alte dimensiuni, în cazul Ţării Româneşti, al cărei domnitor pornise să cucerească Transilvania. Termenii problemei erau însă alţii: în privinţa guvernării Ţării Româneşti se confruntau opiniile şi interesele politice ale lui Mihai Viteazul, ale boierilor, ba chiar şi ale Imperialilor (care încercau să îndepărteze pe Mihai Viteazul din Transilvania), în mijlocul disputei cu privire la guvernarea statului muntean aflându-se

[77] *Ibidem*, p. 561.
[78] R. Mârza, *op.cit.*, p. 77-81.
[79] *Ibidem*.
[80] D. Todiţa, *op.cit.*

tocmai Nicolae Pătraşcu. În plus, situaţia se complică după ce Mihai Viteazul cucereşte şi Moldova, astfel că se punea problema guvernării şi a acestui al treilea stat.

Istoriografia a trecut cu destulă uşurinţă peste domnia lui Nicolae Pătraşcu în Ţara Românească şi mai ales peste semnificaţiile ei, cu atât mai mult cu cât acest lucru poate aduce numeroase lămuriri cu privire la unul dintre cele mai sensibile şi mai controversate subiecte ale istoriografiei româneşti, şi anume "caracterul unirii lui Mihai Viteazul". Din punct de vedere al interpretării, excepţie face Petre P. Panaitescu care, într-o lucrare din 1960 dedicată chiar "unificării politice a Ţărilor Române în epoca feudală"[81] făcea câteva observaţii care nu şi-au pierdut actualitatea. Astfel, el arată că, comparativ cu "unificările" lui Ioan de Hunedoara şi Ştefan cel Mare[82], Mihai Viteazul aduce o noutate importantă. Guvernarea sa asupra Transilvaniei şi a celor două state româneşti se suprapune peste guvernările locale sub forma unei autorităţi paralele şi suverane[83]. După cucerirea Transilvaniei, Mihai Viteazul îşi mută centrul de putere la Alba Iulia, dar continuă să controleze Ţara Românească prin persoana lui Nicolae Pătraşcu, a tutorilor şi boierilor săi de încredere, acelaşi lucru făcându-l şi în Moldova, după cucerirea ei în luna mai 1600. Analizând documentele emise de Mihai Viteazul şi Nicolae Pătraşcu şi titulaturile lor[84], Petre P. Panaitescu subliniază că "coexistenţa actelor lui Mihai ca domn al Ţării Româneşti cu ale lui Nicolae purtând acelaşi titlu, arată *nu o confuzie de drepturi, ci o suprapunere feudală, o suzeranitate* [s.n.]"[85]. În această cheie credem că trebuie citită şi interpretată implicarea lui Nicolae Pătraşcu în guvernarea Ţării Româneşti şi Moldovei.

Interpretarea lui Petre P. Panaitescu, demnă de a fi luată în seamă în continuare, poate fi exemplificată prin situaţia care ne este descrisă de documentele interne ale Ţării Româneşti din această perioadă. În vara anului 1600, Mihai Viteazul emite din Iaşi, respectiv din Alba Iulia, două acte de întărire pentru mănăstirea Coşuna din Oltenia, mănăstire care se afla într-un conflict de proprietate cu ţăranii din satul Radovan[86]. Deoarece părţile în conflict nu au fost mulţumite cu rezultatele judecăţii din Ţara Românească, delegaţii ale călugărilor, respectiv ale ţăranilor s-au adresat forurilor superioare, adică lui Mihai Viteazul, al cărui ajutor l-au solicitat tocmai la Alba Iulia, Iaşi şi la cetatea Făgăraşului, mănăstirea având succes şi obţinând în cele din urmă acte de întărire a proprietăţii aflate în discuţie. Am relatat această situaţie pentru a înţelege mai bine modul în care funcţionau instituţiile provinciilor stăpânite de Mihai Viteazul, în cazul de faţă justiţia: în caz de eşec pe plan local, nemulţumiţii se adresau suzeranului aflat la Iaşi sau Alba Iulia, fiind vorba exact de "suprapunerea feudală" şi "suzeranitatea" de care vorbea Petre P. Panaitescu.

Revenind la chestiunea domniei lui Nicolae Pătraşcu în Ţara Românească, pentru a prelua conducerea acestei ţări în lipsa tatălui său[87], această chestiune s-a pus imediat ce Mihai Viteazul şi-a început activitatea de principe al Transilvaniei la curtea de la Alba Iulia.

---

[81] *Problema unificării politice a Ţărilor Române în epoca feudală*, în vol. *Studii despre Unirea Ţărilor Române*, Bucureşti, 1960, p. 55-93. Pentru momentul "Mihai Viteazul", vezi p. 63-67. Observaţiile din 1960 erau intuite de către P.P. Panaitescu deja cu ocazia monografiei *Mihai Viteazul* din 1936, p. 163, 186-187. Chestiunea este discutată şi de către Şt. Andreescu, *Restitutio Daciae (Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526-1593)*. Bucureşti, 1980, p. 5-19.

[82] P.P. Panaitescu, *Problema unificării*, p. 58-63.

[83] *Ibidem*, p. 66-67.

[84] Documentele interne muntene emise de Nicolae Pătraşcu şi Mihai Viteazul (după cucerirea Transilvaniei) sunt publicate în *Documente privind Istoria României. Seria B. Ţara Românească*, sec. XVI, vol. VI, p. 362-391 (mai departe, prescurtat: *D.I.R.*).

[85] P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 67.

[86] *D.I.R. Seria B. Ţara Românească*, sec. XVI, vol. VI, p. 378, 389. Vezi şi P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 96-97.

[87] La plecarea spre Transilvania, Mihai Viteazul lăsase ca locţiitor în ţară pe Dumitru vornic ("[...] il suo logotenente [...], al nome Dimitri Vornich"), în raportul imperial publicat în Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 519-520; P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 162-163; Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Secolele XIV-XVII*, Bucureşti, 1971, p. 57.

Despre acesta se credea că "nu prea se gândeşte să se întoarcă în ţara aceea"[88], idee care era luată serios în calcul în epocă[89]. Pentru a înţelege mai bine proiectele lui Mihai Viteazul legate de Ţara Românească, trebuie subliniată incertitudinea care domnea în acele zile (dar care continuă şi astăzi, la nivel istoriografic) cu privire la intenţiile lui de a se mai întoarce în ţara de origine. Izvoare contemporane ne vorbesc despre mirarea braşovenilor care au văzut pe Mihai Viteazul şi pe boierii săi însoţiţi de familiile şi averile lor[90] şi, totodată, despre intenţia domnitorului muntean de a-şi trimite fiul la Praga.

Interesant este însă faptul că, în privinţa lui Nicolae Pătraşcu, Mihai Viteazul a trebuit să-şi modifice planurile. El ar fi dorit ca fiul său să meargă la Praga pentru a se afla în preajma împăratului, ca dovadă a bunelor sale intenţii[91], idee care părea să convină şi comisarilor imperiali[92], din cauza garanţiilor pe care le-ar fi oferit prezenţa la Praga a fiului domnitorului muntean şi principelui ardelean. Dar, la presiunile boierilor munteni ("[...] care nu se împăcau să trăiască fără voievod"[93] şi cărora le-ar fi convenit un domn minor, uşor de manevrat[94]), Mihai Viteazul a trebuit să-l trimită pe Nicolae Pătraşcu în Ţara Românească ("Deci Mihai vodă să aşază craiu în Ţara Ungurească, iar în Ţara Românească puse domn pre fiiu-său Io Neculai voevod"[95]). Dorinţa boierimii de a se reglementa statutul Ţării Româneşti, în condiţiile în care domnitorul ei cucerise Transilvania pentru a o pune şi a se pune şi pe sine şi armata sa la dispoziţia împăratului, este legitimă. De aceea observăm că Mihai Viteazul schimbă destinaţia fiului său şi, cândva la sfârşitul lunii noiembrie 1599, îl trimite în Ţara Românească, însoţit de "doi senatori catolici din Transilvania, împreună cu alţi doi nobili"[96], care să-l tuteleze.

Explicaţiile pe care diverse surse imperiale le dau trimiterii lui Nicolae Pătraşcu înapoi în Ţara Românească nu sunt atât de surprinzătoare pe cât par la început: de teama atacului cancelarului polon Zamoyski, pentru a se opune turcilor sau chiar pentru a ataca Moldova[97]. Ele sunt semnificative pentru felul în care era percepută în epocă politica externă a lui Mihai Viteazul şi posibilele ei direcţii de acţiune.

Ecourile unui dialog purtat la Alba Iulia de Mihai Viteazul şi comisarul imperial Pezzen, dialog menţionat mai sus, ne pot ajuta să înţelegem trimiterea lui Nicolae Pătraşcu în Ţara Românească: pe de o parte, Mihai e presat de boieri să trimită un domnitor în ţară, dar pe de altă parte lui însuşi pare să nu-i mai surâdă ideea trimiterii fiului său la Praga, în condiţiile în care relaţiile sale cu Viena se răciseră foarte mult. De aceea "a reacţionat râzând, spunând că cine va rămâne în Ţara Românească dacă fiul său va pleca de-acolo?"[98].

O altă chestiune importantă este aceea a implicării sau neimplicării lui Nicolae Pătraşcu în guvernarea Moldovei cucerite în luna mai 1600. Însăşi cucerirea acestei provincii a complicat mult situaţia externă a lui Mihai Viteazul: ea a stârnit nemulţumirea Habsburgilor aliaţi, dar mai ales a Poloniei, care în câteva luni se va mobiliza şi în cursul

---

[88] Raportul nunţiului Malaspina, 14 dec. 1599, în *M.V.C.E.*, I, p. 282-283.

[89] Se vehicula chiar ideea că Mihai Viteazul ar fi părăsit definitiv Ţara Românească, vezi în I. Crăciun, *op.cit.*, p. 115.

[90] I. Crăciun, *op.cit.*, p. 122. În *Istoria Transilvaniei*, Szamosközy dă chiar amănunte: "Însuşi voievodul şi mai mulţi boieri, ca şi cum ar fi dorit să părăsească definitiv pământul Valahiei, au târât cu ei, în această campanie, soţiile, copiii, bunurile lor, tot personalul casei şi toată averea", în *M.V.C.E.*, II, p. 172; *Ibidem*, I, p. 641; Hurmuzaki, *Documente*, III-1, p. 428; A. Veress, *Documente*, V, p. 338; P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 157.

[91] În memoriul către ducele de Toscana din 3 februarie 1601, în *M.V.C.E.*, I, p. 642. Aşteptat fiind arhiducele Maximilian care trebuia să preia guvernarea Transilvaniei, Mihai Viteazul arăta că "vreau să dau pe unicul meu fiu în slujba sa", în Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 571.

[92] Raport către împărat, 3 aprilie 1600, în Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 35.

[93] Mihai Viteazul în memoriul către ducele de Toscana, în *M.V.C.E.*, I, p. 642.

[94] P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 85, 162-163.

[95] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 76.

[96] *M.V.C.E.*, I, p. 282. Administraţia imperială din Ungaria Superioară transmite numele însoţitorilor lui Nicolae Pătraşcu, Pangraţiu Sennyei şi Gaspar Sibrik şi că "Mihai şi-a trimis fiul în Ţara Românească, *cedată turcilor* [s.n.]", în A. Veress, *Documente*, V, p. 341-342. Vezi şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 608.

[97] A. Veress, *Documente*, V, p. 299, 341-343.

[98] Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 35.

unei campanii coordonate de cancelarul Zamoyski va scoate Moldova de sub controlul lui Mihai Viteazul, ba chiar va invada Ţara Românească, din care va reuşi să-l alunge pe acesta şi să-l instaleze pe Simion Movilă, fratele domnitorului filopolon al Moldovei.

Asupra campaniei militare a lui Mihai Viteazul în Moldova nu insistăm, trebuie să subliniem doar că, contrar celor crezute de Petre P. Panaitescu[99], Nicolae Pătraşcu a participat la această campanie – documentele contemporane o dovedesc. Astfel, un "avissi" de la Viena ne spune că el a luat parte în fruntea a 12.000 de ostaşi bine înarmaţi, unguri, poloni şi moldoveni (mercenari)[100], dar dacă el a rămas în continuare în Moldova nu suntem siguri, sursele contrazicându-se: unele afirmă că s-a retras împreună cu armata sa[101] sau că, dimpotrivă, a fost lăsat de tatăl său cu o armată foarte puternică să apere Moldova ("pentru a putea menţine mai bine această ţară pentru împărat [sic!]"), Mihai Viteazul întorcându-se în Transilvania[102].

După cucerirea Moldovei, prima mare problemă care s-a pus a fost felul în care ea urma să fie administrată, în condiţiile în care stăpânirea lui Mihai Viteazul devenea tot mai instabilă, mai ales în Transilvania. Istoriografia a reuşit să reconstituie alternativele pe care Mihai Viteazul le-a avut la dispoziţie. Nici una dintre acestea nu aveau în vedere domnia sa personală în această provincie[103], ci a unui domnitor asociat.

Cea mai credibilă alternativă pare să fi fost Nicolae Pătraşcu, pe atunci domn al Ţării Româneşti. Chiar "boiarii şi bătrânii Moldovei pohtiră de la Mihai vodă să le dea domn pre fie-său, Neculai vodă"[104] (care era şi un bun garant al bunăvoinţei cuceritorului faţă de Moldova), ne spune *Letopiseţul Cantacuzinesc*, cronică care ne ajută să înţelegem calculele politice ale lui Mihai Viteazul în această privinţă. Iniţial, acesta pare să fi consimţit la o asemenea soluţie, ba chiar a trimis pe Stoica postelnic şi Radu Buzescu clucerul în Ţara Românească să-l aducă pe fiul său în Moldova[105]. În acest moment intervine, conform banului Mihalcea, care va relata aceste lucruri comisarilor imperiali la Cluj, mama lui Nicolae Pătraşcu, care nu vroia să-şi lase fiul să plece de lângă ea[106]. Motivele care ar fi fost invocate de Doamna Stanca şi Mihai Viteazul sunt vârsta fragedă a fiului lor şi pericolele la care l-ar expune "într-o ţară de margine ca aceia", ameninţată în continuare de Ieremia Movilă şi poloni[107], dar comisarii credeau că Mihai Viteazul nu-şi va trimite fiul să domnească în Moldova deoarece stăpânirea acelei ţări era încă nesigură[108]. Explicaţia cea mai plauzibilă o aduce Petre P. Panaitescu, care arată că scuza lui Mihai Viteazul este ciudată, în spatele ei ascunzându-se refuzul boierilor munteni de a accepta plecarea lui Nicolae Pătraşcu din Ţara Românească[109].

---

[99] P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 184, nota 1: Nicolae Pătraşcu n-a participat la campanie, dar ulterior Mihai Viteazul a trimis pe unii boieri să-l aducă din Ţara Românească.

[100] A. Veress, *Documente*, V, p. 115. Vezi şi faptul că Nicolae Pătraşcu începe să emită documente de la Târgovişte în 15 mai 1600, deci câteva zile după ce Mihai Viteazul intra în Moldova, în *D.I.R. Seria B. Ţara Românească*, sec. XVI, vol. VI, p. 369-370, 373.

[101] *M.V.C.E.*, I, p. 503.

[102] A. Veress, *Documente*, VI, p. 144, 157.

[103] Un singur izvor ne transmite că el ar fi dorit să păstreze Moldova pentru sine, variantă care nu credem că a fost vreodată luată în calcul de către Mihai Viteazul, vezi *M.V.C.E.*, I, p. 504.

[104] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 78. P.P. Panaitescu crede că această cerere a fost formulată de către Stările Moldovei chiar în cadrul unei "diete", în *op.cit.*, p. 187. Boierimea moldoveană, sau mai degrabă o anumită facţiune a ei, l-a avut pe Nicolae Pătraşcu în vedere şi mai târziu, în 1602 când, conform unor "avissi" de la Graz, ei ar fi propus să se supună împăratului şi să primească domn pe fiul lui Mihai Viteazul, în A. Veress, *Documente*, VII, p. 45.

[105] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 78; P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 186. Acest scenariu pare să contrazică ipoteza participării lui Nicolae Pătraşcu la campania de cucerire a Moldovei, dar putem explica această neconcordanţă prin desfăşurarea evenimentelor de mai sus *după* eventuala întoarcere a lui Nicolae Pătraşcu din Moldova. Dar, cu toate acestea, documentele pe care acum le avem la dispoziţie fac imposibilă stabilirea *exactă* a participării sau nu a lui Nicolae Pătraşcu la campania din Moldova!

[106] Raportul comisarilor către împărat, în *M.V.C.E.*, I, p. 512.

[107] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 78.

[108] Raportul comisarilor către împărat, în *M.V.C.E.*, I, p. 512.

[109] P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 186.

În aceste condiţii, Mihai Viteazul recurge la o altă soluţie, şi anume aducerea pe tronul Moldovei a lui Marcu[110], fiul fostului domnitor muntean Petru Cercel. Marcu se afla în preajma lui Mihai Viteazul încă din anii 1597-1598, era foarte apreciat de acesta[111], astfel încât este trimis în Moldova ca domnitor al ţării în locul lui Nicolae Pătraşcu. În acest scop, primeşte pe lângă sine pe Preda Buzescu, care completează astfel "locotenenţa domnească" (formată din boieri munteni de încredere) aflată la Iaşi[112]. Marcu a domnit un timp foarte scurt în Moldova, alungat fiind, împreună cu partizanii şi garnizoanele lăsate de Mihai Viteazul, de către armatele moldo-polone: "Şi deacă sosiră la Iaşi [Marcu vodă şi Preda Buzescu, n.n.], începură a să veseli. Iar oştile Ieremiei vodă încă au fost viind la Moldova. Deci cu câtă bucurie merseră, cu atâta ruşine fugiră şi năpustiră ţara"[113].

A treia alternativă care a fost luată la un moment dat în calcul de către Mihai Viteazul pentru Moldova a fost Ştefan, fiul aflat în exil la Innsbruck al lui Petru Şchiopul[114]. După moartea tatălui său, pe care l-a însoţit în exil în teritoriile imperiale, Ştefan (care la 1600 avea 17 ani) a rămas în Tirol, locuind la Innsbruck şi Bolzano, unde era supravegheat de câţiva "curatori", care se ocupau totodată şi de educaţia sa[115]. După cucerirea Moldovei, a fost luat în calcul de către Mihai Viteazul[116], care se adresa în acest sens împăratului Rudolf al II-lea care, la rândul său, transmitea solicitarea cuceritorului Moldovei "curatorilor"[117]. Aceştia au răspuns împăratului, arătând că Ştefan a primit cu bucurie propunerea de a ocupa tronul Moldovei, considerându-se pregătit pentru o asemenea demnitate[118]. Corespondenţa între împărat şi "curatori" se desfăşura însă tardiv, în iulie-septembrie, când Moldova era cucerită de trupele polone ale cancelarului Zamoyski, care a reinstalat astfel pe Ieremia Movilă.

Nicolae Pătraşcu după lupta de la Mirăslău

Lupta de la Mirăslău, la care Nicolae Pătraşcu nu a participat, este totuşi importantă pentru cariera sa politică prin semnificaţiile care le are pentru Mihai Viteazul şi politica sa în Transilvania. Înfrânt de către efemera coaliţie formată de Stările ardelene cu generalul Basta, Mihai Viteazul pierde Transilvania şi Moldova, aici trupele sale încercând fără succes să se opună expediţiei moldo-polone condusă de cancelarul Zamoyski. Este posibil ca la aceste lupte de apărare a Moldovei să fi luat parte şi Nicolae Pătraşcu, ca domn al Ţării Româneşti şi, în fruntea unui detaşament muntean, să fi pătruns în Moldova, unde ar fi chiar învins într-o bătălie trupele cancelarului şi ale lui Sigismund Báthory[119].

În aceste condiţii dificile, dar chiar încă înainte de lupta de la Mirăslău, Mihai Viteazul face apel la Nicolae Pătraşcu, care soseşte din Ţara Românească cu un detaşament de 10.000 de soldaţi, conduşi de Baba Novac[120]. Detaşamentul "patronat" de Nicolae Pătraşcu, hărţuit de către trupe ale braşovenilor (care l-au şi învins în lupta de la Teliu din 14

---

[110] Pentru biografia lui Marcu, vezi Ştefan Pascu, *Petru Cercel şi Ţara Românească la sfârşitul sec. XVI*, Cluj-Sibiu, 1944, p. 84-98; Pavel Binder, *Marcu vodă, asociatul la domnie a lui Mihai Viteazul, pretendent domnesc în Moldova şi moşiile sale din Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Iaşi, XXIV, 1, 1987, p. 303-309.

[111] Şt. Pascu, *op.cit.*, p. 86.

[112] P. Binder, *op.cit.*, p. 303-304.

[113] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 78-79.

[114] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 346-347.

[115] Vezi caracterizarea foarte măgulitoare pe care i-o face unul dintre "curatori", în Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 540-541.

[116] Stoica postelnicul transmitea acest lucru comisarilor imperiali chiar în 7 mai, în Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, p. 48. Trebuie subliniat faptul că o asemenea soluţie nu putea decât să satisfacă şi pe Imperiali, a căror încredere în Mihai Viteazul scăzuse simţitor după cucerirea de către acesta a Moldovei. Ei puteau spera că, având un apropiat ca domn al Moldovei (Ştefan putând să fie însoţit cu siguranţă de câţiva tutori), vor putea influenţa şi din această direcţie evenimentele din Ţările Române şi Transilvania.

[117] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 540.

[118] *Ibidem*, XI, p. 540-541.

[119] A. Veress, *Documente*, VI, p. 198-199; istoricul maghiar susţine şi el într-o notă această ipoteză. Vezi şi P. Binder, *op.cit.*, p. 304, care susţine însă că sub numele de "fiul valahului" trebuie să înţelegem pe Marcu vodă, domnul instalat de Mihai Viteazul în Moldova.

[120] I. Crăciun, *op.cit.*, p. 119, 140. Vezi şi P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 226.

septembrie) trebuia să facă joncțiunea cu resturile armatei lui Mihai Viteazul şi cu cete ale secuilor în zona Braşovului, pentru a continua lupta contra armatei Stărilor ardelene[121]. Joncțiunea a putut avea loc abia după ce Mihai Viteazul, înfrânt la Mirăslău, s-a îndreptat prin Sibiu spre cetatea Făgăraşului, locul unde îi era adăpostită familia şi tezaurul[122].

În ceea ce priveşte detaşamentul împreună cu care a venit Nicolae Pătraşcu din Țara Românească, este important de subliniat că adevăratul comandant era Baba Novac, şi nu fiul domnitorului care, în vârstă de 16 ani, era prea tânăr pentru a conduce o operațiune militară[123]. Această situație nu este singulară, căci numeroase documente dintre cele care fac referire la activitatea militară a lui Nicolae Pătraşcu dovedesc că atunci când el se află în fruntea unei unități militare, adevăratul comandant al acesteia este altcineva, unul dintre boierii de încredere ai lui Mihai Viteazul. Ținând cont de vârsta lui Nicolae Pătraşcu, a-i încredința conducerea unui detaşament, mai ales în timp de război, ar fi fost hazardat, de aceea el este permanent secondat (ca de altfel şi în funcția de domn al Țării Româneşti!) de către un boier apropiat lui Mihai Viteazul (Baba Novac, Preda Buzescu, Stoica vistier etc.), astfel că fiul acestuia are mai degrabă o funcție de reprezentare, aceea a fiului domnitorului, asociat la tron.

Înfrânt la Mirăslău şi nereuşind să-şi refacă armata în Transilvania, Mihai Viteazul a trecut în Țara Românească, unde nu a reuşit să oprească înaintarea cancelarului Zamoyski. În acele săptămâni, Mihai Viteazul a încercat să negocieze cu Stările şi cu comisarii imperiali încheierea unui armistițiu. Refuzat, el a fost obligat – pentru a-şi dovedi buna-credință şi devenind totodată vulnerabil – să accepte trimiterea familiei sale ca ostatică a Stărilor şi a Imperialilor în Transilvania (Nicolae Pătraşcu va ajunge în tabăra acestora la 16 octombrie 1600, mama şi sora sa mai târziu). Prizonieratul lor va dura până în luna august 1602, primind întâi "domiciliu obligatoriu" în castelul de la Gilău, apoi fiind mutați într-un loc de detenție mult mai drastică, în cetatea Făgăraşului[124].

Din momentul trimiterii în prizonierat, Mihai Viteazul nu şi-a mai revăzut niciodată familia care, după eliberare, a încercat să recupereze averile lui Mihai Viteazul, confiscate de Imperiali după asasinarea acestuia şi, prin Nicolae Pătraşcu, să obțină recunoaşterea de către Curtea de la Praga a meritelor acestuia.

Nicolae Pătraşcu şi politica matrimonială a lui Mihai Viteazul

Domnia lui Mihai Viteazul în Țara Românească şi realitățile sociale ale epocii devin cu mult mai inteligibile dacă urmărim politica matrimonială a acestui domnitor, care el însuşi s-a căsătorit pe la 1583 cu Stanca (văduva postelnicului Dumitru din Vâlcăneşti)[125], mariaj care i-a adus o avere funciară considerabilă[126] şi ale cărui relații cu clasa boierească munteană s-au consolidat de-a lungul timpului prin numeroase alianțe matrimoniale[127]. De asemenea, proiectele matrimoniale ale lui Mihai Viteazul corespund foarte bine marilor sale direcții de politică externă: relațiile cu Transilvania (inclusiv relații personale cu magnați de felul lui Ştefan Jósika), cu Polonia şi cu Imperiul Habsburgic, ocazii în care s-a folosit de copiii săi Nicolae Pătraşcu şi Florica.

În ceea ce-l priveşte pe Nicolae Pătraşcu acesta, asociat la tronul muntean şi permanent promovat în viața politică internă sau externă, este avut în vedere în mod special. Un prim proiect în acest sens este atestat documentar cu ocazia cunoscutei vizite protocolare

---

[121] A. Veress, *Documente*, VI, p. 201-202; P. Binder, *Contribuții privind domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *Revista de Istorie*, XXVIII, 4, 1975, p. 587-590.

[122] Ioan Aurel Pop, *Mihai Viteazul şi Țara Făgăraşului*, în *Revista Istorică*, IV, 5-6, 1993, p. 492; Constantin Rezachevici, *Mihai Viteazul, Basta şi cetatea Făgăraşului - un "tratat" mai puțin cunoscut (3 octombrie 1600)*, în *Ibidem*, p. 502.

[123] A. Veress, *Documente*, V, p. 339.

[124] R. Mârza, *op.cit.*, p. 77-81.

[125] Pentru biografia Doamnei Stanca vezi I.C. Filliti, *op.cit.*; Şt. Andreescu, *op.cit.*, p. 228-231.

[126] Ion Donat, *Domeniul domnesc în Țara Românească (sec. XIV-XVI)*, Bucureşti, 1996, p. 88, 194; N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 34-38.

[127] P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 73-80.

întreprinse de Mihai Viteazul la Alba Iulia în ultimele zile ale anului 1596 şi primele ale anului următor. Cu acea ocazie, domnitorul Ţării Româneşti a plănuit cu cancelarul Ştefan Jósika, de către care a şi fost găzduit la Alba Iulia ca, pentru consolidarea alianţei lor politice, fiul lui Mihai Viteazul să ia în căsătorie pe sora mai mică a cancelarului, sau ca fratele mai mic al nobilului ardelean să se căsătorească cu Florica, fiica lui Mihai Viteazul[128]. Era o potenţială alianţă care pe de o parte trebuia să consolideze poziţia cancelarului, dornic să ocupe tronul principatului Transilvaniei cu sprijinul lui Mihai Viteazul, în vederea unor pretinse "planuri dacice"[129] şi, pe de altă parte, să întărească poziţia celui de-al doilea faţă de Transilvania, ţară de a cărei atitudine favorabilă Mihai Viteazul avea nevoie.

La începutul anului 1600, izvoarele contemporane ne dezvăluie noi proiecte matrimoniale ale domnitorului muntean şi principelui ardelean, de această dată legate de Polonia şi Moldova. Ele trebuiesc puse în legătură (de aici şi îndoielile care planează asupra sincerităţii lor) cu frecventele tatonări venite în această perioadă dinspre Mihai Viteazul spre Polonia, având în vedere planurile sale belicoase faţă de Moldova, "hatmanatul polon". Miza era cu atât mai mare, cu cât Ieremia Movilă accepta şi chiar încuraja prezenţa pe teritoriul Moldovei[130] a fostului principe al Transilvaniei, Sigismund Báthory, care spera să redevină principe cu ajutorul Poloniei şi al vasalului moldovean al acesteia.

Astfel, în primăvara anului 1600 cuceritorul Transilvaniei trimite la Ieremia Movilă în solie pe Ioannes Muraltus[131], medic elveţian de la curtea de la Alba Iulia, cu misiunea de a oferi domnitorului moldovean şi protejatului său împăcarea, care să fie pecetluită printr-o căsătorie. Mihai Viteazul propunea ca Sigismund Báthory să ia în căsătorie pe fiica sa Florica, sau ca Nicolae Pătraşcu să se însoare cu fiica lui Ieremia[132]. În realitate, în spatele acestor paşnice propuneri se ascundea un întreg complot: medicul elveţian trebuia să încerce să-l otrăvească pe Sigismund sau, în caz de nereuşită, să-l ademenească în Transilvania sub pretextul căsătoriei lui cu Florica[133]. Probabil pentru că atentatul a dat greş, Muraltus îl convinge pe Sigismund să vină în Transilvania, dar acesta este oprit de insistenţele lui Valentin Herschel, judele Braşovului, care bănuia capcana.

O altă variantă spune că misiunea lui Muraltus (împreună cu un alt boier) era de a convinge pe Ieremia Movilă de bunele intenţii ale lui Mihai Viteazul, tot printr-o propunere de căsătorie între Nicolae Pătraşcu şi fiica domnitorului, cu condiţia ca acesta să înceteze colaborarea cu Sigismund Báthory, scopul final trebuind să fie încheierea unei alianţe[134]. Ca şi Sigismund în varianta Szamosközy, şi Ieremia s-a încrezut – conform acestui izvor - în mesajul lui Mihai Viteazul, dar în ambele cazuri tot acest joc diplomatic s-a sfârşit prin aflarea veştii că Mihai Viteazul a atacat Moldova, eveniment în urma căruia medicul Muraltus a fost arestat de către Ieremia Movilă. Important este în acest caz faptul că Mihai Viteazul foloseşte perspectiva unei alianţe matrimoniale pentru a-şi deruta adversarii (nu este prima dată când, în preajma unui mare pas politic – vezi cucerirea Transilvaniei – Mihai Viteazul dezinformează cu succes inamicul), ba chiar ca pretext pentru a duce la eliminarea lor fizică (în cazul fostului principe ardelean). În condiţiile în care Ieremia Movilă era şi rămânea fidel politicii polone, Mihai Viteazul nu putea pune în mod serios problema unei alianţe cu Moldova, şi cu atât mai puţin să implice în acest joc foarte nesigur pe fiul său Nicolae Pătraşcu.

---

[128] I. Crăciun, *op.cit.*, p. 109.

[129] A. Veress, *Documente*, IV, p. 204-206; I. Crăciun, *op.cit.*, p. 111; A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ediţia IV, Bucureşti, 1988, p. 176.

[130] Fostul principe ardelean locuia la Suceava, nu departe de graniţa Poloniei: *M.V.C.E.*, I, p. 504.

[131] Paul Cernovodeanu, Nicolae Vătămanu, *Un medic elveţian de la curtea din Alba Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563-1602)*, în *Studii şi Articole de Istorie*, IX, 1967, p. 65-79.

[132] I. Crăciun, *op.cit.*, p. 131. Încă la 1598, Mihai Viteazul preconiza să pună mâna pe Moldova "per pacta et connubia", vezi în N. Iorga, *Basta şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1895, p. 28.

[133] I. Crăciun, *op.cit.*, p. 131. Vezi şi P. Cernovodeanu, N. Vătămanu, *op.cit.*, p. 74.

[134] Raport al comisarilor imperiali, în Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 940; *M.V.C.E.*, I, p. 503. Vezi şi P. Cernovodeanu, N. Vătămanu, *op.cit.*, p. 74-75.

Un ultim moment în care se pune problema căsătoriei "politice" a lui Nicolae Pătraşcu este în legătură cu relaţiile lui Mihai Viteazul cu Habsburgii. În timpul îndelungilor negocieri care se purtau pentru a stabili soarta Transilvaniei cucerite de Mihai Viteazul şi revendicate de Imperiali, printre răspunsurile punctuale pe care domnitorul Ţării Româneşti le primeşte de la Praga prin solul său de încredere Petru Grigorovici Armeanul (în februarie 1600) este şi acela că " [...] zis-au împăratul să însoare pre Pătraşco Vodă şi să-i dea din ruda împăratului care-i va fi voie şi să-l facă fecior împăratului şi să fie al împăratului [...]"[135]. Deci, împăratul Rudolf al II-lea propunea ca Nicolae Pătraşcu să ia în căsătorie o membră a familiei imperiale de Habsburg (aşa cum făcuse şi Sigismund Báthory în 1595 cu arhiducesa Maria Christierna) şi să devină apropiat al împăratului[136]. În ceea ce priveşte această informaţie, Petre P. Panaitescu face o remarcă interesantă, şi anume că adeseori solii întorşi din misiune cu veşti nu tocmai bune (e şi cazul acestei misiuni care se întoarce de la Praga fără rezultate semnificative) preferau, de teama mâniei sale binecunoscute, să relateze lui Mihai Viteazul ştiri îmbucurătoare – cum ar fi şi aceasta[137]. Această ipoteză merită atenţia, dar este mai mult ca sigur că în spatele acestui răspuns să se fi aflat o solicitare în acest sens a domnitorului muntean, aşa cum în negocierile cu Taranowski cerea pentru sine şi fiul său titlul de cetăţeni ai Poloniei şi membri ai Seimului.

Se observă că proiectele matrimoniale ale lui Mihai Viteazul corespund foarte bine marilor sale direcţii de politică externă: relaţiile cu Transilvania (inclusiv relaţii personale cu magnaţi de felul lui Ştefan Jósika), cu Polonia şi cu Imperiul Habsburgic. Să adăugăm că în cele din urmă Nicolae Pătraşcu s-a căsătorit – la 1618, consideră Ştefan Andreescu[138] - cu Ana, fiica viitorului domn muntean Radu Şerban, unul dintre căpitanii şi moştenitorii politici ai lui Mihai Viteazul, deci un mariaj în care a primat din nou interesul politic, dar nu numai, pentru că în primele două decenii din secolul al XVII-lea Nicolae Pătraşcu şi Radu Şerban colaborează strâns în încercările de reocupare a tronului Ţării Româneşti şi în anii de exil comun din Ungaria Superioară[139].

Concluzii

Principalul fapt care se impune a fi subliniat este acela că Nicolae Pătraşcu a fost permanent promovat în plan politic de către tatăl său. Mihai Viteazul a avut o domnie suficient de lungă şi de bine reprezentată documentar pentru a putea surprinde desfăşurarea carierei fiului său. Deja fixarea numelui de Pătraşcu, bogat în semnificaţii pentru Mihai Viteazul, este un prim indiciu în acest sens. Educaţia primită de Nicolae Pătraşcu, despre care ştim încă extrem de puţin (mai degrabă îi cunoaştem efectele – vezi funcţiile, corespondenţa şi lecturile sale) ne indică şi ea direcţia spre care îşi îndrepta fiul Mihai Viteazul. De asemenea, materialul documentar pe care îl avem la dispoziţie oferă numeroase informaţii în legătură cu asocierea la domnie a lui Nicolae Pătraşcu, carierei sale deschizându-i-se noi perspective după cucerirea de către tatăl său a Transilvaniei şi Moldovei: domn al Ţării Româneşti (chiar dacă sub tutelă) şi candidat pentru tronul Moldovei (candidatură la care s-au opus, dincolo de opoziţia mamei, Stările muntene – şi am văzut că în cele din urmă Mihai Viteazul a fost obligat să ţină cont de părerea lor). De asemenea, Nicolae Pătraşcu a stat tot timpul în centrul eforturilor lui Mihai Viteazul de a-şi construi un regim domnesc ereditar şi de a obţine recunoaşterea acesui regim de către Înalta Poartă, Polonia, Imperiali, Transilvania etc. În acest sens, se poate întrezări funcţia de reprezentare pe care o îndeplineşte Nicolae Pătraşcu cu diferite ocazii: participarea la diverse ceremonii sau la primirea de soli (întâmpinarea comisarilor imperiali la intrarea în Târgovişte în iunie 1598, primirea soliilor polone, otomane şi imperiale la Braşov, în martie

[135] *M.V.C.E.*, I, p. 413; N. Iorga, *Documente nouă în mare parte românesci relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în *A.A.R.M.S.I.*, seria II, tomul XX, Bucureşti, 1898, p. 457.

[136] N. Iorga crede că împăratul dorea să-l înfieze pe Nicolae Pătraşcu, în *Documente nouă*, p. 462.

[137] P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 207.

[138] Şt. Andreescu, *op.cit.*, p. 235.

[139] D. Todiţa, *op.cit.*

1600), aflarea sa în fruntea unor unităţi militare (în lupta de la Şelimbăr, la cucerirea Moldovei, în luptele pentru apărarea Transilvaniei). Spre finalul vieţii lui Mihai Viteazul, acesta este obligat să-şi trimită familia, inclusiv pe fiul său, ostatică în Transilvania, fapt din care vor decurge etapele următoare ale vieţii lui Nicolae Pătraşcu.

Din toate acestea, se poate remarca cât de mult a influenţat Mihai Viteazul destinul uman şi cariera politică a fiului său, o influenţă care s-a situat între două mari coordonate: perspectiva domniei şi realitatea exilului. Este cazul a mulţi fii de domni, care nu au reuşit să acceadă ei înşişi la tron sau ale căror domnii au fost efemere, fiind suficient să-i menţionăm în acest sens pe Alexandru Lăpuşneanu şi fiul Bogdan, Petru Şchiopul şi fiul Ştefan, Petru Cercel şi fiul Marcu sau Vasile Lupu şi fiul Ioan. Este o realitate care traversează întreaga istorie medievală şi premodernă românească.

RADU MÂRZA

BIBLIOGRAFIE

1. Alexianu, Al., *Acest ev mediu românesc. Însemnări de iconografie şi artă veche pământeană*. Ed. Meridiane, Bucureşti, 1973, 381 p.
2. Andreescu, Ştefan, *Familia lui Mihai Viteazul*, în vol. *Mihai Viteazul*. Culegere de studii. Redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici. Ed. Academiei, Bucureşti, 1975, p. 225-241.
3. Idem, *Restitutio Daciae (Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526-1593)*. Ed. Albatros, Bucureşti, 1980, 235 p.
4. Bălcescu, Nicolae, *Opere*. II. *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*. Ed. Academiei, Bucureşti, 1953.
5. Binder, Pavel, *Marcu vodă, asociatul la domnie a lui Mihai Viteazul, pretendent domnesc în Moldova şi moşiile sale din Transilvania*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Iaşi, XXIV, 1, 1987, p. 303-309.
6. Cernovodeanu, Paul; Vătămanu, Nicolae, *Un medic elveţian de la curtea din Alba Iulia în slujba lui Mihai Viteazul: Ioan Muraltus (1563-1602)*, în *Studii şi Articole de Istorie*, IX, 1967, p. 65-79.
7. Ciobanu, Veniamin, *La cumpănă de veacuri. Ţările Române în contextul politicii poloneze la sfârşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII*. Ed. Junimea, Iaşi, 1991, 335 p.
8. Idem, *Ţările Române în raporturile polono - habsburgice în vremea domniei lui Ieremia Movilă (1595 - 1601)*, în *Suceava. Anuarul Muzeului Naţional al Bucovinei*, Iaşi, XXII - XXIII, 1995-1996, p. 303-311.
9. Constantinescu, N.A., *Dicţionar onomastic românesc*. Ed. Academiei, Bucureşti, 1963, 468 p.
10. Constantinescu, Radu, *Lupta pentru unitate naţională. Documente externe*, vol. I. Bucureşti, 1981, 218 p.
11. Corfus, Ilie, *Corespondenţă inedită asupra relaţiunilor între Mihai Viteazul şi Polonia*. Culeasă din arhivele din Varşovia. Tiparul "Glasul Bucovinei", Cernăuţi, 1935, 67 p.
12. Idem, *Mihai Viteazul şi Polonii*. Cu documente inedite în anexe. Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului. Imprimeria Naţională, Bucureşti, 1937, 398 p.
13. Costăchel, Valeria - Panaitescu, Petre P. - Cazacu, A., *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV - XVII)*. Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1957, 559 p.
14. Crăciun, Ioachim, *Cronicarul Szamosközi şi însemnările lui privitoare la Români. 1566-1608*. Institutul de Arte Grafice "Ardealul", Cluj, 1928, 214 p.
15. *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase*. Vol. I. *Sec. XV - mijlocul sec. XVI*. Volum întocmit de Mihail Guboglu şi Mustafa Mehmet. Ed. Academiei, Bucureşti, 1966.
16. *Documente privind istoria României*. Seria B. *Ţara Românească*, veacul XVI, vol. VI. Ed. Academiei, Bucureşti, 1953.
17. Donat, Ion, *Domeniul domnesc în Ţara Românească (sec. XIV-XVI)*. Ediţie îngrijită de Gheorghe Lazăr. Ed.Enciclopedică, Bucureşti, 1996, XVII+243 p.
18. Filitti, I.C., *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*. Scrisul Românesc, Craiova, 1934, 32 p.
19. Hurmuzaki, Eudoxiu de, *Documente privitore la Istoria Românilor*, vol. III-1, IV-1, XI, XII. Publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor şi al Instrucţiunei Publice, Bucuresci, 1880-1903.
20. Ionaşcu, Ion, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia (1595)*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj, V, 1962, p. 111-144.
21. Iorga, Nicolae, *Basta şi Mihai Viteazul*. Conferinţă ţinută la Ateneul Român în 15 ian. 1895. Ed. "Ig. Hertz", Bucureşti, 1895, 60 p.
22. Idem, *Documente nouă în mare parte românesci relative la Petru Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în *A.A.R.M.S.I.*, seria II, tom XX, 1898, p. 435-502.
23. Idem, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, în *Ibidem*, seria III, tom XI, 1931, p. 1-22.
24. Idem, *Istoria lui Mihai Viteazul*. Ediţie îngrijită de N. Gheran şi V. Iova. Ed. Militară, Bucureşti, 1968, 457 p.
25. *Istoria Ţării Româneşti. 1290-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*. Ediţie critică întocmită de C. Grecescu şi D. Simonescu. Ed. Academiei, Bucureşti, 1960, 251 p.

26. Macůrek, Josef, *Zápas Polska a Habsburků o přístup k Černému Moři na sklonku 16. století*. Nákladem Filosofické Fakulty Univerzity Karlovy, Praha, 1931, 200 p.
27. Mârza, Radu, *Atitudinea cronicarului Szamosközy față de români (perioada lui Mihai Viteazul)*, în *Maedievalia Transilvanica*, II, 1, 1998, p. 161-166.
28. Idem, *Contextul creat de tratatul de la Târgoviște (9 iunie 1598) II. Relațiile lui Mihai Viteazul cu Moldova, Polonia și cazacii*, sub tipar la *Transylvanian Review*, IX, 2, 2000.
29. Idem, *Implicarea familiei în diplomație la Mihai Viteazul: practica trimiterii familiei proprii ca ostatică la partenerii politici*, în *Familie și societate. Studii de istorie a Transilvaniei*. Coordonatori: Ionuț Costea, Valentin Orga. Ed. Clusium, Cluj, 1999, p. 73-83.
30. Meteș, Ștefan, *Domni și boieri din Țările Române în orașul Cluj și Românii din Cluj*. Tip. Astra, Cluj, 1935, 82 p.
31. *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I-III., Ed. Academiei, București, 1982-1985.
32. Ion I. Nistor, *Tratativele lui Mihai Viteazul cu Polonia*, în *A.A.R.M.S.I.*, s. III, t. XVI, p. 59-69.
33. Panaitescu, Petre P., *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Fundația Regele Carol I, București, 1936, 177 p.
34. Idem, *Mihai Viteazul*, Fundația Regele Carol I, București, 1936, 269 p.
35. Idem, *Problema unificării politice a Țărilor Române în epoca feudală*, în vol. *Studii despre Unirea Țărilor Române*, coord. Andrei Oțetea, București, 1960, p. 55-93.
36. Pascu, Ștefan, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Cluj-Sibiu, 1944.
37. Pop, Ioan - Aurel, *Mihai Viteazul și Țara Făgărașului*, în *Revista istorică*, IV, 5-6, 1993, p. 491-498.
38. Valerian Popovici, *Mihai vodă Viteazul și turcii în anii 1600-1601*, în *Cercetări istorice*, X-XII, 1, 1934-1936, p. 156-176.
39. Rezachevici, Constantin, *Mihai Viteazul, Basta și cetatea Făgărașului - un "tratat" puțin cunoscut (3 octombrie 1600)*, în *Revista istorică*, IV, 5-6, 1993, p. 499-509.
40. Stoicescu, Nicolae, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Secolele XIV-XVII*. Ed. Enciclopedică română, București, 1971, 456 p.
41. Szamosközy István, *Történeti maradványai*. Kiadta Szilágyi Sándor. II, *1598-1599*, Budapest, 1876 (*Monumenta Hungariae Historica*, XXVIII).
42. Șincai, Gheorghe, *Opere*. II, *Hronicul Românilor*, vol. II. Ediție îngrijită de Florea Fugariu. Note de Manole Neagoe. Ed. ptr. Literatură, București, 1969, 451 p.
43. Tocilescu, Grigore, *Domna Stanca, socia lui Mihaiu Vitezul. Studiu istoric. 1560 - 1604*, București, 1877, 55 p.
44. Idem, *Familia lui Michaiu Vodă Vitezulu. Analysa critică*, Typographia Antoniu Mănescu, București, 1874, 20 p.
45. Todița, Damian, *Pătrașcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul*, Ed. Albatros, București, 1982, 133 p.
46. Veress, Andreas, *Annuae litterae Societatis Jesu. De rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory*, Budapest, Institutum Fontium Historicorum Hungariae, 1921 (*Fontes Rerum Transylvanicarum*, V).
47. Idem, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV-IX, Cartea Românească, București, 1932-1935.
48. Walter, Balthasar, *Cronica*, ediție de Dan Simonescu, în *Studii și Materiale de Istorie Medie*, III, 1959, p. 59-96.
49. Xenopol, A.D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, III. *De la moartea lui Petru Rareș până la Matei Basarab și Vasile Lupu. "Epoca lui Mihai Viteazul"*, ediția IV. Text stabilit de Nicolae Stoicescu și Maria Simionescu. Note, comentarii, prefață, indice și ilustrația de Nicolae Stoicescu. Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988, 578 p.

MICHAEL DER TAPFERE UND DIE POLITISCHE ROLLE SEINES SOHNES NICOLAE PĂTRAȘCU
(Zusammenfassung)

In der heutigen rumänischen Geschichtsschreibung bleibt Michael der Tapfere ein nicht beendetes Forschungsthema. Der Verfasser setzt die Forschungen über die Familie des walachischen Fürsten fort indem er die politische Rolle untersucht, die Nicolae Pătrașcu, der Sohn des Fürsten, gespielt hat. Die Erforschung verfolgt die Zusammenhänge der **Politik** Michael des Tapferen mit dem **Privatleben** seiner Familie, mit besonderem Augenmerk auf seinem Sohn: die Bedeutung seines Namens, die Erziehung, die politische Tätigkeit neben seinem fürstlichen Vater in der Walachei, in Siebenbürgen und in der Moldau, seine Rolle in der Vermählungspolitik Michaels des Tapferen. Als Schlußfolgerung muß man unterstreichen, daß Nicolae Pătrașcu politisch gefördert wurde und ein wichtiges Instrument war für die erbliche und autoritäre Regierung, von der Michael der Tapferen träumte.

REGISTRELE DE TRICESIMĂ CLUJENE DESPRE COMERȚUL ÎNTRE CLUJ ŞI BAIA MARE (1599–1637)

În anul 2000 a apărut un volum compact. Împreună cu un studiu de specialitate care caută să evidențieze locul oraşului Cluj în comerțul european al perioadei istorice menționate în titlu, sursa de istorie economică pe care o constituie registrele de tricesimă timp de patru decenii pe persoane anume încredințate cu aceasta de oficialitatea oraşului Cluj, calificat (pe bună dreptate) *civitas primaria* (oraşul cel dintâi) al Principatului Transilvaniei[1]. Registrele în cauză evidențiază – ceea ce fusese înainte doar cu mare aproximație sau chiar greşit cunoscut – locul şi rolul *exact* al amintitului oraş în mişcarea comercială a vremii (desigur, lăsând la o parte comerțul ilicit, care ocolea punctul vamal clujean, şi pentru care pot apărea doar informații istorice accidentale). În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm ceva mai în amănunt decât în carte relațiile comerciale între Cluj şi Baia Mare.

În cadrul comerțului clujean cu nord-vestul Transilvaniei[2], numărul cel mai ridicat al cazurilor de transport al mărfurilor tricesimale îl oferă relațiile comerciale în ambele sensuri (ducere şi aducere de mărfuri) între oraşele Cluj şi Baia Mare. Urmărind pe ani aceste relații, vom vedea că ele acoperă cu bună continuitate aproape întreaga perioadă 1599–1636. Iată cum se prezintă imaginea acestor relații:

Tab I.
Numărul cazurilor de transport Cluj–Baia Mare

Anul	Nr. transporturilor	Din care	
		Marfă dusă	Marfă adusă
1599	14	12	2
1610	3	3	-
1611	12	10	2
1612	25	24	1
1613	6	6	-
1614	7	7	-
1615	15	13	2
1616	6	4	2
1617	26	21	5
1618	25	23	2
1619	8	7	1
1622	5	4	1
1623	3	1	2
1630	41	33	8

[1] *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637)*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közreadja Pap Ferenc. Bukarest–Kolozsvár, 2000 (în continuare: Kh)
[2] Kh, p. 18, 22–23, 43, 47–55, 85.

1632	26	21	5
1633	25	19	6
1634	19	19	-
1635	17	15	2
1636	26	25	1
Total	309	267	42

Tabelul acesta al repartiției pe ani este elocvent pentru raportul ce există între mărfurile vămuite cu destinația Baia Mare şi cele cu proveniență din acest oraş, cât şi pentru fluctuația numerică a transporturilor înregistrate. În primul rând, o preponderență netă a ducerii de mărfuri de la Cluj la Baia Mare (267 la 42 de transporturi). De altfel, în unii ani lipsesc înregistrările privind taxarea mărfurilor aduse din Baia Mare (1610, 1613, 1614, 1634 – deşi acest din urmă an este destul de bogat în cazuri de mărfuri duse la Baia Mare). În ce priveşte cel de-al doilea aspect pe care îl relevă tabelul, acela al fluctuației numerice a cazurilor de taxare, un trafic mai intens în constatăm în anii 1599, 1611-12, 1615, 1617-18 şi mai ales în anii ultimului deceniu pentru care există registrele vamale analizate, 1630-36. Anul de vârf, atât pentru mărfurile duse, cât şi pentru cele aduse, este 1630, când se înregistrează 41 de cazuri (din care 33 duse şi 8 aduse). Comerțul între Cluj şi Baia Mare aproape nici nu prezintă întreruperi, lacune. În schimb, între Cluj şi Satu Mare – oraş de seamă din Partium în perioada dată – s-a desfăşurat un comerț mult mai puțin susținut şi continuu: înregistrările cuprinse în aceleaşi registre de trecesimă s-au făcut pentru anii 1599, 1611-12, 1614, 1622 şi 1632[3]. La o primă vedere suntem tentați să credem că traficul comercial Cluj–Satu Mare ar fi complementar față de cel ce formează obiectul prezentării de față, cel puțin în ce priveşte sortimentele de mărfuri (vezi mai jos, situația sortimentelor dusc la Baia Mare şi aduse de acolo). Aşa ceva ar însemna că, cel puțin ca halte comerciale, cele două localități ar fi slujit unui export – import de mărfuri cu aceeaşi – ori, acelaşi – stație (respectiv stații) finală (finale). Ori, situația nu este aceasta (revenim mai jos asupra acestui aspect). Dacă examinăm comparativ natura produselor vehiculate între Cluj şi cele două oraşe de pe Someşul Inferior, în afară de constatarea, în bună parte, a identității sau asemănării sortimentale, vom vedea că există şi diferențe. În ce priveşte marfa dusă, constatăm puține asemenea diferențe: e vorba de un transport de rachiu Cluj–Satu Mare în anul 1599[4]. Mai multe diferențe apar în rândul mărfurilor aduse la Cluj din Satu Mare, față de cele înregistrate ca aduse fiind de la Baia Mare. De la Satu Mare apar înregistrate anumite produse de postav din Jihlava – Slovacia de astăzi (*fodor igler*[5]), o varietate mai mare de fier decât cel adus din Baia Mare (fier de Dobszovanj, fier mare, fier mijlociu, fier mărunt[6]) Deci, în afară de de produsele de import, unele specifice locului. Vom vedea că deosebirile între aducerea din satu Mare, respectiv Baia Mare denotă nu altceva decât complexitatea şi varietatea cererii în oraşul Cluj pentru mărfuri venite atât pe cale continentală (prin Viena), cât şi maritimă-fluvială (dinspre Marea Baltică), originare de multe ori în apusul Europei, adăugându-li-se şi produse specifice diferitelor oraşe din Partium[7].

O imagine amplă şi interesantă se formează prin trecerea în revistă – analiza valorică şi pe sortimente a traficului Cluj – Baia Mare şi retur.

În ce priveşte situația valorică (Tab. II.), vom preciza de la început considerabila diferență între totalul taxelor vamale clujene puse pe mărfurile–transporturile duse (244

[3] Francisc Pap, *Comerțul Clujului cu Satu Mare în sec. XVI–XVII. (pe baza registrelor clujene de tricesimă)*, în *Satu Mare. Studii şi comunicări*, IV, 1980, p. 162.
[4] Kh, p. 108.
[5] Kh, p. 219.
[6] Kh, p. 321.
[7] Kh, p. 12–14, 31–32, 53–54.

florini şi 17 denari) şi cele aduse (69 florini şi 72 denari) şi cele două însumând 313 florini şi 89 denari.

Tab. II.

Taxa vamală la oficiul clujean a produselor cu destinaţia sau proveniența Baia Mare

Anul	Taxa vamală fl., d.	Din care Marfă dusă	Marfă adusă
1599	14,31	10, 21	4,10
1610	1,73	1,73	-
1611	4,08	2,98	1,10
1612	17,52	17,02	0,50
1613	3,48	3,48	-
1614	5,93	5,93	-
1615	4,47 ½	3,75 ½	0,72
1616	3,30 ½	3,00 ½	0,30
1617	15,71	10,85	4,86
1618	18,66 ½	11,96 ½	6,70
1619	3,99 ½	2,94 ½	1,05
1622	4,61	2,93	1,68
1623	2,72	0,48	2,24
1630	37,82	32,48	5,34
1632	48,72 ½	31,52 ½	17,20
1633	61,11	42,18	18,93
1634	23,03	23,03	-
1635	16,97	12,65	4,32
1636	25,70 ½	25,02 ½	0,68
Total	313,89	244,17	69,72

O revedere pe ani a taxei vamale puse asupra produselor însumate cu destinaţie sau proveniența Baia Mare scoate în evidență, în afară de fluctuațiile valorice anuale, faptul că creşterea sau descreşterea taxelor vamale nu se află în directă proporţie cu numărul cazurilor de înregistrări pe fiecare an (Tab. I.). Taxele cele mai scăzute nu se înregistrează în anii când circuitul comercial Cluj–Baia Mare a fost cel mai slab; nici cele mai ridicate valori ale tricesimei nu concordă cu anii de cea mai intensă circulaţie. Să notăm aici că nici schimbările monetare, chiar substanţiale (relativ substanţiale, ca de pildă, reforma economico-monetară a lui Gabriel Bethlen din anul 1625) nu justifică *în sine* fluctuaţiile de care am amintit. Câteva cifre comparative: taxa anuală înregistrată în 1615, an cu 15 de înregistrări Cluj–Baia Mare, este de 4 florini şi 47 ½ denari, pe când taxa anului 1599, cu 14 cazuri, se ridică la 14 florini şi 31 denari; cele 25 cazuri din anul 1612 sunt taxate cu 17 florini şi 52 denari, aceluiaşi număr de înregistrări făcute în 1618 îi corespunde suma de 61 florini şi 11 denari. Aceste disproporţii între numărul cazurilor şi sumele încasate nu se datoresc altei cauze, decât – atunci când tricesima anuală este mai mică – varietăţii mult mai mici a sortimentelor şi cantităţilor mult mai reduse. Luând chiar exemplul anilor 1599 şi 1615, ani între care, la un număr aproape egal de cazuri, există un vădit decalaj al sumei

taxelor vamale, constatăm că în 1599 se înregistrează, printre mărfurile scoase la Cluj: articole de încălțăminte (taxate cu 3 florini şi 35 ½ denari), săpun, articole de mercerie (cu taxa de 3 florini, respectiv 2 florini şi 43 denari), miere, mătăsuri, produse de pânză comune şi pânzeturi fine, articole de sticlărie şi de menaj, metale şi arme, articole de lux şi altele (mărunțişuri), toate având taxe de sub 1 florin. În acelaşi an se taxează, ca produse aduse de la Baia Mare, chimicale, pălării şi alte articole cu tricesimele de pestre 1 florin fiecare, precum şi țesături cu 20 denari. Față de aceste produse din variate domenii, cele înregistrate în 1615 se încadrează în mult mai puține categorii, şi anume, la mărfurile aduse cu destinația Baia Mare: săpun (cu taxa de 1 florin şi 55 denari), articole de mercerie (cu 1 florin şi 11 denari), sticlărie (52 ½ denari), miere (46 ½ denari), caş (10 ½ denari), iar la mărfuri aduse din Baia Mare: chimicale, cu taxa vamală de 72 denari. Şi în cazul celorlalte decalaje de tricesimă anuală totală amintită mai sus, cauza diferențelor o constituie deosebirile de cantitate şi varietate a produselor.

Taxa vamală înregistrată la oficiul tricesimal clujean ne permite să precizăm prețul comercial al produselor care formează obiectul transportului de mărfuri prin vama Clujului[8], spre, ori dinspre Baia Mare. Prețul comercial total al acestor produse este de 9.339 florini şi 09 ½ denari. Din această sumă, cătimea mai mare revine produselor duse înspre Baia Mare, ridicându-se la 7.238 florini şi 54 denari, pe când prețul comercial total al produselor aduse dinspre Baia Mare este de 2.100 florini şi 55 ½ denari (vezi Tab. III.). Ca şi în cazul sumelor tricesimei totale, aici constatăm că valoarea mărfurilor duse la Baia Mare depăşeşte de cca. 3,5 ori pe cea a mărfurilor aduse de acolo. Această situație valabilă pentru ansamblul perioadei tratate nu se repetă însă în cadrul fiecărui an al perioadei.

Tab. III.

Prețul comercial al produselor trecute prin oficiul vamal clujean cu destinația sau proveniența Baia Mare

Anul	Prețul comercial anual fl., d.	Din care	
		Marfă dusă	Marfă adusă
1599	486,96 ½	358,96 1/2	128,00
1610	56,90	56,90	-
1611	126,05	95,30	30,75
1612	554,70 ½	539,70 ½	15,00
1613	115,00	115,00	-
1614	181,50	181,50	-
1615	141,60	120,00	21,60
1616	108,40 ½	98,90 ½	9,50
1617	476,16 ½	330,36 ½	145,80
1618	566,10	363,30	202,80
1619	124,00 ½	89,00 ½	35,00
1622	145,00	94,60	50,40
1623	83,20	16,00	67,20
1630	1170,31 ½	1009,71	160,60 ½
1632	1435,74	919,74	516,00

[8] Calculele le-am efectuat înmulțind suma specificată a tricesimei achitate cu cifra 30 (sau, eventual, ceva mai mult). Sunt destule cazuri în care prețul comercial (deci, cel cu care se achită marfa) este specificat în înregistrări, şi acesta, în general, cu calculele efectuate.

1633	1679,83	1111,93	567,90
1634	670,26	670,26	-
1635	480,33	350,73	129,60
1636	737,02 ½	716,62 ½	20,40
Total	9339,09 ½	7238,54	2100,55 ½

Sunt ani în care valoarea mărfurilor duse depăşeşte nu de 3,5 ori, ci cu mult mai mult pe cea a mărfurilor aduse (de pildă anii 1612, 1615, 1616, 1630, 1636); în alţi ani, aducerea de marfă lipseşte cu desăvârşire; sunt însă şi cazuri înacre suma preţurilor aduse întrece pe cea a mărfurilor transportate înspre Baia Mare (1623), ori ani în care diferenţa este de cel mult 1:2 sau chiar mai mică (1618, 1622, 1632, 1633). Alternanţa unor cazuri contrarii, chiar de un an la altul, nu ne face posibil să afirmăm că anumite cauze politice sau economice ar determina preponderenţa când a ducerii, când a aducerii de mărfuri. Ceea ce reiese însă din tabelele înfăţişate este faptul că fluxul comercial între cele două oraşe este în general mai intens în cel de-al patrulea deceniu al secolului al XVII-lea; deci, în primul deceniu de domnie a principelui Gheorghe Rákóczi I. Asupra acestui aspect merită să revenim – sau să se revină – atunci când se vor cerceta consecinţele, poate, mai de durată ale unei politici economice mai sănătoase, cu bazele puse încă de principele Gabriel Bethlen după 1615. De remarcat – acum doar în treacăt – că înregistrările clujene din anii '30 sunt foarte variate în cele ce priveşte sortimentele, mai ales cele duse în direcţia Baia Mare, deci – măcar parte, chiar bună parte din ele – luând drumul Vienei sau pe cel baltic. Se pare că evenimentele de după moartea lui Gabriel Bethlen, cele din primii ani agitaţi ai domniei principelui Gheorghe Rákóczi I, disensiunile şi conflictele legate de alegerea sa şi mai ales de anii de domnie 1630-1636, departe de a frâna desfăşurarea traficului comercial, au rămas *independente* de acesta din urmă. Lucru important: această constatare o putem face şi în privinţa celorlalte puncte de legătură europeană pe care le-a întreţinut comerţul clujean[9]. Aceste relaţii comerciale nu au fost sensibil ştirbite nici de amestecul principelui în anii 1632-1633 în marele conflict politico-militar al vremii, în Războiul de 30 de ani. Luând chiar comerţul Cluj–Baia Mare: valorile maxime ale acestuia se înregistrează în anii 1630, 1632 şi 1633. Faţă de ele, scăderea este sensibilă în anul 1634, an în care bântuia din plin în Europa epidermia de ciumă, abătută şi asupra Transilvaniei, an în care şi drumurile transilvane şi învecinate au devenit de neumblat din cauza ploilor torenţiale căzute în toamnă, dar şi în iarnă, din pricina abundenţei zăpezilor[10]. Nici în 1635-1636 (ulimii ani din care dispunem de înregistrări tricesimale), valorile schimbului de mărfuri nu ating maximele din anii înainte menţionaţi, dar rămân cel puţin la nivelul anilor cu cel mai ridicat trafic din deceniile anterioare (vezi Tab.III.)[11]. O mărturie indirectă a intensităţii schimbului de mărfuri în special în cel de-al patrulea deceniu al secolului al XVII-lea o constituie şi frecvenţa hotărârilor dietale referitoare la interzicerea, ori, dimpotrivă, la îngăduirea comerţului cu anumite produse (hotărâri adoptate la dietele transilvane ţinute în aprilie–mai 1633 la Alba Iulia, în mai–iunie1634 tot la Alba Iulia, în mai–iunie 1535 în aceeaşi localitate).

Examinând, în continuare, conţinutul concret al schimbului de mărfuri între cele două oraşe (dus – Tab. IVA. – şi întors – Tab. IVB.) va trebui să facem acest lucru împărţit pe compartimente de mărfuri, în ordine descrescândă.

[9] A se urmări Kh, p. 353–536.
[10] Erdélyi Országgyülési Emlékek (Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae), IX (1629–1637), Budapest, 1883, p. 208.
[11] V. mai ales, Kh, p. 49

Tab. IVA.
Mărfuri taxate la Cluj, duse de la Cluj la Baia Mare

Compartimentul (marfa)	Tricesima fl., d.	Preţul comercial Fl., d.
Săpun	42,87	1285,91
Articole de mercerie	40,84 ½	1155,80 ½
Încălţăminte, produse de pielărie	35,71 ½	1087,73
Mătăsuri, mantii, carpete, fote	28,9	860,42 ½
Miere, produse cu miere	21,08 ½	630,00 ½
Altele	17,10 ½	498,30
Pânzeturi, ţesături fine (de mătase?)	14,11 ½	428,40 ½
Prod. pânză sau postav, pânză fină	10,36	308,44
Produse agricole	7,14 ½	213,76
Sticlă	5,77 ½	163,50
Fructe	5,20	155,91
Chimicale	5,01	150,50
Postavuri	4,92	147,60
Caş	2,52	70,50
Slănină	0,90	27,00
metale, obiecte din metal	0,81	25,00
Arme	0,41 ½	13,75
Articole de lux	0,36	12,00
Articole de menaj	0,12	4,00
Total	244,17	7238,54

Tab. IVB.
Mărfuri taxate la Cluj, aduse din Baia Mare

Compartimentul (marfa)	Tricesima fl., d.	Preţul comercial fl.,d.
Chimicale	38,19	1145,75
Pălării	13,10	393,00
Metale, unelte	11,21 ½	336,40 ½
Ţesături	3,90	117,00
Altele	2,55	85,00
Fructe	0,76 ½	23,40
Total	69,72	2100,55 ½

Constatăm că din Cluj spre Baia Mare au fost mereu duse numai produse mult mai numeroase şi în valoare mai mare, decât cele aduse de la Baia Mare la Cluj, dar că şi varietatea compartimentelor reprezentate, a sortimentelor, este mult mai mare în cazul direcţiei inverse. Cele mai mari cantităţi de mărfuri duse spre Baia Mare se înregistrează în domeniul transportului săpunului, ele fiind urmate de articolele de mercerie şi apoi de mărfurile constând în produse de încălţăminte şi pielărie. Mătăsurile, care le succed – în bună parte, probabil mărfuri de tranzit[12] –, sunt urmate de miere şi produse cu miere, după care vin categorii de mărfuri în cantităţi mai mici. Produsele ce fac parte din compartimentele ce ocupă primele locuri în tabel se repetă cu regularitate în înregistrările aproape fiecărui an, pe când cele de la urmă sunt mai sporadice.

[12] Înregistrările tricesimale nu specifică această calitate; totuşi, cunoscând specificul producţiei băimărene şi obişnuitele mărfuri tranzituale, se poate depista, care din produsele taxate sunt mărfuri de tranzit şi chiar locurile de producere a cestor mărfuri (există, în acest sens şi chiar şi o bibliografie). În unele cazuri se poate urmări chiar din înregistrări traseul pe care l-au urmat asemenea produse, după ce ele "au sălăşluit" în piaţa clujeană.

Dintre mărfurile taxate la vamă şi aduse din Baia Mare, chimicalele ocupă locul prim, în traficul invers ele se situează pe o poziţie mult mai mică. Specificul producţiei extractive din minele de lângă oraşul Baia Mare, cum erau litarga sau piatra vânătă, erau curent aduse la Cluj. Altminteri, varietatea mult mai redusă a aducerii de marfă de la Baia Mare la Cluj indică încă o dată însemnătatea mult mai mare a oraşului Cluj, atât ca centru meşteşugăresc şi de desfacere a produselor zonei imediate, cât şi ca importantă localitate de tranzit[13].

Pentru a ilustra marea varietate a sortimentelor cuprinse într-o serie de compartimente, vom aminti câteva dintre acestea, cuprinse în unele din categoriile de mărfuri înşirate. Astfel, în cadrul mărfurilor ce luau drumul Băii Mari, un tablou foarte pestriţ îl oferă categoria produselor de încălţăminte – pielărie, unde transporturile satisfăceau – după mărturia înregistrărilor – cele mai felurite gusturi şi cerinţe, de bună seamă majoritate a populaţiei orăşeneşti, dar, posibil, şi din Balcani.

Întâlnim aici printre produse cizme roşii cu carâmbi înalţi (*karmasin zaras chismatt*[14]), ghete simple ori de piele fină (*sarutt*[15], *zattian sarut*[16]), cizmuliţe pentru copii (*apro czizmat giermeknek valot*[17]), papuci de casă (*papucziot*[18]), cizme turceşti (*teöreök czizmat*[19]) piele de cordovan (*kordouan beort*[20]) etc. Din cadrul articolelor de mercerie – posibil, unele din ele mărfuri de tranzit –, alături de şnururi şi nasturi, foarte frecvenţi, găsim menţionate abiele ienicereşti (*janiczar kapzat*[21]) borduri de postav (*pozto zeltt*[22]), cordoane de bumbac sau aţă (*giapot eweket*[23], *czerna eöueth*[24]), aţă turcească (*teöreök cérnát*[25]), alte mărunţişuri. Mătăsurile şi ţesăturile fine sunt şi ele variate: mătasea de Nitra (*Nittra Selymett*[26]), mantiile (*palastott*[27]) se înregistrează deseoori. În rândul produselor din sticlă se remarcă nu o dată sticla transilvană (*Erdelÿ wueget*[28]). Printre produsele agricole, cele mai multe înregistrări se referă la transportul orezului (*riskását*[29]). Mai merită menţionate postavurile-ţesăturile care erau duse la Baia Mare. Dintre ele, majoritatea înregistrărilor specifică bagazia sau bagazia prusacă (*bagaziat*[30], *Pruzzaÿ bagaziat*[31], *Bruszszai Bagaziat*[32]), precum şi abaua (*abatt*[33]). Dintre metale se menţionează fierul de Trascău (*Toroczkai vasat*[34]). La rubrica "Altele" am inclus cazurile de înregistrare a mai multe produse la aceeaşi poziţie, taxate cu o sumă unică, precum şi pe acelea ce amintesc doar "câteva mărunţişuri" (*eggiet mas aprolekott*[35]).

La produsele venite din direcţia Baia Mare, în afara amintitelor chimicale o menţiune se cuvine ţesăturilor şi pânzeturilor După modelul de înregistrare se pare că în aproape toate cazurile este vorba despre marfă de import adusă din Baia Mare la Cluj. Se

[13] V., printre altele, în Kh, p. 66–67, 83.
[14] Kh, p. 107.
[15] Kh, p. 113.
[16] Idem.
[17] Kh, p. 276.
[18] Ibidem (acelaşi transport).
[19] Kh, p. 365.
[20] Kh, p. 389.
[21] Kh, p. 115.
[22] Kh, p. 107.
[23] Kh, p. 108.
[24] Kh, p. 468.
[25] Kh, p.389
[26] Kh, p.218.
[27] Kh, p. 494.
[28] Kh, p. 516, 522.
[29] Kh, p. 300, 353, 407, 429, 465, 483, 529 etc.
[30] Kh, p. 353.
[31] Kh, p. 243.
[32] Kh, p. 353.
[33] Kh, p. 523.
[34] Kh, p. 178.
[35] De exemplu, în registrele din anii 1611, 1616 (Kh, p. 155, 253 etc.)

menționează, de pildă, pânza și giulgiul polonez (*lengiel vaznot*[36], *lengiel giolczot*[37]), mătase de Nitra (*Nitra selÿmet*[38]) giulgiu de Silezia (*slesiai giolczot*[39]). Interesante sunt și datele referitoare la taxele vamale impuse metalelor aduse de la Baia Mare. În repetate rânduri întâlnim mențiuni despre taxare de cositor negru (*fekete onatt*[40]). Ca și litarga amintită la chimicale, utilizând la smălțuirea vaselor, cositorul va fi fost necesar îndeosebi meșteșugarilor olari în modelarea produselor lor larg răspândite în vremea aceea în toate mediile sociale (desigur, cu execuție și prețuri variate).

*

Trecerea în revistă a frecvenței, valorii vamale și sortimentelor traficului comercial între Cluj și Baia Mare în perioada de sfârșit a secolului al XVI-lea și în primele patru decenii ale secolului al XVII-lea este elocventă în a demonstra că o relație comercială tradițională[41] a persistat în prima jumătate a veacului al XVII-lea, având dubla ipostază de comerț intern și de tranzit. Mai mult chiar: dintre orașele Transilvaniei și ale Partium-ului, în perioada dată cele mai continue și intense legături comerciale ale Clujului s-au desfășurat cu Baia Mare. Faptul acesta istoric nu este întâmplător. Orașul Baia Mare era foarte favorabil așezat pe ruta comercială ce lega Clujul de Europa centrală și dispunea de resurse economice necesare populației clujene, din jur și de mai departe, spre sudul continentului. Datorită acestor împrejurări, comerțul Clujului cu Baia Mare era de 39,72% din totalul comerțului clujean cu Transilvania și Partium. Din punct de vedere valoric, acest comerț ocupă locul al treilea în zona amintită, după Oradea și Carei[42]. Toate acestea atrag încă o dată atenția asupra rolului de seamă al orașului Cluj ca indispensabil centru de desfacere și tranzit de mărfuri al vremii în centrul și sud-estul continentului european.

FRANCISC PAP

LES INFORMATIONS DES RÉGISTRES DE TRENTIÈME DE CLUJ SUR LE COMMERCE ENTRE CLUJ ET BAIA MARE

(Abstrait)

On présente l'évolution du nombre annuel (Tab.I.), de la somme annuelle du trentième (Tab.II.), du prix d'achat des produits (Tab.III) et des sortiments (Tab.IVA. et IV.B.) du commerce entre Cluj, la *civitas primaria* de la Principauté de Transylvanie, et la ville de Baia Mare. Cette-ci, autour de ses propres produits (à plupart, de minéraux), faisait un échange soutenu avec de produits venus de l'Europe Centrale (Vienne, la Baltique, Slovaquie, Pologne) et vendus aux négociants de Cluj soit pour la propre population de la ville, soit pour un continuel commerce de transition de Cluj vers le Sud, Sud–Est d'Europe, tant que vers la région métiterranéenne.

[36] Kh, p. 116.
[37] Kh, p. 392.
[38] Kh, p. 266.
[39] Kh, p. 366.
[40] Înregistrări din 1617 (Kh, p. 267.)
[41] Clujul întreținea legături comerciale cu Baia Mare încă din sec XV. Ele se intensifică în sec XVI. V. Samuil Goldenberg, *Clujul în sec XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958, p. 245, 246, 290–294, 310, 319.
[42] Kh, p. 55, 662.

CĂLĂTORI FRANCEZI PRIN ŢĂRILE ROMÂNE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Mutaţiile fundamentale în echilibrul de forţe din estul Europei în timpul sec. al XVIII-lea, dilatarea Europei şi recuperarea spaţiului oriental în răstimpul acestui veac şi începutul celui următor, au determinat un interes particular al Occidentului pentru aceste teritorii străbătute de un număr mare de călători care ulterior şi-au redactat şi publicat impresiile de călătorie. În contextul efortului de recuperare a Europei orientale făcut de occidentali, interesul francezilor asupra spaţiului românesc se asociază mentalităţii generale occidentale, specifică unei "etape de documentare"[1] ce urmărea cunoaşterea complexă a regiunii din punct de vedere economic, politic, militar, etnic şi confesional precum şi al stadiului de civilizaţie al naţiunilor care trăiesc aici.

Cu rare excepţii, centrul şi sud-estul Europei nu constituiau un scop final al călătoriei ci doar o necesitate fatală a itinerarului. Aceste zone devin un intermediar între Rusia, Anglia şi Franţa şi un drum german către Orientul apropiat sau îndepărtat. De aceea călătoriile ce au ca axă fluviul Dunărea vor fi extrem de utile ţărilor române care nu pot fi evitate de francezii care trec pe aici deceniile trei şi patru ale sec. al XIX-lea. Este cazul baronului d'Haussez şi mareşalului Marmont, lui Edouard Thouvenel şi Saint-Marc Girardin, lui Anatole de Demidoff şi Xavier Marmier ca să amintim numai pe câţiva voiajori la care vom face referire mai jos şi care, urmând un traseu dunărean, cuprind în impresiile lor şi descrieri ale spaţiului românesc. Contactul cu aceste teritorii, impresia produsă prin contact şi consemnată se constituie ca o sursă valoroasă pentru descoperirea alterităţii atunci când observatorul are posibilitatea să facă comparaţii între realitatea punctului de contact de pe itinerar şi realitatea locului de unde pleacă – Franţa în cazurile urmărite de investigaţia noastră.

În categoria călătorilor francezi în spaţiul românesc am reţinut pe cei care au avut un statut itinerant în condiţiile în care timpul de şedere aici nu a fost unul îndelungat fiind determinat firesc de necesitatea parcurgerii traseului cu mijloacele de locomoţie specifice epocii. Mărturia lor asupra realităţilor întâlnite am grupat-o pe trei paliere temporale care corespund unor etape istorice distincte din evoluţia societăţii româneşti. Luând ca punct de referinţă data apariţiei în Franţa a primei ediţii, am avut în vedere faptul că există un segment temporal uneori deloc neglijabil între data efectuării călătoriei şi data comunicării în Franţa a acestei experienţe de călătorie.

Am situat într-o primă investigaţie un grup de călători care şi-au publicat impresiile într-un interval de timp cuprins între anii mişcării revoluţionare a lui Tudor Vladimirescu şi începutul domniilor regulamentare în Principatele dunărene. În al doilea decupaj cronologic mai substanţial am analizat oferta călătorilor care şi-au publicat relaţiile de călătorie în timpul domniilor regulamentare până la debutul crizei orientale care a avut ca efect războiul Crimeii. În ultimul segment cronologic am analizat călătoriile franceze în anii acestui război şi în perioada premergătoare Unirii Principatelor.

Pentru cei mai mulţi călători care îşi comunică impresiile de călătorie în Franţa în deceniile II-III ale secolului al XIX-lea, ţările române nu sunt vizate în mod expres ci sunt descrise ca un segment de itinerar spre destinaţia finală care poate fi după caz Imperiul Otoman sau Rusia. Tipologia călătoriilor publicate în acest răstimp dar efectuate într-o

[1] Vasile V. Haneş, *Formarea opiniunii franceze asupra României în sec. al XIX-lea*, Buc., 1929, vol. I, p. 107

perioadă anterioară este diversă. Întâlnim călătorii ştiinţifice întreprinse de savanţi francezi (minerologul Franc-Sulpice Beudant), călătorii ale exilaţilor francezi victime ale Revoluţiei franceze sau Restauraţiei bourbonice (contele Auguste de Lagarde, respectiv fraţii Antoine şi Barthélemy Bacheville) sau călătorii diplomatice ce înregistrează evenimente politice sau militare din aceste zone (J.M. Tancoigne, Robert Walsh, baronul Félix de Beaujour etc.).

Seria călătoriilor analizate este deschisă de profesorul de mineralogie la Universitatea Cambridge, Edouard-Daniel Clarke, a cărui operă a fost tradusă în franceză şi publicată la Paris în 1813[2]. În cursul călătoriei sale în Rusia şi Turcia din anul 1800 el face sumare referinţe la Cetatea Albă şi Chilia şi aminteşte că incursiunile lui Pasvan-oglu l-au determinat să ceară ambasadei engleze la Poartă o escortă care să-l protejeze de eventualele atacuri în drumul de la Iaşi la Odessa[3].

Scrisorile din Persia şi Turcia asiatică publicate în anul 1819 de J.M. Tancoigne, ataşat al ambasadei franceze în Persia, conţin descrieri ale aşezărilor din Principatele dunărene, etape ale drumului pe care diplomatul francez le-a făcut la întoarcerea din Orientul îndepărtat[4]. Călătorul face o schiţă fugară a Bucureştiului, unde a rezidat cinci zile în septembrie 1809, într-o scrisoare adresată unei corespondente din Franţa precizând că a fost primit aici de vechiul său prieten consulul francez Jacques Ledoulx. Ajuns la Iaşi după o istovitoare călătorie prin aşezările Moldovei îl descrie în câteva rânduri remarcând aici câteva locuinţe frumoase precum şi numărul mare de evrei[5].

Două relaţii de călătorie în al căror itinerar au fost incluse şi provinciile româneşti au apărut în Franţa în anul 1822. Prima dintre ele, încadrabilă în tipologia călătoriilor ştiinţifice a fost făcută în Ungaria în anul 1818 de către geograful francez F.S. Beudant[6]. Având în principal preocupări de istorie naturală, cartea analizează şi realităţile din Transilvania concentrându-se asupra compoziţiei etnice şi istoriei locuitorilor de aici. Savantul francez mărturiseşte că spre regretul său apropierea sezonului ploios l-a forţat să-şi anuleze călătoria în Transilvania şi Banat[7]. Cu toate acestea autorul surprinde, mai ales în primul volum, mozaicul etnic specific Transilvaniei şi face consideraţii asupra fiecărei etnii[8].

De cu totul altă factură este călătoria fraţilor Bacheville în Moldova şi ulterior în Muntenia întreprinsă în anul 1817. Cei doi fraţi Antoine şi Barthélemy, sunt siliţi să călătorească, mai precis să fugă, din cauza opiniilor bonapartiste şi patriotice. "Nu pretind câtuşi de puţin un succes literar – scria Barthélemy Bacheville – nu vreau decât să arăt concetăţenilor prin relatarea călătoriilor mele, tot ceea ce poţi să suferi pentru libertate fără a înceta să o iubeşti". Emigranţii, exilaţii, proscrişii sunt călători care nu pleacă de bună voie şi atitudinea lor faţă de realitatea itinerarului este una specială. Ei nu pot face descrieri obiective fiind preocupaţi de nenorocirile personale. Însuşi titlul lucrării – *Călătoriile fraţilor Bacheville, foşti căpitani de gardă, cavaleri ai Legiunii de onoare în Europa şi*

---

[2] Edouard-Daniel Clarke, *Voyages en Russie, en Tartarie, et en Turquie, Paris, Buisson et Arthus Bernard, 1813, vol. I-III. Prima ediţie în limba engleză a apărut în anul 1811.*

[3] *Ibidem*, vol. III, p. 108; Traducătorul francez citează într-o notă monografia lui Louis Carra apărută în 1781 la Neufchâtel şi corectează informaţia acestuia privitoare la locul de exil al poetului latin Ovidiu care "nu a fost Cetatea Albă ci Tomisul" (p. 124).

[4] J.M. Tancoigne, *Lettres sur la Perse et la Turquie d'Assie par [...] attaché à la dernière ambassade de France en Perse*, Paris, Nepven, 1819, vol. I-II. N. Iorga în *Istoria românilor prin călători*, Buc., 1928-1929, vol. IV, p. 7, scrie câteva rânduri despre acest călător francez amintind despre o ediţie apărută la Londra din anul 1820.

[5] *Ibidem*, vol. II, p. 268-275; Scrisoarea nr. XXXVI, datată Lemberg, 2 oct. 1809

6 F.S. Beudant, *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie, pendant l'année 1818 par [...] chevalier de l'ordre royal de la Légion d'honneur. Relation historique*, Paris, Verdière, 1822, vol. I-IV

7 Ibidem, vol. I, p. 121

8 Ibidem, p. 61-88

Asia, după condamnarea lor de către Tribunalul special al Rhônului în 1816 [9] – trimite la statutul fortuit al foştilor ofiţeri ai lui Napoleon, nevoiţi să ia calea exilului pentru a scăpa de poliţia Restauraţiei bourbonice. Implicaţi în mai multe acţiuni subversive, cei doi fraţi au izbutit să părăsească Franţa în primăvara anului 1817 şi, pe ruta München-Varşovia-Cracovia, au ajuns la Iaşi în luna iunie a aceluiaşi an[10]. Deşi, consulul francez de la Iaşi, avizat de guvernul său de sosirea celor doi fugari în Moldova, a cerut domnitorului Scarlat Callimachi expulzarea lor, ultimul le asigură protecţia sa. Domnitorul a trimis dosarul celor doi Porţii otomane şi, până la sosirea răspunsului, le-a acordat găzduire şi o soldă de 50 de galbeni pe lună fiecăruia. Angajaţi mai apoi ca preceptori ai copiilor unor boieri moldoveni, cei doi fraţi au prilejul să facă observaţii asupra ţării care le-a oferit ospitalitate. Atmosfera ostilă întâlnită de Barthélemy la curtea spătarului Iancu Canano, întreţinută de şicanele micilor slujbaşi şi dezinteresul pentru carte al elevului său, îl va face să părăsească Moldova pentru a se îndrepta spre Constantinopol. La Bucureşti, unde rămâne câteva zile în mai 1818, el remarcă identitatea între structura politică, socială, şi culturală a celor două principate: "aceeaşi guvernare, aceeaşi boierime, acelaşi cler, sarcinile, impozitele, şi nedreptăţile sunt aceleaşi". Societatea munteană este percepută ca fiind împărţită în trei clase: boierimea, clerul şi starea a treia, la care el adaugă şi câteva consideraţii despre starea de înrobire degradantă a ţiganilor[11].

Despre călătoria ca emigraţie vorbeşte în prefaţa cărţii sale şi contele Auguste de Lagarde care şi-a publicat în anul 1824 călătoria sa de la Moscova la Viena, indicând în titlu şi oraşele Bucureşti şi Sibiu ca jaloane ale itinerariului[12]. Călătoria sa a fost făcută în anii 1811-1813 şi în cuvântul înainte autorul avertizează cititorii despre modificările intervenite în ţările vizitate în cei doisprezece ani care au trecut. Numeroase pagini descriu, într-un stil epistolar, sejurul contelui francez la Bucureşti, iar mai apoi drumul său prin Ardeal în primăvara anului 1813. În capitala Ţării Româneşti contactul cu elita boierească i-a permis o radiografiere a societăţii româneşti de la începutul domniei lui Ioan Gheorghe Caragea[13]. Din relatarea sa desprindem două imagini angajate într-o relaţie antitetică: contrastul dintre belşugul natural al Ţării Româneşti (peisaje pitoreşti şi luxuriante, rodnicia şi fertilitatea pământului bogăţii ale subsolului etc.) şi incapacitatea guvernanţilor de a exploata raţional aceste daruri ale naturii. Străbătând câmpia română în drum spre Piteşti, el admira fertilitatea naturală a acestui pământ căruia "nu-i lipseşte pentru a fi cultivat decât o populaţie, iar pentru a fi colonizată aceasta o altă guvernare"[14]. Mai târziu, în timpul petrecut în carantina de la Turnu Roşu, el va relua această temă subliniind incapacitatea politică a domnitorilor fanarioţi de a proteja industria şi agricultura deoarece, trăind permanent sub ameninţarea unei "neaşteptate înlocuiri", aceştia nu se vor ocupa decât de ceea ce îi va putea îmbogăţi rapid[15]. Toţi boierii cu care a avut prilejul să se

---

9 [Barthélemy Bacheville], Voyages des frères Bacheville, capitaines de l'ex-garde, chevaliers de la Legion d'Honneur, en Europe et en Asie, après leur condamnation par la Cour Prévôtale du Rhône, en 1816, Paris, Corréard-Ponthieu, 1822. A doua ediţie a lucrării, revizuită şi îmbogăţită a apărut în acelaşi an la editura Béchet. Autorul a publicat în 1820 şi o petiţie adresată Camerei Deputaţilor prin care cerea revocare pedepsei pronunţate în 1816 în amintirea fratelui său Antoine decedat în cursul acestei călătorii.

[10] *Ibidem*, p.205

[11] *Ibidem*, p. 222-224

[12] Auguste de Lagarde, *Voyage de Moscou à Vienne par Kiev, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermannstadt ou lettres adressées à Jules Griffth ...*, Paris, Treuttel et Würtz, 1824. Născut în anul 1780, autorul a fost general şi diplomat francez. Aflat în exil, s-a pus în serviciul Rusiei participând chiar la campania împotriva lui Napoleon din 1812. Se întoarce în patrie în 1815 şi este numit ambasador în Spania şi Bavaria. Lucrarea a fost publicată şi la Londra în anii 1825 şi 1831, precum şi în limba germană la Heidelberg (1825). Textul ediţiei din 1831 în limba engleză este oarecum modificat de autor. Vezi analiza comparativă a celor două versiuni la Constantin I. Karadja, *Contele de Lagarde şi călătoria sa* în *Revista istorică*, IX, 1923, nr. 1-3, p. 6-10

[13] Vezi Dan A. Lăzărescu, *Imaginea poporului român în conştiinţa europeană 1821-1834*, Buc., 1999, [vol. IV], p. 154-166

[14] Auguste de Lagarde, *op. cit.*, p. 349

[15] *Ibidem*, p. 359-361

întreţină l-au asigurat că românii se trăgeau din romanii exilaţi în vechea Dacie după cum o dovedeşte numele de "romun" pe care şi l-au dat întotdeauna localnicii precum şi denumirea "Tsara Roumaneska". Limba română, scria el, este derivată din latina coruptă şi este amestecată cu cuvinte slavone, turceşti şi tătăreşti[16]. În mai 1813 călătorul francez, întovărăşit de logofătul Constantin N. Dudescu, vizitează târgul Sibiului, palatul şi "biblioteca magnifică" a guvernatorului Transilvaniei baronul von Brukental. Călătorind prin Transilvania pe ruta Orăştie-Deva-Făget-Lugoj-Timişoara-Arad el face scurte descrieri ale acestor aşezări subliniind că locuitorii vorbeau aceeaşi limbă ca în Ţara Românească. Prin fizionomie, port, obiceiuri şi limbă ţăranii români – "urmaşii Cezarilor şi Ciceronilor" – îi apar ca reprezentanţii cei mai autentici ai foştilor stăpâni ai lumii. Referindu-se la ei, Lagarde făcea o interesantă comparaţie cu francezii siliţi să plece în exil in Rusia în urma revocării Edictului de la Nantes şi care şi-au păstrat aici limba şi portul specific epocii lui Ludovic al XIV-lea[17].

În toamna anului 1819, artistul francez Louis Dupré (1789-1836) – elev al ilustrului pictor francez Louis David – a călătorit prin Ţara Românească şi mai apoi prin Transilvania venind de la Constantinopol. Până în apropierea Bucureştiului el s-a aflat în alaiul ultimului domnitor fanariot Mihai Şuţu care venea de la Constantinopol pentru a ocupa tronul Moldovei. Relaţia sa de călătorie,publicată în anul 1835[18], conţine date biografice ale domnitorului, evidenţiind ascensiunea sa la tronul Moldovei şi mai apoi exilul în Rusia, Italia şi Franţa intervenit după evenimentele anului 1821. Între desenele anexate regăsim portretul în culori al lui Mihai Şuţu îmbrăcat în costum oriental cu caftan îmblănit precum şi al fiicei sale Elena. Artistul francez mai face referiri şi la alaiul domnitorului care prin amestecul de costume turceşti, greceşti şi poloneze i-a fost o bună sursă de inspiraţie în desenele sale. Pitorescul cortegiu este desenat la sfârşitul textului într-o vinietă în care alături de moldoveni, tătari şi albanezi autorul se înfăţişează pe sine în costum francez pentru a da "un contrast în plus ansamblului"[19]. Drumul prin Ardeal este schiţat sumar făcând referire la trecerea sa prin Braşov şi Cluj în octombrie 1819 spre Pesta şi Viena[20].

Alături de lucrările de informare despre Turcia europeană, publicate în Franţa în anii războiului ruso-turc din 1828-1829, au apărut acum şi mărturii ale călătorilor care au trecut prin această zonă. Încă din anul 1827 Pierre-César Briand a publicat,în a doua ediţie, o culegere de călătorii efectuate prin Europa care conţine şi o călătorie prin Principatele dunărene pe ruta Iaşi-Bucureşti-Sofia[21]. În spaţiul extracarpatic călătorului îi reţin atenţia doar cele două capitale de pe traseu pe care le descrie făcând referire la arhitectura lor, îmbrăcămintea şi obiceiurile boierilor. Notele despre Ţara Românească – numită "Le Perou des Fanariotes" – fac referire la regimul de exploatare fiscală instituit de "grecii veniţi de la Constantinopol" care se îmbracă cu eleganţă şi exploatează resursele interne ale ţării[22].

Un alt călător de renume din această perioadă este englezul Robert Walsh autorul unui *Voiaj în Turcia şi la Constantinopol* tradus în limba franceză şi publicat la Paris în anul 1828[23]. Cleric de formaţie, autorul a fost ataşat al ambasadei lordului Strangford şi

---

[16] *Ibidem*, p. 323

[17] *Ibidem*, p. 383

[18] Louis Dupré, *Voyage à Athènes et à Constantinople, ou Collection de portraits, de vues et de costumes grecs et ottomans, par [...], élève de David*, Paris, Dondey-Dupré, 1825. Anul înscris pe copertă (1825) este tipărit greşit deoarece autorul aminteşte la pagina 49 de evenimente petrecute un deceniu mai târziu.

[19] *Ibidem*, p.51

[20] *Ibidem*, p.52

[21] Pierre-César Briand, *Les jeunes voyageurs en Europe ou description raisonée des divers pays compris dans cette partie du monde, Seconde edition, revue, corigée et augumentée par P.C.*, Paris, Thièriot, 1827, vol. III

[22] *Ibidem*, *Scrisoarea XXX*, p. 88

[23] R Walsh, *Voyage en Turquie et à Constantinople par [...], attaché a l'ambassade de lord Strangford. Traduit de l'anglais par H. Vilmain et E. Rives attachés au Ministère des Affaires Etrangers*, Paris, Moutardier, 1828. Traducerea a apărut concomitent cu publicarea variantei engleze la Londra de către F. Westley şi A.H.

după un sejur în capitala Imperiului otoman se reîntoarce acasă. În prefaţă afirma că a ales să străbată Bulgaria, Ţara Românească, Transilvania şi Austria urmărind traseul regelui Darius în căutarea sciţilor nord-pontici, traseu care considera că va fi urmat şi de armatele ruse în drum spre Constantinopol. Drumul i se pare incomod. Amintirea călătoriei de la Giurgiu la Bucureşti, efectuată cu rapidele căruţe de poştă, i-a inspirat o litografie în care acestea sunt reprezentate străbătând un drum periculos presărat cu numeroase cruci de morminte[24]. Face apoi o descriere a Bucureştiului unde remarca contrastul dintre lux şi mizerie şi amestecul pestriţ de "europeni şi orientali" diferenţiaţi după îmbrăcăminte. Pe de altă parte portul ţăranilor întâlniţi în drumul spre Turnu Roşu îi probează că ei sunt urmaşii romanilor şi vorbesc limba latină iar pentru a fi mai convingător transcrie câteva expresii latine folosite de interlocutorii săi şi traducerea lor în limba franceză[25]. La părăsirea ţării, în carantina de la Turnu Roşu, el schiţează istoria celor două principate. Rândurile scrise de el fac referire la originea locuitorilor, denumirea ţărilor române[26], confruntările cu turcii în evul mediu şi istoria mai recentă a domnitorilor fanarioţi. Sunt descrise şi comunităţile de ţigani întâlnite care trăiesc în ignoranţă şi barbarie făcând comparaţie între statutul lor juridic în Principate respectiv în Transilvania. În Transilvania trece prin Sibiu fiind interesat mai ales de originea saşilor şi progresele Reformei în rândul acestei comunităţi[27]. Voiajul său urmează cursul Mureşului şi ajungând la Deva este surprins să constate că locuitorii de aici vorbesc limba latină. Prin Arad se îndreaptă spre Budapesta unde remarcă frumuseţea bisericii româneşti semnalând totodată şi apariţia primului volum dintr-un "dicţionar al limbii române". El concluzionează că atunci când această operă va fi încheiată ea " va oferi savanţilor lucruri curioase"[28].

Publicarea acestor impresii de călătorie în Franţa a fost imediat semnalată cititorilor de două numere ale ziarului *Le Globe*. "Orice fel de informaţie despre starea actuală a unei ţări devenită in acest moment teatrul unui război atât de important ca acela dintre ruşi şi turci - se arăta în numărul din 26 iulie 1828 al ziarului – nu poate să nu intereseze publicul mai cu seamă că ele îi sunt oferite de această călătorie [...]"[29]. Drumul prin Ţara Românească şi Transilvania este analizat în numărul următor al ziarului care reproduce şi expresiile în latina vulgară folosite de ţăranii români transcrise de R. Walsh. Se apreciază că armonia dintre catolicii şi reformaţii din Transilvania are ca bază egalitatea în drepturi civile care există pentru toţi. Ziarul recomanda această lucrare publicului francez pentru " interesul faptelor şi modul simplu în care sunt povestite"[30]. Devenind cotidian în 1830, acest ziar va avea în vedere evenimentele politice şi militare de la gurile Dunării. De asemenea, numărul din 11 aprilie 1830 face o recenzie a călătoriei diplomatice, făcută în Orient din ordinul guvernului francez de V. Fontanier[31].

Davis. Călătoria lui Walsh a fost reunită în 1855 într-o culegere de călătorii în Europa având textul revăzut şi tradus de Albert Montémont.

[24] *Manière de courir la poste en Valachie*, *Ibidem*, p. 175

[25] (*Pone fen*- Mettez du foin, *Sunt multi innumerabili*- Il y en a beaucoup, *Non soror domine esti, uxor* – Ce n'est point ma soeur, c'est ma femme), *Ibidem*, p. 200

[26] Autorul crede că denumirea Valahia ar deriva de la numele "generalului roman Flaccus" şi pentru a fi mai convingător citează un vers din poetul latin Ovidiu, *Ibidem*, p. 206

[27] Se prezintă şi o litografie reprezentând un ţăran sas reformat, *Ibidem*, p. 270

[28] *Ibidem*, p. 302. Este vorba de *Lexiconul de la Buda* (1825), primul dicţionar explicativ şi etimologic al limbii române tipărit care are printre autori pe Samuil Micu şi Petru Maior.

[29] *Le Globe. Recueil philosophique et littéraire*, tom VI, nr. 79, 26 iulie1828, p. 571

[30] *Ibidem*, nr. 80, p. 579

[31] V. Fontanier, *Voyages en Orient, entrepris par l'ordre du gouvernement français de l'année 1821 à l'année 1829*, Paris, Librairie universelle, 1829. Puţine referinţe la ţările române în această lucrare care se ocupă în special la evenimentele politice care au urmat după semnarea Convenţiei de la Akkerman(25 sept./7 oct.1826). Se preciza că Rusia nu avea în vedere la acea dată în mod special Principatele dunărene considerate ca fiind "distruse de război, locuite de o populaţie rară şi leneşă şi a căror producţie agricolă ar fi fost inferioară celei din Basarabia, Crimeea şi malurile Azovului"(p. 59).

Tot în timpul conflictului ruso-turc din 1828-1829 apar şi memoriile baronului Louis-Auguste Félix de Beaujour (1763-1836) ce rezumau impresiile sale în urma călătoriei în Turcia făcută în timpul Revoluţiei franceze[32]. În prefaţă nobilul francez arăta că acest conflict l-a determinat să publice şi observaţiile militare adunate în timpul sejurului său deoarece observaţiile legate de activitatea comercială le-a publicat în anul 1800 la reîntoarcerea sa în Franţa. Ele fac referire în principal la sistemul de fortificaţii şi garnizoane care existau pe graniţele Turciei dar cuprind şi descrieri ale Principatelor dunărene, Serbiei şi Bulgariei. Prezentarea liniei de apărare a Dunării urmăreşte enumerarea fortificaţiilor existente pe ambele maluri ale fluviului până la vărsarea lui în mare. Pe acest parcurs, în câmpia română, călătorul evidenţiază contrastul dintre pitorescul zonei ilustrat de unduirea lanurilor de grâne şi precaritatea condiţiilor de locuit ale oamenilor pe care i-a întâlnit[33]. De altfel imaginea cadrului natural pitoresc al ţărilor române contrapusă condiţiei modeste a locuitorilor o vom regăsi şi la alţi călători francezi de mai târziu. Cu toate acestea, fizionomia ţăranilor îi place nobilului francez deoarece îi aminteşte de originea ilustră a acestora. Este denunţat apoi spoliatorul regim fiscal instituit de domnitorii fanarioţi care, spune el, par să administreze ţara mai mult pentru profitul turcilor şi al lor personal decât pentru bunăstarea locuitorilor[34]. Notele despre Principate se încheie cu o evaluare a potenţelor geostrategice ale lor în conjunctura creată de ridicarea Rusiei la rang de mare putere în secolul al XVIII-lea, ameninţând acum integritatea Imperiului otoman şi liniştea Europei. Între soluţiile propuse care ar bara drumul ruşilor către Constantinopol este enumerată şi crearea unui stat independent format din Moldova şi Ţara Românească. În opinia sa această entitate politică "ar întrerupe linia de comunicaţii între Rusia şi Turcia şi ar îndepărta de Europa aceste războaie eterne care o tulbură şi o ameninţă în fiecare moment"[35].

În perioada domniilor regulamentare primele călătorii franceze care ating teritoriul românesc sunt călătorii ale exilului. Revoluţia franceză de la 1789 şi mai apoi Restauraţia au dat fiecare câte o promoţie de exilaţi din care, aşa cum am văzut, unii (Auguste de Lagarde, respectiv fraţii Bacheville) au străbătut ţările române şi ulterior au publicat descrieri ale realităţilor întâlnite. Similar s-au petrecut lucrurile în urma Revoluţiei din iulie 1830 când unii din partizanii fostului rege Carol al X-lea au călătorit în Europa asumându-şi acest statut fortuit în chiar titlul lucrărilor publicate. În această calitate, Charles Lemercier de Longpré, baron d'Haussez – autor chiar a unei lucrări intitulate *Filosofia exilului* – şi mareşalul Auguste de Marmont, duce de Ragusa au străbătut Banatul şi Ardealul în peregrinările lor prin Europa.

Baronul d'Hausez (1778-1854) a fost un personaj de prim plan al scenei politice franceze. Aparţinând unei vechi familii regaliste, a fost prefect şi consilier de stat în timpul Restauraţiei iar din august 1829 ministru al marinei şi coloniilor în guvernul Polignac. Înainte de Revoluţia din 1830, activitatea sa politică a fost urmărită şi elogios comentată de ziarele franceze ale timpului[36]. După aceste evenimente, în aprilie 1831, o instanţă de judecată îl va condamna în contumacie la închisoare pe viaţă. Mai târziu, ziarul *Le Constitutionnel* manifesta o atitudine vehement critică faţă lucrarea sa intitulată *Călătoria unui exilat de la Londra la Neapole şi Sicilia*. Baronului i se reproşează spiritul partinic al cărţii sale şi faptul că exilul l-a îndepărtat de tradiţia franceză astfel încât el va fi dezavuat chiar de partizanii săi[37]. Amnistiat în anul 1836[38], va reveni în ţară, şi va publica un an mai

[32] Félix de Beaujour, *Voyage militare dans l'Empire Ottoman ou description de ses frontières et ses principales défenses, soit naturelles, soit artificielles, avec cinq cartes géographiques par le baron [...]*, Paris, Firmin Didot, Bossange, Delaunay, 1829, vol. I-II

[33] *Ibidem*, vol. I, p. 449

[34] *Ibidem*, p. 472

[35] *Ibidem*, p. 474-475

[36] *Journal des débats politiques et littérares*, 7 februarie 1830; *Le Globe*, nr. 41, 27 martie 1830

[37] *Le Constitutionnel, journal du commerce, politique et littéraire*, nr. 49, 18 februarie 1835

[38] *Ibidem*, nr. 165, 17 iunie 1837. Ziarul precizează că baronul d'Haussez a beneficiat de amnistia dată de guvernul francez în 8 mai 1836.

târziu memoriile de călătorie în Elveţia, Ungaria şi Transilvania cu precizarea că ele completează *Călătoria unui exilat...*[39]. Traseul său în Banat şi Ardeal din anul 1831 cuprinde Lugojul, Mehadia, Deva, Sibiul, Alba Iulia, Clujul, Oradea, aşezări pe care le descrie făcând de asemenea numeroase remarci asupra locuitorilor provinciei. Conturând o situaţie precară a Transilvaniei, baronul constata în general redusa apetenţă către muncă a populaţiei datorată lipsei pieţelor pentru desfacerea produselor agricole. Consumul local nu poate remedia această situaţie deoarece, susţinea el, neexistând cumpărători nimeni nu are interes să producă mai mult[40]. Deşi a vrut să călătorească şi în Ţara Românească pentru a studia "ciudăţenia" civilizaţiei de aici el face precizarea că a fost împiedicat de carantina severă impusă de epidemia de holeră. Descrierea puţin favorabilă a ţării este făcută bazându-se pe "buna credinţă" a informatorilor săi[41]. În saloanele Clujului, emigrantul francez se bucură de ospitalitatea nobilimii căreia îi exprimă recunoştinţa pentru primirea făcută deplângându-şi totodată destinul care "l-a făcut din ministru un proscris"[42]. El lasă o descriere favorabilă a oraşului, descriere care contrastează cu modul în care el vede alte localităţi de pe traseu: Lugojul şi Caransebeşul i se par mizerabile, Deva uzurpă numele de oraş, Alba Iulia este comparată cu un târguşor mai mare etc. La explicarea acestei atitudini trebuie luate în discuţie diferenţele multiple şi reale de civilizaţie existente între lumea celui care elaborează imaginea şi lumea realităţii oglindite. Tributar modelului civilizaţiei urbane pariziene, baronul are o imagine preexistentă atunci când călătoreşte în spaţiul românesc şi nu poate înţelege decât negativ realităţile întâlnite aici. În general progresul de tip occidental reprezintă etalonul de bază cu care el măsoară şi judecă realităţile din teritoriul pe care-l parcurge.

Spaţiul intracarpatic reprezintă un segment din itinerariul călătoriei făcută de un faimos personaj din epoca napoleoneană, mareşalul Auguste- Fréderic de Marmont (1774-1852) care are ca destinaţie finală Rusia şi Orientul[43]. Fost guvernator al Provinciilor Ilirice în timpul Imperiului, el a fost obligat să părăsească Franţa datorită atitudinii avută în timpul Revoluţiei din iulie 1830 şi s-a pus în serviciul Casei de Habsburg. După patru ani de "dulce ospitalitate" la Viena, mareşalul mărturiseşte că amintirea faptelor trecute l-au determinat să dea un nou sens existenţei sale, călătorind pentru a se instrui şi a studia realităţile întâlnite renunţând la prejudecăţi. Cartea sa a fost bine primită în Franţa, apariţia succesivă a volumelor fiind semnalată în ziarul *Le Siècle* din 20 august 1837. În numerele următoare ale periodicului francez se face o recenzie favorabilă a lucrării reliefându-i interesul său imediat în contextul evoluţiilor politice ale problemei orientale[44]. De altfel, observaţiile mareşalului sunt mai mereu raportate la această problemă, la posibilele conflicte între Austria, Turcia şi Rusia. În acest context informaţiile sale vizează în principal resursele naturale şi economice, topografia zonei, starea fortificaţiilor, drumurile de acces, trupele şi armamentul din locurile pe care le-a străbătut. Traseul său prin Banat include, la sfârşitul lunii aprilie 1834, Timişoara şi teritoriul regimentului de graniţă româno-ilirian. Bun cunoscător al problemelor militare din Monarhia habsburgică el face apologia acestor instituţii militare de frontieră, fiind convins că ele au contribuit la creşterea nivelului de civilizaţie şi a prosperităţii populaţiilor autohtone[45].

În Ardeal se dau note asupra ruinelor Sarmizegetusei iar apoi din Haţeg vizitatorul trece prin Deva, Sibiu, Alba Iulia, Turda, Cluj, Dej şi Bistriţa urmându-şi traseul spre

---

[39] Haussez, baron d', *Alpes et Danube ou Voyage en Suisse, Styrie, Hongrie et Transylvanie par [...]. Pour faire suite au Voyage d'un exilé*, Paris, Amboise Dupont, 1837, vol. I-II

[40] *Ibidem*, vol. II, p. 305-306

[41] *Ibidem*, p. 315

[42] *Ibidem*, p. 338-339

[43] Auguste de Marmont, *Voyage du marèchal duc de Raguse en Hongrie, en Transylvanie, dans la Russie mèridionale, en Crimée et sur les bords de la Mer d'Azoff, à Constantinople dans quelques parties de l'Asie-Mineure, en Syrie, en Palestine et en Égypte*, Paris, Ladvocat, 1837, tom I-IV. Lucrarea a fost reimprimată la Bruxelles (1837-1839) în cinci volume, fiind ulterior tradusă şi în italiană, engleză şi germană.

[44] *Le Siècle*, nr. 232, 23 august 1837

[45] N. Bocşan, *Observateurs français sur les confins militaires autrichiens*, în *The Austrian military border. Its political and cultural impact*, Iaşi, 1994, p. 10-11

Bucovina. Descrie populaţiile întâlnite accentuând maniera în care fiecare etnie îşi păstrează pecetea originii pentru a rămâne fidelă moravurilor şi portului strămoşilor. Grija deosebită pentru păstrarea purităţii rasei i se pare însăşi garanţia păstrării societăţii. El arată că împărţirea pământului între unguri şi secui – naţiuni considerate învingătoare aici – respectiv saşi s-a făcut pe criterii naţionale. De aceea, crede el, un ungur, secui sau român nu se poate stabili decât cu permisiunea saşilor pe pământul lor[46]. Opinii asemănătoare întâlnim şi în monografia consacrată Transilvaniei şi locuitorilor săi scrisă de Auguste de Gérando care rezumă informaţiile culese de el în timpul călătoriei din anul 1841[47]. Referindu-se la saşi autorul susţinea că în Ungaria propriu-zisă ei sunt în pericol de a fi maghiarizaţi, dar aici în Transilvania şi-au păstrat neatinsă naţionalitatea tocmai datorită teritoriului lor distinct. Pentru a fi mai convingător dă exemplul unui sat săsesc ai cărui locuitori amestecându-se cu restul populaţiei au devenit unguri sau români. În continuare, vorbind despre secuii din Transilvania, Gérando le elogiază orgoliul naţional datorită faptului că o femeie din această rasă nu s-ar căsători niciodată cu un român din rasa vecină şi nu ar vorbi o limbă străină. În privinţa limbii se aprecia că pentru a se înţelege un ungur şi un sas folosesc limba română, considerând că printre secui românii îşi pierd limba şi naţionalitatea. Dacă în comitate populaţia românească o absoarbe pe cea unguréască, în ţinutul secuilor întâlnim un număr de secui de religie greacă care sunt români deznaţionalizaţi conchide el[48].

Textele călătoriilor în Transilvania în cele două decenii premergătoare revoluţiei paşoptiste conturează imaginea unei provincii având o populaţie atomizată în comunităţi etnice închise. Apoi, modelul oferit de ele presupune un teritoriu fragmentat în trei pe criterii naţionale: comitatele nobiliare, ţinuturile saşilor şi secuilor. În sfârşit, tot teritoriul este locuit de români o "majoritate marginală" dar puternic consolidată prin tradiţii şi limbă care poartă pecetea grandorii romane. Permanentele dispute între comunităţile etnice, cu deosebire între unguri şi saşi sau unguri şi români întregesc tabloul unei societăţi transilvane a învingătorilor, învinşilor şi alogenilor[49].

Spaţiul românesc extracarpatic a fost străbătut în deceniile patru şi cinci de un număr apreciabil de călători francezi care l-au inclus ca obiect parţial de interes în relatările lor. Organizarea navigaţiei cu vapoare cu abur pe Dunăre[50] – devenită adeseori axă a itinerariului – a contribuit neîndoielnic la accelerarea ritmului călătoriilor franceze înspre Principate. O *Călătorie pe Dunăre de la Pesta la Rusciuc cu vaporul cu aburi* întreprinsă de englezul Michel J. Quin este tradusă imediat şi publicată la Paris în 1836[51]. Traducătorul francez, J.B. Eyres, remarca în prefaţă noutatea acestui tip de voiaj făcut într-o zonă "puţin vizitată de locuitorii Europei occidentale dar care merită atenţia lor". Călătoria este făcută în toamna anului 1834 în compania contelui ungur Istvan Szechenyi care mergea la Bucureşti pentru a obţine aprobarea domnitorului Al. Ghica pentru o serie

[46] Auguste de Marmont, *op. cit.*, vol. I, p.139

[47] Auguste de Gérando, *La Transilvanie et ses habitants*, Paris, Comptoir des imprimeurs-unis, 1845, vol. I-II. Lucrarea este reeditată în anul 1850. La scurt timp după apariţia primei ediţii, George Barit critica într-o serie de articole din *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* unele aserţiuni tendenţioase ale autorului privitoare la românii din Transilvania. El le pune pe seama influenţei venite dinspre rudele sale nemeşii unguri în condiţiile în care Gérando era căsătorit cu o contesă Teleki. Vezi *George Barit şi contemporanii săi*, Buc., 1973, vol. I, p. 105; Idem, Buc., 1976, vol. III, p. 85

[48] Auguste de Gérando, *op. cit.*, vol. II, p. 170

[49] Vezi articolul nostru *Observatori francezi despre naţionalităţile din Transilvania până la 1848*, în *Studii de istoria Transilvaniei. Omagiu Profesorului Pompiliu Teodor*, Cluj Napoca, 2000, p. 258-262; Statutul politic al ungurilor şi românilor din Ardeal este explicat prin relaţia învingători – învinşi şi în periodicul francez *Le Constitutionnel*, nr. 21, din 21 ianuarie 1835.

[50] Paul Cernovodeanu, *Relaţiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803-1878)*, Cluj-Napoca, 1986, p 64 s.q.

[51] Michel J. Quin, *Voyage sur le Danube de Pest à Routchouk par navire à vapeur et notices de la Hongrie de la Valaquie, de la Servie, de la Turquie et de la Grèce*, Paris, A. Bertrand, 1836, vol. I-II. Lucrarea a beneficiat de mai multe ediţii în limba engleză precum şi o reeditare în limba franceză în anul 1855.

de îmbunătăţiri ale condiţiilor de navigaţie pe fluviu[52]. Alături de descrierea "peisajului sălbatic" din localităţile riverane şi a fizionomiei locuitorilor, se remarcă şi urmele monumentelor ridicate pe pământul vechii Dacii de către romani. Constatând că situaţia politică a celor două principate este foarte puţin cunoscută, călătorul afirma în mod surprinzător că ele sunt locuite de o populaţie de origine slavă, profesând religia greacă şi animată de o ură veşnică faţă de turci şi simpatii faţă de Rusia, datorită religiei şi originii comune. Acestei afirmaţii traducătorul îi inserează o notă de subsol în care precizează că locuitorii celor două ţări sunt descendenţii soldaţilor pe care Traian i-a stabilit în Dacia, se denumesc pe sine cu numele de "roumanje", jumătate din cuvintele limbii sunt latine dar folosesc un alfabet slavon[53]. În continuare sunt analizate câteva prevederi din tratatele de pace de la Bucureşti (1812) şi Adrianopol (1829) considerând că ele sunt etape ale unui plan rusesc de detaşare a Principatelor dunărene de sub controlul Porţii. Avansul Rusiei spre gurile Dunării precum şi demarcaţia instituită pe fluviu prin sistemul de carantină sunt prezentate ca argumente ale acestui plan[54].

Rolul sistemului de carantină instituit pe Dunăre este sesizat în termeni asemănători în relaţia de călătorie, puţin cunoscută în istoriografia română, aparţinând scriitorului francez Alphonse Royer[55]. Reîntorcându-se în Franţa din Orient el a ales să străbată Ţara Românească, munţii Carpaţi şi provinciile Austriei orientale şi în aceste condiţii în noiembrie 1830 a fost nevoit să suporte rigorile carantinei severe de la Giurgiu[56]. De aici, drumul până la Bucureşti prin "câmpia interminabilă" îi lasă impresia unui "ţinut sălbatic" în afara celor câtorva "colibe dezagreabile, fără ferestre făcute din lut şi stuf". Un întreg capitol este consacrat descrierii "Valahiei şi bogatei sale capitale aflate sub ocupaţia trupelor ruse". Călătorul mărturiseşte că a văzut aici avangarda armatei ruse care ar fi trebuit să vină să ceară socoteală Franţei pentru Revoluţia din iulie 1830 şi este convins că doar insurecţia din Polonia a împiedicat ca militarii ruşi să ajungă pe Rin[57]. Notele despre istoria ţării Româneşti sunt vagi. Se aminteşte printre altele că ea a făcut parte din Dacia romană şi în sec. al XIV-lea a fost nevoită să accepte suzeranitatea turcească şi o dată cu tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi guvernul rus a început să calce frontierele principatelor. Structura socială a populaţiei îi apare divizată în boieri, negustori, ţărani şi ţigani şi face câteva consideraţii asupra fiecărei categorii sociale. Rândurile consacrate boierilor pun în evidenţă opţiunea unora pentru călătorii în "ţările civilizate ale Europei" precum şi dorinţa ca fii lor să facă studii în Franţa şi Anglia. Cea mai mare aversiune faţă de "obiceiurile barbare" ale predecesorilor este remarcată la femeile din clasele superioare care "vorbesc în mod obişnuit limba franceză cu multă graţie şi uşurinţă şi se îmbracă după moda pariziană"[58]. Călătorul asistă la o reprezentaţie teatrală, la un carnaval, şi frecventând înalta societate bucureşteană a timpului remarcă alături de saloanele orientale "à la turque" şi pe cele mobilate "à la française". Totodată numărul şi luxul trăsurilor întâlnite îi prilejuiesc o comparaţie cu animaţia care există pe "Boulevard des Italiens" din Paris. În continuare scriitorul francez nu ne oferă detalii despre drumul parcurs în Transilvania spre destinaţia finală. Oricum, trecerea prin Ţara Românească, este conturată ca un episod dramatic al călătoriei sale care a fost făcută pe drumuri aproape impracticabile într-un climat de insecuritate generat de fizionomia bolnăvicioasă a puţinilor locuitori întâlniţi, epidemia de ciumă şi posibile atacuri ale hoţilor.

Alături de lucrări de sine stătătoare, comunicarea experienţelor de călătorie prin spaţiul românesc a fost făcută şi prin intermediul presei, mai uşor accesibilă publicului

[52] *Ibidem*, vol. I, p. 178
[53] *Ibidem*, p. 233
[54] *Ibidem*, p. 235-237
[55] Alphonse Royer, *Aventures de voyage. Tableaux. Rècits et Souvenirs du Levant*, Paris, Dumont, 1837, vol. I-II
[56] *Ibidem*, vol. II, p. 182
[57] *Ibidem*, p. 253
[58] *Ibidem*, p, 266-267

francez. Încă din anul 1828, periodicul *Le Globe* a publicat în foileton un rezumat a călătoriei reverendului Walsh în Ţara Românească şi Transilvania[59]. Mai târziu călătoria scriitorului şi omului politic francez Saint Marc Girardin a apărut imediat în foileton în *Journal des débats politiques et littéraires*. Prestigiosul ziar parizian dă la iveală în coloanele sale, în anul 1836, o serie de 13 scrisori asupra Principatelor dunărene şi a situaţiilor lor politice, economice şi sociale, reunite mai târziu într-un volum[60]. De asemenea, Edouard-Antoine Thouvenel, viitorul ambasador la Constantinopol în vremea lui Napoleon al III-lea a publicat mai întâi în *Revue des deux mondes* din 15 mai 1839 o lucrare mai restrânsă intitulată *La Valachie en 1839*. Este o scriere relatând călătoria sa pe Dunăre din 1836, mai întâi în Banat, la Mehadia, apoi în Ţara Românească în compania spătarului Constantin Ghica, fratele domnitorului muntean. Această variantă va fi republicată anul următor, într-un volum la editura pariziană Arthus Bertrand[61].

Un alt influent ziar francez *La Presse*, publicat cu începere din 1 iulie 1836 sub redacţia lui Emile de Girardin, a înserat în coloanele sale o serie de note informative despre Principate. Foiletonul periodicului francez din octombrie 1842 conţine descrierea unei călătorii făcută de la Constantinopol la Viena pe Dunăre. De la bordul vasului cu aburi "Argo", care deservea porţiunea cuprinsă între porturile de la Dunărea maritimă şi până la Porţile de Fier, este făcută o descriere sumară a aşezărilor româneşte de pe fluviu. Mai apoi călătorul anonim relatează transbordarea bagajelor, în "căruţele valahe", de-a lungul Porţilor de Fier până la Orşova unde întâlneşte un "valaque-français" care mergea la Marsilia[62]. Informaţiile despre români din ziarul francez se înmulţesc către sfârşitul anului 1842 având în vedere situaţia creată prin înlocuirea de către curţile suzerană şi protectoare a domnitorului Alexandru Ghica. Alături de numeroase notiţe informative care urmăresc mersul evenimentelor apar acum şi articole de fond, publicate pe prima pagină care dezbat noile evoluţii politice sociale şi economice ale principatelor după tratatul de la Adrianopol[63]. La începutul anului 1843 este anunţată alegerea noului domnitor Gheorghe Bibescu iar în biografia acestuia este accentuată perioada studiilor în Franţa şi prietenia lui cu Saint-Marc Girardin[64].

La un an după voiajul lui E. Thouvenel şi Saint-Marc Girardin, Principatele dunărene au fost străbătute de o expediţie ştiinţifică numeroasă condusă de prinţul Anatole de Demidoff care se îndrepta spre Rusia meridională şi Crimeea. Rezultatele ei vor fi fructificate într-o operă în mai multe volume publicată la Paris în cursul anilor 1840-1842[65]. Călătoria prin spaţiul românesc este făcută iniţial pe dunăre pe la Orşova, Cerneţ şi Giurgiu urmată de deplasarea la Bucureşti. După sejurul în capitală, la mijlocul lunii iulie 1837, misiunea pleacă cu două trăsuri spre Iaşi străbătând teritoriul Moldovei pe la Râmnic, Focşani şi Bârlad. Considerată unul din cele mai bogate izvoare cu privire la epoca regulamentară[66] descrierea abundă de informaţii statistice privind structura socială şi administrativă, finanţele şi comerţul, învăţământul etc. Constatările iniţiale privind spaţiul muntean îl descriu ca un teritoriu al dezolării şi chiar ostilităţii faţă de străin. "Impresia pe care ţi-o face pământul Valahiei când îl vezi pentru prima oară – va nota autorul – nu este

---

[59] Vezi nota 29

[60] Saint-Marc Girardin, *Souvenirs de voyages et d'études. Italie. Allemagne et Suisse. Le Danube*, Paris, Amyot, 1852, vol. I-II

[61] Eduard Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie (Souvenirs et notices historiques)*, Paris, Arthus Bertrand, 1840

[62] *La Presse*, 21,22,23,24 octombrie 1842

[63] *Des Principautés Moldo-Valaques*, în *La Presse*, 30 noiembrie 1842

[64] *La Presse*, 19 ianuarie 1843; Idem, 23 ianuarie 1843

[65] Anatole de Demidoff, *Voyage par la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valaquie et la Moldavie. Executée en 1837 par [...]. Edition illustrée de soixante-quatre dessins de Raffet*, Paris, E. Bourdin, 1840. Până în anul 1842 vor apărea în total 4 volume. Textul va fi republicat în ediţia a doua de aceeaşi editură în anul 1854. O traducere a călătoriei sale prin ţările române a fost făcută de Vasile Ghibaldan având titlul *O călătorie în Principatele române (1837)*, la care facem trimiterile de mai jos.

[66] Nicolae Iorga, *op. cit.*, vol.III, p. 209

una dintre acelea care să te atragă. O câmpie tristă şi goală, câteva bordeie acoperite cu stuf, iată privelişte ce se înfăţişează călătorului ce aşteaptă plecarea vaporului de la Schela (Turnu Severin)"[67].

Confruntaţi cu o asemenea realitate neplăcută ochiului observatorii francezi încercau în primul rând să descopere care sunt cauzele ei. E. Thouvenel descoperea la valahi urmele unei lungi înrobiri de către turci şi fanarioţi[68], subliniind şi el contrastul izbitor dintre frumuseţile şi bogăţia ţărilor române şi condiţia modestă a locuitorilor. El scria că din "haosul forţei brutale ce domnea în Principate nu putea ieşi nici o idee mare, fecundă, mai mult unul dintre cele mai frumoase ţinuturi de pe pământ părea să fie blestemat de o soartă crudă şi prefăcut într-o arenă a tuturor patimilor nedemne." Sub raport geopolitic se subliniază destinul naţiunii române care, din cauza poziţiei ei geografice, a fost supusă celor mai cumplite năvăliri fiind teatru de luptă şi obiect al poftelor unor vecini mai puternici. Această idee apare conturată şi la Demidoff care în cursul călătoriei sale remarca: "de altfel se înţelege uşor că lipsa braţelor şi puţinul progres al agriculturii şi industriei trebuiesc puse pe seama lâncezelii acestei ţări care a fost atâţia ani teatrul atâtor războaie nenorocite şi care era ameninţată fără încetare de năvălirile turcilor"[69]. El mai remarca că naţiunea îşi schimbă "obiceiurile şi portul" mai ales în capitalele celor două principate. Descriind luxul trăsurilor, el arăta că se poate observa în ele alături de "fracul negru care reprezintă Valahia nouă" şi îmbrăcămintea orientală caracteristică boierilor mai în vârstă care poartă "o căciulă mare şi o pieptănătură grea adusă de grecii din Fanar"[70].

Este demn de remarcat că fragmente din relaţia de călătorie în Principate a lui Demidoff au fost publicate, în limba română, în revista *Dacia literară* din anul 1840. Nu putem exclude ideea introducerii intenţionat a acestora în revista ieşeană având în vedere notele pe care Mihail Kogălniceanu le face pe marginea lor. Faptul că autorul francez, remarcând diversitatea costumelor, folosea sintagma de "naţie împestriţată" pentru români, îl va determina pe Kogălniceanu să se întrebe retoric cât timp aceşti străini vor mai folosi asemenea cuvinte care nu ne fac cinste. De pe o poziţie critică el detesta obiceiul urât pe care societatea românească l-a luat în ultimul timp, acela de a se "extazia înaintea oricărui vânturatic străin"[71]. Pe linia dezvoltării culturii şi ideologiei naţionale promovată de revista ieşeană el face o comparaţie între trecut când "strămoşii noştri erau mândri de naţionalitatea lor" şi prezent când "numai cele străine sunt bune, frumoase şi plăcute, iar cele vechi, strămoşeşti sunt toate abuzuri şi obiceiuri barbare".

Dintre călătorii francezi în spaţiul românesc mai reţinem la începutul deceniului al V-lea pe Jean Baptiste Morot şi pe vicontele Alexis de Valon. Primul, fost negustor, va publica mult mai târziu un jurnal de călătorie cu însemnări zilnice în care descrie drumul spre Orient şi Locurile Sfinte[72]. În prefaţă ne lămureşte că, fără o instrucţie deosebită, nu are pretenţia de a face o operă literară ci un simplu jurnal în care să ilustreze "faptele şi impresiile care i-au atras cel mai mult atenţia". Reîntoarcerea în Franţa este făcută pe Dunăre în cursul lunii august 1839 iar jurnalul său descrie localităţile mai importante de pe fluviu. Portul Galaţi îl impresionează prin mulţimea vaselor comerciale iar câmpia i se pare deosebit de fertilă. Ea ar putea fi şi mai bine cultivată dacă locuitorii ar fi stimulaţi de interesul personal. Afirmându-şi credinţa în viitorul prosper al acestora călătorul conchide că "va veni o zi în care aceste popoare, eliberate de orice sclavie, se vor bucura în libertate

[67] Anatole de Demidoff, *op. cit.*, p. 9
[68] E. Thouvenel, *op. cit.*, p. 270
[69] A. Demidoff, *op. cit.*, p. 63
[70] *Ibidem*, p. 18
[71] ***, *Dacia literară. Sub redacţia lui Mihail Kogălniceanu*, Buc., 1972, p. 158
[72] Jean Baptiste Morot, *Journal de voyage de Paris à Jerusalem, 1839 et 1840*, Paris, J Claye,1873; prima ediţie a apărut în anul 1869. Vezi Zaharia Macovei, *Un călător de acum o sută de ani*, în *Revista de istorie*, an XXV, nr.7-9, iul.-sept. 1939, p. 224.

de roadele muncii lor"[73]. Ajungând pe fluviu în regiunea Banatului militarizat el remarca că aici "fiecare om este soldat". Acest statut i se pare anacronic timpurilor moderne afirmând că ar trebui desfiinţat nemaiexistând motive pentru menţinerea lui[74].

Vicontele Alexis de Valon ne-a lăsat note despre ţările române în cursul voiajului său de la Constantiopol spre Occident din anul 1843[75]. Debarcând la Constanţa – "sat sărăcăcios cu bordeie" – el traversează Dobrogea spre Cernavodă în tovărăşia altor călători. Considerând că în timpul împăratului Traian ar fi existat un canal navigabil între Dunăre şi Mare Neagră el susţine realizarea acestui proiect enumerând avantajele numeroase pentru comerţul Principatelor dunărene[76]. Vicontele francez afirmă că Rusia nu-şi respectă angajamentul luat de a curăţa aluviunile de la vărsarea Dunării în mare şi chiar pune stavilă comerţului românesc din această zonă. De la Cernavodă, mergând mai departe pe Dunăre, el face o ultimă escală la Giurgiu unde descrie în date statistice sistemul de carantină instituit pe fluviu.

Tot în această perioadă Moldova a fost vizitată în două rânduri de Xavier Hommaire de Hell. Aflat la Odessa în serviciul guvernului rus la sfârşitul anului 1841 el a fost chemat în Moldova de domnitorul Mihail Sturdza şi însărcinat să analizeze căile de comunicaţii şi resursele naturale existente între Prut şi Siret. Cu această ocazie împreună cu soţia sa a rezidat aproape un an la Iaşi. Îmbolnăvindu-se, el s-a reîntors în Franţa unde va publica o parte din rezultatele cercetărilor sale în anii 1843-1844. În anul 1845 guvernul francez îl trimite într-o misiune istorică şi arheologică pe malurile Mării Caspice şi în Persia. Decedat in cursul acestei misiuni informaţiile culese vor fi publicate de soţia sa cu începere din anul 1854[77]. Venind cu vaporul de la Constantinopol până la Constanţa autorul traversează Dobrogea până la Cernavodă şi pe Dunăre ajunge la Galaţi. Notele sale amintesc de importanţa comercială a acestui port dunărean şi de vizita la consulatul francez de aici[78]. Călătoria până la Iaşi este făcută cu diligenţa poştală renumită, spune el, pentru viteza mare cu care circulă pe drumurile Moldovei. Oraşul îi aminteşte de sejurul anterior din anii 1841-1842, autorul ţinând să precizeze că la progresul ţării el însuşi şi-a adus aportul prin "cercetările asupra Siretului şi Prutului şi nenumăratele memorii privind resursele industriale ale Moldovei". Sunt enumerate şi câteva măsuri pentru îmbunătăţirea aspectului edilitar al oraşului cum ar fi lărgirea străzilor, înmulţirea magazinelor europene, un nou mod de iluminat şi chiar înlocuirea locuinţelor evreilor şi ţiganilor cu "mici căsuţe în stil german". Comportamentul social şi mai ales stilul de viaţă al boierimii moldovene este sever criticat de autor care remarcă instabilitatea afectivă a cuplurilor şi ca o consecinţă numărul mare al divorţurilor, pasiunea pentru jocuri de noroc şi luxul, ultimele două surse de ruină a averilor marilor boieri[79]. Călătorul francez evidenţiază şi rolul important pe care, în ultimii ani "politica îl joacă în societatea moldovenească. Simpatiile şi antipatiile pentru Rusia sau Turcia sunt împărţite dar se precizează că amintirea ocupaţiei ruseşti din anul 1828, cu toate nenorocirile sale este mereu vie în mintea păturilor de jos ale populaţiei. Chiar şi domnitorului Sturdza i se reproşează obedienţa faţă de Rusia precum şi atitudinea meschină în confruntarea cu acţiunile de opoziţie ale boierimii[80]. Capitolul al IX-lea este consacrat istoriei Moldovei şi aici se pune în evidenţă figura voievozilor Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare şi luptele purtate de ei împotriva turcilor. Tot aici soţia sa a publicat în traducere balada populară "Ştefan în faţa Cetăţii Neamţului"

[73] *Ibidem*, cap.XIV, p.321
[74] *Ibidem*, cap. XV, p.344
[75] Alexis de Valon, *Une année dans le Levant*, Paris, J.Labitte,1846, vol I-II. Despre el vezi şi Constantin I. Karadja, *Călătoria unui francez prin Dobrogea 1843*, în *Revista istorică* XIV, oct.-dec. 1928, p. 364-366.
[76] *Ibidem*, vol. II, p. 182 s.q.
[77] Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse exécute par ordre du Gouvernement français pendant les années 1846, 1847 et 1848*, Paris, P. Bertrand, 1854-1860, vol I-IV
[78] *Ibidem*, vol. I, p. 189
[79] *Ibidem*, p. 207
[80] *Ibidem*, p. 208-209

care reliefează eroismul domnitorului după bătălia de la Valea Albă-Războieni din iulie 1476[81].

În anii premergători revoluţiei de la 1848-1849 şi chiar în timpul desfăşurării acestor evenimente prin spaţiul românesc au trecut cu diverse misiuni şi alţi călători francezi. Hippolyte Desprez a vizitat "România ideală" în iarna anului 1846. Publicistul francez era la curent cu aspiraţiile de emancipare a popoarelor din sud-estul Europei aflate sub dominaţie străină şi cu planurile de eliberare naţională iniţiate la Paris de prinţul Adam Czartoryski[82].

De asemenea o călătorie pe Dunăre făcută în anii 1847-1848 este tradusă şi publicată de Hilaire-Léon Sazerac[83]. Textul este însoţit de o serie de litografii ale lui William Henry Bartlett prezentând imagini din localităţile riverane. Se dau informaţii despre porturile Galaţi şi Brăila- ultimul fiind considerat cel mai important al Munteniei – iar câmpiile de pe malul românesc sunt comparate cu imensele spaţii de colonizare din America de Nord. Călătorul se arată foarte interesat de portul popular care este un "semn al rasei". Reprezentativă pentru această abordare este descrierea femeilor de la Schela Cladova care sunt comparate cu "femeile puternicei provincii Dacia care a rezistat cincisprezece ani armatelor romane şi nu s-a supus decât împăratului Traian, de două ori învingător al lui Decebal". O notă de subsol lămureşte cititorii despre întinderea Daciei, precizând totodată că dacii şi geţii erau unul şi acelaşi popor[84]. Ruinele romane constituie o atracţie pentru călători, iar în unul din desene este înfăţişată o inscripţie latină cu titlul onorific al împăratului Traian care, se spune, "celebrează prima campanie militară împotriva Dacilor din anul 103"[85].

Evenimentele politico-militare din Ungaria şi Transilvania desfăşurate în anii 1848-1849 sunt analizate în alte lucrări publicate in Franţa în perioada imediat următoare. Situaţia din primăvara anului 1848 este descrisă de baroana Blaze de Bury într-o lucrare din anul 1852 intitulată *Călătorie în Austria, Ungaria şi Germania în timpul evenimentelor din 1848 şi 1849* [86]. Ea nu-şi ascunde în relatarea sa ostilitatea în care ungurii au tratat problemele specifice ale fiecărei etnii din Monarhia habsburgică. Vorbind despre ruptura dintre croaţi şi unguri autoarea considera că naţiunile slave au avut de suferit o cumplită tiranie pe care opresorii unguri au impus-o invocând cauza sublimă a libertăţii. "În numele acestei libertăţi Transilvania, sau cum se exprima in tratatul de anexare <<ţara cunoscută până acum cu acest nume>>, a fost împinsă spre distrugere pentru ca Ungaria să se poată îmbogăţi din resturile ei". Autoarea detaliază apoi sumar condiţiile în care a fost trimis în Transilvania comisarul regal Nicolas Vay înzestrat cu "puteri executive extraordinare pentru a înfrânge orice răzvrătire sau altfel spus orice tendinţă naţională"[87]. În continuare, referindu-se într-un capitol la confruntările militare din Serbia, este introdusă o notă ce

[81] *Ibidem*, p. 196

[82] Articolul consacrat voiajului în Ardeal şi Ţara Românească poartă titlul *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain* şi a apărut în *Revues des deux mondes*, XVIII, 1848, vol. XXI, p. 105-131. El a fost republicat de autor,cu titlul modificat, în primul volum din lucrarea *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie* apărută la Paris în anul 1850. Călătoria sa prin Ardeal a fost publicată şi de Ion Breazu în *Patria*, XIII, nr. 63, (20 martie 1931), şi nr. 77 (7 aprilie 1931). Vezi Liviu Maior, *O pagină din legăturile franco-române. Hippolyte Desprez călător în ţările române*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, 1968, fasc.2, p. 103-11; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834-1849*, Buc., 1967, p. 95-101.

[83] Hilaire-Léon Sazerac, *Le Danube illustré. Pour faire suite à Constantinopole ancienne et moderne, au Voyage en Syrie...*, Paris, H.Mandeville, 1849, vol. I-II

[84] *Ibidem*, vol. I, p. 20

[85] *Ibidem*, p. 28

[86] Blaze de Bury, *Voyage en Autriche, en Hongrie et en Allemagne pendant les événements de 1848 et 1849*, Paris, Charpentier, 1851

[87] *Ibidem*, p. 335

evocă dramatismul evenimentelor din Transilvania în care este prezentată scena unei execuții sumare a românilor de către gărzile ungurilor[88].

În acest context merită menționată și lucrarea lui Félix Martin tipărită la Nantes în 1850 și intitulată *Războiul din Ungaria în 1848 și 1849*[89]. Mai puțin cunoscută în literatura de specialitate, ea descrie conjunctura politico-militară din Ungaria în perioada martie 1848-octombrie 1849 făcând și ample referiri la evenimentele din Transilvania. Amintirea proaspătă a unor evenimente dramatice de aici îi prilejuiește autorului o serie de reflexii pe marginea lor încercând să contureze cauzele care au dus la ruptura între maghiari pe de o parte și restul naționalităților din Ungaria și Transilvania pe de altă parte. În Ardeal momentul prim care a declanșat această ruptură a constituit-o atitudinea diferită a locuitorilor de aici față de anexarea acestei provincii la Ungaria prin hotărârile dietei de la Cluj, dominată se spune de unguri și secui. Dacă în cazul sașilor, orientarea spre imperiu a fost determinată de "originea lor etnică care îi împingea către un popor din propria familie", atitudinea românilor față de hotărârea dietei este explicată mult mai nuanțat. Românii, adaugă autorul, au înțeles acum că venise momentul eliberării de sub jugul sub care fuseseră ținuți de către celelalte trei popoare. Refuzați de a fi ascultați de către unguri și tratați ca și sârbii și croații, românii transilvăneni s-au ridicat împotriva asupritorilor ascunzându-și dușmănia sub aparențele fidelității față de Austria[90]. Scriind aceste rânduri, Félix Martin se dovedește un bun cunoscător al problemelor interne ale provinciei generate de evoluția fenomenului revoluționar. Poziția sa este întrucâtva asemănătoare cu cea a publicistului H. Desprez pe care-l citează în paginile lucrării sale[91]. Războiul civil din Transilvania este considerat un război de exterminare a cărui istorie nu prezintă deoparte și de alta decât un șir de atrocități reciproce a taberelor aflate în conflict. Finalitatea inserării unor asemenea episoade menite să evidențieze dramatismul confruntărilor este de a confirma concluziile sale potrivit cărora oribilele lupte din Banat și Transilvania, măcelărirea populației civile, vor rămâne o pată de sânge în istoria sec. al XIX-lea. Conflictele dintre comunitățile din acest spațiu de-a lungul istoriei, relațiile încordate generate de cele mai diverse cauze vor contura pentru Transilvania imaginea unei provincii nenorocite. Succint sunt amintite atacurile turcilor și tătarilor asupra provinciilor precum și disputele religioase din sec. al XVI-lea. De asemenea, răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan este considerată o adevărată "jacquerie română" precizând că exemplul ei a fost urmat în acești ani când "diversele populații ale Transilvaniei au declanșat un război nimicitor"[92].

Analiza politică efectuată demonstrează o bună cunoaștere a situației românilor din Transilvania, prin informarea opiniei publice franceze despre unirea forțată a Transilvaniei cu Ungaria și rezistența românilor și sașilor față de ea. Considerațiile finale nuanțează totuși câteva aspecte privind conduita românilor și sârbilor în revoluție. Soluția aleasă de ei, de alianță cu Austria a fost oarecum nefastă deoarece "astăzi slovacii, sârbii, croații și românii blestemă guvernul imperial și nu își ascund sentimentele ostile față de el"[93]. Atitudinea românilor era prezentată mai apoi și din unghiul adversității lor fată de revoluția maghiară. Această lucrare publicată la un an după înfrângerea revoluțiilor de pe continent tinde să amendeze vechiul clișeu al imobilității și atitudinii pasive în politică a românilor. "Românii par să fi fost treziți de ultimul război. În fruntea lor sunt oameni curajoși, adevărați conducători de briganzi, cruzi și viteji. Este momentul, spun ei în jurnalul

[88] "Je rappelerai aussi,en passant la façon dont les Valaques (Roumâns) de la Transylvanie furent traités. A Szamos-Ujvar trois cent Roumâns furent condamnés à mort dans un seul jour, et dans un seul jour on en fusilla cent cinquante. A chaque decharge lea Madjars criarient:<< Canta te decepte,te Romane!>>[...]", *Ibidem*, p.361

[89] Félix Martin, *Guerre de Hongrie en 1848 et 1849*, Nantes, L. et A. Guéraud, 1850

[90] *Ibidem*, p. 92 și p. 215

[91] *Ibidem*, p. 111

[92] *Ibidem*, p. 289

[93] *Ibidem*, p. 295

Bucovinei, de a începe să fie luată în considerare o naţiune care pe pământul austriac numără trei milioane şi jumătate de indivizi"[94].

Ultima călătorie înregistrată de noi în anii revoluţiei paşoptiste este cea a lui William Rey, având ca ax al itinerarului fluviul Dunărea[95]. În prefaţa lucrării sale, scrisă la Geneva la 1 august 1849, autorul preciza că s-a hotărât să publice notele sale dintr-o călătorie anterioară datorită marelui interes al publicului pentru ultimele evenimente politice şi militare. Elveţian de origine, trăind într-o ţară cu instituţii liberale, el se declară tolerant cu obiceiurile şi caracteristicile altor popoare în opoziţie cu un englez sau francez, spune el, "obişnuiţi să judece totul uniform pe piedestalul naţiunii lor". Descriind populaţiile din monarhie autorul se opreşte şi la românii din Transilvania amintind de originea lor străveche şi îmbrăcămintea identică cu acea a dacilor de pe Columna lui Traian. Este pusă în evidenţă mai ales condiţia socială modestă a lor, aproape vecină cu barbaria, ca fiind "rezultatul a cincisprezece secole de umilinţe şi opresiune"[96]. Asuprirea naţională exercitată de unguri şi saşi a făcut ca românii să ceară drepturi politice în cursul anului 1848. Autorul crede mai ales că lipsa de unitate între români şi saşi în cursul evenimentelor militare a condus la ruina saşilor din oraşele Braşov şi Sibiu în urma ocupaţiei lor de "teribilul Bem"[97].

Capitolul al X-lea al lucrării conţine descrierea călătoriei făcută pe Dunăre de la Orşova la Marea Neagră. Este remarcată activitatea comercială bogată din porturile Galaţi şi Brăila, dar aşezările îi lasă o impresie dezagreabilă prin construcţii şi clima nesănătoasă de aici. Autorul considera că linia de carantină instituită de Rusia a stânjenit vizibil Principatele în dezvoltarea lor economică, iar odată cu tratatul de pace de la Adrianopol consulul rus a devenit adevăratul lor suveran[98]. Este pus în evidenţă un tablou sumbru al dezastrelor pricinuite pe teritoriul românesc de războaiele ruso-turce din prima jumătate al secolului al XIX-lea. Ocupaţia militară rusească a Principatelor şi a Transilvaniei, desfăşurată în momentul redactării lucrării, îl va face pe autor să considere că este o primă etapă a dezagregării puterii otomane la gurile Dunării[99].

Redeschiderea crizei orientale a generat războiul Crimeii şi a făcut ca statutul internaţional al Moldovei şi Ţării Româneşti să devină o problemă a echilibrului european. În aceste condiţii s-a afirmat pe bună dreptate că acest nou conflict militar, în care Franţa a fost direct implicată, a atras atenţia tuturor asupra Principatelor[100]. Astfel, a apărut o bogată literatură de călătorie în condiţiile creşterii interesului pentru această zonă unde se desfăşurau operaţiuni militare care implicau direct armata Franţei. Un argment în această privinţă il constituie şi faptul că editurile franceze au republicat în aceşti ani unele din descrierile de călătorie făcute în anii anteriori. Publicul francez a avut posibilitatea să lectureze în ediţii noi lucrările lui Robert Walsh (prima ediţie în limba franceză în 1828), Michel J. Quin (1836), Anatole de Demidoff (1840-1842), Auguste de Gérando (1845) ş.a.

De asemenea, Saint-Marc Girardin a publicat în 1852 *Souvenirs des voyages et d'études* care cuprinde scrisorile din timpul călătoriei pe Dunăre efectuată în 1836. Referindu-se la Principate el anticipa unirea lor considerând că "speranţa cea mare consta în acea forţă interioară şi acel principiu care este în ţară. Prin ea se va ajunge la unire, Moldova dând aristocraţia, iar Ţara Românească o clasă mijlocie."[101] Realizarea unirii era în concordanţă deplină cu vechea soluţie paşnică pe care o dădea rezolvării problemei orientale, anume a "renaşterii Orientului prin el însuşi". Singura legătură care trebuia să mai existe din vechile forme de dominaţie între Principate şi Poartă, trebuia să fie

[94] *Ibidem*, p. 293
[95] William Rey, *Autriche, Hongrie et Turquie (1839-1848)*, Paris, Genève, Joel Cherbuliez, 1849
[96] *Ibidem*, p. 109
[97] *Ibidem*, p. 108
[98] *Ibidem*, p. 203-206
[99] *Ibidem*, p. 211
[100] N. Iorga, *op.cit.*, vol. III, p. 266
[101] Saint-Marc Girardin, *Souvenirs des voyages et d'études*, Paris, Amyot, 1852-1853, vol. I, p. 296

recunoaşterea unei suzeranităţi formale a sultanului şi aceasta pentru a răspunde exigenţelor momentului politic, care reclamau păstrarea integrităţii Imperiului otoman. Recenzia făcută cărţii lui Elias Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautes Danubienes*, la sfârşitul anului 1855, pune în lumină ideile sale privitoare la viitorul ţărilor române: "E frumoasă, spune el, imaginea unei Românii în care sunt întrunite toate provinciile locuite de români şi care pe deasupra este şi deplin independentă; dar oare se poate ea înfăptui atât de uşor pe cât se preconizează? [...] Mă unesc cu dânsul – cu Regnault, scrie el – în interesul ce-l poartă acestei populaţii latine, care de la Traian s-a păstrat întreagă şi nealterată pe ţărmurile Dunării; mă deosebesc de el asupra soartei ce trebuie făcută acestei populaţii; dumnealui le face un stat, însă numai la viitor şi după prefacerile rezbelului. Eu iau statul ce-l au, provizor încă; dar mai bun decât trecutul, şi doresc ca Europa să-l întărească îmbunătăţindu-l. Eu las viitorului toate şansele sale, decât numai nu mă grăbesc a le crea prin lovituri de tun".[102]

Urmărind notele călătorilor francezi, se poate constata că referirile la ţările române sunt făcute în cadrul mai larg al unor lucrări de informare despre Orient în general sau legate de mersul războiului. Trăsăturile de ansamblu ale acestor texte subliniază, dincolo de pitorescul şi de perspectivele de dezvoltare, confuzia economică şi mizeria, urmele unui trecut nefast, originea poporului şi trecutul istoric, limba şi cultura, moravurile şi aspiraţiile sale. Descriind drumul pe care l-a făcut de la Dunăre la Caucaz, Xavier Marmier se opreşte într-un capitol şi asupra Ţării Româneşti şi a Moldovei. Autorul cunoaşte "martirologiul fără încetare şi fără odihnă" al acestor ţări, care "deşi ar putea fi bogate şi înfloritoare sunt printre cele mai sărace din Europa". Făcându-se apel la timpurile glorioase de altădată, autorul consideră acest statut nenorocit ca fiind rezultatul dominaţiei străine: "Le même pays qui, au commencement, de l'ère chrétienne, avait la gloire d'imposer un tribut aux Romains est depuis le quatorzième siècle, courbé sous le verge des musulmans ou le protectorat de al Russie"[103]. Apelul la istorie este făcut mai ales pentru a ilustra tema decadenţei românilor de-a lungul secolelor cauzată de opresorii străini şi în acest sens citează din lucrările lui W. Wilkinson, E. Thouvenel, J.A. Vaillant, John Paget, M. Kogălniceanu, Ion Ghica ş.a.

Actualitatea imediată a războiului Crimeii face ca o serie de autori să pună la îndemâna cititorilor francezi un tablou sumbru al dezastrelor pricinuite până nu demult de războaie în Principate. Aceste conflicte purtate aproape fără întrerupere în sec. al XVIII-lea şi începutul celui următor au făcut din teritoriul ţărilor române un teatru nefast de operaţiuni militare, cu urmări dramatice pentru dezvoltarea şi viaţa societăţii. François de Saint-Ange, redactor al prestigiosului cotidian francez *Journal des Débats*, considera, într-o lucrare publicată în anul 1853, că de aproape un secol ţările române au "tristul privilegiu" de a fi teatrul de război în timpul conflictelor dintre Imperiul rus şi cel otoman. El sublinia faptul că, în această dispută neîncetată, prima victimă sunt moldovenii şi valahii, care au avut parte de multe suferinţe în timpul războiului din anii 1828-1829. Ziaristul francez mai spera că onoarea naţiunii ruse nu va permite, în actualul conflictul militar, repetarea ororilor acelui război[104].

Un alt ziarist francez, Eugène Jouve, corespondent al *Curierului de Lyon*, a călătorit prin Ţara Românească şi a rezidat la Bucureşti în toamna anului 1854. Scrisorile expediate de el în cursul călătoriei de opt luni în Orient conţin ştiri şi informaţii despre mersul războiului şi locurile vizitate. Ele au fost publicate iniţial la Lyon în 1854 fiind

[102] *Steaua Dunării*, 8 dec. 1855, p. 120

[103] Xavier Marmier, *Du Danube au Caucase. Voyages et littérature*, Paris, Garnier frères, 1854, p. 120

[104] François de Saint-Ange, *Precis historique et géographique des deux dernières guerres de la Russie contre la Turquie 1810/1811- 1828/1829*, Bruxelles, Meline, 1853, p. 22. Ediţia a II-a a lucrării va apare în anul 1854 la Paris (editura H. Lebrun) având titlul *Le Danube, la mer Noire et la mer Baltique. La Turquie ancienne et moderne.*

reunite anul următor în două volume apărute la Paris[105]. El mărturiseşte în prefaţa operei sale că doreşte să lămurească cititorii asupra realităţilor problemei orientale unde Franţa şi Anglia "apără libertatea europeană ameninţată de autocraţia moscovită". Corupţia, moravurile orientale, intrigile politice l-au determinat pe autor să prezinte în imagini negative o realitate complexă: "Triste peuple, triste pays en vérité: ils ne valent pas autant que les dithyrambes qu'on nous a chantés en leur honneur; c'est encore une des nombreuses déception de la littérature affolée de l'Orient. On nous a surfait la Valachie, comme la Grèce et la Turquie. Bucharest, lui-même, ce prétendu *Paris roumain*, ressemble à une mystification"[106]. Deşi are un aspect pitoresc, oraşul nu-i place datorită străzilor neregulate, rău pavate şi murdare în care se amestecă oameni şi animale şi în care bordeiele sunt vecine cu palatele[107]. Autorul crede că acest popor nu va putea mai mult ca grecii să îndeplinească prin el însuşi regenerarea sa, considerând că laudele aduse revoluţiei române nu au nici un temei[108]. Totuşi, ziaristul din Lyon recunoaşte că trebuie să se facă aici un mic stat neutru, care rotunjit prin restituirea Basarabiei, ar putea constitui o barieră în faţa agresiunilor Rusiei[109].

Interesat de îmbunătăţirea regimului de detenţie în închisorile din Europa, călător în Prusia (1846), Belgia (1848), Grecia (1856), francezul Benjamin Appert a venit şi în Principate cu acelaşi scop în anul 1851. Primele pagini ale cărţii despre această călătorie[110] conţin o dedicaţie adresată domnitorilor Barbu Ştirbei şi Grigore Alexandru Ghica scrisă de autor în 27 iulie 1853, în momentul invaziei ruseşti când "independenţa şi libertatea frumoaselor şi nobilelor voastre Principate sunt ameninţate". Călătorul francez consideră că acum este de datoria sa să arate tuturor inimilor generoase blândeţea moravurilor românilor, aplecarea spre progresul civilizaţiei raţionale, hărnicia lor precum şi dragostea înflăcărată pentru patrie. Drumul din Serbia spre ţările române este făcut cu vaporul pe Dunăre. Lucrarea conţine multe date statistice despre spitale,închisori, instituţii de învăţământ, poliţie şi armată din aşezările moldovene şi muntene pe care le-a vizitat. Raportul destinat domnitorului Barbu Ştirbei la 24 septembrie 1851 cuprinde o serie de măsuri pentru îmbunătăţirea condiţiilor de detenţie şi ocrotirea sănătăţii în Muntenia. Ţările române îi par ca fiind un posibil teritoriu de colonizare cu germani, care ar contribui la înviorarea economiei ţării aflată în ruină. Situaţia nenorocită în care se află Moldova se datorează nu numai ingerinţelor puterii protectoare ci şi boierilor care "au marele neajuns de a-şi trimite copiii, prea tineri încă să studieze, dar mai curând să se piardă, în strălucitoarele capitale ale Europei"[111]. Autorul este încredinţat că s-ar putea face din Moldova unul din statele cele mai înfloritoare, dacă tot aurul risipit în străinătate de elitele ţării ar fi întrebuinţat pentru construcţia de drumuri, hoteluri şi poşte şi dacă boierii ar consimţi să plătească impozit întocmai ca alţi locuitori şi ar da "exemplul ordinei, cumpătării şi bunelor moravuri"[112].

Un călător de renume în epocă este savantul francez Jacques Boucher de Perthes (1788-1863) care ajunge şi în părţile noastre în vara anului 1853 pe drumul de întoarcere de la Constantinopol[113]. De altfel, voiajul în ţările române este primul dintr-o altă serie de drumuri prin Europa făcute ulterior de autor: Danemarca, Suedia şi Norvegia (1854), Spania (1855), Rusia (1856), Italia (1859), Anglia, Scoţia şi Irlanda (1860). Drumul până

[105] Eugène Jouve, *Guerre d'Orient. Voyage à la suite des armées alliées en Turquie, en Valachie et en Crimée*, Paris, Alphonse Delhomme, 1855, vol. I-II

[106] *Ibidem*, vol. II, p. 216

[107] *Ibidem*, p. 173

[108] *Ibidem*, p. 219

[109] *Ibidem*, p. 202

[110] [Benjamin Appert], *Voyage dans les Principautés danubiennes dedie aux Princes regnants de la Serbie, de la Moldavie et de la Valachie*, Mayence, J.G Wirth fils, 1854

[111] *Ibidem*, p.39-40

[112] *Ibidem*, p.41

[113] Jacques Boucher de Perthes, *Voyage à Constantinopole* ..., Paris, Derache, [1855], vol. I-II. O altă ediţie a apărut în acelaşi an şi la editura pariziană Treuttel et Würtz.

la Galaţi este făcut pe nava "Bosfor" care la Sulina navighează cu greu peste bara lăsată de ruşi. Pe vas remarcă familia unui boier moldovean din Iaşi şi este uimit că soţia acestuia vorbeşte foarte bine limba franceză[114]. După scurte descrieri geografice ale Principatelor, autorul constata că deşi din punct de vedere industrial ele sunt inferioare celui mai mic departament al Franţei, actualmente sunt "cauza sau pretextul unei noi conflagraţii europene". Considerând Prutul "noul Rubicon al lumii moderne" se sublinia că acest pământ care ar putea hrăni o mulţime de oameni le va fi mormânt în actualul război[115].

Capitolele următoare cuprind descrieri sumare ale porturilor dunărene Galaţi, Brăila şi Giurgiu, ultimul având 18.000 de locuitori pe care-l şi vizitează. De aici, tovarăşi de călătorie îi sunt, alături de suita prinţului sârb Miloş Obrenovici, şi doi moldoveni cunoscători ai limbii franceze, "inteligenţi şi manieraţi", care merg cu treburi la Paris[116]. Înaintând pe fluviu este impresionat de pitorescul şi sălbăticia malului românesc şi ajungând la Nicopole crede că aşezarea a fost întemeiată de împăratul Traian pentru a sărbători victoria împotriva regelui dac Decebal[117]. Mai apoi la Turnu cunoaşte din autori antici istoria podului lui Traian pe care împăratul "l-a ridicat nu numai ca o construcţie utilă ci şi în amintirea victoriilor sale". Vestigiile antichităţii romane îi atrag atenţia şi la Orşova de unde reproduce în lucrare o inscripţie antică cu titlul onorific al împăratului Traian[118].

Teatrul de operaţiuni militare din cursul războiului Crimeii a fost descris şi de bibliotecarul francez J.G. Adville "cu privirea atentă a geografului, cu memoria călătorului şi erudiţia savantului"[119]. Lucrarea este recomandată în introducere ca fiind un "excelent studiu istoric şi geografic" al acestor zone care sunt încă "arena eternei lupte a ideii împotriva forţei, a binelui contra răului, a progresului contra rutinei, a civilizaţiei contra barbariei". Primele pagini conţin sumare descrieri ale Principatelor dunărene din punct de vedere istoric, geografic, politico-administrativ şi al obiceiurilor locuitorilor. În ele regăsim numeroase confuzii privitoare la istoria aşezărilor şi originea locuitorilor din Principate ceea ce probează compilarea informaţiilor după alte surse. Astfel, autorul crede că romanii au construit curtea domnească de la Iaşi, târgul Romanului a fost o veche aşezare a lor iar numele Valahiei ar deriva de la numele "generalului roman Flaccus pe care împăratul Traian l-a trimis cu o colonie de 30.000 de oameni pentru a cultiva ţara"[120]. Singura sursă de informaţii menţionată este o "călătorie a doctorului Mac Micäel în principatele Moldovei şi Valahiei" din care el reproduce note despre Ţara Românească şi capitala sa[121]. Oraşul cu un aspect pitoresc dat de amestecul de case, arbori şi mulţimea de biserici şi clopotniţe pare a oferi un sejur agreabil, umbrit poate numai de murdăria străzilor.

O caldă simpatie pentru aspiraţiile naţionale ale românilor din Principate, care trebuie luate sub "protecţia guvernului francez", răzbate din paginile lucrării lui E. N. Hénocque-Melleville, călător şi trăitor timp de şase luni în Ţara Românească în anii 1854-1855[122]. Venind din Ungaria în toamna anului 1854, călătorul se opreşte la Giurgiu unde descrie populaţia de negustori afirmând că pentru a se afla în contact direct cu obiceiurile românilor orice călător trebuie să meargă să viziteze Bucureştiul. Capitala munteană, care

---

[114] *Ibidem*, vol. II, p. 337
[115] *Ibidem*, p. 403
[116] *Ibidem*, p. 417
[117] *Ibidem*, p. 429
[118] *Ibidem*, p. 450-452
[119] J.G. Adville, *Théâtre de la Guerre en Orient. Coup d'oeil topographique et historique sur les Principautés Danubiennes, les bords de la Mer Noire et de la mer d'Azof, la Grece, le litoral de l'Assie mineure et l'Isthme caucasien*, Angers, Julien Lecerf, 1855
[120] *Ibidem*, p. 3
[121] Este vorba de călătoria medicului englez William Mac Michael în ţările române în iarna anului 1817; Vezi N.Iorga, *op. cit.*, vol. III, p. 79.Mac Michael a făcut călătorii în India unde a studiat holera publicând rezultatele cercetărilor sale la Paris în 1831.
[122] E.N.Hénocque-Melleville, *Six mois en Valachie (1854-1855). Moeurs. Coutumes des principautés. La Grèce. Influence de la Russie en Orient. Souvenirs*, Compiégne, E. François et Ferd. Valliez, 1855

are 130.000 de locuitori, îi pare o "îngrămădire aşa de mare de clopotniţe că îi este imposibil de a zări de departe principalele monumente"[123]. Este subliniată dificultatea circulaţiei pe străzile oraşului, atât iarna cât şi vara, datorită murdăriei şi prafului, considerând că pentru această situaţie este răspunzătoare administraţia locală care "deşi are banii necesari pentru întreţinerea oraşului nu se ocupă decât de grădini publice sau locuri de plimbare"[124]. Autorul a frecventat teatrele capitalei şi cunoaşte trupele de actori care au lăsat o "amintire frumoasă" în stagiunea 1854-1855, afirmând că "piesele jucate, în cea mai mare parte de origine franceză, sunt traduse în limba română". De altfel, cultura şi civilizaţia franceză exercită aici o atracţie deosebită, românul fiind entuziasmat de faptele de arme şi puterea militară a Franţei[125]. Autorul vorbeşte cu multă admiraţie despre principesa Aurélie Ghika amintind de eforturile sale de ajutorare a românilor şi de faptul că opera sa este apreciată şi de colonia franceză din Bucureşti[126]. În ultimul capitol al lucrării intitulat *O speranţă pentru Ţara Românească*, Hénocque-Melleville trece în revistă polemicile din ziarele franceze în favoarea domnitorului autohton (citează un articol al lui Grigore Gănescu în *La Presse*) sau străin, ultima soluţie fiind agreată şi de autor[127]. Naţiunea română nu trebuie sacrificată Rusiei deoarece "ea nu aşteaptă decât un cuvânt al sultanului pentru a se organiza în naţiune independentă". Este amintită apoi intervenţia reprezentantului Franţei Bourqueney la Conferinţa de la Viena în favoarea românilor, intervenţie care nu a avut ecoul dorit şi probabil războiul va trebui să decidă în acest sens[128]. În final, autorul îşi exprimă convingerea că rândurile scrise în favoarea românilor au reuşit "să familiarizeze cititorul despre dovezile de ataşament pe care poporul român nu încetează să le arate guvernului şi spiritului francez". Totuşi, spune el, în Ţara Românească călătorul "nu poate să nu observe cele două extreme care îşi dau mâna adică ciudata alăturare a ideilor venite din Occident cu obiceiurile autentice ale Levantului"[129].

Imaginile şi informaţiile oferite de alţi observatori şi analişti pun în lumină o lume în tranziţie, iar această tranziţie este percepută ca o criză generală. Saint-Marc Girardin, vedea aici o societate care se zbate între vechile sale moravuri orientale şi noile sale moravuri europene şi care a împrumutat de la civilizaţiile occidentale formele şi eleganţa, mai mult decât spiritul şi caracterul[130]. Confruntarea dintre civilizaţia Orientului şi a Occidentului în ţările române îi uimeşte pe călători care accentuează divizările culturale şi politice marcate prin alegerea simbolică a hainelor. Imaginea salonului bucureştean de la mijlocul secolului al XIX-lea, îi ilustrează lui J.D. de Bois-Robert, călător prin spaţiul moldo-muntean în vara anului 1854, interferenţa celor două civilizaţii în ţările române: "Un salon de Bucharest donne une idée de la situation intermédiare de la Principauté entre les deux civilisations de l'Orient et de l'Occident. L'habit noir y coudoie le magnifique costume de quelque boyard valaque arriéré [...] Ce mélange, qui se retrouve à un plus haut degré dans les rues, où se confondent les Juifs, les Tatars, les Tsiganes, les Russes, les Européens, constitue à Bucharest une sorte d'originalité qui s'en va tous les jours"[131].

Autorul alege un titlu simbolic potrivit centrelor de atracţie ale călătoriei sale. El este curios, fără prejudecăţi şi face un voiaj rapid între două zone spirituale şi de civilizaţie situate în antiteză. Nilul este Orientul imobil şi degenerat, Dunărea simbolul civilizaţiei în plin proces de regenerare. Venind de la Constantinopol, întreprinde o călătorie de

[123] *Ibidem*, p. 12
[124] *Ibidem*, p. 14
[125] *Ibidem*, p. 32
[126] *Ibidem*, p. 39. Aurélie Ghika a publicat la Paris în anul 1850,la editura Comon et W.Remquet, o interesantă lucrare intitulată *La Valachie moderne* în care descrie călătoria sa în Muntenia din timpul revoluţiei paşoptiste.
[127] *Ibidem*, p. 58
[128] *Ibidem*, p. 60
[129] *Ibidem*, p. 25
[130] Saint-Marc Girardin, *op.cit.*, vol. I, p. 282
[131] J.D. de Bois-Robert, *Nil et Danube. Souvenirs d'un touriste, Egypte, Turquie, Crimée, Provinces-Danubiennes*, Paris, A. Courcier, [1855], p. 333

anvergură mai întâi prin Dobrogea apoi prin Câmpia Română până în capitala Țării Românești. Ajungând la Cernavodă, aspectul "maiestos și sălbatic" al Dunării – "arteră de legătură între Orient și Occident" – îl va face repede să uite "sărăcia și urâțenia" așezărilor dobrogene[132]. Străbătând Bărăganul plin de vite, călătorul prospectează potențialul economic, natural și demografic al acestei insule de latinitate unde locuitorii vorbesc o limbă care-i aduce aminte de dialectul francez din Languedoc. Se subliniază că pe acest pământ Franța este iubită ca o soră datorită înrudirii de origine și limbă[133]. După un scurt sejur la București – "modelul cel mai desăvârșit al uimitorului amestec de civilizații din Principate"[134] – călătorul este nevoit să părăsească această "plăcută țară" pentru a se îmbarca la Dunăre pe un vapor al companiei Lloyd care mergea spre Apus. Drumul până la fluviu este făcut prin sate în sărbătoare cu diligența rapidă condusă de un surugiu căruia călătorul îi descrie îmbrăcămintea remarcând cizmele ornate în "roșu și albastru, culorile naționale ale moldo-valahului"[135].

Un turist francez anonim a publicat la 1859 câteva note dintr-o călătorie făcută pe Dunăre după încheierea războiului Crimeei[136]. Capitolul al șaptelea este consacrat drumului prin Principate ale căror așezări sunt descrise de la bordul vaselor de transport care făceau legătura între porturile dunărene. Galați și Brăila îi atrag în mod deosebit atenția prin populația numeroasă care se ocupă aici de comerțul cu grâne. Această activitate intensă îi probează faptul că, spre deosebire de malul bulgăresc în paragină cu "sate cu o populație în mizerie", Țara Românească este o "vastă câmpie bine cultivată"[137]. Sumar sunt descrise și antichitățile romane întâlnite: podul peste Dunăre al împăratului Traian – o "lucrare demnă de romani", inscripția cu titlul onorific al împăratului și anticele băi de la Mehadia "fondate de romanii veniți să colonizeze Dacia după cucerirea provinciei"[138].

Mult mai numeroase sunt informațiile despre țările române cuprinse în descrierea călătoriei făcută în Orient de arhitectul parizian Felix Pigeory[139]. Ele sunt grupate în primele două scrisori expediate de autor în august 1850 din București, respectiv munții Carpați. Autorul menționează în prefață că aceste epistole care alcătuiesc substanța cărții sale au fost publicate inițial în *Revues des Beaux-arts* și au fost reunite într-un volum în anul 1854. Prima scrisoare, adresată unui nobil francez, descrie drumul pe Dunăre până la Giurgiu și apoi călătoria cu căruța de țară până la București. Portul dunărean nu-i place datorită "aglomerației fără artă și ordine, de colibe făcute din lemn" comparându-l din această perspectivă cu cel mai mizerabil târg francez[140]. Împreună cu un companion – Ernest Chaudet – el pornește spre București pe acel "drum mare care este o adevărată imagine a obiceiurilor și moravurilor locuitorilor țării". Ajuns aici arhitectul este oaspetele consulului francez Huet și al celui prusian baronul Meussebach cu care pune la punct detaliile unei excursii prin munții Carpați. Aceasta este relatată în cea de-a doua epistolă a cărții adresată de această dată unui amic, bibliotecar la biblioteca pariziană Sainte-Geneviève. În capitală este impresionat de mulțimea compatrioților stabiliți aici unde sunt bine primiți și adesea se căsătoresc cu fete bogate. Se dă ca exemplu pe Eugene Poujade, consul general la București în anii 1849-1854, care "acum este soțul unei foarte bogate și încântătoare prințese Ghika"[141]. Lectura cărții *La Valachie moderne,* scrisă de principesa

[132] *Ibidem*, p. 321
[133] *Ibidem*, p. 325
[134] *Ibidem*, p. 329
[135] *Ibidem*, p. 334-335
[136] *Notes de voyage d'un touriste nivernais par A.G.****, Cosne, F.Derouet, 1859
[137] *Ibidem*, p. 69-70
[138] *Ibidem*, p. 79-83
[139] Felix Pigeory, *Les Pèlerins d'Orient. Lettres artistique et historiques. Sur un voyage dans les Provinces danubiennes, la Turquie, la Syrie et la Palestine avec mission du Gouvernement par [...] architecte de la Ville de Paris*, Paris, E. Dentu, 1854
[140] *Ibidem*, p. 6
[141] *Ibidem*, p. 20

Aurélie Ghika, i-a oferit "detalii curioase" despre această ţară şi despre principalele personaje ale revoluţiei de la 1848 din provinciile dunărene[142]. Peisajul sălbatic şi sărăcia locuinţelor îl întâmpină în drumul spre Piteşti făcut în compania consulului Meussebach. Ca şi alţi călători este dezolat nu numai de drumul dificil ci şi de condiţiile de odihnă oferite hanurile şi poştele întâlnite (exemplu hanul din Câmpulung). Dar la mănăstirile Curtea de Argeş şi Buzău este bine primit de călugări care-i oferă găzduire şi un dejun îmbelşugat. Cu aceeaşi ospitalitate este întâmpinat de funcţionarii guvernamentali pe drumul către Galaţi, unde călătorul se grăbeşte să ajungă pentru a se îmbarca spre Turcia[143].

În anii războiului din Crimeea, alături de corespondenţi ai ziarelor franceze, au venit în ţările române şi misiuni medicale franceze. Astfel, în anul 1854, o *Călătorie medicală în provinciile dunărene* a doctorului Joseph M. Caillat a fost publicată la Paris[144]. Autorul precizează că a cunoscut foarte bine Muntenia cu ocazia numeroaselor călătorii interne făcute în timpul celor trei ani ai sejurului său. Chiar dacă Moldova este mai puţin cunoscută, medicul francez subliniază pregnant identitatea de limbă, obiceiuri şi deprinderi între cele două provincii dunărene. Capitolele acestei lucrări au un pronunţat caracter monografic prezentând succint condiţiile naturale ale ţării, structura socială, obiceiurile şi portul, alimentaţia şi bolile, situaţia spitalelor şi a învăţământului etc. În cursul sejurului său, Caillat remarca ambiţia elitelor socio-politice de a învăţa limbile Europei civilizate pentru a adapta la ei acasă obiceiurile occidentale. Acest lucru pare să fi reuşit deoarece călătorul "atunci când intră în saloanele boierimii nu simte că se găseşte la mai mult de şase sute de leghe de Paris"[145]. Una din cauzele indolenţei românilor din păturile de jos este, în opinia medicului, clima, la care adaugă impozitele şi taxele care-l fac pe ţăran să se îndoiască că soarta lui s-ar putea ameliora cândva[146]. Cu toate acestea este impresionat de frumuseţea fizică a ţăranilor remarcând totodată şi îmbrăcămintea antică identică cu cea a dacilor de pe Columna lui Traian.[147]

Călătoriei medicale a lui Joseph M. Caillat îi urmează cea a doctorului Camille Allard care a însoţit în Dobrogea, timp de şase luni, o misiune franceză condusă de inginerul Charles Lalanne. Scopul ei era de a stabili o rută de comunicaţii între Marea Neagră şi Dunăre prin construcţia unei şosele între Constanţa şi Cernavodă. În perioada execuţiei acestui drum (iunie-noiembrie 1855) medicul francez a făcut observaţii asupra populaţiilor dobrogene, observaţii fructificate într-o lucrare publicată la Paris în anul 1857[148]. Se pare că studiul său a fost primit cu interes de cititorii francezi dovadă că autorul revine peste doi ani cu o nouă lucrare despre sejurul său dobrogean[149]. Ultima lucrare este mai complexă şi conţine o analiză a condiţiilor naturale şi a potenţialului uman al acestei regiuni, "curioase şi foarte ciudate" datorită amestecului de populaţii diferite, fiecare având portul său specific[150]. Românii întâlniţi îi fac o impresie favorabilă prin hărnicia, bunătatea şi inteligenţa lor dar şi prin faptul că au păstrat "puritatea tipului roman" în înfăţişare. El a întâlnit aici şi români din Transilvania – "mokany" – veniţi în Dobrogea cu turmele de animale dar care aici îşi ascund originea datorită faptului că nu sunt primiţi binevoitor de către turci. Medicul francez şi-a adunat informaţii despre situaţia românilor din articole publicate în *La Presse* de Eugène Poujade sau din descrierea de călătorie a lui Xavier

[142] *Ibidem*, p. 22
[143] *Ibidem*, p. 33-37
[144] Joseph M. Caillat, *Voyage médical dans les provinces danubiennes par le docteur[...], ancien interne des hopitaux de Paris, chevalier de la Légion d'Honneur*, Paris, Félix Malateste et Cie, 1854
[145] *Ibidem*, p. 15
[146] *Ibidem*, p. 16-17
[147] *Ibidem*, p. 19
[148] Camille Allard, *Mission médicale dans la Tatarie-Dobroutcha par le docteur [...],ex-médicin et chargé de service médical de la Mission des ponts-et-chaussées de France dans la région danubienne en 1855*, Paris, Félix Malateste et Cie, 1857
[149] Idem, *Souvenirs d'Orient. La Dobroutcha*, Paris, Charles Douniol, 1859
[150] *Ibidem*, p. 16

Hommaire de Hell[151]. În 17 noiembrie 1855,după terminarea drumului Constanța-Cernavodă de către misiunea franceză, autorul se întoarce în Franța convins că această lucrare va crea premisele unei dezvoltări comerciale a regiunii şi implicit a portului Constanța[152].

Seria mărturiilor călătorilor francezi privind realitățile din spațiul românesc este încheiată,în răstimpul investigat de noi, de savantul francez Auguste Viquesnel (1800-1867), călător în mai multe rânduri alături de Ami Boué în Turcia, Peninsula Balcanică şi țările române. Opera sa[153] a fost elogiată de comunitatea ştiințifică franceză a timpului. În şedința Societății franceze de geografie din 6 martie 1857 geograful Eugène Cortambert aprecia primul volum recent apărut ca fiind un "studiu foarte întins şi complet al imperiului Otoman, cel mai complet şi exact fără îndoială pe care îl avem [...]"[154]. Descrierea statistică, etnografică şi politică a Turciei conține numeroase referințe la Principatele dunărene. Ele sunt cuprinse în capitolul al doilea unde se înfățişează istoria Moldovei şi a Țării Româneşti precum şi informații statistice despre populația lor[155]. La acestea autorul mai adaugă într-un alt capitol şi o statistică de ansamblu al tuturor locuitorilor de origine română din Principatele dunărene, Transilvania, Bucovina, Banat şi Basarabia. Celor mai bine de opt mlioane şi jumătate de români din aceste provincii, înglobate celor trei imperii limitrofe, autorul le mai adaugă în plus "două sau trei milioane de români răspândiți în grupuri mai mult sau mai puțin numeroase în diverse părți ale Podoliei, Ungariei, Rumeliei şi Greciei[156]. Pe marginea cifrelor care prezintă acest grup etnic omogen românesc autorul adaugă: "Ar fi de dorit pentru pacea Europei ca reconstituirea națiunii dace sau române să încheie evenimentele care se petrec acum în Orient. Un stat independent, pus sub protecția marilor puteri, şi format din Transilvania, Bucovina, Banat, Valahia, Moldova şi Basarabia, având un pământ fertil şi apărat de frontiere naturale, cu o populație destul de numeroasă pentru a opune, în această parte a Europei, un obstacol în fața invaziilor Rusiei"[157]. Această soluție politică nu este însă agreată de cele trei imperii limitrofe care au "vederi prea mult opuse interesului general". După ce detaliază cauzele opoziției imperiilor vecine față de crearea unui stat românesc pe teritoriul vechii Dacii, autorul face o analiză a evoluției problemei proprietății asupra pământului în Principate folosind mai ales lucrarea lui A.G. Golescu *De l'abolition du servage dans les Principautés Danubienes*, apărută la Paris în anul 1856 [158]. A. Viquesnel precizează că situația materială a țărănimii moldo-muntene s-a agravat după anul 1831 datorită prevederilor Regulamentului organic impus de puterea protectoare. Pauperizarea a avut ca efect mişcări țărăneşti înnăbuşite de Rusia precum şi o emigrare a țărănimii în provinciile limitrofe.

Analizând problema prestațiilor obligatorii în muncă ale țărănimii şi a mănăstirilor închinate se concluzionează că intervenția Rusiei în soluționarea acestora a fost făcută împotriva "intereselor generale ale țării". Mai mult, autorul crede că puterea protectoare nu a făcut nimic pentru prosperitatea țărilor şi locuitorilor dând exemplul situației deplorabile a drumurilor şi chiar a învățământului rămas la nivelul scăzut din timpul domnitorilor fanarioți[159]. Scutirea de impozite a elitei socio-politice din Principate şi repartiția sarcinilor fiscale doar pe umerii păturilor de jos i se pare o situație anacronică cu timpurile moderne. De asemenea, mizeria cea mai profundă şi viciile care se reproşează poporului sunt "tristul

[151] *Ibidem*, p. 46
[152] *Ibidem*, p. 64
[153] Auguste Viquesnel, *Voyage dans la Turquie d'Europe, description psysique et geologique de la Trace*, Paris, Arthus Bertrand, 1868, vol. I-II. Primul tom al acestei lucrări a apărut în foileton între anii 1855-1857.
[154] Eugène Cortambert, *Raport sur le Voyage de la Turquie d'Europe par M. Viquesnel et notices statistique sur l'Empire ottoman d'après cet ovrage*, Paris, L. Martinet, 1857, p.3
[155] Auguste Viquesnel, *op. cit.*, vol. I, p. 21-47
[156] *Ibidem*, p. 372
[157] *Ibidem*, p. 373
[158] *Ibidem*, p. 374
[159] *Ibidem*, p. 381

rezultat al oprimării sub care este ţinut de proprietari"[160]. Pe de altă parte, ţărănimea vede puterea protectoare ca fiind "cauza actuală a suferinţelor sale" şi manifestă faţă de ea o duşmănie tot mai accentuată. Convingerea finală este că românii din Principate au înţeles actualmente primejdia reprezentată de anexiunea lor la puterea moscovită. În viitor afirmarea naţiunii nu se poate face decât la adăpostul autonomiei politice garantată de Turcia, într-un stat format din unirea Moldovei şi Munteniei şi "condus de un domnitor autohton ori ales dintre famiile domnitoare ale Europei, dar care să nu fie rus sau german"[161].

OVIDIU MUNTEAN

VOYAGEURS FRANÇAIS À TRAVERS LES PAYS ROUMAINES DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXème SIÈCLE
(Résumé)

La dilatation de l'Europe et la recuperation de l'espace oriental pendant le XVIIIème siècle ont determiné un intérêt particulier de l'Occident pour ces territoires, reflété aussi par le grand nombre de voyageurs qui ont traversé la zone et qui ont laissé des importantes descriptions de voyage. Les visites ont continué pendant la première moitié du XIXème siècle car l'Occident avait besoin d'une connaissance complexe de la région du point de vue économique, politique, militaire, ethnique, confessionnel, culturel ainsi que du point de vue de la civilisation des nations qui y habitent.

Nous avons retenu ici les voyageurs qui ont traversé les pays roumaines et qui ont publié leurs témoignages en France dans une période comprise entre les années du mouvement révolutionnaire de Tudor Vladimirescu (1821) et l'Union des Principautés Roumaines (1859). La typologie des voyages est très diverse. Ainsi, nous retrouvons des voyages scientifiques (F. S. Beudant - 1822, Anatole de Demidoff - 1840, Auguste de Gérando - 1845, Xavier Hommaire de Hell - 1854, Auguste Viquesnel - 1868), des voyage faites par les exilés français (Auguste de Lagarde - 1824, les frères Bacheville - 1822, le baron d'Haussez - 1837, le marèchal Auguste de Marmont - 1837), par les diplomates ou par les touristes dans l'Orient (Robert Walsh - 1828, Félix de Beaujour- 1829, Edouard Thouvenel - 1840, Félix Martin - 1850, Hippolyte Desprez - 1850, Saint-Marc Girardin - 1852, Xavier Marmier – 1854, Benjamin Appert - 1854). Après le déclenchement de la guerre de Crimée (1853-1856), à laquelle la France a participé, par les pays roumaines passent aussi des correspondants de guerre qui produisent des écrits sur la situation politique, sociale et culturelle de ceux-ci (François de Saint-Ange - 1853, Eugène Jouve - 1854, E.N. Hénocque- Melleville - 1855, dr. Joseph M. Caillat - 1854, dr. Camille Allard - 1859).

[160] *Ibidem*
[161] *Ibidem*, p. 382

MIHAI EMINESCU ŞI SOCIETĂŢILE CULTURALE ALE TINERETULUI STUDIOS ROMÂN DIN MONARHIA HABSBURGICĂ

Anul 2000 a fost numit "anul Eminescu". Cu acest prilej i-a fost republicată opera, iar eminescologii au încercat să readucă în memoria contemporanilor omul şi opera poetului. Am considerat deci, că ar fi oportun să prezint câteva date privind receptarea operei sale de către tinerii aflaţi la studii în universităţile şi şcolile din Monarhia habsburgică în anii în care a trăit poetul şi mai ales după dispariţia sa.

Aflat la studii, elevul si apoi studentul Eminovici a ajuns deseori în contact cu societăţile culturale ce-şi desfăşurau activitatea în şcolile sau universităţile în care a poposit. Elev fiind la Cernăuţi, dacă nu şi-ar fi întrerupt studiile, probabil ar fi făcut parte începând cu clasele mai mari, din societatea culturală care fiinţa în cadrul şcolii. La gimnaziul din Cernăuţi el va îndeplini în anul 1865 funcţia de bibliotecar, la nou înfiinţata bibliotecă din casa lui Aron Pumnul[1]. Mai apoi s-a aflat la Blaj în perioada de vară (iunie-sept.1865) cu intenţia de a-şi continua studiile. În privinţa datei în care a ajuns la Blaj, precum şi a participării sau nu la activitatea societăţii culturale ce-şi desfăşura activitatea la gimnaziul din Blaj, părerile sunt controversate. Un fost elev al gimnaziului din Blaj, Nicolae Brânzeu scria în anul 1902 în *Tribuna* că răsfoind protocoalele societăţii de lectură a studenţilor ar fi găsit un proces verbal al unei şedinţe literare a societăţii din iunie 1865 semnat de către notarul societăţii, Mihai Eminescu, iar într-altul din septembrie 1866 se specifica faptul că Eminescu a citit o lucrare a sa "poezie sau novelă"[2].

Împărtăşim supoziţia Elenei Stan[3] că Eminescu nu putea fi la Blaj în iunie 1865, ci e vorba mai degrabă, de iunie 1866. De altfel, însăşi existenţa societăţii este pusă sub semnul întrebării în anul 1865. Protocoalele aflate în arhiva societăţii[4] spun că deşi au făcut cerere pentru autorizarea societăţii încă din 1862/63 şi a fost reînnoită în decembrie 1865, abia în octombrie 1866 a avut loc inaugurarea societăţii. Biografii societăţii dau ca an de înfiinţare, anul 1865. Dacă a funcţionat totuşi societatea, ea şi-a desfăşurat activitatea neoficial, provizoriu, iar pe timpul verii fiind vacanţă îşi întrerupea activitatea. În concluzie, tânărul Eminovici a ajuns la Blaj în vara anului 1866[5] şi a stat câteva luni (iunie-sept.) încercând să dea unele examene pentru a continua apoi studiile în toamnă, deci cele spuse de N.Brânzeu nu se pot confirma decât în parte. În septembrie 1866, Eminescu era în Blaj[6] şi ar fi putut participa la una din şedinţe. Nereuşind să dea examenele, el va pleca mai departe la Sibiu şi apoi în România.

Spre Viena, M.Eminescu îşi va îndrepta paşii probabil în toamna anului 1868. E consemnat ca student extraordinar, auditor în filosofie (Ausserardentlich Hörer), abia în februarie 1869[7] şi totodată membru al *Societăţii literare-ştiinţifice române*, alături de juristul Ioan Slavici. Studenţii români din Viena au creat în 1864 o societate literară academică

---

[1] M. Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I, 1774-1862, Buc.,1993, p. 452.
[2] N. Brânzeu, *Adaus la Eminescu şi Blajul*, în *Tribuna*, nr.133, 23 iul. / 5 aug. 1902, p. 529-530.
[3] E. Stan, *Poezia lui Eminescu în Transilvania*, Buc.,1969, p. 50.
[4] BAR Cluj, Col. docum. culturale, V. Macavei, *Istoricul societăţii noastre de la înfiinţarea ei până în anul 1875/76, primii 10 ani ai existenţei sale*, mss., 12 p.
[5] Unul din biografii societăţii susţinea că nu a găsit nici un document înainte de 1866 (BAR Cluj, *l.c.* A. Brian, *Istoricul Societăţii de lectură de la înfiinţarea ei până la 1880*, mss. 10 p.
[6] E. Dăianu, *Eminescu şi Blajul*, în L. Drimba, *Eminescu la "Familia"*, Oradea, 1974, p. 264.
[7] I. Grămadă, *Monografia Societăţii "România Jună" 1871-1911*, Arad, 1912, p. 46.

Societatea lirerară-ştiinţifică a românilor din Viena[8], mai mult un club literar în cadrul căruia dezbăteau diverse probleme literare. Nu de puţine ori îşi făceau ecou şi polemicile literare şi chiar politice de acasă. Divergenţele ivite în anul 1867 în viaţa politică românească din Transilvania, între activişti şi pasivişti s-au răsfrânt şi asupra tinerilor studenţi astfel încât s-a ajuns la crearea unei a doua societăţi academice literare *România*[9]. Printre membrii erau mai ales transilvănenii: Aurel Mureşianu, Ioan Slavici, Nicolae Oncu, C.Moisil. Mulţi dintre ei erau membri ai ambelor societăţi, printre ei numărându-se şi Eminescu. Vorbind despre M.Eminescu trebuie să precizăm că deşi se afla la Viena ca student la filosofie, n-a luat parte imediat la viaţa celor două societăţi. Abia în februarie 1869 este membru alături de Ioan Slavici al *Societăţii Literar-Ştiinţifice*, membrii definitivi din 23 oct.1869[10], iar din 20 octombrie, membru al societăţii *România*[11].

Îndemnul pentru unificarea celor două societăţi i se atribuie îndeobşte lui M.Eminescu, alături de Al.Hurmuzachi, iar alţii cu mai mult temei lui A.Mureşianu. Theodor V.Ştefanelli, unul din biografii lui, considera că societatea "s-a închegat la îndemnul lui Al.Hurmuzachi", informaţie pe care o preia şi I.Grămadă[12]. Sigur, cotopirea celor două societăţi nu a putut fi opera unui singur om. Aurel Mureşianu, preşedintele societăţii *România* în anii 1868-69 a militat mult pentru refacerea solidarităţii între tinerii români. Într-una din şedinţele societăţii *România* unde se dezbătea furtunos tocmai problema unificării celor două societăţi şi mai ales modul în care să se facă, M.Eminescu a propus cel dintâi "unire necondiţionată: societăţile să se declare unite, iar minuţiozităţile numelui şi ale statutului să se dezbată apoi de către societăţile întrunite"[13]. În sprijinul propunerii Eminescu a adus mai multe argumente, polemizând cu unul dintre membrii pe tema patriotismului şi a naţionalismului. "Naţionalitatea trebuie să fie simţită cu inima, nu vorbită numai cu gura"- spunea M.Eminescu ". "Ceea ce se simte şi se respectă adânc se pronunţă arareori...Iubesc poporul român fără a iubi pe semidocţi şi superficialităţile sale"[14] a precizat el în continuare. Discuţii s-au purtat şi privind denumirea noii societăţi. În şedinţa din 15 iunie 1870 A.Mureşianu a propus denumirea de *România Jună*, probabil inspirat de societatea *La Giovine Italia* a lui G.Mazzini, iar M.Eminescu împreună cu Aurel Mureşianu, Nicolae Oncu şi Vasile Burlă au fost aleşi pentru întocmirea statutelor şi a regulamentului intern al viitoarei societăţi[15]. În şedinţele din toamna şi iarna anului 1870 s-a pregătit unificarea, iar în cea din 8 aprilie 1871 cei 52 membrii ai noii societăţi *România Jună* au ales prin vot secret conducerea societăţii: preşedinte-Ioan Slavici, vicepreşedinte-Emanuel Logotheti, secretar- Ioniţă Bumbac, casier-Sterie Ciurcu şi bibliotecar-M.Eminescu[16]. Secretar al *României June* aşa cum susţinea Slavici şi Al.Vaida, n-a fost niciodată [17]. Se pare că era solicitat uneori să compună acte mai complicate sau scrisori mai pretenţioase[18].

A desfăşurat însă o vie activitate compunând apeluri, lansând chemări şi invitaţii la organizarea serbărilor de la Putna. Aici el a lucrat ca secretar al comitetului de organizare[19]. Apelul lansat în decembrie 1869 studenţilor români a fost urmat în martie 1870 de *Apelul Comitetului Central din Viena* în care se spunea că "pentru prima oară junii români de la toate academiile şi univesităţile române şi străine au decis a se întruni la o comună serbare românească pe pământul cel clasic al Bucovinei în ziua Sfintei Marii în 1870, unde tot românul va fi invitat să asiste...ca fii de un sânge ce se leagă între sine". Acest apel este

[8] Ghe. Moisescu, *Centenarul Societăţii Academice Literare România Jună din Viena 1871-1971*, Viena, 1971 p. 16.
[9] Idem, *op.cit.*, p. 23.
[10] I. Grămadă, *op.cit.*, p. 46-47.
[11] A. A. Mureşianu, *Mihail Eminescu şi întemeierea "României June" 1868-1872*, Braşov, 1926, p. 27.
[12] I. Grămadă, *op.cit.*, p. 25.
[13] Ghe. Moisescu, *op.cit.*, p. 31.
[14] *Ibidem.*
[15] Idem, *op.cit.*, p. 32.
[16] Idem, p. 34.
[17] *Convorbiri Literare*, nr. 10, 1903.
[18] I. Grămadă, *op.cit.*, p. 50.
[19] *Ibidem.*

semnat în numele C.C. de Nicolae Teclu, preşedinte şi M.Eminescu, secretar[20]. Din motive politice serbarea este amânată cu un an, urmând a se ţine în 15 august 1871. Se reînnoiesc apelurile şi pregătirile. Dumitru Brătianu scriind în ziarul *Românul* despre serbarea de la Putna, salută cu entuziasm iniţiativa.tinerilor. I-au răspuns la 3/15 august 1871 Mihai Eminescu şi Pamfilie Dan arătând că serbarea "ar trebui să însemne piatra de hotar ce desparte pe planul istoriei un trecut nefericit de un viitor strălucit. De aceea, dacă serbarea întru memoria lui Ştefan va avea însemnătate, ar fi o dovadă mai mult cum că ea a fost cuprinsă în sufletul poporului românesc şi s-a realizat pentru că a trebuit să se realizeze"[21]. Alături de ceilalţi membrii ai comitetului M.Eminescu a plecat şi el în ţară pentru a pregăti cum se cuvine serbarea. Desfăşurarea ei a întrecut peste toate aşteptările, bucurându-se de un număr mare de oaspeţi veniţi din toate ţinuturile româneşti, pomenirea însufleţită a marelui voevod dând prilej de entuziaste manifestări naţionale În seara zilei de 16/28 august 1871 un grup de 35 studenţi s-au adunat în primul Congres al junimii academice române. Organizarea acestui prim congres a fost atribuită tot lui Eminescu, care este drept a propagat mult ideea serbării comemorative de la Putna şi a congresului, dar propunerea a fost mult mai veche. Încă din 1868 se plănuia o întâlnire a studenţilor la Sinaia. Împrejurările n-au permis-o şi ea a renăscut cu ocazia serbării de la Putna.

Cele cinci puncte ale programului discutat au relevat ideile politice ale *României June* imprimate de reprezentanţii săi în frunte cu I. Slavici şi Eminescu şi care au urmărit să precizeze rolul tineremii în făurirea idealului naţional. S-au profilat două orientări privind drumul pe care să-l urmeze studenţimea română în viitor. Studenţii de la Viena în frunte cu Eminescu şi Slavici ţinteau înfăptuirea unităţii cultuale a românilor, ca un prim pas spre cea politică. Cei din România reprezentaţi prin Gr.Tocilescu şi Dem. Teodorescu erau pentru unirea politică înaintea celei culturale. Chiar dacă n-au ajuns la un consens, întrunirea lor a constituit un prim pas spre viitoarele congrese studenţeşti[22]. Această amplă manifestare cu caracter naţional a constituit totodată şi o înfruntare între partizanii junimişti şi susţinătorii consecvenţi ai latinismului. Alegerea lui Titu Maiorescu, Vasile Alecsandri, Iacob Negruzzi şi Vasile Pogor în comisia de cenzurare a discursului festiv al serbării a declanşat o vie dispută. Sigur, de această numire nu sunt străini M.Eminescu şi I.Slavici, adepţi convinşi ai ideilor critice proferate de şcoala din Iaşi în frunte cu T.Maiorescu şi colaboratori la *Convorbiri Literare* încă din aprilie 1870[23]. La acestea se adaugă o întâmplare petrecută în toamna anului 1871 la una dintre şedinţele societăţii. Prezentarea de către M.Eminescu a unui referat cu titlul *Naţionalii şi Cosmopoliţii* a stârnit reacţia preşedintelui societăţii Ioniţă Bumbac, care indignat şi-a exprimat dorinţa dea părăsi comitetul arătând că are alte opinii decât Slavici şi Eminescu. În referatul său, M.Eminescu sublinia că divergenţele nu au la bază principii politice diferite "ci este vorba de antiteza dintre vechea şi noua cultură"[24]. "Cosmopolit"- spunea el - însemna de la 1869 încoace cel ce admite principiile de critică ale *Convorbirilor Literare*, iar "naţionalii" erau susţinătorii şcolii lui S.Bărnuţiu şi T.Cipariu[25]. M.Eminescu a relatat şedinţa astfel: "În şedinţa din (n)oiembrie sub pretext că unul din birou (subsemnatul) se ţine de direcţia literară a societăţii *Junimea* (Maiorescu) d. prezident ales declară că nu va putea şedea alături cu mine din cauză de divergenţă a principiilor..."[26]. Discuţiile aprinse şi polemica stârnită a dus la demisia lui Eminescu din comitet, demisie pe care şi-o dă probabil în şedinţa din 18 noiembrie 1871, căci după această dată nu mai este menţionat ca membru al Comitetului[27]. În 8 mai 1872 este ales membru în secţia literară a societăţii, dar nu s-a găsit nicăieri menţionată vreo expunere sau prezentare de poezii cum

[20] Ghe. Moisescu, *op.cit.*, p. 38.
[21] Idem, p. 44.
[22] Idem, p. 50.
[23] Idem, p. 52.
[24] I. A. Rădulescu-Pogoneanu, *Câteva pagini din tinereţea lui M.Eminescu*, în *Convorbiri Literare*, nr.4, 1903, p. 297; Ghe. Moisescu, *op.cit.*, p. 37.
[25] *Ibidem*.
[26] I. Grămadă, *op.cit.*, p. 54.
[27] Idem, p. 57.

dealtfel se obişnuiau la şedinţele literare, pe care fără îndoială că le frecventa[28]. În toamna anului 1872, după o şedere de câteva săptămâni la Iaşi, în loc să se întoarcă la Viena, îşi schimbă locul de studii şi se înscrie la Universitatea din Berlin, ale cărei cursuri le începe abia în decembrie 1872.

La cunoaşterea personalităţii şi operei eminesciene o contribuţie însemnată a avut-o publicistica. Se ştie că Eminescu şi-a făcut debutul literar în paginile revistei *Familia*, colaborarea lui începând, într-o primă etapă, între anii 1866-1869[29]. *Familia* era publicaţia cea mai îndrăgită şi citită de către românii din toate mediile şi era de asemenea nelipsită din bibliotecile societăţilor de lectură. După *Familia,* Eminescu s-a îndreptat spre *Convorbiri Literare* de la Iaşi, unde a rămas un statornic colaborator. *Convorbirile Literare* erau trimise gratuit societăţilor culturale româneşti de dincoace de munţi. Le găsim prezente în bibliotecile societăţilor din Braşov, Beiuş, Blaj, Oradea, Satu-Mare, Cernăuţi încă din 1868, iar mai apoi la Viena, Budapesta, Caransebeş, Sibiu, Gherla, Cluj[30].

Poezia eminesciană apare reprodusă apoi şi în presă. Prima reproducere o găsim în 1876 în *Cărţile Sătenului Român*, revistă tipărită în Cluj[31]. Începând cu anul 1881 se alătură *Telegraful Român, Gazeta Transilvaniei, Tribuna, Dreptatea* şi în numeroase calendare care prin faptul că se adresau unei mase mai largi de cititori a asigurat o difuzare mai mare[32]. Majoritatea acestor publicaţii erau prezente în cabinetele de lectură ale societăţilor culturale studenţeşti[33].

Odată cu editarea volumelor de poezii acestea ajung în rafturile bibliotecilor, fiind comandate de către societăţi. Volumul *Poezii* apărut în decembrie 1883 a avut o largă circulaţie şi îl găsim în biblioteca *Societăţii de lectură a tinerimii studioase de la gimnaziul din Beiuş* a *Societăţii de lectură a elevilor din Arad şi a Societăţii teologilor din Sibiu "Andrei Şaguna"*[34] încă din 1884/85. De asemenea, cataloagele bibliotecilor societăţii *Petru Maior* din Budapesta[35], a *Societăţii teologilor din Budapesta*"*Salba Literară*", a studenţilor teologi din Cernăuţi, a societăţi *Junimea*[36], şi a studenţilor şi elevilor din Cluj[37] consemnau volumul *Poezii* printre celelalte cărţi. De asemenea, catalogul cărţilor din biblioteca *Societăţii studenţilor teologilor din Sibiu "Andrei Şaguna"*[38], de la *Societatea teologilor şi pedagogilor "Ion Popasu"* din Caransebeş menţionează volumele *Poezii*, *Scrieri Alese*, *Nuvele* şi *Proză şi Versuri*[39]. Comisia bibliografică a societăţii *Andrei Şaguna* din Sibiu propunea în 29 februarie 1892 cumpărarea operelor lui M.Eminescu[40]. De asemenea, societatea de lectură de la gimnaziul din Beiuş *Samuil Vulcan* şi-a procurat în anul 1884/85 volumul *Poezii*, în 1891/92 una din ediţiile de versuri, în 1903/4 studiul lui I.Cristea despre viaţa şi opera poetului[41], iar societatea de lectură a teologilor şi pedagogilor din Blaj, *Inochentie Micu Clain* a cumpărat volumul de *Poezii* în anul 1910/11, o nouă ediţie în

---

[28] Idem, p. 59.

[29] L. Drimba, *Eminescu la "Familia"* Oradea, 1974 p. 12-21; *Familia* a publicat 47 poezii originale, trei creaţii populare, un articol şi două nuvele, precum şi multe alte ştiri despre viaţa şi opera poetului.

[30] E. Glodariu, *Asociaţiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică,1860-1918*, Cluj-Napoca, 1998, p. 231.

[31] Este vorba de poezia *Ce-ţi doresc eu ţie, dulce Românie.*

[32] S. Iercoşan, *Junimismul în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 82-85; E.Stan, *op.cit.*, p. 65.

[33] I. Breazu, *Începutul acţiunii junimiste în Transilvania,* mss., 8 februarie 1944, în MNIT, nr. inv. C 1436, f. 7-8, S. Iercoşan, *op.cit.*,p. 56-57.

[34] S. Iercoşan,*op.cit.*, p. 86; E.Stan, *op.cit.*,p. 66.

[35] BCUC, fond Petru Maior, *Protocolul cărţilor Societăţii de lectură "Petru Maior", anul 1877,1879, 1880, 1881; Catalogul bibliotecii în anul 1883, 1893-94, 1895; Registrul cărţilor împrumutete în anul 1901-1902; Catalogul cărţilor din anii 1907, 1909, 1912.*

[36] S. Iercoşan, *op.cit.*, p. 86.

[37] BCUC, mss. col. doc. nr. 66, *Inventarul bibliotecii Agenturii Tinerimii Universitare române din Cluj,* 1913; col. doc. 64, *Protocolul cărţilor Societăţii de lectură a studenţilor români de la gimnaziul rom.cat. Cluj, 1885/86-1892/93;* N. Bocşan, *Bibliotecile scietăţilor studenţilor români din Cluj (până la 1918)*, în *Biblioteca şi Învăţământul*, Cluj, III, 1974, p. 710-713.

[38] Arh. Bibl. Mitr. Sibiu, mss., nr. 441, vol. IV, *Protocoalele şedinţelor societăţii "Andrei Şaguna",1891/92.*

[39] S. Iercoşan, *op.cit.*, p. 86.

[40] Arh. Bibl. Mitr. Sibiu, *l.c.*

[41] E. Stan, *op.cit.*, p. 65.

1913/14 şi *Opere Complete* în 1914/15[42].

Desigur, elevii îi mai puteau cunoaşte opera şi din manuale. Despre aceasta însă poate fi vorba mai târziu. Programele şi manualele vor cuprinde după anul 1882 şi câteva poezii eminesciene. E.Stan remarcă în cartea sa că poezia lui Eminescu s-a predat mai mult la iniţiativa profesorilor, decât prevedeau manualele în uz. Amintea în acest sens pe profesorul V.Goldiş şi I.Popea de la Braşov, Gr.Pletosu la gimnaziul din Năsăud [43]. La Blaj după apariţia studiului critic a lui Gramma[44] opera lui Eminescu a intrat într-un con de umbră şi abia după 1897/8 profesorii mai tineri vor renunţa la atitudinea antieminesciană[45]. Şi la Cluj, profesorul Grigore Silaşi publică o suită de articole antijunimiste. Abia după 1890 prezenţa lui Eminescu în cărţile din şcoală devine mai însemnată[46]. De ex. în *Cartea de citire pentru clasa a V-a gimnazială şi alte şcoli medii* apărută la Sibiu în 1896, M.Eminescu era prezent cu şase poezii şi a obţinut avizul autorităţilor pentru a fi folosită în şcolile din Beiuş,Blaj, Năsăud, Sibiu, Lugoj[47]. Tot pentru gimnaziul inferior a fost şi cartea de citire a lui Ion Pop Reteganul apărută la Braşov în 1892, apoi cea alui Vigil Oniţiu tot la Braşov în 1893, manualul de estetică a lui I.Fekete-Negruţiu apărut la Blaj în 1896, revizuit apoi la Sibiu şi care a fost folosit în şcolile din Blaj, Braşov, Beiuş, Năsăud, Arad, Deva, Oradea[48]. Alăturăm la cele de mai sus, cartea de poetică a profesorului Ioan Raţiu şi Al.Ciura de la Blaj, *Istoria literaturii române,* precum şi cea a lui Enea Hodoş, *Manual de istoria literaturii române*, Caransebeş, 1893; ediţiile noi din 1896, 1902 şi 1912, ale celei din urmă având câte un capitol special pentru Eminescu[49].

Cel mai la îndemână mod de a recepta poezia eminesciană şi apoi de a face cunoscută şi celorlalţi membri ai societăţilor culturale şi în afara societăţii au fost declamările de poezi, fie cu ocazia şedinţelor literare, fie în cadrul mai festiv al şedinţelor publice, în primul rând la societăţile şcolare gimnaziale unde desfăşurarea unei şedinţe literare consta în principal din recitări, dar şi la societăţile mai mari. Primii care recită din poeziile lui Eminescu au fost după datele noastre, studenţii din Cluj în anul 1877, când se recită la o şedinţă literară *JuniiCorupţi*[50]. Se mai declamă: *Ce-ţi dorec eu ţie dulce Românie*[51], *Doina* şi *Rugăciunea unui dac*[52], *Glosă*, *Serenadă*, *Luceafărul*[53], *Epigonii*[54], *Sonet*, *Cugetările sărmanului Dionis*, *Strigoii*, cele patru scrisori integral sau fragmente[55]. Cea mai declamată a fost partea I-a din *Scisoarea a III-a*[56].

Programele susţinute la serbările societăţii mai cuprindeau şi cântece pe versurile lui M.Eminescu. Corurile societăţilor au interpretat: *Doina Codrului, Calea Mândrii, Somnoroase păsărele, Revedere, Ce te legeni codrule, Rugăciunea* [57].

---

[42] Idem, *op.cit.*,p. 66.
[43] Idem, p. 61, 63.
[44] [Al. Gramma], *Mihail Eminescu.Studiu critic*, apărut în câteva numere din *Unirea*, apr.-aug. 1891.
[45] E. Stan, *op.cit.*,p. 57.
[46] S. Iercoşan, *op.cit.,p. 85.*
[47] E. Stan, *op.cit.*, p. 57.
[48] Idem, *op.cit.*, p. 50.
[49] Idem, *op.cit.*, p. 50-51.
[50] BCUC, mss., *Protocolul Societăţii de leptură a tinerimii studioase române in Cluj, 1877/78*, şed. din 20 oct. 1877.
[51] De ex. la serbarea tinerilor din Timişoara în 1893 (S. Iercoşan, *op.cit.*, p.88), la serbarea publică a tinerimii universitare din Cluj în anul 1897 (E.Stan, *op.cit.*,p. 72), la societatea *Samuil Vulcan* din Beiuş în 1911-15 (V. Faur, *op.cit.*, p. 262)
[52] V. Faur, *l.c.*
[53] Tinerii din Arad în 1903 (E. Stan, *op.cit.*, p.73).
[54] La *Andrei Şaguna* în 1889 (E. Stan, *op.cit.*,p.67).
[55] *Scrisoarea I-a* la *Junimea* din Cernăuţi în 9 iunie 1908 (*Raportul societăţii 1808/9-1925/26*, p.18), la *Andrei Şaguna* în 1911 (E. Stan, *op. cit.*,p. 67); *Scrisoarea a IV-a* la *Andrei Şaguna* în 1886 (E. Stan, *l.c.) şi Junimea în 1899/1900 (Raport...p. 203).*
[56] Se recită la *România Jună* în 17 iunie 1882 (I. Grămadă,op.cit., p.61), la tinerii din Braşov în 1884 (*Telegraful Român*, nr. 68, 14/26 iunie 1884, p. 271); la *Andrei Şaguna* în 1887 (*Familia*, nr. 28, 1887); tinerii din Cluj în 1888 (*Gazeta Transilvaniei*, nr. 284, 1888).
[57] De ex. Soc. teologilor din Arad în 1904, Soc. teologilor din *Blaj "Inochentie Micu Clain"* în 1911, Soc. teologilor din Sibiu "Andrei Şaguna" în 1911.

Cele mai relevante au fost însă încercările originale ale membrilor societăților privind opera poetului susținute în cadrul ședințelor literare. Încercările lor literare în versuri cu siguranță au fost influențate de versificația poetului, multe imitând stilul versurilor eminesciene. La societatea *Ioan Popasu* din Caransebeș, unul dintre membrii i-a dedicat poetului o poezie intitulată *Lui Eminescu*[58]. Cele mai multe sunt însă încercările literare în proză, acele prelegeri sau dizertații care se țineau în cadrul ședințelor literare sau la cele publice.

Anul 1882 a marcat o cotitură în receptarea operei eminesciene. La *România Jună* odată cu serbările organizate în onoarea *Convorbirilor Literare,* la 15 iunie se prezintă opera și se recită din poezia junimistului M. Eminescu[59]. Popularitatea poeziei eminesciene a coincis cu triumful ideilor junimiste în rândurile tinerilor studenți[60].

Începând cu anul 1882 vom prezenta mai jos în ordine cronologică câteva titluri de prelegeri susținute de către tinerii membri ai societăților culturale în cadrul ședințelor literare sau al adunărilor publice: I. T. Mera, *Scriitorii de la Junimea* (*România Jună*, 17 iunie 1882)[61], *Dare de seamă asupra poeziei "Luceafărul" de M.Eminescu* (*Junimea*,1882/83)[62], C. Bogdan, *Poetul Eminescu*, (*Soc. de lectură "Ioan Popasu" a elevilor de la Gimnaziul superior și Școala Comercială din Brașov*, 6 iunie 1884)[63], C. Berariu, *Viața și activitatea lui M.Eminescu* (*Junimea*, 1888/89)[64], G. Candrea, *Apreciere asupra lui Bolintineanu și M. Eminescu* (*România Jună*, 16 aprilie 1890)[65], Aurel N.Pop, *Satira a III-a de Eminescu* (Soc. *Petru Maior*, 19 mai 1894)[66], D. Forgaciu, *Eminescu și Lenau - o paralelă*, (*Junimea*, 18 nov. 1897)[67], Dionisie Stoica, *Satirele lui Eminescu* (Soc. de lect. *Ioan Popasu*, Brașov, 1898)[68], I.Popovici, *Eminescu ca naționalist* și N. Dobrescu, *Eminescu -Luceafărul* (Soc. *România Jună*, 1901/2)[69], *M. Eminescu în poeziile sale postume* (Soc. de lect. a jun. stud. de la gimn. din Blaj, 1903)[70], *Eminescu în poeziile sale postume* (Soc. *Ioan Popasu,* Brașov, 1903)[71], Horia Petra-Petrescu, *Eminescu în poeziile postume* (*Petru Maior*, 22 nov.1903)[72], *Naționalismul poetului Eminescu, Eminescu și Coșbuc* și *Opera lui Eminescu din punct de vedere național* (*Agentura Tinerimii universitare din Cluj*, 1905)[73], I.Duma, *Eminescu și românii din Ungaria. Idei literare și culturale* (Soc. *Andrei Șaguna*,29nov.1905)[74],T.Bălan, *Despre Eminescu și* Nicolae Stinghie, *Sudiu literar. Satira I-a* (*Junimea*,1904/5 și 1906/7)[75], Aspasia Luția, *În jurul Luceafărului lui Eminescu* (*Junimea*, martie 1907)[76], A. Doroftei, *Eminescu, omul,* D.Caracostea, *Cum plăsmuia Eminescu* și Const. Oancea, *Literatura politică și Eminescu* (Soc. *România Jună, 1908/10)*[77], *Mihail Eminescu și cultura națională* (Soc.*Ioan Popasu,*Caransebeș, oct.1911)[78], Ioan Sandu, *Câteva cuvinte despre Eminescu (Andrei*

---

[58] I. B. Mureșianu, *I. Popovici-Bănățeanul și Societatea de lectură a elevilor de la Institutul teologic și Liceul Pedagogic din Caransebeș(1889-1892),* în *Mitropolia Banatului*, nr. 1-3, 1980, p. 147.
[59] I. Breazu,*Centrul junimist vienez,*mss., 1 martie 1944, în MNIT, nr.inv. C. 14360, p. 8.
[60] E. Stan, *op.cit.*,p. 41.
[61] I. Grămadă, *op.cit.*, p.153.
[62] C. Crăciun, *Societăți academice din Bucovina*, Oradea, 1997, p. 194.
[63] *Telegraful Român*, nr. 68, 14/26 iunie 1884, p. 271.
[64] C. Crăciun, *op.cit.*, p.197.
[65] I. Grămadă, *op.cit.*, p.159.
[66] *Dreptatea*, nr. 172, 6718 august 1894, p. 6-7.
[67] *Patria,* nr. 62, 23 nov./5dec. *1897*, p. 3.
[68] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 50, 5717 martie 1898, p. 3.
[69] I. Grămadă, *op.cit.*, p. 162.
[70] E. Stan, *op.cit.*, p.67.
[71] *Ibidem.*
[72] BCUC, fond cit., PV 1901-1906, p. 136-137.
[73] E. Stan, *op.cit.*, p. 68.
[74] Arh. Bibl. Mitr. Sibiu, mss. 441, vol. VI, *Protocoalele ședințelor societății în 1904/5.*
[75] C. Crăciun, *op.cit.*,p. 208.
[76] *Voința Poporului*, nr.15, 31 martie 1907, p. 9-10.
[77] I. Grămadă, *op.cit.*,p. 164.
[78] *Românul,* nr.236, 28 oct./1 nov. 1911, p. 8.

Şaguna, 29 oct.1911)[79] Ghe. Chiş, *Spicuiri din activitatea literară a lui Mihail Eminescu* (Soc. *Samuil Vulcan*, Beiuş, 21 oct.1912)[80], *Elementele filosofice în poezia lui Eminescu* (Soc. tin. stud. din Cluj, 1912)[81], Gr. Vermeşan, *Eminescu printre noi şi pentru noi cei din Austro-Ungaria* (Soc.*Andrei Şaguna*, Sibiu, 1911/12)[82], N. Ardelean, *Analiza literară a Luceafărului* (Soc.*Samuil Vulcan*, Beiuş, 9 martie 1914[83], Elie E. Torouţiu, *Eminescu în literatura străină* (*Junimea*, 28 martie1914)[84], O. Hulea, *Despre Eminescu şi Vlahuţă şi At.Popa-C.Morariu, Pe marginea concepţiei filozofice a lui M.Eminescu* (Soc. *Petru Maior*, 28 oct. şi 12/25 nov.1917)[85].

Mai târziu, unii dintre autorii dizertaţiilor susţinute şi-au amplificat cercetările şi le-a concretizat în lucrări de doctorat şi în lucrări de mai mare amploare, care au văzut lumina tiparului. Este vorba de Elie Cristea[86], Ioan Scurtu[87], Elie Dăianu[88], Ilarie Chendi[89] de la Soc.*Petru Maior* şi Horia Petra-Petrescu[90] de la Soc.*România Jună*.

Mai puţin prezent a fost poetul în publicaţiile societăţilor. Pentru primul almanah al societăţii *România Jună* apărut în 1883, M.Eminescu a trimis poemul *Luceafărul*, iar în cel de al doilea (1888) fiind bolnav i s-au reprodus două poezii[91]. În anul 1884 M.Eminescu a acceptat să i se publice în revista *Tinerimea Română*, partea a II-a a *Scrisoriia IV-a* şi *Venere şi Madona*[92].

Revista manuscrisă a societăţii *Petru Maior* din Budapesta publica în 1884 un "eseu" asupra tragediei *Regele Lear* de Shakespeare şi avea ca motto versuri din *Împărat şi proletar*[93], versuri care au fost folosite de autor pentru argumentaţia sa literară. În acelaşi număr, rubrica *Cugetări şi sentinţe* conţinea şi ultimele versuri din *Împărat şi proletar*[94]. Almanahul literar scos de Întrunirea academică română *Bucovina* din Cernăuţi în 1903 cuprindea *Patru epistole ale lui M.Eminescu(1872-73)*, Viena, febr.1872-apr. 1873.şi *Amintiri despre Eminescu* de dr. Radu I Sbierea[95]. Revista manuscrisă a societăţii de lectură *Virtus Romana Rediviva* a tinerilor de la gimnaziul din Năsăud a publicat dizertaţia *Comparaţiune între lirica lui M.Eminescu şi G.Coşbuc* semnată de tânărul Aurel B.Gajia[96].

După 1900, revista *Musa* a societăţii *Andrei Şaguna* din Sibiu va publica articole despre M.Eminescu şi va juca un rol important în receptarea operei eminesciene. Acest rol a fost evidenţiat de către Mircea Popa şi Valentin Taşcu care-l consideră pe M. Eminescu "geniu tutelar al revistei"[97]. Ilarie Chendi, I. Moţa, I. Duma, I. Rafiroiu şi T. Scorobeţ vor prezenta în paginile revistei din creaţia eminesciană[98]. În 1905 apare în revistă articolul lui

---

[79] M. Păcurariu, *Două sute de ani de învăţământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, 1987, p. 231.
[80] V. Faur, *op.cit.*, p. 262.
[81] *Gazeta Transilvaniei*, nr.269, 6/19 decembrie 1912, p.2-3.
[82] M. Păcurariu,l.c.
[83] V. Faur, *l.c.*
[84] *Raportul Societăţii academice române "Junimea" din Cernăuţi, 1908/9-1925/26*, Cernăuţi, 1926, p.85.
[85] *Procese verbale ale soc. "Petru Maior"*, şedinţele din 28 oct. şi 12/25 nov.1917 (MNIT, nr.inv.C. 5831 şi C. 5833).
[86] Cristea Illés, *Eminescu élete ès müvei tanulmányaz ujabb roman irodalom kövéböl*, Szamosyivart, 1895.
[87] I. Scurtu, *Eminesu Liben und Prosaschriften*, Leipzig, 1903 (lucrare de doctorat); *Proză literară, Ediţie îngrijită după izvoare*, cu o introducere de I. Scurtu, Bucureşti, 1908.
[88] Elie Dăianu, *Eminescu şi Blajul*, în *Unirea* din 1895.
[89] Ilarie Chendi, *Lenau şi Eminescu*, în *Convorbiri Literare*, nr. 3, 1900; *Humorul lui Eminescu*, în *Tribuna Poporului, nr. 202-209, 1902; Eminescu*, în *Preludii. Articole şi cercetări literare*, Bucureşti, 1903.
[90] H. Petra-Petrescu, *La jubileul morţii lui Eminescu*, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 130, 15/28 iunie 1914, p. 2.
[91] *Almanahul Societăţii Academice Social-Literare "România Jună"*, Viena, 1883.
[92] *Tinerimea Română*, nr. 5, iunie 1884.
[93] BCUC, fond.cit., *Rosa cu ghimpi*, nr. 1 şi 2 din 1884. Este vorba *Despre unele nuanţe în caracterul Lear în "oposiţie", eseu asupra tragediei de Shakespeare de Amos Frâncu.*
[94] "*...un gând te-ademeneşti/ că vis al morţii eterne e viaţa lumii-ntregi"(Rosa cu ghimpi*, nr. 1, 1884)
[95] *Almanah Literar.Intrunirea academică română "Bucovina"*, Cernăuţi, 1903.
[96] *Muza Someşană*, 1899-1900, apud E. Stan, *op.cit.*, p. 103.
[97] M. Popa, V. Taşcu, *Istoria presei libere româneşti din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1980, p. 232.
[98] *Ibidem.*

Ion Duma *Eminescu şi românii din Ungaria*[99], în care comentează poezia eminesciană după publicarea poeziilor postume, considerând că aceasta dezvăluie "un nou Eminescu" dând noi dimensiuni creaţiei sale. Ion Duma comentând creaţia literară a lui Arthur Stavri şi în special poezia sa, acest fiind un discipol eminescian conchide că "poeziile influenţate de Eminescu sunt nişte ciripiri drăguţe, amuzante, din care poţi scrie cu sutele..."[100].

O altă revistă literară a tinerilor de la Sibiu editată în 1901/2 şi intitulată *Viaţa* va conţine dizertaţiile referitoare la *Doină* sau *O paralelă între Satira a III-a şi Epigonii*[101].

Comemorarea poetului M.Eminescu a prilejuit un lanţ de manifestări. Prima a avut loc la Botoşani în anul 1890. În 11/23 sept. 1890 cu ocazia Congresului studenţilor, ce a reunit reprezentanţi ai mai multor societăţi studenţeşti din România, dar şi de peste graniţă, s-a dezvelit bustul lui Eminescu realizat de către sculptorul Georgescu. La festivitate, Scipione Bădescu a făcut o inspirată rememorare a poetului dispărut cu un an în urmă[102]. În cuvântul său vorbitorul a subliniat rolul tinerimii în realizarea bustului şi a festivităţilor. "Dar tinerimea - spunea el - care mai bine l-a priceput pe Eminescu, căci a fost poetul ei, care atât la înmormântare, cât şi de atunci aproape singură a ţinut să-şi manifeste sentimentele de admiraţiune, boldită de focul sacru al entuziasmului n-a putut să aştepte până ce societatea îşi face datoria, ci aînceput însăşi să adune fonduri pentru facerea unui bust, care să se ridice la Botoşani, locul natal al poetului"[103].

Dincoace de munţi, vor mai trece ani până va avea loc o adevărată comemorare a poetului. După 1900 devin mai dese seratele dedicate exclusiv poetului. Astfel tinerii teologi din Arad au inaugurat un ciclu de manifestări dedicate unor personalităţi, cea din 5/18 februarie fiind închinată poetului M.Eminescu. La această serată studentul Sever Secula a evocat personalitatea poetului şi studentul Ioan Costa a vorbit despre *M.Eminescu-naţionalist*. S-au declamat: *Luceafărul, Doina şi Cugetările sărmanului Dionis*, iar corul a interpretat *Somnoroase păsărele, Rugăciunea, Mai am un singur dor şi Ce te legeni.* Tot în cadrul festivităţilor a fost dezvelit un portret al poetului realizat de Lucreţia Russu-Şirianu, iar Iosif Ioan Sceopul a citit povestirea sa umoristică *Odiseea lui Eminescu*, privind peregrinările unui volum de poezii[104].

Tot în anul 1903 la serata dedicată poetului organizată de soc.*Petru Maior* din Budapesta în 22 noiembrie, H.Petra-Petrescu a vorbit despre poeziile postume ale lui M.Eminescu[105].

Prima mare comemorare a poetului a fost organizată în anul 1909, la împlinirea a 20 de ani de la moartea sa şi a avut loc în cadrul mai multor societăţi. Şezătoarea literară a tinerimii din Cluj din 11 noiembrie 1909 dedicată acestui eveniment a cuprins în program două expuneri despre viaţa şi opera poetului, evidenţiindu-se necesitatea cunoaşterii scrierilor sale cu caracter naţional-politic. S-a declamat *Satira a III-a* şi corul a interpretat piese după versurile lui[106].

Şedinţa solemnă organizată la soc.*Andrei Şaguna* de la Sibiu a prilejuit rememorarea vieţii şi operei poetului de către preşedintele societăţii, Ioan Lupaş şi vicepreşedintele acesteia[107]. Festivitatea de comemorare de la *România Jună* a avut loc în 27 iunie 1909[108], când printre alţii Vasile Morariu, Dr.Sterie Ciurcu şi Pamfilie Dan, care au trăit şi studiat împreună cu poetul au evocat momente din viaţa lui.

---

[99] Arh. Bibl. Mitr. Sibiu, mss. 441, vol. VI, *Protocoalele şedinţelor societăţii "Andrei Şaguna", 1899/1900-1909/10;* M. Popa, V. Taşcu, *op.cit.*, p. 233.
[100] M. Popa, V. Taşcu, *op.cit.*, p. 235.
[101] T. Opriş, *Reviste literare ale elevilor(1834-1974)*, Bucureşti, 1977, p. 34.
[102] *Familia* (1890), nr. 37, 16/28 sept., p. 443-444; nr. 38, 23 sept./5 oct., p. 456-457.
[103] *Ibidem.*
[104] *Libertatea*, nr. 7, 15/28 februarie 1903, p. 3.
[105] *Luceafărul*,nr. 23, 1903, p. 390.
[106] *Răvaşul*, an VII, oct.-nov., 1909, p. 528.
[107] E. Stan, *op.cit.*, p. 73.
[108] I. Grămadă, *op.cit.*, p. 61.

O mai mare amploare a avut comemorarea lui M.Eminescu în Bucovina. Au fost organizate şase festivităţi, dintre care trei cu caracter general, iar celelalte trei de către asociaţiile şcolare şi studenţeşti (la gimnaziul din Câmpul –Lung, liceul român din Suceava şi universitatea din Cernăuţi). Un adevărat festival comemorativ a fost organizat la 4 iulie de către studenţimea universitară română din Cernăuţi. Dimineaţa a avut loc o slujbă religioasă urmată de un pelerinaj în frunte cu Sextil Puşcariu, la casa lui Aron Pumnul, în care a locuit poetul. A vorbit studentul State Dragomir, s-a recitat poezia *La Bucovina*, iar corul a intonat *Somnoroase păsărele*. Seara la teatru, festivităţile au continuat. Profesorul Sextil Puşcariu a susţinut conferinţa sa despre opera poetului[109], corul mixt în costume naţionale a intonat sub conducerea studentului Aurel Morariu, mai multe cântece şi s-au recitat poeziile *Luceafărul, Doina, Scrisoarea III-a*[110]. Veniturile rezultate au constituit un fond Eminescu destinat pentru burse de studii.

La 25 de ani de la moartea poetului au avut loc adunări de comemorare în mai multe centre universitare. La Cernăuţi, societatea *Armonia* a organizat un program comemorativ[111], iar *Junimea* a marcat momentul cu o serată dedicată poetului[112]. De asemenea membrii soc. *Andrei Şaguna* au organizat o şedinţă publică în care au evidenţiat personalitatea poetului prin conferinţe, declamări şi piese muzicale[113].

Societăţile culturale ale tinerilor studioşi români de la universităţile şi şcolile din monarhia habsburgică au constituit un teren prielnic de cultivare a limbii şi literaturii române. Ele aveau menirea, după cum sublinia un raport al societăţii tinerilor universitari din Cluj, *Iulia* să deschidă "un corp de activitate propria şi ocaziune de a face cunoştinţă cu produptele scriitorilor noştri naţionali"[114]. Ca urmare sunt prezentaţi şi comentaţi în cadrul şedinţelor literare scriitorii consacraţi, dar şi scriitorii mai puţin cunoscuţi din Ardeal. Vasile Alexandri a fost cel mai receptat în cadrul majorităţii societăţilor, poeziile sale nelipsind de la manifestările literare ale majorităţii societăţiloe. Vorbind despre M.Eminescu, opera sa a fost cunoscută şi răspândită destul de târziu. Popularizarea poeziei sale începe după 1883, când apare şi prima ediţie a operei sale şi coincide cu victoria junimismului marcată de serbarea *Convorbirilor Literare* din 1882 organizată de către societăţii *România Jună*.

Abia după 1900 putem vorbi de o adevărată acceptare şi popularizare a operei eminesciene în cadrul societăţilor culturale ale tineretului studios. M.Eminescu a devenit la sfârşitului secolului al XIX-lea idolul tinerimii române, în încercările lor litarare resimţindu-se influenţa versificaţiei eminesciene[115]. Tot după 1900 manifestările de comemorare organizate de mai multe societăţi au dat prilej acestora de a evoca viaţa şi opera celui care a fost luceafărul poeziei româneşti.

Abordarea de către tineri în dizertaţiile prezentate a naţionalismului ce răzbate din poezia, dar mai ales din proza poetului, ca şi ideile filosofice ale poetului sau analogiile cu poezia altora ca Lenau, Schiller, Petöfi, dovedesc nu numai o cunoaştere şi înţelegere a semnificaţiilor operei eminesciene, dar şi impactul pe care aceasta l-a avut asupra lor.

În 1914, anul comemorării a 25 de ani de la moartea poetului, *Luceafărul*, gazeta tinerimii, în editorialul dedicat poetului scria: "Opera lui Eminescu e o comoară a culturii neamului întreg la care ne-am adăpat cu toţii simţirea şi gândirea. Cine a citit Eminescu şi-a îmbogăţit sufletul, şi-a întărit conştiinţa de neam, poate şovăitoare, şi-a înălţat mândria de a face parte dintr-un popor care a produs un astfel de geniu. Versurile lui Eminescu au contribuit să formeze unitatea culturală şi de conştiinţă a neamului". De aceea "cu pietate adâncă, cu demnitate conştientă, trebuie să evocăm chipul aceluia, care în versuri de

[109] Conferinţa a apărut în numărul festiv al *Junimii Literare*, nr. 7-8.
[110] G. Tofan, *Comemorarea lui Eminescu în Bucovina*, în *Viaţa Românească*, nr. 3, 1909, p. 98-102.
[111] *Gazeta Transilvaniei* (1914), nr. 88, 23apr./6 mai, p. 3; nr. 130, 15/28 iunie, p. 1.
[112] *Raportul Societăţii... 1908/9-1925/26*, p. 85.
[113] E. Stan, *op.cit.*, p. 75.
[114] *Raportul general despre starea şi activitatea societăţii de lectură "Iulia"... 1876/77*, Cluj, 1878, p. 9.
[115] E.Dăianu, *Eminescu şi Blajul*, în *Unirea*, nr. 33, 3 aprilie 1915, p. 3; E. Stan, *op.cit.*,p. 85.

marmură ca şi în strălucite bucăţi de proză politică a ştiut să dea cuvânt deopotrivă durerii şi gândirii ce ne frământă în lupta pentru păstrarea neamului"[116].

EUGENIA GLODARIU

MIHAI EMINESCU AND THE CULTURAL SOCIETIES OF THE YOUNG STUDENTS FROM THE HABSBURGIC EMPIRE

(Abstract)

The work presents how Eminescu's poetry was intercepted disseminated among the young students from schools Universities in Habsburgic Empire during poet's life and after his disappearance. It is underlined the poet's activity in the cultural society *Young Romania* in Vienna and activities dedicated by some cultural societies to Eminescu's poetry.

It is a fact that Eminescu's poetry was accepted and known later than Alexandri's poetry. Popularization of his poetry started after 1883 when was published the first edition of his works and the victory of the junimist ideas consequently the celebration of the *Convorbiri Literare* revue since 1882 organized by the society *Young Romanians.*

Only after 1900 we can speak about a real knowledge about Eminescu's works. The young Romanian students demonstrated in theirs dissertations that they knew and understood very well the national message from Eminescu's poetry, prose and philosophy, the analogy of his ideas with those of Lenau Schiller or Petofi. And, such as the revue *Luceafărul* (1914) told, Eminescu's work contributed to the link of cultural and national unit of all Romanians.

[116] *Pentru Eminescu*, în *Luceafărul*, nr. 11, 1 iunie 1914, p. 317-318; apud E. Stan,*op.cit.*,p. 9.

DIN FRĂMÂNTĂRILE PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN TRANSILVĂNEAN ÎNTRE ANII 1894-1898

La scurt timp după *Congresul naționalităților* și eliberarea memorandiștilor, va începe refluxul luptei naționale a românilor transilvăneni, Comitetul Central al Partidului Național Român fiind cuprins la sfârșitul anului 1895 de frământări și disensiuni interne. Extinse la nivelul întregului partid, ele au surprins pe majoritatea contemporanilor. Surpriza, în parte era întemeiată, deoarece în anii mișcării memorandiste Comitetul se manifestase solidar, părând a avea la bază o disciplină internă de nezdruncinat. Solidaritatea dovedită de români și de naționalități în această perioadă a determinat cercurile guvernamentale să înmulțească și să înăsprească metodele ce trebuiau să ducă la deznaționalizarea popoarelor nemaghiare, în vederea accelerării procesului de transformare a Ungariei istorice multinaționale într-un stat național unitar.

Disciplina și unitatea fuseseră de scurtă durată deoarece Comitetul manifestase fenomene de criză încă în timpul mișcării memorandiste. Geneza *Memorandului*, ducerea lui la Viena, apropierea procesului memorandist și apoi întemnițarea fruntașilor politici transilvăneni la Vaț și Seghedin au amânat declanșarea crizei.

Criza în care a intrat Partidul Național Român s-a datorat unor cauze complexe și variate, interne și externe. Dintre acestea, noi considerăm ca determinantă, existența în sânul partidului a concepțiilor diferite privitoare la ajutorul pe care-l putea primi lupta de eliberare națională în vederea unirii Transilvaniei cu România din partea partidelor politice de la București. De altfel și *Tribuna* de la Sibiu în articolul de fond publicat în 6/18 ianuarie 1896 constata că, criza are de fapt un "fond politic", care lovea în independența politicii partidului atât față de Budapesta, cât și față de București. În această deosebire de vederi, scrie autorul, nu se observă punctul de vedere principial al Comitetului Central în "conduita politicii noastre mai ales față de frații români din regatul vecin", ce nu a fost respectată chiar de organele de presă ale Partidului Național Român și de mandatarii lăsați în locul conducerii memorandiste închise. Aceste organe de presă au fost și sunt din punct de vedere politic, proprietatea națiunii române din Transilvania și Ungaria, ceea ce însemna că asupra conduitei lor numai acei bărbați aveau dreptul de dispoziție și comandă care aveau mandatul partidului de a coordona politica națională, remarcând în final: "cauza națională numai și numai de aici de acasă poate fi condusă și reprezentată"[1].

În același timp o cauză internă importantă a crizei a fost generată de structura organizatorică a partidului, baza lui formând-o cercurile electorale în cadrul cărora erau constituite cluburi și subcluburi ale partidului. Acestea își trimiteau câte doi reprezentanți la conferințele naționale, unde în calitatea lor de for suprem, discutau și aprobau hotărârile ce trebuiau respectate de membrii partidului. Totodată, alegeau Comitetul Central, care avea datoria de a se îngriji de ducerea la îndeplinire a hotărârilor luate, pe baza programului din 1881, în perioada dintre conferințe. Acestei structuri organizatorice îi lipseau un statut, care să precizeze drepturile și îndatoririle fiecărui membru de partid, inclusiv ale acelora aleși în Comitetul Central. Inexistența statutului a făcut ca respectarea programului și a hotărârilor conferințelor să depindă de convingerea sau bunăvoința fiecăruia. Neexistând posibilitatea sancționării indisciplinei, apariția unor tendințe anarhice a fost inevitabilă. Ambițiile personale sau de grup au putut astfel să se manifeste în voie. Așa se explică greutățile pe

[1] *Tribuna*, nr. 4, 6/18 ianuarie 1896; nr. 282, 1895; nr. 3, 1896; nr. 257-263, 1898.

care le-a avut de înfruntat Comitetul Central în anii definitivării *Memorandului*, ca şi după aceea[2].

La acestea se pot adăuga conflictele dintre generaţiile mai tinere şi cele mai vârstnice din sânul Partidului Naţional Român care izbucnesc după graţierea memorandiştilor, când elementele mai tinere care dominaseră Comitetul substitut şi redacţia ziarelor partidului în perioada de detenţie a conducătorilor români, s-au văzut împinse pe planul al doilea[3]. Într-o anumită măsură disensiunile care au provocat criza pot fi legate şi de orientarea tactică şi strategică de viitor a Partidului Naţional Român, de lupta dintre pasivişti şi activişti.

În toate polemicile şi atacurile anonime sau directe din sânul partidului, ca şi dintre ziarele româneşti, trebuie văzută şi o altă latură a fenomenului, şi anume, expresia democraţiei burgheze aşa cum era ea înţeleasă de bărbaţii politici ai vremii respective. Deşi cu păreri deosebite se respectau ca oameni şi mai ales se ştiau solidariza în jurul marilor obiective naţionale. Semnificative sunt opiniile lui Septimiu Albini, care într-un manuscris nedatat având titlul "Câteva idei despre politica noastră naţională", pregătit probabil pentru tipar, remarca: "că de un timp încoace caracteristica luptelor noastre nu este apărarea bunurilor noastre naţionale contra atacurilor adversarului, ci un fel de *bellum omnium contra omnes* în rândurile noastre proprii". El dorea în final o largă libertate de discuţii neîngrădite, în care toate ideile bine intenţionate să fie permise, fără atacul personalităţilor şi a proceselor de intenţii[4]. Desigur că au existat şi cazuri de subminare deliberată a mişcării naţionale dar acestea au avut un caracter izolat.

În peisajul politic al democraţiei burgheze tocmai aceste polemici duceau la clarificări sporind eficienţa luptei naţionale, chiar dacă criza a fost un episod cu multe consecinţe negative ce s-au repercutat defavorabil asupra organelor de presă ale partidului.

Pentru a înţelege evenimentele ce au urmat după eliberarea memorandiştilor este absolut necesar a ne întoarce cu analiza noastră în toamna anului 1894 pentru a vedea ce s-a întâmplat la Bucureşti în ziua de 25 septembrie /7 octombrie 1894[5]. În discursul său din această zi ţinut în sala Orfeu, D.A.Sturdza, şeful Partidului Naţional Liberal, aflat încă în opoziţie, denunţă public guvernul conservator condus de Lascăr Catargiu, acuzându-l de a fi susţinut materialiceşte prin Tache Ionescu în calitate de ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice, mişcarea naţională, şcolile, biserica şi presa românească din Transilvania, denunţând numărul mandatelor, sumele ce s-au ridicat şi numele celor trimişi după ajutoare. A atacat şi acuzat pe conservatori pentru că nu au luat atitudine faţă de procesul memorandiştilor şi că şi-ar fi dat asentimentul la condamnarea şi întemniţarea lor de către guvernul maghiar. Acuzaţia parţial era îndreptăţită întrucât conservatorii au adoptat o atitudine neutră şi echivocă faţă de mişcarea memorandistă, dar afirmaţia că eroii ţăranilor de peste Carpaţi au intrat în temniţele de la Vaţ şi Seghedin ademeniţi şi corupţi de banii din Bucureşti şi Budapesta nu avea temei[6].

---

[2] T. V. Păcăţianu, *Cartea de aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 771-773; L. Botezan, *Contribuţii la studiul vieţii politice a Transilvaniei din anii 1895-1898*, în *AIIC*, XIII, 1970, p. 213-214; L. Boia, *Contribuţii privind criza Partidului Naţional Român şi trecerea de la pasivism la activism*, în *Studii. Revistă de istorie*, nr. 5, 1971, p. 963-984; L. Botezan, N.Cordoş, *Din frământările Partidului Naţional Român transilvănean în anul 1897*, în *AIIAC*, XV (1972), p. 285-326; N. Cordoş, *Consfătuirea confidenţială a Partidului Naţional Român la Timişoara (1901)*, în *Banatica*, II (1973), p. 251-253; Al. Vaida Voevod, *Memorii*, vol. I, Cluj-Napoca, 1994, p. 47-49; BCU Cluj-Napoca, *Corespondenţa Fr. Hossu-Longin*, vol. I, f. 187-188.

[3] N. Cordoş, *Adunarea generală a alegătorilor români din Transilvania şi Ungaria* (Sibiu, 16/28 noiembrie 1894), în *AMP*, XIX (1995), p.213-236; MNIT, nr. inv. M. 2466; BAR, S. 14 (10)/CCVI; *Tribuna*, nr. 287, 24 decembrie 1895/5 ianuarie 1896; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 152, 12/25 iulie 1902.

[4] BAR, *Arhiva S. Albini*, I, mss. 7.

[5] *La Patrie*, nr. 116, 29 septembrie/11octombrie 1894.

[6] *Tribuna*, nr. 209-212, 1894; *La Patrie*, nr. 116, 29 septembrie/11octombrie 1894, p.1-12; BAR, *Arhiva V. Braniştе*, fond politice-publice, I, mss. 8, p. 44-45, 49-50, 53-54, 58, 60; E. Brote,*Un memoriu politic. Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, Bucureşti, 1895, p. 346-378; Tr. P. Lungu, *Viaţa politică în România la sfârşitul secolului al XIX-lea (1888-1899)*, Bucureşti, 1967, p. 164-165; *Diplomaţia europeană şi mişcarea memorandistă (1892-1896)*, Bucureşti, 1995, p. 379-394.

O altă lovitură vine însă tocmai din Transilvania, unde gruparea tribunistă rămasă la Sibiu (I. Russu-Şirianu, G. Bogdan-Duică şi T.L. Albini), nejudecând critic jocul politic al lui Dimitrie A. Sturdza, menit să-l aducă la putere s-a făcut vinovată de a fi inaugurat amestecul direct al presei Partidului Național Român în lupta dintre partidele conservator şi liberal din România. Redactorii *Tribunei* nu au luat în seamă dispozițiile mai vechi şi mai noi ale Comitetului Central privind neamestecul în disputa pentru putere dintre cele două partide[7], deoarece acesta avea nevoie de sprijinul şi ajutorul ambelor partide, ei publicând o parte a cuvântării rostite de Dimitrie A. Sturdza[8], continuând cu alte articole despre: *D. A. Sturdza şi problema națională*[9]; *Modeste întrebări*[10]; *Solidaritatea românilor*[11], măgulitoare pentru Sturdza şi liberali dar critice la adresa conservatorilor.

Gestul lui Sturdza şi mai ales atitudinea tribuniştilor l-au afectat profund pe dr. I. Rațiu care se afla închis la Seghedin. În *Însemnările zilnice*... I. Rațiu condamnă cuvântarea lui Sturdza care a compromis cauza națională, deşi recunoaşte că acesta are unele merite în activitatea sa apreciind că: "aş dori din tot sufletul ca mâine să ajungă liberalii la putere, căci ei stau mai aproape de inima noastră, de cauza noastră şi de aspirațiunile noastre"[12].

De altfel, într-o scrisoare către George Barițiu datată 18 februarie 1889, dr. I. Rațiu îşi exprima admirația față de liberali şi Ion C. Brătianu cu prilejul înlăturării lor de la guvernarea României: "Marele bărbat de stat şi patriot probat abia a scăpat deocamdată de persecuțiunile inamicilor cu un singur vot ! Doamne ce durere trebuie că simte inima lui! În loc de recunoştință că şi-a sacrificat toată viața pentru binele şi prosperitatea României astăzi să vadă un parlament aproape cu majoritate dând năvală aspra lui!! Se poate că noi, care arareori trecem Carpații, nu cunoaştem de deplin relațiile de acolo dar oricâte greşeli vor fi avut amicii lui Brătianu, el a fost totdeauna considerat ca o vergură, în ceea ce priveşte onoarea, caracterul şi sfințenia averii şi a intereselor statului. Noi pe aici tare ne-am indignat de cele ce se întâmplă în România. Ura şi vrăşmăşia dintre partide bun sfârşit nu pot avea"[13].

Foarte atent la evoluția evenimentelor de dincoace şi de dincolo de Carpați, I. Rațiu era convins că problema națională nu avea ce căuta în lupta pentru putere a celor două partide din România. Deşi clasa politică conducătoare românească nu putea să uite că în afara granițelor statului trăiau sub asuprire milioane de români care priveau spre Bucureşti ca spre o izbândă, unii dintre aceşti politicieni erau însuflețiți numai de interese de partid, unii ca să se mențină la putere, alții să ajungă la putere. I. Rațiu a observat că liberalii aflați în opoziție şi-au depăşit rolul în mişcarea memorandistă, fiind tentați în lupta lor pentru putere să-i considere pe conservatori adevărații duşmani ai cauzei naționale şi să-i trateze uneori la fel ca pe guvernanții unguri, ceea ce era firește un exces pe care Dimitrie A. Sturdza îl va plăti mai târziu.

Președintele observa că cei mai mulți dintre membrii guvernului conservator nu aveau nici inima, nici cunoştință de cauza națională, dar era printre ei unii care cel puțin aveau simpatii pentru transilvăneni şi nu erau străini "de a ne da când şi când câte un ajutor moral pe cale diplomatică"[14]. Imaginându-şi că peste două trei luni de zile conservatorii vor trece în opoziție, Rațiu se întreba: "Oare vom putea noi atunci conta pe opoziție să ne dea ajutor moral în cauza noastră precum ne dă astăzi opoziția liberală? Se poate dar eu nu cred !

---

[7] Ioan Rațiu împreună cu Vasile Lucaciu vor trimite îm toamna anului 1894 o notă în care în numele Comitetului Central impuneau redacției *Tribunei* ca în afacerile politice ale României să observe "rolul de cronicar" şi să înregistreze evenimentele şi discursurile fără comentariu, iar pentru caracterizarea unei persoane marcante să ceară avizul Comitetului (vezi Dr.Ioan Rațiu şi Emilia Rațiu, *Corespondență I* ,Bucureşti, 1994, p.270-272; L. Botezan, *op. cit.*, p. 224).

[8] *Tribuna*, nr. 219-212, 1894.

[9] Idem, nr. 212-213, 1894

[10] Idem, nr. 226, 23 octombrie/4 noiembrie 1894.

[11] Idem, nr. 234, 3/15 noiembrie 1894.

[12] BAR, *Arhiva V. Branişte*, fond politice-publice, I, mss. 8, p. 30-32, 49; Idem, Corespondență , nr. 27069; *Tribuna*, nr. 212-213, 1894.

[13] BAR, mss. rom., nr. 1012, f. 190-191.

[14] Idem, *Arhiva V. Branişte*, fond politice-publice, I, mss. 8, p. 40, 46-47, 53, 93-94. A se vedea pe larg în volumul de documente *Diplomația europeană şi mişcarea memorandistă (1892-1896)*, Bucureşti, 1995.

Afară de cazul când ne-am angaja cu ea ca să combatem pe guvernul liberal ajuns la putere, precum o face astăzi *Tribuna* în contra voinţei noastre, în contra concluzelor Comitetului naţional. Ce urmează mai departe ? Negreşit urmează, că o partidă din România ne va fi inamică şi atunci în loc să câştigăm pentru noi pe fraţii de un sânge, pe unii îi vom câştiga şi pe alţii îi vom înstrăina. Iacă unde ne duce politica nechibzuită a unor ştrengari de la *Tribuna,* care abia au aşteptat să intrăm în temniţă şi înainte de toate ne-au denegat ascultarea şi după aceea au început a face politică de capul lor. Mă tem că greva de la *Tribuna* va avea urmări fatale şi în altă direcţiune, ea va sparge solidaritatea, care era mândria noastră naţională şi acea cetate fortificată, de care de o parte se sfărma fudulia duşmanului iar de altă parte servea de model la naţiunile aliate cu noi".[15]

Dr. I. Raţiu se temea de acest curent ce ar putea produce o criză în sânul Partidului Naţional Român,[16] consemnând în acelaşi jurnal de la Seghedin că: "o mică minoritate n-a fost cu trup şi suflet cu noi, nu că doară ar fi fost trădătoare ceea ce nu se poate presupune, ci mai mult din oportunitate, subversând la unii şi un fel de ură personală. Dar această minoritate văzând rezultatul moral la luptelor noastre, văzând că lumea cultă tot mai mult şi mai favorabil apreciază luptele noastre, a mers cu noi înainte şi a votat toate concluzele conferinţelor, încât de exemplu la conferinţa din vară [1893] solidaritatea noastră a fost exemplară, impunătoare şi lăudată chiar de inamicii noştri. Ce va fi în viitor? Mie mi se pare că munca noastră adusă cu inima curată pe altarul naţiunii prin curentul cel nou al *Tribunei* se va compromite. Dee Dumnezeu să mă înşel"[17].

Realitatea a arătat că nu s-a înşelat, ceea ce dovedeşte că avea o clarviziune deosebită care a făcut să intuiască şi să prevadă multe întâmplări şi evenimente din a doua jumătate a secolului al XIX. Nemulţumit de gruparea tribunistă, dr. I. Raţiu nu putea accepta campania de presă pro liberală din toamna anului 1894, încercând să-l cheme la ordine pe cel mai recalcitrant dintre ei, George Bogdan-Duică. Chemat la Seghedin, Bogdan-Duică refuză să se prezinte, intrând în grevă alături de I. Russu-Şirianu şi T.L. Albini, trimiţându-i dr. I. Raţiu o scrisoare în care precizează că "asupra celor făcute nu se mai poate reveni decât dacă noi trei am pleca de aici", menţionând că erau contra intervenţiei Comitetului Central în treburile ziarelor şi, că dacă dr. I Raţiu va asculta de ei va putea conduce şi în viitor partidul[18]. Împreună cu ceilalţi întemniţaţi dr. I. Raţiu încearcă să înlăture greşelile tribuniştilor numind o comisie de coordonare a personalului din redacţie şi administraţie, compusă din G.Popovici, O.Tilea şi V. Mangra, cu scopul ca *Tribuna* să nu mai comită în viitor greşeli[19]. Dr. Raţiu nu a reuşit acest lucru decât după ieşirea din închisoare, ducând în cele din urmă la declanşarea adevărată a crizei *Tribunei* şi a Partidului Naţional Român.

Cei întemniţaţi au luat poziţie oficială faţă de discursul de la Orfeu ţinut de Dimitrie A. Sturdza, poziţie nesemnată de ei dar publicată ca o convorbire particulară a unui corespondent anonim din Arad (probabil Vasile Mangra)[20].

Din conţinutul corespondenţei întitulată *Situaţia*, datată 27 octombrie 1894, rezultă contribuţia substanţială la redactarea ei a dr. I. Raţiu, care după cum se ştie şi-a impus punctul său de vedere în relaţiile cu forţele politice din România, precizând mai direct ca niciodată de la instaurarea dualismului încoace, poziţia românilor transilvăneni şi a

---

[15] BAR, *Arhiva V. Branişte*, fond politice-publice, I, mss.8, p. 46-49, 60; I. Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator*, Bucureşti, 1987, p. 169.

[16] Emilia Raţiu îi va mărturisi de altfel, din Seghedin la 27 noiembrie 1894 lui S. Perieţeanu-Buzău, că dr. I. Raţiu are insomnii datorită articolelor publicate de tribuniştii ce ar putea duce la dizolvarea partidului, la un dezastru, în contrast cu "dorinţele întemniţaţilor [ce] au fost şi sunt, să vadă progresând cauza naţională". (BAR, Corespondenţă, nr. 16195).

[17] BAR, *Arhiva V. Branişte*, fond politice-publice, I, mss. 8, 46-49, 60.

[18] Idem, p. 54; Idem, mss. rom. nr. 5268, f. 20-23; Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu,* doc. nr. 66/1894, f. 1-3, 197-198/1894; Muzeul Unirii Alba Iulia, doc. nr. inv. 5297, 5422, BAR, S. 54 (28-29)/CCVII. Mulţumim şi pe această cale istoricului dr. Nicolae Josan pentru gentileţea cu care ne-a pus la dispoziţie microfilmele fondului "Dr. Ioan Raţiu" de la Arhivele Naţionale din Bucureşti.

[19] BAR, *Arhiva V.Branişte*, fond politice-publice, I, mss. 8, p. 35, 44-50, 53-54, 58, 60, 85, 112-113; Dr.Ioan Raţiu şi Emilia Raţiu, *op.cit.*, p.275-276; I. Georgescu, *Dr. Ioan Raţiu (1828-1902),* Sibiu, 1928, p. 167-168.

[20] *Tribuna,* nr. 222, 19/31 octombrie 1894; Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I. Raţiu*, doc. nr. 1006/1894.

conducerii partidului față de frații de sânge din regatul României.[21] Contând pe sprijinul tuturor elementelor patriotice din România, deținuții cereau simpatie și dragoste pentru românii transilvăneni chiar în toiul celor mai pasionante lupte de partid. Se solicita mai ales conducătorilor politici de aici, aprecieri favorabile, explicite și publice față de revendicările românilor transilvăneni, așa cum erau formulate în programul național și totodată a direcțiunii politice de urmat în vederea realizării lor. "Natura lucrului ne spune, că este imposibil ca noi să nu întreținem relațiuni intime cu factorii politici din regatul României libere", ceea ce îi obliga pe conducătorii memoramdiști să stabilească principiile care să stea la baza acestor relații, după cum urmează:

1. "Să fim cu toții una în susținerea ideii supreme naționale... ce se rezolvă, pentru România liberă în tendința conștie și constantă de a consolida și dezvolta statul național român; iar pentru noi românii din alte țări în conservarea și dezvoltarea liberă a individualității și culturii noastre naționale";

2. Partidul Național Român să nu se amestece în luptele interne de partid ale fraților din România, dar nici aceștia în viața românilor transilvăneni. Prin aceasta, precizându-se până unde trebuiau să meargă mână în mână și unde înaintau paralel, "fără ca să jignim relațiuni delicate de politică internațională și fără ca să jertfim interesele supreme naționale ale elementului românesc".

S-a precizat că politica Partidului Național Român este leală, legală și constituțională, poporul român afirmându-se ca element de ordine și civilizație, matur, pentru libertate și independență națională, respingând acuzele neîntemeiate de "iredentism" și "daco-românism". Lupta românilor transilvăneni trebuia susținută și sprijinită de toți factorii vieții naționale a elementului românesc și în primul rând de conducătorii actuali ai politicii de stat ai României. S-a insistat pentru apărarea, sprijinirea și realizarea programului Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria precum și pentru demascarea sistemului politic asupritor, acesta trebuia să fie postulatul politicii naționale a tuturor partidelor politice din România dar și al tuturor românilor devotați cauzei naționale.[22]

Nu același lucru l-a înțeles Eugen Brote care de fapt stătea în spatele activității proliberale a redactorilor de la *Tribuna* și era autorul moral al intrigilor țesute la Sibiu și București. Corespondența din această perioadă purtată cu Septimiu Albini sau publicistica lui din paginile *Tribunei* este edificatoare în a înțelege atitudinea sa de a pune baza unei noi direcții a activității sale politice și a altora – a poporului român din Transilvania.[23]

În scrisoarea din 4/19 octombrie 1894, Eugen Brote îi mărturisea lui Septimiu Albini crezul său politic și drumul pe care trebuia să-l urmeze gruparea tribunistă în noile perspective ce se deschideau datorită politicii liberale. Pentru a se înțelege de unde și cum a izbucnit criza *Tribunei* și a Partidului Național Român, redăm câteva pasaje din această semnificativă scrisoare: "Partidul Liberal de aici, care e totodată majoritatea precumpănitoare a Țării și reprezintă numai el *singur* românismul, s-a legat atât de tare de chestiunea noastră încât s-a idenficat cu ea. Pentru ce? Pentru că conducătorii lui sunt nu numai români buni, ci știu că numai prin ea pot să cucerească țara întreagă și să impună a fi chemați la guvern. Nici că mai încape îndoială, că le va succede aceasta. Veniți la guvern ei sunt hotărâți să țină chestiunea națională tot așa de sus, și să împingă lucrurile până la ruperea relațiunilor cu Austro-Ungaria. Dar nici nu poate altfel, dacă nu voiesc să fie blăstămați de întreagă românimea. Să zicem acum, ceea ce zic adversarii lor, că liberalii își

---

[21] Dintr-o corespondență de la București, publicată în *Tribuna*, nr. 224, 21 octombrie/2 noiembrie 1894, ca și din însemnările dr. Rațiu rezultă că poziția de condamnare a discursului lui D. A. Sturdza din 25 septembrie 1894 de către conducerea întemnițată a Partidului Național Român, s-ar datora trimiterii la Seghedin de către guvernul conservator din România a lui I. Lupulescu. Dr. Rațiu, ca și Lupulescu, dezmint categoric că nu a existat această intervenție, amândoi cerând ca *Tribuna* de la Sibiu să publice această dezmințire pe care redacția ziarului nu a făcut-o. (BAR, *Arhiva V. Branișteș*, fond politice-publice, I, mss. 8., p. 57-58; Idem, mss. rom. nr. 5268, f. 20-23; Arhivele NaționaleBucurești, *fond I. Rațiu*, doc. 917/1894; MNIT, nr. inv. M 2749/34).

[22] *Tribuna*, nr.222, 19/31 octombrie 1894; BAR, *Arhiva V. Branișteș*, fond politice-publice, I, mss. 8, p. 44-45.

[23] BAR, Corespondență, nr. inv. 27070-27071; *Tribuna*, nr. 261, 8/20 decembrie 1894.

fac treburile *lor*. Foarte bine. Dar nu suntem şi noi datori să ne facem treburile noastre? Nu suntem noi datori să ajutăm pe liberali ca să ridice chestiunea naţională cât de sus şi totodată să împedecăm că să o poată scoborî mai târziu? Putem noi să stăm rece, să privim şi să deosebim între cuvintele lui Sturdza şi ale lui Tache-Schwalb [Tache Ionescu]. Am convingerea, că noi avem astăzi cea mai splendidă situaţie, ce am avut cândva şi noi prin atitudinea noastră suntem din nou chemaţi *a hotărî* soarta neamului românesc. După părerea mea nouă nu ne rămâne decât să ne aruncăm «mit Kind und Kegel» în braţele liberalilor şi să hotărâm cumpăna în favoarea lor. Regele Carol nu poate, dacă îşi iubeşte Tronul, decât să se pună în fruntea tuturor românilor. Ungaria nu se mai află numai în faţa noastră ci şi a României adecă a românimei; Austro-Ungaria şi Tripla Alianţă să caute la a descurca situaţiunea nouă, n-are să ne doară pe noi capul ei. Ţin deci că am face un păcat de moarte, şi suntem vrednici de blăstămul urmaşilor noştri, dacă astăzi prin o atitudine nehotărâtă, şovăitoare am compromite chestiunea şi soarta neamului nostru. *Tribuna* trebuie să reproducă întreg discursul d-lui Sturdza, trebuie să-l comenteze şi să-l explice şi să deie tonul în această direcţie. Popa Sima care e *foarte bine* informat îţi va da detailuri. Încă una! Dacă suntem noi zăpăciţi la Sibiu, pentru ce n-am lăsa pe alţi de aici să conducă?"[24]

În mişcarea naţională românească din Transilvania încep să apară acum deosebirile de vederi între bătrâni şi elementele tinere care-l sprijineau pe Eugen Brote. Bătrânii în frunte cu dr. I. Raţiu vor fi preocupaţi să găsească formele potrivite prin care să obţină recunoaşterea Partidului Naţional Român desfiinţat în 1894.[25] Corespondenţa lui George Pop de Băseşti cu Emilia Raţiu din februarie 1895, în care se exprimă nemulţumiri la adresa tribuniştilor a căror intrigi sunt pornite de o mână lungă ce îşi are izvorul "de peste plai", îl va face pe dr. I. Raţiu să consemneze în *Jurnalul* de la Seghedin că începutul înlăturării tribuniştilor de la Sibiu e făcut şi că "purificarea partidului de coteria tribuniştilor trebue să urmeze"[26], chiar cu preţul declanşării unei crize.

La 30 martie 1895 întemniţaţii de la Vaţ şi Seghedin (I. Raţiu, V. Lucaciu, G. Pop de Băseşti, I. Coroianu, R. Patiţia, G. Domide, T. Mihali, D.P. Barcianu, D. Comşa, A. Suciu şi M. Veliciu), cu prilejul eliberării lui Nicolae Cristea, îl autorizează cu semnăturile lor în original, să grăbească rezolvarea proprietăţii *Institutului Tipografic* din Sibiu "în felul cum se regulase faţă de fostul proprietar Ioan Popa Necşa". Totodată l-au autorizat să stăruie pentru îndeplinirea cât mai grabnică "a execuţiei contra proprietarului actual T. Liviu Albini, în scopul de a asigura dreptul de pretesiune pe seama d-lui dr. Raţiu", rămânând ca declaraţia prin care dr. Raţiu "recunoaşte dreptul de conproprietate şi al celorlaţi membrii" ai Comitetului Central să fie păstrat deocamdată la Banca Victoria din Arad[27].

Într-un alt document, din 30 martie 1895, cei 11 întemniţaţi l-au rugat şi autorizat pe Nicolae Cristea să devină singur sau alături de Vasile Mangra[28] "şef al redacţiei şi administraţiei" celor două ziare şi a *Institutului Tipografic*, el fiind "însărcinat a îngriji şi a dispune ca numitele foi să fie redactate şi pe viitor în spiritul programului naţional şi potrivit cu dispoziţiile speciale în vigoare şi respectiv cu eventualele însărcinări a celor competenţi". Îi solicită ca la încheierea fiecărui trimestru să se întocmească un scurt raport cuprinzând datele mai importante şi propunerile asupra administraţiei ce "se va înainta celor competenţi spre informaţiune şi respectiv încuviinţare", ca şi problemele politice de o importanţă mai mare[29].

---

[24] BAR, Corespondenţă, nr. 27071.

[25] I. Ş. Basarab, *Ştefan CiceoPop*, în *Gazeta juridică a Transilvaniei*, nr.5-10, 30 octombrie 1944, p. 339; *Dreptatea*, nr. 1, 1/13 ianuarie 1895.

[26] Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I. Raţiu*, doc. 786-787/1895; *Jurnalul* lui I. Raţiu, p. 111-113.

[27] MNIT, nr. inv. M. 2462 (redactat de D. Comşa); *Tribuna*, nr. 287, 1895; nr. 4, 1896.

[28] V. Mangra primise anterior, o împuternicire din partea dr. I. Raţiu, V. Lucaciu şi I. Coroianu (Seghedin, 29 decembrie 1894), ca începând din ianuarie 1895 să preia funcţia de redactor –şef la *Tribuna* şi de director la Institutul tipografic din Sibiu (vezi Arh. Naţ., "Fond I. Raţiu", doc. nr. 257/1894; BAR., "Arh. V. Braniştе", fond politico-politice, I mss. 8, p. 110.) pentru a conduce treburile *Tribunei*. (*Jurnalul* lui I. Raţiu, p. 110).

[29] MNIT, nr. inv. M. 2464; *Jurnalul* lui I. Raţiu, p. 59.

Toate aceste acțiuni, de a pune sechestru pe *Institutul Tipografic* și de a conduce ținuta politică a celor două ziare, n-au putut fi duse la îndeplinire de Nicolae Cristea, el nereușind să-și impună conducerea la Sibiu, încercarea rămânând zadarnică și după grațierea memorandiștilor când în organele partidului se manifestau curente străine de punctul de vedere al Comitetului Central.[30] Devenind "curator sequestru" al *Institutului Tipografic* după ședința Comitetului Central din 15-16 noiembrie 1895, părintele asesor Nicolae Cristea își dă demisia din această funcție la 2/14 ianuarie 1896, declarând că se retrage și din arena luptelor politice, reînnoită și la 10/11 ianuarie 1896.[31]

Lupta pentru putere din interiorul Partidului Național Român, dintre gruparea dr. Rațiu și a tribuniștilor coordonați de Eugen Brote, pentru controlul *Tribunei* s-a accentuat și mai mult după 4 octombrie 1895 când Partidul Național Liberal ajuns la putere a încetat să mai sprijine mișcarea națională din Transilvania. În discursul de la Iași din 13 octombrie 1895 "omul dezastru" (D.A. Sturdza) a retractat tot ce a declarat pe vremea când era în opoziție în problema românilor transilvăneni, afirmând că guvernul său se va abține de la orice act de agitație în afacerile interne ale statelor vecine și în special al monarhiei austro-ungare[32]. Așa se explică de ce gruparea tribunistă sprijinită de Brote și D.A.Sturdza nu dorea să piardă controlul celor două ziare de la Sibiu pentru ca în noile condiții de reconciliere româno-maghiare să elimine o sursă de neplăceri pentru guvernul liberal în relațiile sale cu monarhia austro-ungară.[33]

Cu toate acestea nu putea să nu-l bucure pe dr. I. Rațiu venirea la putere, în România, a Partidului Național Liberal în frunte cu D. A. Sturdza. Arhiva familiei păstrează trei ciorne a unor scrisori adresate liberalilor D.A. Sturdza și Șt. Sihleanu în care sunt felicitați pentru preluarea guvernării[34]. "Astăzi venirea D-voastră la putere – scria dr. Rațiu lui D.A. Sturdza – e salutată cu simpatie nu numai de majoritatea locuitorilor din Ungaria și Transilvania, ci pot hotărât afirma, de majoritatea locuitorilor din întreaga noastră monarhie ... dar vă felicit și din cauza, că în viitor cu conducerea destinelor României veți da mâna de ajutoriu înțeleptului și admiratului D-voastre rege, după a cărui mărturisire proprie nimic nu mai poate opri regatul român în drumul măririi și al prosperării... Mai departe avem ferma speranță că ajutorul pe care din opoziție l-ați reclamat pentru noi de la guvernul conservator nu ni-l veți denega ci din contra, ne veți înlesni în tot chipul continuarea luptei cu atât mai vârtos, căci lupta noastră e și loială și legală"[35]. În finalul scrisorii dr. Rațiu îl roagă pe Sturdza să găsească posibilitatea de a organiza în 1896 la București Congresul Latinității (la limbilor romanice) ca "un protest în contra tendințelor de a ne răpi limba și naționalitatea și care tendințe se vor manifesta prin însăși serbarea mileniului" din 1896 de la Budapesta[36]. În scrisoarea către Ștefan Sihleanu, devenit acum secretar general la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Rațiu îl felicită că : "s-a adeverit ceea ce eu totdeauna am crezut, că regele D-voastră e cel mai înțelept și prevăzător dintre toți domnitorii Europei. El s-a folosit de ocasiunea dată și a chemat la guvern pe urmașii lui Brătianu și pe cei ce au crescut în școala marelui și reputatului bărbat de stat Rosetti...Conduceți cu mâna tare creșterea tinerimei care este speranța în viitor a regatului român. Creșteți români buni și devotați sublimelor idei naționale, dar creșteți și pui de lei, cari vor avea o sfântă chemare și multe

---

[30] L. Boia, *Eugen Brote (1850-1912)*, București, 1974, p. 112-113; *Tribuna*, nr. 287, 1895; nr. 4, 1896.

[31] *Tribuna*, nr. 3, 5/17 ianuarie 1896; *Revista Orăștiei*, nr. 15, 6/18 aprilie 1896; *Tribuna*, nr. 263, 2/14 decembrie 1898.

[32] T. P. Lungu, *op., cit.*, p. 200-212; N. Filipescu, *Discursuri politice*, vol. I, (1888-1901), București, 1912, p. 498-500; T. Maiorescu, *Istoria contemporană a Românie (1866-1900)*, București, 1925, p. 307-328; T. Raica, *Rolul D-luiD.A.Sturdza în cestiunea națională*, Ploiești, 1899, p. 68-75; T. Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitatea națională și diplomația puterilor centrale*, vol. II (1894-1914), Timișoara, 1982, p. 74-75

[33] K. Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1868-1918)*, Cluj, 1992, p. 60-64; B. Delavrancea, *Opere*, vol VIII, București, 1971, p. 384-386; T.V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 772; BAR, Corespondență, nr. 79506.

[34] Arhivele Naționale București, *fond I. Rațiu*, doc. 459/1895, f. 1-4; T. Raica, *op. cit.*, p. 64-65.

[35] Arhivele Naționale București, *fond I. Rațiu*, doc. 459/1895, f. 4.

[36] Ibidem, f. 1-2, 4; Idem, doc. 487/1895.

datorinţe româneşti de împlinit."[37] Asemenea gânduri şi felicitări sunt mărturisite de Emilia şi Ioan Raţiu în octombrie 1895 şi în corespondenţa către Gh. C. Cantacuzino, directorul *Voinţei Naţionale*, devenind acuma ministrul de finanţe în guvernul liberal al lui D.A.Sturdza, urându-i ca: "Dumnezeu să vă deie putere ca prin munca neobosită, la care sunteţi dedaţi, să conduceţi scumpa d-voastră Ţară pe calea măririi şi prosperării! Fie România liberă şi consolidată înlăuntru, puternică, crezută şi respectată în afară!"[38] Credem că alte comentarii sunt de prisos.

Imediat după eliberare, la sugestia dr. Raţiu, memorandiştii urmau să se întrunească la Budapesta pentru a rezolva unele probleme ale partidului, dar şi pentru a se înţelege asupra atitudinii pe care aceştia trebuia să o manifeste faţă de actul graţierii. În 19 septembrie 1895, după o consultare serioasă, I.Raţiu, V.Lucaciu, I.Coroianu, D.Comşa, D.P.Barcianu, T.Mihali, A.Suciu, G.Domide, R.Patiţia, cu excepţia lui M.Veliciu au hotărât să mulţumească în scris împăratului pentru graţiere. Ca să fie siguri că acest act va ajunge în cel mai scurt timp în mâinile sale, au hotărât ca cererea de mulţumire să fie predată ministrului de justiţie maghiar cu rugarea ca acesta să o înainteze foarte repede împăratului, care chiar în acele zile pleca la manevre în zona Clujului. Cu predarea acestei mulţumiri ministrului Erdélyi Sándor (20 septembrie 1895), ce reprezenta de fapt îndeplinirea unei datorii elementare de curtoazie, loialitate şi fidelitate monarhică pentru actul graţierii, au fost însărcinaţi V.Lucaciu şi I.Coroianu. În sensul urgentării mulţimirii către împărat, V.Lucaciu (la iniţiativa lui) şi I.Coroianu i-au făcut o vizită şi prim-ministrului Bánffy Dezső (19 septembrie), pentru a-l ruga ca până vor putea înainta adresa scrisă, să prezinte el prin viu grai mulţumirile lor, dr. Raţiu rugându-l de fapt pe părinte să nu facă această vizită. Se părea că era o adevărată absurditate politică în acel moment, ceea ce va produce ulterior unele disensiuni, reprobări şi motivări ale acestui pas greşit. A fost de fapt un demers legal ce trebuia făcut, un omagiu de circumstanţă pentru a tatona pulsul politicii cercurilor guvernamentale. Era o procedură politică de matură chibzuială, ţinând seama de caracterul ferm al lui Ioan Raţiu şi a celorlalţi întemniţaţi în împrejurările date. Aducându-şi aminte de telegrama expediată împăratului de delegaţia memorandistă aflată la Viena în 30 mai 1892, în care se exprima că poporul român chiar şi în cazul neîncetării suferinţelor sale va fi loial, supus şi credincios tronului, dr. I.Raţiu va nota în *Jurnalul* său de la Seghedin (1 august 1894), că "această loialitate este o supunere de sclav"[39].

În aceste împrejurări, membrii graţiaţi ai Comitetului central s-au simţit obligaţi să explice opiniei publice adresa de mulţumire faţă de împărat şi să precizeze atitudinea şi acţiunea viitoare a partidului printr-un *Manifest* dat publicităţii la 6/18 februarie 1896. Ei declarau că n-au cerut graţierea, socotind gestul împăratului ca "un act de înaltă intervenţiune", pe care-l consideră ca un sentiment de dreptate pentru poporul român. Se angajau să continue lupta din toate puterile şi cu orice jertfă pentru egala îndreptăţire a tuturor popoarelor, pentru conservarea şi dezvoltarea existenţei naţionale. Făcând o trecere în revistă a postulatelor naţionale şi a acţiunilor româneşti de la 1848 la 1896, autorii *Manifestului* cer şi acum ca şi în trecut respectarea principiilor nepieritoare ale libertăţii, egalităţii şi fraternităţii, în numele dreptăţii, culturii şi civilizaţiei. Se afirmă că poporul român pretinde imperios îndeplinirea justelor sale postulate la care niciodată nu poate renunţa, iar ei mandatarii şi depozitarii voinţei poporului român în procesul politic naţional, îşi vor îndeplini datoria, asigurând că nu se vor da îndărăt de la nici o jertfă pentru realizarea programului naţional din 1881[40].

La baza acestui *Manifest*, redactat în faza de proiect de Iuliu Coroianu, va sta ca model declaraţia dr. I.Raţiu întocmită cu scopul de a fi publicată după ieşirea din închisoare

---

[37] Idem, doc. 459/1895, f. 3.

[38] BAR, Corespondenţă, nr.79449, 79457.

[39] *Tribuna*, nr.201, 203, 207-208, 1895; nr. 21, 205-206, 218, 220, 1896; *Foaia poporului*, nr.38, 1895; *Revista Orăştiei*, nr. 39, 1896; MNIT, nr.inv. M.2491, M.2453, M.2458, M.2461; BAR, *Arhiva V.Branişte*, fond politice-publice, I, mss. 8, p.3; N. Cordoş, *Din corespondenţa Vasile Lucaciu-Ioan Raţiu (1894-1896)*, în *AIICN*, XXXVI (1997), p. 275-296.

[40] *Tribuna*, nr. 27, 6/18 februarie 1896; MNIT, nr. inv. M. 2482.

şi rămasă în manuscris, ce sintetizează vederile preşedintelui Partidului Naţional Român, preconizând continuarea activităţii politico-naţionale. Un asemenea manifest preconizase la 8 noiembrie 1895 şi Ioan Slavici care cerea lui Dimitrie Comşa ca memorandiştii eliberaţi şi cei din emigraţie să-l semneze, să lanseze acest *Manifest* prin care să acuze politica guvernului maghiar şi să arate deschis că eliberarea din închisoare s-a făcut sub presiunea maselor populare.[41]

Semnatarii acestui *Manifest* trebuiau să fie toţi membrii graţiaţi ai Comitetului Central, dar din păcate el a fost semnat doar de I.Raţiu, G.Pop de Băseşti, I.Coroianu, T.Mihali, R.Patiţia, P.Barbu şi G. Domide. Pentru publicarea lui aceştia vor fi osândiţi la închisoare variind între 5 şi 15 zile cu plata unei amenzi între 50 şi 120 florini, pe motivul că ei nu aveau dreptul de a se prezenta ca şi conducători ai unui partid politic desfiinţat teoretic prin ordonanţele guvernului maghiar din anii 1894-1895[42].

Se încheia astfel o etapă însemnată din viaţa românilor transilvăneni, cunoscută mai ales ca perioada mişcării memorandiste. Era însă un epilog mai puţin măreţ decât însăşi mişcarea memorandistă.

La 21 septembrie 1895, o parte a membrilor Comitetului Central (I.Raţiu, V.Lucaciu, I.Coroianu, T.Mihali, A.Suciu, R.Patiţia şi G.Domide) se întrunesc din nou la Budapesta cu dorinţa de a pune capăt indisciplinei şi frondei redactorilor recalcitranţi de la Sibiu, împuternicindu-l pe dr. I.Raţiu în calitate de preşedinte al Partidului Naţional Român să: revizuiască socotelile *Institutului Tipografic*; să dispună de veniturile institului şi ale ziarelor; să reglementeze chestiunea redactării acestor ziare "în sensul hotărârilor aduse de comitet"[43]. Era o continuare a documentului eliberat de către cei 11 întemniţaţi la 30 martie 1895 lui Nicolae Cristea cu privire la transferarea *Institutului Tipografic* pe seama dr. I.Raţiu.[44]

Sosind la Sibiu dr. I.Raţiu pus în faţa unor serii de probleme ce ameninţau unitatea partidului procedează diplomatic pentru început, conlucrând cu întregul personal al *Institutului Tipografic* nefăcând nimica fără învoirea tribuniştilor, ceea ce-l face pe I.Russu-Şirianu să tragă concluzia greşită în corespondenţa sa către Septimiu Albini şi Eugen Brote, că vechii tribunişti sunt stăpâni pe ziare şi situaţie şi că pe preşedinte "avem să-l conducem noi, te asigur", nemaiexistând "temeri nici în chestii de proprietate".[45]

Nici caracterizarea din 1896 a intelectualului de elită, cu iz de superioritate, Ioan Slavici, la adresa dr. I.Raţiu nu este prea departe de cea a lui I.Russu-Şirianu, ceea ce confirmă intenţiile tribuniştilor de a pune mâna pe conducere şi ziarele partidului: "D-l dr. I. Raţiu, bătrân simpatic şi venerabil – scria Slavici – român verde ca stejarul, dar om din vechea generaţiune, care nu cunoaşte trecutul neamului românesc, nici literatura românească, nici curentul de idei ce frământă societatea românească, era străin în mijlocul tinerilor, care se inspiră din conştiinţa poporului şi privesc toate lucrurile din punct de vedere al menirii întregului nostru neam românesc. S-a încălzit bătrânul, când a văzut însufleţirea produsă de aceşti tineri, şi se simţea măgulit în poziţiunea ce i s-a creat în urma căderii d-lui V.Babeş. Stejarul bătrân însă nu mai poate să fie transplantat, şi bătrânul dr.I.Raţiu nu mai putea să înţeleagă rostul politicei în serviciul căreia lucra, ci trebuia să fie

---

[41] MNIT, nr.inv. M. 2441, M. 2482; *Tribuna*, nr. 27, 55, 206, 1896; G.Bogdan-Duică, *Mici studii istorice. Criza Tribunei, Telegraful Român*, nr.73, 18 noiembrie 1933.

[42] MNIT, nr.inv. M. 2482, M. 2509, M. 2540; Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 290/1896, f. 1-2; *Tribuna*, nr. 37, 43, 51, 54-56, 202-203, 207, 1896; *Călindarul poporului*, Sibiu, 1897, p. 100-101; St. Mândruţ, *Septimiu Albini despre procesele politice ale românilor din Transilvania în anii 1895-1896*, în AIIACN, XXVI (1983-1984), p. 472.

[43] MNIT, nr. inv. M. 2465; I.Georgescu, *op.cit.*, p.168.

[44] MNIT, nr. inv. M. 2462.

[45] BAR, S 54 (34)/CCVII; L.Boia, *op.cit.*, p. 119-120. "Primejdia din partea bătrânului a încetat să mai existe ori cel puţin, văzând el cum e situaţia de aici, nu se mai încearcă a face nimic. Dacă s-ar încerca însă, fii sigur că ne vei găsi la postul nostru, luptând cum trebuie", scria I.Russu-Şirianu lui E.Brote în septembrie-octombrie 1895 (BNB, mss. nr. 4117-4118).

condus de tinerii ce-l ridicaseră în primul plan. Era deci în natura lucrurilor să-şi piardă sărita, îndată ce a fost lipsit de conducerea acestora".[46]

La rândul său Eugen Brote îi prezintă dr. Raţiu pentru şedinţa viitoare a Comitetului Central din 15 noiembrie 1895 un proiect de "enunciaţiuni", din care să reiasă: "concordia tuturor membrilor şi unitatea comitetului"; "o dispoziţiune pentru o pace sinceră şi de bună credinţă"; o rezoluţie pentru continuarea luptei în cazul că maghiarii nu cedează. În finalul scrisorii, Brote propune o întâlnire a expatriaţilor cu ceilalţi membrii Comitetului Central rămaşi în Transilvania, care să aibă loc în România, pentru a face să dispară neînţelegerile şi supărările dintre ei. Din conceptul de răspuns al dr. I.Raţiu aflăm că preşedintele era în deplin acord cu cele propuse de Brote, comunicându-i că: "nimeni altul nu poate fi mai mult însufleţit de cum sunt eu, de adevărul cuvintelor de aur ale strămbunilor noştri: *concordia res parvae crescant discordia magis delabuntur*. Mi-aduc cu plăcere aminte că noi membrii Comitetului cu locuinţa în Sibiu şi cu deosebire noi amândoi eram totdeauna perfect înţeleşi asupra atitudinei noastre politice şi asupra tuturor acţiunilor naţionale. Şi eu nimic nu doresc mai mult decât a lucra şi în viitor în deplină concordie cu d-voastră. În fond, sunt sigur că şi astăzi suntem de acord unii cu alţii, iară forma în care voim în viitor a ne manifesta părerile şi conlucrarea, trebuie să o găsim[47]. Întâlnirea propusă pentru cei mai mulţi va fi cu greu de executat, dar necesitatea ei este evidentă. Din parte-mi după convenirea din 15 vom pune la cale să obţin în toată regula permisiunea de a putea trece"[48].

Deşi tribuniştii în această perioadă, îl luau în derâdere pe dr. I.Raţiu, în realitate, acesta nu a stat pe gânduri şi a cumpărat, urmând să întăbuleze, un nou local pentru tipografia şi administraţia celor două ziare şi a *Institului Tipografic*, care sunt înregistrate pe numele lui reprezentând de fapt "averea naţională" a Partidului Naţional Român, pentru care s-a solicitat "centrelor politice provinciale" transilvănene şi chiar lui Gh.C.Cantacuzino, devenit ministru de finanţe în guvernarea liberală a lui Dimitrie A.Sturdza, să participe cu ajutorul lor financiar la achitarea datoriei.

La 15-16 noiembrie 1895 dr.I.Raţiu a convocat la Sibiu o întrunire confidenţială "pentru a ne sfătui frăţeşte asupra situaţiunei actuale politice", unde au fost prezenţi 19 fruntaşi români din cele două comitete naţionale, pentru a acţiona în consens cu mandatul încredinţat la 21 septembrie 1895 în direcţia repunerii partidului în dreptul de proprietate asupra *Institutului Tipografic* şi a celor două ziare. Aici s-a hotărât: ca preşedintele I.Raţiu să facă în termen de 10 zile o cerere adresată guvernului prin care să se declare ca nelegal ordinul de interzicere a Partidului Naţional Român; pentru a marca graţierea condamnaţilor memorandişti şi a trasa jaloanele luptei viitoare dr. I.Raţiu i s-a solicitat să redacteze un manifest către popor; s-a ales o comisie de trei membrii care să treacă imediat la organizarea mai temeinică a Partidului Naţional Român în condiţiile pasivităţii, după un plan prezentat de dr. I.Raţiu; înfiinţarea unei societăţi pe acţiuni, proiect prezentat de I. Coroianu, prin care Comitetul Central se constituia într-un consorţiu cu drept de proprietate asupra *Institutului Tipografic* şi a celor două ziare. Motivul principal al înfiinţării acestei societăţi era ca să înceteze anomalia în care se afla până atunci acest institut finanţat de adevăratul lui proprietar, Partidul Naţional Român[49].

După o dezbatere furtunoasă ce a durat două zile, întrunirea a hotărât înfiinţarea acestei societăţi pe acţiuni cu 17 voturi pentru şi 2 contra (D.P.Barcianu şi D.Comşa), dr. I. Raţiu manifestându-se pentru o conducere prezidenţială autoritară, solicitându-i-se

---

[46] I. Slavici, *"Tribuna" şi tribuniştii*, Orăştie, 1896, p.6-7.

[47] Intervenţia dr. I. Raţiu de convorbire cu emigranţii bucureşteni, o remarcă şi I. Russu-Şirianu în corespondenţa sa din 6 noiembrie 1895 către Septimiu Albini (BAR, S 54 (35)/CCVII).

[48] Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, dosar nr. 121/1895; MNIT, nr. inv. M. 2749/6; I. Slavici, *op.cit.*, p. 83-84.

[49] BAR, S 54 (35)/CCVII; S 5 (31)/CCV; Corespondenţă nr. 79458; Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 362/1895, f. 1-3; nr. 291/1896, f. 1-3; Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu fond *V.Mangra*, doc. nr. 212; MNIT, nr. inv. M. 2435, M. 2470, M. 2491; *Tribuna*, nr. 288, 28 decembrie 1895/9 ianuarie 1896; nr. 205-206, 1896; *Revista Orăştiei*, nr. 4, 20 ianuarie/2 februarie 1896; *Diplomaţia europeană şi mişcarea memorandistă*, Bucureşti, 1995, p. 501-502.

proprietarului fictiv, Tit Liviu Albini să dea o declarație pe baza căreia la timpul său averea *Institutului Tipografic* și a ziarelor să fie cedată în proprietatea noii societăți. Spre surprinderea generală deși Tit Liviu Albini semnase la 23 martie 1894 un act notarial prin care recunoștea că fondurile de cumpărare ale *Institutului Tipografic* și ale celor două ziare au fost împrumutate de la dr. I.Rațiu, el nu și-a respectat declarația și sfidând hotărârile din 15-16 noiembrie 1895, refuză să subscrie documentul solicitat. Motivează faptul că el nu e obligat numai față de cei prezenți aici, ci față de toți cei 25 de membrii ai Comitetului Central, și că nu poate să deie o asemenea declarație numai atunci când întregul comitet, fără excepție își va da învoirea împreună la eliberarea de orice răspundere materială și morală[50]. Tit Liviu Albini consideră că pentru această acțiune ar mai fi trebuit întrebat întregul partid care a asigurat fondurile cu care s-a achiziționat această întreprindere. Cert este că în arhiva dr. I.Rațiu am întâlnit modele de concepte redactate de președinte ce urmau a fi semnate de membrii Comitetului Central prin care aceștia aprobau planul de a se "înființa în interesul legilor comerciale o societate pe acții din membrii comitetului și a partidului național, pe care se va transcrie *Institututul Tipografic* cu ziarele *Tribuna* și *Foia Poporului*, precum și casa de curând cumpărată și deocamdată întabulată pe numele dr. I.Rațiu"; și "pașii făcuți din partea d-lui dr. I.Rațiu prin intervenirea Judecătoriei din Sibiu contra lui T.L.Albini, pentru asigurarea averii partidului național"[51].

Deși declarația, după cum scria T.L.Albini fratelui său Septimiu era spontană și luată din proprie inițiativă, fără a fi consultat pe cineva, el a prevăzut anterior această schimbare. Considerându-se încredințat în calitate de proprietar fictiv al celor mai marcanți reprezentanți ai întemeietorilor și colaboratorilor *Tribunei*, T.L.Albini, solicita încă de la 27 septembrie 1895 lui I.Slavici sfatul, ajutorul și conlucrarea acestora (I.Slavici, D.Manole, A. și E. Brote, D.P.Barcianu, S.Albini și I.Bechnitz) pentru păstrarea *Institutului Tipografic*. T.L.Albini îi cerea lui I.Slavici ca un comitet compus din E.Brote, I.Slavici și S.Albini să conducă treburile politice ale *Tribunei*, iar ceilalți consemnați mai sus să conducă și să controleze afacerile financiare, concluzionând că: "Raporturile întreprinderii și îndeosebi ale foilor politice față cu comitetul partidului național nu suferă prin acest aranjament nimic, și ele vor fi cultivate ca și până aci și mă voi strădui ca să devină cele mai intime."[52].

Atitudinea de refuz aprobată de "tribuniștii de baștină", cum se autonumeau prin pana lui I.Slavici în corespondența acestuia către Dimitrie Comșa, solicitându-l să stăruie pe lângă I.Rațiu să lase *Tribuna* în purtarea de grijă a omului lor de încredere T.L.Albini[53]. De altfel, I.Slavici îi va scrie și personal la 29 noiembrie 1895 st.v. din Măgurele lui I.Rațiu, rugându-l politicos să nu intre în conflict cu tribuniștii, urmărindu-l în judecată pe T.L.Albini, pentru că: "D-voastră sunteți președinte al Partidului Național Român și astfel cel mai autorizat reprezentant al românilor din țările coroanei ungare; aici însă în țara aceasta, mai ales astăzi, reprezentantul autorizat al românilor de peste Carpați e dl Eugen Brote ... *Tribuna* numai în înțelegere cu noi, prin oameni, care se bucură și de a noastră încredere, și cu ajutorul nostru se poate susține; vom stărui deci cu toate mijloacele, ca ea să rămâie, ca până acum, sub purtarea de grijă a unui om, care se bucură și de a noastră încredere. În cel mai rău caz vă vom plăti ceea ce aveți dreptul de a cere și vom merge singuri, cum am mai mers, înainte. Iar ceea ce aveți dreptul de a cere e foarte puțin ..."[54].

Nu recunoaște că doctor I.Rațiu ar fi subvenționat financiar *Tribuna* și că în virtutea actului subscris de președinte la 4/16 ianuarie 1894, adevăratul creditor sunt cei 25 de membrii ai Comitetului Central de la care el nu are procură. În finalul scrisorii, I.Slavici

---

[50] *Tribuna*, nr. 288, 28 decembrie 1895/9 ianuarie 1896; T.Raica, *op.cit.*, p. 78-79.

[51] BAR, S 5 (32)/CCV; S 54 (36-37)/CCVII; Muzeul Unirii Alba-Iulia, corespondență, doc nr. 5065, 5073, 5443; *Corespondența lui George Moroianu (1891-1920)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, p. 296-298; *Revista Orăștiei*, nr. 2, 4, 1896; MNIT, nr. inv. M. 2461, M. 2458, M. 2491, M. 2749/23; I.Slavici, *"Tribuna" d-lui dr. I.Rațiu. Explicări documentare*, Orăștie, 1896, p. 35-38.

[52] BAR, S 93/XXXII.

[53] BAR, S 5 (3-4)/XXXII (2).

[54] BAR, S 9/XXXII (2); Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. 453/1895, f.1-3; MNIT, nr. inv. M. 2491; T.Raica, *op.cit.*, p. 78.

concluzionează că în luptele politice atât de grele purtate de românii transilvăneni se ivesc neapărat şi deosebiri de vederi, ba chiar şi conflicte de interese între tovarăşii de luptă, recunoscând "că fără d-voastră mi-ar fi foarte greu să ducem lupta înainte: recunoaşteţi şi d-voastră, că fără de noi sunteţi slabi"[55].

Nu cunoaştem ce va fi răspuns dr. I.Raţiu, dar se ştie că în virtutea hotărârii celor şapte membrii din cei nouă ai Comitetului Central prezenţi la 15-16 noiembrie 1895 şi a celor anterioare, cum că *Tribuna* este organul Partidului Naţional Român şi că deşi ea a aprobat în teorie aceste concluzii, totuşi în practică redacţia le-a ignorat, făcând în ultimii ani o politică hotărât liberală, ea fiind uneori mai mult organul Partidului Naţional Liberal din România decât organul Partidului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria[56]. Văzând şi "politica de îndulcire" propagată de D.A.Sturdza după venirea la putere (prin Brote şi Slavici), prin articolele cu *Milleniul* scrise şi publicate de I.Slavici în cursul lunii noiembrie 1895 în paginile *Tribunei* preşedintele n-a acceptat împăcarea cu gruparea tribunistă[57]. Se înlătura astfel activitatea proliberală a tribuniştilor şi se rupeau definitiv legăturile acestora cu conducerea Partidului Naţional Român stabilite în timpul mişcării memorandiste, ce făcuseră din ele o problemă de cucerire a puterii. Acţiunea se impunea cu acuitate şi pentru a se evita nemulţumirea Partidului Conservator din România, care subvenţionase şi el mişcarea memorandistă cu importante sume de bani în timpul guvernării sale, cum îl acuza de fapt pe dr. I.Raţiu şi Eugen Brote într-un articol dat publicităţii în *Voinţa Naţională* din 14/26 ianuarie 1896[58].

În corespondenţa lui V.Lucaciu cu I.Raţiu purtată pe ruta Budapesta, Roma, Budapesta, Bucureşti – Sibiu de la sfârşitul anului 1895 şi începutul anului 1896, ni se reliefează orientarea părintelui Lucaciu spre gruparea tribunistă şi depărtarea lui de dr. I.Raţiu. Se cunoaşte tergiversarea părintelui Lucaciu în legătură cu redactarea *Manifestului* către poporul român cu privire la atitudinea Comitetului Central după eliberarea din închisoare şi jocul gazetarilor tribunişti care intuind conflictul acestuia cu I.Raţiu şi I.Coroianu, mărturiseau dezideratul prin condeiul lui I.Russu-Şirianu că "trebuie în orice caz să-l avem cu noi" pe secretarul general al Partidului Naţional Român[59].

În ciorna scrisorii dr. I.Raţiu către V.Lucaciu din decembrie 1895, preşedintele îi va scrie acestuia că "dar suntem hotărâţi ... a merge înainte, şi a face ordine", rugându-l să se întoarcă acasă de la Roma pentru a-i veni în ajutor[60]. Atitudinea părintelui Lucaciu putând fi întregită şi din însemnările celor doi corifei rămase în manuscris s-au publicate în presa timpului[61]. Rezultatul neacceptării compromisului dr. I.Raţiu cu gruparea tribunistă şi înlăturarea ei, îl vedem în broşurile scrise de I.Slavici şi G.Bogdan –Duică publicate în 1896 la *Institutul Tipografic* – societate pe acţiuni "Minerva" din Orăştie cu titlul: "*Tribuna" d-lui dr. I.Raţiu. Explicări documentare* şi respectiv *Partea mea în criza "Tribunei". Câteva lămuriri.*

Neprimind declaraţia de la Tit Liviu Albini, dr. I.Raţiu cere intervenţia Judecătoriei regale maghiare din Sibiu la 18 noiembrie 1895 prin avocatul Rubin Patiţia pentru sechestrarea *Institutului Tipografic* şi a editurilor sale, aşa cum prevedea actul notarial semnat de T.L.Albini la 23 martie 1894. Sechestrul s-a aplicat imediat, T.L.Albini fiind

---

[55] Ibidem; I. Slavici, *op.cit.*, p.38-39, 45-46; *Tribuna*, nr. 14, 19/31 ianuarie 1896.

[56] MNIT, nr. inv. M. 2461, M. 2491, M. 2749/40; I.Slavici, *op.cit.*, p. 46-47; *Tribuna,* nr. 11, 16/28 ianuarie 1896; S. Stoica, *Mileniul*, Cluj, 1934, p. 24-48; L. Botezan, *op.cit.*, în AIIC, XIII, 1970, p. 225-226.

[57] *Tribuna*, nr. 256, 260, 272, 1895; [I. Suciu], *Din trecut pentru viitor. Repriviri politice recente*, Sibiu, 1899, p. 23-39; T. Raica, *op.cit.*, p. 77.

[58] *Tribuna*, nr. 15, 20 ianuarie/1 februarie 1896. Supărat pentru articolele lui I. Slavici, dr. I. Raţiu îi va cere lui I. Russu-Şirianu să scrie un alt articol contra mileniului, dar nepotul lui Slavici refuză categoric, răzvrătindu-se contra lui dr. Raţiu şi declarând că "Un preşedinte încă nu-i totul! Preşedinţii se pun şi se depun!" (S. Stoica, *op.cit.*, p.43 şi T.Raica, *op.cit.*)

[59] N. Cordoş, *op.cit.*, în AIIC, XXXVI (1997), p. 275-296; BNB, mss. nr. 4119.

[60] N. Cordoş, *op.cit.*, p. 275-296; T. Raica, *op.cit.*, p. 79.

[61] I. Raţiu, *Repriviri şi lămuriri*, Sibiu, 2 octombrie 1896 (MNIT, nr. inv. M. 2491, M. 2749/32), o parte din manuscrise văzând lumina tiparului în *Tribuna*, nr. 205-206, 1896; V. Lucaciu, *Cuvinte din Şişeşti*, (Muzeul Unirii Alba-Iulia, doc. arh. nr. 5222); *Revista Orăştiei*, nr. 2-4, 39-40, 1896.

înlăturat de la *Institutul Tipografic* şi înlocuit cu un curator în persoana lui Nicoale Cristea, pentru redacție şi editură, fiind responsabil Andrei Balteş, iar ca proprietar pe Iosif Marschall[62].

T.L.Albini, deşi va recunoaşte datoria față de creditor, va afirma că actul este fictiv şi că nu există martori care să recunoască că ar fi primit această sumă de bani din mâna dr. I.Rațiu, făcând la 20 noiembrie 1895 recurs, procesul fixându-se pentru 11 ianuarie 1896 la Sibiu. Instanța judecătorească dă câştig de cauză dr. I.Rațiu, respingând excepțiile reclamantului, sechestrul rămânând în vigoare, T.L.Albini făcând la 18 ianuarie 1896 un nou recurs, neacceptat de instanța din Cluj[63].

Tribuniştii vor duce o luptă îndârjită pentru menținerea în stăpânire a celor două ziare deoarece cine urma să conducă aceste ziare avea înrâurirea determinantă şi asupra partidului, organizând întruniri şi consfătuiri intime în oraşele transilvănene contra grupării lui dr. I.Rațiu. Excelează în această privință V.Mangra care propagă ideea că gruparea dr. I.Rațiu în urma vizitelor condamnaților după grațierea lor, la Budapesta, ar dori să facă schimbări de fond în politica națională română şi G.Bogdan-Duică, cel mai recalcitrant redactor de la *Tribuna*, în a căror acțiuni se aduc grave injurii încă din 1894 dr. I.Rațiu, mărturisind lui S.Albini intenția lor de a nu se stărui pentru rupturi decisive şi de a colabora şi pe mai departe cu această grupare, dar ea să fie "sub noi, ăsta trebuie să ne fie scopul"[64].

La Braşov în 10/22 decembrie 1895 are loc o întrunire a tinerilor fruntaşi români grupați în jurul lui Eugen Brote, convocați de G.Bogdan-Duică. Au participat cca. 25 de persoane, printre care V.Mangra, V.Goldiş, I.Moța, I.Blaga, T.L.Albini, N.Cristea, G.Bogdan-Duică, N.Maier, S.Moldovan, A.P.Barcianu şi I.Russu-Şirianu. În rezoluția adoptată şi comunicată dr. I.Rațiu de "conventicolul" de la Braşov se menționează: păstrarea tacticii pasiviste şi continuarea pe mai departe a programului Partidului Național Român; retragerea acțiunii judecătoreşti de către preşedintele I.Rațiu, şi încetarea oricărei campanii contra tinerilor redactori de la *Tribuna*; îngrădirea autorității preşedintelui care să evite pe viitor orice acțiune ce ar putea avea efect de sciziune între conducători şi masa partidului şi chiar înlăturarea lui; o mai mare autonomie în susținerea tendințelor național-politice şi sociale în activitatea celor două ziare de la Sibiu, astfel ca tribuniştii să redobândească vechile poziții; organizarea pe mai departe a unor asemenea întruniri confidențiale în principalele oraşe ale Transilvaniei, pentru clarificarea situației şi redobândirea "status-quo ante", cum scria Eugen Brote dr. I.Rațiu. Celor de la Braşov li se adaugă scrisoarea expatriaților din România, datată 8/20 decembrie 1895 şi semnată de Eugen Brote, Aurel C.Popovici şi Septimiu Albini, în care se arată că în noile condiții nu mai au încredere în conducerea Partidului Național Român care nu şi-a făcut datoria şi nici nu e capabilă să o facă, ei bucurându-se de întrunire şi de împrospătarea partidului cu tinere elemente, pentru a duce o politică intransigentă şi a întâmpina toate evenimentele viitoare[65].

La 11/23 decembrie 1895, după cum fusese plănuit, Eugen Brote urma să se întâlnească la Sinaia cu o parte din participanții "conventicolului" de la Braşov, dar proiectul, după mărturisirea lui Septimiu Albini ar fi fost abandonat, dezvăluirile din martie 1896 ale lui A.C.Popovici consemnând că totuşi a avut loc aici o consfătuire confidențială[66].

---

[62] *Tribuna*, nr. 287, 291, 1895; nr. 1, 1896.

[63] MNIT, nr. inv. M. 2468, M. 2439, M. 2439/a, M. 2438, M. 2445, M. 2445/a,b, M. 2471-M. 2473; M. 2494, M. 2501, M. 2543, M. 2749/40; Arhivele Naționale București, fond *I.Rațiu*, doc. 363/1895; *Tribuna*, nr. 9, 13/25 ianuarie 1896; T.Raica, *op.cit.*, p. 77.

[64] BAR, mss. rom. 5268, f. 16-23, 32, 34; S 14 (9-10)/CCVI; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. 197, 198/1894; 259, 287/1895;BCU Cluj-Napoca, mss. 4119, *Corespondență Fr. Hossu-Longin*, vol. III, f. 10, 12-13; *Revista Orăştiei*, nr. 1, 1/13 ianuarie 1896; G.Bogdan-Duică, *Partea mea în criza" Tribunei"*, Orăştie, 1896.

[65] Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V.Mangra*, doc. 214, 214/1; MNIT, nr. inv. M. 2431, M. 2437, M. 2466; *Tribuna*, nr. 2, 4/16 ianuarie 1896; G.Bogdan-Duică, *op.cit.*, p. 8; T.Raica, *op.cit.*, p. 80-81; L.Botezan, *op.cit.*, p. 227; *Corespondența lui George Moroianu(1891-1920)*, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, p. 298; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 152, 12/25 iulie 1902.

[66] BAR, *Arhiva S.Albini*, I, mss.5; L.Boia, *op.cit.*, p. 121; *Tribuna*, nr. 47, 29 feruarie/12 martie 1896.

Ca urmare, la 28 decembrie 1895 G.Bogdan-Duică este destituit de la *Tribuna* de dr.I.Raţiu, pe motivul încălcării disciplinei de partid, organizării "conventicolului" de la Braşov şi nerespectării atribuţiilor de redactor, făcând imposibilă conlucrarea pe mai departe a lui în redacţia ziarelor partidului[67]. La 2 ianuarie 1896 I.Russu-Şirianu abuzând că T.L.Albini mai era proprietarul *Institutului Tipografic*, prezent în redacţie şi că ar avea încă responsabilitatea celor ce se scriau în cele două ziare, retrage articolele trimise de I.Raţiu şi N.Cristea spre publicare, distrugându-le pe motivul că nu poate permite ca în acestea el însuşi şi colegii tribunişti să fie insultaţi în public, ceea ce face ca şi el să fie destituit.

Protocolul redactat în urma incidentului din 2 ianuarie 1896 de la redacţia ziarelor, semnat de I.Raţiu, N.Cristea, I.Costin, E.Dăianu şi G.Augustini, consemnează pe larg discuţia categorică dintre dr.I.Raţiu şi I.Russu-Şirianu care nu e dispus a se supune disciplinei redacţionale şi subordonării preşedintelui. Comunicându-i-se că alături de T.L.Albini nu mai face parte din redacţie, opriţi prin judecătorie şi poliţie să mai calce în redacţie, I.Russu-Şirianu va afirma ulterior că-l rugase pe preşedinte să-l mai lase până la şedinţa Comitetului Central din 10 ianuarie 1896. Cu această ocazie, se consemnează în protocol, că de la această dată devine colaborator al *Tribunei*, Elie Dăianu[68].

Ca urmare a rezoluţiei din 16 noiembrie 1895, ce prevedea că în termen de 20 de zile să se hotărească situaţia consorţiului proiectat, la 25 decembrie 1895 dr. I.Raţiu şi D.Comşa convoacă Comitetul Central "pentru regularea unor afaceri foarte urgente referitor la *Institutul Tipografic*", pentru o consultare confidenţială la 10-11 ianuarie 1896 st.n. la Sibiu. La şedinţă au participat 11 membri ai Comitetului Central cu scopul de a aplana pe cale paşnică divergenţele ce s-au născut pe marginea hotărârilor luat la 15-16 noiembrie 1895 şi mai ales a conflictului ce s-a ivit pe faţă după dispoziţiile luate de dr. I.Raţiu.

În cadrul şedinţei, ca urmare a unor dezbateri aprinse purtate contradictoriu s-au conturat două grupări: a) I.Raţiu, G.Pop de Băseşti, I.Coroianu, R.Patiţia şi T.Mihali; b) V.Lucaciu, D.P.Barcianu, D.Comşa, V.Fodor, N.Cristea şi G.Tripon. Gruparea lui I.Raţiu prin proiectul prezentat de T.Mihali mergea pe linia aprobării fără rezerve a măsurilor autoritare luate până atunci de preşedinte pentru salvarea averii partidului şi să i se acorde şi pe viitor "puteri discreţionare" conform intereselor comune şi a programului Partidului Naţional Român, vizând în tot cazul demnitatea naţională. Gruparea cealaltă, favorabilă tribuniştilor, va prezenta prin V.Fodor un proiect de rezoluţie în care cereau: să se voteze încrederea preşedintelui; să se restabilească "status quo ante" de la 15 noiembrie 1895 prin ridicarea execuţiei; sistarea definitivă a procesului în problema *Institutului Tipografic* şi reangajarea redactorilor demişi; amânarea constituirii consorţiului privind averea *Institutului Tipografic*; admiterea în principiu a proiectului de "statut" pentru funcţionarea institutului prezentat de D.P.Barcianu; sistarea din ambele părţi a polemicii ziaristice în afacerea *Institutului Tipografic*.

Vasile Lucaciu, întors proaspăt de la Bucureşti şi câştigat anterior pentru orientarea proliberală şi pentru a nu schimba cu nimic direcţiunea politică de până atunci, va încerca să realizeze un compromis între cele două grupări şi proiecte, venind cu un al treilea proiect de rezoluţie, ce prevedea: încrederea deplină în preşedinte şi reintegrarea fără amânare a redactorilor de la *Tribuna* în "status quo ante" de la 15 noiembrie 1895. Dr. I.Raţiu făcând uz de autoritatea sa prezidenţială supune la vot numai primele două proiecte în care se dă câştig de cauză proiectului grupării sale ca primit de majoritate şi ridică imediat şedinţa pentru a nu trece la V.Lucaciu, care ar fi întrunit prin adaosul celor două proiecte respinse 6 voturi, deci o altă majoritate care ar fi "curmat toate neînţelegerile". În faţa acestei situaţii D.P.Barcianu, D.Comşa, N.Cristea şi V.Fodor şi-au dat demisiile, fără ca I.Raţiu să mai consulte votul membrilor. V.Lucaciu a protestat împreună cu ceilalţi membri în şedinţa respectivă, cei 6 revenind la 11 ianuarie cu un nou protest ce-l vor da publicităţii, în care

---

[67] Documentul destituirii a fost redactat de Onoriu Tilea şi semnat de dr. I.Raţiu (G.Bogdan-Duică, *op.cit.*, p. 6-7; *Tribuna*, nr. 14, 19/31 ianuarie 1896).

[68] MNIT, nr. inv. M. 2532, M. 2697; *Tribuna*, nr. 2, 14, 287, 290, 1896; *Revista Orăştiei*, nr. 2, 6/18 ianuarie 1896; G.Bogdan Duică, *op.cit.*, p. 6-7; I.Georgescu, *George Pop de Băseşti*, Oradea, 1935, p. 110; L.Boia, *op.cit.*, p. 122.

mărturiseau că s-a făcut un regretabil abuz de putere prezidențială, o flagrantă falsificare a "voinței majorității membrilor consultării", ce erau pentru principiul conducerii colective[69].

În virtutea celor întâmplate și a măsurilor autoritare luate de dr. I.Rațiu, un număr de 12 membri ai Comitetului Central (V.Lucaciu, D.Comșa, E.Brote, S.Albini, N.Cristea, D.P.Barcianu, A.Suciu, I.T.Mera, A.C.Popovici, M.Veliciu, V.Fodor și G.Lazăr de Purcărești) dau publicității la 19/31 ianuarie 1896 o declarație în care considerau procedura dr. I.Rațiu ca un abuz de încredere, invitând pe toți aderenții partidului să rămână în rezervă față de orice inițiativă luată de acesta, el nefiind autorizat de întregul Comitet Central[70]. Ședința din 10-11 ianuarie 1896 în loc să înlăture criza din sânul partidului, a adâncit-o și i-a dat o consacrare oficială.

La 23 ianuarie 1896, V.Lucaciu în scrisoarea sa către dr. I.Rațiu, publicată mai întâi în *Gazeta Transilvaniei* și apoi în *Tribuna*, în care îi reproșează președintelui că tot ce s-a făcut de la 16 noiembrie 1895 în problema națională, s-a făcut fără știrea, învoirea și autorizarea Comitetului Central "în contra spiritului de conciliațiune", îi solicită în final o nouă ședință plenară a conducerii partidului. Același lucru îl face și în scrisoarea din 25 ianuarie 1896[71].

Ea va avea loc la 1 februarie 1896 în Sibiu și la solicitarea lui G.Pop de Băsești și Teodor Mihali, care ar fi dorit să participe la ea și "dintre frații de peste plai". Au fost prezenți: I.Rațiu, G.Pop de Băsești, T.Mihali, A.Suciu, G.Popovici, G.Tripon, N.Cristea, V.Rațiu, P.Barbu, M.Veliciu, G.Domide, I.Coroianu, R.Patița, V.Lucaciu, D.P.Barcianu și D.Comșa cărora nu li s-a acceptat demisia. Din procesul verbal al acestei ședințe, redactat la 3 februarie 1896 de Vasile Lucaciu, cu completările lui I.Coroianu și verificarea lui T.Mihali, document păstrat în original în arhiva dr. I.Rațiu, putem să ne facem o imagine completă asupra celor hotărâte aici[72].

Ședința a fost deschisă de președintele I.Rațiu, care după constatarea prezenței face o expunere asupra situației Comitetului Central, cerând membrilor să se pronunțe. M.Veliciu propune alegerea unei comisii din cinci membri care să studieze raportul președintelui și "în genere situațiunea politică a partidului național și să facă apoi propunerile oportune". Comitetul primește în unanimitate propunerea și numește în comisie pe G. Pop de Băsești, G. Popovici, T. Mihali, M.Veliciu și Gavril Tripon. După o pauză, la reluarea dezbaterilor, comisia își prezintă următoarele propuneri: "Pentru regularea definitivă a cestiunei de proprietate, a *Institutului Tipografic* și a foilor *Tribuna* și *Foaia Poporului*, T.L.Albini să deie un act de cesiune înaintea notarului public pe numele lui dr. I.Rațiu, care la rândul său dă un alt act de cesiune către membrii comitetului partidului național". Membrii Comitetului Central în afară de A.Suciu și D.P.Barcianu primesc în unanimitate această propunere și invită pe T.L.Albini și pe I.Rațiu să facă actele cerute, ceea ce se face chiar în aceeași zi. Ca și coproprietari se acceptă în unanimitate să fie toți mebrii Comitetului Central a căror profesiune nu împiedică să poată fi înregistrați ca proprietari la tribunal, exceptându-se membrii expatriați până când ei nu se vor întoarce în Transilvania. Supravegherea și conducerea *Institutului Tipografic* și a celor două ziare în treburile politice și administrative urma să se facă prin Comitetul central, care să-și numească în acest scop o comisie constituită din trei persoane, ceea ce se și realizează prin alegerea lui I.Rațiu, T.Mihali și N.Cristea. Această comisie urma să facă un proiect de regulament definitiv, la propunerea

---

[69] Arhivele Naționale București, fond *I.Rațiu*, doc. 361/1895; 207/1896; *Tribuna*, nr. 6, 8, 1896; *Revista Orăștiei*, nr. 2, 6/18 ianuarie 1896; BCU Cluj-Napoca, *fond V.Fodor*, mss. sertar 324/3, doc. 1,3; L.Botezan, *op.cit.*, p.229-235; *Gazeta Transilvaniei*, nr. 152, 12/25 iulie 1902.

[70] *Tribuna*, nr. 6, 9, 12, 14, 1896; I. Slavici, *op.cit.*, p. 45-48; A.Caciora, N.Roșuț, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională. Documente*, vol. I, Arad, 1978, p. 182.

[71] *Tribuna*, nr. 12, 17/29 ianuarie 1896; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. 4, 238/1896.

[72] MNIT, nr. inv. M. 2529, M. 2529/a; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. 238, 276, 291, 409/1896; *Tribuna*, nr. 18, 21, 23/1896; *Revista Orăștiei*, nr. 5, 27 ianuarie/8 februarie 1896; L.Botezan, *op.cit.*, p. 235.

lui D.P.Barcianu, pentru supravegherea şi controlul adminstraţiei *Institutului Tipografic* şi a celor două ziare, publicat ulterior în paginile *Revistei Orăştiei*[73].

T.L.Albini se absolvă de toate responsabilităţile pe care le-a avut ca proprietar fictiv al *Institutului Tipografic* şi al ziarelor partidului, achitându-i-se salariul pe trei luni înainte, iar G.Bogdan-Duică este concediat şi el cu plătirea salariului pe două luni înainte[74]. În privinţa lui I.Russu-Şirianu, comisia de 5 îl admonestează hotărând să fie reprimit în redacţia ziarelor partidului pe baza declaraţiei iscălite de el însuşi, care să cuprindă următorul text: "Regret cele întâmplate între mine şi dl. preşedinte I.Raţiu, şi mă oblig a asculta pe viitor de comitet şi preşedinte". Plenul Comitetului Central primeşte propunerile cu majoritate de 11 voturi din totalul de 16, votând contra V.Lucaciu, D.P.Barcianu, A.Suciu, D.Comşa şi N.Cristea[75].

Conform hotărârii majorităţii Comitetului Central din prima parte a şedinţei de la 1 februarie 1896, T.L.Albini este dispus şi cedează în aceeaşi zi dr. I.Raţiu, pe baza unei înţelegeri legalizate la notarul public, toate drepturile de proprietate asupra *Institutului Tipografic* şi a ziarelor *Tribuna* şi *Foaia Poporului* în schimbul sumei de 19500 florini valută austriacă. T.L.Albini recunoaşte că: "eu îmi dau consimţământul meu ca dr. Raţiu pe baza acestui document public la Tribunalul regal din Sibiu, ca instanţă judecătorească comercială, să se şteargă de pe numele meu fără nici o ascultare a mea ulterioară, dreptul de proprietate şi de editor şi pe care drepturi ori pe numele lui ori pe numele oricărui om să le poată transcrie, respectiv înregistra. Afirm mai departe, că atât proprietatea *Institutului Tipografic*, cât şi a *Tribunei* şi a *Foii Poporului* le cedez lui Raţiu, luând în considerare faptul că a fost pusă sub sechestru, în acest fel sechestru îşi pierde valabilitatea prin întocmirea acestui act. Afirm că garanţiile depuse conform legii pentru *Tribuna* şi *Foaia Poporului* orişice sumă ar avea o consider ca averea dr. Raţiu şi afirm că o cedez lui şi dreptul de proprietate asupra ei"[76].

Prin această înţelegere dr. I.Raţiu recunoaşte că a fost irevocabil satisfăcut pentru suma de 19500 florini şi că împotriva lui T.L.Albini nu mai are nici un fel de pretenţii, declarând că-şi va îndeplini toate obligaţiile ce vor greva asupra *Institutului Tipografic* până în ziua întocmirii actului, sistând procesul de urmărire şi actul de sechestrare.[77]

La 7 februarie 1896 dr. I Raţiu va anunţa autorităţile locale de la Sibiu că *Institutul Tipografic* a trecut în proprietatea sa şi că el va edita de acum încolo şi ziarele *Tribuna* şi *Foia Poporului* prin Victor Dressnandt ca conducător de firmă şi Josef Marschall responsabil al tipografiei, actele fiind certificate şi prin iscălitura fostului proprietar T.L.Albini. Administraţia locală va confirma la 1 iulie 1896 că de asemenea pe baza actelor consemnate mai sus şi cauţiunea celor două ziare în valoare de 8250 florini este transcrisă de pe T.L.Albini pe noul proprietar dr. I.Raţiu.[78]

După şedinţa din 1 februarie 1896 se părea că unitatea Comitetului Central s-a refăcut, dar Barcianu, Comşa şi Cristea şi-au reînnoit demisiile, continuându-se şi ca necunoaştere a realităţii, puternicele reacţii împotriva dr. I.Raţiu şi a grupării sale. *Revista Orăştiei* se solidarizează cu gruparea tribunistă publicând articole polemice şi atacuri la adresa dr. I.Raţiu şi a lui I.Coroianu semnate de V.Lucaciu. I.Russu-Şirianu, deşi i se solicitase ca în termen de 3 zile să-şi înainteze declaraţia cerută pentru a se subordona

---

[73] MNIT, nr, inv. M. 2529; *Tribuna*, nr. 18, 24 ianuarie/5 februarie 1896; *Revista Orăştiei*, nr. 9-10/1896.

[74] Dintr-o scrisoare din 5 mai 1896 a lui G.Bogdan-Duică către bucovineanul G.Popovici rezultă că despărţirea tribuniştilor de gruparea dr. I.Raţiu era definitivă deja în martie 1895, având la bază cauze financiare. Condamnându-i pe dr. I.Raţiu şi V.Lucaciu pentru fondurile materiale cheltuite de cei doi la închisoare, G.Bogdan-Duică nu observă acum adevăratele cauze ale crizei *Tribunei* şi a Partidului Naţional Român, constatând pe nedrept că oamenii care au mai intime relaţii cu Bucureştiul nu au fost cruţaţi (BAR, mss. rom. 5268, f. 16-19).

[75] Vezi nota 73. Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 292, 297, 409/1896.

[76] MNIT, nr. inv. M. 2499, M. 2529.

[77] Idem, nr. inv. M. 2499.

[78] MNIT, nr. inv. M. 2496-M. 2497, M. 2502-M. 2503, M. 2515.

conducerii partidului şi dr. I.Raţiu, va declara în *Revista Orăştiei* că nu acceptă să se reîntoarcă la *Tribuna*, deşi se pare că cei din jurul lui ar fi dorit contrariul[79].

Un nou incident, mai grav ca toate de până acum, avea să încline şi mai mult balanţa de partea preşedintelui I.Raţiu, despărţind categoric cele două grupări. În februarie 1896 A.C.Popovici rupe relaţiile cu Eugen Brote şi printr-o campanie de presă, dezvăluie un mare scandal politic. Eugen Brote este acuzat că fiind un "instrument inconştient" al Partidului Naţional Liberal, dorea o nouă orientare tactică şi o schimbare a programului naţional prin constituirea amicilor săi într-un partid guvernamental care să ducă la o linie politică moderată de înţelegere Bucureşti-Viena-Budapesta, având ca rezultat unele transformări în situaţia românilor din monarhia Austro-Ungară.[80] Aceste dezvăluiri din primăvara anului 1896 vor definitiva şi ele sciziunea Partidului Naţional Român.

Deşi dr. I.Raţiu va reuşi acuma să-şi impună voinţa definitivă la *Institutul Tipografic* şi la cele două ziare prin înlăturarea partizanilor lui Eugen Brote, el va câştiga în realitate numai o jumătate de victorie pentru că pacea şi solidaritatea în sânul Comitetului Central nu s-a restabilit, autoritatea şi prestigiul tuturor s-a nimicit, iar fără de acestea nu se putea conduce un partid. Cu toate acestea, majoritatea aderenţilor partidului erau de partea grupării dr. I.Raţiu. Remarcăm dintre aceştia pe moţii din Munţii Apuseni în frunte cu Zosim Chirtop, "poporul" din Sălaj şi Satu Mare în frunte cu Alimpiu Barbolovici şi Aurel Cosma, gruparea gazetistă (A.Mureşianu, Fr.Hossu-Longin, A.Frâncu, A.Isac), Axente Sever, tinerimea universitară română de la Cluj, Viena şi Budapesta condusă de Iuliu Maniu şi Al.Vaida-Voevod etc. Gruparea bănăţeană prin *Dreptatea* de la Timişoara, aprobă şi ea acţiunile dr. I.Raţiu pentru menţinerea solidarităţii mişcării naţionale, publicând însă cu imparţialitate şi fără comentarii documentele de acuzare ale vechilor tribunişti. Din România, Liga Culturală, Comitetul naţional al studenţilor bucureşteni, tinerimea craioveană ca şi majoritatea presei era de partea grupării dr. I.Raţiu, deşi unele ziare condamnau ieşirea în public a conflictului de la *Tribuna*.[81]

Printre aceste adeziuni, se distinge scrisoarea prof. Alexandru Roman din 23 ianuarie st.n. 1896, care-l felicită pe dr. I.Raţiu "pentru bărbătească purcedere în contra nemernicilor" solicitându-i să continue acţiunea, să nu se umilească la bătrâneţe şi să nu facă o mare greşeală demisionând de la conducerea partidului, deoarece majoritatea românilor, inteligenţă şi popor îl vor sprijini. De altfel, Al. Roman va scrie la 21 august 1896 şi lui V.Lucaciu, susţinând că românii trasilvăneni trebuie să facă sacrificii materiale pentru cauza naţională, fiind independenţi în faţa influenţelor de peste Carpaţi. În scrisorile către cei doi fruntaşi politici români, Al. Roman consemna că de la fraţii liberi din Regat nu cere milă, ci pretinde ajutor moral şi material, fără a li se face servicii de partid, deoarece cauza transilvănenilor este cauza comună a tuturor românilor şi de succesul ei depinde chiar existenţa şi viitorul statului român[82].

Încercările de a restabili înţelegerea între cele două grupări au rămas zadarnice, deoarece despărţirea lor a dat naştere unor învinuiri reciproce şi pătimaşe cu grave acuzaţii, ce au făcut ca mişcarea naţională să decadă, vorbindu-se chiar de destrămarea ei. Strădania grupării dr. Raţiu de a menţine *Tribuna* în afara luptelor pentru putere din România se va

---

[79] Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 38, 297, 315/1896; *Revista Orăştiei*, nr. 1-6, 15/1896; MNIT, nr. inv. M. 2529/a; L. Botezan, *op.cit.*, p. 235; Arhiva Mureşenilor Braşov, *Corespondenţă A.Frîncu*, nr. 13157.

[80] *Tribuna*, nr. 43-44, 46-48, 53-59, 64/1896; T.Raica, *op.cit.*, p. 81-87; L.Boia, *op.cit.*, p. 121-128; N.Cordoş, *Aurel C.Popovici şi dezvăluirile lui din 1896*, mss.

[81] Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 23, 566/1895; 35, 422, 609, 611, 645, 654/1896; MNIT, nr. inv. M. 2475; BCU Cluj-Napoca, *fond A.Frâncu*, mss. sertar 372/6, doc. 1; *Tribuna*, nr. 49/1895; nr. 1, 10, 13, 18, 29, 39, 65, 137/1896; R.Păiuşan, *Mişcarea naţională a românilor bănăţeni între anii 1895-1905*, în *AnB*, seria nouă, arheologie-istorie, III (1994), p. 371-379; Arhiva Mureşenilor Braşov, *Corespondenţă A.Frâncu*, nr. 13155, 13157, 13165; *Telegraful Român*, nr. 3, 9/21 ianuarie 1897; *Dreptatea*, nr. 51, 3/15 mai 1895.

[82] Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 422/1896, f. 1-7; Muzeul Unirii Alba Iulia, nr. inv. 5101; G.Neamţu, *Aspecte ale activităţii lui Alexandru Roman (1887-1897) II*, în *Crisia*, XXI (1991), p. 139-142; Idem, *Aspecte ale relaţiilor politice dintre Alexandru Roman şi Ioan Raţiu (1865-1896)*, în *Potaissa*, I (1978), p. 196-197.

dovedi ineficientă. Inspirându-se din campania antiliberală a presei conservatoare, noii tribuniști îl vor ataca pe Dimitrie A.Sturdza apropiindu-se inevitabil de Partidul Conservator. Semnalul tras de Liga Culturală prin S.Perieţeanu-Buzău în scrisoarea din 22 februarie/5 martie 1896 adresată lui I.Raţiu nu a fost receptat: "Pe aici este o mare agitaţie pornită de ziarele opoziţiei contra guvernului la care vă fac atent. Este inoportun şi puţin folositor pentru dv. ca să reproduceţi cele ce se publică în ziarele noastre cum s-a făcut cu cele ce s-a reprodus din *Epoca* în *Tribuna* de marţi în privinţa cestiunei de la Craiova. Un ziar ca *Tribuna* trebuie să se ţie o atitudine mai rezervată. Redactorii dv. nu trebuie să se amestece în aceste cestiuni cari sunt cestiuni de luptă politică internă." Din nefericire, gruparea dr. Raţiu va săvârşi exact greşeala de care i-a acuzat pe vechii tribuniști în perioada când a acţionat în direcţia scoaterii celor două ziare ale partidului din mâinile lor.

Deşi redacţia *Tribunei* remarcă că nu are legături cu nici unul dintre partidele din România, recunoaşte că a avut însă totdeauna şi are şi în continuare legături cu cei care se ocupă de cauza naţională şi care aparţin atât liberalilor cât şi conservatorilor. "Chestiunea de a şti cărui partid aparţineau acei amici ai noştri nu ne-au preocupat niciodată – continuă autorul – pentru că noi i-am considerat ca români, şi n-am crezut şi nu credem că românii se împart în naţionalişti şi fanarioţi, în patrioţi şi trădători". Păcatul cel mare, constată autorul serialului de atac la adresa lui I.Slavici, este că de când D.A.Sturdza a venit la putere, spre deosebire de conservatori, n-a făcut altceva decât să lovească fără cruţare în mişcarea naţională transilvăneană, neînţelegând-o şi nerămânând acolo sus la înălţimea unde ajunsese în opoziţie. De aceea, continuă autorul, deşi oamenii politici din România sunt rezervaţi faţă de transilvăneni şi nu recunosc legitimitatea tuturor punctelor din programul naţional din 1881, n-o să-i atacăm, ci îi vom lămuri că noi ne-am întemeiat acest program pe drepturile noastre istorice, pe situaţia şi însemnătatea noastră etnică, dorind să-şi schimbe convingerile acolo unde nu sunt de acord cu noi[83].

Însemnările dr. I.Raţiu din octombrie 1896, rămase în manuscris, consemnează şi ele că: "Conservatorii sunt oameni cinstiţi – principiul meu a fost şi este să considerăm pe toţi românii de dincolo de fraţii noştri şi noi niciodată nu ne-am abătut de la această regulă şi dacă am fost siliţi să facem faţă de un bărbat de stat escepţiune [se referă la D.A.Sturdza], ne pare rău" şi că activitatea Ligii Culturale ar fi trebuit conform scopului urmărit să stea deasupra partidelor din România.[84].

Pentru desfăşurarea unor acţiuni consistente tocmai în anul serbărilor milenare ungare, gruparea dr. I.Raţiu se străduieşte să întregească conducerea partidului, făcând propuneri ce vizau o mulţime de fruntaşi politici (români) din toate părţile locuite de români, fără a ţine seama de confesionalismul lor. În acelaşi timp, elita politică şi intelectuală românească va fi invitată la o nouă consfătuire pentru 28 martie/9 aprilie 1896 la Sibiu, dr. I.Raţiu încercând să reunească toate grupările şi orientările din sânul partidului aşa cum se încercase în 1894[85].

Surprins de invitarea dr. I.Raţiu, Alexandru Mocioni îi va răspunde preşedintelui la 6 aprilie st.n. 1896 printr-o corespondeţă consistentă. Pentru început, Al.Mocioni face o analiză a mişcării memorandiste condusă de I.Raţiu, pe care o consideră o politică aventuroasă pusă în "serviciul unor influenţe nechemate şi interese străine". După el, această mişcare a dezlănţuit în partid "o luptă intestină [ce] a subminat solidaritatea, autoritatea, disciplina, concordia şi încrederea reciprocă". Pentru a evita o sciziune a partidului care ar fi

---

[83] Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 193/1895, f. 1-2, 492/1896; BCU Cluj-Napoca, *fond A.Frâncu*, mss. sertar 406/2, doc. 52; Idem, mss. 4119, *Corespondenţă Fr.Hossu-Longin*, vol. VIII, f. 59; *Tribuna*, nr.227, 10/22 octombrie 1895; Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V.Mangra*, doc. nr. 220; BNB, mss. 4024; *Tribuna*, nr. 108, 114, 123-127, 267/1896; MNIT, nr. inv. M. 2491, M. 2531; P. Ţurlea, *Profesorul Ioan Lupulescu, primul secretar al" Ligii Culturale"*, în *Memorandul românilor. Centenar (1892, 1894-1992, 1994)*, Baia Mare, 1994, p. 160-167.

[84] MNIT, nr. inv. M. 2535; *Tribuna*, nr. 138, 22 iunie/4 iulie 1896.

[85] N.Cordoş, *Adunarea generală a alegătorilor români din Transilvania şi Ungaria*, în *AMP*, XIX (1995), p. 213-236; BCU Cluj-Napoca, mss. 4119, *Corespondenţă Fr.Hossu-Longin*, vol. III, f. 15-18; Idem, *fond A.Frâncu*, mss. sertar 404/5a, scrisoarea nr. 9; Idem, mss. sertar 355/2, f. 5 şi 356/2, doc. 6; Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 73, 364/1896.

dus la spargerea solidarității, Al.Mocioni recunoaşte că s-a mărginit a declina de la sine orice responsabilitate pentru urmările acestei mişcări memorandiste, stând în "rezervă". Remarcând că între ei "antagoniştii de ieri", au existat "direcțiuni atât de contrarie", Al.Mocioni este surprins de solicitarea dr. I.Rațiu pentru a conlucra cu el, fără a avea în prealabil o convorbire împreună, spre a putea stabili dacă între ei a "dispărut orice diferență de vederi". "Oare marea izbândă a politicii memorandiste m-a cumințit pe mine?" – întreabă ironic Al.Mocioni – sau eşecul mişcării memorandiste l-ar fi trezit la realitate pe I.Rațiu. Îi va comunica preşedintelui în finalul scrisorii, categoric, că "politica D-Tale din trecut nu o aprob, planurile şi intențiile D-Tale pentru viitor nu le cunosc, nici la convenirea în Sibiu nu pot lua parte"[86].

La 30 aprilie 1896 se pare că dr. I.Rațiu răspunde lui Al.Mocioni că l-a invitat la consultarea frățească de la Sibiu în calitate de membru al Partidului Național Român pentru a cunoaşte activitatea lui mai de aproape, chiar dacă el reprezenta "orişice direcțiune"[87]. Rațiu mărturiseşte că, "convenirea noastră" programată la Sibiu nu avea în proiect analiza critică a rezultatelor activității şi jertfelor aduse cauzei naționale de până atunci, pentru că: "opinia publică s-a exprimat demult în acest merit atât aici acasă cât şi în străinătate într-o formă care mă îndreptățeşte a vă asigura că stați d-voastră singuri în aprecierile comunicate din cari cu onoare conchid la o nervositate şi pesimism enorm." Preşedintele condamnă pe acei bărbați care au atentat în sânul partidului la bazele muncii şi progresului național, dând-o pradă duşmanilor care au jurat moarte națională. "Bunul geniu al națiunii noastre", concluzionează I.Rațiu, a făcut ca partidul să nu stea în aşteptare "până la marea zi a unei conflagrații europene" care după Al.Mocioni ar fi rezolvat problema națională în Austro-Ungaria[88]. Rezultatul mişcării memorandiste, continuă dr. I.Rațiu, nu a fost cel indicat de Al.Mocioni ci: deşteptarea conştiinței naționale; a făcut cunoscută cauza românească în lumea cultă şi a ridicat-o la nivelul unei cauze de interes european; a deşteptat simpatiile lumii occidentale, românii fiind cunoscuți acum şi considerați ca un popor viu şi ca factor în viața statului austro-ungar[89].

Între documentele Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei referitoare la conflictul de împăcare a dr.I.Rațiu cu V.Lucaciu (15 octombrie 1896), există şi o notiță din care reiese care erau relațiile dintre cei doi corifei, preşedintele declarând în scris că: "Mocioni, e om liniştit (integru, caracter de bronz) şi dacă n-am fost totdeauna de o părere relativ la mijloacele ducătoare la scop - ne-am înțeles însă pe deplin în toate chestiunile referitoare la partid şi conferințele naționale"[90].

Nu ştim cum s-au defăşurat lucrările consfătuirii din 28 martie/9 aprilie 1896, dar corespondența unor fruntaşi politici români ne dezvăluie că participanții nu prea s-au înțeles. Informațiile sunt contradictorii (demiterea preşedintelui, intrarea în activitatea parlamentară etc.). Cert este că la 2 mai 1896, dr. I.Rațiu lansează o convocare multiplicată pentru "membrii conducători ai Partidului Național Român", la o conferință ce urma să aibă loc în 15 mai st. n. 1896 la Sibiu. Dr. I.Rațiu motivează convocarea pe baza ordonanței Ministerului de interne ungar nr. 321 din 16 iunie 1894 care interzicea activitatea Partidului Național Român, pe care "să o aducă la cunoştința tuturor membrilor conducătorilor ai Partidului Național Român", pentru că atunci când i s-a comunicat acea ordonanță eram puşi sub pază polițiană, prin urmare restrâşi în libertatea noastră personală de a ne putea întruni, iar către finele lunii lui iulie 1894 am fost duşi în temnițele statului"[91].

---

[86] Arhivele Naționale Bucureşti, *fond I.Rațiu*, doc. nr. 305/1896, f. 1-4; BNB, mss. 4026.

[87] Se cunosc două concepte de răspuns adresate lui Al.Mocioni, unul indescifrabil redactat de I.Rațiu şi al doilea pe care l-am comentat, scris de I.Coroianu din dispoziția preşedintelui.

[88] L.Botezan, N.Cordoş, *op.cit.*, p. 299.

[89] MNIT, nr. inv. M. 2508.

[90] MNIT, nr. inv. M. 2535.

[91] MNIT, nr. inv. M. 2483; Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V.Mangra*, doc. nr. 82; BCU Cluj-Napoca, *fond A.Frâncu*, mss. sertar 356/2, doc. 6; *Tribuna*, nr. 88, 90, 92/1896; Arhiva Mureşenilor Braşov, *Corespondență A.Frâncu*, nr. 955, 13165.

Deşi problema a fost discutată în 1894[92], dr. I.Raţiu se "agaţă" de formularea ordonanţei care considera partidul ca o "reuniune" formată pentru diverse acţiuni şi neavând statute îi interzice funcţionarea pe mai departe. În cazul când conducătorii partidului doresc ca "reuniunea" să activeze, convocarea precizează că ei trebuie să se conformeze condiţiilor cuprinse în circulara 1508 din 1875 prin care erau obligaţi la întocmirea statutelor şi înaintarea spre abrobarea lor la Ministerul de interne. Dr. I.Raţiu aduce în atenţie şi dreptul alegătorilor de a se constitui în partide, ceea ce incontestabil era recunoscut în articolul 104 al Legii electorale, dând naştere la întrebarea că pe "ce baze voim să fie organizat Partidul Naţional Român?" Prin urmare, convocarea justifica ca necesară întrunirea conducătorilor Partidului Naţional Român pentru ţinerea unei conferinţe, "în care aceştia vor avea a se declara pentru una sau alta organizare de partid"[93].

Conferinţa nu a mai avut loc, ea fiind interzisă prin ordonanţa primarului oraşului Sibiu dată în 11 mai 1896 care nu permitea ţinerea unei adunări româneşti ce era contrară dispoziţiei articolului 1 din Legea 44/1868 care prevedea că toţi cetăţenii Ungariei, după principiile fundamentale ale constituţiei, formează o singură naţiune unitară şi individuală. În urma acestei interdicţii, ţinerea conferinţei a fost amânată pe timp nedeterminat, iar recursul şi protestul energic redactate de I.Coroianu în contra opririi ei, nu au dus la nici un rezultat.[94]

Elita politică românească nu va abandona lupta pentru că nici unul din postulatele sale n-au fost realizate. Gruparea lui I.Raţiu prin *Tribuna* de la Sibiu va îndemna la strângerea rândurilor, la sacrificarea micilor susceptibilităţi personale şi a opiniilor singuratice, pentru realizarea de acţiuni solidare pe orice cale, pentru a protesta şi afirma cu energie drepturile românilor[95]. Bănăţenii le vor solicita gazetiştilor o întrunire în acest sens, care deşi refuzaţi, se vor întâlni în cele din urmă cu toate grupările la adunarea generală a *Astrei* din august 1896 de la Lugoj. Revenit de la Băile Borsec, dr. I.Raţiu va fi prezent la Lugoj alături de G.Pop de Băseşti, fraţii Mocioni, Coriolan Brediceanu, G.Popovici, Particiu Barbu, Şt. Petrovici, Ioan Micu Moldovan, N.Oncu, Partenie Cosma, G.Dobrin, Onoriu Tilea, N.Popea, unde au proclamat principiul solidarităţii naţionale pe terenul cultural, dacă pe cel politic deocamdată nu se putea realiza[96].

Încheierea prematură a ciclului parlamentar (1892-1896) cu câteva luni mai devreme, alertează pe români. La Arad, în 4 octombrie 1896 are loc o consfătuire a fruntaşilor locali, având ca obiectiv atitudinea lor în faţa alegerilor parlamentare, ei hotărând în final a solicita Comitetului Central şi în special pe dr. I.Raţiu de a face cele necesare pentru convocarea unei conferinţe naţionale[97].

La Sibiu dr. I.Raţiu, în faţa noilor evenimente politice va lansa la 6 octombrie 1896 o altă convocare pentru o nouă conferinţă confidenţială, în vederea stabilirii atitudinii românilor transilvăneni în faţa alegerilor parlamentare, document semnat ca persoană particulară şi nu în calitate de preşedinte al Partidului Naţional Român. În acelaşi context, în vederea alegerilor pentru delegaţii la viitoarea conferinţă naţională, dr. I.Raţiu va solicita la 8 octombrie 1896 urgentarea reorganizării şi reactivării cluburilor şi subcluburilor comitatense şi locale ale partidului[98].

Conferinţa confidenţială din 14 octombrie st.n. 1896 de la Sibiu va avea ca scop consultarea "unor fruntaşi din toate părţile ţării, în care să-şi deie părerile asupra atitudinii ce

---

[92] N.Cordoş, *op.cit.*, p. 218-220.

[93] MNIT, nr. inv. M. 2483; Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V.Mangra*, doc. nr. 82; *Tribuna*, nr. 88, 90, 92/1896.

[94] *Tribuna*, nr. 96-97, 112, 194, 259-260/1896; T.V.Păcăţian, *op.cit.*, vol. VII, p. 83-84; Arhiva Mureşenilor Braşov, *Corespondenţă A.Frâncu*, nr. 13156.

[95] *Tribuna*, nr. 138, 22 iunie/4 iulie 1896; nr. 139, 23 iunie/5 iulie 1896.

[96] Idem, nr. 181, 197/1896; BCU Cluj-Napoca, mss. 4119, *Corespondenţă Fr.Hossu-Longin*, vol. VIII, f. 60-61.

[97] Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 460/1896; T.V.Păcăţian, *op.cit.*, p. 783-787; A.Caciora, N.Roşuţ, *op.cit.*, vol. I, p. 184; *Telegraful Român*, nr. 109-110, 1896; MNIT, nr. inv. M. 2510.

[98] Arhiva Mureşenilor Braşov, *Corespondenţă A.Frâncu*, nr. 957-958; Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V.Mangra*, doc. nr. 84, 220, 222.

între aceste împrejurări trebuie să observăm la iminentele alegeri." La ea sunt chemați un număr de cca 50 participanți din elita politică românească, dintre care pe lângă cei zece membri rămași din vechiul Comitet Central ales în 1892, convocatorul îi consemnează pe: bănățenii sau adepții lor Alexandru, Eugen și Zeno Mocioni, C.Brediceanu, G.Popovici, V.Braniște, P.Rotariu, C.Diaconovici, M.Popovici; pe membrii grupării gazetiste; pe blăjenii I.M.Moldovan, A.Bunea și V.Hossu; pe arădenii N.Oncu, P.Truția, G.Vuia; pe D.Ciuta, O.Tilea, E.Dăianu, Z.Chirtop, D.Vaida, A.Cosma, I.Mihu etc. În cazul în care din orice motiv cei invitați nu vor putea participa la această întrunire, dr. I.Rațiu îi roagă a se substitui "prin alt bărbat de încredere din acel ținut, ca să nu rămână nereprezentat". Pentru că toate partidele maghiare urmau să dea năvală în campania electorală asupra românilor transilvăneni, făcând "o adevărată vânătoare de suflete", dr. Rațiu mărturisește că este absolut necesar "ca poporului român să i se spună din nou un cuvânt din partea fruntașilor săi, ca el să aibă o directivă sigură", deși incontestabil Conferința națională era unicul for competent de a hotărî în această direcție[99].

Nu avem prea multe informații de la această consfătuire, unde au participat 35 de fruntași politici, lucrările datorită lipsei de încredere dintre ei și neparticipării bănățenilor care considerau că cele două convocări din 1896 sunt niște greșeli politice, au degenerat în confruntări confesionale. Participanții se pare că totuși au hotărât convocarea conferinței generale electorale a alegătorilor români din Transilvania și Ungaria, deoarece dr. Ioan Rațiu lansează a doua zi și invitarea pentru întrunirea ei la 24 octombrie st.n. 1896 la Sibiu. Dar și această conferință a fost oprită prin hotărârea primarului Drotleff, cu tot recursul înaintat vicecomitelui comitatului Sibiu[100].

Cum însă Conferința națională nu se mai putea ține, iar participanții se aflau pe drum, în urma vastei acțiuni cu dor de luptă a alegătorilor români din toate cercurile electorale, la Sibiu sub conducerea dr. I.Rațiu au avut loc consfătuiri intime în cursul a două zile. Analizând situația creată Partidului Național Român din toate punctele de vedere, dr. I.Rațiu a ajuns la concluzia că pentru schimbarea lucrurilor nu pot face deocamdată nimic altceva, decât să înainteze un protest energic la guvern, iar Comitetul Central să-și continue activitatea și pe mai departe privind politica națională română, în baza încrederii obștei românilor transilvăneni. Cei chemați și competenți, în fruntea cu gruparea dr. I.Rațiu, au decretat în cele din urmă pasivitatea și pentru aceste alegeri conform hotărârii partidului din 1887, atâta timp cât o abatere de la această hotărâre nu se putea face fără ca Conferința națională a Partidului Național Român să decidă[101].

Dr. I.Rațiu va înainta la 11 noiembrie 1896 prin primarul orașului Sibiu, ministrului de interne ungar, un recurs bine motivat și documentat, cum că pe lângă ignorarea, nerespectarea sau călcarea în picioare a legilor existente în favoarea naționalităților, s-a "ajuns acum, ca organele administrative să ne despoaie și de libertățile comune cetățenești; prin cari constituția țării le asigură tuturor cetățenilor din patria noastră deopotrivă". Președintele nu va ezita să arate frazele goale lansate pretutindeni de propaganda ungară în presă, în parlament, la guvern și mai ales în străinătate, că nicăieri naționalitățile nu au atâtea drepturi ca în Ungaria, țara cea mai liberală. Dar libertatea, continuă I.Rațiu, ca urmare a unor abuzuri constituționale, este pusă la discreția unui primar sau vicecomite, a căror motive de oprire a celor două convocări românești din 1896 stau chiar pe baza legii despre egala îndreptățire a naționalităților din 1868. În consecință, dr. I.Rațiu combate punct cu punct această interdicție ce însemna un adevărat război de exterminare și de maghiarizare a tuturor naționalităților din Ungaria. El arată, că cu atât mai de neînțeles apare această oprire a conferințelor naționale, cu cât de mai multe ori din parte guvernului ungar s-a exprimat dorința ca Partidul Național Român să abandoneze politica de pasivitate, deoarece "noi, românii, iubim libertatea pentru sine însăși, iubim viața constituțională și libertățile ei

---

[99] MNIT, nr. inv. M. 2484; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. 222/1896, f.3; *Tribuna*, nr. 211, 216-217/1896; *Revista Orăștiei*, nr. 41/1896.

[100] *Tribuna*, nr. 219, 220, 221-227/1896; nr. 121/1897; *Dreptatea*, nr. 116-117/1897; Arhiva Mureșenilor Brașov, *Corespondență A.Frâncu*, nr. 3408; T.V.Păcățian, *op.cit.*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 5-7.

[101] *Tribuna*, nr. 133, 211, 216-217, 1896; T.V.Păcățian, *op.cit*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 6-7.

pentru valoarea lor internă", mărturisind că românilor li se revoltă întreaga fiinţă când aceste tezaure scumpe sunt profanate[102].

Ministrul de interne a respins recursul la 24 decembrie 1896 iar guvernul ungar va da un comunicat în care îşi justifică hotărârile de oprire a unor adunări electorale convocate în scopul alegerii delegaţilor pentru Conferinţa naţională din Sibiu, precum şi pedepsirea cu închisoare şi cu amendă a celor ce le-au convocat[103].

Pedepsit de poliţia din Sibiu cu 10 zile de arest şi o amendă de 70 florini pentru că a convocat Conferinţa din 24 octombrie 1896, dr. I.Raţiu nu se va lăsa descurajat nici de data asta, susţinând strângerea rândurilor tuturor fruntaşilor naţiunii. "Micile deosebiri de vederi – cum îi scria I.Raţiu lui A.Mureşianu în octombrie 1896 – să nu ne împiedice în concentrarea tuturor puterilor neamului nostru pentru continuarea luptelor, care sunt convins că ne vor duce la izbânda dorită", solicitându-i în final o declaraţie-protest în stil mare, cu mii de semnături în contra opririi întrunirii românilor "pe care cu drag să-l citească [Emil] Flourens şi Gleston [Wiliam Edwart Gladstone] şi toţii amicii cauzei noastre din străinătate[104].

Deşi se simţea "tare obosit şi numai ferma speranţă într-un viitor mai bun, îmi dă putere ca să continui lupta mai departe", cum se confesa dr. I.Raţiu în octombrie-noiembrie 1896 lui I.Coroianu, îl ruga pe acesta să redacteze în cel mai scurt timp în contra opririi conferinţei "un protest energic, destinat mai mult pentru străinătate, decât pentru publicul nostru".[105]

Indicaţiile dr. I.Raţiu prevedeau ca lucrarea "să fie calmă, să vorbească mai mult mintea decât sentimentul", acuzând tendinţa guvernului de a maghiariza toate naţionalităţile şi "mai vârtos" pe români. Solicită să nu se condamne întreagă naţiune maghiară, militând pentru schimbarea paşnică a legilor bisericeşti, care să nu poată da ocazia de condamnare a celor ce urmau să subscrie protestul. Constată că în faţa despotismului guvernamental, naţionalităţile asuprite şi-au pierdut încrederea în toţi factorii vieţii politice ai monarhiei, remarcând că Austro-Ungaria n-a fost niciodată atât de slabă, de sdruncinată şi care "tot mai mult se apropie de o prăpastie"[106].

Protestul a fost redactat şi tipărit, proiectul fiind expediat de dr. I.Raţiu elitei româneşti la 22 decembrie st.n. 1896 pentru a fi subscris în primul rând de delegaţii la Conferinţa Partidului Naţional Român şi apoi de ceilalţi fruntaşi ai poporului român şi de mulţimea de alegători, urmând să se publice deodată în toate ziarele româneşti şi apoi în limbile franceză şi germană. În cele din urmă protestul nu a găsit unitate de vederi şi a rămas în manuscris, el nefiind dat publicităţii[107]. Interzicându-li-se întrunirea conferinţei naţionale, fruntaşii politici români vehiculau în a doua parte a anului 1896 ideea că e timpul potrivit şi indicat pentru organizarea unei mari adunări populare ca cea de la 1848 de pe Câmpul Libertăţii de la Blaj. În acelaşi timp sperau să se convoace adunări populare în cel puţin zece localităţi transilvănene, ori să se găsească alte mijloace pentru a protesta şi a se afirma cu energie şolidară drepturile românilor, dacă calea legală a conferinţelor naţionale le era închisă. În finalul acestor acţiuni se cereau rezoluţii în acord cu poporul şi dacă e cazul trimiterea unei noi deputaţiuni la Viena cu un nou memorand. De comun acord cu naţionalităţile aliate să se organizeze şi "o deputaţiune comună", impozantă ca număr, ca valoare etnică şi ca factori constructivi în această monarhie.[108].

---

[102] *Tribuna*, nr. 264/1896; T.V.Păcăţian, *op.cit.*, p. 12-21.

[103] *Tribuna*, nr. 234/1896, nr. 9/1897; T.V.Păcăţian, *op.cit.*, p. 11-12, 21.

[104] Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 336, 337/1896; Arhiva Mureşenilor Braşov, *Corespondenţă A.Frâncu*, nr. 3413; *Tribuna*, nr. 270, 8/20 decembrie 1896, nr. 167, 29 iulie/10 august 1897; St.Mândruţ, *op.cit.*, în AIIACN, XXVI (1983-1984), p. 473.

[105] MNIT, nr. inv. M. 2749/4.

[106] Ibidem.

[107] Pasaje din acest protest vor fi publicate însă în presa maghiară care prin activitatea Cabinetului negru al Secţiei naţionalităţilor au obţinut documentul respectiv, desfăcând corespondenţa purtată de dr. I.Raţiu cu fruntaşii români pentru a se analiza şi subscrie manuscrisul (*Tribuna*, nr. 1-2, 4-5, 11-12/1897).

[108] MNIT, nr. inv. M. 2485; Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc. 222/1896, f. 1-2; BCU Cluj-Napoca, mss. 4119, *Corespondenţă Fr.Hossu-Longin*, vol.III, f. 25-33; Idem, *fond A.Frâncu*, mss. sertar 404/5a,

Concomitent cu aceste acțiuni, dr. I.Rațiu sprijinit de G.Pop de Băseşti, T.Mihali, R.Patiția şi E.Dăianu va încerca să aplaneze conflictul cu V.Lucaciu prin constituirea în 1896 a unui juriu de onoare pentru a face paşi în refacerea unității Comitetului Central. Deşi conflictul s-a încheiat prin aplanarea neînțelegerilor reciproce, împăcarea n-a avut loc pe baza unei încrederi şi sinceități comune deoarece ea n-a avut urmări practice[109].

Cu actul de proprietate asupra *Institutului Tipografic*, dr. I.Rațiu şi gruparea sa, vor încerca în cursul acestui an să ducă la îndeplinire punctul 4 al rezoluției Comitetului Central din 15-16 noiembrie 1895, de înființare a unei societăți pe acțiuni care să asigure apariția celor două ziare ale Partidului Național Român.

Noua societate pe acțiuni *Tipografia română* se constituie la Sibiu în 9 aprilie st.n. 1896 ca urmare a prospectelor emise, trimise şi subscrise până la 20 martie 1896 pentru 400 de acțiuni a 100 coroane fiecare preț nominal.[110] Prezenți 11 fruntaşi politici români (I.Rațiu, T.Mihali, I.Coroianu, D.Vaida, Al.Filip, G.Tripon, D.Ciuta, R.Patiția, O.Tilea, C.Diaconovici, P.Truția) la adunarea generală constituantă, pe baza statutelor, societatea îşi alege pentru o perioadă de trei ani o direcțiune compusă din cinci persoane (I.Rațiu, G.Pop de Băseşti, R.Patiția, D.Vaida şi I.Coroianu) şi un Comitet de supraveghere (T.Mihali, D.Ciuta şi Al.Filip). Cele 400 de acțiuni vor fi împărțite după cum urmează: I.Rațiu 60, I.Coroianu 60, D.Vaida 60, G.Pop de Băseşti 50, R.Patiția 50, D.Ciuta 30, Al.Filip 30, T.Mihali 25, G.Tripon 30, G.Domide 5[111].

În arhiva personală a dr. I.Rațiu întâlnim un document concept nedatat, redactat de Iuliu Coroianu care este o "Învoeală" între Rațiu şi membrii acționari al noii societăți, prin care el cedează acesteia pe baza unui contract de vânzare-cumpărare cu drept de proprietate averea națională română ce consta din ziarele *Tribuna* şi *Foaia Poporului*, precum şi din cauțiunea acestora la prețul de 19500 florini valută austriacă. Prin această înțelegere, societatea pe acțiuni recunoştea că aceste averi le-a primit în folosință şi nu în proprietatea ei exclusivă, ci în scopul realizării programului național din 1881 reprezentat de Comitetul Central al Partidului Național Român din Transilvania şi Ungaria ales în ianuarie 1892[112].

Direcțiunea societății *Tipografia română* înaintează în mai-iunie 1896 prin dr. I.Rațiu cererea pentru înregistrarea firmei şi a statutelor la Judecătoria regală din Sibiu în registrul firmelor comerciale asociate. Scopul şi obiectivele societății conform statutelor erau de a promova literatura în general, şi în special literatura română prin înființarea de intrepreinderi cu caracter literar, de librărie, prin editarea unor ziare, utilizând exploatarea industriei tipografice cu toate ramurile ei pe o durată de 90 de ani. Societatea încerca să suplinească golurile pe acest teren şi să răspundă necesității unei instituții cu scop pur cultural, nerâvnind la câştiguri băneşti, ci la cele morale. Validarea se face la 5 iunie de Tribunalul regesc din Sibiu ca instanță comercială, autorizată de prefectul comitatului Sibiu la 25 iunie st.n. 1896, *Institutul Tipografic* încetând să mai existe şi în locul lui înregistrându-se societatea pe acțiuni *Tipografia*[113].

Se pare că noua societate pe acțiuni nu a dat rezultatele scontate, pentru că la 1 noiembrie 1896 în şedința direcțiunii *Tipografia*, dr. I.Rațiu în calitate de preşedinte, după o expunere detailată a situației financiare, face propunerea de a reduce pe viitor cheltuielile de regie. Propune condensarea spațiului tipografic a celor două ziare, reducerea personalului sau angajarea acestuia cu salarii moderate, solicitându-le redactorilor să nu publice materiale pentru care s-ar putea intenta procese de presă deoarece nu posedau fonduri băneşti care să

---

scrisoarea 10; Idem, mss. sertar 241/1; *Tribuna*, nr. 138 din 22 iunie/4 iulie 1896; *Corespondența lui George Moroianu*, vol. I, p. 69-70; Arhiva Mureşenilor Braşov, *Corespondență A.Frâncu*, nr. 3415.

[109] Arhivele Naționale Bucureşti, *fond I.Rațiu*, dosar 162, 276, 364/1896; N.Cordoş, *O încercare de aplanare a crizei Partidului Național Român (1896)*, în Acta MN, 35-36, Istorie, II, 1998-1999, p. 113-121.

[110] MNIT, nr. inv. M. 2506; T.Pavel, *Partidul Național Român şi acțiunea memorandistă*, Cluj-Napoca, 1994, p. 150-152.

[111] MNIT, nr.inv. M. 2533; I.Georgescu, *Dr.Ioan Rațiu (1828-1902)*, Sibiu, 1928, p.172.

[112] MNIT, nr.inv. M. 2749/28.

[113] Idem, nr. inv. M. 2502, M. 2528; *Tribuna*, nr. 131, 14/26 iunie 1896.

acopere cheltuielile de judecată. De altfel, bilanţul de gestiune de la 1 iulie la 31 decembrie 1896 a constatat un deficit de 1411 florini şi 32 de creiţari[114].

Pentru a pune în aplicare "Învoeala" şi pentru a înlătura suspiciunile cu privire la dr. I.Raţiu şi averea partidului, preşedintele încheie la 6 februarie 1897 un contract de vînzare-cumpărare cu *Tipografia*, societate pe acţiuni cu sediul în Sibiu. Dr. I.Raţiu vinde cu toate drepturile de proprietate: "acele averi, care în preţul sumei de 19500 florini le-a fost cumpărat de la T.L.Albini prin contractul notarului public din Sibiu, Gavril Zágoni, de sub nr. 69/96, şi anume: toate aparatele şi investiturile care au servit ca mobile şi maşini la institutul numit *Institutul Tipografic* cu cauţiunile lor depuse şi cu dreptul de edare al acestor jurnale". *Tipografia*, prin membrii în direcţiune, Dionisie Vaida şi Rubin Patiţia, având ca martori pe T.V.Păcăţian şi S.Moldovan, se obligă să achite toate datoriile (impozitele şi cheltuielile de întabulare), întăbulând (înregistrând) averea societăţii în cartea funduară la 19 iulie 1897 în valoare de 15000 florini[115].

Conflictele din sânul redacţiei *Tribuna* de la Sibiu, dintre noul director executiv Elie Dăianu şi T.V.Păcăţian, dar mai ales cu slovacul Gustav Augustini şi Ion Scurtu, îl face pe I.Raţiu să susţină în şedinţa din 14 iunie 1897 a societăţii *Tipografia*, necesitatea întocmirii unui regulament intern pentru conduita membrilor din redacţia ziarelor, precum şi formarea unei comisii de supraveghere a activităţii redacţionale şi a aplanării neînţelegerilor dintre colaboratori. Documentul fiind deja redactat prin contribuţia lui I.Raţiu, D.Vaida, T.Mihali, I.Coroianu şi R.Patiţia se supune aprobării celor prezenţi votându-se în unanimitate cu titlul: "Regulamentul intern al Institutului *Tipografia* societate pe acţii şi al redacţiunii ziarelor edate de acest institut".[116]

Anul 1897 a adus criza partidului la proporţii de durată, ea prelungindu-se într-un viitor imprevizibil, partidul ajungând să fie mai dezbinat, mai hăituit şi mai slăbit ca niciodată. Se uita că aderenţii lui grupaţi în teorie pe lângă un singur program politic, erau de fapt separaţi pe fracţiuni, grupări sau ziare, ceea ce însemna că la diversitatea programelor lor de acţiune erau şi atâtea vederi politice. Nu principii politice fundamentale, dar nici măcar principii de tactică nu formau serioase bariere de despărţire dintre aceste grupări. Ele considerau în totalitate că postulatele programului de la 1881 trebuiau păstrate ca un minim de cereri legitime, la care românii transilvăneni aveau un drept incontestabil. Deosebirile începeau să se arate, când era vorba de mijloacele prin care se putea ajunge mai curând şi mai sigur la realizarea deziderateloor naţionale comune pasiviştilor, activiştilor, autonomiştilor, unioniştilor, moderaţilor şi ultraiştilor[117].

Gruparea dr.I.Raţiu, sprijinită de majoritatea aderenţilor Partidului Naţional Român, cerea strângerea rândurilor în jurul acestuia şi a programului din 1881, prin întărirea solidarităţii, susţinând că schimbarea tacticii să fie făcută de masele româneşti şi nu de fracţiunile politice. "Niciodată n-am avut mai mare lipsă de a ne strânge rândurile – mărturisea dr. Raţiu unui fruntaş al partidului în februarie 1897 – decât în aceste timpuri de grele încercări pentru neamul nostru. Faţă cu un duşman puternic, numai prin strângerea rândurilor noastre, numai punând cu toţii umăr la umăr şi luptând în concordia frăţească şi cu perseverenţă bărbătească, putem spera la izbânda cauzei noastre. Din acest punct de vedere trebe să reprobăm procederea acelora care prin faptele lor, vrând nevrând, cauzează dezbinări şi animozitate între fraţii de un sânge şi care sub acelaşi stindard naţional au luptat în toată viaţa lor şi pe toate terenurile vieţii sociale, pentru revendicarea drepturilor naţionale"[118].

---

[114] MNIT, nr. inv. M. 2507; M. 2530; Arhiva Mureşenilor Braşov, *Corespondenţă A.Frâncu*, nr. 3407; *Tribuna*, nr. 63, 19/31 martie 1897; I.Georgescu, *op.cit.*, p. 172.

[115] MNIT, nr. inv. M. 2545, M. 2552.

[116] Idem, nr. inv. M. 2581, M. 2582; N.Cordoş, *Plecarea lui Gaustav Augustini de la" Tribuna!"*, în ActaMN, XII (1975), p. 361-371.

[117] *Tribuna*, nr. 215, 257, 268, 270-271, 273-274, 277-279, 281/1897; Doctor Romanus, *Luptele românilor. Articoli istorico-politici*, Sibiu, 1898, p. 114-119.

[118] *Tribuna*, nr, 55, 69-72, 78/1897; MNIT, nr. inv. M 2548, M 2749/37.

Teodor Mihali îi sugerează încă la începutul anului 1897 lui I.Rațiu să manifeste mai puțină încredere față de gruparea bănățeană condusă de Al.Mocioni, să fie mai rezervat și față de celelalte nuanțe politice din partid. Îi cere ca *Tribuna* să manifeste mai mult tact în legătură cu căderea primului guvern condus de D.A.Sturdza. Dar odată cu revenirea acestuia în fruntea noului minister liberal, atacurile și comentariile în legătură cu gafele lui politice, ca om și nu ca șef de partid, au fost reluate, deși dr. I.Rațiu se manifestase că acceptă principiul așteptării timpului oportun care să rezolve situația.[119]

Dr. I.Rațiu și direcțiunea societății *Tipografia* vor întâmpina greutăți în asigurarea fondurilor pentru editarea ziarelor, la care se vor adăuga și conflictele interne din redacție, soldate cum am amintit cu plecarea unor ziariști de talent din Sibiu. De altfel, într-o scrisoare din București datată 19 august st. n. 1897, T.V.Păcățian îl avertiza pe I.Rațiu despre situația dezastruoasă a *Tribunei*, rugându-l ca în interesul cauzei și al lui personal, dacă dorea să salveze ziarul de la pierire, să schimbe conducerea lui și să nu uite "că sub ruinele ei se îngroapă și frumosul trecut de 50 de ani al d-voastră!"[120]

Gruparea dr. I.Rațiu nu considera pasivitatea față de alegerile parlamentare ca un "principiu de inactivitate" și în consecință va cere prin *Tribuna* să se înceapă o nouă serie de acțiuni sistematice, din care poporul român să-și arate necazurile, stările, dorințele și pretențiile sale spre binele cauzei naționale, pentru a scoate "și pe guvernul maghiar din rătăcirea în care se găsește, conștient ori inconștient."[121]

Într-un manuscris pregătit pentru a fi dat publicității, cu tilul *Partid și Comitet*, dr. I.Rațiu cere ca în fața prigonirilor zilnice și a evenimentelor politice din Austro-Ungaria, să se înceapă o luptă și mai intensă decât cea purtată până acum, pentru că este o luptă pentru existența întregului popor. Solicită concentrarea tuturor forțelor interne. "în deplină solidaritate până la izbânda dorită". Cere ca alegătorii români din Ungaria să găsească căile și mijloacele cele mai potrivite ca în locul Comitetului Central dizolvat și a cărui mandat a expirat, să-și aleagă conducători sau bărbați de încredere în jurul cărora să se grupeze foțele politice românești pentru ca lupta pentru existență să aibă putință de izbândă. Dezgustat uneori de mizeriile oamenilor și ale unor grupări politice, cum mărturisea dr. I.Rațiu lui T.Mihali și lui G.Pop de Băsești, declara descumpănit însă la 20 noiembrie 1897 "că așa nu mai merge ... Vină dlu Mocioni cu ai săi în locul nostru și conducă ei mai bine".[122]

Vechii tribuniști, grupați acuma în jurul noului ziar *Tribuna Poporului* înființat la Arad, doreau o nouă direcție care să schimbe programul partidului, ceea ce le-ar fi permis să intre în activitatea parlamentară și a obține o lege electorală europenească, îndulcind relațiile româno-maghiare. Ei erau pentru o altă organizare a partidului în situația politică schimbată și ivită în România, fără contribuția și consimțământul vechiului Comitet Central pe care-l doreau schimbat, țința lor fiind tot emanciparea națională, dar pe baze sigure și durabile[123].

Gruparea bănățeană din jurul *Dreptății* de la Timișoara, milita pentru armonie, concordie, solidaritate cu programul național, dar contra oricăror acțiuni radicale, pentru o moderație a luptelor naționale, menită a stăvili tentativele autorităților maghiare de a îngrădi mișcarea românilor. Solicitau în schimb acțiuni pe teren cultural și economic care să-i

---

[119] *Tribuna*, nr. 210, 23 septembrie/5 octombrie 1897; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. 288/1897; BCU Cluj-Napoca, mss. sertar 302/1, doc. 1, 3-5; T.P.Lungu, *op.cit.*, p. 231-233; [I.Scurtu], *Din trecut, pentru viitor. Repriviri politice recente*, Sibiu, 1899, p. 37-39.

[120] Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. 369, 372-374, 399/1897; MNIT, nr. inv. M. 2561, M. 2586/a, M. 2749/13; BCU Cluj-Napoca, mss. sertar 302/1, doc. 1, 3-5; *Tribuna*, nr 228, 14/26 octombrie 1897.

[121] *Tribuna*, nr 222, 246-248/1897.

[122] MNIT, nr. inv. M. 2749/8; BCU Cluj-Napoca, mss. 4055, *Corespondență G.Pop de Băsești*, vol. III, f. 34-35; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. 278/1897.

[123] *Tribuna Poporului*, nr. 32, 18 februarie/2 martie 1897; *Tribuna*, nr. 33, 12/24 februarie 1897; Ahiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V.Mangra*, doc. nr. 229; Doctor Romanus, *op.cit.*, p. 116; L.Botezan, N.Cordoș, *op.cit.*, p. 301-304; A.Bunea, *Apariția unui nou ziar românesc în monarhia habsburgică: "Tribuna Poporului" i din Arad*, în *Ziridava*, VII (1977), p. 141-151.

pregătească în aşteptarea unor vremuri mai bune, pentru a intra în luptă la momentul oportun, cu alţi sorţi de izbândă[124].

Gruparea din jurul *Gazetei Transilvaniei* remarca sciziunea vremelnică din partid prin inaugurarea activităţii grupării de la Arad, ce se mărginea pentru început numai la persoane şi ambiţii. Ea va constata de altfel şi dezorientarea grupării dr. I.Raţiu în apărarea cauzei naţionale, dar şi a celorlaţi bărbaţi politici români care stăteau "în amorţire", gazetiştii militând cu energie şi deplină încredere pentru închegarea forţelor.[125]

Anul 1897, va aduce şi încercări de împăcare, deoarece oprirea celor două conferinţe din 1896, va îndemna grupările din sânul partidului (în afara bănăţenilor), să se gândească la organizarea unor acţiuni sistematice care să constate un partid "tare şi nedivizat cum a fost odinioară". Pentru aplanarea crizei şi scoaterea cauzei naţionale din amorţeală, milita şi Bucureştiul, prin reprezentanţii *Ligii Culturale* şi ai celor două partide de guvernământ. Aurel C.Popovici, T.V.Păcăţian, I.Russu-Şirianu şi S.Perieţeanu-Buzău solicitau o întrevedere a lui I.Raţiu cu V.Lucaciu şi o a treia persoană nenominalizată undeva în România (I.Raţiu şi S.Perieţeanu-Buzău preferând Sinaia) sau la Arad. Întrevederea se pare că n-a avut loc, fiind trimişi totuşi la Arad şi Sibiu Ştefan Sihleanu şi Ionel Grădişteanu[126].

Merită de reprodus aici caracterizarea realistă a situaţiei existente în mişcarea naţională, pe care I.Russu-Şirianu i-o face lui S.Perieţeanu-Buzău la 4/16 mai 1897: "Oricât l-aţ întări pe Raţ, dându-i mijloace băneşti, el singur cu cei din jurul său nu va fce nimic, decât să cheltuiască banii pentru a susţine o foaie, pe care amiciii noştri au susţinut-o 8 ani de zile cu jertfe mari din punga lor. Şi nu ştiu zău, dacă ajutorul d-voastră, ar fi astfel răsplătit cu ceva. Eu socot că cu cârpituri de felul acesta nu mai e de dus, ci trebuie radical aranjate toate şi aşa cu toţi să fim la un loc, toţi într-o gândire: d-voastră dincolo şi noi aici!"[127]

Începutul îl vor face cei de la Arad care pentru data de 17/29 noiembrie 1897 pregătesc o adunare a alegătorilor români din statul ungar, de fapt o adunare care să se pronunţe pentru solidaritatea tuturor grupărilor Partidului Naţional Român în faţa atacurilor guvernamentale, care prin presa maghiară încerca să exploateze în folosul ei criza *Tribunei* şi a partidului, urmărind să izoleze pe conducătorii românilor de mase. Intensa corespondenţă a elitei româneşti şi întrevederile G.Pop de Băseşti, V.Lucaciu, V.Mangra şi I.Raţiu de la sfârşitul anului 1897, dar mai ales corespondenţa dintre avocatul Şt. Cicio Pop şi I.Raţiu prin care comunica preşedintelui că arădenii înclină spre înţelegere şi împăcare, este edificatoare în acest sens[128].

Trimiţându-i dr. I.Raţiu invitaţia de a fi prezent la Arad, Şt. Cicio Pop îi scria acestuia la 6 noiembrie 1897 următoarele: "Veniţi în sânul nostru, să ne vedeţi de aproape, şi viţi convinge, că nu suntem oameni răi" iar la 21 noiembrie că trebuie uitată discordia din ultimii ani, fiind convins că se vor înţelege "deoarece noi nu voim altceva, decât o luptă mai energică şi o mişcare, din care să resară din nou înaintea lumei culte solidaritatea întregului partid naţional." "Veniţi la adunare ca lumea să ne vadă iarăşi uniţi – scria V.Lucaciu lui G.Pop de Băseşti şi I.Raţiu (16-17 noiembrie 1897) – Al doilea meeting îl putem ţine peste o lună în Sibiu, al treilea la un scurt interval în Sălaj, apoi în Dej, Sătmar etc., cu participarea noastră a tuturor membrilor din Comitet, va să zică sub egida noastră." De altfel, *Tribuna* de la Sibiu remarca în editorialul *Acţiunea noastră*, fără îndoială o schimbare în tactica grupării

---

[124] *Dreptatea*, nr. 138, 142, 158/1896; nr. 105-106, 160, 164-165, 251-252, 266/1897; Doctor Romanus, *op.cit.*; R.Păiuşan, *op.cit.*, p. 378-382; *Tribuna*, nr. 144, 2/14 iulie 1896.

[125] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 1, 1/13 ianuarie 1898; BCU Cluj-Npaoca, *fond A.Frâncu*, mss. sertar 322/5.

[126] *Tribuna*, nr. 219, 229, 248, 258-259/1897; *Dreptatea*, nr. 251, 15/27 noiembrie 1897; MNIT, nr. inv. M. 2571; Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, doc 371/1897; Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V.Mangra*, doc. nr. 227; BAR, mss. S 25 (17-19)/CLXXI, S 63 (1)/ CLXX, Corespondenţa nr. 79511.

[127] BAR, mss. S 25 (18)/CLXXI.

[128] MNIT, nr. inv. M. 2547-M. 2548, M. 2560, M. 2565, M. 2567- M. 2568, M. 2568/a, M. 2576; BCU Cluj-Napoca, *Corespondenţă G.Pop de Băseşti*, vol.II, f. 71-72, 89-91; vol. III, f. 13-16; Idem, mss. sertar 241/1, doc. 31; L.Botezan, N.Cordoş, *op.cit.*, p. 307-320; *Roman R. Ciorogariu (1852-1936). Studii şi Documente*, Oradea, 1981, p. 413-415.

de la Arad, care de la "îndulcire" şi "rezerva binevoitoare", îndemna acuma la acțiuni fără rezerve.[129]

În fața acțiunilor de la Arad şi înainte de a se pronunța asupra lor, dr. I.Rațiu convoacă pentru 11 noiembrie 1897 la Cluj o consfătuire a grupării sale. Cei prezenți aici (I.Rațiu, G.Pop de Băseşti, T.Mihali şi D.Vaida) redactează şi multiplică cu semnăturile lor originale, o circulară ce va fi expediată a doua zi vechilor membrii ai Comitetului Central ales în 1892 şi celor cooptați ulterior[130]. Semnatarii circularei de la Cluj apreciau că în situația dată, era neîndoios ca interesele mari ale românilor să pretindă imperios şi grabnic o puternică acțiune național-politică. Erau însă de părere că aceste acțiuni ce urmau a se întreprinde, trebuiau să reprezinte voința generală a poporului român, legal reprezentată numai de Comitetul Central existent. Ei doreau şi voiau o sinceră împăcare, dar numai prin susținerea programului politic existent şi prin respectarea şi păstrarea actualei organizări politice a Partidului Național Român. În final, semnatarii circularei nu acceptă o astfel de acțiune a arădenilor şi nici participarea lor la adunarea din 17/29 noiembrie 1897, cerând tuturor membrilor conducerii partidului să răspundă imediat cu reîntoarcerea poştei, la adresa dr. I.Rațiu din Sibiu, dacă împărtăşesc sau nu părerea lor. Rezultatul urma să-l comunice convocatorilor de la Arad şi opiniei publice[131].

Corespondența purtată de dr. I.Rațiu cu G.Pop de Băseşti, G.Tripon, A.Suciu, D.Ciuta, N.Popovici, V.Ignat, Al.Filip, M.Veliciu şi cu ceilați membrii ai Comitetului Central care şi-au manifestat deschis (pro şi contra) participarea la proiectata acțiune a arădenilor din 17/29 noiembrie 1897, îl face pe preşedinte să-i răspundă la 14 noiembrie 1897 lui Şt.Cicio Pop. Dorința arătată de Şt.Cicio Pop de a începe cât mai curând o acțiune nouă în problema națională, mărturisea dr. I.Rațiu, "nu numai că o înțeleg dar o şi împărtăşesc şi adaug chiar că, cum e şi firesc la oameni care vor să lupte pentru aceeaşi cauză, gândurile noastre s-au întâlnit în această privință." Cerând seriozitate şi chibzuință lui Şt.Cicio Pop şi celorlați arădeni "pătrunşi numai şi numai de dorul unei mişcări energice şi cu desăvârşire solidare a tuturor membrilor partidului nostru național", le solicită în final să nu convoace adunarea (majoritatea din cei consultați fiind de această părere), cerându-le ca mişcarea să fie pornită, la înțelegere cu ei asupra modalităților de organizare, în cel mai scurt timp, dar de cei îndreptățiți, adică de conducerea partidului.[132]

Corespondența derulată între Şt.Cicio Pop şi I.Rațiu din lunile noiembrie-decembrie 1897, atestă că inteligența arădeană a fost de acord să amâne mitingul proiectat, trimițându-l la tratative pe V.Mangra. De altfel, dr. I.Rațiu îi va comunica lui Şt.Cicio Pop la 17 decembrie 1897 că: "zi şi noapte cuget la mijloacele prin care ne-am putea strânge rândurile şi cum am putea delătura neînțelegerile care mai există între noi şi cei grupați în jurul *Tribunei Poporului*. Sunt convins, că întâlnirea noastră ar avea rezultatul dorit ... să nu ne găsească anul viitoriu dezbinați."[133]

Pentru 4 decembrie 1897 dr. I.Rațiu convoacă la Sibiu şedința Comitetului Central pentru a discuta situația internă şi organizarea partidului, ca şi poziția lui față de noile măsuri guvernamentale, deoarece "e absolut de lipsă ca de nou să ne prezentăm în fața lumei, uniți şi întăriți, în rânduri cu adevărat strânse, spre manifestarea voinței poporului

---

[129] Biblioteca Astra Sibiu, *fond I.Rațiu*, cutia LX/41-42 (nr. inv. 4153-4154); *Tribuna*, nr. 246-247/189, BCU Cluj-Napoca, *Corespondență G.Pop de Băseşti* , vol.II, f. 71-71.

[130] Din totalul de 25 membrii ai Comitetului Central, 2 au decedat, 3 au emigrat în România, 8 s-au retras, rămânând 12, la care pe baza "concluselor" ulterioare s-au cooptat încă trei membrii noi, în deplin consens cu cel ales, ajungându-se la un total de 15 membrii. S-a abandonat asfel planul alegerii unui nou comitet care ar fi provocat noi certuri şi nici guvernul maghiar nu admitea o nouă conferință națională în acest sens (MNIT, nr. inv. M. 2749/8; I.Suciu, *Arădanii şi Partidul Național Român*, Arad, 1926, p.9-10.)

[131] MNIT, nr. inv. M. 2571-M. 2572, M. 2572/a; BCU Cluj-Napoca, mss. sertar 241/1, doc. 32.

[132] MNIT, nr. inv. M. 2547, M. 2548, M. 2560, M. 2565, M. 2567-M. 2568, M. 2568/a, M. 2569, M. 2571-M. 2572, M. 2572/a, M. 2573, M. 2576, M. 2686; BCU Cluj-Napoca, *Corespondență G.Pop de Băseşti*, vol. III, f. 32-37; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. 76/1897.

[133] Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, dosar 385-390/1897; BCU Cluj-Napoca, *Corespondență G.Pop de Băseşti*, vol. III, f. 13-16; BAR, mss. Coresp. nr. 79511; MNIT, nr. inv. M 2555; L.Botezan, N.Cordoş, *op.cit.*, p. 317-319.

român". În virtutea concluziei de la această întrunire şi ca urmare a înţelegerii grupării dr. I.Raţiu şi a celor din jurul *Tribunei Poporului*, acestea vor lansa convocatoare pentru ţinerea unor adunări publice, având ca obiectiv principal reanimarea vieţii politice şi protestul contra noului proiect de lege privind maghiarizarea numelor de localităţi. Ele urmau să aibă loc la Sibiu în 2/14 decembrie şi al Arad în 11/23 decembrie 1897, solicitându-se asemenea adunări protestatare şi în celelalte comitate sau cercuri electorale locuite de români. Deşi cele două adunări au fost oprite sub pretextul că au fost convocaţi numai românii, contrar legii naţionalităţilor din 1868, ceea ce nu erau şi nu le putem considera adunări populare ale tuturor naţionalităţilor, românii doritori de acţiune şi libertate au alergat din toate părţile să participe la ele, organizatorii manifestându-se în final numai prin publicarea unor declaraţii-protest sau rezoluţii ce purtau sute de subscrieri[134].

"Exclusivismul autocratic autoritar", cum scria V.Mangra lui G.Pop de Băseşti la 10 noiembrie 1897 după întâlnirea lui cu dr. I.Raţiu la Sibiu, se dovedea păgubitor cauzei naţionale, constituind se pare o cauză principală a imobilismului ce a cuprins bătrânii stegari ai Partidului Naţional Român după declanşarea crizei[135]. A nu întreprinde nici o acţiune politică până va decide Comitetul Central, echivala cu renunţarea la luptă. Împăcarea ar fi fost posibilă numai dacă ambele părţi ar fi înţeles să facă concesii reciproce. Atitudinea adoptată însă de liderii grupărilor de la Sibiu şi Arad, demonstra că posibilitatea de a se reface unitatea Comitetului memorandist era departe de a putea deveni realitate la sfârşitul anului 1897. Consecinţa acestor neîmpăcări, a perpetuării crizei în mişcarea naţională, va avea urmări şi asupra vieţii culturale a românilor din Transilvania şi Ungaria.

Guvernul lui Bánffy Dezső în politica lui de deznaţionalizare a popoarelor nemaghiare, va lua unele măsuri pentru a controla şi subordona învăţământul şcolilor confesionale, dar mai ales societăţile culturale româneşti. Confruntarea directă a *Astrei* din anii 1895-1897 cu autorităţile ungare care cereau schimbarea denumirii societăţii prin scoaterea din titulatură a cuvintelor "poporul român" şi "transilvan", pentru anularea caracterului naţional-politic, a dat câştig de cauză guvernului maghiar.

Adunarea generală a *Astrei* ce a avut loc la Sibiu în zilele de 10-11 martie 1897 pentru a se pronunţa asupra propunerilor guvernului, a votat cu 48 de voturi pentru şi 13 contra ştergerii cuvântului "transilvan" din titulatura *Astrei*, ea purtând pe viitor denumirea de *Asociaţiunea pentru literatura română şi pentru cultura poporului român.*

Prezent la adunarea *Astrei* de la Sibiu, dr. I.Raţiu a fost contra schimbării statutelor, considerând că schimbarea titlului este un lucru revoltător, iar ştergerea cuvântului transilvan ar însemna renunţarea la autonomia Transilvaniei şi implicit a recunoaşte uniunea ei cu Ungaria. La rândul său *Tribuna* alături de *Gazeta Transilvaniei* şi *Dreptatea*, vor aduce argumente istorice pentru a combate pretenţia autorităţilor de a se renunţa la cuvântul "transilvan". Lipsa unei unităţi de vederi în această problemă în rândurile conducerii *Astrei*, se explică şi prin criza Partidului Naţional Român din această perioadă[136].

Cu toate acestea *Tribuna* îndeamnă la începutul anului următor ca între toate grupările politice ale românilor transilvăneni şi a celor din România să se încerce unirea lor. Redacţia îndeamnă ca partidele politice din România să nu se mai acuze pe problema naţională, să se înţeleagă în interesul adevărat şi să se manifeste nu ca partide, "ci ca România, unită în gând şi în simţire şi cu încredere deplină în marele ei monarh, şi, în frunte cu el, în puterea ei şi în istorica ei menire". Dar gruparea de la Arad prin Eugen Brote, care-i

---

[134] *Tribuna*, nr. 261-269/1897; *Tribuna Poporului*, nr. 232-235, 270, 272, 275-276/1897; *Revista Orăştiei*, nr. 1, 1/13 ianuarie 1898; Arhivele Naţionale Bucureşti, *fond I.Raţiu*, dosar 77, 389/1897; Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V.Mangra*, doc. nr. 86, 95, 233, 235, 237; MNIT, nr. inv. M. 2554-M. 2555; L.Botezan, N.Cordoş, *op.cit.*, p. 319-324.

[135] BCU Cluj-Napoca, *Corespondenţă G.Pop de Băseşti*, vol. II, f. 89-91.

[136] *Tribuna*, nr. 46-47, 52/1897; L.Botezan, N.Cordoş, *Politica guvernului Bánffy în Transilvania din anii 1897-1898*, în AIIAC, XIV (1971), p. 180-181; E.Glodariu, *Un moment din viaţa Astrei: Modificarea statutelor (1897)*, în Acta MN, IX (1972), p. 277-287.

scria la 14/26 ianuarie 1898 lui Vasile Mangra, îl considera pe dr. I.Rațiu că "a dat destule dovezi despre neputința și incapabilitatea sa politică, încât să merite a fi lăsat în pace"[137].

Începutul anului 1898 aduce mari greutăți în asigurarea fondurilor băneşti pentru susținerea celor două ziare de la Sibiu, dr. I.Rațiu solicitând prin toate mijloacele abonamente din Transilvania, România și Bucovina care să salveze situația. Evenimentele ce se desfășurau în Austro-Ungaria, situația defavorabilă în care se găseau naționalitățile din Ungaria, scria Ioan Rațiu unui necunoscut din Bucovina, se impunea datoria de a continua lupta pentru revendicarea drepturilor naționale. Pentru susținerea acestei lupte dr. I.Rațiu conchidea că "ne trebuie ziare resolute, energice și mai presus de toate naționale, care fără șovăire să-și facă datorința în toate direcțiunile, având în vedere singur și exclusiv interesele neamului românesc".[138]

Corespondența intensă purtată în tot cursul anului 1898 dintre I.Rațiu și T.V.Păcățian este edificatoare în a observa starea preşedintelui, al grupării sale și a celor două ziare. T.V.Păcățian îi face observații critice la adresa redației *Tribunei* care este foarte slabă, la anturajul dr. Rațiu (E.Dăianu și I.Coroianu) ce-l va face să rămână singur, la imposibilitatea reușitei unor acțiuni, trimițându-i sugestii cu privire la relansarea activității Comitetului Central și a partidului. Dr. I.Rațiu îl recheamă pe T.V.Păcățian la *Tribuna*, deși nu-i poate asigura un salariu corespunzător, solitându-i să rămână în București, de unde să scrie câteva articole în care "de un lucru te rog să nu ataci niciodată nația ungurească, ci guvernul, să te uiți cu un ochiu și la legea criminală, căci nu mai putem suporta amendele băneşti". Dr. I.Rațiu se plânge de lipsa entuziasmului la "mulțimea cea învățată sau poate prea învățată", care să fie scoasă din amorțeală pentru a sprijini *Tribuna* ce se înglobează tot mai mult în datorii. Pentru salvarea cauzei naționale consideră că "noi trebuie să avem și să ne formăm bărbați cu caracter de fier", care să nu părăsească stindardul partidului, sărind de la o extremă la alta. Mărturisește că deși nu stă cu mâinile în sân, are multe de făcut și nu poate lucra precum ar dori, dispunând de puține puteri de muncă și mijloace financiare. Cu toate acestea, nu e disperat, dr. I.Rațiu sperând la vremuri mai bune pentru a-și face datoria, declarând că "voi sta până la fine la postul meu"[139].

Împlinindu-se în 3/15 mai 1898 o jumătate de veac de la măreața adunare de pe Câmpul Libertății de la Blaj, I.Rațiu, G.Pop de Băseşti, I.Coroianu, D.Vaida, T.Mihali, R.Patiția și D.Ciuta, lansează pentru toată suflarea românească la 28 aprilie /10 mai 1898, un *Apel pentru serbarea de 3/15 maiu*, care să celebreze solemn memoria celei mai mari și mai mărețe adunări a poporului român. Acestora li se adaugă și alți semnatari (Al.Filip, Z.Chirtop, G.Ilea, Al.Pop, B.Podoabă, I.Maniu, C.Maniu etc), care în ferma lor convingere că răspund unei dorințe generale reclamate de opinia publică și sentimentul obștesc al poporului român: "subscrișii convocăm prin aceasta, la Blaj, pe ziua de 3/15 mai 1898 o adunare publică de popor în scopul de a celebra în mod festiv memoria acestei epocale adunări a părinților și străbunilor noștri". Adunarea n-a avut loc, autoritățile guvernamentale interzicând la 29 aprilie/11 mai 1898 organizarea ei, ceea ce îl va face pe dr. I.Rațiu să publice în paginile *Tribunei* de la Sibiu, un articol de protest cu titlul *În fața forței*, în care ia poziție contra măsurilor abuzive luate de așa-zisul stat de drept cu pretenții de liberalism. Cei care s-au încumetat să fie totuși prezenți la Blaj în 3/15 mai (V.Lucaciu, I.Coroianu, Șt.C.Pop, G.Ilea, I.Maniu, C.Maniu, E.Dăianu etc.), vor trimite de aici telegrame de salutare către frații și binevoitorii cauzei românilor transilvăneni de la București, Paris și Roma[140].

Gruparea dr. I.Rațiu spera ca prin reușita acțiunilor de la 3/15 mai 1898 și înmulțirea numărului de abonamente la cele două ziare, fondurile băneşti să crească. În

---

[137] *Tribuna*, nr. 1, 1/13 ianuarie 1898; Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu, *fond V.Mangra*, doc. nr. 98.

[138] MNIT, nr. inv. M. 2550, M. 2584, M. 2749/19-20, 45; BCU Cluj-Napoca, mss. sertar 302/1, doc.2. Într-o corespondență-ciornă către V.Ignat, dr. I.Rațiu cerându-i abonamente pentru susținerea ziarelor de la Sibiu, îi declara că în caz contrar va fi nevoit să le sprijine cu averea lui "deși poate sunt mai sărac decât poate cei mai mulți fruntași din celelalte 23 de centre" (MNIT, nr. inv. M. 2749/19)

[139] Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. nr. 619/1897, 373-374/1898; BCU Cluj-Napoca, mss. sertar 302/2, doc. 1-7.

[140] *Tribuna*, nr. 91-93, 95-97/1898; MNIT, nr. inv. M. 2728.

realitate, abonamentele *Tribunei* au scăzut de la 1000 la începutul anului 1898 la 840 exemplare, iar cele ale *Foii Poporului* de la 2300 la 1600 numere, ceea ce punea în pericol existența ziarelor partidului. În această situație, dr. I.Rațiu va solicita sprijinul inteligenței românești pentru salvarea celor două ziare, lansând scrisori-apel amicilor de principii sau convocând ședința direcțiunii societății pe acțiuni *Tipografia*[141].

Cu toate strădaniile dr. I.Rațiu și a grupării sale ce aveau ca scop "apărarea intereselor naționale și promovarea binelui obștesc", toamna anului 1898 aduce vremurile cele mai grele în viața ziarelor de la Sibiu, președintele informându-și adepții că sistarea lor era iminentă. În această situație, el și tovarășii de drum își dădeau seama că vor trebui să se retragă și să dea locul lor altora mai norocoși, nu înainte de a avea loc o consultare a tuturor factorilor naționali din Transilvania și România[142].

Punându-se din nou problema reluării tratativelor încă din vara anului 1898 pentru realizarea unei păci cu cei de la Arad, vehiculându-se chiar și soluția fuzionării celor două *Tribune*, dr. I.Rațiu îi va scrie lui G.Pop de Băseşti la 7 septembrie 1898 că: "Eu din partemi îți declar sărbătorește că nu sunt în contra unei păci cinstite, și dacă nu aș putea primi condițiunile statorite de majoritatea celor competenți, sunt rezolut a mă retrage în opoziție, ci în pensiune fără pensiune – adecă la odihnă pe care în etatea mea, cred că o merit, lăsând terenul altor puteri mai tinere, și mai apte de a duce lupta mai departe. Chestiunea asta așteaptă rezolvare în cel mai scurt timp"[143].

Primind scrisoarea lui I.Rațiu, se pare că G.Pop de Băseşti i-a sugerat ca împreună să se retragă din fruntea Partidului Național Român, pentru a face loc altora mai potriviți conjuncturii politice defavorabile care a survenit după 1895. La propunerea de retragere a lui Băseşti, doctorul Rațiu va reveni din nou la 16 noiembrie 1898, formulând astfel răspunsul: "zici că suntem datori a întreprinde tot posibilul, sau să dăm locul altora. Sânt pe deplin de acord, dar când vom da locul altora, să o facem în deplină coînțelegere", asigurându-l că până atunci va încerca tot ce era omenește posibil pentru depășirea dificultăților morale și financiare[144].

Epuizându-li-se rezervele financiare și pentru a evita falimentul, dr. I.Rațiu și susținătorii săi au fost puși în situația de a opta: fie pentru sistarea celor două ziare, ceea ce echivala cu recunoașterea faptului că erau învinși și că trebuiau să se retragă din fruntea partidului; fie să se cramponeze de pozițiile de lideri ai Partidului Național Român și să recurgă la ajutorul bănesc al conservatorilor din România. Au ales cea de-a doua alternativă promisă de Virgil Arion în vara anului 1898 pe când se afla împreună cu dr. I.Rațiu în stațiunea balneară Reichenhall (26 iunie-3 august 1898)[145]. Până atunci, influența conservatorilor s-a limitat numai la presă, în sensul că *Tribuna* a preluat din ziarele conservatoare idei și articole cu caracter antiliberal.

Previziunea pe care o făcea dr. I.Rațiu în noiembrie 1894 în închisoarea de la Seghedin cu privire la schimbarea tacticii românilor transilvăneni în momentul venirii liberalilor la conducerea României se adeverea. "Reculul tactic" folosit în cele două guvernări liberale de Dimitrie A.Sturdza (4/16 octombrie 1895 – 21 noiembrie /3 decembrie 1896 și 31 martie/12 aprilie 1897 – 11/23 aprilie 1899) ce a adus prejudicii mișcării naționale din Transilvania, va angaja atacul concertat al Partidului Conservator din România cu cel al grupărilor dr. Ioan Rațiu, al bănățenilor lui Alexandru Mocioni și al gazetiștilor împotriva acestuia. Atacul început separat de conservatori încă din 1894, continuă în anii următori când majoritatea parlamentară național-liberală se alătură opoziției, combătând

---

[141] MNIT, nr. inv. M. 2583-M. 2584, M. 2749/19, 21; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. nr. 286/1898; L.Botezan, N.Cordoș, *Frământările din Partidul Național Român transilvănean în anul 1898*, în AIIAC, XVI (1973), p. 238-241.

[142] MNIT. nr. inv. M. 2749/19; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. nr. 279/1898.

[143] BCU Cluj-Napoca, mss. 4119, *Corespondență Fr.Hossu-Longin*, vol. III, f. 87-89; Idem, mss. sertar 302/1, doc. 2; MNIT, nr. inv. M. 2583; L.Botezan, N.Cordoș, *op.cit.*, p. 237-238.

[144] MNIT, nr. inv. M. 2749/62.

[145] *Tribuna*, nr. 135, 21 iunie/3 iulie 1898; MNIT, nr. inv. M. 2587; L.Botezan, N.Cordoș, *op.cit.*, p. 241-246.

intenția ca mișcarea românilor din Austro-Ungaria să fie condusă de grupul emigrat în România de sub influența lui D.A.Sturdza[146].

În ședința din 21 martie st.v. 1898 a dezbaterilor parlamentare, Barbu Ștefănescu Delavrancea, văzând miopia politică a lui D.A.Sturdza în problema națională, dezvăluie intențiile lui din 1894 când doritor de glorie face propunerea de emigrare a memorandiștilor condamnați. Barbu Ștefănescu Delavrancea aduce acuma în discuție discursul lui D.A.Sturdza de la Orfeu din 25 septembrie 1894 când el a declarat că reprezentanții țăranilor de peste Carpați au intrat în închisorile de la Seghedin și Vaț ademeniți și corupți de banii din București și Budapesta. Delavrancea va arăta că "fatala diplomație" a "samsarului cinstit" de la București, a dorit să impună Comitetului Central al Partidului Național Român din Transilvania și Ungaria o nouă conducere rezidentă în România și o nouă direcțiune (orientare) a *Tribunei*, pretinzând astfel dr. Rațiu care nu cedase teroarei ungurești, să se supună lui. Va încheia, prezentând răspunsul cunoscut al dr. Ioan Rațiu cu privire la hotărârea sa și a conducerii Partidului Național Român de a intra în închisoare, de ziua Înălțării Domnului a anului 1894. În cele din urmă discuțiile parlamentare din România din acest an, aprobă ca centrul de greutate al luptei naționale să rămână în Transilvania, așa cum de altfel declarase Barbu Ștefănescu Delavrancea și la 21 septembrie/3 octombrie 1897 la mitingul organizat în București de *Liga Culturală*, în apărarea românilor transilvăneni "că nimic neschimbându-se dincolo de Carpați, nimic nu se va schimba dincoace de Carpați"[147].

Corespondența dr. I.Rațiu cu Virgil Arion, prin intermediul "domniței" Zoe Arion din toamna anului 1898, ne dezvăluie intenția președintelui Partidului Național Român și a grupării sale care în schimbul unui ajutor bănesc substanțial ce să permită supraviețuirea ziarelor *Tribuna*, *Foaia Poporului* și autonomia mișcării lor, să cedeze conservatorilor "scrisoarea cea lungă" a lui D.A.Sturdza cu privire la emigrarea memorandiștilor după condamnarea lor în mai 1894[148]. "Ca să nu fiu rău înțeles – scria dr. Rațiu la 22 septembrie 1898 lui Zoe Arion – noi am hotărât, că ne învoim ca amicii noștri să folosească după cum vor afla cu cale scrisoarea cea lungă, dar suntem de părere că ar avea mai mare efect dacă am publica-o mai întâi noi cu mai multe observări"[149]. Și acest lucru se face în nr. 255 din 21 noiembrie/3 decembrie 1898 al *Tribunei*, publicându-se anterior și după apariția ei un studiu nesemnat cu titlul *Din trecut, pentru viitor. Repriviri politice recente*, menit a justifica publicarea scrisorii lui D.A.Sturdza și retipărit sub formă de broșură în anul 1899[150]. Scrisoarea originală va fi expediată lui Zoe Arion la 25 noiembrie st. v. 1898, punând definitiv capăt neutralității față de luptele politice din România, de care dr. I.Rațiu făcuse atâta caz în perioada anterioară, deși redacția *Tribunei* și gruparea sa nu va recunoaște orientarea lor proconservatoare[151].

La scrisoarea deschisă apărută în *Tribuna Poporului* din 5/17 decembrie 1898, cu titlul *Pentru domnul dr. I.Rațiu*, din partea unui fost membru al Comitetului Central al

---

[146] BAR, *Arh. V.Branișteț*, fond politice-publice, I. mss. 8, p. 33-35; Biblioteca Națională București, mss. nr. 7551; *Amestec regretabil*, în *Tribuna*, nr. 89, 25 aprilie/6 mai 1898; A.Bunea, *Parlamentul României și imigranții români din monarhia habsburgică (1892-1914)*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, series Historia, 1971, fasc. 2, p. 91-94; T.P.Lungu, *op.cit.*, p. 233-236; L.Botezan, N.Cordoș, *Din frământările Partidului Național Român transilvănean în anul 1897*, în AIIAC, XV (1972), p. 285-293; A.Bunea, *Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă Unirii Transilvaniei cu România (1892-1899)*, în ActaMN, VII (1970), p. 350-351.

[147] *Tribuna*, nr. 213/1897; nr. 68, 76-81/1898; T.Raicu, *op.cit.*, p. 37-39, 66-75; M.Vatavu, *Reflexe transilvane în opera și activitata lui Barbu Delavrancea*, în *Transilvania în istoria și conștiința românilor*, Iași, 1985, p. 81-91; B.Delavrancea, *Opere*, vol. VIII, București, 1971, p. 368-386; *LigaRromână*, nr. 38/28 septembrie 1897, p. 571-573.

[148] MNIT, nr. inv. M. 2587-M. 2588/a-d, M. 2749/a-d, M. 2749/30, 62; Arhivele Naționale București, *fond I.Rațiu*, doc. nr. 13-14/1898; L.Botezan, N.Cordoș, *Frământările din Partidul Național Român transilvănean în anul 1898*, în AIIAC, XVI (1973), p. 231-257; N.Cordoș, *Memorandiștii și problema emigrării politice*, în Studia Universitatis "Babeș-Bolyai", Historia, XXXIX (1994), nr. 1-2, p. 163-168.

[149] MNIT, nr, inv. M. 2588/b.

[150] *Tribuna*, nr. 251, 253-255, 257-258, 260-261, 263-264, 266-267, 272; T.Raicu, *op.cit.*, p. 37-39. Studiul aparține lui Ion Scurtu, vezi *Almahul scriitorilor de la noi*, Orăștie, 1911, p. 71.

[151] MNIT, nr. inv. M. 2588/d; *O greșeală regretabilă*, în *Tribuna*, nr. 269 din 9/21 decembrie 1898.

Partidului Național Român care formula reproşuri la adresa lui I.Rațiu şi I.Coroianu referitoare la atitudinea lor din perioada procesului memorandist şi a detenției de la Seghedin, dr. Rațiu a redactat o replică intitulată *Puncte de orientare*. Destinată să fie dată publicității, ea a fost concepută sub forma a 13 întrebări, care au fost adresate "fostului membru" de a răspunde dacă este de acord cu faptele lui D.A.Sturdza, având menirea de a justifica fapta bătrânului preşedinte în fața opiniei publice româneşti prin publicarea "scrisorii ispită"[152].

Punându-se astfel în poziția de a face jocul politic al conservatorilor prin pactul încheiat în toamna anului 1898 cu Virgil Arion, dr. I.Rațiu a comis exact aceeaşi geşeală pe care el o imputase grupării vechilor tribunişti. Pasul făcut de Rațiu şi aderenții săi a contribuit la accentuarea crizei şi polemicii din mişcarea națională într-un moment când evenimentele politice din Europa şi mai ales din Austo-Ungaria ar fi trebuit să îndemne la reflecții şi eforturi intense pentru refacerea unității şi disciplinei conducerii Partidului Național Român.

NICOLAE CORDOŞ

DEBATES INSIDE THE ROMANIAN NATIONAL PARTY FROM TRANSYLVANIA BETWEEN 1894/1898
(Abstract)

Shortly after the Congress of the Nationalities and the release of the "memorandists", inside the Central Committee of the R.N.P. started a time of debates and dissentions.

The crisis of the R.N.P. till 1905 was determined by complex internal and external causes. In our opinion the major cause was the existence inside the party dissimilar conceptions about the support lent assistance by the political parties from Bucharest.

In order to understand the events between 1894/1898 we analyzed the members of the R.N.P. call around the program Party since 1881, but separated in factions, groups or different newspapers, such as an expression of bourgeois democracy. We don't ignore the conflicts between generations and the debates linked by the future tactics and the strategy of the Party, the most important point being the taking again active political life.

[152] MNIT, nr. inv. M. 2749/7.

DESĂVÂRŞIREA UNITĂŢII NAŢIONALE ÎN TOAMNA ANULUI 1918 ŞI RELAŢIILE ROMÂNO-RUSO-UCRAINIENE

După unirea Basarabiei cu România, elementele antiromâneşti au încercat să destabilizeze provincia. Într-un *Buletin informativ* al marelui Cartier General Român se arată că "ofiţerii ruşi s-au constituit în bande şi jefuiesc populaţia". Lor li s-a alăturat nobilimea evreiască din Chişinău care a hotărât să discrediteze pe români prin orice mijloace[1]. Agitaţii antiromâneşti sunt semnalate şi în judeţul Hotin, unde adversarii românilor vehiculau ideea creării unei Republici a Hotinului a cărui preşedinte urma să fie desemnat un frate al lui Alexandru Nicolaevici Krupenski, declarând că ei nu voiesc să recunoască alipirea Basarabiei la România[2]. Ucraina sovietică dorea să-şi lărgească graniţele revendicând o parte din teritoriul judeţelor Hotin şi Cetatea Albă din Basarabia dar şi din Bucovina cu oraşele Cernăuţi, Siret şi Storojinet. În schimb, soarta ucrainienilor din Ungaria nord-estică fusese hotărâtă prin Pactul de la Philadelphia, pe care T. G. Masaryk îl încheiase încă în iulie 1918 cu dr. Zetkowici, reprezantantul ruşilor din Ungaria, prin care Rusia Subcarpatică consimţi la unirea ei cu cu Republica Cehoslovacă în schimbul unei autonomii locale[3].

Propaganda bolşevică în Basarabia era la rândul ei foarte activă. Organele româneşti au depistat pe consilierul agricol Ivanovici, socialist revoluţionar, care a lansat o serie de proclamaţii cu conţinut antiromânesc întitulate *Basarabscaia zavsca* adresate ţăranilor şi muncitorilor. Documentele arată că guvernul român este duşmanul ţărănimii şi că în curând Basarabia va fi realipită la Rusia[4]. În comuna Camenetz-Podolsch a fost semnalată prezenţa mai multor bolşevici care în mod regulat trec la români "şi caută contact cu soldaţii noştrii spre a propaga bolşevismul şi în armata română apoi, preoţii de la Biserica Sobor din Soroca fac drumuri dese în Ucraina, mergând la Moghilev de unde aduc ziare, manifeste, răspândesc ştiri tendenţioase în rândurile populaţiei româneşti, zvonuri false"[5]. De asemenea în Odessa, renumit centru antiromânesc s-a format la începutul lunii noiembrie 1918 o societate de foşti ofiţeri ruşi şi funcţionari care – potrivit documentelor vremii lucrează la încorporarea Basarbiei la Rusia[6].

Pentru a face faţă acestor acţiuni destabilizatoare organele contrainformative române şi-au perfecţionat metodele de lucru. Încă din 1917 îşi desfăşura activitatea un serviciu de siguranţă al Deltei condus de Mihail Moruzov. Acesta a reuşit să scoată din mâinile bolşevicilor în martie 1918 pe colonelul Dragu şi căpitanul Oprişănescu arestaţi la Ismail şi să ofere informaţii Serviciului de Siguranţă al Corpului 6 Armată[7]. Concomitent s-a trecut la organizarea riguroasă a Basarabiei. Regele Ferdinand a instituit prin decret regal

---

[1] Arh. Naţ. Buc, fond P. C. M, dosar 19/1918, f. 12-13.
[2] *Ibidem*.
[3] Cf. Ion Nistor, *Cehoslovacii şi românii*, în *Codrul Cosminului*, VI, 1929-1930, Cernăuţi, 1930, p. 139.
[4] Arh. Naţ. Buc, fond P. C. M, dosar 19/1918, f. 52.
[5] *Ibidem*, f. 23.
[6] *Ibidem*, f. 56.
[7] Cristian Troncotă, *Mihail Moruzov şi Serviciul Secret de Informaţii al Armatei Române*, Bucureşti, 1997, p. 243-244.

Consiliul de Directori în fruntea căruia a fost numit dr. P. Cazacu, în timp ce Ion Costin, N. N. Codreanu, Gh. Grosu, Ştefan Ciobanu, Vlad Chiorescu, Emanoil Catelli, Iancu Gherman erau membri. Preşedintele urma să depună jurământul de credinţă în faţa ministrului de interne, iar ceilalţi membri ai consiliului prezentau acest legământ înaintea preşedintelui noului organism[8]. Prin jurnalul Consiliului de Miniştri din 13 iunie 1918 s-a hotărât numirea unui Comisar General al Basarabiei, care avea rolul să "coordoneze lucrările şi să armonizeze raporturile între autorităţile civile şi organele militare, în tot ce se referă la reorganizarea Basarabiei şi la aplicarea măsurilor administrative". În această funcţie a fost numit generalul de corp de armată Arthur Văitoianu[9].

Noul comisar lucra în strânsă colaborare cu consiliul de Directori care constituia de fapt conducerea civilă. Consiliul servea drept legătură între organele de stat ale ţării cu Basarabia. "El va fi în principal consultat în toate problemele care cer să fie rezolvate pe cale de decrete în aşteptarea unei lucrări legislative"[10].

Pentru întărirea ordinii şi liniştii interne în Basarabia, decretul privind organizarea jandarmeriei emis în timpul guvernului Marghiloman prevedea organizarea unei brigăzi speciale; a treia existenţă în ţară având sediul (inspectoratul) la Chişinău[11].

Concomitent a fost intensificată propaganda românească. Un rol important a avut în această direcţie Onisifor Ghibu, conducătorul cotidianului "România Nouă", care apare la Chişinău. El s-a preocupat în special de răspândirea publicaţiei în fruntea căreia se afla printre ostaşi, intelectuali. La 12 iunie 1918, Ghibu a expediat un mesaj comandantului Corpului V Armată cu sediul în Chişinău, generalul Istrati, prin care solicita sprijinul necesar răspândirii ziarului în rândurile ostaşilor români din Basarabia. Ghibu îşi justifica cererea prin faptul că "în Basarabia atât de copleşită de influenţa rusească, cred că ar fi un bun mijloc de propagandă şi în mîinile armatei noastre de aici, chemată a lucra pe toate terenele pentru întărirea vieţii româneşti"[12]. La 14 iunie 1918, O. Ghibu se adresează directorului învăţământului din Basarabia în vederea aprobării răspândirii gazetei "România Nouă" în rândurile învăţătorilor şi profesorilor. Având în vedere situaţia grea a slujitorilor şcolii, el propunea ca începând cu ziua de 15 iunie 1918 să fie trimisă tuturor învăţătorilor din 1700 exemplare, dar era să fie subvenţionată de Ministerul cultelor şi instrucţiunii[13]. O. Ghibu a demarat acţiunea expediind cele 1700 exemplare promise învăţătorilor basarabeni "pentru a-i obişnui încetul cu încetul cu cartea românească", însă cerea sprijin financiar din partea autorităţilor într-o scrisoare expediată lui Ion Inculeţ în vara anului 1918. Autorul mesajului se plângea însă că "cei mai mulţi cititori nu plătesc abonamentul, iar gazeta este adusă în mari greutăţi financiare"[14].

În vara 1918, Antanta a obţinut victorii decisive pe frontul de vest împotriva Puterilor Centrale, profitând de criza economică, socială şi politică, care cuprinsese forţele quadruplei alianţe. Din aceste motive, statele care făceau parte din Tripla Alianţă au capitulat rând pe rând. Astfel la 16/29 septembrie 1918, Bulgaria a depus armele, fiind prima ţară din blocul puterilor aliate Grmaniei care a renunţat la luptă. Ea a semnat armistiţiul cu Antanta la Salonic. Izolată, Turcia a fost nevoită să facă acelaşi lucru la 17/30 octombrie 1918, iscălind un document similar cu Anglia în portul Mudros din insula Lesbos.

[8] Arh. Naţ. Buc, fond P. C. M, dosar 30/1918, f. 14.
[9] *Ibidem*, f. 8.
[10] *Ibidem*, f. 13.
[11] Cf. C. I. Stan, *Politica internă a guvernului condus de Alexandru Marghiloman (martie–octombrie 1918)*, în *Musaios*, V/1999, p. 298.
[12] *Onisifor Ghibu în corespondenţă*, vol. I, ediţie de Mihai O. Ghibu, Bucureşti, 1998, p. 353.
[13] *Ibidem*, p. 168-169.
[14] *Ibidem*, p. 267.

Austro-Ungaria acceptă şi ea armistiţiul de la Padova (Villa Giusti) semnat la 3 noiembrie 1918[15].

În aceste condiţii favorabile, aliaţii şi-au îndreptat atenţia spre Balcani unde Serbia şi România se aflau sub dominaţia Puterilor Centrale. La 5 octombrie 1918, generalul Franchet d'Experey a întocmit un plan de operaţiuni militare în regiune. Obiectivul principal era eliberarea Serbiei şi sprijinirea României pentru înlăturarea ocupaţiei străine, apoi se avea în vedere deblocarea Dardanelor, precum şi organizarea de acţiuni energice împotriva forţelor autriece din Albania. Pentru frontul sârb au fost repartizate 17 divizii[16].

În România, unităţile aliate aveau în frunte pe generalul Berthelot. El şi-a instalat la început comandamentul la Giurgiu fiind primit cu mare entuziasm pe populaţia oraşului. La 21 noiembrie (stil nou) 1918, marele Cartier General Român expedia raportul nr. 64 prin care informa preşedinţia Consiliului de Miniştri că în portul dunărean, generalul C. Prezan a avut o întrevedere cu generalul Berthelot care i-a solicitat să-i pună la dispoziţie nu mai puţin de 16 regimente de infanterie "pentru operaţiile ce intenţionează a le executa în Rusia". Dintre acestea şase "sunt cerute imediat de generalul francez"[17]. În şedinţa sa din 26 noiembrie 1918, Consiliul de Miniştri a aprobat cerera generalului Berthelot privind colaborarea trupelor române cu cele aliate. Modalităţile privind participarea unităţilor noastre urmau să fie stabilite de reprezentanţii armatei franceze cu Ministerul de Război[18].

Ulterior însă s-a renunţat la această colaborare. Generalul Berthelot s-a preocupat mai ales, de situaţia din Balcani unde situaţia era deosebit de complexă. Popoarele asuprite din dubla monarhie erau hotărâte să înlăture jugul secular al dominaţiei habsburgice.

La rândul său, încercând să se salveze ce se mai putea salva, împăratul Carol a lansat un manifest întitulat *Către popoarele mele credincioase*. Documentul propunea restructurarea monarhiei bicefale în şase state independente. Românii din Transilvania intrau în componenţa Ungariei, iar cei din Bucovina erau încorporaţi în statul ucrainean. Soluţia nu era deci viabilă, manifestul grăbind practic disoluţia imperiului austro-ungar.

Românii aflaţi în Rusia nu considerau nici ei de durată noul stat austro-ungar, conştienţi fiind că dorinţa lor de libertate şi a celorlalte minorităţi naţioale era prea mare. Popoarele asuprite îşi strângeau rândurile. Voluntarii români din Rusia au atras pe cehii şi slovacii aflaţi aici. Consiliul Naţional Român a adresat, de altfel, o telegramă organului similar ceh prin care "declară separate de Austro-Ungaria, părţile româneşti ale Transilvaniei, Banatului, Crişanei, Maramureşului şi Bucovinei, teritorii care formează acum cu România un stat unic, liber şi independent"[19]. Dornici să contribuie la întregirea naţională luptând pe fronturile de luptă din vestul Europei, ofiţerii români aflaţi la Vladivostok, în îndepărtata Siberie doreau portivit unui scurt raport din 13/26 septembrie 1918, întocmit de liderii acestora să formeze "o nouă armată română de voluntari dintre prizonierii români din Siberia şi Rusia ca un corp independent sub protecţia aliaţilor". Această poziţie se baza pe existenţa aici a aproximativ 30-40.000 de ostaşi români. Până la finele lunii septembrie 1918, peste 1.000 de oameni s-au alăturat armatelor cehe, care se

[15] Marechal Foch, *Memoires pour servir a l'histoire de la guerre*, vol. II, Paris, 1932, p. 226-268; Georges Suarez, *Briand. Sa vie, son oeuvre avec son journal et des nombeaux documents inedits*, vol. IV, (1916-1918), Paris, 1940, p. 378-383; Mircea N. Popa, Lucia Popa ş. a., *Primul război mondial. Texte şi documente*, Bucureşti, 1981, p. 407-417; Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914-1918*, Bucureşti, 1979, p. 440.

[16] Arh. Naţ. Buc, Colecţia microfilme Franţa, rola 179, c. 363-370; Comte du Saint Aulaire, *Confession d'un vieux diplomat*, Paris, 1953, p. 472-473.

[17] Arh. Naţ. Buc, fond P. C. M, dosar 16/1918, f. 1.

[18] *Ibidem*, f. 2; Vezi detalii la: C. I. Stan, *Generalul Henri M. Berthelot şi armatele aliate de la Dunăre (1918-1919)*, în *Anuar de ştiinţe istorice*, Ploieşti, IX/1997, p. 251-257.

[19] *1918 la români...*, vol. II. p. 1202, doc. 394.

îndreptau spre fronturile aliaților[20]. La 16/29 octombrie 1918, cele trei garnizoane de voluntari români din Celiabinsk Kurgan şi Petropavlovsk au proclamat eliberarea provinciilor româneşti din cadrul monarhiei dualiste şi alipirea lor la România, fapt adus la cunoşinţa guvernului de la Iaşi, preşedintelui S.U.A. şi Consiliului Naţional al Unităţii Române creat în Paris la 20 septembrie / 3 octombrie, sub preşedinţia lui Take Ionescu. În telegrama adresată şefului executivului american se afirma că voluntarii români din Rusia au declarat la 16/29 octombrie că "vechile teritorii româneşti, Transilvania, Banatul, Maramureşul şi Bucovina erau detaşate de Austro-Ungaria şi alipite la România, cu care de aici înainte vor forma un stat unitar, iar locuitorii lor se vor considera supuşi al României Mari"[21]. Această proclamaţie a avut un efect deosebit asupra românilor aflaţi în capitala Franţei. Preşedintele Consiliului Naţional al Unităţii Române a răspuns prin cuvinte entuziaste, arătând că telegrama voluntarilor ardeleni i-a fost de cel mai mare folos în eforturile pe care Consiliul Naţional le face lângă aliaţi pentru recunoaşterea reîntregirii neamului românesc[22].

Hotărârea lor era întărită şi de faptul că autorităţile austro-ungare, care în anii 1917-1918 au început să primească informaţii despre constituirea unităţilor de voluntari au luat o serie de măsuri pentru urmărirea şi prinderea dezertorilor. Prefectul comitatului Hunedoara, de pildă, a dispus efectuarea unor anchete referitoare la prizonierii români din Rusia care s-au înrolat ca voluntari[23]. De asemenea, căpitanul de poliţie de graniţă din Braşov într-o adresă expediată împuternicitului guvernului ungur cu sediul la Târgu Mureş, preciza: "Vă propun să dispuneţi ca toţi subprefecţii din teritoriul Dvs. Să procedeze la o revizie amănunţită a acestor liste de ajutoare şi să sistaţi ajutoarele de război pentru cei care au intrat în serviciul inamicului"[24].

Cu toate măsurile întreprinse de autorităţi, mişcarea de eliberare naţională a românilor transilvăneni, bănăţeni şi bucovineni se intensifică.

La 11/24 octombrie 1918 s-a hotărât la Cenăuţi editarea primului numărr al gazetei "Glasul Bucovinei", de o pleiadă de intelecuali bucovineni în frunte cu profesorul universitar Sextil Puşcariu. Cu acest prilej a fost elaborată o declaraţie program care precizează între altele: "Pretindem că împreună cu fraţii noştri din Transilvania şi Ungaria, cu care ne găsim în aceeaşi situaţie, să ne plămădim viitorul, care ne convine nouă în cadrul românismului"[25]. Primul număr al acestei publicaţii a fost scos de sub tipar la 22 octombrie / 4 noiembrie 1918. Articolul program se întitula în mod semnificativ *Ce vrem*, fiind o adevărată declaraţie de independenţă a românilor din Bucovina: "Vrem să rămânem români pe pământul nostru strămoşesc să să ne ocârmuim, precum o cer interesele noatre româneşti. *Nu mai vrem* să cerem la nimeni drepturile ce ni se cuvin". Documentul solicita unirea neîntârziată cu România, în pofida oricăror greutăţi şi sacrificii care s-ar ivi, căci se declară cu tărie: "De ceea ce după drept vi se cade, acum când zorile dreptăţii au răsărit

[20] Arh. Naţ. Buc, fond V. Stoica, I, dosar 35/1918, f. 8.
[21] Voicu Niţescu, *Douăzeci de luni în Rusia şi Siberia*, vol. III, Bucureşti, 1932, p. 120.
[22] *Ibidem*; C. I. Stan, *Contribuţii ale românilor aflaţi peste hotare la înfăptuirea idealului naţional în toamna anului 1918*, în *AMN*, XII/1988, p. 625.
[23] Arh. Naţ. Deva, fond Prefectura Comitatului Hunedoara, dosar 177/1918, f. 7-8, 16-17, 23.
[24] *Ibidem*, f. 28; cf. Ioan I. Şerban, *Românii în armata austro-ungară în anii primului război mondial*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Historica, nr. 2-3/1998-1999, p. 213. Din totalul celor cca. 651.000 de români care au participat la război în cadrul armatei austro-ungare peste 120.000 au fost făcuţi prizonieri în Rusia şi mai bine de 20.000 în Italia (vezi Vasile Dudaş, *Voluntarii Marii Uniri*, Timişoara, 1996, p. 35-36.)
[25] Stelian Neagoe (editor), *Bătălia pentru Bucovina*, Timişoara, 1992, p. 89.

pretutindeni, o vom cere neînfricaţi şi nu există jertfe care să nu aducem cu drag pentru împlinirea idealului nostru"[26].

La 14/27 octombrie a fost convocată la Cernăuţi o Adunare Naţională de către Consiliul Naţional Român din Austria alcătuit din deputaţii români din Parlamentul vienez. Pe lângă membrii acestui organism au participat primari din localităţile Ţării de Sus a Moldovei, intelectuali. Cu toţii s-au întrunit în Sala Mare a Palatului Naţional din Cernăuţi unde s-au pus bazele Adunării Constituante. Adunarea a hotărât în unanimitate votarea unei moţiuni care stabileşte "Unirea Bucovinei integrale cu celelalte ţări româneşti într-un stat naţional independent şi va purcede spre acest scop în deplină solidaritate cu românii din Trannsilvania şi Ungaria". Tot acum "spre a conduce poporul român din Bucovina şi a-i apăra drepturile şi spre a stabili o legătură strânsă între toţi românii, Constituanta instituie un Consiliu Naţional alcătuit din 50 de membrii". Potrivit moţiunii, acest organism "ne va reprezenta, prin mandatari şi la Conferinţa de Pace", fiind singurul organ reprezentativ al românilor bucovineni întrucât "în afară de el nu recunoaştem nimănui dreptul de a hotărî sau trata asupra poporului român din Bucovina". Constituanta respinge, de asemenea, orice încercare care ar ţinti la ştirbirea Bucovinei, doreşte însă să se înţeleagă cu popoarele conlocuitoare[27].

Consiliul Naţional ales de constituantă avea un comitet executiv format din Iancu Flondor – preşedinte, Dorimedant Popovici, Sextil Puşcariu – vicepreşedinţi, Vasile Bodnărescu, Radu Sbiera şi Laurenţiu Tomoiaga – secretari, Gheorghe Băncescul – casier.

Intensificarea luptei românilor bucovineni pentru autodeterminare se desfăşura pe fondul preocupărilor autorităţilor austro-ungare de a ceda Bucovina şi Galiţia răsăriteană, Ucraina în schimbul a un milion de puduri (16.380 tone) grâu de care dubla monarhie avea mare nevoie. Acest târg oneros convenit încă din timpul tratativelor de pace de la Brest–Litovsk urma să se încheie în detrimentul poporului român.

În baza manifestului împăratului Carol, Consiliul Naţional Ucrainian a convocat imediat la Lvov, adunarea Naţională Constituantă pe 18 octombrie 1918 sub preşedinţia deputatului Petrusevici. A doua zi a fost proclamată independenţa teritoriului ucrainian din Austro-Ungaria. În aceeaşi zi, renegatul Nicolae Wassil Wilhelm de Cernăuţi a salutat hotărârea Constituantei ucrainiene privitoare la crearea noului stat ucrainian, care să cuprindă în graniţele sale Galiţia orientală, Bucovina de Nord-Vest cu oraşele Cernăuţi, Storojinet şi Siret, precum şi Rusia subcarpatică din nordul Ungariei[28]. Comentând poziţia Constituantei de la Liov reputatul istoric şi patriot bucovinean Ion Nistor scria peste un deceniu şi jumătate următoarele: "Revendicările ucrainiene cu privire la Bucovina cu oraşele Cernăuţi, capitala provinciei, cu sediul mitropoliei ortodoxe române şi cu înaltul său aşezământ de învăţătură care este universitatea, cu Siretul, fosta capitală a Moldovei lui Sas Vodă şi cu Storojinetul erau provocaţiuni directe la adresa românilor, care nu puteau să nu reacţioneze cu toată energia contra unor încălcări teritoriale de acest fel"[29].

La 22 octombrie, deputatul român C. Isopescu Grecu declara în parlamentul de la Viena că popoarele au dreptul la autodeterminare al românilor de a se alipi la patria mamă: "Noi suntem cinstiţi şi insistăm asupra dreptului nostru firesc la autodeteminare şi independenţă(...). Românii doresc unirea într-un stat al tuturor provinciilor româneşti din

[26] *Ce vrem*, în *Glasul Bucovinei*, I, nr. 1 din 22 octombrie 1918; Sextil Puşcariu, *Memorii*, ediţie de Magdalena Vulpe şi Ioan Bulei, Bucureşti, 1975, p. 322-323.

[27] *1918 la români...*, vol. II, p. 1176-1177, doc. 381; Arcadie Popovici, *Cincisprezece ani de la unirea Bucovinei. Constituanta din 27 octombrie 1918*, Cernăuţi, 1933, passim.

[28] Ion. I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, ediţie de S. Neagoe, Bucureşti, 1991, p. 378-379; Teodor Bălan, *Bucovina în războiul mondial*, în *Codrul cosminului*, VI/1919-1930, p. 90 s. q.

[29] I. I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, ediţie de Ştefan Purici, Rădăuţi, 1997, p. 206.

Austria şi Ungaria"[30]. La rândul său, deputatul socialist român George Grigorovici arăta în cuvântarea sa că "Unirea românilor este un ideal, o ţintă pe care românii vor urmări-o totdeauna în orice împrejurări, ori şi cum ar fi rezolvată soarta lor"[31]. În numele germanilor din Bucovina, dr. Keschmann declara în Parlamentul de la Viena, că aceştia doresc să împartă soarta românilor, voiesc unirea Bucovinei cu România[32]. În schimb, deputatul ucrainian N. Vasilko a cerut împărţirea Bucovinei înte români şi ucrainieni, pretinzând că ucrainienii vor discuta cu românii în spiritul dreptului internaţional[33]. Comitetul ţinutal ucrainian a încercat să convoace o vece ţinutală lărgită, dar guvernatorul regiunei contele Etzdorf nu a fost de acord deoarece astfel românii vor fi provocaţi, accentuând-se disensiunile între partea ucraineană şi cea română. Totuşi, ca urmare a destrămării dublei monarhii, ucrainienii au luat puterea în mâinile lor la Lvov. În felul acesta, Statul Vest-Ucrainian s-a transformat într-unul independent.

Profitând de confuzia existentă de destrămarea autorităţilor austro-ungare inclusiv a armatei[34] militarii ucrainieni au ocupat cazărmile din Cernăuţi. Ei au provocat mai multe incidente în noaptea de 2/3 noiembrie 1918. C. Kiriţescu prezintă acţiunile destabilizatoare ale ucrainienilor subliniind că ei "devastează depozitele militare şi iau echipamente, arme şi muniţii. Excese antisemite încep să se producă prin sate. Contele Etzdorf aduce la cunoştinţa lui Flondor că ucrainienii reclamă pentru ei dreptul să guverneze partea de nord a ţării până la Prut, lăsând românilor partea de sud până la Siret, ţinutul mijlociu, dintre Siret şi Prut, să fie considerat, până la delimitarea definitivă ca un fel de *condominium*"[35].

Pentru a reinstaura ordinea internă, guvernatorul Etzdorf s-a întâlnit cu deputaţii români şi reprezentanţii ucrainienilor din Bucovina. Delegaţii români G. A. Hurmuzachi şi G. Grigorovici au susţinut punctul de vedere că guvernatorul are obligaţia să-şi exercite puterea cu un consiliu provizoriu alcătuit din reprezentanţi ai tuturor naţionalităţilor. Această formă de conducere era valabilă până la încheierea păcii generale. Delegaţii ucrainieni nu au împărtăşit poziţia realistă şi nici A. Onciul, care dorea să preia puterea alături de ucrainieni[36]. A doua zi, de altfel a fost convocată la Cernăuţi, Vecea Populară ucraineană. În hotărârea din 3 noiembrie 1918 a acestui organism se exprima dorinţa tuturor ucrainienilor de a forma un singur stat: "Vecea doreşte alipirea părţii austriece a pământului ucrainian la Ucraina"[37].

În aceste condiţii la 4 noiembrie 1918, Iancu Flondor a avut o întâlnire cu contele Etzdorf, protestând şi Ucraina privitoare la împărţirea Bucovinei. Preşedintele Consiliului Naţional Român din Bucovina a declarat că românii bucovineni vor acţiona mai departe potrivit hotărârilor luate de Constituanta din 27 octombrie 1918[38].

Concomitent, conducătorii luptei naţionale s-au preocupat şi de întărirea propagandei româneşti pe plaiurile bucovinene. În acest sens a fost elaborat un statut pentru organizarea serviciului *de propagandă naţională în Bucovina*. Potrivit documentului în Cernăuţi s-a instituit un serviciu central de propagandă care depindea de Consiliul de

[30] *Convorbiri literare*, an 57, februarie 1925, p. 144 s. q.
[31] Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei cu România 28 noiembrie 1918. Studii şi documente*, Bucureşti, 1918, p. 30.
[32] T. Bălan, *op. cit.*, p. 91; vezi şi Radu Economu, *Unirea Bucovinei 1918*, Bucureşti, 1994, p. 4-5.
[33] *Ibidem*; Serghei Hacman, Vladimir Fisanov, *Bucovina la sfârşitul primului război mondial*, în *AMP*, XXII/1998, p. 607.
[34] Oszkár Jászi, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, The University of Chicago Press, 1966, p. 145 s. q.
[35] C. Kiriţescu, *Istoria Războiului pentru întregirea României 1916-1919I*, vol. III, ed. a II-a, Bucureşti, f.a, p. 352.
[36] R. Economu, *op. cit.*, p. 12-13.
[37] Cf. S. Hacman, V. Fisanov, *op. cit.*, p. 611.
[38] Cf. Ioan V. Cocuz, *Viaţa politică din Bucovina în preajma Unirii din 1918*, în *SAI*, vol. XLVII-XLVIII/1984, p. 104.

Miniştri al României. El va fi condus de un director, un subdirector, un secretar şi un casier. Noul organism va avea filiale în fiecare judeţ. În acest serviciu vor fi primiţi români bucovineni, refugiaţi care au fost mobilizaţi ca ostaşi sau n-au luat parte activă la propaganda naţională pentru dezrobire în cursul războiului. Scopul acestui serviciu este: a) lămurirea populaţiei bucovinene asupra îndreptăţirii şi necesităţii unirii Bucovinei cu toate ţările româneşti; b) combaterea oricărei propagandei potrivnice idealului naţional; c) sfătuirea şi ajutorarea în orice împrejurare a populaţiei.

Mijloacele de propagandă vor fi multiple: prin viu grai, prin adunări, mitinguri, conferinţe; în scris prin presă, broşuri. În acest scop se impune îmbinrea unui ziar zilnic, "redactat pe înţelesul mulţimii"[39].

În adevăr, ziarele au început să apară şi să susţină cauza naţională. Unul dintre acestea, gazeta "Viaţa Nouă" care era scos la Suceava scria în acele zile fierbinţi fraze mobilizatoare: "Alături de ei (românii din România liberă şi Transilvania n.n.), ne e şi locul nostru. Soarte ne cheamă ca împreună cu ei să începem o nouă viaţă naţională închegând una şi aceeaşi individualitate de stat naţional şi independent"[40].

Activitatea de propagandă era cu atât mai necesară cu cât la 5/18 noiembrie 1918, contele Etzdorf a trecut administraţia Bucovinei asupra românului Aurel Onciu şi ucrainianului Omelian Popovici. I. Flondor, menţiona un contemporan, a protestat cu vehemenţă declarând că A.Onciu "nu face parte din Consiliul Naţional şi de aceea nici nu se supune hotărârilor luate de Adunarea din 27 octombrie[41]. Numirea sa nu este întâmplătoare. Se urmărea ca noua conducere să fie credibilă în faţa Antantei şi, totodată, se rezolvau şi pretenţiile ucrainiene.

A. Onciu a rămas însă credincios principiilor sale politice şi după înfăptuirea marii uniri. Într-o scrisoare adresată la 9 decembrie 1918 lui Iancu Flondor, el declara: "Acum Austria este moartă şi cu ea a murit şi politica mea. Orice reînviere este exclusă şi a mă schimba la faţă nu mă lasă firea mea". Având în vedere eşecul principiilor sale, Onciu îşi exprima în scrisoarea menţionată hotărârea de a se retrage "cu totul din politică", mai ales că scopul final al oricărei politici româneşti, deci şi al politicii mele, unirea tuturor românilor s-a realizat deşi pe altă cale decât o credeam eu posibilă"[42]. Ceea ce nu a înţeles însă A. Onciul este faptul că monarhia austro-ungară era la finele războiului în plină disoluţie, iar orice "cosmetizare" a ei prin federalizare nu mai era posibilă. El nu a fost în pas cu derularea evenimentelor, ci s-a aflat în urma acestora.

Situaţia Bucovinei s-a complicat ca urmare a retragerii trupelor austro-ungare din Cernăuţi şi înaintării forţelor ucrainiene în provincie. În dimineaţa zilei de 24 octombrie/6 noiembrie 1918, Rada Ucraineană din Liov îşi exercita în mod samavolnic suveranitatea ei asupra Bucovinei. Cu sprijinul Legiunii ucrainiene condusă de arhiducele Wilhelm de Habsburg, dornică să spargă unitatea românilor, A. Onciu se autointitula "Administrator al Molvoi de sus"[43]. Perioada scurtă a administraţiei ucrainiene se caracterizează prin dezlănţuirea unei serioase prigoane îndreptată împotriva românilor. Sediul Consiliului Naţional Român din Cernăuţi a fost devastat[44].

---

[39] Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei...*, p. 84-85, anexa V.

[40] *Viaţa Nouă*, V, nr. 19, din 20 octombrie 1918; cf. şi *Istoria militară a poporului român*, vol. V, Bucureşti, Editura Militară, 1988, p. 744.

[41] Cf. Ion I. Nistor, *Împotriva dezmembrării Bucovinei*, Cernăuţi, 1938, p. 272; S. Hacman, *Procesele de autodeterminare naţională din Bucovina, în toamna anului 1918*, în *Sfârşit şi început de epocă*, Satu Mare–Zalău, 1998, p. 200.

[42] Arh. Naţ. Buc, fond Iancu Flondor, dosar 11/1910–1921, p. 57.

[43] T. Bălan, *op. cit*, p. 133; I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei...*, ed. cit, p. 210.

[44] *Glasul Bucovinei*, I, nr. 6, din 8 noiembrie 1918.

În noile împrejurări creşte starea de nesiguranţă a populaţiei, dezordinea se amplifică. Din aceste motive, Consiliul Naţional Român a cerut sprijin guvernului de la Iaşi, pentru a trimite trupe în vederea restabilirii ordinii şi liniştii interne. La 23 octombrie /5 noiembrie 1918, Ministerul de Război a trimis un ordin generalului Iacob Zadic, comandantul Diviziei 8 Infanterie în care preciza că "Populaţia română din Bucovina, fiind ameninţată de bande bolşeviste, guvernul a hotărât a-i da ajutorul necesar. În acest scop se ordonă ca generalul Iacob Zadic având în subordinele sale Regimentele 16, 29 şi 37 Infanterie, precum şi toţi grănicerii şi jandarmii care se găsesc în prezent cu serviciul de pază pe frontiera bucovineană, va ocupa fără întârziere Iţcani şi Suceava, iar de aici va întinde progresiv ocuparea Bucovinei până la Cernăuţi inclusiv". Documentul sublinia că generalul Zadic va primi întăriri regimentale 3 şi 8 Roşiori care urmează să sosească în curând la Burdujeni"[45]. Ostaşii români au pătruns cu emoţie în teritoriul Bucovinei. Amintidu-şi de aceste clipe măreţe, maiorul Anton Ionescu publica în paginile "Gazetei Bucovinei" din 1 decembrie 1935 un articol în care preciza "Era spre ziuă, întuneric însă, plutonul încolonat cu o patrulă ce-l preceda trece frontiera şi se îndreaptă urcând drumul Iţcanilor (la 6 noiembrie 1918) spre Suceava. Peste sentimentul răspunderii ne copleşise un sentiment de măreţie ce ne-a fost dat să păşim noi grănicerii cel dintâi în cetatea lui Ştefan cel Mare şi sentimentul datoriei ce ne este dat nouă să marcăm repararea actului de nedreptate făcut de turci în 1777 (de fapt în 1775 n.n.) când au cedat Bucovina Austriei, decapitând pe Grigore Ghică Vodă"[46].

Concomitent, românii bucovineni şi-au trimis delegaţi în Transilvania şi România pentru a întări relaţiile cu fraţii din aceste teritorii. Astfel, Claudiu Uşatiuc s-a îndreptat spre Arad, Ioan Nandriş s-a deplasat la Cluj, Vasile Sulea a luat drumul Chişinău, iar Vasile Bodnărescu a plecat la Iaşi[47].

În acelaşi timp, românii bucovineni şi-au creat organe proprii de conducere. La 12 noiembrie (stil nou) 1918, Consiliul Naţional Român a votat "Legea fundamentală provizorie asupra puterilor ţării Bucovina". Potrivit acestui act normativ, puterea legislativă şi executivă în vechea provincie românească era încredinţat Consiliului Naţional Român, printr-un guvrern ales din rândurile acestuia. Iancu Flondor a primit sarcina formării cabinetului fiind preşedintele acestuia şi ad-interim la justiţie, Sextil Puşcariu era la departamentul afacerilor externe, D. Popovici avea internele, Nicu Flondor deţinea finanţele şi ad-interim la apărare, Gheorghe Sârbu agricultură, Radu Sbierea instrucţie, Ipolit Tarnavschi – culte, Maximilian Hacman – comerţ şi industrie, Vasile Marcu – afaceri sociale şi alimentaţie publică, Aurel Ţurcanu era la lucrări publice, Cornel Tarnovieţchi – comunicaţie, poştă şi telegraf, Octavian Gheorghian – salubritate publică. Scopul acestui guvern era acela de a asigura desfăşurarea normală a vieţii social-economice şi politice până la înfăptuirea Unirii Bucovinei cu România[48].

Pregătirile pentru realizarea Unirii Bucovinei cu România erau încheiate. În şedinţa Consiliului Naţional Român din 12/23 noiembrie 1918 s-a hotărât convocarea Congresului General al Bucovinei pentru ziua de 15/28 noiembrie, unde urma să se stabilească raportul politic al Bucovinei cu România.

---

[45] General de corp de Armată Cioflin (coord.), *Marele cartier General al Armatei române, Documente (1916–1920)*, Bucureşti, 1996, p. 245–246, doc. 107.

[46] *Gazeta Bucovinei*, II, nr. 24, din 1 decembrie 1935; Vasile Gh. Miron, Mihai Ştefan Ceauşu, Ioan Caproşu, Gavril Irimescu, *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria oraşului 1388–1918*, vol. I, Bucureşti, 1989, p. 736, doc. 439.

[47] Claudiu Uşatiuc, *Peste Măgura Tihuţei spre Arad*, în *Revista Bucovinei*, II, nr. 11, noiembrie 1943, p. 533–534; A Procopovici, *op. cit*, p. 10–11.

[48] I. V. Cocuz, *op. cit*, p. 107–108.

Cu multă vreme înainte de ora fixă, impunătoarea sală de marmură albă a Palatului Mitropolitan era ticsită de lume care aştepta cu nerăbdare şi emoţie ceasul Unirii. La 15/28 noiembrie 1918 s-a deschis *Congresul reprezentanţilor populaţiei din* Bucovina format din 74 delegaţi români, 7 germani, 7 poloni, 13 ruteni. Au fost prezente
ca oaspeţi reprezentanţii armatei române în frunte cu generalul Zadic, basarabenii: Ion Pelivan, P. Helippa, Ion Buzdugan şi Grigore Cazalciu, iar din Transilvania au sosit la Cernăuţi Gh. Crişan, Victor Deleu şi Vasile C. Osvadă[49].

Lucrările Congresului au fost deschise de preşedintele congresului Dionisie Bejan, care a salutat "cu nețărmuită dragoste pe reprezentanţii vitezei armate române, care la ordinul Majestăţii Sale, Regele Ferdinand I ne-a întins o mână de ajutor în clipele de cea mai grea cumpănă". Vorbitorul a transmis un salut şi reprezentanţilor "fraţilor noştri din Transilvania şi Ungaria". În acelaşi timp, preşedintele Consiliului Naţional Român a adresat un cuvânt cald "fruntaşilor neamului românesc din Bucovina care aţi venit cu inima însufleţită din tuspatru unghiurile ţării ca să aşeze piatra fundamentală pe care să se clădească trainic şi neclintit România Mare"[50].

Preşedintele Congresului a fost ales Iancu Flondor în timp ce Radu Sbierea a fost desemnat prin vot secretar al acestui înalt for. Iancu Flondor a salutat, în cuvântul său, pe fraţii basarabeni, iar apoi a dat citire moţiunii de unire. Documentul făcea o trecre în revistă a istoriei Bucovinei arătând că în 1774 prin vicleşug "Bucovina a fost smulsă din trupul Moldovei şi cu de-a sila alipită coroanei habsburgice". În tot acest timp, românii bucovineni au fost persecutaţi. Ceasul dreptăţii a sunat însă, iar marele vis al neamului se va realiza, că "în urma loviturilor zdrobitoare monarhia austro-ungară s-a zguduit din temeliile ei". În aceste condiţii, "primul gând al Bucovinei dezrobite se îndreaptă acum spre Regatul României de care întotdeauna am legat nădejdea dezrobirii noastre". Având în vedere noile realităţi, tradiţiile istorice "*Congresul General al Bucovinei* întrupând suprema putere a ţării şi fiind investiţi singuri cu puteri legiuitoare în numele suveranităţii naţioanale hotărâm: *Unirea necondiţionată şi pe vecie a Bucovinei în vechile ei hotare până la Ceremuş, Colacin şi Nistru cu Regatul României*"[51].

In cuvântul său profesorul I. Nistor a dezvăluit nedreptăţile făcute poporului nostru de marile imperii vecine. Vorbitorul a susţinut cu tărie moţiunea de unire. Pe aceeaşi poziţie s-a aflat Vasile Botnărescu. Reprezentantul polonilor din Bucovina Stanislav Kwiatkowski a salutat "călduros ziua sfântă a renaşterii României Unite". Polonii din Bucovina îşi manifestau încrederea că guvernul României Mari "va acorda minorităţilor polone libertatea credinţei catolice, libera întrebuinţare a limbii polone în biserică şi şcoală, libera aşezare şi exercitare a profesiunii". Reprezentantul germanilor din Bucovina profesorul Alois Lebonten s-a pronunţat pentru alipirea acestei provincii la România. Delegatul ţărănimii ucrainieni şi-a exprimat dorinţa "de a trăi împreună cu ţărănimea română şi de aceea va vota Unirea Bucovinei cu România"[52].

Citirea moţiunii a determinat un entuziasm de nedescris: "Sala se ridică în picioare – scria un contemporan – şi aplauzele se prefac într-un vuiet de codru bântuit de furtună". În picioace "cei prezenţi jură credinţă ridicând mâinile"[53]. Astfel, o nedreptate istorică se repara, iar visul românilor bucovineni după aproape un secol şi jumătate se împlinea, ei revenind la patria mamă.

---

[49] Arh. Naţ. Buc, fond P.C. M, dosar 17/1918–1919, f. 4.
[50] *Ibidem*, f. 5–6.
[51] *Ibidem*, f. 8.
[52] Arh. Naţ. Buc, fond Savel Rădulescu, dosar 187, f. 10–12.
[53] Idem, fond P. C. M, dosar 17/1918–1919, f. 18–19; I. Nistor, *Unirea Bucovinei* ..., p. 65.

Populația Bucovinei a primit cu vie satisfacție unirea provinciei lor cu România. Chiar în ziua de 15/28 noiembrie 1918, un grup de locuitori din Rădăuți, în frunte cu Constantin Năstase aducea "Omagiile cele mai călduroase marelui român Iancu Flondor și Constituantei din Cernăuți pentru munca deosebită prestată în aceste timpuri grele pe altarul națiunii române"[54]. La 5/18 decembrie 1918, învățătorii din districtul Sucevei au adresat o telegremă de felicitare lui I. Flondor în care "Cu entuziasm nespus de mare salută Congresul Național Român exprimând atașamentul slujitorilor școlii față de acest act măreț[55]. Adunarea brigadierilor silvici și pădurarilor români din Cernăuți întruniți în 9/22 decembrie 1918 expediază sub semnătura președintelui Mihai Cerchez o telegramă lui Iancu Flondor exprimându-i "tatei românilor bucovineni sincerul lor devotament și vă oferă sprijinul în acțiunuea întreprinsă"[56].

Și în Transilvania lucrurile se precipitau. În condițiile destrămării marilor imperii cu deosebire a monarhiei habsburgice, la 5/18 octombrie 1918, Al. Vaida Voevod a citit în Parlamentul de la Budapesta în numele Comitetului Executiv, declarația de la Oradea a Partidului Național Român din 30 septembrie/12 octombrie 1918, care proclama "în virtutea dreptului popoarelor de a dispune de ele însele independența națiunii române din Transilvania"[57]. Declarația a avut o importanță deosebită, ea era "un răspuns ferm al românilor față de tendințele de menținere a monarhiei dualiste pe baza autonomiei statale"[58].

Sub impulsul acestui discurs magistral, români și-au intensificat activitatea. La 18/31 octombrie 1918 s-a constituit la Budapesta Consiliul Național Român, iar la 2/15 noiembrie, acesta și-a mutat sediul la Arad devenind Consiliul Național Român Central. În paralel s-au creat consilii la care și gărzi naționale în întreaga Transilvanie la: Brașov, Sibiu, Alba-Iulia, Tg. Mureș, Blaj, Arad, Zalău, Deva, Hunedoara, Oradea etc.[59]

Și în Austria evenimentele se precipită. La 11 noiembrie 1918 la Viena este proclamată republica, Carol I fiind nevoit, mai întâi să abdice ca împărat, apoi ca rege al Ungariei. În aprilie 1919 a fost decretată de către Parlament expulzarea din Austria a familiei imperiale, abolirea rangurilor și titlurilor nobiliare[60].

În noile împrejurări, polulația trecea cu bucurie la înfăptuirea Marii Uniri. Se alegeau delegații la Adunarea Națională convocată pentru 18 noiembrie/1 decembrie 1918 în Alba-Iulia, oraș cu profunde rezonanțe istorice. Aici la 1 noiembrie 1599 Mihai Viteazul a intrat triumfal alipind Transilvania Țării Românești. Pe platoul *La Furci*, au fost trași pe roată Horia și Cloșca. Delegații prezenți în Alba-Iulia reprezentau toate clasele, categoriile și păturile sociale românești din Transilvania. Ei au fost aleși în mod liber în circumscripții electorale fără nici un fel de îngerință[61].

---

[54] Arh. Naț. Buc, fond I. Flondor, dosar 18/1918, f. 23.

[55] *Ibidem*, f. 11.

[56] *Ibidem*, f. 19. O telegramă de felicitare a expediat la 15/28 noiembrie 1918 și Pimen – Mitropolitul Moldovei și Sucevei (Ibidem, f. 4.).

[57] Vasile Căpâlneanu, Ion Sabău, Valeriu Achim, *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente (1848–1918)*, București, 1981, p. 299–300, doc. 155; Viorel Faur, *Declarația de independență națională, Oradea, 12 octombrie 1918*, în *Triumful marelui ideal. Făurirea statului național unitar*, București, 1988, p. 249–262.

[58] Artur J. May, *The passive of the Habsburg Monarchy 1914–1918*, vol. II, Philadelphia University Press, 1966, p. 792.

[59] Al. Roz, *Consiliul Național Român Central și Gărzile Naționale Române din Arad. Acte și documente*, vol. I, Cluj–Napoca, 1993, p. 115–116; Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la marea Unire din 1918*, Cluj–Napoca, 1981, p. 75–98.

[60] Baron Charles de Wekmann, *Le calvaire d'un empereur 1918–1922*, Paris, Payot, 1924, p. 14–20; A. Macartney, *The Social Revolution in Austria*, Cambridge University Press, 1926, p. 93, Jerome Tharaud, *Charles I. Empereur d'Autriche, Roi de Hongrie*, Paris, 1931, p. 116–126.

[61] *Telegraful român*, Sibiu, an LXVI, nr. 122, ediție specială din 7/20 noiembrie 1918; *Ziarul Românul și Marea Unire*, volum editat de prof. Iulian Negrilă, București, 1988, p. 49–51.

Mase mari de oameni se îndreptau spre Alba Iulia cu trenuri, căruţe sau pe jos. Lucian Blaga, abia ieşit din adolescenţă descria în jurnalul său atmosfera existentă în acele zile la Alba Iulia precizând: "Pentru marea istorică adunare naţională de la Alba Iulia, unde s-a hotărât alipirea Transilvaniei la patria mamă n-a fost nevoie de o deosebită pregătire a opiniei publice. Pregătirea se făcea vreme de sute de ani"[62]. La rândul său, Eugen Hulea scria peste o jumătate de veac, înfăţişând astfel atmosfera copleşitoare din cetatea Bălgradului "Când au început să pătrundă satele, micul orăşel a fost pur şi simplu năpădit, străzile stăteau parcă să plesnească sub privirea şuvoiului omenesc (...). Era o singură contopire grandioasă în spontaneitatea ei dictată de impulsul furtunos al voinţei populare"[63].

În preziua adunării a sosit la Alba-Iulia o delegaţie a voluntarilor transilvăneni şi bucovineni alcătuită din: Victor Deleu, Vasile Ovada, Avram Imbroane, T. Vasinca, dr. Boca, Eugen Goga, Ghiţă Popp[64]. Eugen Goga şi Ghiţă Popp au venit de la Moscova. Ion I. Lapedatu prezenta în memoriile sale întâlnirea cu Ghiţă Popp, Silviu Dragomir, Iosif Şchiopu la Alba-Iulia astfel: "În drum m-am întâlnit cu câţiva prieteni tineri între care amintesc pe : Silviu Dragomir, Iosif Şchiopu, Constantin Bucşan şi Ghiţă Popp, care căutau încă unul, doi colegi care să redacteze o telegramă care după părerea lor trebuia trimisă monarhului (Regele Ferdinand) a doua zi după prima şedinţă"[65]. De asemenea, potrivit corespondentului ziarului maghiar "Aradi Közlöny", la cafeneaua "Hungaria" o mare mulţime de oameni s-a strâns în jurul lui Ghiţă Popp şi Eugen Goga. Primul întors recent din Moscova "mai era îmbrăcat după moda bolşevică". El a făcut o declaraţie în care a înfăţişat situaţia din România "aflată în faţa unui proces de totală transformare". Autorul declaraţiei se pronunţa împotriva Unirii pe bază de condiţii, arătând că alipirea condiţionată nu are nici un rost. "În scurt timp va lua fiinţă un guvern al românilor din Ardeal şi Banat care se va muta la Cluj, deoarece capitala Ardealului românesc va fi Clujul"[66]. În realitate, Consiliul Dirigent s-a constituit imediat după 1 decembrie 1918, a avut sediul la Sibiu unde a rămas până la desfiinţarea sa în 1920.

Preşedintele Consiliului Naţional Român Central Ştefan Cicior Pop i-a întâmpinat pe oaspeţii basarabeni, bucovineni şi pe reprezentanţii voluntarilor români din Rusia cu satisfacţie, declarând potrivit unui ziar al vremii: "Îi salut din adâncul inimii în patria lor liberată"[67].

În ziua istorică de 1 decembrie s-au adunat peste 100.000 de oameni veniţi din toate colţurile Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului. Cei 1228 de delegaţi au format prima Constituantă a neamului românesc. Şedinţa a fost deschisă la ora 10 de Ştefan C. Pop, iar Ioan Suciu a prezentat situaţia alegerilor de deputaţi. Preşedinte al adunării a fost ales conducătorul Partidului Naţional Român, octogenarul Gh. Pop de Băseşti.

Discursul solemn al adunării a fost rostit de Vasile Goldiş. El a evidenţiat unitatea şi continuitatea poporului român în teritoriul vechii Dacii. Vorbitorul s-a oprit asupra faptei memorabile a lui Mihei Viteazul. Oratorul a analizat apoi şi momentul primului război mondial. Goldiş a apreciat unirea românilor din Ungaria, Banat şi Transilvania ca pe o necesitate istorică "cea mai firească pretenţiune a civilizaţiunii". El a atras atenţia că trebuie

[62] L. Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor*, ediţie de Ioan Holban, Bucureşti, 1990, p. 179–180.
[63] Eugen Hulea, *Evocare. Unirea în perspectiva semicentenarului*, în *Apulum*, VII/2, 1969, p. 19–20.
[64] *Glasul Ardealului*, Braşov, I, nr. 20, din 21 noiembrie/4 decembrie şi 23 noiembrie/6 decembrie 1918; *1918 la români...*, vol. X, Bucureşti, 1989, p. 356, doc. 1529.
[65] Ioan. I. Lapedatu, *Memorii şi amintiri*, ediţie de Ioan Opriş, Iaşi, 1998, p. 208–209; C. I. Stan, *Activitatea lui Ghiţă în sprijinul recunoaşterii internaţionale a Marii Uniri*, în vol. *România şi Conferinţa de Pace de la Paris (1919–1920)*, coord. Gh. Buzatu, V. Fl. Dombrinescu, H. Dumitrescu, Focşani, 1999, p. 48.
[66] *1918 la români...*, vol. X, p. 345, doc. 1529.
[67] *Foia Poporului*, Sibiu, XXVI, nr. 2, din 8 decembrie 1918.

acordate drepturi "tuturor neamurilor şi tuturor indivizilor conlocuitori pe pamântul românesc aceleaşi drepturi şi aceleaşi îndatoriri"[68]. După încheierea cuvântării, V.Goldiş a citit Măritei Adunări Naţionale *Hotărârea de Unire*. Potrivit documentului, teritoriile unite cu România urmează să se bucure de autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei aleasă prin vot universal. Se recunoaşte, de asemenea, deplina libertate naţională tuturor minorităţilor, se acordă libertate confesională, vot universal, direct, egal şi secret pentru ambele sexe în vârstă de 21 de ani, desăvârşita libertate de asociere, a presei, de întrunire de gândire, reforma agrară radicală, drepturi pentru muncitori. În vederea conducerii afacerilor naţiunii române din Transilvania, Adunarea Naţională hotărăşte instituirea *Marelui Sfat Naţional Român* un organ reprezentativ dirigiuitor[69].

În continuare a luat cuvântul Iuliu Maniu care pe baza dreptului la autoderminante al popoarelor a demonstrat justeţea Unirii Transilvaniei cu România. Vorbitorul a precizat că neamul românesc a fost întotdeauna "sentinelă trează şi conştientă a civilizaţiei omeneşti". El a afirmat că istoria ne-a învăţat pe noi românii să nu aşteptăm nimic decât de la propriile noastre puteri. Unirea întregii românimi există după opinia oratorului ardelean, în sufletele tuturor românilor. Maniu a recunoscut minorităţilor naţionale aceleaşi drepturi, motivându-şi punctul de vedere prin cuvintele cara au intrat în istorie: "din asupriţi ce am fost nu putem să devenim asupritori"[70].

Cel din urmă vorbitor a fost Iosif Jumanca, în calitatea de reprezentant al muncitorilor.

După încheierea cuvântărilor oficiale, Gh. Pop de Băseşti a supus spre aprobare Adunării hotărârea citită de Goldiş, propunerea fiind primită în unanimitate cu mare însufleţire. Preşedintele poate astfel să anunţe hotărârea solemnă: " Adunarea naţională a poporului român din Transilvania, Banat şi părţile ungurene a primit rezoluţiunea prezentată prin Vasile Goldiş în întregimea ei şi astfel *unirea acestor provincii româneşti cu ţara mamă este pentru toate veacurile decisă*"[71].

Alţi oratori oficiali şi neoficiali de la tribune vesteau noua realizare: Miron Cristea, Iuliu Hossu, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Silviu Dragomir. Din partea basarabenilor a rostit o emoţionantă cuvântare Pantelimon Halippa. Oratorul îşi exprima deplina satisfacţie că pe drumul viitorului mergem de aici înainte un neam unit". Patriotul basarabean preciza că "Noi la 27 martie am rupt spânzurătorile, am deschis închisorile alipindu-ne cei dintâi în sânul maicei noastre". Bucuria lui Halippa era mare, căci noi românii "suntem azi stăpâni de la Tisa până la Nistru, o ţară, un neam de 15 milioane". De aceea, el îşi încheia cuvântarea cu urarea: "Trăiască Sfânta Unire a Neamului Românesc!"[72]

Aprobarea hotărârii de unire cu o unanimitate deplină a produs o bucurie enormă participanţilor. Ziarul francez "Le Matin", de pildă, descria în numărul său din 5 decembrie 1918 atmosfera deosebită care domnea la Alba-Iulia: "Drapelul românesc flutura pe toate edificiile publice, entuziasmul este indescriptibil. Oamenii plâng şi se îmbrăţişează pe străzi. Vechii coloni saxoni din Transilvania, care de secole au împărţit suprafeţele românilor,

---

[68] *Românul*, Arad, VII, nr. 20, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918; V. Goldiş, *Discursuri rostite în preajma Unirii şi la Asociaţiunea Culturală „Astra"*, ediţie de Vasile Popeangă, Timişoara, 1994, p. 17-23; Gh. Şora, *Un document istoric: Cuvântarea solemnă şi festivă al lui Vasile Goldiş la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918*, în *Ziridava*, XVIII, 1993, p. 285–286.

[69] *Ibidem*; Gh. Şora, *V. Goldiş. O viaţă de om aşa cum a fost*, Timişoara, 1993, p. 353-360.

[70] *Unirea*, Blaj, XXVIII, nr 7, din 20 noiembrie/3 decembrie 1918; Nicolae Josan, *Iuliu Maniu orator al marii Adunări naţionale de la Alba Iulia*, în *Apulum*, XXVII–XXX/1990–1993, p. 561–574.

[71] *Alba Iulia*, I, nr. 1, din 27 noiembrie/10 decembrie 1918; Ioan Scurtu, *Alba Iulia – 1 Decembrie 1918*, Bucureşti, 1988, p. 148–149.

[72] *Pan Halippa la Alba Iulia 1 Decembrie 1918. Fraţii Ardeleni, Bănăţeni şi Ungureni*, în *Glasul Ardealului*, I, nr. 22, din 24 noiembrie / 7 decembrie 1918.

participă din inimă la bucuria lor"[73]. Cotidianul american de mare tiraj "The New-York Times" din 11 februarie 1919 afirma că la Alba-Iulia a avut loc "o mare sărbătoare a românilor transilvăneni", căci o mulţime dea 100.000 de oameni îmbrăcaţi în diverse costume pitoreşti, a aclamat cu entuziasm cuvântările fruntaşilor naţionali. O ordine perfectă a fost menţinută de Garda Naţională şi de ţărani înarmaţi (...). S-a adoptat cu unanimitate o rezoluţie care declară unirea tuturor românilor, din toate teritoriile locuite de ei, şi afirmă dreptul inalienabil al românilor asupra întregului teritoriu. Se vor garanta libertăţi tuturor naţionalităţilor minoritare, în ce priveşte limba şi administraţia"[74].

Tot în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, Regele Ferdinand I şi Regina Maria, însoţiţi de generalul Berthelot, se întorc în fruntea trupelor aliate în Bucureşti, aclamaţi de populaţia românească, care-i pomeneşte cu lacrimi de bucurie[75].

Realizarea României întregite, a tuturor românilor prin actele plebiscitare de la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia a însemnat împlinirea unui ideal secular al poporului nostru. Ea a fost rezultatul luptei românilor din toate provinciile unite precum şi a solilor aflaţi misiune sau emigraţie peste hotare.

Înfăptuirea desăvârşirii unităţii naţionale româneşti se înscrie în contextul internaţional mai larg al destrămării marilor imperii ţarist, turc, austro-ungar şi german. Prin acestea s-a reparat o nedreptate istorică. S-a realizat un act firesc şi necesar, impus de mersul înainte al societăţii româneşti. Actele de la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia au fost ratificate în cadrul Conferinţei de Pace de la Paris. Despre evoluţia relaţiilor româno-ruse în cadrul acestui înalt for internaţional ne vom ocupa în ultimul capitol al lucrării de faţă.

CONSTANTIN I. STAN

THE ACCOMPLISH OF THE ROMANIAN NATIONAL UNITY IN THE FALL OF 1918 AND THE ROMANIAN-RUSSIAN-UKRANIAN RELATIONSHIP

(Abstract)

The author analyses the political diplomatic litigation between Romania, Russia and Ukraina regarding Bukoviva and Transylvania, pointing out the contribution of Romanians from Transylvania and Bukovina during the autumn of 1918 to the fulfilment of the Romanian national unity. The author examines the relationship between the Romanians who were in the country and these from abroad, the corelation of the efforts for realization of national unity. The study also examines the part played by sons of the region of Transylvania and Bukovina in the national epos reminding of Iancu Flondor, Gh. Grigorovici, Sextil Puşcariu, Gh. Pop de Băseşti, Iuliu Maniu, Victor Deleu. The study ends with the analysis of the importance and the consequences of their labour as well as of the solidarity of the international public opinion of the foreign political circles.

[73] C. Botoran, O. Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului naţional unitar*, Cluj–Napoca, 1980, p. 239, doc. 110.

[74] *Ibidem*, p. 241–242.

[75] C. I. Stan, *Generalul Berthelot şi revenirea familiei regale în Bucureşti (18 noiembrie/1 decembrie 1919)*, în *Revista de istorie militară*, nr. 2 (54), 1999, p. 14–15; Dumitru Suciu, *Monarhia şi făurirea României Mari*, Bucureşti, 1997, p. 215–216.

ACȚIUNI ALE REUNIUNILOR DE MESERIAȘI PENTRU PROMOVAREA CLASEI MIJLOCII ROMÂNEȘTI ÎN ARDEAL DUPĂ MAREA UNIRE

O preocupare importantă a generației Marii Uniri a fost consolidarea statului național unitar și în planul structurilor sociale. Românii, mai ales în Transilvania, aveau de recuperat un zdrobitor decalaj în ceea ce privește clasa mijlocie a orășenilor și meseriașilor care, datorită condițiilor istorice cunoscute, proveneau în cea mai mare parte din rândul populației neromânești. Ideea consolidării și strângerii rândurilor meseriașilor și comercianților români născută odată cu consolidarea României Mari, urmărea întărirea clasei de mijloc românești cu scopul românizării orașelor din Ardeal și a emancipării economice a poporului român. Crearea Reuniunilor de meseriași în orașele ardelene, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a constituit unul dintre mijloacele care au promovat dezvoltarea și răspândirea meseriilor în rândul populației românești.

Problema existenței unui cadru organizat și centralizat de acțiune al Reuniunilor a fost ridicată pentru prima dată la Sibiu, la Congresul convocat în acest scop, în 1921. Cu această ocazie s-a propus și înființarea unui Institut de credit al meseriașilor. Ideea a fost considerată prematură[1]. Federalizarea Reuniunilor de meseriași și comercianți a fost readusă în discuție cu ocazia sărbătoririi a 50 de ani de la crearea Reuniunii din Cluj, în 1925, dar a rămas fără ecou[2]. Activitatea Reuniunilor a continuat cu stăruință, dar izolate ele nu erau luate în seamă. Dezamăgirea produsă datorită lipsei de interes în ocrotirea elementului românesc din meserii și comerț a subliniat cu tărie necesitatea federalizării Reuniunilor[3].

În cursul anului 1933, Reuniunea meseriașilor din Cluj a efectuat o vizită la Reuniunea din Turda. Cu această ocazie dr. Augustin Rațiu, președintele Reuniunii din Turda, în cuvântul de bun sosit a făcut apel către Reuniunea din Cluj să înceapă o nouă acțiune de consolidare și să se convoace la Cluj un Congres unde să se pună în discuție federalizarea Reuniunilor din Ardeal[4]. Dr. Augustin Rațiu a motivat această dorință astfel: "Am arătat că suntem sfidați, desconsiderați, că plătim de trei ori atâtea dări ca cei din Vechiul Regat, că de favorurile date până acum meseriașilor și comercianților noi care avem o casă și o masă nu putem beneficia ci beneficiază numai elementul flotant din București și alte orașe mari. Pentru aceste motive trebuie să ne strângem rândurile și să ne federalizăm"[5].

În 19 noiembrie 1933 s-a convocat Congresul regional al Reuniunii Meseriașilor, Comercianților și Industriașilor Români din Ardeal în sala festivă a Camerei de Comerț și Industrie din Cluj. Congresul s-a bucurat de participarea reprezentanților bisericii românești: P.S. Nicolae Ivan și P.S. Iuliu Hossu, numiți patroni ai Congresului. Au mai fost prezente asociațiile de femei, camerele profesionale, Academia de Înalte Studii Comerciale, Reuniunile din Cluj, Turda, Timișoara, Uioara, Mediaș, Mociu, Sibiu, Gherla, Petroșani și prin adeziune scrisă cele din Sălișteă, Bistrița, Târgu Mureș. În urma dezbaterilor s-a hotărât în principiu federalizarea tuturor Reuniunilor din Ardeal. Cu acea ocazie s-a ales un comitet de pregătire a viitorului Congres de la Târgu Mureș, el având și sarcina de a elabora un proiect de statut ce urma să fie dezbătut la acest Congres. Toate dezbaterile, hotărârile

---

[1] *Tribuna noastră*, an I, Cluj, 1 iulie 1934, p. 1; Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, Fond *Rațiu*, Nr. Inv. C 5271 (în continuare se va cita C ...)

[2] *Tribuna noastră*, an I, Cluj, 1 iulie 1934, p. 1

[3] Ștefan Peneș, *Pentru dezrobirea economică a poporului român*, București, 1938, p. 18

[4] *Tribuna noastră*, an I, 1 iulie 1934, p. 1; C 5271

[5] C 5271

precum şi proiectele de statut au fost publicate într-o broşură şi au fost trimise tuturor Reuniunilor din Ardeal şi Banat pentru a le studia şi a face observaţii şi propuneri[6].

La Cluj s-a prevăzut editarea unei gazete sub denumirea de *Tribuna noastră* ca organ de presă al Centralei Reuniuni Meseriaşilor Comercianţilor şi Muncitorilor Români din Ardeal şi Banat. Ea avea scopul de a coordona şi îndruma activitatea Reuniunilor membre "...pe tărâm profesional şi cultural în vedrea dezvoltării progresului muncii româneşti în cadrul intereselor naţionale"[7]. În paginile gazetei se evitau problemele confesionale şi politice urmărindu-se cu prioritate apărarea intereselor specifice meseriaşilor, comercianţilor, industriaşilor şi muncitorilor "de limbă şi lege românească" din Ardeal şi Banat[8]. Comitetul de pregătire a Congresului de la Târgu Mureş a solicitat şi primit sprijinul profesorului Alexandru Lapedatu, ministrul cultelor, ing. Nicolae Teodorescu, ministrul industriei şi comerţului, prefectului judeţului Mureş, precum şi al primarului oraşului, dr. Emil Dandea. Comitetul de pregătire a Congresului a dus o susţinută campanie propagandistică încununată de un remarcabil succes. Astfel la Congresul de la Târgu Mureş, din 20 mai 1934 au participat 28 de Reuniuni din oraşele: Alba Iulia, Aiud, Bistriţa, Beclean, Blaj, Câmpeni, Cluj, Dej, Gherla, Gurghiu, Mediaş, Năsăud, Oradea Mare, Poiana Sibiului, Reghin, Rodna Veche, Sălciua de Jos, Sălişte, Sebeş Alba, Sibiu, Sighişoara, Teaca, Teiuş, Timişoara, Târgu Mureş, Turda, Uioara, Valea Bârgăului[9].

Congresul din 20 mai 1934 a fost deschis de dr. Augustin Raţiu vicepreşedinte al Comitetului de pregătire, la orele 11, în sala primăriei, după ce reprezentanţii celor 28 de reuniuni au participat la un Te Deum servit în ambele biserici româneşti[10]. În cuvîntul de deschidere dr. Augustin Raţiu a făcut un istoric al ideii de federalizare a Reuniunilor, subliniind că: "Prin închegarea tuturor Reuniunilor din Ardeal şi Banat într-un singur mănunchi, nu vrem să facem nici o sciziune, nici nu avem tendinţe separatiste şi autonomiste. Noi ne iubim patria, ne iubim fraţii din Vechiul Regat şi cinstim toţi compatrioţii noştri – dar vrem să ne apărăm interesele noastre specifice româneşti şi ardeleneşti[11]. În cuvântul său, profesorul Alexandru Lapedatu, ministru de stat şi apoi al cultelor şi artelor[12] sublinia: "Problema necesităţii clasei mijlocii româneşti la oraşe se pune şi se menţine în România întregită"[13]. În urma luărilor de cuvânt şi a citirii statutelor, după discuţii şi amendamente, s-au aprobat statutele şi s-a trecut la Constituirea Centralei Reuniunilor de Meseriaşi, Comercianţi, Industriaşi şi Muncitori români din Ardeal şi Banat cu sediul la Cluj. Actul de constituire a fost semnat de 15 Reuniuni participante: Cluj, Oradea, Aiud, Blaj, Reghin, Sălciua de Jos, Rodna Veche, Bistriţa, Teaca, Dej, Uioara, Timişoara, Târgu Mureş, Turda, Valea Bârgăului. Funcţia de preşedinte i-a revenit dr. Augustin Raţiu, urmat de patru vicepreşedinţi aleşi din cadrul Reuniunilor din Blaj, Cluj, Timişoara şi Sălciua. Secretarul a fost ales în persoana lui Ştefan Peneş[14]. Preşedinţi de onoare au fost aleşi P. S. Nicolae Ivan episcop ortodox şi P. S. dr. Iuliu Hossu episcop unit[15].

În actul constitutiv al Centralei Reuniunilor de Meseriaşi, Comercianţi, Industriaşi şi Muncitori Români din Ardeal şi Banat cu sediul la Cluj s-a prezentat scopul societăţii "...adunarea tuturor profesioniştilor români din Ardeal şi Banat în cadrul Reuniunilor de

---

[6] *Tribuna noastră*, an I, nr.1, 1 iulie 1934 p. 1; C 5271
[7] Ibidem.
[8] *Idibem*
[9] *Ibidem*; C 5270
[10] C 5270
[11] C 5271
[12] I. Mamina, I. Scurtu, *Guverne şi guvernanţi 1916 – 1938*, Bucureşti, 1996, p. 195
[13] Idem, p. 2
[14] L. Predescu, *Enciclopedia României. Cugetarea. Materialul românesc. Oameni şi înfăptuiri*, Bucureşti, 1999, p. 647; Ştefan Peneş, publicist, născut la 13/21 iulie 1888 la Tărlungeni (Braşov). A absolvit Şcoala Superioară de Comerţ din Braşov. Până în 1914 a fost procurist al Băncii "Codrul" din Buşteni. Publicistic a debutat în 1906 la ziarul *Renaşterea*, a colaborat la *Tribuna, Universul, Progresul economic, Apărarea Naţională* şi a înfiinţat *Tribuna noastră*.
[15] C 5720; *Tribuna noastră*, an I, nr. 1, Cluj, 1 iulie 1934, p. 2

Meseriaşi, Comercianţi, Industriaşi şi Muncitori Români – ajutorarea acestora moral şi material pentru a le asigura o situaţie prosperă şi creşterea viitoarelor generaţii în spirit patriotic, religios şi moral, înlesnindu-le cultura profesională şi generală."[16]

În cadrul *Statutelor* la capitolul *Dispoziţiuni generale* scopul Centralei Reuniunilor este precizat mai concret în articolul 2: "Concentrarea, îndrumarea, coordonarea, colaborarea şi susţinerea activităţii tuturor Reuniunilor pe teren profesional şi cultural, în legătură cu dezvoltarea şi progresul comerţului, industriei, meseriei şi muncii româneşti, în cadrul intereselor superioare naţionale"[17]. În vederea realizării acestui scop se prevedea cunoaşterea activităţii fiecărei Reuniuni membre, date statistice din industrie, comerţ şi meserii pentru cunoaşterea reală a situaţiei, urmărindu-se în final susţinerea şi satisfacerea intereselor acestora în cadrul intereselor generale naţionale. Punctul 2 al articolului 2 din *Dispoziţiunile generale* prevedea îndrumarea profesională a meseriaşilor, pentru a se ajunge la progres în toate domeniile vieţii economice naţionale, contribuindu-se astfel la dezvoltarea oraşelor. În acest sens se urmărea dezvoltarea spiritului de colegialitate şi solidaritate între toţi membrii Reuniunilor. Tineretul era îndrumat către comerţ, industrie şi meserii, prin înlesnirea intrării în şcoli şi acordarea de burse. Aceasta se realiza prin înfiinţarea de şcoli practice pentru comerţ, industrie şi meserii precum şi cămine de ucenici, înfiinţarea de biblioteci şi săli de lectură. Pentru sprijinul material al Reuniunilor membre era prevăzută crearea băncilor cooperative, a unui fond de înzestrare, precum şi înlesnirea procurării produselor brute şi fabricate, unelte şi aparate necesare exercirării profesiunii. Vor fi sprijiniţi membrii interesaţi despre licitaţiile de furnituri sau vânzări ale statului. Pentru a se ţine legătura cu Centrala se va edita o publicaţie. Articolul 3 arată necesitatea coordonării intereselor speciale şi generale ale comerţului, industriei şi meseriilor româneşti în vederea independenţei economice naţionale în legătură cu activitatea instituţiilor, corporaţiilor şi colectivităţilor economice din ţară. Articolul 4 se referă la apărarea împotriva măsurilor dăunătoare comerţului, industriei şi meseriilor româneşti. În continuare se fac referiri la membrii Centralei, drepturi şi îndatoriri, conducerea şi administrarea Centralei, atribuţiile adunării generale şi ale comitetului permanent, averea Centralei, dizolvarea Centralei. Statutele au fost înregistrate la Tribunalul Cluj în vederea obţinerii personalităţii juridice sub Nr. 5777 – S.I. 1543/1934[18].

Prin sentinţa Nr. 324/1935 se acordă calitatea de persoană juridică Centralei Reuniunilor de Meseriaşi, Comercianţi, Industriaşi şi Muncitori Români din Ardeal şi Banat cu condiţia excluderii de la articolul 2 a aliniatelor h şi j. Primul se referea la înfiinţarea de bănci cooperatiste, iar al doilea la crearea unui fond de înzestrare a membrilor Reuniunilor la începutul profesiei[19].

La Congresul de la Târgu Mureş s-a adoptat în unanimitate o *Moţiune* prin care se cereau următoarele:

1. Să se acorde prin lege specială Centralei prezenţa la licitaţiile de stat cu o garanţie de 3%, prezenţa la licitaţiile de stat, judeţ, comună, dreptul de a angaja orice lucrare de la stat, judeţ şi comună oricât va fi valoarea de mare.
2. Să se legifereze legea pentru protecţia muncii naţionale.
3. Să se oblige prin noua lege pentru încurajarea muncii naţionale, toate fabricile, intreprinderile industriale ca 80 % din maiştri, calfe, ucenici şi muncitorii lor să fie români de limba şi lege românească.
4. Să se înfiinţeze în capitalele de judeţe şi centrele industriale mai importante din Ardeal, cămine pentru ucenici, pentru întreţinerea lor utilizându-se jumătate din sumele încasate în Ardeal şi Banat pentru învăţământul profesional.
5. Să se desfiinţeze Scoala de Arte şi Meserii
6. Să se dea industriaşilor români reduceri la gazul metan

---

[16] C 4572, *Actul constitutiv "Statutele Centralei Reuniunilor de Meseriaşi, Comercianţi, Industriaşi şi Muncitori Români din Ardeal şi Banat cu sediul in Cluj*, Cluj, 1935, p. 1

[17] *Ibidem*

[18] Idem, p. 1-8

[19] Idem, p. 2

7. Să se extindă legea conversiunilor şi asupra micilor meseriaşi şi comercianţi de la sate.
8. Să se reorganizeze Camerele de Industrie şi Comerţ asigurându-se drepturi speciale Centralei.
9. Să se modifice legea asigurărilor sociale scutind micii meseriaşi de taxele enorme.
10. Să se desfiinţeze Camerele de muncă, Corporaţiile industriale şi Sindicatele muncitoreşti, trecând atribuţiile acestora asupra Camerelor de comerţ, Autorităţilor industriale şi asupra Centralei .
11. Să se revizuiască brevetele de băuturi spirtoase.
12. Să se desfiinţeze cartelurile care scumpesc materialul de lucru.
13. Să se împroprietărească micii meseriaşi şi comercianţi cu locuri de casă.
14. Se apelează la politicieni ca să stabiliască de comun acord un program pentru românizarea oraşelor din Ardeal, care să fie respectat şi continuat de toate guvernele României Mari.[20]

Prin toate punctele *Moţiunii* se urmărea întărirea şi afirmarea clasei de mijloc româneşti, pentru a putea cere celor în drept concursul şi ajutorul ce li se cuvin, cu scopul de a se realiza "România a Românilor" – deviza Centralei pe tot timpul existenţei sale.

Guvernele liberale adepte ale politicii economice "prin noi înşine" au promulgat legi pentru întărirea economiei naţionale. Prin legea pentru "lichidarea datoriilor agricole şi urbane" din 7 aprilie 1934, toţi datornicii agricoli beneficiau de o reducere de 50-60%, restul datoriei fiind eşalonată pe o perioadă de 17 ani cu o dobândă de 30% pe an. Datoriile urbane erau reduse cu 20%, restul rămânând a fi plătite în 10 ani cu o dobîndă de 6% pe an.[21]

Primul an de activitate al Centralei s-a caracterizat prin prezentarea ei atât autorităţilor cât şi publicului românesc. Punctul 7 al *Moţiunii* de la Târgu –Mureş cerea extinderea acestor legi şi asupra micilor meseriaşi şi comercianţi de la sate. Punctul 3 din *Moţiune* se încadra în viitoarea lege din 16 iulie 1934 care prevedea utilizarea personalului românesc în intreprinderi în proporţie de 80%. Ea urmărea diminuarea numărului şomerilor din rândul cetăţenilor români indiferent de naţionalitate[22].

În al doilea an, Centrala şi-a afirmat existenţa. Astfel, la începutul anului 1935 sunt emise circulare ale Centralei către toate Reuniunile membre, prin care se arăta necesitatea aderării acestora la Centrală precum şi decretarea gazetei *Tribuna noastră* ca organ oficial al ei.[23]

Un moment important îl constituia convocarea, în virtutea art. 13 din *Statute*, a şedinţei plenare a Comitetului Centralei Reuniunilor şi a Comisiei de Cenzori la Oradea în data de 12 mai 1935. Convocatorul era însoţit de o *Chemare* care explica importanţa acestei şedinţe: de a strânge la un loc pe toţi reprezentanţii Reuniunilor şi Asociaţiilor de Meseriaşi, Comercianţi şi Muncitori Români din Ardeal şi Banat pentru a se îmbărbăta, încuraja şi a strânge rândurile pentru constituirea şi consolidarea păturii de mijloc româneşti în România Mare. Se sublinia că "...noi clasa de mijloc românească numai atât preţuim cât ne ştim afirma. Nu ne afirmăm, nu contăm"[24].

La Oradea s-a afirmat cu tărie că "Nu ne preocupă şi nici nu ne putem abate din calea apucată, nici frământările luptei de partid, nici preocupările religioase, nici vanităţile şi ambiţiile personale. Scopul nostru este clar şi bine precizat: sporirea şi întărirea clasei de mijloc româneşti, prin care clasă de mijloc să românizăm oraşele noastre înstrăinate"[25].

Afirmarea existenţei Centralei Reuniunilor este subliniată în Raportul despre activitatea ei, în perioada noiembrie 1934 - mai 1935. Centrala a obţinut ajutoare băneşti de la Camerele de Muncă, Camerele de Comerţ şi Industrie precum şi de la persoane particulare în vederea editării gazetei *Tribuna noastră.*

Dr. Augustin Raţiu, în calitate de preşedinte, a intervenit la Ministerul de Finanţe ca debitori la Creditul Industrial – micii meseriaşi să beneficieze de favorurile legii conversiunii. Centrala a înaintat un memoriu referitor la modificarea învăţământului

---

[20] *Tribuna noastră*, an 1, nr.1, Cluj, 1 iulie 1934, p. 3-4
[21] I. Mamina, I. Scurtu, *op. cit.*, , p. 109
[22] *Ibidem*
[23] *Tribuna noastră*, an II, nr. 6, Cluj, 3 septembrie 1935, p.1
[24] C 5247; *Tribuna noastră*, an II, nr. 19, Cluj, 5 mai 1935, p. 3
[25] *Tribuna noastră*, an II, nr.22, Cluj, 26 mai 1935, p.1

profesional şi a intervenit la Ministerul Muncii pentru legiferarea protecției muncii naționale. S-a trimis tuturor Reuniunilor şi Asociațiilor câte un apel pentru a-şi da concursul la acțiunea de ridicare a clasei de mijloc românești şi la grăbirea românizării oraşelor. Drept urmare au răspuns cu adeziuni încă opt Reuniuni[26].

Despre şedința plenară de la Oradea s-a relatat şi în alte ziare care subliniau rolul ei în pregătirea Congresului Reuniunii Meseriaşilor, Comercianților şi Industriaşilor Români de la Timişoara[27]. Dr. Augustin Rațiu l-a convocat pe data de 8 iunie 1935, afirmând cu acea ocazie:"... meseriaşii şi industriaşii români constituie clasa cea mai oropsită din România"[28].

Guvernarea liberală sub preşedinția lui Gheorghe Tătărăscu precum şi cea anterioară au accentuat protejarea muncii naționale în care se încadrează şi dorințele Centralei. Cu ocazia vizitei la Cluj a lui Valeriu Roman, subsecretar de stat la Ministerul Muncii în perioada 2 octombrie 1934 – 29 august 1936[29] s-a prezentat o delegație a meseriaşilor români condusă de dr. Augustin Rațiu, ocazie cu care s-au arătat doleanțele Reuniunilor de Meseriaşi din Ardeal şi s-a convenit ca aceste organisme românești să primească o reglementare legală[30].

Congresul Reuniunii Meseriaşilor, Comercianților şi Industriaşilor Români din Ardeal şi Banat s-a desfăşurat sub înaltul patronaj al ministrului cultelor şi artelor, Alexandru Lapedatu şi al ministrului muncii dr. I. Nistor. La Congres a fost votată o nouă *Moțiune* în care se cerea să se adopte o lege specială, prin care să se acorde Centralei Reuniunilor toate favorurile pe care le are Uniunea Micilor Industriaşi din Vechiul Regat: preferați la toate licitațiile de stat, județ şi comună cu o garanție de 3% prin derogarea de la legea contabilității publice, dreptul de a angaja lucrări de la stat oricât de mare ar fi valoarea. Se cerea de asemenea ca legea pentru protecția muncii naționale să asigure muncitorilor, meseriaşilor, comercianților, funcționarilor şi tuturor angajaților din intreprinderi, de limbă şi lege românească, o proporție de 80% din totalul acestora.

În capitalele de județ, din Ardeal şi Banat, în centrele industriale mai importante să se înființeze cămine de ucenici a căror întreținere să fie asigurată din jumătatea sumelor încasate pentru învățământul profesional din Ardeal şi Banat. Se accentua deasemenea asupra necesității reducerii prețului la gaz metan şi pentru meseriaşii români. Depunerile din bănci ale Reuniunilor şi ale membrilor acestora să se lichideze integral pentru a fi redate destinației avute. Legea conversiunilor să se extindă şi asupra micilor meseriaşi şi comercianți români membrii ai Reuniunilor. Acordarea de credite ieftine prin Centrală, Reuniunilor membre, precum şi înlesniri pe căile ferate, scutiri de vamă şi acordarea contingentelor şi devizelor necesare la import pe seama membrilor Reuniunilor aparținătoare Centralei. Cu privire la asigurările sociale micii patroni aparținători Centralei să nu mai suporte cele 7 zile de boală şi jumătate din cotizația de boală a angajaților. Reorganizarea Camerelor de Industrie şi Comerț astfel ca să se asigure drepturi speciale Centralei şi Reuniunilor de Meseriaşi şi Comercianți din Ardeal şi Banat aparținătoare Centralei. Modificarea legii Camerelor de Muncă pentru a se asigura la conducere preponderența elementului românesc. Se cerea unificarea legilor de meserii prin care să se asigure Centralei Reuniunilor şi Reuniunilor membre un tratament special în virtutea rolului istoric avut sub stăpânirile străine şi al importanței din zilele noastre pentru românizarea oraşelor noastre înstrăinate. În vederea ieftinirii materiilor prime şi a articolelor de primă necesitate se cerea desființarea cartelurilor. Improprietărirea micilor comercianți, meseriaşi şi muncitori români cu locuri de casă, localuri de prăvălii şi ateliere în centrul oraşelor cu scopul intensificării procesului de românizare a localităților. Învățământul profesional să îmbine teoria cu cunoştiințele practice iar Reuniunile membre Centralei să aibe delegat permanent în comitetul fiecărei şcoli de ucenici. Modificarea legii electorale în sensul

---

[26] Idem, An II, nr. 23, Cluj, 2 iunie 1935, p. 2
[27] *Națiunea română*, an IX, nr. 32, Cluj, 7 mai 1935, p. 2
[28] Idem, p.3
[29] I. Mamina, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 233
[30] *Națiunea română*, an IX, nr. 40, Cluj, 28 mai 1935, p. 4

reprezentării în parlamentul ţării a meseriaşilor, comercianţilor şi muncitorilor români. Se face apel la politicienii români să nu ţină cont de politica de partid, de patima religioasă sau personală şi să se stabilească un program general pentru românizarea oraşelor din Ardeal şi Banat.

Moţiunea adoptată la Timişoara în 30 iunie 1935 a fost semnată de dr. Augustin Raţiu în calitate de preşedinte al Centralei şi de către Ştefan Peneş, scretar general[31]. Valeriu Pop, în calitate de ministru al justiţiei în perioada februarie 1935–august 1936[32] a insistat asupra modificării legislative şi pentru înmănuncherea dispoziţiunilor din diferite legiuiri. Guvernarea liberală a însemnat protejarea muncii naţionale şi încurajarea elementului naţional. În acest sens s-a prevăzut o nouă reglementare a meseriilor cu un rol hotărâtor pentru viitorul oraşelor[33]. În cursul lunii august 1935 a fost convocată şedinţa plenară a Centralei pentru data de 1 septembrie. În Apelul Centralei Reuniunilor se sublinia că adunarea de la Satu Mare "...să treacă peste cadrele strâmte ale unei manifestaţiuni locale şi profesionale, luând caracterul unei demonstraţiuni demne de afirmare naţională românească"[34]. În Raportul prezentat de către secretarul Centralei Reuniunilor, Ştefan Peneş se arăta: "Profitând de împrejurarea că în acest timp se pregăteşte Legea Meseriilor şi întemeiaţi pe activitatea Reuniunilor pusă în serviciul neamului românesc, am cerut ca Centrala Reuniunilor şi Reuniunile membre să fie recunoscute prin lege şi să li se acorde o serie de privilegii necesare sporirii şi întăririi clasei de mijloc româneşti şi prin aceasta să realizăm mai de timpuriu românizarea oraşelor noastre înstrăinate"[35].

În vederea reuşitei întrunirii de la Satu Mare, Comitetul Centralei a făcut o intensă propagandă scrisă şi verbală, mai ales că la acea adunare urmau să se discute şi *Statutele* tip redactate în spiritul dispoziţiunilor Legii pentru sindicatele profesionale. Cu acea ocazie s-a subliniat necesitatea colaborării şi strângerii rândurilor "...pentru că numai în unire stă puterea şi în solidaritate stă izbânda"[36]. Din partea Centralei au fost trimise o serie de apeluri către Reuniunile membre şi nemembre în vederea strângerii rândurilor şi a colaborării pentru sporirea şi întărirea clasei de mijloc româneşti, ubliniindu-se faptul că Centrala Reuniunilor stă deasupra preocupărilor de partid, a divergenţelor confesionale "... serveşte întregul neam românesc şi nicidecum numai o fracţiune din neam, cum fac toate partidele politice"[37]. Cunoaşterea activităţii Centralei precum şi a Reuniunilor membre de către autorităţile statului a fost o preocupare permanentă a conducerii. Ea avea drept scop trezirea opiniei publice româneşti, aprecierea şi recunoaşterea autorităţii Centralei Reuniunilor[38].

Doleanţele Centralei se încadrau în politica economică a guvernării liberale sub preşedinţia lui Gheorghe Tătărăscu care urmărea încurajarea elementului românesc în meserii prin intervenţia statului. În organul de presă al liberalilor clujeni *Naţiunea română* au apărut o serie de articole care vizau încurajarea elementului românesc în meserii. Intervenţia statului era motivată de acapararea într-o măsură disproporţională a meseriilor de către minoritari, situaţie datorată politici de încurajare urmată cu perseverenţă de către vechea stăpânire maghiară care a acordat ajutoare în timpul uceniciei şi a înzestrat cu unelte specifice pe fiecare meseriaş. În momentul eliberării brevetului industrial, meseriaşul ungur primea gratuit sau prin amortizare pe termen lung aparate, maşini şi instalaţii corespunzând celor mai mari exigenţe tehnice. În modul acesta erau atinse două scopuri: pe de o parte se creea drum progresului tehnic şi pe de alta se asigura posibilitatea unei existenţe onorabile unor oameni care rămâneau angajaţi în slujba altora.

Comparativ cu aceştia românii nu au avut o politică de încurajare a elementului românesc în meserii, cei care au îmbrăţişat meseriile au fost lăsaţi să se descurce pe cont

---

[31] C 5627
[32] I. Mamina, I. Scurtu, *op. cit.*, p. 225
[33] *Naţiunea română*, an IX, nr. 3, Cluj, 7 aprilie 1935, p.4; nr. 87, 27 iulie 1935, p. 1
[34] C 5254 b
[35] C 5251, p. 2
[36] Idem, p. 3
[37] C 5243
[38] C 5492

propriu. Modalităţile de încurajare a meseriaşilor români prin intrvenţia statului se limita la acordarea de credite pentru meseriaşii începători în vederea procurării uneltelor şi instalaţiilor necesare pentru ca mica industrie să nu mai fie lăsată la discreţia cămătarilor sau în imposibilitatea de a se împrumuta. Încurajarea micii industrii trebuie să fie încadrată la Ministerul Muncii sau la Ministerul Industriei şi Comerţului. În sfârşit era indicată o adaptare la împrejurări a legii contabilităţii publice, prin acordarea de preferinţe în adjudecarea furniturilor publice pe seama Reuniunilor de meseriaşi sau a membrilor acestora. În acest fel s-ar încuraja o sănătoasă îndrumare a tinerilor români de la sat la oraş, în contrast cu ceea ce s-a întâmplat atunci când satele au îngroşat doar rândul intelectualilor de la oraş[39].

Realizarea tuturor cerinţelor se rezolva doar printr-o lege: Legea pentru pregătirea profesională şi reglementarea exercitării meseriilor şi comerţului. Preşedintele comisiei de elaborare a proiectului de lege a fost ardeleanul Valeriu Roman, subsecretar de stat la Ministerul Muncii. Valeriu Roman arăta că această lege este încurajatoare şi anulează efectul legilor meseriilor şi comerţului existente în Ardeal şi Banat din 1884, în Bucovina din 1907 şi pe cea din România din 1912. În urma acestei legi cetăţenii din orice colţ al ţării vor putea exercita profesiunea de meseriaş şi negustor pe întreg teritoriul naţional în baza aceluiaşi regim[40].

Noua lege avea un scop bine definit, acela de a contribui la crearea şi consolidarea clasei de mijloc româneşti închegată şi înstărită şi de a promova calea paşnică şi civilizată de românizare a oraşelor ardeleneşti. "Noua lege va da posibilitatea fiecărui guvern patriotic şi conştient, ca fără a atinge interesele legitime ale minorităţilor să întărească elementul românesc din oraşe"[41].

Subsecretarul de stat, dr. Valeriu Roman explica rostul anteproiectului legii privitoare la pregătirea profesională şi exercitarea meseriilor.

1. Să contribuie la crearea unei clase de mijloc româneşti, bine organizată, şi bine înstărită care să poată contribui la progresul cultural şi la civilizaţia ţării, fără a avea nevoie de concursul industriei, comerţului şi muncitorilor străini.
2. Să se construiască în mod organic o politică civilizată de întărire a elementului etnic românesc în centrele mari ale ţării.
3. Perfecţionarea regimului de apărare a muncii naţionale.

Toate acestea se pot rezolva prin respectarea principiului unităţii legislative şi prin dărâmarea graniţelor legislative dintre cele trei regiuni. Un alt principiu important care a stat la baza anteproiectului de lege a fost disciplina şi progresul economic. În acest sens trebuie întrebuinţate toate mijloacele ştiinţifice în vederea unei bune selecţionări profesionale. Anteproiectul a creat instrumente puternice de selecţionare şi perfecţionare profesională: institutele şi serviciile, căminele şi breslele. Toate au contribuit la scoaterea din întunericul satelor a elementelor capabile româneşti. Anteproiectul are la bază o idee naţională fără a încălca drepturile pe care le au concetăţenii noştri. Importanţa muncii calificate a fost pe primul plan, deci era necesar un regim de pregătire profesională disciplinat.

Organizarea muncii naţionale prevede simplitate şi descentralizare. Anteproiectul desfiinţează o serie de organe, menţinându-le pe cele importante. Inspectoratele muncii alături de Camerele de muncă s-au transformat în veritabile foruri în toate problemele muncii comerciale şi industriale. În concluzie dr. Valeriu Roman arăta că legea trebuie să fie opera întregii ţări, de ea, depinzând viitorul nostru economic[42]. Prin acest anteproiect de lege dr. Valeriu Roman sprijinit de dr. Valeriu Pop în calitate de ministru al justiţiei a ridicat problema clasei de mijloc româneşti la importanţa problemelor de interes superior de stat. Dr. Valeriu Roman la articolul 188 al anteproiectului legii pentru pregătirea profesională şi

---

[39] *Naţiunea română*, an IX, nr. 120, Cluj, 7 sept. 1935, p.4
[40] Idem, an IX, nr. 128, Cluj, 18 septembrie 1935, p. 1
[41] *Ibidem*; Şt. Peneş, *op. cit.*, p. 18
[42] *Naţiunea română*, an IX, nr.159, Cluj, 13 octombrie 1935, p. 1

exercitarea meseriilor consacră prin lege, recunoaşte ca organizaţie profesională Centrala Reuniunilor cu sediul la Cluj împreună cu toate Reuniunile membre actuale şi viitoare[43].

În cursul lunii octombrie a anului 1935 un eveniment important are loc la Petroşani, unde funcţiona una din cele mai tinere Reuniuni membre ale Centralei. Cu ocazia aniversării a 10 ani de existenţă a acestei Reuniuni s-a ţinut şi o adunare generală a Centralei Reuniunilor de Meseriaşi, Comercianţi, Industriaşi şi Muncitori Români din Ardeal şi Banat cu sediul la Cluj. Cu această ocazie au fost invitaţi primul ministru Gh. Tătărăscu şi miniştrii cultelor, artelor, muncii, al sănătăţii publice, al industriei şi comerţului precum şi ministrul finanţelor[44]. Pentru a înlesni participarea la această adunare a membrilor Reuniunilor s-au asigurat din partea Centralei certificate de călătorie cu o reducere de 50%[45]. În cuvântările lor, preşedintele Centralei, dr. Augustin Raţiu şi secretarul general Ştefan Peneş au subliniat necesitatea ca şi prin această lege să fie recunoscută personalitatea juridică a Centralei Reuniunilor precum şi a Reuniunilor membre. Aceasta ar contribui la întărirea şi creşterea clasei de mijloc româneşti care ar atrage românizarea oraşelor din Ardeal[46]. Activitatea Centralei Reuniunilor şi a Reuniunilor membre s-a făcut remarcată, doleanţele clasei de mijloc româneşti au fost cunoscute de către toate partidele de guvernământ care s-au ocupat intens de legiuirea acestora. Această atmosferă prielnică trebuia exploatată. Ca atare preşedintele Centralei cere maximum de efort în afirmarea activităţii tuturor Reuniunilor membre. Tocmai în vederea recunoaşterii încadrării Centralei şi a Reuniunilor membre în noua lege a meseriilor, la adunarea de la Petroşani s-a pus în discuţie modificarea statutelor în aşa fel ca ele să corespundă şi ca titulatură şi ca organizare atât spiritului noului proiect de lege al meseriilor, cât şi legilor cuprinse în Codul muncii[47]. Prin hotărârea adunării generale de la Petroşani din 27 octombrie 1935 s-a dat o nouă denumire Centralei: Centrala Reuniunilor de Meseriaşi, Comercianţi şi Muncitori Români din România cu sediul la Cluj[48]. Tot cu această ocazie s-a stabilit ca limba folosită să fie exclusiv limba română[49]. La această adunare s-a propus noul Proiect de statut al Centralei, în prezenţa dr. Valeriu Roman, autorul proiectului legii privitoare la pregătirea profesională şi exercitarea meseriilor şi comerţului.

În decembrie 1935, dr. Valeriu Roman însoţit de dr. Augustin Raţiu a prezentat în cadrul adunărilor de la Cluj, Oradea şi Timişoara proiectul de lege. La Cluj au participat la adunare 23 Reuniuni membre ale Centralei, care au cerut cu insistenţă depunerea de urgenţă a proiectului în discuţia parlamentară, arătând că numai prin această lege se promovau interesele clasei de mijloc româneşti[50]. După conferinţa care a avut loc la Teatrul Naţional din Cluj, dr. Valeriu Roman s-a întâlnit la Camera de comerţ cu reprezentanţii a 23 de Reuniuni din Ardeal şi Banat. Aici a fost întâmpinat de dr. Augustin Raţiu. Reuniunile şi-au arătat deplina solidaritate cu principiile şi obiectivele noii legi[51]. Concluzia adunărilor de la Cluj, Oradea şi Timişoara a fost aceeaşi: anteproiectul devenind lege era o pietricică pe care să se construiască adevărata "Românie a Românilor", devenea o lege de unificare, de armonie, echilibrând interesele contradictorii dintre salariaţi şi patroni[52]. În Ardeal, anteproiectul dr. Valeriu Roman a reuşit să pună faţă în faţă două tendinţe: cea a unei necesităţi imediate, de promovare a muncii româneşti şi cealaltă tranzacţionistă şi mereu gata de a amâna orice înfăptuire românească, cea din urmă remarcându-se la Congresul corporaţiilor, industriei şi a meseriilor în ianuarie 1936. Anteproiectul prevedea desfiinţarea corporaţiilor ca instituţii străine de neamul nostru care nu mai corespundea spiritului

---

[43] Şt. Peneş, *op. cit.* p. 19; C 4547
[44] C 5290-C5292
[45] C 5286
[46] C 5281
[47] C 5278
[48] C 5477
[49] *Ibidem*
[50] *Tribuna noastră*, an II, nr. 24, 15 decembrie 1935, p. 1; Idem, 22 decembrie 1935, p.2-3
[51] *Naţiunea română*, an IX, nr.196, Cluj, 10 decembrie 1935, p. 4
[52] Idem, an IX, nr. 200, 14 decembrie 1935, p.1; nr. 209, 29 decembrie 1935, p.1

României întregite[53]. La Cluj, în plin Congres, s-a manifestat o impresionantă solidaritate românească care a votat în favoarea anteproiectului dr. Roman. Preşedintele Congresului, Andrei Fărcaş a reprezentat cu hotărâre şi demnitate interesele muncii româneşti: "... este necesar ca să se pregătească cât mai temeinic burghezia românească ... avem interesul să se formeze nu o clasă de comunişti, ci o clasă puternică mijlocie de meseriaşi, care cu drag vor ţine la unitatea acestui stat."[54]

În cursul anului 1936, în luna ianuarie s-a publicat proiectul de Statute tip cu scopul de a fi examinate de către toate organizaţiile profesionale româneşti pentru a face observaţii şi a aduce completări, urmând ca acestea să fie discutate într-o şedinţă a Centralei. După aceste etape urma să se stabilească textul definitiv care trebuia trimis spre aprobare la Ministerul muncii. În tot cursul lunii ianuarie şi februarie a anului 1936 au avut loc mai multe adunări generale extraordinare la Deva şi Cluj. La Deva au participat reprezentanţii a 12 Reuniuni cu scopul de a sprijini anteproiectul de lege al pregătirii profesionale şi exercitarea meseriilor şi comerţului, mai ales a punctului care prevedea desfiinţarea corporaţiilor şi a celui care prevedea recunoaşterea ca persoană juridică cu toate drepturile şi atribuţiile uniunilor şi sindicatelor profesionale din 1921, legea persoanelor juridice din 1924 şi legea ei modificatoare din 1927 pentru Centrală şi toate Reuniunile membre actuale şi viitoare[55].

La adunarea de la Cluj, ţinută la 23 februarie 1936, vorbindu-se de anteproiectul de lege se arăta că acesta " ...redactat de subsecretarul de stat dr. Valer Roman, reprezintă contribuţia conştientă, luminată şi însufleţită a Ardealului, adusă pe altarul naţiunii române, pentru prezentarea ei şi pentru dezrobirea sa economică[56]. Prezente la această adunare, 24 de Reuniuni federalizate în Centrală, ţinând cont de sugestiile primite de la organizaţiile profesionale privitor la anteproiectul la legea meseriilor, au adoptat o *Moţiune*. Prin aceasta se protesta împotriva oricărei ciuntiri sau înlocuiri a anteproiectului de lege cerându-se respectarea hotărârilor luate în adunările de la Cluj, Oradea, Timişoara etc. Acesta trebuia să fie grabnic prezentat corpurilor legiuitoare spre dezbatere şi legiferare. *Moţiunea* a fost semnată de dr. Augustin Raţiu şi Ştefan Peneş. După adoptarea *Moţiunii* adunarea a ales ca preşedinti de onoare ai Centralei pe Alexandru Lapedatu, ministrul cultelor şi artelor, pe dr. Valer Pop ministrul justiţiei şi pe dr. Valeriu Roman subsecretar de stat la departamentul muncii. Această alegere era motivată prin faptul că printre preocupările lor publice au susţinut şi sprijinit Centrala, interesele clasei de mijloc româneşti chiar în Consiliul de Miniştri, dar mai ales prin recunoaşterea în cadrul proiectului de lege, a personalităţii juridice a Centralei Reuniunilor[57].

La Cluj, în cadrul adunării, s-au votat Statutele tip şi o îndrumare generală pentru toate Reuniunile actuale şi viitoare membre ale Centralei[58]. Din Bucovina s-a făcut apel la Centrală pentru a se trimite Statutele tip, instrucţiuni de organizare precum şi material informativ. Apelul a fost adresat de către deputatul de Baia direct dr. Augustin Raţiu: "vă rog să dispuneţi să ni se trimită mai multe exemplare din Statutele d-voastră pentru a ne organiza şi noi"[59]. Ca urmare, cu sprijinul forţelor din Ardeal, în Bucovina meseriaşii şi comercianţii români au început să se organizeze.

Anteproiectul legii pregătirii profesionale şi a meseriilor a fost prezentat în Senat în cursul lunii martie 1936. Ministrul muncii, Ion Nistor a susţinut în Senat ideea ocrotirii clasei de mijloc româneşti arătând că problema meseriilor este de o arzătoare actualitate pentru elementul românesc din Ardeal unde minoritarii au deja tradiţie.[60] Acelaşi ministru

---

[53] *Naţiunea română*, an X, nr. 20, 28 ianuarie 1936, p. 1
[54] *Ibidem*
[55] *Naţiunea Română*, an X, nr.17, Cluj, 23 ianuarie 1936, p.3; *Tribuna noastră*, an II, nr. 30, Cluj, 26 ianuarie 1936, p. 2-3; nr. 32, 9 februarie 1936, p.4
[56] *Tribuna noastră*, an II, nr. 35, Cluj, 1 martie 1936, p. 1; *Naţiunea Română*, an X, nr. 44, Cluj, 25 februarie, 1936, p. 5
[57] *Tribuna noastră*, an II, nr. 35, Cluj, 1 martie 1936, p. 1
[58] Idem, p. 2; *Naţiunea Română*, an X, nr. 44, Cluj, 25 februarie 1936, p.4
[59] *Tribuna noastră*,, an II, nr.38, Cluj, 22martie 1936, p. 1
[60] *Naţiunea Română*, an X, nr. 71, Cluj, 28 martie 1936, p. 1

vorbind de însemnătatea votării legii arăta că populaţia românească : "...care a fost izgonită de la oraşe, prigonită, condamnată şi pe care încercăm să o ridicăm şi să o punem alături de celelalte, ... nu trebuie să supere pe nimeni, căci noi nu prevedem nici o dispoziţie care să jignească celelalte naţii. Acesta este un mod civilizat prin care guvernul nostru înţelege să repună populaţia românească în drepturile sale"[61].

Toate aceste acţiuni au fost încununate de succes. Centrala Reuniunilor şi Reuniunile membre au fost consacrate în textul Legii pentru pregătirea profesională şi exercitarea meseriilor promulgată la 29 aprilie 1936 şi publicată în *Monitorul Oficial* nr. 39 din aprilie 1936. Articolul 188 al Legii prevedea: "Centrala Reuniunilor de Industriaşi, Comercianţi şi Muncitori Români, cu sediul actual în Cluj, precum şi toate Reuniunile membre ale Centralei se menţin şi se recunosc ca persoane juridice, cu toate drepturile şi atribuţiile Uniunilor sindicatelor profesionale din 1921, legea pentru persoane juridice din 1924 şi legea modificatoare din 1927, întrucât satisfac prevederile acestor legi"[62].

În scrisoarea către Alexandru Lapedatu, Ministrul Cultelor şi Artelor, dr. Augustin Raţiu a făcut o trecere în revistă a primilor doi ani de activiate a Centralei Reuniunilor de Meseriaşi, Comercianţi şi Muncitori Români cu sediul la Cluj. Perioada de muncă, de apostolat şi de jertfă a fost împlinită mai ales datorită sprijinului acordat de Alexandru Lapedatu oricând şi în orice problemă. A fost editat săptămânalul *Tribuna noastră* ca organ de publicitae şi s-au ţinut 14 adunări generale. Toate acestea au răscolit conştiinţa profesională-naţională din întreg Ardealul şi Banatul, reuşind să ridice problema clasei de mijloc româneşti la adevărata ei importanţă, "ca problemă de interes superior de stat având ca scop sporirea şi întărirea clasei de mijloc româneşti şi românizarea oraşelor noastre înstrăinate, iar drept rezultat încadrarea Centralei şi a Reuniunilor membre în textul Legii pentru pregătirea profesională"[63]. Dr. Augustin Raţiu concluziona că s-a trecut de la prima fază a activităţii Centralei, aceea de organizare, la cea de funcţionare[64].

Perioada de organizare a Centralei Reuniunilor a presupus o muncă intensă. Oragnizarea de adunări generale, deplasări în alte localităţi, corespondenţa cu Reuniunile sau autorităţile de la nivel local până la nivelul guvernului. Intervenţiile la ministerele de resort, cum a fost cea de la Ministerul Muncii, Sănătăţii Publice şi Ocrotirilor Sociale în fruntea căruia se afla prof. dr. Ioan Nistor. În temeiul recunoaşterii Centralei Reuniunilor de Meseriaşi, Comercianţi şi Muncitori Români din România cu sediul la Cluj şi a Reuniunilor membre, în textul legii pentru pregătirea profesională, ca egale cu celelalte sindicate profesionale, ministrul Ioan Nistor a fost rugat să acorde următoarele favoruri:

1. "A încadra ca anexă la textul regulamentului de aplicare Legii pentru pregătirea profesională Statutele tip pentru Reuniunile membre ale Centralei;
2. A ne stabili din bugetul Ministerului Muncii o sumă globală pentru înlesnirea activităţii noastre de apostolat, desfăşurată în interesul clasei de mijloc româneşti;
3. A dispune Camerelor de Muncă să aloce cel puţin 1% din bugetul general pentru Centrala Reuniunilor;
4. A ne da posibilitatea ca în toate chestiunile generale, de muncă, de sănătate publică, de ocroriri sociale şi de instrucţiune profesională, şi Centrala Reuniunilor să-şi poată spune cuvântul"[65].

Cu altă ocazie s-a apelat la Alexandru Lapedatu pentru a sprijinii Centrala Reuniunilor în cererea către Ministerul Comunicaţiilor şi Lucrărilor Publice, Richard Franasovici, pentru reducerea cu 50% a costului transportului C.F.R. în vederea deplasării la Arad unde se va ţine Congresul general[66].

---

[61] *Ibidem*
[62] *Tribuna noastră*, an II, nr. 45, Cluj, 10 mai 1936, p. 1
[63] C 5653
[64] *Ibidem*
[65] C 5176
[66] C 5174; C 5175

Un rol important în organizarea Centralei l-a avut ziarul *Tribuna noastră*, organul oficial de presă al Centralei pentru a cărei editare, menținere și distribuție s-a depus un important efort, mai ales din partea secretarului general, Ștefan Peneș.

Activitatea Centralei s-a extins și în Bucovina.Aici s-a înființat la 17 mai 1936, pe baza Statutelor tip, prima Reuniune din Moldova, în județul Câmpulung. Ștefan Peneș arăta că erau interesați și meseriașii din Basarabia, Moldova, Muntenia și chiar București pentru înființarea de Reuniuni și afilierea la Centrală[67].

În activitatea Centralei s-a trecut la faza a doua, aceea de ocrotire și ajutorare a meseriașilor, comercianților și muncitorilor români. Convocarea Congresului general al Centralei la Arad a avut ca scop ridicarea acestor probleme. Congresul a fost convocat pe data de 31 mai 1936, la Arad, sub înaltul patronaj al episcopului ortodox de Arad, Andrei Magieru, al ministrului cultelor și artelor, Alexandru Lapedatu, al ministrului justiției, dr. Valeriu Pop și a subsecretarului de stat la Ministerul muncii, dr. Valeriu Roman[68].

La Congresul general de la Arad s-a prezentat un raport asupra activității Centralei pe doi ani. În prima parte a raportului s-a exprimat recunoștiința față de legile votate pentru învățământul secundar și industrial, pentru învățământul secundar comercial, pentru înființarea Consiliului superior economic și organizarea camerelor profesionale, pentru pregătirea profesională și exercitarea meseriilor. După această introducere a urmat prezentarea activității propriu-zise, de constituire a Centralei, la început, din 15 Reuniuni și apoi 29 de Reuniuni, în anul 1936. La adunarea generală extraordinară de la Petroșani din 27 octombrie 1935 s-au mobificat statutele în privința titulaturii Centralei care de la această dată s-a numit Centrala Reuniunilor de Meseriași, Comercianți, Industriași și Muncitori Români din România.

În decurs de doi ani s-au ținut adunări în 13 localități. Centrala a contribuit la alcătuirea legii meseriilor, la consolidarea organizațiilor din teritoriu. S-au înregistrat 860 de acțe, s-a redactat și asigurat apariția regulată a ziarului *Tribuna noastră*, care în paginile sale a ridicat problema "clasei de mijloc de limbă și lege românească", la rangul de problemă de interes superior de stat. În concluzie, se constata, că s-au înfrânt cu bărbăție toate obstacolele ce au stat în cale, înregistrându-se un progres sigur pe terenul organizării, propagandei și al cunoaștrii clasei de mijloc românești până la cele mai înalte cercuri.[69]

În prezența episcopului Aradului, al d-lor Alexandru Lapedatu, ministrul cultelor și artelor, dr. Valeriu Pop, ministrul justiției și dr. Valeriu Roman, subsecretar de stat, a delegațiilor Reuniunilor, Asociațiilor profesioanle românești, a intelectualității românești din Arad s-a votat în umanimitate o *Moțiune*. După ce s-a exprimat adânca recunoștiință pentru legile votate, enunțate mai sus, în vederea realizării lor se pretind următoarele:

1. Proporționalitate de 75% pentru elementul de "limbă și lege românească" în toate ramurile de activitate ale vieții economice.
2. Construirea câte unui cămin de ucenici, în fiecare capitală de județ și în fiecare centru industrial mai important.
3. Acordarea reducerii la prețul gazului metan folosit de meseriașii români.
4. Replătirea integrală a tuturor depunerilor Reuniunilor și ale membrilor acestora.
5. Acordarea de credite ieftine și pe lungă durată pentru meseriașii și comercianții membrii Reuniunilor afiliate la Centrală.
6. Împroprietărirea la orașe, meseriași, comercianți și muncitori români, mergând până la expropierea urbană, pentru a grăbi românizarea orașelor.
7. Modificarea legii asigurărilor sociale în așa fel ca primele 7 zile de boală să fie plătite de Casa asigurărilor sociale.
8. Asigurarea preponderenței delegațiilor Centralei Reuniunilor în toate consiliile de îndrumare profesională, ale Camerelor profesionale și ale tuturor consiliilor delegate de aceste instituții.

---

[67] C 5174; C5724
[68] C 5675; *Tribuna noastră*, an II, nr. 45, Cluj, 10 mai 1936, p. 1
[69] C 5724

9. Anularea brevetelor de băuturi.
10. Concesionările fie ale regiilor autonome, fie ale altor autorităţi, toate furniturile şi livrările publice, să fie acordate elementului de "limbă şi lege românească" respectându-se proporţionalitatea numerică pe ţară.
11. Desfiinţarea şi sancţionarea cartelurilor care scumpesc viaţa şi jefuiesc pe consumatori.
12. Stabilirea în regulamentele de funcţionare ale legilor economice votate în primăvara anului 1936, să se prevadă ca Centrala să-şi trimită delegaţi în toate comitetele, consiliile sau comisiile reglementate prin legi fie acelea dependente de Ministerul Instrucţiei, Comerţului şi Industriei, finanţelor sau Muncii.
    Modificarea legii electorale în aşa fel ca meseriaşii, comercianţii şi muncitorii români să-şi trimită reprezentanţii lor în Parlament.
    Pentru realizarea acestor deziderate rugăm pe toţi bărbaţii noştri de stat români să renunţe la orice veleitate politică de partid, influenţă străină sau orice preocupare personală şi de comun acord să stabilească un program general, pentru sporirea şi întărirea "clasei de mijloc româneşti, pentru românizarea oraşelor noastre înstrăinate"[70].

Congresul Centralei Reuniunilor de Meseriaşi, Comercianţi şi Muncitori din România ţinut la Arad a fost o puternică manifestare de unire, un curent de unitate de acţiune economică, atât din partea organizaţiilor din Bucureşti, cât şi din partea celor din Ardeal. Centrala Reuniunilor, apreciind declaraţiile delegaţilor veniţi la Arad, pentru o unitate de acţiune, s-a adresat în scris tuturor acelor organizaţii, care o doresc să răspundă la:

- Pe ce principii să fie stabilit acordul de colaborare;
- În ce formă organică se va organiza colaborarea;
- Cum se alcătuieşte fondul de unde pornesc directivele;
- Care ar fi obligaţiile organizaţilor conducătoare.

După sosirea acestor răspunsuri Centrala se va declara asupra modului de realizare a unităţii de acţiune[71]. Ştefan Peneş, secretarul general al Centralei s-a adresat Uniunii Generale a Meseriaşilor din România prin scrisoarea din 2 iunie 1936[72] unde arăta că pentru a pregăti conferenţia organizaţiilor profesionale care doresc unitatea de acţiune în domeniul economic să examineze şi să răspundă la chestionarul stabilit la Congresul de la Arad. În urma răspunsurilor se va organiza la Turda o conferinţă pentru a stabili definitiv forma legală de colaborare pentru realizarea scopului propus: "...sporirea şi întărirea clasei de mijloc de limbă şi lege românească, românizarea oraşelor noastre înstrăinate şi desrobirea neamului românesc"[73].

Uniunea Generală a Meseriaşilor din România a răspuns promt acestui chestionar la toate punctele. La baza colaborării s-a propus principiul naţional şi realizarea lui, numai între organizaţiile profesionale. Ca formă de organizare s-a propus Confederaţia muncii româneşti care să cuprindă toate categoriile de meseriaşi, patroni şi lucrători, cu caracter naţional, cu un statut nou elaborat de către delegaţii organizaţiilor aderente. În fruntea Confederaţiei, să fie un comitet executiv format din preşedinţii şi secretarii generali ai organizaţiilor afiliate, iar în comitetul general să fie aleşi un număr de membrii proporţional cu importanţa organizaţiei. Confederaţia odată constituită trebuie să-şi spună punctul de vedere în ceea ce priveşte legile muncitoreşti şi meşteşugăreşti iar organizaţiile afiliate să plătească o cotizaţie[74].

În vederea realizării unităţii de acţiune a organizaţiilor profesionale, conducerea Centralei Reuniunilor a efectuat o vizită la Uniunea Comercianţilor, Industriaşilor şi

---

[70] C 5725; *Tribuna noastră*, an II, nr. 49, Cluj, 7 iunie 1936, p. 2.
[71] *Ibidem*
[72] C5236
[73] *Ibidem*
[74] C5237

angajaților din Industria federalizată cu Uniunea Generală a Meseriașilor din România. Cu acea ocazie s-a discutat despre crearea Confederației Naționale a Muncii Românești[75].

În spiritul hotărârilor Congresului de la Arad, Centrala Reuniunilor s-a ocupat de pregătirea alegerilor de la Camera de Comerț și Industrie și de la Camerele de Muncă. S-au cerut cărți de alegător pentru toți membrii Centralei Reuniunilor, pentru a putea fi înscriși pe listele electorale de la Camerele de Muncă, Comerț și Industrie[76].

În cursul anului 1936, Centrala Reuniunilor a acordat o importanță deosebită creditului pentru meseriași, comercianți și muncitori români. Astfel, s-au intreprins intervenții și pentru obținerea de credite ieftine și de lungă durată pentru meseriașii și comercianții de limba și legea românească. Ministerul Muncii și Ministerul Industriei și Comerțului a studiat problema înființării unui Institut de Credit. Ștefan Peneș arăta cum este apreciată această problemă în ziarul *Munca Românească.* Viitoara lege trebuia să țină seamă de nevoile speciale ale diferitelor provincii și să acorde privilegii meseriașilor și comercianților români. Numai obținând credite în condiții avantajoase meseriașii și comercianții români din noile provincii puteau rezista concurenței elementelor minoritare. La acordarea creditelor trebuia să se aplice principiul selecționării celor ce au dreptul de a obține credite[77].

În vederea înzestrării meseriașilor români cu mașini și unelte s-a creat un Fond Indusrial de către Ministerul Industriei și Comerțului, la inițiativa ministrului Valeriu Pop, promulgat prin Înaltul Decret Regal nr. 2535 din 10 noiembrie 1936. Potrivit relatărilor lui Valeriu Pop acest Fond trebuia mereu înoit. El arăta: "Am creat acest Fond instituind o suprataxă de 1% asupra autorizațiilor de import care din vară până în toamnă, a sporit Fondul cu 25 000 000 lei. Potrivit regulamentului, ministerul cumpăra și înzestra cu mașini și unelte adecvate pe meșteșugarii români pregătiți, dar lipsiți de mijloace, obiectele de înzestrare neputând fi înstrăinate timp de 10 ani. Contravaloarea (100, 50, 25%) urma să fie restituită în termen de 10 ani, fără dobândă, eventual complet iertată. Mașinile și uneltele puteau fi revocate în caz de abuzuri și rea credință sau lipsă de utilizare.... Până la retragerea guvernului (28 decembrie 1937) am înzestrat cu unelte în valoare de peste 22 milioane după cum urmează[78]:

- 10 județe din Ardeal – 1 500 000 lei
- în județul Alba – 3 224 760 lei
- în județul Turda și pentru moți – 1 200 000 lei
- în județul Satu Mare – 2 231 000 lei
- în Bucovina – 2 072 138 lei
- în județul Bihor – 986 400 lei
- în Basarabia – 3 000 000 lei
- în Dobrogea – 500 000 lei
- în județul Cluj – 1 969 665 lei
- în județul Arad – 1 000 000 lei
- în Moldova – 1500 000 lei
- în Banat – 800 000 lei
- în județul Maramureș – 1 500 000 lei
- cooperativa de sticlărie "Gh. Lazăr" din Avrig – 400 000 lei
- cooperativa "Meseriașul Român" din Sibiu – 400 000 lei
- în județul Mureș – 500 000 lei

Ultimul număr al ziarului *Tribuna noastră* a fost consacrat președinților de onoare ai Centralei Reuniunilor aleși din rândul celor care s-au dovedit sprijinitori și ocrotitori ai "clasei de mijloc de limbă și lege românească", episcopul Nicolae Colan al Clujului,

---

[75] *Tribuna noastră,* an III, nr. 24, Cluj, 13 decembrie 1936, p. 1.
[76] *Tribuna noastră,* an III, nr. 14, Cluj, 4 octombrie 1936, p. 2; Idem, nr. 22, Cluj, 29 noiembrie 1936, p. 2
[77] Idem, p. 3.
[78] Valeriu Pop, *Amintiri politice,* București, 1999, p. 209-210

episcopul diecezei Cluj-Gherla Iuliu Hossu, profesorul Alexandru Lapedatu, dr. Valeriu Pop, dr. Valeriu Roman[79].

În cursul anului 1937 Centrala Reuniunilor a propus o serie de amendamente la regulementul de aplicare a legii pregătirii profesionale în vederea întăririi elementului românesc în domeniul meseriilor şi comerţului: "Trebuie să vină un spirit mai îndrăzneţ care dezbrăcat de haina politicianismului, de teama străinătăţii şi de teroarea capitalului internaţional din ţară, să procedeze mai curajos la protecţia muncii româneşti. Desigur, nimeni nu cere a se lovi cu brutalitate în străini, dar putem cere oricărui conducător al ţării de a pune totdeauna şi în orice împrejurare în primul plan pe români..."[80] S-a cerut asigurarea primatului muncii româneşti, a independenţei economice, meseriile şi munca să fie deţinute de români în proporţie de 78%, şi să contribuie la educarea solidă, conştiincioasă şi morală a tineretului.

Prin legea din 5 aprilie 1937, în timpul cât era ministru la industrie şi comerţ, dr. Valeriu Pop, s-a creat Institutul Naţional de Credit pentru Meseriaşi, Centrala Reuniunilor avându-şi reprezentantul propriu în comisia pentru înzestrarea meseriaşilor cu unelte şi maşini. Din acest moment Fondul Industrial a fost ataşat la Institutul Naţional de Credit pentru meseriaşi[81]. Centrala Reuniunilor, ca ocrotitoare a comercianţilor, a meseriaşilor şi a muncitorilor de "limbă şi lege românească", la Congresul de la Sălişte din 9 mai 1937, şi-a formulat dezideratele într-o *Moţiune* şi "pretind - nu mai cer - celor în drept înfăptuirea lor, pentru consolidarea structurii sociale a ţării româneşti, pentru sporirea şi întărirea clasei de mijloc româneşti, şi pentru binele şi liniştea ţării noastre"[82].

La aniversarea a 3 ani de existenţă a Centralei Reuniunilor erau afiliate în cadrul ei 45 de organizaţii de pe tot cuprinsul ţării. Cu această ocazie şi-au anunţat dorinţa de afiliere la Centrală încă 12 organizaţii profesionale[83]. Rolul preşedintelui Centralei, dr. Augustin Raţiu, secondat de Ştefan Peneş a fost subliniat şi cu această ocazie: "Dacă guvernul român a început să dea mai multă atenţie meşteşugarului şi comerciantului român, mai ales din provinciile aliniate, dacă a început să se legifereze şi în interesul clasei de mijloc româneşti, nu un mic merit are în această privinţă şi Centrala Reuniunilor, prin preşedintele ei, dr. Augustin Raţiu, secondat de neobositul secretar, Ştefan Peneş. Pentru tot ceea ce a făcut preşedintele Raţiu în cei 3 ani de existenţă a Centralei Reuniunilor, merită stima şi recunoştinţa a întregii clase de mijloc româneşti din Ardeal şi Banat"[84].

Dr. Augustin Raţiu, prin adresa nr. 67055 din 18 august 1937 emisă de Ministerul Muncii, a fost anunţat că a fost numit cenzor pe lângă Institutul Naţional de Credit al Meşteşugarilor[85]. Ceea ce a caracterizat activitatea Centralei Reuniunilor în scurta dar fructuoasa existenţă a fost faptul că nu a intrat în vâltoarea luptelor politice, de partid. Dr. Augustin Raţiu atrăgea atenţia că potrivit articolului 4 din Statutele Reuniunii "În localul şi la întrunirile Reuniunilor este interzis a se discuta chestiuni politice şi confesionale"[86]. Ca atare s-a adoptat o atitudine neutră, căutându-se a se profita la maximum de avantajele pentru "clasa de mijloc de limbă şi lege românească". Centrala Reuniunilor s-a ridicat peste deosebirile confesionale, politice şi personale. Ea a fost o adevărată fortăreaţă cu 76 de bastioane răspândite pe întreg cuprinsul Ardealului, Banatului, Crişanei, Maramureşului şi Bucovinei.[87] În 3 ani şi jumătate numărul membrilor organizaţi a trecut de 10 000, aşa cum se sublinia în *Tribuna noastră*: "Aceasta este, în timpul de faţă, armata economică românească pe care se poate baza statul şi armata combativă în orice împrejurări"[88].

---

[79] *Tribuna noastră*, an III, nr. 24, Cluj, 13 decembrie 1936, p. 1-2
[80] Idem, nr. 32, an III, Cluj, 7 februarie 1937, p. 1.
[81] V. Pop, *op. cit.*, p. 20; *Tribuna noastră*, an III, nr. 47, Cluj, 23 mai 1937, p. 2
[82] C 4547, Şt. Peneş, *Pentru desrobirea economică a poporului român*, 1938, p. 20
[83] *Tribuna noastră*, an III, nr. 52, Cluj, 27 iunie 1937, p.3
[84] *Ibidem*
[85] *Tribuna noastră*, an IV, nr. 9, 29 august 1937, p. 1.
[86] *Tribuna noastră*, an IV, Cluj, nr. 12, 19 septembrie 1937, p. 2
[87] C 4547, Şt. Peneş, *op. cit.*, p. 19
[88] *Tribuna noastră*, an IV, nr. 21, Cluj, 21 noiembrie 1937, p. 1

Anul 1937 s-a caracterizat printr-o întreagă activitate de ocrotire și ajutorare a meseriașilor realizată prin mai multe mijloace: plasarea în muncă, îmbunătățirea salariilor, obținerea permiselor de import, crearea Institutului Național de Credit al Meșteșugarilor și în special prin înzestrarea cu unelte și mașini în valoare de peste 20 000 000 lei[89].

Înzestrarea cu unelte a meseriașilor "de limbă și lege românească", s-a realizat grație străduințelor depuse de dr. Augustin Rațiu și dr. Valeriu Pop, creatorul Fondului Industrial și apoi a Institutului Național de Credit. Aceasta a însemnat că sute de meseriași și-au sporit utilajele și și-au mărit capacitatea de producție, că s-au creat zeci de ateliere noi care au sporit producția națională și implicit s-a creat o nouă generație de meseriași "de limbă și lege românească" care au activat în orașele din Ardeal și din toată țara.

DANIELA COMȘA

ACTIONS OF THE HANDICRAFTSMEN REUNIONS FOR PROMOTING THE MIDDLE CLASS IN ARDEAL AFTER THE GREAT UNIFICATION

(Abstract)

An important preocupation of the Great Unification generation was the consolidation of the united national state in the social structures' background. The Romanians, especially in Transylvania, had to fill a big gap concerning the middle class of townsmen and handicraftsmen, who due to the well-known historical conditions came from the non-Romanian population.

The handicraftsmen reunions founded in the 19th century in the Transylvanian towns, were militating for the placing of Romanian apprentices in trading and other different jobs.

Their unification at the congress in Târgu-Mureș, May 1934, as the Reunions of Handicraftsmen Traders and Workers Association in Ardeal and Banat, led by dr. A. Rațiu created a united background for the rising of the Romanian middle class to the importance of any other national problem.

The liberal government gave the association a helping hand by issuing some laws, which without binding the interess of the minorities, led to the encouragement of the Romanian element in work places and also led to the romaniansation of the Transylvanian towns.

[89] Idem, nr. 16, 17 oct., 1937, p. 1

PROIECTE ŞI DEMERSURI PRIVIND INTENSIFICAREA ACTIVITĂŢII ÎN INDUSTRIA METALELOR PREŢIOASE. 1919-1928

Unirea Transilvaniei cu România a condus la înmănunchierea, într-un singur tot, a energiilor creatoare ale poporului român, la mărirea potenţialului economic, creându-se condiţii mai favorabile dezvoltării forţelor de producţie şi intensificării procesului de industrializare capitalistă în România.

Cu toate greutăţile pe care le-a avut de întâmpinat în primii ani postbelici, industria românească a cunoscut, în general, cu excepţia anilor crizei economice, o dezvoltare continuă, o modernizare a structurilor ei.

Mutaţiile politice de după 1 Decembrie 1918 s-au reflectat neîntârziat şi în planul vieţii economice. Unul din multiplele aspecte cu profil economic l-a constituit trecerea în proprietatea statului român, în cursul lunilor martie-aprilie 1919, a unui grup de întreprinderi miniere şi metalurgice care aparţinuseră statului maghiar, şi anume: Minele metalifere şi Uzinele metalurgice din Baia Mare, Minele din Abrud şi Săcărâmb, Uzina metalo-chimică din Zlatna, Uzinele siderurgice şi domeniile Hunedoara, minele de cărbuni Lonea, Uzinele siderurgice Cugir şi exploatările de gaz metan din podişul Transilvaniei[1]. Până în aprilie 1920, aceste întreprinderi au fost administrate de Consiliul Dirigent prin intermediul Direcţiei Minelor din Cluj. După încetarea activităţii Consiliului Dirigent, ele au trecut sub controlul Ministerului de Industrie şi Comerţ, exercitat prin Direcţia Generală a Minelor, fiind conduse până în 1925 prin intermediul administraţiei de stat. În conformitate cu prevederile Legii pentru comercializarea întreprinderilor economice de stat de la 1 ianuarie 1925, întreprinderile din regiunea Baia Mare, Abrud şi Săcărâmb, Uzinele siderurgice din Hunedoara şi Uzinele metalo-chimică din Zlatna au continuat să fie administrate în regie de stat, prin Direcţia Generală de Valorificare a Bunurilor.

În primii ani de după primul război mondial s-a înregistrat o scădere a producţiei în toată ramura metalelor preţioase. Cauzele acestei stări de fapt erau multiple: în cursul războiului producţia de aur şi argint a scăzut continuu. Lipsa acută de capital, în perioada imediat următoare, datorită orientării plasamentelor societăţilor capitaliste spre ramuri cu o rentabilitate sigură şi imediată, n-a permis noi investiţii în vederea înlocuirii utilajului învechit sau a deschiderii de noi galerii[2]. La lipsa de rentabilitatea plasărilor în industria metalelor preţioase a contribuit şi politica aurului promovată de stat în acea perioadă. Astfel, aurul predat Băncii Naţionale era plătit cu o sumă mai mică decât valoarea aurului pe plan mondial[3].

În perioada de tatonări, de căutări, comerţul de aur şi argint, ca de altfel şi a altor multe produse, a fost condiţionat un timp de eliberarea unui permis de cumpărare emanat de la Resortul de finanţe al Consiliului Dirigent. Secretariatul de finanţe din Cluj se adresa, în anul 1920, ministrului de Finanţe, făcându-i cunoscut că, deşi comerţul cu aur fusese decretat liber, deci se anulau permisele de cumpărare, prin Deciziunea ministerială din 17 martie 1920 a Ministerului de Industrie şi Comerţ, autorităţile nu respectă prevederile acestui act, ceea ce crea noi dificultăţi în industria aurului. Autoritatea din Cluj sugera Ministerului că "părerea [noastră] e că acest comerţ ar fi trebuit să se lase liber, însă, asigurând fiscul [statului] prioritatea la cumpărare la preţul de pe piaţă, decretându-se în

---

[1] I. Buruiană, *L'activité des entreprises minières et métallurgique de l'Etat en Transylvanie pendant la période 1925-1331*, *Correspondance économique roumaine*, nr. 1, din 1933, p. 3.

[2] Ion Rusu Abrudeanu, *Aurul românesc. Istoria lui din vechime până azi*, Bucureşti, 1933, p. 236.

[3] Ludovic Báthory, *Dezvoltarea industriei extractive a metalelor preţioase după unirea Transilvaniei cu România*, *Anuarul Institutului de Istorie Cluj*, 1968, 11, p. 160-161.

mod obligator oferirea aurului şi a argintului brut pe acest preţ al fiscului"[4]. Direcţia Generală a Minelor anunţa Direcţia minelor şi Uzinele metalurgice din Zlatna, la 25 martie 1921, că, potrivit dispoziţiei Ministerului, preţul aurului se fixa la 24.000 lei, al argintului la 900 lei, al cuprului la 100kg = 1.800lei[5].

În şedinţa Consiliului de Miniştri din 30 martie 1921 s-a prezentat de către ministrul Industriei şi Comerţului un raport referitor la stări de lucru din industria aurului, în principal referitor la preţul aurului, care era apreciat ca nesatisfăcător mai ales pentru micii producători. "Populaţia din părţile muntoase ale Transilvaniei – se spunea în Raport – şi, cu deosebire, regiunile cu populaţie curat românească din judeţele Alba şi Hunedoara îşi câştigă existenţa încă din timpurile cele mai vechi lucrând la minele de aur din aceste părţi.

Astăzi – continuă documentul – locuitorii acestor regiuni au ajuns în completă mizerie, astfel că ne inspiră îngrijorări din cauza stagnării acestei industrii miniere şi, mai cu seamă, din cauza nesiguranţei şi a abuzurilor ce se fac şi la care sunt supuşi micii industriaşi în urma prohibirii comerţului cu aur.

Comerţul interior cu aur a fost liber pentru producătorii direcţi de aur, ale căror producţiune a fost certificată de către Căpitanatele miniere, iar comerţul a fost controlat de către Oficiile de schimb ale Statului până în anul 1919, când Consiliul Dirigent, printr-o deciziune, a interzis acest comerţ cu aur brut sau monedă.

Pe de altă parte, Oficiile de schimb ale Statului din Abrud, Zlatna şi Baia Mare plătesc aurul cu preţ foarte scăzut şi anume: până la 1 martie a.c., aurul a fost plătit cu 17.000 lei, iar de la 1 martie a.c. se plăteşte cu preţul de 24.000 lei, aşa încât producătorii nu-şi pot valoriza aurul cu un preţ real, din care cauză industria mică minieră, aproape în general, a încetat lucrările, astfel că populaţia a rămas fără ocupaţiune neputând-şi procura nici măcar pâinea de toate zilele".

Pentru a pune capăt acestor stări de lucru, "dăunătoare atât intereselor economice cât şi celor sociale", în Raport se propuneau următoarele:

1. Preţul aurului să se fixeze la suma de 27.000 lei până la data de 15 aprilie 1921. Acest preţ era echivalent cu preţul aurului pe piaţa Londrei;
2. Restituirea de către Oficiul de schimb a preţului aurului confiscat micilor producători în baza deciziei Consiliului Dirigent;
3. Să se aloce o sumă de 750.000 lei pe seama Oficiilor de schimb ale statului din Zlatna, Abrud şi Baia Mare, sumă care ar reprezenta contravaloarea aurului ce se va prezenta spre schimb la acele Oficii în următoarele 4 săptămâni[6]. Se va vedea că situaţia tristă a lucrătorilor din minele de aur – aşa cum reiese din acest act oficial – va fi semnalată şi în alte prilejuri şi momente.

La 5 decembrie 1921 s-a înaintat Ministerului Muncii şi Ocrotirilor Sociale, în numele Uniunii Muncitorilor din Industria Minieră, un Memoriu care sintetiza revendicările muncitorilor de la minele şi topitoarele statului, muncitorii solicitând încheierea unui nou contract colectiv. Memoriul a fost însoţit de o scrisoare semnată de Iosif Ciser, care prezintă tabloul sumbru al condiţiilor materiale ale muncitorilor din Baia Mare, Zlatna etc.: "Având în vedere salariile mai mult decât mici... alimentaţia, care de fapt nu e decât pe hârtie... astăzi toţi sunt numai zdrenţe... copiii nu se pot duce la şcoală"[7]. În pofida unui nou contract colectiv, încheiat abia în iunie 1922, muncitorii îşi vor continua eforturile de ameliorare a situaţiei lor materiale şi culturale.

În anul 1924 micii producători din Abrud şi din jur s-au întrunit – la sugestia guvernului, reprezentat prin deputatul Ioan Rusu Abrudeanu – pentru a pune bazele unei cooperative miniere, soluţie care nu se va concretiza. Din telegrama adresată de participanţi lui Vintilă Brătianu – redactată într-una limbaj de-a dreptul pitoresc – se desprind problemele majore cu care se confruntau în continuare o parte a locuitorilor Munţilor

[4] Arhivele Naţionale Bucureşti, fond *Ministerul Industriei şi Comerţului. Direcţia Generală a Minelor*, dosar 12/1921, f. 4. (În continuare: Arh. Naţ. Bucureşti, fond d.)

[5] *Ibidem*, f. 6.

[6] *Ibidem*, f. 7-8.

[7] *Minerul*, nr. 6, din 15 decembrie 1921.

Apuseni: "Facem un faimos şi disperat apel guvernului pentru acordarea pe preţul de cost al explozibilului şi materialului lemnos şi totodată pentru plata aurului după cursul mondial, luând media pe timp de o lună. Fără îndeplinirea acestor trei deziderate – se sublinia în telegramă întreaga industrie minieră din ţară va lâncezi, iar noi vom fi forţaţi sa luăm toiagul pribegiei". Muncitorii minieri solicitau sprijinul statului, întrucât, după desăvârşirea unităţii statale a poporului român, se cereau înlăturate şi "nedreptăţile de pe alocuri a căror ţintă predilectă" fuseseră ei[8].

Guvernul liberal, conform doctrinei sale economice sintetizată în formula "prin noi înşine", a adus mai multe legi prin care s-a căutat întărirea poziţiei capitalului autohton în comparaţie cu cel străin[9]. Una din acestea a fost Legea minelor din 1924, care a generat ample discuţii în ţară şi în străinătate. Unele categorii de producători – ca de pildă cei din industria metalelor preţioase – şi-au manifestat nemulţumirea faţă de unele prevederi ale Legii.

La 30 august 1924, proprietarii de mine din Munţii Apuseni au întocmit, la Abrud, un memoriu intitulat: *Plângerile micilor proprietari de mine din Munţii Apuseni referitor la dispoziţiunile Legii minelor şi monopolul explozivelor*[10], din care vom reda părţile mai importante. "În regiunile Abrudului, exploatările miniere se fac în cea mai mare parte de micii proprietari de mine, care, în cele mai multe cazuri, sunt şi proprietari şi muncitori. Aproape fiecare locuitor îşi are moşia lui minieră erezită [moştenită] de la moşi-strămoşi, la care moşie ţine mai mult decât la viaţa lui, fiindcă aurul visat în mină îi dă elixirul vieţii şi speranţă stabilă la un trai mai bun.

De aceea ne mirăm de procedura guvernului care, trăgând dungă peste toate interesele noastre vitale – a înaintat legea Corpurilor Leguitoare spre adoptare, fără ascultarea noastră, neglijând total interesele noastre".

În trecutul îndepărtat sau mai apropiat, micii producători din regiune, deşi în majoritate covârşitoare români, "aşadar străini faţa de guvernanţii trecutului" se bucurară de sprijin din partea autorităţilor. Până la primul război mondial – de pildă – minerii erau scutiţi de serviciul militar. "În războiul mondial însă – surprind cu un deosebit simţ istoric autorii Memoriului – ale căror idei conducătoare au fost chestiile de naţionalitate –, minerii români au fost lipsiţi de orice scut, toţi au fost chemaţi la arme, aşa că minele în timp de câţiva ani s-au închis şi în urma lipsei de capital, fără ajutorul statului nu mai pot fi deschise şi aşa, conform legii noi, art. 107, minele neputând fi deschise şi lucrate, drepturile câştigate vor fi pierdute şi retrase.

În urma neaşteptatei legi care e contrară intereselor noastre, cu intenţiunea vădită de a ne dezmoşteni fără despăgubiri, vom fi aruncaţi într-o nouă iobăgie până acum necunoscută.

Nu putem accepta spiritul legii ca noi cei mai săraci oameni, care cea mai mare parte a vieţii am trăit-o cu munca grea sub pământ, să fim în urma unor dispoziţiuni grele şi aproape imposibil de îndeplinit a legii – simplamente dezmoşteniţi atunci când proprietarii solului în tot cazul au fost încâtva despăgubiţi. Suntem juşti, nu pretindem ca teritoriile noastre mici să împiedice instalarea unor întreprinderi mai mari, însă pretindem că atunci când cineva ar năzui la teritoriile noastre să fim expropriaţi prin despăgubire şi nu dezmoşteniţi prin legi forţate, fiindcă minele noastre cultivate de mii de ani în cel mai primitiv mod nu pot fi transformate de azi pe mâine în mine de model conform legii.

Dacă citeşti legea trebuie să observi că e întocmită în contra săracului şi în favoarea bogatului, e facultativă şi omul sărac, în urma condiţiilor grele şi taxelor mari şi în urma lipsei de legături politice şi prieteneşti, e eschis [silit] pe vecie de a se ocupa cu această industrie".

---

[8] Arh. Naţ. Bucureşti, *fond. cit.*, d. 20/1924, f. 1.

[9] Mircea Muşat, Ioan Ardeleanu, *România după Marea Unirea*, vol. II, partea I, 1918-1933, Bucureşti, 1986, p. 3-44, 351 şi următoarele. Pentru legea Minelor, vezi: Gh. Buzatu, *O istorie a petrolului românesc*, Bucureşti, 1998, p. 145-162.

[10] Arh. Naţ. Bucureşti, *fond.cit.*, d. 20/1924, f. 2-7.

Erau relevate apoi nemulţumirile faţă de art. 5 – referitor la acordarea permisului de prospecţiune, art. 6-8 privind permisele de explorare. În ambele situaţii se aprecia ca acordarea lor de către organele guvernamentale, în condiţiile dovedirii unei capacităţi tehnice şi financiare ridicate, era contrar intereselor micilor producători. Modalităţile de obţinere a concesiunilor – se aprecia în Memoriu – ar fi dus la trecerea în proprietatea statului a locurilor care aparţinuseră micilor producători, fără nici o despăgubire.

Dacă dispoziţiunile Legii nu se vor schimba, "de cea mai mare urgenţă", atunci "de la preot la cizmar, tot ţinutul minier a Munţilor Apuseni va fi expus la cele mai mari mizerii, după ce e lucru ştiut că ţinuturile miniere sunt improductive nu dau numai metale şi în schimb importează toţi articolii de alimentare şi îmbrăcăminte din alte regiuni, aşa că dacă nu produc aur sau aurul produs nu se poate valora vor fi siliţi să plece cu straiţa în bâtă lăsând multe comune inpopulate şi vai de ele".

Producţia s-a redus considerabil datorită scumpirii materialelor explozive, "pulberea neagră urcându-se la 110 lei/kg şi dinamita la 160 lei/kg, când în vreme de pace şi în război le aveam, pulberea cu 70-90 bani, iar dinamita cu 2,10 lei/kg. Nu putem pricepe ca pulberea importată în anul 1923 a costat 35 lei/kg şi dinamita 64 lei..."

Pentru creşterea producţiei de aur se sugera repunerea în funcţie a unei fabrici mici de explozivi de la Bistra, de lângă Câmpeni. Din informaţiile noastre, această propunere nu s-a concretizat.

Alte două chestiuni asupra cărora se insistă în Memoriu erau: valorificarea aurului cât mai convenabil pentru producători şi comerţul cu aur, acesta din urmă trebuind să fie organizat de o aşa manieră încât să sporească veniturile locuitorilor din zonă.

Urmările Legii minelor asupra micilor producători din Munţii Apuseni le-a relevat în parlament, la 26 iunie 1924 şi liderul Partidului Naţional Român, partid aflat în opoziţie, Iuliu Maniu[11]. Maniu a făcut o privire istorică asupra importanţei mineritului pentru locuitorii acelor locuri, atât de încercaţi de-a lungul secolelor. "Revoluţia lui Horea de la 1784, pe care el a făcut-o sprijinit de Moţii din Munţii Apuseni, şi între ei şi aceşti mineri" a avut una din cauzele fundamentale nemulţumirile pe teme miniere ale moţilor. Guvernul liberal, "în anul fericit al şaselea al României unite" – constata Maniu – venea cu o lege prin care erau deposedaţi de perimetrele lor micii proprietari de mine, cei care aduseseră atâtea sacrificii pentru Unire. În elaborarea proiectului de lege n-au fost "ascultaţi reprezentenţii ţinuturilor în chestiune" şi de aceea el anulează drepturi câştigate de moţi în timpul revoluţiei de la 1848.

Taxele de concesiuni prevăzute de lege erau exagerat de mari, raportate la forţa financiară a familiilor din regiune". Taxele, în sumă de 2-10.000 lei, de la cine se puteau percepe se întreba Maniu? De la un biet ţăran a cărui toată avere nu face 10.000 lei şi care nu ţine acea mină pentru că are vreun capital sau pentru a căpăta o rentă, ci pentru că o lucrează el cu sudoarea frunţii lui, cu mâna lui, ca un mic industriaş, ca un mic miner.

Dacă acest biet nenorocit, pentru existenţa lui şi a familiei lui, vrea să aibă dreptul său la mină, şi să se asigure de vecinii săi printr-un perimetru de exploatare", legea îi cere o taxă de 2-10.000 lei, "ceea ce este fantastic, ceea ce este curat neomenesc".

Legea supunea astfel "această nenorocită populaţiune la taxe pe care nu e vrednică sa le primească după sacrificiile pe care le-a făcut pentru libertate şi înfăptuirea Unirii".

Un alt inconvenient sesizat de Maniu era prevederea potrivit căreia perimetrul se stabilea după forţa financiară a producătorului. În condiţiile situaţiei lor precare oamenii din munţi nu aveau şanse să obţină decât perimetre foarte mici. O asemenea legiferare atingea "drepturile istorice ale poporului român, drepturi pentru care a făcut revoluţiunea şi pentru care a sângerat".

Aurel Sterca Şuluţiu, director de bancă, descendent al unei familii de mineri, proprietarul societăţii miniere "Sfântul Gheorghe Suluţiu" din Roşia Montană a redactat, la 22 octombrie 1924, un Memoriu către ministerul Industriei şi Comerţului referitor la situaţia din industria aurului din Munţii Apuseni[12]. "Din desele reclamări şi plângeri care vi s-au făcut de către minerii din Abrud şi împrejurimi aţi putut avea privilegiul să vă convingeţi că această ramură de industrie în urma scumpirii extraordinare a explozivilor, a mânei de lucru, a lipsei de capital, şi a greutăţilor de prelucrare a minereurilor, ca şi preţul scăzut al aurului

[11] Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor. Sesiunea ordinară prelungită 1923-1924, nr. 117 din 24 august 1924, p. 3410-3412.

[12] Arh. Naţ. Bucureşti, *fond.cit.*, d. 30/1923, f. 10.

în raport cu aceste greutăți, au determinat pe marii și micii proprietari în majoritatea cazurilor, forțați de aceste împrejurări să neglijeze în parte, dacă nu în total, exploatarea minelor din Munții Apuseni.

Din cauza condițiilor neprielnice, Șuluțiu îl înștiința pe ministru că se vedea "nevoit a înceta lucrul, a nu mai putea produce țării nimic din bogățiile subsolului ce posed" și ca atare "să nu mai poată da o mână de ajutor moților", care trăiau din vechime din această îndeletnicire.

Decizându-se să continue totuși exploatarea aurului, Șuluțiu s-a hotărât să instaleze șteampuri sistem californian, "singurul procedeu prin care pierderea de 75% rezultată din extragerea aurului prin procedeul de până azi, rudimentar, să nu mai existe și singurul mijloc, ce ar putea da posibilitatea unei lucrări în mod intensiv și continuu, egalând sforțările materiale și morale în raport cu capitalul și munca ce se depune". În acest scop, el solicita un ajutor din partea Ministerului, în sensul de a i se acorda puterea motrică necesară de 25-30 H.P. de la Uzinele de stat din Roșia Montană, care dispuneau de un surplus de energie.

În noiembrie 1926, minerii din Săcărâmb și-au făcut cunoscute Ministerului greutățile pe care le aveau de îndurat. Printr-un Memoriu adresat Ministerului, într-o limbă simplă, pe alocuri cu accente de tristețe pentru viața lor, își făceau cunoscute "durerile și suferințele" pe care le îndurau din cauza "salariilor și concedierilor", a lipsei alimentelor, a lemnelor de foc[13]. Minerii cereau Ministerului trimiterea unei comisii de anchetă, care să ia în considerare doleanțele lor și să propună Ministerului măsuri menite a le înlătura.

Pe adresa Comisiei de anchetare, care s-a deplasat la Săcărâmb, un locuitor al comunei a înaintat o cerere în care se manifesta speranța ca se va "face dreptate unor asupriți și nedreptățiți"[14].

Inspectorul general Ioan Andrea s-a deplasat la Săcărâmb și a analizat cu reprezentanții întreprinderii și ai muncitorilor punctele din memoriul muncitorilor[15]. Din Raportul înaintat Ministerului rezultă că reducerea zilelor de lucru la 4 pe săptămână s-a datorat "economiilor bugetare", că s-au înregistrat nereguli în plata salariilor, pentru care propunea să fie pedepsit "înainte de toate conducătorul tehnic din mină și inginerul șef al minei". El a propus ca Ministerul să dea dispoziții pentru rezolvarea chestiunilor cuprinse în Memoriul muncitorilor.

Un grup de 80 mici producători din regiunea Munților Apuseni întruniți la Abrud, au întocmit la 9 ianuarie 1927 o adresă către Ministerul de Industrie și Comerț prin care solicitau să li se achite suma de 28.000 lei pentru aurul provenit din schimbul șlicurilor predate de ei în cursul anilor 1924 și 1925 Uzinelor Metalurgice din Zlatna[16]. Cererea era "motivată în deosebire prin faptul că fiind mici producători, a căror existență este susținută numai din produsul minelor noastre" fuseseră aduși "fără a purta nici o vină" la "dezastruoase pierderi, în urma cărora" ajunseseră "ruinați din punct de vedere material". Ei schimbaseră șlicurile la Uzinele din Zlatna în anuu 1924 și 1925, dar au trebuit să aștepte primirea banilor până în septembrie 1926. Sumele primite erau mai mici decât li s-ar fi cuvenit. Astfel, 1 kg de aur a fost evaluat la 130.000 lei, în timp ce prețul mondial era de 158.000 lei, sau chiar 168.000 lei. Banca Națională a decontat aurul primit prin intermediul Direcției Uzinelor din Baia Mare cu prețul de 158.000 lei, în timp ce micii producători primiseră doar 130.000 lei, deci cu 28.000 lei mai puțin la fiecare kg, ceea ce pentru ei a însemnat "o pierdere dezastruoasă", fiind nevoiți și să aștepte aproape 3 ani pentru a primi banii cuveniți, timp în care au fost nevoiți să-și susțină micile întreprinderi din împrumuturi bancare sau particulare.

Stările de fapt, economice și sociale, greutățile ce se cereau învinse, propunerile menite a impulsiona activitatea din această ramură industrială se desprind cu pregnanță din rapoarte ale autorităților miniere din mai mulți ani ai perioadei cercetate de noi.

---

[13] *Ibidem*, d. 25/1926, f. 22.

[14] *Ibidem*, f. 22.

[15] *Ibidem*, f. 24-25.

[16] Arh. Naț. București, fond.*cit.*, Direcția Generală a Valorificării, d. 12/1927, f. 1-2. Vezi pentru Uzinele metalo-chimice din Zlatna: V. Zotinca, *Les mines de métaux et les usines métallurgiques propriétés des l'Etat roumain exploités en regie*, *Correspondance économique roumaine*, nr. 2 din 1828, p. 11-17; Gheorghe Iancu, *Întreprinderea metalo-chimică din Zlatna între anii 1918-1940* (I-II), *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, 1975, 20, p. 67-80 (I), 1976, 21, p. 68-75 (II).

Inginerul Ioan Andrea, Inspector General, şi-a întocmit la 22 mai 1925 raportul despre inspecţia făcută în regiunea Baia Mare, unde a avut în vedere în special Atelierul de rafinare a aurului şi argintului pus în funcţiune în cursul anului. "Instalaţiunea funcţionează normal – consemna el – însă din cauza greutăţilor începutului şi poate şi a lipsei de experienţă a conducătorilor, pierderile de metale în decursul tratamentului sunt mai mari ca normale". A recomandat Direcţiunii Baia Mare să introducă registre şi conturi bine îngrijite din care să se poată rapid constata ce cantitate de metale a intrat în atelier, câtă este în lucru şi ce cantitate de lingouri rafinate au ieşit. Constatând că în atelier se găseau cantităţi mari de valori în aur şi argint a indicat Direcţiunii să organizeze un Serviciu special de control şi siguranţă.

În intervalul 4-9 martie 1925, el inspectase Uzinele din Zlatna şi Direcţiunea Minelor din Abrud. Pentru a se orienta asupra situaţiei micilor producători el a întocmit un Tablou cu cei care a schimbat produse la serviciile statului în anul 1913 şi în anii 1917-1924, stabilind cantitatea metalelor produse de acele societăţi[17].

Numărul muncitorilor fără lucru fiind deosebit de mare la Roşia Montană, s-a ajuns la concluzia ca o delegaţie de la Minele de cărbuni ale statului de la Lonea sa se deplaseze la Roşia Montană, pentru a lua contactul cu aceşti muncitori, propunându-le să se angajeze în mina de la Lonea. Din procesul-verbal încheiat la 6 iunie 1925 între delegaţia din Lonea şi reprezentanţii conducerii minelor din Roşia Montană, rezultă că din cei cca. 200 muncitori concediaţi din Roşia doar 5 muncitori au acceptat să plece în Valea Jiului[18].

Acelaşi inspector a vizitat şi în anul 1925, în lunile iulie şi august, întreprinderile statului de la Cugir, Abrud şi Roşia, constatând un număr de muncitori concediaţi. În intervalul de 7-10 iulie a inspectat Uzinele metalurgice de la Zlatna, situaţia activităţii topitoarelor fiind în legătură directă cu producţia minelor, fie de stat, fie particulare. "Cum acestea stagnează, rezultatele Uzinelor de metalurgie din Zlatna sunt din an în an mai slabe"[19]. În comparaţie cu producţia lor în scădere, cheltuielilor Uzinelor se ridicaseră în ultimii 5 ani cu peste 500%. Se impunea deci, cu acuitate, sporirea producţiei minelor pentru ca astfel Uzinele sa lucreze fără mari întreruperi. În acel moment se aprecia că cuptorul principal lucra doar două luni pe an.

În cursul anului 1925, se constata în acelaşi Raport, că în regiunea Baia Mare scăzuse atât producţia de aur la Minele Dealul Crucii şi Valea Roşie, cât şi cantitatea de minereuri adusă spre topire şi extragere a metalelor la Uzinele Firiza de Jos.

La minele de la Băiuţ, un filon principal, exploatat încă din 1907, cu un bogat conţinut în aur şi argint – aprecia Inspectorul –, putea forma baza unei exploatări importante numai dacă transportul minereului de la mină până la instalaţiile de la Băiuţ va fi asigurat printr-un funicular. Până atunci – se aprecia că exploatarea ar fi trebuit oprită deoarece în condiţiile unui transport foarte primitiv, cu căruţe cu boi, aproape 20% din valoarea minereului se pierdea[20].

O altă inspecţie a fost făcută în intervalul 17-25 august 1926 în aceeaşi zonă a Direcţiei Minelor Baia Mare. La exploatările de la Capnic s-au analizat calitatea şi preţurile de cost ale produselor zincoase. Din analizele făcute rezulta că o tonă de slic zincos şi sulfuros pe lângă maximum de 16,9% zinc mai conţine şi între 140-270 gr. şi între 7-15 gr. aur. Dacă nu se consideră conţinutul în cupru şi plumb, valoarea argintului şi aurului cuprins într-o tonă de material este între 1.500 şi 2.800 lei. Din nefericire, materialul zincos care conţine şi aur şi argint urma să fie exportat conform unui contract încheiat de Minister, fără ca aurul şi argintul să poată fi extrase, astfel că preţul pe care se vinde materialul este de peste 11 ori mai mic decât s-ar cuveni. Cum contractul era de 40 de vagoane, se calcula că la această cantitate statul pierde cca. 80 kg argint şi 3-4 kg aur. Deşi era cunoscut că prelucrarea minereurilor la topitoarele statului întâmpina greutăţi, "totuşi – se specifică în Raport –, având în vedere analiza produselor şi împrejurarea că exportul de produse miniere cu un conţinut mai mare de 2 grame aur la tonă este prohibită până în prezent, chestiunea s-ar putea supune unei noi examinări fiind aceasta atât în interesul statului". Situaţia se impunea a fi modificată mai ales ca întregul contract avea în vedere 2.000 tone, astfel ca statul ar pierde aur, argint şi cupru[21]. Rezultatul acestui demers nu este cunoscut.

---

[17] Arh. Naţ. Bucureşti, fond.cit., d. 10/1925, f. 12.
[18] *Ibidem*, d. 12/1925, f. 14.
[19] *Ibidem*, d. 31/1925, f. 117.
[20] *Ibidem*, f. 18.
[21] *Ibidem*, d. 25/1926, f. 12-13.

Uzina metalurgică din Zlatna, depinzând de cantitatea de minereuri care proveneau de la micile întreprinderi din zonă, s-a căutat impulsionarea activității și de extracție și de transport spre Zlatna. În august 1926 societatea "Aurifera" din Bucium dispunea de 20-22.000 tone de minereu de șteampuri, aflat în fața minei. Examinându-se posibilitatea prelucrării acestei cantități de minereu și extragerea metalelor ce se găseau în el, s-a constatat ca societatea "Aurifera" nu dispunea de instalațiile necesare pentru concentrarea materialului în așa măsură încât sa se poată transporta și prelucra la Topitoarele din Zlatna. De aceea societatea nu exploata decât cantități mici de minereuri mai bogate pe care le putea schimba la Topitoare fără o concentrare prealabilă. Atât în interesul întreprinderii din Zlatna, cât și al societății "Aurifera", s-ar fi impus ca și minereurile mai sărace în metale prețioase să fie prelucrate și transportate la Zlatna. Într-o asemenea situație, "Uzinele din Zlatna n-ar fi expuse ca 3/4 din an să stea în inactivitate"[22].

La 24 mai 1926 s-a ținut o consultație minieră în sala de Consiliu a Direcțiunii Minelor din Baia Mare, având drept scop mărirea randamentului la exploatările miniere și metalurgice ale Statului din regiunea Baia Mare[23].

Referitor la exploatarea din Băiuț s-au constatat următoarele: Exploatarea Băiuț recolta minereul aurifer din mina veche din Băiuț, mină săracă, cu un conținut mediu de 2-4 gr./tonă, și din mina nouă deschisă nu demult, cu un conținut de 1-6 gr./tonă.

În mina veche exista minereu care ar fi asigurat o exploatare pentru încă 50 de ani. Din cauza conținutului slab al acestuia, exploatarea lui nu mai renta și cu orice îmbunătățiri s-ar aduce mijloacelor de exploatare, deficitul nu se putea înlătura la prețul de atunci al aurului.

Mina Văratic, tot din aceeași localitate, conținea filoane bogate, dar fiind puțin cunoscute, nu se putea realiza o exploatare în stil mare. Pe măsura extinderii exploatării la această din urmă mină, se va reduce lucrul la mina veche până la completa lui sistare. Se recomanda folosirea perforatoarelor automate la mina Văratic în scopul intensificării exploatării.

La mina "Dealul Crucii". în ultimii ani se lucrase doar la 4 orizonturi, din 8, celelalte 4 fiind inundate. S-a reușit, între timp, evacuarea unei mari părți din apă. Mina a lucrat în câștig. Minereul acestei mine avea un conținut mediu de 6-14 gr./tonă. Conținut care scade cu adâncimea. Dar, în aceeași măsură, crește grosimea filonului.

Ca perfecționări tehnice s-a avut în vedere dotarea cu un perforator mai perfecționat și un prompresor cu un motor mai eficient.

La 27 martie 1927, Direcțiunea minelor metalice din Abrud înaintează Direcțiunii Valorificării din cadrul Ministerului de Industrie și Comerț un Memoriu cu privire la rezultatele exploatării pe anul 1926, care cuprindea printre altele: rezervele de minereu de șteampuri adunate în mină au scăzut cu ceva în cursul anului; cantitatea de minereu extras n-a putut asigura o funcționare ritmică și continuă a șteampurilor. Se propunea următoarele:

- Mărirea numărului lucrătorilor de la mină la 200
- Achiziționarea a cel puțin 6 ciocane de perforat
- Încheierea unei convenții cu minele particulare vecine, situate deasupra minei statului cu scopul ca și surpăturile și sfărâmiturile căzute pe teritoriul statului să fie transportate și prelucrate de către stat, dând o oarecare sumă proprietarilor particulari[24].

Cu două zile mai înainte, la 27 martie 1927, avusese loc la Abrud, la sediul Direcției Minelor, o întrunire a reprezentanților Ministerului Industriei și Comerțului, în frunte cu inginerul Ioan Andrea, Inspector general, și ai minelor particulare învecinate cu minele statului din Roșia Montană, în vederea încheierii unei convenții privitoare la acele materiale provenite din surpături și abataje vechi, care pătrund din concesiunile particulare și străbăteau către profunzime în minele și concesiunile statului[25].

Inginerul Andrea a apreciat că singura modalitate de a extrage și prelucra minereurile din abatajele care comunicau între ele era scoaterea lor pe galeria principală a minei statului "Sfânta Cruce" din Orlea și prelucrarea lor la instalațiile statului pentru separația mecanică de la Gura Roșia.

---

[22] *Ibidem*, d. 52/1926, f. 4.
[23] *Ibidem*, d. 6/1926, f. 3-4.
[24] *Ibidem*, d. 27/1927, f. 1.
[25] *Ibidem*, f. 4-5.

Reprezentanții micilor producători au considerat că statul să-şi rețină pentru extracția, transportul şi prelucrarea minereurilor 2 gr./tonă şi să se asigure cel puțin jumătate din cantitatea de aur rămasă pe seama micilor producători. Alții considerau că statul ar fi trebuit să-i ajute pe micii producători în altă manieră, nu prin exploatarea vechilor surpături, care periclitau exploatările lor vechi, ci prin deschiderea de noi galerii.

Reprezentanții Ministerului au accentuat ca scopul unor asemenea convenții ar fi în favoarea micilor producători, a industriei miniere din regiune, care se afla într-o stare de stagnare, stagnare "grav simțită de întreaga populație a regiunii".

În cele din urmă s-au încheiat 3 asemenea înțelegeri între minister şi reprezentanți ai unor societăți particulare.

Inginerul Andrea a înaintat, la 2 aprilie 1927, Procesul-verbal al întrunirii din 29 martie Direcției Generale a Valorificării Bunurilor Statului şi Energiei, pe care l-a însoțit şi de alte propuneri şi constatări făcute la fața locului[26].

- Minele statului din Roşia Montană nu puteau produce o cantitate de minereu, de înaltă calitate, care să ducă la reducerea deficitului. Dimpotrivă, deficitul creştea. Astfel, în anul 1926, valoarea totală a aurului produs – 20.162 kg – abia acoperise 1/3 parte din cheltuielile de exploatare, acestea ridicându-se la 10.054.000 lei.

Minele statului exploatau filoane aurifere în profunzime, unde filoanele sunt mai înguste, aurul nativ mai rar, din care cauză în anul 1926 abia se obținuse media de 1,9 grame aur fin la o tonă de minereu zdrobit. Având în vedere aceste considerente, plus faptul că instalațiile statului pentru transportul minereului şi pentru toată separația mecanică – şteampuri – au o capacitate de 21.000 tone material pe an, în timp ce producția anului 1926 a fost doar de 2.700 tone minereu, convenția de colaborare a minelor statului cu instalațiile lor cu minele particulare lipsite de orice fel de instalații pentru transportul şi prelucrarea minereului se dovedea a fi utilă pentru ambele părți. Aceasta colaborare se şi statornicise, dar la 15 ianuarie 1927 Subinspectoratul minier din Abrud oprise continuarea colaborării. Reluarea ei, în conformitate cu înțelegerile la care se convenise era bine venită.

În urma unei alte inspecții a inginerului I. Andrea, însoțit de conducerea topitoarelor de la Fernezeu, din 28 octombrie 1927, la 4 oiembrie 1928 inginerul Fr. Prefort înainta Direcției Generale a Valorificării Bunurilor Statului şi a Energiei un Memoriu cu privire la modul de funcționare a topitoarelor, în care făcea mai multe propuneri menite a intensifica activitatea Topitoarelor[27].

- Necesitatea înlocuirii utilajelor vechi, uzate, cu unele moderne;
- Mărirea producției topitoarelor prin sporirea cantităților de minereuri prelucrate şi aceasta putându-se realiza doar prin mărirea producției minelor

Directorul Prefort informa că s-au luat unele măsuri pentru dotarea topitoarelor cu utilaje mai perfecționate, indicând câteva din ele.

Mai complicată i se părea intensificarea exploatărilor miniere. Minele particulare se zbăteau într-o gravă criză. Cauza o afla "Memoriul", "în scăderea nelimitată a prețului plumbului şi argintului" în condițiile unui import masiv de asemenea produse al căror preț de cost era mai scăzut decât cel obținut în regiunea baia Mare. Deşi în țară se găseau mai multe fabrici care prelucrau plumbul – Ferrero 4 Co, Industria Plumbului Bucureşti, "Grivița" Fabrică de Plumb Bucureşti, "Tudor" Fabrică de țevi de plumb şi produse metalice Bucureşti, "Tudor" Fabrică de acumulatori Bucureşti, plus o "Fabrică de țevi de plumb şi de alice" la Timişoara – plumbul obținut la topitoarele din Fernezeu nu putea ajunge la acestea, fiindcă ele importau cantitatea de plumb de care aveau nevoie. Prin încurajarea mineritului particular s-ar putea ajunge să se acopere aproape integral necesarul de plumb pentru fabricile amintite. Pentru aceasta statul – prin Ministerul de Finanțe – ar trebui să procedeze şi în cazul plumbului şi al glazurii de plumb la impunerea unei taxe de import de 35%, ceea ce ar fi în interesul producătorilor indigeni.

La 9 iulie 1928, Inspectorul General de Mine, ing. Ioan Andrea, înainta un cuprinzător act ministrului de Industrie şi Comerț în care căuta să releve "cauzele crizei din

[26] *Ibidem*, f. 2-3.
[27] *Ibidem*, d. 18/1927, f. 7-8.

industria minieră metalurgică – de aur, argint, cupru, plumb – a țării"[28]. "Această criză – continua documentul – distrugând complet industria minieră mică și mijlocie și creând o situație extrem de dificilă întreprinderilor miniere de stat, a avut ca urmare șomajul și mizeria crescândă în regiunile muntoase – Munții Apuseni și regiunea Baia Mare.

Cauzele principale pentru care această industrie nu mai putea concura cu produsele similare din străinătate erau:

1. Minele din țară primeau pentru aurul produs un preț inferior cu 10-11% celui din străinătate.
2. Prețul explozivilor în țară era cu 67-75% mai ridicat decât în străinătate, aceasta urcând prețul de cost al produselor miniere metalurgice cu 14-25%.
3. Firmele străine se străduiau să-și asigure piața internă a țării, ca înainte de război și ele sunt încurajate în acțiunile lor de firmele importatoare din țară. Acest gen de comercianți din țară preferă să întrețină raporturi cu străinătatea, care le oferea credite, decât să se intereseze de produsele indigene. Acest fapt s-a constatat de nenumărate ori în cazul glazurii de plumb. Produsul Uzinelor statului din Baia Mare era superior calitativ celui importat și egal în ceea ce privește prețul și totuși rămânea nevândut în timp ce importul creștea.

Întreprinderile miniere – atât ale statului, cât și cele particulare – nu-și puteau valorifica produsele lor – minereuri și produse semifabricate cu conținut în aur, argint, plumb și cupru – decât prin uzinele și topitoarele statului din Baia Mare și Zlatna, care preluau produsele minelor, plătind metalele în baza analizelor, cu prețul fixat de Ministerul Industriei și Comerțului, reținând însă sume drept cheltuieli pentru topirea minereului și extragerea metalelor, conform tarifului și regulamentului de schimb, stabilite de același minister.

Desfacerea și valorificarea metalelor – care avea loc abia la 4-6 luni de la preluarea minereului, timp necesar operațiilor de extragere a lor – se făcea de Uzinele metalo-chimice de la Baia Mare și Zlatna în felul următor:

a) Aurul - la Banca Națională
b) Argintul - la export prin Ministerul de Finanțe
c) Plumbul și glazura de plumb - pe piața internă cu prețul zilei stabilit de Minister
d) Sulful - se întrebuințează în formă de acid sulfuric la fabricarea sulfatului de cupru și fier
e) Cuprul - se transformă direct din semifabricate în sulfură de cupru

Acest mod de funcționare a topitoarelor din Baia Mare și Zlatna s-a practicat până în anul 1926, când aceste topitoare, nemaiputând concura cu produsele straine – plumb, glazura de plumb și sulfatul de cupru – au refuzat plătirea în numerar a argintului și plumbului, restituindu-le în natură producătorilor și societăților miniere, cu întârziere de 6-8 luni, adică dupa extragerea metalelor din minereuri. Această dispoziție a Ministerului de Industrie și Comerț a făcut, mai ales pentru micii producători minieri, aproape imposibilă valorificarea reală a produselor de plumb și argint restituite în natură, ei fiind nevoiți să le vândă comercianților și speculanților cu prețuri mult inferioare prețului pieții și prețului de cost.

În pofida unor neajunsuri, producția de aur și argint a întreprinderilor din Transilvania a cunoscut un curs ascendent în intervalul 1919-1927, cu excepția anului 1926, după cum rezultă din următoarele tabele[29]:

[28] *Ibidem*, d. 18/1928, f. 13-19.
[29] *Ibidem. Direcția Generală a Minelor*, d. 5/1928, f. 81,82.

Producția de aur

Anul	Kg.	Gr.	Valoarea în lei
1919	730	0,96	18.252.400
1920	701	570	28.063.160
1921	1.069	333	31.987.089
1922	1.308	0,90	145.606.460
1923	1.334	361	189.480.682
1924	1.305	478	186.838.082
1925	1.242	0,22	172.298.098
1926	1.683	907	246.418.189
1927	2.002	133	224.303.299

Producția de argint

Anul	Kg.	Gr.	Valoarea în lei
1919	2.430	185	3.159.342
1920	2.134	629	3.137.905
1921	2.878	220	4.345.765
1922	1.941	612	7.331.600
1923	2.333	149	10.521.671
1924	2.242	915	10.093.117
1925	2.380	742	10.222.968
1926	2.912	612	12.244.627
1927	4.374	338	12.466.963

GHEORGHE IANCU

PROJECTS REGARDING THE DEVELOPMENT
OF THE PRECIOUS METALS INDUSTRY. 1919-1928
(Abstract)

Based on archival data, the article presents several memories of the Apuseni Mountains inhabitants addressed to the state authorities. Presenting their difficult life conditions, they requested a radical improvement of the social, economic and cultural conditions of this area. A number of outstanding member of the political class – as, for example, Iuliu Maniu – supported in the Romanian Parliament the cause of these people.

ANIVERSĂRI ŞI EVENIMENTE DE IMPORTANŢĂ NAŢIONALĂ ÎN JUDEŢUL ALBA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Dintre momentele de puternică manifestare a ataşamentului popular faţă de unitatea şi integritatea naţională a poporului român, un loc deosebit l-au avut câteva evenimente petrecute în judeţul Alba în contextul desăvârşirii unităţii naţionale, în anii 1918-1922, adică la puţin timp după actul măreţ din 1 decembrie 1918. Apoi sunt de remarcat serbările prilejuite aici de aniversarea unor evenimente şi inaugurarea unor monumente istorice, cu participarea a mii sau zeci de mii de oameni, desfăşurate mai ales în istoricele oraşe Alba Iulia şi Blaj.

Prima mare solemnitate românească după cea de la 1 decembrie 1918, în judeţul Alba, a fost prilejuită de mult aşteptatul moment al intrării armatei române pe aceste locuri, cu deosebire în oraşele Blaj şi Alba Iulia. Acest eveniment a fost salutat cu deosebit entuziasm în paginile ziarelor *Unirea* şi *Alba Iulia*, prilejuind calde momente de inspiraţie patriotică.

Intrarea pe aceste meleaguri a primelor trupe din regimentele 1 şi 5 Vânători în Blaj, i-a oferit lui Alexandru Ciura un cald şi inspirat articol de bun venit, din care citãm un scurt fragment.

"Bine aţi venit la noi, mândri voinici ai Ţării Româneşti! V-am aşteptat de multă vreme; v-am aşteptat şi am suferit până s-a umplut cu vârf paharul amărăciunii. V-am aşteptat, ştiam că trebuie să veniţi, că este peste putinţă să ne mai lăsaţi în sclavie. Vă îmbrăţişăm, fraţilor, şi vă mulţumim pentru jertfele cât le-aţi adus pentru mântuirea neamului românesc! Veniţi, dragi fraţi cu fruntea ridicată, voi aduceţi în ranitele voastre viitorul de aur al României Mari. Veniţi în numele dragostei de neam, în numele umanităţii şi al libertăţii oamenilor. Trăiască armata română!".[1]

La 19 decembrie 1918, adică 6 decembrie (Sfântul Nicolae, stil vechi), în mijlocul unei însufleţiri de nedescris, a avut loc intrarea plină de înalte semnificaţii, a Regimentului 5 Vânători, ce purta şi numele renumitului voievod Mihai Viteazul, în oraşul Alba Iulia. Fericita inspiraţie a Comandamentului armatei române, de a trimite tocmai acest regiment cu numele lui Mihai Viteazul, condus de colonelul Gagiu, în "cetatea Unirii", ca o solie postumă a strălucitului domn muntean, a fost subliniată şi în numărul dedicat evenimentului de ziarul *Alba Iulia*, care la rândul său, cu aceeaşi inspiraţie, insera în numărul respectiv minunatul fragment din monografia dedicată lui Mihai Viteazul de Nicolae Bălcescu, care descria intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia. "S-au întâlnit fraţii, s-au sărutat camarazii, s-au înfrăţit vitejii! Ce priveliste pentru neamul românesc. Inimile ameninţă să ne sară din piepturi, ochii ne joacă în lacrimi. Glasul ni-l frânge emoţia! Visul nostru, al moşilor şi strămoşilor noştri, l-am văzut împlinindu-se", mai scria ziarul local, în numărul său din 24 decembrie 1918[2].

Primirea strălucită făcută oaspeţilor de către albaiulieni în frunte cu protopopul ortodox Ioan Teculescu, preşedintele C.N.R. Alba Iulia şi cu căpitanul Florian Medrea, comandantul Legiunii române Alba Iulia, şi-a găsit o admirabilă prezentare într-un reportaj publicat în acelaşi număr de ziar de cărturarul blăjean Alexandru Lupeanu-Melin, însoţitor al trupelor române pe distanţa Blaj-Alba Iulia, alături de alţi entuziaşti blăjeni.

"Seara de joi, 19 decembrie nou, a fost o seară cu adevărat ca-n poveşti. Lumini de torţe, ropote de paşi, sunete de goarne, nesfârşite urale entuziaste, tropote de armăsari

---

[1] *Unirea*, nr. de propagandă 30, din 18 decembrie 1918.

[2] *Alba Iulia*, anul I, nr. 3 din 11/24 decembrie 1918.

buiestrii, izbucniri de rachete pâlpâitoare, toate acestea s-au înfrăţit într-un măreţ cântec de biruinţă, ca să pregătească un ansamblu demn de marele eveniment al clipei, când bravii ostaşi ai României au călcat pe urmele voievodului Făt Frumos din vremile bătrâne. Într-adevăr, clipa era atât de măreaţă, încât sufletele noastre abia mai puteau cuprinde elanul. Nu ne venea să credem că suntem martorii unor clipe reale, ci părea că visăm cel mai măreţ vis care se poate închipui. Sublim vis, sublimă realitate"[3].

Altă mare solemnitate, petrecută la circa 6 luni după momentul 1 decembrie 1918, a fost prilejuită de cea dintâi vizită a regelui Ferdinand şi a reginei Maria în Transilvania, "acest mărgăritar pentru care au curs şuvoaie de sânge şi rânduri de lacrimi, până să-l vedem pus în coroana României".

Familia regală, plecată din Bucureşti în 24 mai 1919, vizitase frontul de vest al ţării, apoi după mai multe oraşe din vestul şi centrul Transilvaniei, în 30 mai a fost prezentă la Alba Iulia.

În condiţiile în care România ca formă de stat era monarhie, iar regele era cel mai important factor al conducerii ţării, prima sa prezenţă în "cetatea Unirii" a fost privită ca ceva deosebit, ca un fapt de mare semnificaţie politică şi patriotică. A fost prezentă atunci la Alba Iulia, aprecia ziarul *Unirea* din Blaj, o mulţime de peste 100.000 de oameni[4]. Dar descrierea cea mai amplă şi cea mai competentă o găsim, fireşte, în ziarul local *Alba Iulia*, care vorbeşte în cuvintele cele mai înflăcărate, despre cele petrecute atunci, la Alba Iulia, "piscul suprem al dorirlor noastre" şi unde la 1 decembrie 1918 românii şi-au împlinit visul lor de aur, "au ajuns pe culme"[5].

Un alt moment de mare festivitate, care a adunat la Alba Iulia zeci de mii de oameni şi cele mai înalte oficialităţi, a fost cel al încoronării perechii regale Ferdinand I şi Maria, la 15 octombrie 1922. Acest măreţ act a avut loc, însă, în condiţiile unui mare dezacord, între duvernul liberal, condus de I. C. Brătianu şi Partidul Naţional Român, condus de Iuliu Maniu, aflat în opoziţie.

Ziarele *Alba Iulia*, *Unirea* şi *Unirea poporului*, credincioase Partidului Naţional Român, au publicat articole în care justificau atitudinea partidului lui Iuliu Maniu, de boicotare a serbărilor Încoronării. Prezentând pe larg desfăşurarea evenimentului, ele au apreciat, totuşi, că "lipsa ardelenilor s-a simţit"[6]. În schimb, ziarul *Vestea*, care se considera independent, dar în realitate era proliberal, a dedicat Încoronării, numere întregi ale sale, prezentând-o în cele mai mici amănunte, pe un ton foarte laudativ şi entuziast[7].

Un studiu foarte documentat şi foarte complet asupra evenimentului din 15 octombrie 1922, inclusiv asupra ridicării şi a inaugurării Catedralei Încoronării din Alba Iulia, a fost scris şi publicat în publicaţia arhiepiscopiei din Alba Iulia, "Îndrumătorul pastoral", în 1992, la cea de-a 70-a aniversare a evenimentului[8].

Din seria marilor serbări aniversative cu caracter istoric pe care judeţul Alba le-a găzduit în perioada interbelică, prima, în ordine cronologică, la care ne şi referim este cea dedicată centenarului naşterii marelui erou naţional Avram Iancu, din 1924. Ea a fost larg descrisă de toate ziarele româneşti din judeţ, fără excepţie şi fără deosebire de orientarea lor politică.

Dar nici una din amintitele relatări, nu poate sta alături de cea făcută pe 4 pagini, de Alexandru Lupeanu-Melin în *Unirea poporului*, sub titlul *De la Serbările Ianculul*.

---

[3] *Ibidem*.
[4] *Unirea*, XXIX, nr. 119 din 4 iunie 1919, p. 1-2.
[5] *Alba Iulia*, II, nr. 22 din 3 iunie 1919, p. 1-2.
[6] *Alba Iulia*, IV, nr. 47 din 29 octombrie 1922, p.1.
[7] *Vestea*, Alba Iulia, I, nr. 1 din 23 septembrie 1922, p. 1-4.
[8] Valer Moga, Constantin I. Stan, *Încoronarea regelui Ferdinand la Alba Iulia. Jubileul de 70 de ani al târnosirii Catedralei Încoronării. 15 octombrie 1922 - 15 octombrie 1992*, în *Îndrumătorul pastoral*, Alba Iulia, vol. XVI, număr jubiliar, p. 1-47.

De remarcat că o parte din serbări şi festivităţi, larg descrise de întreaga presă românească, au avut loc în cimitirul istoric de la Ţebea, judeţul Hunedoara, unde se afla mormântul lui Avram Iancu[9].

Dar cea mai mare serbare dintre toate cele cu caracter aniversativ istoric din perioada interbelică, din întreaga ţară a fost dedicată în 1929, unui deceniu de la Marea Unire din 1918.

Asemenea festivităţilor Încoronării din 1922, cele din 1928-1929 au cauzat angajarea unor puternice dispute dintre partidele politice.

Aflat în opoziţie şi în aprigă luptă pentru preluarea puterii, Partidul Naţional-Ţărănesc al lui I. Maniu, le-a contestat liberalilor, aflaţi până în 1928 la putere, dreptul de a organiza "Serbările Unirii", cu acest argument reuşind răsturnarea acestora de la putere în noiembrie 1928.

Era însă mult prea târziu ca noua putere, condusă de Iuliu Maniu, care se simţea pe deplin îndreptăţită să organizeze aceste serbări, să le mai poată organiza la 1 decembrie 1928, când se împlinea exact un deceniu de la actul din 1 decembrie 1918. Intenţionând să dea acestora amploarea şi strălucirea cuvenită, noua putere a fost nevoită să decidă amânarea serbărilor pentru luna mai a anului următor, adică pentru mai 1929.

La 1 decembrie 1928, la Alba Iulia partidul şi guvernul aflat la putere a organizat, totuşi, un "Congres comemorativ" al Partidului Naţional Ţărănesc, desfăşurat în sala I. L. Caragiale, sala cea mai încăpătoare din acest oraş, cu participarea preşedintelui Camerei Deputaţilor ţării, Ştefan Cicio-Pop, a miniştrilor Voicu Niţescu, Sever Bocu şi Ioan Costăchescu. Firește, Unirea a fost marcată în ample articole comemorative în toate ziarele, atât centrale cât şi locale[10].

Ziarul *Alba Iulia* scria încă din august 1928: "A nu da fastul cuvenit acestei comemorări, a cărei importanţă trece, evident, mult peste aceea a tuturor celorlalte manifestări similare, ar însemna să scapi un moment potrivit pentru a dovedi odată mai mult trăinicia legăturilor Ardealului cu patria mamă. Iar a face această comemorare fără cei care au contribuit nemijlocit la înfăptuirea Unirii, înseamnă să bruschezi în chip brutal sufletul Ardealului"[11].

După cum ne probează pe larg toate sursele vremii, Serbările Unirii au fost la Alba Iulia într-adevăr măreţe. Se aprecia la enorma cifră de 300.000-400.000 numărul participanţilor.

În prezenţa guvernului, a familiei regale şi a Regenţei a avut loc o adunare festivă comemorativă în Sala Unirii, în cadrul căreia primul ministru Iuliu Maniu a rostit un discurs adecvat acestei aniversări.

Dar cea mai impresionantă parte a serbărilor s-a desfăşurat pe Platoul Romanilor, unde în faţa tribunei oficiale a defilat Cortegiul istoric, care a invocat drumul parcurs de poporul român până la mult dorita sa împlinire. Au fost prezenţi în cadrul acestui cortegiu veterani ai războiului de independenţă, memorandişti, dar şi reprezentanţi ai românilor din Basarabia, Bucovina şi chiar ai românilor emigraţi şi stabiliţi în America, care au adus cu ei 150 de steaguri, care au produs o puternică impresie în timpul defilării.

Cu ocazia serbărilor s-a mai deschis la Alba Iulia şi Muzeul Unirii, organizat de societatea culturală Astra, condusă de Vasile Goldiş, s-au bătut monede comemorative, iar profesorul local Virgil Cucuiu a realizat şi tipărit o succintă monografie istorică a oraşului. În fine, amintim că ziarul *Alba Iulia* a publicat un valoros număr comemorativ al său, în opt pagini, dedicat evenimentului aniversat[12].

O frumoasă prezentare a prezenţei populare la serbări ne prezintă ziarul *Unirea* de la Blaj: "Nebănuit de adâncă şi viguroasă trebuie să fie puterea noastră de viaţă, care din naufragiul celor 20 de veacuri, prin furtuni şi împrăştieri, fără nădejde, a salvat această unitate, în port şi limbă, în datini şi aspiraţii, dând neamului întreg aspectul unei familii mari, de omogenitate fără pereche, clădită pe desăvârşita Unire în cuget şi simţiri. Din această putere de viaţă a răsărit şi entuziasmul spontan al sutelor de mii, care zile întregi pe drumuri,

---

[9] *Unirea poporului*, VI, nr. 37 din 17 septembrie 1924, p. 1-4.

[10] *Alba Iulia*, X, nr. 53 din 5 decembrie 1928, p. 1-2; *Unirea*, Blaj, XXXVIII, nr. 48 din 1 decembrie 1928, p. 3.

[11] *Unirea*, Blaj, nr. 33 din 18 noiembrie 1928.

[12] *Unirea*, Blaj, XXIX, nr. 21 din 25 mai 1929, p. 1-2; *Unirea poporului*, Blaj, XI, nr. 21, din 20 mai 1929, p.1-2; *Alba Iulia*, XI, nr. 25 din 24 mai 1929, p. 1-2.

fără a aştepta nici o răsplată, a alergat cu flăcări de bucurie în priviri, să-şi strige în faţa lumii voinţa dârză de a păstra pe veci, ceea ce pe dreptate avem ... Dacă a mai dorit cineva o justificare a hotărârilor de la Trianon, aici a avut-o cum nu se poate mai impunătoare "[13].

În anul 1936 se împlineau 75 de ani de existenţă şi activitate prodigioasă în slujba neamului a societăţii culturale Astra. Păstrându-se vie amintirea impunătoarelor serbări ţinute la Blaj în 1911, dedicate acesteia la 50 de ani de la înfiinţarea "Astrei", s-a decis ca acelaşi oraş să fie gazda jubileului de 75 ani al asociaţiei. Şi de această dată poporul a răspuns cu entuziasm chemărilor de a participa la marea sărbătoare a "Astrei", după cum scria revista blăjeană *Cultura Creştină*:

"Ne-am pomenit deodată cu zecile de mii de oameni, intelectuali şi ţărani sosiţi din toate părţile Ardealului, cu toate trenurile care trec pe la noi şi cu alte 32 trenuri speciale, debarcând în gara Blajului, la intervale de câteva ceasuri, fără să mai vorbim de alte zeci de mii, cei mai de aproape, sosiţi pe jos ... Iar în mijlocul acestui iureş de mulţime, fruntaşii fruntaşilor neamului! Miniştri, şefi de partide politice, generali, învăţaţi mari şi mărunţi, şi alăturea cu cei doi mitropoliţi, toţi vlădicii Ardealului românesc! Poporul adunat la Blaj a fost cea mai minunată sinteză a neamului întreg într-un moment de însemnată recapitulare istorică ... [14]"

Un alt moment de adâncă preţuire a eroilor neamului, dar şi de întărire a sentimentelor patriotice, l-a reprezentat inaugurarea la 14 octombrie 1937 a monumentului sub formă de obelisc, din Alba Iulia, închinat memoriei eroilor mişcării populare din 1784, Horea, Cloşca şi Crişan.

Festivitatea inaugurării impunătorului obelisc, ridicat din iniţiativa Astrei, cu sprijinul material al elevilor din întraga ţară şi altor generoşi donatori, a fost apreciată de cronicarul ziarului *Aiudul*, drept "una din cele mai formidabile manifestări româneşti"[15].

Un foarte frumos articol, intitulat *Apoteoza jertfei*, închina momentului şi "Unirea poporului": "S-a sărbătorit marea biruinţă a dreptăţii, pentru care s-a ridicat din ţărână Horea cu ai săi tovarăşi, înfruntând cu îndrăzneală exactică, toate puterile şi toate durerile pământului. Dreptate, care pornită atât de vijelios pe drumul afirmării, nu s-a mai oprit până nu şi-a găsit pecetluirea definitivă prin hotărârea suverană a urmaşilor lui Horea, la 1 decembrie 1918 "[16].

Istorica zi de 3/15 mai 1848, puternic intrată în conştiinţa întregului nostru popor încă din secolul trecut, s-a bucurat la Blaj de un cult deosebit. Unirea Transilvaniei cu România avea să descătuşeze entuziasmul nestăvilit al tineretului studios din Blaj, care dorea fierbinte să serbeze "Sărbătoarea libertăţii"[17] în mod liber şi nestăvilit.

În 1920, serbările au luat o amploare deosebită. Atunci profesorii liceului au cerut mitropolitului să declare ziua de 3/15 mai ca "sărbătoare naţională pentru toate institutele de învăţământ din Blaj". Începând cu 1922 au fost invitaţi la aceste serbări ale Blajului elevii de pe tot cuprinsul ţării, desfăşurându-se succesiv an după an, frumoase manifestări, mai ales concursuri sportive şcolare la nivel naţional, prezentate admirabil în paginile ziarelor *Unirea* şi *Unirea poporului*, ca şi în *Cultura Creştină*, ca de exemplu în numărul acesteia pe iunie-iulie 1923[18].

Una din cele mai mari sărbătoriri a zilei de 3/15 mai a avut loc cu ocazia celei de-a 80-a aniversări a acesteia, în anul 1928[19].

---

[13] *Unirea*, Blaj, XXIX, nr. 21 din 25 mai 1929, p.1; Vezi şi valorosul studiu dedicat serbărilor din 1929: Valer Moga, *Serbările Unirii, Alba Iulia, 20 mai 1929*, în *Apulum*, XXII, 1985, p. 265-280.

[14] *Cultura Creştină*, XIV, nr. 9, septembrie 1936, p. 505-509; *Unirea*, XVI, nr. 39 din 26 sept. 1936, p. 1.

[15] *Aiudul*, I, nr. 35 din 17 octombrie 1937, p.3.

[16] *Unirea poporului*, Blaj, XIX, nr. 42 din 16 octombrie 1937, p. 2-3; pentru cunoaşterea mai bună a momentului, vezi şi studiul închinat acestuia de un specialist de la Arhivele Statului Alba Iulia: Liviu Palihovici, *Monumentul Horea, Cloşca şi Crişan din Alba Iulia*, în *Apulum*, XVIII, 1980, p. 555-560.

[17] *Unirea poporului*, Blaj, nr. 99 din 15 mai 1919, p.1.

[18] *Cultura Creştină*, nr. 6-7/iunie-iulie 1923, p. 153-156.

[19] *Unirea*, Blaj, XXXVIII, nr. 20 din 19 mai 1928, p.1-2; *Unirea poporului*, Blaj, X, nr. 20 din 20 mai 1928, p.1-3.

Coriolan Suciu, scria în 1938 despre aceste serbări şi despre aniversările istorice,în general: "Zilele vremii din trecutul neamului pot folosi de educaţie naţională, sunt o terapeutică împotriva lâncezirii şi a indiferentismului unui popor"[20].

Sărbătorirea zilei de 1 decembrie 1918 a început cu aniversarea unui an de la Unire, prin hotărârea Consiliului Dirigent, care a dispus şcolilor de toate gradele, ca toate să sărbătorească această zi şi să nu ţină cursuri în cursul acesteia. În anii următori nu a fost nevoie de repetarea aceastei hotărâri şi porunci, căci a intrat în obiceiul şcolilor, cărora li s-au alăturat numeroşi cetăţeni şi oratori, iar pentru diferite sate şi oraşe, s-au folosit cu această ocazie cele mai încăpătore săli din localitate, ca de pildă în oraşul Alba Iulia, sala I.L. Caragiale, fosta sală principală a Redutei orăşeneşti.

Ziua de 1 decembrie 1923, când se împlineau 5 ani de la Unire, a fost sărbătorită pentru prima dată în mod deosebit. Foarte frumos a scris cu această ocazie ziarul *Zorile* din Aiud, prin pana lui Ovidiu Hulea. "Această zi e sărbătoarea sărbătorilor, căci ea reiese din jertfa tuturor fiilor ţării. Unirea de la Alba Iulia este şi o puternică manifestare de unitate naţională. România Mare este a tuturor spiritelor jertfitoare şi nu admitem ca vreun partid să-şi înscrie în condică monopolul acestei zile[21].

După comemorarea din 1 decembrie 1928 şi marile serbări ale Unirii din mai 1929, cele mai mari serbări închinate acesteia au avut loc în 1932.

Foarte frumoase articole comemorative dedicate actului de la 1 decembrie 1918 au inserat apoi ziarele din judeţul Alba în 1933, cu prilejul celei de-a 15-a aniversări a Unirii Transilvaniei cu România[22]. În ziarul blăjean se mai spunea: "Primii 15 ani de trai comun adeveresc marea putere de viaţă a noii fiinţe româneşti. Tot atâtea dovezi că închegarea noastră într-o unitate politică este izvorul de progres şi temelie de îndreptăţite speranţe în viitor[23].

Un an de excepţie pe linia sărbătoririi zilei Unirii l-a reprezentat apoi anul 1936. Între altele, comemorarea din acel an proba că pe măsura creşterii primejdiei şi a ameninţărilor revizioniste, creştea şi replica forţelor progresiste româneşti la aceste ameninţări[24].

În ultimii ani dinaintea dramei din 1940 aniversarea Unirii a fost tot mai puternic marcată de primejdia crescândă pentru integritatea teritorială a ţării. Această trăsătură a cunoscut o mare amploare la 1 decembrie 1939. Cu această ocazie au fost prezenţi la Alba Iulia peste 20.000 de oameni, dar şi unii membri ai guvernului, ca miniştrii Ioan Gigurtu, Constantin C. Giurescu, Silviu Dragomir. Această sărbătoare a apărut tuturor românilor "ca un ostrov de lumină"[25].

În acelaşi context a fost aniversată an de an şi Unirea Basarabiei, respectiv a Bucovinei, cu România[26].

Dar seria aniversărilor dedicate unor momente şi evenimente importante din viaţa poporului român a fost mult mai lungă.

La Alba Iulia, Blaj şi în alte localităţi ale judeţului Alba, au fost marcate prin aniversări şi serbări, după cuviinţă, ziua de 24 ianuarie 1859, ziua unirii Principatelor Române, 100 de ani de la declanşarea revoluţiei lui Tudor Vladimirescu, din 1821, 50 de ani de la proclamarea independenţei de stat a României, în 1927, 50 de ani de la integrarea Dobrogei la România, în 1928.

De asemenea, în aceste oraşe şi în alte localităţi ale judeţului Alba, au fost sărbătorite unele inaugurări de monumente istorice ale unor personalităţi importante, ca a statuii lui Avram Iancu la Târgu Mureş, în 1930, a lui Ioan Raţiu la Turda, tot în 1930, etc. Apoi, moartea unor personalităţi deosebite şi împlinirea unor cifre rotunde de la diferite evenimente

---

[20] *Unirea*, Blaj, XLVIII, nr. 20 din 14 mai 1938, p. 257-260.
[21] *Zorile*, Aiud, I, nr. 1 din 1 decembrie 1923, p.1-2.
[22] *Unirea*, Blaj, XLIII, nr. 48 din 2 decembrie 1932, p.1-2; *Alba Iulia*, Alba Iulia, XIV, nr. 21 din 2 decembrie 1932, p.2.
[23] *Unirea*, Blaj, XLVIII, nr. 48 din 2 decembrie 1933, p. 1.
[24] *Unirea poporului*, Blaj, XIX, nr. 49 din 6 decembrie 1936, p. 5-6.
[25] *Cultura Creştină*, Blaj, XXIX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1939, p. 346-348.
[26] *Alba Iulia*, Alba Iulia, XIV, nr. 4 din 1 mai 1937.

istorice. În 1934 a fost aniversată, la Blaj, împlinirea a 25 de ani de moartea lui Augustin Bunea, apoi, tot la Blaj, au fost aniversați 200 de ani de la stabilirea reședinței mitropoliei unite în orășelul dela confluența Târnavelor. Au fost marcate apoi momentele tragice ale decesului unor alți oameni deosebiți, chiar dacă ei nu erau fii ai județului Alba, mai ales a unor personalități marcante ale actului din 1918, ca Vasile Lucaciu, în 1922, Take Ionescu, tot în 1922, Gheorghe Pop de Băseşti, în 1919, Iuliu Coroianu, regele Ferdinand şi Ioan I. C. Brătianu, în 1927, Valeriu Braniște, în 1928, Teodor Mihali, Vasile Goldiş şi Ştefan C. Pop în 1934, Octavian Goga, mareşalul Ioan Averescu, Regina Maria în 1938, etc.

În cazul fiecăruia s-a subliniat întreaga amploare a personalității respective, dar îndeosebi contribuția sa deosebită la împlinirea visului de aur al poporului român, adică la realizarea deplinei sale unități naționale, în istoricul an 1918.

Serbările şi aniversările istorice din județul Alba din perioada interbelică au fost numeroase şi deosebite. Datorită faptului că unele momente istorice foarte importante, ca mişcarea populară din 1784, condusă de Horea, Cloşca şi Crişan, viața şi faptele lui Avram Iancu, activitatea şcolară şi culturală deosebită a oamenilor Blajului, alte momente importante ale luptei politico-culturale naționale a românilor, în frunte cu actul măreț al Unirii Transilvaniei cu România săvârşit prin hotărârea unanimă a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, au avut loc toate pe aceste locuri, de care se leagă organic şi indisolubil, respectivele serbări şi aniversări, au avut un impact național, fiind văzute de toată țara şi de întregul nostru popor, ca importante manifestări patriotice.

NICOLAE JOSAN

ANNIVERSAIRES, FÊTES, ET AUTRES ÉVÉNEMENTS IMPORTANTES DU DEPARTEMENT ALBA DANS LA PERIODE D'ENTRE LES DEUX GUERRES MONDIALES

(Abstrait)

Parmi les moments de puissant manifestation du l' atachament populaire roumain pour l'unité et l'integrité du territoire des roumains, un important lieu l'ont eu quelques événements déroulées dans le departement Alba en complément de l'act de l'union de la Transylvanie avec la Roumanie, de 1 décembre 1918, les fêtes occasionées d' anniversaires d'un événements historiques et l'inauguration d'un monuments historiques, autres diverses solennitées, avec la participation des milles d'hommes, qui ont lieu particulairement dans les villes Blaj et Alba Iulia.

Les premières, évoqués dans l'étude present, sont l'entrée de l'armée de Roumanie en Blaj et Alba Iulia, en décembre 1918, la première visite du famille royale roumaine dans Alba Iulia en 30 mai 1919, et puis l'important act de la Couronnée, de 15 octobre 1922, à Alba Iulia, de la paire royale, Ferdinand I et Maria. La suite des commemorations historiques, marqués avec une grande et large participation populaire, contien ensuite le centennaire de héro national, Avram Iancu, commémoré en 1924, les Fêtes de l'Union, de mai 1929, dediées à l'accomplition d'une décennie de l'act de l'union de Transylvanie avec la Roumanie, en 1918, les celles dédies à l'accomplition de 75 ans de l'inauguration du société culturelle Astra, commémorée à Blaj en 1936. L'étude comprende, ensuite, autres commemoration historiques, étendues pratique dans l'entière periode, incluée entre des deux guerres mondiales, dédies à diverses événements historiques et aux personalités très importantes de l'histoire des Roumains.

MISCELLANEA

STATUTELE MUNICIPALE SĂSEŞTI DIN 1583 - GENEZA LOR ISTORICĂ ŞI PREVEDERILE PENALE

A) Geneza istorică a statutelor municipale.

Împinşi de condiţiile economice nefavorabile provocate mai cu seamă de sporul demografic crescut precum şi de instabilitatea provocată de numeroasele războaie interne, mari grupuri de saşi vor coloniza regiuni ale Europei centrale şi estice. Ei au fost chemaţi de regele Géza al II-lea pentru a aduce un suflu nou în cadrul populaţiei locale prea puţin numeroase din Transilvania. Această regiune istorică era populată la acea dată de maghiarii descendenţi ai cuceritorilor sosiţi în secolul al IX-lea, precum şi de populaţia românească preexistentă, dar despre care nu există decât puţine referiri pentru acea perioadă. Pe lângă aceştia, mai existau şi grupuri răzleţe de alte neamuri.

Noii colonişti s-au aşezat în zona Sibiului actual, pe aşa-zisul *fundus regius*, care era iniţial o zonă nepopulată, fiind pentru prima dată atestaţi în localităţile *Cricău*, *Ighiu* şi *Romos*, pe la jumătatea secolului al XII-lea. Proveniența acestora nu este foarte clară; în primele documente apar ca şi *flandrensi*, dar ei se considerau germani (*teutonici*). În corespondenţa oficială a Curţii regale maghiare sunt menţionaţi sub denumirea de *saxoni* (saşi) şi această denumire se va păstra de acum încolo.

Din punct de vedere juridic, coloniştii germani cunoşteau o formă specifică a dreptului cutumiar, care consacra responsabilitatea grupului/comunităţii pentru fiecare individ. Acest drept cutumiar în care se consacră rolul predominant al comunităţii este specific evului mediu timpuriu, aparţinând fazei premergătoare apariţiei legilor scrise. Rolul cel mai important revenea scaunului de judecată sătesc format, la fel ca şi cele ale celorlalte populaţii din acea vreme, din conducătorii satului, respectiv "oamenii buni şi bătrâni". De regulă la acest nivel se judecau cele mai multe pricini, cu pedepse mergând până la excluderea din comunitate (*interdictio aquae et ignis*). Organul suprem era adunarea ţării, care prezerva încă un puternic caracter militar specific germanic, Acest organ se numea Thing sau Ding şi se întrunea regulat, şi pe lângă atribuţiile militare care erau considerate fundamentale, aveau şi atribuţii judecătoreşti, putând da şi pedeapsă capitală.

Legislaţia nu era încă scrisă; ea se transmitea oral din generaţie în generaţie. Astfel, aceasta a suferit modificări în timp, încercând să se adapteze condiţiilor mereu schimbătoare, dar existau diferenţe destul de mari de la o regiune la alta privind atât reglementările legale cât şi organizarea juridică. Singura versiune scrisă a dreptului cutumiar german este *Sachsenspiegel*-ul, care ne poate da indicii despre reglementările cutumiare ale vremii, această operă fiind datată în jurul anilor 1220-1230.

În anul 1224, regele Andrei al II-lea a reînnoit promisiunile bunicului său Géza, acordând noilor colonişti largi privilegii prin *Andreanum*, document cunoscut şi sub denumirea de "bula de aur a saşilor". Această diplomă prevede ca pe saşi" să nu-i judece nimeni în afară de rege sau comitele de Sibiu" şi această judecată urma să se facă numai conform dreptului lor obişnuielnic. De asemenea,"nimeni să nu cuteze a-i chema în faţa noastră (a curţii regale,L.M.) decât când pricina lor nu s-a putut hotărâ de judele lor"[1]. În această diplomă se consacră deci exercitarea liberă a dreptului obişnuielnic propriu, dar apar şi urme din ius italicum (la acordarea funcţiilor) sau elemente specifice dreptului westfalian (succesiunile)[2]. De asemenea, preoţii saşi vor trebui judecaţi numai pe baza dreptului lor obişnuielnic.

---

[1] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania*, vol. I, p.104

[2] Friedrich Schuler von Libloy, *Statuta juris municipalis Saxonum in Transsylvania*, 1863, p. 11

Bula de Aur dădea dreptul saşilor de a alege propriii judecători şi preoţi; întreaga comunitate era responsabilă numai în faţa regelui. Comitele Sibiului era numit de rege şi purta denumirea de *Comes Nationum Saxonum*, având şi atribuţia de judecător regal suprem.Curţii supreme din Sibiu îi erau subordonate şapte scaune de judecată, formulă de la care a fost denumită aria locuită de saşi (Şapte Scaune). Mai târziu, Matei Corvin acorda printr-un privilegiu saşilor dreptul de a-l alege chiar şi pe judele regal, astfel justiţia ajungând în mâinile populaţiei săseşti[3].

Diploma de la 1224, menţinută şi chiar lărgită în prevederile ei, conferea pământului regesc statutul unui "stat în stat"; coroana primind pentru aceste largi privilegii loialitatea locuitorilor germani şi o contribuţie fiscală considerabilă. Prevederile Diplomei de la 1224 au fost completate ulterior şi prin diverse privilegii. La 1238 saşii primesc privilegiul de a-şi alege judele care să judece pricinile lor, străinii fiind judecaţi de scaunele voievodale şi de către cele subsecvente; la 1329 se dispune ca la nivelul primei instanţe judele împreună cu bătrânii să judece toate pricinile, în afară de omor, silnicie ori furt, care cad în competenţa judelui regesc al saşilor[4].

O altă componentă importantă a legislaţiei aplicate în acea perioadă erau statutele orăşeneşti, care cuprindeau prevederi diverse, acestea diferând de la un oraş la altul. Importante sunt aici statutele capitlului Sibiu (1351) care cuprindeau prevederi de drept civil, bisericesc şi de procedură. Oraşul Bistriţa a primit o astfel de legiuire de la Ludovic I, în privilegiul din anul 1366.

Necesitatea folosirii unei legislaţii unitare s-a impus datorită problemelor juridice tot mai complexe care apăreau datorită modificărilor survenite în situaţia politică a zonei şi a dus la apariţia unor legiuiri mai complexe care să garanteze temeinic siguranţa şi ordinea. Astfel, în secolul XV este atestată folosirea de către Curtea Supremă din Sibiu[5] a unui Codex, realizat de către duumvirul *Thomas Altenberger* (primarul Sibiului) la Nürnberg. Acest Codex se pare că a avut numai rolul unei legislaţii subsidiare, fiind compus din trei părţi, în care se observă creşterea ponderii reglementărilor specifice dreptului roman, fenomen caracteristic acelei perioade reformiste. La alcătuirea acestui cod a fost folosit şi *Sachsenspiegel*-ul, dar opera este originală şi structurată independent, sursa principală de inspiraţie a acestui "codex altenbergian" fiind legislaţiile din Nürnberg, Magdeburg şi Iglau. Acest cod, nefiind recunoscut oficial nu a avut decât o influenţă limitată asupra deciziilor Curţii. Tot mai mulţi juriştii eminenţi (dintre care mulţi studiaseră la universităţi germane) sunt nemulţumiţi de lipsa de coerenţă a legislaţiei şi întreprind numeroase încercări de a compune un cod unitar, dar care să fie recunoscut oficial. Tot prin intermediul lor au pătruns şi elemente ale dreptului roman, care vor avea o pondere însemnată în viitoarea legislaţie.

Toate aceste strădanii au fost impulsionate de o criză care a cuprins lumea săsească, după distrugerile cauzate prin trecerea pe aici a oştilor lui Mihai Viteazul şi Basta, rezultate cu nimicirea a numeroase comunităţi şi emigrarea a numeroşi locuitori saşi,locurile acestora fiind preluate de către iobagi refugiaţi din diverse părţi ale Transilvaniei.Aceştia (în mare majoritate români) au format noi comunităţi, ale căror influenţe au crescut în timp.Noile iniţiative pentru o revigorare juridică pot fi văzute şi ca o încercare de autoapărare a comunităţilor săseşti în faţa distrugerilor,a nesiguranţei personale şi a proprietăţii,tentative care aveau ca finalitate şi păstrarea caracterului de zonă închisă a pământului săsesc[6].

La adunarea Universităţii săseşti din 1545-1546 s-a decis includerea în legislaţie şi a obiceiurilor juridice, în cazul în care acestea sunt compatibile cu preceptele creştine[7]. *Johannes Honterus* a scris o legiuire completă inspirată din dreptul roman, dar care nu a fost folosită (totuşi efortul său a fost recompensat de către Universitatea săsească cu suma de 100 fl.)[8] iar apoi a alcătuit în anul 1544 un *Compendium juris civilis in usem civitatem ac sediu saxonicalium in Transsylvania*. S-a mai propus chiar şi implementarea unei codificări

[3] Friedrich Schuler-Libloy, *Rechtsgeschichte*, vol. I, p. 467
[4] Şt.Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, 1971, p. 197
[5] Curtea Supremă din Sibiu avea o importanţă deosebită, având rolul unei curţi de apel.
[6] Fr.Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen im Verganganheit und Gegenwart*, Leipzig, 1916, p. 66
[7] Fr.Schuler-Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, vol. I, p. 131
[8] Friedrich Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen im Vergangenheit und Gegenwart*, Leipzig, 1916, p. 75

inspirate din Tripartitul lui Werbőczy, idee care s-a dovedit a fi neavenită din cauza incompatibilităţilor dintre legiuirea respectivă şi realităţile din lumea săsească, iar în 1554 s-au folosit versiuni scrise ale unor reglementări din dreptul cutumiar, la redactarea cărora a contribuit şi Honterus.

Cea mai importantă contribuţie a fost adusă de către învăţatul sas *Thomas Bomel* [9] (Bomelius) în anul 1560,prin colecţia acestuia de prevederi intitulată "*Statuta jurium municipalium civitatis Cibiniensis reliquarum civitatum et universorum Saxonum Transsylvaniae*". La adunările Universităţii din anii 1570-1580,la cererea lui *Mathias Fronius* (conducătorul sfatului din Braşov) aceste cărţi au fost supuse unei verificări generale. Însuşi Fronius a prelucrat textul lui Bomel, dar nu a făcut la el modificări importante. În cadrul Adunărilor, verificările au fost făcute mai ales de *Huet Albert* şi *Hirscher*. După această procedură, Adunarea a adoptat noua legiuire. În anul 1582, o delegaţie oficială (formată din *Albert Huet*, comitele saşilor, *Dominicus Dietrich*, judele regal din Sighişoara, *Caspar Budacker*, judele primar al oraşului Bistriţa, *Mathias Fronius*, senator de Braşov şi *Joachim Koch*, primarul Mediaşului) a înaintat proiectul Codexului către principele *Stefan Báthory*. Acesta a dat proiectul spre examinare unei comisii la Cracovia, formată din cancelarul principelui *Martinus Berzewich* şi alţi învăţaţi.Tot acolo, la 18 februarie 1583, *Statutele* au primit confirmarea oficială, fiind declarate ca şi legislaţia proprie a saşilor "*in quantum juribus publicis non derogant i.e. Saxonum nostrorum terras jurisdictionem tantum concernunt*".

După această dată, *Statutele* au devenit un factor primordial al dreptului transilvan, fiind folosit timp de aproape trei secole. Pentru saşi, această nouă legiuire a reprezentat mai ales o unificare a diverselor legislaţii preexistente, exprimând însăşi unitatea saşilor pe teritoriul stabilit încă în Bula de Aur. Din păcate, această nouă legislaţie nu păstrează foarte mult originalitatea dreptului cutumiar anterior, având mai degrabă caracterul unui amestec de drept roman, drept maghiar medieval, drept canonic şi prevederi din diverse legislaţii germane.

Codul este structurat în 4 cărţi.În prima sunt expuse principiile de bază ale ordinii juridice specifice saşilor din Transilvania; în a doua sunt cuprinse reglementările de dreptul familiei; având un caracter cutumiar. Cartea a treia prezintă drepturile reale, cu prevederi inspirate din dreptul roman, iar cartea a patra este dedicată dreptului penal, care are un caracter compozit.

Noul cod de legi aduce un nou suflu în justiţia proprie a saşilor transilvăneni; în primul rând el obligă pe judecător să judece numai conform legilor, constitutelor sau obiceiurilor[10], ceea ce marchează începutul oficial al aplicării sistemului juridic statutar. Totodată, acesta reprezintă etapa definitivă a procesului de trecere de la legislaţia cutumiară nescrisă la adoptarea unei legiuiri scrise unitare, dar reprezintă şi o expresie a preluării Reformei de către saşi[11].

B) Prevederile penale

Cartea a patra a Statutelor este dedicată exclusiv reglementărilor aparţinând dreptului penal. Prima problemă este chiar cea legată de noţiunea de drept penal, care avea alte conotaţii în Evul Mediu decât cele pe care le cunoaştem că le are astăzi.

Dreptul penal modern este astăzi o ramură distinctă a dreptului public; aceasta înseamnă că există două părţi în orice litigiu penal: statul, care exercită jurisdicţia penală, şi care cheamă pe învinuit în instanţă pentru a-i aplica pedeapsa corespunzătoare faptei.

Dreptul medieval al Europei occidentale se inspira preponderent din prevederile dreptului roman, considerat tot mai mult un model infailibil pentru orice sistem legal. Acest drept roman era însă axat în jurul dreptului privat, consacrând caracterul privat şi nu public şi al dreptului penal, desigur cu unele excepţii. Acest model antic, împletit cu prevederile de

[9] Th. Bomel este menţionat la 1548 în funcţia de notar provincial al Sibiului, apoi fiind preot la Stolzenburg. El a murit în anul 1592

[10] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I., cap. *Organizarea justiţiei.*

[11] Fr. Teutsch, *op.cit.*, p. 76

ordin cutumiar al fiecărei legislații și supus influențelor sociale ori politice, a dat o anume particularitate acestor legiuiri occidentale.

Astfel, și dreptul penal feudal avea un caracter preponderent privat; majoritatea proceselor penale se proneau din inițiativa reclamantului, doar puține proceduri (în speță cele pentru infracțiuni foarte grave) se porneau "din oficiu". Chiar mai mult, diferențierea între procesul penal și cel civil nu era netă, gravitatea infracțiunii fiind apreciată în funcție de prejudiciul material ori cel evaluabil pecuniar pe care l-a produs, și doar treptat se va avea în vedere și factorul subiectiv, adică intenția (in maleficia voluntas spectatur). Un alt element interesant este acela că procesele "penale"de o importanță mai mică purtau denumirea de procese civile; doar cele care tratau despre fapte grave și erau de regulă judecate de către judele regal sau de o instanță superioară purtau denumirea de "procese criminale". Pe scurt, dreptul penal feudal clasic era doar un mijloc mai aparte de protejare a intereselor materiale ale comunității ori a individului, întocmai ca și dreptul civil.

Pentru unii specialiști, Statutele din 1583 reprezintă semnul receptării dreptului roman în Transilvania[12]. Se constată și alicarea într-o pondere redusă a cutumelor, partea penală putând fi considerată o suprapunere a dreptului feudal general, a normelor dreptului penal transilvan și a dreptului statutar preexistent.

Statutele cuprind următoarele opt titluri: 1.Dispozițiile generale; 2.Furtul și tâlhăria; 3.Infracțiunile contra vieții; 4.Sistemul compozițiilor legale; 5.Injuriile verbale; 6.Falsul și infamia; 7.Adulterul; 8.Bunurile condamnaților.

Relevant pentru spiritul acestei legiuiri este primul titlu, care se poate considera a fi un început de parte generală; motiv pentru care voi insera traducerea fidelă a enunțului fiecărui paragraf al acestui titlu, după fiecare urmând câte un mic comentariu.

Liber quartus-titul 1.[13]

§1. *Curțile de judecată sunt de două feluri.*

Acest paragraf prezintă sumar cele două feluri de instanțe publice, și anume cele capitale, care pot da pedeapsă capitală și cele etice, care nu au acest drept.

§2. *De ce trebuie numite instanțele în mod public.*

Cel de-al doilea paragraf tratează problema numirii judecătorilor, insistând asupra importanței numirii lor în mod public, pentru a evita orice intervenții ori știrbirea drepturilor vreuneia dintre părți.

§3. *Dacă cineva vrea să încheie o tranzacție, este ca și cum ar fi recunoscut fapta.*

Tranzacția este în fapt un contract între cele două părți (în cazul nostru învinuitul și victima ori urmașii acestuia) prin care o parte îndeplinește pretențiile celeilalte, simplificând procedura de judecată. În acest caz este vorba practic de oferta de despăgubire avansată de învinuit părții vătămate, care îndeplinește și rolul unei recunoașteri tacite a comiterii respectivei fapte. În mod normal, recunoașterea este cea mai semnificativă probă, antrenând "arestarea" inculpatului și apoi judecarea sa, deci recunoașterea, fie ea expresă ori tacită nu mai poate duce la achitarea învinuitului.

§4. *Nimeni să nu fie condamnat pe baza unei simple suspiciuni.*

Acest paragraf consacră un principiu important și reprezintă totodată și un progres față de arbitrariul justiției medievale tipice. Condamnarea poate surveni numai dacă există dovezi suficiente și concludente, sau dacă învinuitul își recunoaște fapta; de amintit că această recunoaștere este obligatorie la infracțiunile grave.

§5. *Fiul tatălui nu poate purta consecințele faptei, și nici tatăl pentru copiii lui.*

Un element important al Statutelor este faptul că în cuprinsul său se consacră responsabilitatea individuală a făptașului pentru fapta sa. Nu mai exista deci răspunderea colectivă, a comunității pentru fapta unuia pentru membrii săi ori solidaritatea familială în fața răspunderii penale, elemente care existau însă în diverse forme în vechiul drept cutumiar.

§6. *Pedepsirea unui garant care nu poate satisface obligațiile celui care l-a chemat în garanție.*

Chemarea în garanție ori chezășia s-a menținut ca și practică și în Statute. Era posibilă chezășia și în litigiile penale, dar se prevede ca garantul să nu plătească niciodată cu viața, ci să primească numai amendă.

---

[12] Günther Tontsch, *Dispozițiile penale ale statutelor municipale săsești din 1583* în *Studia Jurisprudentia*,1972, 17, p. 81

[13] Textul în limba germană: Fr. Schuler-Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, vol. II, p. 317

§7. *Nevinovăţia justifică pe învinuit şi nu acuzaţia reclamantului.*

Acest principiu interesant prevede că oricine se poate absolvi de o suspiciune creată printr-o acuzaţie dacă dovedeşte că este nevinovat.

§8. *Cine nu poate dovedi pâra contra celuilalt va fi osândit la pedeapsa pe care ar fi primit-o pârâtul.*

Este un principiu tipic pentru dreptul feudal; totodată este şi o măsură prin care se împiedică reclamaţiile abuzive prin chemarea în judecată a unui pârât pe baza unei acuzaţii ce nu poate fi dovedită ori pe baza unei învinuiri mincinoase. Această prevedere intimidează pe reclamant pentru ca acesta să nu recurgă la judecată decât atunci când are probe suficiente.

§9. *La infracţiuni grave să nu se recurgă imediat la tortură, să fie înţeles acest lucru.*

Conform principiilor generale ale dreptului feudal clasic, mărturiile pot fi obţinute şi prin tortură, oportunitatea acestei metode fiind decisă de către judecător. La infracţiuni grave, de exemplu cele care atrag pedeapsa capitală, recunoaşterea este obligatorie, fără aceasta neputând fi pronunţată sentinţa- şi în acest caz tortura poate fi un mijloc de constrângere, prin care învinuitul poate să recunoască elemente contrare adevărului. Paragraful de sus vine întocmai pentru a îmbunătăţi acest sistem, consacrând tortura doar ca un mijloc auxiliar (subsidiar) de probă, în completarea detaliilor existente[14]. Totuşi,oportunitatea folosirii torturii rămâne în decizia judecătorului, Statutele consacrând în continuare procedura scrisă.

§10. *La suspiciuni insuficiente, mărturiile obţinute prin tortură nu vor fi întotdeauna recunoscute ca adevărate.*

Continuând ideea paragrafului anterior, acum se precizează rolul limitat al detaliilor obţinute prin tortură. Acest mijloc fiind unul de constrângere foarte puternic, mărturiile obţinute cu ajutorul său trebuie tratate foarte prudent.

§11. *Dacă cineva vrea să facă o faptă rea şi nu o îndeplineşte, să nu-i fie cu pagubă.*

Dreptul feudal clasic prevede diverse pedepse şi pentru intenţia cuiva de a comite vreo infracţiune. În acest paragraf se consacră principiul modern de pedepsire doar a faptelor deja consumate, nimeni neputând fi judecat pentru intenţia nematerializată de a comite o faptă reprobabilă.

§12. *Cine se dezvinovăţeşte de o acuzaţie, nu poate fi acuzat a doua oară cu acelaşi lucru.*

Un prim semn al principiului autorităţii lucrului judecat se întrezăreşte în această prevedere, care interzice reclamantului să acuze pe pârât cu aceeaşi învinuire pentru a doua oară (principiul non bis in idem). Desigur,această circumstanţă priveşte doar pe reclamant, pârâtul putând fi acuzat de către altcineva, dar cu aceeaşi acuzaţie decât cea a primului pârât.

§13. *Cine dă băuturi pentru a risipi fructele femeieşti, va fi izgonit din ţară.*

Aici se prevede interdicţia avorturilor, desigur în forma specifică acelor vremuri. Este foarte interesantă plasarea acestei dispoziţii între principiile generale ale prevederilor penale şi nu la capitolul despre omoruri. Acest paragraf este de fapt o prevedere penală propriu-zisă şi nu un principiu, pedepsind doar pe cel care face leacuri avortive. În forma simplă a acestei fapte, acesta va fi izgonit, pierzând totodată o parte a bunurilor sale, iar dacă manopera sa provoacă moartea cuiva, atunci făptaşul va primi pedeapsa capitală.

După prezentarea principiilor de bază care vor sta la baza judecăţii, textul prezintă pe rând infracţiunile şi pedepsele respective. Prima precizare care trebuie făcută este în legătură cu conceptul de infracţiune, aşa cum era acesta văzut în acea vreme şi care concept diferea mult de cel de astăzi. Dată fiind organizarea socială, un mare număr de infracţiuni care astăzi sunt prevăzute în dreptul penal nu existau atunci, iar cele care existau (numărul lor fiind totuşi destul de mare) erau grupate sub un număr mai mic de denumiri. Astfel apare o lărgire firească a ariei semantice a fiecărei "infracţiuni" reglementate în textul nostru de lege. Desigur,cum vom vedea,cea mai "vastă" infracţiune este cea de trădare, sub care se pot înţelege un mare număr de fapte grave.

În Statute sunt şase grupe de infracţiuni (trădarea, furtul şi tâlhăria, omuciderile, injuriile verbale, falsul, adulterul) plus două titluri care tratează sistemul de compoziţiuni precum şi bunurile condamnaţilor.

1. Trădarea (*nota infidelitatis*). Considerată întotdeauna ca fiind cea mai gravă infracţiune, începând încă din antichitate şi până astăzi, trădarea a fost cel mai aspru pedepsită.

În Evul Mediu, infracţiunea de trădare era un atentat chiar la relaţiile pe care se baza organizarea socială, şi anume raporturile de vasalitate şi de fidelitate. Era un fapt care ataca

[14] Fr. Schuler-Libloy, *op. cit.*, p. 243

cel puţin una din formele autorităţii şi de aceea se distinge prin gravitatea sa. Prin noţiunea de "trădare"legiuirile feudale înţelegeau o arie foarte vastă de fapte; din analiza prevederilor statutare de la 1583 am reuşit să deduc o clasificare, desigur încă voalată, în funcţie de instituţia sau valoarea contra căreia este îndreptată această infracţiune. Astfel s-ar putea distinge o trădare a statului, una a familiei, una a religiei.

Denumirea generică a trădării (sau "hicleniei") în mai toate legislaţiile feudale este cea de *nota infidelitatis*, sancţiunea prevăzută fiind invariabil pedeapsa capitală însoţită de confiscarea bunurilor. Putea fi calificată ca trădare înalta trădare propriu-zisă, nesupunerea la unele porunci ale suveranului, neexecutarea unei hotărâri judecătoreşti pentru o infracţiune gravă, refuzul unui judecător de a face dreptate (denegarea de dreptate), furturi din vistieria regală, fuga de pe câmpul de luptă, falsul în acte (îndeosebi în cele emise de cancelaria regală sau voievodală), falsificarea de monede, omorârea rudelor, crime militare, infracţiuni contra religiei, etc.

2. Furtul şi tâlhăria. Al doilea grup de infracţiuni în ordinea gravităţii este cel îndreptat împotriva proprietăţii şi posesiei, considerate a fi bazele economice ale societăţii. Statutele definesc furtul conform dreptului roman: *Furtum est contractatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionis ve* (furtul este deturnarea frauduloasă a unui lucru cu intenţia de îmbogăţire frauduloasă, ce comportă asupra lucrului însuşi, asupra folosinţei lui sau chiar asupra posesiunii lui). Astfel era considerat furt şi luarea propriului bun din posesia altuia (furtul de posesie), înstrăinarea unui bun străin din posesia proprie ori însuşirea bunului pierdut. Furtul comis în neştiinţă de cauză (din culpă) nu era pedepsit; în cazul unui furt propriu-zis însă, vinovăţia persista şi după restituirea bunului şi căinţa făptaşului.

În acea perioadă cele mai multe furturi aveau ca obiect animalele, dar şi alte bunuri mobile. Era considerat furt şi dosirea ori însuşirea scrisorilor cu pretenţii pecuniare ori a actelor care atestau proprietatea. Acţiunea penală pentru furt putea fi exercitată de orice persoană interesată, dar acţiunea civilă aparţinea doar proprietarilor şi moştenitorilor lor.

Trebuie menţionat că instigatorii şi complicii erau trataţi în mod egal cu autorii; tăinuirea intra tot în conţinutul infracţiunii de furt, prin ea înţelegându-se găzduirea hoţilor ori a tâlharilor, eliberarea celor prinşi pentru o sumă de bani ori pentru o parte din hrană, primirea de către stăpân a bunurilor furate de slugi. Tăinuirea comisă de către rude ori afini nu se pedepsea.

Conform Statutelor din 1583, pedeapsa unică pentru furt era moartea prin spânzurare, iar pentru furturile agravate, în speţă pentru furtul de obiecte bisericeşti era prevăzută pedeapsa cu moartea prin ardere pe rug. De asemenea, hoţii ori tâlharii prinşi în flagrant puteau fi ucişi pe loc.

3. Omuciderile (*de homicidiis*). Considerată o faptă abominabilă, omorul era pedepsit aspru în toate sistemele sociale. Cea mai veche cutumă care priveşte pedepsirea acestei fapte, dar şi a altora era legea talionului, care permitea răzbunarea liberă a victimei ori a urmaşului acestuia asupra făptaşului,în măsura faptei acestuia (în dreptul roman clasic, talionul se aplica dacă vinovatul şi victima nu ajungeau la un acord privind despăgubirile). De la această străveche cutumă, încă în sistemul dreptului roman s-a făcut progresul la sistemul compoziţiunilor voluntare, care stabileau dreptul părţilor (infractor şi victimă) de a se înţelege asupra unei despăgubiri în bani sau chiar în produse cu care să înlocuiască pierderea economică suferită de victimă, sau în cazul decesului acestuia, de către familia sa. Iniţial limitele compoziţiunii puteau fi liber stabilite, dar puterea centrală va stabili ulterior unele cote, încasând chiar cu titlu de taxe anumite părţi din aceste sume. Interesantă este constatarea că în sistemul de drept feudal persoana era văzută preponderent ca şi un factor economic, diversele funcţii umane putând fi evaluate pecuniar, după cum se va vedea la punctul următor.

Incriminarea omuciderii în Statute se apropie mai mult de cea din dreptul roman, dar păstrează şi unele elemente proprii dreptului feudal. Ca omor erau incriminate şi actele preparatorii (prepararea ori deţinerea de otrăvuri) sau omorurile intenţionate neconsumate, rămase în fază de tentativă. Reglementarea controversei privind legitima apărare este făcută conform sistemului roman; astfel răspunsul imediat şi egal la un atac este considerat a fi

legitimă apărare, acest lucru nefiind pedepsit, dar depăşirea limitelor atacului este considerată răzbunare, care este pedepsită.

Asemeni dreptului transilvan, pedeapsa pentru omor putea fi şi cea capitală, prin decapitare cu spada.

4. Sistemul de compoziţiuni şi tranzacţia. Considerată a fi partea cea mai interesantă a Statutelor, sistemul de compoziţiuni aduce multe elemente noi în reglementarea unor situaţii juridice.

În textul acestui capitol, legiuitorul stabileşte tarife fixe pentru marea parte a tranzacţiilor, desigur a celor care apar mai frecvent în practică. Aceste tarife (gloabe) poartă denumiri specifice (pedeapsa limbii, pedeapsa coastei). Sumele din lege erau totuşi mari pentru acea vreme; inegalităţile apărute ca urmare a solvabilităţii diferite a condamnaţilor va duce ulterior la introducerea pedepselor corporale, dar abia în 1765. În mod interesant, puteau fi "împăcate" doar vătămările corporale care afectau capacitatea de muncă a victimei (şi deci implicit valoarea sa economică, deoarece dreptul feudal incrimina infracţiunile preponderent în funcţie de paguba, pecuniar evaluabilă, pe care au provocat-o); astfel cicatricile, vânătăile şi sluţirile nu puteau fi "împăcate"[15]. Statutele stabilesc întâi limitele maxime, astfel pentru omucidere, preţul sângelui nu putea depăşi 40 de florini iar la vătămări corporale pedeapsa era de maximum 20 fl. Dintre aceste vătămări, un braţ paralizat se "împăca" cu 20 fl., un ochi scos ori o limbă tăiată se pedepsea cu 10 fl, un deget tăiat "costa" 5 fl. Pentru o comparaţie, tarifele din dreptul transilvan erau următoarele: *effusio sangvini* (vărsarea de sânge) - 4 până la 13 fl, o vânătaie 60 dinari; se poate observa că sistemul de reglementare era mult diferit.[16]

5. Injuriile verbale. În grupul infracţiunilor contra onoarei legiuitorul incriminează cele două feluri de injurii-cele adresate în prezenţa victimei (iniuria imediata) şi cele folosite în absenţa acestuia (iniuria mediata), în faţa unor martori.

Injuriile reciproce se compensau fără intervenţia curţii de judecată, dar dacă se ajungea la proces, ambele părţi erau pedepsite. Desigur, injuriile la adresa unor persoane ori instituţii importante erau mai aspru pedepsite, mai ales dacă erau folosite în public.

Pedeapsa consta în retractarea injuriei, prin cererea de scuze în public, de regulă exact în locul în care a fost proferată injuria;se aplica şi o amendă echivalentă cu "pedeapsa limbii" în valoare de 20 de florini (sumă destul de ridicată în acea vreme) din care 2/3 erau încasate de judecător iar 1/3 de victimă.

6. Falsul. Infracţiunea de fals era definită ca fiind inducerea în eroare a uneia sau mai multor persoane pentru a dobândi foloase materiale. La această infracţiune intrau şi manoperele de inducere în eroare a instanţelor prin înscrisuri doveditoare false ori martori mincinoşi (mărturia mincinoasă nu era incriminată separat). Jurământul strâmb intra tot în această categorie; pentru această faptă se aplica "pedeapsa coastei" de 20 florini.

Pedeapsa generală pentru infracţiunile de fals era expulzarea din comunitate (*interdictio aquae et ignis*), fapt care atrăgea şi infamia făptaşului. Era prevăzută şi pedeapsa capitală în cazul prezenţei unor circumstanţe agravante (de exemplu îndeletnicirea de a falsifica acte sau când se urmăreşte producerea unei consecinţe periculoase). Pedeapsa capitală prin ardere pe rug era prevăzută pentru falsificatorii de monede şi pentru complicii acestora.

7. Adulterul (*de adulteriis*). Era considerat în acea vreme o faptă gravă; el contravenea moralei convieţuirii sociale precum şi preceptelor religioase.

Sub denumirea generică de *delicta carnis* se înţelegeau adulterul propriu-zis, proxenetismul sau întreţinerea unei case de toleranţă, violul, prostituţia şi seducţia.

Acţiunea penală pentru adulter aparţinea numai celui care poate dovedi că are o viaţă morală şi curată - lucru destul de greu de dovedit, folosindu-se martori. Slujitorii unei case nu pot depune însă ca martori într-un astfel de proces. Soţul care nu-şi pedepsea soţia surprinsă în flagrant era considerat proxenet şi pedepsit ca atare.

---

[15] G. Tontsch, *op. cit*, p. 83.

[16] Şt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, cap. *Organizarea justiţiei.*

În general pentru adulter era prevăzută pedeapsa capitală (decapitare pentru bărbaţi şi înecare pentru femei), dar exista şi posibilitatea de aplicare a unor amenzi, a pedepsei corporale ori a expulzării. Aceleaşi pedepse se aplicau şi pentru proxenetism ori viol; prostituţia şi seducţia fiind pedepsite cu amendă respectiv obligaţia de căsătorie cu victima.

Pedepsele pentru acest grup de infracţiuni sunt, precum se vede, foarte aspre; în practică însă, invocându-se "*anima levitatis*"(slăbiciunea omenească) s-a obţinut aproape întotdeauna înlocuirea pedepsei capitale cu o amendă.

8. Bunurile condamnaţilor (*de bonis damnatorum*). Acest titlu priveşte numai bunurile celor condamnaţi la moarte. În reglementările anterioare, conform obiceiului feudal, condamnaţilor la moarte li se confisca toată averea, în beneficiul fiscului. Apariţia unor discontinuităţi economice în rândul virtualilor succesori ai condamnatului, precum şi necesitatea de îmbunătăţire a acestei reglementări a dus la schimbarea regimului bunurilor condamnaţilor la pedeapsa capitală.

Statutele din 1583 prevăd că averea condamnatului revine în exclusivitate moştenitorilor, cu excepţia situaţiei în care acesta a fost condamnat pentru crimen lesae majestatis ori nota infidelitatis, când era prevăzută ridicarea averii în favoarea fiscului regal. Bunurile dobândite prin infracţiune nu erau confiscate, ci se restituiau celor păgubiţi.

Condamnatul care se sinucidea de spaima pedepsei pierdea 2/3 din averea sa în favoarea judecătorului, numai 1/3 se transmitea moştenitorilor săi. Dacă învinuitul se sinucidea din orice alt motiv (de pildă înainte de pronunţarea sentinţei) 1/3 din avere era luată de judecător iar restul de 2/3 se transmitea moştenitorilor. Graţierea condamnatului nu obliga însă fiscul la restituirea averii confiscate.

Prevederile penale ale Statutelor din 1583 aduc multe elemente noi faţă de reglementările mai vechi. Astfel, se constată creşterea influenţei reglementărilor din dreptul roman, dar şi introducerea de îmbunătăţiri în spirit modern, ca de exemplu o serie de facilităţi procedurale, dar care nu au putut fi întotdeauna folosite din cauza taxelor prea mari care le condiţionau.

Cu toate că pedepsele prevăzute sunt foarte aspre (acest lucru se poate înţelege însă prin infracţionalitatea foarte redusă din mediul săsesc) Statutele rămân o legiuire înaintată pentru acea epocă.

LORÁND MÁDLY

DIE SÄCHSISCHE MUNIZIPALSTATUTEN VON 1583 – HISTORISCHE GENESIS UND STRAFGESETZLICHEN VORSCHNITZEN

(Kurzfassung)

Diese Studie ist eine Übersicht des Prozesses der zur Verfassung des sächsischen Statutargesetzbuches vom Jahre 1583 geführt hat. Diese Gesetzgebung ist ein Ausdruck einiger älteren Tendenzen der sächsischen Rechtsgelehrten. Vorher fanden statt auch andere Versuche um eine einheitliche Gesetzgebung herzustellen- z.B. durch die missglückte Anwendung der werböczianischer Gesetze oder die Idee des Altenbergischen Gesetzbuches, der als Vorbild für die Statuten diente. Durch die Bestrebungen mehrerer Gelehrten, unter denen Th. Bomel der wichtigste war, wurde das neue Gesetzbuch, der einen vermischten Charakter aufweist, verfasst.

Der zweite Teil der Studie befasst sich mit der vierten Teil der Statuten, in dem die strafgesetzlichen Vorschriften behandelt sind. Zuerst sind die Rechtsprinzipien des Strafrechtes beschrieben, nachher folgen einige kurze Kommentare über die eigentlichen Paragraphen der strafgesetzlichen Vorschriften.

ASPECTE ALE MODERNITĂŢII: PUBLICITATEA ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Componentă importantă a vieţii sociale, publicitatea reprezintă nu doar o cale de acces a producţiei la cumpărători. Reclamele reflectă în bună măsură imaginea unei societăţi într-un moment anume, conţinând informaţii nu doar despre mărfurile care făceau obiectul tranzacţiilor, ci şi despre normele, sistemele de valori, credinţele, stereotipurile caracteristice acelei societăţi.

Apariţia şi evoluţia publicităţii sunt indisolubil legate de fundamentele modernităţii. Deşi începuturile sale pot fi identificate în Franţa secolului al XVII-lea, dezvoltarea şi organizarea sa sistematică au avut loc în secolul al XIX-lea, pe măsură ce presa scrisă lua amploare şi în directă legătură cu evoluţia economiei, a comerţului.

Evoluţia reclamei poate fi urmărită şi în presa românească din Transilvania, cu începere de la jumătatea veacului al XIX-lea. Spaţiul restrâns avut la dispoziţie nepermiţând acum o analiză exhaustivă a fenomenului publicitar, extinsă la întreaga presă românească din Transilvania, am folosit drept sursă câteva periodice care pot fi considerate drept reprezentative prin apariţia lor îndelungată şi prin aria extinsă de răspândire, acestea fiind *Gazeta Transilvaniei* din Braşov, *Tribuna* din Sibiu, *Unirea* de la Blaj.

În primii ani de apariţie a acestor ziare reclamele erau puţin numeroase, cu un conţinut puţin diversificat, simple ca aspect şi conţinut. Aveau mai ales un caracter descriptiv, urmărind informarea potenţialilor clienţi despre existenţa pe piaţă a respectivelor produse şi despre caracteristicile lor cele mai importante. De multe ori nu erau prin nimic delimitate de restul paginii, un asemenea exemplu fiind un anunţ apărut în *Gazeta de Transilvania* din 1844 prin care era oferit spre vânzare un câine de pază, anunţul nefiind semnalat nici măcar prin intermediul unui chenar în ansamblul paginii.

Spre ultimele două decenii ale secolului numărul reclamelor creşte considerabil, conţinutul lor devine din ce în ce mai divers. Acest fapt poate fi pus în legătură şi cu evoluţia economiei şi a comerţului. Deşi prezenţa românească în rândul meseriaşilor şi negustorilor era mult mai redusă decât a celor de origine maghiară şi germană, putem presupune cu destul temei că numărul din ce în ce mai mare de reclame publicate în ziarele româneşti indică faptul că românii reprezentau o piaţă de desfacere din ce în ce mai interesantă şi mai consistentă. Chiar dacă nu formau, ca producători, o pondere semnificativă în peisajul economic ardelean, românii erau consumatori demni de luat în seamă, fapt ce indică o creştere treptată a nivelului lor de trai dar şi cereri din ce în ce mai complexe.

În acord cu această evoluţie, modul de prezentare a reclamelor se modifică, devine din ce în mai sofisticat, nu se mai limitează la descrierea mărfurilor oferite. Scopul lor principal devine seducerea publicului, convingerea clienţilor să cumpere. Sunt folosite numeroase artificii, atât vizuale, de tipografie, cât şi de limbaj. Reclamele sunt delimitate de chenare de diverse dimensiuni şi modele, pentru redactarea lor sunt folosite caractere de varii forme şi dimensiuni. Uneori sunt însoţite de desene care iniţial se limitează la ilustrarea efectivă a produsului, pentru ca mai târziu să sugereze atitudini vizând construirea unui anumit tip de conduită. Un asemenea exemplu este reclama apărută în *Gazeta Transilvaniei* pentru insecticidul "Zacherlin": aceasta constă în ilustrarea unei scene de prăvălie în care apar ca personaje o femeie care tocmai părăseşte încăperea cu o sticlă de "Zacherlin", vânzătorul şi o altă femeie care refuză indignată alt insecticid pe care acesta i-l propunea.

Cuvintele atribuite acestei gospodine sunt cât se poate de explicite: "Nu-mi trebuie astfel de praf pentru insecte, căci am cerut Zacherlin ! Cu tot dreptul este lăudată această specialitate, ca cel mai bun mijloc în contra insectelor de tot soiul, şi pentru aceea eu cumpăr numai o sticlă sigilată cu numele Zacherlin"[1].

În ceea ce priveşte limbajul, expresiile folosite dovedesc un fapt valabil şi astăzi, acela că reclamele nu sunt construcţii inofensive, că mesajul lor este doar în mică măsură cel vizibil la lectura sa ad literam, că descifrarea sa ţine de interpretarea subtilităţilor şi sugestiilor formulelor utilizate.

Cititorilor de presă românească din Ardeal li se oferea nu numai o gamă largă de produse de larg consum, ci şi diverse servicii şi posibilităţi de petrecere a timpului liber. Printre mărfurile menţionate cel mai frecvent se numără cele cu caracter farmaceutic (poţiuni şi unguente cu pretenţia de a vindeca sigur tot felul de boli), alimentele (mai ales produse de panificaţie şi măcelărie), băuturile (ceai, cafea, băuturi alcoolice), îmbrăcăminte, încălţăminte, ţesături, podoabe, diverse maşini şi utilaje pentru muncile câmpului.

Serviciile oferite au de cele mai multe ori ca obiect asistenţa medicală sau juridică, dar şi intermedierea obţinerii de informaţii sau de servicii sau instruirea. Pentru acest din urmă caz poate fi citat ca exemplu anunţul lui Johann Karlsbrunn din Viena care dă de ştire în *Gazeta Transilvaniei* că va poposi timp de o săptămână în Braşov, timp în care le va învăţa pe doamnele doritoare metoda sa "proprie, nouă şi lesne de aplicat despre spălatul rufelor şi călcatul cu fierul"[2].

Ofertele pentru petrecerea timpului liber nu sunt numeroase, dar sunt constant prezente pe parcursul întregii perioade avute în vedere. Cititorii *Gazetei Transilvaniei* erau informaţi, de exemplu, de deschiderea unui nou local în Braşov, cafeneaua "Redoutte", în care doritorii puteau găsi "cafea şi beuturi bune" dar şi diferite jurnale "politice şi beletristice"[3]. Cafeneaua oferea în acelaşi timp spaţiu pentru unele evenimente artistice, precum concertul organizat în 30 martie 1900 de către "virtuosul în violină Jan Kubelik, cu concursul cântăreţei de curte Dora Lichtenstein"[4]. Cei aflaţi cu treburi prin Sighişoara erau informaţi că puteau afla "un loc plăcut de petrecere în casa cea nouă a reuniunii de industrie unde se află restauraţia aranjată şi condusă după cel mai nou sistem". Localul punea de asemenea la dispoziţie o "cafenea pentru dame"[5]. În Sibiu, de asemenea, putea fi frecventată "Grădina Flora" unde se ofereau "bucate escelente, prăjituri şi diverse beuturi"[6].

Tot pentru petrecerea timpului liber doritorii aveau ocazia să participe la diverse manifestări cu caracter cultural sau ştiinţific. Locuitorii oraşului Braşov erau anunţaţi, astfel, la începutul anului 1900, de deschiderea unei expoziţii itinerante, "Panopticul şi museul anatomic de prim rang al lui Wilhelm Winter din Timişoara", conţinând figuri de ceară în mărime naturală "care se mişcă mecanic", busturi ale celebrităţilor, "o mumie peruană veritabilă" şi alte atracţii asemănătoare. Ca o precizare suplimentară se menţiona faptul că în fiecare luni era pus la dispoziţie un "muzeu anatomic pentru dame"[7].

Paleta posibilităţilor de divertisment era completată de cursuri de dans, de comercializarea unui aparat foto cu care "orişicine poate face fără nici o cunoştinţă fotografii escelente"[8] sau a unui aparat numit "Auto-Cinematograph" prin care puteau fi puse în mişcare figuri formând scurte scenete cu diverse titluri dintre care unele purtau menţiunea "numai pentru domni"[9].

Frazele prin care sunt prezentate aceste produse sunt presărate cu superlative, câteva exemple alese la întâmplare fiind edificatoare în acest sens. Astfel, un negustor din

[1] *Gazeta Transilvaniei*, 168/1893, p. 8.
[2] *Ibidem*, 174/1893, p. 4.
[3] *Ibidem*, 1/1900, p. 8.
[4] *Ibidem*, 59/1900, p. 4.
[5] *Ibidem*, 1/ 1900, p. 7.
[6] *Tribuna*, 3/1884, p. 12.
[7] *Gazeta Transilvaniei*, 1/1900, p. 7.
[8] *Tribuna*, 120/1895, p. 482.
[9] *Gazeta Transilvaniei*, 47/1898, p. 7.

Timişoara, Wilhelm Mühle, vinde seminţe de legume şi flori "cele mai bune şi mai sigure, economice, cât se poate de ieftine"[10]; metoda de călcat mai sus menţionată ar permite obţinerea "lustrului cel mai sclipitor şi alb ca zăpada"; Demetriu Turcu, comerciant din Blaj, vinde haine "cu croitura cea mai modernă, la preţuri foarte scăzute"[11]; hârtiile de ţigară de proveniență pariziană "Les Dernieres Cartouches", sunt "fabricate după principiile cele mai moderne", reprezentând un "triumf al industriei de hârtie"[12].

Această avalanşă de superlative ţinteşte în mod subtil spre stima de sine a potenţialului client. Acesta este provocat să dovedească faptul că se respectă suficient de mult pentru a cumpăra numai produsele prezentate ca fiind cele mai bune. Acest mod de formulare nu rămânea, probabil, fără efect, în ciuda unor eventuale reacţii individuale de scepticism faţă de asemenea exagerări.

Unele texte cultivă iluzia conectării, prin cumpărarea produselor respective, la ultimile noutăţi. Fiind invitaţi, de exemplu, să cumpere ceasul genevez "Goldin remontoir", "acuma inventat", potenţialilor clienţi li se induce ideea accesului la cele mai recente achiziţii ale progresului[13].

Din strategiile de vânzare ale comercianţilor fac parte şi unele – ar putea fi numite – oferte speciale, acordarea, ca şi astăzi, a unor facilităţi sau recompense la cumpărarea produsului. O practică destul de răspândită o constituie trimiterea gratuită, la cerere, a unor cataloage şi liste de preţuri. Uneori sunt oferite obiecte ca premiu pentru achiziţionarea fiecărui produs căruia i se face reclamă. La cumpărarea fiecărui ceas "Goldin remontoir", de exemplu, clientul primea gratuit un toc în care să-l pună. În alt caz, un comerciant de biciclete din Viena, care căuta în acelaşi timp, prin intermediul ziarului, vânzători şi reprezentanţi în Ardeal, încerca să-şi sporească clientela cu următoarea ofertă: "Pe bicicletele cumpărate de la noi se pot câştiga la noi 206 premii în valoare de 21.155 coroane"[14].

O altă manieră de atragere a cumpărătorului este comercializarea produsului la un preţ ca fiind mai mic decât al concurenţei. Astfel, comerciantul Dumitru Turcu din Blaj vinde hainele cu 16-20 de florini, în timp ce la alţii – susţine el – acestea costă 30-35 de florini; un comerciant de postavuri din Braşov, Adolf Mazanek, susţine că "deşi preţurile au urcat cu 5%", el îşi vinde articolele "cu preţurile ieftinite" de până atunci[15]. Asemenea iniţiative sugerează o atitudine de simpatie, de înţelegere faţă de greutăţile financiare ale clienţilor. Departe de a fi persoana care caută să realizeze profit de pe urma nevoilor cumpărătorilor, comerciantul care se prezintă astfel este cel care îi ajută să-şi satisfacă aceste necesităţi.

În general atitudinea faţă de client este exprimată în fraze pline de respect, de deferenţă. Producătorii şi negustorii "au onoarea" de a-şi oferi marfa "onoratului public" căruia i se adresează "cu distinsă stimă". De multe ori apare declarată intenţia de a oferi servicii prompte, atente. Impresia de ansamblu este aceea că lozinca "clientul nostru, stăpânul nostru" nu era vorbă deşartă. Poziţionarea voită în inferioritate faţă de client este accentuată de apeluri des întâlnite precum "Pentru cercetarea numeroasă ne rugăm", fapt care sugerează măsura în care negustorii arătau că sunt conştienţi de dependenţa lor faţă de client.

O altă trăsătură ce caracterizează publicitatea acestei perioade este tendinţa, prezentă în numeroase forme, de a aduce permanent dovezi despre calitatea produselor oferite.

Una din aceste forme este menţionarea statutului de furnizor al unor persoane sau medii situate pe palierele superioare ale societăţii. Astfel, negustorul de seminţe din

[10] *Unirea*, 18/1893, p. 152.
[11] *Ibidem*, 40/1893, p. 327.
[12] *Gazeta Transilvaniei*, 173/1893, p. 7.
[13] *Ibidem*, 168/1893, p. 8.
[14] *Tribuna*, 106/1895, p. 426.
[15] *Gazeta Transilvaniei*, 1/1900, p. 75.

Timişoara, Wilhelm Muhle, este "liferant de curte" şi ai "celor mai mulţi membri ai clerului înalt"; Francisc Walser, turnător de clopote din Viena, se prezintă drept "liferant de curte al Alteţei Sale Imperiale şi Regale Arhiducele Iosif"[16]. La o primă lectură mesajul transmis este acela că, dacă aceşti negustori, respectiv fabricanţi, erau consideraţi buni de către elită, atunci produsele lor erau într-adevăr de calitate. În mod mai subtil, însă, mesajul indus publicului era acela că achiziţionarea unui produs de la furnizorii claselor superioare deschidea o cale de acces imaginară şi efemeră spre lumea aristocraţiei. Cumpărătorilor li se sugera iluzia că, prin achiziţionare de la – de pildă – furnizorul unui arhiduce, puteau fi pentru o clipă la fel de importanţi ca un arhiduce.

Altă manieră de a trezi interesul în privinţa mărfii era aceea de a o prezenta ca provenind din fabricile cele mai mari şi mai cunoscute. Demetriu Turcu, comerciantul din Blaj, vinde, de exemplu, haine "din fabricile cele mai renumite din Viena"; farmacistul Victor Roth din Braşov oferea o cremă de faţă căreia doamnele din Viena (şi nu din oricare alt mare oraş al monarhiei) "au a mulţumi frumuseţea lor"[17]; tot din "prima fabrică" de profil din Viena îşi procura antreprenorul de pompe funebre din Braşov E. Tutsek "sicriuri de metal ce se pot închide ermetic"[18]. Oraşul Budapesta se bucură de aceeaşi popularitate. Acest mod de prezentare sugerează conectarea, prin actul cumpărării, la inima imperiului, fapt din care se poate presupune existenţa unei ierarhii imaginare care-i separa pe cei care cumpărau mărfuri produse într-o capitală (şi care, astfel, nu erau oarecine) de cei care nu se aprovizionau dintr-un oraş important. Calitatea propriu-zisă a produsului nici măcar nu era pusă în discuţie (ideea că haine la fel de bune se puteau face şi la Blaj, de exemplu). Pare mai important câştigul în planul imaginii (de sine, în faţa vecinilor etc.) decât calitatea efectivă a produselor.

Ca o dovadă a calităţii sunt citate adesea premiile şi medaliile obţinute la diverse expoziţii. Astfel, Francisc Walser, acel turnător de clopote vienez, menţionează faptul că a fost distins în 1885 la expoziţia regnicolară din Budapesta cu "diploma cea mare de onoare" pentru "lucru excelent, progres şi capacitate de concurenţă"; Wilhelm Scherg, fabricant de ţesături din Braşov, a obţinut diplome de onoare la expoziţiile desfăşurate la Timişoara şi Viena în 1890-1891[19]; hârtia de ţigări "Le Gloria" a obţinut nu mai puţin de 60 de medalii de aur şi 16 "diplome de onoare mari".

Tot ca o garanţie faţă de client, menită să-i confere un sentiment de securitate, să-i sugereze că nu risca nimic cumpărând, era iniţiativa returnării banilor în caz de nemulţumire sau înlocuirea obiectului. În cazul ceasornicului "Godin Remontoir", de exemplu, întâlnim un veritabil certificat de garanţie: "mers regulat se garantează în scris pe termen de trei ani". În manieră originală, un vânzător de produse destinate igienei bucale se oferea să plătească 500 de florini "celui ce va mai căpăta vreodată durere de dinţi sau îi va mirosi gura" după folosirea apei de dinţi pe care o comercializa[20].

Din arsenalul mijloacelor de convingere a publicului în privinţa calităţii face parte şi prezentarea produsului ca fiind de foarte largă răspândire. Astfel, "apa amară Francisc Iosif nu numai la noi se întrebuinţează, ci şi în comerciul universal cuprinde un loc însemnat"; coniacul "Conte Esterhazy" produs la Budapesta era "băutura de predilecţie a publicului" şi se putea cumpăra "de oriunde"[21]. La fel, hârtia de ţigări "Le Gloria" este "de căpătat în Braşov la toate magazinele en gros precum şi la fiecare debitant mai bun de tutun". Actul cumpărării dobândeşte astfel valenţe integratoare, oferă clientului posibilitatea de a intra în rândul lumii, dar nu a oricăreia, ci în rândul lumii care se respectă suficient pentru a-şi oferi ceva bun.

[16] *Unirea*, 1/1893, p. 8.
[17] *Gazeta Transilvaniei*, 1/1900, p. 8.
[18] *Ibidem*, 171/1893, p. 4.
[19] *Ibidem*, 55/1893, p. 4.
[20] *Ibidem*, 1/1900, p. 7.
[21] *Ibidem*, 56/1891, p. 7.

O modalitate – s-ar putea spune – extremă de acreditare a calității era invocarea scrisorilor de mulțumire primte din partea – se afirma – a clienților, scrisori din care sunt reproduse efectiv pasaje sau care sunt puse la dispoziție doar la cerere. Astfel, vânzătorul "pilulelor pentru curățirea sângelui ale lui I. Pserhoffer" afirma că ar fi primit numeroase scrisori din care citează extrase de genul: "Stimate D-le! A fost voința lui D-zeu că pilulele Dv. au ajuns în mâinile mele, şi resultatul de la acestea îl atribui Dv. Mă răcisem în patul de leusie astfel încât nu mai puteam lucra, şi aş fi sigur deja moartă dacă nu m-ar fi scăpat minunatele Dv. pilule"[22]. Acest procedeu era destul de răspândit, deşi aparent oricine putea pune sub semnul îndoielii autenticitatea lor.

Interesante sunt cazurile în care apar în acelaşi ziar reclama la un produs, dar şi îndemnul din partea redacției de a-l folosi. O asemenea situație este reprezentată de reclama apărută în ziarul *Unirea* din 1893 pentru furnizorul de obiecte bisericeşti Iosif Gavora din Budapesta (în numărul 1/1893, p. 8). În numărul 4/1893, p. 29, putem citi următorul mesaj din partea redacției: "Facem atenți pre clerul provinciei noastre bisericeşti la inseratul firmei Iosif Gavora din Budapesta carea o recomandăm pentru adjustarea bisericelor cu cele de lipsă". Tot în Unirea îşi face reclamă şi Carol Müller din Oradea, fabricant de "iconostase, amvoane, altare şi alte obiecte de ale instruirei interne a bisericilor"[23]; peste alte două numere găsim o declarație dată de curatorul bisericii greco-catolice din Bistra care susține că a apelat la serviciile acestuia şi că fabricantul "sarcinile le-a executat nu numai prompt şi cu un gust estetic în comparațiune cu alte producte de acestă categorie ale industriei [...] pentru un onorariu care numai modest se poate numi". Pe acestă cale, curatorul îl recomandă "încrederii şi din partea altor comune bisericeşti"[24].

O idee constant întâlnită în discursul publicitar pe toată perioada avută în vedere, aproape obsesiv, este acea a autenticității mărfurilor oferite spre vânzare. Multe produse (în special leacurile şi băuturile, dar şi altele, maşinile de cusut Singer, de exemplu) sunt prezentate împreună cu avertismente împotriva falsificatorilor. Acestea apar în număr considerabil, fiind însoțite de indicii care se presupunea că ar servi la deosebirea produsului original de cel contrafăcut (deşi se putea pune întrebarea de ce n-ar fi putut imitatorul să reproducă şi ambalajele caracteristice mărcii, dacă avea tehnologia necesară reproducerii produsului original). Falsificatorii sunt amenințați cu rigorile legii. Frecvența acestor precizări creează uneori cititorului senzația că fiecare produs mai important îşi avea dublura sa contrafăcută. Cu siguranță existau cazuri de contrafacere a unor mărci cunoscute, dar este puțin verosimil ca fenomenul să fi avut asemenea proporții. O explicație posibilă ar fi utilizarea acestor mențiuni ca o "strategie de marketing" ce sugera că erau în mod obligatoriu bune produsele care făceau obiectul falsificării, deoarece, în mod logic, nimeni nu ar imita o marcă nevandabilă sau nepopulară. Această situație dădea naştere, poate, unei diferențieri imaginare între cei care cumpărau produsul original şi cei care erau siliți să se mulțumească cu imitațiile acestora.

Observăm, la acest capitol, o contradicție interesantă: prezentarea unor produse din materiale care le imită pe cel nobile. Un asemenea exemplu îl reprezintă bijuteriile şi ceasornicele confecționate dintr-un metal asemănător aurului, "Goldin", care, "lucrate admirabil de elegant", "nu se pot deosebi nicide specialişti de cele din aur curat"; este oferită o garanție de cinci ani "că-şi vor păstra întotdeauna strălucirea lor de aur". Semnificativă este descrierea modelelor de inele, alcătuită din desene şi explicații. Astfel, erau prezentate modele cu imtații de pietre prețioase, cu imitație de briliant "cum poartă cavalerii", de topaz (ca marchizii), de turcoaz (asemeni lorzilor)[25]. Celor care nu-şi permiteau autenticul le erau oferite contrafaceri identice. Odată cu produsul, este vândută astfel şi iluzia de a putea beneficia de prestigiul social conferit de marfa originală, fără a plăti, însă, prețul acesteia.

[22] *Ibidem*, 51/1898, p. 4.
[23] *Unirea*, 2/1893, p. 16.
[24] *Ibidem*, 4/1893, p. 29.
[25] *Tribuna*, 109/1895, p. 438.

Deşi autorii celor mai multe reclame apărute în presa românească din Ardeal în a doua jumătate a secolului al XIX-lea aparţineau unor fabricanţi şi comercianţi maghiari şi germani, evoluţia fenomenului publicitar al acestei perioade oferă fără îndoială indicii şi despre modernizarea treptată a societăţii româneşti. Sporirea tot mai accentuată a numărului reclamelor precum şi extrema varietate a produselor şi serviciilor oferite sugerează creşterea nivelului de trai a unei anumite categorii (cea din mediul urban, mai ales), diversificarea nevoilor de la necesităţile adresate produselor de bază (alimente, îmbrăcăminte) la cele ţinând de socializare sau de grija faţă de propriul corp (produse farmaceutice sau cosmetice din ce în ce mai sofisticate).

DANIELA MÂRZA

ASPECTS OF MODERNITY: PUBLICITY IN THE ROMANIAN PRESS FROM TRANSYLVANIA IN THE SECOND HALF OF THE XIXth CENTURY
(Abstract)

In this article, the author analyses publicity in a number of important Romanian Transylvanian journals from the second half of the XIXth century: *Gazeta Transilvaniei* (Braşov); *Tribuna* (Sibiu) and *Unirea* (Blaj). The increasing presence and the diversified content of the advertisements suggest important changements and a constant amelioration of the way of life of the urban population, as well as an increasing diversification of the consumers' needs.

RUSIA 1917-1921: REVOLUȚIE, RĂZBOI CIVIL ȘI IMPLICARE EXTERNĂ

Primul Război mondial a produs mutații spectaculoase în sistemul politic european, care au marcat întreaga istorie a secolului XX. În Rusia, cursul catastrofal al războiului a adâncit criza regimului autocratic țarist și a creat condițiile pentru ascensiunea la putere a bolșevicilor. În 1914, Lenin mărturisea că prin intrarea în război împotriva Germaniei, țarul a făcut cel mai frumos cadou revoluției[1]. În concepția regimului țarist, războiul trebuia să consolideze puterea imperială, dar eșecurile militare din 1915-1916 au determinat dezagregarea politică și morală a societății ruseşti. În acest context s-a declanșat revoluția rusă, care a cunoscut două faze distincte în desfășurarea ei, în primăvara și respectiv în toamna anului 1917.

Revoluția din februarie-martie 1917 s-a exprimat printr-o mișcare populară care a determinat răsturnarea regimului țarist. Guvernul provizoriu, condus la început de prințul Lvov, un monarhist liberal, iar apoi de Al. Kerenski, liderul Partidului Socialist Revoluționar, a încercat să instituie un regim democratic, după modelul occidental dar a eșuat în condițiile dezorganizării statului, prăbușirii economice, continuării războiului alături de Aliați și acțiunilor subversive ale bolșevicilor sau ale dreptei ruse. Până în octombrie 1917, în Rusia a existat o dualitate a puterii, toate măsurile guvernului provizoriu fiind condiționate de sovietele de deputați ale soldaților și muncitorilor. În toamna anului 1917, bolșevicii au obținut majoritatea în sovietele din Petrograd și Moscova. Aflat în Finlanda, în urma epurărilor antibolșevice din vara anului 1917, inițiate de guvernul Kerenski, Lenin a revenit în țară. La 10 octombrie, într-o ședință a liderilor bolșevici, s-a decis preluarea puterii printr-o lovitură de stat, coordonată de un comitet militar revoluționar, în frunte cu Trotki.

La 25 octombrie/7 noiembrie 1917 s-a declanșat revoluția bolșevică iar extrema stângă a preluat puterea în capitala Rusiei, cu sprijinul sovietelor și al trupelor paramilitare. Extinderea autorității în întreaga Rusie s-a realizat pe fondul unui război civil, care a durat până în anul 1921 și în timpul căruia bolșevicii s-au confruntat cu opoziția și rezistența armată a rușilor albi, divizați în trei mari grupări de forțe: în Siberia, la Omsk, sub conducerea amiralului Kolceak, în sudul Rusiei, sub comanda generalului Denikin și în nord-vestul țării, sub autoritatea generalului Judenici. Opoziția antibolșevică din Rusia a fost susținută și de corpul voluntarilor cehoslovaci luați prizonieri în timpul războiului, care au cerut inițial să lupte împotriva Austro-Ungariei. Surprinși de revoluție pe Transiberian, la începutul anului 1918, ei au acceptat implicarea în războiul civil, de partea rușilor albi. Din martie 1918 până în primăvara anului 1920, S.U.A. și Aliații au participat cu contingente militare în Rusia, susținând acțiunile antibolșevice. După 4 ani de război, intervenția lor a fost contestată de opinia publică internă, iar puterile occidentale au fost nevoite să-și retragă trupele debarcate în Rusia și să-și limiteze acțiunile la susținerea celor trei grupări de opoziție. O ultimă încercare a statelor occidentale de subminare a regimului bolșevic a fost încurajarea unuei intervenții a statelor limitrofe Rusiei, pe fondul războiului polono-rus (1920-1921). Aceasta a eșuat în condițiile consolidării regimului de la Moscova, a inconsecvenței Aliaților și a refuzului statelor vizate de a se lăsa antrenate într-un război împotriva Rusiei.

Implicarea externă în revoluția rusă și războiul civil care i-a urmat a fost determinată de interesele statelor antrenate în conflict și de redefinirea raporturilor de forțe pe scena politică internațională după 1918. Afectată direct de situația Rusiei în 1917, Germania a căutat să o exploateze în folosul său iar prin acțiunile pe care le-a întreprins a contribuit practic la revoluția bolșevică. Documentele din arhivele germane dovedesc

---

[1] *apud* R. Girault, M. Ferro, *De la Russie à l'URSS. L'histoire de la Russie de 1850 à nos jours*, Paris, 1989, p. 105.

ajutorul acordat bolşevicilor de guvernul lui Wilhelm II înainte şi după 7 noiembrie 1917[2]. Cunoscând orientarea lui Lenin şi a adepţilor săi spre încheierea unei păci imediate, Berlinul a acţionat pentru stimularea acesteia şi pentru crearea unei situaţii care să facă imposibilă continuarea războiului de către Rusia. Manevrele guvernului german au vizat susţinerea acţiunilor subversive, sprijinirea elementelor revoluţionare şi stimularea la maximum a eforturilor naţionaliste şi separatiste din Rusia[3]. Berlinul a apreciat corect rolul pe care îl putea juca în radicalizarea evenimentelor un revoluţionar extremist de talia lui Lenin. Aflat în Elveţia, la Zürich în momentul declanşării revoluţiei din februarie 1917, Lenin s-a întors în ţară, alături de alţi bolşevici, cu ajutorul guvernului german. Acesta le-a pus la dispoziţie un tren sigilat, care a traversat Germania şi teritoriile controlate de armatele Puterilor Centrale. În lunile care au urmat, partidul bolşevic, lipsit de mijloace materiale a primit fonduri din partea Berlinului[4]. Acestea au contribuit la consolidarea şi organizarea grupării extremiste, la extinderea bazei partidului, iniţial redusă sau la subvenţionarea presei bolşevice, precum ziarul *Pravda*[5].

Dincolo de acuzaţia de "agent german", vehiculată mai ales în vara 1917, în contextul eşecului campaniei militare lansată de Kerenski în Galiţia, Lenin s-a dovedit extrem de pragmatic. El s-a acomodat foarte bine cu ideea că banii germani pot servi o revoluţie care, în opinia sa, trebuia rapid să se extindă în Germania şi în lumea întreagă. Ajutorul pe care Germania l-a acordat bolşevicilor a continuat, diminuat, după încheierea armistiţiului[6]. Ofiţerii britanici, consilieri ai lui Denikin şi ai altor ruşi albi au menţionat concursul militar dat de germani bolşevicilor, constând în consilieri, muniţie, expertiză industrială pentru construirea unor uzine de război[7]. Implicarea Germaniei în evenimentele din Rusia, în anul 1917, s-a realizat prin sprijinirea revenirii lui Lenin în ţară, prin ajutorul financiar şi material care a consolidat partidul bolşevic şi a susţinut presa ca instrument de propagandă şi prin ajutorul militar. Din noiembrie 1917, acţiunile subversive germane s-au orientat spre susţinerea şi probabil subvenţionarea tendinţelor separatiste şi naţionaliste ale diferitelor popoare neruse (Rada Ucraineană)[8], menite să submineze autoritatea bolşevicilor şi să grăbească ieşirea lor din război.

În vara anului 1917, în ciuda situaţiei grele cu care se confrunta guvernul Kerenski, S.U.A. şi Aliaţii nu au întreprins nimic pentru a-l consolida. Dimpotrivă, presiunile făcute asupra Rusiei pentru a continua războiul au contribuit la accentuarea crizei şi au favorizat ascensiunea politică a bolşevicilor. Preluând puterea prin lovitură de stat la 25 octombrie/7 noiembrie 1917, bolşevicii au reclamat încheierea unei păci fără despăgubiri şi anexiuni iar la 21 noiembrie au propus încheierea armistiţiului. În urma tratativelor de la Brest Litovsk, la 3 martie 1918 s-a încheiat tratatul de pace cu Puterile Centrale, prin care Rusia pierdea 1/3 din teritoriu, 1/2 din industria grea şi 60 de milioane de oameni. Decizia liderilor bolşevici de a accepta condiţiile grele ale Germaniei pentru a obţine pacea şi, în mintea lor, pentru a salva revoluţia, a pus în mişcare o serie de evenimente, a determinat intervenţia armată a mai multor naţiuni, inclusiv a S.U.A. şi unul dintre cele mai brutale şi mai costisitoare războaie civile din istorie.

Pacea separată a Rusiei a inaugurat o nouă formă de implicare a Aliaţilor şi a S.U.A. în evenimentele din această ţară: politica de intervenţie[9]. Ea a cunoascut mai multe etape şi căi de manifestare. Iniţial, liderii politici şi militari francezi, Foch şi Clemenceau, au susţinut ideea menţinerii frontului oriental, secondaţi de britanici, dar preşedintele american W. Wilson a considerat că o intervenţie aliată ar irita poporul rus[10]. După lovitura de stat bolşevică, liderii politici americani au început să-i prezinte pe comunişti în termenii „intrigii germane". Pentru un timp, administraţia americană a utilizat două descrieri diferite

---

[2] G. Cipăianu, *La răscruce. Toamna anului 1917-primăvara lui 1918. Marile puteri şi încheierea de către România a unei păci separate*, Oradea, 1993, p. 69.

[3] *Ibidem*.

[4] R. Girault, Marc Ferro, *op.cit.*, p. 113.

[5] G. Cipăianu, *op.cit., loc cit.*

[6] P. Johnson, *A History of the Modern World from 1917 to the 1980s*, London, 1983, p. 76.

[7] G. Cipăianu, *op.cit., loc cit.*

[8] *Ibidem*.

[9] L. C. Jorgensen, K. Sechooler, „The Millennial Files. Intervention and Civil War, 1918-1920", disponibil la http://www.mmmfiles.com/20tha03.htm, accesat la data de 5 martie 2002; F. Furet, *Trecutul unei iluzii eseu despre ideea comunistă*, Bucureşti, 1996, p. 90. Autorul vorbeşte de un război de intervenţie.

[10] P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, tome septième, *Les crises du XXe siècle (I) de 1914 à 1929*, Paris, 1957, p. 105; J. Droz, *Histoire diplomatique de 1648 à 1919*, Paris, 1972, p. 542.

referitoare la bolșevici: în declarațiile oficiale i-au numit "agenți germani" iar în discuțiile particulare, "revoluționari periculoși"[11]. Astfel, într-un memorandum privat adresat lui Wilson la 7 decembrie 1917, secretarul de stat Robert Lansing menționa că bolșevicii reprezentau o amenințare directă la adresa ordinii sociale existente în toate țările[12]. El recomanda președintelui să nu trateze direct cu bolșevicii, folosind argumente de natură ideologică (opoziția regimului politic democratic și a celui bolșevic). Situația din Rusia a fost analizată de cei doi în zilele care au urmat, la 11 decembrie 1917 luându-se decizia susținerii forțelor anti-bolșevice din Rusia, respectiv opoziția armată împotriva bolșevicilor, iar a doua zi, solicitându-se secretarului de stat al Trezoreriei, William Gibbs McAdoo, fondurile necesare unei asemenea acțiuni[13]. Intervenția americană nu s-a realizat însă la sfârșitul anului 1917, generalii țariști nedispunând de forțele militare necesare, astfel încât S.U.A. au fost nevoite să aștepte până la cristalizarea centrelor de opoziție ale rușilor albi.

La începutul anului 1918, Lenin a înclinat să admită o colaborare cu S.U.A. și cu Aliații, declarându-se gata să discute modalitățile unei expediții siberiene, de teama unei intervenții germane în războiul civil de partea rușilor albi. În intervalul cuprins între încheierea armistițiului și pacea de le Brest Livtovsk, autoritatea bolșevicilor a fost subminată de Puterile Centrale, prin încurajarea tendințelor separatiste ale popoarelor neruse. Nevoile alimentare pentru suplinirea crizei grave, mai ales din Austro-Ungaria, au determinat Puterile Centrale să încurajeze pacea separată a Ucrainei. Înaintarea trupelor bolșevice pe teritoriul ucrainean și ocuparea Kievului, a periclitat livrarea cerealelor către Puterile Centrale, care au fost astfel nevoite să acorde asistență militară ucrainienilor pentru a-și recupera teritoriile. În aprilie 1918, hatmanul Skoropadski a preluat puterea la Kiev cu ajutorul Germaniei[14]. În acest context, Trotki s-a manifestat reticent în legatură cu asistența Aliaților. El a acceptat negocieri cu condiția fixării clare a prețului ce trebuia plătit Japoniei. Unii membri ai misiunilor diplomatice occidentale în Rusia, precum francezul Sadaoul, americanul Robbins, englezul Lockart, au susținut tratativele, dar șefii acestor misiuni s-au arătat neîncrezători, chiar ostili, întrucât negocierile implicau recunoașterea de facto a puterii sovietice, lucru inadmisibil în opinia ambasadorului francez Joseph Noulens[15]. În cursul lunii februarie, guvernul francez a sondat opinia administrației americane în legătură cu o posibilă susținere a bolșevicilor împotriva Germaniei. Lancing a prezentat președintelui Wilson opinia franceză, amândoi pronunțându-se împotrivă[16]. Fără asistență externă dar și din dorința de a salva revoluția și deci de a-și conserva puterea, bolșevicii au fost nevoiți să accepte pacea cu Puterile Centrale. Aceasta a precipitat însă războiul civil și intervenția trupelor aliate în Rusia. În primăvara anului 1918, au fost trimise primele contingente: britanicii și francezii au debarcat la Murmansk și Arhanghelsk iar japonezii la Vladivostok, unde au sosit și primele unități americane, în august 1918. Alte trei regimente au fost trimise de S.U.A. în nordul Rusiei, o lună mai târziu. La 2 iunie, președintele american a primit informații despre luptele dintre cehi și bolșevici. Într-o analiză pregătită de unul dintre asistenții lui Robert Lansing se arăta că cehii puteau fi folosiți în expedițiile militare pentru a-i învinge pe bolșevici[17]. Secretarul de stat american, preocupat de accentuarea discuțiilor în presă și în rândul opiniei publice asupra unei posibile intervenții militare a S.U.A. în Rusia, i-a sugerat lui Wilson trimiterea secretarului de stat pe probleme de alimentație, Herbert Hoover în Rusia, cu o misiune economică, care să poată servi drept scuză pentru o eventuală intervenție militară[18]. În lucrarea *Originile intelectuale ale leninismului*, A. Besançon apreciază că prin misiunea Hoover, guvernul american, fără a solicita nici o concesie politică, a distribuit alimente și grâu populației înfometate, salvând opt milioane de oameni de la moarte și poate indirect și gratuit revoluția bolșevică.

S.U.A. nu au acționat diferit de celelalte țări care au intervenit în războiul civil din Rusia. Motivația primară a intervenției a reprezentat-o dorința de a distruge regimul bolșevic

[11] L. C. Jorgensen, K. Sechooler, „The Millennial Files. Intervention and Civil War, 1918-1920", disponibil la http://www.mmmfiles.com/20tha03.htm, accesat la data de 5 martie 2002.
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*.
[14] P. Renouvin, *op.cit.*, p. 106.
[15] *Ibidem*.
[16] L. C. Jorgensen, K. Sechooler, „The Millennial Files. Intervention and Civil War, 1918-1920", disponibil la http://www.mmmfiles.com/20tha03.htm, accesat la data de 5 martie 2002.
[17] *Ibidem*; vezi R. Girault, M. Ferro, *op. cit.*, p. 129.
[18] L. C. Jorgensen, K. Sechooler, „The Millennial Files. Intervention and Civil War, 1918-1920", disponibil la http://www.mmmfiles.com/20tha03.htm, accesat la data de 5 martie 2002.

proaspăt instalat şi de a pune capăt revoluţiei ruse[19]. Potrivit însă lui Wilson, americanii au acceptat intervenţia la presiunile Aliaţilor şi doar pentru a asista evacuarea legiunii cehe din Siberia, pentru a preveni confiscările de materiale de război de către germani şi pentru a supraveghea Japonia, care la rândul său intervenise în Siberia[20].

În primăvara anului 1918, în Rusia se aflau 40 000 de soldaţi cehi care luptaseră în război împotriva Germaniei. După Brest Litovsk ei au început retragerea spre Est, prin Ucraina şi Siberia. Aliaţii au decis să supravegheze deplasarea acestora spre Vladivostok şi apoi pe frontul vestic în Franţa. Pe Transiberian, în mai 1918 au avut loc incidente între legiunea cehă şi bolşevici, care au precipitat războiul civil. Acestea i-au determinat pe cehi să răspundă apelurilor socialiştilor revoluţionari, care în numele Adunării Constituante organizaseră o armată clandestină. Deşi iniţial au refuzat colaborarea pentru că nu simpatizau vechiul regim rus, cehii i-au ajutat să îşi consolideze puterea la Omsk şi apoi să ocupe localităţi de-a lungul Transiberianului. În contextul respingerii germanilor pe frontul de vest, Puterile Aliate şi Asociate au apreciat că cehii erau mai utili în Siberia pentru susţinerea acţiunilor antibolşevice[21].

Ruptura între Aliaţi şi sovietici s-a produs la 2 august 1918[22], când primii i-au încurajat pe cehi şi pe socialiştii revoluţionari să instaureze un guvern la Arhanghelsk, pe care l-au recunoscut oficial. Lenin s-a orientat atunci spre Germania: la 1 august, Cicerin, comisarul poporului pentru afaceri externe, a solicitat sprijin militar în vederea unei acţiuni împotriva Aliaţilor. Germania a ezitat, ambasadorul său la Moscova, Hellferich care nu credea în rezistenţa sovietelor, preconizând o apropiere de elementele antibolşevice[23]. Dar poziţia Statului Major german era diferită, astfel încât, la 27 august a fost semnat un acord germano-rus care, în articolele secrete, prevedea o colaborare cu guvernul sovietic: Germania oferea asistenţă acestuia împotriva ruşilor albi din sud şi împotriva corpurilor expediţionare aliate iar Rusia renunţa la suveranitatea asupra Lituaniei şi Estoniei şi promitea să înceteze orice propagandă revoluţionară în Germania. Rezultatul practic al acestui acord a constat în transportul a 500 000 de soldaţi germani pe frontul din Franţa[24], efort care venea însă prea târziu, aliaţii Germaniei orientându-se spre încheierea armistiţiului.

Relaţiile cu Rusia nu au fost tratate realist de nici una dintre părţi. Guvernul german a insistat asupra anexiunilor teritoriale şi nu asupra unui compromis care să-i permită lărgirea efortului militar în vest. Din martie 1918, Aliaţii nu au mai apreciat ca necesar un acord cu sovietele. Bolşevici erau consideraţi vinovaţi pentru încheierea păcii separate iar o recunoaştere a guvernului era interpretată ca o renunţare la un argument de care doreau să se folosească ulterior în anularea tratatului de la Brest Litovsk, S.U.A. păreau să aibă o poziţie mai realistă dar nu şi-au susţin suficient punctele de vedere[25].

După încheierea armistiţiului cu Germania la 11 noiembrie 1918, Aliaţii şi S.U.A. au promovat trei formule de intervenţie în războiul civil din Rusia: lupa armată şi susţinerea ruşilor albi, negocierile cu bolşevicii şi "politica barajului continuu", numită ulterior "politica cordonului sanitar"[26]. Din noiembrie 1918, Churchill şi Clemenceau au redefinit obiectivele intervenţiei aliate: nu era combătut "prietenul Germaniei" ci "inamicul social"[27], argumentul folosit fiind de natură economică, şi anume fondurile plasate în Rusia şi naţionalizate de guvernul bolşevic. Obiectivul politic, pericolul extinderii revoluţiei în afara frontierelor, s-a cristalizat mai târziu, pe fondul evenimentelor din Ungaria şi Germania, al constituirii Internaţionale comuniste şi al evoluţiei războiului civil. Astfel, Aliaţii au încercat să provoace eşecul bolşevicilor nu prin purtarea unui război în Rusia, ci prin sugrumarea economică, prin ocuparea de către forţele aliate a teritoriilor din Crimea, Ucraina, a bazinului minier al Doneţului, drept gaj pentru plata a 26 miliarde împrumutaţi Rusiei şi pe

[19] vezi istorigrafia americană „revizionistă" (W. A. Williams, *American Intervention in Russia: 1917-1920*, în *Containment and revolution*, ed. D. Horowitz)

[20] L. C. Jorgensen, K. Sechooler, „The Millennial Files. Intervention and Civil War, 1918-1920", disponibil la http://www.mmmfiles.com/20tha03.htm, accesat la data de 5 martie 2002.

[21] R. Girault, *op.cit.*, p. 129.

[22] J. Droz, *op. cit.*, p. 542.

[23] *Ibidem.*

[24] P. Renouvin, *op.cit.*, p. 107.

[25] *Ibidem.*

[26] J.B.Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours*, Ed. 3ème, Paris, 1962, p. 41.

[27] R. Girault, *op.cit.*, p. 130.

care bolșevicii nu i-au recunoscut ca datorie față de guvernele occidentale[28]. În același timp, armatele din Orient și trupele engleze din Turcia au furnizat câteva divizii necesare pentru a construi în jurul bolșevicilor un cordon sanitar care să-i izoleze și să-i condamne la foamete. In septembrie 1918, englezii și canadienii din Mesopotamia au intrat în Baku, unde alături de armeni au luptat împotriva bolșevicilor. Aceste trupe l-au susținut pe Denikin, sprijinit la vest și de francezii debarcați la Odessa, la 19 decembrie. În paralel, unități militare japoneze, americane, canadiene, engleze și franceze au debarcat la Vladivostok. Din noiembrie 1918, franco-britanicii au susținut guvernul de la Omsk, condus de amiralul Kolceak, americanii fiind mai rezervați și dovedindu-se preocupați mai mult de supravegherea ambițiilor japoneze decât de lupta împotriva bolșevicilor[29].

În noiembrie - decembrie 1918, pe fondul apropiatei deschideri a Conferinței de Pace și în condițiile recuceririi de către bolșevici a Ucrainei, Rusiei albe și a statelor baltice, atitudinea inițială a anglo-francezilor, de susținere a opoziției antibolșeviste, s-a modificat. La 1, 16 și 21 ianuarie 1919, Lloyd George, Woodrow Wilson și George Clemenceau s-au pronunțat împotriva proiectului generalului Berthelot, de trimitere la Odessa a 150 000 de soldați și de furnizare a unei părți din stocuri către rușii albi[30]. La rândul lor, bolșevicii au făcut propuneri de pace Aliaților, la 23 decembrie 1918, 12 și 17 ianuarie 1919[31]. În cadrul Conferinței de Pace, premierul englez a propus deschiderea de convorbiri la Paris între reprezentanții diferitelor guverne din Rusia, pentru găsirea unei soluții care să pună capăt războiului civil. Președintele american s-a arătat de acord și a sugerat ca această conferință să aibă loc la Ile de Princes, în apropiere de Constantinopol. Delegatul Italiei, Sonnino a fost ostil unei astfel de întrevederi iar Clemenceau, deși puțin favorabil, a acceptat[32]. La 22 ianuarie, Wilson a lansat un nou apel la negocieri, condiția prealabilă fiind oprirea ostilităților. La 4 februarie, după câteva ezitări, Cicenin a acceptat, sub rezerva că nimic să nu împiedice organizarea unui guvern socialist[33]. Conferința nu a mai avut loc, la 16 februarie guvernele rușilor albi opunându-se unor tratative cu guvernul bolșevic, în condițiile în care creșteau șansele lor militare de a învinge sovietele.

Americanii, de comun acord cu britanicii, au decis să continue pe linia negocierilor. La 22 februarie, Wilson a trimis la Moscova un expert al delegației americane la Conferința de Pace, William Bullitt, pentru a se informa în legătură cu condițiile puse de bolșevici[34]. Bullitt a avut mai multe întrevederi cu Lenin și Cicerin iar la 14 martie au elaborat împreună un proiect de pace prin care se proclama armistițiu general, toate guvernele Rusiei își păstrau teritoriile deținute, trupele aliate erau retrase imediat din Rusia și se reluau relațiile comerciale cu regimul bolșevic. Când Bullitt a revenit la Paris, planul său nu a mai fost luat în considerare, schimbarea atitudinii S.U.A. și a Aliaților față de un compromis cu Moscova, fiind determinată de mai mulți factori. Pe de o parte, a fost vorba de pericolul declanșării revoluției mondiale. Aceasta a eșuat la Berlin, în 6-11 ianuarie 1919 dar la 21 martie, Bela Kun a preluat puterea în Ungaria până în iulie același an. Tot în martie, în urma unui congres desfășurat la Moscova, a fost lansat manifestul care anunța crearea Internaționalei comuniste și "debutul unei noi ere revoluționare". Contangiunea revoluționară se răspândea și printre trupele aliate debarcate în Rusia. Au izbucnit revolte la Odessa, Arhanghelsk și Murmansk, încurajate de propaganda rusă, de prelungirea mobilizării și de atitudinea anti-intervenționistă a opiniei publice din metropole. Un alt factor al renunțării la un compromis cu bolșevicii l-a constituit conturarea posibilității unei victorii a rușilor albi, Aliații orientându-se din nou spre susținerea acestora. În martie 1919, Kolceak a început o ofensivă puternică, consiliat de generalul francez Janin, reprezentantul Comandamentului Suprem Interaliat. În sud, Denikin a declanșat la rândul său ofensiva iar în nord-vest, generalul Judenici a reluat înaintarea spre Petrograd. În Letonia, o divizie neregulată germană, condusă de Von der Goltz a respins Armata Roșie[35]. Dar susținerea Aliaților pentru rușii albi nu a fost consecventă. Președintele american a avansat chiar ideea ca Rusia să fie lăsată

[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*
[30] J.B. Duroselle, *op.cit.*, p. 39.
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem.*
[33] *Ibidem.*
[34] P. Renouvin, *op.cit.*, p. 172; J.B. Duroselle, *op.cit.*, p. 40.
[35] J.B. Duroselle, *op. cit.*, p. 44. Lupta lituanienilor împotriva bolșevicilor, începută în 1919, s-a desfășurat cu ajutorul germanilor până în octombrie același an, când s-a constituit un guvern favorabil Antantei, care a început acțiuni împotriva Germaniei. Sub presiunea Aliaților, trupele germane au evacuat țara, în decembrie 1919.

bolşevicilor, care "se vor îneca singuri când circumstanţele îi vor face pe ruşi să fie mai înţelepţi"[36]. Treptat, corpurile expediţionare aliate au părăsit Rusia: trupele franceze din Marea Neagră au fost retrase în martie 1919, Odessa a fost evacuată la 3 aprilie, englezii au abandonat Baku şi Tiflis în iunie-august iar ultimele contingente americane au pleacat la 1 aprilie 1920.

La 26 mai 1919, Franţa, Anglia, S.U.A. şi Italia i-au adresat lui Kolceack o notă, în care se declarau gata să-l întâlnească, cu condiţia ca acesta să recunoască independenţa Finlandei şi Poloniei şi să institue un regim democratic. În octombrie 1919, Judenici a fost ajutat în Estonia. Estonienii acceptaseră propunerea de pace a sovietelor bazată pe independenţa absolută a ţării. Negocierile de la Pskov au fost întrerupte de franco-britanici, prin politica blocusului. Ele au fost reluate la 5 decembrie la Yuriev, după eşecul lui Judenici. În noiembrie 1919, L.George a renunţat la finanţarea operaţiunii acestuia şi l-a sfătuit să negocieze cu Moscova[37]. În mai 1918, confruntat cu dificultăţi, Kolceak s-a retras spre Siberia, după ce a refuzat sfatul Aliaţilor de a recunoaşte independenţa Finlandei şi Poloniei. În noiembrie a abandonat oraşul Omsk, nefiind susţinut de cehi care au primit ordin de la guvernul lor să rămână neutrii. La 14 ianuarie 1920, Kolceak a demisionat. Predat bolşevicilor, a fost împuşcat la 7 februarie, în timp ce armata sa se retrăgea spre Vladivostok, sub protecţia japonezilor.

În toamna anului 1919, Denikin s-a retras la rândul său spre Marea Neagră. Mulţi dintre soldaţii săi au capitulat, alţii au fost evacuaţi în Crimeea. Denikin s-a autoexilat. Ultima acţiune a ruşilor albi împotriva bolşevicilor a fost iniţiată de generalul Wrangel, în Crimea. Anglia a refuzat să-l susţină iar Franţa l-a ajutat un timp (la 10 august 1920, a recunoscut oficial guvernul său). După încheierea războiului cu Polonia, bolşevicii l-au obligat să se îmbarce şi să se retragă la Constantinopol. Când a intenţionat să reia lupta, Franţa nu l-a mai susţinut şi încetat să-l mai recunoască, la 17 aprilie 1921. Intransigenţa naţionalistă, modul autoritar în care au înţeles să conducă, lipsa coordonării acţiunilor au slăbit şansele de succes ale ruşilor albi, care au pierdut şi sprijinul Aliaţilor. La rândul lor, aceştia nu au avut capacitatea de a formula o politică comună în problema rusă. În primăvara anului 1920, după retragerea trupelor aliate din Rusia, s-a conturat o nouă posibilitate de subminare a regimului bolşevic pe fondul războiului polono-rus[38]. Dorinţa liderilor polonezi de a crea o Polonie Mare a dus la conflicte cu germanii, rutenii şi ruşii. În mai 1919, sovieticii au propus Poloniei pacea, pe baza recunoaşterii independenţei statale şi a angajamentului de a nu depăşi linia pe care erau instalaţi.

În cadrul Conferinţei de Pace, Comisia pentru problemele poloneze a fixat limitele teritoriale ale statului polonez. La 8 decembrie1919, Clemenceau a publicat o declaraţie care exprima poziţia Antantei de fixare a frontierei estice a Poloniei pe linia Curzon. Guvernul polonez a respins propunerea de pace a sovietelor şi frontiera fixată de Aliaţi iar la 25 aprilie 1920 a reluat ofensiva împotriva bolşevicilor. După câteva succese iniţiale (preluarea Kievului la 6 mai), ruşii, conduşi de generalii Tuhacevski şi Budienny au preluat controlul în Minsk, Vilnius, Grodno, Brest Litovsk şi asupra căii ferate Varşovia - Danzing. Puterile Aliate, reunite la conferinţa de la Spa au adoptat atitudini diferite faţă de conflictul polono-rus. Anglia s-a pronunţat pentru mediere, considerând Polonia înfrântă. La 12 iulie, lordul Curzon a propus Rusiei încheierea unui armistiţiu şi retragerea la 50 km est de frontiera stabilită la Conferinţa de Pace. După retragere, la Londra urma să aibă loc o întâlnire a reprezentanţilor sovietelor, Poloniei şi a statelor baltice. Rusia nu a acceptat medierea britanică şi la 17 iulie a cerut Poloniei să trateze direct cu ea[39].

Guvernul francez Millerand a sprijinit în schimb planul Foch, de susţinere a unei intervenţii a statelor limitrofe Rusiei împotrivă regimului bolşevic. A fost ultima manifestare a intervenţiei externe în războiul civil. Ea a venit din partea Franţei, probabil cea mai interesată dintre statele occidentale de Europa central-răsăriteană. La 2 iulie 1920, guvernul francez a decis să ajute Polonia prin furnizarea de material de război şi trimiterea generalului Weygand la Varşovia, ca şi consilier pe lângă Statul Major polonez[40]. Astfel, la 15 august 1920, bătălia Varşoviei a redresat situaţia Poloniei. Ruşii s-au retras şi la 25 septembrie au renunţat la condiţiile puse iniţial, cerând noi negocieri. La 22 octombrie s-au

[36] *Ibidem*, p. 40.
[37] *Ibidem*, p.41.
[38] În legătură cu războiul ruso-polonez şi atitudinea marilor puteri vezi J.B. Duroselle, *op.cit.*, p. 45-46. J. Droz, *op.cit.*, p.554; P. Renouvin, *op.cit.*, p. 266.
[39] J.B. Duroselle, *op.cit.*, p. 46.
[40] *Ibidem*.

semnat preliminariile păcii prin care Polonia obținea o frontieră la 150 km Est de linia Curzon, prin anexarea de teritorii ucrainene şi bieloruse. Tratatul de pace de la Riga, din 21 martie 1921, a recunoscut noua frontieră polono-rusă. Moscova a acceptat cedarea teritorială datorită dificultăților pe care le întâmpina din partea lui Wrangel, în sudul Rusiei.

Din eşecul politicii de antrenare a statelor limitrofe Rusiei într-un conflict antibolşevic, Londra şi Parisul au tras concluzii diferite. Guvernul britanic confruntat cu o criză economică în vara anului 1920, a văzut în Rusia o piață de desfacere pentru cărbunele şi produsele industriale britanice. La 16 martie 1921, Londra a obținut încheierea unui acord, care a deschis porturile sovietice navelor britanice şi care a autorizat firmele engleze să facă comerț în Rusia. Guvernul sovietic s-a angajat să nu pună obstacole legăturilor comerciale cu Anglia[41]. Guvernul francez s-a orientat în schimb spre strângerea relațiilor cu statele din Europa Centrală, în special cu Polonia. La 19 februarie 1921, cele două state au semnat un acord politic şi o convenție militară. În cazul unei agresiuni germane sau al unui nou război ruso-polonez, Franța se angaja să ofere Poloniei asistență militară şi personal tehnic, fără să-i acorde însă ajutor militar direct. Cele două orientări, britanică şi franceză, ilustrau o nouă manifestare a divergențelor între puterile occidentale în problema Europei centrale şi orientale.

În 1920, s-a pus capăt politicii de intervenție a Puterilor Aliate şi Asociate în războiul civil din Rusia, în condițiile consolidării noului regim bolşevic, a normalizării situației din Europa şi a diminuării fluxului revoluționar. Revoluția bolşevică şi în prelungirea acesteia războiul civil au avut un impact fundamental asupra evoluțiilor politice de la finalul Primului Război mondial. Percepând semnificația acestora, marile puteri s-au implicat în derularea evenimentelor. Germania a căutat să profite de pe urma pacifismului regimului bolşevic sau a sentimentelor naționaliste ale popoarelor neruse. Aliații şi S.U.A. au încercat să folosească nemulțumirea opoziției antibolşevice față de pacea separată şi să evite o apropiere ruso-germană. După înfrângerea Germaniei au promovat politica de intervenție în războiul civil împotriva comuniştilor, interesați printre altele să împiedice extinderea revoluției în afara granițelor ruse.

Desfăşurată sub diferite forme, intervenția a fost limitată de necorelarea acțiunilor marilor puteri, care au apreciat diferit evenimentele din Rusia, de inconsecvența conducerii acestei intervenții[42], de impactul pe care l-a creat asupra opiniei publice din țările implicate, de divizarea opoziției antibolşevice. Intervenția statelor occidentale în războiul civil din Rusia a împiedecat extinderea revoluției în Europa, obligându-i pe bolşevici să treacă la defensivă iar apoi să renunțe la "revoluția mondială" în favoarea "socialismului într-o singură țară". Pe de altă parte, intervenția a consolidat regimul comunist şi i-a prezentat pe bolşevici ca apărători ai tradițiilor ruse, ca salvatori ai pământului natal împotriva invaziei străine, sprijinită de complicii din țară, care nu putea fi decât inamicii poporului, latură pe care Lenin a exploatat-o ulterior.

CRINA DIACONU

RUSSIA 1917-1921: REVOLUTION, CIVIL WAR AND EXTERNAL INTERVENTION
(Abstract)

The First World War determined spectacular mutation in the political European system, which marked the whole history of the XXth Century. In Russia, the disastrous evolution of the war deeply influenced the crisis of the autocratic czarist regime and created the conditions for ascending to the power of the communists. After the Bolshevik revolution from October 25/November 7, 1917, the extension of the communist authority in the whole Russia realized through a civil war, which lasted until 1921. The Bolsheviks faced the opposition and the army resistance of the white Russians divided in three great force groups: in Siberia, in Omsk, under the leadership of Kolceak admiral, in the South of Russia, under the command of Denikin general, and in the Nord-West of the country, under the authority of Judenici general.

The Russian revolution and the followed civil war knew in their development an external intervention, determined by the interests of the states, which were implied in the conflict and by the

[41] P. Renouvin, *op.cit.*, p. 268.

[42] F. Furet, *Trecutul unei iluzii eseu despre ideea comunistă*, Bucureşti, 1996, p. 90. Autorul vorbeşte de o „bipolarizare" a Europei la sfârşitul Primului Război mondial.

redefinition of the force rapports on the international political stage after 1918. Directly influenced by the situation from Russia in 1917, Germany looked for exploiting it in its own interests. By its actions, Germany practically contributed to the communist revolution. Knowing Lenin's view and his comrades' for making an immediate peace, Berlin activated for stimulating and supporting it by creating new situations which should make impossible the continuation of the war by Russia. The German government's handing referred to maintaining subversive actions, to support the revolutionary elements and to stimulation the nationalist and separated groups from Russia. So, the Germans facilitated Lenin's coming back to Russia in 1917, and the Bolshevik Party, not having material ways, got founds from Berlin. These contributed to the consolidation and the organization of the extremist group, to the extension of the political base of the Communist Party, firstly reduced, or to the support of the Bolshevik press. Besides the financial support, German also gave military help to the communists, such as: military chancellors, ammunition, and industrial expertise for the construction of the new war factories. Since November 1917, the Germans' subversive actions pointed to the support of the separated and nationalist tends from Russia, for getting down the authority of the Bolsheviks and for hurrying up the ending of the war.

The separated peace of Russia inaugurated a new form of implication of the Allies and of the U.S.A. in the events from this country, named the political of intervention, which knew more periods and ways of action.

At the beginning of 1918, Lenin admitted to collaborate with the U.S.A. and with the Allies, declaring himself ready to discuss the ways of a Siberian expedition, being afraid of a German intervention in the civil war for supporting the white Russians. Some members of the occidental diplomatic missions in Russia pronounced themselves for negotiations with the Bolshevik government but their opinion was not accepted by the decision groups from the countries that they represented and who considered that the negotiations implied the facto recognition of the soviet power.

The beginning of the anti Bolshevik struggle by the white Russians determined the orientation of the occidental powers to support them. Since March 1919 till the spring of 1920, the U.S.A. and the Allies participated with military forces in Russia supporting anti communist actions. After four years of war, their intervention was contested by the internal public opinion and the occidental powers were obliged to take back their troops landed in Russia and to limit their actions to the support of the three opposition groups. A last trying of the great powers for undermining the communist regime was to encourage an intervention of the border states of Russia, during the war between Poland and Russia (1920-1921). This failed in the condition of consolidation of the communist regime, of inconsequence of the Allies, and of the border states' refuse of being implied in a war against Russia.

In 1920, the Allies and the U.S.A. put end to their policy of intervention in the civil war from Russia, in the conditions of the stabilization of European situation and of decreasing of the revolutionary acts.

Developed in different forms, the intervention was limited because of misunderstanding of the actions of the great powers that differently appreciated the events from Russia, by the inconsequence of the leadership of this intervention, by the impact, which this created upon the public opinion from the West European countries, by the division of the anti communist Russian opposition. The great powers' intervention put obstacles to the extension of the revolution in Europe, obliging the communists to go back and to give up "the world revolution" for "the socialism in a single country". On the other way, the intervention strengthened the communist regime from Moscow and presented the Bolsheviks as the defenders of the Russian traditions.

TEATRUL GERMAN DIN BUCUREŞTI (1917-18) EVOLUŢIE ŞI CONSECINŢE*

Literatura de specialitate existentă denotă într-o lectură atentă referiri parcimonioase în legătură cu fenomenul receptării dramaturgiei germane în România, mai precis în Capitala ţării aflată sub ocupaţie militară străină în anii celei dintâi conflagraţii mondiale. Un discurs critic narativ, coroborat unei interpretări stereotip negativiste despre forma şi fondul problemei menţionate, reverberează din cuprinsul câtorva sinteze privitoare la evoluţia artei teatrale autohtone, în general, şi la destinul Teatrului Naţional din Bucureşti, în special. Fără să omitem a aminti nenumăratele clişee persistente în tratările de ansamblu ale contextului diplomatico-politic, ca şi seria de anateme ce transpare din producţia epistolar-memorialistică contemporană ori ulterioară sau din presa vremii. Toate aceste lucrări au încercat să surprindă impactul conflictului armat asupra desfăşurării vieţii cotidiene la nivel particular/colectiv şi într-un interval temporal strict circumscris(decembrie 1916-noiembrie 1918). [1]. Vezi în selecţie bibliografică: Prodan, P., I., *Teatrul românesc din războiu(1917-1919). Cronici şi însemnări*, Bucureşti, 1921; Massoff, I., *Istoria Teatrului Naţional din Bucureşti(1877-1937)*, Bucureşti, 1937; Idem, *Teatrul românesc. Privire istorică. Vol.V (1913-1925)*, Bucureşti, 1974; Radeş, C., *Bucureştii în vâltoarea primului război mondial*, Bucureşti, 1993; Rădulescu-Zoner, Ş., Marinescu, B., *Bucureştii în anii primului război mondial*, Bucureşti, 1993; Netzhammer, R., *Bischof in Rumaenien*, Band I-II, München, 1995.

Tentativa de faţă are în intenţie să creioneze într-o manieră de abordare modificată în plan conceptual-metodologic, anumite momente esenţiale legate de apariţia, dezvoltarea şi consecinţele funcţionării Teatrului German din localitate între anii 1917-1918. Excursul interpretativ propus în continuare se bazează din motive obiective numai pe explorarea şi exploatarea paletei de contribuţii edite, analizate dintr-un dublu unghi de vedere, cronologic şi tematic[2].

Bibliografia utilizată cantitativ a fost reevaluată calitativ tocmai în intenţia ca printr-o atare strădanie contributiv-restitutivă să se poată înţelege şi accepta/respinge suita de metode adoptate pe tărâm cultural-educaţional de către autorităţi într-un răgaz definit spaţial şi temporal. Anii respectivi au fost marcaţi de anumite încercări de percepere a valorilor culturale intermediate, inegale în reciprocitatea manifestării, dar vădind un accent primordial în validarea "clasicilor" într-o variantă de prezentare centrată îndeosebi pe imaginea naţională şi impunerea propriei ideologii. În conexiune cu aflarea unui scop precis declarat faţă de un public-receptor, vizat într-o dublă opţiune: fie de model dovedit şi treptat exersat, fie de grabnic implant pentru un necesar ţintit triumf spiritual. Ambele soluţii erau sugerate într-un context jalonat de realitatea istorică impusă prin forţa militară alogenă. Un curent generat şi transmis astfel, prezent în alteritate prin reprezentarea de sine şi prin reacţia directă/normală sau mediată/nefirească survenită din partea "celuilalt", a fost conştient încurajat drept contrapondere utilă în plan propagandistic şi valorizat efectiv prin intermediul factorului numit TEATRU, cu menirea ca prin seria de manifestări repetate să contribuie la extinderea unei "superiorităţi" râvnite de către oficialitate.

---

* Versiune rezumată a comunicării susţinute la Sesiunea internaţională intitulată "Deutsches Theater im Ausland vom 17. bis zum 20. Jahrhundert" si organizata la Tübingen între 23-27 iunie 1999.

[2] Vezi presa utilizată (reviste si ziare): *Bukarester Tagblatt* (dec. 1916-nov. 1918) */BT/*; *Gazeta Bucurestilor*(dec. 1916-nov. 1918)*/GB/*; *Lumina* (sept. 1917-nov. 1918) */L/*; *Rumaenien in Wort und Bild* (mai 1917-sept 1918)*/RWB/*; *Saptamâna ilustrata* (mai 1917-oct.1919)*/SI/*; *Scena*(sept. 1917-nov. 1918)*/S/*; Cuvenite mulţumiri aici dr. Horst Fassel de la "Institut für donauschwaebische Geschichte und Landeskunde" pentru încurajarea constantă a proiectului nostru de cercetare.

Ne putem întreba oarecum retoric dacă ocupația militară străină din România primului război mondial a putut afecta într-o bună măsură statutul faptului de cultură, în principal, şi pe cel al dramaturgiei, în secundar, mai cu seamă că nu se făcea deloc rabat noțiunii de "turism intelectual"? Idee/teză exprimată public şi definită drept urmare logică a prezenței militare germane şi a năzuinței declarate de a se contribui la extinderea cunoştințelor de specialitate în domenii variate, prin mijlocirea unor canale instituționale eficiente: avalanşa de carte tradusă şi titlurile înmulțite ale presei bilingve, rețeaua de edituri şi librării, viața muzicală şi cea teatrală sau chiar Universitatea aparte înființată în toamna anului 1917. Toate aceste elemente să fi deținut oare un rol specific în acțiunea de influențare a opiniei colective şi să fiinţeze viabil drept arii benefice de validare a seriei de contacte bi/multilaterale româno-germane? Ori să se fi ținut cont doar de menirea preliminară deliberat asumată şi anume de a face cunoscute rezultatele mai vechi şi mai noi ale culturii şi civilizației germane printr-un unic act de captare a interesului colectiv; metodic elaborat în timp şi structurat pe direcția unei tradiții cultivate treptat şi cu un punct culminant tocmai în anii 1917-1918? Gestul politic adiacent incumbat poate fi lesne acceptat drept un "instrument" de a atrage admirația şi simpatia ori de a impresiona şi subjuga; cu un ulterior voalat mobil tocmai în încercarea de a proceda la remodelarea spiritului autohton, în ipoteza dobândirii unei nuanțate afecțiuni şi a unui registru sentimental redefinit cu privire la categoria de "noi veniți"? Fără să se neglijeze nici alte laturi reclamate în plan psihic general şi anume deplasarea atenției de la rigorile prezenței armate nedorite, posibila misiune de intermediere interetnică şi multiconfesională, coroborată cu cea a "redescoperirii" propriei minorități, aflate într-o stare evolutivă latentă. Un întreg angrenaj venind firesc în întâmpinarea doleanței ca printr-un asemenea efort permanent să se atenueze duritatea fazei de trecere şi de adaptare la situația concret existentă, în paralel cu crearea unui liant necesar imaginat între "ocupați" şi "ocupanți", în condițiile generate de avatarurile războiului.

Conjunctura internă relativ stabilă însemna condiția inevitabilă pentru libera exprimare a fenomenului teatral românesc şi german prin intermediul ansamblurilor de profil, adaptate stării de fapt în demersul nutrit spre reformare din punct de vedere instituțional şi refacere/înființare a unei secții în limba maternă. Acțiunea-paleativ întruchipată de redeschiderea "cabaretelor" şi a "varieteurilor" în luna decembrie 1916, toate beneficiind de un repertoriu sever controlat, a avut menirea să filtreze în chip automat tocmai prima impresie formată despre existența revenită la normal în oraşul-capitală. Bucureştiul înregistra astfel, conform datelor unui recensământ forțat şi în pripă executat, cifre minore dar semnificative pentru un procent global presupus în favoarea cetățenilor străini(proveniți din Austro-Ungaria şi Germania) şi a celor aparținând restrânsei comunități etnice germane autohtone.[3] Supuşi cu toții şi în egală măsură paletei de măsuri cotidiene restrictive survenite din partea autorității, fapt care a afectat indiscutabil şi evoluția nestânjenită a structurii organizatorice a societăților teatrale.

Metodele de redresare temporară inițiate periodic de conducătorii instituțiilor pomenite, mai cu seamă în stagiunile de iarnă, ilustrate prin anumite facilități admise pentru a înlesni accesul publicului(serii de gratuități, bilete cu preț redus şi exercițiul matineelor generalizate, multe alte taxe facile, modificarea permanentă a orarului spectacolelor), au contribuit la ameliorarea gradată a situației generale. Această constatare a suferit agravări în lunile octombrie-noiembrie 1918, datorită turnurii evenimentelor diplomatico-militare determinate de reintrarea României în război de partea Antantei. Datul istoric a suportat amendări imediate în aria scenei teatrale prin lipsa de continuitate venită din partea unei dramaturgii înfățişată acum într-o gamă valorică pecetluită de aspirații minime spiritual şi care reflecta tocmai starea de dezorientare, de haos proprii unei lumi şi societăți aflate într-un moment de crucial impas existențial[4].

Până la un debut concomitent aproximat în stagiunea de iarnă 1916-1917 (18-19

[3] Fassel, H., *Rumaenisches und deutsches Theater 1917-1918 in Bukarest. Der Stellenwert der deutschen Klassiker. In: Rumenien und die deutsche Klassik.* Hg. von Eva Behring. München, 1996, p. 147, 148.

[4] Draghicescu, V., N., *707 d zile sub cultura pumnului german*, Bucuresti, 1920, p. 26; Stoenescu, A., *Din vremea ocupației*, Bucuresti, 1927, p. 38; Radulescu-Zoner, ?., Marinescu, B., *op.cit.*, p. 117; Fassel, H., *Die kulturellen Identitaet der Bukarester Deutschen*. In: *Banatica*, 1996, nr. 4, p. 82.

martie 1917) pe seama ansamblului german şi a "Societăţii Dramatice Române" în clădirea Teatrului Naţional, intenţia de reluare a activităţii teatrale a avut în vedere atât faza unei antecedenţe tradiţionale, cât şi pe cea a unei "cezuri" în evoluţie, datorate unui cuantum de factori apăruţi în intervalul respectiv. Aşa încât, pentru un segment cronologic bine stabilit, de până la 1 mai 1917, existenţa şi acţiunea celor două trupe actoriceşti transpare în reciprocă îngemănare faptică, prin realizările obţinute în plan profesional dar şi dincolo de antinomia vizibilă între ţelurile imediate şi cele de perspectivă. Cu toate că într-o etapă premergătoare, caracterizată de o direcţie şi gestiune comună, marcată de anumite demersuri reiterate pentru fiinţarea ori recunoaşterea statutului de instituţie de sine stătătoare, ca şi de cele referitoare la a întregi şi definitiva componenţa trupei de artişti români(majoritar refugiaţi voluntar la Iaşi) şi germani, sau pentru a renova şi asigura dotarea tehnică necesară, reprezentaţiile susţinute în limba germană au trebuit să facă apel şi la formula ingenioasă a spectacolelor desfăşurate chiar pe linia frontului(numitele "Fronttheater" de la Buzău şi Constanţa, de exemplu).

În acest interval, "Societatea Dramatică Română" se afla sub apăsarea contradicţiei generate de forma şi fondul reorganizării propriu-zise, vădind atribuţii vizibil reduse şi capacităţi depreciate valoric din multiple cauze obiective/subiective, cu toate că autoritatea militară sprijinise efectiv manifestarea ei scenică. Situaţia reală existentă, subliniată printr-un buget comun şi prin varianta defalcată a montărilor(cu matinee pe zile şi ore fixe), ca şi printr-un amendament iniţial privitor la repertoriul prestabilit, - ce trebuia să includă lucrări româneşti, dar fără tentă "naţională" şi traduceri din literatura dramatică străină(germană şi chiar "neutră"),- a avut repercusiuni imediate şi ulterioare în timp, accentuând conturarea neîntârziată a unei proprii atitudini intransigente locale faţă de un atare soi de "prozelitism cultural", indus în mod forţat şi de sus de către oficialitate. Faptul relevat a atras după sine un diminuat cuantum participativ din partea publicului şi a condus la imposibilitatea subvenţionării investiţiilor financiare în întregime, odată cu sistarea ajutoarelor venite din partea statului şi cu acceptarea, maxim/minim estompată, a alternativei de "autodeterminare" în plan organizatoric, teză răspândită public în debutul lunii mai 1917. [5]

Răstimpul descris a fost totuşi propice închegării benefice şi trainice a coeziunii ansamblului german în ideea asumată de a contribui la răspândirea valorilor culturale teatrale în capitala României. Specificul organizării propriu-zise fusese ilustrat cotidian de truda persistentă a unei forţe actoriceşti şi regizorale, minime numeric dar apte calitativ pentru durata de timp estimată la numai câteva stagiuni (de vară şi iarnă). Cu un amendament necesar de rostit şi anume că trupa, destul de fluctuantă şi limitată cifric, se confrunta ades şi cu inerente stavile decurgând din conjunctura dată. Anumite dificultăţi de natură managerială şi bugetară au grevat simţitor retribuţiile şi pensiile cuvenite artiştilor, precum şi cheltuielile interne şi altele reclamate de turneele efectuate în provincie. Dintr-un alt unghi de vedere şi analiză, lupta pentru existenţa zilnică se purta şi din pricina unei politici repertoriale constrânsă să nu evite deloc un ciclu de reprezentaţii cu caracter eclectic, axat totuşi pe multe piese de factură clasică şi modernă, sugestive pentru gustul unui atare public compozit.

Se sconta acum, din debut, pe existenţa unui asemenea segment de auditori-privitori, marcat de evidente cunoştinţe/carenţe de limbă germană. Spectatorii erau alcătuiţi în majoritate din militari, din membrii comunităţilor etnice locale ori din alţi alogeni, fie ei cetăţeni străini, vremelnic stabiliţi în Capitală, fie din cei veniţi în decembrie 1916. Nu trebuie să omitem deloc consistenta participare românească, zugrăvită social din componenta numită pătura funcţionărească şi de către o bună parte a intelectualităţii, mai ales cea de cultură şi educaţie germană, care vădeau deopotrivă preocupări spirituale efective în comprehensiunea faţă de dramaturgia occidentală.

Dacă multe din piesele întregitoare ale "receptorului" spectacolului de teatru german

---

[5] Kellerman, B., *Bucurestii sub ocupaţie*, în *GB*, I, nr. 205, 10 iulie 1917, p.1; C.C., *Bucurestii sub nemţi*, în *România*, I, nr. 186, 11 august 1917, p.1; Vatamaniuc, D., *Ioan Slavici si lumea prin care a trecut*, Bucureşti, 1958, p. 464-471; *Istoria Teatrului din România*, Vol.II. Bucuresti, 1971, p. 100-101; Massoff, I., *op.cit.*, 1974, p. 135-136, 172, 174; Kiritescu, C., *Istoria războiului pentru întregirea României(1916-1919)*. Vol.I-II. Bucuresti, 1989, p. 560, 283-285; Rădulescu-Zoner, ?., Marinescu, B., *op.cit.*, p.189, 268.

se pot lesne reface din punct de vedere sociologic, mult mai dificilă persistă chestiunea stabilirii unui grad modic de adresabilitate publică. Mai ales datorită faptului că acest element amintit se află în strânsă dependență de interferența unor cauze diverse, între care figurează: 1) apetitul deosebit arătat de categoria soldaților, în comparație cu cea a ofițerilor față de o specie de reprezentare facilă, inteligibilă și relaxantă; numai astfel se explică preferința generalizată pentru genul de "varieteu" și simpatia declarată față de trupa de operetă condusă de Leonard!; 2) interesul/dezinteresul românilor se manifesta oscilant, în funcție de mersul evenimentelor interne/externe și de o summă de motive complexe, dintre care citățm: cunoașterea insuficientă a limbii străine, sentimentele de amărăciune și deziluzie, dublate de simțămintele de demnitate evolutivă existente în mentalul autohton, starea generală de penurie, cu urmări în psihicul colectiv, îndeosebi din toamna anului 1918.

Cantonați cu analiza pe un făgaș colateral, rămâne de semnalat faptul că optica oficială validată prin facilitățile materiale pe seama unui tronson de public-spectator și printr-un sistem de taxe general contributive, nu a avut deloc finalitatea propusă în vederea ameliorării substanțiale a procentului de participanți scontați în intervalul dintre anii 1917-1918. Cu toate că ansamblul de artiști ai teatrului german, ce a inclus nume provenite de pe renumite scene din Germania (Berlin, Coburg, Esssen, Frankfurt, Hamburg, Kassel, Kissingen, München), Austro-Ungaria (Brno, Innsbruck, Klagenfurt, Linz, Viena), Polonia (Łodz, Varșovia) și care a beneficiat de un bogat și îndelungat exercițiu dramaturgic,- la fel ca, de altfel, și personalul de direcție și cel regizoral,- năzuise spre un demers fructuos pe durata celor patru stagiuni, de până la sistarea propriu-zisă a reprezentațiilor, cu data de 9 iulie 1918.[6]

Liantul între trupa de actori și amatorii de teatru din București era constituit dintr-un repertoriu ce denota anumite particularități pentru cele două stagiuni repetabile(iarnă-vară), în strânsă legătură cu revizuirea continuă și obligatorie a genurilor înfățișate deseori într-un context mereu schimbat din pricina cursului evenimentelor politice. Anumite opțiuni clare și perspective ferme au concurat la eșalonarea câtorva criterii de selecție, stabilite sub incidența factorului reprezentativ în plan valoric. Acesta a suferit mai totdeauna de pe urma influenței conjuncturii strict locale, determinată de conlucrarea unor elemente precum aportul actoricesc aflat în curs de omogenizare, în paralel cu cel al conducerii tehnice și în pofida gamei de impedimente survenite inerent în cei doi ani de existența scenică. Astfel încât semnalarea critică a dificultăților de către presa de profil, care-și asumase sarcina de a stabili rocada a/neavenită între ritmul de premiere/reluări, a avut în intenție să vizualizeze acest precar criteriu selectiv, ca și ambițiile și intervențiile personale. Totul fiind așezat în comuniune cu preocuparea de a se afla în relativă concordanță cu dezideratul presupus din partea mentalului publicului, oricum neunitar din unghi de devere artistic/spiritual. Mai ales că un contact direct cu spectatorii români a fost mediat de piesele traduse și prezentate anterior pe scena Teatrului Național până în anul 1916.

Încercarea noastră de tipologizare pe grupe tematice a repertoriului dezvoltat în cele patru stagiuni ale existenței teatrului german din București, între martie 1917 și iulie 1918, are în vedere tocmai interpretarea setului de date statistice consemnate și reunite după consultarea surselor edite.

În urma stratigrafierii presei cotidiene și a celei de specialitate am reușit să depistăm un total de 49 premiere, într-o redare periodică aproximativ săptămânală și fragmentată deseori din motive conjuncturale imprevizibile. Reluările de spectacole au avut loc fie la distanță minimă în timpul respectivei stagiuni, fie pe durata celei următoare ori al altora ulterioare, într-o gradare alternantă atât cantitativ cât și calitativ. Astfel că am putea lesnicios estima cifra globală a tuturor reprezentărilor la peste câteva sute de piese montate pe scena Teatrului Național din București.

Compartimentarea setului de premiere pe stagiuni însumează date relevante în graficul alăturat: *1)* 18 martie - 2 iunie 1917 (8+1 amânată!); *2)* 7 iunie-10 august 1917 (9);

[6] Wagner, R; *Das National-Theater in Bukarest*, în *RWB*, I, nr.2, 19 mai 1917, p. 14-15; *Das deutsche Schauspiel im National-Theater in Bukarest*, în Idem, II, nr. 5, 21 martie 1918, p. 7-16; Rebreanu L.; *Teatrul Român sub ocupatie. Un bilant al "Societatii Dramatice Române" a Teatrului National*, în *Lumina*, II, nr. 294, 27 iunie 1918, p. 1; *Activitatea "Societatii Dramatice Române" a Teatrului National din Bucuresti de la ocupatie pâna la 3 iunie 1918*, în *S*, II nr. 148, 8 iunie 1918, p. 1-2.

3) 15 septembrie 1917-1 mai 1918 (27); *4)* 10-30 iunie 1918 (4). Genurile dramatice abordate în intervalele delimitate cronologic pe stagiuni au fost ierarhizate după cum urmează: comedia (22 de piese), drama (12), tragedia (8), farsa (4), grotescul şi feeria (1), într-un total de 48 montări scenice, la care se mai adaugă premiera retrasă de pe afiş, adică drama în cinci acte, intitulată "Der Weibsteufel (Demonul-femeie)", autor Karl Schönherr.

Demersul efectuat cu privire la autorii dramatici a presupus avansarea câtorva reflecţii preliminare. De la bun început am putut constata un accent clar aşternut pe clasicii germani în raport cu proporţia sensibil diminuată a prezenţei celor străini. Cei dintâi amintiţi au rămas oricum majoritari în cadrul unui repertoriu de ansamblu, mixat în formă şi fond tocmai pe relaţia dintre elementul clasic şi cel contemporan. Starea vizibilă de amalgam nereuşit este reflectată îndeobşte de piesele reprezentate, mai cu seamă de cele cu tentă pronunţat tradiţională şi specifică pentru rezultatele dramaturgiei germane şi austriece, respectiv austro-ungare (după 1867). Fără să se treacă cu vederea alte contribuţii notabile, de minoră/majoră rezonanţă în epocă, de calibre/tonalităţi diferite valoric, de sorginte mai veche/actuală, cu exemple citabile şi cadrabile tocmai categoriei "literaturii de consum", reclamată substanţial în anii tulburi ai primului război mondial. Spectacolele înfăţişate în premieră sau în reluare, mai precis cele cu tematică modernă şi cotidiană, au fost realizate ţinându-se cont de paleta de avantaje/calităţi şi dezavantaje/defecte proprii ansamblului artistic, de gusturile şi veleităţile publicului-receptor, dar şi de condiţiile optime sau improprii de efectivă manifestare tehnică. Montările scenice au putut fi catalogate, ca atare, drept utile mesagere şi viabile seismografe pentru un succes dobândit iniţial în străinătate ori ca eficiente mijloace în plan ideologic şi moral prin temele secvenţial tratate, ce reflectau, printre altele, tocmai dilema acceptării datului nou/novator, ca gen dramatic predilect cultivat.

Recursul făcut deseori la anumite piese antice şi clasice, mai cu seamă în debutul stagiunilor de iarnă şi exemplificate prin distinse nume de semnatari celebri: J. W. Goethe, F. Grillparzer, G. E. Lessing, Fr. Schiller, W. Shakespeare ori mulţi alţii avea în intenţie să îndeplinească un atribut de veridică "chirugie social-morală", prin tocmai critica necruţătoare incumbată şi multiplele pilde subliniate în numărul sporit de reprezentări.

Un posibil tronson de mijloc poate fi situat între dramaturgii clasici şi cei contemporani, desemnat fiind de categoria aparte a celor care pendulează între tradiţie şi modernitate, dezvoltând anumite teme clasice în paralel cu cele novatoare; acţiunea se desfăşoară într-un dublu eşichier, atât conceptual cât şi metodologic, în concordanţă cu spiritul epocii şi cu relevarea unui anume unghi modificat de percepţie social-economică. Autorii citaţi încearcă să prezinte şi să încetăţenească un corp unitar valoric şi finit ca gen tratat (comedia şi farsa satirică, drama de caracter şi cea sentimentală, feriia) pe seama unui public burghez, mult mai vioi mental şi mai receptiv la evidenţa fondului educativ, ca şi la formula de exprimare a triumfului raţiunii dominante. Totul fiind aşternut în siajul unei benefice direcţii continuative, precum în cazul unui H. Bahr, B. Björnson, L. Fulda, M. Halbe, G. Hauptmann, Fr. Hebbel, H. Ibsen, A. Schnitzler, H. Sudermann ori alţii. Mulţi dintre cei enumeraţi au avut parte de un ascendent cronologic tocmai prin piesele reprezentate anterior în traducere pe scenele româneşti.

Un ultim segment de autori este compus din cei contemporani, de origine germană sau extins europeană. Acesta rămâne caracterizat prin modalitatea aleatoriu "revoluţionară" de abordare tematică, transpusă ca atare într-o adecvată exprimare scenică. Unii dintre ei se impun treptat valoric şi vor fi recunoscuţi/contestaţi în spaţiu şi timp, depedenţi oarecum de fluctuaţia raportului dintre cerere/ofertă pe "piaţa" spectacolului din perioada în discuţie. Deşi în principal/secundar, toţi cei în cauză făceau parte dintr-un angrenaj complex care se ghida în opţiunea repertorială asumată în funcţie de cele două modele copiate, şi anume, teatrul berlinez şi cel vienez, care deopotrivă conlucrau la confirmarea/infirmarea categoriei de semnatari şi contributori cu subiecte diferite prin esenţa şi sensul istoric mesajat. [7]

[7] Vezi articolul intitulat *274 Theaterstücke in der Wintertheaterspilzeit 1917/1918*, în *S*, II, nr. 112, 19 aprilie 1918, p.2; Idem, nr. 141, 1 iunie 1918, p.3; Das deutsche Schauspiel...*op.cit.*, p. 7, 8, 13; Landsberg, H., *Despre drama germană. De la Schiller până la Hebbel*, în *Renaşterea*, I, nr. 129, 3 nov. 1918, p. 1; Massoff, I., *op.cit.*, 1974, p. 138-140, 143, 155, 160; Fassel, H., *op.cit.*, 1996, p. 154-156.

Datele analizate în coroborare pentru răstimpul redat în secvenţele pe stagiuni favorizează surprinderea altor elemente notabile în strădania noastră analitică. Ca de exemplu, un fapt concret depistat în urma verificării unui total de 11 semnatari şi anume un evident raport invers proporţional între autorii clasici şi cei contemporani, cu mult favorabil celor din urmă. Sau cu cei germani (austrieci) aflaţi în prepondenrenţă faţă de cei doi "străini" (Czinner, P., maghiar şi G. Essmann, danez), ambii regăsiţi în programul stagiunii de iarnă 1916-1917. Marcat şi acesta, ca toate celelalte, de apelul făcut încă din debut la opera lui Goethe, gest urmat de vizualizarea interferenţei unor stări specific umane (seriozitate, veselie, senzaţional) în cuprinsul altor poeme dramatice sau de tragedia lui Hebbel zugrăvind tocmai intimitatea unor vechi principii ofensate ori de alte piese ale teatralogiei moderne de la cumpăna veacurilor XIX şi XX.

Caracteristica stagiunii de vară a anului 1917 a stat în faptul că se accentuau în mod premeditat genul de comedie facilă (bulevardieră) şi anumite experimente de operetă/varieteu ori seria de drame (melodrama modernă) cu un declarat mesaj politic. Nu au suportat deloc trecerea în uitare nici tragedia burgheză din epoca "Sturm und Drang"-lui şi nici comedia clasică în accepţie critică, întru ilustrarea unui fel de sentimentalism naţional-moral german, precum în "Minna von Barnhelm" de Lessing. Proporţia stabilită între autori (10 la număr) cu privire la tipurile reprezentate se menţine neschimbată, pe câtă vreme raportul dintre "autohtoni"şi "alogeni" înregistrează un aport venit din partea altor trei semnatari externi (H. Ibsen, norvegian, Gabryela Zapolska, poloneză, Molnár F., maghiar).

Stagiunea de iarnă 1917-1918 a fost cea mai extinsă în timp dar şi cea mai fecundă dintr-un dublu unghi, calitativ şi cantitativ (20 de dramaturgi). Ea a atestat şi întărit un acelaşi dezechilibru constatat între clasici (3) şi toţi ceilalţi, cu un plus notabil de alte patru personalităţi incluse în categoria celor negermane (B. Björnson, norvegian, Herczeg P. şi Lengyel M., unguri, W. Shakespeare). Suita de premiere şi reluări de spectacole a repus în discuţie recurgerea la clasici tocmai în ideea de a sublinia aspectul dorit de necesară continuitate (Schiller, cu "Maria Stuart"). Un apel permanent se făcea acum la rostul comediei mondene contemporane, care abunda în teme acide despre soarta burgheziei intelectuale, ca şi la clivajul oportun dintre drama moralizatoare şi farsa caracteriologică ori la subiectul etern al fiinţării feminine în dublă ipostază, fie proiectată figurativ, fie văzută în paralel cu existenţa ei omonimă ca păpuşă ("Nora" de Ibsen). Ca să se încheie excursul tematic întreprins cu/prin validarea reprezentaţiei de binefacere, care îmbina fericit şi pragmatic forma de exprimare teatrală cu cea vădit muzicală.

Ultima stagiune trecută în revistă pe traseul din vara anului 1918 a avut parte de o minimă dezvoltare în timp şi de o minoră valorificare calitativă în comparaţie cu cele anterioare. Încărcătura ei faptică a inclus piese ce au aparţinut unor autori germani şi austrieci (două noi nume: L. Schmidt şi H. Sturm). Relevantă se păstrase prin conţinutul inculcat şi prin mesajul exprimat, includerea repetată în program a comediei pastorale în versuri, semnată de către Goethe.

Putem afirma cu îndreptăţit temei că dintr-un total estimat la circa 43 autori de premiere înseriate, cei clasici, menţionaţi la modul repetativ, au figurat cu personalităţi de talia unui Goethe, Lessing, Shakespeare, Schiller. Ei au fost urmaţi de alţii consideraţi drept "tradiţionalişti" şi "reprezentativi", precum: Björnson, Grillparzer, Hauptmann, Ibsen, Schnitzler. Fără să mai pomenim de toţi ceilalţi, subsumaţi unei zone de strictă actualitate, între care am situat nume proeminente ca: Bahr, Essmann, Halbe, Hebbel, Fulda, Sudermann, F. Wedekind, Gabryela Zapolska.

Spectacolele prezentate de mai multe ori săptămânal şi la orele ştiute ale serii pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti dar şi în matinee speciale pentru publicul alcătuit din civili şi elevi într-un scop declarat educativ, au fost tălmăcite scenic de către ansamblul de artişti în compoziţii variate şi sub conducerea unui personal tehnic competent, dintre care am remarcat, în funcţie de algoritmul cifric însumat pe stagiuni, pe următorii regizori şi scenarişti: H. Reusch (cu 13 premiere montate), M. Liebl (9), R. Dornseiff (8), alte nume

nepedistate (6), W. Löhr (5), F. Odemar (4), ca şi trio-ul format din H. Brandt, R. Frank şi R. Förster, cu numai o unică participare.[8]

Avem latitudinea să utilizăm un mod comparativ şi un altul inevitabil antitetic atunci când încercăm să abordăm repertoriul "Societăţii Dramatice Române" pentru intervalul temporal extins până în toamna anului 1918. Menţionând faptul că în pofida unui dat minim/minor existent din toate punctele de vedere, moral şi material, stagiunile prezentate au fost axate pe un program eclectic, compus atât din piese autohtone cât şi din cele străine (germane, austro-ungare ori "neutre"). Cifrele şi procentele însumate în statisticile provizorii au dobândit dimensiuni variabile în funcţie de condiţiile propice/potrivnice unei perfecte/imperfecte desfăşurări a activităţii teatrale între anii 1917-1918. Astfel că la o primă/ultimă analiză reiese clar că dintr-un total estimat la 39 de titluri înfăţişate în 423 de reprezentaţii, cuantumul celor clasice - exceptând două lucrări "privilegiate" (tragedia "Sappho", de Grillparzer şi drama "Stane de piatră" (Die Steinblöcke), de Sudermann) - a rămas în dezavantaj faţă de supremaţia unor spectacole uşoare şi libertine tematic, în gen de melodrame, farse şi comedii bufe, presărate cu cântece şi cuplete. Care toate au fost reluate, în general şi intensiv de cele trei Companii de operetă şi varietăţi(Gabrielescu, Grigoriu şi Marioara Voiculescu). Cea din urmă citată a dezvoltat un prim experiment de teatru expresionist prim drama în patru acte, intitulată "Şarpele" (Der Erdgeist), de F. Wedekind. Într-un acelaşi context menţionat am mai putea sublinia dublul succes reuşit prin montarea pieselor "Heidelbergul de altădată" (Alt-Heidelberg), de W. Meyer Förster şi "Institutorii" (Fachsmann als Erzieher), de O. Ernst. Cu adăugirea că dramaturgia germană prezentă în/prin traduceri periodic revizuite până în noiembrie 1918, când autorităţile române revenite în Capitală au dispus înlăturarea ei definitivă din programe, fusese asiduu şi deliberat evitată din stagiunile ansamblului refugiat în Moldova. Chiar divizată în forma/formula echipei de bază, între Bucureşti şi Iaşi, şi constrânsă la variante proprii de manifestare scenică, "Societatea Dramatică Română" a reuşit să prezinte o sumedenie de spectacole de elevată ţinută artistică, exigent selectate şi incluse într-un repertoriu format din premiere şi reluări într-o atitudine dictată de cerinţele timpului respectiv[9].

Menirea asumată conştient de către secţia germană a Teatrului Naţional între anii 1917-1918, în a propaga valorile artei şi culturii universale a fost urgentată concret şi prin intermediul câtorva experimente de lucru, exersate cu prilejul turneelor făcute în provincie. Astfel că presa de specialitate consemna între debutul lunilor mai şi iunie 1917[10], izbânzile artistice de la Brăila şi Craiova, drept inedite ocazii pentru reprezentaţii în premieră chiar în imediata vecinătate a liniei frontului. Repertoriul gândit şi dezvoltat acum fusese stabilit în funcţie de omogenitatea unui public format în majoritate din militari. Între cei câţiva autori des reluaţi la solicitarea auditoriului şi în regia spectacolelor asigurate de cuplul format din H. Brandt şi R. Dornseiff, au figurat Goethe, Hauptmann, Halbe, Schönthan şi mulţi alţii.

---

[8] Vezi despre H. Reusch, de ex., în *S*, I, nr. 13, 9 oct. 1917, p.1-2; despre M. Liebl, în Idem, nr. 17, 13 oct. 1917, p.l; Das deutsche Schauspiel...*op.cit.*, p. 13; Weiss, A., *Pentru Teatru Naţional*, în *L*, II, nr. 349, 21 oct. 1918, p.1; Fassel, H., în *op.cit.*, 1996, p. 155, 156.

[9] Vezi în cronologie selectiva: 22 martie 1917: *"Liebelei"/Pui de dragoste/*, de A. Schnitzler, în *BT*, XXXVIII, nr. 91, 1917, p.3; 7 aprilie 1917: *"Der Dumme"/Prostul/*, de L. Fulda, în Idem, nr. 113, 1917, p. 2-3; 7 mai 1917: *"Flachsmann als Erzieher"/Institutorii/*, de O. Ernst, în Idem, I, nr. 142, 1917, p.2; 9 mai 1917: *"Die beiden Leonoren"/Cele doua Leonore/*, de P. Lindau, în Idem, I, nr. 144, 146, 1917, p. 2; 14 iunie 1917: *"Alt-Heidelbereg"/Heidelbergul de altadata/*, de W. Meyer-Förster, în Idem, I, nr. 174, 184, 1917, p.2; 25 iunie 1917:*"Die gelbe Gefahr"/Pericolul galben/*, de K. Kraatz, H. Okonkowsky, în Idem, I, nr. 191, 1917, p.4; 6 nov. 1917: *"Sappho"*, de F. Grillparzer, în *S*, I, nr. 44, 1917, p.2; dec. 1917: *"Der Erdgeist/Şarpele"/*, de F. Wedekind, în *SI*, I, nr. 23, 1917, p. 17-18; ian. 1918: *"Die Steinblöcke"/Stane de piatra/*, de H. Sudermann, în *L*, II, nr. 137, 1918, p. 2; febr. 1918: *"Der schwarze Punkt"/Punctul negru/*, de O. Kadelburg, M. Presber, în *L*, II, nr. 165, 1918, p.2; mai 1918: *"Die Fremde"/Strainul/*, de M. Petzold, în *L*, II, nr. 249, 1918, p.2; sept. 1918: *"Die Steinblöcke"*, în *L*, II, nr. 377, 1918, p.1; *SI*, II, nr. 43, 1918, p.7; oct. 1918: *"Alt-Heidelberg"*, în *L*, II, nr. 397, 1918, p.1; 3-4 nov. 1918: *"Der Talisman"/Talismanul/*, de L. Fulda, în *L*, II, nr. 42), 1918, p.1; vezi si în Rebreanu, L., *op.cit.*, p.1; Freund, W., *Die Operette in Rumaenien*, în *RWB*, I, nr. 7, 21 apr. 1918, p. 14-16.

[10] Vezi în *GB*, XXXVIII, nr. 130, 11 apr. 1917, p.2; *Idem*, nr. 149, 14 mai 1917, p.2; nr. 170, 5 iunie 1917, p.2; nr. 174, 9 iunie 1917, p.2; în *S*, II, nr. 112, 29 apr. 1918, p.2; *Idem*, nr. 114, 1 mai 1918, p.3; nr. 141, 1 iunie 1918, p.3; si în Massoff, I., *op.cit.*, 1974, p. 142; Fassel H., *op.cit.*, 1996, nr. 4, p. 95.

Un alt voiaj desfăşurat între 5 mai-2 iunie 1918 în zona Brăila, Buzău şi Ploieşti a favorizat anumite montări de piese având o tematică adecvată exigenţelor receptorului, compus în majoritate dintr-un similar tronson de ofiţeri şi soldaţi[11].

Putem conclude cu privire la utilitatea unor atari dezvoltări artistice realizate în afara perimetrului capitalei României de către ansamblul de teatru german că, în adiacenţa unor factori obiectivi/subiectivi care au grevat/degrevat marja de succes relativ/absolut, turneele menţionate au însemnat un necesar teren de confruntare între arta scenică occidentală şi setul de valenţe propriu unui auditoriu de încărcătură eclectică specifică în plan cultural. Prin anumite componente valorice intrinseci, dezvăluite ulterior în forma şi fondul reprezentării actoriceşti, atari peripluri în alte zone decât cele strict urbane au însemnat o interesantă modalitate de travaliu moral-spiritual pe seama grupului de truditori ai Thaliei.

Această tentativă meritorie a fost realizată deseori în coroborare cu alte iniţiative(conferinţe publice, expoziţii, seri literare, recitaluri dramatice), toate reunite sub un identic generic prin tocmai soluţia acceptată de a se recurge la aportul altor ansambluri(solişti şi virtuozi), invitate în concerte de operă, operetă, cabaret şi varieteu. Astfel încât opţiunea pentru un "teatru vorbit" (Sprechtheater) să poată fi treptat extinsă la varianta sonoră de "teatru muzical" (Musiktheater) pe seama unui public elevat.

Între coordonatele unui flux cultural precum cel enunţat pot fi cadrate reprezentaţiile inaugurate în debutul lunii mai 1917 pe scena Teatrului Naţional de către colectivul Operei Curţii din Darmstadt (cu lucrări de Beethowen, Mozart, Rossini, Wagner), ca şi genul de operetă-idilă înfăţişat de trupa de la "Theater an der Wien" în seria de 15 spectacole, însumând partiturile muzicale a trei compozitori la modă (L. Fall, F. Lehár, O. Strauss).[12] Pentru ca ulterior, în februarie 1918, un acelaşi public avizat să audieze şapte manifestări scenice consecutive ale tragedianului Alwin Neuss; iar din 15 aprilie să se delecteze cu urmărirea suitei celor patru spectacole de cabaret, farse şi varieteu montate de către "Kleinkunstbühne Schlettingen aus Wien", ca şi cu cele patru seri de operetă germană (2 titluri) de la sfârşitul aceleiaşi luni calendaristice. Şi nu în ultimă instanţă putem invoca demersul Operei Curţii din Dessau, care a expus un întreg ciclu wagnerian şi a concertat în sala Ateneului simfoniile lui Beethoven, Brahms şi alţii. Vodevilurile reluate de către teatrul "Trianon" de la Berlin, între 24-29 mai 1918 au consemnat un alt succes facil pe seama invitaţilor din străinătate, care nu au mai avut răgazul cuvenit pentru a reînnoi suita de turnee şi repertoriile aferente, din pricina situaţiei militare agravate în toamna anului respectiv.[13]

Întreaga paletă de manifestări artistice evocate, dintre care multe au beneficiat de statutul de binefacere, au demonstrat faptul că publicul din Bucureşti a simţit realmente nevoia de spectacol (de teatru, muzică ori versiunea combinată) atât ca modalitate de elevare spirituală, cât mai ales drept supapă de virtuală evadare din marasmul general cauzat de război. Teatrul şi muzica au împlinit acum funcţia proprie de stimulent vital, fiindcă au concurat deopotrivă la provocarea unei latente absorbţii a majorităţii mişcărilor convulsive şi au condus, drept consecinţă, la producerea altor iluzii, ce nu au avut deloc rolul scontat de înlocuitor esenţial.

O primă întrebare de sorginte retorică se poate rosti cu privire la dezvoltarea validată/invalidată, restrânsă/extinsă din unghi calitativ/cantitativ a ansamblului de teatru german la Bucureşti în intervalul temporal abordat. Iar o altă interogaţie exprimată se referă direct la receptarea comprehensivă/aprehensivă a dramaturgiei străine de către publicul

---

[11] Vezi nota anterioara.

[12] Vezi în *GB*, I, nr. 143-145,147, 150, 154, 156, 159, 160, 163, 1917, p. 2; *RWB*, I, nr. 2,3 1917, p.19; *SI*, I, nr. 2, 3, 1917, p. 7,9; şi în Masoff,I., *op.cit.*, 1974, p. 142; Fassel, H., *op.cit.*, 1996, p. 151; Idem, *op.cit.*, 1996 nr. 4, p. 94.

[13] Vezi în *L*, II, nr. 160, 1918, p.2; *S*, II, nr. 25, 28, 1918, p. 1,2; *SI*, II, nr. 33, 1918, p. 9; *S*, II, nr. 97, 1918, p.3; *L*, II, nr. 229, 1918, p. 2; *S*, II, nr. 100, 1918, p.2; *L*, II, nr. 231, 248, 249, 253, 264, 1918, p. 2; *S*, II, nr. 101, 105, 122, 1918, p. 2; *RWB*, II, nr. 7, 1918, p. 17-19; *L*, II, nr. 256, 1918, p. 2; *L*, II, nr. 248, 1918, p.2; *S*, II, nr. 119, 133, 1918, p. 3; si în Massoff, I., *op.cit.*, 1974, p. 162; Fassel, H., *op.cit.*, 1996, p. 151; idem, *op.cit.*, 1996, nr. 4, p. 95.

românesc; un fapt cu anumite consecinţe ulterioare în legătură cu seria de contacte directe/mediate, de un caracter bi/multilateral între datul cultural/spiritual autohton şi cel european.

Încercarea de propagare a artei teatrale germane a aflat în capitala României un teren proprice pentru montări scenice şi soluţii regizorale într-un flux permanent, repertorizat ca atare pe durata celor patru stagiuni dintre anii 1917-1918. Întreaga activitate fusese elaborată în conjugare cu strădania benefică de a aborda similara producţie valorică continentală/mondială, ilustrată de/prin autori clasici şi contemporani, ce au conlucrat cu cei germani(şi austro-ungari) la transpunerea în practică atât a unei părţi omogene a culturii dramatice universale, cât şi la impunerea soluţiilor oferite de teatrul modern, prin reluarea dialogului dintre tradiţie şi inovaţie.

Acest creuzet/laborator de trudă efectivă localizat în Bucureştiul anilor terminali ai primei conflagraţii, rămâne definit prin existenţa şi acţiunea trupei germane a Teatrului Naţional, dar şi a "Societăţii Dramatice Române". Ambele echipe au vădit în deopotrivă măsură intenţia nedisimulată de a se forma/informa competitiv valoric sub girul unor pertinente conduceri artistice. Nu se neglijase acum nici importanţa altui factor deosebit, reprezentat de politica repertorială adaptată dar aflată totuşi în strânsă depedenţă de cerinţele vremii. Putem trece facil la detalierea câtorva motive esenţiale ale unei atari replieri programatice, conforme conjuncturii momentane şi vizualizate prin: valoarea genuină a mănunchiului de interpreţi, influenţa perenă survenită dinspre teatrele de obârşie, optica criticii de profil în a cultiva dirijat gustul faţă de teatru al publicului consumator şi, în fine, impactul factorului extern, acceptat şi drept sursă de inspiraţie pentru realizarea scenică într-un triplu plan (autori, actori, spectatori). Rezultanta firească imediată a constat în reprezentarea multor capodopere clasice, moderne ori contemporane, aparţinând în egală măsură literaturii dramatice româneşti, cât şi celei străine. Cu notificarea că cele două grupări actoriceşti au manifestat variate disponibilităţi interpretative în încercarea de a creiona un corp deplin unitar şi de a oferi coerenţa necesară unui exerciţiu de reală conştiinţă artistică în relaţia faţă de clasici şi contemporani, ca şi în raport cu anumite genuri predilect abordate (comedia, drama, tragedia).

Starea de fapt existentă în intervalul descris a atras inerent după sine ivirea unor calificative exprimate peiorativ în literatura de specialitate despre un atare "fenomen izolat" şi cu un caracter "ambulant" anatemizat. Referirile în cauză au vizat astfel tocmai aspectul de relativă izolare a manifestării teatrale, depistată într-un dublu sens, atât prin limba de comunicare, cât mai ales prin mesajul transmis. Urmarea percepută legic a constat în audienţa mult mai scăzută a spectatorilor autohtoni, care trebuiau oricum să supravieţuiască unei umilitoare moraliceşte ocupaţii militare străine.

Un asemenea sentiment general culpabilizant fusese adeverit treptat şi de interesul minim arătat de către ansamblul teatral german faţă de anumite teme majore ale culturii româneşti, sesizată aprioric prin inserţia traducerilor. Iar faptul că niciuna de piesele vreunui autor local nu fusese deloc pusă în scenă între anii 1917-1918, depune mărturie de netăgăduit în acest sens. Mai ales în contrapondere cu menirea aparte asumată de către "Societatea Dramatică Română", care obligată de un context politic dificil, a admis varianta de existenţă şi acţiune convenabilă pe moment, dar dihotomică oarecum în raport cu modalitatea de lucru sugerată de restul trupei găzduit vremelnic de capitala Moldovei.

Mai ales că incriminările lipsite de substanţă au exagerat un dublu rol angajat de bună voie: unul de model prin bucăţile traduse şi montate scenic după exemplul societăţilor similare de la Berlin şi Viena, dar şi altul de echilibru, insuflat oficial şi privitor la relaţia concurenţială indirectă cu colegii aflaţi în majoritate la Iaşi.

Punctele de sporadică tangenţă între ansamblul german şi cel românesc pe scena Teatrului Naţional au fost uşurate, dincolo de anumite fireşti contacte umane şi de manifestarea reciprocă a simpatiei profesionale, de instanţa comunicantă într-un dublu sens, de liant şi judecător, respectiv publicul-spectactor, dar şi de ziariştii-critici din presa de profil. Cu toţii au receptat fenomenul dramaturgic într-un mod bidirecţional şi au colaborat la sporirea impulsurilor constante valoric şi continuative numeric în sensul întetirii dialogului atât de necesar şi fructuos de ambele părţi. Viziunea argumentată în extensie şi de

comun acord a situat în centrul atenţiei faptul că *TEATRUL* a însemnat şi va rămâne pe mai departe, indiferent de limba maternă, de componenţa/compoziţia actorilor şi de concepţia novatoare/tradiţionalistă scenico/regizorală, aceaşi vitală placă turnantă în cooperarea dintre fiinţele umane reprezentând naţiuni, culturi şi ţări distincte în peisajul extins continental.

Segmentul de timp de numai doi ani(1917-1918) referitor la destinul şi fapta ansamblului de teatru german din Bucureşti oferă exemplul unui meritoriu demers făcut pentru extinderea graniţelor cognoscibile ale artei şi culturii dincolo de cele politice şi în defavoarea supremaţiei momentane a evenimenţialului diplomatico-militar. Situaţie ilustrată convingător de soarta manifestării teatrale într-un context strict delimitat şi care a făcut rabat la un crâmpei din trecutul apropiat al României la sfârşitul primei conflagraţii mondiale.

STELIAN MÂNDRUŢ

DAS BUKARESTER DEUTSCHE THEATER (1917-1918). ENTWICKLUNG UND FOLGEN

(Zusammenfassung)

Ein der erste Frage, fast retorisch hinbetrachtend seiner standhafter oder behindeter Entwicklung, beschraenkt oder erweitertet Geltung könnten wir jetzt hier gegenüber des deutschen Ensemble aus Bukarest der erwaehnten Zeitspanne stellen. Im Anhang mit der Akzeptierung oder Ablehnung der gegebenen Dramaturgie von dem ortlichen Publikum; und auch über die vermutenen Nachteile der unmittelbare oder direkte Beziehungen, bei-oder vielseitiger kulturellen-geistlicher und des autochthonen gegenüber der europaeischen Charakter. Die Aufmerksamkeit für die Verbreitung des deutschen Kunstes fand in der Haupstadt Rumaeniens, waehrend der 4 Spielzeiten, zwischen den Jahren 1917 und 1918, einen günstigen Gebiet für die Inszenierungen und spielleiterische Lösungen in einem ununterbrochenen Strom. Der Versuch die weltliche Werke oder die vom unseren Kontinent stammenden, bekanntzumachen durch die klassische und zeitgenössische Dramatiker vorteilhaft war; weil all die, neben den Deutschen(und den Österreich-Ungaren) zur Verwircklichung einer theatralischen Kultur schaften, gleichzeitig umsetzt, sowie die Durchsetzung des modernen Theater und der Wiederaufführung zwischen Tradition und Inovation.

Als südosteuropaeische Stadmilieu, bleibt doch Bukarest auch als Schmelztiegel für die Existenz und die Taetigkeit des deutschen Theatertruppe, sowie für die "Rumaenischen Dramatischen Gesellschaft" in der erwaehnten Zeitraum. Beide hatten in Vorsicht sehr gute Schauspielergruppen wertvoll ausgezeichnet zu bilden, die vor einer mangelhaften kunstvoller Leitung geführt waren. Diejenige Faktoren, die auf den Repertoire und auf der leiterische Politik beeinflüssen, könnten wir die Folgende zahlen; die Begabung der Schauspieler, das herkommender Abstammungsinstitutionen, der Krieg und seine Beeinflüssungen, der letzte als Intuitionsmittel des bühnischen Vorgehen in dreifaltigen Ebene: die Theaterdichter, die Schauspieler und die Zuschauer. Hier spielte ebenfalls die Sachkritik eine wesentliche Rolle, weil sie als künstlerische Schönheitsgefühl des Publikum zu üben und zu entwickeln, versuchte, um besser die wertvolle Bühnenliteratur zu verstehen und zu lieben. Das Akzent der Ergebnissen faehllt auf die klassischen Meisterwerke durch die neue Aufstellungen moderner Theaterstücke des rumaenischen oder der auslaendischen Literatur. Und noch etwas sehr wichtig, dass Bedeutend für die Schauspielerensemble war, bzw. die Faehigkeit sich einheitlich zu gruppieren, die Verschiedenheit der Darstellungen um die Verfügbarkeit und die nötige Zusammenhaengigkeit der klassischen und zeitgenössischen Arten zu erklaeren, wie z. B. in die Komödien, Dramen, Tragödien usw.

So dass das deutsche Theater aus Bukarest, in der Fachbibliographie als "einsamer" und "wandernder" Erscheinung, oftmals betrachtet war, der dingliche Bezugsnahme seiner relative isolierende Zustandes des Verbindungsspraches und der übertragenen Auftrag. Und mit gleichen

Folgen die Emphang der ortlicher Zuschauer, die wegen der fremden militaerischen Besetzung stark verkleinert wurde.

Leider zeigte die Künstlerschaft keine grosse Anteilnahme für die Themen aus der rumaenischen Kultur, die auch in deutsche Sprache übersetzt waren. So z. B., kein autochtoner Dramatiker zwischen den Jahren 1917-1918 dargestellt wurde, und dass auch das Schuldgeführ hinüber der dortigen gefandenen Bühnenliteratur beweisst. Im Gegenteil mit dem "Rumaenischen Dramatischen Gesellschaft", die sich mit andere Fragestellungen gegenüberstellte, die auch wegen des diplomatisch- politischen Kontaktes, beeinflusst waren; diesbezüglich das wichtige Problem seiner Einstehung und seiner Aeusseurung im Rahmen einer zergliederten Staates, nicht immer zutraeglich im Vergleich mit der gleichförmige Theaterinstitution die nach Jassy zuflüchtete. Man machte ihr oft Vorwürfe, offensichtlich sie eine doppelte Rolle erführt hatte: a) als Vorbild, durch die übersetzte Aufführungen, waehrend sie die Berliner und Wiener Theatergesellschaften als Beispiel bectrachtete; b) als Gleichgewicht in der mittelbare Beziehung mit der ganzen nach Moldaus Haupstadt ausiedelte Schauspielertruppe.

Die vorübergehende Verbindungen des deutschen mit der rumaenischen Theaterensemble aus Bukarest, jenseits der menschlichen Anschlüssen, der gegenseitigen Symphatie und der beruflichen Ehrerbietung, der gemeinsamer Bestandteil der beiden bühnerische Gesellschaften, das Publikum war, die eine Bindenmittel und ein strenger Richterfunktion hatte; und nicht zuletzt die Leute der Fachtheaterkritik. All diese haben das Theater als Phaenomen in zweiseitiger Weise emphangen, der "sine die" die Zusammenarbeit, die Vermehrung der beharlich und fortsetzende Antriebe der notwendiger und vorteilhafte Teile.

Um die nebensaechliche Vermutung, dass das *THEATER*, unserer Meinung, gleichgültig in welcher Sprache, der Schauspieler zusammensetzung und der regisseurischen Konzeption, doch eine Brücke zwischen Völker, verschiedenen Laender der europaischen Landschaften bezeichnet. Das Bestehen und die Taetigkeit des deutschen Bühnentruppe in der Haupstadt Rumaeniens zwischen den Jahren 1917-1918, verbleibt ganz bestimmt ein lebendes Beispiel des verdienstvollen Versuch für die Erweiterung der kulturellen und künstlichen Grenzen, drüber die politischen, obwohl die diplomatisch-militaerischen Ereignisse eine andere Richtung zeichnete. Sowie wir, in diesem wenigen Zeilen, aus der zeitgenössische Vergangenheit Bukarest am Ende des Ersten Weltkrieges, erfahren haben.

UN DESTIN ÎN VÂLTOAREA MARII ISTORII: ÎNVĂȚĂTORUL ŞI PREOTUL GRECO-CATOLIC SIMION COLCERIU

Cum şansa ieşirii din anonimatul considerațiilor generale ori a celor de ordin statistic îi este dată fiecărui destin individual, evident în măsura în care datele acelei existențe au darul de a spune ceva semnificativ pentru îmbogățirea şi nuanțarea cunoaşterii epocii, în cele ce urmează vom stărui asupra unei biografii ce, credem, satisface amintita cerință. Este vorba de viața unui român ardelean, care, trăitor între 1910 şi 1989, a fost învățător (1928-1940), apoi preot greco-catolic (1942-1948), din nou învățător (1948-1970), dar şi, până la moarte, preot. Numele său: Simion Colceriu.

De-a lungul celor aproape opt decenii de viață, Simion Colceriu a trăit toate momentele de turnură ale cursului istoric românesc, fără a-l mai apuca pe acela din decembrie 1989. Dacă ne oprim doar la schimbările survenite în privința condiției sale juridic-cetățeneşti, în spațiul şi timpul existenței sale, Simion Colceriu a fost pe rând cetățean al Imperiului Austro-Ungar (1910-1918), al Regatului României (1918-1940), al statului maghiar (1940–1944), "supus" al administrației militare sovietice – Consiliul Consultativ pentru Ardealul de Nord - (1944-1945), din nou cetățean al Regatului României (1945-1947) şi apoi al Republicii Populare Române şi Republicii Socialiste România. Nu este deloc puțin pentru viața unui om, decisiv marcată de fiecare dintre schimbările înşirate. Mai mult decât multora dintre contemporani, momentele 1940 şi 1948 au determinat schimbarea cursului vieții lui Simion Colceriu, înscriindu-i în biografie date ale căror semnificații merită a fi evidențiate întrucât ele nu sunt lipsite de o anume relevanță generală, dar şi de una specială.

Precizările succesive relative la condiția acestei existențe înseamnă, dincolo de schițarea dramaticului curs al vieții unui om, ne conduc şi la o reducere progresivă a limitelor ariei de investigație: de la nivelul milioanelor de conaționali, la acela de circa 1750, cât reprezenta preoțimea Bisericii Greco-Catolice în anul 1948. De aici, consultând datele Şematismului Eparhiei de Cluj-Gherla[1] care înscria preoții celor 451 de parohii existente la sfârşitul anului 1947, ajungem la cei 407 preoți consemnați, iar, mai departe, la cei 31 de preoți ai districtului protopopesc al Clujului, între care aflăm, în parohia Satulung, numele lui Simion Colceriu[2].

Grație documentelor şi informațiilor încredințate nouă de către preoteasa Maria Colceriu devine posibilă ilustrarea unui caz ce confirmă vechea sentință a cronicarului privind relația dintre bietul om şi vremuri. Acceptând că Istoria ("vremurile") determină răscruci ale destinelor individuale, cunoaşterii circumstanțelor specifice, nicidecum nu îi pot fi refuzate acele valențe ce obligă la o nuanțare a enunțurilor grăbit generalizatoare. Deşi, aparent, prezintă un prevalent interes biografic, ele înseamnă un câştig şi pentru istoriografie. Este foarte important să ştim ce s-a întâmplat pe scena şi în culisele palatului Belvedere din Viena, la Bucureşti, Budapesta, Berlin, Roma şi Moscova, în august 1940, sau la Moscova, Blaj şi Cluj, în 1948, dar nu mai puțin importantă este cunoaşterea modului în care deciziile ultimative ale puternicilor vremii s-au repercutat asupra vieții celor mărunți, a existențelor individuale ce sunt îndreptățite să-şi revendice dreptul de a fi fost parte a

---

[1] Un exemplar din ediția *Şematismului* se află în păstrarea Ierom. prof. univ. dr Silvestru Aug. Prunduş-OSBM, Cluj-Napoca. Datele la care facem trimiteri au fost publicate în vol. Silvestru Aug. Prunduş, Clemente Plaianu, Alexandru Nicula, Ioan M. Bota, Ion Costan, *Cardinalul Iuliu Hossu*, cu o postfață de Arhiepiscop Cardinal Dr. Alexandru Todea, Editura UNITAS, Cluj-Napoca, 1995, p. 305-411. În continuare [Prunduş-Plaianu ...].

[2] *Ibidem*, p. 359.

jocului. Marile evenimente i-au obligat întotdeauna pe cei mulți ori să afle soluțiile de acomodare la noile situații create ori să le refuze, atitudinea adoptată fiind dictată atât de instinctul de conservare, cât și de propriile concepții sociale și politice sau ținând de profilul lor etic, intelectual și spiritual.

Asupra răspunsurilor lui Simion Colceriu la marile provocări ale Istoriei se va stărui în cele ce urmează. Este șansa pe care ne-a acordat-o preoteasa Maria Colceriu cu puțină vreme înainte de a-și urma soțul la cele veșnice.

1910 – 1940. Simion Colceriu s-a născut la 14 mai 1910, în familia cu cinci copii a cantorului (diac) din Voievodeni (jud. Sălaj). Urmează școala primară în Hida, apoi la Cluj, unde, după primul an de liceu (Liceul "Constantin Angelescu"), se transferă, în 1923, la Școala Normală, pe care o absolvă în 1928. Este numit învățător-director la școala din satul natal unde, în spiritul bunei tradiții ardelene a luminătorilor satului, între altele, tânărul învățător înființează un cor sătesc, la început pe două, apoi pe patru voci. A urmat în 1935, la Cluj, sub bagheta maestrului Augustin Bena, cursurile pentru dirijorii de cor. Înființează și conduce organizația locală a "Șoimilor Carpaților" din cadrul amplei mișcări culturale, sportive și patriotice ardelene tutelată de profesorul Iuliu Hațieganu. Participă la serbările "Șoimiadelor" în diferite localități din zonă, dar și la Cluj, la București (1936) și la Praga (1937)[3].

A avut între preocupări și organizarea unei cooperative sătești și a făcut și politică liberală, el fiind șeful organizației locale, ales în 1935 în Comitetul județean Cluj al Partidului Național Liberal[4].

Orizontul său cultural-intelectual precum și paleta preocupărilor sale concrete de dascăl al satului său pot fi lesne conturate la o repede privire între cărțile rămase din biblioteca personală[5].

1940 – 1948. Cedarea părții de Nord-Vest a Ardealului, în urma ultimatumului germano-italian de la Viena, a pus întâia mare problemă existențială pentru tânărul învățător în vârstă de 30 de ani. Dacă timp de 12 ani condiția sa cetățenească și socială era în acord cu contextul social-politic general în care trăia și activa, astfel spus, exista o stare de normalitate în raporturile lui ca individ cu societatea, din august-septembrie 1940 termenii contractului său social s-au schimbat radical. Este dureros regretul că nu vom mai putea ști ceva despre dimensiunile trăirilor rupturii produse de schimbarea brutală a statutului de cetățean român în acela de cetățean maghiar. Știm totuși ceva esențial. Anume că Simion Colceriu nu a pornit-o pe calea pribegiei și, rămas între ai săi, a găsit o soluție convenabilă. Amenințat de pericolul mobilizării (era sergent T. R. din 1932), învățătorul de vocație care era va continua să-și servească semenii, dar de pe altă platformă, aceea de preot. A fost unul dintre beneficiarii măsurilor luate ad-hoc de episcopul Iuliu Hossu, prin care li s-a permis (pe lângă "bacalaureați") și "normaliștilor" să acceadă în Academia Teologică Greco-Catolică din Cluj, unde între 1940-1942 parcurge primii trei ani de studiu, ulterior sfințirii ca preot absolvind și pe cel de la patrulea. A fost hirotonit la 24 mai 1942, în catedrala "Schimbarea la Față", de către episcopul pe care l-a venerat tot restul vieții. Căsătorit cu Maria Dărăban din Cluj, preotul Simion Colceriu avea să fie introdus, la 5 iulie 1942, în parohia Satulung, (jud. Cluj). Cu această dată, proaspătul preot deschidea un "Registru de liturghii" – o evidență a serviciilor divine celebrate, de unde vom afla o sumă de date în măsură să ne ofere o imagine cât de cât conturată a noii sale ipostaze, aceea de părinte spiritual al comunității încredințate spre păstorire. Înscrisurile din filele registrului ni-l înfățișează pe preotul paroh intermediind rugăciunile și păsurile existențiale ale sătenilor în fața Puterii Divine. Unele din "intențiuni" au rămas secrete ("Ad intentionem..." "La intenția lui..."), altele sunt explicite. Astfel, părintele Colceriu s-a rugat pentru vii și morți, pentru bolnavi, pentru oameni în necaz, "pentru casă și semănătură", "pentru iosag" (inventarul viu al unei gospodării), "pentru norocul căsii lui..." etc. Fiind ani de război

[3] Datele biografice ne-au fost oferite de preoteasa Marioara Colceriu.

[4] *Națiunea română*, Cluj, nr. 127, din 17 septembrie 1935.

[5] O parte dintre cărțile bibliotecii învățătorului Simion Colceriu au intrat în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca.

apare firească "intenţiunea", des întâlnită, "pentru Pace", "pentru Pacea lumii". La 20 octombrie 1944 aduce "Mulţumită că am scăpat de pericolul războiului", repetată în zilele ce au urmat. În 25 noiembrie 1944 se ruga "pentru morţii eroi cari au eliberat satul". Devin tot mai dese înscrisurile "Pentru întoarcerea păcătoşilor", iar în noiembrie 1944 este atestat un caz de profanare. După cum ne-a încredinţat preoteasa Maria Colceriu, părintele Simion a preluat în toamna lui 1944 şi atribuţiile de dascăl al şcolii aşa încât devin explicabile "intenţiunile" repetate : "Pentru copiii de şcoală". Notăm, pentru luna martie 1945, prezenţa în registrul respectiv a unor nume de maghiari care solicitau serviciile preotului Colceriu: Balint Balazs, Şandor, Ghizela Csaki şi Şandor Jakab.

Deşi rămân predominante notaţiile circumscrise cercului familiei sale şi comunităţii săteşti în care servea, odată cu apariţia numelui lui Iuliu Haţieganu (11 aprilie 1945) şi al lui Emil Haţieganu (17 august 1945), "Registrul de Liturghii" la care ne referim ilustrează şi conectarea preotului din Satulung la evoluţiile din plan politic naţional. Prezenţa numelor celor doi fraţi Haţieganu se explică prin declanşarea unor vehemente atacuri împotriva lor de către propaganda comunistă. Evident, cele două mari personalităţi îi erau apropiate, primul în calitate de comandant al organizaţiei "Şoimii Carpaţilor", iar cel de al doilea ca preşedinte al Comunităţii Naţionale a Românilor din Nordul Transilvaniei în perioada ocupaţiei horthyste.

La curent cu evenimentele, la data de 20 mai 1946, găsim consemnarea : "Pt. I. Antonescu şi cei condamnaţi cu dânsul. Isp[ăşirea] păc[atelor] şi să-i scape Bunul D[umne]zeu" şi, din nou, la 27 şi 28 mai 1946: "Pt. Ioan Antonescu şi cei condamnaţi cu dânsul". Datate în intervalul dintre pronunţarea sentinţei şi execuţia osândiţilor, "intenţiunile" celor trei Liturghii înseamnă o firească reacţie a preotului care era faţă de grozăvia hotărârii judecăţii omeneşti, dar mai înseamnă şi replica cetăţeanului Simion Colceriu la vehemenţa campaniei propagandistice comuniste. Cu aceeaşi "sfântă mânie proletară", de data aceasta în vara şi toamna anului 1947, era cerută în presă şi prin manifestări publice ale agitatorilor comunişti, condamnarea la moarte a lui Iuliu Maniu. Răspunsul preotului din Satulung erau rugăciunile sale din 1 şi 2 octombrie pentru soarta celui ce era idolul satelor româneşti ardelene: "Int[enţiunea] of[erentului] rug[ăciunii]: Iuliu Maniu".

Înmulţirea faptelor stricătoare de rânduieli se reflectă în frecvenţa "intenţiunilor", "Pt. întoarcerea păcătoşilor" şi "Pt. întoarcerea păcătoşilor din parohie" (*passim*). În 26 şi 30 mai şi în 10 iunie 1947 "intenţiunea" a fost: "Pt. repararea vătămărilor de lesse majestate divină, profanări", iar în 23, 25 iunie şi 2 iulie 1947: "Pt. descoperirea răufăcătorilor bisericii, cari au devastat-o". În iulie 1947, în trei rânduri, se ruga: "Pt. cei ce nu cercetează biserica, să le dea D[umne]zeu gând să o cerceteze".

Specifice confesiunii au fost numeroasele Liturghii servite pentru: "Inima lui Isus", pentru Papa Pius al XII-lea, pentru misiuni şi misionari. În iunie-iulie 1946, sumele colectate în urma a 15 Liturghii au alcătuit: "Stipendiul vărsat pentru capela greco-catolică a Românilor deportaţi din Paris". "Int[enţiunea] oferentului" din 29 ianuarie 1947 era: "stipendiu în folosul elevilor din Colegiul Român din Roma".

În rest, consemnările de până la 15 octombrie 1948 privesc viaţa cotidiană a parohienilor: rugăciuni pentru casă, pentru semănături, pentru sănătate, pentru ploaie (12 august 1946), sau "întoarcerea lui Gheza spre soţie, casă", pentru "întoarcerea la calea cea bună" etc. Preotul Colceriu aduce mulţumiri pentru darurile cu care a fost învrednicit si se roagă pentru el şi familie ("cerere de prunci"). Unele dintre intenţiile Liturghiilor, precum: "Pentru sfinţirea mea proprie şi a preoţilor cu intenţia de a se consfinţi Sfintei Inimi a lui Is[us] pe veci" (4 iunie 1948), "Întărirea în credinţă a parohienilor" (2 august 1948), "Pentru mine, pr. Simion şi Mărioara, soţia mea, să fim ocrotiţi" (4 şi 5 octombrie 1948), lasă totuşi loc pentru conotaţii ce trimit la presiunea crescândă a regimului comunist asupra Bisericii Greco-Catolice.

Un al doilea registru de evidenţă ne oferă date suplimentare. La cele 626 de suflete ale parohiei Satulung înscrise în Şemantismul din decembrie 1947, slujbele duminicale erau frecventate de un număr de credincioşi ce dau o medie de 250-300. Ultima cifră ridicată – 250 – este consemnată pentru ziua de 15 August 1948 – Sfânta Maria, după care erau

constant înregistrați câte 200 de credincioşi prezenți la slujbele duminicale de până în 19 septembrie. Duminica următoare – 26 septembrie – înregistra 150 de credincioşi, pentru ca în 3 octombrie 1948 să mai fie consemnată participarea doar a 50 de credincioşi. Aceasta a fost ultima slujbă greco-catolică duminicală oficiată în biserica din Satulung. Registrele mai înscriu încă 6 Liturghii celebrate în aceeaşi biserică – dar în zilele de peste săptămână, ultima fiind aceea din ziua de vineri, 15 octombrie 1948 – cu 17 credincioşi, după care apare notația: "Biserica din Voivodeni".

Se încheia, aşadar, pastorația preotului Simion Colceriu în parohia din Satulung. Mai notăm la acest capitol al vieții preotului Colceriu faptul că în ziua "Adunării de la Cluj" – 1 octombrie 1948 – , vinerea, el se afla în biserica parohiei sale şi celebra Sfânta Liturghie în prezența a 23 credincioşi, iar în ziua de 1 decembrie 1948 – data Decretului nr. 358, de scoatere în afara legii a Bisericii Greco-Catolice – fusese deja obligat să părăsească şi biserica din satul său natal, Voivodeni. Dacă în Satulung "revenirea ... la cultul ortodox român" – termenii Decretului 358 – se consumase la începutul lunii octombrie 1948, pentru Voivodeni registrele amintite au câteva notații care se cer relevate. Sunt consemnate 7 Liturghii celebrate în zilele de 17, 24, 30, 31 octombrie, 5, 7 şi 21 noiembrie 1948. Cu excepția zilelor de 30 octombrie şi 5 noiembrie (sâmbătă, respectiv vinerea) toate celelalte au fost duminici. După ce în 17, 24 şi 30 octombrie este notată participarea a doar 6 credincioşi şi apoi a câte unuia în 31 octombrie, 5 şi 7 noiembrie sunt consemnați 250, 200 şi 250 credincioşi. Sunt cifre ce indică convulsiile "revenirii" şi care reclamă o anchetă specială printre supraviețuitorii respectivelor momente.

Sematismul deja citat indica pentru parohia Voivodeni – azi jud. Sălaj – din districtul protopopesc Gârbou, ca preot al celor 1282 de suflete pe Ambroziu Plaian. [Prunduş-Plaianu, p. 369, 372];

Nu cunoaştem împrejurările concrete în care a avut loc "revenirea" credincioşilor din Voivodeni dar după numărul participanților din zilele de 31 octombrie, 5 şi 7 noiembrie 1948 se poate deduce un ultim puseu al dramaticului proces trăit de respectiva comunitate.

Începând cu data de 12 decembrie 1948 sunt consemnate "intențiunile" Liturghiilor celebrate "acasă la noi în Voivodeni". În dreptul rubricii "numele cantorului" era menționat constant acela al soției sale, dar şi al altora, rude sau apropiați (Nicu Colceriu, Gavril Colceriu, Irina Pop, Sabina Pop, Ana Pop din Satulung, Sora Ieronima, Florica Olteanu, ş.a.). În cursul anilor 1949 – 1950 apare des numele unui preot concelebrant: Victor Olteanu [În 1947, în Eparhia de Cluj-Gherla erau doi preoți cu numele Victor Olteanu, unul paroh în Şieuț, Năsăud, şi un altul în Trestia, jud. Cluj. Cel de al doilea este probabil apropiatul lui Simion Colceriu, alături de care a oficiat şi pentru care se ruga începând din iulie 1950; Prunduş-Plaianu, p. 349-351, 371] de câteva ori al preotului Marina [probabil un preot din Maramureş; Bota-Ioniţoiu, p. 90-91[6]] şi al preotului profesor C[hişiu] S[imion] [În 1947, profesor dr. Simion Chişiu, la Catedra de Pastorală şi interimar la Morală a Academiei Teologice din Cluj; Prunduş-Plaianu, p. 308-311. A concelebrat, *acasă la noi în Voivodeni*, în 20-23 III 1950], câte o dată al preoților Vasile Gherman [În 1947, preot în Bădeşti, jud. Cluj. Arestat în 10 X 1951, condamnat la 6 ani, pentru sprijinirea preotului fugar Eusebiu Cutcan; Prunduş-Plaianu, p. 403; Bota-Ioniţoiu, p. 76-79] şi Ioan Sângeorzan [În 1947, preot în jud. Năsăud; Prunduş-Plaianu, p. 341, 401]. Acestea au fost numele celor care i-au ținut companie de-a lungul anilor în care a oficiat serviciile divine în clandestinitate – "în catacombe". Urmărind înscrisurile "Registrului ...", de la data de 12 decembrie 1948, până la 30 martie 1957, numerotate de la 2019 până la 2692, aflăm răspunsurile preotului Simion Colceriu la brutalele provocări ale regimului comunist. Această secțiune a documentului, prin înscrisurile sale, socotim că dobândeşte o valoare excepțională, prin aceea că reprezintă o rară mărturie directă, scrisă, a practicii oficierii "în catacombe". Au fost mulți preoți care au servit clandestin, dar din motive uşor de înțeles, nu au consemnat în scris faptul. Chiar dacă se vor fi păstrat şi alte asemenea consemnări nu le presupunem a fi fost făcute cu

[6] Ioan Bota, Cicerone Ioniţoiu, *Martiri şi mărturisitori ai Bisericii din România (1948-1989). Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică. Biserica Romano-Catolică*, Ediția a II-a, prefață de Doina Cornea, Editura Patmos, 1998, trimiteri: [Bota-Ioniţoiu ...].

explicitări atât de periculoase pentru autorul lor, aşa cum sunt câteva dintre cele redate în continuare. Înainte de a trece la selectarea înscrisurilor care-i definesc atitudinea faţă de situaţia în care ajunsese Biserica Greco-Catolică din România după anul 1948, socotim a prezenta interes şi un detaliu biografic care-şi are şi el o semnificaţie aparte. Este vorba despre aptitudinile sale muzicale care l-au făcut un apreciat dirijor de cor şcolar şi sătesc în anii când profesa în învăţământul rural interbelic. După ce în 1949 revenea la prima sa profesie, aceea de învăţător în satul natal, a ajuns în situaţia de a prelua şi atribuţiile de conducător al corului şcolii. Este binecunoscut faptul că repertoriului formaţiilor corale îi erau impuse piese pe care le aflăm în total dezacord cu gândurile şi convingerile sale intime, atâta cât le găsim consemnate în paginile din care le-am preluat. Ne aflăm în faţa unui exemplu de duplicitate la care cursul vieţii unui om a fost condus de asprele realităţi ale epocii în care noul regim politic îşi consolida şi manifesta puterea absolută în societatea românească.

Aşadar, în paginile registrului întâlnim notaţii precum:

- În 27 decembrie 1948, "Pentru biruinţa bisericii catolice şi stingerea comunismului";
- În 12, 14 şi 15 ianuarie 1949, "Pentru credincioşii cari n-au trecut la ort[odocşi] din Stlg. [Satulung] ";
- În 25, 26 şi 27 aprilie 1949, "Pentru salvarea Episcopilor noştri, a bis[ericii] unite cat[olice]";
- În 29 mai 1949, "Pentru salvarea preoţilor şi Episcopilor din închisori";
- În 14 august 1949, "Pt. [Pentru] întărirea credinţei: Pr. [eotul] Simion, Marioara şi Maria";
- În 21 şi 28 august 1949, "Pt. casa noastră: Pr. Simion, Marioara şi Maria";
- În 6 septembrie 1949, "Pentru Episcopii şi Preoţii din închisori şi cei fugiţi";
- În 25 septembrie 1949, "Pt. salvarea Episcopilor noştri şi biruinţa bisericii catolice";
- În 23 octombrie 1949, "Pt. familie: Pr. Simion, Marioara şi Maria, pentru scăparea din greutăţile de azi";
- În 25 octombrie 1949, "Pt. scăparea Ep.[iscopilor], Pr.[eoţilor] şi a tuturora din urgia în care ne găsim: comunismul";
- În 26 octombrie 1949, "Pt. salvarea Ep. şi Preoţilor din închisoare şi din urgia aceasta";
- În 2 noiembrie 1949, "Pt. salvarea Ep. şi Preoţilor noştri din închisori";
- În 2 decembrie 1949, "În cinstea Sf[intei] I[nimi] a lui Is[us], pentru salvarea Ep. şi Preoţilor noştri din închisori, din munţi, păduri şi crăpăturile pământului, pentru scăparea noastră din urgia aceasta ...";
- În 4, 6 şi 7 decembrie 1949, "Pt. salvarea Ep. şi Preoţilor din închisori, din munţi şi ascunzişuri";
- În 26, 27 şi 28 decembrie 1949, "La Int[enţiunea] S[fântului] P[ărinte] P[apa] P[ius al] XII [-lea]: Înflorirea bisericii cat[olice], încetarea erorilor şi pacea lumii";
  (Decembrie 1949 este luna cu cele mai multe servicii divine celebrate – 20, faţă de lunile de până acum).În 15, 27 şi 28 ianuarie 1950, "Pt. Preoţii noştri vii";
- În 2, 5 şi 12 februarie 1950, "Pentru credincioşii din Satulung cari n-au trecut la ortodocşi";
- În 7 martie 1950, "Pt. mine Pr. Simion să-mi împlinească Dumnezeu darul de a servi din nou la altar";
- În 19 martie 1950, "Pt. salvarea Episcopilor şi preoţilor noştri din închisori şi asupriri";
- În 10 aprilie 1950, "Pt. Pr. Simion, Marioara, Maria, cei din Satulung cari n-au trecut şi pt. întoarcerea celor ce au semnat";
- În 15 aprilie 1950, "Int[enţiunea] P.[rea] [Fericitului] P.[ărinte] Papa: Înflorirea bisericii, încetarea erorilor şi pacea lumii";
- În 19, 20, 21 aprilie 1950, "Pentru biruinţa bisericii catolice în ţara noastră şi în lume";
- În 26 aprilie 1950, "Pentru întoarcerea preoţilor la biserica catolică, a celor trecuţi";

Pentru a respecta cronologia consemnărilor, vom prelua din cel de-al doilea registru ("registrul statistic") notaţia din dreptul zilei de 29 aprilie 1950 "Botezat şi miruit Ioan Ielciu l[ui] Gheorghe Trifan, n[ăscut] 24 IV 1950, ora 10. Naşi: Colceriu Maria şi Pr. Simion

Colceriu. Moaşă: Chiorean Maria, n[ăscută] Vescan, toţi din Voivodeni". Revenind la primul registru, găsim:

- În 10, 11 şi 12 mai 1950, "Pt. Re[gele] Mi[hai]. Intenţie proprie";
- În 26 mai 1950, "Mulţumită pentru pază şi cerere să fim păziţi şi de aici înainte";
  [Mai 1950 – Luna cu 31 de Servicii Divine zilnice]
- În 7 iunie 1950, "Pt. Teodor Pop, deportat";
- În 8 iunie 1950, "Pt. Berindean Mihai, dep[ortat]"; [Magistrat din Cluj, arestat şi întemniţat 7 ani pentru cauza Bisericii Greco-Catolice; Ioniţoiu, A-B, p. 186-187[7], Bota-Ioniţoiu, p. 60];
- În 9 iunie 1950, "Pt. Episcopii, Preoţii şi mirenii din închisori, etc.";
- În 12 şi 13 iunie 1950, "Pentru salvarea Episcopilor noştri, Canon I";
- În 19, 20 şi 21 iunie 1950, "Episcop Vasile, mort" [Episcopul Vasile Aftenie, decedat în 10 mai 1950 la Ministerul de Interne; Bota-Ioniţoiu, p. 21-22]
- În 24 şi 25 iunie 1950, "Pt. salvarea ţării din ghearele com[unismului]";
- În 28, 30 iunie 1950, "Pt. Teodor Bindea - Cluj"; [În 1947, preotul Teodor Bindea, paroh în Sânt-Ioana, era protopop al districtului Budac, jud. Năsăud şi Mureş; Prunduş-Plaianu, p. 349-351];
  [Iunie 1950 – 24 de Servicii Divine celebrate].
- În 9 iulie 1950, "Pt. salvarea Ep[iscopilor] şi preoţilor noştri din închisori, ascunzişuri, etc."
- În 16 iulie 1950, "Pt. salvarea Episcopilor, Preoţilor şi credincioşilor noştri cari sunt în suferinţă pt. credinţă".
- În 17, 18 şi 19 iulie 1950, "Pt. Preot Emilian Lemeny"; [Profesor dr. Emilian Lemenyi, a fost titularul Catedrei de Studiu Biblic, Exegeză şi Sectologie, fost decan, prodirector al Academiei Teologice din Cluj, în 1947 prim-ceremonier episcopal în cadrul cancelariei eparhiale Cluj-Gherla; Prunduş-Plaianu, p. 125, 141, 307-308, 311];
- În 23 iulie 1950, "Int[enţiunea] Pr[ea] F[ericitului] P[ărinte] Papa: Înflorirea bisericii încetarea erorilor şi pacea lumii";
- În 27 iulie, 2 şi 3 august 1950, "Pt. Pr. Nicolae Pura"; [Canonic, profesor la Catedra de Ascetică şi Mistică la Academia Teologică din Cluj, vicar general al eparhiei, ales după arestarea în octombrie 1948 a episcopului Iuliu Hossu şi a provicarului general Ioan Chertes[8]; Prunduş-Plaianu, p. 311, Bota-Ioniţoiu, p. 140-142];
- În 29, 31 iulie şi 1 august 1950, "Pt. Pr. Victor Olteanu";
- În 30 iulie 1950, "Pentru cei cari nu au ocazia să asculte Sf[ânta] Lit[urghie] din închisori, munci, deportaţi, etc.";
  (Iulie 1950 – Servicii Divine zilnice – 31).
- În 4 august 1950, Sfânta Liturghie a fost celebrată, fără cantor, "La finu Sălică în casă. Voivodeni".
- În 5, 6 şi 7 august 1950, Serviciul Divin săvârşit "În pivniţă la Ana, Satulung" cu "6 as[cultători]"[2 bărbaţi, 2 femei, 2 copii, Irina Pop din Satulung – cantor].
- În 12, 14 şi 16 august 1950, "Preot Simion Chişiu"– "acasă la noi în Cluj"; [În 1947, profesor dr. Simion Chişiu, la Catedra de Pastorală şi interimar la Morală a Academiei Teologice din Cluj; Prunduş-Plaianu, p. 308-311];
- În 15 august 1950, "Pentru Pr. închişi, pentru cei ce n-au liturghie, pt. fam[iliile] celor prezenţi", 6 ascultători;
- În 20, 21 şi 22 august 1950, "acasă la Măriuţa în Şard" [jud. Cluj[; Intenţiunea din 22 august: "Teodor Pop – Satulung", [vezi supra: 7 iunie 1950];
- În 24 august 1950, "Pentru necredincioşi, păgâni şi duşmanii mei", "acasă la noi în

[7] Cicerone Ioniţoiu, *Victimele terorii comuniste, arestaţi, torturaţi, întemniţaţi, ucişi*, Dicţionar A-B, lucrare revizuită de Florin Ştefănescu, Editura Maşina de Scris, 2000.

[8] Silvestru Aug. Prunduş, Clemente Plaianu, *Canonicul Nicolae Pura*, Casa de Editură «Viaţa Creştină», Cluj-Napoca, 1996.

Cluj";

În 27 august 1950, "Pt. Ep., preoții şi mirenii din închisori şi salvarea lor", "În casa unchiului, Sălicea" [jud. Cluj];

Luna august 1950 a fost o lună de concediu pentru soții Colceriu pe care îi aflăm în voiaj prin mai multe localități. Preotul Simion Colceriu a oficiat zilnic Sfânta Liturghie, astfel:

1 – 3 august "Acasă la noi în Voivodeni";
4 august, "La finu Sălică în casă, Voivodeni";
5 – 7 august, "În pivniță la Ana, Satulung", (6 asc.);
8 – 19 august, "Acasă la noi în Cluj";
20 – 22 august, "Acasă la Mărioța în Şard", (5 asc.);
23 – 26 august, "Acasă la noi în Cluj";
27 august, "În casa unchiului, Sălicea", (5 asc);
28 august – 2 septembrie, "Acasă la noi în Cluj";
Din 3 septembrie, din nou: "Acasă la noi în Voivodeni";

- În 8, 17 şi 27 septembrie, 7 octombrie 1950, "Pt. Pr. Victor Olteanu";
- În 8 octombrie 1950, "Pt. cei din închisori, ascunzişuri, etc., preoți şi mireni";
- În 5 noiembrie 1950, "Pt. Ep. Iuliu [Hossu] şi Ioan Suciu";
- În 8 noiembrie 1950, "Pt. M[ajestatea] S[a] R[egele] Mihai";
- În 12 noiembrie 1950, "Pt. Ep., Pr. din închisori, lagăre muncă, ascunzători, etc.";
- În 25 decembrie 1950 oficiază, "acasă la noi în Cluj", "Cununie: Ioan Ormeneanu cu Ana Czip din Cluj, Str. V. Pârvan 11. Naşi: Gheorghe Florea şi Voichița".
- În 30 decembrie "Sfeştanie la Aurel Ormeneanu din Cluj";
- În 1 ianuarie 1951, "Sf[ințirea] apei mare", "În casa naşi[lor] Neamțu din Cluj, Rahovei nr. 3", "Iuliu Ivaşcu cantor", 6 [ascultători];
- În 2 şi 3 ianuarie 1951, "Pt. salvarea Ep. şi Pr. din închisori, etc." – "Acasă la noi în Cluj";
- În 6 ianuarie 1951, "Sfințirea mare a apei", cantor: "Gavril Colceriu, fratele", "acasă la noi în Voivodeni";
- În 1 februarie 1951, "Pt. salvarea Episcopilor şi preoților noştri din închisori";
- În 11 februarie, 3 şi 13 martie 1951, " Pt. Pr. Victor Olteanu";
- În 18 şi 25 februarie, "Pt. salvarea Ep. şi Pr. noştri Catolici uniți din închisori";
- În 1 aprilie 1951, "Pentru credincioşii din Satulung, fosta parohie";
- În 8 aprilie 1951, "Botezat şi miruit: Ioan Armeneanu, n[ăscut] 17 martie 1951, Clinica Cluj, l[ui] Ioan şi Ana Czip din Cluj. Naşi: Florea Gheorghe şi Miclăuş Paraschiva".
- În 27 mai 1951, "Pt. credincioşii de la Satulung cari au rămas catolici; pt. salvarea Ep. şi Pr. noştri din închisori; Pt. cei ce nu pot asculta Sf[ânta] Lit[urghie].";
- În 29 mai, 8 şi 10 mai 1951, "Pt. paza şi ocrotirea mea contra duşmanilor bis[ericii] lui I[sus] Cristos".
- În 7 iulie 1951, "Pt. Teodor Pop [Satulung]";
- În 21 octombrie 1951, "Pt. ocrotirea fam[iliei] mele; pt. Pr. şi Ep. din închisori; pt. cei ce nu au ocazia să asculte S[fânta]. Lit[urghie]; pt. credincioşii cat. din Stlg [Satulung] ";
- În 8 noiembrie şi 26 decembrie 1951, "Pt. Pr. Augustin [Bacoțiu], Ana, Maria, Ioan şi Agapia, închişi" [Augustin Bacoțiu, în 1947 era preot paroh în Sânpaul, jud. Cluj, arestat în 9 X 1951, condamnat la 10 ani, mort la Periprava în 1 ianuarie 1960, Ioniţoiu A-B, p. 102, 210, *Bocaţiu ...*];
- În 13 ianuarie 1952, "Pentru biruința bisericii lui Cristos în lume";
- În 16 martie 1952, "Pt. Ep Iuliu [Hossu], Pr. Augustin Bacoțiu, Pr. Ioan Cutcan, Ioan, Ana, Maria, [sora] Ieronima, Agapia, Teodor Pop din Stlg"; [Preotul Eusebiu Cutcan, în parohia Ticu-Colonie, jud. Cluj, până în 1948, fugar, arestat şi întemnițat, Ioniţoiu C, p. 290-291, Bota-Ioniţoiu, p. 66];
- În 20 aprilie 1952, "Pentru biruința grabnică a Bis. Cat. asupra duşmanilor ei";
- În 23 aprilie 1952, "Pt. Pr Augustin [Bacoțiu], Pr. Ioan [Cutcan], Ioan, Ana, Agapia, Maria, Teodor [Pop] şi Berindean";

- În 29 mai şi 9 iunie 1952, "Pt. biruinţa bisericii lui Cristos asupra duşmanilor ei";
- În 24 iunie şi 13 iulie 1952, "Pt. paza şi ocrotirea familiei: Pr. Simion, Marioara şi Maria";
- În 12 decembrie 1952, "Pt. Pr. Liviu Trufaş[iu] "; [Protopop în Zalău, arestat şi închis, apoi aflat în domiciliu obligatoriu, Bota-Ioniţoiu, p. 169];
- În 27 decembrie 1952, "Pt. întoarcerea necredincioşilor, păgânilor şi comuniştilor";
- În 30 ianuarie 1953, "Pt. Episcopii şi Preoţii noştri din închisori";
- În 24 aprilie 1953, "Mulţumită pentru darul preoţiei" (Intenţiune consemnată în fiecare an);
- În 7 şi 24 iunie 1954, "Pt. Ionel Plaian, student";
- În 26 decembrie 1954, "Pt. Gheorghe Gorcea din Gârbou - Cluj";
- În 5 ianuarie 1955, "Pentru libertatea bisericii catolice din România";
- În 30 octombrie 1955, "Pt. Episcop Iuliu Hossu";
- În 25, 28 şi 29 decembrie 1955, "Pt. familia lui Negru Vasile, înv[ăţător] Cătălina", "Acasă la Negru în Cătălina";

În luna iunie 1956 soţii Colceriu fac o vizită Episcopilor aflaţi în domiciliu obligatoriu la Curtea de Argeş, după detenţia din închisoarea de la Sighet. Rugată de autor, preoteasa şi-a pus pe hârtie amintirile acestei vizite, amintiri pe care le reproducem pentru valoarea lor documentară în anexa prezentului articol. Acestea vin să se adauge informaţiilor despre alte asemenea vizite făcute înalţilor ierarhi de către fete bisericeşti şi mireni, manifestări ale sentimentelor de dragoste pentru "Episcopii noştri", dar şi ale interesului pentru soarta Bisericii greco-catolice din România[9]. În ceea ce-i priveşte pe soţii Colceriu reţinem aici doar fraza: "...credinţa noastră în urma acestei vizite, era mai tare ca şi înainte, şi le-am spus tuturor cunoştinţelor noastre, fără să ne mai fie teamă, cum a decurs vizita noastră la cei trei Episcopi de la Curtea de Argeş." Relaxarea intervenită în tratamentul autorităţilor comuniste faţă de cei care s-au împotrivit actului de desfiinţare a Bisericii Greco-Catolice din România s-a dovedit a fi de scurtă durată, măsurile represive fiind reluate fără menajamente. Alte întemniţări, alte persecuţii şi acte de intimidare aveau să urmeze. Revenit la Voivodeni, preotul Simion Colceriu reia oficierea Serviciilor Divine. Firesc, în registrul de liturghii găsim:

- În 15 iulie 1956, "Pt. Episcopii noştri: Iuliu [Hossu] Alexandru [Russu] şi [Ioan] Bălan";
- În 26 august 1956, "Pt. Episcopii: Iuliu, Alexandru şi Ioan şi preotul Vasile Chindriş"; [Ultimul, arestat după cunoscuta ceremonie religioasă publică greco-catolică, desfăşurată la Cluj în 12 august 1956, Prunduş-Plaianu, p. 230, 318; Bota-Ioniţoiu, p. 57-60];
- În 13 octombrie 1956, "Pt. Ioan şi Maria Trifan, miri din Cătălina", "Acasă la Negru în Cătălina", "Cumnaţii Ioan Trifan, n[ăscut] în 27 IV 1926 a[l] lui Nicolae şi Maria Lujerdean din Cătălina cu Maria Ciubăncan, n. 7 X 1938 a lui Augustin şi Maria Şomlea din Dârja. Naşi: Negru Grigore, înv[ăţător] prin fiul său Olimpiu şi Virginia Negru, n. Ţeican, înv[ăţătoare] Cătălina";
- În data de 30 martie 1957 (nr. 2692) găsim ultima consemnare a Sfintei Liturghii

[9] Documentul publicat de Cristian Vasile, în vol. *Istoria Bisericii Greco-Catolice sub regimul comunist, 1945-1989. Documente şi mărturii*, prefaţă de Marius Oprea, Editura Polirom, Iaşi, 2003, p. 102, preciza că echipa Securităţii de supraveghere a episcopilor aflaţi la Curtea de Argeş a consemnat numele a 20 de vizitatori ai acestora. Este foarte probabil ca între acestea să se fi aflat şi cele ale preoţilor S. A. Prunduş, Alexandru Raţiu, (în mai multe rânduri), Vasile Borda, vicar de Timişoara, (august-septembrie 1955), Pompei Onofrei, (21 noiembrie 1955), episcopului Ioan Ploscaru, (6 decembrie 1955, 29 iunie 1956), canonicului Nicolae Brânzeu, (18 aprilie 1956), arhimandritului Leon Man, (18 aprilie 1956), Simion Man (Paşti, 1956), preotului Ioan Sabău, (mai 1956), Crişan Vasile Laurenţiu, (hirotonit în mai 1956), al Dnei A. Tufescu, (mai 1956), al lui Valeriu Pop, (1956) şi al soţilor Colceriu. [Prunduş-Plaianu, *op. cit.* p. 222, 297], [Bota-Ioniţoiu, *op. cit.* p. 63-64, 86, 146], Ioan Ploscaru, *Lanţuri şi teroare*, Editura Signata, Timişoara, 1993, p. 285, 297, 306], Alexandru Raţiu, *Persecuţia Bisericii Române Unite*, Editura Imprimeriei de Vest, Oradea, 1994, p. 104, 125, 127, Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Editura Vestala, Bucureşti, 1999, p. 235.

oficiată de preotul Simion Colceriu "Acasă la noi în Voivodeni". Următoarea notă este datată: 29 octombrie 1988[10].

Din informațiile furnizate de Dna Marioara Colceriu am aflat că în toamna anului 1958, soțul ei, învățătorul şcolii din Voivodeni şi preotul "în catacombe", Simion Colceriu a fost reținut pentru scurt timp la Securitatea din Jibou şi apoi – după o notă scrisă încredințată nouă – "... în anul 1957-1958 ... a început pentru el o perioadă de grea şi lungă de persecuții, din partea regimului comunist. Între anii 1958-1961 a fost obligat să se mute la 6 şcoli...", şcoli, de pe teritoriul actualelor județe Cluj şi Sălaj, aflate la mari distanțe de satul său, Voivodeni, în care a funcționat până atunci şi în care va reveni abia în 1961. Îmbolnăvindu-se a fost nevoit să se supună unor lungi perioade de spitalizare. Pensionat în anul 1970, avea să se mute la Cluj pentru a-şi îngriji sănătatea.

După o întrerupere de mai bine de 31 de ani de notații în "Registrul de Liturghii" al preotului Simion Colceriu, în octombrie 1988, erau reluate consemnările (18 la număr) de Servicii Divine, toate celebrate "acasă la noi în Cluj". Cea de pe urmă Liturghie consemnată, în registrul asupra căruia ne-am oprit în paginile de față, a fost aceea din 16 noiembrie 1988.

La 1 ianuarie 1989, preotul Simion Colceriu se stingea din viață.

IOAN CIUPEA

ANEXA

"O vizită făcută Î. P. S. Dr. Iuliu Hossu, Episcop de Cluj, la Curtea de Argeş împreună cu soțul meu Preot Simion Colceriu, în anul 1956, luna iunie.

În anul 1956, luna iunie, am plecat împreună cu soțul meu la Bucureşti, cu trenul. Am ajuns seara, aşa că peste noapte am rămas la Bucureşti. Dimineața, foarte devreme, am plecat la Curtea de Argeş unde am ajuns înainte de masă. Ajunşi acolo, am vizitat mănăstirea Curtea de Argeş şi am văzut şi "Fântâna lui Manole". Ne-am odihnit apoi pe o bancă în grădină şi ne întrebam unde îi vom găsi pe cei trei Episcopi care se găseau acum acolo şi cum vom putea intra la dânşii.

Stând pe bancă, l-am văzut trecând pe o alee pe Î. P. S. Alexandru Rusu, Episcop de Baia Mare. Nu-l cunoşteam şi nu-l văzusem niciodată personal, dar ştiam că e dânsul, căci îl văzusem fotografiat într-un calendar la Cluj, tipărit de Păr. Vasile Chindriş. Preasfințitul Rusu s-a uitat lung la noi, dar necunoscându-l personal ne-a venit greu să-l oprim. Dânsul a trecut mai departe, iar noi ne-am dus apoi pe o alee ce ducea la castel. Ajunşi acolo, ne-am urcat pe nişte scări de unde coborau nişte preoți călugări ortodocşi. Am oprit apoi pe un preot călugăr care cobora cu o măicuță ortodoxă şi l-am întrebat unde îi putem găsi pe cei trei Episcopi greco-catolici. Aceşti trei Episcopi erau: Î. P. S. Dr. Iuliu Hossu de la Cluj, Î. P. S. Alexandru Rusu, Episcop de Baia Mare şi Î. P. S. Ioan Bălan, Episcop de Lugoj. Preotul pe care l-am întrebat ce dorim ne-a spus, foarte binevoitor, să urcăm scările până sus şi acolo vom întâlni pe cineva care să ne spună şi să ne arate unde sunt. Aşa am făcut. Am urcat până sus, unde am dat de o uşă care ni s-a părut că trebuie să fie de la bucătărie, căci am auzit pe cineva tocând, parcă, ceapă. Am bătut la uşă şi ne-a deschis un bărbat înalt, căruia i-am spus pe cine căutăm. Dânsul era bucătarul celor trei Episcopi. Ne-a poftit într-o cameră spunând că va merge să-l caute pe Preasfințitul Hossu ca să-l anunțe că are oaspeți. În timp ce discutam cu bucătarul, a apărut şi Preasfințitul Alexandru Rusu. S-a

[10] Registrul de Liturghii al preotului Simion Colceriu este amintit şi în George Cipăianu, *The Romanian Greek-Catholic Church under Communism*, în *Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe*, edited by: Maria Crăciun, Ovidiu Ghitta, Cluj University Press, 1995, p. 377.

uitat la noi şi ne-a întrebat de ce nu l-am oprit când a trecut pe lângă noi prin grădină. I-am spus foarte sincer că ne-a venit greu să-l oprim dacă noi nu l-am cunoscut personal. Soţul meu i-a spus că suntem de la Cluj şi am dori să-l întâlnim pe Preasfinţitul nostru Iuliu Hossu. Preasfinţitul Rusu ne-a spus că se duce dânsul ca să-l anunţe pe "Fratele Iuliu" că are oaspeţi de la Cluj.

La sosirea noastră, când am stat noi pe banca din grădină, soţul meu se întreba că oare îşi va aminti Preasfinţitul nostru cine e preotul care a venit să-i facă o vizită după 8 ani de când Preasfinţitul fusese arestat şi dus de la Cluj ? Soţul meu se mai întreba că oare îl va întâmpina cu aceleaşi cuvinte pe care le rostea când soţul meu se ducea la Episcopie pentru anumite probleme şi care erau întotdeauna aceleaşi. Preasfinţitul spunea: "Hmm Colceriule! (subliniere în text) Frăţia ta ai ceva de rezolvat pe la noi pe la Episcopie ?"

Acum noi îl aşteptam cu mari emoţii pe Episcopul nostru iubit, după ce a plecat Preasfinţitul Rusu ca să-l anunţe că are oaspeţi. A sosit după 10 – 15 minute, după ce plecase Preasfinţitul Rusu ca să-l caute. Când a intrat în cameră respira greu, se vedea că se grăbise ca să ajungă cât mai repede la oaspeţii de la Cluj, căci nu ştia cine îl caută.

Întâlnirea a fost foarte duioasă. Preasfinţitul l-a întâmpinat pe soţul meu exact cu cuvintele de demult: "Hmm Colceriule! (subl. în text) Ai venit frăţia ta să-mi faci o vizită la Curtea de Argeş ?" Soţul meu i-a sărutat mâna şi s-au îmbrăţişat amândoi. Şi eu i-am sărutat mâna, dar imediat după asta am izbucnit într-un plâns cu hohote din care nu m-am putut opri repede.

Preasfinţitul Rusu sosise şi dânsul şi m-a întrebat: "Lacrimile acestea sunt lacrimi de bucurie sau de căinţă ?" I-am răspuns că sunt lacrimi de bucurie, dar pe lângă cele de bucurie au fost şi de durere şi de milă etc. , căci m-a impresionat şi faptul că Preasfinţitul Hossu nu era cu părul negru cum îl ştiam noi, acum avea părul argintiu. Spontan, faptul acesta m-a impresionat atât de mult încât mi-am pus întrebarea: Oare cât au suferit Episcopii noştri în închisori, ca să-l întâlnim acum pe Episcopul nostru cu părul albit, de necazuri, suferinţe, dureri etc. ? Astea au fost gândurile care mi-au trecut în acele momente prin minte. După ce m-am liniştit cu plânsul, Preasfinţitul Hossu mi-a spus: "Eşti prima preoteasă care ai venit să mă vezi după 8 ani de închisoare!" Sunt cuvinte pe care nu le voi uita niciodată şi care de câte ori mi le reamintesc, îmi curg lacrimi din ochi!

Între timp, mai sosiră doi oaspeţi la cei doi Episcopi. Era un preot şi doamnă profesoară. Un oaspete era pentru Preasfinţitul de Baia Mare şi celălalt pentru Preasfinţitul Bălan, Episcop de Lugoj. L-am văzut şi noi la masă pe Preasfinţitul Bălan, care era bătrân şi arăta foarte slăbit. Ceilalţi doi Episcopi păreau mai plini de energie. Înainte de fi gata masa, Preasfinţitul Iuliu ne-a spus, făcând o glumă, că se duce la bucătar ca să-i spună să "lungească" supa, căci acum vor fi şapte persoane la masă, cei trei Episcopi şi noi cei patru oaspeţi. La masă s-au discutat multe cu Preasfinţiţii. Printre altele ne-au spus că au făcut şi un memoriu, pe care l-au trimis guvernului comunist şi de la care cereau refacerea bisericilor greco-catolice româneşti, în speranţa că vor fi ascultaţi. Dar după câte am aflat mai târziu, Episcopii noştri nu au fost ascultaţi. Au fost din nou arestaţi, duşi pe la mănăstiri etc., izolaţi şi din nou chinuiţi fără milă. Preasfinţitul Rusu, după mari suferinţe, a murit în închisoare la Gherla, iar ceilalţi doi Episcopi, Ioan Bălan şi Iuliu Hossu, s-au stins din viaţă, după multe suferinţe, în spital la Bucureşti.

Tot aşa în mari suferinţe, s-au stins din viaţă înaintea celor trei Episcopi pe care i-am vizitat noi şi ceilalţi patru Episcopi: Valeriu Traian Frenţiu, Ioan Suciu, Tit Liviu Chinezu şi Vasile Aftenie. Amănunte despre moartea celor şapte Episcopi poate afla oricine în cartea "Biserica furată", al cărei autor este Păr. Raţiu Alexandru, care a fost şi dânsul în închisoare şi a văzut şi a aflat cum au murit cei şapte Episcopi precum şi alţi preoţi martiri. Cartea aceasta ar fi bine să o citească fiecare greco-catolic ca să cunoască cum au murit atât Episcopii noştri cât şi preoţii, pentru Biserica Greco-Catolică românească. Pentru aceasta am ţinut să notez şi cele de mai sus, iar acum mă întorc din nou la masa luată împreună cu cei trei Preasfinţiţi ai noştri şi la discuţiile avute cu dânşii.

După ce s-a terminat masa, cei trei Episcopi s-au retras, fiecare în camera lui, pentru o discuţie cu oaspeţii veniţi din depărtare. Cu noi, ştiu că a discutat Preasfinţitul Hossu foarte multe, dar nu mi le amintesc pe toate, căci au trecut de atunci 37 de ani, dar

despre cele ce mi-au rămas în minte, voi aminti aici. Ne-a spus că, după ce au fost arestați, îndurând multe şi mari suferințe, au fost duşi, până la urmă, în închisoarea din Sighet (subl. în text), unde au fost foarte chinuiți. Ne-a spus că "au fost îmbrăcați în haine vărgate (subl. în text), că au fost puşi să taie lemne de le înghețau mâinile de frig, că au fost înfometați, mâncarea fiind foarte slabă şi foarte puțină, aşa că dânşii aveau grijă de fiecare fărâmitură şi o țineau în palmă ca să nu se piardă, căci fiecare fărâmitură, hrănea o celulă." Acestea au fost cuvintele şi expresiile Episcopului nostru Iuliu Hossu (subl. în text), pe care nu-l voi uita niciodată. Îmi amintesc cum ne-a mai spus: "În închisoare, am cunoscut cu adevărat pe Domnul". Cu adevărat, mare şi multă credință a fost în Episcopii noştri precum şi în preoții care s-au sacrificat pentru credința noastră greco-catolică românească.

Ne-a vorbit apoi Preasfințitul şi de Episcopul Ioan Suciu, pe care şi eu şi soțul meu îl cunoşteam foarte bine de la vizitele făcute la Cluj. A fost exact aşa cum ne-a spus Presfințitul nostru, că Episcopul Suciu a fost un om de mare cultură, a scris mai multe cărți, a avut o mare credință, a fost bătut, umilit şi torturat în închisoare şi a murit ca un sfânt, pe brațele celor dragi. "Pe brațele mele a murit fratele Ionel", a spus Preasfințitul Iuliu, şi a fost înmormântat în acelaşi cimitir părăsit, lângă alți martiri ai bisericii, fără rugăciuni şi fără piatră de căpătâi, după cum scrie şi Păr. Rațiu Alexandru în cartea sa "Biserica furată". Discuția noastră cu Preasfințitul Iuliu a durat vreo două ore. Când i-am spus apoi că ne pregătim de plecare, dânsul ne-a spus că vine să ne conducă până la gară, dar ne roagă să-l aşteptăm puțin până se duce să-şi schimbe reverenda veche cu una mai bună. Ne-a arătat-o pe cea veche cum era cârpită pe la mâneci, spunându-ne că dânsul personal a cârpit-o, lucru ce m-a impresionat din nou. Era cârpită pe la mâneci, foarte frumos cu ață neagră, în mai multe locuri. Când a fost gata, Preasfințitul s-a întors la noi în cameră. Era frumos îmbrăcat exact cum era la Episcopia din Cluj, când venea în duminici şi în sărbători la catedrala "Schimbarea la Față" din Cluj, lucru ce iar m-a impresionat şi mi-a părut foarte rău că nu-l mai putem vedea în catedrala noastră dragă, unde servea multe servicii religioase şi era primit cu atâta dragoste de credincioşi. Ne-a condus până la gară. Pe drum am observat ceva ce ne-a uimit mult! Trecând pe lângă nişte femei, acestea l-au salutat pe Preasfințitul cu cuvintele "Sărutăm dreapta Preasfințite!", ceea ce însemna că se ştia (subl. în text) cine era acest minunat om, iar salutul a fost rostit cu mare respect. La gară ne-am luat rămas bun cu lacrimi în ochi, dar cu multă credință în suflet, ce ne-a fost inspirată de Episcopul nostru iubit, după cele discutate cu dânsul!

Aceasta a fost vizita făcută de către noi celor trei Episcopi de la Curtea de Argeş care mai trăiau atunci şi care au suferit foarte mult pentru biserica şi credința noastră greco-catolică, şi a căror amintire a rămas de-a pururi în inima noastră!

Îmi amintesc că, credința noastră în urma acestei vizite era mult mai tare ca şi înainte şi le-am spus tuturor cunoştințelor noastre, fără să ne mai fie teamă, cum a decurs vizita noastră la cei trei Episcopi de la Curtea de Argeş!

Ceea ce mă doare însă este faptul că nici până acum, după o întâlnire de 37 de ani ci Episcopii noştri iubiți, nu ni s-a împlinit dorința de a primi bisericile noastre greco-catolice, ca să ne putem bucura şi noi de Sfinte Liturghii servite în bisericile noastre adevărate!

Rugăm pe Bunul Dumnezeu să odihnească în pace sufletele tuturor care au murit pentru credința cea adevărată şi să ne dea ajutor să ne putem primi vechile noastre lăcaşuri de rugăciune, ca să-i putem mulțumi pentru tot ajutorul primit în aceste vremuri de grea încercare pentru sufletele noastre!

Pentru toate "Lăudat să fie Isus!"

Cluj, 25 martie 1993."

[Mărioara Colceriu]

A DESTINY IN THE TURMOIL OF HISTORY: THE TEACHER AND THE GREEK-CATHOLIC PRIEST SIMION COLCERIU

Abstract

This article presents one of the few reserved documents about the Greek-Catholic religious services unfolded in surreptition by a priest who did not joined the Orthodox Church being pressed by the comunists in the fall of 1948. The register confines over 600 religious services officiated in the "catacombes", which was one of the Greek-Catholic believers group who resisted through the communist doctrines. These events are very important, because this priest, with obvious anticomunist conceptions, managed to accommodate to the new conditions.

UN *CURRICULUM* UITAT

« ... Şcoalelor din Blaj eu le datorez tot ce am şi tot ce sunt, căci la umbra lor şi în lumina lor am crescut de mic ... », mărturisea cu emoţie Nicolae Brânzeu, în prefaţa volumului *Şcoalele din Blaj, Studiu istoric*, Sibiu, 1898, varianta amplificată a lucrării sale de licenţă, susţinută la Universitatea din Bucureşti în 1895. O asemănătoare mărturie de recunoştinţă făcuse şi George Bariţ la sărbătorirea sa, pentru împlinirea celor 50 de ani de publicistică.

Nicolae Brânzeu face parte din pleiada intelectualilor ieşiţi din Şcolile Blajului, trecuţi peste Carpaţi şi deveniţi devotaţi slujitori ai învăţământului românesc: Simion Bărnuţ, August Treboniu Laurian, Ion Bianu, Simion Mihali-Mihăilescu, Ion Maiorescu, Al. Papiu-Ilarian, Ştefan Micle, pentru a cita doar câteva nume larg cunoscute[1].

Printre scrisorile rămase de la profesorul Alexandru Borza se află şi un *Curriculum*, două pagini manuscrise, datat 30 august 1929, şi semnat: «Nicolae Brânzeu, profesor [la] Piteşti». Documentul fusese adresat profesorului Universităţii din Cluj, Alexandru Borza, la vremea respectivă secretar general în Ministerul Instrucţiunii Publice.

În anul 1891, când a trecut în România, Nicolae Brânzeu, născut la Roşia de Secaş în 1869, absolvise liceul din Blaj şi Facultatea de Teologie, cu menţiunea *magna cum laude*. El îşi însuşise nu numai o temeinică bază a culturii, ci şi simţul de răspundere al cetăţeanului conştient. Continuându-şi studiile la Bucureşti, s-a angajat nu numai în servirea catedrei de latină a liceului din Piteşti, ci şi, în vremurile grele ale răscoalei ţăranilor din 1907, în importanta funcţie de prefect al judeţului Argeş, când a împăciuit ţăranii, cu dragostea lui ardelenească de glie, nu cu gloanţe, ci cu spitale şi şcoli. Drept care, în altă situaţie critică, în anii 1914-1918, a fost numit prefect al judeţului Neamţ (avea şi gradul de colonel), apoi comisar regal în mai multe judeţe, inspector general administrativ la Tighina şi a îndeplinit diferite misiuni în Banat şi Transilvania.

Acest curriculum, intitulat de profesorul Nicolae Brânzeu: «Memoriu», are următoarele secţiuni: «Studiile», «Scrieri», «Funcţiuni publice», «Recompense şi decoraţiuni» şi era redactat în vederea obţinerii unor condiţii mai bune la pensionare, prin aprecierea justă a vechimii deţinute în funcţiile administrative ocupate.

Nicolae Brânzeu a murit la Piteşti, în 1939, unde a fost şi înmormântat, alături de soţia sa, lăsând în urmă 7 copii.

În zilele noastre, prin vrednicia profesorului Ioan Popa din Roşia de Secaş, a fost reeditată opera istorică a lui Nicolae Brânzeu (*Istoria Şcoalelor din Blaj*, cu o addenda «Eminescu» de Ioan Buzaşi, Editura Astra, Despărţământul «Timotei Cipariu» din Blaj, 2000), acelaşi zelos profesor Popa publicând şi monografia *Un ardelean, prefect de Argeş*,

---

[1] Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII-XX*, ediţia a II-a, revăzută şi adăugită, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1977. Citâm doar această bine cunoscută şi accesibilă lucrare, unde poate fi găsită o vastă bibilografie a problemei.

editura Niculescu, Bucureşti, şi, în colecţia «Oamenii Blajului», mai rezumativ, *Nicolae Brânzeu*, Alba Iulia, 1995.

Marele dascăl, om de cultură, om politic, patriot, până acum era doar menţionat cu date sumare, în repertorii ca acelea ale lui Iuliu Moisil (1929)[2], Ştefan Meteş (1971, 1977), Ana şi Arcadie Hinescu (1994)[3].

VIORICA LASCU

Anexă.

«Memoriu

Nicolae Brânzeu, profesor definitiv liceul de băieţi – Piteşti.

Născut la 1869 – Roşia de Secaş – Transilvania – Român greco-catolic.

I. Studiile.

Curs primar şi secundar la şcoalele din Blaj (1876-1887).

a. Bacalaureatul (Test. Maturitatis), 1887 – Blaj.

b. Licenţa în Teologie (Diploma de la Seminarul Superior Greco-Catolic din Blaj), 1891, – magna cum laude –

c. Licenţa în Litere (Secţia Ştiinţele Istorice) Bucureşti 1895 – magna cum laude –

d. Licenţa în Drept, Bucureşti, 1906 – cum laude –

e. Examen de Istoria Dreptului European, Istoria Filosofiei, Diplomatică, Istoria Pedagogiei şi Limba Franceză / Studii făcute la Facultatea de Drept şi Filosofie din Debreţin (Ungaria) în 1896-7 cu ajutorul Ministerului Instrucţiunii Publice.

II. Scrieri.

1. Epistole către un preot tânăr de Alois Müler, p. I, tradusă şi publicată în 1890 la Blaj, Tipografia Arhdiecesană.

2. Şcoalele din Blaj. Studiu istoric (teză de licenţă în Litere, premiată de Consiliul Profesorilor Universitari în 1895 şi publicată în 1898 la Sibiu, «Tipografia», societate pe acţiuni.

3. Politica conservatoare în liceul « I. C. Brătianu », Piteşti, 1900.

4. În chestia reformei electorale cu tablouri statistice, 1911, Piteşti.

5. Diferite articole, conferinţe şi rapoarte oficiale referitoare la administraţia publică, între 1907-1916. [În Ştefan Meteş, op. cit., p. 455, găsim şi un alt titlu publicat de profesorul Brânzeu, la Piteşti, în 1898, la comemorare: «3 Maiu 1848».]

III. Funcţiuni publice.

Ani serviţi în diferite administraţiuni publice, egale în grad cu Directoratul sau Subdirectoratul ministerial.

1. Revizor şcolar al jud. Argeş (fiind licenţiat în Litere), 1896, Februarie până în Noiembrie, adică 9 luni.

2. Profesor de Limba Latină, Economie Politică, Instrucţia Civică, curs superior la liceul « I. C. Brătianu », 1897 Septembrie – 1929 Septembrie.

---

[2] Iuliu Moisil, *Românii ardeleni din Vechiul Regat şi activitatea lor până la războiul întregirii neamului*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918-1928*, vol. III, Bucureşti, 1929, p. 1351-1375.

[3] Ana Hinescu, Arcadie Hinescu, *Oameni de ieri şi de azi ai Blajului. Mic dicţionar*, Editura Eventus, Blaj, 1994.

În cursul acestor ani şi în temeiul Legei Învăţământului Secundar, care recunoaşte profesorilor definitivi dreptul de a servi statul în serviciul Ministerului de Interne, am funcţionat:

a. Prefect al jud. Argeş, de la 1907 – 1911 inclusiv = 4 ani şi 6 luni (Numit în timpul revoluţiunii din 1907, am potolit, fără armată, revoluţia din Argeş, am clădit peste 80 de şcoale, spitale, primării şi în Parlamentul Ţării am fost citat ca model, de către opoziţie (M. Moisescu-Muscel), şi de Primul Ministrul al ţării (I. I. C. Brătianu) 1911.

b. Prefect al jud. Argeş şi Neamţu (1914-1918). 4 ani şi 2 luni. Servind şi în timpul războiului mondial de la 15 August 1916-1918 cu gradul şi uniforma de colonel; apoi Comisar Regal în diferite judeţe. Acest timp se socoteşte «îndoit» pentru avansări sau pensiuni – ar fi deci 5 ani şi 2 luni.

c. Inspector general administrativ de la 5 Dec. 1918-1 Aug. 1919 = 8 luni. Ca inspector am girat 3 luni Prefectura de Argeş – apoi Tighina. Am fost trimis în diferite misiuni în Banat şi Transilvania.

În total, ani serviţi în administraţia publică – în afară de profesorat – aş avea minimum 10 ani şi 5 luni, iar dacă anii din timpul războiului s-ar socoti dublu, aş avea 12 ani şi 1 lună.

IV. Recompense şi decoraţiuni.

1. Medalia Jubiliară Carol I, Decr. Regal No. 5328 din 28 Dec. 1905.
2. Medalia «Răsplata Muncii pentru Învăţământ», cl. I, 1908.
3. Ordinul «Coroana României», în gradul de ofiţer, No. 1940, 1909.
4. Ordinul «Coroana României», în gradul de comandor, 1910.
5. Medalia «Bărbăţie şi Credinţă», cl. I, No. 3, 6 Maiu 1914.
6. «Crucea comemorativă a războiului 1916-18», 15 Maiu 1921.

30 Aug. 1929. *Nic. Brânzeu, prof. Piteşti.»*

A FORGOTTEN *CURRICULUM*

Abstract

This article presents a document found in the personal archive of Alexandru Borza, professor at the University of Cluj. It's a *curriculum* from 1929, signed by Nicolae Brânzeu, graduated of the Blaj Faculty of Theology. He went to Romania in 1891, studied Letters and Legal Studies at the University of Bucharest and become teacher of Latin at the high-school in Piteşti. It is a new testimony for the connexions between the Romanians living on both sides of the Carpathians, before and after 1918.

NUMISMATICĂ ŞI MEDALISTICĂ

CÂTEVA MEDALII EXCEPȚIONALE PRIVIND MAREA UNIRE A ROMÂNIEI

Publicarea recentă a amintirilor nepotului marelui om politic ardelean Alexandru Vaida-Voevod[1] evidențiază dificultățile cu care încă este confruntat cercetătorul de azi în cunoașterea și scrierea istoriei corecte a Marii Uniri din 1918. Bibliotecile elitei intelectuale a clasei politice unioniste, cu jurnalele, memoriile, colecțiile lor, au fost dispersate, distruse sau arestate odată cu proprietarii lor; cenzura, falsificarea isotriei, proletcultul, au apărut, cu tradiții asiatice. Vitregite în destinul lor, au mai supraviețuit prin colecții privilegiate sau ascunzișuri, unele medalii, aceste documente în metal, adeseori și opere de artă, cu o vocație de perenitate și nefalsificabile.

În cele ce urmează, prezint patru medalii din colecția personală și două din colecția Societății Numismatice Române, unele inedite, altele rare, dar toate excepțional de interesante istoric.

1) Medalia personală a lui Alexandru Vaida-Voevod ca membru al Societății "Frăția Română" din Youngstown – SUA (Fig.1). Pe avers, bustul cu inscripția Dr. ALEXANDRU VAJDA, într-o montură de cupru aurit fixată pe suport din cupru aurit, deasupra un păun cu aripile desfăcute în zbor. Două lănțișoare legate de două barete cu inscripția FRĂȚIA ROMÂNĂ și MEMBRU se termină cu un bold de care este articulat un steguleț tricolor de mătase, în jur chenar din fir metalic aurit, terminat jos cu ciucuri din metal aurit. Inscripția maurită imprimată pe mătase SOCIETATE DE AJUTORARE E. YOUNGSTOWN. O. FONDATĂ ÎN 16. JAN. 1909 pe verso, piesa metalică, presată la cald, are numele firmei executante: THE WHITE HEAD & NOAH CO. ... (localitatea ilizibilă) N.J. Pe spate, lângă bold, altă ștampilă în metal (ilizibilă). Spatele steagului este căptușit cu țesătură de mătase *neagră* pe care este imprimată în vopsea aurie, o cruce înconjurată cu două ramuri de laur, sus IN MEMORIAM iar jos aceeași denumire a societății. Întreaga piesă se prindea de haină la reuniunile societății, servind ca mijloc de identificare și comunicare. Întoarsă pe spate, piesa urma să însoțească defunctul pe ultimul său drum, la *Funeral Room*. Dimesiunile steagului tricolor sunt 55x140 mm. Steagul unei medalii este o componentă *faleristică*[2] (arta steagurilor) și este foarte veche tradiție. În istoria medaliilor și decorațiunilor, primul ordin german "Friederic I Barbarossa" din 1090 era alcătuit dintr-un steguleț (o eșarfă) din stofă, pe care era brodată Fecioara Maria cu pruncul Iisus în brațe, iar în colțul stâng era brodată o cruce într-un scut. Erau decorați pe piept cavalerii din campaniile împăratului contra statelor italiene și în cruciada a 3-a[3].

Tot ca particularitate constitutivă, mai puțin obișnuită, este lănțișorul de cupru aurit, cu barete orizontale, ce închid conturul majusculei V. În colecția noastră mai există două medalii ruseți din alamă lucioiasă de 42 mm, cu lănțișor similar și baretă peste bold: sunt medalia "Staroste sătesc" și medalia "Judecător de plasă" introduse prin legea desrobirii țiganilor (1861) și legea reformei judecătorești (1869) promulgate de Țarul Alexandru II și reconfirmate de Țarul Alexandru III (1889). Medaliile pentru Gubernia Basarabia au pe avers armeriile Moldovei istorice timbrate cu coroana Țarilor Romanovi[4]. În menografia

---

[1] A. German, I. German, *Mărturii despre Alexandru Vaida-Voevod*, în *Acta Musei Napocensis 35-36*, Istorie II, Cluj-Napoca, 1999, p. 149-171.

[2] Phalerae (lat.) = detalii lucitoare servind ca decorații pentru soldații romani sau ornamente la cai.

[3] Așa se vede pe moneda jubiliară germană de 10 DM emisă în 1990.

[4] V. Ciofu, *Les paysans dans la numismatique Roumaine*, în *L'Information Numismatique*, Paris, oct. 1975, p. 18

sociologică a Christinei A.Galitzi (p. 260-270) se menționează că pe lângă em igranții români, au luat drumul Americii și evrei basarabeni, Meseriași și bijutieri iscusiți, unii din aceștia au dus cu ei concepția sau chiar medalii rusești; în statele New Jersey sau Ohio au confecționat în serie medalia FRĂȚIEI ROMÂNE.

Această clasă de medalii, cu lănțișoare și steag sau numai lănțișor sau cu inel și panglică cu bold, care se prind pe piept, într-un loc vizibil pentru interlocutori, se numesc *corporative*. Ele atestă calitatea de membru sau salariat al unei societăți de ajutorare, profesionale, culturale, bresle sau comerciale. (O secțiune de asemenea medalii românești cu și fără inele cu panglici, din sec.XX poate fi studiată în: Val. Ciofu, *Pagini de istorie a clasei muncitoare din România ilustrate în medalistică*. În BSNR nr. 129-130, București, 1983, p. 393-410).

Am consultat *fondul Vaida* de la secția manuscrise a Bibliotecii Academiei Române, care este foarte sărac. Nici acolo și nici în literatura disponibilă nu am găsit nici o informație asupra relațiilor dr. A. Vaida cu emigrația română din SUA.

În 1977 am contactat Comunitatea română din Youngstown (prin biserica ortodoxă de acolo) și singurul răspuns este scrisoarea lui Nicolae Tecău, în vârstă de 90 de ani. Emigrat din Sebeșul Transilvănean cu 64 de ani în urmă. Prezint în *Anexa 1* textul (dactilografiat la o mașină de scris fără semnele ortografice specifice limbii române). Este o mostră de perenitate a *sentimentului național* la un ardelean care a urmat numai 4 clase primare la școala maghiară din satul natal românesc Sebeșu de Sus.

O monografie sociologică scrisă cu acribie, asupra românilor ni SUA, arată că în 1920 în Youngstown erau recenzați 1375 de emigranți români[5], că între 1906-1928 erau înregistrate în SUA 137 societăți românești de ajutorare și culturale, dar că în 1929, în urma contopirilor și desființărilor, mai existau 82; societatea "FRĂȚIA" nu mai ființa atunci[6].

Într-o altă lucrare se menționează că în 1911, la 21 Mai, s-a ținut în Youngstown o Adunare generală a tuturor societăților românești din SUA[7]. La 10 martie 1918 se ținea la Youngstown un congres bisericesc la care participau dr. C. Angelescu, ministru plenipotențiar al României, preotul ardelean misionar Ioan Podea, ales președinte al Congresului ș.a.

Misiunea delegației române era de a câștiga opinia publică americană în favoarea unirii românilor din Austro-Ungaria (cca 4 milioane) cu Regatul României. Congresul hotărăște a se prezenta Președintelui Wilson o moțiune în acest sens[8]. Emigrația română a sprijinit financiar plecarea în SUA a unor intelectuali de prestigiu din București, care au continuat campania, culminând cu un miting la New York, după care președintele Wilson a primit declarația popoarelor asuprite, promițându-le sprijin[9].

Urmează un moment crucial; la 18 oct.1918, Alexandru Vaida, deputat în Camera Ungariei, prezintă și argumentează moțiunea (redactată la Oradea, la 12 oct.) prin care Națiunea Română din imperiu declară autodeterminarea. Urmează Marea Adunare Națională de la 1 dec. 1918 la Alba-Iulia care declară unirea Transilvaniei cu românia, fără condiții, dar cu obligații. Delegația care a înmânat Regelui Ferdinand I, la București, declarația de Unire a Transilvaniei era alcătuită din Vasile Goldiș, Al.Vaida-Voevod, Caius Brediceanu, Miron Cristea și Iuliu Hossu. De la 1 dec. 1918, Al. Vaida-Voevod este președinte al Consiliului de Miniștri și la 18 dec. semnează la Paris Tratatul de Pace cu Austria și Ungaria[10].

După acest lung excurs istoric și documentar, încercăm a conchide că în acele momente dense, al. Vaida nu a avut răgazul de a călători și în SUA. Ne rămâne a presupune că, după declarația de autodeterminare citită în Parlamentul Ungariei, care a ajuns și în presa din SUA, Societatea "Frăția" din Youngstown, emigrații din Ținutul Someșului (probabil și

[5] Chr. A. Galitzi, *A study of Assimilation Among the Romanians in the United States*, New York, 1929, p. 67.
[6] *Ibidem*, p. 253-255.
[7] I. Podea, *Românii din America*, Sibiu, 1912, p. 47.
[8] Șt. Pascu (red.), *Făurirea Statului Național Unitar Român*, București, 1983, vol. II, p. 16.
[9] C. Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, ed. a II-a, București, 1926, vol. III, p. 292-299.
[10] Șt. Pascu, *op. cit.*, vol. II, p. 290.

din satul nbatal Olpret) l-au proclamat membru pe liderul Partidului Național Român. Cum din memoriul trimis de dr. Vaida profesorului C. Rădulescu-Motru prin 1938 reiese că el a fost expropriat de aplicarea reformei făcută de guvernul lui Brăteanu în 1925 (deci a fost un mare proprietar funciar), se poate presupune că a putut transfera Societății FRĂȚIA din SUA niscava ajutoare băneşti, în beneficiul unei comunități româneşti atât de mare. Pe cale de consecință, Societatea de ajutorare i-a cerut o fotografie (care este scrisă după ortografia maghiară VAJDA, nu VAIDA) şi i-a expediat în Transilvania medalia de membru. Această medalie probează contribuția românilor americani la crearea opiniei favorabile Unirii şi influențarea preşedentelui Wilosn de a prezenta Conferinței de Pace programul său în 14 puncte, care a stat la baza semnării Tratatului de la Trianon cu Ungaria la 4 iunie 1920. Medalia a fost achiziționată de noi de la un negustor de antichități, prin 1975.

2) Placheta memorială Apărătorilor Oraşului Galați, 8 ianuarie 1918, ne aduce pe frontul Unirii la Dunărea de Jos. Medalia prezintă alegoria victoriei, un vultur cu o spadă şi o ancoră (stema oraşului) în gheare, jos Dunărea şi în colț armoariile vechi, din sec. XIX, ale oraşului Galați: o ancoră cu un odgon în torsadă, pe un scut[11]. Piesa este de o deosebită valoare artistică, opera sulptorului medalist Carniol-fiul. Unica lucrare monografică a medaliilor româneşti publicată după Marea Unire prezintă contextul istoric în care a apărut piesa astfel: "În cinstea apărătorilor oraşului Galați în timpul războiului din 1916-1918, când România a fost invadată de armatele germane, cetățenii oraşului, ca un omagiu adus celor ce s-au jertfit, au bătut o foarte frumoasă plachetă imprimată numai pe o față..."[12]

Aşadar, cititorul, la prima lectură, *implică în conflict armata germană*. Dar cronologia evenimentelor consemnează în istoria anului 1918 următoarele:

- 10 februarie – România cere pace Puterilor Centrale;
- 5 martie – se semnează la Focşani un protocol de prelungire a armistițiului;
- 18 martie – se semnează la Buftea Tratatul preliminar de pace între România şi Puterile Centrale;
- 9 aprilie – Sfatul Țării de la Chişinău hotărăşte unirea Basarabiei cu România[13]

Nimic despre vreun conflict militar germano-român, nici ruso-român.

În cronica războiului de Întregire, Const. Kiriţescu prezintă cu lux de amănunte lupta de la Galați[14]. "Armata a VI-a rusă, care ocupa sectorul Siretului de Jos. De la Tecuciu la Galați, era una din cele mai infestate de bolşevism. Ea era constituită din trei corpuri de armată, a câte două divizii fiecare". ... "Tot frontul armatei a VI-a e acum dezorganizat ... Dincolo de pozițiile ruse părăsite, dușmanul priveşte cu satisfacție debandada rusă". În ianuarie o delegație de soldați ruşi anunță comandamentul român că o divizie rusă va pleca de pe front spre a trece Prutul în Basarabia, încălcând ordinele generalului Scerbacev. Comanadantul român al sectorului de front Galați primeşte ordin să bareze drumul coloanelor ruse (aliate). Încep loviturile de artilerie ruse şi bateriile marinei române contraatacă. Infanteria, marina, artileria şi aviația română atacă şi resping cu succes pe agresor. Ruşii trec podul şi linia frontului şi se predau germnailor. A doua zi, divizia a 9-a siberiană anunță capitularea, predând românilor armamentul rămas, iar a doua zi a fost dezarmată şi divizia a 10-a, iar soldații trecuți peste Prut sub paza sentinelelor române. Se consumă astfel primul conflict militar între armata rusă bolşevizată şi armata română. Obiectivul urmărit de armata a VI-a rusă era de a trece în Basarabia cu întreg armamentul şi a împiedica întrunirea Sfatului Țării la Chişinău pentru a hotări unirea Republicii Democratice Moldoveneşti Independente cu România (subiectul indispunea cenzura).

3) Tot în amintirea luptelor de la Galați din 8-21 ianuarie 1918, s-a emis o medalie-distincție pentru ofițerii marinei care au condus apărarea (fig. 3). Este inedită şi o publicăm

[11] D. Cernovodeanu, I. N. Mănescu, *Studiu asupra dezvoltării istorice a heraldicii districtuale şi municipale româneşti*, în *Revista Arhivelor*, an LI, nr. 1-2, Bucureşti, 1974, p. 74-77.

[12] G. Buzdugan, Gh. Niculiță, *Medalii şi plachete româneşti, Memoria metalului*, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1971, p. 112-113.

[13] C. C. Giurescu (red.), *Istoria României în date*, Bucureşti, 1972, p. 308.

[14] C. Kiriţescu, *op. cit.*, vol. III, 1926, p. 36-41.

acum. Are formă ovală, timbrată cu o coroană murală cu 3 turnuri. În jur de două ramuri de lauri, în mijloc o ancoră pe care stă vulturul victoriei, sus, inscripția ROMANIA. Sub ghearele vulturului, pe o pistă e scris APARATORILOR GALATILOR iar sub ancoră 8 JAN – 1918.

Medalia este prinsă cu un bold de argint de o rozetă de moar bleumarin care continuă în jos eşarfa faleristică, din acelaşi moar lat de 130 mm. Lungimea totală a steagului de moar este 330 mm. Medalia a fost emisă în 1921 de comandamentul marinei militare, printr-un ordin publicat în Monitorul Oastei.

4) Medalia Unirii Transilvaniei a fost emisă după semnarea Tratatului de la Versailles între Puterile Aliate şi Germania, la 28 iunie 1919. Este o lucrare de artă semnată de sculptorul medalist Toni Szirmai, autor al mai multor medalii româneşti (oficioase) între anii 1908-1919. Pe avers sunt busturile suveranilor României şi numele lor, simplu:

FERDINAND I – MARIA.

Pe revers, o scenă a intrării în războiul de reîntregire a armatei române din vara 1916, sus o alegprie feminină reprezentând România, oferindu-i mâna unei tinere, Transilvania. În exergă, datele memoriale: 1 DECEMBRIE 1918 şi IUNIE 1919, scrise în limba franceză. Pe o pistă circulară, inscripția tot în franceză: LIBERATION DE LA TRANSYLVANIE.

Medaliile au fost oferite numai delegaților la conferința de pace de la Paris, Versailles şi Trianon.

În țară cunoaştem un exemplar în colecția Societății Numismatice Române, nefiind catalogată şi nici publicată. Este lucrată în relief adânc.

5) În galeria bărbaților de seamă ardeleni care au militat energic şi consecvent pentru Marea Unire din 1918, ca şi pentru emanciparea României Întregite în prima jumătate a secolului XX, un loc aparte l-a ocupat Iuliu Maniu. În 1892 el participă la Congresul studenților din întreg arealul românesc, la Roman, unde se înființează o societate conspirativă, urmărind unirea Transilvaniei cu România[15]. În 1893 acționează în sprijinul memorandiştilor. A fost unul dintre organizatorii de bază ai Adunării Naționale şi orator înflăcărat la Alba-Iulia la 1 Decembrie 1918. După unire este preşedinte al Consiliului Dirigent, iar în 1928 şi 1932, preşedinte al Consiliului de Miniştri al României. La unificarea Partidului Național cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat (1926) devine preşedinte al PNȚ[16]. În timpul celui de-al doilea război mondial, cere Mareşalului I. Antonescu să nu trimită armata dincolo de Nistru. Participă la pregătirea actului de la 23 August 1944. În 1947 este acuzatul principal în procesul politic intentat de guvernul impus de A.I. Vâşinski[17] conducerii acestui partid şi este internat în lagărul de exterminare de la Sighet, unde îsi găseşte sfârşitul la 5 februarie 1953.

La sfârşitul anului 1944, prin grija prietenilor, se bate medalia *Omagiu lui Iuliu Maniu* (fig.5), cu prilejul aniversării a 71 de ani. Este o compoziție sobră, semnată de sculptorul Dohatcu[18]. Aversul prezintă efigia spre dreapta şi inscripția circulară IVLIV MANIV. Reversul simbolizează ideologia *de atunci* a PNȚ: un muncitor şi un țăran care îşi dau mâinile. În jur, ramuri de lauri şi de stejar. Sus, inscripția:

ÎNTREGIREA NEAMULUI 1918, iar jos
REDOBÂNDIREA LIBERTĂȚILOR 1944

Cele câteva exemplare s-au pierdut, au fost confiscate dupa 1947. Cunoaştem un exemplar în colecția Societății Numismatice Române şi altul într-o colecție privată.

6) În 1993 s-a emis o medalie cu prilejul aniversării a 75 de ani de la Marea Unire (fig.6). Pe avers este chipul lui Iuliu Maniu, jumătate spre dreapta, în jur, cu numele cu litere mărite IULIU MANIU, jos zilele de sărbătoare națională 1.XII.1918 – 1.XII.1993, iar în exergă anii naşterii şi morții lui Iuliu Maniu, incizați cu cifre mărunte 1873-1953. Pe revers este harta României Întregite în 1918, având profilată şi granița impusă prin forță de armata

[15] Şt. Pascu (red.), *op. cit.*, vol. I, p. 235-236, ssq.
[16] I. Scurtu, *Din viața politică a României (1926-1947)*, Bucureşti, 1983, p. 48.
[17] C. Stănescu, *Jurnal*, Bucureşti, 1993, p. 193-196.
[18] *Monetăria Națională, Zece ani de activitate*, (1935-1945), Bucureşti, p. 94.

URSS în 1940, în baza anexei secrete la pactul Ribbentrop-Molotov din 1939 şi recunoscută prin Tratatul de pace de la Paris din 1947. În mijlocul hărții este inscripția programatică pe 4 rânduri:
DEMOCRAȚIE SĂVÂRŞITĂ/ MORALĂ CREŞTINĂ/ PATRIOTISM LUMINAT/ /DREPTATE SOCIALĂ[19].

Pe această medalie, istoria evenimențială dă târcoale filosofiei politice a istoriei. Din păcate, mă încearcă azi sentimentul că în trecutele trei sferturi de veac de la Marea Unire, atât concordiile cât şi discordiile, ba chiar şi mariajele politice ale formațiunilor de sorginte transilvană cu clasa politică de peste munți şi până la Nistru, au reuşit prea anevoie să pregătească un prezent la înălțimea idealurilor pentru care au militat unioniştii Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voievod, Constantin Stere, Ion Nistor şi cei mulți care au suferit pentru ca astfel de teze să rodească plenar şi ireversibil în întregul spațiu românesc. Din respect pentru acel bărbat, mereu vertical, o conştiință națională care, sub jurământul politic prestat în public la Roman în 1892, a luptat împotriva împilării[20] şi împotriva tratatului strict secret de alianță româno-austro-ungaro-germană prejudiciind aspirațiile românilor din dubla monarhie (semnat la Viena[21] de Ministrul de Externe D. A. Sturdza în 1883, promulgat de Regele Carol I şi reconfirmat periodic pînă în 1914) cât şi împotriva comunizării României[22], noi am aurit această medalie, în speranța că va reflecta lumina asupra destinului țării întregite în secolul următor, mai promițător. Căci posteritatea lui nu este stinsă.

VALERIAN L. CIOFU

ANEXA 1

Youngstown Ohio
March 10, 1978

Stim. D-le Ciofu

Am primit scrisoarea D-tra şi i-am înțeles cuprinsul, cu părere de rau vă scriu că nu vă pot ajuta.
Vă trimet aci clipul din ziarul AMERICA cu adresa D-lui pers. general John Coman care poate publica în acest ziar care este Organul Oficios al Uniunei şi Ligei şi să trimete la toți membri. Cu ocazia Olimpicului din Canada pe lângă felicitare am trimes la Nadia Comanici Championa noastră un check de $ 25,00 la adresa din George-Dej, dar nu am primit nici un răspuns. Poza Championei Nadia Comănici o am în ramă alături de familia mia, în biroul meu.

Cu mult respect,
Nicolae Tecan
la 90 de ani.

P.S. Eu nu am fost la şcoala Românească numai 4 clase primare la şcoala Ungurească. Nu vă uitați la compunere şi ortografie. Plecat din Sebeşiul Transilvănean în 1914.

[19] Tombac aurit, 60 mm.
[20] Şt. Pascu (red.), *op. cit.*, vol.I, 1983, p. 235-236.
[21] M. Muşat, I.Ardeleanu, *De la Statul Geto-Dac la Statul Român Unitar*, Bucureşti, 1983, p. 318-326.
[22] *Procesul conducătorilor fostului Partid Național Țărănesc*, Editura de Stat, Bucureşti, 1948, p. 189-203, ssq.

SOME EXCEPTIONAL MEDALS CONCERNING THE GREAT UNITY OF ROMANIA
(Abstract)

A few unpublished medals of particular interest for the history of Romanian 1918-Unity are presented, i.e.: *fig.1*, the personal medal of the leader Alexandru Vaida-Voievod as member of the Society of the Romanian immigrants in USA "FRĂȚIA ROMÂNĂ" (The Romanian Brotherhood), Youngstown-Ohio; *fig.2*, the medal in the honour of the defenders of the town Galați (harbour at the Lower Danube), against the Russian Bolshevik Army, falsified in a former catalogue; *fig.3*, the military award-medal of the marine officers for the defence of Galați; *fig.4*, the medal of gratitude to the supporters of the Peace Treaty after the first World War; *fig. 5*, the medal honouring the unforgettable leader Iuliu Maniu; *fig.6*, the medal of the 75th anniversary of the Great Unity. On this medal, the chronological history meets the philosophy of history. The author bewails the extermination of our own democratic personalities and their libraries, memoirs and collections during a dark period of the proletarian inculture, which represents today a difficuly in studing and writing the true history of the country. Finally he expresses a certain worry that the aims of the Great Unity of Romania and of his later successors were with hesitations managed, but he hopes for a better future.

fig.1

fig.2

fig.3

Fig. 1: Medalia *Dr. Alexandru Vaida*, (cupru aurit, 33x37 mm, cu steag tricolor 55x140 mm); **fig. 2:** placheta memorialã *Apărătorilor orașului Galați*, (bronz argintat, 50x83 mm, gravor Carniol Fiul); **fig 3:** medalia-decorație *Apărătorii Galaților*, (argint, 43x53 mm, cu steag bleumarin 130x330 mm).

fig.4

fig.5

fig.6

Fig. 4: Medalia Unirii Transilvaniei (argint 60 mm, gravor T. Szirmai); **fig.5:** medalia *Omagiu lui Iuliu Maniu* (argint, 60 mm, gravor I. Dohatcu); **fig.6:** medalia aniversării a 75 de ani de la Marea Unire (tombac aurit, 60 mm, gravor V. Gabor).

CATALOGUL MEDALIILOR ŞI MONEDELOR JUBILIARE DIN MUZEUL DE ISTORIE AIUD (II)

Medaliile fac parte din cadrul colecţiei numismatice a Muzeului de Istorie din Aiud. Ele vor fi prezentate cronologic şi pe emitenţi. Prima parte a acestei lucrări a fost prezentată în *Acta Musei Napocensis*, seria istorie, numerele 35-36/1998-1999 şi cuprinde medalii emise în Austria.

Această a doua parte acoperă perioada 1526 – 1931, fiind medalii emise în Boemia, Ungaria şi Austro – Ungaria.

Boemia

1743

1. **Medalie dedicată încoronării Mariei Tereza la Praga, 12 mai 1743.**
   Av. : KITTEL – F; circular: **MAR . THERES . D. G. REG . HUNG. BOH**; în cîmp : bust Maria Tereza cu mantie de încoronare şi diademă, dreapta;
   Rv. : A DEO DESTINATA / HACTENVS IMPVGNATA / TANDEM IMPOSITA / PRAGAE . 1743 / D. 12 MAII; deasupra coroana Boemiei aşezată pe două ramuri, una de stejar iar cealaltă de palmier;
- Ar; D= 30,00 mm; G= 12,28 g; B;
- orificiu ulterior
- catalog WELZEL nr. 7868;
- colecţia Mikó 925; N. 1870 / CMU 1289;

2. **Medalie dedicată încoronării Mariei Tereza la Praga, 12 mai 1743 .**
   Av. : semicircular : **MAR . TERESA . REG . U. [....] BOH . CORON;** în exergă : **PRAGUE : 12 MAY . / 1743**; în câmp : scenă de încoronare;
   Rv. : semicircular : **OMNIA : VINCIT VIRTUS**; în exergă : arabesc; în câmp : turn de cetate înconjurat de ghivece de flori; dedesubt însemne regale.
- metal comun; D= 36,00 mm; D;
- orificiu ulterior;
- catalog AUKTION XIV nr. 41; SZECHENY nr. 36;
- N. 6547;

1790

3. **Jeton dedicat încoronării lui Leopold II, la Pojon, 15 noiembrie 1790.**
   Av. : semicircular : **PIETATE ET CONCORDIA**; în câmp : leul Boemiei, rampant spre stânga, încoronat, cu coada bifurcată, ţinând în laba dreaptă crucea patriarhală a Ungariei şi sprijinind un scut cu banda Austriei.
   Rv. : LEOPOLDVS . II . / D . G . ROM . IMP . S . A . / GER . HVN . BOH . REX . / ARCHID . AVSTRIAE . / CORONATVS . / POSONII . XV . NOV / MDCCXC; deasupra coroana Sfântului Stefan.
- Ar; D= 4,40 mm; B;
- catalog SZECHENY nr. 12;
- colecţia Mikó 328; N. 2183 / CMU 1299;

4. **Jeton dedicat încoronării lui Leopold II, la Bratislava, 15 noiembrie 1790.**
   Av. / Rv. : idem Cat. 3.
- Ar; D= 2,20 mm; B;
- catalog SZECHENY nr. 12;
- colecţia Mikó 329; N. 2184 / CMU. 1300;

1791

5. **Jeton dedicat încoronării lui Leopold II ca rege al Boemiei, Praga, 6 septembrie 1791.**
Av. : semicircular : **PIETATE ET CONCORDIA;** în câmp : leul Boemiei, rampant spre stânga, încoronat, cu coada bifurcată, ţinând în laba dreaptă crucea patriarhală a Ungariei şi sprijinind un scut cu banda Austriei.
Rv. : IMP . CAES . / LEOPOLDVS II . P . F . AVG . / HVNGAR . BOHEM / REX / ARCHID . AVST . / CORONATVS / PRAGAE VI SEPT . / MDCC XCI; deasupra coroana Boemiei;
- AU; D= 19,00 mm; G= 2,60 g; B;
- catalog WELZEL nr. 8299;
- N. 6 / CMU. 7807;

1792

6. **Jeton dedicat încoronării lui Francisc II ca rege al Boemiei, la Praga, 9 august 1792.**
Av. : semicircular : **LEGE ET FIDE**; în câmp : leul Boemiei, rampant spre stânga, încoronat, cu coada bifurcată, ţinând în laba dreaptă crucuea patriarhală a Ungariei şi sprijinind un scut cu banda Austriei.
Rv. : IMP . CAES . / FRANCISCVS . II . P. P. AVG . / HVNGAR . BOHEM . / REX . / ARCHID . AVST . / CORONATVS . / PRAGAE . IX . AVG . / MDCCXCII .; deasupra coroana Boemiei.
- Ar; D= 16,40 mm; B;
- orificiu ulterior
- catalog SZECHENY nr. 24;
- colecţia Miko 930; N. 2162 / CMU 1296.

7. **Medalie dedicată încoronării Mariei Tereza Francisci, la Praga, 11 august 1792.**
Av . : semicircular : **IMITARI . MALIM . QVAM . VOCARI .**; în câmp : coroana Boemiei deasupra unui sceptru şi a unei frunze de palmier încrucişate;
Rv . : MAR . THERESIA . AVG . / FRANCISCI . II . IMP . / REGINA . BOHEMIAE . / CORONATA . / PRAGAE . XI . AVG . / MDCCXCII .
- Ar; D= 19,00 mm, G= 4,44 g; B;
- Catalog SZECHENY nr. 26, 27.
- colecţia colegiului 1644 a; N. 1848 / CMU 1284.

8. **Medalie dedicată încoronării Mariei Tereza Francisci, la Praga, 11 august 1792.**
Av . / Rv. : idem Cat. 7.
- D= 19,00 mm; G= 2,20 g; B;
- colecţia colegiului 1644 b; N. 1851 / CMU 1285.

1830

9. **Medalie dedicată încoronării lui Ferdinand I, la Pojon (Bratislava), 1830.**
Av . : circular : **FERDINANDUS . I . D . G . AUSTRIAE . IMPERATOR . LONGOB . ET VENET . REX .**; în câmp : cap laureat Ferdinand I, dreapta.
Rv . : în exergă text ilizibil, pe trei rânduri; semicircular : **CORONA . FERARA . [....] ICITER . INAVGVRATOR / AV. ITA . [.....] A VOTA;** în câmp : scenă de încoronare.
- metal comun; D= 51,40 mm; D;
- colecţia colegiului 1655; N. 6432.

1836

10. **Medalie dedicată încoronării lui Ferdinand I ca rege al Boemiei, septembrie 1836.**
Av . : circular : **FERDINANAVS I . D . G . AVSTRIAE IMPERATOR;** în câmp : cap laureat Ferdinand I, dreapta.
Rv . : semicircular: **RECTA TVERI;** în câmp coroana Boemiei deasupra legendei: **IN REGEM BOHEMIAE / CORONATVS PRAGAE 7 MENSE SEPT . / MDCCCXXXVI**
- Ar; D= 12,60 mm; B;
- colecţia Miko 934; N. 2491.

Ungaria

1526

11. **Medalie dedicată memoriei luptei de la Mohacs, Maria, 1526.**
Av. : în exergă : **MARIE HVNGAR : BOHEM / EQVÆ . REGINÆ . IAM . / PRO . CESARÆ CAROL / V° IN . FIANDRIS / EFIIGIES**: în câmp: bustul reginei Maria, stânga, reprezentat într–o arcadă boltită semicircular. În stânga arcadei scut cu benzile Ungaiei; în dreapta scut cu leul Boemiei, încoronat, rampant spre stânga.
Rv. : LVDO : HVNG : BOHEM : ZC . REX / ANV . AGENS . XX . IN . IVRGAS / APVD . MOHAZ . CVM . PAR / VA . SVORVM . MANV . PV / GNAS . HONESTE / OBYT . MDXXVI; în câmp: scenă de luptă.
- Ar; D= 28,70 mm; B.
- catalog SZECHENY nr. 14.
- colecţia colegiului 1626; N: 607 / CMU 1279.

12. **Medalie dedicată memoriei luptei de la Mohacs, Maria, 1526.**
Av. : în exergă : **LVDO : VNGAR : BOHE : OVE / REGIS . ET . MARIÆ . RE / GINÆ . DVLCISS . COIV & GIS . AC . PROCES / IN . FLAN**; în câmp: busturile afrontate al lui Ludovic II şi Maria. Câmpul medaliei este acoperit de ornamente florale.
Rv. : în exergă : **LVDO . HVNG : BOEM . ZC . REX / ANV . AGENS . XX . IN . IVRCAS / APVD . MOHAZ . CVM . PAR / VA . SVORCMMAMV . PV / GNAS . HONESIE / OBYT . MDXXVII**; în câmp: scenă cu bătălia de la Mohacs.
- Ar; D= 28,70 mm; G= 18, 50 g; B.
- catalog SZECHENY nr. 12.
- colecţia colegiului 1627; N. 608 / CMU 1280.

fără an

13. **Medalie dedicată reginei Maria a Ungariei.**
Av. : circular : **MARIA . REGINA . VNG . VIDVA . CAROLI . CESA . ST . FERDI . ZC :** (...); în câmp: bustul reginei, cu văl de văduvă, dreapta.
Rv. : + IN . PACIENCLA . POSSIDEBITIS . ANIMAS . VESTRAS . LVCE .XXI; în câmp: un personaj feminin aşezat pe pământ, spre dreapta, priveşte un înger care, ieşind dintr–un nor, ţine o cruce. În plan secundar un munte, având la poale două construcţii.
- Ar; D= 26,60 mm; G= 16,50 g; B.
- inel pentru textilă ulterior;
- N. 3210 / CMU 1321.

1931

14. **Medalie dedicată împlinirii a 400 de ani de la înfiinţarea şcolii Sarospatak – Ungaria, 1931.**
Av. : circular : *** SÁROSPATAKI REF . FÖISKOLA 400 ÉVES JUBILEUMA * 1531 – 1931**; în câmp: imaginea şcolii.
Rv. : circular : *** DICSÉRJÉTEK ÉS FÉLJETEK AZ ISTENT ! * (JEL . K . XIV . 6 – 7)**; în câmp: un înger având în mâna stîngă o carte, iar în mâna dreaptă o trompetă.
- Ar; D=33,00 mm; G= 19.00 g; FB.
- N. 3203 / CMU 1304.

15. **Medalie pentru Sfântul Gheorghe.**
Av. : semicircular : **S : GEORGIUS EQVITVM . PATRONVS .;** în câmp : Sf. Gheorghe călare, dreapta, ucide cu lancea dragonul;
Rv. : A; semicircular : **IN TEMPESTATE SECVRITAS;** în câmp : corabie pe mare, cu pânzele în vânt; în corabie Isus cu apostolii; (deasupra pânzelor un A)
- metal comun; D= 24, 00 mm; B;
- colecţia Mikó 1684; N. 6527.

16. **Medalie pentru Sfântul Gheorghe.**
Av. : idem, Cat. 15, dar legenda cu alte caractere,
Rv . : idem Cat.15.
- inel pentru textilă rupt;

- metal comun; D= 25, 20 mm; M;
- colecţia colegiului 1752; N. 6528;

17. **Medalie pentru Sfântul Gheorghe.**
Av. : idem, Cat. 15, dar iconografia şi caracterul scrisului diferite de celelalte
Rv. : idem Cat. 15.
- metal comun; D= 29, 00 mm; B;
- N. 6523.

18. **Medalie pentru Sfântul Gheorghe.**
Av. / Rv. : idem Cat. 17.
- metal comun; D= 24, 00 mm; B;
- N. 6533.

Austro – Ungaria

1867

19. **Medalie dedicată constituirii Monarhiei austro – ungare, 1867.**
Av. : circular : **FRANZ JOSEPH I KAISER V ÖSTERREICH KÖN . V . BÖHM . ETC . AP . KÖN . V . UNGARN**; în câmp: între două ramuri de laur, cap laureat dreapta Franz Iosif I, deasupra capului coroana Ungariei cu două panglici laterale.
Rv. : A. B. WIESB; legendă ilizibilă; în câmp: între două ramuri de stejar două scuturi cu însemnele heraldice ale Ungariei şi Austriei (Austria dreapta şi Ungaria stânga), asuprite de o coroană.
- metal comun; D= 20,00 mm; B.
- inel pentru textilă rupt.
- N. 6419.

20. **Medalie dedicată încoronării lui Franz Iosif I, ca rege al Ungariei, la Budapesta, 1867.**
Av. : circular : **A BUDA - PESTI KORONÁZÁS EMLÉKEÜL * 1867 ***; în câmp: între două ramuri de laur coroana Sfântului Ştefan care asupreşte globul cruciger şi o spadă spre dreapta.
Rv. : în câmp : între o ramură de laur şi una de stejar legate cu o panglică scutul Ungariei asuprit de o coroană.
- metal comun; D= 17,30 mm; B.
- inel pentru textilă.
- colecţia colegiului 1675; N. 6420.

1869

21. **Medalie emisă de Croaţia pentru Franz Iosif I şi împărăteasa Elisabeta, 1869.**
Av. : KARRESS; semicircular : **FRANJO JOSIP I JELISAVA**; în câmp: busturile acolate stânga ale lui Franz Iosif I şi a împărătesei Elisabeta.
Rv. : circular : **USPOMENI DOSASZJA NJIHOVIH VELICANSTVA U HRVATSKU 1869**, cerc perlat interior; în câmp: scuturile Croaţiei şi Dalmaţiei, asuprite de câte o coroană; în jur arabescuri.
- metal comun; D= 32,40 mm; FB.
- N. 6428.

22. **Medalie dedicată congresului al XIV lea, al medicilor şi naturaliştilor unguri, de la Fiume (Dalmaţia), 1869.**
Av.: circular; **A MAGYAR ORVOSOK ES TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XIV NAGYGYÜLÉSÉNEK *** ; în câmp : **CONGRESSO XIV / MEDICI E NATURALISTI / UNGARESI**, sub care este panorama portului Fiume.
Rv. : SEZDAN; FIUME; în câmp: între o ramură de laur şi una de stejar legate cu o panglică o acvilă bicefală, asuprită de o coroană, se sprijină cu ghiara stângă pe o eşarfă cu legenda : [...] **NDEFICIENTER,** iar cu ghiara dreaptă pe un vas din cade curge apa. În stânga şi în dreapta acvilei anul **1869**.
- metal comun; D= 45,50 mm; B.
- N. 6585.

1874

23. **Medalie dedicată aniversării a 25 de ani de la capitularea armatei revoluţionare maghiare de la Şiria, 6 octombrie 1874.**
Av. : circular : *** A NEMZET 13 VÉRTANÚJA * 25. ÉVI GYÁSZEMLÉKÉRE;** în câmp : **ARAD / 1874 / Octob. 6.**
Rv. : circular : * SZABADSAG EGYENLÖSÉG TESTVERISÉG * 1848 Mart. 15.; în câmp : pe două ramuri de măslin încrucişate scut cu stema Ungariei asuprit de o coroană, având ca tenanţi doi îngeri.
- metal comun, D=35,40 mm; FB;
- colecţia colegiului 1678 a; N. 6396; donaţie.

24. **Medalie dedicată aniversării a 25 de ani de la capitularea armatei revoluţionare maghiare de la Şiria, 6 octombrie 1874.**
Av. / Rv. : idem Cat. 23.
- orificiu ulterior în partea superioară
- metal comun; D= 35,50 mm; B;
- N. 6397

25. **Medalie dedicată aniversării a 25 de ani de la capitularea armatei revoluţionare maghiare de la Şiria, 6 octombrie 1874.**
Av. / Rv. : idem Cat. 23.
- metal comun, D= 35,40 mm; B;
- colecţia colegiului 1679; N. 6398.

26. **Medalie dedicată aniversării a 25 de ani de la capitularea armatei revoluţionare maghiare de la Şiria, 6 octombrie 1874.**
Av. / Rv. : idem Cat. 23.
- metal comun; D= 35,60 mm; B;
- colecţia colegiului 1678 b; N. 6399;

27. **Medalie dedicată aniversării a 25 de ani de la capitularea armatei revoluţionare maghiare de la Şiria, 6 octombrie 1874.**
Av. / Rv. : idem Cat. 23
- metal comun; D= 35,50 mm; B;
- N. 6400:

1875

28. **Medalie dedicată congresului al XVIII lea, al medicilor şi naturaliştilor unguri, de la Eleopatak, 1875.**
Av. : circular : **A MAGYAR ORVOSOK ES TERMÉSZET VIZSGÁLOK XVIII NAGY GYÜLÉSÉNEK *;** în câmp : două scuturi ovale alăturate asuprite de o coroană, înconjurate de arabescuri. Scutul din stânga este încărcat cu un braţ îndoit armat ce ţine în mână o spadă care străpunge o inimă, iar pe cel din dreapta o acvilă cu aripile deschise.
Rv. : în exergă : **ELÖPATAK / 1875;** în câmp : un edificiu cu mai multe corpuri de clădire.
- metal comun; D= 36,00 mm; FB.
- colecţia colegiului 1681; N. 6586; donaţie grof Mikó Imre, 1875.

1876

29. **Medalie dedicată celui de al XIX lea Congres de medicină şi ştiinţe naturale, Sighetul Marmaţiei, 1876.**
Av. : circular : **MÁRAMAROS MEGYE ÉS SZIGET KOR. VÁROSA;** în câmp : un oval cu o nişă superioară şi una inferioară; în nişa superioară este coroana Ungariei, iar în cea inferioară scut cu stema Ungariei; între ele este legenda : **A / MAGYAR ORVOSOK ÉS TERMÉSZET VIZSGÁLÓK / XIX. GYÜLÉSÉNEK / 1876;**
Rv. : SEIDAN; în câmp : un personaj feminin în picioare, cu braţul drept rezemat de un scut triunghiular cu însemnele oraşului Sighet, iar cu braţul stâng ţine un scut triunghiular cu însemnele oraşului Maramureş. În planul al doilea este un peisaj al oraşului.
- AE; D= 39,40 mm; FB.
- colecţia colegiului 1682; N. 6587; donaţie din partea autorităţilor localităţii Sighet.

1877

30. **Medalie dedicată împlinirii a 25 de ani de la înființarea " Societății patronilor " de navigație pe Dunăre, 15 octombrie 1877.**
Av. : A SCHARFF; circular : **MARTIN RITTER VON CASSIAN DIRECTOR DER I . K . K. PRIV . DONAU – DAMPFSCHIFFAHRTS – GESELLSCHAFT** *; în câmp: bust dreapta Martin Ritter.
Rv. : circular : **ZUM 25 JAEHRIGEN DIENSTJUBIILAEUM DIE BEAMTEN UND SCHIFFSOFFICIERE**; în câmp: scenă alegorică în care sunt reprezentate patru personaje feminine, două în picioare, două așezate.
- metal comun; D= 63,90 mm ; FB.
- colecția colegiului 1758; N: 6389.

1879

31. **Monedă jubiliară de 2 guldeni, emisă la împlinirea a 25 de ani de căsătorie al lui Franz Iosif I cu Elisabeta, 24 aprilie 1879.**
Av. : circular : **FRANC . IOS . I . D . G . AVSTR . IMP . ET . HVNG . REX . AP * ELISABETHA . IMP . ET . REG ***, cerc perlat; în câmp : busturi acolate dreapta Franz Iosif I și Elisabeta.
Rv. : circular : **QVINTVM . MATRIMONII . LVSTEVM . CELEBRANT . XXIV . APRILIS . MDCCCLXXIX** cerc perlat; în câmp: Fortuna (personificarea Austriei) tronând, spre stânga, ține cu mâna dreaptă o cârmă de corabie, iar cu mâna stângă un corn al abundenței.
- Ar; D= 35,80 mm; FB.
- AUSTRIA nr. 46.
- colecția colegiului 1683; N: 3202 / CMU 8272, donație Zeiyk.

1880

32. **Medalie dedicată lui Franz Iosif I, cu ocazia centenarului Universității din Budapesta, Ungaria, 1880.**
Av : circular : **K . B .** (Körmöcz Banya = Kremnitz); **FRANCISCO IOSEPHO I . CAESARE AC REGE APOST . P . F . A . MDCCCLXXX**; în câmp: cap laureat dreapta Franz Iosif;
Rv. : circular : **REG . LIT . UNIV . UNGAR . A . D . MARIA THEREZIA INSTAURATAE A . C .**; în câmp: un scut având ca tenanți doi îngeri, asuprit de o coroană Scutul este împărțit în nouă cartiere și scut peste tot, (având în partea superioară elemente din stema Ungariei, iar în partea inferioară o mână ținând o carte deschisă), în părți **M – T** (Maria Tereza). Scutul este timbrat de coroana Sfântului Ștefan.
- metal comun; D= 67,80 mm; FB.
- colecția colegiului 1685; N. 6415.

1883

33. **Medalie dedicată amintirii manevrelor militare din Ungaria, asistate de împăratul Franz Iosif I, septembrie 1883.**
Av. : FERENCZ – IOSEF I [...]; bust dreapta Franz Iosif, dedesubt două drapele încrucișate.
Rv. : semicircular : (două rânduri sunt deteriorate) / **1883 SZEPTEMBER HÓ**; în câmp: trei călăreți dreapta.
- metal comun; D= 23,60 mm; D.
- inel pentru textilă.
- N. 6577.

1885

34. **Medalie dedicată expoziției economice de la Budapesta, expoziție inaugurată de principele Rudolf, moștenitorul tronului,1885.**
Av. : circular : **RUDOLF TRÓNÖRÖKÖS A KIÁLLITÁS VÉDNÖKE ***; în câmp: bust dreapta Rudolf în tunică militară.
Rv. : AZ / 1885 IKI / BUDAPESTI / ORSZÁGOS KIÁLLITÁS / EMLÉK ERME .--. KNOPP ES STEINER / BUDAPESTEN
- metal comun; D= 24,70 (mm); B.
- inel pentru textilă.
- colecția colegiului 1686; N. 6561.

1887

35. **Medalie dedicată vizitei la Cluj a lui Francisc Iosif I, 22 – 24 septembrie 1887.**
Av. : circular : *** A MAGYAR KIRALYNAK * HODOLAT,** bust dreapta Francisc Iosif I;
Rv. : circular : **. * . KOLOSZVAR . * . 1887 SZEPT. 22-24;** în câmp : stema Clujului.
- metal comun; D= 26,50 mm; M
- inel ulterior
- colecţia colegiului 1687; N. 6361.

36. **Medalie dedicată vizitei la Cluj a lui Francisc Iosif I, 22 – 24 septembrie 1887.**
Av. / Rv. idem Cat. 35.
- AE; D= 26, 60 mm, M;
- inel pentru textilă,
- N. 6362.

1889

37. **Medalie dedicată morţii principelui Rudolf, moştenitorul tronului Austro – Ungariei, 30 ianuarie 1889.**
Av. : circular : **RUDOLPH FRANZ KARL JOSEPH . KRONPR V OESTERREICH,** două cercuri perlate; în câmp : cap dreapta Rudolf;
Rv. : circular : **GEB . D . 21 . AUG . 1858 – GEST . D . 30 . JAN . 1889**; cerc perlat; în câmp: sabia şi sceptrul asuprite de coroana Austriei, flancate pe partea stângă de o ramură de laur.
- metal comun; D= 20,30 (mm); B.
- urme de inel.
- colecţia colegiului 1762; N. 6433.

38. **Medalie dedicată mortii principelui Rudolf, mostenitorul tronului Austro-Ungariei, 30 ianuarie 1889.**
Av. : semicircular : **RUDOLF – KR . PRZ . V . OESTR**; în câmp: bustul prinţului în tunică militară, dreapta.
Rv. : semicircular : **ZUR ERINNERUNG**, cerc perlat interior; în câmp: acvila bicefală încoronată; în partea inferioară o ramură de palmier, sub care este trecută data morţii prinţului **30 . JAN . 1889**.
- metal comun; D= 21,50 (mm); B.
- inel pentru textilă.
- colecţia colegiului 1761; N. 6434.

1892

39. **Medalie dedicată împlinirii a 25 de ani de la încoronarea lui Franz Iosif I, ca rege al Ungariei şi al Elisabetei, 1892.**
Av. : semicircular: **I FERENCZ JOZSEFES ERZSEBET 1892**; în câmp : busturile acolate ale lui Franz Iosif şi Elisabeta, dreapta.
Rv.: între două ramuri de laur legate cu o panglică: **I FERENCZ JÓZSEF / MAGYARORSZÁG / APOSTOLI KIRÁLYA / ES / ERZSÉBET KIRÁLYNÖJE / 25 ÉVI KORONAZASI / EMLÉKÉRE / 1867 – 1892**;
- metal comun; D= 30,10 mm; B.
- inel prnteu textilă.
- colecţia colegiului 1690; N. 6422.

40. **Medalie dedicată împlinirii a 25 de ani de la încoronarea lui Franz Iosif I, ca rege al Ungariei şi al Elisabetei, 1892.**
Av. / Rv. : idem Cat. 39.
- metal comun; D= 30,80 mm; B;
- N. 6423.

41. **Medalie dedicată împlinirii a 25 de ani de la încoronarea lui Franz Iosif I, ca rege al Ungariei, 8 iunie 1867 – 1892.**
Av. : O – FELSEGE / I . FERENCZ JÓZSEF / LEGMAGASSABB URUNK KIRÁLYUNK / MEGKORONÁZTATÁSÁNAK NEGYED / SZÁZADOS JUBILEUMÁRA . / 1867 – 1892 / JUNIUS 8 .
Rv : EMLEK EREM; în câmp: statuia ecvestră a lui Franz Iosif I, stânga.
- metal comun; D= 31,20 mm; B.
- inel pentru textilă.
- colecţia colegiului 1689; N. 6421.

1898

42. Medalion dedicat morţii împărătesei Maria Elisabeta, 10 septembrie 1898.
Av. : circular : **EGY NEMZET BORULT ÉRTED GYÁSZBA ÉRZSÉBET**; în câmp: bust stânga Maria Elisabeta;
Rv. : într-o cunună : **GENF . / SZEPT . 10 / 1898**;
- Ar; G= 24,50 g; FB.
- N. 3251 / CMU 1319.

43. Medalie dedicată expoziţiei jubiliare a mileniumului Ungariei, oferită Colegiului Bethlen din Aiud, 1898.
Av. : semicircular : **1896 – IKI . EZREDÉVES . ORSZÁGOS . KIALLITÁS**; în câmp: scut oval împărţit în şapte cartiere şi scut peste tot (scut cu însemnele heraldice ale Ungariei). Scutul are marginea stilizată şi este aşezat pe o ramură de măslin, deasupra este coroana Ungariei având ca tenanţi doi îngeri, îngerul din stânga sună din trompetă.
Rv. : semicircular : **KIÁLL ITÁSI . ÉREM - AZ . ÉRDEM . JUTALMÁUL**; în câmp: un tânăr şi o tânără spre dreapta, ţin în mâna stângă câte o făclie şi o cunună de lauri. La picioarele lor, într–un cadru dreptunghiular, aşezat pe o ramură de laur inscripţia : **NAGY – ENYEDI / BETHLEN FÖISKOLÁNAK**; sub dreptunghi : **BECK . Ö . FVLÖP**
- metal comun; D= 70,00 mm; FB.
- N. 6578.

1899

44. Medalie dedicată aniversării revoluţiei ungare din 1848, 15 martie 1899.
Av. : PETÖFI - BEM; în câmp: două capuri acolate, dreapta.
Rv. : într-o cunună formată dintr-o ramură de stejar şi una de laur, legate cu o panglică: **EMLÉK ÉREM / 1899 / MARCIUS 15**;
- metal comun; D= 24,00 mm; B.
- inel pentru textilă.
- N. 6565.

45. Medalie dedicată aniversării revoluţiei ungare din 1848, 15 martie 1899.
Av. / Rv. : idem Cat. 44.
- metal comun; D= 29,20 mm; B;
- N. 6566.

46. Medalie dedicată inaugurării noii clădiri a gimnaziului evanghelic reformat din Som – Csurgo, cu ocazia centenarului şcolii, 14 septembrie 1899.
Av. : circular : **A : SOM – CSURGOI . ALL SEGELYZ . EV . REF . FÖGIMNÁZIUM UJ EPULETE ÜNNEPÉLYES FELAVA TÁSÁNAK EMLEKÉRE ; 1899**; în câmp: imaginea principală a şcolii, iar sub ea : **ÉPITETTE A MAGY . ALL . SEGÉLYÉVEL / ÁB . SOM . EV . REF . EGYHÁZMEGYE : 1896 / MEGNYITTATOTT : 1897 . OCT . 11 – ÉN . / ÜNNEPÉLYESEN FELAVATTATOTT : / 1899 . SZEPT . 14 – ÉN**
Rv. : circular : **ASOM – CSURGOI . REF . GYMNASIUM FENNÁLLÁSA ÉVSZÁZADOS EMLÉKÉRE – 1899**; în câmp: imaginea laterală a şcolii, iar sub ea : **KIRÁLYI; MEGEGYEZÉSSEL / ALAPITÁ : 1792 – 1798 – BAN / ÁB – SOM . EV . REF . / EGYHÁZMEGYE RÉSZÉRE / FESTETICH GYÖRGY / GRÓF**
- metal comun; D= 36,30 mm; B.
- inel pentru textilă.
- N. 6601; donaţie a liceului din Csurgo pentru colegiul Bethlen din Aiud.

47. Medalie dedicată inaugurării noii clădiri a gimnaziului evanghelic reformat din Som-Csurgo, cu ocazia centenarului şcolii, 14 septembrie 1899.
Av. / Rv. : idem Cat. 46.
- metal comun; D= 36,30 mm; B;
- fără inel pentru textilă
- N. 6602.

48. Medalie dedicată inaugurării noii clădiri a gimnaziului evanghelic reformat din Som-Csurgo, cu ocazia centenarului şcolii, 14 septembrie 1899.
Av . / Rv. : idem Cat. 46.
- metal comun; D= 36,10 mm; B;
- fără inel pentru textilă.
- N. 6603.

1902

49. Medalie dedicată dezvelirii statuii lui Matei Corvin din Cluj, 12 octombrie 1902.
Av. : SARGA J. ÉKSZERÉSI; bust stânga Matei Corvin;
Rv. : în exergă : MÁTYÁS KIRÁLY SZOBRA / KOLOZSVÁRY; în câmp: statuia ecvestră a lui Matei Corvin, vedere generală;
- metal comun; D= 18, 20 mm, B;
- inel pentru textilă;
- colecţia colegiului 1707; N. 6382.

50. Medalie dedicată dezvelirii statuii lui Matei Corvin din Cluj, 12 octombrie 1902.
Av. / Rv. : idem Cat. 49.
- Ar; D= 18, 80 mm; G= 6, 45 g; B;
- inel pentru textilă;
- colecţia colegiului 1705; N. 3208 / CMU 1272;

51. Jeton dedicat dezvelirii statuii lui Matei Corvin din Cluj, 12 octombrie 1902.
Av. : MÁTYÁS / KIRÁLY . / EMLÉK / ÉREM .
Rv. : circular : **KOLOZVÁR 1902 OKTOBER HO 12 .**; în câmp : statuia ecvestră a lui Matei Corvin.
- metal comun; D = 24, 10 mm; B;
- inel pentru textilă
- colecţia colegiului 1706; N. 6381.

1905

52. Plachetă dedicată aniversării naşterii lui Franz Iosif, 1905.
Av. : TONY A SZIRMAI 1905; în colţul din stânga sus : **VIRIBUS / UNITIS**; şapte muze care susţin un medalion oval pe care este reprezentat capul lui Franz Iosif I, stânga. În plan secundar peisaj deasupra căruia răsare soarele.
Rv. : IN MEMORIAM / GLORIOSISSIMAN / DIEI - NATALIS / - LXXV - / - SUAE MAIESTATIS / FRANC - JOSEPHI – I - / DEI – GRATIA – IMPER – AUSTRIAE / REX – BOHEM - GALIC - JLLYR ETC / ET REX – APOST - HUNGARIA / MDCCCCV / ANTE – DIEM / XV – KAL SEPT; în partea inferioară pe o ramură de stejar şi ramuri de lauri, însemnale puterii şi luptei (buzdugan, sabie, coif, sceptru cu topor de lupta la un capăt, un scut oval).
- AE. D= 70,90 / 49,80 mm; FB.
- colecţia colegiului 1710; N. 6426.

53. Plachetă dedicată aniversării naşterii lui Franz Iosif, 1905.
Av. / Rv. : idem Cat. 52.
- AE; D= 69,80 / 48,70 mm; FB;
- colecţia colegiului 1711; N. 6427.

1906

54. Medalie dedicată expoziţiei meşteşugăreşti transilvane de la Turda, 1906.
Av. : semicircular : **HONIPAR KIÁLLITÁS ÉRME**; în câmp: alegorie sugerând dezvoltarea economică a Turdei (agricultură şi meşteşugărit); în picioare Ungaria personificată (femeie purtând coroana Sfântului Ştefan şi o sabie); în dreptul mâinii întinse: **TORDA /1906**;
Rv.: semicircular: **MAGYAR VÉDŐ EGYESÜLET**; în câmp: stema Ungariei (crucea patriarhală pe cei trei munţi), totul într-o cunună din două ramuri de stejar legate cu o panglică.
- metal comun, D= 50,70 mm; B;
- colecţia colegiului 1713; N. 6363.

1915

55. Medalie dedicată comandantului militar al Austro – Ungariei, Conrad von Hotzendorf, 1915.
Av. : în câmp : bust stânga Conrad von Hötzendorf, în tunică militară; **CONRAD VON / HÖTZENDORF**; pe marginea piesei: **A. MARTIG . HAUFTGAURTIER . 1915**
Rv. : în dreapta câmpului în picioare, în ţinută militară Conrad von Hötzendorf, ţine cu mâna dreaptă sabia în pământ, iar în mâna stângă un scut triunghiular cu stemele Austriei în partea superioară şi a Ungariei în partea inferioară; în faţă un balaur; în partea de jos a piesei **1914 – 1915**
- metal comun; D= 65,00 mm; B.
- N. 6617.

fără an

56. Medalie dedicată lui Franz Iosif I, (1848 – 1916).

Av.: cerc perlat, cap laureat dreapta Franz Iosif, lateral câte o ramură de laur care se suprapun jos.

Rv.: circular: **GOTT SEGNE MEIN VOLK UND MAIN REICH**: în câmp: acvila bicefală;

- metal comun; D= 23,50 mm; B.
- inel pentru textilă.
- colecţia colegiului 1771; N. 6417.

MIHAELA COZA

PATRIMONIU, MUZEOLOGIE, CONSERVARE-RESTAURARE

MUZEUL SECUIESC DE ARTĂ INDUSTRIALĂ DIN TÂRGU MUREŞ ŞI COLECŢIA LUI

De mai bine de zece ani Muzeul Judeţean Mureş îşi onorează publicul cu expoziţii temporare care se remarcă în viaţa culturală mureşană, pe lângă ţinuta ştiinţifică pretenţioasă, mai ales prin varietatea şi valoarea reală a materialului prezentat. E firesc! Expoziţiile ca: "Sticla transilvăneană. Sec. XVII-XIX" organizată în 1992, cea de "Veşminte şi podoabe transilvănene. Sec. XVII - XIX", din 1994, şi expoziţia "Timpul şi măsurarea lui" din 1997, sau expoziţiile "Din istoria breslelor mureşene" şi, mai apoi "Din istoria breslelor transilvănene" organizate în anul 1995, respectiv 1996, sunt doar câteva dintre manifestările expoziţionale rezultate dintr-o largă colaborare intermuzeală, la care şi-au dat concursul majoritatea marilor muzee transilvănene.[1] Aceste expoziţii au adus în faţa publicului adevărate dovezi ale contribuţiei Transilvaniei la crearea şi circuitul marilor valori în cultura europeană. Ca acte culturale, în cel mai nobil sens al cuvântului, aceste expoziţii ofereau totodată şi şansa cunoaşterii reciproce a colecţiilor, într-un cadru în care exponatele alese tematic se intregeau reciproc.

În şirul acestor colaborări s-a înscris şi expoziţia "Ceramică, Faianţă, Porţelan – Artă şi meşteşug", organizată în vara anul 2000 de către Muzeul Judeţean Mureş, în colaborare cu Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Muzeul Ţării Făgăraşului şi un număr impresionant de colecţioanri particulari. Expoziţia, care trecea în revistă istoricul tehnicilor şi ale stilurilor în lumina materialului şi ale colecţiilor, includea tematic o secvenţă anume din ptrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei: cele mai reprezentative piese de ceramică, faianţă şi porţelan din colecţia de odinioară a fostului Muzeu de Artă Industrială Secuiască din Târgu Mureş.[2] S-a expus astfel, după o absenţă de mai bine de cinci decenii, o infimă parte din variata şi bogata colecţie de ceramică a primei istituţii muzeale existente la Târgu Mureş. Atunci s-a născut ideea prelucrării şi publicării acestui material care, în ciuda, sau poate tocmai datorită caracterului său fragmentat inspiră imaginea şi valoarea adevărată a fostei colecţii, dar şi a instituţiei ce juca un rol atât de important în viaţa culturală şi economică a oraşului, în educarea tinerei generaţii de meseriaşi din regiunile înconjurătoare şi mai ales din zonele locuite de secui, la finele secolului al XIX-lea.[3]

---

[1] Fără concursul colegilor şi înţelegerea conducerii de la Muzeul Naţional de Isorie a Transilvaniei - Cluj - Napoca, Muzeul de Etnografie - Braşov, Muzeul de Istorie - Sibiu, Muzeul Ţării Făgăraşului, Muzeul de Istorie - Sighişoara, Muzeul Judeţean Maramureş - Baia Mare, Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă - Zalău, s.m. aceste expoziţii nu s-ar fi putut realiza. Pe această cale ţin să-mi exprim recunoştinţa şi să aduc mulţumiri.

[2] Doresc să mulţumesc şi pe acestă cale d-nei directoare Ana Maria Szöke, pentru ajutorul dat în selecţionarea pieselor în vederea realizării acestei expoziţii, ca şi a celorlalte menţionate mai sus, precum şi pentru facilităţile menite a-mi uşura prelucrarea colecţiei şi pregătirea acestui studiu.

[3] Istoricul primelor preocuări pentru înfiinţarea unei instituţii muzeale la Târgu Mureş, respectiv istoria Muzeului Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş a constituit obiectul unor cercetări intreprinse de subsmnata, în colaborare cu reposata noastră colegă Cornelia Gaal, încă din anii 1980-1984. Cercetările materializate printr-un amplu studiu, nu au putut fi valorificate în numerele XIII - XIV al revistei *Marisia*, unde a fost predat spre publicare, pe motive obiectiv/subiective, ce ţineau de politica editorial-redactorială specifică vremurilor de atunci. Prelucrate ulterior, pentru a fi accesibile publicului larg, datele studiului au fost parţial publicate în *Népújság évkönyv - 1996*, mai apoi într-un studiu mai amplu semnat de Cornelia Gaál in volumul de studii *Marosvásárhely*

*

Muzeul Secuiesc de Artă Industrială, prima instituţie muzeală larg deschisă publicului târgumureşan, a fost inaugurată la 27 iunie 1886.[4] Spre deosebire de altele, înfiinţate în Transilvania secolului al XIX-lea,[5] acest muzeu s-a remarcat prin profilul lui cu totul aparte, impus de necesitatea de a scoate această parte a Transilvaniei din starea de înapoiere şi de a crea aici o industrie capabilă să se ridice la nivelul celei europene.[6] Instituirea Muzeului Secuiesc de Artă Industrială în oraşul Târgu Mureş, considerat la acea dată "capitala Secuimii"[7], era rezultatul politicii de revigorare economică, ce caracteriza cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Datorită acestei politici, marcate şi prin recunoaşterea importanţei reformelor în învăţământul profesional, se înfiinţează primele şcoli de meserii, se organizează ateliere pe lângă şcolile elementare de stat şi, în sfârşit, datorită acestei politic se deschid, cu contribuţia materială substanţială din bugetul de stat, primele muzee de artă şi meserii. În Transilvania şirul acestor muzee este deschis Muzeul Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş, urmat de Muzeul Tehnologic-Industrial din Cluj, deschis cu doi ani mai târziu, în 1888[8].

Ideea unui astfel de muzeu, sau cel puţin a unei expoziţii industriale, nu era nouă la Târgu Mureş. Cu ani în urmă Asociaţia de Autoeducare şi Întrajutorare a Muncitorilor din Târgu Mureş iniţia organizarea unei expoziţii cu scopul promovării produselor industriei locale.[9] Propunerea s-a materializat în expoziţia temporară deschisă în toamna anului 1884.[10] Pe la mijlocul deceniului al 8-lea al secolului al XIX-lea, odată cu slăbirea şi dezorganizarea relaţiilor comerciale între România şi Austro-Ungaria, fapt ce a culminat prin dezlănţuirea războiului vamal[11], înfiinţarea Muzeului de Artă Industrială a devint o necesitate ce nu mai putea fi amânat. Prin prezentarea gravelor neajunsuri cauzate economiei transilvănene şi în primul rând a emigrărilor - plecarea în masă a secuilor atraşi de posibiltăţile oferite de tânărul stat românesc -, războiul vamal devine acum pe paginile ziarelor locale, adăvărata motivaţie pentru un muzeu cu profilul şi rostul schiţat cu ani în urmă. Citâm spre

---

történetéből (Din istoria Târgu Mureşului), ed. Mentor, Târgu-Mureş, 1999, pp.141-155. Materiale menţionate neglijează însă valoarea şi soarta colecţiilor fostului muzeu, pe de altă parte bibliografia istorică românească este cu totul defectară în ceea ce înseamnă în general problematica instituţiilor muzeale din Târgu Mureş. Iată motivele pentru care am crezut binevenită publicarea, în prefaţa catalogului obiectelor de ceramică şi faianţă din colecţia fostului Muzeu Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş şi unele date referitoare la istoricul instituţiei.

[4] Ráth Károly (szerk.), *Az 1886 június hó 27-én Marosvásárhelytt megnyitott Székelyföldi Iparmúzeum ideiglenes katalógusa.* (Ráth Károly, Red. *Catalogul provizoriu al Muzeului de Artă Industrială din Secuime, deschis în ziua de 27 iunie 1886 la Târgu Mureş)*, Budapesta, 1886. (În continuare: *Catalogul*).

[5] Despre istoria muzeelor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş vezi Coriolan Petranu: *Muzeele din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş. Trecutul şi administrarea lor*, Ed. Cartea românească, Buc. 1922; pp. 162-163.; Corina Nicolescu, *Muzeologie generală*, Bucureşti, 1979, p. 32.

[6] *Ghidul expoziţiei de istorie al Muzeului judeţean Mureş din Târgu-Mureş Mureş*, Târgu-Mureş Mureş, 1970, p. 2 (În continuare: *Ghidul.)*

[7] Referitor la rolul economic şi cultural al oraşului Târgu-Mureş din acea perioadă: Gaál Kornélia, *Marosvásárhely a XIX. század végén a XX. század elején* (Oraşul Târgu-Mureş la sfârşitul sec. al XIX-lea şi la începutul sec. al XX-lea), în vol. *A Maros megyei magyarság történetéből* (Studii din istoria maghiarimii din judeţul Mureş); Ed. Mentor, Târgu-Mureş, 1997, pp. 227-240.

[8] Date referitoare la Muzeul Tehnologic Industrial din Cluj vezi: Coriolan Petranu, *op.cit.* p. 159-161: *Muzeul de Arte şi Meserii, Cluj.*

[9] *Marosvidék*, nr. 23 din 4 mai 1884; *Erdélyi értesitő*, anul 4, nr. 17 din 29 aprl. 1884.

[10] *Erdélyi értesitő*, nr. 33 din 29 oct. 1884.

[11] Pentru urmările războiului războiului vamal dintre Austro-Ungaria şi România asupra economiei Transilvaniei: Szádeczky Kardoss Lajos, *A székely nemzet története és alkotmánya* (Istoria şi constituţia naţiunii secuieşti), Bp. 1927, p. 377. *Istoria României, Compendiu*, p. 366-379; Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Braşov, 1995, pp. 233-251.

exemplificare una din numeroasele articole redactate în acest sens. *"Muzeul de artă industrială va avea destinaţia să ridice la un nivel superior industria Secuimii [....] lucru inevitabil în condiţiile actuale. [....] Iată exemplul acelor părţi ale Secuimii, ale căror produse industriale erau livrate spre pieţele din România; de când graniţele s-au închis, majoritatea producătorilor se zbat în foamete, fiind azi, în înţelesul strict al cuvântului, condamnaţi la cerşit."*[12]

Primele măsuri pentru înfiinţarea Muzeului Secuiesc de Artă Industrială la Târgu Mureş, au fost luate de reprezentanţii Societăţii Culturale şi Economice a Secuilor (Székely Művelődési és Közgazdasági Egylet)[13]. Comisia centrală a societăţii a pus problema înfiinţării unui muzeu de artă industrială la Târgu Mureş încă în anul 1883[14] desemnându-l pe Ráth Károly[15] să întocmească conceptul de funcţionare a viitorului muzeu. Prezentată în faţa adunării generale a societăţii la data de 1 august 1885, "Proiectul programului de organizare" (A Székelyföldi Iparmúzeum programmja), era documentul de bază, de fapt statutul de organizare şi funcţionare a viitorului muzeu.[16] Cele şapte puncte ale proiectului, reluate ulterior şi în prefaţa catalogului tipărit cu ocazia inaugurării muzeului, schiţează scopul şi profilul instituţiei, domeniile pe care le vor îmbrăţişa exponatele, precum şi resursele şi mijloacele educaţionale disponibile.[17] Încă în a doua jumătate a lunii octombrie, Comisia pentru Înfiinţarea Muzeului de Artă Industrială[18], printr-o susţinută muncă de popularizare şi mobilizare, demarează acţiunea de achiziţionare a celor mai reprezentative exponate[19]. În mai puţin de un an de la prezentatrea proiectului program, se deschide la Târgu-Mureş, în clădirea Teatrului de vară, noua instituţie[20]. Studiul succint al catalogului muzeului publicat cu ocazia deschiderii festive, ne permite trecerea în revistă a întregului patrimoniu de care dispunea Muzeul de Artă Industrială în momentul inaugurării.[21]

Grupate tematic în treisprezece categorii, colecţiile însumând o valoare de 20 mii de florini, erau constituite dintr-o gamă variată de mostre de materii prime şi produse reprezentative, provenite de cca. 360 de intreprinderi şi firme industriale din Imperiul Austro-Ungar, respectiv din Europa Occidentală.[22] Colecţia ilustra, prin exponate variate, ramurile cele mai moderne ale technicii, fiind reprezentate ramuri ca: industria extractivă şi cea a prelucrării metalelor cu 81 expozanţi, industria prelucrării lemnului şi cea a mobilei cu 51, industria ceramicii, a faianţei şi cea a sticlei cu 27, sau industria extractivă şi chimică cu 18 expozanţi. Un loc aparte ocupă în catalog acele ramuri ale industriei uşoare, mai ales a

---

[12] Idem, anul 2, nr. 26 din 3 iulie 1886.

[13] Pentru istoricul, organizarea şi funcţionarea "Societăţii culturale şi economice a secuilor" vezi: Gerlóczi Károly, *A magyarországi közművelődési egyesületek élete* (Viaţa societăţilor culturale din Ungaria), Bp. 1887, pp. 95 - 96.

[14] *Marosvidék*, 8 aug. 1885.

[15] *Ráth Károly* (06.07.1838 - 01.05.1902), directorul Muzeului Comerţului din Budapesta; vicepreşedintele Camerei de Industrii şi Comerţ, protagonist de seamă al mişcării pentru înfiinţarea muzeelor de istoria tehnicii şi a muzeelor de artă industrială.

[16] Ráth Károly: *A székelyföldi iparmúzeum Marosvásárhelytt* (Muzeul secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş) în *Székely Egyleti Képes - Naptár* (Calendarul Societăţii Culturale şi Economice a Secuilor), Budapesta, 1889; *Marosvidék*, 20 jun.1885; *Maros - Torda*, anul 1, nr. 1 din 3 oct. 1885.

[17] *Marosvidék*, 1 noi. 1885; *Catalogul*, p. 4-5

[18] Comisie formată din Thuróczi Adolf şi Ráth Károly - preşedinţi, respectiv Borszéky Soma, Gaál Jenő, Illyés Lajos şi Nagy Gábor, membri ai comitetului.

[19] Gazeta *Marosvidék* deschide o rublică permanentă pentru a-şi ţine la curent citorii cu stadiul lucrărilor şi pentru popularizarea donatorilor.

[20] *Marosvidék*, 4.18.25 iul.; 1 aug. 1886.

[21] *Catalogul*, pp. 1-52

[22] Analizând pe baza *Catalogului* originea întreprinderilor prezente cu exponate reiese că din totalul de 360 de intreprinderi: 166 veneau din Budapesta, 21 din Viena, 130 din alte oraşe ale Ungariei, 11 din ţinuturi austriece şi 32 din alte ţări europene.

industriei casnice, a căror dezvoltare era posibilă în condiţiile şi la nivelul industriei autohtone şi care, de altfel, erau şi foarte căutate pe pieţele vremii. În acest sens, primesc accent domenii ca împletitul din nuiele, curmei sau paie, reprezentat în catalog cu 16 expozanţi, din domeniul torsului şi a ţesutului cu 18 expozanţi, industria încălţămintei cu 17 expozanţi, sau industria de jucării cu 5 expozanţi. [23]

Catalogul prezintă şi baza documentară a muzeului: colecţia de albume cu modele de desen, cărţile şi lucrările de specialitate şi colecţia de cataloagelor de produse cu imaginea şi preţul informativ ale produselor, fiind reprezentate firme din Europa întreagă.[24]

Conformă obiectivelor care au chemat-o la viaţă, noua instituţie îşi propune să devină un centru de studiu ale tinerilor, unde aceştia "[...] vor găsi la un loc cele mai moderne mostre de competiţie ale diferitelor ramuri industriale."[25] Se ofereau spre vizionare, studiere şi chiar copiere eşantioanele colecţiei, de fapt modele ce oglindeau nivelul tehnic al vremii, servind astfel la "lărgirea orizontului şi înnobilarea gustului tinerei genaraţii de meseriaşi".[26] Pentru acelaşi scop s-a instituit pe lângă muzeu o bibliotecă de specialitate cu o sală de lectură, şi o sală de desen înzestrată cu albume cu modele şi rechizite de desen. În incinta muzeului se preconiza organizarea unor cursuri de desen technic, a unor lectorate, conferinţe, cu timpul chiar a unor cursuri de specialitate[27]. Într-un viitor apropiat se prevedea chiar înfiinţarea pe lângă muzeu a unor ateliere menite să accentueze legătura indisolubilă între această instituţie şi beneficiarii ei primordiali, viitorii meseriaşi[28]. În scopul valorificării cât mai largi a colecţiei se prevedea organizarea unor expoziţii temporare în diferite oraşe ale Transilvaniei.[29]

Apreciind scopurile propuse de muzeu, ziarul "Maros-Torda" sublinia: "Dacă doar pe zece meseriaşi îi va indemna muzeul la progres, meditaţie şi creaţie, deja îşi va aduce din plin roadele muncii şi a sacrificiului propus."[30]

Încă din momentul deschiderii expoziţiei se pune problema spaţiului neadecvat în care funcţiona muzeul.[31] Se lansează de pe atunci ideea construirii unui lăcaş corespunzător scopurilor şi funcţiilor asumate de muzeu, al securităţii colecţiilor.[32] Protagoniştii ideeii erau şi de data aceasta reprezentanţii Societăţii Culturale şi Economice a Secuilor. Comisia locală a societăţii demarează acţiunea de strângere a fondurilor încă în anul 1886[33], întocmirea proiectului şi calcularea preţului de cost ajung însă la finalizare abea în 1890.[34] În aceeaşi an se rezolvă şi problema terenului, prin donarea de către oraş societăţii a unei părţi din terenul de instrucţie a pompierilor[35].

Noul lăcaş al Muzeului Secuiesc de Artă Industrială s-a inaugurat în ziua de 2 iulie 1893[36]. Construită după proiectele arhitectului Kiss István, în stil neoclasicist cu elemente de renaştere italiană,[37] atât noua clădire, cât şi instituţia pe care o găzduia, era considerată, pe

[23] *Catalogul*, pp. 1-47.
[24] *Idem*, pp. 48-52.
[25] *Maros-Torda*, anul 12, nr. 3 din 16 ianuarie 1886
[26] *Catalogul*, p. IV. punctul nr. 1 al Programului de organizare
[27] *Idem*, p. V. punctul nr. 6 al Programului de organizare
[28] *Marosvidék*, 17 iulie 1892
[29] *Catalogul*, punctul nr. 3 al Programului de organizare
[30] *Maros-Torda*, anul 12, nr. 3 din 16 ianuarie 1886
[31] *Marosvidék*, 4 iulie 1886
[32] *Idem*, 19 febr. 1888
[33] *Ibidem*,4 iul. 1886.
[34] *Idem*, 12 oct. 1890.
[35] Terenul amplasat de-a lungul străzii Hajos (actuala str. Horea).
[36] Descrierea festivităţilor organizate cu ocazia inaugurării Muzeului de artă industrială în *Marosvidék*, 9, 14, 30 iulie 1893
[37] Este vorbă de imobilul de pe str. Horea nr. 24, sediul actual al Muzeului Judeţean Mureş. clădirea în care funcţionează Muzeul de Ştiinţele Naturii din Târgu Mureş.

bună dreptate, de presa contemporană: "una din principalele atracţii ale oraşului, putându-se alinia printre cele demne de văzut în oraş, urmând imediat după Biblioteca Teleki".[38] Numărul mare de vizitatori, frecvenţa şi diversitatea expoziţiilor temporare, ale conferinţelor şi manifestărilor organizate între anii 1893 - 1895, confirmă succesul instituţiei.[39]

Instituţie fondată şi administrată de Societatea Culturală şi Economică a Secuilor, Muzeul Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş se finanţează şi din fonduri de stat. În discursul rostit la festivitatea de inaugurare a noii clădiri, ministrul comerţului, Baross Gábor, anunţă oficial o subvenţie de 400 forinţi pentru muzeu[40], iar pentru îmbogăţirea colecţiilor, în special a colecţiei din domeniul industiei casnice, Camera de Comerţ şi Industrii din Târgu Mureş a oferit un ajutor anual de 50 forinţi[41]. Primele greutăţi de ordin material apar în anul 1897. Cheltuielile din ce în ce mai mari invocate de buna funcţionarea a muzeului, greutăţile ivite în ţinerea la zi a colecţiei, i-au determinat pe membrii comisiei de supraveghera a muzeului (az iparmúzeum felügyelő bizottsága), să propună elaborarea unui nou statut de funcţionare al muzeului. În anul 1897, conform noului statut, instituţia primeşte denumirea de Muzeul Tehnologic - Industrial Secuiesc (Székely Technológiai Iparmúzeum), fiind susţinută de Ministerului Comerţului[42]. Până în anul 1905, autoritatea tutelară rămâne încă Asociaţia Culturală şi Economică a Secuilor, începând cu acestă dată, muzeul întră sub autoritatea deplină a Ministerului Comerţului şi este adus în legătură organică cu Şcoala Industrială de Arte şi Meserii, fiind pusă sub o singură direcţiune.[43] Cu toate acestea, o creştere însemnată a colecţiilor se mai înregistrează în anii 1906, 1908 şi 1910.[44] Conform datelor statistice publicate în anul şcolar 1914-1915, valoarea bunurilor inventariate (colecţia muzeului) era era la această dată de 35141 kor. şi 13 forinţi[45].

Însemnate pagube a suferit colecţia în timpul Primului Război Mondial.[46] Între cele două războaie mondiale, muzeul este condus de un director şi de un custode. Nu are buget separat, cheltuielile sunt acoperite, în continuare, din bugetul şcolii. În anul 1922, cînd se trece la reinventarierea colecţiei, se înregistrează un număr de 1855 poziţii inventariate: 554 poziţii la categoria olărie şi gips, 456 la categoria textile, 425 la metalurgie, 272 lucrări de lemn, 146 instalaţiuni, două maşini, 918 cărţi şi modele de desen.[47] Este ultimul inventar efectuat înainte de definitivă a colecţiei.

De mare valoare istorică şi documentară, colecţia Muzeului de Artă indurstrială s-a pierdut aproape în integime în timpul celui de-al doilea război mondial. Un număr neînsemnat de piese au intrat în colecţia Muzeului de Arheologie şi Etnografie, redeschis la Palatul Culturii în anul 1949[48]. S-au salvat însă, aproape în totalitate, piesele de ceramică şi faianţă,

---

[38] *Marosvidék*, 6 iulie 1893

[39] *Idem*, 6 aug. 1893; 17 mart. 1894.

[40] Kiss István: *Székelyföldi Iparmúzeum leirása* (Descrierea Muzeului Secuiesc de Artă Industrială), Bp. 1893.

[41] *A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1893. Évre.* (Raportul Camerei de Comerţ şi Industie din Târgu-Mureş pe anul 1893), Târgu-Mureş, 1894, 131-136.

[42] *A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése az 1897. évre.* (Raportul Camerei de Comerţ şi Industrie din Târgu-Mureş pe anul 1897). Târgu-Mureş, 1898. pp. 109-114.

[43] Coriolan Petranu, *op. cit.*, p. 162.

[44] Coriolan Petranu, *loc. cit.*

[45] *A Marosvásárhelyi M. Kir. Állami Fa- és Fémipari szakiskola értesitője az 1914-1915 iskolai évre.* (Buletinul Şcolii Industriale Forestieră şi Metalurgică pe anul 1914-1915), Târgu-Mureş, 1915, p. 27. Conform datelor publicate, averea muzeului se prezenta în felul următor: imobile - teren şi clădire în valoare de 92941 kr. 89 fl.; bunuri inventariate (colecţia muzeului): 35141 kr. şi 13 fl. În total 471374 kr. şi 45 fl.

[46] Coriolan Petranu, *op.cit.*, p. 163.

[47] *Idem*, p. 163.

[48] *Ghidul*, p. 2-3. Determinarea numărului total de piese intrate în colecţia Muzeul de Istorie şi Etnografie din Târgu-Mureş din patrimoniul fostului Muzeu Secuiesc de Artă Industrială este, la ora

precum şi cele câteva piese de sticlărie şi textile, transferate în anul 1943, din ordinul Ministerului Industriilor şi a Comerţului, la Muzeul Ardelenesc din Cluj[49].

Catalogul de faţă şi-a propus trecerea în revistă a celor 68 de piese de ceramică păstrate în colecţia Muzeului Naţional de Istoria a Transilvaniei din Cluj-Napoca, respectiv a celor 7 piese, de aceeaşi categorie, identificate în colecţia Muzeului Judeţean Mureş[50], piese caracterizate printr-un singur element comun, prin faptul că făceau parte din colecţia de odinioară a fostului Muzeu Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş.

Tipuri morfologice şi caracteristici stilistice ale ceramicii din colecţia fostului Muzeu Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş.[51]

Faianţă fină germană (majolică germană)[52]. Conform catalogului din 1886, ceramica fină de tip "majolică", provine în totalitatea ei din Nassau (Germania), şi datează de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Adesea de dimensiuni impresionante, piesele din această categorie sunt fără excepţie piese decorative[53]; majoritatea lor covârşitoare bicolore, foarte rar tricolore. De obicei au fondul albastru cobalt, din care tresare decorul în relief, de culoare alb-gri. Predomină reprezentările fito- şi zoomorfe sau motivele geometrice, mai rar apar şi unele reprezentări umane. Reprezentările sunt adesea fantastice, inspirate din lumea legendelor vechi germane, redate în maniera clasicismului german[54]. (pl. I, fig.1-4; pl.II, fig. 1-4; pl.III, fig.1-4).

---

actuală, aproape imposibilă. Vechile registre de inventar lipsesc, iar informaţiile referitoare la proveniența pieselor din colecţia de bază s-au pierdut, se pare, pentru totdeauna. Pot fi atribuite cu exactitate vechii colecţii doar piesele care mai poartă etichetele cu numerele vechi de inventar. Cele cuprinse în catalogul de faţă sunt piese atribuite prin acest procedeu.

[49] În registrul de inventar al fostului Muzeu Ardelenesc din Cluj, la poziţiile VI.3157 - VI.3236, respectiv VI.3237 - VI.3244, găsim înregistrate un număr de 101 piese de ceramică şi 11 obiecte de sticlă care, conform menţiunii din data de 27 martie 1943 provin din colecţia Muzeului Secuiesc de Artă Industrială din Târgu Mureş. O altă insemnare, din data de 8 aprilie 1943, menţionează intrarea în colecţia muzeului a unui număr de 5 buc. broderii, având aceeaşi proveniență. În registru se mai menţionează că piesele au intrat în depozitele Muzeului Ardelenesc în urma ordinului Ministrului Industriilor şi a Comerţului. În momentul verificării şi reinventarierii colecţiei au fost identificate un număr de 73 buc. piese de ceramică, 7 buc. sticlărie şi 3 buc. broderii, în total 83 de piese. Din piesele de ceramică identificate, un număr de 5 buc. au fost tarnsferate la Muzeul de Etnografie Cluj - Napoca. Fotografierea şi prelucrarea acestora nu este posibilă în momentul de faţă, din cauza lucrărilor de reamenajare a depozitelor acestui muzeu. Voi prezenta în cele ce urmează lista lor şi numărul de inv. cu care aceste piese au întrat în colecţia Muzeului Ardelenesc: Vază, ceramică smălţuită, Nr. inv.VI.3216; Ulcior, ceramică smălţuită (fond cafeniu, decor policrom), nr. inv. VI.3222; Vas mic, ceramică smălţuită, nr. inv. VI.3231; Cană, imitaţie ceramică habană (1885), nr. inv. VI.3232; Recipient pentru tutun, în formă de miel. Ceramică smălţuită, fond maro. Piesă semnată: "CSÖG ANDRÁS BIBARCFALVA" (Csög András din Biborţeni), nr. inv: VI.3234.

[50] Identificarea şi catalogarea tuturor pieselor păstrate din vechea colecţie a M.S.A.I. va constitui tema unei viitoare cercetări.

[51] Pentru o mai bună parcurgere a materialului am grupat piesele ţinând cont de proveniență/atelier, notându-le cu cifre romane de la **I.** la **V.** Deţinătorii sunt marcaţi individual pentru fiecare piesă, la sfârţitul descrierii.

[52] Din cele 22 de piese din categoria ceramicii fine de proveniență germană întrate în inventarul Muzeului Ardelenesc în anul 1943, au fost identificate ulterior un număr de 15 piese. La Muzeul de Etnografie din Târgu Mureş se mai păstrează încă patru piese din acest tip de ceramică. Există deci în total un număr de 19 piese de ceramică fină de proveniență germană.

[53] *Catalogul*, poziţia 33, p. 5.

[54] Nr.cat. I.1-I.19.

Ceramică fină "Zsolnay" (majolică).[55] Produse în renumitele ateliere "Zsolnai" din Pécs (Ungaria), piesele au fost donate muzeului de către conducerea fabricii[56]. Se remarcă printr-o varietate impresionantă atât din punct de vedere al materialului şi tehnicii, cât şi în cel al formelor şi ornamenticii. Ţinând cont de material şi tehnică, se deosebesc patru tipuri: vase de ceramică cu fond nesmălţuit[57], faianţa fină (majolică)[58], vasele de faianţă roză[59] şi vase de porţelan cu eolin[60]. Făcând o analiză morfologică a pieselor din această categorie, se desprind în primul rând cele de inspiraţie populară, continuând formele şi ornamentica evoluată din tezaurul ornamenticii populare tradiţionale. Alături de acestea întâlnim exemplare pretenţioase, care preiau formele şi varietatea tipologică, specifică marilor producători de porţelan din Europa. În cazul vaselelor cu formă şi ornamentică de inspiraţie populară, regăsim forme caracteristice ceramicii populare: căni, cancee, (pl.IV, fig.1-4) inclusiv vase gâlgâitoare (pl.V.fig.1,3) şi ulcioare cu fluier (pl.V, fig.4) din repertoriul divers al formelor create de olarii populari. Deosebit de interesant este piesa cu nr. catalog II.30, ce preia forma "vaselor de alăptat", cunoscute şi larg folosite în tipologia ceramicii populare din zona Ciucului[61]. Motivele ornamentale sunt şi ele de inspiraţie populară. Domină cele florale: lalele, margarete; frunze, dar apar şi altele, cele cu bobiţe, sau decorul cu inimioare. De obicei decorul este dispus pe toată suprafaţa vasului. Pe un fond nesmălţuit, motivele viu coloreate, realizate prin pictură în email sunt de calitate superioară. Superioar realizate din punct de vedere tehnic sunt şi piesele de faianţă colorate, aşanumitele "majolică". Unele dintre ele reţin atenţia prin formele bizare[62] (pl.V, fig.2). Merită atenţia faianţa fină de culoare roz. Aceste piese – acoperite în exterior cu un smalţ roz şi în interior cu un smalţ transparent, de sub care apare culoarea alb-gălbuie a faianţei – deşi fragmentate, adesea chiar deteriorate, sunt importante totuşi, pentru că sunt exemplarele unei perioadă de încercări. Sunt exemplare ale aşa-numitei: "faianţă-porţelan" a fabricii Zsolnai[63].

Vasele imitaţie de ceramică greacă[64]. Piesele reprezintă donaţia şcolii profesionale din Odorheiul Secuiesc. Au ajuns în colecţia muzeului în anii de după deschiderea din 1886, ca dealtfel şi cele din categoria următoare, drept pentru care nu figurează nici în catalogul colecţiei. O parte dintre aceste piese, mă refer în primul rând la cele din colecţia Muzeului de Etnografie din Târgu-Mureş[65], sunt lucrate dintr-o pastă fină, într-o manieră pretenţioasă, cu un decor îngrijit. Adevărate "capodopere de olari", probabil lucrări de diplomă. În formele acestora se regăsesc tipurile clasice ale vaselor greceşti: "oinochee", "hidra" sau "amfora"[66] etc. De regulă aceste piese sunt nesmălţuite, sau acoperite cu un smalţ transparent, iar

[55] Din cele 20 de piese aparţinînd acestei categorii predate Muzeului Ardelenesc, se păstrează azi în colecţia MNIT un număr de 13 piese, multe dintre acestea într-o stare deteriorată. (Cf. menţiunii din Reg. de inv. piesele erau în acea stare deja în momentul predării lor). Din această grupă, nici o piesă nu s-a identificat la MJM.

[56] *Catalogul,*p. 6, poziţia 43.

[57] Nr. catalog: II.20 - II.24 .

[58] Nr. catalog: II.25 - II.26.

[59] Nr. catalog: II.27 - II.31.

[60] Nr. catalog: II.32.

[61] *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei - Catalog de expoziţie;* Sf. Gheorghe, 1997-1998., p. 99. fig.23.

[62] Nr.cat. II.26.

[63] Katona I. *"A porcelán"; Bp. 1984. P. 107*

[64] În registrul de inventar al Muzeului Ardelenesc au fost inventariate sub genericul "vase de imitaţie ceramică greacă" un număr de 8 piese. În colecţia MNIT s-au identificat, şi există în fapt, 7 piese din această categorie. Toate cele 7 buc. se caracterizează prin formă şi execuţie stângace, purtând amprenta unor meşteri începători. Piesele din colecţia MJM (în număr de 4 buc.) sunt în schimb piese de o tehnicitate şi un mod de execuţie ireproşabile, adevărate capodopere.

[65] Nr.cat. III. 33 - III. 36.

[66] *Magyar Lexikon,* Ed. Acad. Budapesta, 1966.

decorul este realizat prin pictare cu angobă, negru sau maro închis, respectiv alb sau brun-roşcat. Majoritatea pieselor din această categorie poartă semn de meşter (pl.VI, fig. 1, 2, 3). Stângăciile formelor şi a decorului în cazul pieselor din colecţia MNIT poartă amprenta meşterului neîndemânatic, probabil mâna elevului începător[67] (pl. VII, fig. 1,2,3).

Ceramica transilvăneană. Atât piesele atribuite categoriei de *ceramică tradiţională*[68], cît şi aşa zisele piese *produse pentru târg*[69], reprezintă de fapt ceramica populară şi provin din sud-estul Transilvaniei[70]. Evidenţierea celor două tipuri distincte, reflectă orientările principale ale activităţii olarilor secui, determinată de cererea pieţii. Primele piese continuă vechile tradiţii autochtone; apar ulcioare cu buza simplă (pl. VIII, fig. 1) sau trilobată (pl. IX, fig. 1); căniţe cu talpă (pl. IX, fig. 2), căni cu cioc şi orificiu şi cu toarta îmbrânată (pl. VIII, fig. 2,3,4); toate lucrate îngrijit, într-o ţinută estetică ireproşabilă. Deosebit ca formă şi realizare este ulciorul de meşter din colecţia Muzeului Judeţean Mureş[71] (pl. IX, fig.4). Operă a meşterului Radák Balázs, piesa smălţuită verde, cu decor traforat pe corp şi gât şi cu orificii false la gură, pare să reia tradiţia cănilor de meşter specifice zonei Ciucului încă din secolele XVIII-XIX[72].

Piesele din cea de-a a doua categorie, denumite de noi "produse pentru târg", sunt serii mari, asemeni ceramicii cu aceeaşi destinaţie produs în zilele noastre, acest tip de caramică are forma şi decorul adaptate cerinţei de moment a pieţii. Multe dintre aceste piese poartă numele meşterului şi anul producerii. Aproape identice, sau cu mici deosebiri inerente producţiei manuale, aceste piese se prezintă într-o execuţie technică şi ţinută estetică, care adesea lasă de dorit. Se remarcă totuşi tehnici novatoare, deosebite de cele tradiţionale. De remarcat decorul realizat prin aplicarea pe pereţii vasului a unui strat zgrunţuros, obţinut prin presarea şi strecurarea pastei, dând impresia cojii de copac[73] (pl.X, fig, 3, şi pl. XII, fig. 1), sau cel realizat prin presărarea unui start de pisat de siliciu peste smaltul de culoarea brun-închisă [74] (pl. X, fig.3 şi pl. X. fig. 4). Apar de asemenea forme novatoare, resimţinu-se influenţa ceramicii de lux. Se remarcă în acest sens vaza în forma de tigvă (pl. XII. fig.3), sau cănile cu cioc alungit (pl.XI. fig. 1 şi 2).

În şirul obiectelor de ceramică merită atenţia, prin dimensiunile sale cu totul neobişnuite, pipa neagră, având forma unui cap de om, un turc cu şapcă roşie. Este printre puţinele piese care se pot identifica cu exactitate, fiind individual menţionat în catalog.[75]

Din numărul relativ mare de piese de **faianţă** trimise la expoziţia muzeului de către renumitele manufacturi de pe teritoriul Imperiului, s-a păstrat un număr neînsemnat. Este vorba de canceul produs în manufactura din Hollóháza (Ungaria)[76], care este şi singura piesă păstrată dintre numeroasele produse donate Muzeului Secuiesc de Artă Industrială de către renumita manufactură de faianţă, cu ocazia deschiderii.[77] Cana de faianţă produsă în manufactura din Kremnicza (Körmöcbánya)[78] (pl.XIII, fig. 3.), a fost achiziţionat probabil

[67] Nr.cat. III. 37 - III. 43.
[68] Nr.cat. IV. 44 - 51.
[69] Nr. cat. V. 52 - 70.
[70] Pentru ceramica din sud-estul Transilvaniei vezi: Domanovszki György *"A magyar nép díszítőművészete* (Arta populară maghiară), Bp. 1981, *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei - Catalog de expoziţie;* Sf. Gheorghe, 1997-1998.
[71] Nr.cat. IV. 51
[72] *Centre de olari...*, p. 94, fig.13.
[73] Nr.cat. V. 56-58.
[74] Nr. cat.V. 59 şi V. 69.
[75] Catalog, p.4, poz. II.24. "Pipă uriaşă, reprezentând capul unui turc". Este consemnat în catalog, ca fiind donaţia lui Golyósy Gusztáv din Seghedin.
[76] Nr. cat. V.74.
[77] *Catalog,* pag.4, nr. poziţie 27.
[78] Nr.cat. V.75.

ulterior. Cu totul deosebit este singura farfurie de faianţă păstrată. Piesa realizată într-o tehnică stângace, timidă, este dată *1885* şi poartă imaginea unei biserici (sau mănăstiri) şi inscripţia: *Szne Borg*[79] (pl.XIII, fig 2.)

CATALOGUL COLECŢIEI DE CERAMICĂ A MUZEULUI DE ARTĂ INDUSTRIALĂ DIN TÂRGU MUREŞ

I. FAIANŢĂ FINĂ GERMANĂ

I.1. Rezervor pentru apă

Recipientul, de formă dreptunghiulară şi capacitatea de 3 l., poate fi montat pe perete cu ajutorul celor două orificii dispuse pe latura din spate. Este prevăzut cu un capac romboidal şi cu un tub pentru scurgerea apei. Decorul fitomorf şi geometric realizat în relief acoperă toată suprafaţa. Muchiile din faţă poartă câte o reprezentare umană susţinută de coloane cu fusul în bandă, iar capitelul şi baza în spirală; orificiul pentru scurgerea apei de la baza recipientului este plasat în gura deschisă a unui leu, iar mânerul de pe capac redă cozile răsucite a doi balauri.

Nr. inv: M: 2835 (VI. 3158-a); MNIT

Dimensiuni: Î: 38 cm.; L: 24 cm.; l: 11 cm.

Planşa I. fig. 1.

I.2. Farfurie decorativă

Fund inelar, marginea ridicată. Pe margine decor fitomorf: frunze de acant şi vrejuri alternând cu câte un cap de gorgon, central un tablou romantic în două planuri: planul II. silueta unui castel plasat între copaci, în depărtare conturul munţilor; planul I. - o scenă de câmp de inspiraţie mitologică, cu patru figuri omeneşti. Numărul de serie: 763

Nr. inv: M: 2836 (VI. 3159); MNIT

Dimensiuni: D(max): 33 cm.; D (fund): 23 cm.; Î: 3,8 cm.

I.3. Farfurie decorativă

Fund inelar, marginea ridicată decorată cu un brâu de alveole accentuate, încadrate de un decor fitomorf din flori şi frunze de acante. Central, decor geometric: pe un fond floral stilizat, de fapt o margaretă cu lungi petale, o rozetă. Numărul de serie: 755

Nr. inv: M: 2837 (VI. 3160); MNIT

Dimensiuni: D(max): 32 cm.; D (fund): 23 cm.; Î: 5 cm.

Planşa I. fig.2.

I.4. Farfurie decorativă

Fund inelar, pe margine decor floral stilizat (margarete). Central – patru rozete despărţite de motive decorative plastice, formate din frunze şi vrejuri. Numărul de serie: 753.

Nr. inv: M 2838 (VI.3161); MNIT

Dimensiuni: D(max.): 25,8 cm.; D (fund): 18,3 cm.; Î: 3 cm..

I.5. Farfurie decorativă

Fund inelar, pe laturi decor: bandă de flori stilizate (margarete). Decorul central, delimitat printr-o bandă plastic realizat şi marcat prin culoarea neagră, o rozetă cu lungi petale purtând fiecare câte trei bobiţe. Numărul de serie: 643.

Nr. inv: M2839 (VI.3162); MNIT

Dimensiuni: D(max.): 24,5 cm; D (fund): 19 cm.; Î: 3 cm.

I.6. Cană pentru apă

Cană cu talpa discoidală, picior scund, corp piriform, gât alungit către buza cu cioc, toarta în bandă lată. Decorul geometric şi fitomorf amplasat pe toată suprafaţa vasului. Pe corp, între două benzi ce marchează baza şi diametrul maxim al corpului, se desfăţoară un motiv de nişe cu bolţi

[79] Nr.cat. V.73.

rotunjite fiind dispus în fiecare câte un fir de lalea şi frunze de acant. Pe umeri, decor cu solzi, iar gâtul, marcat de un brâu de margarete, poartă în zona mediană, între două frize cu motivul trifoiului şi cercuri de perle, o bandă din alveole alungite.

Nr. inv: M:2842 (VI.3169); MNIT

Dimensiuni: Î: 18 cm.; D (fund): 10 cm.; D (buză): 8,1 cm.;

D (max): 15 cm.

Planşa I. fig.3.

I.7. Cană pentru apă

Talpă plată, picior în două discuri suprapuse, cea inferioară simplă iar cea superioară cu decor în frunză de brad. Corp bitronconic cu umerii abia schiţaţi, gât larg, buză îngroşată, uşor evazată, prevăzută cu cioc, toarta în bandă lărgită, răsfrântă la capete. Decorul de pe corp, delimitat de câte un brâu de caneluri oblice, una la baza corpului iar cealaltă pe umeri şi marcat de câte două caneluri (de culoare neagră), este dominat de patru rozete delimitate de frunze de acante şi vrejuri. Gâtul poartă o friză de petale romboidale şi un rând de nişe cu cîte o floare stilizată. Numărul de serie: 635

Nr. inv: M: 2841 (VI.3168); MNIT

Dimensiuni: Î: 29,5 cm.; D (fund) 12,1 cm.; D (buză): 10 cm.;

D (max): 17 cm.

Planşa I. fig.4.

I.8. Cană pentru apă

Talpă plată, picior în două discuri inegale, suprapuse: cea inferioară simplă, cea superioară cu decor în linie ondulată şi puncte. Corp bitonconic, umeri accentuaţi, gât cilindric, drept, buză cu cioc, toartă în bandă lată cu capetele răsfrânte. Pe corp, pe o suprafaţă bine delimitată de un brâu de perle şi frunze lobate la bază şi o canelură la diametrul maxim al corpului, se desfăţoară un decor fitomorf plin de vervă, dispus pe un fond de meandre incizate. Gâtul poartă un decor de friză – patrulatere cu motive fitomorfe, dispus între caneluri şi brâie cu motive geometrice sau perle.
Număr serie: 632

Nr. inv: M:2840 (VI. 3167); MNIT

Dimensiuni: Î: 39 cm.; D (fund) 12 cm.; D (buză): 8,5 cm.;

D (max): 19 cm.

Planşa II. fig.1.

I.9. Cană pentru apă

Talpa plată, discoidală, corp bombat, gât cilindric, strâmtat către buza cu cioc. Toarta, în bandă lată cu capetele răsfrânte, este compusă din două arcuri sub formă de vrejuri. Decor: Pe fond albastru-cobalt intens, decor în relief alcătuit din patru rozete de genul arabescurilor. Pe umeri şi pe gât cercuri concentrice prima purtând un motiv de rozete şi romburi alternând, iar celelelte trei decor de valuri răsturnate. Numărul de serie: 899

Nr. inv: M.2849 (VI. 3170); MNIT

Dimensiuni: Î: 22,5 cm.; D (fund) 9.8 cm.; D (buză): 7,5 cm.;

D (max): 15 cm.

Planşa II. fig.2.

I.10. Cană pentru apă

Formă şi decor identică nu nr. catalog: I.1.9. Toarta în bandă lărgită, răsucită la capete şi prevăzut cu un decor plastic de crestături.

Număr serie: 899

Nr. inv: 1192; MJM

Dimensiuni: Î: 21,8 cm.; D (talpă): 9,6 cm.; D (buză): 7,8 cm.;

D (max.): 13,5 cm.

I.11. Vază decorativă

Talpă plată, discoidală, picior trapezoidal, corp piriform, gât larg cu buza evazată, două torţi. Pe piciorul şi pe fundul vasului decor fitomorf, realizat din frunze de acante şi respectiv fire de floare de crin dispuse în chenare ogivale. Corpul este străbătut median de un brâu, deasupra căruia se desfăşoară un motiv plin de vervă, dominat fiind de cele două mânere, realizate plastic, ce redau capul zeului mărilor, "Neptun". Barba împletită şi despicată în două sub formă de coadă de peşte, la fel şi pletele lungi, bogate se transformă spre vârfuri în vrejuri şi frunze de acante. Câmpurile de pe feţele dintre cele două torţi sunt ocupate de câte o scenă cvasi- fantastică, populată de figuri fito-zoomorfe, de o stranie combinaţie de flori, frunze, vrejuri şi animale fantastice. Gâtul vasului este marcat de un decor compus dintr-un medalion floral ce alternează cu două scobituri alveolare. Buza îngroşată şi evadată, are pe laturi un friz de casete. Numărul de serie: 764

Nr. inv: 1218; MJM

Dimensiuni: Î: 37,5 cm.; D (fund) 20,3 cm.; D (buză): 30,5 cm.;

D (max): 33 cm.

Planşa II. fig.3.

I.12. Vază decorativă

Talpă plată, discoidală, picior trapezoidal, corp sferic sub formă de cupă cu buza lărgită. Torţile au forma unui arc cu capetele ce poartă lateral câte un şir perlat şi sunt legate de buză prin câte o frunză de acant pe care este dispusă câte un cap de tânără. Piciorul este decorat cu un motiv din frunze şi vrejuri dispuse intre două brâie şi un mănunchi de nuiele legate printr-un brâu median. Diametrul maxim al vasului este marcat de un brâu accentuat ce poartă un decor de "frunze de brad". Baza cupei poartă un şir de nişe ogivale cu câte o frunză de acant. Deasupra brâului se repetă decorul de friz de pe talpă, după care apare decorul principal reprezentând o scenă cvazi-mitologică, dispusă simetric, două-câte două pe ambele feţe ale vasului.: doi putii, călare pe câte un căluţ de mare înaripat. Scenele sunt despărţite de câte o fundă de care atârnă un scut de blazon. Sub buza vasului este dispus un şir de margarite cu petale alungite.

Nr. inv: 1221; MJM

Dimensiuni: Î: 33,6 cm.; D (talpă): 22 cm.; D (buza): 33 cm.;

D (max.): 30 cm.

Planşa II. fig. 4.

I.13. Corpul unei vaze ornamentale

Talpa plată este prevăzut cu un orificiu pentru a putea fi montat pe piciorul (sau fusul) de susţinere. Corpul sferic se lărgeşte spre buza evazată şi este prevăzută cu un decor cu motive fitomorfe: frunze de acant alternând cu fire de crin, marcat în partea superioară printr-un brâu realizat din mănunchi de nuiele legate cu benzi încrucişate. Pe buză, decor de bandă lată cu valuri.

Nr. inv: M 2847 (VI. 3178); MNIT

Dimensiuni: Î: 26,7 cm.; D (buza): 37,7 cm.; D (talpă): 19,3 cm.;

D (max.): 38 cm.

I.14. Vază decorativă

Talpă plată, picior trapezoidal compus din două discuri concentrice suprapuse, corp bitronconic dominat în partea inferioară de un brâu ce reprezintă diametrul maxim al vasului. Gura lărgită spre buză. Decorul de pe corp este dispus între două caneluri, de data această de culoare maro, între acestea se desfăşoară decorul fitomorf, simetric pe ambele feţe, şi formată din câte două amfore greceşti între care, într-un decor bogat de vrejuri şi frunze de acant este dispus un fir de lalea stilizat. Sub buza vasului dispus un friz cu un motiv de meandru grecesc. Număr de serie: 647

Nr. inv: 1570; MJM

Dimensiuni: Î: 17,9 cm.; F (fund): 12 cm.; D (buza): 16,8 cm.;

D (max.): 17,8 cm.

Planşa III. fig. 1.

I.15. Vază ornamentală

Corp scund, cilindric cu baza rotunjită, susţinut de trei picioare având forma unor gheare de leu. Baza vasului este decorată cu flori şi frunze de margarete şi trei capete fantastice (de lei sau gorgoni), dispuse în centrul distanţei dintre picioare. Pe corp, între două brâie cu motive plastice marcând baza, respectiv la buza vasului, decor de ghirlande susţinite putii şi câte un cap feminin, redat în maniera clasicismului german. Numărul de serie: 643

Nr. inv: M 2843 (VI. 3174); MNIT

Dimensiuni: Î: 15,5 cm.; D (fund): 19 cm.; D (buza): 22 cm.;

I.16. Vază ornamentală

Corp cilindric, aşezat pe patru picioare având forma de gheare de leu. Linia fundului şi a buzei marcate prin brâie concentrice cu decor plastic foarte variat. Se remarcă cel de la baza corpului, marcat cu un brâu accentuat de frunze de acant. Corpul este dominat de două cvazi-mânere ce redau câtă o figură feminină, între care, pe cele două feţe, se desfăşoară un decor plastic: câte un cap de bărbat reprezentat într-un medalion susţinut de câte două figurine fantasice.

Nr. inv: M 2844 (VI. 3175); MNIT

Dimensiuni: Î: 28,5 cm.; D (fund): 19 cm.; D (buza): 29,5 cm.;

D (max.): 32 cm.

Planşa III. fig.2.

I.17. Tabacheră cu capac

Corp cilindric aşezat pe trei picioare având forma unor gheare rezămate pe cîte o sferă. Baza corpului marcat printr-un brâu, realizat din mănunchi de frunze de dafin legat printr-o bandă încrucişată. În zona mediană a corpului, decor de frunze de acant din care pornesc ghirlande de vrejuri, frunze şi flori stilizate. Capacul este prevăzut cu un mâner având forma de con de brad.

Nr. inv: M 2846 (VI. 3177); MNIT

Dimensiuni: Î: 18,1 cm.; D (fund): 14 cm.; D (buza): 14,5 cm.;

D (max.): 18 cm.

Planşa III. fig. 3.

I.18. Tabacheră cu capac

Fund plat, corp cilindric, prevăzut cu un capac. În zona mediană a corpului, între două mânere având forma unor capete de lei cu o verigă în bot, un medalion înfăţişându-l pe Sf. Gheorghe omorând balaurul, încadrat de un decor fito-zoomorf (vrejuri, frunze, flori, animale fantastice) abundent. Pe capac: figurină fantastică (maimuţă), ţinând în braţe o cizmă.

Număr de serie: 884

Nr. inv: M 2845 (VI. 3176); MNIT

Dimensiuni: Î: 19,5 cm.; D (fund): 12 cm.; D (buza): 9,5 cm.;

D (max.): 14 cm.

Planşa III. fig. 4.

I.19. Ploscă

Corp aplatizat, aşezat pe un picior supraînălţat, gât îngust cu buza evazată, având formă de pâlnie. Mânerul dispus în zona mediană a corpului, are reprezentat la bază câte un cap de om. (Gâtul şi mânerele rupte). Pe corp decor plastic: rozetă din frunze de acant.

Nr. inv: M 2848 (VI. 3155); MNIT

Dimensiuni: Î: 16 cm.; D (fund): 5,5 cm.; D (buza): 3,5 cm.;

D (max.): 9,5 cm.

II. CERAMICĂ - MAJOLICĂ - PORŢELAN, MARCA "ZSOLNAI" - PÉCS

II.20. Ulcior pentru apă

Ceramică nesmălţuită. Fund plat, corp piriform, umeri rotunjiţi, gât strâmt şi lărgit către buza evezată, prevăzut cu un brâu discoidal în zona mediană. Toartă ruptă. Decor: pe un fond alb (angobat) decor în smalţ colorat: brun roşcat, verde, galben, auriu. Decorul dispus pe toată suprafaţa vasului, se compune din linii şi dungi concentrice, ce împart suprafaţa vasului în mai multe registre.

Dominant este registrul median, în care într-un chenar marcat de două rânduri de inimioare dispuse faţă în faţă, apare un motiv fitomorf de sorgintă populară: vrejuri dispuse în linie ondulată, purtând în meandre frunze galben-aurii, flori de lalele cu petale verzi şi galben-aurii. Pe fund: numărul de serie:1363 şi ştampila ZSOLNAY - PÉCS

Nr. Inv: M: 2789 (VI. 3180); MNIT

Dimensiuni: Î: 32 cm.; D (fund): 8,2 cm.; D (buză): 5 cm.;

D (max.): 16 cm.

II.21. Ulcior pentru apă

Ceramică nesmălţuită. Fund plat, corp piriform cu umeri rotunjiţi, gât cilindric, îngroşat la buză. Toarta rotunjită prevăzută cu orificiu, se ataşează de gât, în zona mediană, printr-o legătură discoidală. Decorul: pe fond cărămiziu, nesmălţuit, decor floral conturat în auriu şi pictat cu smalţ divers colorat: brun-roşcat, verde, albastru, auriu. Fire şi frunze de lalele dispuse pe toată suprafaţa vasului, umerii marcaţi printr-un brâu de perle pictat în albastru şi dispus între două linii concentrice. Brâul de perle se repetă şi pe gâtul vasului, buza cu smalţ verde. Pe fund: numărul de serie 212 şi ştampila: PÉCS - 2

Nr. inv: M: 2799 (VI. 3181); MNIT

Dimensiuni: Î: 25 cm.; D (fund): 8,9 cm.; D (buză): 3,3 cm.;

D (max.): 15,5 cm.

Planşa IV. fig. 1

II.22. Ulcior cu patru ciocuri de turnare

Ceramică nesmălţuită. Fund plat, corp piriform, gâtul strâmtat se lărgeşte sub formă de pâlnie către buza îngroşată. Din mijlocul corpului pornesc patru ciocuri de turnare sub formă de fluier, legate de gâtul vasului prin câtă un mâner în bandă lată. Corpul decorat prin pictare în email: pe fond cărămiziu, nesmălţuit, decor floral de inspiraţie populară conturat în auriu şi pictat cu smalţ divers colorat: verde, galben de siena, auriu. Fire şi frunze de margarete dispuse pe toată suprafaţa vasului, inclusiv pe cele trei tuburi de turnare.

Nr inv: M: 2790 (VI 3182); MNIT

Dimensiuni: Î: 28,3 cm.; D (fund): 7,7 cm.; D (buză): 6,8 cm.;

D (max.): 19,2 cm.

Planşa IV. fig. 2.

II.23. Ulcior cu patru torţi

Ceramică nesmălţuită. Fund plat, corp piriform cu umeri rotunjiţi, gât strâmt, cilindric, buza îngroşată. Din zona mediană a gâtului pornesc patru torţi în bandă lată, având fiecare aplicate câte o bandă ondulată. Decorul: pe fond gri fumuriu, nesmălţuit, decor pictat în smalţ verde, galben de siena şi negru. Median, fire şi frunze de lalele dispuse dealungul unor linii ondulate şi meandre. Baza corpului marcat prin prin două brâie cu inimioare şi dispus deasupra unor linii concentrice. Brâul se repetă şi pe gâtul vasului, de data acesta decor cu triunghiuri alternând cu frunze,peste care este dispus un cerc perlat. Pe fund numărul de serie: 1383 şi ştampila ZSOLNAI - PÉCS

Nr. inv: M: 2791 (VI. 3184); MNIT

Dimensiuni: Î: 32 cm.; D (fund): 8,7 cm.; D (buză): 3,6 cm.;

D (max.): 17 cm.

Planşa IV. fig. 3.

II.24. Ulcior

Ceramică nesmălţuită. Fund plat, corp piriform, gât îngust, lărgit spre buza evezată. Din zona mediană a gâtului pornesc spre corpul ulciorului opt benzi (cvasi-torţi), ovale în secţiune. Decorul în smalţ auriu şi negru este pictat pe un fond cărămiziu (nesmălţuită). Pe corp, la baza gâtului şi la buză decor fire de margarete şi frunze dispuse între linii sau benzi concentrice, sau (în zona mediană) între dăuă brâie zimţate. Pe fund numărul de serie: 1385 şi ştampila - ZSOLNAI PÉCS

Nr. inv: M: 2794 (VI. 3187); MNIT

Dimensiuni: Î: 32 cm.; D (fund): 8,7 cm.; D (buză): 6,3 cm.;
D (max.): 17,5 cm.
Planşa IV. fig. 4.

II.25. Ulcior pentru vin-ars

Faianţă fină. Fund plat, corp bombat, gâtul îngust se lărgeşte borţos, apoi se strâmtează către buza răsfrântă. Toarta în bandă lărgită. Decor: Pe un fond smălţuit cărămiziu, motive fitomorfe de culoare neagră în contur auriu dispuse, între linii şi benzi concentrice. Pe fund numărul de serie: 3181 şi ştampila - ZSOLNAI - PÉCS
Nr. inv: M: 2792 (VI. 3185); MNIT
Dimensiuni: Î: 22 cm.; D (fund): 7,9 cm.; D (buză): 31,1 cm.;
D (max.): 14 cm.
Planşa V. fig.1

II.26. Imitaţie vas-funerar inca

Faianţă fină. Recipient figural compus din două părţi distincte: o figură umană îngenunchiată sorbind dintr-un recipient de băut; şi un ulcior cu gât alungit şi strâmtat. Cele două părţi ale vasului sunt unite printr-un mâner, format din toarta ulciorului, care, continuându-se, pe capul figurii umane se transformă într-o bonetă cu două cornuri accentuate, răsucite sub formă de melc. Decorul realizat pe un fond cărămiziu, smălţuit, constă într-un motiv fitomorf şi geometric pictat în culoare neagră în chenar auriu.
Nr. inv: M: 2793 (VI. 3186); MNIT
Dimensiuni: Ulciorul: Î: 28,5 cm, D (fund): 9 cm, D (buză): 2,7 cm, D (max.): 14 cm.
Figura umană: Î: 22,5 cm, L: 10,7 cm, l: 10,5 cm..
Planşa V. fig. 2.

II.27. Ulcior cu toartă şi orificiu

Faianţă fină de culoare roz. Fund plat, corp piriform, umeri rotunjiţi, gât îngust purtând median un brîu discoidal şi sub gura îngustă o porţiune borţoasă. Toarta prevăzută cu un orificiu pentru băut.
Pe fund numărul de serie: 224 şi ştampila "Zsolnay - Pécs"
Nr. inv: M: 2795 (VI: 3193); MNIT
Dimensiuni: Î: 22,5 cm.; D (fund): 7 cm.; D (buză): 2,5 cm.;
D (max.): 15 cm.
Planşa V. fig. 3.

II.28. Ulcior cu fluier

Material identic cu nr.catalog: II.1.27. Fund plat corp piriform, gât îngustat, alungit, înbrâiat la buză şi în zona mediană, la punctul de întâlnire a gâtului cu mânerul. Ulciorul are alipit pe corp, în zona diametrului maxim un tub, ce se termină într-un fluier.
Pe fund numărul de serie: 391 şi numerele: 2, 23
Nr. inv. M 2796 (VI. 3198); MNIT
Dimensiuni: Î: 14,6 cm.; D (fund): 4,2 cm.; D (buzei): 2,3 cm.;
D (max.): 8,5 cm.
Planşa V. fig.4.

II.29. Vas decorativ

Faianţă fină din seria vaselor de culoare roz, identic cu nr.catalog: II.27. Corpul în formă de inimă, este aşezată pe trei picioruşe ascuţite spre vârf ce corespund venelor, iar cele trei ciocuri de turnare, ce se lărgesc către buza evazată - aortelor. În partea superioară este prevăzut cu un mâner.
Nr. in: M 2798 (VI. 3200)
Dimensiuni: Î: 9,8 cm.; D (max): 11 cm.;

II.30. Căniţă pentru alăptat

Faianţă fină din seria vaselor de culoare roz. Fund plat, corp bombat semisferic, prevăzut cu un tub de curgere. Gât înalt îngustat spre buză, toartă supraânălţată. Gâtul şi toarta sparte.

Nr. inv: M 2797 (VI. 3199); MNIT

Dimensiuni: Î; 8,5 cm.; D (fund): 3,8 cm.; D (buză): 1,8 cm.;

D (max): 6,5 cm.

II.31. Capac

Faianţă fină de culoare roz. Era capacul cu mâner a unui castron pentru unsoare (cf. registrului de inv. vechi.)

Nr inv: M- 3122 (VI. 3195); MNIT

Dimensiuni: Î: 5 cm.; D (max): 12,5 cm. î (mâner) 1,2 cm.

II.32. Vază

Faianţă fină cu eolin. Fund inelar, corp piriform, umeri bombaţi, gât larg, buza marcată de un brâu inelar. Decor pictat, viu colorat fiind prezente culorile de la roşu aprins şi vişiniu - prin verde închis până la negru prezentând motive fito- şi zoomorfe: într-un cadru natural fantastic siluetele a patru leoparzi în mişcare. La piciorul vasului, monograma: H.S. Vaza este spartă, dar lipită şi reântregită. Pe fund numărul de serie: 36 şi ştampila fabricii "Zsolnai"

Nr. inv: M 2800 (VI. 3189); MNIT

Dimensiuni: Î: 22 cm.; D (fund): 8 cm.; D (buză): 10,2 cm.;

D (max.): 15,8 cm.

III. CERAMICA PRODUSĂ LA ŞCOALA PROFESIONALĂ -ODORHEIUL SECUIESC - IMITAŢIE CERAMICĂ GREACĂ

III.33. Vas "hydra"

Ceramică neagră, nesmălţuită. Fund inelar Corp piriform cu umerii proeminenţi şi două mânere dispuse lateral, pe diametrul maxim al corpului. Gâtul cilindric se lărgeşte către buza evazată, de care se fixează toarta supraânălţată. Decorul dispus pe toată suprafaţa vasului, este pictat în culoare brun-roşcat (angobă). Motivele sunt cele geometrice şi figurative (două tinere făcând baie), caracteristice vaselor antice greceşti din care se inspiră.Pe fund ştampila: UDVARHELYI SZAKISKOLA şi semnul de meşter

Nr. inv: 1218; MJM

Dimensiuni: Î: 46+6 cm, F (fund): 9,8 cm, D (buză): 21,7 cm. D (max.): 25 cm.

Planşa VI. Figura 1.

III.34. Chiup

Ceramică roşie, nesmălţuită. Fund ascuţit, corp piriform, umeri rotunjiţi prevăzuţi cu două mânere simple, gât strâmt, buză evazată şi uşor răsfrântă. Decorul dispus în zona diametrului maxim al vasului, este realizat din dungi concentrice şi linii frânte pictate (angobă) în culoare neagră pe fond cărămiziu.

Nr. inv: 1219; MJM

Dimensiuni: Î: 48 cm, D (buză): 9,5 cm, D (max.) 23 cm.

Planşa VI. Figura 2.

III.35. Cană pentru apă

Ceramică roşie, nesmălţuită. Fund plat, corp semisferic, gâtul înalt şi strâmt se lărgeşte către buza şi ciocul având forma unui cap de lebedă. Toarta înălţată pe lângă gât, este în bandă lată. Decorul geometric, fitomorf şi zoomorf, este dispus concentric pe toată suprafaţa vasului. Pe corp, frontal, între două brâie cu semialveole ogivale şi cercuri concentrice, apare reprezentarea naturalistă a unui animal mitologic (o panteră neagră).

Pe fund, ştampilă de meşter.

Nr. inv. 1221; MJM

Dimensiuni: Î: 44+7 cm, D (fund): 29 cm, D (buză): 13 cm,

D (max.): 30 cm.

Planşa VI. Figura 3.

III.36. Vază

Ceramică neagră (angobă), nesmălţuită). Fund plat, picior bitronconic, corp bombat, gât cilindric, îngustat către buza prevăzută cu trei pliuri. Mâner în formă de ochi de lanţ. Pe corp, pe una din feţe, decor fitomorf, realizat prin zgârierea şi eliminarea stratului de angobă.

Nr. inv: 1185; MJM

Dimensiuni: Î: 25 cm, D (fund): 9,1 cm, D (buză): 5 cm,

D (max.): 17 cm.

Planşa VI. Figura 4.

FORMĂ ŞI DECOR DIVERS

III.37. Vas decorativ cu capac

Ceramică nesmălţuită. Are picior înalt, de forma unui fus cilindric ce se îngustează către baza corpul sferic şi este delimitat de două discuri prevăzute cu crestături alveolare pe muchii. Gâtul alungit prezintă două zone distincte, delimitate de alte trei discuri cu aceeaşi decor alveolar, dispuse la baza gâtului, în zona mediană, respectiv în partea superioară. Ultima, de fapt buza îngroşată şi răsfrântă a vasului, poartă un capac conic. Decorul geometricdesfăşurat pe tot corpul, constă în crestături şi alveole realizate prin decojirea stratului cărămiziu (angobat), care acoperă toată suprafaţa.

Nr. inv: M 3106 (VI. 3237); MNIT

Dimensiuni: Î: 97 cm.; D (talpă): 25,5 cm.; D (buză): 11 cm.;

D (max.): 28,5 cm.

Planşa VII. Figura 1.

III.38. Vază

Ceramică nesmălţuită. Fund plat, corp bombat, gât îngust, lung, prevăzut cu un brâu discoidal, de la care se lărgeşte sub formă de pâlnie. Decor fitomorf şi geometric pictat (angobă) maro.

Nr. inv: M 3109 (VI. 3241); MNIT

Dimensiuni: Î: 30,3 cm.; D (fund): 8,6 cm.; D (buză): 7,3 cm.;

D (max): 15 cm.

III.39. Cană cu cioc şi capac

Ceramică nesmălţuită. Corpul piriform este prevăzut cu un tub de scurgere şi o toartă în bandă lată. Are gâtul înalt, îngustat şi buza îngroşată peste care este aşezată un capac conic, având şi rol de dop. Decorul geometric pictat cu angobă de culoare maro, este dispus pe umăr, pe toartă, buză şi capac.

Nr. inv: M 3111 (VI. 3242); MNIT

Dimensiuni: Î: 15,5 cm.; D (fund): 7,7 cm.; D (buză): 6,3 cm.;

D (max.): 13 cm.

Planşa VII. Figura 2.

III.40. Cană cu cioc

Materie şi formă identică cu piesa anterioară, lipseşte doar capacul.

Nr. inv: M 3110 (VI. 3243); MNIT

Dimensiuni: Î: 28,5 cm.; D (fund): 11 cm.; D (buză): 7 cm.;

D (max.): 16 cm.

III.41. Cană cu trei ciocuri

Talpă discoidală, picior înalt, corp bombat prevăzut la baza gâtului cu trei tuburi de scurgere şi o toartă în bandă lată. Gâtul înalt şi îngust se lărgeşte către buza îngroşată şi evezată sub formă de pâlnie. Decor geometric realizat în tehnica celei anterioare.

Nr. inv: M 3108 (VI. 3240); MNIT

Dimensiuni: Î: 15,6 cm.; D (fund): 5,7 cm.; D (buză): 4 cm.;

l (cioc): 4 cm.

Planşa VII. Figura 3.

III.42. Blid

Ceramică nesmălţuită. Fund plat, corp bombat, gură largă. Decor pictat în maro: între două linii paralele, motive florale.

Nr. inv: M 3107 (VI. 3238); MNIT

Dimensiuni: Î: 8 cm.; D (fund): 8 cm.; D (buză) 14 cm.;

D (max.): 15,5 cm.

III.43. Vas decorativ

Ceramică nesmălţuită. Forma vasului este o combinaţie bizară a unei căni "surpriză" şi a unui canceu "cu fluier". Fund plat, corp piriform, gât alungit, dublat cu un perete traforat redând un motiv fitomorf şi închis la buză cu un străcurător sub formă de bulb. Toarta din două benzi late, răsucite. Pe corp decor plastic aplicat reprezentând nişte şerpi încolăcindu-se şi steluţe. Realizarea tehnică şi artistică poartă aceleaşi caracteristici ca şi în cazul pieselor anterioare (stângăciile formei şi a decorului).

Nr. inv: M 3112 (VI. 3244); MNIT

Dimensiuni: Î: 37 cm.; D (fund): 9,3 cm.; D (max.) 19 cm.

Planşa VII. Fig. 4.

IV. CERAMICĂ POPULARĂ (Forme Tradiţionale)

IV.44. Ulcior pentru apă

Ceramică smălţuită, fond verde deschis. Fund rotunjit, corp înalt, lărgit către umeri, gâtul strâmt se lărgeşte, apoi se strâmtează borţos către buză. De la mijlocul corpului până la linia umerilor, şi pe gât decor floral stilizat pictat în verde. Piesa are pe fund ştampila cu numele meşterului: Filep D. Sz. Udvarhely (Odorheiul Secuiesc)

Nr. inv: M: 2911 (VI. 3230); MNIT

Dimensiuni: Î: 28 cm.; D (fund): 7,3 cm.; D (buză): 2,5 cm.;

D (max.): 14 cm.

Planşa VIII. Figura 1.

IV.45. Cană pentru vin

Ceramică smălţuită, fond alb. Fund plat, corp bombat, gâtul îngust, lung este marcat prin două brâie în relief, toarta în bandă lată. De la mijlocul corpului şi pe gât decor floral stilizat pictat în albastru cobalt. Baza, gâtul şi buza sunt pictate cu galben.

Nr. inv: M: 5114 (VI. 3228); MNIT

Dimensiuni: Î: 25 cm.; D (fund): 8,5 cm.; D (buză): 6,3 cm.;

D (max.): 14 cm.

Planşa VIII. Figura 2.

IV.46. Ulcior cu toartă îmbrânată şi cu orificiu

Ceramică smălţuită, fond alb. Fund plat, corp bombat, gât strâmt, cu ciur. Decor pictat de culoare brun-roşcat: mijlocul corpului marcat printr-un brâu, peste care se desfăşoară un decor fitomorf. Linia torţii şi buza marcate de asemenea prin pictare. Piesa are pe fund stampila cu numele meşterului: Toth I. Deés (Dej)

Nr. inv: M: 5115 (VI. 3229); MNIT

Dimensiuni: Î: 22,5 cm.; D (fund): 10 cm.; D (buză): 6,8 cm.;

D (max.): 16,5 cm.

Planşa VIII. Figura 3.

IV.47. Cană cu cioc de turnare şi dop

Ceramică smălţuită, fond alb-gălbui. Fund plat, corp bombat, aplatizat purtând în zona diametrului maxim patru feţe. Gâtul înalt este prevăzut cu un tub de turnare având forma unui cioc şi un mâner compus din trei benzi cu capetele ramificate. Cana este prevăzută cu un dop conic, terminat în doi butoni suprapuşi. Decorul pictat, deosebit de îngrijit efectuat, este compus din buchete de lalele şi margarete dispuse pe cele patru feţe, respectiv pe gâtul şi dopul cănii, având cromatica: verde, maro, albastru.

Nr. inv: M: 2910 (VI. 3227); MNIT
Dimensiuni: Î: 31 cm.; D (fund): 8,3 cm.; D (buză): 5 cm.;
D (max.): 17 cm.
Planşa VIII. figura 4.

IV.48. Ulcioraş cu buza trilobată

Ceramică smălţuită, albastru închis. Fund plat, corp bombat, gât strâmtat, se lărgeşte către buza trilobată. Toarta cu orificiu de scurgere. Decor fititomorf pictat în verde.

Nr. inv: M: 2907 (VI. 3192); MNIT
Dimensiuni: Î: 19 cm.; D (fund): 5,8 cm.; D (buză): 4,5 cm.;
D (max.): 14 cm.
Planşa IX. figura 1.

IV.49. Căniţă cu talpă

Ceramică cu smalţ transparent. Are talpa discoidală şi picior scund, prevăzut cu două brâie, corp piriform, gât larg purtând la bază un brâu perlat, buza îngroşată este prevăzută cu cioc, toarta în bandă lată, răsucită la capăt. Pe corp decor pictat realizat din linii şi puncte, reprezentând un coş cu fire şi frunze de lăcrămioare. Culorile: alb, galben de siena, verde. Buza marcată printr-o bandă pictată, reprezentând flori şi frunze stilizate.

Nr. inv: M: 2908 (VI. 3223); MNIT
Dimensiuni: Î: 18 cm.; D (fund): 7,5 cm.; D (buză): 7,2 cm.;
D (max.): 11 cm.
Planşa IX. Figura 2.

IV.50. Potir

Ceramică smălţuită, fond cărămiziu. Talpă discoidală, picior înalt cu noduli şi inele, cupă conică, buză răsfrântă cu marginea ondulată şi punctată. Decor stropit (pe picior) şi fitomorf (pe cupă) realizat în alb. Pe cupă numele meşterului: KÓCSAG SÁNDOR şi anul: 1905.

Nr. inv: M: 2909 (VI. 3224).
Dimensiuni: Î: 31,8 cm.; D (fund): 11,7 cm.; D (buză): 12,8 cm.;
D (max.): 10,5 cm.
Planşa IX. Fig.3.

IV.51. Ulcior de meşter

Ceramică smălţuită de culoare verde. Talpă inelară, purtând pe fund semnătura meşterului: Badár Balázs. Corp bombat, gât strâmt, dublat cu un perete traforat, închis la buză cu un străcurător şi prelungit în şapte tuburi cu orificii false. Toarta în bandă lată, prevăzută cu un orificiu. Toată suprafaţa este decorată cu un decor deosebit de pretenţios şi îngrijit, compus dintr-un şnur prevăzut cu crestături oblice, aplicat pe toată suprafaţa vasului, delimitând patru câmpuri. Trei dintre câmpuri sunt prevăzute la mijloc cu câte o rozetă aplicată (decor traforat). Umărul este marcat printr-o creastă aplicată sub care sunt dispuse alternativ trei urechiuşe şi câte două cioturi cu orificii false.

Nr. inv: 1211.
Dimensiuni: Î: 42,5 cm, D (fund): 13 cm, D (buză): 10 cm,
D (max.): 23 cm.
Planşa IX. Figura 4.

V. CERAMICĂ DE TÂRG PRODUSĂ DE OLARII SECUI

V.52. Cană

Ceramică smălţuită maro. Picior sub formă de postament compus dintr-un fus ce uneşte două elemente discoidale cu diametru diferit: cel mai mare corespunde tălpii, iar cel mic e suportul pe care este aşezat vasul. Are corpul piriform, gât îngust, buza lărgită discoidal este împreunată formându-se un cioc de turnare la un capăt, iar la celălalt continuându-se în toarta supraânălţată, de forma unui butuc de lemn. Vasul are pe umeri un decor plastic constând din fire şi frunze de iederă, colorate în diverse nuanţe de verde. Este o piesă semnată şi datată. Pe corp în zona mediană, într-un cartuş inscripţia: Csög András, Bibarcfalva (Biborţeni). În afara cartuşului: 2 K. 1905.

Nr. inv: M 3029 (VI. 3203); MNIT
Dimensiuni: Î: 38,5 cm.; D (talpa): 13 cm.; D (buză): 7,5 cm.;
D (max.): 17 cm,
Planşa X. fig. 1.

V.53. Cană

Piesă identică cu nr. V.43. însă nesemnată şi nedatată.
NR. inv. M 3028 (VI. 3202); MNIT
Dimensiuni: Î: 37,5 cm.; D (talpă): 14 cm.; D (buză): 6,8 cm.;
D (max.): 15 cm.

IV.54. Cană

Piesă identică cu nr. IV.1.44.
Nr. inv.1177. MJM
Dimensiuni: Î: 39 cm.; D (talpă): 12,2 cm.; D (buză): 7,7 cm.;
D (max.): 12,8 cm.

V.55. Cană decorativă

Ceramică smălţuită, fond maro, stropit cărămiziu. Talpă şi picior identic cu al celor anterioare. Corp piriform cu umerii bombaţi, gât strâmt, prevăzut cu două caneluri incizate, iar buza lărgită este ridicată şi aplatizată, servind drept "cioc de turnare". Toarta compusă din două benzi răsucite, porneşte de la baza corpului şi, străbătând în înălţime corpul vasului, face legătura cu buza în partea opusă ciocului. Decorul: umerii rotunzi poartă un decor plastic, aplicat: câte două fire şi trei frunze de tarndafiri, colorate alb-gălbui şi roşu-cărămiziu, respectiv verde.

Nr. inv: M: 3035 (VI: 3209); MNIT
Dimensiuni: Î: 34,6 cm.; D (talpă): 13 cm.; D (buză): 4 cm.;
D (max.): 16 cm.
Planşa X. fig. 2.

V.56. Cană

Ceramică smălţuită fond maro, stropit cu verde. Talpa şi piciorul identic cu al celor anterioare. Corpul piriform, umeri proeminenţi, gâtul îngust, lărgit sub formă de pâlnie, buza ondulată. Toarta din două benzi răsucite. Decor: Corpul este acoperit de la bază până la linia umerilor, cu un decor plastic realizat prin strecurare prin presare a pastei aplicat ulterior pe pereţii vasului, obţinând o suprafaţă ce dă impresia unei coaje de copac. Pe umerii rotunzi poartă un decor plastic, aplicat: câte două fire şi trei frunze de tarndafiri, colorate alb-gălbui şi roşu-cărămiziu, respectiv verde. Pe gât, sub buză, într-un cartuş inscripţia: Csög András, Bibarcfalva (Biborţeni). În partea interioară a gâtului, anul: 1905.

NR. inv: M: 3030 (VI. 3204); MNIT
Dimensiuni: Î: 34,5 cm.; D (fund): 14,5 cm.; D (buză): 14,2 cm.;
D (max): 14,6 cm.
Planşa X. fig. 3.

V.57. Cană

Forma, decorul piesei este identică cu piesa nr: IV.1.42.
Nr. inv: M: 3031 (VI. 3205); MNIT
Dimensiuni: Î: 34,5 cm.; D (talpă): 13,7 cm.; D (buză): 13,8 cm.;
D (max.): 14,5 cm.

V.58. Cană

Idem piesa nr. IV.1.42.
Nr. inv: M: 3033 (VI. 3207); MNIT
Dimensiuni: Î: 33,2 cm.; D (talpă): 13,7 cm.; D (buză): 13,2 cm.;
D (max.): 13 cm.

V.59. Cană

Ca formă identică cu piesele anterioare, are însă în prelungirea gâtului, ciocul şi toarta înălţate, ridicându-se cu mult deasupra buzei. Peste smalţul de culoare brun-închis, vasul în întregime este presărat cu pisat de siliciu.

Nr. inv: M: 3038 (VI.3212); MNIT

Dimensiuni: Î: 41,2 cm.; D (fund): 13,5 cm.; h (cioc): 11,5 cm.;

D (max.): 18 cm.

Planşa X. fig. 4.

V.60. Cană

Ceramică smălţuită, fond maro, stropit. Picior identic cu piesa V.43. Corpul piriform cu umerii bombaţi, baza gâtului marcat printr-o bordură, iar gâtul strâmt, prevăzut cu un brâu discoidal. Buza lărgită este prelungită cu un accentuat "cioc de turnare". Toarta în bandă lată este răsucită la punctul de întâlnire cu buza, iar la capătul de pe umeri poartă un semn de meşter.

Nr. inv: M: 3045 (VI.3191); MNIT

Dimensiuni: Î: 32,5 cm.; D (fund): 10,8 cm.; L (cioc): 12,5 cm.;

D (max.): 14 cm.

Planşa XI. fig. 1.

V.61. Cană

Ca formă, identică cu nr. catalog V.50. Decorul: Pe corp şi pe jumătatea gâtului decor alb-gălbui stropit.

Nr. inv: M: 3041 (VI.3215); MNIT

Dimensiuni: Î: 32 cm.; D (fund): 11 cm.; L (cioc): 10 cm.;

D (max.): 14 cm.

Planşa XI. fig. 2.

V.62. Cană

Ca formă, identică cu nr. catalog V.50. În zona mediană a corpului, decor pictat în albastru: un şir de lalele stilizate, dispuse orizontal.

Nr. inv: M: 3040 (VI.3214); MNIT

Dimensiuni: Î: 33 cm.; D (fund): 11,2 cm.; L (cioc): 10 cm.;

D (max.): 13 cm.

V.63. Cană cu picior

Ceramică smălţuită, fond maro. Corpul sferic, aplatizat, aşezat pe un picior sub formă de postament, are cavităţi doar pe laterale, centrul fiind decorat prin traforare. Gâtul şi toarta sunt rupte.

Nr. inv: M: 3046 (VI. 3190).

Dimensiuni: Î (aprox): 33 cm.; D (fund): 11 cm.; D (buză): 5 cm.;

D (max.): 22 cm.

V.64. Vază

Ceramică smălţuită de culoare maro-închis. Picior sub formă de postament compus dintr-un fus ce uneşte două elemente discoidale cu diametru diferit (identice cu cel al nr: IV.1.44.). Corp piriform, gât înalt, buza evezată şi răsfrântă sub formă de pâlnie, cu marginea în linie ondulată, toarta în bandă lată. Pe umeri, la baza gâtului decor plastic, aplicat: un fir de trandafir de culoare alb-gălbui, şi câte două frunze de culoare verde.

Nr. inv: M: 3032 (VI. 3206); MNIT

Dimensiuni: Î: 12,5 cm.; D (talpă): 13,5 cm.; D (buză): 12,5 cm.;

D (max.): 12 cm.

Planşa XI. Fig. 3.

V.65. Vază

Ceramică smălţuită, fond maro. Talpa idem cu vasul nr: IV.1.44. Corp piriform, gât scund, larg, buza evazată şi răsfrântă sub formă de pâlnie, cu marginea în linie ondulată.În zona mediană decor plastic aplicat: două fire de trandafiri alb-gălbui, şi câte trei firunze de culoare verde.

Nr. inv: M: 3011 (VI. 3217); MNIT

Dimensiuni: Î: 18 cm.; D (talpă): 10,5 cm.; D (buză): 9,5 cm.;

D (max.): 11,5 cm.

V.66. Vază decorativă

Ceramică smălţuită, maro. Talpa idem celor anterioare. Corp piriform, umeri rotunjiţi, gât lung prevăzut cu două caneluri, buza îngroşată, răsfrântă. Torţi supraînălţate, ramificate şi realizate în manieră fitomorfă,. Pe umeri decor plastic aplicat: un fir de trandafir şi trei firunze.

Nr. inv: M: 3036 (VI. 3210); MNIT

Dimensiuni: Î: 40,5 cm.; D (talpă): 11,8 cm.; D (buză): 11,5 cm.;

D (max.): 29 cm.

Planşa XI. fig. 4.

V.67. Vază

Talpa şi piciorul identică cu cea a pieselor anterioare. Corpul piriform, gât cilindric larg, buza îngroşată de care sunt lipite cele două torţi supraînălţate, ce redau plasic o ramură de iederă. Pe corp decorul plastic al "cojii de copac". Pe umeri fire şi frunze de iederă, colorate în diverse nuanţe de verde.

Nr. inv: M 3034 (VI. 3208); MNIT

Dimensiuni: Î: 44 cm.; D (talpa): 16 cm.; D (buză): 11 cm.;

D (max.): 27 cm,

Planşa XII. fig.1

V.68. Vază pentru flori

Ceramică smălţuită, verde. Talpă discoidală, picior înalt, prevăzut median cu două brâie concentrice. Corp bitronconic cu umărul lat şi gât înalt. De pe umăr două torţi se înalţă către buza evazată sub formă de pâlnie şi răsfrântă. Corpul este prevăzut cu un bogat decor plastic. Pe corp, în zona mediană, delimitate printr-un şnur răsucit, sunt dispuse patru cartuşe, purtând central, fiecare câte un cap de leu cu cîtă o verigă în gură. Între cele două torţi, umărul lat şi gâtul poartă pe ambele feţe câte un buchet bogat de trandafiri.

Nr. inv. M: 3037 (VI.3211); MNIT

Dimensiuni: Î: 34 cm; D (fund): 13 cm; D (buză): 15,5 cm;

D (max.): 17 cm.

Planşa XII. fig.2.

V.69. Vază

Vaza cu forma de tigvă, are talpa în disc dublat, corp bombat, gât îngust, prezentând o emisferă către buza strâmtată. Tehnică de decorare identică cu piesa nr. IV.1.54.

Nr. inv: M: 3039 (VI.3213); MNIT

Dimensiuni: Î: 26 cm.; D (fund): 9,8 cm.; D (buză): 6 cm.;

D (max.): 14,5 cm.

Planşa XII. fig. 3.

V.70. Vază pentru flori

Ceramică smălţuită cu smalţ brun-roşcat, stropit cu pete alb-gălbui. Are talpa bombată, picior scund, corp piriform aplatizat, umeri rotunjiţi, gât larg, circular, două torţi supraînălţate. Decorul în relief acoperă toată suprafaţa vasului. Pe talpă, în cercuri concentrice ghirlande de flori, cerc de perle şi meandre. Baza corpului marcat printr-un cerc de perle pe care este aşezat, pe ambele feţe, câte un vas din care cresc doi butuci de viţă de vie cu ciorchine, vrejuri şi frunze, iar central, într-un medalion, "Isus îndurerat". Piesa este semnată şi datată: pe fund inscripţia: "A Berecki Imre Műve Küsmödön. 1893-ba." (Opera lui Berecki Imre. Küsmöd, 1893.)

Nr. inv: M: 3042 (VI.3218); MNIT

Dimensiuni: Î: 25,7 cm.; D (fund): 12,7 cm.; D (buză): 9,5 cm.;
D (max.): 18 cm.
Planşa XII. fig.4.

IV.71. Vază pentru flori

Piesă identică cu nr. IV.1.59.
Nr. inv: M: 3043 (VI. 3219); MNIT
Dimensiuni: Î: 26,5 cm.; D (fund): 12,7 cm.; D (buză): 9,8 cm.;
D (max.): 18 cm.

VI.72. Pipă

Ceramică neagră. Capul pipei redată sub forma unui cap de om cu barbă şi o bonetă roşie (foarte realist lucrat)
Nr. inv.F. 4394 (VI.3246); MNIT
Dimensiuni: Î: 16 cm.; L: 20 cm.; D (max) al pipei: 9 cm.
Planşa XIII. Fig.1.

V. VASE DE FAIANŢĂ

V.73. Farfurie faianţă

Faianţă cu decor pictat în culoare albastră: pe margine decor floral, pe fund imaginea unei biserici (sau mănăstiri), sub care inscripţia: *Szne Borg*, şi data: *1885.*
Nr. inv. M.2868 (V. 3245); MNIT
Dimensiuni: D (max.): 24 cm.; D (fund): 12,6 cm.; Î: 2,7 cm.
Planşa XIII. Fig. 2.

V.74. Canceu

Faianţă, produsă în manufactura din Hollóháza (Ungaria). Fund inelar, cu marca fabricii, corp bombat, gât larg uşor oval, buză cu cioc, toartă. Decor fitomorf, viu colorat, în zona diametrului maxim: ghirlandă din flori şi frunze de bujori.
Nr. inv: 1154; MJM
Dimensiuni: Î: 19 cm, D (fund): 8,8 cm, D (buză): 10 cm,
D (max): 16 cm.

V.75. Cană

Faianţă, produsă în manufactura in Kremnicza (Körmöcbánya). Fund plat, corp bombat cu umeri rotunjiţi, gât strâmt, lărgit spre buza lobată, toartă supraânălţată. Decor fitomorf, viu colorat, dispus pe toată suprafaţa vasului şi compus din motive decorative specific maghiare.
Nr. inv: 1205; MJM
Dimensiuni: Î: 25,3 + 4,5 cm, D (fund): 8,3 cm,
D (buză): 6,2 cm, D
Planşa XIII. Fig. 3.

BÓNIS JOHANNA

THE SZEKLER INDUSTRIAL ART MUSEUM FROM TÂRGU-MUREŞ AND ITS COLLECTION
(Abstract)

It was set up at the initiative of the Szekler Cultural and Economical Society and it was inaugurated on June 27, 1886. The Szekler Industrial Art Museum has become distinguished and remarkable thanks to its peculiar profile, derived from the necessity to release the regions, inhabited by the Szeklers from the economic backwardness and bring forth, in this part of Transylvania, to an industry capable to come up to a European level. The priority / main objectives, both the purpose and profile of the institution, the fields which followed to be embarked upon and embraced by its collections, as well as, its proposed educational devices were scheduled within the Preface of the Catalogue found in the Szekler Industrial Art Museum book, printed with the occasion of the museum's opening. The Catalogue also provides the survey of the museum's whole patrimony existing at its moment of inauguration. Being grouped in thirteen categories from thematical points of view the museum's collections, worth of 20 thousand florins, ranging from a varied samples of raw materials and their representative / illustrative products, as well, came from 360 enterprises and industrial firms made throughout in entire Europe. There were represented by the industrial branches both of metal and iron processing, by the industries of wood processing and that of furniture, the industry of faience, pottery and glass manufactories and also by the chemical and extractive industries, as well. Very important were the collections of albums and models of drawings, the libraries filled with books and operas of specialty, as well as, the collection of the catalogue containing the images and informative prices of different products coming from the whole Europe.

Having a great historical and also documentary value, the collection of the Târgu-Mureş Industrial Art Museum, was almost entirely lost during the World War II. There have been kept in safe only an unimportant number of exhibits, being exhibited and preserved at the Mureş County Museum from Târgu-Mureş, then also in the Cluj-Napoca National History Museum from Transylvania, respectively, in the collection of the Ethnographic Museum from Cluj-Napoca.

The present work/ scientific paper intends to present both the institution and its role performed by the end of 19th century within the cultural and economical life of Târgu-Mureş, in order to educate and instruct the young generation of craftsmen of the said town but, at the same time, from its neighboring regions, as well. Besides this, the present work reviews a short sequence regarding the collection of those times – presenting those faience and pottery objects, existing by then, which could be certainly localized and identified – and, which, in spite of the fact that they can represent only a small part of the former collection, nevertheless, they may provide and inspire the image and also its real value.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa I

Fig.1: Rezervor de apă, MNIT, inv. nr. M. 2835 (VI.3158), cat. I-1; **fig.2:** farfurie, MNIT, inv. nr. M.2837 (VI.3160), cat. I-3; **fig.3:** cană pentru apă, MNIT, inv. nr. M. 2842 (VI.3169), cat. I- 6; **fig.4:** cană pentru apă, MNIT, inv. nr. M. 2841 (VI.3168), cat. I-7.

fig.1

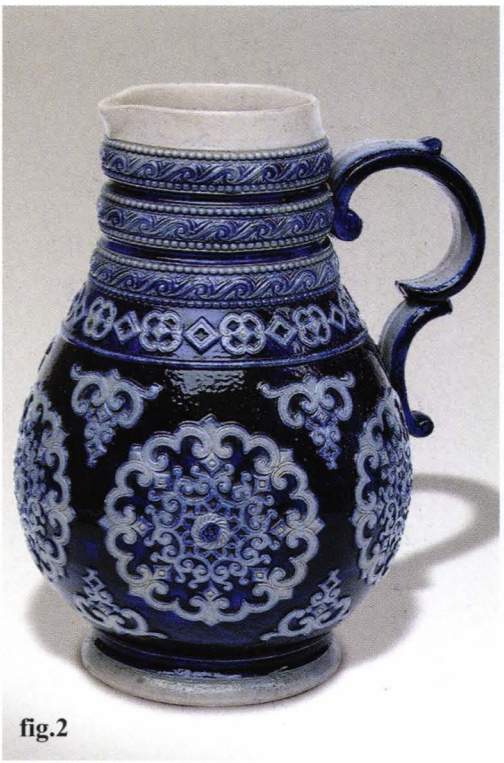

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa II

Fig.1: Cană pentru apă, MNIT, inv. nr. M.2840 (VI.3167), cat. I-8; **fig.2:** cană pentru apă, MNIT , inv. nr. M. 2849 (VI.3170), cat. I-9; **fig.3:** vază decorativă, MJM, inv. nr. 1218, cat. I-11; **fig.4:** vază decorativă, MJM, inv. nr. 1221, cat. I-12.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa III

Fig.1: Vază decorativă, MJM, inv. nr. 1570, cat. I-14; **fig.2:** vază decorativă, MNIT, inv. nr. M. 2884 9 (VI .3195), cat. I-16; **fig.3:** tabachieră, MNIT, inv.nr. M.2846 (VI.3177), cat. I-17; **fig.4:** tabachieră, MNIT, inv. nr. M.2845, (VI.3176, a), cat. I-18.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa IV

Fig.1: Ulcior pentru apă, MNIT, inv. nr. M.2799 (VI.3181), cat. II-21; **fig.2:** ulcior cu patru ciocuri de turnare, MNIT, inv. nr. M.2790 (VI.3182), cat. II-22; **fig.3:** ulcior patru torți, MNIT, inv. nr. M.2791 (VI.3184), cat. II-23; **fig.4:** ulcior pentru apă, MNIT, inv. nr. M. 2794 (VI.3187), cat. II-24.

fig.1

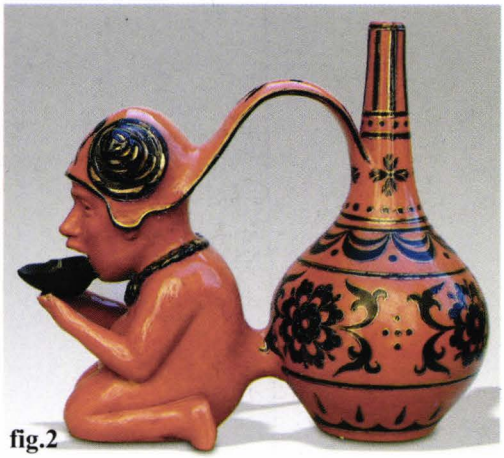

fig.2

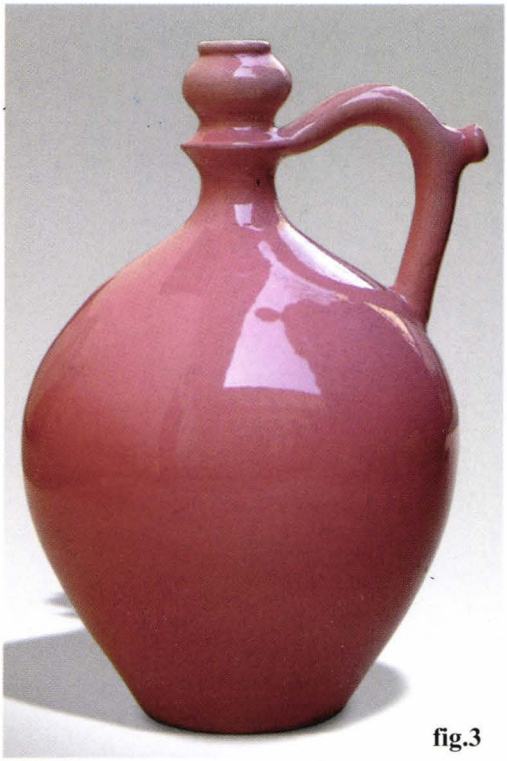

fig.3

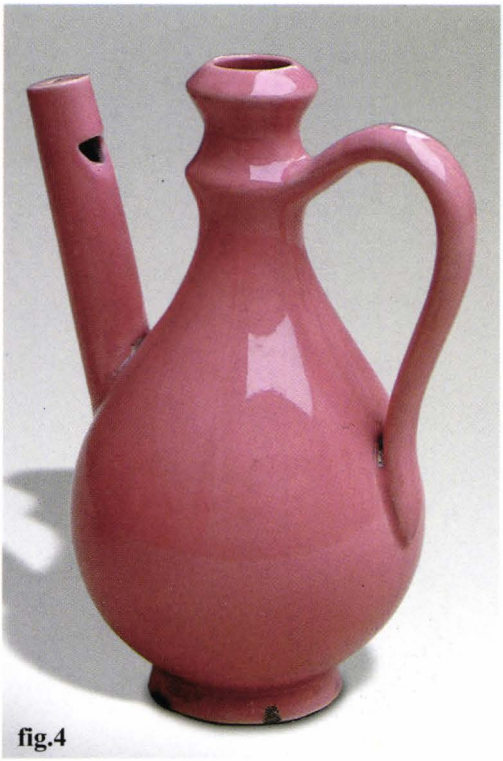

fig.4

Planşa V

Fig.1: Ulcior pentru vin-ars, MNIT, inv. nr. M.27992 (VI.3185), cat. II-25; **fig.2:** imitație de vas-funerar incaş, MNIT, inv. nr. M. 2793 (VI.3186), cat. II-26; **fig.3:** ulcior cu toartă şi orificiu, MNIT, inv. nr. M. 2795 (VI.3193), cat. II-27; **fig.4:** ulcior cu fluier, MNIT, inv. nr. M. 2796 (VI.3198), cat. II-28.

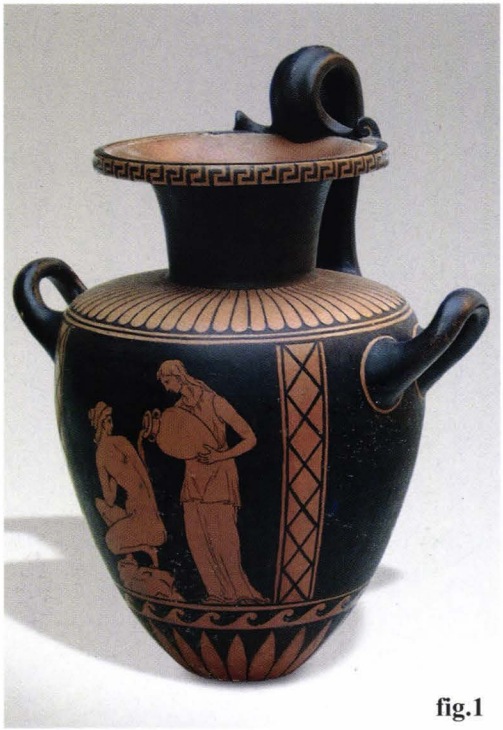

fig.1

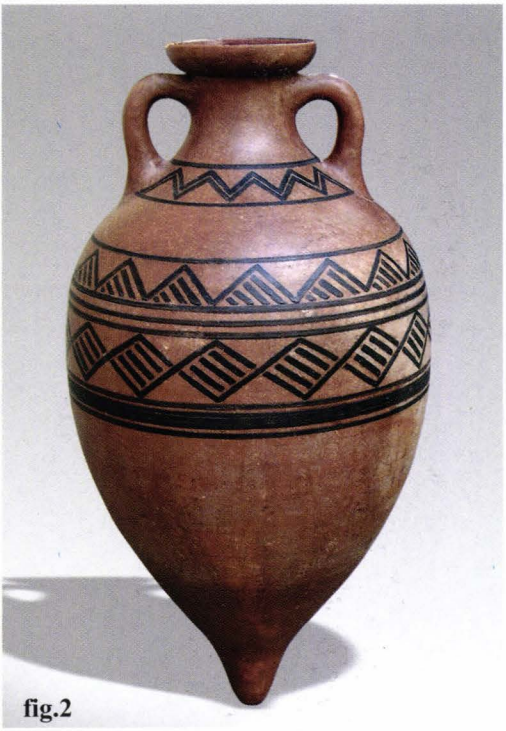

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa VI

Fig.1: Vas hydra, MJM, inv. nr. 1218, cat. III-33; **fig.2:** chiup, MJM, inv. nr. 1219, cat. III-34; **fig.3:** cană pentru apă, MJM, inv. nr. 1221, cat.III-35; **fig.4:** vază, MJM, inv. nr. 1185, cat. III-35.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa VII

Fig.1: Vas decorativ cu capac, MNIT, inv. nr. M.3106 (VI 3237), cat. III-37; **fig.2:** cană cu cioc şi capac, MNIT, inv. nr. M. 3111 (VI 3242), cat. III-39; **fig.3:** cană cu trei ciocuri, MNIT, inv. nr. M.3108 (VI 3240), cat. III-41; **fig.4:** vas decorativ, MNIT, inv. nr. M.3112 (VI 3244), cat III-43.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa VIII

Fig.1: Ulcior pentru apă, MNIT, inv. nr. M. 2911 (VI.3230), cat. IV-44; **f ig.2:** cană pentru vin, MNIT, inv. nr. M. 5114 (VI 3228), cat. IV-45; **fig.3:** ulcior cu taortă îmbrânată şi cu orificiu, MNIT, inv. nr. M.5115 (VI 3229), cat. IV-46; **fig.4:** cană cu cioc de turnare şi dop, MNIT, inv. nr. M.2910 (VI 3227), cat IV-47.

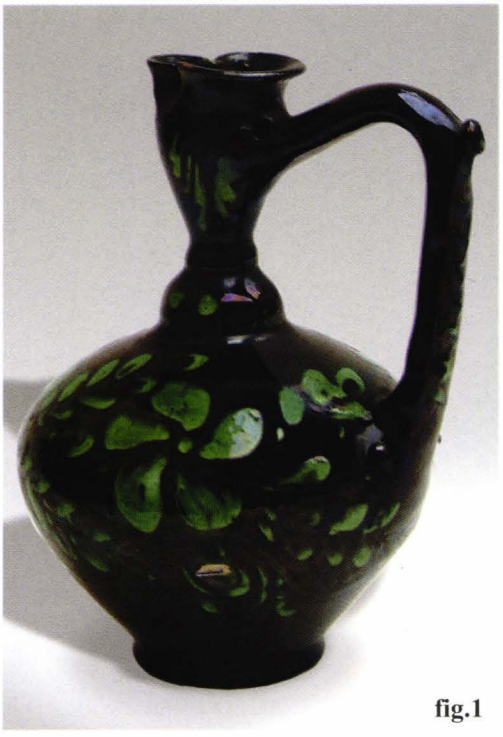

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa IX

Fig.1: Ulcior cu buză trilobată, MNIT, inv. nr. M. 2907 (VI 3192), cat. IV-48; **fig.2:** căniță cu talpă, MNIT. inv. nr. M. 2908 (VI 3223), cat. IV-49; **fig.3:** potir, MNIT, inv. nr. M. 2909 (VI 3224), cat. IV-50; f**ig.4:** ulcior de meşter, MJM, inv. nr. 1211, cat. IV-51.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa X

Fig.1: Cană, MNIT, inv. nr. M. 3229 (VI 3203), cat. V-52; **fig.2:** cană, MNIT, inv. nr. M. 3035 (VI 3035), cat. V-55; **fig.3:** cană, MNIT, inv. nr. M. 3030 (VI 3204), cat. V-56; **fig.4:** cană, MNIT, inv, nr. M. 3038 (VI 3121), cat. V-59.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planșa XI

Fig.1: Cană, MNIT, inv. nr. M 3045 (VI 3045), cat. V-60; **fig.2:** cană, MNIT,inv. nr. M. 3041 (VI 3215), cat. V-61; **fig.3:** vază, MNIT, inv. nr. M. 3032 (VI 3032), cat.V-64; **fig.4:** vază, MNIT, inv. nr. M. 3036 (VI 3210), cat. V-66.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa XII

Fig.1: Vază, MNIT, inv. nr. M. 3034 (VI 3208), cat. V-67; **fig.2:** vază, MNIT, inv. nr. M. 3037 (VI 3211), cat. V-68; **fig.3:** vază, MNIT, inv. nr. M. 3039 (VI 3213), cat. V-69; **fig.4:** vază, MNIT, inv. nr. M. 3042 (VI 3218), cat. V-70.

fig.1

fig.2

fig.3

Planşa XIII

Fig.1: Pipă, MNIT, inv. nr. F. 4394, cat.V-72; **fig.2:** farfurie de faianță, MNIT, inv. nr. M.2868 (V.3245), cat. V-73; **fig.3:** cană, MJM, inv. nr. 1205, cat. V- 75.

Planşa XIV
Produse de sticlă şi broderii din colecţia Muzeului Secuiesc de artă industrială.

BRODERII DE CULT ÎN MUZEUL DE ISTORIE DIN GHERLA

Una dintre colecţiile cele mai de seamă ale Muzeului de Istorie din Gherla este cea de textile de artă – piese ţesute sau brodate, cu destinaţie religioasă sau profană.*

Colecţia gherleană de textile de artă impresionează atât prin diversitatea artefactelor ce o constituie, cât şi prin valoarea de excepţie a unora dintre acestea. Veşmintele şi accesoriile de cult, piesele de vestimentaţie laică ce o formează sunt databile în secolele XVII-XIX. În cazul câtorva broderii beneficiem chiar de o datare exactă; ele poartă anul donaţiei/execuţiei, însoţit de monograma sau numele donatorului/executantului[1].

Prezentarea exhaustivă a textilelor de artă deţinute de Muzeul de Istorie din Gherla presupune cercetări ample, atingând şi domenii ce nu intră în sfera preocupărilor noastre. Ţelul lucrării noastre este semnalarea acestei colecţii de mare interes, recomandând-o ca temă pentru cercetările viitoare. Propunem, deci, analiza câtorva broderii de cult gherlene, părţi integrante ale artei brodatului din secolul al XVIII-lea, în context transilvănean.

Am selectat în acest scop componentele a două ornate[2], obiecte ce ilustrează pătrunderea elementelor stilistice ale barocului în arta textilelor din Transilvania, redate în limbajul specific domeniului. Compoziţia lor ornamentală, bazată pe tije ondulate, ascendente, încărcate cu un bogat decor vegetal[3], reflectă caracteristicile acestui curent: o structură în esenţă simetrică, dar dinamizată, eludând liniile drepte. Motivistica lor alătură două interpretări ale elementelor vegetale: una apropiată de natură, alta fantezistă[4], în ambele cazuri fiind vorba atât de formă cât şi de cromatică. Opţiunile în privinţa materialelor şi tehnicilor de brodat stau de asemenea sub imperiul preceptelor noului stil: obţinerea efectelor plastice, de masivitate şi de spaţiu[5].

I. *Ornatul auriu*[6]

Muzeul de Istorie din Gherla (în continuare: MIG) păstrează o casulă (*pl.II*), un acoperământ de potir sau velum şi un manipulus (*pl.III, fig.1-2*) făcând parte dintr-un ornat preţios, de o deosebită frumuseţe. Ele se impun atât prin rafinamentul repertoriului ornamental cât şi prin calitatea superioară a execuţiei tehnice.

---

* Ne folosim de această ocazie pentru a le mulţumi d-lui director Mihai Meşter, d-nelor muzograf Rodica Pintea şi Emilia Ioan de la Muzeul de Istorie din Gherla pentru acordarea accesului la această colecţie, pentru colegiala lor colaborare în studierea şi publicarea ei.

[1] Una dintre ele este acoperământul de potir inv. nr. 3021. Velumul (L=66 cm; LA=58 cm) este confecţionat prin refolosirea unui damasc de mătase verde, de tipul mătăsurilor lyoneze cu aşa-numitul motiv de dantelărie, din jurul anului 1700. Medalioanele (D=16 cm), dispuse în cele patru colţuri conţin – alături de chrismon – monograma M, însoţită de o dată: 1735, toate brodate cu fir de argint aurit.

[2] Ornatul este ansamblul hainelor şi accesoriilor liturgice – cu caracteristici de "garnitură" – folosite la oficierea marilor slujbe festive: 1-2 pluviali, 1 casulă, 2-4 dalmatici, 3 stole, 3 manipulusuri, 1 acoperământ de potir, 1 bursă şi eventual 1 mitră.

[3] Este tipul compoziţional cel mai răspândit în broderia barocă. Vezi: P.Jessen, *Der Ornamentstich. Geschichte der Vorlagen des Kunsthandwerks seit dem Mittelalter*, Berlin, 1920, p. 224; O.Falke, *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, Berlin, 1921 (în continuare: Falke), p. 46; D.Heinz, *Meisterwerke baroker Textilkunst*, Wien, 1972 (în continuare: Heinz), p. 19.

[4] Această combinaţie devine foarte agreată în broderia central-europeană de la începutul secolului al XVIII-lea, sub influenţa aşa-numitelor "motive bizare" ale ţesăturilor indiene. Vezi: K.B.Brett, *Origins of Chintz*, London, 1970, apud Heinz, p. 19.

[5] Falke, p. 44; E.Flemming, *Das Textilwerk. Gewebeornamente und Stoffmuster vom Altertum bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts*, Berlin, 1927 (în continuare: Flemming), p. XXIX; Heinz, p. 9.

[6] Denumire creată de noi pentru a evita încărcarea textului cu descrieri explicative greoaie.

Fondul părților brodate este un damasc de mătase nisipiu, de tip francez, datând din primele trei decenii ale secolului al XVIII-lea (*pl.III, fig.3*)[7]. Alături de acesta, la toate piesele mai apar și alte materiale – structurale sau auxiliare – care, fiind diferite de la caz la caz, vor fi prezentate odată cu obiectul respectiv. Singurul material auxiliar comun, cu rol ornamental, este o frumoasă dantelă (LA=3 cm) cu decor vegetal stilizat, lucrată cu igliță din fir neted de argint aurit (*pl.III, fig.4*)[8].

Ornatul auriu se remarcă printr-un echilibru perfect între suprafețele aurii, strălucitoare și cele de un colorit foarte variat. În realizarea lor s-au folosit două tipuri de fire metalice: frisé și fir neted de argint aurit[9], respectiv fire de mătase colorate, de tip muline, alegând degradeurile câtorva game cromatice (roșu, verde, albastru, galben).

Selectarea tehnicilor de broderie denotă cunoștințe temeinice, dar și inventivitate, dublate de un gust bine consolidat: s-au utilizat pentru fiecare tip al firelor de brodat cele mai adecvate soluții tehnice care să concure la atingerea scopurilor ornamentale propuse. Astfel, în cazul frisé-ului și al firului neted de argint aurit s-au ales variantele punctului de broderie culcat și fixat: cel simplu (cu puncte de fixare invizibile), cel decorat (cu puncte de fixare vizibile, cusute cu mătase colorată, redând diferite motive) și cel înălțat sau broderia în relief. În partea colorată predomină punctul plat despicat, permițând hașurări fine, specifice broderiilor baroce[10].

Componentele ornatului auriu pot servi drept exemplificare pentru strădaniile de a prelungi cât se poate de mult viața costisitoarelor textile de artă. Acestea s-au concretizat fie prin refolosirea/recroirea lor[11], fie prin lucrări ce vizau reabilitarea acestora (peticiri, reînnoirea materialelor auxiliare etc.).

De fapt, toate cele trei piese au rezultat din reutilizarea/recroirea unor componente probabil grav compromise, așa cum o dovedesc motivele tăiate sau înnădite prezente pe ele.

1. *Casulă*[12]:

În cazul casulei putem urmări ambele modalități de a menține cât mai mult funcționalitatea unei broderii de preț. Fața casulei (vezi *pl.I*) este croită din trei părți deja brodate (câte una pentru columnă, respectiv pentru cele două laterale), asamblate cu grijă, în așa fel încât să redea cât mai bine "atmosfera" repertoriului ornamental. În acest spirit sunt înnădite și cele șapte bucățele de broderie constituind columna. Spatele casulei (vezi *pl.II*) este confecționat dintr-o singură bucată conținând un grupaj – unitate de decor. Aici este o singură tăietură internă, făcută pentru a adapta înălțimea raportului central (aproximativ 140 cm) la lungimea casulei (101 cm)[13]. După o folosire intensivă de aproximativ jumătate de secol, afectând serios mai ales fața și căptușeala casulei, a fost necesară o reparație complexă. Motivele recuperabile au fost decupate, cele distruse s-au îndepărtat; golurile s-au completat cu petice[14] peste care s-au fixat – unde era cazul – în gen "aplicație" motivele

[7] *Analogii*: Falke, fig. 505 (damasc de mătase lyonez; primul trimestru al secolului al XVIII-lea); Flemming, fig. 184/1 (damasc de mătase francez; aceeași datare); M. Zeminová, *Barokní textilie*, Praha, 1974 (în continuare: Zeminová), cat. 70, cappa pluvialului (damasc de mătase francez; aproximativ 1730).

[8] Buletin de analiză nr. 14/21.11.2000, punctul A. Toate analizele au fost efectuate de d-na Doina Boroș, șef secție laborator, căreia îi mulțumim și pe această cale.

[9] Buletin de analiză nr. 14/21.11.2000, punctul B.

[10] A.M.Cipăianu, *Materiale și tehnici utilizate la broderiile transilvănene din secolele XVII-XVIII*, în *ActaMN*, XXI, 1984 [în continuare: Cipăianu (1984)], p. 734, notele nr. 63, 66-67; pl.VI, fig.15-18; pl.VIII, fig. 22-25a; pl.XI, fig.37.

[11] Reutilizarea/recroirea broderiilor scumpe a devenit o practică frecvent întâlnită încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Vezi: Heinz, p.12.

[12] MIG, inv. nr. 2513; dimensiuni: L=101 cm; LA față=35-65 cm; LA spate=65-75 cm.

[13] Delimitarea câmpurilor (columnă-laterale) este doar marcată cu câte un rând de dantelă, decorul desfășurându-se continuu și sub acestea.

[14] a) Pe columna feței, în zona "vazei italiene": brocart de tip francez; fond de rips zmeuriu, îmbogățit cu sârmă și fir neted de argint aurit (vezi: Buletin de analiză nr. 14/21.11.2000, punctul C); broșeuri cu mătase policromă (*pl.IV, fig.1*). *Analogii*: Zeminová, cat. 99 (brocart francez; 1780).

b) Pe lateralele feței, pe columna și pe lateralele spatelui: brocart de tip francez; fond de mătase nisipie; broșeuri cu mătase policromă (vezi *pl.III, fig.4*). *Analogii*: Zeminová, cat. 101 (brocart francez; 1780.

salvate. Probabil tot atunci s-au reînnoit şi materialele auxiliare[15], inclusiv cele ornamentale[16].

În ciuda intervenţiilor sus-amintite, a fost posibilă reconstituirea aproape completă a decorului iniţial, pornind de la grupajul ornamental de pe spatele casulei, întregind imaginea astfel conturată cu informaţiile oferite de velum (vezi *pl.III, fig.1*).

Decorul se compune din trei registre verticale: una centrală (corespunzând columnei) şi două laterale, identice între ele (corespunzând lateralelor spatelui de casulă)[17].

Registrul central este constituit prin dublarea în ascensiune a unei compoziţii de dimensiuni mari (*pl.IV, fig.2*), ordonată pe trei nivele. Nivelul-suport este un soclu volutat cu baza foarte largă, servind drept punct de sprijin şi pentru decorul lateralelor (*pl.IV, fig.3*). Soclul susţine o splendidă "vază italiană" (nivelul al doilea), într-o concepţie amintind forma ei clasică, întâlnită pe textilele de artă renascentiste[18] (*pl.V, fig.1*). Al treilea nivel este dat de buchetul ce se înalţă din vas (*pl.V, fig.2*). Acest element ornamental – de fapt un mănunchi de flori, fructe şi palmete – are o structură tipică barocă: asimetrică, dar perfect echilibrată. Punctul de plecare este o garoafă văzută de sus, care, împreună cu o rodie cu trei felii[19] ce o surmontează, formează centrul de greutate al compoziţiei. În stânga şi în dreapta acestuia se arcuiesc/unduiesc lujere simple sau ramificate şi o mare varietate de palmete. Numărul tijelor şi al ramificaţiilor stânga-dreapta este inegal; motivele decorative purtate de ele sunt de asemenea diferite. Dispoziţia lor realizează însă un echilibru total: de exemplu, o floare de mari dimensiuni din dreapta este contrabalansată cu o rămurică din stânga purtând mai multe floricele sau o ramificaţie din stânga se arcuieşte puternic spre dreapta, umplând un spaţiu gol ş.a.m.d. Buchetul conţine, alături de rodii dinamizate (în felurite variante), flori de măr, de garoafe văzute de sus, de trandafir în semiprofil, de flori-fantezie, de boboci, de semipalmete spectaculoase şi ananaşi. Ananaşii apar în două ipostaze, ambele decoruri tipice ale textilelor de artă baroce: o formă ce aminteşte cea naturală şi alta înrudită cu floarea-palmetă, cunoscută din arta renascentistă a textilelor[20]. Este de remarcat faptul că pe columna spatelui de casulă partea superioară a buchetului lipseşte, urmare a limitelor impuse de lungimea casulei. Mai exact, la recroire această porţiune a fost sacrificată în favoarea celei de-a doua "vaze italiene", în scopul realizării unui ansamblu mai spectaculos. În schimb, pe acoperământul de potir apare întregul buchet, aici renunţându-se la soclul-suport.

Cele două registre laterale (*pl.V, fig.3-4*), identice întru totul, întruchipează dinamica barocă: o mişcare născută din întrepătrunderea mai multor ritmuri. Axul, care asigură stabilitatea compoziţiei, este un lujer masiv (LA=2 cm), urcându-se în unduiri line, având ca punct de plecare un ananas – floare-palmetă de dimensiuni mari. Caracterul static al acestuia este dat în primul rând de trei dintre frunzele corolei care formează un fel de postament şi este subliniat de câte trei tije (una cu două ramificaţii) ce pornesc dintre frunzele mediane de corolă. Tijele sunt simetrice şi identice pe stânga-dreapta, purtând flori de răsură şi albăstrele. În jurul lujerului gros se încolăceşte un vrej mai subţire, puternic ondulat,

[15] Casula are o întăritură din pânză groasă de in (probabil cea originală); este căptuşită cu o pânză de in mai subţire, dar densă, actualmente zmeurie, pusă odată cu remedierile părţilor brodate, înlocuind-o pe cea originală. Peticirea acestei căptuşeli noi cu un satin zmeuriu, la răscroiala gâtului, dovedeşte o utilizare îndelungată şi după reparaţiile în discuţie.

[16] Starea de conservare bună a dantelei pe toate componentele ornatului – şi mai cu seamă în porţiunile cu broderia deteriorată – sugerează această presupunere.

[17] Dimensiunile originale: a) raportul central: L=140 cm; LA=30-31 cm; b)raportul lateral: L=130 cm; LA=30 cm. Acestea sunt adaptate (prin croire) la forma hainei bisericeşti, astfel: a) columna: L=101 cm; LA=30-31 cm; b) lateralele: L=126 cm (din care 25 cm sunt prelungirile spre faţă, dând umerii şi răscroiala gâtului); LA=17-22 cm.

[18] A.M.Cipăianu, *Tipurile compoziţionale ale broderiilor din colecţia Muzeului Judeţean de Istorie Cluj*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 698, nota nr. 9.

[19] Rodia, creată de ţesătorii veneţieni în secolul al XV-lea, este prezentă în ţesătura şi broderia de artă pe tot parcursul secolelor XVI-XVII, păstrându-şi popularitatea şi în cel următor. Bineînţeles, interpretarea ei se modifică de-a lungul veacurilor, fiind condiţionată de preceptele stilistice dominante ale epocilor respective. Vezi: Falke, p. 40-41; Flemming, p. XXVI; R.Reichelt, *Das Granatapfelmotiv in der Textilkunst*, Berlin, 1956, p. 9; B.Brunner-Littmann – R.Hahn, *Motiv und Ornament*, Chur, 1988, p. 35.

[20] Heinz, p.21, 55.

ascendent. El poartă rodii, ananaşi, rozete, boboci, frunze şi palmete (*pl.VI, fig.1-4*). Lateralele spatelui de casulă, fiind mai puţin solicitate, prezintă reparaţii relativ mai mici, acestea fiind situate în partea lor superioară, respectiv pe prelungirile spre faţă. Completările s-au făcut fie cu fragmentele brodate (vezi *pl.VI, fig.3*), fie cu petice de brocart (vezi *pl. III, fig.4*; *pl.VI, fig.4* şi *supra*, nota 14/b).

Impresionantul efect estetic al broderiei analizate izvorăşte din măiestria desenului, combinată cu o execuţie tehnică de excepţie, atât ceea ce priveşte selectarea punctelor de broderie cât şi în privinţa cromaticii. Unul dintre scopurile propuse – plasticitatea şi spaţialitatea, a fost atins în primul rând apelând la broderia în relief, fie cu suport din fire groase de in (*pl.VII, fig.1*), fie înălţată cu carton modelat după cerinţele motivului. Prima variantă o întâlnim la decoruri liniare cu nervuri accentuate (volutele soclului – suport de pe columnă, dungile "vazei italiene", feliile exterioare ale unor rodii etc.), respectiv la acel punct ce aminteşte împletiturile de nuiele, folosit la suprafeţele mai mari, compacte (buza "vazei italiene"; stamine, miezuri etc.). Bulinele soclului-suport şi brâul de ove al "vazei italiene" (*pl.VII, fig.2*) se ridică pe bucăţele de carton. Fixarea cu puncte vizibile a firului neted de argint aurit, creând motive în picăţele sau onduleuri îi conferă corpolenţă (*pl.VII, fig.3*). Conturările cu fir de mătase cafeniu deschis, cusut cu punct de lănţişor, respectiv cu mănunchiuri din 4-6 fire de frisé dau plasticitate suprafeţelor metalice, de altfel plate. Prin alăturarea broderiei în relief de ornamentele "plate", a friséului de fire netede, a argintului aurit de culori se obţine un frumos joc de lumini şi umbre, o remarcabilă spaţialitate. În slujba spectaculozităţii stau şi culorile folosite: cu excepţia albăstrelelor, toată cromatica este nenaturală; adesea, la haşurări sunt conjugate degradeurile diferitelor game coloristice.

2. *Acoperământ de potir (velum)*[21]:

Velumul (vezi *pl.III, fig.1*) ilustrează una dintre căile abordabile în încercarea de a salva măcar fragmente dintr-o broderie scumpă, dându-le o nouă destinaţie. În mod evident, piesa a fost confecţionată prin decuparea motivului de "vază italiană" cu buchet, rămas intact, dintr-un component mai mare al ornatului. Liniile de croi au fost determinate şi de viitoarea funcţie, respectiv de dimensiunile quasi-standard ale acoperămintelor de potir (aproximativ 55-56 cm x 50-60 cm). Astfel, a fost retezată talpa vegetalizată a "vazei italiene" (vezi columna spatelui de casulă), în schimb a rămas neatins buchetul, iar pe cele două laturi lungi se găsesc câteva din motivele registrelor laterale ale decorului original (vezi lateralele spatelui de casulă). Căptuşeala velumului, un clot nisipiu, respectiv dantela ce îl bordează sunt mai noi decât broderia, dar sunt tot "de epocă"[22].

Repertoriul ornametal al acoperământului de potir, materialele sale (fondul, firele de brodat, dantela) şi tehnicile sale de broderie sunt întru totul identice cu cele prezentate în analiza casulei. Considerăm, deci, reluarea lor neavenită, ducând la o îngreunare inutilă a textului nostru.

3. *Manipulus*[23]:

Cel mai adesea, manipulusurile se compun din corp şi două capete – decor, materialele folosite fiind în aşa fel alese ca să marcheze apartenenţa la ornatul din care fac parte. Astfel, corpul poate fi confecţionat din aceeaşi ţesătură ca şi celelalte componente sau ţesătura/broderia de bază poate să servească drept ornament al celor două capete.

Manipulusul ornatului auriu (vezi *pl.III, fig.2*) se înscrie în cea de-a doua categorie. Cele două capete poartă câte o broderie, identice între ele, fragmente recuperate dintr-un component deteriorat al ornatului. Deşi compoziţia broderiei în discuţie nu apare pe celelalte

[21] MIG, inv. nr. 2507; dimensiuni: L=57 cm; LA=50 cm.

[22] În cazul velumului se conturează două ipoteze. Fie că a fost "reînnoită", schimbându-i-se căptuşeala şi dantela originale, odată cu refacerea casulei, fie că a fost confecţionată abia atunci, înlocuind eventual un component foarte deteriorat. Starea foarte bună a broderiei ne face să înclinăm spre acceptarea celei de-a doua ipoteze.

[23] MIG, inv. nr. 3607/1; dimensiuni: L=82 cm (îndoit în două); LA=6-25 cm.

două componente păstrate[24], tratarea grafică şi tehnică a motivelor face evidentă proveniența ei. Manipulusul, ca şi casula, a necesitat o reparație după câteva decenii de utilizare: porțiunea cea mai expusă – corpul – a fost înlocuită. În acest scop s-a optat pentru un brocart de tip francez[25] (*pl.VII, fig.4*), care cu cromatica sa predominant galben-aurie se integrează perfect în "atmosfera" ornatului auriu. Tot atunci s-a reînnoit şi căptuşeala[26], cu un damasc de mătase roşu-vişiniu. După toate probabilitățile, din aceeaşi perioadă datează şi montarea dantelei tivind laturile libere ale capetelor-decor, precum şi fixarea, peste broderie, a câte unei cruci de galon cu sârmă şi fir neted de argint aurit.

Constatările făcute în analiza celor trei componente ale ornatului auriu în privința tipului compozițional şi a motivelor decorative, dar şi sub aspectul materialelor şi tehnicilor de brodat, respectiv al cromaticii ne îndreptățesc să le datăm în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. De altfel, şi analogiile întâlnite ne conduc spre această concluzie. Amintim doar câteva, considerate ca fiind cele mai concludente. Fusta brodată de la începutul secolului al XVIII-lea, aflată în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei oferă analogii, chiar similitudini, în tratarea anumitor motive, în alegerea materialelor şi tehnicilor de brodat, în soluțiile coloristice[27]. Pe columnele unei casule de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, făcând parte tot din patrimoniul muzeului nostru se desfăşoară o compoziție asemănătoare cu cea de pe lateralele casulei ornatului auriu[28]. "Vaza italiană" de pe un steag bisericesc, brodat în anii 1730-1740 la Mănăstirea Salesianelor din Viena[29], ne aminteşte mult "vaza italiană" de pe casula şi velumul prezentate. O casulă brodată la Praga între 1730- 1735[30] ne furnizează analogii pentru motivul de grilaj ce umple soclul volutat pe care se sprijină cele trei registre ale decorului casulei gherlene. Ananasul (în ambele sale variante), rodiile, trandafirii, albăstrelele şi palmetele ornatului auriu au nenumerate analogii pe broderiile şi țesăturile de artă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, enumerarea lor depăşind cadrele prezentei lucrări.

Datarea propusă este susținută şi de țesăturile de artă folosite la reabilitarea casulei şi a manipulusului, deteriorate în urma folosirii lor decenii de-a rândul. Reamintim că este vorba de textile datate în jurul anului 1780 (vezi *supra*, notele nr. 14/a-b, 24).

II. *Ornatul negru*[31]

Printre bogățiile patrimoniale ale Muzeului de Istorie din Gherla se numără şi o casulă (*pl.VIII*), un acoperământ de potir (*pl.IX, fig.1*), un manipulus (*pl.IX, fig.2-3*) şi o palla (*pl.X, fig.4*), părți rămase dintr-un ornat. Garnitura se distinge prin eleganța repertoriului ornamental şi prin meşteşugita sa realizare tehnică.

Toate componentele au ca fond un rips de mătase écru, completat cu materiale auxiliare – diferite de la piesă la piesă – pe care le vom evidenția legate de obiectul concret.

---

[24] Fenomenul poate avea două explicații: fie compoziția umplea niște spații goale care au dispărut odată cu modificările suferite de piese, fie provine de pe componentele nepăstrate.

[25] Fond de rips galben auriu de mătase, broşat cu sârmă de argint aurit, jucând rolul unui desen-suport pentru motivele în broşeuri cu fir neted de argint aurit (trandafiri mici în semiprofil, însoțiți de un boboc şi două frunze), cu frisé de argint (mici compoziții de frunze) şi cu fire policrome de mătase (bucheţele de trandafiri). *Analogii*: Flemming, fig. 239/2 (brocart francez; a doua jumătate a secolului al XVIII-lea); fig. 252/1 (catifea italiană; aceeaşi datare); Zeminová, cat. 101 (brocart francez; 1780).

[26] Întăritura originală din pânză groasă de in a fost păstrată, ea ajutând la evitarea deformării piesei pe parcursul intervențiilor.

[27] MNIT, inv. nr. F. 6118. Vezi: A.M.Cipăianu, *O piesă vestimentară brodată din secolul al XVIII-lea*, în *ActaMN*, XIX, 1982 [în continuare: Cipăianu (1982)], p. 627-641; A.M.Szőke, *Broderii baroce în colecția de textile a Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*, în *ActaMN*, 26-30/II. Istorie, 1994, [în continuare: Szőke (1994)], p. 155-156, notele nr. 34-36; 161, fig.10-13.

[28] MNIT, inv. nr. F. 3282. Vezi: Szőke (1994), p. 156-157; nota nr. 41; 164, fig. 20-21. *Notă*: prezența acestui tip compozițional în combinație şi cu motive mai târzii decât cele ale ornatului auriu demonstrează deosebitele sale valențe decorative, asigurându-i longevitatea.

[29] Heinz, p. 41, cat. 36; fig. 30.

[30] Zeminová, cat. 85.

[31] Vezi *supra*, nota nr. 6.

Aparenta "sărăcie" cromatică – fond écru, motive negre, aurii şi argintii – este compensată prin multitudinea tipurilor/variantelor de fire, respectiv de puncte de broderie folosite. Astfel se crează un ansamblu fastuos, cu minunate jocuri de umbre şi lumini, de o deosebită plasticitate.

Materialele metalice de brodat sunt reprezentate de o gamă largă de tipuri: sârmă, brillant (cu miez de mătase écru) şi fir neted de argint; sârmă, bouillon, brillant (cu miez de mătase galbenă) şi fir neted de argint aurit; paiete de cupru[32]. Alături de ele sunt prezente şi firele textile de broderie – fire de mătase, şi ele de mai multe feluri: fire écru şi galbene slab toarse, muline şi buclé negre.

Alegerea şi execuţia tehnicilor de brodat oglindeşte o inventivitate aproape nelimitată, o ingeniozitate maximă în exploatarea posibilităţilor oferite de acestea şi un desăvârşit gust artistic.

Firele metalice sunt cusute cu variante ale punctului de broderie culcat şi fixat. Fixarea este făcută cu puncte vizibile (cu fir de mătase slab tors écru la cele argintii, galben la cele aurii), fie în mănunchiuri de 2-4 fire, fie în cercuri concentrice, urmând desenul motivului, fie decorat (în dungi sau zig-zaguri). Punctul culcat, fixat şi înălţat apare în forma unui relief mai plat (pe un suport din fire de in nu prea groase, sugerând nervuri transversale şi longitudinale), respectiv ridicat pe fire groase de in realizând broderia în "relief înalt" ce aminteşte împletiturile de nuiele[33]. Paietele au fost fixate simplu, cu un fir galben de mătase slab toarsă (din acest motiv foarte multe dintre ele s-au desprins şi s-au pierdut).

La firele textile de brodat monocromia mulineului negru este compensată prin numărul mare al variantelor punctului de broderie plat utilizate: punct de şnur, de pană, plat obişnuit şi decorat, toate de tip "fals"[34]. Li se adaugă o "creaţie" a executantului broderiei: o tehnică amintind ajururile, doar că aici fondul de rips rămâne neatins. Firul negru buclat – conturul broderiei în negru – este culcat şi fixat, în tehnica proprie mai ales firelor metalice. Firele de mătase colorate (écru, galben) au rol secundar, ele servind la fixarea vizibilă a firelor metalice.

1. *Casulă*[35]:

Casula ornatului negru (vezi *pl.VIII-IX*) vădeşte toate semnele unei folosiri efective şi intense, respectiv – determinată de aceasta – intervenţiile făcute pentru a o menţine cât mai lung timp în stare utilizabilă. Fondul de rips s-a fragilizat, apărând chiar şi rupturi sau lipsuri minore; în multe locuri broderia neagră s-a tocit sau firele s-au deşirat (mai cu seamă cele metalice, din cauza distrugerii firelor de fixare din mătase); pasmanteria originală de mătase écru cu fir de argint aurit ce tivea de jur-împrejur casula a păstrat doar în urme vagi partea metalică. Unele dintre aceste stricăciuni s-au remediat pe parcurs (câteodată destul de sângaci), însă distrugerea aproape totală a broderiei columnei de pe faţa casulei în zona ei mediană a impus o reparaţie mai radicală. Aici s-a aplicat drept petic una dintre pallele ornatului, întrerupând ductul registrului ornamental. Tot atunci s-a schimbat şi căptuşeala originală – probabil de satin negru (vezi mai jos, la prezentarea acoperământului de potir) – înlocuind-o cu o pânză densă de in, de culoare neagră[36].

Faţa şi spatele casulei constituie câte o unitate bine determinată, croite şi brodate ca atare[37].

---

[32] Buletinele de analiză nr. 11/25.08.2000, nr. 17/21.11.2000.

[33] Cipăianu (1982), p. 630; 633-634; notele nr. 16-17; fig.1-7; Cipăianu (1984), p. 743; notele nr. 66-67; 753, pl.VIII, fig.22-25a.

[34] Pentru punctele plate în general vezi: Cipăianu (1984), p. 741-742; notele nr. 53-60; fig.1; 748-749, pl. III-IV, fig.8-13.

[35] MIG, inv. nr. 2526; dimensiuni: L=104 cm; LA=35-70 cm; LA spate=60-70 cm.

[36] Întăritura originală din pânză groasă de in a rămas neatinsă. Acest fapt a permis manevrarea mai în siguranţă a piesei în timpul reparaţiei, fără a-i provoca alte deteriorări.

[37] Cele două adăugiri (LA= 17 cm) făcute pe toată lungimea feţei şi spatelui reprezintă primul pas în confecţionarea piesei. Au fost necesare pentru obţinerea lăţimii de 70 cm, deoarece materialul de fond – ca orice ţesătură de mătase – avea lăţimea "de fabricaţie" de 52-53 cm. Vezi: Domonkos O., *A magyarországi céhes szabók mintakönyvei. 1630-1838*, Budapest, 1997, p. 175.

Decorul casulei are două elemente de bază: un vrej meandric continuu (LA=3 cm), care serveşte drept chenar, dar şi delimitează câmpurile de casulă (columnă şi lateralc) şi registrul ornamental principal – un opulent vrej sinuos, ascendent.

Nervura mediană a vrejului meandric este desenată de un mănunchi de patru sârme de argint, iar corpul de câte patru fire de brillant de argint, toate fixate vizibil cu mătase écru. Vrejul este decorat cu două tipuri de motive care se succed ritmic. A) O tijă frunziformă, în formă de "S", arcuindu-se în sens opus faţă de vrejul-ax, cusută cu fir neted de argint aurit, fixat cu puncte vizibile de mătase galbenă şi purtând câte o rodie mică cu trei felii, brodată cu muline negru, în punct de pană; B) o pereche de mici rodii cu trei felii, aşezate direct pe vrejul-ax, realizate cu acel ajur particular, menţionat mai sus (vezi *pl.VIII-IX; X. fig.2-3; XI; XII*).

Starea de conservare şi dimensiunile[38] spatelui de casulă permit descrierea decorului complet al piesei. Columna[39] (*pl.XI, fig.1-4*) este ornamentată cu un lujer fragil, format din segmente alternânde argintii-aurii (câte 12 fire netede de argint sau argint aurit, fixate vizibil cu mătase écru, respectiv galbenă), şerpuind lin, în ascensiune. Acesta poartă rodii dinamizate, lalele, garoafe, trandafiri, viorele, flori-fantezie, frunze şi palmete într-o exuberantă varietate de interpretări. Aproximativ la jumătatea înălţimii totale lujerul se bifurcă (vezi *pl.XI, fig.2*), ramificaţiile închizând un spaţiu romboidal în care este aşezat chrismonul[40] într-o cunună cordiformă de palmete, surmontată de o cruce[41] (vezi *pl.XI, fig.3*). "Gulerul" casulei[42], descris de vrejul meandric îngust, prezintă o varietate singulară (nu o mai întâlnim în nici un alt spaţiu) de rodie dinamizată, extrem de decorativă (vezi *pl.XIII, fig.4*)[43].

Lateralele spatelui de casulă, identice întru totul între ele, reiau repertoriul ornamental al columnei, dar cu deosebiri structurale, determinate de dimensiunile lor[44]. Spaţiul fiind mai îngust, dar cu aproximativ 40 cm mai lung faţă de columnă, amploarea motivelor este mai redusă, în schimb ele sunt ordonate în mai multe registre[45]. Lujerele lateralelor unduiesc în sens opus pe stânga şi pe dreapta, obţinându-se astfel o încadrare de mare efect a columnei (*vezi pl.VIII*). Motivistica lor este asemănătoare cu cea a columnei,

---

[38] L=130 cm (din care 26 cm sunt prelungirile în faţă ale lateralelor, formând umerii şi răscroiala gâtului); LA=60-70 cm.

[39] L=92 cm , LA= 24 cm. *Observaţie:* dimensiunile câmpurilor, atât pe faţa cât şi pe spatele casulei sunt date în interiorul chenarului constituit de vrejul meandric îngust amintit mai sus.

[40] Literele (Î= 3 cm) sunt brodate cu sârmă de argint aurit (I şi S), respectiv de argint (H) în "împletitură" pe suport din fire de in mai puţin groase, în relief mai plat. Acesta este accentuat prin conturări cu brillant de argint aurit şi de argint (în funcţie de sârmă).

[41] Crucea (7x8cm) este realizată în aceeaşi tehnică, aurul braţelor verticale contrastând cu argintul literei H, argintul celor orizontale cu aurul literelor I şi S. Capetele lobate ale braţelor crucii şi rozeta centrală sunt cusute cu muline negru, primele cu ajur (vezi *supra*) în contur de fir negru buclat, ultima cu punct plat obişnuit. Spaţiile dintre braţele crucii au fost îmbogăţite şi cu patru paiete dintre care actualmente au rămas doar cele două superioare.

[42] Croiul casulelor a trecut printr-o lungă evoluţie. La începuturile creştinismului casula era o pelerină amplă, semicirculară, cu un fel de glugă – o haină fără cusături, în amintirea vestimentaţiei lui Christos. În secolele XIII-XIV ea pierde din amploare – se strâmtează, se scurtează, îi dispare gluga. Pe la mijlocul secolului al XV-lea apare forma ce va dăinui apoi secole de-a rândul: lungimea abia depăşeşte genunchii, spatele are lăţimea umerilor, faţa este tăiată "în vioară". Gluga este sugerată printr-un "guler", corp comun cu spatele, fiind doar desenat de pasmanteria sau dantela – separatoarele câmpurilor casulei. Vezi Egyed E., *Vetési Albert püspök velencei casulája*, în *A Veszprém megyei múzeumok közleményei*, 2, 1964, p. 209.

[43] Deasupra ei putem observa o compoziţie de lalea, reprezentând punctul de "închidere" al chenarului spatelui de casulă. Punctul de "deschidere" al desfăşurării în stânga şi în dreapta a vrejului meandric îngust se află în josul columnei, pe linia mediană: o pereche de tije frunziforme, stând spate în spate (vezi pl. XI, fig.1).

[44] Dimensiunile unei laterale: L=130 cm, LA=10-20 cm.

[45] Astfel, pe cele două prelungiri spre faţa casulei, lăţimea lateralelor scade la câte 10 cm, lujerul însuşi transformându-se într-o tijă firavă, cusută cu 3 fire netede de argint aurit, fixate vizibil cu mătase galbenă. Segmentul ei terminal este un cârcel triplu, realizat la fel cu tija subţire. Cât timp pe columnă se succed şase registre (inclusiv cel al "gulerului"), pe laterale se înşiră nouă – ce-i drept, ultimele trei fiind foarte simple. Acestea se află pe prelungirea spre faţă a lateralelor spatelui şi sunt formate din câte un singur motiv (o rodie dinamizată, o palmetă, un ciorchine de bace), adăugându-se la ele şi cârcelul triplu – capătul superior al lujerului (vezi *pl.VIII*).

mai exact reprezintă variațiuni pe această temă, atât în desen, cât și în alegerea punctelor de broderie sau asocierile cromatice (*pl.XII, fig.1-3*)[46].

Concepția feței de casulă (vezi *pl.VIII*) este identică cu cea a spatelui, fiind însă adaptată la limitele impuse de suprafață ei mai mică[47]. Columna feței[48] reproduce în oglindă[49] probabil primele trei registre ale celei de pe spate (*pl.XII, fig.4*). Spunem probabil, deoarece o broderie de 23x23 cm, reparând o porțiune complet distrusă, acoperă aproximativ o treime din decor. Totodată, analogia oferită de columna spatelui ne susține ipoteza. De fapt, drept petic a servit o palla[50] – unul dintre componentele ornatului – care se integrează armonios în context (*pl.XIII, fig.1*). Grupajul format dintr-o cruce încadrată de două rodii dinamizate completează ornamentele columnei față (*pl.XIII, fig.2*)[51]. Crucea este poziționată pe axul vertical al columnei, la capetele acestuia găsindu-se și puntul de plecare (în partea inferioară) respectiv de încheiere (în partea superioară, deasupra crucii) al vrejului-chenar[52].

Lateralele feței sunt identice total între ele. În ceea ce privește repertoriul ornamental, se suprapun lateralelor spatelui de casulă. Diferențele față-spate apar în numărul registrelor decorative[53] și în colorit[54]. Primele sunt determinate de dimensiunile mult reduse ale feței în comparație cu spatele[55], cele din urmă dovedesc potențialul creativ al executantului în strădania sa spre spectacular.

Combinarea eleganței cromaticii reținute cu originalitatea tratării motivelor decorative și cu o perfectă stăpânire a tehnicilor de brodat a dat naștere unei adevărate capodopere. Broderia casulei se constituie în acea excepție care întărește regula, demonstrând că joc de lumini și umbre se poate obține nu numai cu hașurări și colorit bogat. De fapt, în motivistica casulei predominând elementele vegetale fanteziste, pentru multe dintre ele găsindu-se cu greu sau deloc corespondențe în natură, nu se pune problema unei redări coloristice cât mai "naturale". Casula ornatului negru stă mărturie că în broderie efecte de spațiu, de plasticitate pot fi atinse prin multe procedee. Însuși contrastul între fondul écru și decorul negru-auriu-argintiu este un prim pas în acest sens, accentuat de senzația optică generată de firele de broderie, cu reflecție specifică pentru fiecare tip și

[46] Suplimentarea registrelor începe chiar de la punctul de plecare a lujerelor de pe laterale, primele două fiind inexistente pe columnă.

[47] L=74 cm, LA=35-70 cm.

[48] L=66 cm, LA=24 cm. Vezi *supra*, nota nr. 39, *Observație*.

[49] Partea dreaptă – față de un ax imaginar – a decorului în discuție, aflată pe spatele de casulă este identică cu partea stânga de pe față și invers.

[50] Este identică cu palla care și-a păstrat destinația de sine-stătătoare și va fi prezentată ca atare în cele ce urmează.

[51] Crucea (Î=7,5 cm; LA=7,5 cm) sugerează imaginea unui pontificale (crucifix cu talpă, de ceremonie), atât prin forma ei cât și prin punctele de broderie utilizate. Este susținută de un segment de arc ("talpă") în relief înalt, stratificat: fond constituit de un șnur împletit din mai multe fire netede de argint aurit, pe care este așezat un șirag zig-zagat de paiete simple, fixate cu bouillon de argint aurit; golurile zig-zagului sunt umplute cu câte o paietă decorată, prinsă, de asemenea, cu bouillon de argint aurit. Brațele crucii au suport din fire groase de in, acoperite "în împletitură" cu sârmă de argint aurit (cele verticale), respectiv de argint (cele orizontale). Capetele lobate sunt brodate cu muline negru, identic cu crucea de pe columna spatelui (vezi *supra*, nota nr. 41). Crucea este îmbogățită cu o fundă dublă, legată pe brațul vertical de jos și cu două "raze"-tije scurte, arcuite, dispuse între brațul vertical de sus și cele orizontale. Funda dublă are un suport de carton, acoperit cu fir galben de mătase, pe acesta se desfășoară un șirag de paiete fixate și conturate cu bouillon de argint aurit. Razele sunt constituite din alternanța unei paiete mari (fixată direct pe materialul de fond al casulei, conturată cu bouillon de argint aurit) cu un mic semicerc în relief înalt (executat identic cu funda dublă). Spațiul liber dintre cruce și cele două rodii ce o flanchează poartă mici rozete, formate dintr-o paietă mare cu cinci petale desenate de frisé-ul de argint aurit.

[52] Vezi *supra*, nota nr. 43. Punctele de plecare față-spate sunt identice, puntul final de întâlnire este mai simplu în cazul feței de casulă: este marcat cu o pereche de tije frunziforme puse față în față (vezi pl.XIII, fig.2).

[53] Cele șase registre ale lateralelor feței de casulă eludează cel de-al patrulea registru – de dimensiuni considerabile – de pe lateralele spatelui, simplifică cel de-al șaselea și renunță la ultimele patru. De altfel, ultimul registru al lateralelor ornamentează columna: este vorba de acele două rodii dinamizate ce stau în stânga și în dreapta crucii columnei (vezi *supra*).

[54] Mai exact, ceea ce este brodat cu fire de argint aurit pe spate, apare cu argint pe față și invers.

[55] Dimensiunile unei laterale: L=66 cm, LA=3-16 cm. Vezi *supra*, nota nr. 39, *Observație*.

diferită în funcție de acesta. Exploatând acest fenomen, sunt alăturate suprafețele aurii de cele argintii, sârma metalică de brillant, masa compactă a punctelor de șnur, de pană sau plat obișnuit de cea dinamizată a punctelor plate decorate (*pl.XIII, fig.3-4, pl.XIV, fig.1-4, pl.XV, fig.1-4*). La acestea se mai adaugă și paietele presărate pe fundal, fie în grupaje formând o rozetă cu patru sau cinci petale, fie singulare, în contur din brillant de argint aurit care desenează și cinci petale în jurul acestui miez (vezi *planșele XI-XIII, XV*)[56]. Însă terenul unde se manifestă în deplinătatea ei imaginația și spiritul novator al executantului este broderia cusută cu muline negru, dând impresia unui studiu practic pe tema punctului de broderie plat. Motivele brodate cu punct plat decorat se succed într-o varietate a combinațiilor aproape de nenumărat – în înțelesul propriu al cuvântului. Ele sunt însoțite de elemente utilizând punct de șnur, de pană sau punct plat obișnuit. Valență dublă – decorativă și plastică – are un punct- invenție: de fapt o dantelă cusută, îngemănând caracteristicile ajurului punto tagliato și ale tehnicii punto in aria (*pl.XV, fig.4* și *supra*).

Bineînțeles, sunt prezente și soluțiile "curente" menite să dea volum decorului: broderie în relief pe suport din fire de in (de două grosimi), ornamentarea firelor metalice culcate cu fixare vizibilă, conturările cu brillant sau fir buclat negru.

2. *Acoperământ de potir (velum)*[57]:

Velumul (vezi *pl.X, fig.1*), deși prezintă unele degradări (broderie tocită sau deșirată) și-a păstrat în întregime înfățișarea ei originală; nici măcar căptușeala inițială – un satin negru – grav afectată nu a fost înlocuită[58].

Fondul de rips de mătase écru, materialele de brodat, atât cele metalice[59] cât și cele textile, tehnicile de broderie și motivistica velumului sunt identice cu cele ale casulei mai sus prezentate. Identitatea însă nu este totală, puținele deosebiri sunt cauzate de dimensiunile mai reduse ale piesei și de destinația ei, condiționând o anumită dispunere a motivelor. Considerăm oportună doar analiza acestor particularități.

Acoperământul de potir este tivit de jur-împrejur cu un picou simplu (LA=0,6 cm) din brillant de argint, bordura fiind subliniată de chenarul desenat de acel vrej meandric pe care l-am întâlnit și pe casulă. Aici însă chenarul este mai robust (LA=4-5 cm) și mai bogat ornamentat. Vrejul, de structură identică cu cel de pe casulă, alături de motivele deja descrise mai poartă și câte o rodie dinamizată, contrabalansând-o pe cea de pe tija frunziformă. Vrejul-chenar al velumului este compus din patru segmente. Punctele lor de întâlnire, aflate pe mijlocul fiecărei laturi, sunt surmontate de un mic buchet (Î=5,5 cm) format dintr-o rodie dinamizată și două floricele de măceș, însoțite de frunze mici, ascuțite (*pl.XVI, fig.1*). Buchetul este reluat în cele patru colțuri, într-o formă mai bogată (Î=7 cm, motive de dimensiuni mărite). Diferă și suporturile celor două variante: pe mijlocul laturilor buchetele se sprijină pe o pereche de cârcei, în colțuri pe două tije frunziforme, curbate în sens opus (*pl.XVI, fig.2*).

În centrul oglinzii este brodat un chrismon, așezat într-o cunună vegetală, constituind un medalion de 27 cm diametru. Literele (Î=3 cm) chrismonului au un suport din fire groase de in peste care s-a brodat cu sârmă de argint (I și S), respectiv de argint aurit (H). Crucea cusută în aceeași tehnică are brațele verticale de argint, cele orizontale de argint aurit (*pl.XVI, fig.3*). Motivele ornamentale ale cununii reprezintă variațiuni pe tema decorului casulei: se reiau unele dintre elementele acestuia, adaptându-le noului spațiu, dar sunt create și forme noi (*pl.XVI, fig.4*; vezi și *pl.XIV, fig.1-4*).

---

[56] Inițial, toate spațiile goale, atât pe fața cât și pe spatele casulei, au fost umplute cu paiete, cele două forme de prezentare alternând ritmic și simetric. Felul lor de prindere pe fondul de rips – cu un fir de mătase slab tors – le-a făcut nerezistente la uzură, astfel foarte multe au dispărut. Ritmicitatea dispunerii lor a făcut totuși posibilă reconstituirea acestui component ornamental.

[57] MIG, nr.inv. 3622; dimensiuni: L=51,5 cm; LA=62,5 cm.

[58] Actualmente este redusă la starea de fâșii care abia se mai țin laolaltă, însă ne este de mare folos în reconstituirea completă a aspectului ornatului negru.

[59] Dintre materialele metalice de brodat sunt absente de pe velum bouillonul de argint aurit și paietele (vezi *supra*).

3. *Manipulus*[60]:

Manipulusurile, datorită funcției lor, fac parte dintre componentele cele mai supuse uzurii. Manipulusul ornatului negru (vezi *pl.X, fig.2-3*) este un exemplu grăitor în acest sens. Decorul său brodat este deteriorat, cu multe lipsuri, putând fi reconstituit pe baza analogiilor date de celelalte componente, dar și cu ajutorul modelului desenat, vizibil pe materialul de fond. Odată cu reparațiile casulei (vezi *supra*) a fost înlocuită și căptușeala originală – probabil total distrusă – a manipulusului cu un clot negru, precum și materialul ce tivea piesa cu o panglică neagră de mătase.

Dimensiunile reduse ale piesei au fost hotărâtoare în simplificarea repertoriului ornamental, a gamei materialelor și tehnicilor de brodat. Sârma și brillantul de argint, sârma și firul neted de argint aurit s-au cusut cu punct culcat și fixat, varianta în relief aparând doar la cele trei cruci brodate cu sârmă de argint și de argint aurit; paietele (actualmente există doar cinci din cele 12 de la origini) au fost prinse cu punct simplu din fir slab tors de mătase galbenă. Punctele plate de broderie alese pentru mulineul negru reprezintă mult mai puține variante ale acestora în comparație cu casula sau cu velumul ornatului. De asemenea, decorul se restrânge la două elemente: vrejul meandric – chenar și trei cruci. Una dintre cruci este așezată pe linia mediană orizontală a manipulusului și servește drept punct de plecare pentru chenarele independente unele de altele, ale celor două jumătăți de manipulus (vezi *pl.X, fig.3*). Chenarele se închid pe partea inferioară a piesei, în mijlocul porțiunii cu lățimea maximă. Vrejul meandric al manipulusului este întru totul identic cu cel al casulei. Capetele de manipulus sunt ornamentate cu câte o cruce, așezată deasupra punctului de închidere al chenarelor (vezi *pl.X, fig.2*)[61].

4. *Palla*[62]:

Palla ornatului negru (vezi *pl.X, fig.4*), mulțumită rolului acestui tip de component[63] s-a păstrat în stare completă și relativ bună: și-a menținut neatinsă structura originală[64], broderia ei prezintă doar degradări nesemnificative. Acest fapt ne-a fost de mare ajutor în reconstituirea anumitor motive sau tehnici ale ornatului negru.

În privința materialelor (de fond și de brodat), a tehnicilor de broderie și a ornamentelor palla are cele mai multe asemănări cu manipulusul ornatului (vezi *supra*), deci nu le mai repetăm. Nu putem însă să nu remarcăm din nou ingeniozitatea executantului broderiei: pentru palla a "reformulat" acel vrej meandric care este folosit drept chenar pe toate componentele ornatului. Aici apare într-o nouă structură, concepută special pentru forma și dimensiunile piesei. Astfel, perechea de rodii mici cu trei felii, așezate direct pe vrej, în cazul pallei se transformă în bază statică pentru floarea de măceș ce ornamentează cele patru colțuri (punctul de plecare fiind o rodie mică, închisă). De asemenea, așezarea frontală a tijelor frunziforme le conferă o decorativitate deosebită.

Repertoriul ornamental – sub aspectul ambelor sale elemente constitutive: tipul compozițional și motivele decorative – materialele și tehnicile de brodat folosite datează ornatul negru pe la mijlocul secolului al XVIII-lea. Atingerea scopului principal – realizarea unui ansamblu impresionant, chiar copleșitor, a dus la concesii radicale față de

[60] MIG, inv.nr. 3607/2; dimensiuni:L=74 cm (îndoit în două); LA=7-23 cm.

[61] Corpul celor trei cruci (7,5x7,5 cm) este brodat în relief cu sârmă de argint și de argint aurit, susținute de fire groase de in; capetele lobate și rozeta centrală sunt cusute cu muline negru, în punct obișnuit (rozeta), respectiv decorat (loburile). Crucea centrală are brațele verticale aurii, cele orizontale argintii, întreaga broderie fiind conturată cu brillant de argint și de argint aurit "în ton" cu brațele respective. Celelate cruci sunt executate la fel, doar că la acestea brațele verticale sunt argintii și cele orizontale aurii.

[62] MIG, inv.nr. 3007/2; dimensiuni:16,5x16,5 cm.

[63] Palla, așezată pe potir, asigură planul drept necesar susținerii acoperământului de potir.

[64] Are drept întăritură o placă de carton gros, este căptușită cu un satin negru, protejată de o pânză fină de in, albă. Foarte probabil, aceasta a fost montată în aceeași perioadă când au fost reabilitate celelalte componente, tocmai pentru a o feri de stricăciuni. Tivul este bordat cu același picou simplu (LA=0,5 cm) din brillant de argint ca și cel de pe velum.

"naturalismul" atât de agreat de baroc. Predominarea motivelor vegetale fanteziste, stilul aparte de interpretare fac extrem de dificilă găsirea analogiilor. Acestea pot viza eventual atmosfera în ansamblu a broderiei, cum este şi cazul a două piese deţinute de muzeul nostru. Friza de compoziţii vegetale ce se desfăşoară pe bordura unei basmale, respectiv a unui fragment de basma[65] produce o impresie apropiată de cea făcută de decorul "fantastic" al ornatului negru. Faptul că anumite elemente datează cele două piese clujene în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea demonstrează că valenţele ornamentale ale motivelor-fantezie au fost valorificate vreme îndelungată.

ANA MARIA SZŐKE

CULT EMBROIDERIES IN THE HISTORY MUSEUM IN GHERLA
(Abstract)

The art textiles – woven or embroidered – meant for religious or profane usage represent one of the most important collections of the History Museum in Gherla. This collection is impressive as much for the diversity of the artifacts as for the exceptional value of some of them. The cult clothes and accessories are datable at the 17th-19th centuries.

An overall presentation of the textiles kept by the History Museum in Gherla requires on the one hand a more thorough research reading domains we are not interested in here, on the other hand an ampler elaboration, which we cannot afford. Under these circumstances we only propose an analysis of some of the cult embroideries from Gherla, produced by the art embroidery of the 18th century in its Transylvanian context.

To this end, we have selected the components of the two priestly garments, from one, which called "golden" the other "black". These objects are examples of the penetration of the baroque stylistic elements in the textile art in Transylvania expressed in forms specific to the domain. Their ornamental composition, mainly of ascendant, undulated lines laden with a rich decoration of plants, reflects the characteristics of this trend: an essentially symmetric structure, but "dynamized", avoiding straight lines. In their ornamental repertory there are two interpretations of their plant decorative elements: one close to nature, the other coming from fantasy, both cases concerning at the same time forms and colours. Embroidery materials and techniques depend on the requirements of the new style as well: obtaining plastic effects and the impression of mass and space. The components of both sets of priestly clothes and accessories are good examples of the striving for prolonging as much as possible the "life", the use of the expensive art textiles. This meant their reuse by their "re-tailoring" which was frequent since the end of the 17th century or their restoration by patching, replacing auxiliary materials.

The chasuble (pl. I-II), the velum and the manipulus (pl. III, fig. 1-2) of the golden set stand out owing to the stylistic refinement of the ornamental repertory and by the high quality of the technical execution.

The background of the embroidered parts is made of silk damask in the colour of sand, of a French type, dating from the first three decades of the 18th century (pl. III, fig. 3). Beside these, other materials – structural or auxiliary – can be found with all the objects, differing from case to case. The only auxiliary material, decorative one, is a beautiful lace (W=3 cm) with stylized plant ornaments made in bobbin lace technique of a gilded silver thread (pl. III, fig.4).

The ornamental unit of the set consists of three vertical registers. The central register (pl. IV, fig. 2-3; pl. V, fig. 1-2) is made by doubling in ascent a composition of wide dimensions: a big scrolled plinth (pedestal) sustaining an "Italian vase", wherefrom immerges a rich bunch of flowers,

[65] MNIT, inv.nr. F.6610 şi MNIT, inv.nr. F.5861; vezi Szőke (1994), p. 158; 166, fig.23-26.

fruits and leaves, in a typically baroque structure – asymmetric but perfectly equilibrated. The bunch consists of dynamized pomegranates, apple-tree flowers, roses in semiprofile, marigolds seen from above, fantasy-flowers, pineapple fruits and stylized palm leaves. The two lateral registers (pl. V, fig. 3-4; pl. VI, fig. 1-4), identical, represent, they as well, the baroque dynamism: a movement issued from the interviewing of several rhythms. The axis, which ensures the stability of the composition, is a massive stem gently waving upwards. A thin, much undulated stalk curls upward around him, laden with stylized pomegranates, rosettes, pineapple fruits, buds, leaves and stylized palm leaves. The decoration-unit appears on the components of the set either as such (on the chasuble and, probably, on the dalmatics?) or multiplied (upon the pluvial) and partially (on the velum, on the stole and on the manipuluses), depending on the dimensions of the objects.

The golden sacerdotal attire distinguishes itself by the perfect equilibrium, it shows between the gold coloured bright surfaces and the ones in various colours. Two kinds of threads have been used for their making: gilded silver frisé and smooth thread and colored silk threads of a mouline type, showing the shaded tones of several colours (red, green, blue, yellow). The selection of embroidery techniques shows knowledge, inventiveness and good taste: for each fiber type the most appropriate technical methods have been used so that they could help get the best decorative results. Thus, in the case of the frisé and of the smooth gilded silver thread one chose the couching stitch: the simple one (with invisible fixation points), the decorated one (with visible fixation points sowed with colored silk shaping different motifs) and the padded relief embroidery (pl. VII, fig. 1-3). On the colored part the split stitch is dominant, allowing fine hatching, characteristic of baroque embroideries.

The results of the analysis of the three components of the golden priestly garment concerning the composition and the decorative motifs, as well as the materials and the embroidery techniques and colours enable us to date them at the first half of the 18th century. Besides, even the analogies we found lead us to the same conclusion. The dating we propose is confirmed by the tissue used to restoring the chasuble (pl. IV, fig.1) and the maniples (pl. VII, fig.4), deteriorated by their continued use throughout many decades (textiles dated at about 1780).

The chasuble (pl. VIII-IX), the velum, the manipulus, the palla (pl. X, fig.1-4; pl. XVI, fig.1-4), the only preserved components of the black set of priestly objects are decorated in an elegant ornamental repertory, showing a mastery technical realization.

All the components are made upon a silk, ecru rips background completed with auxiliary materials, differing from an object to the other.

The decoration of the black set has two main elements. The first, a thin meandric stalk, bearing small pomegranats placed either directly upon the stalk, or on the leaf shaped rods in "S" shows on all the components. It serves as frame, or – in the case of smaller accessories (stole, manipulus, palla) it is the main ornament alongside richly decorated crosses. The second main element is a meandering stalk, ascending the chasuble, pluvials and dalmatics, wreath-shaped on the velum. The sturdy meandering stalk in both its hyposthasis bears dynamized pomegranates, tulips, carnations, roses, violets, fantasy-flowers, leaves and palmettos in exuberantly various interpretations (pl. XI, fig.1-4; pl. XII, fig.1-4; pl. XIII, fig.1-2).

The would-be chromatic "poverty" – ecru background, golden and silvery motifs – is compensated by the multitude of thread variants and by the stitches variants used, which create a luxurious ensemble, with wonderful alternating lights and shadows, very graphically rendered.

Many embroidery metal materials have been used: silver wire, brilliant (with ecru silk kernel) and smooth thread; gilded silver wire, bouillon, brilliant (with yellow silk kernel) and smooth thread; copper spangles. Alongside the above mentioned materials textile embroidery threads are presented – silk threads of many kinds: ecru and yellow loose-spinned, black stranded cotton and bouclé.

The choosing and execution of the embroidery techniques reflect an almost unlimited inventiveness, a consummate skill in exploiting the possibilities provided by these techniques and materials and remarkable artistic good taste (pl. XIII, fig.3-4; pl. XIV, fig.1-4; pl. XV, fig. 1-4).

The metal threads have been sewed in variants of couching stitch. They have been fixed at visible points (with ecru loose-spinned silk thread the silvery ones, yellow the golden ones), either in

bundles of 2 to 4 threads, or in concentric circles, following the drawing of the motif, or decorated (in stripes or zigzags). The couching stitch appears as a flat relief (on a support made of linen thread not too thick, like transversal or longitudinal ribs), raised on thick linen threads resulting in a padded relief embroidery, looking knitted twigs. The paillettes have been fixed with a yellow loose-spinned silk thread (that is why many of them are lost).

Where the imagination and innovative spirit of the maker are manifested, is, embroidery sewn with black stranded cotton, giving the impression of a practical study on the theme of satin stitch. The embroidered satin stitch motifs succeed each other in an almost innumerable various combinations. Associated with them are elements using the stem stitch, the featherstitch or the usual satin stitch. The double significance – decorative and plastic – presents an invented stitch: it is a kind of sewn lace using together the characteristics of the punto tagliato openwork and the technique punto in aria, leaving intact the reps background (pl. XV, fig. 4). The black bouclé thread – the contour of the black embroidery – is couched and fixed in a technique characteristic of the metallic threads. The colored silk threads (ecru, yellow) play a secondary part, only serving to fixing visibility the metallic threads and to mounting paillettes.

The ornamental repertory, under both aspects of its constituent elements: the composition type and decorative motifs, as well as the embroidery materials and techniques used to make the black set of objects date it about the middle of the 18th century. In this case it is much difficult to find analogies because of the predominance of fantasy plant motifs and the special style of interpretations; the analogies we found concern mainly the general aspect of the embroidery under discussion.

We consider appropriate this selective presentation with the end of drawing attention to a highly interesting art collection with the view of future researches. We do intend to extend here our warmest thanks to the director of the museum, Mrs. Rodica Pintea and to the custodian, Mrs. Emilia Ioan from Gherla Museum, who kindly gave us access to that collection, helping in its study and publication according to our initial aim.

Planşa I
Casulă; MIG, inv. nr. 2513 - faţă.

Planşa II
Casulă; MIG, inv. nr. 2513 - spate.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa III

Fig.1: Acoperământ de potir; MIG, inv. nr. 2507; **fig. 2:** manipulus; MIG, inv. nr. 3607/1; **fig. 3:** damasc de mătase (fondul ornatului auriu); **fig. 4:** dantelă din fir de argint aurit (pe toate componentele ornatului auriu).

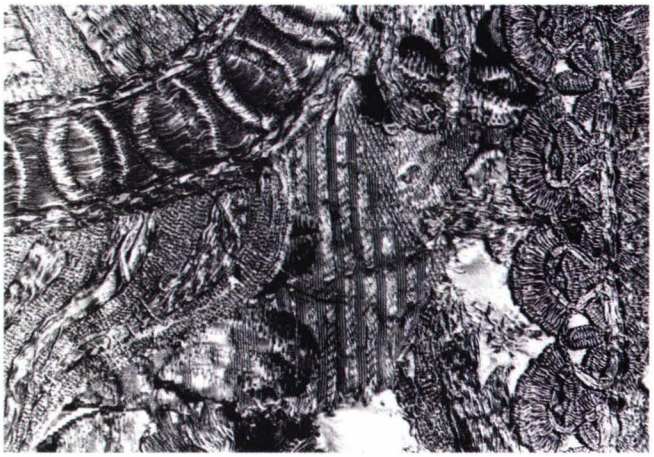

fig.1

fig.2

fig.3

Planşa IV

Casulă; MIG, inv. nr. 2513; **fig.1:** fragment de brocart (pe columna feței); **fig. 2-3:** columna spatelui - ansamblu și detaliu (soclul-suport).

fig.4

fig.3

fig.1

fig.2

Planşa V

Casulă; MIG, inv. nr. 2513 - spate; **fig. 1-2:** columnă - detalii (”vază italiană” şi buchet); **fig. 3-4:** laterale.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa VI
Casulă; MIG, inv. nr. 2513 - spate; **Fig. 1 - 4:** laterala dreaptă - detalii.

fig.2

fig.4

fig.1

fig.3

Planşa VII

Fig. 1 - 3: Casulă; MIG, inv. nr. 2513 - puncte de broderie; **fig. 4:** manipulus; MIG, inv. nr. 3607/1 - detaliu (corp).

Planșa VIII
Casulă; MIG, inv. nr. 2526 - față.

Planşa IX
Casulă; MIG, inv. nr. 2526 - spate.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planșa X

Fig. 1: Acoperământ de potir; MIG, inv. nr. 3622; **fig. 2-3:** manipulus; MIG, inv. nr. 3607/2; **fig. 4:** palla; MIG, inv. nr. 3007/2.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa XI
Casulă; MIG, inv. nr. 2526 - spate; **fig. 1-4:** columnă - detalii.

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planşa XII

Casulă; MIG, inv. nr. 2526; **fig. 1-3:** spate - detalii (laterala dreaptă); **fig. 4:** față - detaliu (columnă).

fig.1

fig.2

fig.3

fig.4

Planșa XIII

Casulă; MIG, inv. nr. 2526 - față; **fig. 1:** columnă - detaliu (aplicație petic); **fig. 2:** columnă - detaliu (grupaj decorativ); **fig 3-4:** detalii (puncte de broderie).

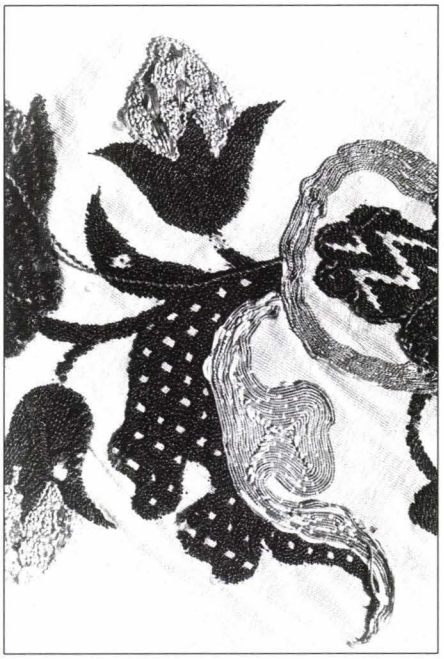

fig.2

fig.4

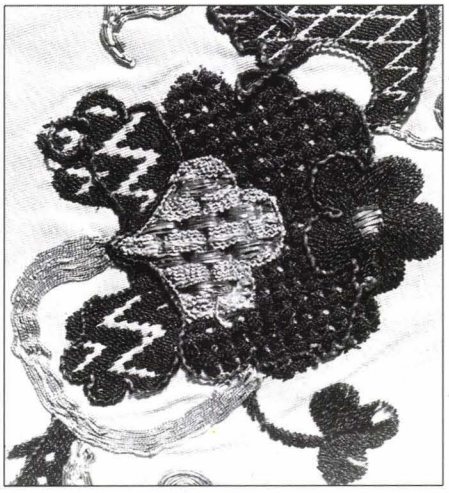

fig.1

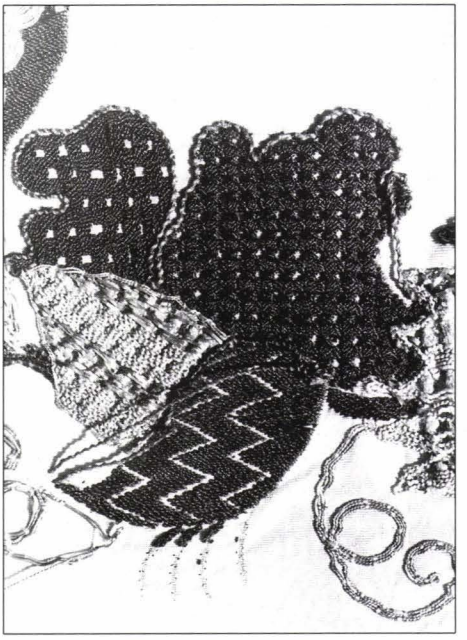

fig.3

Planşa XIV
Acoperământ de potir; MIG, inv. nr. 3622; **fig. 1-4:** detalii (puncte de broderie).

fig.2

fig.4

fig.1

fig.3

Planşa XV
Casulă; MIG, inv. nr. 2526; **fig. 1-4:** detalii (puncte de broderie).

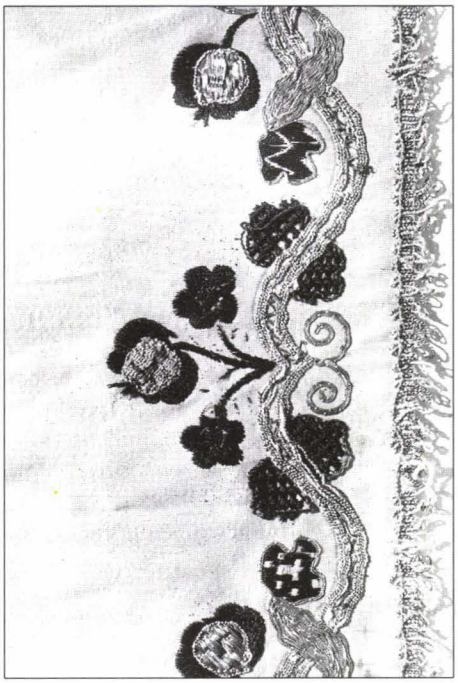

fig.2

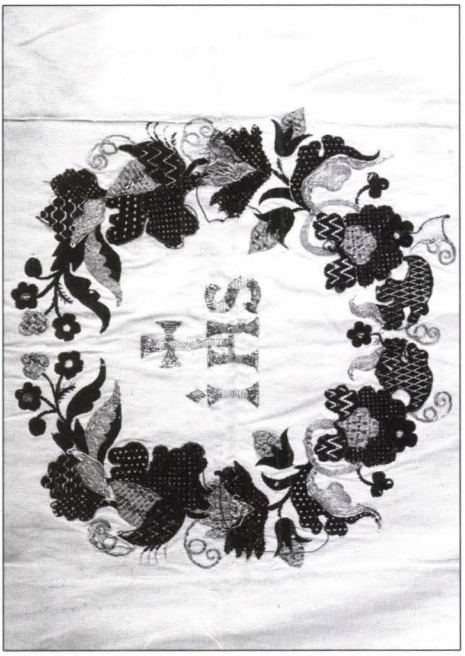

fig.4

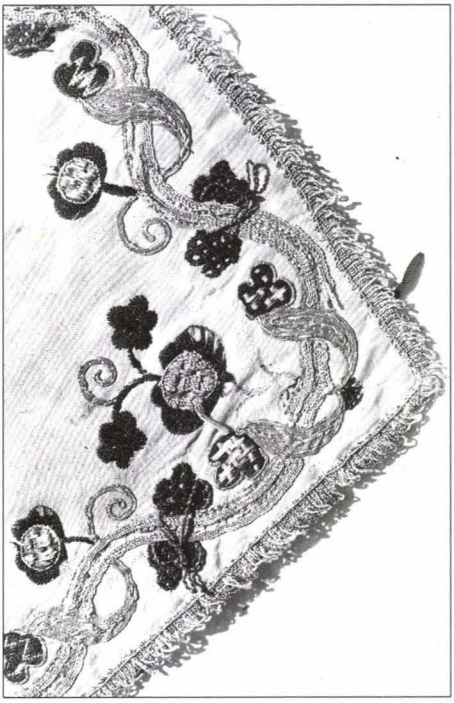

fig.1

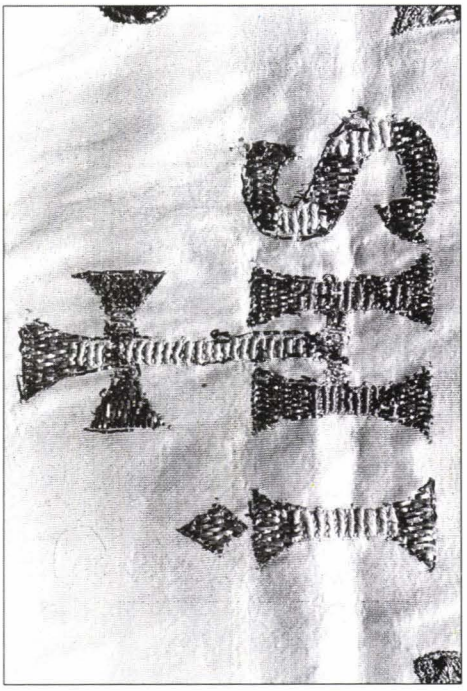

fig.3

Planşa XVI

Acoperământ de potir; MIG, inv. nr. 3622 - detalii; **fig. 1-2:** chenar; **fig. 3:** chrismon; **fig. 4:** medalion central.

COLECȚIA DE GRAVURI DIN PATRIMONIUL MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

În perioada iulie-septembrie 2000, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca a găzduit o expoziție de stampe, intitulată *Gravură europeană în colecțiile MNIT*. Ocupându-mă de organizarea acestei expoziții, am întreprins, în prealabil, și o scurtă documentare în legătură cu acest gen artistic și cu problemele legate de colecția de stampe a muzeului clujean. Am urmărit, în special, chestiuni referitoare la apariția și evoluția artei gravurii, la proveniența stampelor din colecțiile noastre, la identitatea și pregătirea artistică a creatorilor care le-au dat viață[1].

Tehnici și subiecte în arta gravurii. Încă de la început, se poate afirma că arta gravurii a deținut un loc special în istoria creației artistice, de la apariția sa în Europa, în secolul al XV-lea. Ea a constituit atât o sursă inepuizabilă de frumos, cât și un document prețios al epocilor care i-au dat viață, o excelentă sursă de informații cu privire la viața politică, socială sau religioasă din trecut.

Din punct de vedere tehnic, gravura reprezintă transpunerea pe hârtie a unui desen incizat pe o suprafață de lemn (*xilogravură*), metal (gravură) sau piatră (*litogravură*). Incizia se realizează cu ajutorul unui instrument special, de obicei dălțița sau acul. Gravurile astfel realizate și transpuse pe hârtie mai poartă și denumirea de *stampe* (cu excepția ilustrațiilor de carte sau a celor destinate să însoțească un text).[2]

Arta gravurii a cunoscut o evoluție îndelungată în ceea ce privește tehnicile și procedeele sale. *Gravura pe lemn* a reprezentat cea mai veche formă a acestei arte, ea fiind cunoscută în China încă din secolele VI-VII ale erei noastre. De pe la începutul secolului al XV-lea, ea apare și în Europa. Cu toată această origine îndepărtată, xilogravura a reprezentat o formă mai rar practicată în arta gravurii.[3]

Mult mai răspândită a fost *gravura în metal* (în aramă sau în oțel), o tehnică de gravare care a cunoscut mai multe variante. În secolele XVII-XIX, metoda cea mai uzitată de gravură în metal era aceea a *gravurii în acvaforte*. Aceasta presupunea trasarea desenului cu un ac, pe o placă de aramă, acoperită cu un lac anticoroziv (numit *vernis*). După aceea, placa era introdusă într-o baie de acid ("aquaforte", în limba italiană), acid care ataca zonele în care acul incizase vernisul. Contururile desenului se adânceau astfel prin corodare, după care se curăța lacul de pe toată suprafața plăcii. Urma *încerneluirea* plăcii, care se imprima apoi pe hârtie, obținându-se în acest fel mai multe exemplare ale gravurii.[4]

O dată cu secolul al XIX-lea, gravorii vor descoperi o nouă tehnică de lucru, numită *litografie* (gravură în piatră). Ea se baza pe antagonismul dintre apă și materiile grase. Piatra litografică era un calcar fin, pe care se desena cu un creion gras sau cu tuș litografic. Piatra era tratată cu o soluție ușor acidă de gumă arabică, având rolul de a mări aderența apei la

---

[1] Țin să mulțumesc, și pe această cale, d-nei Adriana Topârceanu, pentru sprijinul competent acordat la realizarea acestei lucrări.

[2] Pentru arta gravurii, în general, vezi Virgil Olteanu, *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, Buc., Ed. Enciclopedică, 1992, pp. 172-178 (sub vocea *Gravură*); Henri Focillon, *Maeștrii stampei*, Buc., Meridiane, 1972; Dorana Coșoveanu, *Peisajul olandez în gravura secolului al XVII-lea*, Buc., Meridiane, 1975; Liza Damadian, *Gravura flamandă. Secolele XVI și XVII*, Buc., Meridiane, 1978; Cătălina Macovei, *Peisajul în stampa franceză din secolul al XIX-lea*, Buc., Meridiane, 1987; George Oprescu, *Grafica românească în secolul al XIX-lea*, vol. I-II, Buc., Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1942-1945.

[3] Pentru xilogravură, vezi Virgil Olteanu, *op. cit.*, pp. 381-382; *Művészeti Lexikon*, vol. II, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966, pp. 19-20.

[4] Despre tehnica gravurii în metal: Virgil Olteanu, *op. cit.*, pp. 173-175; *Művészeti Lexikon*, vol. II, pp. 60-61.

piatră. După aceea, piatra era spălată cu apă, operațiune în urma căreia părțile grase, trasate cu creionul sau acoperite cu tuș, rămâneau intacte, formând un relief, în timp ce restul se adâncea. Peste piatră se trecea apoi un rulou cu cerneală de tipar, după care imaginea era imprimată pe hârtia suprapusă.

Cu ajutorul acestei tehnici se puteau obține planșe de o mare frumusețe, dând impresia unui desen. Litografia va permite multiplicarea extrem de lesnicioasă și eficientă a imaginilor desenate de artiști, care puteau desena acum direct pe piatră, cu aceeași libertate și ușurință ca și pe hârtie. Litografia se va răspândi cu mare rapiditate, secolul al XIX-lea devenind un adevărat *veac al litografiei*, mai ales în domeniul portretisticii.[5]

De-a lungul secolelor, în paralel cu perfecționarea tehnicilor, arta gravurii a înregistrat și o *evoluție stilistică și tematică*, dând expresie tuturor marilor curente artistice ale epocilor pe care le-a străbătut.

La început, în gravura europeană a secolelor XV-XVI, predominau *scenele religioase*, subiectele biblice sau mitologice. Au fost realizate însă și numeroase stampe care înfățișau *evenimente istorice* (conflicte armate, scene de război sau de încoronare), diferite obiceiuri sau scene din viața comunităților umane etc.[6]

Mai târziu, începând mai ales cu secolul al XVII-lea, gravorii încep să își manifeste tot mai mult interesul pentru *portret* (în special gravorii francezi) și *natură* (în acest domeniu excelând artiștii olandezi). Aceste două mari arii tematice vor dăinui și în secolele următoare.

Portretele vor reda cu precădere figurile celebre ale vieții politico-militare, culturale sau ecleziastice, fie că era vorba despre personaje contemporane cu autorii respectivelor gravuri, fie că stampele înfățișau personalități dintr-o perioadă mai îndepărtată.

Interesul față de natură duce la dezvoltarea *peisagisticii*, ca unul dintre genurile favorite ale artei gravurii. Artiștii abordează peisajul rustic sau citadin, populat adeseori cu locuitorii din regiunile înfățișate. Sunt interesați în mod deosebit de ținuturile îndepărtate, de locurile pitorești sau exotice, redau în mod frecvent păduri încărcate cu vegetație, peisaje marine, scene cu animale sau de vânătoare.[7]

Secolele XVIII-XIX înregistrează o atenție deosebită acordată așa-numitelor *scene de gen*. Ele dezvăluie un nou tip de interes al artiștilor gravori, îndreptat asupra redării cât mai realiste a diferitelor momente și evenimente ale vieții cotidiene. Așa iau naștere gravurile ce înfățișează diverse scene sociale, petreceri, chermeze sătești, bâlciuri, scene din cârciumi sau hanuri; altele reprezintă scene idilice sau de familie, care redau intimitatea caselor burgheze, treburile casnice, jocurile și atitudinile copiilor etc.[8]

În ceea ce privește formația artiștilor gravori, se poate aprecia că reprezentanții gravurii europene din epoca de înflorire a acestei arte (secolele XVI-XIX) au dispus de o temeinică *pregătire tehnică*, dublată, uneori, de o *sensibilitate artistică* deosebită. Cunoștințele necesare în vederea practicării acestei arte și meserii erau însușite, de obicei, în atelierele unor magiștri. Un rol important îl juca și contactul direct cu marii pictori, ale căror tablouri serveau adeseori ca model artiștilor gravori. Unii pictori celebri, de la Albrecht Dürer și Hans Holbein, până la Rembrandt, Goya sau Whistler, au practicat ei înșiși arta gravurii, realizând numeroase capodopere în această tehnică artistică.[9]

Alți gravori s-au specializat în *reproducerea pânzelor* unor pictori celebri, întreprindere lăudabilă, care a făcut ca multe creații picturale valoroase să fie transmise posterității doar sub forma unor copii gravate ale acestora.

---

[5] Despre tehnica litografierii: Virgil Olteanu, *op. cit.*, p. 233; *Művészeti Lexikon*, vol. II, p. 706.

[6] Pentru evoluția tematică a artei gravurii, vezi Dorana Coșoveanu, *op. cit.*, pp. 8, 12; George Oprescu, *A II-a expoziție "Portretul în gravura franceză din secolul al XVI-lea până în al XX-lea"*, Buc., Cultura Națională, 1923, p. 7.

[7] Pentru portret și peisagistică, în arta gravurii, vezi Dorana Coșoveanu, *op. cit.*, *passim*; George Oprescu, *op. cit.*; Cătălina Macovei, *op. cit.*; *Művészeti Lexikon*, vol. III, pp. 812-815; vol. IV, pp. 498-499.

[8] Pentru scenele de gen: Dorana Coșoveanu, *op. cit.*; *Művészeti Lexikon*, vol. IV, pp. 779-780.

[9] Pentru pregătirea artistică a gravorilor, vezi și monografiile consacrate lui Dürer, Holbein, Rembrandt, Goya etc., din seria *Cabinetul de stampe*, a Editurii Meridiane.

În orice caz, începând cu secolul al XVI-lea, o dată cu ieșirea definitivă a acestei arte din anonimat, gravorul, la fel ca și pictorul, va cunoaște satisfacțiile celebrității. De acum înainte, pe marginea de jos a stampelor vor figura, după caz, diferite semnături, indicând, la loc de cinste, pe lângă persoana pictorului (în cazul stampelor realizate după un model), și pe cea a gravorului sau chiar a editorului.[10]

Dacă ar fi să rezumăm, în câteva cuvinte, importanța gravurii pe parcursul secolelor XV-XIX, am putea spune că această artă a contribuit în mod deosebit la dezvoltarea culturii artistice, în rândurile unui public tot mai larg. La scara epocii sale, ea a jucat un rol comparabil cu cel pe care avea să îl îndeplinească arta fotografică, de-a lungul secolelor XIX-XX. Prin posibilitățile de multiplicare și difuzare pe care le-a oferit, stampa a permis vehicularea rapidă a unor experiențe artistice sau cotidiene, îmbogățind orizontul cultural al epocii sale.

Colecția de gravură a muzeului de istorie clujean. Gravurile și litografiile aflate în patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei provin, în marea lor majoritate, din fondurile fostului *Muzeu Ardelean*[11], constituite, la rândul lor, mai ales din donațiile a numeroși particulari. Stampele datează din secolele XVII-XIX și pot fi împărțite în câteva categorii tematice: portrete ale unor personalități celebre; peisaje și scene cu animale; scene de gen și scene alegorice. Printre autorii acestor gravuri se numără o serie de artiști renumiți pe plan european, aparținând atât spațiului german, francez sau britanic, cât și celui local (Transilvania) sau din imediata vecinătate (Ungaria).

Dintre gravorii aparținând spațiului occidental al secolului al XVII-lea, ale căror opere se află în patrimoniul muzeului nostru, merită a fi amintiți binecunoscuții *Egidius Sadeler*, *Lucas Vorsterman* și *Paul Pontius* (toți aparținând Școlii Flamande), precum și gravorul german *Elias Widemann*. Toți aceștia sunt prezenți îndeosebi cu portrete, aparținând unor personalități ale lumii antice și medievale sau ale epocii contemporane lor.

Pentru perioada secolului al XVIII-lea, se remarcă gravurile artistului german *Johann Elias Riedinger*, precum și patru stampe cu subiecte alegorice, realizate după creațiile cunoscutei pictorițe de origine elvețiană *Angelica Kauffmann*, reprezentantă a stilului rococo. Un loc aparte îl ocupă cele șase scene de gen aparținând celebrului artist englez *William Hogarth*.

Perioada cea mai bine reprezentată în colecția de gravuri a muzeului nostru este veacul al XIX-lea, considerat, pe bună dreptate, "secolul litografiei". Printre autorii gravurilor din această perioadă îi întâlnim pe *Alfred Henry Payne* și *William French* sau pe artiștii germani *Ludwig Rohbock* și *William Unger*, prezenți cu peisaje, scene de gen și de vânătoare sau copii după tablouri celebre.

Multe dintre gravurile aflate în patrimoniul muzeului de istorie clujean au fost realizate de artiști maghiari, din Ungaria sau Transilvania. Printre aceștia, pot fi amintiți *István Páldi*, *János Szabó*, *Sámuel Lehnhardt*, *Lajos Magyari* sau *József Marastoni*. *Miklós Barabás*, cel mai important pictor maghiar al epocii romantice, este prezent și el în această colecție, cu o serie de stampe valoroase. Gravurile realizate de acești artiști înfățișează îndeosebi portrete ale unor personalități ale vieții politice și culturale maghiare, din Ungaria și Transilvania.

Tot la acest capitol, al artiștilor locali, se remarcă pictorul și graficianul român *Carol Popp de Szathmáry*, unul dintre cei mai cunoscuți autori de litografii din Transilvania și din România secolului al XIX-lea.

---

[10] Albert Flocon, *Universul cărților*, Buc., Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 295.

[11] Pentru care vezi Kelemen Lajos, *Az Erdélyi Múzeum-Egyesület múltja és jelenje. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai* (Trecutul și prezentul Asociației Muzeului Ardelean. Colecțiile Muzeului Național Ardelean), editat de Asociația Muzeului Ardelean, 1909; Szabó T. Attila, *Az Erdélyi Múzeum-egyesület története és feladatai* (Istoria și sarcinile Asociației Muzeului Ardelean), Cluj, Asociația Muzeului Ardelean, 1942; Maria Mirel, Anamaria Ardoș, *Considerații privind înființarea societăților culturale transilvănene "Astra" și "Asociația Muzeului Ardelean"*, în *ActaMN*, XVIII, 1981, p. 531-536.

De asemenea, printre gravurile aflate în patrimoniul muzeului nostru pot fi întâlnite şi numeroase stampe realizate după lucrările unor maeştri ai artei universale, cum ar fi Holbein, Rubens, Snyders sau Rembrandt.

Stampele din colecţiile MNIT pot fi grupate tematic, în funcţie de subiectele lor, în trei categorii principale: *portrete*, *peisaje* şi *scene de gen* (în această ultimă categorie pot fi incluse şi gravurile care reproduc tablouri celebre). Un interes aparte îl prezintă şi *ilustraţia de carte*, unul dintre domeniile cele mai importante de manifestare a artei gravurii. Se remarcă *vignetele* şi ornamentaţiile unor tipărituri din secolul al XVII-lea, dintre care unele sunt realizate de către renumitul gravor francez *Charles Audran*, de la curtea regelui Ludovic al XIV-lea, sau de către nu mai puţin cunoscutul *Jacques de Sève*.

Scurt repertoriu al principalilor gravori şi pictori prezenţi în colecţiile MNIT

Secolul al XVII-lea

Egidius (Aegidius sau Giles) SADELER (1560-1629). Pictor şi unul dintre cei mai talentaţi gravori în aramă ai epocii. Face parte din Şcoala Flamandă. Lucrează iniţial în Italia şi în Germania. Din anul 1600 se află la Praga, în serviciul împăraţilor Rudolf, Mathias şi Ferdinand, pentru care execută un mare număr de stampe, printre care se găseşte şi cunoscuta gravură care îl înfăţişează pe Mihai Viteazul. În afară de portret, a mai cultivat scenele biblice, mitologice şi alegorice.[12]

Frans SNYDERS (1579-1657). Pictor flamand, elev al lui Pieter Brueghel cel Tânăr şi colaborator al lui Rubens, de a cărui creaţie a fost puternic influenţat. Pictor pasionat de scenele animaliere, autor de scene de vânătoare spectaculoase (gravuri realizate după tablourile cu scene de vânătoare ale lui Snyders se găsesc şi în colecţiile MNIT).[13]

Charles AUDRAN (1594-1674). Desenator şi gravor francez de la curtea regelui Ludovic al XIV-lea. Autor de portrete şi ilustraţii de carte.[14]

Lucas VORSTERMAN (1595-1675). Celebru gravor în aramă din şcoala lui Rubens. Realizează stampe după tablourile maestrului său şi ale altor pictori renumiţi (Anton van Dyck). Se remarcă prin calităţile sale de tehnician.[15]

Paul PONTIUS (1603-1658). A fost cel mai talentat elev al lui Vorsterman, căruia i-a urmat, ca gravor, în atelierul lui Rubens. Iniţial, gravează operele lui Rubens, iar mai târziu pe ale lui van Dyck.[16]

Elias WIDEMANN (1619-1652). Gravor în aramă german, stabilit la Viena. Între anii 1646-1652, va realiza o serie de portrete ale marilor aristocraţi maghiari ai vremii (vezi şi gravurile din colecţiile MNIT).[17]

Secolul al XVIII-lea

William HOGARTH (1697-1764). Pictor celebru şi cel mai cunoscut gravor britanic din secolul al XVIII-lea. A realizat tablouri şi gravuri (scene de gen) care satirizează societatea engleză a vremii sale.[18]

Johann Elias RIEDINGER (1698-1767). Gravor în aramă şi pictor german. Realizator al unui număr impresionant de stampe. Manifestă o predilecţie tematică pentru scenele de vânătoare sau alte scene cu animale (vezi şi gravurile din colecţiile MNIT).[19]

István PÁLDI SZÉKELY (1717-1769). Gravor în aramă şi tipograf din Ardeal. După studii făcute la Leiden, se întoarce în anul 1752 în Transilvania, la Cluj, unde va deveni tipograful Colegiului Reformat de aici.[20]

Giovanni Battista BRUSTOLONI (n. 1726). Gravor în aramă italian. A realizat portrete ale dogilor veneţieni şi stampe reprezentând imagini din Veneţia (asemenea gravuri se găsesc şi în colecţiile MNIT).[21]

---

[12] Liza Damadian, *op. cit.*, p. 102; *Művészeti Lexikon*, vol. IV, pp. 199-200.
[13] Éber László, *Művészeti Lexikon*, Budapest [f. a.], p. 867.
[14] Albert Flocon, *op. cit.*, pp. 296, 358-359.
[15] Liza Damadian, *op. cit.*, p. 105; *Művészeti Lexikon*, vol. IV, p. 710.
[16] Liza Damadian, *op. cit.*, p. 106.
[17] *Művészeti Lexikon*, vol. IV, p. 736.
[18] Constantin Suter, *William Hogarth*, Buc., Meridiane (colecţia *Cabinetul de stampe*), 1976.
[19] *Művészeti Lexikon*, vol. IV, p. 70.
[20] *Ibidem*, *sub voce*.
[21] Ulrich Thieme, Felix Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler*, vol. V, pp. 151-152.

Angelica KAUFFMANN (1741-1807). Pictoriță de origine elvețiană. A trăit la Londra, iar apoi la Neapole și la Roma. Picturile și gravurile sale în aramă, cu tematică alegorică, sunt reprezentative pentru stilul rococo. Este prezentă în colecțiile MNIT cu o serie de reproduceri realizate după tablourile sale.[22]

Jacques de SEVE (1742-1788). Pictor și ilustrator de carte. A realizat vignete pentru operele lui Perrault, Scarron, Racine, ca și pentru *Istoria naturală* a lui Buffon (în colecțiile MNIT se găsesc ilustrații pentru opera lui Buffon).[23]

Secolul al XIX-lea

János SZABÓ (1784-1851). Pictor ardelean, stabilit la Cluj și apoi la Târgu Mureș. S-a bucurat de o mare popularitate în epocă, influențând stilul tânărului Miklós Barabás. A realizat îndeosebi portrete (în ulei sau litografiate) ale elitei politice și culturale ardelene (vezi, în colecțiile MNIT, portretul guvernatorului Bánffy).[24]

Sámuel LEHNHARDT (1790-1840). Gravor maghiar, cu studii la Viena. A realizat portrete și peisaje litografiate, ilustrațiile sale fiind publicate mai ales în revista "Tudományos Gyűjtemény".[25]

Gottlieb BODMER (1804-1837). Pictor și litograf german. A studiat la Academia de Artă din München. A realizat litografia împăratului Napoleon Bonaparte, după un tablou de Horace Vernet (vezi această gravură în colecția MNIT).[26]

Robert THEER (1808-1863). Portretist și gravor austriac. A realizat portrete litografiate ale personalităților artistice și culturale din epocă.[27]

Miklós BARABÁS (1810-1898). Cel mai cunoscut pictor romantic maghiar. Studii la Viena și în Italia. A realizat numeroase portrete ale personalităților epocii, din Ungaria, Transilvania și Țara Românească. A fost atras, în tablourile și gravurile sale, de pitorescul locurilor pe care le-a străbătut, realizând portrete ale elitei bucureștene sau ale țăranilor români din Transilvania.[28]

Albert Henry PAYNE (1812-1902). Gravor, pictor și ilustrator. A trăit în Germania, la Leipzig. Numeroase gravuri în oțel, cu o tematică diversă (portrete, ținuturi exotice, scene citadine), reprezentativă pentru gustul publicului larg din secolul al XIX-lea.[29]

Carol POPP DE SZATHMÁRY (1812-1888). Pictor și grafician român din Transilvania. Studii efectuate la Cluj, Viena și în Italia. Întors în Transilvania, desenează numeroase peisaje și scene de gen, pe care le va publica în formă litografiată, sub titlul *Erdély képekben* (Transilvania în imagini). Din 1843 se stabilește la București, unde va funcționa ca pictor, litograf (mai târziu fotograf) al Curții. Primește comenzi și din partea țarului și a sultanului.[30]

William FRENCH (1815-1898). Gravor englez. A lucrat mai ales în aramă, realizînd numeroase stampe reproduse după lucrările unor pictori celebri.[31]

József MARASTONI (1834-1895). Pictor și litograf maghiar. A realizat numeroase ilustrații cu tematică istorică, destinate unor reviste (vezi, în colecțiile MNIT, litografia reprezentându-l pe Matia Corvin).[32]

Leopold Karl MÜLLER (1834-1892). Pictor și gravor german. A studiat la Academia de Artă din Viena, devenind ulterior profesor și rector al acestei instituții.[33]

William UNGER (1837-1932). Grafician german. Studii la Academia de Artă din Düsseldorf, apoi la München. Devine cunoscut prin gravurile sale în aramă, îndeosebi prin cele realizate după operele maeștrilor din Țările de Jos (vezi stampele din colecția MNIT).[34]

Lajos MAGYARI (mijlocul secolului al XIX-lea). Litograf maghiar din Ardeal. Între anii 1840-1860 activează la Cluj, realizând ilustrația gazetei sale săptămânale, "Kis követ". A editat și

[22] *Művészeti Lexikon*, vol. II, p. 578.
[23] Ulrich Thieme, Felix Becker, *Allgemeines Lexikon*, vol. XXX, p. 543.
[24] *Művészeti Lexikon*, vol. IV, pp. 398-399.
[25] *Ibidem*, vol. III, p. 46.
[26] Ulrich Thieme, Felix Becker, *Allgemeines Lexikon*, vol. IV, p. 169.
[27] *Ibidem*, *sub voce*.
[28] Camelia Ciortea, *Litografii de Barabás Miklós în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*, în *Acta Musei Napocensis*, 35-36, Istorie/II, 1998-1999, pp. 343-347.
[29] Ulrich Thieme, Felix Becker, *Allgemeines Lexikon*, vol. XXVI, p. 325.
[30] George Oprescu, *Grafica românească...*, vol. II, pp. 182-183.
[31] Ulrich Thieme, Felix Becker, *Allgemeines Lexikon*, vol. XII, p. 422.
[32] *Művészeti Lexikon*, vol. III, p. 239.
[33] Ulrich Thieme, Felix Becker, *Allgemeines Lexikon*, sub voce.
[34] *Művészeti Lexikon*, vol. IV, p. 609.

seria litografiată a portretelor principilor şi guvernatorilor Transilvaniei (prezentă şi în colecţia MNIT).[35]

Ludwig ROHBOCK (mijlocul secolului al XIX-lea). Pictor şi desenator din Nürnberg. În 1857 realizează o serie de litografii pentru volumul *Magyarország és Erdély képekben* (Ungaria şi Transilvania în imagini), dintre care unele sunt prezente şi în colecţiile MNIT.[36]

*

Aş încheia această scurtă prezentare, referitoare la stampele aflate în patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei, precum şi la importanţa pe care a jucat-o arta gravurii în dezvoltarea culturii artistice din ultimele secole, citând aprecierile unui specialist în materie: "Începuturile gravurii sunt legate de existenţa cererii de imagini. Multiplicarea, printr-un sistem de oarecare productivitate, a făcut ca publicul ei, la început modest ca orizont cultural şi mijloace materiale, să devină tot mai numeros şi tot mai diversificat. Tocmai diferenţierile apărute în cadrul acestui public au structurat şi producţia de stampe. Ea a trecut de la filele *Bibliei Pauperum* (*Biblia* neştiutorilor de carte), hibrid între carte şi ilustraţie, la planşa independentă cu subiect religios, ajungându-se, o dată cu apariţia gravurii în adâncime pe metal, la o adevărată explozie a unei ramuri artistice independente. Fără să renunţe la interesul pentru conţinutul religios, popular, narativ sau chiar istoric al planşelor, publicul a început să fie preocupat atât de calităţile plastice ale compoziţiei, de reuşita transpunerii operate de gravor, de încărcătura ideatică a anumitor teme, dar şi de virtuţile pe care le conferă tehnologia imprimării exemplarului ca unicat dintr-o serie."[37]

MELINDA MITU

THE ENGRAVINGS IN THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF TRANSYLVANIA

(Abstract)

We present the engravings collection of our Museum consisting in pieces since XVII-XIXth centuries. Are debated problem concerning to the beginning and evolution of engraving art, where from the engravings came into our collection and few personal information about the artists who signed the engravings. The works has a selective catalogue of the most important engravers of the pieces.

[35] *Ibidem*, vol. III, p. 141.
[36] *Ibidem*, vol. IV, p. 87.
[37] Dana Bercea, *Începutul colecţionării stampelor. Începutul falsificării lor (O gravură de Marcantonio Raimondi din colecţia Muzeului Naţional de Artă al României)*, în vol. *Original şi fals. A XIV-a Sesiune de comunicări a Oficiului pentru patrimoniul cultural naţional al municipiului Bucureşti*, Buc., 1994, pp. 10-13.

TECHNICAL DATA CONCERNING THE MUMMY AND ITS ACCESSORIES, IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL HISTORY MUSEUM OF TRANSYLVANIA, IN CLUJ-NAPOCA (ROMANIA)

One of the most visited hall exhibitions of the National History Museum of Transylvania is the Egyptian Hall. Here the most important and spectacular piece is the human mummy[1] (inv. no. V1805) exposed in the lower part of its wooden sarcophagus[2] (inv. no. V1807) with the lid besides, in a showcase (figure 1). These pieces date from the III-I century BC, the Ptolemeic Age, and proceeded from the old collection of the former Transylvanian Museum.

It is a woman's mummy, 1,7 m. high and being in a very bad state of preservation, its entire surface is cracking and powdery. It could not be handled with any degree of safety.

The funerary mask is broken at the nose, the mouth, the right cheek and the top of the head too. There are many lost parts because some fragments disappeared with the linen support. The funerary mask is lightly misplaced to right-down from the normal position.

The body is covered with a painted linen in the following colours: brick red, brightest blue, black and white. The linen support is degraded and crumpled, the textile threads are oxidized. Only on the front of the body the painted linen exist from the neck to the foots. At the chest level exist horizontal stripes with geometrical drawings, and from the hip to the foots there is a piece of painted linen with a lot of rectangular holes about 0,5-30 cm^2.

At the front and at the backside of the foots the painted linen does not exist, we can see only the bandages. All the bandages are degraded and dry, without any flexibility of the textiles, with darker brown spots. From an unnatural curiosity the bandages were broken and now we can see the phalanx from the big toe of the left leg.

The sarcophagus was made in strong wood, possible cedar, and it is 2,05 m. long. The lid of the sarcophagus is painted in the following colours: brick red, brightest blue, black and white-yellow, and they are very damaged. On the right cheek is a big break and the painted layer does not exist any more. On both sides and at the foots, where painting does not exist, there are some breaks with lost of wooden material. Where painted layer still exist, it is well fixed on the wood and the colours are fresh with a slightly dusty appearance due to the condition of the paint.

The very damaged condition of the pieces and their rarity in the Rumanian museal heritage impose their conservation.

In 1988, when in Cluj-Napoca was organized the exhibition "Egyptian Antiquities in Rumanian Collections", there were some studies carried on the conservation of the mummy. There were performed specific analyses[3] including X-ray photographs[4], the results were published.

At the same time arrived in the chemical laboratory some colour samples from the funerary mask, from the painted linen of the mummy and a sample with a dark brown material from the inside of the mummy, under their bandages. I tried to identify the material contained in samples by the technique of microchemical qualitative analysis. The following results were obtained:

---

[1] "*Antichităţi egiptene în colecţiile din România*", catalog de expoziţie, Cluj-Napoca,1988, p. 32.

[2] *op.cit.*, p. 25

[3] A. Igna, *Investigaţii biologice asupra unor mumii egiptene din patrimoniul Complexului muzeal judeţean de istorie Cluj*, in *Revista muzeelor şi monumentelor*, 10, 1988, p. 40-44; A. Igna, *Probleme ale conservării şi restaurării faunei mumificate*, in *ActaMN*, XXVI-XXX, I/2, p. 515-524

[4] Imecs M., *Examinarea cu metoda Rx a unor mumii egiptene*, in *Revista muzeelor şi monumentelor*, 10, 1988, p. 45.

1. The bandages, the textile support of the mummy's cloth and the textile ground of the funerary mask are made from flax threads in linen structure.

2. The funerary mask is made in stucco technique. The gesso ground contains chalk (calcium carbonate) and an organic medium as binder. On the gesso ground are painted geometrical drawings and a thin gold layer is on the face. In Egypt during the Ptolemeic Age, the Egyptians used for stucco: chalk (also named lime), which is calcium carbonate, or gyps (also named plaster), which is calcium sulfate hydrate with 2 water molecules, or clay with sand from the Nile[5], that depends if they lived in Northern, Central or Southern part of Egypt.

3. The painted linen has a thin gesso ground containing chalk and an organic binder, and it was prepared to obscure the weave of the line. On this gesso are applied colour drawings.

4. The identified pigments are the same for the funerary mask and the painted linen of the mummy.

- *Black* is a natural pigment, a carbon black.
- *White* is a mineral natural pigment, calcium carbonate, chalk.
- *Brick red* is a natural mineral pigment, a red ocre, which means an earth colour, the iron oxide giving the nuance.
- *Brightest blue* is a mineral artificial pigment, Egyptian blue, and artificial copper lime silicate. The old Egyptians manufactured for the first time[6] a sort of frit with a bright light colour, which was broken in very small pieces and used as a pigment, it was called Egyptian blue or blue frit or later Pompeian blue.
- All are well-known pigments since the oldest times and mentioned in art literature as used in Ancient Egypt[7]. Moreover the same mineral pigments were identified on the cloth of a human mummy at the National Gallery laboratory in London: they made also binder analyses[8].

5. The sample with dark brown material from the inside of the mummy contains bitumen, a mixture of hydrocarbons with organic and inorganic impurities, materials used to embalm Egyptian mummies[9].

At that time I did not make binder analysis. The literature asserts that three distinct forms of medium are known to have been used then: natural gum, animal glue, or egg emulsion. Methods as thin-layer chromatography, gas chromatography or specific tests on thin cross-sections are used for the identification of organic materials contained in the medium.

The identification of organic materials used by the old craftsmen in artwork is a very difficult one and presumes special tools for taking samples and performant instruments for analyses. Only a close cooperation between museums and scientific laboratories specialized in such analysis permit of the identification of these materials. Our purpose is to continue the analyses on the mummy and its sarcophagus, in respect of their conservation purpose.

DOINA BOROŞ

[5] Vozil I.,*Császárkori stukko múmia-maszkok restaurálása* in *Müzeumi műtárgyvédelem*, 15, 1986, p. 258.

[7] Gettens, R.J. and Stout G.L., *Painting Materials: A Short Encyclopaedia,* Dover Publication Inc., New-York, 1966; L. Lăzărescu, *Pictura în ulei,* Ed. Sigma Plus, Deva, 1966; Szőnyi I. *A képzőművészet iskolaja*, Budapest, 1941; Lucas, A. *Ancient Egyptian Materials and Industries.*

[8] Hillyer L., *The conservation of a group of painted mummy cloths from Roman Egypt* in *Studies in conservation,* 29 (1984) p. 1-9.

[9] Plesters, J.,*Cross-sections and chemical analysis of paint samples,* in *Studies in Conservation, 2,* (1956), p. 150.

Fig.1: The Egyptian Mummy and its Sarcophagus.

RECONSTITUIREA UNEI BONETE DIN SECOLUL AL XVI-LEA APARȚINÂND MUZEULUI NATIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI

Cu ocazia renovării bisericii evanghelice de la Cetatea de Baltă, județul Alba, a fost descoperit la sfârșitul secolului al XIX-lea un cavou cu 3 sicrie[1]. Deosebit de frumoase sunt veșmintele găsite în sicriul lui Kendi Zsófia, soția lui Bogáthi Menyhért. Ele dau prilejul studierii costumului transilvănean din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În laboratorul de restaurare au intrat în anul 2000 mantia, bentița și boneta lui Kendi Zsófia, care vor fi restaurate. Aceste piese au fost prezentate între anii 1940-1944 la o expoziție, la Budapesta, ocazie cu care au fost restaurate. În prezenta lucrare ne oprim asupra bonetei, nr. inv. F 18139 (fig. 1 detaliu cu piesa la intrarea în laborator, fig. 2 detaliu cu piesa la intrarea în laborator cu intervenții de restaurare).

Boneta este confecționată dintr-o bucată de catifea, azi brună. Dar Szádeczky Lajos, descriind inventarul sicriului lui Kendi Zsófia, menționează că boneta[2] era "albastră decorată jur împrejur cu aplici de aur" și mantia[3] era "de culoare albastru închis cu decorații de galoane și aplici de aur, cu o căptușeală de catifea galbenă ca o piele de leopard". Boneta este confecționată sub formă de cerc cu diametrul de 27cm. Forma îi este dată de cele 30 de pliuri cusute în interior, lăsând la partea superioară o calotă cu diametrul de 16 cm, iar la partea inferioară o deschidere de 12 cm. Marginea este finisată cu o bandă din același material de 1,5 cm lățime. Boneta este decorată în partea cu pliuri, pe o înălțime de 4 cm, cu aplici și perle cusute cu fire de mătase naturală. Catifeaua este din fire de mătase naturală. Boneta se purta probabil pe coc[4].

Ornamentele păstrate pe piesă sunt 9 aplici din aur cu email și depozite de praf alb care este carbonat de calciu, dispuse în 3 registre (vezi fig.1 și 2).

Prezența carbonatului de calciu ne indică faptul că aici au existat perle[5]. Aplicile au fost confecționate de meșteri orfevrari din Transilvania[6] din aur de 18 carate cu decorațiuni de email alb, albastru-turcoaz, albastru cobalt. În colecția muzeului nostru mai există 15 astfel de aplici. Între 2 rânduri de perle au fost cusute aplicile alternând una mică cu una mare. Un alt rând de perle au fost cusute în vecinătatea bentiței.

Catifeaua este foarte fragilă, cu zone lipsă, zone roase, (vezi fig. 1 și 2), cu depuneri de mucegai.

---

[1] Szádeczky Lajos, *A küküllövári sirleletek és régiségek (Inventarul mormintelor de la Cetatea de Baltă)*, în *Erdélyi Múzeum*, 1897, (XIV), p 293-309

[2] *idem*, p. 296

[3] *idem*, p. 297

[4] Carl Köhler, *A History of Costume*, Ed. Dover, Inc. New York, 1963; Francois Boucher, *Histoire du costume*, Ed. Flammarion, Paris, 1965, p. 225, 230; Constantin Oros, *Pagini din istoria costumului*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1998, p. 127; Radvánszky Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században/ I.(Viața familială și gospodăria maghiară din sec. XVI-XVII)*, Ed. Helikon, 1986, p.79-113; Boncz Ödön, *A Haller grófok nemzetség- könyve. III. A Haller-család müvelödéstörténeti szempontból és nemzetségkönyvük magyar viselet képei (Genealogia familiei Haller)*, în *Turul*, 1886, vol.IV, p. 105-123.

[5] Perla este o piatră semiprețioasă, folosită la podoabe din cele mai vechi timpuri care din punct de vedere al compoziției conține cristale de aragonit (carbonat de calciu) și straturi de conchină (o substanță organică). Ea nu este o piatră durabilă în timp, căci se opacizează și, în final (după aproximativ 150-200 ani), se transformă în pulbere de carbonat de calciu. Vezi: T. Gridan, *Pietre și metale prețioase*, Ed. Tehnică, București, 1996, p. 215; C. Ionescu, *Pietre prețioase, semiprețioase și decorative*, Ed. Didactică, București, 1995, p. 67.

[6] Maria Bunta, *Tezaurul de la Cetatea de Baltă (sec. XVI)*, în *ActaMN*, 1975, XII, p. 228-232.

Boneta este căptuşită cu un satin de mătase naturală, contextura atlas (raport 8), figura 3, foarte fragilă şi cu multe rupturi şi lipsuri. Orice intervenţie de conservare restaurare asupra componentelor textile duce la o degradare ireversibilă a piesei. Gradul înalt de degradare şi fragilitate, raritatea unor astfel de piese, precum şi frumuseţea şi valoarea deosebită a ornamentelor, a determinat pe specialiştii muzeului nostru să propună realizarea unei replici în vederea expunerii acesteia. Realizarea acesteia s-a făcut în etape:

1. Desprinderea ornamentelor de pe original şi elaborarea unei schiţe a părţii textile a piesei.
2. Curăţirea ornamentelor. Aplicile au fost curăţate în baie de Complexon III[7] soluţie 10%, urmate de clătiri repetate în apă distilată, în paralel cu o uşoară periere cu perii de nylon moale şi păr. Perlele[8] au fost imersate în apă distilată şi uşor periate cu o pâslă albă, insistând asupra orificiului cu o spirală dentară deoarece erau înfundate.
3. Confecţionarea replicii pentru partea textilă din catifea brună (culoare pe care o are piesa azi). Am reconstituit tiparul bonetei format din 2 bucăţi: un cerc cu diametrul de 27 cm şi un dreptunghi cu dimensiunile de 37/1,5 cm. Am croit aceste bucăţi. Din cerc, după coaserea celor 30 de pliuri, am realizat boneta propriu-zisă (fig. 4) care a fost finisată cu bordura obţinută din dreptunghi. Pe aceasta au fost cusute aplicile, apoi perlele cu fir de mătase. Aplicile: 12 mici şi 8 mari, analoage celor mici, şi 4 mari rombice (vezi fig. 5), au fost cusute alternând una mică cu una mare. Valoarea deosebită şi frumuseţea lor ne-a făcut să nu complectăm zonele de email distruse şi cele de aur lipsă. Tot din aceste considerente pentru cele 6 bucăţi lipsă, după cum arată urmele de pe boneta originală, nu s-au făcut cópii. Nici una dintre perlele originale nu s-a păstrat. Noi am folosit perle din colecţia muzeului, datând din aceeaşi perioadă.

Piesa a fost căptuşită cu o ţesătură fină de mătase naturală, de culoare brună.

Pentru expunere, colegul Gil Turculeţ a confecţionat un suport din plexiglas (vezi fig.6). În prezent, boneta este expusă în sala Tezaur a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei.

DOINA BOROŞ
CATALINA VAJDA

THE RECONSTITUTION OF A BONNET FROM THE 16TH CENTURY BELONGING TO THE HISTORY MUSEUM OF TRANSYLVANIA, CLUJ-NAPOCA
(Abstract)

Following the process of conservation - restoration, a textile piece was rendered to the exhibitions circuit, having golden applies with email ornaments and natural pearls. It is about a bonnet from the end of 16th century, discovered in the tomb of Kendi Zsofia in the evangelist church from Cetatea de Balta, Alba district.

[7] H. J. Plenderleith, *La Conservation des Antiquités et des Oeuvres d'Art*, Paris, 1966, p. 226-229; J. A. Darrah,*The microscopical and analytical examination of three types of metal thread*, şi D. Howell , *Experiments with chemical cleaning for metal threads*, în *Conservation of Metals*, 1990, Veszprém, Hungary, p. 53-63 şi 87-89.

[8] Virginia Diaconescu, *Consideraţiuni privind starea de conservare şi condiţiile de păstrare a pietrelor preţioase,semipreţioase şi decorative*, în *Mousaios (Buletin ştiinţific al Muzeului Judeţean Buzău)*, 1999, V, p. 609-612.

fig.1

fig.2

Fig.1: Boneta (nr. inv. F.18139), detaliu, înainte de restaurare; **fig. 2:** boneta (nr. inv. F.18139), detaliu, înainte de restaurare.

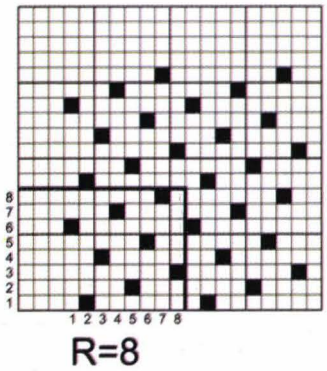

fig.3

fig.4

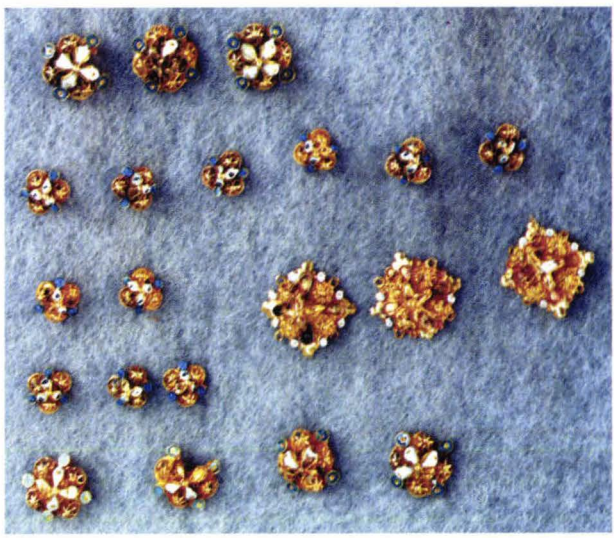

fig.5

Fig. 3: Contextura atlas; **fig. 4:** boneta, replica părții textile, în lucru; **fig. 5:** boneta, aplicile metalice, după curățire.

Fig. 6: Boneta (nr. inv. F 18139), după reconstituire.

FRAGMENTE DE TEXTILE ARHEOLOGICE DIN SECOLELE XV-XVIII. INVESTIGAȚII ȘI TRATAMENTE DE SPECIALITATE.

Materialele organice cum sunt şi fibrele textile naturale, aflându-se timp îndelungat în pământ, se descompun datorită acțiunii diverşilor factori şi agenți din sol. Solurile argiloase bogate în sulfați, cloruri, turbele sunt mai agresive, nisipurile deşerturilor şi solurile calcaroase sunt mai puțin agresive. Factorii care determină agresivitatea solului sunt: permeabilitatea față de aer şi alte gaze, umiditatea, pH (aciditatea sau alcalinitatea), dar şi unii factori climatici ca temperatură, presiunea atmosferică şi agenții biologici distructivi ca: bacterii, ciuperci, insecte.

Textilele se degradează în primul rând în urma atacului biologic care în condiții de umiditate distrug materialul organic. Acțiunea lor este condiționată de natura solului atât din punct de vedere fizic cât şi chimic. Porozitatea solului are rol foarte important. Ea permite pătrunderea aerului, a apei cu săruri solubile, şi a unor gaze, accelerând procesul de coroziune[1].

Textilele de natură celulozică (inul, cânepa, bumbacul) sunt foarte sensibile la atacul bacteriilor celulozolitice care descompun celuloza[2]. Cea mai dăunătoare este Bacterium cellulosae dissolvens care digeră celuloza. Rolul principal în fermentarea fibrelor celulozice îl dețin enzimele secretate de bacterii. Extrasul de enzimă produce fermentarea celulozei chiar dacă bacteriile sunt distruse. Fermentarea se face în două faze: prin acțiunea hidrolizantă a enzimelor, cu formarea de glucoză şi prin trecerea glucozei în produse finale ca metan, hidrogen, oxid de carbon, cărbune.[3]

Textilele de natură proteică (mătasea naturală, lâna) se degradează la atacul bacteriilor proteolitice care descompun proteinele în două etape:

1 Proteoliza (scinderea macromoleculelor proteice).

2 Putrefacția (degradarea oligopeptidelor şi aminoacizilor) sub acțiunea enzimelor proteazice şi peptidazice. Speciile bacteriene proteolitice aparțin genurilor ca Bacillus, Pseudomonias, Flavobacterium, Proteus, etc. Bacillus proteus atacă mătasea care este mai rezistentă decât fibrele celulozice. În cazul lânii bacteriile descompun substanțele amorfe din solzii lânii[4].

Ciupercile sau mucegaiurile sunt plante inferioare heterotrofe care degradează textilele. Se hrănesc cu substanțele organice din materialul textil, fiind incapabile să şi-le sintetizeze singure. Ciupercile celulozolitice distrug celuloza prin enzime. De exemplu zimaza hidrolizează celuloza cu formare de acizi acetic, butiric şi lactic[5]. Ciupercile proteolitice degradează firele de natură proteică. La lână ciupercile îşi înfig miceliul, prin solzi, în interiorul cuticulei. Substanțele organice provenite din prelucrarea şi finisarea

---

[1] M. Mihalcu, *Conservarea obiectelor de artă şi a monumentelor istorice*, Ed. Ştiințifică, Bucureşti, 1977, p. 81-91.

[2] K. Nagy, *A boldvai reformatus templom XVI. szazadi sirleletenek restauralasa*, Muzeumi Mutargyvedelem, 5/1978, p. 101-122.

[3] I. Ionescu-Muscel, *Structura şi proprietățile fibrelor textile*, Ed. Tehnică, Bucureşti, 1970, p. 172; T. A. Balazsi, *Deterioration process of fibres in different chemical actions*, în *Conservation of metals*, Veszprem, 1990, p. 81.

[4] M. Mihalcu, *op.cit*, p. 84; T.A. Balazsi. *op.cit.* p. 81.

[5] I. Ionescu-Muscel, *op.cit.* p. 172, 252.

textilelor (amidonul, cleiul şi impurităţile ca săpunurile, grăsimile, praful) favorizează procesele de biodegradare[6].

Acţiunea distructivă a microorganismelor asupra celulozei se poate combate prin tratamente chimice cu unele soluţii cu compuşi ai cuprului sau prin acetilare parţială. Iată rezultatul unui test efectuat de prof. ing. I. Ionescu-Muscel şi dr. ing. S. Rădulescu, pe unelte pescăreşti fabricate din bumbac. Probele de bumbac îngropate în pământ după o săptămână, în urma atacului microorganismelor terigene şi-au pierdut total rezistenţa. Bumbacul tratat cu compuşi ai cuprului după 8-10 săptămâni a pierdut doar 70% din sarcina de rupere iniţială, iar bumbacul acetilat nu a pierdut aproape nimic din sarcina de rupere nici după 50 de săptămâni. *Figura 1* este schiţa variaţiei sarcinii de rupere a probelor de bumbac îngropate în pământ un timp îndelungat.

În cazul textilelor arheologice efectul pozitiv al acetilenei nu îl întâlnim deoarece este o tehnică modernă de tratare a firelor, în schimb cel al sărurilor de cupru este foarte des întâlnit. Prezenţa cuprului sau a compuşilor de cupru (element majoritar în compoziţia bronzului) şi a argintului sau a compuşilor lui au efect de protejare, de conservare asupra fibrelor textile, acţiunea dezinfectantă cu rol distrugător asupra microorganismelor[7]. Efectul fungicid şi bactericid al ionilor de argint este cunoscut din cele mai vechi timpuri fiind exploatat şi de medicina naturistă. S-au găsit fragmente textile pe catarame, fibule, monede de argint, fragmente de galoane, dantelă, fire metalice de argint sau cupru pe miez textil, pe obiecte de bronz[8]. De multe ori am găsit fragmente textile aparent întregi care de fapt erau un complex de săruri depuse pe ţesătură. Materialul organic din fibră era descompus chimic. În aceste cazuri este vorba despre textile mineralizate şi se poate analiza structura ţesăturii sau a firului.

Procesele ce au loc în pământ sunt determinate de pH-ul solului. Fibrele de textile de natură celulozică se degradează mai repede în mediu acid, cele proteice în mediu alcalin[9]. Creşterea pH-ului influenţează negativ dezvoltarea coloniilor de microorganisme anaerobe.

Apa din sol poate deteriora fibrele textile şi prin prezenţa şi prin lipsa ei[10]. În solul umed fibrele textile se umflă (se gonflează), ca urmare a absorbţiei lichidelor. Higroscopicitatea (afinitatea faţă de apă) este o proprietate a fibrelor textile determinată de structura moleculară (Fig.2). Gonflarea provoacă o instabilitate dimensională, modificări în permeabilitatea ţesăturilor, în conductibilitate termică şi electrică şi în alte proprietăţi fizice. Capacitatea de absorbţie şi modificările dimensionale sunt diferite în funcţie de compoziţia fibrelor textile şi de modul de prelucrare a acestora (sensul răsucirii, sensul torsiunii, unghiul de răsucire, structura de ţesere)[11].

Apa, umiditatea aderată care prin mijloace mecanice se poate îndepărta, joacă un rol secundar în procesul de conservare din sol. Problema cea mare este pierderea apei, ce intră în compoziţia fibrelor elementare, pierdere ce este definitivă. În urma acestui fapt se modifică proprietăţile fizico-mecanice şi chimice, fibra se întăreşte şi se fragilizează. Procesul este ireversibil, redarea proprietăţilor iniţiale este imposibilă. Tratamentele cu emolient – cu soluţie apoasă de glicerină – sunt eficiente numai la începutul procesului de deshidratare.

Textilele arheologice de multe ori se degradează rapid tocmai în momentul descoperirii. În sol se formează un echilibru între obiect şi agenţii din jur. La decopertare această stare de echilibru se rupe brusc[12]. Textila aflată aparent într-o stare bună intră în contact cu aerul atmosferic de altă temperatură, altă umiditate, cu alţi agenţi patogeni. În

[6] T. A. Balazsi, *op.cit.* p.82

[7] H. J. Plenderleith, *La conservation des antiquites et des œuvres d'art*, Ed. Eyrolles, Paris, 1966, p. 15- 16

[8] A. Janitsek, Z. E. Popovici, *Restaurarea unui fragment de cămaşă cu zale*, în *Revista Muzeelor şi Monumentelor*, 4, 1986, p. 31-37

[9] I. Ionescu-Muscel, *op. cit.*, p. 252

[10] K. Nagy, *op. cit.*, p. 106.

[11] A. Boross, L. Laki, *Textilkemia*, curs, Budapest, 1980, p. 17-19.

[12] H. J. Plenderleith, *op.cit.*, p. 15-16.

urma acestui şoc piesele se pot deteriora rapid. O urgentă măsură de conservare o constituie menţinerea temperaturii şi umidităţii pieselor. De aceea uscarea se va face lent până se ajunge la un conţinut de umiditate corespunzător mediului în care vor fi păstrate[13]. Datorită celor prezentate mai sus, foarte rar şi numai în condiţii deosebite fragmentele de textile arheologice ajung în laboratorul de restaurare.

Faţă de valoarea ştiinţifică şi estetică a obiectelor metalice lângă care s-au păstrat fragmentele textile, acestea sunt mai puţin spectaculoase, dar la fel de interesante ştiinţific, documentând aspecte ale culturii materiale specifice epocii.

În mod concret în laboratorul de restaurare din cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei un colectiv format din restauratoarea textile Catalina Vajda şi chimista Doina Boroş au cercetat şi conservat o serie de fragmente de textile arheologice prezentate mai jos. Intervenţiile efectuate pe aceste piese sunt:

A. Investigaţii de specialitate

1. Studierea fragmentelor, a firelor componente cu ochiul liber, cu lupa, cu microscopul pentru a determina natura lor.
2. Studiul contexturii ţesăturii şi a tehnicii de execuţie a firelor.
3. Identificarea fibrei textile prin proba de ardere (în cazul în care avem probă suficientă).
4. Identificarea fibrelor textile şi a metalului prin reacţii chimice executate de investigatorul chimist.
5. Studierea microscopică a fragmentelor în cursul curăţirii, conservării documentată cu schiţe şi fotografii.

B. Tratamente de specialitate

Primul tratament ce se aplică pieselor provenite din săpături este dezinfecţia. Am imersat fragmentele textile în soluţie alcoolică de timol 5% sau în soluţie de fenosept 0,2‰. Cu această ocazie o parte din pământul aderent fragmentelor a fost îndepărtat.

În continuare am îndepărtat restul pământului prin băi repetate şi intervenţii de curăţire mecanică prin periere cu o perie sau pensulă moale. La textilele fragile se adaugă în baie 4% glicerină pentru emoliere. La curăţire am folosit un detergent neutru. Fragmentele au fost spălate pe sticlă sau pe o plasă de nylon.

Sărurile depuse le-am îndepărtat prin imersare într-o soluţie de Complexon III 3-5%. Apoi textilele au fost clătite de mai multe ori, pentru neutralizare, pH-ul băilor de clătire a fost controlat şi corectat la nevoie. În ultima baie am adăugat glicerină pentru emoliere.

Piesele au fost uscate pe sticlă, firele aranjate cu penseta ţinând cont de poziţia iniţială a urzelii şi a bătăturii.

Prezint câteva identificări de tehnică a unor fragmente de textile intrate recent în laboratorul de restaurare.

1. PODOABĂ DE CAP (Fig.3, 4, 5, 6, 7)

Provine dintr-un mormânt datând de la sfârşitul secolului al XIV-lea, din localitatea Lopadea Veche, jud. Alba.

Piesa se prezintă sub forma unui şnur împletit în 3 din câte 4 fire, prezintă noduri la capete. Are o lungime de 500 mm, lăţime de 5,5 mm, grosime de 3,5 mm. Firul de bază este un fir metalic: bandă de cupru înfăşurată în "Z" pe un miez textil de tip celulozic, bumbac.

2. FRAGMENTE DE VESTIMENTAŢIE (Fig. 8, 9, 10)

Provin de pe şantierul arheologic de la Geoagiu de Jos, jud. Hunedoara. Sunt datate în secolele XVI-XVII.

Am identificat:

1) şnur împletit din 3 ramuri duble, realizat din mătase naturală cu urme de bandă metalică de argint aurit, de lăţime 4 mm.

[13] G. Trohani, D. Iovanovici, *Posibilităţi actuale de conservare şi transport a obiectelor descoperite pe şantierele arheologice*, în *Cercetări de conservare şi restaurare a patrimoniului muzeal*, Bucureşti, 1981, p. 172; A. Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Bucureşti, 1999, p. 294-324

2) pasmanterie lată de 10 mm din fir de in, în contextură neidentificabilă
3) fragment de ţesătură mineralizată, în contextură pânză, R/u=R/b=2 (adică: raport urzeală = raport bătătură = 2).

2. FRAGMENTE DE VESTIMENTAŢIE (Fig. 11, 12, 13, 14)

Provin dintr-un mormânt de călugăr, datând din secolele XVII-XVIII din loca-litatea Măgina , jud. Alba.

Am identificat:

1) fragment de ţesătură maro-roşcat, ţesătură realizată din fire de in neuniforme, tehnica de ţesere: legătură pânză R/u=R/b=2, desimea urzelii 40 fire pe cm, desimea bătăturii 40 fire pe cm.
2) fragment de ţesătură verde desprins de pe galon, ţesătură realizată din fire de in, tehnica de ţesere: legătură pânză R/u=R/b=2, desimea urzelii 16 fire pe cm, desimea bătăturii 16 fire pe cm.
3) fragment de ţesătură brună, ţesătură realizată din fire de mătase naturală şi din fir metalic: bandă de staniu răsucită pe miez de mătase naturală, în contextură neidentificabilă.
4) fragment de galon, de lăţime 10 mm, urzeală (U) din in, desime 11 fire pe cm, bătătură (B) din sârmuliţă de cupru înfăşurată pe miez de in, fir dublu, desime 2x27=54 fire pe cm, raport bătătură 4. Pentru structura galonului vezi fig. 12.

3. FRAGMENT DE GALON (Fig. 15, 16, 17)

Fragmentele de galon provin de pe şantierul arheologic de la Geoagiu de Jos, jud. Hunedoara, au fost găsite într-un mormânt în zona sternului.

Am identificat contextura galonului, vezi fig. 17, şi două feluri de fire metalice din care este ţesut galonul.

Fragmentul de galon are o lăţime de 10 mm, urzeala (U) are o desime 12 urzeli cm.

Avem 2 tipuri de urzeală :

U1 – urzeală din bandă de cupru înfăşurată pe miez de in, sunt 11 urzeli.

U2 – urzeală din bandă de cupru de lăţime 1 mm, sunt 2 urzeli.

Avem 1 tip de bătătură:

B - bătătură, desimea 9 fire pe cm, raport bătătură 4, bătătura este fir metalic sub formă de bandă de cupru înfăşurată pe miez de in.

4. FRAGMENTE DE VESTIMENTAŢIE (Fig. 18, 19, 20)

Provin din mormântul descoperit pe şantierul arheologic de la Măgina, jud. Alba, datând din secolul al XVIII-lea. S-au identificat 13 perechi de copci (tip moş şi babă) din cupru pe fragmente de lână, de tip postav. Fragmentele au fost găsite în zona sternului.

6. FRAGMENTE TEXTILE DE LA DĂBÂCA
(Fig. 21, 22, 23, 24, 25, 26)

Sunt mai multe fragmente de vestimentaţie şi accesorii descoperite pe şantierul arheologic de la Dăbâca, jud. Cluj, datând din secolul al XV-lea.

Am identificat:

1) fragmente de ţesătură subţire, din fire de mătase naturală netoarse în contextura pânză, desimea urzelii 72 fire cm, desimea bătăturii 48 fire cm. Firele de bătătură sunt mai groase, de aceea ţesătura pare contextură rips la prima vedere, dar este ţesută în contextura pânză.

2) fragmente de ţesătură groasă, din fire de mătase naturală în contextura pânză, firele sunt slab răsucite în Z, firele sunt aplatizate, desimea urzelii 13 fire cm, desimea bătăturii 10 fire cm.

3) fragmente de împletitură decorativă, alcătuită din 2 sârmuliţe din cupru, de lăţime 3,5 mm. Cele 2 sârmuliţe sunt împletite conform schiţei din figura 23.

4) fragmente de galon I, de lăţime 10 mm. Avem 16 fire de urzeală de 3 tipuri :

U1 - urzeală din sârmă de cupru, cu diametru 0,1 mm, numărul firelor este 2

U2 - urzeală din fir de in, tors în Z, numărul firelor este 4.

U3 - urzeală din fir metalic pe suport textil, cupru pe in, înfăşurat în S, cu diametrul de 0,5 mm, numărul firelor este 10.

B - bătătura este de un singur tip, fir metalic pe suport textil, cupru pe in, înfăşurat în S, cu diametru 0,5 mm, raport bătătură 2. Ilustrez în fig. 24 structura galonului I.

5) fragmente de galon II, de lăţime 15 mm. Avem 23 de fire de urzeală, de 3 tipuri:

U1 - urzeală din fir metalic, sârmă de cupru, cu diametru de 0,1 mm, numărul firelor este 2.

U2 - urzeală din fire de in, tors în Z, numărul firelor este 4.

U3 - urzeală din fir metalic pe suport textil, cupru pe in, înfăşurat în S, numărul firelor este 17.

B - bătătura este de un singur tip, din fir metalic pe suport textil, cupru pe in, înfăşurat în S, cu diametru 0,5 mm, raport bătătură 10. Ilustrez în fig. 25 structura galonului II.

6) fragmente de galon III, de lăţime 10 mm. Avem 16 fire de urzeală, de 3 tipuri :

U1 - urzeală din fir de in, numărul firelor este 4.

U2 - urzeală din bandă metalică, cupru argintat, de lăţime 1,2 mm, numărul firelor este 2.

U3 - urzeală din fir metalic pe miez textil, cupru pe in, înfăşurat în S, cu diametru de 0,2 mm, numărul firelor este 10.

B - bătătura este din fir metalic pe suport textil, cupru pe in, înfăşurat în S, cu diametru de 0,2 mm, raport bătătură 4. Ilustrez în fig. 26 structura galonului III.

7. FRAGMENTE DE ŢESĂTURĂ (Fig.27)

Au fost descoperite pe şantierul arheologic de pe strada Banatului din Cluj-Napoca, în mormântul nr. 63, în zona bazinului, 2 fibule cu fragmente de textile. Fibula mare este din argint aurit, fibula mică din bronz. Pe ambele fibule am identificat fragmente de material textil identice. Este vorba de o ţesătură în contextură pânză din fire de in, toarse în S, cu o desime de 18x12 fire. Menţionez faptul că întreaga ţesătură este mineralizată, materialul organic fiind distrus, ţesătura şi-a pierdut elasticitatea, drept urmare nu a putut fi salvată.

8. FRAGMENTE DINTR-UN SĂCULEŢ DE PÂNZĂ
(Fig. 28, 29 30, 31)

Pe şantierul arheologic de la Vinţu de Jos, jud. Alba a fost descoperit într-un săculeţ din pânză un tezaur format din monede de argint datate 1534–1594 şi bijuterii de argint aurit. Datorită efectului dezinfectant al sărurilor de argint şi cupru s-au păstrat fragmente de material textil aderate pe monede care au putut fi salvate şi analizate. Doar un fragment are suprafaţă mai mare de 10 mm^2.

Am identificat o ţesătură realizată din fire de in, contextura pânză, R/u=R/b=2, cu fir tors în Z, desimea urzealii 18 fire cm, desimea bătăturii 18 fire cm.

CATALINA VAJDA

FRAGMENTS DES TEXTILES ARCHEOLOGIQUES DATES ENTRE LE XV ET LE XVIII SIECLE INVESTIGATIONS ET TRAITEMENTS SPECIALS

Résumé

Les textiles étant de nature organique sont détériorées dans le sol sous l'action combinée des agents biologiques et chimiques. Elles résistent dans des circonstances exceptionelles au contact avec du cuivre, d'argent, les produits de corrosion ayant agi comme agents stérilisants. L'auteur présente plusieur fragments des tissus, des bandes mises à jour par les fouilles, avec des analyses et avec des traitements appliqués.

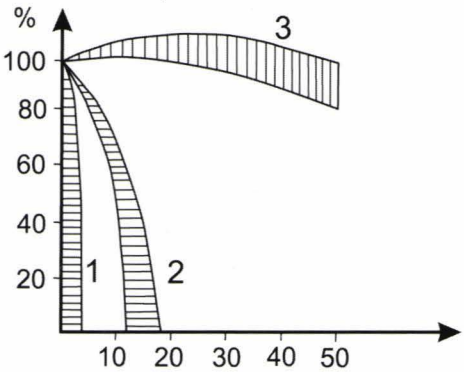

fig.1

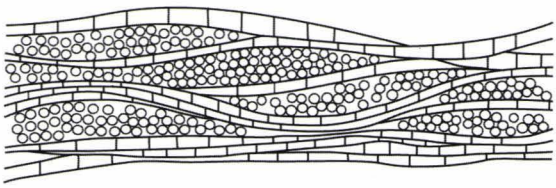

fig.2

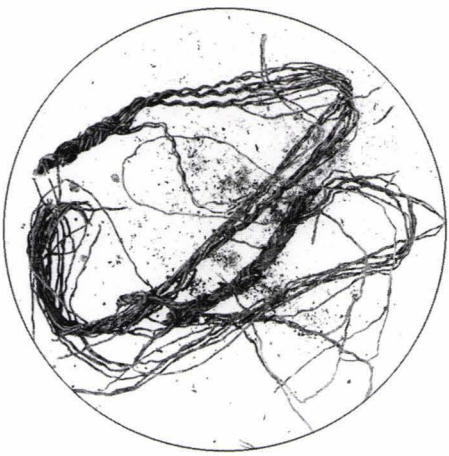

fig.3

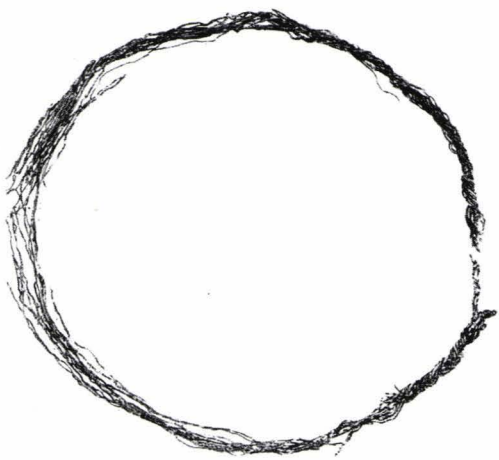

fig.4

fig.5

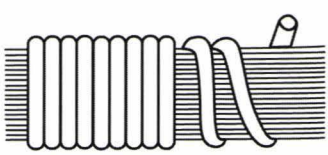

fig.6

Fig.1: Sarcina de rupere a bumbacului îngropat în funcție de timp;1 - probă netratată; 2 - probă tratată cu conservanți cu conținut de cupru; 3 - probă acetilată; **fig.2:** distribuirea moleculelor de apă în fibră; **fig.3:** podoabă de cap-ansamblu înainte de conservare; **fig.4:** podoabă de cap-ansamblu după conservare; **fig.5:** podoabă de cap-detaliu cu schița împletiturii; **fig.6:** podoabă de cap-detaliu cu schița firului metalic cu miez textil.

Fig.7

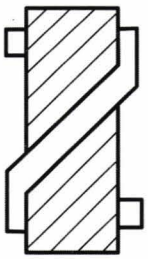

Fig.8

Fig.9

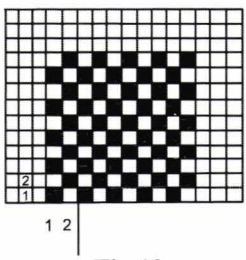

Fig.10

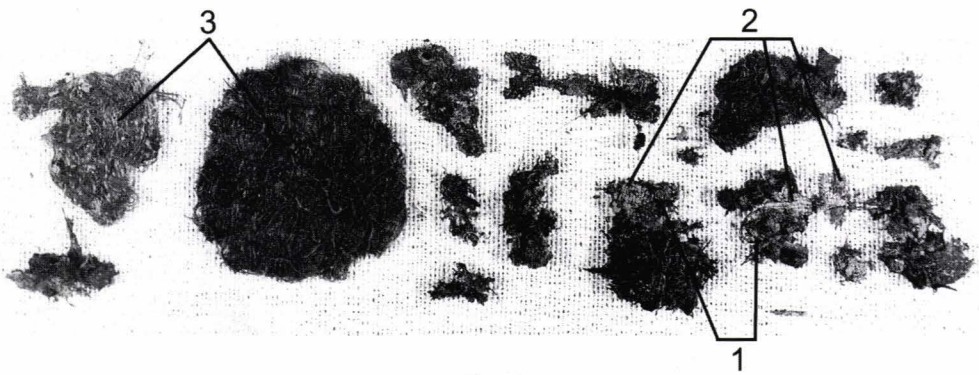

Fig.11

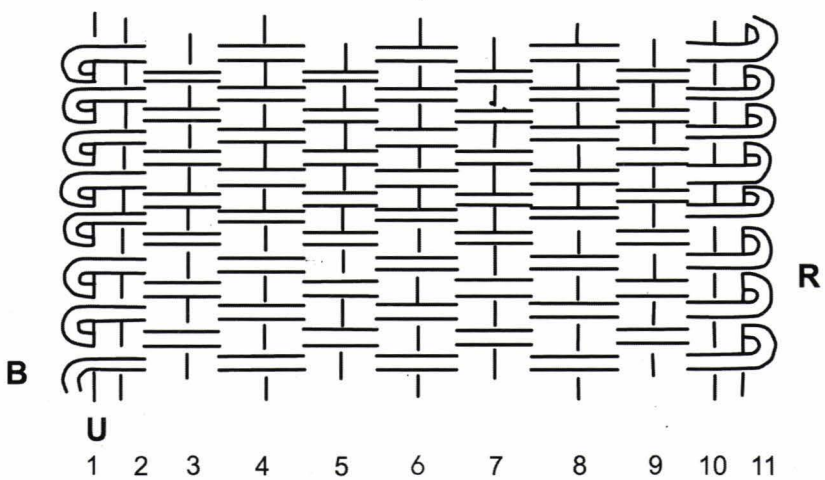

Fig.12

Fig.7: Fragmente de vestimentație de la Geoagiu, ansamblu după conservare; **fig.8:** podoabă de cap-schița cu înfășurarea în "Z" a firului metalic; **fig.9:** fragmente de vestimentație de la Geoagiu, schița împletiturii; **fig.10:** fragmente de vestimentație de la Geoagiu, contextură pânză; **fig.11:** fragmente de la Măgina-ansamblu după conservare; **fig.12:** fragmente de la Măgina-structura galonului.

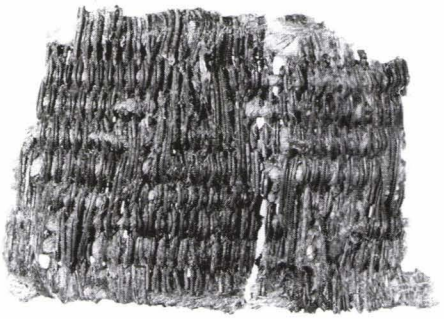

Fig.13

Fig.14

Fig.15

Fig.16

Fig.13: Fragmente de la Măgina - detaliu galon; **fig.14:** fragmente de la Măgina - ansamblu galon după conservare; **fig.15:** fragmente de galon de la Geoagiu-ansamblu înainte de conservare; **fig.16:** fragmente de galon de la Geoagiu - detaliu după conservare.

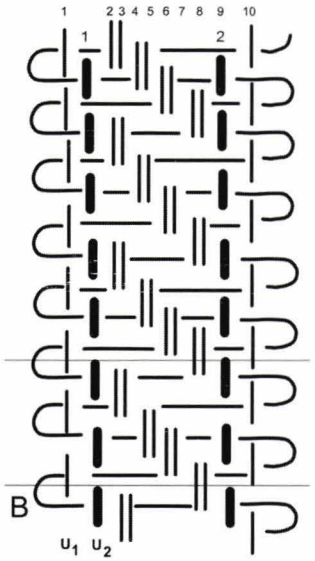

fig.17

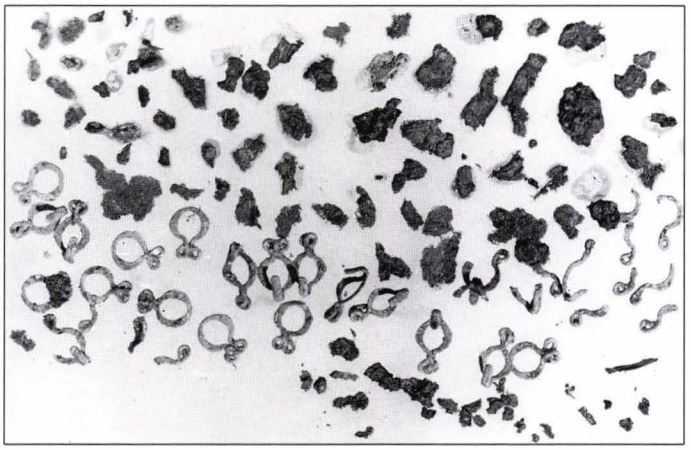

fig.18

fig.19

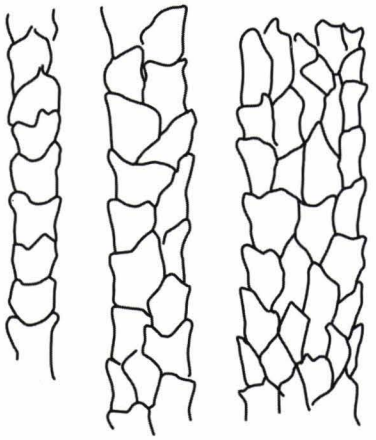

fig.20

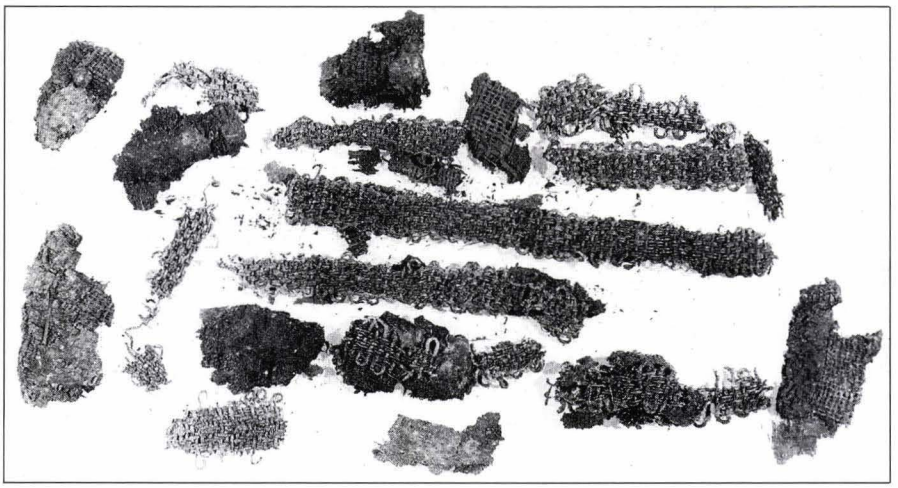

fig.21

Fig.17: Fragment de galon de la Geoagiu-contextura galonului; **fig.18:** fragmente de vestimentație de la Măgina-după prima spălare; **fig. 19:** fragment de vestimentație-detaliu cu copcia; **fig.20:** fir de lână-imaginea la microscop; **fig. 21:** fragmente textile de la Dăbâca.

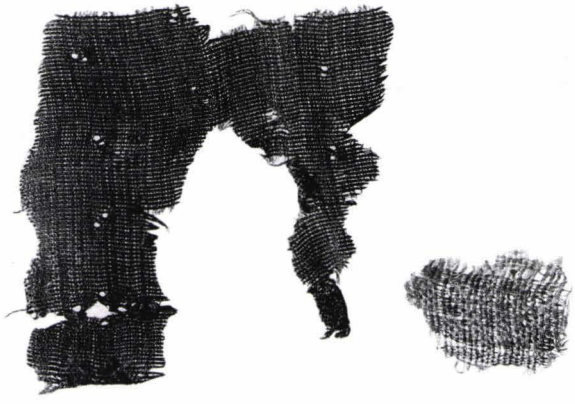

fig.22

fig.23

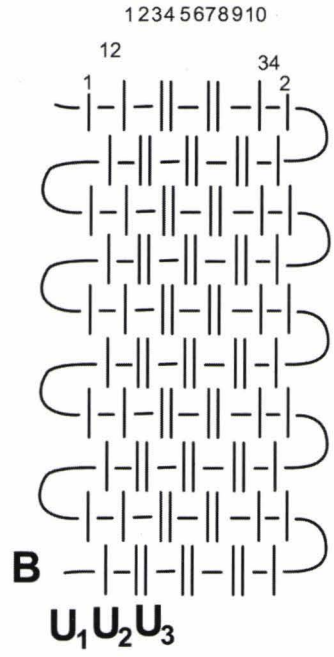

fig.24

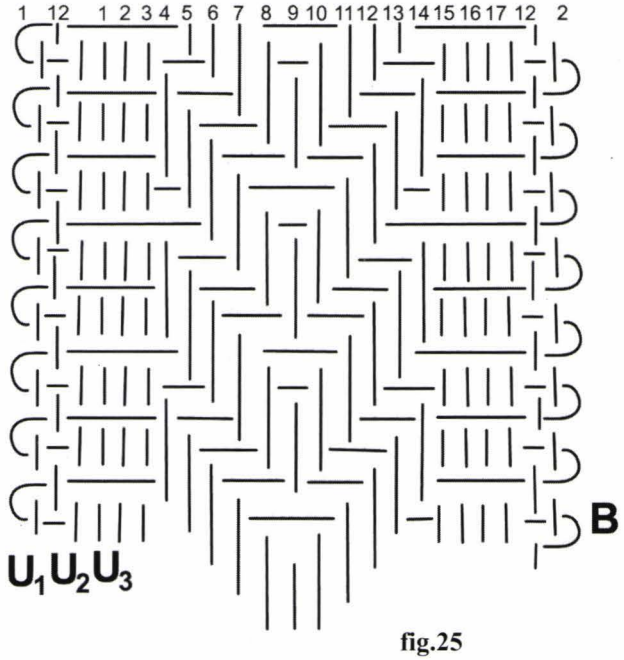

fig.25

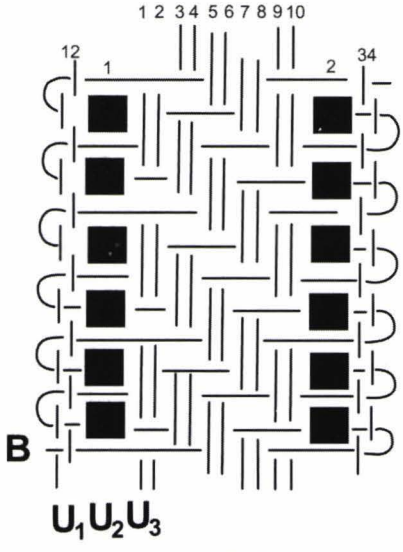

fig.26

Fig.22: Fragmente de la Dăbâca-ţestură subţire şi ţesătură groasă; **fig.23:** fragmente de la Dăbâca-schiţa împletiturii decorative; **fig.24:** fragmente de la Dăbâca-structura galonului I; **fig.25:** fragmente de la Dăbâca-structura galonului II; **fig.26:** fragmente de la Dăbâca-structura galonului III.

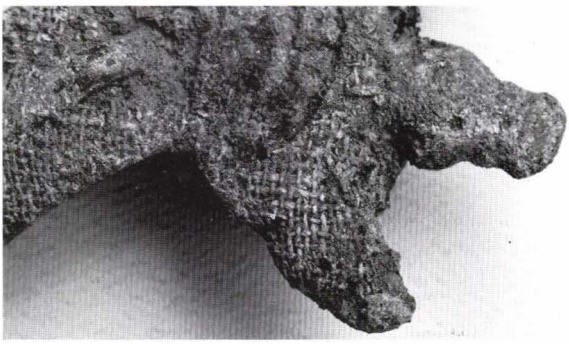

fig.27

fig.29

fig.28

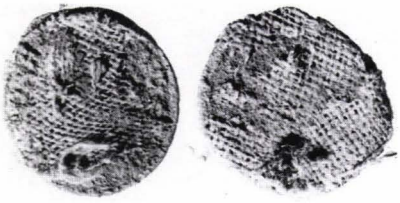

fig.30

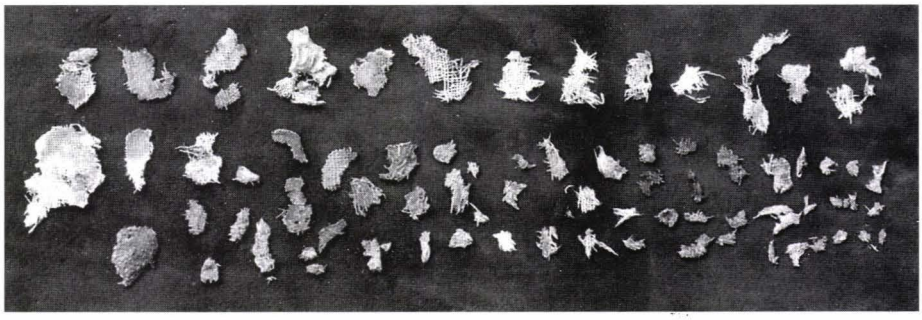

fig.31

Fig.27: Fibulă cu fragment textil-înainte de conservare (detaliu); **fig.28:** tezaurul de la Vinţu-detaliu cu fragmente textile; **fig.29:** tezaurul de la Vinţu-bijuterie cu fragment textil; **fig.30:** tezaurul de la Vinţu-macrofotografie cu fragmente textile; **fig.31:** tezaurul de la Vinţu-fragmente de săculeţ salvate.

RESTAURAREA UNUI "GHERIDON", PIESĂ DE MOBILIER CE FACE PARTE DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI DIN CLUJ-NAPOCA

Restaurarea unui obiect de muzeu ridică în cursul desfăşurării sale o serie de probleme foarte diversificate: de la starea de conservarea obiectului, materialele din care este executat şi materialele şi dotările de care nu dispune cel care efectuează ceastă operație.

"Gheridonul" a fost executat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, în cadrul unui atelier vienez şi lucrat în maniera "Boulle". Acesta provine din colecția fostului Muzeu Ardelean, făcând parte din lăsământul contesei Wass Ottilia. Obiectul de mobilier cu înălțimea de 73 cm şi diametrul (blatului) de 60 cm este confecționat din mai multe esențe lemnoase: brad, abanos (blatul - furnirele), platin, fag (piciorul, picioruşele). Decorațiile sunt realizate din alamă aplicate şi sidef. Tehnicile utilizate în realizarea obiectului sunt: strunjirea (piciorul), furniruirea, intarsierea (blatul).

Piesa are un picior gros, central, sprijinit de trei picioruşe mici arcuite, ornamentate cu nervuri şi frunze de acant din alamă, aplicate. Blatul este rotund, bordat de un chenar de alamă, mărginit de două chenare de alamă.

Între cele două chenare metalice se desfăşoară un brâu ornamental din sidef.

Datorită îndelungatei sale existențe şi a condițiilor în care s-a păstrat (obiectul uzual, de muzeu) piesa a prezentat următoarele deficiențe: părțile componente descleiate, straturile de furnir sunt desprinse în totalitate, mare parte căzute. Porțiuni apreciabile din aplicațiile metalice sunt desprinse. La o observație mai atentă am descoperit că şi suportul furnirului şi al sidefului era desprins aproape în totalitate (mai multe straturi perpendiculare).

În urma celor constatate am trecut la restaurarea propriu-zisă, care a constat în următoarele operații: desprinderea furnirului şi a părților metalice de pe suprafața blatului, dezinfectarea părților componente, curățirea chimică şi mecanică şi reîntregirea piesei (relipirea - reaplicarea furnirelor, sidefului şi părților metalice).

Operația de reîntregire (am repus la loc furnirul şi sideful după ce în prealabil am întărit – consolidat suportul) care a constat în relipirea, completarea furnirului lipsă şi a sidefului şi a părților metalice – a fost deosebit de dificilă şi a necesitat un timp îndelungat. Relipirea efectuată – porțiune după porțiune până la realizarea întregii suprafețe prin presare. În finalul restaurației am trecut la refacerea patinei obiectului.

Pentru realizarea operațiilor de mai sus au fost necesare următoarele scule şi materiale: bistruriu, spatule diferite, pensule, şurub de încleiat, alcool tehnic, aracet, schelak, baiț negru, ulei de in, hârtie abrazivă, răşini, epoxy.

În urma dificilei şi îndelungatei operații de restaurare prezentate am reuşit să redau viață acestei piese deosebite care în momentul de față se află expusă în expoziția de bază a muzeului.

Restaurator,
EMIL CĂPÂLNA

LA RESTAURATION D'UNE "GUERIDON", PIECE DE MOBILIER QUI FAIT PARTIE DE LA COLLECTION DU MUSEE NATIONAL D'HISTOIRE DE LA TRANSYLVANIE CLUJ-NAPOCA
(Resumée)

Le "guèridon" a été executé dans la deuxième partie du XVIIIe siècle et dans la première partie du XIXe siècle, dans un atelier vienoiset, travaillé en manière "Boulle". Celui-ci provient des collections de l"ancien Musée Transylvain, faisant partie de la donation de la contésse Wass Otilia.

La restauration d'une pièce qui présente des problèmes difficiles (le demembrement des parties components, le dètachement en totalité du placage, de l'iroire, des parties métalliques (cuivre) et l'attaque active du moisi suppose un travail actif et de longue durée.

fig. 1A

fig. 1B

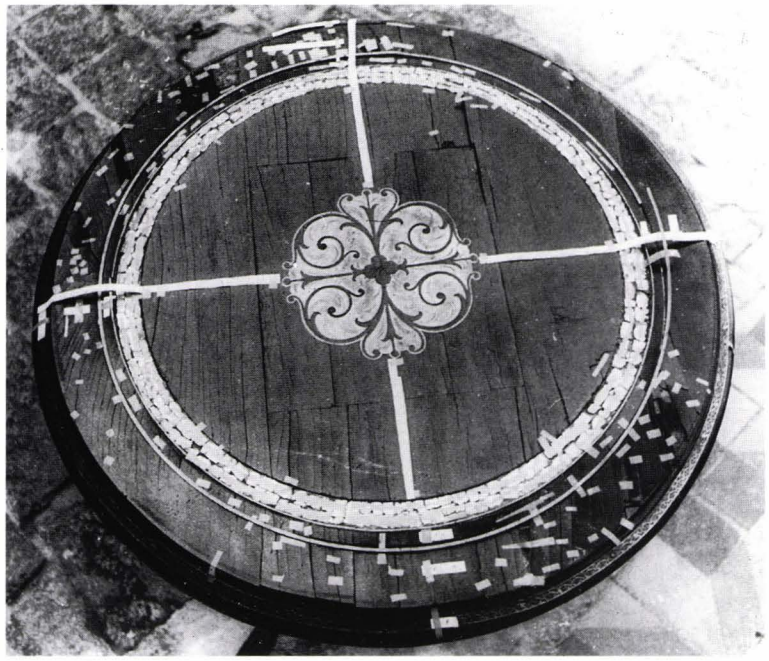

fig. 1Aa

Fig.1A: Înainte de restaurare; **fig. 1B:** după restaurare; **fig. 1Aa:** fază de restaurare.

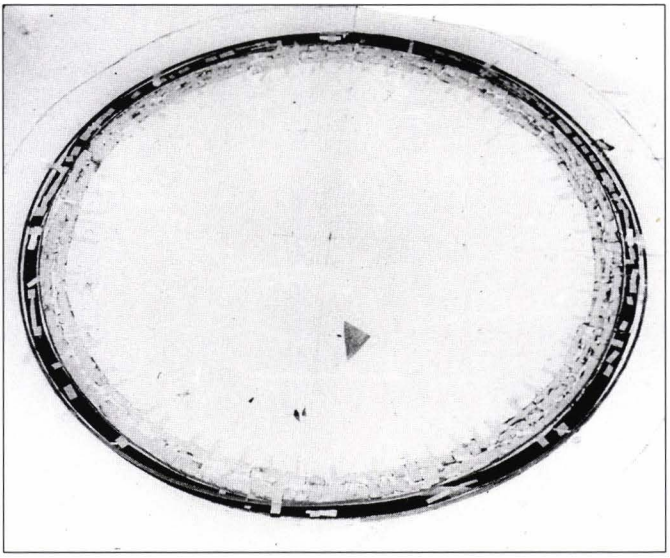

fig. 1Ab

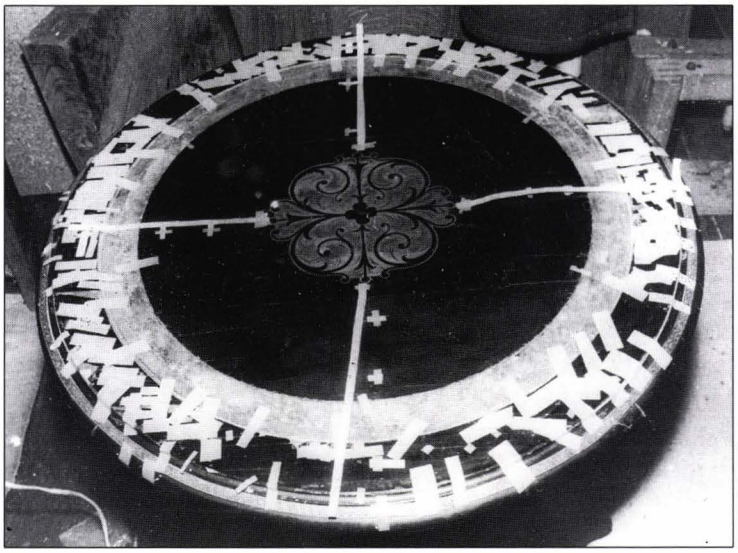

fig. 1Ac

Fig.1Ab - 1Ac: faze de restaurare.

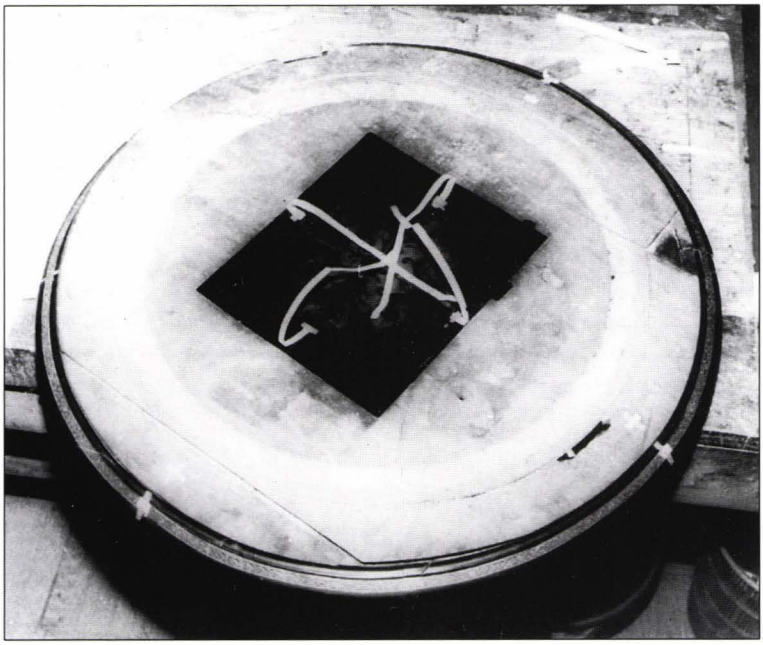

fig. 1Ad

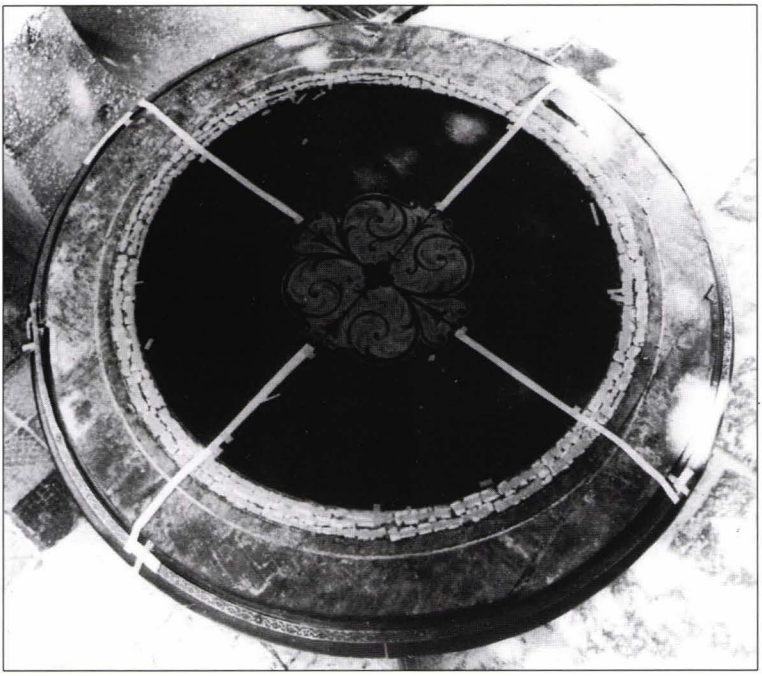

fig. 1Ae

Fig.1Ad - 1Ae: faze de restaurare.

NOTE ŞI RECENZII

ALEXANDRU MADGEARU, *Românii în opera notarului anonim*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2001 (Bibliotheca Rerum Transsylvaniae, XXVII), 259 p.

Lucrarea pe care Alexandru Madgearu (n. 1964, cercetător ştiinţific la Institutul pentru Studii Politice de Apărare şi Istorie Militară din Bucureşti) o consacră analizei pasajelor referitoare la români din *Gesta Hungarorum*, opera notarului anonim al regelui Bela, reprezintă, din mai multe puncte de vedere, o premieră în istoriografia românească. Ea se remarcă nu doar în calitate de primă cercetare monografică consacrată acestui subiect, cât, mai ales, prin complexitatea sa şi prin maniera lipsită de patimi şi idei preconcepute în care este realizată. Într-adevăr, autorul, aparţinând tinerei generaţii de istorici medievişti, este cu totul detaşat de spiritul îngust al polemicilor naţionaliste care a otrăvit, până acum, o mare parte a literaturii consacrate acestui subiect. Cercetarea sa, care se doreşte animată de un "adevărat spirit critic", nu ezită să reacţioneze împotriva exagerărilor şi stereotipiilor întâlnite într-o lungă serie de lucrări consacrate evului mediu timpuriu, contestând, pe bună dreptate, o tradiţie istoriografică devenită, astăzi, inutilizabilă. Alexandru Madgearu a abordat această problemă aşa cum, din păcate, prea puţini cercetători au făcut-o până la el: lăsându-şi la o parte, din start, convingerile, el le-a înlocuit cu îndoieli. Animat de un asemenea spirit cartezian, el a reuşit să producă o lucrare remarcabilă, chiar dacă, pe alocuri, curajul său inovator pare să-l fi împins la formularea unor interpretări discutabile.

Structura lucrării lui Alexandru Madgearu este una echilibrată. Cele două capitole ale primei părţi (p. 19-50) sunt consacrate *izvorului* propriu-zis, formulând o opinie cu privire la datarea acestuia şi discutând problema veridicităţii sale. La capătul unei analize credibile şi prudente, Alexandru Madgearu ajunge la concluzia potrivit căreia *Gesta Hungarorum* ar fi fost scrisă după încheierea domniei lui Bela al II-lea, în jurul anului 1150. În continuare, evidenţiind caracterul acestei opere - fiind o *gesta*, scopul său era unul propagandistic, de legitimare a prezentului prin intermediul istoriei - autorul pune în evidenţă atât sursele folosite de notarul anonim, cât şi remarcabilul spirit critic de care acesta dă dovadă.

A doua parte a lucrării (p. 53-114), organizată în trei capitole, este consacrată menţiunilor făcute de notarul anonim asupra populaţiei romanice din Pannonia. Analiza izvoarelor care-i menţionează pe *blachii* din această regiune îl conduce pe autor la concluzia că ele se referă, fără îndoială, la români, pentru mult discutatul pasaj *Blachii ac pastores Romanorum* el preferând traducerea: "blachii, adică păstorii romanilor" (prin *romani*, notarul anonim desemnându-i pe "romanii vechi, autentici, care în mod anacronic au fost transpuşi în vremea lui Arpad"). Autorul prezintă, de asemenea, o schiţă a evoluţiei populaţiei romanice din Pannonia în secolele V-X, oferind o serie de argumente în sprijinul supravieţuirii unor enclave romanice, pe malul drept al Dunării, până în epoca venirii ungurilor. În continuare, punând în evidenţă existenţa unor pătrunderi a elementului românesc în Pannonia de la vest de Dunăre, produse, încă din secolul al IX-lea, atât din direcţia Transilvaniei, cât şi dinspre regiunile balcanice, autorul concluzionează că informaţiile notarului anonim despre prezenţa românilor în Pannonia, în perioada venirii ungurilor, sunt veridice.

Ultima parte a lucrării lui Alexandru Madgearu (*"Blacii" din Transilvania*, p.115-209), consacrată analizei capitolelor 24-27 din *gesta* notarului anonim, formulează o serie de ipoteze temerare care vor provoca, fără îndoială, numeroase controverse. În prima dintre acestea, autorul pune sub semnul întrebării afirmaţia notarului anonim potrivit căreia cucerirea ţării lui Gelou ar fi fost realizată de către conducătorul maghiar Tuhutum. Pe baza unor diferenţe identificate de autor între genealogiile oferite în capitolele 6, 20 şi 27 ale *gestei* (între care însă, trebuie să mărturisim, nu am reuşit să sesizăm nici o contradicţie) acesta consideră că notarul anonim ar fi făcut o confuzie între două personaje purtând numele de Geula, atribuind, în mod greşit, cucerirea Transilvaniei lui Tuhutum, strămoşul unuia dintre

aceştia. Raţiunea acestei confuzii - care ar fi fost, din câte înţelegem, una deliberată - era determinată de interese propagandistice: pentru a-şi justifica dominaţia asupra Transilvaniei, regalitatea maghiară ar fi avut interesul de şterge amintirea cuceririi acesteia de către un purtător al titlului de *gylas*, un demnitar de rang înalt, înlocuindu-l cu personaj de o mai mică importanţă. În legătură cu problema Tuhutum există, fără îndoială, anumite semne de întrebare, asupra cărora s-au pronunţat şi alţi cercetători; logica argumentaţiei lui A.M. ni se pare a fi, însă, una dificil de acceptat. Sunt greu de înţeles motivele care l-ar fi putut determina pe notarul anonim să prefere, în calitate de cuceritor al Transilvaniei, un personaj de rang mai puţin înalt; în plus, ne îndoim că tocmai Tuhutum ar trebui considerat ca făcând parte din această categorie (nu înţelegem de ce, dacă a fost animat de asemenea intenţii, Anonymus nu a lăsat, de exemplu, întreaga acţiune în seama tatălui Ogmand). De asemenea, trebuie să avem în vedere faptul că nu dispunem de informaţii exacte cu privire la evoluţia titlului de *gylas* în această perioadă şi, prin urmare, nu putem preciza nici conţinutul său concret - care pare să fi suferit, în timp, nu numai un proces de degradare, ci şi unul de multiplicare - şi nici momentul exact al transformării sale în nume propriu - care a fost şi ea, în orice caz, destul de timpurie. Nu există, astfel, nici o dovadă concludentă că acel Geula pe care autorul îl consideră adevăratul cuceritor al Transilvaniei ar fi avut, către mijlocul secolului al X-lea, o poziţie mai înaltă în ierarhia maghiară decât cea deţinută de Tuhutum în preajma anului 900. În aceste condiţii, tipul de argumentaţie folosit de autor nu poate decât să deschidă calea unor speculaţii interminabile, care nu vor putea contrabalansa, în lipsa unor argumente mai sigure, mărturia clară şi explicită a notarului anonim. Aceleaşi lucruri ar putea fi spuse şi despre îndoielile manifestate de autor faţă de o altă importantă informaţie furnizată de *gesta*: aceea referitoare la *înţelegerea* realizată între cuceritori şi cuceriţi. Este greu de înţeles de ce inventarea unui asemenea episod le-ar fi oferit maghiarilor mai multe drepturi asupra Transilvaniei decât o cucerire realizată prin forţă, după cum nu înţelegem de ce, în cazul în care ei ar fi avut, totuşi, astfel de scrupule, nu a fost inserat un asemenea motiv narativ şi în relatarea cuceririi Ungariei propriu-zise. Relevând faptul că astfel de relatări constituie locuri comune în naraţiunile medievale, autorul nu face nici un efort pentru a stabili dacă ele sunt simple invenţii ale cronicarilor sau dacă, dimpotrivă, astfel de înţelegeri constituiau o practică comună în epocă. De asemenea, *cronologia* propusă de autor pentru cucerirea ducatului lui Gelou (în jurul anului 930, faţă de cca. 896 la notarul anonim), nu este prin nimic dovedită. Din moment ce acesta - potrivit demonstraţiei realizate de autorul însuşi - nu era dependent de Bulgaria lui Simeon, nu exista nici un motiv care i-ar fi împiedicat pe maghiari să îl atace înaintea morţii acestuia. În aceste condiţii, încercarea lui AM de a include campania împotriva lui Gelou în rândul evenimentelor mai târzii, atribuite de Anonymus perioadei vieţii lui Arpad, este irelevantă. Dimpotrivă, relatarea notarului anonim este foarte logică: aici, expediţia împotriva lui Gelou figurează imediat după obţinerea de către maghiari a teritoriului reclamat de la Salanus, împreună cu *iarba* şi *apa* acestuia. Ori, pentru o populaţie nomadă, doar dobândirea neîntârziată a unui al treilea element făcea posibilă constituirea unei triade a supravieţuirii: acest element era *sarea*, care a constituit, după cum autorul însuşi o confirmă, unul dintre principalele mobiluri ale cuceririi Transilvaniei. Cucerirea ţării lui Gelou face aşadar parte, în opinia noastră, dintr-o altă categorie, ceva mai bine reprezentată: aceea a evenimentelor pe care notarul anonim le datează în timpul vieţii lui Arpad şi care s-au desfăşurat, într-adevăr, în perioada indicată de acesta. Datarea post 930 este, însă, foarte probabilă în ceea ce priveşte cucerirea de către Geula a structurii politice dominate de bulgari din sudul Transilvaniei; contribuţia autorului este, în acest caz, una remarcabilă, iar meritele sale nu se opresc aici. Printr-o analiză în general convingătoare, el reuşeşte să restrângă aria teritorială în interiorul căreia trebuie căutată ţara lui Gelou la regiunea din nordul Transilvaniei delimitată de Munţii Meseşului, valea Şieului, oenele Turzii şi confluenţa Someşurilor. Nimic nu dovedeşte, însă, că Gelou ar fi controlat acest teritoriu în

întregime; astfel, includerea de către autor a ocnelor Turzii în zona controlată de Gelou trebuie privită cu rezerve, iar clarificarea situației cetăților de la Şirioara şi Cuzdrioara ar putea rezulta, eventual, doar în urma unor cercetări arheologice mai complexe. O foarte utilă analiză a descoperirilor arheologice maghiare vechi din Transilvania îl conduce pe autor la confirmarea faptului că cucerirea acestei provincii s-a realizat, în etape succesive, pornind din direcția nord-vest. În sfârşit, discuția realizată de autor în legătură cu cetățile existente în nordul Transilvaniei în sec. IX-X îi oferă ocazia de a-şi prezenta propriile opinii asupra cronologiei acestora şi a altor probleme în discuție. Va provoca, desigur, controverse propunerea autorului de localizare a capitalei lui Gelou la Cluj, în aria vechiului oraş roman Napoca. O mai veche propunere în acest sens fusese formulată de către Kurt Horedt, într-o perioadă în care cercetarea arheologică a zonei centrale a oraşului se afla într-un stadiu mai puțin avansat, care lăsa încă loc pentru numeroase speranțe. Astăzi, însă, o asemenea ipoteză are mult mai puține şanse de a fi confirmată pe această cale.

În pofida celor câteva obiecții pe care ne-am permis să le formulăm, considerăm, cu toată convingerea, lucrarea lui Alexandru Madgearu ca fiind una cu totul remarcabilă. Mai puțin, poate, prin răspunsurile, uneori riscante, pe care le oferă, ea este importantă, mai ales, prin întrebările pe care le pune şi prin spiritul inovator şi nonconformist în care autorul abordează problemele. O asemenea lucrare care invită la discuții, care aduce un suflu nou în discutarea unor probleme care au fost tratate, până acum, într-o manieră mult prea rigidă, va constitui, suntem convinşi, un extraordinar imbold pentru cercetătorii istoriei Transilvaniei în evul mediu timpuriu.

TUDOR SĂLĂGEAN

MELINDA MITU, SORIN MITU, Românii văzuți de maghiari. Imagini şi clişee culturale din secolul al XIX-lea. Cluj-Napoca, EFES, 1998, 217 p.

Chiar dacă ar putea fi cadrată de cei avizați drept un echilibrat "pandant" al strădaniei prof. Köpeczi Béla cu privire la "imaginea națiunii şi a maghiarilor în literatura română din veacul XIX"(1995), culegerea de studii apărută în colecția "Alte Europe"(3) a editurii locale "EFES", ca rod a peste un deceniu de cercetări în domeniu, a presupus o documentare, experiență şi un constant efort de familiarizare cu epoca, cu subiecții şi martorii "incriminați", însumând, ca atare, atributele unei notabile tentative de interpretare a câtorva situații generale/particulare. Pilonii edificați acum, deloc aleatoriu, s-au constituit din câteva elemente distincte, precum scrieri istorico-literare, presa, descrieri de călătorie, tocmai în intenția de a focaliza analiza din mai multe unghiuri de vedere.

Glosând pertinent despre perspectiva imagologică românească în cultura maghiară modernă, în intervalul cronologic precizat din titlu, autorii încearcă să surprindă anumite mecanisme de geneză a paletei de clişee şi stereotipii referitoare la subiectul global/singular, odată cu suita de întrebări, repetativ aşternute, în legătură cu "funcționalitatea socială" a demersului întreprins. Mai ales că multitudinea de teme vizualizate, de natură politică, socială, economică etc., specifice Transilvaniei vremii dar şi stării Principatelor Române, au ilustrat, într-un fel, tocmai raportul dual dintre factorii numiți tradiție şi modernizare.

"Inventarul" efectuat acum pentru a sublinia "subiectivitate" sursei utilizate a condus deseori la creionarea unei imagini de ansamblu ori finale, care nu apare deloc preponderent negativă, în accente critice şi susținute argumentațional. Şirul de presupoziții şi de subiectivități, afirmă competent soții Mitu, aparține intrinsec epocii date, laolaltă cu un alt set, propriu "autorilor-naratori". Obârşia comună depistată pentru imaginea unora despre ceilalți şi reciproc, este strict determinată de locul/rolul ocupat de însăşi gradul de adecvare la realitate şi de un cuantum de necesități ideologice, aproximat similare.

Structura cărții include, într-o ordonare cronologică şi tematică, un excurs teoretic despre anumite repere conceptual-metodologice privind geneza imaginii etnice moderne, încercarea de a fixa originea lui Iancu de Hunedoara în baza producției istoriografice ungare de până la 1848, reflectarea mişcării lui Horea în scrisul istoric iluminist/romantic maghiar, analiza însemnărilor de voiaj în Țara Românească ale preotului unitarian Ürmösy Sándor (1841-1843), aportul lui Iosif Many în publicistica politică-literară dintre 1843-1845, percepția evenimentelor revoluționare în gazeta pestană "Márczius Tizenötödike"(martie 1848-iulie 1849), ca şi în lucrările semnate de Köváry László, în calitate fie de martor-participant, fie de analist al stării românilor în operele sale capitale despre trecutul Transilvaniei/Ungariei(1861-1898), fără să se neglijeze viziunea autohtonilor reflectată în romanele unui Jókai Mór, deopotrivă călător şi jurnalist, cu un notabil accent pe surprinderea opiniei sale critice exprimată în "problema națională", mai ales în dubla calitate asumată, de ziarist şi parlamentar(după anul 1875).

Într-un cuvânt, opinia subiectivă a lectorului nu poate decât să releve puterea de exemplu/model oferită, în chip de inițiativă curajoasă şi acribă, pentru alte ulterioare investigații, care vor avea tăria de a surmonta anumite granițe/laturi mentale şi "tehnico-ştiințifice", de sorginte nu totdeauna novatoare!

STELIAN MÂNDRUȚ

ADRIAN-SILVAN IONESCU, *Trista istorie a preeriei*, Bucureşti, Ed. Globus, 1998, 240 p.

Cu certitudine, o atare lucrare de pionierat în literatura autohtonă de strictă specialitate poate trece (ori a şi trecut oare?) rapid în ne-uitarea memoriei colective, nu doar din mărunte pricini cotidiene, ce ţin de un "profil/tipar" diferit, de difuzare, preţ, tiraj etc.!

Câteva repere "lămuritoare" se impun a fi rostite acum, din debut, cu privire la travaliul efectiv dezvoltat de autor, în emergenţa unui prim gând juvenil, datând din 1972, lucrarea apărând la circa 2 decenii de la elaborare şi la 10 ani de la predarea, la tipar, editurii clujene "Dacia". Un sigur filon bibliografic depistat la "Biblioteca Amnericană", în anii ultimi ai relativei liberalizări culturale, a fost augmentat prin contacte directe şi mediate (corespondenţă, expoziţii, vizite), cu un rol, conştient asumat, de a se depăşi faza unei livreşti senzaţii primare, create mental de romanele lui K. May, J. F. Cooper ori de benzile de desene animate. Astfel că, aportul istoriografic genuin într-un dublu plan, informativ şi formativ, a avut un loc/rol determinant în elaborarea acestei opere de "primă tinereţe" a "istoricului-etnolog", în accepţie/calitate făţiş declarată!

Marcat inevitabil de o atitudine generos romantică şi de încredere nedisimulată în buna credinţă a taberelor aflate în conflict, A. S. Ionescu reface un crâmpei din trecutul pământurilor americane şi rescrie "povestea frontierei", respectiv cucerirea Vestului, în termeni mai prozaici. În baza unei documentări aproape exhaustive, de sorginte veche ori nouă, eşafodată gradat cantitativ/calitativ în urma unor vizite repetate la faţa locului (1991-1993), semnatarul ne înfăţişează un univers total necunoscut, o altfel de civilizaţie/cultură, cea a indienilor autohtoni, exersând cu pertinenţă anumite game de "variabilitate" pe o aceeaşi comună temă vizând multe din însuşirile umane(mentalitate, noblete, înălţime morală) şi adaptabilitatea reclamată în diverse situaţii.

Pe durata celor 60 de ani trataţi (1830-1890) în cele 6 capitole ale monografiei, semnatarul face deseori referire la istoria efectuată în "goană", în gen de RUSH, cu trei constante interdependente şi viabile (Vestul, drumul, arma) pentru indivizii/comunităţile, albi sau "roşii" dintr-o arie situată între Rio Grande del Norte şi Nordul Îngheţat; acolo unde contactele frecvente dintre reprezentanţii celor două civilizaţii descrise, paşnice/constructive ori violente, au condus la un impact primordial în plan cultural, urmat de a-sau comprehensiune
la acuta reacţie a unora faţă de modificarea propriei matrice culturale ori în raport cu incompatibilitatea unui alt mod de viaţă, într-un context total modificat şi în care "mitul Vestului" putea fi egalizat cu mirajul sporit al emigrării, după pământ arabil şi zăcăminte de aur.

Adrian-Silvan Ionescu a încercat să mediteze în scris despre confruntarea interumană/etnică/confesională, focalizată ca un dat propriu-zis sau drept un hazard al istoriei. Anumite clişee stereotipe, făurite în spaţiu şi timp prin literatura de tip "western", desenele animate ori filmografia epocii, cu delimitări neavenite în "buni"(albii) şi "răi"(indienii), au fost anatemizate prin recursul făcut la autoritatea multor factori social-economici, care au explicitat că emigrările, teritoriul virgin şi războiul, văzute drept îndeletniciri lucrative, au confirmat/infirmat teza necesităţii unui asemenea distrugător avans în detrimentul altora. Aşa încât, în aceeaşi stringentă problemă a" cuceririi/despărţirii de pământuri", întrebarea reiterată obsesiv se referea la faptul că a deposeda total putea fi egalizat în întregime sau dimpotrivă, cu datul de a aneantiza fizic indienii în totalitate! Dar nicidecum de a "civiliza" şi şterge "spiritualitatea", încrezătoare şi paşnică a acestora, izolată până astăzi în doar câteva "rezervaţii naturale"!

Autorul ne oferă o carte de erudiţie desăvârşită(vezi bibliografia "selectivă"!), de informare deloc angajată în creionarea apusului unei lumi şi a răsăritului alteia. Mai bune oare? Rămâne, de decis, de fiecare dintre noi, cei cititori!

LET IT BE !

STELIAN MÂNDRUŢ

REVISTE ROMÂNEŞTI DE CULTURĂ DIN TRANSILVANIA INTERBELICĂ

Vol. I. Coordonator: Nae Antonescu. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999, 507 p.

Apare deosebit de oportună a fi consemnată, între limitele îngăduite de o atare prezentare de lectură, contribuţia colectivă a celor opt autori(dintre care cinci specialişti ai fenomenului presei), înfăptuită sub îndrumarea unui veridic exeget în domeniu, prof. Nae Antonescu şi publicată recent în seria "Philobiblon" a Bibliotecii Universitare "Lucian Blaga" din localitate.

Din debut trebuie să mărturisim că, dincolo de strădania gândită de a amenda/emenda ideea, "pro/contra", de provincialism/regionalism în direcţia tratată, am rostit în scris un set de întrebări referitoare la anumite repere conceptual-metodologice stabilite de semnatari: 1) răstimpul interbelic a fost desemnat în intenţia de a se continua truda încorporată de lucrarea publicată în 1980 (Popa-Taşcu)?; 2) criteriile de selecţie au vizat materialul reprezentativ dintr-un dublu unghi de vedere, cronologic/tematic pentru anii 1919-1945/?; 3) cum şi prin ce anume poate fi definită "revista de cultură" în epoca dată?; 4) tipologia de analiză/interpretare este abordată într-o manieră de "atelier," comun/separat, în varianta de text narativ, bibliografie şi sumar în limba străină?; 5) genul de "micro-monografie" uzitat, a fost dictat numai de anumite norme de spaţiu/timp ori şi de alte criterii?; 6) este motivată avenit insistenţa descriptiv/pozitivistă în dauna unui elaborat cu tentă critică?

Studiul prefaţator al volumului în cauză include explicaţii fireşti privitoare la sarcina deloc facilă asumată în comun de a realiza un fel de studii de fond, cu tentă oarecum bilanţier/cumulativă, respectiv de sinteze cu dimensiuni variabile într-o dublă ordonare, alfabetico-cronologică şi pe probleme/tematici interne fiecărei publicaţii în parte(excurs istoric, programe, direcţii, tendinţe). Se semnala, totodată, aria de permanenţe ori discontinuităţi în apariţie şi localizare, precum şi pleiada unor personalităţi impuse gradat, în/prin generaţii, şcoli, profile literare etc.

Tentativa de ierarhizare provizorie a celor 25 de "voci" (dintre care doar una dobândeşte un caracter strict general), relevă răspândirea geografică (între Arad şi Turda, inclusiv cele "strămutate" temporar la Bucureşti după anul 1940), întinderea cronologică (de la câteva numere până la decenii), periodicitatea apariţiei(săptămânal/anual), direcţionarea tematică (publicaţii ştiinţifice, altele cultural-literare), titulaturi(mereu modificate), re-apariţii "post" 1918 şi "post" 1945 (vezi impactul anului 1940, în formă şi fond, vizând tocmai fenomenul segmentării), până la mănunchiul unor figuri notabile în peisajul culturii autohtone interbelice (L. Blaga, Al. Lapedatu, I. Lupaş, V. Papilian, C. Petrescu, D. Popovici şi mulţi alţii).

Prin intenţia nedisimulată de a readuce în memoria colectivă multe din modelele perene ale revuisticii culturale transilvane într-un moment istoric definit, această binevenită contribuţie de istorie literară a presei româneşti rămâne un îndemn la continuare şi extindere, în spaţiu/timp/tematică, tocmai din imboldul notabil de a transla problematica dezbătută, până aproape de cotidian, în succesiunea mai multor volume restitutive.

STELIAN MÂNDRUŢ

NEGOIŢĂ LĂPTOIU, Şcoala de Arte Frumoase din Cluj şi Timişoara (1925-1941). Bucureşti, Ed. Arca 2000, 1999, 223 p.

Fostă iniţial teză de doctorat (1982) şi adusă la zi cu informaţia şi interpretarea, într-o dezvoltare cronologică şi pozitivistă, dictată de însăşi abordarea făcută în premieră absolută, sinteza universitarului clujean încearcă în chip benefic să marcheze anumite crâmpeie unitare din existenţa şi acţiunea celei dintâi instituţii de profil artistic din Transilvania interbelică.

Actul restitutiv, motivat necesar de autor, se bazează pe cercetări de durată, edificate treptat în timp atât pe arhiva proprie a instituţie analizate (8 ani la Cluj şi alţi 8 la Timişoara), cât şi pe altele, personale, pe presa vremii şi pe un set de dialoguri realizate cu o parte din foştii dascăli(precum: C. Bogdan, A. Ciupe, T. Demian, R. Ladea, J. Podlipny, A. Popp etc.) şi absolvenţii de odinioară (selectiv: T. Harşia, Kós A., V. Fulicea, Móhy S., Lucia Piso, Szervátiusz J., I. Vlasiu etc.).

Structurată în patru capitole distincte, lucrarea tinde să creioneze menirea asumată instituţional în spaţiu/timp, anume de a valida dorinţa de specializare pe tărâmul artelor frumoase(pictură, sculptură, grafică şi artă decorativă), atât în etapa primă (Cluj, 1925-1933), cât şi în cea următoare (Timişoara, 1933-1941, când din motive economice se renunţă la profilul academic în favoarea celui de şcoală secundară), prin intermediul unui corp profesoral, echilibrat profesional şi a unui viguros program educativ-artistic. "Şcoala" a devenit, astfel, un focar de iradiere pentru norme estetice, proprii unor generaţii continuative, un rezervor de cadre pentru anumite discipline (desen/caligrafie), reclamate de/în învăţământul secundar şi profesional, un generos colportor de manifestări expoziţionale menite a cultiva şi modela gustul public în a discerne şi a interpreta valori distincte, precum şi alte multe implicări notabile în viaţa cultural-spirituală restrâns zonală şi extins naţională.

Anexa volumului, ce include evidenţa celor înscrişi pe ani şcolari la Cluj şi Timişoara, sugestiva ilustraţie şi bibliografia selectivă sunt elementele întregitoare, în partea finală, a monografiei istoricului de artă, valorizat, ca atare, în peisajul scrisului istoric dedicat instituţiei de profil artistic autohton în răstimpul menţionat. Negoiţă Lăptoiu face şi acum dovada unor calităţi incontestabile şi necesare unui cercetător acrib şi pertinent al fenomenului artistic interbelic românesc. Nutrim convingerea că atari periegheze monografice pot fi continuate şi extinse prin "panoramări" obligate să concentreze substanţa şi valoarea expresiei artistice fie zonale, fie naţionale în nişte parametrii cronologici delimitaţi sau într-o augmentare benefică până în imediată vecinătate cotidiană.

STELIAN MÂNDRUŢ

ACTA MVSEI NAPOCENSIS 35 DE ANI DE ACTIVITATE EDITORIALĂ (1964 – 1999)

Scurgerea a 35 de ani de la fondarea anuarului Muzeului clujean, **ACTA MUSEI NAPOCENSIS,** ne-a îndemnat să reluăm şi să aducem la zi activitatea editorială a acestei prestigioase publicaţii ştiinţifice a celui mai mare muzeu de istorie din Transilvania. Cu acordul autorilor care au alcătuit o lucrare asemănătoare la împlinirea a 20 de ani de activitate editorială, am reluat toate titlurile şi toţi autorii care au publicat în această revistă de la fondarea ei, dând materialului altă aranjare (respectiv în ordinea alfabetică a autorilor) şi alcătuind cei doi *Indici*, cel tematic şi cel alfabetic al autorilor.

În cei 35 de ani de apariţie **ACTA MUSEI NAPOCENSIS** a publicat 1846 de titluri şi a beneficiat de colaborarea a 592 de autori sau coautori ai unor studii şi analize a diverselor aspecte ale vieţii politice, sociale, economice sau culturale cu privire preponderentă la Transilvania, precum şi preocupări legate de valorificarea, conservarea şi restaurarea patrimoniul naţional – cultural ce se află în grija muzeului clujean. Parcurgând *Indicele alfabetic al autorilor* se poate lesne vedea că revista a fost un spaţiu editorial destinat în primul rând publicării cercetărilor specialiştilor de la Muzeul de Istorie Cluj, dar a fost la fel de generos şi cu alţi specialişti, clujeni sau din alte instituţii din ţară, care au dorit să publice lucrări legate de istoria Transilvaniei sub orice aspect.

Miile de pagini apărute în cei 35 de ani de activitate editorială sunt o mărturie a efortului depus de specialiştii clujeni la cercetarea şi cunoaşterea patrimoniului naţional, o mărturie a contribuţiei pe care instituţia noastră o aduce la cunoaşterea şi înţelegerea istorie transilvănene în contextul istoriei naţionale.

Această lucrare se doreşte un omagiu adus tuturor celor ce au contribuit la crearea şi susţinerea acestui anuar ştiinţific, atât celor ce contribuie şi azi, dar mai ales celor ce, din păcate, nu mai sunt printre noi.

INDICE TEMATIC

PREISTORIE. CERCETĂRI ARHEOLOGICE

2,43, 76, 80, 93, 95, 129, 133, 135, 149, 357, 393, 404 – 407, 437, 448, 466, 565 – 567, 584 – 586, 594 – 596, 604, 606 – 609, 611, 613, 765, 858 – 860, 919, 921 – 928, 930 – 937, 944 – 945, 972 – 978, 980, 982 – 984, 986 – 989, 992, 996 – 997, 999 – 1000, 1003 – 1011, 1017 – 1018, 1049 – 1050, 1088, 1090, 1099, 1102 – 1105, 1123, 1181, 1211, 1215, 1236, 1283, 1290, 1305, 1390, 1480, 1482 – 1484, 1490 – 1492, 1506, 1508 – 1511, 1544, 1570, 1591 – 1592, 1599, 1601, 1637, 1655, 1678, 1758, 1762 – 1774, 1779 – 1781, 1783 – 1795, 1797 – 1802, 1804 – 1805, 1825.

DACIA PREROMANĂ. CERCETĂRI ARHEOLOGICE

100, 108 – 109, 111, 175, 300 – 301, 359, 428 – 429, 450 – 457, 460 – 462, 477, 486, 491 – 496, 498 – 499, 501, 508, 531, 533, 561, 599, 602, 619, 633 – 635, 659, 693, 696, 698 – 699, 701 – 702, 704, 706 – 709, 711, 713, 766, 832 – 833, 837 – 839, 841 – 842, 844 – 845, 892 – 896, 964, 1073, 1089, 1092, 1095- 1098, 1165 – 1166, 1168, 1326 – 1328, 1330, 1533 – 1534, 1566, 1603, 1614 – 1618, 1639, 1643, 1653, 1697, 1735 – 1738, 1840 – 1841.

DACIA ROMANĂ. CERCETĂRI ARHEOLOGICE

3, 6 – 7, 9 – 13, 15, 17 – 19, 21, 45 – 49, 51, 53 – 54, 59, 79, 82, 90 – 92, 98 – 99, 101 – 103, 105, 117 – 121, 123 – 125, 127, 131, 134, 150 – 152, 154 – 164, 167, 176, 189, 212, 225, 275 – 276, 290 – 293, 317, 321 – 322, 356, 371 – 373, 381, 386, 467, 476, 478 – 480, 482 – 485, 489, 500, 502, 504 – 506, 509, 511, 515, 524, 526 – 530, 534 – 540, 547, 551, 554, 562, 600, 610, 614 – 615, 617, 622, 626, 631 – 632, 651 – 652, 664, 692, 694 – 695, 697, 701, 703, 712, 721 – 722, 726, 737 – 741, 749, 751, 753, 755 – 761, 769, 794, 796, 801 – 803, 809 – 810, 834, 840, 861, 867, 873 – 878, 880 – 887, 903,

949, 963, 1030, 1039, 1044 – 1046, 1060 – 1061, 1106, 1108 – 1110, 1121 – 1122, 1124 – 1139, 1160 – 1164, 1167, 1169 – 1170, 1209 – 1210, 1222 – 1224, 1226 – 1229, 1238, 1240, 1291 – 1293, 1296 – 1301, 1304, 1318 – 1319, 1321 – 1324, 1326 – 1328, 1330 – 1339, 1351 – 1362, 1365 – 1473, 1376, 1379, 1383, 1385 – 1387, 1393, 1422, 1444, 1446, 1448, 1450 – 1454, 1498 – 1499, 1512, 1515 – 1529, 1560, 1562 – 1564, 1585, 1589 – 1590, 1612, 1620, 1654, 1671, 1696, 1706 – 1707, 1759, 1761, 1778, 1796, 1799, 1806 – 1827, 1829, 1842 – 1845.

SONDAJE ARHEOLOGICE. RAPOARTE DE SĂPĂTURI. SĂPĂTURI DE SALVARE
4, 22 – 23, 25 – 29, 94, 173 – 174, 223 – 224, 289, 358, 376, 378, 380, 382 – 383, 449, 458 – 459, 463, 516 – 517, 563, 593, 715, 725, 782, 835, 938 – 942, 993, 997, 1000, 1003 – 1010, 1026 – 1028, 1067, 1307 – 1309, 1481, 1507, 1567 – 1568, 1611, 1677, 1760, 1822.

ISTORIA EVULUI MEDIU. CERCETĂRI ARHEOLOGICE
44, 112 – 115, 130, 297, 366, 408, 468 – 474, 550, 552, 557, 576, 603, 605, 612, 775, 783, 792, 795, 804 – 806, 811, 813 – 816, 819 – 821, 823 – 827, 897, 1029, 1062 – 1066, 1208, 1280, 1302, 1316, 1345 – 1350, 1536 – 1538, 1543, 1545 – 1547, 1549, 1578, 1580, 1613, 1637, 1672, 1701 – 1704, 1732 – 1734, 1782, 1819 – 1820.

VIAȚA ECONOMICĂ. BRESLE. MANUFACTURI. INDUSTRIE. AGRICULTURĂ
60, 67 – 68, 75, 177, 227, 233 – 235, 239 – 241, 243, 245 – 247, 328, 354 - 355, 394, 464, 545 – 546, 569, 581 – 583, 646, 770 – 771, 863 – 865, 868 – 869, 955, 1189 – 1192, 1194 – 1196,1405 – 1406, 1504 – 1505, 1651, 1739 – 1740, 1742, 1746 – 1748, 1750, 1752 – 1756, 1839.

VIAȚA SOCIALĂ, POLITICĂ ȘI ADMINISTRATIVĂ. MIȘCĂRI SOCIALE
116, 139, 141, 165, 171, 190, 199 – 207, 210 - 211, 217 – 218, 228, 249 – 250, 254, 263, 315, 370, 395 – 398, 424, 465, 518, 532, 543, 588, 591, 627 – 628, 630, 648 – 650, 680, 785, 828 – 829, 947 – 948, 956 – 958, 960, 1047, 1118, 1173 – 1174, 1237, 1242, 1288, 1392, 1397, 1405 – 1407, 1486, 1493 – 1497, 1501, 1503, 1583, 1609 – 1610, 1741, 1743 – 1745, 1749, 1776 – 1777.

ANUL REVOLUȚIONAR 1848
198, 629, 962, 1074 – 1075, 1117, 1141, 1143, 1145, 1182, 1201, 1203, 1205, 1284, 1731.

LUPTA DE ELIBERARE NAȚIONALĂ
186 – 188, 190, 193, 213, 401, 403, 413 – 414, 418 – 419, , 421, 520, 541, 590, 639, 685, 687, 691, 733 – 734, 901, 1033, 1111 – 1112, 1148, 1180, 1199, 1305, 1287, 1306, 1343, 1443, 1497, 1500, 1604, 1645, 1649, 1657 – 1658, 1660, 1666.

PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI MAREA UNIRE DIN 1918
208, 215, 226, 348, 364, 689 – 690, 862, 969 – 971, 1279, 1458, 1461, 1605 – 1607.

AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL ȘI DICTATUL DE LA VIENA
138, 145, 147, 248, 267, 273, 349 – 350, 352 – 353, 519, 525, 555, 568, 870, 1186, 1340, 1474, 1581, 1608, 1683, 1689 – 1690, 1705, 1720 – 1721.

VIAȚA CULTURALĂ. ASOCIAȚII CULTURALE
72, 169 – 170, 186 – 188, 192 – 193, 541, 667 – 671, 673 - 679, 682, 684, 688, 831, 906, 911, 1013 – 1014, 1155, 1314, 1342, 1663.

MIȘCARE MUNCITORESCĂ. ISTORIA PCR
81, 84 – 89, 136 – 137, 140, 142 – 144, 146, 216, 251 – 253, 255 – 259, 261 – 262, 264 – 266, 268 – 272, 274, 312 – 314, 361, 560, 637 – 638, 646, 666, 786 – 791, 871, 899 – 900, 1076, 1183 – 1184, 1206, 1241, 1456 – 1457, 1477, 1565, 1582, 1670, 1686 – 1687, 1698, 1718, 1722, 1751.

MEMORIALISTICĂ. PERSONALITĂȚI. CORESPONDENȚĂ
56, 172, 195 – 197, 215, 294, 365, 401, 411, 415, 420, 426, 510, 579, 657, 661, 681, 724, 727, 730 – 732, 786, 830, 967 – 968, 1013, 1015 – 1016, 1058, 1077, 1085, 1100, 1142, 1149, 1153, 1156, 1185, 1197 – 1198, 1202,

1235, 1262, 1281, 1420, 1650, 1652, 1656, 1664, 1669, 1679, 1685, 1699, 1712, 1730.

RELAȚII INTERNAȚIONALE
348, 548, 1101, 1182, 1394, 1425, 1468, 1470, 1619, 1713 – 1717, 1719.

NUMISMATICĂ. CIRCULAȚIE MONETARĂ ȘI COMERCIALĂ. MEDALISTICĂ. SIGILOGRAFIE. HERALDICĂ. GENEALOGIE
77, 96 – 97, 229 – 232, 238, 280 – 281, 283, 285 – 286, 302 – 305, 307 – 311, 318 – 320, 363, 430, 497, 521 – 523, 556, 574, 653, 698, 700, 716 – 720, 735, 742, 745, 767, 773, 776, 812, 817, 821, 826 – 827, 881, 889, 907 – 910, 912 – 913, 916, 1107, 1144, 1171, 1244, 1246 – 1248, 1250 – 1252, 1254, 1256 – 1261, 1263 – 1267, 1269 – 1271, 1273 – 1274, 1276, 1288, 1317, 1391, 1419, 1445, 1447, 1449, 1479, 1548, 1611, 1708, 1808 – 1818, 1839.

ISTORIE LOCALĂ
213 – 214, 217 – 218, 366, 550, 557, 980, 996, 1012, 1029, 1038, 1121 – 1122, 1196, 1213, 1280, 1311, 1417, 1501, 1503, 1575 – 1576, 1580, 1662, 1666, 1672, 1732.

ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI
296, 351, 362, 412, 589, 736, 914, 929, 959, 1115 – 1116, 1216 – 1220, 1289, 1344, 1485, 1659, 1668, 1712.

PRESĂ. ISTORIA PRESEI
1, 186, 191, 344 – 346, 409 – 410, 416, 419, 422, 427, 432, 434 – 436, 575, 578, 686, 808, 904 – 905, 915, 1025, 1036 – 1037, 1054, 1141, 1143, 1182, 1200, 1207, 1221, 1418, 1426, 1496, 1502, 1554, 1581, 1644, 1661, 1830, 1832.

ISTORIA IDEILOR ȘI MENTALITĂȚILOR
194, 209, 295, 323 – 324, 343, 394, 558, 579, 780 – 781, 902, 1020, 1022 – 1024, 1147, 1212, 1395, 1539, 1621, 1646 – 1648, 1657 – 1658, 1701.

ISTORIE MILITARĂ
587, 662, 672, 728 – 729, 774, 870, 1458, 1461 – 1464, 1472 – 1473, 1715 – 1717, 1720 – 1721.

CARTE VECHE. MANUSCRISE
30 – 42, 107, 298 – 299, 513, 542, 569, 592, 641 – 644, 768, 773, 866, 961, 1086 – 1087, 1268, 1286, 1396, 1411, 1421, 1488 – 1489, 1513 – 1514, 1555.

BIBLIOGRAFII. ISTORIOGRAFIE.
20, 132, 296, 374 – 375, 377, 379, 384 – 385, 417, 423, 488, 507, 570 – 573, 642- 643, 774, 961, 965 – 966, 1036, 1245, 1268, 1489, 1667, 1679 – 1682, 1834.

ISTORIA MEDICINEI ȘI FARMACIEI.
78, 219 – 221, 316, 431, 438 – 447, 777, 888, 890 – 891, 918, 964, 1021, 1040, 1048, 1193, 1402, 1423, 1579, 1584.

ISTORIA ARTEI
83, 237, 277, 325, 328 – 329, 331 – 336, 338 – 340, 342, 360, 553, 764, 778 – 779, 1055 – 1057, 1059, 1068 – 1072, 1078 – 1080, 1082, 1214, 1398 – 1404, 1408 – 1410, 1412 – 1416, 1428 – 1437, 1439 – 1442, 1535, 1550 – 1553, 1556 – 1559, 1571, 1573 – 1576, 1638, 1640 – 1641, 1676, 1710 – 1711, 1775.

MUZICĂ. ISTORIA MUZICII.
61, 64, 66, 1094, 1285, 1417, 1665.

TEORIA ISTORIEI
399 – 400, 425, 967 – 968, 1035, 1043, 1277, 1577.

MUZEOGRAFIE. MUZEOLOGIE. PATRIMONIU. VALORIFICARE PATRIMONIU
8, 61 – 66, 69 – 71, 73 – 74, 260, 279, 327 – 340, 342, 601, 636, 772, 797 – 798, 800, 837, 1083 – 1084, 1117, 1119 – 1120, 1140, 1145 – 1146, 1179, 1189, 1230 – 1234, 1243, 1249, 1278, 1296, 1315, 1381, 1424, 1455, 1459 – 1460, 1478, 1530, 1569, 1572, 1597, 1671, 1685, 1700, 1757.

CONSERVARE. RESTAURARE
178 – 185, 278, 287 – 288, 337, 620, 843, 846 – 857, 898, 950 – 954, 1031 – 1032, 1113 – 1114, 1303, 1310, 1341, 1389.

CERCETĂRI INTERDISCIPLINARE
5, 126, 222, 326, 534, 549, 597 – 598, 618, 623 – 625, 640, 645, 654 – 656, 658, 660, 664 – 665, 836, 872, 943, 990 – 991, 998, 1002, 1004, 1041 – 1042, 1051 – 1053, 1091,

1093, 1172, 1175 – 1178, 1214, 1282, 1312, 1540 – 1542, 1622 – 1636, 1673 – 1675, 1684, 1688, 1691 – 1695, 1709, 1723 – 1729, 1824.

RECENZII. PREZENTĂRI. CRONICI, NECROLOAGE.
14, 16, 24, 50, 52, 55, 57 – 58, 104, 106, 110, 122, 128, 148, 153, 166, 242, 244, 282, 284, 306, 341, 347, 367 – 369, 387 - 392, 402, 433, 475, 481, 487 – 488, 490, 503, 512, 514, 544, 564, 577, 580, 616, 621, 663, 683, 705, 710, 714, 723, 743 – 744, 746 – 748, 750, 752, 754, 762 – 763, 793, 799, 807, 818, 822, 879, 917, 920, 979, 981, 985, 994 – 995, 1001, 1019, 1034, 1081, 1150 – 1152, 1154, 1157 – 1159, 1187 – 1188, 1204, 1225, 1239, 1253, 1255, 1272, 1275, 1294 – 1295, 1320, 1325, 1329, 1363 – 1364, 1374 – 1375, 1377 – 1378, 1380, 1382, 1384, 1388, 1427, 1438, 1465 – 1467, 1469, 1471, 1475 – 1476, 1487, 1531 – 1532, 1561, 1586 – 1588, 1593 – 1596, 1598, 1600, 1602, 1642, 1700, 1803, 1821, 1823, 1826, 1828, 1831, 1833, 1835 – 1838, 1846.

INDICE ALFABETIC

A
ACHIM, Valeriu: 1.
AGOTHA, Andrei: 2.
ALLEN, Thimothy: 3.
ALDEA, Ioan A.: 307, 1359, 1772.
ALEXA, Ioan: 4.
ALICU, Adrian: 5, 1052 – 1053.
ALICU, Doina: 5.
ALICU, Dorin: 6 – 29, 509, 511, 516 – 517, 744.
ALICU, Grațiana: 30 – 38.
ANDEA, Avram: 39, 40 – 42.
ANDEA, Susana: 39, 40 – 42.
ANDRIȚOIU, Ioan: 43.
ARDEȚ, Adrian: 44.
ARDEVAN, Radu: 45 – 59, 396 – 398, 1067.
ARDOS, Alexandru: 60 – 65.
ARDOS, Ana-Maria: 66 – 74, 270, 272, 274, 959, 1115 – 1116, 1119 – 1120.
ATUDOREI, Vania: 852, 856.
AVRAM, V.: 75.

B
BADER, Tiberiu: 76 – 77, 561.
BAICU, Graziella: 78.
BAJUS, István: 79.
BAKAMSKA, Aneta: 80.
BALLA, E.: 81.
BALINT, A.: 1684.
BALTAG. Gheorghe: 82.
BARNEA, Alexandru: 1222.
BARTOS, Gheorghe: 83.
BÁTHORY, Ludovic: 84 – 89.
BAUMAN, Victor: 90.
BĂDĂU – WIETTENBERGER, Mihai: 91 –95, 1007, 1510 –1511.
BĂLĂNESCU, Dana: 96 – 97.
BĂLOI, C.: 1814, 1816.
BĂLUȚĂ, Cloșca L.: 98 – 99.
BĂRBULESCU, Mihai: 100 – 106, 291, 878, 1109.
BÂRCĂ, Meda Diana: 107.
BÂRCĂ, Vitalie: 108 – 111.
BEJAN, Adrian: 112 – 115, 123 – 124.
BELU, Sabin: 116, 550, 717 – 719.
BENEA, Doina: 117 – 125, 1331, 1338, 1369.

BENEA, Marcel: 126 – 127.
BERCIU, Ioan: 128.
BERDAN, Lucian: 129.
BEŞLIU, C.: 1003.
BIELZ, Iuliu: 130.
BINDEA, Diana vezi RUSU, Diana.
BITAY, L: 131 – 132.
BLĂJAN, Mihai: 133 – 135, 792, 1270, 1829.
BODEA, Gheorghe I.: 136 – 148, 1206 – 1207.
BODEA, Monica: 178.
BODEA, Monica: 149, 1008.
BODOR, Andrei: 150 – 156.
BOGDAN CĂTĂNICIU, Ioana: 157 – 164.
BOLDEA, Ligia: 165.
BOLINDEŢ, Viorica: 166 – 167.
BOLOMEY, Alexandra: 168.
BOLOVAN, Ioan: 169 – 171.
BONA, Petru: 172 – 176, 1371.
BÓNIS, Johanna: 177.
BOROŞ, Doina: 178 – 185, 337.
BORUGĂ, Elena: 186 – 188.
BOTA, Emilian: 25 – 26, 29, 189.
BOTEZAN, Ioana: 190 – 197.
BOTEZAN, Liviu: 194, 198 – 211, 588.
BOTEZATU, D.: 1049 – 1050.
BOTORAN, C.: 560.
BOULEY, Elisabeth: 212.
BOZU, Ovidiu: 1370, 1704.
BRAICA, Gheorghe Dragoş: 213 – 214.
BRANGA, Nicolae: 744.
BRATU, Constantin: 215.
BRATU, Ion: 216 – 218.
BRĂTESCU, Gheorghe: 219.
BRÉZIŃSKA, Jadwiga: 220.
BUD, A.: 1379.
BUDAHÁZY, Maria: 221.
BUDAHÁZY, Ştefan: 221.
BULAI – ŞTIRBU, Maria: 222.
BULBUC, Aurel: 223 – 224, 941, 1005 – 1006.
BULZAN, Sorin: 225.
BUNEA, Aurelia: 226.
BUNTA, Margareta: 227 – 247.
BUNTA, Petru: 248 – 274.
BURA, Nicolae: 925.
BUSETTO, Riccardo: 275 – 276.
BUZILĂ, Adriana: 277.

C
CĂDARIU, Florica: 278.
CĂDARIU, Ştefan: 278.
CĂLIAN, Livia: 279 – 286.
CĂPÂLNA, Emil: 287 – 288.
CĂTINAŞ, Ana: 289 – 294.
CĂŢĂNAŞ, Victor: 9.
CÂMPEAN, Remus: 295 – 296.
CHELEŞANU LITOVSCHI, C: 654 – 656.
CHIDIOŞAN, Nicolae: 297, 302 – 303.
CHIFOR, Ion: 304.
CHINDRIŞ, Ioan: 298 – 299.
CHIRILĂ, Eugen: 300 – 311, 1046.
CHIŞ, D.: 1178.
CHIŞU, Ioan: 312 – 315.
CID, Felip: 316.
CIHO, Miron: 317.
CIOFU, Valerian I.: 318 – 320.
CIONGRADI, Carmen: 321 – 322.
CIORTEA, Camelia: 323 – 325.
CIORTEA, Mihai: 326.
CIPĂIANU, Ana Maria: 327 – 342, 345.
CIPĂIANU, George: 343 – 348.
CIUBĂNCAN, Vasile T.: 349 – 355.
CIUGUDEAN, Daniela: 356.
CIUGUDEAN, Horea: 357 – 359, 1169.
CIULEI, G.: 360.
CIUPEA, Ioan: 361 – 369, 914.
CIURTIN, Costică: 370.
CLOCOTICI, O.: 431.
COCIŞ, Sorin: 20, 22 – 23, 28, 79, 371 – 386, 516 – 517, 1051, 1136, 1169, 1671.
COMITETUL de redacţie: 387 – 392.
COMŞA, Alexandru: 393.
COMŞA, Daniela: 394 – 403, 916.
COMŞA, Eugen: 404 – 407.
COMŞA, Maria: 408.
COMŞA, Marius: 399 – 400.
CORDOŞ, Nicolae: 409 – 424, 520, 529, 672,
906 – 907.
CORDUNEANU, Victoria I.: 425.
COSMA, Ela: 426 – 427.
COSTEA, Florea: 428 – 429.
COZA, Mihaela: 430.
COZĂRESCU, Epifanie: 431.
CRĂCIUN, Cornel: 432 – 436.
CRĂCIUN, Florina: 437.
CRISTEA, Nicolae: 980.
CRIŞAN, Eva: 438 – 447.
CRIŞAN, Ioan Horaţiu: 448 – 456, 1043.
CRIŞAN, Viorica: 457 – 463, 941, 945.
CSETRI, A.: 464.
CSETRI, Elek: 465.
CUCOŞ, Ştefan: 466.
CUIBUS, I.: 192.
CULCER, Alexandru: 467

D
DAICOVICIU, Beatrice: 468 – 474.

DAICOVICIU, Constantin: 475 – 490.
DAICOVICIU, Hadrian: 484, 491 – 517.
DAN, Mihail: 518 – 523.
DANCU, Lidia: 524.
DANI, I.: 193.
DASCĂLU, C.: 1584.
DASCĂLU, L.: 1004.
DASCĂLU, Nicolae: 525.
DAVID, Lucia vezi ŢEPOSU, Lucia.
DAVIDESCU, M.: 528.
DAWSON, Michael: 529.
DĂNILĂ, Ştefan: 530.
DĂRĂBAN, L.: 181, 1051.
DĂRĂBANŢ, Maria: 531.
DEAC, A.: 532.
DEMBSKI, Günther: 533.
DÉNES, István: 534.
DIACONESCU, Alexandru: 516, 535 – 540, 884 – 886, 1332.
DOMUŢA, Emil: 541.
DORDEA, Ioan: 542.
DÖRNER, Anton E.: 543 – 546.
DÖRNER, Egon: 547.
DRAGNE, Floarea: 548.
DRAGOMIR, Nicolae: 549.
DRAGOMIR, Silviu: 550.
DRAGOTĂ, Gheorghe: 551.
DRĂGAN, Ioan: 552.
DRĂGAN – BULARCA, M.: 848.
DRĂGOI, Livia: 552.
DRÂMBĂREANU, Matei: 554, 1170, 1339.
DUCULESCU, Victor: 555.
DUDAŞ, Florian: 556.
DUMITRACHE, Mariana: 557.
DUMITRAN, Ana: 558 – 559.
DUMITRAŞCU, Sever: 561 – 563.
DUMITRESCU, Constantin: 564, 1313.
DUMITRESCU, Hortensia: 565, 987.
DUMITRESCU, Vladimir: 566 – 567.
DUŢU, Alesandru: 568.

E
EDROIU, Nicolae: 569 – 580, 1063, 1280.
EGYED, A.: 581 – 583.
EL SUSI, Georgeta vezi TRÂNCĂ, Georgeta.
EMÖDI, Ioan: 310, 584 – 586.
ENACHE, M.: 1050.
ENEA, C.: 587 – 588.

F
FAUR, R.: 589.
FAUR, Viorel: 589 – 590.
FAZAKAS, István: 591.
FENEŞAN, Costin: 592.
FENEŞAN, Octavian: 1507.
FERENCZI, Geza: 593 – 604.
FERENCZI, Iulia: 605.
FERENCZI, István : 4, 28, 460, 534, 594 – 605, 618 – 626.
FERENCZI, István jr: 605.
FEURDEAN, N.: 1483.
FIAT, Trandafir: 181, 1051.
FIROIU, Dumitru: 627 – 630.
FIZEŞAN, Titus: 1508.
FLOCA, Octavian: 631 – 632.
FLOREA, Gelu: 633 – 635.
FLORESCU, Radu: 528, 636.
FODOR, Ladislau: 637 – 638.
FOLA, Nicolae V.: 639.
FFRENŢIU, Militon: 640.
FURDUI, Titus: 641 – 644.

G
GAGA, Lidia Maria: 645.
GAIU, C.: 1768.
GALL, I.: 646.
GARDA, Dezideriu: 647 – 650.
GĂZDAC, Cristian: 651 – 653, 1379, 1391.
GEOROCEANU, Maria: 654 – 656.
GEOROCEANU, Petru: 654 – 656.
GERMAN, Adina: 657.
GERMAN, Ioan: 657.
GERMANN, Karol: 1490.
GHEORGHIU, Dragoş: 658.
GHEORGHIU, Gabriela: 659, 1509.
GHERASIM, Dragoş: 660.
GIURA, Lucian: 661.
GIURAN, Valeriu: 662 – 663.
GIURCĂ, Virgil: 664 – 665.
GLODARIU, Eugenia: 74, 251, 253, 666 – 691.
GLODARIU, Ioan: 495, 498, 501, 692 – 714, 1639.
GOGÂLTAN, Florin: 715.
GOLDENBERG, Samuel: 716 – 720.
GOLDNER, G.: 1274.
GOSTAR,Nicolae: 721 – 722.
GRAVÉ, J.: 946.
GROSS, Lidia: 723.
GROZA, Horaţiu: 724.
GROZA, Liviu: 480, 725 – 736.
GUDEA, Nicolae: 97, 737 – 763, 1046, 1096.
GUI, Daniela: 764.
GUMĂ, Marian: 765 – 766.
GÜNDISCH, Konrad G.: 767.
GUY, Viorica vezi MARICA, Viorica
GYÉMÁNT, Ladislau: 768.

GYÖRGY, Enikö: 769.
GYULAI, Paul: 233, 569, 770 – 776, 996,1280.

H
HAINES, Ben: 777.
HALASU, Adriana: 778 – 779, 816.
HANGA, VLADIMIR: 780 – 781.
HARȚUCHE, Nicolae: 782.
HAȚEGAN, Ioan: 783 – 785.
HĂGAN, Trofin: 786 – 791.
HERCHI, Iosif: 216.
HICA CÂMPEANU, Ioana: 54, 792 – 800.
HOPÂRTEAN, Ana: 290, 908, 1110, 1815.
HOREDT, Kurt: 801- 807., 1784.
HRISTODOL, Gheorghe: 808.
HÜGEL, Peter: 809.
HUSAR, Alexandru: 810.

I
IAMBOR, Petru: 811 – 827, 1065, 1280.
IANCU, Gheorghe: 828 – 831, 1670.
IAROSLAVSCHI, Eugen: 311, 832 – 845.
IDICEANU, Dorina: 846.
IGNA, Aurelia: 847 – 857, 1303.
IGNA SAVA, Doina: 858 – 860.
ILIEȘ, Constantin: 28, 517, 861.
ILIEȘ, I.: 1007.
ILOVAN, V.: 862, 1672.
IMHREH, Ștefan: 863 – 865.
IOAN, Mircea: 866.
IONESCU, Ion: 867.
IONESCU, Toader: 868 – 869.
IONESCU SAINT – CYR, Alexandru: 870.
IONIȚĂ, Elisabeta: 871.
IONIȚĂ, Ion: 851.
IOSUB, V.: 231.
IRIMIEȘ, Dumitru: 872.
ISAC, Adriana: 873, 1145.
ISAC, Dan: 874 – 887.
IUGILESCU, C.: 888.
IVĂNUȘ, Dan: 889.
IZSÁK, Sámuell: 890 – 891.

J
JAKÓ, Sigismund: 892 –897.
JABOLEANU, Mihai: 1175 – 1177.
JANITSEK, Andrei: 898.
JORDÁKY, L.: 899 – 900.
JOSAN, Nicolae: 901 – 902, 1424.
JUDE, MARIA MAGDALENA: 401, 403, 418, 420, 903 – 917.
JULIEN, Pierre: 918.
JUNGBERT, Béla: 919 – 924.
JURAJ, Pavuk: 80.

K
KACSÓ, Carol: 925 – 928.
KAKUCS, Lajos: 929.
KALMAR, Zoia: 458, 930 – 945, 984, 988, 996 – 997, 999 - 1000, 1003, 1005 – 1006,1008 – 1010, 1088, 1805.
KÁSA, Z.: 1274.
KASSEL, Dominique: 946.
KATONA, L: 241.
KISS, Andras: 947 – 948.
KISS, Ștefan: 848.
KOLENDO, Jerzy: 949.
KORÓDI, Iosif: 950 – 954.
KOVÁCS, C.: 1709.
KOVÁCS, Iosif: 410, 464, 955 – 962.
KROMER, B.: 1049.

L
LAKATOS, Ștefan: 66.
LAKÓ, Eva: 983.
LASCU, Nicolae: 963 – 970, 1188.
LASCU, Viorica: 971.
LAZAROVICI, Gheorghe: 326, 458, 549, 640, 834 – 835, 943, 972 – 1011, 1312, 1675, 1684, 1804 - 1805.
LAZĂR, Emil: 1012 – 1016.
LAZĂR, Valeriu: 1017 – 1019.
LAZO, C.: 1003.
LĂCĂTUȘU, Ioan: 1020.
LEDERMANN, F.: 1021.
LEICU, Ioan: 1022 – 1024.
LICA, Elena Emila: 1025.
LIPOVAN, Ion T.: 1026 – 1029.
LUCA, Claudia: 1030, 1110.
LUCĂCEL, V.: 303 – 305, 309, 1046.
LUKÁCS, Maria Elisabeta: 1031 – 1032.
LUMPERDEAN, Ioan: 1033 – 1037.
LUPESCU, Radu: 1038.
LUPU, Nicolae: 1039.
LUX, Ingrid: 1040.

M
MAC, Ion: 1041 – 1042.
MACREA, Mihail: 1043 – 1046.
MAIOR, Liviu: 1047.
MAIOR, Ovidius: 1048.
MANTU, Cornelia Magda: 1049 – 1050.
MARIAN, Cornel: 5, 1051 – 1053.
MARICA, Em. George: 1054.
MARICA, Viorica: 1055 – 1059.
MARINESCU NICOLAJSEN, Liliana:1060.
MATEI, Alexandru V.: 1061.
MATEI, Ștefan: 814, 816, 820, 1062 – 1067,1259, 1280.

MAXA, Adriana: 1068 – 1072.
MAXIM, Ion Al.: 1073.
MAXIM, Zoia vezi KALMAR, Zoia.
MAZERE, Ioan: 1074 – 1075.
MĂLUȚAN, Cornelia: 1076.
MĂRGHITAN, Liviu: 527, 1707.
MÂNDRESCU, Gheorghe: 1077 – 1084.
MÂNDRUȚ, Stelian vezi MÎNDRUȚ, Stelian.
MÂRZA, Dan: 1085.
MÂRZA, Iacob: 1086 – 1087.
MÂRZA, Ioan: 1088 – 1093.
MEDAN, Virgil: 1094.
MEDELEȚ, Florin: 1095 – 1100.
MELEȘCANU, Teodor Viorel: 1101
MEȘTER, Mihai: 1000, 1003 – 1010, 1102 – 1105, 1276.
MEYLAN, Ch.: 517.
MIHĂILESCU – BÎRLIBA, Laurențiu: 1106.
MIHĂILESCU – BÎRLIBA, Virgil: 1107.
MIHU, Ion: 81.
MILEA, Zaharia: 303, 309, 454, 977, 1030, 1108 – 1110, 1351, 1450, 1815.
MILIN, Miodrag: 1111 – 1112.
MIRCEA, Gabriela: 902, 1113 – 1114.
MIREL, Maria: 72 – 74, 959, 1115 – 1120, 1502, 1741, 1745.
MITROFAN Ioan: 1121 – 1140.
MITU, Melinda: 1141 – 1146.
MITU, Sorin: 1142, 1147.
MÂNDRUȚ, Stelian: 417, 423, 1148 – 1159, 1287.
MOGA, Marius: 1160.
MOGA, Vasile: 134, 1161 – 1170, 1336, 1359.
MOIȘ, Nicolae: 1480, 1482.
MOLDOVAN, Gheorghe: 1124.
MOLDOVAN, Liviu: 1392.
MOLDOVAN, Victoria: 1484
MOLNAR, I.: 1171.
MOLNAR, Felicia: 1172.
MORAR – VULCU, Călin: 1173 – 1174.
MORARIU, S.: 1178.
MORARIU, Vasile: 1175 – 1178.
MÜLER, Harold W.: 127.
MUNTEANU BEȘLIU, Petre: 1179.
MUNTEANU, Ioan: 1180.
MUNTEANU, Octavian: 1181.
MUNTEANU, Ovidiu: 1182.
MUNTEANU, Pavel: 1183 – 1184.
MUREȘAN, Camil: 864, 1185 – 1187.
MUREȘAN, Florin: 465.

N
NAGHIU, Iosif E.: 1188.
NÄGLER, Doina: 1189.
NÁSÁSSY, Zoltán: 297, 310.
NEAMȚU, Alexandru: 1190 – 1197.
NEAMȚU, Gelu: 1074 – 1075, 1198 – 1205, 1607.
NEAMȚU, U.: 1641.
NEDELCU, Florin: 1206 – 1207.
NEMEȘ, Emil: 17, 371, 1361 – 1362, 1366.
NEMETI, L: 309, 1208.
NEMETI, Irina: 1209.
NEMETI, Sorin: 1210.
NICA, Marin: 1211.
NICOARĂ, Toader: 1212.
NIEDERMAIER, Paul: 1213 – 1214.
NIKOLOV, Vassil: 1215.
NISTOR, Ioan Silviu: 1216 – 1220.
NUSSBÄCHER, Gernat: 1221.

O
OLARIU, A.: 1002.
OPAIȚ, Andrei: 1222.
OPREANU, Coriolan: 380, 386, 516, 885 – 886, 1223 – 1229.
OPRIȘ, Ioan: 1230 – 1235.
ORDENTLICH, I.: 303, 309, 1236.
OSZTOICS, Miroslava: 1237.

P
PAKI, Adela: 21 – 22, 28, 374 – 375, 377 – 379, 382, 384 – 385, 516 – 517, 1238 – 1240.
PALKÓ, Attila: 776.
PANTEA, Aurel: 1241.
PAP, Francisc: 776, 812, 1242 – 1276, 1317.
PASCU, Ștefan: 1277 – 1281.
PATAKI, I.: 863, 865.
PĂDUREANU, Augustin: 1282.
PĂDUREANU, Eugen D.: 1283.
PĂIUȘ, Gheorghe: 1819 – 1820, 1822.
PĂIUȘAN, Radu: 1284.
PĂLTÂLNEA, Paul: 1285 – 1287.
PĂUN, Nicolae: 1288 – 1289.
PEPELEA, V.: 305, 1290, 1319.
PETCULESCU, Liviu: 1291 – 1297.
PETICĂ, M.: 624.
PETOLESCU, Constantin C.: 1298 – 1301.
PETRE – GOVORA, Gheorghe I.: 1302.
PETRESCU, I.: 850, 1303.
PETRESCU, Marius S.: 1304 – 1305.
PETRIC, Gabriel: 1306.
PETRICĂ, Paul: 1723 – 1726.
PETROV, Gheorghe: 1273, 1307 – 1309, 1317.

PETROVZKY, Maria: 173.
PETROVZKY, Richard: 173, 1371.
PETRUŞAN, Augustin: 1310.
PICIU, Dionisie: 1311.
PICIU, Tiberiu: 990, 1008.
PICIU, Traian: 1312.
PINTEA, Rodica: 1000.
PINTEA, Silvia: 1313 – 1314.
PINTEA, Vasile: 526, 1315 – 1316.
PINTER, Zeno: 1273, 1317.
PISO, Ioan: 498, 500, 502, 517, 1170, 1318 – 1339.
PLĂMĂDEALĂ, Antonie: 1340.
PLEŞA, Dana Teodora: 1341.
POLVEREJAN, Şerban: 1342 – 1344.
POP, Aurel Ioan: 821, 1033, 1345 – 1350.
POP, Constantin: 9,12, 23, 25, 176, 516, 551, 809, 1046, 1140, 1351 – 1388, 1806.
POP, Daniela V.: 1002, 1389.
POP, Horea: 1390 – 1391.
POP, Ioan: 1392.
POP, Ioan: 1393.
POP, Radu: 1164.
POP, Traian: 1394.
POP, Viorica: 1249, 1395 – 1410.
POPA, Atanasiu: 1411 – 1416.
POPA, I.: 1417.
POPA, Luana: 1418 – 1419.
POPA, Mircea: 1420 – 1421.
POPA, Radu: 1422.
POPA, Victor: 25 – 26, 29, 1053.
POPESCU, Honorius: 1423.
POPESCU, Stelian: 1424 – 1426.
POPOVICI, D. N.: 1427.
PORUMB, Marius: 1428 – 1442.
PRODAN, David: 1443.
PROTASE, Dumitru: 476, 805, 1444 – 1454, 1784.
PROTOPOPESCU, George: 267, 271, 273, 1455 – 1477.

R
RABINOVICI, Herbert: 1478.
RADU, Dionisie: 1479 – 1484.
RADU, Măriuca: 1485.
RADU, Sorin: 1005 – 1010.
RĂDULESCU, D.: 848.
RĂDUŢIU, Aurel: 1486 – 1487.
RÂPĂ – BUICLIU, Dan: 1488 – 1489.
RESCH, Friedriech: 2, 1490 – 1492.
RETEGAN. Simion: 1493 – 1497.
RODEANU, N.: 1169.
ROGOZEA, Petru: 175 – 176.
RÖHLE, Robert: 1498.
ROMAN, Cristian Aurel: 1499.
ROŞCA ROSEN, Maria: 198 – 199, 1500 – 1505.
ROŞU, Petru: 833.
ROTAR, M.: 1509.
ROTARIU, Aurora: 1051.
ROTEA, Mihai: 382, 1506 – 1511.
RUPRECHTSBERGER, Erwin M.: 1512.
RUS, Vasile: 1513 – 1514.
RUSCU, Dan: 1515 – 1516.
RUSCU, Ligia: 1517 – 1518.
RUSSU, Ioan I.: 1519 – 1532.
RUSTOIU, Aurel: 1533 – 1534, 1671.
RUSU, Adriana: 7, 1322.
RUSU, Andrei Adrian: 1535 – 1538.
RUSU, Constantin: 1539.
RUSU, Diana: 1008, 1540 – 1542, 1694.
RUSU, Mircea. 1280, 1543 – 1548, 1786.
RUSU, Viorica vezi BOLINDEŢ, Viorica.
RÜSZ FOGARASI, Enikö: 1549.

S
SABĂU, Nicolae: 830, 1550 – 1556.
SALONTAI, Mihaela Sanda: 1557 – 1559.
SANIE, Silviu: 1560 – 1564.
SAVU, Gheorghe Al.: 1565.
SÂNGEREAN, Cristina: 1542, 1675.
SÂNMIHĂIAN, M.: 1312.
SÂRBU, Valeriu: 1566.
SCARLAT, Constantin: 1567 –1568.
SCHÄFER, Alfred: 1569.
SCHIOPU, Ana: 117.
SCHIOPU, Vasile: 519.
SCHUSTER, Christian: 393, 1570.
SCHWAIGHOFER, Bernd: 127.
SCROBOTĂ, Paul: 1571.
SEBESTYÉN, Gheorghe: 1572 – 1576.
SECHEL, Teodora Daniela: 1577.
SERES, Andrei: 1578, 1760.
SILBERMAN, Henri C.: 1579.
SIMA, Nicolae Marcel: 1580.
SIMION, A.: 1581 – 1582.
SIMION, Simina: 524.
SOFRONI, Rodica: 1583.
SOMEŞFELEAN, Livia: 47.
SOPOREAN, Maria: 1584.
SOROCEANU, Alina: 1585 – 1588, 1597.
SOROCEANU, Tudor: 1096, 1589 – 1602.
SPEIDE, Michael P.: 1603.
SPÎNU, Margareta: 1418.
STAN, Constantin: 687, 689, 1604 – 1610.
STANCA, Sebastian: 1611.
STANCIU, Ioan: 1612.
STANCIU, Ioan: 1613, 1729.
STĂNESCU, E.: 854.
STĂNESCU, Florin: 1614 – 1618.

STĂNESCU, M. C.: 1619.
STÂNGĂ, Ion: 1620.
STINGER, Simona: 1621.
STOICA, M.: 661.
STOICOVICI, Eugen: 937, 1622 – 1636.
STOICOVICI, Florica: 1625 – 1636.
STOJIĆ, Milorad: 1637.
STRATAN, Ion: 975.
STRÎMBU, Mihaela: 1638 – 1642.
SUCEVEANU, Alexandru: 1643.
SUCIU, Dumitru: 1644 – 1649.
SUCIU, Ştefan: 1667.
SURDU, Bujor: 1650 – 1652.
SZÉKELY, Zoltán: 1653 – 1655.
SZÖKE, Ana Maria vezi CIPĂIAN, Ana Maria.

Ş
ŞORA, Gheorghe: 1656 – 1660.
ŞTEIU, Nicolae: 4, 1661 – 1665.
ŞTIRBAN, Marcel: 1666 – 1670.

T
TAKÁCS, Matilda: 1671, 1804, 1819 – 1820, 1822, 1825.
TANCO, Teodor: 862, 1672.
TARCEA, Crina: 1673 – 1674.
TARCEA, Lucian: 1673, 1675..
TATAI – BALTĂ, Cornel: 1057, 1086, 1676.
TATU, Hristache: 1677.
TĂMAŞ, C.: 1093.
TĂMAŞ, R.: 854.
TÂMPEANU, Elena: 1678.
TEODOR, Maria: 1679.
TEODOR, Pompiliu: 411, 1344, 1680 – 1682.
TINCA, Gheorghe: 1683.
TÎRNOVAN, I.: 549.
TOGAN, G.: 305, 563.
TOMESCU, Nicolae: 857.
TOPAN, Gheorghe: 1684.
TOPÂRCEANU, Adriana vezi MAXA, Adriana.
TOŞA, Viorel: 1685.
TÓTH – GÁSPÁR, Margareta: 1686 – 1687.
TRAORE, Facko: 998, 1688.
TRĂISTARU, Elisabeta: 1689.
TREBICI, Vladimir: 1690.
TRÎNCĂ, Georgeta: 1691 – 1695.
TRYNKOWSKI, Jan: 1696 – 1697.
TUDORAN, Georgeta: 1698.
TURCUŞ, Şerban: 1699 – 1702.

Ţ
ŢEICU, Dumitru: 1703 – 1704, 1733.
ŢEPELEA, Gabriel: 1705.
ŢEPOSU – DAVID, Lucia: 526 – 527, 1126, 1706 – 1707.
ŢIGU, Viorel Gheorghe: 1708.
ŢINTEA, H.: 1709.
ŢOCA, Mircea: 1710 – 1711.
ŢURLEA, Petru: 1712.
ŢUŢU, Dumitru: 1619, 1713 – 1717.
ŢUŢUI, Gheorghe: 258 – 259, 1718 – 1720.

U
UCRAIN, Constantin: 1721.
UNC, Gheorghe: 1722.
URSUŢ, Dorin: 625, 1041, 1723 – 1729.
URSUŢIU, Liviu: 1730 – 1732.
UZUM, Ilie: 1064, 1733 – 1734.

V
VÁCZI, C.: 1735 – 1738.
VAJDA, Catalin: 183, 185.
VAJDA, Ludovic: 532, 1739 – 1756.
VALEA, M.: 631.
VASILIEV, E.: 1757.
VASILIEV, Valentin: 1758 – 1774.
VASILOCHI, E.: 1456.
VĂTĂŞIANU, Virgil: 1775.
VESA, Vasile: 1776 – 1777.
VITTINGHOFF, F.: 1778.
VLASSA, Nicolae: 499, 1779 – 1805.
VLĂDESCU, C.: 1806.
VOIŞAN, Valentin: 382 – 383, 1807.
VOMIR, Marinela: 25.

W
WINKLER, Iudita: 152, 467, 1171, 1244, 1622, 1624, 1724, 1808 – 1829.
WOLF, Iosif: 1830 – 1837.
WOLF, Rudolf: 1838 – 1839.
WOLFF, H.: 1840 - 1841.
WOLLMANN, V.: 726, 1280, 1842 – 1844.

Z
ZABERCA, V.: 1417.
ZAHARIADE, Mihai: 1845.
ZNAMIROVSCHI, Vladimir: 1051.
ZRINY, Andrei: 1445, 1447, 1846.

1. **ACHIM, Valeriu,** *Reflectarea conştiinţei naţionale a românilor în presa din nord – vestul ţării (1848 – 1918),* XX, 1983, p. 551.
2. **AGOTHA, Andrei**; Resch, F., *Ceramica Petreşti, grup Foeni de la Parţa – Tell 2,* 34, I, 1997, p. 473.
3. **ALLEN, Thimothy**, *Interim report on two seasons of excavations of a burial enclosure in the East cemetery of Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Romania,* 26 – 30, 1989 /93, p. 397.
4. **ALEXA, I.**, Ferenczi, Şt., Şteiu, N., *Sondaje arheologice la Huedin "Boldic",* II, 1965,p. 637.
5. **ALICU, Adrian**; Alicu, D.; Marian, C., *Prelucrarea datelor obţinute în urma efectuării unor prospecţiuni arheologice prin măsurarea rezistivităţii solului,* 33, I, 1996, p. 569.
6. **ALICU, Dorin**, *Turnuri de porţi la castrele romane din Dacia,* X, 1973, p. 107.
7. Alicu, D.; Rusu, A., *Cîteva reprezentări ale Gorgonei Meduza în Dacia intracarpatică,* XI, 1974, p. 93.
8. Alicu, D., *Integrarea monumentelor de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa în circuitul turistic şi muzeistic,* XIII, 1976, p. 141.
9. Alicu, D.; Pop, C.; Căţănaş, V., *Ateliere de pietrărie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XIII, 1976, p. 125.
10. Alicu, D., *Corrigenda la Roman Lamps from Sarmizegetusa,* XIV, 1977, p. 153.
11. Idem, *Templul zeiţe Nemesis de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XV, 1978, p. 173.
12. Alicu, D.; Pop, C., *Hermes – Mercurius la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XVI, 1979, p. 93.
13. Alicu, D., *Tehnici de construcţie la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XVII, 1980, p. 447.
14. Idem, D.M. Bailey, *A Catalogue of the Lamps in the British Museum, I, Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps, II. Roman Lamps made in Italy,* [R], XVII, 1980, p. 889.
15. Idem, *Instalaţii de hypocaustum la Sarmizegetusa,* XVIII, 1981, p. 425.
16. Idem: recenzii în vol. XVIII, 1981: Sheppard Frere, *Britannia. A History of Roman Britannia,* p. 714.; Hans Bögli, *La Suisse à l'époque romaine,* p. 713.; Gudea, Nicolae, *Note critice în legătură cu lucrarea lui N. Branga, Urbanismul în Dacia romană,* p. 715.
17. Alicu, D.; Nemeş, E., *Obiecte de os descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XIX, 1982, p. 345.
18. Alicu, D:, *Elemente de echipament militar descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, (I),* XX, 1983, p. 391.
19. Idem, *Două cuptoare de ars ţigle şi cărămizi de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XXI, 1984, p. 467.
20. Alicu, D.; Cociş, S., *Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Bibliografie selectivă,* XXIV – XXV, 1987 /88, p. 589.
21. Alicu, D.; Paki, A., *O inscripţie "inedită" din amfiteatrul roman de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa,* XXII – XXIII, 1985 /86, p. 469.
22. Alicu, D.; Cociş, S.; Paki, A., *Raport privind cercetările arheologice efectuate în satul Mircesti, jud. Cluj,* 26 – 30, I / 2, 1989 /93, p. 495.
23. Alicu, D.; Pop, C.; Cociş, S., *Săpături arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, (1985 – 1989),* 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 435.
24. Idem: Dr. Heinz Menzel (1914 – 1989) [N], 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 594.
25. Alicu, D.; Popa, V.; Pop, C.; Bota, E.; Vomir, M., *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1992 – 1993: clădirile EM 30 – EM 31,* 31, I, 1994, p. 461.
26. Alicu, D.; Popa, V.; Bota, E., *Cercetări arheologice la Sarmizegetusa. Campania 1993: amfiteatrul,* 31, I, 1994, p. 487.
27. Alicu, D., *Cercetări arheologice la Cluj – Napoca: villa rustica din Valea Chintăului. Campaniile 1990 – 1992,* 31, I, 1994, p. 539.
28. Alicu, D.; Cociş, S.; Ferenczi, I.; Paki, A.; Ilieş, C., *Villa rustica din Valea Chintăului. Campania 1988,* 32, I, 1995, p. 619.
29. Alicu, D.; Popa, V.; Bota, E., *Cercetări arheologice la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Campania 1994,* 32, I, 1995, p. 665.
30. **ALICU, Graţiana,** *Un manuscris inedit de la sfîrşitul sec. XVIII,* XIII, 1976, p. 409.
31. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (I),* XV, 1978, p. 401.
32. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (II),* XVI, 1979, p. 791.
33. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (III),* XVII, 1980, p. 769.
34. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (IV),* XVIII, 1981, p. 681.
35. Idem, *Circulaţia cărţii vechi româneşti în judeţul Cluj (V),* XIX, 1982, p. 673.

36. Idem, *Circulația cărții vechi românești în județul Cluj (VI)*, XX, 1983, p. 771.
37. Idem, *Circulația cărții vechi românești în județul Cluj (VII)*, XXI, 1984, p. 779.
38. Idem, *Circulația cărții vechi românești în județul Cluj (VIII)*, XXII – XXIII, 1985 /86,p. 713.
39. **ANDEA, Avram;** Andea, Susana, *Date despre cartea românească veche în județele Cluj și Bistrița-Năsăud*, XIX, 1982, p. 695.
40. Idem, *Date despre cartea românească veche din Maramureș*, XX, 1983, p. 783.
41. **ANDEA, Susana;** Andea, Avram, *Date privind cartea românească veche din nord – vestul Transilvaniei*, XXI, 1984, p. 795.
42. Idem, *Consemnări de carte românească veche în inventare bisericești din Transilvania*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 545.
43. **ANDRIȚOIU, Ioan,** *Contribuții la cunoașterea culturii Otomani din sud – vestul Transilvaniei*, XV, 1978, p. 63.
44. **ARDEȚ, Adrian,** *Cercetările arheologice la biserica medievală de la Cărbunari – Țigănești (sec. XIII – XIV)*, 33, I, p. 415.
45. **ARDEVAN, Radu.** *Le collège des fabres à Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XV, 1978, p. 167.
46. Idem, *Les lecticaires à Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XVI, 1979, p. 87.
47. Ardevan, R.; Someșfălean, L., *Asupra unui mozaic din Apulum*, XVII, 1980, p. 667.
48. Ardevan, R., *Praefectus quinquennalis pro imperatore*, XVIII, 1981, p. 437.
49. Idem, *Nocturni Napocensis*, XIX, 1982, p. 287.
50. Idem, *Limes. Akten des XI internationalen Limeskongresses*, [R], XIX, 1982, p. 741.
51. Idem, *Mercurius de la Gherla*, XX, 1983, p. 397.
52. Idem: recenzii în vol. XX, 1983: Gerold Walser, *Römische Inschriften in der Schweiz, I – III*, p. 897.; François Wiblé, *Forum Claudii Vallensium. La ville romaine de Martigny*, p. 895.; *Al VIII-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină*, p. 937.; Felipe Arias Vilas, Patrick le Roux, Alain Tranoy, *Inscriptions romaines de la province de Lugo*, p. 899.
53. Idem, *Duumvirat et quattuovirat dans la Dacie romaine*, XXI, 1984, p. 95.
54. Ardevan, Radu; Hica – Câmpeanu, Ioana, *Inscriptions romaines réutilisées de Napoca*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 541.
55. Ardevan, R.: N. Josan , *Muzeul Unirii Alba Iulia*, [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 805.
56. Idem, *Viața și activitatea lui Ștefan Bezdechi*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1155.
57. Idem: recenzii în vol. XXIV – XXV, 1987 /88: P. Liptak, *Avars and ancient Hungarians*, p. 1188.; *Al IX-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină (Sofia, 1987)*, p. 1212.
58. Idem: recenzii și necrolog în vol. 26 – 30, 1989/93: *Beneficiarii. Kolloquium über eine römische Heerescharge (3 – 5 decembrie 1990, Osterburken)*, p. 585.; *Al XI-lea Congres internațional de numismatică*, p. 587.; Nicolae Lascu, (1908 – 1989) [N], p. 592.; Eugen Chirilă (1921 – 1991) [N], p. 595
59. Idem, *CIL, III, 1570 – o revizuire*, 31, I, 1994, p. 269.
60. **ARDOS, Alexandru,** *Considerații privind modernizarea bazei tehnice a intreprinderii "Metalul Roșu" din Cluj – Napoca*, XIV, 1977, p. 569.
61. Idem, *O vioară de meșter*, XV, 1978, p. 397.
62. Idem, *Colecția didactică Brassai Sámuel din Cluj – Napoca*, XVI, 1979, p. 827.
63. Idem, *Cîteva piese inedite din colecția didactică Brassai Sámuel*, XVII, 1980, p. 787.
64. Idem, *Un ceas muzical din sec. XVII – XVIII în colecția Muzeului de Istorie al Transilvaniei*, XIX, 1982, p. 643.
65. Idem, *Un vechi instrument de calcul*, XX, 1983, p. 849.
66. **ARDOS, Ana Maria;** Lakatos, Șt., *Instrumentele muzicale ale Muzeului de Istorie Cluj*, III, 1966, p. 257.
67. Ardos, A. M., *Expoziții industriale în Transilvania înainte de 1848*, VIII, 1971, p. 635.
68. Idem, *Date privind participarea Transilvaniei la expoziția mondială de la Viena (1873)*, XI, 1974, p. 323.
69. Idem, *Aspecte de psiho – pedagogie școlară ale ghidajului la muzeul de istorie*, XII, 1975, p. 413.
70. Idem, *Rolul muzeului de istorie în procesul instructiv – educativ școlar*, XIII, 1976, p. 621.
71. Idem, *"Prietenii Muzeului", un experiment reușit al Muzeului de istorie al Transilvaniei*, XV, 1978, p. 647.
72. Ardos, A.M.; Mirel, M., *Considerații privind înființarea societăților culturale transilvănene "Astra" și "Asociația*

Muzeului Ardelean", XVIII, 1981, p. 531.
73. Idem, *Preocupări ale Muzeului ardelean pentru conservarea şi restaurarea bunurilor muzeale*, XX, 1983, p. 725.
74. Ardos, A.M.; Mirel, M.; Glodariu, E., *Muzeul judeţean de istorie Cluj – Napoca la a 125-a aniversare*, XXI, 1984, p. 673.
75. **AVRAM, V.,** *Un act revoluţionar: naţionalizarea principalelor mijloace de producţie*, V, 1968, p. 619.
76. **BADER, Tiberiu**, *Despre figurile antropomorfe în cadrul culturii Criş*, V, 1973, p. 485.
77. Idem, *Tezaurul monetar cu imitaţii tip Filip II, descoperit la Turulung (jud. Satu Mare)*, XII, 1975, p. 75.
78. **BAICU, Graziella**, *In memoriam. Dix ans depuis la disparition du professeur docteur I. Spielmann*, 34, II, 1998, p. 569.
79. **BAJUS, István**; Cociş, Sorin, *Fibule romane de la Porolissum*, 43, I, 1997, p. 521.
80. **BAKAMSKA, Aneta**; Juraj, P., *Die rotbemalte Keramik und der Anfang der Starčevo – Kultur*, 32, I, 1995, p. 29.
81. **BALLA, E.**; Mihu, I., *Aspecte ale luptelor greviste din Turda şi Uioara în anii 1919 – 1920*, VIII, 1971, p. 675.
82. **BALTAG, Gheorghe**, *O fibulă de formă necunoscută descoperită la Sighişoara – Dealul Viilor (sec. IV – V e.n.)*, XXIV-XXV, 1987 – 1988, p. 619.
83. **BARTOŞ, Gheorghe**, *Horea, Cloşca şi Crişan în iconografia vremii*, VIII, 1971, p. 267.
84. **BÁTHORY, Ludovic**, *Luptele revendicative şi mişcarea sindicală a minerilor din Banat între anii 1918 – 1921*, X, 1973, p. 755.
85. Idem, *Luptele muncitorilor de la Uzinele de fier ale statului din Hunedoara pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi de trai (1919 – 1940, I)*, XVIII, 1981, p. 237.
86. Idem, *Lupta muncitorilor de la uzinele de fier ale statului din Hunedoara pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi de trai (1919 – 1940, II)*, XIX, 1982, p. 187.
87. Idem, *Muncitorii din întreprinderile societăţii Titan – Nădrag – Călan în luptă pentru drepturi politice, pentru ameliorarea situaţiei lor social – economice (1919 – 1940, I)*, XX, 1983, p. 293.
88. Idem, *Muncitorii din intreprinderile Societăţii Titan – Nădrag – Călan în lupta pentru drepturi politice, pentru ameliorarea situaţiei lor social – economice (1919 – 1940) (II)*, XXI, 1984, p. 353.
89. Idem, *Asociaţiile patronale industriale din România după primul război mondial (1918 – 1930)*, 31, II, 1994, p. 193.
90. **BAUMAN, Victor H.,** *Câteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleocreştin din comuna Niculiţel (jud. Tulcea)*, XIV, 1977, p. 245.
91. **BĂDĂU – WITTENBERGER, Mihai**, *Consideraţii privind unele materiale tegulare de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 481.
92. Idem, *Consideraţii privind stampilele Legiunii XIII Gemina de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 615.
93. Idem, *Consideraţii despre cultura Naua în Transilvania*, 31, I, 1994, p. 151.
94. Idem, *Şantierul arheologic Buza (jud. Cluj)*, 31, I, 1994, p. 367.
95. Idem, *The Bronze Age pit from Buza*, 34, I, 1997, p. 703.
96. **BĂLĂNESCU, Dana**, *Un nou tezaur cu monede romane imperiale din sec. IV, descoperit la Moldova Veche (jud. Caraş – Severin*, XIX, 1982, p. 375.
97. Bălănescu, Dana; Gudea, Nicolae, *Tezaurul monetar de la Răcăşdia (III)*, XX, 1983, p. 485.
98. **BĂLUŢĂ, Cloşca L.,** *Lămpile romane din Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei*, 33, I, 1996, p. 89.
99. Idem, *Tipar trivalv pentru oglinzi cu ramă de plumb descoperit la Apulum*, 34, I, 1997, p. 559.
100. **BĂRBULESCU, Mihai**, *Despre cultul zeiţei Bendis la geto – daci*, VIII, 1971, p. 91.
101. Idem, *Marcus Aurelius Apollinarius procurator augusti Daciae Porolissensis*, X, 1973, p. 171.
102. Idem, *Cultul lui Hercules în Dacia romană (I)*, XIV, 1977, p. 173.
103. Idem, *Cultul lui Hercules în Dacia romană, (II)*, XV, 1978, p. 219.
104. Idem: Glodariu, Ioan; Iaroslavschi, Eugen, *Civilizaţia fierului la daci*, [R], XVII, 1980, p. 877.
105. Idem, *Reliefuł "narativ" în Dacia*, XVIII, 1981, p. 455.
106. Idem: Silviu Sanie, *Culte orientale în Dacia romană. Cultele siriene şi palmiriene*, [R], XIX, 1982, p. 747.
107. **BÂRCĂ, Meda Diana**, *Alexandria, un manuscris necunoscut*, 35 – 36, II, 1999, p. 209.

108. **BÂRCĂ, Vitalie**, *Considerații privind armamentul, tipul de trupe și tactica militară la sarmați*, 31, I, 1994, p. 55.
109. Idem, *Die defnsive Ausrűstung und Bewaffnung der Geto – Daker um die dako – romischen Kriege*, 34, I, 1997, p. 189.
110. Idem: recenzii în vol. 34, I, 1997: Svetlana Ivanovna Andruh, *Nijnedunaiskaia Skifia v VI – naciale I v. do. N.e. Zaporojie*, p. 885.; V: M: Zubar, *Hersones Tavriceski I rimskaia Imperia. Ocerki voenno – politiceskoi istorii*, p. 891.; Natalia Alexandrovna Son, *Tira rimskogo vremeni*, p. 907.
111. Idem, *Die Schwere reiterei bei den Bosporanen*, 35, I, 1998, p. 43.
112. **BEJAN, Adrian**, *Un atelier metalurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta Turnu – Severin*, XIII, 1976, p. 257.
113. Idem, *Necropola de inhumație de sec. VIII – IX e.n. de la Timișoara – Podul Modoș*, XX, 1983, p. 489.
114. Idem, *Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale românești databile în sec. VIII – IX*, XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 223.
115. Idem, *Dovezi privind prelucrarea metalelor la Remetea Mare (jud. Timiș) în sec. VIII – X*, 32, I, 1995, p. 775.
116. **BELU, Sabin**, *Noi contribuții la istoria satelor din Munții Apuseni*, XV, 1978, p 387.
117. **BENEA, Doina**; Șchiopu, A., *Un monument gnostic de la Dierna*, XI, 1974, p. 115.
118. Benea, D., *Officina militară de la Dierna (sec. III – IV e.n.)*, XIII, 1976, p. 205.
119. Idem, *Câteva considerații cu privire la topografia Drobetei în sec. II – III*, XIV, 1977, p. 133.
120. Idem, *Die V. Makedonische Legion auf den nördlichen Donaulimes im 3 – 4 Jahrhundert*, XV, 1978, p. 235.
121. Idem, *Capsule romane pentru protejarea sigiliilor, descoperite la Tibiscum*, XIX, 1982, p. 337.
122. Idem: Bogdan Soultov (1930 – 1982) [N], XX, 1983, p. 941.
123. Benea, D.; Bejan, A., *Viața rurală în sud – vestul Daciei în sec. II – IV e.n. (I)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 247.
124. Idem, *Viața rurală în sud – vestul Daciei în sec. II – IV e.n. (II)*, 26 - 30, I/1, 1989 /93, p. 127.
125. Benea, D., *Cohors I Brittonum ∞ Ulpia torquata Pia Fidelis civium Romanorum*, 34, I 1997, p. 53.
126. **BENEA, Marcel**, *Metode de lucru utilizate în stabilirea proveniență pieselor arheologice de marmură*, 33, I, 1996, p. 597.
127. Benea, Marcel; Müller H. W.; Schwaighofer, B., *Die Gesteine des Forums von Sarmizegetusa*, 34, I, 1997, p. 837.
128. **BERCIU, Ioan**: *Două monografii referitoare la antichitățile descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa* [R], XVII, 1980, p. 887.
129. **BERDAN, Lucian**, *Masca – simbol în riturile funerare*, 32, I, 1995, p. 272.
130. **BIELZ, Iuliu**, *Castelul de la Buia*, I, 1964, p. 225.
131. **BITAY, I.**, *Contribuții la studiul culturii antice în Transilvania în sec. XVI*, III, 1966, p. 183.
132. Idem, *Antichitatea în istoriografia săsească din Transilvania în sec. XVII*, VII, 1970, p. 585.
133. **BLĂJAN, Mihai**, *Așezarea de tip Petrești de la Turdaș (jud. Alba)*, XII, 1975, p. 35.
134. Blăjan, M.; Moga, V., *Un bronz roman în Muzeul de Istorie Mediaș (jud. Sibiu)*, XIV, 1977, p. 195.
135. Blăjan, M., *Așezări din cultura Schneckenberg descoperite la Copșa Mică (jud. Sibiu)*, 33, I, 1996, p. 145.
136. **BODEA, Gheorghe I.**, *Acțiuni revoluționare ale minerilor de la Aghireș (Șorecani) din anii 1929 – 1932*, II, 1965, p. 565.
137. Idem *Date noi despre utecistul Filimon Sârbu*, II, 1965, p. 701.
138. Idem, *Din acțiunile regiunii Maramureș pentru eliberarea întregului teritoriu al patriei și zdrobirea fascismului (23 august 1944 – 25 oct. 1944)*, III, 1966, p. 351.
139. Idem, *Din lupta comună a maselor populare române și a naționalităților conlocuitoare din nordul Transilvaniei pentru triumful democrației (23 aug. 1944 – 6 mart. 1945)*, VII, 1970, p. 449.
140. Idem, *Acțiuni revoluționare ale tineretului din Cluj în frunte cu uteciștii, în anii 1929 – 1933*, IX, 1972, p. 327.
141. Idem, *Lupta curentelor opoziționiste în sînul partidului maghiar din România pentru întărirea unității frățești a oamenilor muncii (1918 - 1928)*, X, 1973, p. 409.
142. Idem, *Date noi despre Uniunea Tineretului Muncitor din Ardeal și Banat (1921 – 1923) (I)*, XIX, 1982, p. 155.
143. Idem, *Date noi despre Uniunea Tineretul Muncitor din Ardeal și Banat 1921 – 1923 (II)*, XX, 1983, p. 313.

144. Idem, *Date noi despre Uniunea Tineretului Muncitor din Ardeal şi Banat, 1921 – 1923 (III)*, XXI, 1984, p. 307.
145. Idem, *Aspecte ale teroarei hortysto – fasciste în nord – vestul Transilvaniei.Holocaustul evreiesc din anul 1944*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 341.
146. Idem, *Date noi despre Uniunea Tineretului Muncitor din Ardeal şi Banat, 1921 – 1923 (IV)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 417.
147. Idem, *O pagină dureroasă, mai puţin cunoscută, din istoria Maramureşului*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 387.
148. Idem, Petru Bunta /1928 – 1992) [N], 26 – 30, 1989/93, p. 673
149. **BODEA, Monica**, *Actul de a înmormânta copii în vatra şi lângă vatra locuinţei*, 34, I, 1997, p. 735.
150. **BODOR, Andrei**, *Contribuţii la problema cuceririi Daciei*, I, 1964, p. 137.
151. Idem, *Note asupra artei romane provinciale. Pe marginea cărţii profesorului J:M:C: Toyenbee*, V, 1968, p. 495.
152. Bodor, A.; Winkler, I., *Un atelier de artizanat de la Dierna (Orşova)*, XVI, 1979, p. 141.
153. Bodor, A.: Dumitru Tudor (1908 – 1982) [N], XIX, 1982, p. 789.
154. Idem, *Contribuţii la istoria oraşului Napoca şi a monumentelor sale sculpturale în piatră (I)*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 185.
155. Idem, *Contribuţii la istoria oraşului Napoca şi a monumentelor sale sculpturale în piatră (II)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 193.
156. Idem, *Contribuţii la istoria oraşului Napoca pe baza monumentelor sale sculpturale în piatră (III)*, 31, I, 1994, p. 253.
157. **BOGDAN CĂTĂNICIU, Ioana**, *Despre sud – estul Transilvaniei în epoca romană*, VI, 1969, p. 477.
158. Idem, *Metodica cercetării ceramicii romane*, XVII, 1980, p. 679.
159. Idem, *Die Klientel – Bevölkerung in Muntenia (1 – 3 Jh. U Z)*, XX, 1983, p. 67.
160. Idem, *Cu privire la Muntenia în sistemul defensiv al imperiului roman*, XXI, 1984, p. 125.
161. Idem, *Griffe keramischer Paterae aus dem römischen Dakien*, 34, I, 1997, p. 325.
162. Idem, *Ceramica dacică din castellum de la Rucăr*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 201.
163. Idem, *Ptolemeu şi provincia Dacia*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 145.
164. Idem, *Fortifications de terre trajanes en Dacie et dans le nord de la Moésie Inférieure*, 26 30, I/1, 1989 /93, p. 49.
165. **BOLDEA, Ligia**, *Citeva opinii privitoare la originea şi evoluţia nobilimii române din Banat (sec. XIV – XV)*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 1119.
166. **BOLINDEŢ Viorica**, *...SEIA, Quaderni dell'Instituto di Storia Antica. Universitá degli Studi di Palermo, 1*, [R], 26 – 30, I/2 1989 /93, p.585.
167. Idem, *Griffe keramischer Paterae aus dem romischen Dakien*, 34, I, 1997, p. 325.
168. **BOLOMEY, Alexandra**, *Expertiza oaselor de animale din aşezarea de tip Witenberg de la Noşlac (jud. Alba(*, XXI, 1984, p. 440.
169. **BOLOVAN, Ioan**, *Consideraţii privind geneza şi înfiinţarea Asociaţiunii naţionale arădene pentru cultura poporului român*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 631.
170. Idem, *Asociaţia naţională arădană pentru cultura poporului român, factor de solidarizare şi unitate naţională /1863 – 1918)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 701.
171. Idem, *Contribuţii documentare privind politica demografică a Ungariei la începutul sec. XX*, 34, II, 1998, p. 293.
172. **BONA, Petru**, *Traian Doda, luptător pentru drepturile naţionale ale românilor bănăţeni*, XV, 1978, p. 495.
173. Bona, P.; Petrovzky, R.; Petrovzky, M., *Tibiscum, cercetări arheologice (I), 1976 – 1979*, XIX, 1982, p. 311.
174. Idem, *Tibiscum, cercetări arheologice (II), 1976 – 1979*, XX, 1983, p. 405.
175. Bona, P.; Rogozea, P., *Necropola dacică de la Iaz*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 439.
176. Bona, P.; Rogozea, P.; Pop, C., *Noi piese figurative descoperite la Tibiscum*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 537.
177. **BÓNIS, Johanna**, *Din istoria breslelor târgumureşene*, 35 – 36, II, 1999, p. 61.
178. **BOROŞ, Doina**; Bodea, M., *Materiale, intervenţii şi conservarea în situri arheologice*, XXI, 1984, p. 703.
179. Boroş, D., *Investigaţia chimică în conservarea monumentelor de piatră*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 873.
180. Idem, *Pigmenţi şi tencuieli folosite în pictura murală a unor biserici medievale*

din Ţara Zarandului şi a Haţegului, 31, I, 1994, p. 579.
181. Boroş, D.; Dărăban, L.; Fiat, T., *Analiza unor monede de argint din tezaurul de la Bărăbanţ, jud. Alba /sec. XI – XII), prin metoda analizei prin activare cu neutroni*, 32, I, 1995, p. 231.
182. Boroş, D., *Tezaurul de la Bărăbanţ, jud. Alba (sec. XI – XII). Investigaţii de laborator*, 32, I, 1995, p. 327.
183. Boroş, D.; Vajda, C., *Probleme legate de curăţirea pieselor textile cu ornamente metalice*, 33, II, 1997, p. 347.
184. Boroş, D., *Etica restaurării unui piaptăn de os din sec. IV p. Ch.*, 34, II, 1997, p. 803.
185. Boroş, D.; Vajda, C., *O piesă inedită din patrimoniul Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (investigaţii şi restaurare)*, 35 – 35, II, 1999, p. 369.
186. **BORUGĂ,Elena**, *Contribuţia lui Traian Vuia la lupta pentru unitate naţională, oglindită în articolele publicate în revista "La Transylvanie" (1918 – 1919)*. XV, 1978, p. 531.
187. Idem, *Activitatea despărţământului Bocşa al "Astrei" (1898 – 1918)*, XVII, 1980, p. 607.
188. Idem, *Legăturile asociaţiei "Astra" cu Banatul în perioada 1861 – 1895*, XX, 1983, p. 575.
189. **BOTA, Emilian**, *Palmkapitelle aus Dakien*, 36, I, 1999, p. 163.
190. **BOTEZAN, Ioana**, *Un document din anul 1861 privind strădaniile românilor din Transilvania de a cuceri drepturi politice*, XV, 1978, p. 489.
191. Idem, *Activitatea tipografică a lui Timotei Cipariu între anii 1835 – 1865*, XVI, 1979, p. 669.
192. Botezan, I.; Cuibus, I., *Şase documente referitoare la activitatea lui T. Cipariu din anii 1849 – 1852*, XVIII, 1981, p. 515.
193. Botezan, I.; Dani, I., *Documente privind întărirea legăturilor culturale dintre românii transilvăneni şi bucovineni în anii absolutismului restaurat*, XX, 1983, p. 561.
194. Botezan, I.; Botezan, L., *O dispută istorică între Cipariu şi bucovinenii pumnişti*, XXI, 1984, p. 603.
195. Botezan, I., *Patru scrisori adresate de Partenie Cosma lui G. Bariţiu în vara anului 1861*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 687.
196. Idem, *Corespondenţa moldoveanului Grigore Creţu cu Ioan Micu Moldovan între anii 1870 – 1876*, 32, II, 1996, p. 419.
197. Idem, *Din arhiva personală a lui Ioan Micu Moldovan. Vol. IV. Manuscrise*, 34, II, 1998, p. 277.
198. **BOTEZAN, Liviu**; Roşca – Rosen, Maria, *Contribuţii la problema premizelor sociale ale mişcărilor revoluţionare de la 1848 pe teritoriul ţării noastre*, II, 1965, p. 435.
199. Idem, *Contribuţii la studiul organizării locurilor curiale pe moşiile nobiliare din comitatele transilvănene (1785 – 1820)*, III, 1966, p. 239.
200. Botezan, L., *Organizarea pământurilor arătoare şi a fînaţurilor alodiale în Transilvania*, VI, 1969, p. 243.
201. Idem, *Dijmele iobăgeşti din comitatele Transilvaniei în perioada 1785 – 1820*, IX, 1972, p. 205.
202. Idem, *Slujba iobăgească din Transilvania în perioada 1785 – 1820*, X, 1973, p. 271.
203. Idem, *Ideea eliberării iobagilor din Transilvania de dependenţă feudală reflectată în actele conscripţiei czirakyene*, XI, 1974, p. 243.
204. Idem, *Accentuarea procesului de deposedare a iobagilor din Transilvania de posesiunile lor obşteşti în perioada 1785 – 1820*, XIII, 1976, p. 399.
205. Idem, *Încercări de colaborare politică româno – maghiară în primii ani ai dualismului*, XIV, 1977, p. 459.
206. Idem, *Aspecte ale vînzării forţei de muncă de către iobagii transilvăneni la începutul veacului al XIX-lea, oglindite în conscrpţia czirakyană (I)*, XVI, 1979, p. 337.
207. Idem, *Aspecte ale vînzării forţei de muncă de către iobagii transilvăneni la începutul veacului al XIX-lea, oglindite în conscripţia czirakyană (II)*, XVII, 1980, p. 241.
208. Idem, *Contribuţii la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunşi prizonieri în Rusia în primul război mondial*, XX, 1983, p. 273.
209. Idem, *Concepţia lui Timotei Cipariu despre formarea limbii şi a poporului român*, XXII – XXIII, 1986 / 87, p. 621.
210. Idem, *Activitatea politică a lui T. Cipariu între anii 1861 – 1865*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 325.
211. Idem, *Robota, cauză a participării ţărănimii transilvănene la revoluţia de la 1848 . 1849*, 31, II, 1994, p. 59.
212. **BOULEY, Elisabeth**, *Le culte de Némésis et les jeux de l'amphithéatre dans les provinces balkaniques et danubiennnes*, 26 – 30, 1989 /93, p. 105.

213. **BRAICA, Gheorghe Dragoş**, *Contribuţia localităţii Mărgău (jud. Cluj) la lupta pentru eliberare naţională*, XVI, 1979, p. 709.
214. Idem, *Călata, pagini de istorie*, XVII, 1980, p. 697.
215. **BRATU, Constantin**, *Un luptător pentru unirea Banatului cu România: învățătorul Damaschin Daicoviciu*, XIV, 1977, p. 523.
216. **BRATU, Ion**; Herchi, I., *Aspecte ale climatului revoluţionar din judeţul Bihor în perioada 1928 – 1933.Conflictele de muncă*, XV, 1978, p. 567.
217. Bratu, I., *Urbariul satului Dicăneşti (Possessio Decanyest) la 1772*, XVIII, 1981, p. 505.
218. Idem, *Domeniul Velenţa la 1776*, XXI, 1984, p. 575.
219. **BRĂTESCU, Gheorghe**, *Musées et collections dans le cadre de l'ancienne Faculté de Médicine de Bucharest*, 34, II, 1998, p. 513.
220. **BREŻIŃSKA, Jadwiga**, *Nouveau motif dans un ex – libris pharmacien*, 34, II, 1998, p. 551.
221. **BUDAHÁZY, Ştefan**; Badaházy, M., *Despre câteva colecţii muzeale farmaceutice din Europa*, 34, II, 1998, p. 561.
222. **BULAI-ŞTIRBU, Maria**, *Studiul resturilor de faună neolitică din staţiunea Tăulaş*, XXI, 1984, p. 45.
223. **BULBUC, Aurel**, *Noi descoperiri şi cercetări arheologice de suprafaţă în hotarul comunei Iclod (II)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 411.
224. Idem, *Noi descoperiri arheologice de suprafaţă în hotarul comunei Iclod (III)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 529.
225. **BULZAN, Sorin**, *Alexander as Hercules on a small bronze from Sarmizegetusa*, 35, I, 1998, p. 77.
226. **BUNEA, A.**, *Parlamentul României pentru o politică externă favorabilă unirii Transilvaniei cu România (1892 – 1899)*, VII, 1970, p. 329.
227. **BUNTA, Magdalena**, *Contribuţii la istoria destrămării breslelor din Cluj*, I, 1964, p. 237.
228. Idem, *Situaţia şi lupta calfelor din Cluj în a doua jumătate a sec. XVIII şi prima jumătate a sec. XIX*, II, 1965, p. 403.
229. Idem, *Un tipar de sigiliu din sec. XVI*, II, 1965, p. 679.
230. Idem, *Sigilii de breaslă în colecţia Muzeului de Istorie Cluj*, III, 1966, p. 213.
231. Bunta, M.; Iosub, V., *Tablele şi semnele de breaslă în colecţiile muzeelor de istorie Cluj şi Sighişoara*, IV, 1967, p. 199.
232. Bunta, M., *Tiparul sigiliului mare al domnului Ţării Româneşti Pătraşcu cel Bun*, V, 1968, p. 533.
233. Bunta, M.; Gyulai, Paul, *Atelierele de lucru şi materia primă folosită la manufactura de faianţă fină de la Batiz*, VI, 1969, p. 253.
234. Bunta, M., *Habanii în Transilvania*, VII, 1970, p. 201.
235. Idem, *Faianţa habană din Transilvania*, VIII, 1971, p. 219.
236. Idem, *"Comuna" anabaptistă de la Vinţul de Jos în sec. XVII. Structura ei internă. Ideologia ei*, X, 1973, p. 231.
237. Idem, *Clujul medieval în gravuri*, XI, 1974, p. 185.
238. Idem, *Tezaurul de la Cetatea de Baltă (sec. XVI)*, XII, 1975, p. 219.
239. Idem, *Aurari clujeni şi operele lor (sec. XVI – XVII) (I)*, XIII, 1976, p. 329.
240. Idem, *Aurari clujeni şi operele lor (sec. XVI – XVII9 (II)*, XIV, 1977, p. 349.
241. Bunta, M.; Katona, I., *Cronica habană de la Cluj*, XV, 1978, p. 315.
242. Bunta, M., *La formation et le développement des métiers au moyen âge (V-e – XIV-e siècles)*, [R], XV, 1978, p. 695.
243. Idem, *Meşteşugari habani în Transilvania. Activitatea, rolul şi importanţa lor în economia Transilvaniei secolului al XVII –lea*, XVI, 1979, p. 251.
244. Idem: P. Weiner, *Zinngiessermarken in Ungarn. 16 – 19 Jhdrt*, [R], XVI, 1979, p. 901.
245. Idem, *Contribuţii la studiul produselor artistice ale glăjăriei de la Porumbac (sec. XVII – XVIII)*, XVII, 1980, p. 219.
246. Idem, *Obiecte de podoabă din inventarul unui mormînt descoperit la Cluj*, XVIII, 1981, p. 501.
247. Idem, *Călătoriile calfelor de aurari, mijloc de difuziune a formelor şi tehnicilor de ornamentare*, XIX, 1982, p. 397.
248. **BUNTA, Petru**, *Insurecţia armată din august 1944, cotitură istorică în viaţa poporului român*, I, 1964, p. 1.
249. Idem, *Revoluţia populară din ţara noastră – necesitate obiectivă*, I, 1964, p. 421.
250. Idem, *Tactica PCR pentru închegarea unui larg front democratic în perioada 23 august 1944 – 6 martie 1945*, II, 1965, p. 581.

251. Bunta, P.; Glodariu, E., *Din colecția de manifeste și afișe a Muzeului de istorie Cluj*, II, 1965, p. 707.
252. Bunta, P., *Acțiuni greviste ale muncitorilor metalurgiști de la fabrica Phoebus – Oradea*, III, 1966, p. 329.
253. Bunta, P.; Glodariu, E., *Aspecte din lupta forțelor democratice în alegerile din 1946, în fostul județ Cluj*, III, 1966, p. 547.
254. Bunta, P., *Structura socială și situația materială a maselor din România (dec. 4 – 5 ale sec. XX)*, IV, 1967, p. 335.
255. Idem, *Formele și caracterul luptei maselor pentru instaurarea regimului democrat – popular*, V, 1968, p. 329.
256. Idem, *Lupta PCR pentru înfăptuirea Frontului popular antifascist*, VI, 1969, p. 389 – 419.
257. Idem, *Întrunirile, mitingurile și demonstrațiile – forme importante ale luptei maselor pentru instaurarea guvernului revoluționar democratic*, VII, 1970, p. 425.
258. Bunta, P.; Țuțui, Gh., *Întărirea organizatorică a PCR și creșterea influenței sale politice (1944 – 1945)*, VIII, 1971, p. 391.
259. Idem, *PCR după Conferința Națională. Victoria blocului partidelor democratice în alegerile din 1946*, IX, 1972, p. 341.
260. Bunta, P., *Unele probleme privind muzeologia istorică*, X, 1973, p. 433.
261. Idem, *Primul statut cunoscut al Asociației Generale a Muncitorilor din Timișoara*, XI, 1974, p. 295.
262. Idem, *Situația organizatorică a clasei muncitoare și lupta ei pentru revendicări economice și politice în anii 1921 – 1928*, XII, 1975, p. 393.
263. Idem, *Marginalii la ultima ședință a Consiliului de Miniștri prezidată de generalul N. Rădulescu*, XIII, 1976, p. 579.
264. Idem, *În frunte cu PCR pentru trecerea la etapa socialistă a revoluției populare*, XIV, 1977, p. 621.
265. Idem, *Procesele intentate de către autoritățile hortyste comuniștilor din partea de nord a Transilvaniei (1941 – 1944)*, XV, 1978, p. 583.
266. Idem, *Opinia publică despre marele proces muncitoresc din 1928 de la Cluj (Aspecte din presa vremii, I)*, XVI, 1979, p. 717.
267. Bunta, P.; Protopopescu, G., *Aspecte ale insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste din august 1944*, XVI, 1979, p. 371.
268. Bunta, P., *Opinia publică despre marele proces muncitoresc din 1928 de la Cluj (Aspecte din presa vremii, II)*, XVII, 1980, p. 615.
269. Idem, *Opinia publică despre marele proces muncitoresc din 1928 de la Cluj (Aspecte din presa vremii, III)*, XVIII, 1981, p. 585.
270. Bunta, P.; Ardos, A.M., *Procese antifasciste din 1935 și 1937 de la Cluj și opinia publică (Aspecte din presa vremii, I)*, XIX, 1982, p. 521.
271. Bunta, P.; Protopopescu, G., *Primele statute ale mișcării muncitorești din Transilvania*, XIX, 1982, p. 455.
272. Bunta, P.; Ardos, A.M., *Procesele antifasciste din 1935 și 1937 de la Cluj și opinia publică (Aspecte din presa vremii, II)*, XX, 1983, p. 669.
273. Bunta, P.; Protopopescu, G., *Actul de la 23 August 1944 – piatră de hotar în istoria modernă și contemporană a României*, XXI, 1984, p. IX.
274. Bunta, P.; Ardos, A.M., *Procesele antifasciste din 1935 și 1937 de la Cluj și opinia publică (Aspecte din presa vremii, II)*, XXI, 1984, p. 641.
275. **BUSETTO, Riccardo**, *La difensa strategica tardo romana in Africa e nel Vicino Oriente. Aspetti di due diferenti realità confinarie*, 34, I, 1997, p. 453.
276. Idem, *Giovani Tyimisce e Svjatoslav di Kiev. Le operazioni militari bizantine nei Balcani (969 – 971)*, 33, II, 1997, p. 9.
277. **BUZILĂ, Adriana**, *Biserica Adormirea Maicii Domnului din Lugoj, ctitorie a cnezilor români din Banatul secolului al XVIII – lea*, XVIII, 1981, p. 641.
278. **CĂDARIU, Ștefan**; Cădariu, F., *Curățarea podoabelor de argint din tezaurul de la Macoviște (jud. Caraș – Severin)*, XX, 1983, p. 873.
279. **CĂLIAN, Livia**, *Despre starea Cabinetului numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei (1992 – 1993)*, 31, II, 1994, p. 371.
280. Idem, *Medalia Mémorial de St. Hélène din colecția Fr. Roeser*, 32, II, 1996, p. 397.
281. Idem, *Alte medalii napoleoniene din Cabinetul Numismatic al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*, 32, II, 1996, p. 549.
282. Idem: recenzii în vol. 32, II, 1996: *Cien Anos de Historia Fábrica National de Moneda y Timbre*, p. 617; *Catalog numismatic. Moneda metalică 1867 – 1994. Numismatic Catalogue. Metal Coin*, p. 621.

283. Idem, *O monedă de platină în colecțiile muzeului clujean*, 33, II, 1997, p. 327.
284. Idem, *A doua conferință internațională a muzeelor numismatice și bancare*, 33, II, 1997, p. 465.
285. Idem, *Patru medalii transilvănene de încoronare din colecția Esterházy*, 34, II, 1998, p. 391.
286. Idem, *Again about Michael the Brave's gold medal*, 35 – 36, II, 1999, p. 273.
287. **CĂPÂLNA, Emil**, *Diversitatea și dificultatea restaurării*, 34, II, 1998, p. 419.
288. Idem, *Restaurarea a două statuete "putti muzicanti" din sec. XVIII de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei Cluj – Napoca*, 35 – 36, II, 1999, p. 373.
289. **CĂTINAȘ, Ana**, *Noi descoperiri romane pe Dealulu Zînelor – Turda*, XV, 1978, p. 195.
290. Cătinaș, A.; Hopârtean, A., *Două monumente funerare fragmentare descoperite la Potaissa*, XV, 1978, p. 207.
291. Cătinaș, Ana; Bărbulescu, M., *Cella Vinaria de la Potaissa*, XVI, 1979, p. 101.
292. Cătinaș, Ana, *Ceramica stampilată de la Potaissa*, (II), XXI, 1984, p. 481.
293. Idem, *Céramique romaine dans les collections de Turda*, 32, I, 1995, p. 463.
294. Idem, *Activitatea arheologică a lui Ioan Țigăra*, 32, I, 1995, p. 791.
295. **CÂMPEANU, Remus**, *Contribuții la istoria intelectualității române din Transilvania în sec. XVIII*, 31, II, 1994, p. 41.
296. Idem, *Învățământul sibian în sec. XVIII. Aspecte bibliografice și arhivistice*, 33, II, 1997, p. 203.
297. **CHIDIOȘAN, Nicolae**; Nánássy, Z., *Un mormînt din perioada prefeudală descoperit la Săcuieni*, V, 1968, p. 517.
298. **CHINDRIȘ, Ioan**, *Cartea românească veche la Viena*, 32, II, 1996, p. 373.
299. Idem, *Cartea veche românească la Budapesta (I)*, 33, II, 1997, p. 215.
300. **CHIRILĂ, Eugen**, *Relațiile dintre daci și romani pînă la expediția lui Marcus Vinicius*, I, 1964, p. 125.
301. Idem, *Un pasaj din Scholia Bernensia despre daci*, I, 1964, p. 465.
302. Chirilă, E.; Chidioșan, N., *Tezaurul de monede dacice de la Almaș*, II, 1965, p. 111.
303. Chirilă, E.; Chidioșan, N., Lucăcel, V; Milea, Z; Ordentlich, I, *Descoperiri monetare antice în Transilvania*, II, 1965, p. 645.
304. Chirilă, E.; Lucăcel, V.; Chifor, I, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (III)*, III, 1966, p. 421.
305. Chirilă, E.; Lucăcel, V.; Pepelea, V.; Togan, G., *Descoperiri monetare antice și bizantine îm Transilvania*, IV, 1967, p. 457.
306. Chirilă, E.: Mihail Macrea (1908 – 1967) [N], IV, 1967, p. 589.
307. Chirilă, E.; Aldea, I. A.., *Tezaurul monetar de la Dăbîca, sec. II î.e.n. – I e.n.*, V, 1968, p. 429.
308. Chirilă, E., *Descoperiri monetare antice în Transilvania (V)*, VI, 1969, p. 475.
309. Chirilă, E.; Lucăcel, V.; Milea, Z.; Nemeti, I.; Ordentlich, I, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VII)*, VII, 1970, p. 507.
310. Chirilă, E.; Emödi, I.; Nánási, Z., *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VIII)*, VIII, 1971, p. 567.
311. Chirilă, E., Iaroslavschi, E., *Tezaurul monetar de la Bobaia, sec. II – I î.e.n.*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 69.
312. **CHIȘU, Ioan**, *Lupta PCR împotriva pericolului fascist, pentru apărarea independenței naționale, oglindită în manifeste și materiale (1934 – 1938)*, VI, 1969, p. 375.
313. Idem, *Internaționalismul proletar – o constantă a istorie PCR (1921 – 1944)*, VIII, 1971, p. 371.
314. Idem, *Politica PCR de atragere a armatei la lupta revoluționară, antifascistă și antihitleristă a poporului*, XIII, 1976, p. 557.
315. Idem, *Falimentul programelor politice liberale după 23 August 1944*, XVII, 1980, p. 379.
316. **CID, Felip**, *L'objet medical et l'histoire de la médicine*, 34, II, 1998, p. 501.
317. **CIHO, Miron**, *Figurine funerare egiptene antice din muzeele transilvănene*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 459.
318. **CIOFU, I. Valerian**, *Câteva medalii ale expozițiilor transilvănene din al treilea pătrar al sec. XIX*, 33, II, 1997, p. 331.
319. Idem, *Transilvania în medalii mai puțin cunoscute, de la Diploma leopoldină la Dictatul de la Viena*, 35 – 36, II, 1999, p. 305.
320. Idem, *Medalii din materiale și tehnologii neconvenționale*, 35 – 36, II, 1999, p. 313.
321. **CIONGRADI, Carmen**, *Die von den Fabri Gewidmeten Stelen aus Sarmizegetusa*, 35, I, 1998, p. 87.
322. Idem, *Anikonische Stelen aus Sarmizegetusa*, 36, I, 1999, p. 155.

323. **CIORTEA, Camelia**, *Vlad Ţepeş – mitologie politică*, 35 – 36, II, 1999, p. 211.
324. Idem, *Vlad Ţepeş în mentalul colectiv al epocii*, 35 – 36, II, 1999, p. 217.
325. Idem, *Litografii de Bărabás Miklos în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei*, 35 – 36, II, 1999, p. 343.
326. **CIORTEA, Mihai;** Lazarovici, Gh., *Corelaţii între metalurgia din Transilvania şi Anatolia. Prelucrări din date de baze cantitative*, 33, I, 1996, p. 647.
327. **CIPĂIANU [SZÖKE], Ana Maria**, *Din istoricul orfevrăriei transilvănene. Acele de păr din tezaurul de la Huedin*, X, 1973, p. 653.
328. Idem, *Obiecte medievale de artă decorativă în muzeele de istorie. Valenţe muzeografice, metode de prezentare*, XIII, 1976, p. 603.
329. Idem, *On a medieval embroidery belonging to the History Museum of Transylvania*, XV, 1978, p. 367.
330. Idem, *Ancheta SPV. 1977 la Muzeul de istorie al Transilvaniei. Rezultate şi concluzii*, XVI, 1979, p. 747.
331. Idem, *Broderii de tip oriental în colecţia de textile a Muzeului de istorie al Transilvaniei*, XVII, 1980, p. 735.
332. Idem, *Piese de interior orăşenesc transilvan din sec. XVI – XVIII (ceramică, metale, broderii)*, XVIII, 1981, p. 626.
333. Idem, *O piesă vestimentară brodată din secolul al XVIII –lea*, XIX, 1982, p. 627.
334. Idem, *Materiale şi tehnici utilizate la broderiile transilvănene din sec. XVII – XVIII*, XXI, 1984, p. 735.
335. Idem, *Tipuri compoziţionale ale broderiilor din colecţia Muzeului judeţean de istorie Cluj*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 697.
336. Idem, *Broderii baroce în colecţia de textile a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 151.
337. [Cipăianu] Szöke, A.M.; Boroş, D., *Broderii de epocă – investigarea firelor metalice*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 535.
338. [Cipăianu] Szöke, A.M., *Ţesături de artă în colecţia de textile a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (sec. XVII – XVIII) (I)*, 31, II, 1994, p. 357.
339. Idem, *Ţesături de artă decorativă în colecţia de textile a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (sec. XVII – XVIII(/II)*, 32, II, 1996, p. 503.
340. Idem, *Ţesături de artă în colecţia de textile a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (se. XVII – XVIII), (III)*, 33, II, 1997, p. 301.
341. Idem, David Istvan, *Müemlék orgonak Erdélyben*, [R], 33, II, 1997, p. 483.
342. Idem, *Meşteri broderi şi operele lor*, 35 – 36, II, 1999, p. 323.
343. **CIPĂIANU, George**, *Idei progresiste în gîndirea lui Vincenţiu Babeş*, VII, 1970, p. 355.
344. Idem, *Ziarul "Albina" (1866 – 1876); apariţie, colaboratori, orientare generală*, X, 1973, p. 313.
345. Cipăianu, G.; Cipăianu, A.M., *Ziare maghiare din Transilvania şi Ungaria despre iniţiative şi acţiuni culturale ale românilor din monarhia habsburgică (1860 – 1863)*, XI, 1974, p. 263.
346. Cipăianu, G., *Contribuţii documentare la istoria presei româneşti din Austro – Ungaria (1867 – 1874)*, XIX, 1982, p. 441.
347. Idem: P. Teodor, *Enlightenment and Rmanian Society*, [R], XIX, 1982, p. 769.
348. Idem, *La Grande Bretagne et la paix séparée de la Roumanie (automne 1917 – printemps 1918)*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 263.
349. **CIUBĂNCAN, T. Vasile**, *Contribuţii transilvănene la dezideratul naţional de apărare a graniţei de vest a ţării în perioada interbelică*, XVII, 1980, p. 339.
350. Idem, *Apărarea frontierei de vest a României, deziderat naţional. Adeziuni clujene interbelice (II)*, XIX, 1983, p. 205.
351. Idem, *Apărarea învăţămîntului în limba română, obiectiv al rezistenţei antihortyste în nord-vestul Transilvaniei (1 sept. 1940 – 25 oct. 1944)*, XX, 1983, p. 335.
352. Idem, *Rezistenţa antihortystă în nord – vestul României. Contribuţia asociaţiei Astra şi a Universităţii clujene (II)*, XXI, 1984, p. 369.
353. Idem, *Contribuţii, adeziuni clujene interbelice la dezideratul naţional al apărării frontierei de vest a României (III)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 331.
354. Idem, *Date noi privind sistemul cooperaţiei din România (Federala din Aiud) după Dictatul de la Viena*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 821.
355. Idem, *Sistemul cooperatist din nord – vestul Transilvaniei după Dictatul de la Viena. IV. Federala Hangva din Tg. Mureş*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 417.
356. **CIUGUDEAN, Daniela,** *O descoperire ilustrând fabricarea oglinzilor de plumb la Apulum*, 31, I, 1994, p. 231.

357. **CIUGUDEAN, Horea**, *Noi contribuţii la cercetarea necropolelor tumulare din Munţii Trascăului şi ai Bedeului*, XIV, 1977, p. 43.
358. Idem, *Săpăturile de salvare de la Aiud "Cetăţuie"*, XV, 1978, p. 49.
359. Idem, *Mormântul dacic de la Blandiana (jud. Alba)*, XVII, 1980, p. 425.
360. **CIULEI, G.**, *Locatio operarum în tripticele din Transilvania*, VIII, 1971, p. 555.
361. **CIUPEA, Ioan**, *Manifeste comuniste adresate tineretului editate la Cluj în anii 1931 – 1933*, XVII, 1980, p. 639.
362. Idem, *Ajutoarele primite din România de şcoala capitală Negru Vodă din Făgăraş (1860 – 1873)*, XVIII, 1981, p. 191.
363. Idem, *Bonuri şi bilete de casă aflate în colecţiile Muzeului de istorie al Transilvaniei*, XIX, 1982, p. 661.
364. Idem, *Ţara Făgăraşului în timpul campaniei armatei române în Transilvania, august – septembrie 1916*, XX, 1983, p. 615.
365. Idem, *Valeriu Literat (1885 – 1927) – un nume pre puţin cunoscut*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 685.
366. Idem, *Observaţii asupra toponimiei şi antroponimiei Ţării Făgăraşului (I)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 277.
367. Idem: recenzii în vol. 33, II, 1997: V. Literat, *Biserici vechi româneşti din Ţara Oltului*, p. 479.; V. Branuşte, *Scrisori din închisoare (Seghedin, 1918)*, p. 481.
368. Idem: recenzii în vol. 34, II, 1998: *Cărţi şi note privind relaţiile româno – franceze*, p. 435.; S. Mitu, *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, p. 447.; R.H. Markham, *România sub jugul sovietic*, p. 451.; D. Volkogonov, *Lenin. O nouă biografie*, p.453.
369. Idem, *Misiunile lui A.I. Vâşinski în România (Din istoria relaţiilor româno – sovietice 1944 – 1946). Documente secrete*, [R]], 35 – 36, II, 1999, p. 389.
370. **CIURTIN, Costică**, *Acţiuni ale moţilor din judeţul Cluj pentru înfăptuirea reformei agrare din 1921*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 671.
371. **COCIŞ, Sorin**; Nemeş, E., *Fibule romane de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XX, 1983, p. 433.
372. Cociş, S., *Un olan de ventilaţie de la Ulpuia Traiana Sarmizegetusa*, XXI, 1984, p. 505.
373. Idem, *Fibule romane din Muzeul de istorie al Transilvaniei (I)*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 527.
374. Cociş, S.; Paki, A., *Bibliografia Dacie romane (1949 – 1965)*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 569.
375. Idem, *Bibliografia Daciei romne (II)*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 567.
376. Cociş, S., *Cercetările arheologice de la Suceag (jud. Cluj). Campania din 1989. Cuptoarele de ars ceramică (sec. III – IV)*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 477.
377. Cociş, S.; Paki, A., *Bibliografia Daciei romane (III)*, 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 557.
378. Idem, *Sondajul arheologic de la Huedin – Bolic*, 26 –30, I/2, 1989 /93, p. 389.
379. Idem, *Bibliografia Daciei romane (IV)*, 31, I, 1994, p. 237.
380. Cociş, S.; Opreanu, C., *Cercetările arheologice de la Suceagu (jud. Cluj). Săpăturile din 1991*, 31, I, 1994, p. 341.
381. Cociş, S., *Ateliere de bronzieri din Dacia romană*, 32, I, 1995, p. 383.
382. Cociş, S.; Voişan, V.; Paki, A., Rotea, M., *Raport preliminar privind cercetările arheologice din strada V. Deleu în Cluj . Napoca. I. Campaniile 1992 – 1994*, 32, I, 1995, p. 635.
383. Cociş, S.; Voişan, V., *Notiţe arheologice clujene (I)*, 32, I, 1995, p. 785.
384. Cociş, S.; Paki, A., *Bibliografia Daciei romane (V), 1981 – 1989*, 32, I, 1995, p. 827.
385. Idem, *Bibliografia Daciei romane (VI). 1990 – 1994*, 33, I, 1996, p. 699.
386. Cociş, S.; Opreanu, C., *Barbarische fibeln aus dem Römischen dakien: ihre historische bedeutung*, 35, I, 1998, p. 195.
387. **COMITETUL DE REDACŢIE**, *Un sfert de veac de la eliberarea patriei*, VI, 1969, p. VII.; *Sub steagul leninismului*, VII, 1970, p. VII.; *50 de ani de lupte şi victorii sub steagul glorios al PCR*, VIII, 1971, p. V.
388. Idem, Lásló Ferenc (1873 – 1925). In memoriam, X, 1973, p. 797.
389. Idem, Nicolae Gostar (1922 – 1978) [N], XV, 1978, p. 707.
390. Idem, *Membrii onorifici ai Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei: John Nandriş, Hans Bögli*, 32, I, 1995, p. 879.
391. Idem, *Membrii onorifici ai Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei: Pierre Julien, Costel Alic*, 33, I, 1996, p. 735.
392. Idem, George Alfons Protopopescu [N], 33, II, 1997, p. 487.
393. **COMŞA, Alexandru**; Schuster, Ch., *Unele aspecte ale practicării sacrificiului uman în prima perioadă a*

epocii metalelor pe teritoriul României, 32, I, 1995, p. 279.
394. **COMŞA, Daniela**, *Reforma agrară din 1921 în viziunea lui Lucreţiu Pătrăşcanu*, XVIII, 1981, p. 255.
395. Idem, *Consiliul Naţional Român din comuna Gheja, jud. Mureş*, XIX, 1982, p. 501.
396. Comşa, D.; Ardevan, R., *Senatul Naţional Român din Ardeal (I)*, XX, 1983, p. 647.
397. Idem, *Senatul Naţional Român din Ardeal (II)*, XXI, 1984, p. 637.
398. Idem, *Senatul Naţional Român din Ardeal (III)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 313.
399. Comşa, D.; Comşa, M., *Periodizarea istoriei naţionale în opera lui N. Iorga*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 625.
400. Idem, *Viziunea lui A.D.Xenopol asupra periodizării istoriei României*, 32, II, 1996, p. 441.
401. Comşa, D.; Jude, M.M., *Nicolae P. Raţiu şi Augustin Raţiu, promotori ai idealului naţional*, 34, II, 1998, p. 325.
402. Comşa, D., *Cronică selectivă a activităţii secţiilor de istorie ale Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei în perioada 1990 – 1997*, 34, II, 1998, p. 457.
403. Comşa, D.; Jude, M.M., *Reuniunea Meseriaşilor Români din Turda în slujba idealului naţional*, 35 – 36, II, 1999, p. 141.
404. **COMŞA, Eugen**, *Une agglomération de type Starčevo dans l'Ouest de la Muntenie*, 32, 1995, p. 47.
405. Idem, *Morminte ale purtătorilor culturii Starčevo – Criş descoperite în Moldova*, 32, I, 1995, p. 245.
406. Idem, *Ritul şi ritualul funerar al purtătorilor culturii Boian şi Gumelniţa din Muntenia*, 32, I, 1995, p. 257.
407. Idem, *Gesturi redate de figurinele neolitice din sudul României*, 33, I, 1996, p. 191.
408. **COMŞA, Maria**, *Câteva date referitoare la folosirea lutului ars şi nears în ritualul funerar al unor morminte de incineraţie din sec. VI – X de pe teritoriul României*, 33, I, 1996, p. 225.
409. **CORDOŞ, Nicolae**, *Problema industrializării în paginile revistei Economul din Blaj (1873 – 1880)*, III, 1966, p. 531.
410. Cordoş, N.; Kovács, I., *Preocupări ale literaturii agrare româneşti în a doua jumătate a sec. XIX*, III, 1966, p. 291.
411. Cordoş, N.; Teodor, P., *Activitatea economică a doctorului Pavel Vasici*, IV, 1967, p. 571.
412. Cordoş, N., *Un plan de şcoală românească din anul 1828*, VI, 1969, p. 585.
413. Idem, *Protestul naţionalităţilor din ianuarie 1898*, VIII, 1971, p. 661.
414. Idem, *Memorandul naţionalităţilor*, IX, 1972, p. 255.
415. Idem, *Un profesor clujean – pionier al aeronauticii*, XI, 1974, p. 335.
416. Idem, *Plecarea lui Gustav Augustini de la "Tribuna"*, XII, 1975, p. 361.
417. Cordoş, N.; Mîndruţ, S., *Bibliographische Beiträge zum Thema Geschichte der rumänisch – serbisch – slowakischen Beziehungen von 1821 bis 1918 im Spiegel der rumänischen Geschichtsschreibung nach 1918 (I)*, XVII, 1980, p. 811.
418. Cordoş, N.; Jude, M.M., *Petiţia juriştilor români transilvăneni din 1880*, XVIII, 1981, p. 537.
419. Cordoş, N., *Din istoricul elaborării şi tipăririi "Replicii"*, XX, 1983, p. 187.
420. Cordoş, N.; Jude, M.M., *Contribuţii documentare referitoare la Emanuil Gojdu şi fundaţia sa*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 573.
421. Cordoş, N., *Societatea revoluţionară română (1893 – 1894)*, 31, II, 1994, p. 313.
422. Idem, *Din activitatea organizatorică şi de presă a PNR (1911)*, 32, II, 1996, p. 451.
423. Cordoş, N.; Mândruţ, S., *Bibliographische Beltraege zum thema geschichte der Rumanisch – Serbisch . Slowakischen beziehungen von 1821 bis 1918 im Spiegel der Rumaenischen Geschichtsschreibung nach 1918 (1980 – 1995)*, 33, II, 1997, p. 251.
424. Cordoş, N., *O încercare de aplanare a crizei Partidului Naţional Român (1896)*, 35 – 36, II, 1999, p. 113.
425. **CORDUNEANU, Victoria Isabela**, *Oral history as a method for historical researches*, 35 – 36, II, 1999, p. 239.
426. **COSMA, Ela**, *Heinrich von Wlislocki*, 31, II, 1994, p. 347.
427. Idem, *Ziarul Siebenbürger Bote în anii 1848 – 1849*, 33, II, 1997, p. 61.
428. **COSTEA, Florea**, *Aşezarea dacică de la Copăcel (com. Hîrseni, jud. Braşov)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 97.
429. Idem, *Construcţii civile din aşezarea dacică fortificată de la Râşnov – Cetate (jud. Braşov)*, 31, I, 1994, p. 185.

430. **COZA, Mihaela**, *Catalogul medaliilor şi monedelor jubiliare din Muzeul de Istorie Aiud (I)*, 35 – 36, II, 1999, p. 279.
431. **COZĂRESCU, Epifanie**; Clocotici, O., *Muzeul medico – farmaceutic al Spitalului din Roman*, 34, II, 1998, p. 587.
432. **CRĂCIUN. Cornel**, *Cronică artistică şi ilustraţie grafică în revista "Societatea de Mâine"*, 26 – 30, II, 1989 – 1993, p. 485.
433. Idem: M. Joray, *La sculpture moderne en Suisse*, vol. IV [R], 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 662.
434. Idem, *Viaţa culturală şi reclama în Gherla şi Huedin. Consideraţii privind perioada interbelică*, 31, II, 1994, p. 221.
435. Idem, *Reclama în paginile revistei Plaiuri săcelene (1934 – 1940)*, 32, II, 1996, p. 459.
436. Idem, *Viaţa culturală în presa românească interbelică din Tulcea*, 34, II, 1998, p. 341.
437. **CRĂCIUN, Florina**, *Aspecte privind forma şi tehnologia de prelucrare a topoarelor din cupru*, 33, I, 1996, p. 155.
438. **CRIŞAN, Eva**, *Un craniu trepanat din necropola scitică de la Cristeşti*, I, 1964, p. 79.
439. Idem, *Contribuţie la studiul vaselor farmaceutice confecţionate în manufactura de la Batiz*, III, 1966, p. 505.
440. Idem, *Un biberon hallstattian*, V, 1968, p. 405.
441. Idem, *Standurile de Holič ale colecţiei de istorie a farmaciei din Cluj*, VI, 1969, p. 577.
442. Idem, *Ex voto – uri anatomice de la Veii în Muzeul de Istorie Cluj*, VII, 1970, p. 489.
443. Idem, *Prima "Taxa pharmaceutica" (Lista de preţuri farmaceutice din Transilvania)*, X, 1973, p. 255.
444. Idem, *Prima "Taxa pharmaceutica" (Lista de preţuri farmaceutice din Transilvania) (II)*, XI, 1974, p. 219.
445. Idem, *Prima "Taxa pharmaceutica" (lista de preţuri farmaceutice din Transilvania) (III)*, XII, 1975, p. 265.
446. Idem, *Probleme specifice ale organizării expoziţiei într-un muzeu de istorie a farmaciei*, XIV, 1977, p. 645.
447. Idem, *Aspecte din asistenţa medicală a muncitorilor feroviari din sec. XIX*, XV, 1978, p. 461.
448. **CRIŞAN, Ioan Horaţiu**, *Morminte inedite din sec. III î.e.n. în Transilvania*, I, 1964, p. 87.
449. Idem, *Săpături şi sondaje în valea mijlocie a Mureşului*, II, 1965, p. 39.
450. Idem, *Sanctuarul dacic de la Pecica*, III, 1966, p. 91.
451. Idem, *Despre agatîrşi*, IV, 1967, p. 439.
452. Idem, *Contribuţii la problema unităţii culturii materiale daco – getice*, V, 1986, p. 21.
453. Idem, *Contribuţii la problema lucrării podoabelor dacice*, VI, 1969, p. 93.
454. Crişan, I.H.; Milea, Z, *Descoperiri celtice la Papiu Ilarian (jud. Mureş)*, VII, p. 65.
455. Crişan, I.H., *Necropola celtică de la Apahida*, VIII, 1971, p. 37.
456. Idem, *Descoperiri celtice de la Cluj, Peţelea şi Şeica Mică*, X, 1973, p. 39.
457. **CRIŞAN, Viorica**, *Despre situaţia demografică din estul Transilvaniei în sec. II – I î.e.n.*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 79.
458. Crişan, V.; Lazarovici, Gh.; Maxim, Z., Prospecţiuni *arheologice de-a lungul drumului roman din zona oraşului Gherla*, 31, I, 1994, p. 215.
459. Crişan, V., *Săpăturile de salvare de la Viştea – Păluta*, 31, I, 1994, p. 357.
460. Crişan, V.; Ferenczi, Şt., *Aşezarea dacică de la Mereşti (jud. Harghita). Cercetările arheologice din anii 1986 - 93*, 31, I, 1994, p. 377.
461. Crişan, V., *Aşezările dacice din estul Transilvaniei în contextul schimburilor comerciale şi a circulaţiei monetare (sec. III a. Ch. – I p. Ch.)*, 32, I, 1995, p. 359.
462. Idem, *Aşezarea dacică de la Sântimbru – Pomii verzi (jud. Harghita)*, 33, I, 1996, p. 360.
463. Idem, *Săpăturile de salvare din Cluj – Napoca, strada Prahovei nr. 12*, 33, I, 1996, p.385.
464. **CSETRI, A.**; Kovács, I., *Repartizarea maşinilor agricole în Transilvania la sfîrşitul sec. XIX*, IV, 1967, p. 265.
465. **CSETRI, Elek**; Mureşan, Fl., *Documente noi privind ecoul revoluţiei franceze în Transilvania. Măsurile puterii centrale din primăvara anului 1793 şi circulara episcopului ortodox Gherasim Adamovici*, 35 – 36, II, 1999, p. 33.
466. **CUCOŞ, Ştefan**, *Începuturile perioadei de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului în zona subcarpatică a Moldovei*, XIX, 1982, p. 253.
467. **CULCER, Alexandru**; Winkler, I., *Vestigii romane de la Porolissum*, VII, 1970, p. 537.

468. **DAICOVICIU, Beatrice**, *Despre eliberarea ilegală a liților și a sclavilor la francii salieni*, III, 1966, p. 467.
469. Idem, *Mărturii apusene despre latinitatea și continuitatea românilor (sec. XV – XVIII)*, V, 1968, p. 203.
470. Idem, *Aspecte demografice în Cronica lui Grigore din Tours*, XIII, 1976, p. 279.
471. Idem, *Dispariția termenului "nobiles" în izvoarele merovingiene*, XIV, 1977, p. 305.
472. Idem, *Accepțiunile termenului "villa" în izvoarele merovingiene*, XVI, 1979, p. 593.
473. Idem, *Caracterul proprietății în epoca merovingiană*, XVII, 1980, p. 501.
474. Idem, *Persistența elementului păgîn la franci între sec. VI – VIII*, XXI, 1984, p. 175.
475. **DAICOVICIU, Constantin**, *Cuvînt inainte* [despre volumul Muzeului], I, 1964, p. V.
476. Daicoviciu, C.; Protase, D., *O diplomă militară din Dacia Porolissensis. Știri noi despre organizarea Daciei romane*, I, 1964, p. 163.
477. Daicoviciu, C:, *Coniuratus dacus*, II, 1965, p. 649.
478. Idem, *E Malva la Cioroiul Nou?*, II, 1965, p. 654.
479. Idem, *Tabula Imperii Romani. Drobeta – Romula – Sucidava*, II, 1965, p. 651.
480. Daicoviciu, C.; Groza, L., *Diploma militară de la Tibiscum*, II, 1965, p. 135.
481. Daicoviciu, C., *PCR, conducătorul destinelor istorice ale poporului român*, III, 1966, p. 1.
482. Idem, *Severus Alexander și provincia Dacia*, III, 1966, p. 153.
483. Idem, *Un nou Sacerdos Arae Augusti în Dacia*, IV, 1967, p. 469.
484. Daicoviciu, C.; Daicoviciu, H:, *Noi considerații asupra Daciei Malvensis*, IV, 1967, p. 73.
485. Daicoviciu, C., *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, VI, 1969, p. 537.
486. Idem, *Rubobostes = Burebistas?* , VI, 1969, p. 459.
487. Idem, Profesor Rudolf Egger [N], VI, 1969, p. 657.
488. Idem, *Pe marginea cărților*, VII, 1970, p. 125.
489. Idem, *"Romanitatea scitică"de la Dunărea de Jos*, VIII, 1971, p. 187.
490. Idem, *Corrigenda*, X, 1973, p. 611.
491. **DAICOVICIU, Hadrian**, *Addenda la "Așezările dacice din Munții Orăștiei"*, I, 1964, p. 111.
492. Idem, *Coson sau Cotiso?*, II, 1965, p. 107.
493. Idem, *"Regatul" lui Remaxos*, IV, 1967, p. 445.
494. Idem, *Dacii și civilizația lor în sec. I î.e.n. – I e.n.*, V, 1968, p. 51.
495. Daicoviciu, H.; Glodariu, I:, *Considerații asupra cronologiei așezării dacice de la Fețele Albe*, VI, 1969, p. 465.
496. Daicoviciu, H, *Notes sur la première guerre dacique de Trajan*, VII, 1970, p. 109.
497. Idem, *Descoperiri monetare romane în Banatul secolului al XIX-lea*, VIII, 1971, p. 561.
498. Daicoviciu, H.; Glodariu, I.; Piso, I., *Un complex de construcții în terase din așezarea dacică de la Fețele Albe*, X, 1973, p. 65.
499. Daicoviciu, H.; Vlassa, N., *Considerații privind unele descoperiri arheologice din zona Cluj – Napoca*, XI, 1974, p. 5.
500. Daicoviciu, H.; Piso, I., *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice*, XII, 1975, p. 159.
501. Daicoviciu, H.; Glodariu, I., *Puncte de reper pentru cronologia cetăților și așezărilor dacice din Munții Orăștiei*, XIII, 1976, p. 71.
502. Daicoviciu, H.; Piso, I., *Inscripții din Sarmizegetusa*, XIII, 1976, p. 89.
503. Daicoviciu, H.: recenzii în vol. XIII, 1976: I.I. Rusu, *Inscripțiile Daciei romane*, vol I, p. 651.; *Publicațiile Muzeului Național*, p. 665.
504. Idem, *Un fragment ceramic cu inscripție de la Porolissum*, XIV, 1977, p. 201.
505. Idem, *Miscellanea epigraphica*, XV, 1978, p. 115.
506. Idem, *Între originalitate și adevăr*, XVI, 1979, p. 495.
507. Idem, *C. Daicoviciu. Retrospectivă Ion Berciu. Bibliografie selectivă*, XVI, 1979, p. 917.
508. Idem, *Le sanctuaire A de Sarmizegetusa Regia*, XVII, 1980, p. 65.
509. Daicoviciu, H.; Alicu, D., *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (I)*, XVIII, 1981, p. 59.
510. Daicoviciu, H., *Moștenirea lui Vasile Pârvan*, XIX, 1982, p. 777.
511. Daicoviciu, H.; Alicu, D., *Edificii de cult la Ulpia Traiana Sarmizegetusa (II)*, XIX, 1982, p. 59.
512. Daicoviciu, H.: Gheorghe Matei (1900 – 1982) [N], XIX, 1982, p. 793.
513. Idem, *Un manuscris inedit a lui C. Daicoviciu*, XX, 1983, p. 705.
514. Idem: Eugen Cizek, *Néron*, Fayard, [R], XX, 1983, p. 891.
515. Idem, *La romanisation de la province de Dacie*, XXI, 1984, p. 81.

516. Daicoviciu, H.; Alicu, D.; Cociş, S.; Diaconescu, Al.; Pop, C.; Opreanu, C.; Paki, A., *Săpăturile arheologice din 1984 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 26 - 30, I/2, 1989 /93, p. 409.
517. Daicoviciu, H.; Alicu, D.; Cociş, S.; Ilieş, C.; Meylan, Ch.; Paki, A.; Piso, I., *Săpăturile arheologice din 1983 la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 31, I, 1994, p. 433.
518. **DAN, Mihail P.**, *Din istoria iobăgimii române transilvane. Iobagi români în Polonia în secolul XVI*, II, 1965, p. 345.
519. Dan, M.; Şchiopu, V., *Opinia publică din România faţă de acordul de la München şi consecinţele lui*, V, 1968, p. 311.
520. Dan, M.; Cordoş, N., *O încercare de colaborare politică româno – sîrbă în 1891*, VII, 1970, p. 637.
521. Dan, M., *Negustori clujeni la Cracovia în ultimul deceniu al sec. al XVI – lea*, VIII, 1971, p. 205.
522. Idem, *Schimbul de mărfuri între Cluj şi Cracovia în ultimul deceniu al sec. XVI (I)*, XI, 1974, p. 151.
523. Idem, *Schimbul de mărfuri între Cluj şi Cracovia în ultimul deceniu al sec. XVI (II)*, XII, 1975, p. 203.
524. **DANCU, Lidia**; Simion, S., *Aprecieri privind arta Daciei romane*, 31, I, 1994, p. 235.
525. **DASCĂLU, Nicolae**, *Poziţia statelor din Africa, America şi Asia faţă de războiul italo – etiopean (1935 – 1936) analizată de diplomaţia SUA*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 373.
526. **DAVID, Lucia**; Pintea,V.,*Un monument funerar din Dacia Porolissensis*, III, 1966, p. 459.
527. David, L.; Mărghitan, L., *Monumente sculpturale de la Micia (I)*, V, 1968, p. 125.
528. **DAVIDESCU, M.**; Florescu, R., *Două plăci de la Drobeta reprezentînd cavalerii danubieni*, V, 1968, p. 491.
529. **DAWSON, Michael**, *Ulpia Traiana Sarmizegetusa: Extra Muros 23 excavations 1982 – 1984. An interim opinion*, 26 – 30, I/2, 1989 – 1993, p. 401.
530. **DĂNILĂ, Ştefan,** *Un medalion funerarroman de la Ilişua (jud. Bistriţa – Năsăud)*, X, 1973, p. 605.
531. **DĂRĂBANŢ, Maria,** *Ceramica dacică pictată cu motive vegetale, geometrice şi zoomorfe*, XVI, 1979, p. 519.
532. **DEAC, A.**; Vajda, L., *1907 şi Transilvania*, IV, 1967, p. 1.
533. **DEMBSKI, Günther**, *Keltische münze in Ostösterreich – Boier und Burebista*, 36, I, 1999, p. 51.
534. **DÉNES, István**; Ferenczi, I., *Investigarea unei porţiuni de limes din estul Daciei intracarpatice (între valea Homorodului Mic şi defileul Oltului la Tuşnad)*, 32, I, 1995, p. 393.
535. **DIACONESCU, Alexandru**, *Un fragment de stelă din Dacia Porolissensis cu peprezentarea banchetului funebru*, XVI, 1979, p. 545.
536. Idem, *Propuneri pentru reconstituirea unor elemente de fortificaţii ale castrului de la Gilău*, XXI, 1984, p.145.
537. Idem, *Notă asupra terminologiei latine privind părţile componente ale clădirii comandamentului castrelor auxiliare*, XXII – XXIII, 1985 /86, p.459.
538. Idem, *Dacia under Trajan. Some observations on Roman tactics and strategy*, 34, I, 1997, p. 13.
539. Idem, *A bronze maenad from Sarmizegetusa*, 35, I, 1998, p. 77.
540. Idem, *Ornamenta dignitatis. Gradabzeichen und symbole des sozialen status bei den lokalen eliten von Dakien nach dem Aurelianischen rückzug*, 36, I, 1999, p. 203.
541. **DOMUŢA, Emil**, *Înfiinţarea "Asociaţiei pentru cultura poporului român din Maramureş" şi activitatea sa în perioada 1860 – 1869*, XXI, 1984, p. 251.
542. **DORDEA, Ioan,** *Un manuscris din veacul al XVIII – lea despre producţia şi comercializarea sării din Transilvania şi Maramureş*, XVII, 1980, p. 567.
543. **DÖRNER, Anton E.,** *Epidemia de ciumă în scaunul Orăştiei în prima jumătate a secolului al XVIII –lea*, XX, 1983, p. 541.
544. Idem: *Rétyi Péter naplója*, [R], XX, 1983, p. 923.
545. Idem, *Statutul de breaslă al căruţaşilor şi fierarilor din Orăştie*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 643.
546. Idem, *Un statut de breaslă din 1807 al croitorilor din Orăştie*, 26 – 30, II, 1989 (93, p. 169.
547. **DÖRNER, Egon**, *Urme ale Legiunii a V –a Macedonica la Aradul Nou?*, VIII, 1971, p. 503.
548. **DRAGNE, Florea**, *Relaţiile româno – cehoslovace (1918 – 1921)*, VI, 1969, p. 613.
549. **DRAGOMIR, Nicolae**; Lazarovici, Gh.; Tîrnovan, I., *Măsurarea rezistivităţii în tumulul de la Tureni*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 919.

550. **DRAGOMIR, Silviu**; Belu, S., *Voievozi, cnezi şi crainici români din Munţii Apuseni şi din regiunea Bihorului în evul mediu*, II, 1965, p. 173.
551. **DRAGOTĂ, Gheorghe**; Pop, C., *Cupa romană de la Dumbrăviţa*, 34, I, 1997, p. 575.
552. **DRĂGAN, Ioan**, *Un căpitan român pe frontul antiotoman: Ladislau Ficior de Ciula (? – 1492)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 261.
553. **DRĂGOI, Livia**, *Miklós Sikó, portretist din Transilvania (sec. XIX)*, XV, 1978, p. 481.
554. **DRÂMBĂREAN, Matei**, *Numere incizate pe materiale ceramice de la Apulum*, 34, I, 1997, p. 571.
555. **DUCULESCU, Victor**, *Sentinţa de la Viena: arbitraj sau dictat?*, 32, II, 1996, p. 37.
556. **DUDAŞ, Florian**, *Descoperiri monetare antice în Ţara Zarandului*, XII, 1975, p. 135.
557. **DUMITRACHE, Mariana**, *Castelul Bethlen din Criş (jud. Mureş)*, 33, II, 1997, p. 283.
558. **DUMITRAN, Ana**, *Raporturile între doctrina protestantă şi doctrina ortodoxă în sec. XVI – XVII în Transilvania*, 31, II, 1994, p. 23.
559. Idem, *Contribuţii la studiul tipăriturilor româneşti din sec. XVI*, 32, II, 1996, p. 83.
560. **DUMITRAŞCU, Gheorghe**; Botoran, C., *Greva muncitorilor metalurgişti de la uzinele Ferdinand şi Nădrag (martie 1939)*, IV, 1967, p. 321.
561. **DUMITRAŞCU, Sever**; Bader, T., *Aşezarea dacică de la Medieşul Aurit*, IV, 1967,p. 107.
562. Dumitraşcu, S., *Contribuţii la cunoaşterea graniţei de vest a Daciei romane*, VI, 1969, p. 483.
563. Dimitraşcu, S.; Togan, G., *Săpăturile arheologice de la Boarta "Cetăţuie" (jud. Sibiu)*, VIII, 1971, p. 423.
564. **DUMITRESCU, Constantin**, *Veac vechi, veac nou. Mărturii* [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 799.
565. **DUMITRESCU, Hortensia**, *Cercetări arheologice de la Tăulaş–Deva (I)*, XXI, 1984,p. 3.
566. **DUMITRESCU, Vladimir**, *Cu privire la platformele de lut ars ale locuinţelor unor culturi neolitice*, V, 1968, p. 389.
567. Idem, *Plastica neolitică din aşezarea de la Rast (jud. Dolj)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 29.
568. **DUŢU, Alesandru**, *Anularea Dictatuui de la Viena: cauza naţiunii române*, 32, II, 1996, p. 69.
569. **EDROIU, Nicolae**; Gyulai, P., *Evoluţia plugului în ţările române în epoca feudală*, II, 1965, p. 307.
570. Edroiu, N., *Prima istorie universală care vorbeşte despre răscoala lui Horea*, III, 1966, p. 491.
571. Idem, *Un izvor narativ transilvănean privind "răscoala holerei" din Slovacia de est (1831)*, IV, 1967, p. 549.
572. Idem, *Note de epigrafie româno – chirilică*, XII, 1975, p. 259.
573. Idem, *Note de epigrafie româno – chirilică (II)*, XIII, 1976, p. 393.
574. Idem, *Un sigiliu ineler cu inscripţie slavonă în colecţiile Muzeului de istorie al Transilvaniei din Cluj – Napoca*, XV, 1978, p. 311.
575. Idem, *Centenarul răscoalei lui Horea şi publicistica română din Transilvania. Locul "Tribunei"*, XXI, 1984, p. 581.
576. Idem, *Posesiunile transilvănene ale lui Ştefan Răzvan, domnul Moldovei (1595), şi ale văduvei sale, doamna Măriuca*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 513.
577. Idem, David Prodan (1902 – 1992) [N], 26 – 30, II, 1989 /93, p. 667.
578. Idem, *Un ziar din Luxemburg (Journal Historique et Littéraire, 1785) despre răscoala lui Horea*, 31, II 1994, p. 279.
579. Idem, *Mihai Viteazul în contextul istoriei europene*, 32, II, 1996, p. 75.
580. Idem: recenzii în vol. 32, II, 1996: *Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României. Judeţul istoric Argeş (sec. XIV – 1848)*, p. 603.; *Inscripţii medievale şi din epoca modernă a României. Oraşul Iaşi*, p. 605.
581. **EGYED, A.**, *Marea industrie a morăritului în Transilvania în a doua jumătate a sec. XIX şi începutul sec. XX*, II, 1966, p. 479.
582. Idem, *Unele caracteristici ale dezvoltării industriei în Transilvania la sfîrşitul sec. XIX*, V, 1968, p. 251.
583. Idem, *Problema emigrării ţărănimii din Transilvania la începutul sec. XX*, VII, 1970, p. 365.
584. **EMŐDI, Ioan**, *Descoperiri ale culturii Coţofeni şi Baden în peşterile Igliţa şi Izbîndiş*, XXI, 1984, p. 405.
585. Idem, *Ceramica ornamentată cu şnur din peşterile de la Igriţa şi Izbîndiş (jud. Bihor)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 485.
586. Idem, *Descoperiri de la sfârşitul epocii bronzului în Peştera Ungurului (jud. Bihor)*, 34, I, 1997, p. 485.

587. **ENEA, C.**, *Aspecte ale descompunerii armatei austro – ungare (dezertări şi răscoale ale soldaţilor din Transilvania. 1914 – 1918)*, V, 1968, p. 275.
588. Enea, C.; Botezan, L., *Mişcări ţărăneşti din judeţul Cluj în anii primului război mondial*, VIII, 1971, p. 341.
589. **FAUR, R.**; Faur, V., *Demersurile pentru constituirea Reuniunii învăţătorilor români din Bihor (1888 – 1891)*, XVIII, 1981, p. 545.
590. **FAUR, Viorel**, *Manifestările românilor bihoreni din anul 1905 – expresie a reverimentului luptei lor pentru drepturi şi libertate naţională*, XX, 1983, p. 607.
591. **FAZAKAS, István**, *Norma Regia*, 33, II, 1997, p. 211.
592. **FENEŞAN, Costin**, *Un manuscris ardelean din a doua jumătate a sec. XVII*, VIII, 1971, p. 603.
593. **FERENCZI, Geza**; Ferenczi, I., *Săpăturile de salvare de la Doboşeni*, I, 1964, p. 39.
594. Idem, *Săpăturile arheologice de la Mugeni. Studiu preliminar (I)*, XII, 1975, p. 45.
595. Idem, *Săpăturile arheologice de la Mugeni. Studiu preliminar (II)*, XIII, 1976, p. 239 – 255.
596. Idem, *Săpăturile arheologice da la Mugeni. Studiu preliminar (III)*, XIV, 1977, p. 295.
597. Idem, *Cercetări de topografie arheologică în bazinul superior al Tîrnavei Mari între anii 1957 – 1970. Raport preliminar (II)*, XV, 1978, p. 85.
598. Idem, *Observaţii de topografie arheologică în partea superioară a depresiunii Homoroadelor (jud. Harghita) între anii 1957 – 1978. Raport preliminar (I)*, XVI, 1979, p. 411.
599. Idem, *Săpături noi în cetatea dacică de pămînt de la Porumbenii Mari (jud. Harghita)*, XVIII, 1981, p. 387.
600. Idem, *Săpături arheologice în burgul roman de la Ocland (jud. Harghita)*, XIX, 1982, p. 279.
601. Idem, *Încercări de înfiinţare a unui muzeu local la Odorheiul Secuiesc*, XX, 1983, p. 711.
602. Idem, *Se poate identifica hidronimul antic Sargetias cu rîul Vîrghiş din estul Transilvaniei?*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 91.
603. Idem, *Contribuţii la problema descifrării unor cuvinte scrise cu caractere runice maghiare şi considerente asupra originii scrisului runic maghiar*, 26 – 30, I/1, 1989 (93, p. 161.
604. Idem, *Aşezarea întărită din epoca bronzului de la Dealu (jud. Harghita)*, 32, I, 1995, p. 729.
605. **FERENCZI, Iulia**; Ferenczi, I. Jr.; Ferenczi, I., *Aşezarea întărită feudal – timpurie de la Lăpuşteşti (com Râşca, jud. Cluj) (Primele vestigii arheologice din interiorul Munţilor Gilăului)*, 31, 1994, p. 305.
606. **FERENCZI, ISTVÁN**, *Contribuţii la cunoaşterea aşezării întărite din epoca hallstattiană de la Someşul Rece*, I, 1964, p. 67.
607. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (I)*, II, 1965, p. 77.
608. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (II)*, III, 1966, p. 49.
609. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (III)*, IV, 1967, p. 19.
610. Idem, *Observaţii cu privire la sistemul şi caracterul aşa – zisului "Limes Dacicus"* V, 1968, p. 75.
611. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (IV)*, VI, 1969, p. 47.
612. Idem, *O descoperire slavă timpurie în Transilvania*, VII, 1970, p. 565.
613. Idem, *Cimitirul scitic de la Ciumbrud (V)*, VIII, 1971, p. 11.
614. Idem, *Contribuţii la problema Limesului de vest al Daciei (II/1)*, IX, 1972, p. 387.
615. Idem, *Contribuţii la problema Limesului de vest al Daciei (II/2)*, X, 1973, p. 545.
616. Idem: Edith B. Thomas, *Helme. Schikde. Dolche. Studien über römische – pannonische Waffenkunde*, [R], X, 1973, p. 795.
617. Idem, *Contribuţii la problema Limesului de vest al Daciei (II/3)*, XI, 1974, p. 23.
618. Idem, *Contribuţii la topografia arheologică a văii Someşului (în sectorul Vad – Surduc)*, XIII, 1976, p. 37.
619. Idem, *Problema aşezărilor civile dacice din Munţii Orăştiei din punct de vedere geografic*, XIV, 1977, p. 73.
620. Idem, *Addenda. În legătură cu restaurarea statuetei "Venus de la Gilău"*, XIV, 1977, p. 171.
621. Idem, *Oppida. The Beginnings of Urbanisation in Barbarian Europe*, [R], XVI, 1979, p. 873.
622. Idem, *Consideraţii în legătură cu castrele de marş romane din partea centrală a Munţilor Şurianu*, XVIII, 1981, p. 409.
623. Ferenczi, I.; Petică, M, *Cercetări de topografie arheologică în judeţul Mureş (I)*, XIX, 1982, p. 557.
624. Idem, *Cercetări de topografie arheologică în judeţul Mureş (II)*, XX, 1983, p. 113.

625. Ferenczi, I.; Ursuț, D., *Cercetări de topografie arheologică privind drumul roman imperial Napoca – Porolissum (tronsonul Baciu – Șardu, jud. Cluj)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 213.
626. Ferenczi, I., *Contribuții la problema cunoașterii sistemului de apărare roman de pe cursul Someșului*, XXIV – XXV, 1987 /88, p.171.
627. **FIROIU, Dumitru V.**, *Locul Dietei de la Sibiu (1863 – 1864) în istoria politică a Transilvaniei*, XI, 1974, p. 271.
628. Idem, *Despre contribuția lui Alexandru Ioan Cuza la crearea dreptului României moderne*, XIII, 1976, p. 469.
629. Idem, *Drepturile și libertățile cetățenești în proclamațiile adoptate în timpul revoluției burghezo – democratice de la 1848 din cele trei țări române*, XIV, 1977, p. 445.
630. Idem, *Dreptul la organizare în Transilvania (1849 – 1918)*, XVII, 1980, p. 259.
631. **FLOCA, Octavian**; Valea, M., *"Villa rustica" și necropola daco – romană de la Cinciș*, II, 1965, p. 163.
632. Floca, O., *Monumente epigrafice și sculpturale de la Micia*, V, 1968, p. 111.
633. **FLOREA, Gelu**, *Descoperiri de epocă dacică din județul Cluj*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 755.
634. Idem, *Ceramica dacică pictată cu motive vegetale și zoomorfe din Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1095.
635. Idem, *Archaeological observations concerning the Roman conquest of the area of the Dacian Kingdom's capital*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 33.
636. **FLORESCU, Radu**, *Cercetarea științifică în muzeu*, XX, 1983, p. 743.
637. **FODOR, Ladislau**, *Acțiuni de luptă ale muncitorilor ceferiști din Cluj în ianuarie – februarie 1933*, I, 1964, p. 287.
638. Idem, *Unele aspecte ale luptei muncitorimii pentru apărarea caracterului de clasă al sindicatelor în timpul ocupației hortyste în partea de nord a Transilvaniei*, XIV, 1977, p. 593.
639. **FOLA, Nicolae Victor**, *Mișcarea națională a românilor din zona Târnavei Mici între anii 1900 – 1918*, 33, II, 1997, p. 125.
640. **FRENȚIU, Militon**; Lazarovici, Gh., *Metode de clasificare automată în arheometrie*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 909.
641. **FURDUI, Titus**, *O tipăritură românească veche în care se află un autograf atribuit lui Popa Șapcă*, XVIII, 1981, p. 695.
642. Idem, *Două tipărituri în limba germană despre evenimentele din 1784 – 1785 din Transilvania (Contribuții la bibliografia românească veche)*, XX, 1983, p. 815.
643. Idem, *Câteva aspecte istoriografice privitoare la "Cronica turcească" a studentului anonim de la Sebeș – Alba (Preliminarii la primul incunabul românesc)*, XXI, 1984, p. 771.
644. Idem, *Considerații la circulația Cazaniei lui Varlaam în ținuturile maramureșene*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 667.
645. **GAGA, Lidia Maria**, *Caracteristici ale gospodăriei tradiționale din sud – vestul României. Prelucrări la un studiu interdisciplinar*, 33, I, 1996, p. 239.
646. **GALL, I.**, *Lupta muncitorimii din Transilvania, factor de seamă în pregătirea înfăptuirii unirii de la 1 decembrie 1918*, V, 1968, p. 293.
647. **GARDA, Dezideriu**, *Plugăritul în bazinul Giurgeului (sec. XVII–1848)*, XXI, 1984, p. 227.
648. Idem, *Aspecte ale structurii sociale a unor localități de pe valea superioară a Mureșului în sec. XVIII*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 279.
649. Idem, *Evoluția relațiilor agrare în valea superioară a Mureșului*, XXIV–XXV, 1987/88, p. 657.
650. Idem, *Mediul geografic și evoluția socială în bazinul Giurgeului în sec. XVI – XVII*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 85.
651. **GĂZDAC, Cristian**, *Bronzuri romane de la Gherla*, 32, I, 1995, p. 401.
652. Idem, *Fighting style of the Roman cavalery in Dacia*, 34, I, 1997, p. 151.
653. Idem, *The monetary circulation and the abandonment of Dacia – a comparative study*, 35, I, 1998, p. 229.
654. **GEOROCEANU, P.**; Georoceanu, M.; Cheleșanu – Lisovschi, C., *Observații faunistice asupra mormintelor scitice din necropola de la Ozd*, XIII, 1976, p. 51.
655. Idem, *Studiu osteologic al unui schelet de cal dintr-un mormânt avar din Transilvania*, XIV, 1977, p. 285.
656. Idem, *Cercetări asupra faunei din așezarea de la Cicău "Sălișteˮ*, XV, 1978, p. 273.
657. **GERMAN, Adina**; German, I. *Mărturii despre Al. Vaida Voievod*, 35 – 36, II, 1999, p. 149.
658. **GHEORGHIU, Dragoș**, *Vasele binoclu – o interpretare etnoarheologică*, 33, I, 1996, p. 209.

659. **GHEORGHIU, Gabriela**, *Cisterna dacică de la Grădiştea de Munte*, 33, I, 1996, p. 375.
660. **GHERASIM, Dragoş**, *Semnele strămoşilor: rituri funerare şi transmiterea lor în societatea cucuteniană*, 34, I, 1997, p. 727.
661. **GIURA, Lucian**; Stoica, M. *Aspecte privind viaţa şi activitatea lui C. Diaconovich (1856 – 1923)*, XIX, 1982, p. 475.
662. **GIURAN, Valeriu,** *Momente din istoricul regimentului 5 Vânători (1896 – 1944)*, 34, II, 1998, p. 353.
663. Idem, *Veteranii pe drumul onoarei şi jertfei (1941 – 1945) de la Nistru la Marea Azov (iulie 1941 – iulie 1942)*, [R], 35 – 36, II, 1999, p. 387.
664. **GHIURCĂ, Virgil**, *Încercare de identificare topografică a unor geme romane din Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei*, 31, 1994, p. 223.
665. Idem, *Gemologia arheologică şi resursele gemologice actuale din partea de nord a Munţilor Trascău*, 34, I, 1997, p. 829.
666. **GLODARIU, Eugenia**, *Din lupta maselor muncitoare clujene în preajma primului război mondial*, II, 1965, p. 523.
667. Idem, *Din activitatea societăţii Iulia a studenţilor români la Cluj*, V, 1968, p. 239.
668. Idem, *Biblioteci poporale ale Astrei (I)*, VI, 1969, p. 347.
669. Idem, *Biblioteci poporale ale Astrei (II)*, VII, 1970, p. 309.
670. Idem, *Din activitatea editorială a Astrei: Biblioteeca poporală a Asociaţiunii*, VIII, 1971, p. 311.
671. Idem, *Un moment din viaţa Astrei: modificarea statutelor (1897)*, IX, 1972, p. 277.
672. Glodariu, E.; Cordoş, N., *Reuniunea soldaţilor români din Cluj*, X, 1973, p. 389.
673. Glodariu, E., *Societăţi culturale româneşti din monarhia austro – ungară şi Academia Română*, XI, 1974, p. 284.
674. Idem, *Despărţământul Cluj al Astrei (1870 – 1914)*, XII, 1975, p. 373.
675. Idem, *Înfiinţarea, organizarea şi activitatea culturală desfăşurată de societatea Petru Maior a studenţilor români din Budapesta*, XIII, 1976, p. 505.
676. Idem, *Contribuţia societăţii Petru Maior la mişcarea cultural – naţională a românilor din Austro – Ungaria*, XIV, 1977, p. 505.
677. Idem, *Aportul femeilor din Transilvania la mişcarea memorandistă*, XV, 1978, p. 501.
678. Idem, *Activitatea secţiei române a Federaţiunii internaţionale a studenţilor Corda Fratres*, XVI, 1979, p. 699.
679. Idem, *Participarea tineretului universitar român din Austro – Ungaria la mişcarea memorandistă*, XVII, 1980, p. 313.
680. Idem, *Opoziţia faţă de proiectul Legii votului plural, aspect al luptei pentru votul universal în anul 1908*, XVIII, 1981, p. 227.
681. Idem, *Elena Pop Hossu – Longin şi mişcarea feministă din Transilvania*, XIX, 1982,p. 487.
682. Idem, *Unele consideraţii privind mişcarea feministă din Transilvania (a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX)*, XX, 1983, p. 231.
683. Idem: Ana Maria Ardos (1935 – 1983) [N], XX, 1983, p. 943.
684. Idem, *Consideraţii privind implicarea Astrei în mişcarea naţional – politică a românilor din Transilvania*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 287.
685. Idem, *Mărturii privind poziţia tinerimii române universitare din Austro – Ungaria faţă de dualism*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 695.
686. Idem, *Opinia publică internaţională şi aspiraţiile românilor reflectate în ziarul "La Roumanie" (1918)*, 26 –30, II, 1989 /93, p. 297.
687. Glodariu, E.; Stan, C.I., *Congresele naţiunilor asuprite din Austro – Ungaria şi rolul lor în lupta pentru independenţă şi unitate naţională*, 31, II, 1994, p. 161.
688. Glodariu, E., *Casina română din Cluj*, 32, II, 1996, p. 297.
689. Glodariu, E.; Stan, C.I., *Contribuţii ale studenţilor români la Marea Unire din 1918*, 33, II, 1997, p. 107.
690. Glodariu, E., *Congresele studenţeşti – foruri de exprimare a solidarităţii şi unităţii naţionale*, 34, II, 1998, p. 97.
691. Idem, *Sărbătorirea zilei de 3/15 mai 1848 – prilej de afirmare a identităţii naţionale*, 35 – 36, II, 1999, p. 123.
692. **GLODARIU, Ioan**, *În legătură cu "torna, torna, fratre"*, I, 1964, p. 483.
693. Idem, *Sarmizegetusa dacică în timpul stăpînirii romane*, II, 1965, p. 119.
694. Idem, *Un altar votiv roman în Muzeul de Istorie Cluj*, II, 1965, p. 667.
695. Idem, *Legio IV Flavia Felix în Dacia*, III, 1966, p. 429.
696. Idem, *Două fiare de plug de la Bicfalău*, IV, 1967, p. 471.

697. Idem, *Lei funerari romani la Valea Singeorgiului*, IV, 1967, p. 473.
698. Idem, *Tezaurul dacic de la Sărmăşag*, V, 1968, p. 409.
699. Idem, *Bemerkungen über eine Dakerkönig*, VII, 1970, p. 501.
700. Idem, *Consideraţii asupra circulaţiei monedei străine în Dacia (sec. II î.e.n. – I î. e.n)*, VIII, 1971, p. 71.
701. Idem, *Aşezarea dacică şi daco – romană de la Slimnic*, IX, 1972, p. 119 – 129.
702. Idem, *Un atelier de făurărie de la Sarmizegetusa dacică*, XII, 1975, p. 107 – 134.
703. Idem, *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de sud a Transilvaniei*, XIV, 1977, p. 95.
704. Idem, *Consideraţii privind organizarea statului dac*, XVII, 1980, p. 433.
705. Idem: *O nouă carte închinată civilizaţiei dacice [R]*, XVII, 1980, p. 873.
706. Idem, *Sistemul defensiv al statului dac şi întinderea provinciei Dacia*, XIX, 1982, p. 23.
707. Idem, *Cetatea de la Căpîlna în sistemul defensiv al statului dac*, XX, 1983, p. 59.
708. Idem, *"Brăţările" cu nodozităţi Latène tîrzii în Dacia*, XXI, 1984, p. 63.
709. Idem, *Cariere şi exploatarea pietrei în Dacia preromană*, XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 91.
710. Idem, *Reflexii asupra unei recenzii* [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 783.
711. Idem, *Opinii privitoare la stratificarea societăţii dacice (sec. I î.e.n. – I e.n.)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 537.
712. Idem, *Sarmizegetusa Regia durant le règime de Trajan*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 19.
713. Idem, *Addenda aux Points de repère pour la chronologie des citadelles et des établissements daciques des Monts d'Orăştie*, 32, I, 1995, p. 119.
714. Idem: E. Iaroslavschi, *Tehnica la daci*, [R], 34, I, 1997, p. 889.
715. **GOGÂLTAN, Florin**, *Săpături de salvare la Tureni . Carieră, jud. Cluj*, 26 . 30, I/2, 1989 /93, p. 365.
716. **GOLDENBERG, Samuel**, *Despre vama (vigesima) Sibiului în sec. XVI*, II, 1965, p. 673.
717. Goldenberg, S.; Belu, S., *Două registre privind postăvăritul şi comerţul cu postav la Braşov în sec. XVI*, IV, 1967, p. 127.
718. Idem, *Registrul producţiei şi comerţul cu postav de la Braşov din 1576 – 1582*, VI, 1969, p. 565.
719. Idem, *Registrul producţiei şi comerţul cu postav de la Braşov din 1576 – 1582 (II)*, IX, 1972, p. 533.
720. Goldenberg, S., *Aprovizionarea şi politica de preţuri a unor oraşe din Transilvania în sec. XVI – XVII*, XVII, 1980, p. 199.
721. **GOSTAR, Nicolae**, *Unităţile militare din castrul roman de la Tibiscum*, V, 1968, p. 471.
722. Idem, *Inscripţiile din castrul roman de la Orăştioara de Sus*, VI, 1969, p. 493.
723. **GROSS, Lidia**, *Convergenţe transilvane* [R], 31, II, 1994, p. 381.
724. **GROZA, Horaţiu**, *Despre ridicarea şi dezvelirea statuii doctorului Ioan Raţiu din Turda*, 34, II, 1998, p. 396.
725. **GROZA, Liviu**, *Două interesante descoperiri arheologice din judeţul Caraş – Severin*, XIII, 1976, p. 1.
726. Groza, L.; Wollmann, V., *Două inscripţii romane din zona Caransebeş*, XIII, 1976, p. 163.
727. Groza, L., *Un bănăţean participant la războiul de independenţă: căpitanul Moise Groza*, XIV, 1977, p. 469.
728. Idem, *Unele aspecte privind organizarea regimentului grăniceresc din Caransebeş*, XV, 1978, p. 447.
729. Idem, *Participarea grănicerilor bănăţeni la războaiele împotriva lui Napoleon*, XVII, 1980, p. 577.
730. Idem, *Testamentul generalului Ion Drăgălina*, XVIII, 1981, p. 575.
731. Idem, *Participarea generalului Mihail Trapşa la lupta de la Custozza (1866)*, XIX, 1982, p. 429.
732. Idem, *Mărturii documentare privind colaborarea dintre Gheorghe Barţiu şi generalul Mihail Trapşa*, XX, 1983, p. 593.
733. Idem, *Adeziunea unor cetăţeni din România la lupta generalului Traian Doda pentru emanciparea naţională a românilor din Transilvania şi Banat (1890)*, XXI, 1984, p. 629.
734. Idem, *Scrisori de adeziune adresate generalului Traian Doda în cîteva comune transilvănene*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 727.
735. Idem, *Blazonul de cavaler al generalului Mihail Trapşa*, 26 –30, II, 1989 /93, p. 591.
736. Idem, *Statutul pentru înfiinţarea Bibliotecii Asociaţiei Învăţătorilor din regimentul grăcineresc Caransebeş*, 31, II, 1994, p. 301.
737. **GUDEA, Nicolae**, *Ceramica dacică din castrul roman de la Bologa (jud. Cluj)*, VI, 1969, p. 503.

738. Idem, *O cărămidă cu stampilă din sec. IV la Şviniţa*, VII, 1970, p. 555.
739. Idem, *Limesul roman în zona castrului de la Bologa*, VIII, 1971, p. 507.
740. Idem, *Inscripţii şi ştampile tegulare din castrul roman de la Bologa*, IX, 1972, p. 413.
741. Idem, *O locuinţă rustică din epoca romană de la Gornea*, X, 1973, p. 569 – 593.
742. Idem, *Tezaurul monetar de la Răcăşdia*, XII, 1975, p. 183.
743. Idem, S. Soproni, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*, [R], XVI, 1979, p. 893.
744. Gudea, N.; Alicu, D.: Branga, N., *Aspecte şi permanenţe traco – romane*, [R], XVII, 1980, p. 879.
745. Gudea, N., *Tezaurul monetar de la Răcăşdia din sec. IV e.n. (II)*, XVIII, 1981, p. 483.
746. Idem: Eszter Vágó, István Bona, *Die Gräberfelder von Intercisa*, [R], XVIII, 1981, p. 733.
747. Idem: recenzii în vol. XIX, 1982: Judith Topál, *The Southern Cemetery of Matrica*, p. 749..; András Mócsy, *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*, p. 750..; Silviu Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei*, p. 752.
748. Idem, *Câteva observaţii şi note critice cu specială privire la partea istorică a monografiei Etnogeneza românilor de I.I. Rusu*, [R], XX, 1983, p. 903.
749. Idem, *Despre un vas de sticlă din castrul roman de la Bologa*, XXI, 1984, p. 531.
750. Idem: R. Merkelbach, *Mithras* [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 790.
751. Idem, *Despre ceramica glazurată pannonică (sec. IV e.n.)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 545.
752. Idem: recenzii în vol. XXIV – XXV, 1987 /88: *Matronen und verwandte Gottheiten*, p. 1176.; K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajan. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donau in der Hohen Kaiserzeit*, p. 1177.; S. Soproni, *Die letzte Jahrzehnte des Pannonischen Limes*, p. 1178.
753. Idem, *Über eine Tonform von Barboşi mit der Darstellung einer eselköpfigen menschlichen Gestalt. Beiträge zur Kenntnis des frühen Christentums in der Provinz Moesia Inferior*, 32, I, 1995, p. 149.
754. Idem: recenzii în vol. 32, I, 1995: D. Knopp, *Die romische Inschriften Dakiens in Siebenbürgischen Unteralt – Zibinbecken und ihr geschtlicher Hintergrund*, p. 861.; A. Faber, *Das römische Auxiliarkastell und der vicus von Regensburg – Kumpfmühl*, p. 873.
755. Idem, *Die Nordgrenze der Provinz Moesia Superior in der Zeit des Bestehens Dakiens (106 – 275 n. Chr.)*, 33, I, 1996, p. 49.
756. Idem, *Câteva observaţii în legătură cu procesul de romanizare. III. Romanizarea numelor de plante în provinciile dacice (În legătură cu cartea Tereziei B. Tătaru)*, 33, I, 1996, p. 115.
757. Idem, *Note de lectură. III. Despre armata romană în provinciile dacice*, 33, I, 1996, p. 169.
758. Idem, *Note epigrafice. IV. Inscripţii gnostice*, 33, I, 1996, p. 179.
759. Idem, *Beiträge zur Militärgeschichte von Dacia Porolissensis. 5. Die Cohors I Hispanorum quingenaria equitata*, 34, I, 1997, p. 61.
760. Idem, *Limes or strategy? Critical notes on E.N. Luttwak's work The grand strategy of the Roman Empire from the first century AD to thje third*, 34, I, 1997, p. 213.
761. Idem, *Römische Drehmühlen von Porolissum und aus den Römerkastellen des westlichen Limes der Provinz Dacia Porolissensis*, 34, I, 1997, p. 229.
762. Idem, *Buchbesprechung: Chr. Unz, E. Deschler – Erb, Katalog der Militaria aus Vindonissa*, [R], 35, I, 1998, p. 267.
763. Idem: J. Napoli, *Recherches sur les fortifications*, [R], 36, I, 1999, p. 265.
764. **GUI, Daniela**, *Viaţa mondenă şi intimitatea în pictura lui Th. Aman*, 33, II, 1997, p. 337.
765. **GUMĂ, Marian**, *O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă*, XVI, 1979, p. 481.
766. Idem, *O nouă contribuţie arheologică la studiul manifestărilor religioase ale geto – dacilor*, XVIII, 1981, p. 45.
767. **GÜNDISCH, Konrad G.**, *Cel mai vechi registru de socoteli al oraşului Bistriţa (1461, 1462)*, XIV, 1977, p. 337.
768. **GYÉMÁNT,Ladislau**, *O tipăritură românească necunoscută din vremea războiului ruso – austro – turc din anii 1787 – 1792*, XV, 1978, p. 411.
769. **GYÖRGY, Enikö**, *Die namengebung der sklaven und freigelassenen im Römischen Dakien*, 36, I, 1999, p. 111.
770. **GYULAI, Paul**, *Un inventar iobăgesc din anul 1676*, II, 1965, p. 685.
771. Idem, *Un trior – ciur din 1798 construit la Cluj*, III, 1966, p. 497.

772. Idem, *Trei călimări medievale în Muzeul de Istorie Cluj*, IV, 1967, p. 543.
773. Idem, *Expresia "bani păgîni" în documente din sec. XVI*, VI, 1969, p. 553.
774. Idem, *Izvoarele şi istoriografia privind tehnica şi organizarea militară în Europa centrală şi Transilvania (sec. XVI – XVII)*, IX, 1972, p. 179.
775. Idem, *Inventarul cetăţii Oradea la 1632*, X, 1973, p. 666.
776. Gyulai, P.; Pap, F.; Palkó, A., *Atelier de falsuri monetare în cetatea Lita*, XX, 1983, p. 521.
777. **HAINES, Ben**, *A point of view about the Museum of History of Medicine and Pharmacy*, 34, II, 1998, p. 573.
778. **HALASU, Adriana**, *O siglă de meşter – doi argintari transilvăneni din sec. XVII*, XV, 1978, p. 359.
779. Idem, *Contribuţii la problema morfologiei unor piese de argintărie feudală*, XVI, 1979, p. 271.
780. **HANGA, Vladimir**, *Valoarea prezentă a eposului homeric*, 33, I, 2996, p. 163.
781. Idem, *Paşi spre cunoaşterea omului. De la sofişti la Socrate*, 34, I, 1997, p. 469.
782. **HARŢUCHE, N.**, *Cercetări arheologice la Brad (jud. Hunedoara)*, VI, 1969, p. 439.
783. **HAŢEGAN, Ioan**, *O controversă istorică legată de incursiunea otomană în Banat în anul 1415*, XVII, 1980, p. 531.
784. Idem, *Filippo Scolari şi Iancu de Hunedoara, promotori ai latinităţii românilor în conştiinţa europeană a sec. XV*, XVIII, 1981, p. 163.
785. Idem, *Populaţie şi habitat în Banatul sec. XVIII – XX*, 32, II, 1996, p. 151.
786. **HĂGAN, Trofin**, *Contribuţia sindicatelor revoluţionare conduse de PCR în sprijinul frontului antihitlerist*, I, 1964, p. 441.
787. Idem, *Lupta sindicatelor sub conducerea PCR pentru îmbunătăţirea condiţiilor materiale ale oamenilor muncii (6 martie 1945 – 30 decembrie 1947)*, II, 1965, p. 609.
788. Idem, *Contribuţia minerilor din Valea Jiului la refacerea economiei naţionale (1945 – 1947)*, IV, 1967, p. 389.
789. Idem, *Contribuţia socialiştilor români la înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România*, V, 1968, p. 609.
790. Idem, *Minerii din Maramureş în procesul de reorganizare politico – profesională şi sprijinire a frontului antihitleris*, XIV, 1977, p. 613.
791. Idem, *Minerii din Maramureş în procesul refacerii economiei naţionale (1945 – 1947)*, XV, 1978, p. 633.
792. **HICA, Ioana**; Blăjan, Mihai, *Un cimitir de incineraţie din sec. VIII la Turdaş (jud. Alba)*, X, 1973, p. 441.
793. Hica–Cîmpeanu, I.: E.Garami, I.Kovrig, I.Gy.Szabó,Gy.Török, *Avar Finds in the Hungarian National Museum.Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary*, [R], XIII, 1976, p. 663.
794. Idem, *Cu privire la unele morminte romane tîrzii de la Napoca*, XIV, 1977, p. 221.
795. Idem, *Un grup de morminte de sec. VII e.n. de la Iclod (jud. Cluj)*, XV, 1978, p. 287.
796. Idem, *Riturile funerare în Transilvania de la sfîrşitul secolului al III-lea e.n. pînă în secolului al V-lea e.n.*, XVI, 1979, p. 157.
797. Idem, *Din colecţiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei. Donaţia Torma Károly*, XVII, 1980, p. 653.
798. Idem, *Din colecţiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei. Donaţia Torma Károly. Unelte şi arme romane din zona Ilişua – Cristeştii Ciceului*, XIX, 1982, p. 593.
799. Idem: recenzii în vol. XIX, 1982:A. Kiss, *Avar Cemeteries in County Baranya*, p. 763.; Eva Garam, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*, p. 764.
800. Idem, *Din colecţiile Muzeului de Istorie al Transilvaniei. Donaţia Torma Károly. O mască de lut din zona Ilişua Cristeştii Ciceului*, XX, 1983, p. 755.
801. **HOREDT, Kurt**, *În legătură cu monumentul de la Adamklissi*, III, 1966, p. 423.
802. Idem, *Cu privire la locul de descoperire a sabiei de la Moreşti*, IV, 1967, p. 509.
803. Idem, *Interpretări arheologice*, V, 1968, p. 419.
804. Idem, *Datarea tezaurului de la Pietroasa*, VI, 1969, p. 549.
805. Horedt, K.; Protase, D., *Tezaurul de aur din epoca migraţiilor de la Cluj Someşeni*, VII, 1970, p. 186.
806. Horedt, K., *Zur Deutung des Grabefeldes von Soporul de Cîmpie*, VIII, 1971, p. 583.
807. Idem: K. Koloman Keresztes (1887 – 1980) [N], XVII, 1980, p. 919.
808. **HRISTODOL, Gheorghe**, *Dobrogea şi Marea în publicistica transilvăneană la sfîrşitul sec. XIX*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 599.
809. **HÜGEL, Peter**; Pop, C., *Despre două piese figurate din Muzeul Judeţean Arad*, 34, I, 1997, p. 585.

810. **HUSAR, Adrian**. *The celtic gods in Roman Dacia*, 32, I, 1995, p. 85.
811. **IAMBOR, Petru**. *În legătură cu localizarea cetății Sînmiclăuș (Turda)*, XIV, 1977, p. 309.
812. Iambor, P.; Pap, Fr., *Tezaurul monetar din sec. XVI – XVII de la Cluj – Napoca*, XV, 1978, p. 331.
813. Iambor, P., *Nobilii de la Dăbîca și relațiile lor cu Țara Românească în veacul al XIV – lea*, XVI, 1979, p. 215.
814. Iambor, P.; Matei, Șt., *Incinta fortificată de la Cluj – Mănăștur (sec. IX – XIV)*, XVI, 1979, p. 599.
815. Iambor, P., *Contribuții documentare privind unele așezări românești din vestul țării la începutul feudalismului*, XVII, 1980, p. 159.
816. Iambor, P.; Matei, Șt.; Halasu, A., *Considerații privind raportul cronologic dintre așezarea și cimitirul de la Cluj – Mănăștur*, XVIII, 1981, p. 129.
817. Iambor, P., *Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, XIX, 1982, p. 75.
818. Idem: K.H. Gyürky, *Das mittelalterliche Dominikanerkloser in Buda*,.[R], XIX, 1982, p. 767.
819. Idem, *Cîteva observații privind cercetarea arheologică a așezărilor rurale din Transilvania din perioada feudalismului timpuriu*, XX, 1983, p. 499.
820. Iambor, P.; Matei, Șt, *Noi cercetări arheologice la complexul medieval timpuriu de la Cluj – Mănăștur*, XX, 1983, p. 131.
821. Iambor, P.; Pop, I.A., *Familia nobiliară Arca din Țara Hațegului (sf. sec. XV – începp. sec. XVI)*, XXI, 1984, p. 211.
822. Iambor, P.; recenzii în vol. XXI, 1984: Kiss A., *Baranya megve X – XI szazadi sirleletei*, p. 839.; I. Holl, N. Paradi, *Das mittelelterliche Dorf Sarvaly*, p. 841., M. D.Matei, E. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și bazinul Șomuzului Mare (sec. XI – XVII)*, p. 843.
823. Iambor, P., *Vase cu gît canelat descoperite în așezările feudale timpurii din Transilvania*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 589.
824. Idem, *Izvoare istorice și terminologia privind așezările fortificate din sec. IX – XIII*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 11.
825. Idem, *Propuneri în Dieta de la Cluj din 1790 – 1791 pentru îmbunătățirea economiei agrare*, 33, II, 1997, p. 193.
826. Idem, *Nobilii din neamul Cenad (sec. XIII – XVII)*, 34, II, 1998, p. 29.
827. Idem, *Contribuții la genealogia și blazonul familiei Sina*, 35 – 36, II, 1999, p. 63.
828. **IANCU, Gheorghe**. *Activitatea Consiliului Dirigent privind reglementarea comerțului și aprovizionării populației (1918 – 1920)*, XV, 1978, p. 545.
829. Idem, *Contribuții la istoricul asigurărilor muncitorești din România (1918 – 1920)*, XX, 1983, p. 639.
830. Iancu, Gh.; Sabău, N., *Arta bizantină în corespondența lui Octavian Smigelschi cu Valeriu Braniște*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 855.
831. Iancu, Gh., *Înființarea Teatrului Național din Cluj (1919)*, 26 – 30, 1989 – 1993, p. 345.
832. **IAROSLAVSCHI, Eugen**. *Cuptoarele pentru redus minereu de fier de la Șoșdea, jud. Caraș – Severin*, XIII, 1976, p. 231.
833. Iaroslavschi, E.; Roșu, P., *Cîteva noi așezări dacice pe Valea Cucuiușului*, XIV,1977,p. 81.
834. Iaroslavschi, E.; Lazarovici, Gh., *Așezări de secolul IV în sudul Banatului*, XV, 1978, p. 255.
835. Idem, *Vestigii arheologice din bazinul Carașului*, XVI, 1979, p. 447.
836. Iaroslavschi, E., *Studiu comparativ asupra compoziției fierului antic (rezultate preliminarii)*, XVIII, 1981, p. 405.
837. Idem, *Despre cîteva podoabe dacice dintr-un muzeu britanic*, XIX, 1982, p. 271.
838. Idem, *Inventarul sanctuarului A de la Sarmizegetusa Regia*, XX, 1983, p. 371.
839. Idem, *Inventarul sanctuarului mic rotund de la Sarmizegetusa Regia*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 453.
840. Idem, *Vestiges romains dans la zone de la Sarmizegetusa Dace*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 27.
841. Idem, *Opinii privind Soarele andezit de la Sarmizegetusa Regia*, 31, 1994, p. 49.
842. Idem, *Conduits et citernes d'eau chez les daces des Monts d'Orăștie*, 32, I, 1995, p. 135.
843. Idem, *Tratamente anticorosive asupra fierului dacic*, 33, I, 1996, p. 441.
844. Idem, *Vases daciques en fer aux anses en forme d'oiseaux*, 34, I, 1997, p. 511.
845. Idem, *Crépis dacique*, 35, I, 1998, p. 37.
846. **IDICEANU, Dorina**. *Cercetarea și tratamentul unei lucrări de pictură în tempera din sec. XVI*, XXI, 1984, p. 717.
847. **IGNA, Aurelia**. *Restaurarea și conservarea unui fragment de leasă*

dacică de la Şercaia, jud. Braşov, XV, 1978, p. 653.
848. Igna, A.; Kiss, Şt., Rădulescu, D., Drăgan – Bularca, M., *Evidenţierea biodeteriorării unor monumente de piatră din incinta Muzeului de istorie al Transilvaniei, prin activităţi enzimatice*, XV, 1978, p. 659.
849. Igna, A., *Conservarea unor resturi lemnoase şi textile, carbonizate, descoperite într-o locuinţă dacică*, XVI, 1979, p. 769.
850. Igna, A., Petrescu, I., *Analiza resturilor lemnoase provenind din cella vinaria de la Potaissa*, XVI, 1979, p. 773.
851. Igna, A.; Ioniţă, I., *Cercetări privind utilizarea unor fungicide pentru tratarea obiectelor de muzeu realizate din piele şi blană*, XVII, 1980, p. 753.
852. Igna, A.; Atudorei, V., *Consideraţii asupra aeromicroflorei expoziţiei de bază şi a depozitelor Muzeului de istorie al Transilvaniei*, XIX, 1982, p. 709.
853. Igna, A., *Investigaţiile biologice în serviciul cercetării arheologice (IV)*, XX, 1983, p. 853.
854. Igna, A.; Tămaş, R.; Stănescu, E., *Influenţa unor produse chimice asupra insectelor implicate în deteriorarea textilelor de muzeu*, XX, 1983, p. 881.
855. Igna, A., *Probleme ale conservării şi restaurării faunei mumificate*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 515.
856. Igna, A.; Atudorei, V., *Aeromicroflora bacteriano a muzeelor şi implicaţiile ei în biodeteriorare*, 31, I, 1994, p. 583.
857. Igna, A.; Tomescu, N., *Aspecte privind biologia şi comportamentul hrănirii la specia Anthrenus Scrophulariae L.*, 31, 1994, p. 593.
858. **IGNAT, Doina**, *Contribuţii la cunoaşterea neoliticului din Bihor*, X, 1973, p. 477 .
859. Ignat – Sava, Doina, *Probleme ale neoliticului din nord – vestul României*, XIV, 1977, p. 13.
860. Idem, *Despre mormintele şi ofranda funerară din preistoria Bihorului*, 32, I, 2995, p. 269.
861. **ILIEŞ, Constantin**, *Arme romane descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XVIII, 1981, p. 413.
862. **ILOVAN, V.;** Tanco, T., *Atitudinea social – democraţiei şi a populaţiei săseşti din judeţul Bistriţa – Năsăud faţă de actul unirii Transilvaniei cu România*, XVII, 1980, p. 323.
863. **IMHREH, Ştefan**; Pataki, I., *Contribuţii la studiul agriculturii transilvănene (1570 – 1610)*, IV, 1967, p. 153.
864. Imhreh, Şt.; Mureşan, C., *Un nou izvor pentru cunoaşterea vieţii satului din Transilvania la sfîrşitul sec. XVIII*, V, 1968, p. 215.
865. Imhreh, Şt., Pataki, I., *Contribuţii la studiul agriculturii transilvănene (II) (1570 – 1610)*, VI, 1969, p. 187.
866. **IOAN, Mircea**, *Tipărituri apărute la Blaj în primii 25 de ani de activitate a tipografiei (1747 – 1771), relevate de un document de epocă*, XIX, 1982, p. 687.
867. **IONESCU, Ion**, *Simboluri paleocreştine din sec. II – III pe unele monuente funerare din Dacia romană*, 31, I, 1994, p. 241.
868. **IONESCU, Toader**, *Probleme ale dezvoltării economiei Transilvaniei în viziunea unor intelectuali români (1850 – 1900)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 353.
869. Idem, *Concepţia dirijistă a lui Mitiţă Constantinescu privind crearea şi dezvoltarea complexului economic naţional românesc*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 327.
870. **IONESCU SAINT-CYR**, Alexandru, *Armata română între deznădejdea retragerii şi speranţa revenirii*, 32, II, 1996, p. 33.
871. **IONIŢĂ, Elisabeta**, *Din activitatea progresistă, democratică, antifascistă a femeilor universitare în perioada interbelică. Prezenţe active a universitarelor clujene*, XX, 1983, p. 695.
872. **IRIMIEŞ, Dumitru**, *Semnificaţia istorico – etnografică a unor recente descoperiri*, 32, II, 1996, p. 359.
873. **ISAC, Adriana**, *Un akinakes de la Cincşor (jud. Braşov)*, 31, I, 1994, p. 179.
874. **ISAC, Dan**, *Juppiter Sarapis la Potaissa*, VII, 1970, p. 549.
875. Idem, *O reprezentare a lui Juppiter Dolichenus de la Ilişua*, VIII, 1971, p. 571.
876. Idem, *Contribuţii la iconografia religioasă a Daciei romane. Juppiter "Verospi"*, XI, 1974, p. 61.
877. Idem, *Helenius şi Saciro de la Westerndorf. Consideraţii asupra unui vas "terra sigillata" de la Orşova*, XIII, 1976, p. 169.
878. Isac, D.; Bărbulescu, M., *Atestări ale parcelor pe teritoriul Daciei romane*, XIII, 1976, p. 177.
879. Isac, D.; Géza Alföldy, *Noricum*, [R], XIII, 1976, p. 657 – 661.
880. Idem, *Venus de la Gilău. Aspecte de iconografie romană provincială*, XIV, 1977, p. 163.

881. Idem, *Monede postaureliene de la Gilău*, XV, 1978, p. 251.
882. Idem, *Ala Siliana C. R. torquata et armillata în Dacia*, XVI, 1979, p. 39.
883. Idem, *Importuri de terra sigillata la Napoca*, XVII, 1980, p. 467.
884. Isac, D.; Diaconescu, Al., *Aspecte ale artei provinciale romane la Gilău*, XVII, 1980, p. 115.
885. Isac, D.; Diaconescu, Al.; Opreanu, C., *Porta principalis dextra a castrului de la Gilău*, XVIII, 1981, p. 85.
886. Idem, *Principia castrului de la Gilău*, XX, 1983, p. 85.
887. Isac, D., *Gestempelte Keramik aus den römischen Kastellen von Gilău und Căşeiu*, 34, I, 1997, p. 389.
888. **IUGULESCU, C.**, *Les expositions locales et occasionnelles d'histoire de la pharmacie, leur rôle*, 34, II, 1998, p. 583.
889. **IVĂNUŞ, Dan**, *Sigilii ale asociaţiilor meşteşugăreşti din colecţia Muzeului de Istorie Sibiu*, 33, II, 1997, p. 319.
890. **IZSÁK, Sámuel**, *Antecedentele organizatorice ale înfiinţării spitalului public din Cluj (1818) şi dezvoltarea ulterioară a acestei instituţii*, IX, 1972, p. 603.
891. Idem, *Farmacişti români din Transilvania şi Banat (studiu preliminar)*, XIX, 1982, p. 463 .
892. **JAKÓ, Sigismund**, *Cercetări arheologice la cetatea Grădiştea Muncelului în anii 1803 – 1804 (Contribuţii la istoria arheologiei din ţara noastră)*, III, 1966, p. 103.
893. Idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiştea Muncelului în anul 1803*, V, 1968, p. 433.
894. Idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiştea Muncelului în anii 1803 – 1804 (II)*, VIII, 1971, p. 439.
895. Idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiştea Muncelului în anii 1803 1804 (III)*, IX, 1972, p. 587.
896. Idem, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiştea Muncelului în anii 1803 – 1804 (IV)*, X, 1973, p. 615.
897. Idem, *Despre numirea voievozilor Transilvaniei*, 26 – 30, II, 1989 – 1993, p. 33.
898. **JANITSEK, Andrei**, *Restaurarea unui castron şi a unei falere de argint*, XVII, 1980, p. 649.
899. **JORDÁKY, L.**, *Documente privind greva generală din 1920 în oraşul şi regiunea Cluj*, II, 1965, p. 544.
900. Idem, *Figura lui Lenin în presa din Transilvania între 1917 – 1924*, VIII, 1971, p. 358.
901. **JOSAN, Nicolae,** *Causa română la 1872 – un document interesant al mişcării naţionale a românilor din Transilvania*, 34, II, 1998, p. 73.
902. Josan, N.; Mircea, G., *Două "General Pardon-uri" habsburgice din timpul războaielor napoleoniene în colecţiile Muzeului din Alba Iulia*, 35 – 36, II, 1999, p. 223.
903. **JUDE, Maria-Magdalena**, *Monumente funerare de la Potaissa*, IX, 1972, p. 497.
904. Idem, *Amicul poporului şi problemele agriculturii raţionale*, XI, 1974, p. 311.
905. Idem, *Solia satelor – ziar destinat publicului sătesc*, XII, 1975, p. 387.
906. Jude, M.M.; Cordoş, N., *Prima Reuniune de agricultură la românii transilvăneni*, XIII, 1976, p. 523.
907. Idem, *Sigilii săteşti transilvane din sec. XIX*, XV, 1978, p. 467.
908. Jude, M.M.; Hopârtean, A., *Sigilii săteşti transilvane în Muzeul de istorie din Turda*, XVI, 1979, p. 691.
909. Jude, M.M., *Sigilii poştale în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XVII, 1980, p. 785.
910. Idem, *Sigilii săteşti bănăţene pe un document din 1826*, XVIII, 1981, p. 509.
911. Idem, *Preocupări economice ale Astrei în despărţământul Diciosînmărtin*, XIX,1982, p. 497.
912. Idem, *Sigilii săteşti din comitatul Cluj (sec. XIX)*, XX, 1983, p. 843.
913. Idem, *O nouă menţiune documentară despre medaliile privitoare la Horea*, XXI, 1984, p. 589.
914. Jude, M.M.; Ciupea, I., *Contribuţii documentare privind ajutoarele din România pentru înfiinţarea unei şcoli româneşti la Turda*, XXI – XXIII, 1985 /86, p. 641.
915. Jude, M.M., *"Gura Satului" – foaie literară, satirică şi mixtă pentru colonoa română din Darniţa*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 613.
916. Jude, M.M.; Comşa, D., *Medalii şi decoraţii acordate academicianului C. Daicoviciu*, 33, II, 1997, p. 341.
917. Jude, M.M.; N. Josan, Gh. Fleşer, A. Dumitran, *Oameni şi fapte din trecutul judeţului Alba în memoria urmaşilor*, [R], 34, II, 1998, p.433.
918. **JULIEN, Pierre**, *Les ephemera, une source pour l'histoire médico – pharmaceutique*, 34, II, 1998, p. 463.

919. **JUNGBERT, Béla**, *Câteva considerații privind unele forme de unelte bifaciale paleolitice*, XIV, 1977, p. 1.
920. Idem: Miklós Gábori, *Les civilisations du Paléolithique moyen entre les Alpes et l'Oural*, [R],XIV, 1977, p. 659.
921. Idem, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (I)*,XV,1978,p. 1.
922. Idem, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (II)*, XVI, 1979, p. 389.
923. Idem, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (III)*, XIX, 1982, p. 543.
924. Idem, *Repertoriul localităților cu descoperiri paleolitice din Transilvania (IV)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 385.
925. **KACSÓ, Carol**.: Bura, N., *Piese inedite din depozitul de bronzuri de la Sarasău (jud. Maramureș)*, XI, 1974, p. 1.
926. Kacsó, C., *Toporul de bronz de la Oarța de Sus*, XIV, 1977, p. 57.
927. Idem, *Depozitul de bronzuri de la Băbeni*, XVII, 1980, p. 417.
928. Idem, *Contribuții la cunoașterea bronzului timpuriu din nord – vestul Transilvaniei. Descoperirile Mako de Ciumești, Berea și Foeni*, 34, I, 1997, p. 425.
929. **KAKUCS, Lajos**, *Învățământul agricol din Banat în a doua jumătate a sec. XIX*, XX, 1983, p. 213.
930. **KALMAR, Zoia**, *Descoperiri eneolitice la Gilău*, XVII, 1980, p. 393.
931. Idem, *Descoperiri eneolitice la Gilău (II)*, XVIII, 1981, p. 305.
932. Idem, *Descoperiri eneolitice la Gilău (III)*, XIX, 1982, p. 247.
933. Idem, *Descoperiri neolitice la Țaga*, XX, 1983, p. 359.
934. Idem, *Materiale neo – eneolitice intrate în colecția Muzeului de istorie al Transilvaniei (I)*, XXI, 1984, p. 391.
935. Idem, *Materiale neo – eneolitice intrate în colecția Muzeului de istorie al Transilvaniei (II)*, XII – XXIII, 1985 /86, p. 401.
936. Idem, *Materiale eneolitice intrate în colecția Muzeului de istorie al Transilvaniei (III)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 465.
937. Kalmar Maxim, Z.; Stoicovici, E., *Trăsăturile "industriei" litice de la Iclod*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 937 – 945.
938. Kalmar, Z., *Săpături arheologice de salvare la Plăiești și Stejăriș*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1047.
939. Idem, *Cercetări de suprafață și săpături arheologice de salvare în Valea Caldă, municipiul Cluj – Napoca*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 1039.
940. Idem, *Săpături de salvare la Cluj – Stăvilar*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1019.
941. [Maxim] Kalmar, Z.; Bulbuc, A.; Crișan, V., *Noi descoperiri arheologice de suprafață în hotarul comunei Iclod (IV)*, 31, I, 1994, p. 105.
942. [Maxim] Kalmar, Z., *Săpături arheologice la Tureni (jud. Cluj). Campania din 1993*, 31, 1994, p. 347.
943. [Maxim] Kalmar, Z.; Lazarovici, Gh., *Base de données internationale pour la culture Starčevo – Criș*, 32, I, 1995, p. 67.
944. [Maxim] Kalmar, Z., *Așezarea neolitică de la Viișoara (jud. Cluj)*, 32, I, 1995, p. 723.
945. [Maxim] Kalmar, Z.; Crișan, V., *Materiale arheologice din județul Harghita în Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei (I)*, 32, I, 1995, p. 751.
946. **KASSEL, Dominique**; Gravé, J., *Intervention au I-er Colloque International d'histoire de la Pharmacie à Cluj – Napoca en octobre 1996*, 34, II, 1998, p. 517.
947. **KISS, Andras**, *Documente create de locurile de adeverire din Transilvania*, 31, II, 1994, p. 239.
948. Idem, *Protocoale de intabulare ale orașului Cluj (1781 – 1867)*, 32, II, 1996, p. 391.
949. **KOLENDO, Jerzy**, *Un romain d'Afrique élevé dans le pays des Costoboces. À propos de CIL VIII 14667*, XV, 1978, p. 125.
950. **KORÓDI, Iosif**, *Restaurarea și conservarea unui scut dacic*, IV, 1967, p. 513.
951. Idem, *Aspecte ale colaborării dintre muzeografi și restauratori*, V, 1968, p. 521.
952. Idem, *Conservarea obiectelor de muzeu cu ajutorul tehnicii vidului*, VI, 1969, p. 641.
953. Idem, *Materialele plastice în serviciul restaurării obiectelor de muzeu*, VII, 1970, p. 651.
954. Idem, *Noi rezultate ale utilizării materialelor plastice în restaurarea unor piese metalice*, IX, 1972, p. 669.
955. **KOVÁCS, Iosif**, *Apariția primelor mașini perfecționate în Transilvania*, I, 1964, p. 377.
956. Idem, *Despre activitatea așa – numitelor judecătorii urbariale*, II, 1965, p. 465.
957. Idem, *Problema desființării raporturilor cu caracter feudal în satele de*

"horticultori" din Transilvania, V, 1968, p. 587.
958. Idem, *Despre desființarea relațiilor feudale din Transilvania*, VI, 1969, p. 325.
959. Kovács, I.; Ardos, A. M.; Mirel, M., *Din istoria învățământului agricol în Transilvania (1849 – 1900)*, VII, 1970, p. 287.
960. Kovács, I., *Despre politica agrară a Guberniului transilvan în perioada 1849 – 1854*, VIII, 1971, p. 645.
961. Idem, *Monografiile sătești din Transilvania la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX*, IX, 1972, p. 663.
962. Idem, *Din problema revoluționarilor maghiari cu Avram Iancu*, X, 1973, p. 727.
963. **LASCU, Nicolae**, *Știri din arhivele clujene referitoare la inscripțiile romane din Transilvania*, V, 1968, p. 137.
964. Idem, *Daos, Davos (davus) – slavi daci?*, VII, 1970, p. 79.
965. Idem, *Ovidiu despre agricultura Dobrogei antice*, X, 1973, p. 98.
966. Idem, *Dimitrie Cantemir și Ovidiu*, XI, 1974, p. 143.
967. Idem, *Vasile Bogrea, apologet al clasicismului antic*, XIV, 1977, p. 563.
968. Idem, *Profesorul Teodor Naum și clasicismul antic*, XVII, 1980, p. 913.
969. Idem, *Români transilvăneni în lagărul de prizonieri de la Sulmona (Italia), în primul război mondial*, XVIII, 1981, p. 581.
970. Idem, *Evenimentele din toamna anului 1918 într-un sat de la poalele Munților Apuseni*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 647.
971. **LASCU, Viorica**, *Amintirile unui neparticipant la Marea Adunare de la Alba Iulia*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 648.
972. **LAZAROVICI, Gheorghe**, *Cultura Starčevo – Criș în Banat*, VI, 1969, p. 3.
973. Idem, *Cultura Vinča A în Banat*, VII, 1970, p. 473.
974. Idem, *Faza a IV-a a culturii Starčevo – Criș în Banat*, VIII, 1981, p. 409.
975. Lazarovici, Gh.; Stratan, I., *Așezarea neolitică de la Homojdia (jud. Timiș)*, X,1973, p. 455.
976. Lazarovici, Gh., *Tipologia și cronologia materialului vinčian de la Balta Sărată, Caransebeș (Campania din 1963)*, XII, 1975, p. 13.
977. Lazarovici, Gh..; Milea, Z., *Săpături arheologice la Bădeni. Campania din 1968*, XIII, 1976, p. 7.
978. Lazarovici, Gh., *Inventarul a două morminte neolitice de la Cluj – Napoca*, XIV, 1977, p. 23.
979. Idem: recenzii în vol. XV, 1978: Nicolae Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei*, p. 669.; Alois Benač, *Obre II – A neolithic setlement of the Butmir group at Gornje Polje. Obre I – A neolithic settlement of the Starčevo – Impresso and Kakanj cultures at Raskršce*, p. 671.; Profesorul Vladimior Milojčić [N],p. 704.
980. Lazarovici, Gh.; Cristea, N., *Contribuții arheologice la istoria străveche a comunei Uioara de Jos – Ciunga (jud. Alba)*, XVI, 1979, p. 431.
981. Lazarovici, Gh.: recenzii în vol. XVI, 1979: Pal Patay, *Das kupferueitliche Gräberfeld von Tiszavalk – Kenderföld*, p. 846.; H. Todorova, *Ovčarovo. Praistoričeska seliščina moghila*, p. 844.; N. Kalicz, J. Makkay, *Die Linienbandkeramik in der Grossen Ungarischen Tiefebene*, p. 841.
982. Idem, *Cîteva probleme privind sfîrșitul neoliticului timpuriu din nord – vestul României*, XVII, 1980, p. 13.
983. Lazarovici, Gh.; Lakó, E., *Săpăturile de la Zăuan. Campania din 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord – vestul României*, XVIII, 1981, p. 13.
984. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z., *Discuții pe marginea legăturilor cronologice și culturale între grupul Iclod și cultura Tisza*, XIX, 1982, p. 221.
985. Lazarovici, Gh.: Hortensia Dumitrescu [N], XIX, 1982, p. 785.
986. Idem, *Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România*, XX, 1983, p. 3.
987. Lazarovici, Gh.; Dumitrescu, H., *Cercetările arheologice de la Tăulaș – Deva (II)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 3.
988. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z., *Prospecțiuni și cercetări arheologice de salvare pe teritoriul municipiului și județului Cluj*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 723.
989. Lazarovici, Gh., *Sincronismele Vinča A – Starčevo – Criș*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 17.
990. Lazarovici, Gh.; Piciu, T., *Analize pedologice preliminare în așezări neolitice din ransilvania și Banat*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 925.
991. Lazarovici, Gh., *Săpături arheologice de salvare și cercetări etnoarheologice în Munții Petrindului în anul 1986*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 949.
992. Idem, *Necropolele tumulare din Munții Petrindului și Dealul Feleacului*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 997.

993. Idem, *Săpăturile arheologice de salvare de la Cluj – Piața Baba Novac (1986)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1011.
994. Idem: N.K. Sandars, *Prehistoric Art in Europe* [R], XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1173.
995. Idem: recenzii în vol. 26 – 30, I/2, 1989 /93: J. Weisshaer, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Pevkakia – Magula in Thessalien. I. Das spate Neolithikum und das Chalkolithikum*, p. 579.; *Simpozionul al V-lea de arheometrie*, p. 589.
996. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z.; Gyulai, P., *Descoperiri arheologice în comuna Săvădisla (jud. Cluj) și cîteva probleme privind epoca neolitică și a bronzului*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 171.
997. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z., *Șantierul arheologic Iclod (campania 1989)*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 337.
998. Lazarovici, Gh.; Traore, Facko, *Un procedeu tehnologic de arderea ceramicii întîlnit din preistorie pînă în zilele noastre – un studiu etnoarheologic*, 26 – 30, 1989 /93, p. 553.
999. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z., *Despre necropolele tumulare din Transilvania și Banat*, 31, I, 1994, p. 11.
1000. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z.; Pintea, R.; Meșter, M., *Șantierul arheologic Iclod (jud. Cluj). Campania din 1993*, 31, I, 1994, p. 325.
1001. Lazarovici, Gh.: Octavian Răuț (1922 – 1994) [N], 31, 1994, p. 617.
1002. Lazarovici, Gh.; Pop, D.; Beșliu, C.; Olariu, A., *Conclusions to the geochemical analyses of some copper sources and objects*, 32, I, 1995, p. 209.
1003. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z.; Lazo, C.; Meșter, M., *Șantierul arheologic Iclod. Campania 1994*, 32, I, 1995, p. 507.
1004. Lazarovici, Gh.; Meșter, M.; Dascălu, L., *Cheile Turzii 1994. Raport de cercetare arheologică și etnoarheologică*, 32, I, 1995, p. 537.
1005. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z.; Meșter, M.; Bulbuc, A.; Radu, S., *Șantierul arheologic Iclod. Campania din 1995*, 33, I, 1996, p. 267.
1006. Idem, *Șantierul arheologic Fundătura – Poderei (com. Iclod)*, 33, I, 1996, p. 301.
1007. Lazarovici, Gh.; Wittenberger, M.; Meșter, M.; Radu, S.; Ilieș, I.; Bodea, M., *Șantierul arheologic Țaga. Campania din 1995*, 33, I, 1996, p. 323.
1008. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z.; Meșter, M.; Bindea, D.; Piciu, T.; Radu, S.; Bodea, M., *Șantierul arheologic Iclod. Campania din anul 1996*, 34, I, 1997, p. 637.
1009. Lazarovici, Gh.; Kalmar, Z.; Meșter, M.; Radu, S., *Șantierul arheologic Olteni*, 34, I, 1997, p. 669.
1010. Idem, *Șantierul arheologic de la Țaga. Campania din 1996*, 34, I, 1997, p. 691.
1011. Lazarovici, Gh., *Monumentale plastik in Parța*, 35, I, 1998, p. 9.
1012. **LAZĂR, Emil**, *Bobîlna – reflectare în conștiință și în manifestări comemorative*, XXIV – XXV, 1987 88, p. 845.
1013. Idem, *Aurel P. Bănuț, primul director al Societății pentru Fond de Teatru Român în Transilvania*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 305.
1014. Idem, *Concert pentru un monument Eminescu la Cluj*, 31, II, 1994, p. 311.
1015. Idem, *Un remarcabil om de cultură și omenie, Ion Apostol Popescu (1920 – 1984)*, 32, II, 1996, p. 573.
1016. Idem, *Victor Motogna și ocrotirea patrimoniului național cultural*, 33, II, 1997, p. 357.
1017. **LAZĂR, Valeriu**, *Mormîntul celtic de la Delureni (jud. Bistrița – Năsăud)*, XII, 1975,p. 69.
1018. Idem, *Descoperiri arheologice din Câmpia Transilvaniei*, 34, I, 1997, p. 505.
1019. Idem, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, [R], 34, I, 1997, p. 905.
1020. **LĂCĂTUȘU, Ioan**, *Necesitatea reconcilierii cu trecutul și a bunei conviețuiri în județele Covasna și Harghita*, 32, II, 1994, p. 479.
1021. **LEDERMANN, F.,** *Côme et Damien dans les musées suisses*, 34, II, 1998, p. 521.
1022. **LEICU, Ioan**, *Aspecte ale democratismului burghez și ale atitudinii proletariatului față de el reflectate în opera lui C. Dobrogeanu – Gherea*, XVII, 1980, p. 299.
1023. Idem, *C. Dobrogeanu – Gherea, teoretician și strateg marxist al social democrației române*, XX, 1983, p. 241.
1024. Idem, *Aspecte privitoare la continuitatea procesului revoluționar român*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 369.
1025. **LICA, Elena Emilia**, *Revista "Analele Brăilei" (1929 – 1940) despre legăturile orașului Brăila cu Transilvania*, 26 – 30, 1989 /93, p. 639.
1026. **LIPOVAN, Ion T.**, *Descoperiri arheologice la Șibot (jud. Alba)*, XXI, 1984, p. 459.

1027. Idem, *Un mormânt de incinerație descoperit la Ampelum*, XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 503.
1028. Idem, *Două arme antice descoperite în zona arheologică Ampelum*, 31, 1994, p. 203.
1029. Idem, *Contribuții arheologice la istoria medievală a orașului Zlatna (sec. XVI – XVII)*, 32, II, 1996, p. 341.
1030. **LUCA, Claudia**; Milea, Z., *Onomastica inscripțiilor de la Potaissa*, XV, 1978, p. 189.
1031. **LUKÁCS, Maria Elisabeta**, *Recuperarea prin restaurare a unui pahar de sticlă din epoca romană*, XV, 1978, p. 665.
1032. Idem, *Probleme de restaurare ridicate de un vas de ceramică roman*, XVI, 1979, p. 779.
1033. **LUMPERDEAN, Ioan**; Pop, I.A., *Considerații istorice asupra "Supplex"-lui de la 1798*, XXI, 1984, p. 239.
1034. Lumperdean, I., *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania. Studiu introductiv, ediție, note și glosar de N. Bocșan și V. Leu* [R], 26 – 30, II, 1989 /93, p. 660.
1035. Idem, *Tradiție și inovație în câmpul cercetărilor privind vocabularul istoric*, 31, II, 1994, p. 249.
1036. Idem, *Victor Jinga despre literatura și gândirea economică românească din sec. XVIII – XIX*, 33, II, 1997, p. 239.
1037. Idem, *Preocupări pentru editarea primelor periodice cu tematică economică în spațiul universal și românesc în epoca modernă*, 34, II, 1998, p. 51.
1038. **LUPESCU, Radu**, *Istoricul cetății de la Colțești (jud. Alba)*, 32, II, 1996, p. 489.
1039. **LUPU, Nicolae**, *Așezarea daco – romană de la Roșia (jud. Sibiu)*, V, 1968, p. 445.
1040. **LUX, Ingrid**, *Des traces muséographiques du passage de Hahnemann à Sibiu*, 34, II, 1998, p. 577.
1041. **MAC, Ion**; Ursuț, D., *Indicele de accesibilitate și penetrabilitate în cazul unor castre romane din Valea Someșului și Valea Arieșului*, XXI, 1984, p. 707.
1042. Mac, I., *Geografie și arheologie. Analogii și convergențe*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 867.
1043. **MACREA, Mihail**; Crișan, I.H., *Două decenii de cercetări arheologice și studii de istorie veche la Cluj (1944 – 1964)*, I, 1964, p. 307.
1044. Macrea, M., *Cercetările privind epoca romană în Transilvania de la început pînă în zilele noastre*, II, 1965, P. 141.
1045. Idem, *Organizarea provinciei Dacia*, III, 1966, p. 121.
1046. Macrea, M; Chirilă, E.; Gudea, N.; Lucăcel, V.; Pop, C., *Castrul roman de la Buciumi (jud. Sălaj). Săpăturile din 1963 – 1968*, VI, 1969, p. 149.
1047. **MAIOR, Liviu**, *Aspecte ale organizării administrației românești din anii 1848 – 1849 în Transilvania*, IV, 1967, p. 563.
1048. **MAIOR, Ovidius**, *200 ans depuis la constitution de l'homéopathie. Influences sibiennes détérminantes sur S. Hahnemann*, 34, II, 1998, p. 555.
1049. **MANTU, Cornelia – Magda**; Botezatu, D.; Kromer, B., *Un mormânt dublu de înhumație din așezarea cucuteniană de la Scânteia (jud. Iași)*, 31, 1994, p. 105.
1050. Mantu, C.M.; Botezatu, D.; Enache, M., *Un mormânt de înhumație din perioada de tranziție la epoca bronzului de la Grumezoaia (jud. Vaslui)*, 31, 1994, p. 123.
1051. **MARIAN, Cornel**; Rotariu, A.; Fiat, T.; Dărăban, L., Znamirovschi, Vl., Cociș, S., *Analiza prin activare cu neutroni a unor monede de argint romane din tezaurul de la Cluj, strada V. Deleu*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 525:
1052. Marian, C.; Alicu, A., *Rezultatul prospectărilor arheologice în Piața Unirii, Cluj – Napoca*, 31, I, 1994, p. 571:
1053. Marian, C.; Alicu, A.; Popa, V., *Studiul radiografic al unei piese metalice de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 31, I, 1994, p. 577.
1054. **MARICA, Em. George**, *Reflecții pe marginea unei comemorări "130 de ani de la apariția Gazetei de Transilvania" (1838 – 1968)*, VIII, 1971, p. 629.
1055. **MARICA, Viorica**, *Cănile istoriate ale argintarului Sebastian Hann*, II, 1965, p.365.
1056. Idem, *Originea decorului cu putti în arta transilvăneană*, XIII, 1976, p. 291.
1057. Marica, V.; Tatai – Baltă, C., *Sursele iconografice și stilistice ale unor teme figurative din xilogravura românească (sec. XVI – XIX)*, XVI, 1979, p. 295.
1058. Marica, V., *Academicianul Virgil Vătășianu la 80 de ani*, XIX, 1982, p. 779 – 780.
1059. Idem, *Implicații sud – germane ale unui caiet cu modele pentru argintari*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 105.

1060. **MARINESCU NICOLAJSEN, Liliana**, *A propos d'une statue d'Hercule découverte a Sarmizegetusa*, XXI, 1984, p. 169.
1061. **MATEI, V. Alexandru**, *Akinakes – ul de bronz de la Firminiş*, XIV, 1977, p. 63.
1062. **MATEI, Ştefan**, *Biserica din Suatu*, VI, 1969, p. 557.
1063. Matei, Şt.; Edroiu, N., *Un relief medieval la Dăbîca*, VIII, 1971, p. 589.
1064. Matei, Şt.; Uzum, I., *Date noi asupra bisericii şi fortificaţiei de la Ilidia*, IX, 1972, p. 555.
1065. Matei, Şt.; Iambor, P., *Observaţii privind aşezările fortificate din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu*, XVII, 1980, p. 507.
1066. Matei, Şt., *Al treilea mormînt princiar de la Apahida*, XIX, 1982, p. 387.
1067. Matei, Şt., Ardevan, R., *Sondajul de salvare de la Cluj – Piaţa Muzeului*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1065.
1068. **MAXA, Adriana**, *Ornamentul în piatră la palatul Mogoşoaia – stilul brîncovenesc*, XIII, 1976, p. 373.
1069. Idem, *Apariţia peisajului autohton în arta plastică românească (I)*, XIV, 1977, p. 433.
1070. Idem, *Colecţia de artă plastică românească de la muzeul Octavian Goga din Ciucea*, XVII, 1980, p. 829.
1071. Idem, *Costin Petrescu – Trei panouri de frescă la Cluj*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 707.
1072. Idem, *Lucrări inedite de Sabin Popp*, 34, II, 1998, p. 407.
1073. **MAXIM, Al. Ion**, *Un depozit de unelte dacice pentru exploatarea sării*, VIII, 1971, p. 457
1074. **MAZERE, Ioan**; Neamţu, G., *Evenimentele de la Lunca Arieşului din septembrie 1848. Documente inedite (I)*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 207.
1075. Idem, *Evenimentele de la Lunca Arieşului din septembrie 1848 (II)*, 31, II, 1994, p. 91.
1076. **MĂLUŢAN, Cornelia**, *Unele aspecte privind începuturile mişcării muncitoreşti la Dej*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 795.
1077. **MÂNDRESCU, Gheorghe**, *Activitatea lui Petrus Italus de Lugano*, XVI, 1979, p. 225.
1078. Idem, *Elemente de renaştere în arhitectura moldovenească din sec. XVI*, XVII, 1980, p. 709.
1079. Idem, *Frontonul Renaştere al bisericii evanghelice din Bistriţa*, XIX, 1982, p. 621.
1080. Idem, *Grigorie Roşca. Contribuţii privind participarea sa la realizarea programului de construcţii din epoca domniilor lui Patru Rareş şi Alexandru Lăpuşneanu*, XX, 1983, p. 527.
1081. Idem: Corina Popa, *Biserici sală gotice din nordul Transilvaniei , în Pagini de veche artă românească*, [R], XX, 1983, p. 925.
1082. Idem, *Consideraţii privind evoluţia planului casei la Bistriţa în sec. XV – XVI*, XXI, 1984, p. 551.
1083. Idem, *Muzeul "viu"*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 837.
1084. Idem, *Anteproiect al legii muzeelor*, 32, II, 1996, p. 579.
1085. **MÂRZA, Dan**, *Din viaţa şi activitatea lui Victor Motogna*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 789.
1086. **MÂRZA, Iacob**; Tatai-Baltă, C., *Răspîndirea tipăriturilor româneşti vechi în Transilvania (mijlocul sec. XVII – primele decenii ale sec. XIX) în lumina unui material arhivistic*, XVII, 1980, p. 759.
1087. Mârza, I., *Un manoscritto sulla storia di Venetia*, 33, II, 1997, p. 181.
1088. **MÂRZA, Ioan**; Kalmar, Z., *Date petroarheologice din staţiunea Starčevo – Criş de la Gura Baciului*, 32, I, 1995, p. 165.
1089. Mârza, I., *Les calcaires utilisés à la construction des citadelles daciques des Monts d'Orăştie et les carières antiques*, 32, I, 1995, p. 199.
1090. Idem, *Prima semnalare a unor urme rupestre, preistorice, în Masivul Preluca (Maramureş)*, 33, I, 1996, p. 139.
1091. Idem, *La géologie empirique et la géoarchéologie*, 33, I, 1996, p. 593.
1092. Idem, *Andezitul utilizat de daci în construcţiile sacre de la Sarmizegetusa Regia. Petrografia şi provenienţa*, 34, I, 1997, p. 819.
1093. Mârza, I.; Tămaş, C., *The celestine from Copăceni (Turda). Geological remarks*, 34, I, 1997, p. 825.
1094. **MEDAN, Virgil**, *Marşul regimentului român de grăniceri din Năsăud*, XXI, 1984, p. 595.
1095. **MEDELEŢ, Florin**, *Ceramica daco - getică. Cu privire specială la Transilvania*, VIII, 1971, p. 481.
1096. Medeleţ, Fl.; Soroceanu, T.; Gudea, N., *Descoperiri arheologice din epoca dacică la Pescari (jud. Caraş – Severin)*, VIII, 1971, p. 465.
1097. Medeleţ, Fl., *În legătură cu expediţia intreprinsă de Alexandru Macedon în 335 i.e.n.*, XIX, 1982, p. 13.

1098. Idem, *Une enclume d'orfévrerie de l'époque de Latène trouvée aux Portes de Fer du Danube*, 32, I, 1995, p. 95.
1099. Idem, *Câmpurile de urne funerare din Banat. Unele probleme ale ritului şi ritualului funerar la tracii nordici timpurii de la sfârşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului*, 32, I, 1995, p. 289.
1100. Idem, *Din corespondenţa lui C. Daicoviciu cu M. Moga*, 35 – 36, II, 1999, p. 231.
1101. **MELEŞCANU, Teodor Viorel**, *România în Europa anului 1940*, 32, II, 1996, p. 11.
1102. **MEŞTER, Mihai**, *Fortificaţii cu şanţ, val şi palisadă din principalele aşezări neolitice din România*, 32, I, 1995, p. 333.
1103. Idem, *Tumuli şi necropole tumulare de pe cursul inferior al Someşului Mic*, 32, I, 1995, p. 741.
1104. Idem, *Cercetări arheologice de suprafaţă în hotarul satului Ceaba*, 33, I, 1996, p. 141.
1105. Idem, *Săpături arheologice în Munţii Perindului*, 33, I, 1996, p. 353.
1106. **MIHĂILESCU – BÎRLIBA, Laurenţiu**, *L'esclave impérial Achilleus et sa "famille"*, 36, I, 1999, p. 129.
1107. **MIHĂILESCU BĂRLIBA, Virgil**, *Războaiele daco – romane şi descoperirile monetare*, 26 – 30, 1989 /93, p. 39.
1108. **MILEA, Zaharia**, *Mars de la Potaissa*, VIII, 1971, p. 577.
1109. Milea, Z.; Bărbulescu, M., *Capiteluri romane din Potaissa*, IX, 1972, p. 477.
1110. Milea, Z.; Hopârtean, A.; Luca, C., *Noi contribuţii privind necropola romană de la Potaissa*, XV, 1978, p. 201.
1111. **MILIN, Miodrag**, *Mişcarea naţională română din Banat în contextul luptei naţionale române antidualiste (1880 – 1894) (I)*, XVIII, 1981, p. 215.
1112. Idem, *Mişcarea naţională română din Banat în contextul luptei naţionale române antidualiste (1880 – 1894) (II)*, XIX, 1982, p. 121.
1113. **MIRCEA, Gabriela**, *Restaurarea bunurilor istorice cu suport de hârtie*, 31, II, 1994,p. 363.
1114. Idem, *Consideraţii filigranologice ocazionate de restaurarea unui Catavasier imprimat la Blaj în 1769*, 32, II, 1996, p. 525.
1115. **MIREL, Maria**; Ardos, A.M., *Date privind începuturile învăţământului profesional în Transilvania*, IV, 1967, p. 215.
1116. Idem, *Preocupări ale românilor din Transilvania pentru organizarea învăţământului profesional după 1848*, VI, 1969, p. 361.
1117. Mirel, M., *Obiecte legate de revoluţia din 1848 în colecţia Muzeului de istorie al Transilvaniei*, X, 1973, p. 736.
1118. Idem, *Contribuţii privind dezvoltarea urbanistică a oraşului Cluj în prima jumătate a sec. XIX*, XII, 1975, p. 301.
1119. Mirel, M.; Ardos, A.M., *Date privitoare la organizarea bibliotecii de specialitate a colecţiei numismatice şi antichităţi a Muzeului Ardelean*, XVI, 1979, p. 809.
1120. Idem, *Documente privitoare la situaţia materială a Muzeului Ardelean la începutul sec. XX*, XIX, 1982, p. 667.
1121. **MITROFAN, Ioan**, *Contribuţii la cunoaşterea oraşului Napoca*, I, 1964, p. 197.
1122. Idem, *Descoperiri arheologice în Cluj şi împrejurimi*, II, 1965, p. 657.
1123. Idem, *Aşezarea hallstattiană de la Teleac*, IV, 1967, p. 431.
1124. Mitrofan, I.; Moldovan, Gh., *Castrul roman de la Sighişoara*, V, 1968, p. 99.
1125. Mitrofan, I., *Descoperiri arheologice la Potaissa*, VI, 1969, p. 517.
1126. Mitrifan, I.; Ţeposu, Lucia, *O aedicula funerară de la Potaissa*, VII, 1970, p. 531.
1127. Mitrofan, I., *Aşezări ale populaţiei autohtone în Dacia Superioară*, IX, 1972, p. 141.
1128. Idem, *"Villae rusticae" în Dacia Superioară (I)*, X, 1973, p. 127.
1129. Idem, *"Villae rusticae" în Dacia Superioară (II)*, XI, 1974, p. 41.
1130. Idem, *Vestigii din Napoca romană*, XIII, 1976, p. 197.
1131. Idem, *Un altar dedicat Nameselor*, XVII, 1980, p. 91.
1132. Idem, *Inscrpţiile de la "Pîrîul Hotarului" (Sighişoara)*, XVIII, 1981, p. 99.
1133. Idem, *Cercetări arheologice în aşezarea romană de la Micăsasa (1991)*, 31, I, 1994, p.523.
1134. Idem, *Cercetări arheologice în aşezarea romană de la Micăsasa (1992)*, 31, I, 1994, p. 529.
1135. Idem, *Cercetări arheologice în aşezarea romană de la Micăsasa (1993)*, 31, I, 1994, p.533.
1136. Mitrofan, I.; Cociş, S., *Fibulele romane de la Micăsasa*, 32, I, 1995, p. 431.

1137. Mitrofan, I., *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Micăsasa. Campania 1994*, 32, I, 1995, p. 653.
1138. Idem, *Concernant la structure des voies romaines en Dacie*, 34, I, 1997, p. 613.
1139. Idem, *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Micăsasa (jud. Sibiu). Campania 1995*, 34, I, 1997, p. 717.
1140. Mitrofan, I.; Pop, C., *Expoziția națională Marele centru roman de la Micăsasa: îndeletniciri – artă – credințe*, 34, I, 1997, p. 879.
1141. **MITU, Melinda**, *Revoluția română de la 1848 din Transilvania în gazeta "Márczius Tizennötödike" (I)*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 555.
1142. Mitu, M.; Mitu, S., *Relatarea de călătorie prin Țara Românească a lui Ürmösy Sándor (1841 – 1843)*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 191.
1143. Mitu, M., *Revoluția română de la 1848 – 1849 din Transilvania oglindită în gazeta Márczius Tizenötödike (II)*, 31, II, 1994, p. 129.
1144. Idem, *Colecția de insigne ale Puterilor Centrale din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei*, 32, II, 1996, p. 565.
1145. Mitu, M.; Isacu, A., *Un experiment inedit în activitatea de ghidaj: familiarizarea nevăzătorilor cu exponatele muzeale*, 34, II, 1998, p. 415.
1146. Mitu, M., *Date cu privire la istoria Asociației Muzeului de Relicve ale revoluției de la 1848 – 1849*, 35 – 36, II, 1999, p. 359.
1147. **MITU, Sorin**, *Italia la 1850 în conștiința publică a societății românești din Transilvania*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1127.
1148. **MÎNDRUȚ, Stelian**, *Aspecte ale luptei pentru emancipare națională și socială a popoarelor din Ungaria dualistă la granița secolelor XIX și XX*, XIX, 1982, p. 135.
1149. Idem, *C. Daicoviciu, bursier la Roma*, XX, 1983, p. 701.
1150. Idem: recenzii în vol. XX, 1983: Mihai D. Drecin, *Banca Albina din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni (1871 – 1918)*, p. 929.; Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale (1894 – 1914)*, p. 930.; Adám Magda, *A Kisantant (1920 1938)*, p. 932.
1151. Idem: recenzii în vol. XXI, 1984: Simion Retegan, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul sec. XIX (1860 – 1867)*, p. 847.; I. Bulei, *Lumea românească la 1900*, p. 849.; E. Eisenberger, *Rudolf Brandsch. Zeit und Lebensbild eines siebenbürger Sachen*, p. 850.
1152. Idem: recenzii în vol. XXII – XXIII, 1985 / 86: P. Păltănea, *Viața lui Costache Negri*, p. 796.; R. Păiușan, *Generalul bănățean Ștefan Șt. Stoika, luptător pentru independența și unitatea națională*, p. 797.; *Valeriu Branițte. Corespondență. 1875 – 1895*, vol. I, p. 800.; *Octavian Giga în corespondență*, vol. II. *Documente literare. Octavian Goga, Ne învață Mărășeștii*, p. 802.; Al. Lapedatu, *Scrieri alese. Articole. Cuvîntări. Amintiri*, p. 803.
1153. Idem, *Polemica dintre Iosif Sterca Șuluțiu și Ioan Lupaș în legătură cu monografia despre mitropolitul Andrei Șaguna (1908 – 1911)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 739.
1154. Idem: recenzii în vol. XXIV – XXV, 1987 /88: K. Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700 – 1868)*, p.1192; *Pagini dintr-o arhivă inedită. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note de A. Plămădeală. Documente literare*, p.1194.; O. Pavel, *Rolul presei progresiste în lupta românilor bănățeni pentru înfăptuirea idealului național la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX*, p. 1195.; V. Branițte, *Corespondență. 1895 – 1901*, vol. II, p. 1195.; L. Maior, *Mișcarea națională românească din Transilvania 1900 – 1914*, p. 1197.; Gen T. Moșoiu, *Memorial de război (august – octombrie 1916)*, p. 1199.; N. Iorga, *Corespondență, vol II, Documente literare*, p. 1200.; *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol Iași, XXIV/1, 2, 1987*, p. 1201.; *Biblioteca și învățămîntul. Vol. VIII, Cluj – Napoca, BCU Cluj – Napoca*, p. 1202.
1155. Idem, *Teatrul Național din Cluj în refugiu la Timișoara (1940 – 1945)*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 497.
1156. Idem, *Alesandru Papiu Ilarian, student la Universitatea din Viena (1849 – 1852)*, 32,II, 1996, p. 213.
1157. Idem: recenzii în vol. 32, II, 1996: V. Faur, *Viața românilor bihoreni (1848 – 1919)*, p. 607.; R. Păiușan, *Mișcarea națională din Banat și Marea Unire;* I. Munteanu, *Mișcarea națională din Banat*, p.609.; *Scrisori către N. Iorga, vol. IV*, p. 611.; D. Preda, V.

Alexandrescu, C. Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918 – 1919*,p. 613.; P. Ţurlea, *Şcoala română din Franţa*, p. 615.

1158. Idem: recenzii în vol. 33, II, 1997: gr. Ploieşteanu, *Românii în conştiinţa Europei, vol. I*, p. 469.; *istorie financiar bancară. Studii asupra băncilor româneşti din Transilvania /1867 – 1918), vol. I*, p. 471.; *120 de ani de arhivă publică în Transilvania*, p. 473.; A. Faur, *100 de documente despre activitatea politică a dr. A. Lazăr*, p. 475.; C. Sigmirean, *Teodor V. Păcăţean. O viaţă de cărturar*, p. 477.

1159. Idem: recenzii în vol. 35 – 36, II, 1999: V. Popp, *Disertaţie despre tipografiile româneşti în Transilvania*, p. 377.; V. Dobrescu, *Elita românească în lumea satului transilvan, 1867 – 1918*, p. 379.; *Revista de istorie socială*, p. 381.; N. Josan, *Ioan Puşcariu (1824 – 1912). Viaţa şi activitatea*, p. 385.

1160. **MOGA, Marius**, *Garnizoana romană de la Tibiscum*, VII, 1970, p. 135.

1161. **MOGA, Vasile**, *Un nou monument de la Apulum reprezentînd pe "Juppiter tronans"*, XI, 1974, p. 81.

1162. Idem, *Contribuţii în legătură cu officina şi produsele tegulare ale Legiunii XIII Gemina la Apulum*, XIII, 1976, p. 191.

1163. Idem, *Quattuorvirii municipiilor apulense*, XIV, 1977, p. 147.

1164. Moga, V.; Pop, R., *Descoperiri arheologice la Ampelum*, XV, 1978, p. 213.

1165. Moga, V., *Piese de argint din cetatea dacică de la Piatra Craivii*, XVI, 1979, p. 513.

1166. Idem, *În legătură cu o descoperire arheologică recentă din cetatea dacică de la Căpîlna (jud. Alba)*, XIX, 1982, p. 275.

1167. Idem, *Sur la religion gréco- romaine, telle qu'elle se reflête dans la sculpture d'Apulum*, XX, 1983, p. 383.

1168. Idem, *Remarques sur le mur de la citadelle dace de Piatra Craivii*, 32, I, 1995, p. 145.

1169. Moga, V.; Ciugudean, H.; Cociş, S.; Rodeanu, N., *Fibule romane de la Apulum*, 34, I, 1997, p. 535.

1170. Moga, V.; Piso, I.; Drîmbărean, M., *Quatre monuments epigraphiques d'Apulum decouverts dans le lit de Mureş*, 35, I, 1998, p. 109.

1171. **MOLNÁR, I.**; Winkler, I., *Tezaurul de monede romane de la Sălaşuri*, II, 1965, p. 269.

1172. **MONAH, Felicia**, *Determinări arhebotanice pentru staţiunea neolitică de la Parţa (com. Şag, jud. Timiş)*, 31, I, 1994, p. 81.

1173. **MORAR-VULCU, Călin**, *Regimul minorităţilor naţionale în România (23 aug. 1944 - 1945)*, 34, II, 1998, p. 145.

1174. Idem, *Ipostaze ale puterii: sărbătorile de 23 August*, 35 – 36, II, 1999, p. 247.

1175. **MORARIU, Vasile**; Jalobeanu, M., *Prospectarea magnetică a tumulilor*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 431.

1176. Idem, *Analiza proporţiilor sanctuarului şi locuinţelor neolitice de la Parţa (jud. Timiş)*, 33, I, 1996, p. 525.

1177. Idem, *Proporţiile corpului uman în unele reprezentări neolitice*, 33, I, 1996, p. 531.

1178. Morariu, V.; Chiş, D.; Morariu, S., *Prospectări magnetice în aşezarea neolitică de la Parţa (jud. Timiş)*, 33, I, 1996, p. 549.

1179. **MUNTEANU BEŞLIU, Petre**, *Tendinţe ale muzeografiei contemporane în tematica şi organizarea expoziţiei de arheologie medievală de la Muzeul Brukenthal din Sibiu*, 33, II, 1997, p. 312.

1180. **MUNTEANU, Ioan**, *Mişcarea naţională din Banat în anul 1869 şi semnificaţia sa politică*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 339.

1181. **MUNTEANU, Octavian**, *Cercetări cu privire la epoca bronzului târziu în spaţiul proto -nistrean*, 33, I, 1996, p. 19.

1182. **MUNTEANU, Ovidiu**, *Polonia şi revoluţionarii polonezi în presa paşoptistă românească*, 35 – 36, II, 1999, p. 69.

1183. **MUNTEANU, Pavel**, *Momente din lupta muncitorilor minieri din Valea Jiului în perioada dictaturii regale*, VIII, 1971, p. 687.

1184. Idem, *Aspecte ale luptei muncitorilor minieri din Valea Jiului pentru instaurarea şi consolidarea regimului democrat popular*, XIII, 1976, p. 571.

1185. **MUREŞANU, Camil**, *Titulesco - ce grand européen*, 26 – 30, 1989 /93, p. 367.

1186. Idem, *Opinia publică din Transilvania şi sentinţa de la Viena*, 32, II, 1996, p. 63.

1187. Idem, Alexandru Neamţu (1918 – 1995) [N], 32, II, 1996, p. 627.

1188. **NAGHIU, E. Iosif**; Lascu, N., *Omagiu profesorului A. Naum la 80 de ani*, VIII, 1971, p. 1.
1189. **NĂGLER, Doina**, *Tablele de breaslă ale Muzeului Brukenthal*, IV, 1967, p. 187.
1190. **NEAMȚU, Alexandru**, *Exploatările de fier de la Hunedoara la sfîrșitul sec. XIX, în lumina unui raport oficial*, VI, 1969, p. 293.
1191. Idem, *Societăți pe acțiuni și proveniența capitalului în industria extractivă din Transilvania în a doua jumătate a sec. XVIII*, VII, 1970. P. 227.
1192. Idem, *Forța de muncă salariată în industria extractivă din Transilvania în sec. XVIII*, VIII, 1971, p. 251.
1193. Idem, *Preocupări de medicină veterinară în activitatea doctorului Vasile Popp*, IX, 1972, p. 647.
1194. Idem, *Prima mașină cu abur pe teritoriul patriei noastre (1838)*, X, 1973, p. 287.
1195. Idem, *Un proiect din anul 1789 privind construirea unei fabrici de sodă în Transilvania*, XV, 1978, p. 415.
1196. Idem, *Mari incendii în districtul Bistriței în a doua jumătate a sec. XVIII*, XVI, 1979, p. 639.
1197. Idem, *Contribuția profesorului Ștefan Bezdechi la publicarea colecției "Documente privind istoria României"*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1165.
1198. **NEAMȚU, Gelu**, *Din corespondența lui T. Cipariu cu G. Barițiu referitoare la editarea unui organ de presă al Astrei*, IV, 1967, p. 581.
1199. Idem, *Sărbătorirea Centenarului Horea (1784 – 1884), simbol al luptei pentru unitatea românilor*, XXI – XXIII, 1985 /86, p. 657.
1200. Idem, *Procesul politic de presă din 3 septembrie 1879 intentat lui G. Barițiu pentru publicarea unui document istoric în revista Transilvania*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 711.
1201. Idem, *Contribuția lui Coriolan Suciu la cercetarea revoluției din 1848 în Transilvania*, 31, II, 1994, p. 351.
1202. Idem, *O micromonografie Visarion Roman (1833 – 1885)*, 32, II, 1996, p. 225.
1203. Idem, *Urmărirea lui Al. Papiu Ilarian ca instigator la 1848*, 33, II, 1997, p. 231.
1204. Idem, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849 – 1918 (8 aug. 1849 – 31 dec. 1851). Documente, vol. I*, [R], 34, II, 1998, p. 431.
1205. Idem, *Evrei alături de români în revoluția de la 1848 din Transilvania*, 35 – 36, II, 1999, p. 79.
1206. **NEDELCU, Fl.**.; Bodea, I. Gh., *Din lupta antifascistă și antirevizionistă dusă de forțele patriotice progresiste din România în anii 1936 – 1937*, VIII, 1971, p. 383.
1207. Idem, *Tirajul, cititorii și situația financiară a ziarului Federațiunea (1868 – 1876)*, IX, 1972, p. 635.
1208. **NÉMETI, I.**, *Descoperiri funerare din sec. V e.n. lîngă Carei*, IV, 1967, p. 499.
1209. **NEMETI, Irina**, *Collective feminine goddesses in Roman Dacia*, 36, I, 1999, p. 135.
1210. **NEMETI, Sorin**, *Les pieces cigaliformes en bronze de Transylvanie*, 36, I, 1999, p. 197.
1211. **NICA, Marin**, *Le groupe culturel Cârcea – Grădinile dans le context du néolithique balkanique et anatolien*, 32, I, 1995, p. 11.
1212. **NICOARĂ, Toader**, *Cutremure de pămînt și mentalități colective în zorii epocii moderne din România (1680 – 1830)*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 301.
1213. **NIEDEMAIER, Paul**, *Turda. Dezvoltarea urbanistică a unui centru minier pînă în sec. XVII*, XIV, 1977, p. 315.
1214. Idem, *Geneza centrului istoric clujean în lumina planimetriei sale*, XVI, 1979, p. 201.
1215. **NIKOLOV, Vassil**, *Bemerkungen zur gemalten Ornamentierung auf den Tongefässen aus Čavdar (Gruppe Kremikovci)*, 32, I, 1995, p. 53.
1216. **NISTOR, Ioan Silviu**, *Proiectul unui volum omagial închinat a 175 de ani de la înființarea școlilor din Blaj*, XV, 1978, p. 561.
1217. Idem, *Acțiunile elevilor și profesorilor Școlii de conductori tehnici din Cluj pentru îmbunătățirea condițiilor de studiu și includerea absolvenților în Corpul tehnic (1920 – 1939)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 321.
1218. Idem, *Întemeierea Școlii de conductori tehnici electromecanici din Cluj și organizarea procesului instructiv – educativ (1919 – 1929)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 403.
1219. Idem, *Școala de conductori tehnici electromecanici din Cluj. Activitatea educativă, baza materială, problema absolvenților (1919 – 1929)*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 351.

1220. Idem, *Şcoala de conductori tehnici electromecanici din Cluj. Statutul dobândit şi demersurile întreprinse pentru îmbunătăţirea acestuia în sistemul învăţământului tehnic (1919 – 1929)*, 31, II, 1994, p. 173.
1221. **NUSSBÄCHER, Gernat**, *Contribuţii noi cu privire la biografia primului tipograf român*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 599.
1222. **OPAIŢ, Andrei**; Barnea, Al., *O lucernă de bronz unicat în România*, XIV, 1977, p. 239.
1223. **OPREANU, Coriolan**, *Desenul unui gladiator pe o cărămidă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XXI, 1984, p. 517.
1224. Idem, *Despre structurile subterane ele arenei amfiteatrului de la Sarmizegetusa*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 147.
1225. Idem: Ph. Barker, R. Higham *Hen Domen Montgomery. A Timber Castle on the Enghlish – Welsh Border* [R], XXII – XXIII, 1985 /86, p. 792.
1226. Idem, *Semnificaţia socio – demografică şi politică a amfiteatrului de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 223.
1227. Idem, *Misiunile beneficiarilor consulari pe limes – ul de nord al Daciei în sec. III d. Ch.*, 31, I, 1994, p. 69.
1228. Idem, *Aplica ornamentală a unei căşti de gladiator de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, 32, I, 1995, p. 761.
1229. Idem, *Die folgen des ersten Dakerkrieges Trajan fur die politische lage der gebiete nordlich der Donau*, 35, I, 1998, p. 187.
1230. **OPRIŞ, Ioan**, *Relaţia dintre monumente şi muzee în Italia*, XIII, 1976, p. 597.
1231. Idem, *Unele probleme privind începuturile activităţii Comisiunii monumentelor istorice – Secţia pentru Transilvania*, XIV, 1977, p. 547.
1232. Idem, *Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia pentru Transilvania şi promovarea cercetării epocii dacice*, XIX, 1982, p. 607.
1233. Idem, *Dezbateri pe marginea unei legi a muzeelor (1931 – 1943)*, XX, 1983, p. 735.
1234. Idem, *Efectul cutremurelor asupra monumentelor istorice din România*, XXI, 1984, p. 759.
1235. Idem, *Legăturile dintre cei doi istorici transilvăneni: Constantin Moisil şi Iuliu Marţian*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 749.
1236. **ORDENTLICH, I.**, *Depozitul de bronzuri de la Otomani*, V, 1968, p. 397.
1237. **OSZTOICS, Miroslava**, *Constituirea şi evoluţia grupărilor în sânul PNŢ*, 32, II, 1996, p. 305.
1238. **PAKI, Adela**, *Două fragmente ceramice stampilate de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XXI, 1984, p. 477.
1239. Idem, *Cel de-al X-lea Congres Internaţional de Epigrafie Greacă şi Latină (Nîmes, 4 – 10 oct. 1992)* [R], 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 591.
1240. Idem, *Onomasticon Daciae (I). Die patronymika der provinz Dacia Porolissensis*, 36, I, 1999, p. 119.
1241. **PANTEA, Aurel**, *Contribuţii la problema formării conştiinţei naţionale în mişcarea muncitorească din Transilvania*, XVI, 1979, p. 357.
1242. **PAP, Francisc**, *Regulamentul provizoriu din 1857 pentru servitorii agricoli*, I, 1964, p. 387.
1243. Idem, *Din activitatea Muzeului de istorie Cluj (1963 – 1965)*, II, 1965, p. 727.
1244. Pap, Francisc; Winkler, I., *Monede poloneze din sec. XV – XVII în Transilvania*, III, 1966, p. 197.
1245. Pap, Fr., *Psaltirea lui Dimitrie Pandovici. Contribuţii la Bibliografia românească veche*, V, 1968, p. 539.
1246. Idem, *Despre plata tricesimei la Cluj în sec. XVII*, VII, 1970, p. 595.
1247. Idem, *Fluctuaţii de valoare vamală la oficiul tricesimal clujean în prima jumătate a sec. XVII*, VIII, 1971, p. 239.
1248. Idem, *Comerţul Clujului cu Sălajul în sec. XVI – XVII în documentele oficiului tricesimal clujean*, IX, 1972, p. 547.
1249. Pap, Fr.; Pop, Viorica, *Mese sculptate în colecţia Muzeului de istorie al Transilvaniei*, X, 1973, p. 213.
1250. Pap, Fr., *Comerţul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale (I)*, XI, 1974, p. 168.
1251. Idem, *Comerţul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale (II)*, XII, 1975, p. 237.
1252. Idem, *Comerţul Clujului cu Cracovia în registrele vamale din prima jumătate a sec. XVII*, XIII, 1976, p. 351.
1253. Idem: Mihail P. Dan (1911 – 1976), [N], XIII, 1976, p. 669.
1254. Idem, *Schimbul de mărfuri între Cluj şi Polonia în registrele vamale clujene (1599 – 1637)*, XIV, 1977, p. 371.
1255. Idem: *A Debreceni Déri Múzeum Evkönyve. Annales Musei*

Debreceniensis de Friderico Déri nominati, 1974, [R], XIV, 1977, p. 681.
1256. Idem, *Rute comerciale şi localităţi transilvănene în comerţul Clujului cu produse agricole şi vite (prima jumătate a sec. XVII)*, XV, 1978, p. 349.
1257. Idem, *Comerţul Clujului cu oraşele Slovaciei de astăzi, (1599 – 1637)*, XVI, 1979, p. 235.
1258. Idem, *Orientarea central – europeană a comerţului clujean în prima jumătate a sec. XVII*, XVII, 1980, p. 209.
1259. Pap, Fr.; Matei, Şt., *Un tezaur monetar din sec. XVIII – XIX găsit la Cluj – Napoca*, XVII, 1980, p. 553.
1260. Pap, Fr., *Comerţul Clujului cu Viena între 1599 – 1637 (pe baza registrelor tricesimale)*, XVIII, 1981, p. 171.
1261. Idem, *Orientarea balcano – otomană şi mediteraniană în comerţul clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, XIX, 1982, p. 93.
1262. Idem, *Un solidar – o pildă. Academicianul David Prodan la 80 de ani*, XIX, 1982, p. 781.
1263. Idem, *Obiecte de uz casnic şi personal în importul clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, XX, 1983, p. 531.
1264. Idem, *Tezaurul monetar de la Ghirişu Român (jud. Cluj). Observaţii despre circulaţia monetară în Transilvania*, XXI, 1984, p. 623.
1265. Idem, *Preţuri oficiale şi reale în Transilvania (prima jumătate a sec. XVII)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 603.
1266. Idem, *Circulaţia monetară în Transilvania în perioada 1526 – 1571*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 623.
1267. Idem, *Aspecte ale circulaţiei monetare în Transilvania între anii 1571 – 1691*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 65.
1268. Idem, *Encyclopedia Transylvanica*, 26 – 30, II, 1989/93, p. 655.
1269. Idem, *Unelte agricole în comerţul extern clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, 31, II, 1994, p. 33.
1270. Pap, Fr.; Blăjan, Mihai, *Tezaurul monetar de la Bărăbanţ, jud. Alba (sec. XI – XII)*, 32, I, 1995, p. 489.
1271. Pap, Fr., *Comercianţi în viaţa obştească a Clujului (sec. XVI – XVII)*, 32, II, 1996, p. 101.
1272. Idem: Magdalena Bunta (1931 – 1995) [N], 32, II, 1996, p. 629.
1273. Pap, Fr.; Pinter, Z.; Petrov, Gh., *Tezaurul monetar din cetatea Orăştie (sec. XV – XVI)*, 33, II, 1997, p. 273.
1274. Pap, Fr.; Goldner, G.; Kása, Z., *Taxa vamală tricesimală şi frecvenţa transporturilor la oficiul vamal din Cluj (1599 – 1637). Existent şi întregiri*, 34, II, 1998, p. 165.
1275. Pap, Fr.: recenzii în vol. 34, II, 1998: *Un secol de istorie maghiară în monede*, p. 423.; B. Murgescu, *Circulaţia monetară în Ţările române în sec. XVI*, p. 425.
1276. Pap, Fr.; Meşter, M., *Tezaurul monetar din satul Văleni, com. Căian, jud. Cluj*, 35 –36, II, 1999, p. 255.
1277. **PASCU, Ştefan**, *Concepţia istorică a lui Nicolae Iorga*, II, 1965, p. 1.
1278. Idem, *Secţia de istorie medievală a Muzeului de istorie Cluj*, IV, 1967, p. 553.
1279. Idem, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia, 1 Decembrie 1918*, V, 1968, p. 1.
1280. Pascu, Şt.;Rusu, M.; Iambor, P.; Edroiu, N.; Gyulai, P.; Wollmann, V.; Matei, Şt., *Cetatea Dăbîca*, V, 1968, p. 153.
1281. Pascu, Şt., *Avram Iancu*, IX, 1972, p. 1.
1282. **PĂDUREANU, Augustin**, *Tricolorul şi cromatica portului popular românesc*, 32, II, 1996, p. 405.
1283. **PĂDUREANU, Eugen D.**, *Noi aşezări din epoca bronzului în judeţul Arad*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 507.
1284. **PĂIUŞAN, Radu**, *Ioan Bălaş, viceprefectul prefecturii Auraria Gemina în timpul revoluţiei românilor transilvănene din 1848 – 1849*, XIX, 1982, p. 105.
1285. **PĂLTÂNEA, Paul**, *Hora Ardealului şi Hora Unirii în Banat şi Transilvania. Contribuţii inedite*, XVII, 1980, p. 589.
1286. Idem, *Contribuţii la Bibliografia românească veche. Două tipărituri sibiene*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 669.
1287. Păltălnea, P.; Mândruţ, S., *Contribuţii privind colaborarea dintre V.A. Urechia şi românii din Transilvania*, 33, II, 1997, p. 87.
1288. **PĂUN, Nicolae**, *Aspecte socio – economice ale oraşului Cluj în contextul dezvoltării României în perioada 1922 – 1928*, XIX, 1982, p. 509.
1289. Idem, *Şcolile de ucenici industriali din Cluj în deceniul III al sec. XX*, XXI, 1984, p. 325.
1290. **PEPELEA, V.**, *Depozitul de bronzuri de la Cetatea de Baltă*, X, 1973, p. 517.
1291. **PETCULESCU, Liviu**, *Un fragment de diplomă militară de la Micia*, XV, 1978, p. 131.

1292. Idem, *Obrăzare de coifuri romane din Dacia*, XIX, 1982, p. 291.
1293. Idem, *Prinzătoare de teacă romane din Dacia*, XX, 1983, p. 451.
1294. Idem: recenzii în vol. XXI, 1984: Cristian M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, p. 831 – 836.; R.J.A. Wilson, *Piazza Armerina*, p. 836.
1295. Idem: *Congresul limes – ului de la Aalen. Stadiul cercetării frontierelor romane de la Dunărea de Mijloc şi de Jos şi al echipamentului militar roman* [R], XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1204.
1296. Idem, *The owner of the greave AG 711 from the Axel Guttman collection*, 35, I, 1998, p. 95.
1297. Idem, *Fragments of helmets from the Roman fort at Jidava*, 36, I, 1999, p. 189.
1298. **PETOLESCU, Constantin C.**, *Un basorelief al zeiței Diana*, XVII, 1980, p. 463.
1299. Idem, *Un tipar pentru vase cu figuri în relief de la Romula*, XVIII, 1981, p. 469.
1300. Idem, *Les légats de la Dacie sous Trajan*, 26 – 30, 1989 – 1993, p. 45.
1301. Idem, *Die Auxiliareinheiten im römischen Dakien*, 34, I, 1997, p. 75.
1302. **PETRE - GOVORA, Gheorghe I.**, *Aşezări rurale din secolele II – IX descoperite în județul Vîlcea*, XVI, 1979, p. 577.
1303. **PETRESCU, I.**; Igna, A., *Investigări biologice în serviciul cercetării istorice (III). Analiza părților lemnoase provenind dintr-un butoi dacic (sec. I e.n.) de la Grădiştea Muncelului*, XIX, 1982, p. 617.
1304. **PETRESCU, Marius Sorin**, *Piese de armament descoperite în castrul de la Tibiscum (I)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 487.
1305. Idem, *Aşezarea din epoca bronzului de la Ciuta (com. Obreja, jud. Caraş – Severin)*, 32, I, 1995, p. 589.
1306. **PETRIC, Gabriel**, *Dieta de la Cluj (1842), şi lupta românilor din Transilvania*, XII, 1975, p. 291.
1307. **PETROV, Gheorghe**, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din Complexul medieval de la Geoagiu de Jos, jud. Hunedoara (Campaniile din 1993, 1994, 1995)*, 33, I, 1996, p. 403.
1308. Idem, *Câteva date privind cercetările arheologice de la biserica românească din Cicău, jud. Alba*, 33, I, 1996, p. 425.
1309. Idem, *Considerații asupra unor biserici medievale cu plan central din Transilvania*, 33, II, 1997, p. 33.
1310. **PETRUŞAN, Augustin**, *Restaurarea şi conservarea unei teci de sabie celtică de la Apahida (jud. Cluj)*, XX, 1983, p. 867.
1311. **PICIU, Dionisie**, *Salva – pagini de istorie*, 32, 1996, p. 189.
1312. **PICIU, Traian**; Sânmihăian, M.; Lazarovici, Gh., *Relația fosfor – potasiu în straturile neolitice din Peştera Ungurească din Cheile Turzii*, 33, I, 1996, p. 565.
1313. **PINTEA, Silvia**; Dumitrescu, C-tin, *I.P.C."Farmec" Cluj – Napoca. Fişier documentar al formelor organizatorice*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 689.
1314. Pintea, S., *Ecoul primei stagiuni a Teatrului Național din Cluj (1919 – 1920) în presa locală*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 807.
1315. **PINTEA, Vasile**, *O sabie atribuită lui Cloşca*, III, 1966, p. 483.
1316. Idem, *Cu privire la aşezarea feudală de la Sopor – Iacobeni*, IV, 1967, p. 525.
1317. **PINTER, Zeno K.**; Petrov, Gh.; Pap, Fr., *Tezaurul monetar din cetatea Orăştie (sec. XV)*, 32, II, 1996, p. 501.
1318. **PISO, Ioan**, *Publius Furius Saturninus*, IX, 1972, p. 463.
1319. Piso, I.; Pepelea, V., *Două piese romane din Botorca (Tîrnăveni)*, IX, 1972, p. 473.
1320. Piso, I.: L. Barkóczi, A. Mócsy, *Die römischen Inschriften Ungarns*, [R], XI, 1974, p. 353.
1321. Idem, *Epigraphica (III)*, XII, 1975, p. 165.
1322. Piso, I.; Rusu, A., *Un relief din Sarmizegetusa cu reprezentarea lui Silvanus şi a nouă Silvane*, XIV, 1977, p. 155.
1323. Piso, I., *Epigraphica (X)*, XV, 1978, p. 179.
1324. Idem, *Carrières sénatoriales (II)*, XVI, 1979, p. 69.
1325. Idem: L. Barkóczi, A. Mócsy, *Die römischen Inschriften Ungarns, 2, Lieferung*, [R], XVI, 1979, p. 883.
1326. Idem, *Epigraphica (XII)*, XVII, 1980, p. 81.
1327. Idem, *Epigraphica (III)*, XVIII, 1981, p. 443.
1328. Idem, *Carrières sénatoriales (III)*, XIX, 1982, p. 39.
1329. Idem: L. Barkóczi; S. Soproni, *Die Römischen Inschriften Ungarns, 3, Lieferung*, [R], XIX, 1982, p. 745.
1330. Idem, *Epigraphica (XIV)*, XX, 1983, p. 103.
1331. Piso, I.; Benea, D., *Diploma militară de la Drobeta*, XXI, 1984, p. 111.

1332. Piso, I.; Diaconescu, Al., *Forurile din Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 161.
1333. Piso, I., *Epigraphica (XV). Inscripţii din Apulum*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 487.
1334. Idem, *Prosographia coloniae Daciae Sarmizegetusae (I)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 163.
1335. Idem, *Die Legio XV Apollinaris in den Markomannischen Kriegen*, 35, I, 1998, p. 97.
1336. Piso, I.; Moga, V., *Un bureau du Publicum portorium Illyrici à Apulum*, 35, I, 1998, p. 105.
1337. Pioso, I., *L'ala Flavia en Dacie*, 36, I, 1999, p. 81.
1338. Piso, I.; Benea, D., *Epigraphica Tibiscensia*, 36, I, 1999, p. 91.
1339. Piso, I.; Drîmbărean, M., *Fulgur conditium*, 36, 1999, p. 109.
1340. **PLĂMĂDEALĂ, Antonie**, *Biserica şi Dictatul de la Viena*, 32, II, 1996, p. 23.
1341. **PLEŞA, Dana Teodora**, *Conservarea unei Biblii tipărită la Viena în 1815*, 33, I, 1996, p. 439.
1342. **POLVEREJAN, Şerban**, *Din activitatea secţiei din Anvers a Ligii Culturale*, V, 1968, p. 593.
1343. Idem, *Din istoricul Memorandului. Şedinţa comitetului central al P.N.R. din 25 – 26 martie 1892*, VI, 1969, p. 335.
1344. Polverejan, Ş.; Teodor, P., *Disertaţia despre şcoli a lui G. Bariţiu (1835)*, IX, 1972, p. 619.
1345. **POP, Aurel Ioan**, *Realităţi feudale în Transilvania în veacul XIV*, XVIII, 1981, p. 151.
1346. Idem, *Realităţi medievale româneşti în Ţara Haţegului reliefate prin analiza diplomatică a unor documente din sec. XIV – XV*, XIX, 1982, p. 87.
1347. Idem, *Despre existenţa voievozilor şi a instituţiei voievodale în Ţara Haţegului pînă în veacul al XV-lea*, XX, 1983, p. 147.
1348. Idem, *Un cnezat maramureşan în veacurile XIV – XV; cîteva observaţii privind caracterul şi specificul stăpînirii cneziale*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 239.
1349. Idem, *Structuri sociale şi patrimoniale ale unor moşii din Ţara Haţegului la sfîrşitul sec. XV*, 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 27.
1350. Idem, *Relaţiile între Transilvania şi Moldova în timpul lui Ştefan cel Mare*, 31, II, 1994, p. 11.
1351. **POP, Constantin**; Milea, Z., *Monumente sculpturale din Dacia romană în legătură cu cultul lui Liber Pater*, II, 1965, p. 195.
1352. Pop, C., *Juppiter de la Potaissa*, III, 1966, p. 465.
1353. Idem, *O amuletă romană?*, IV, 1967, p. 481.
1354. Idem, *Precizări în legătură cu cîteva piese sculpturale antice din Muzeul de Istorie Cluj*, IV, 1967, p. 489.
1355. Idem, *Monumente sculpturale romane din Napoca*, V, 1968, p. 479.
1356. Idem, *Două fragmente sculpturale dionysiace din Dacia romană*, VI, 1969, p. 531.
1357. Idem, *Reprezentări bacchice romane în Transilvania*, VII, 1970, p. 151.
1358. Idem, *Reprezentări cu Lupa Capitolină pe monumente romane din România*, VIII, 1971, p. 173.
1359. Pop, C.; Moga, V.; Aldea, I. Al., *Noi medalioane funerare lucrate aparte din Dacia Superioară*, IX, 1972, p. 503.
1360. Pop, C., *Din nou despre reprezentări dionysiace în Dacia*, X, 1973, p. 595.
1361. Pop, C.; Nemeş, E.,*Diana de la Ostrov*, XI, 1974, p. 85.
1362. Idem, *Ornament de la un car roman descoperit la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XII, 1975, p. 179.
1363. Pop, C.: Akos Kiss, *Roman Mosaics in Hungary*, [R], XII, 1975, p. 427.
1364. Idem: Paul Mac Kendrik, *The Dacian stones speak*, [R], XIII, 1976, p. 639.
1365. Idem, *Signa militaria de bronz în Dacia romană*, XIV, 1977, p. 111.
1366. Pop, C.; Nemeş, E., *Teracote cu Venere la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XIV,1977, p 159.
1367. Pop, C., *Statui imperiale de bronz în Dacia romană*, XV, 1978, p. 135.
1368. Idem, *Statuete romane de bronz din Transilvania*, XVII, 1980, p. 99.
1369. Pop, C.; Benea, D., *Un bronz roman de la Tibiscum*, XVIII, 1981, p. 461.
1370. Pop, C.; Bozu, O., *O interesantă piesă romană descoperită la Pojejena*, XVIII, 1981, p. 466.
1371. Pop, C.; Bona, P.; Petrovszky, R., *Bronzuri figurate în Dacia romană: un tip iconografic inedit*, XIX, 1982, p. 307.
1372. Pop, C., *Bronzuri figurate romane în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XX, 1983, p. 467.
1373. Idem, *Precizări privind unele reprezentări cu acrobaţi în toreutica romană*, XXI, 1984, p. 537.
1374. Idem: M. Bărbulescu, *Interferenţe spirituale în Dacia romană* [R], XXI, 1984, p. 827.

1375. Idem: recnzii în vol. XXII – XXIII, 1985/86: H. Daicoviciu, *Portrete dacice (Dromichaites, Burebista, Dceneu, Decebal)*, p.781.; H. Daicoviciu; D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, p.787.; L. Ţeposu Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, p.788.

1376. Idem, *Cîteva piese sculpturale şi arhitectonice descoperite la Ulpia Traiana*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 563.

1377. Idem: V. Moga, *De la Apulum la Alba Iulia. Fortificaţiile oraşului* [R], XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1187.

1378. Idem: N. Gudea, *Porolissum Res Publica Municipii Septimii Porolissensium*, [R], 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 582.

1379. Pop, C.; Găzdac, C.; Bud, A., *Piese pompeiene în Muzeul Memorial O. Goga (Ciucea)*, 31, I, 1994, p. 261.

1380. Pop, C.: recenzii şi necrolog în vol. 31, I, 1994:J. Arce – F. Burkhalter, *Bronces y Religion Romana*, p. 603.; *Catálogo de la Exposicion Los Bronces Romanos en Espagna*, p. 605.;*Cronica arheologigică (1993)*, p. 607.; Ion Horaţiu Crişan (1928 – 1993) [N], p. 614.

1381. Idem, *Muzee şi monumente britanice. Impresii de călătorie*, 32, I, 1995, p. 797.

1382. Idem: recenzii în vol. 32, I, 1995: D. Alicu, S. Cociş, C. Ilieş, A. Soroceanu, *Small finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa, I*, p. 869.; D. Alicu, *Opaiţele romane*, p. 871.; *Cronica activităţilor arheologice ale Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (1994)*, [C], p. 899.

1383. Idem, *Mitul broaştei ţestoase în reprezentări figurate din Dacia romană*, 33,I, 1996, p. 167.

1384. Idem: prezentări şi recenzii în vol. 33, I, 1996: *Expoziţia naţională Capodopere de artă romană în Dacia*, p. 693.; *Al III-lea colocviu româno – elveţian La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romain*, p. 719.; R. Frei-Stolba, H.E. Herzig, *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empire romaine*, p. 725.; D. Alicu, H. Bögli, *La politique édilitaire dans les provinces de l'Empite romaine*, p. 727.; J. Ronke, *Akten des 10. Internationales Tagung über antike Bronzen* , p. 729.; D. Benea, P. Bona, *Editura Museion, Bucureşti, 1994*, p. 731.; *Cronica secţiilor de arheologie ale Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei*, p. 753.

1385. Idem, *Bronzes figurés de Dacie romaine: représentations des militaires*, 34, I, 1997, p. 183.

1386. Idem, *Din nou despre pantheonul porolissens*, 34, I, 1997, p. 585.

1387. Idem, *Existau serii toreutice în antichitatea romană?*, 34, I, 1997, p. 591.

1388. Idem: recenzii în vol. 34, I, 1997: *Rei Cretariae Romanae Fautores*, p. 895.; *Acta of the 12th International Congress on ancient bronzes*, p. 879.; *Buletin de studii şi cercetări studenţeşti de istorie veche, arheologie şi epigrafie*, p. 901.; *Revista cercului de arheologie Hadrian Daicoviciu, an I, 1*,p. 903.; *Cronica activităţii secţiilor de arheologie a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei (1996)*, p. 911.

1389. **POP, Daniela Vasilica**, *Restaurarea unui pandantiv de argint*, 33, I, 1996, p. 435.

1390. **POP, Horea**, *Civil arhitecture and habitat during Latène D in the depression of Şimleu*, 32, I, 1995, p. 103.

1391. Pop, H.; Găzdac, C., *The Roman hoard from Şimleul – Silvaniei*, 36, I, 1999, p. 169.

1392. **POP, Ioan**; Moldovan, L., *Răscoala ţăranilor din Saschiz (1673 – 1678)*, XI, 1974, p. 199.

1393. **POP, Ioan**, *Einige armringe mit schlangenenden aus der späten dako – römischen zeit aus Siebenbürgen*, 35, I, 1998, p. 255.

1394. **POP, Traian**, *Cîteva ştiri documentare din sec. XIX privind colaborarea internaţională a poliţiei din Transilvania*, XIV, 1977, p. 501.

1395. **POP, Viorica**, *Din legăturile spirituale ale românilor în sec. XVII*, V, 1968, p. 571.

1396. Idem, *Un manuscris al lui Ion Bianu despre Samuil Micu Clain*, VII, 1970, p. 633.

1397. Idem, *Informaţii documentare despre unele frămîntări sociale în anul 1762*, IX, 1972, p. 565.

1398. Idem, *O masă pictată din sec. XVII în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XI, 1974, p. 216.

1399. Idem, *Mobilier "empire" în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XII, 1975, p. 283.

1400. Idem *Mobilier în stil clasicist în muzeele clujene (a doua jumătate a sec. XVIII – începutul sec. XIX)*, XIII, 1976, p. 433.

1401. Idem, *Lăzi de zestre din sec. XVII – XVIII în Muzeul de istorie al Transilvaniei*, XV, 1978, p. 381.
1402. Idem, *Dulapuri baroce în colecția de istorie a farmaciei din Cluj – Napoca*, XVI, 1979, p. 633.
1403. Idem, *Influențe stilistice în mobilierul transilvănean din sec. XVI*, XVII, 1980, p. 545.
1404. Idem, *Piese de interior orășenesc transilvănean din sec. XVI – XVIII (mobilier, covoare)*, XVIII, 1981, p. 609.
1405. Idem, *Breasla tîmplarilor din Cluj în sec. XVII (I)*, XIX, 1982, p. 405.
1406. Idem, *Breasla tîmplarilor din Cluj în sec. XVII*, XX, 1983, p. 537.
1407. Idem, *Informații documentare despre unele frămîntări sociale în anul 1761*, XXI, 1984, p. 565.
1408. Idem, *Mobilier baroc în unele colecții transilvănene*, 26 – 30, II, 1989 – 1993, p. 525.
1409. Idem, *Mobilier transilvănean și modelele lumii germane*, 33, II, 1997, p. 293.
1410. Idem, *Mobilier renascentist în colecția Muzeului Țării Crișurilor*, 34, II, 1998, p. 383.
1411. **POPA, Atanasiu**, *Manuscrisul miscelaneu nr. 257 din Biblioteca Academiei RSR, filiala Cluj*, VI, 1969, p. 211.
1412. Idem, *Biserica de lemn din Păușa – Sălaj (sec. XVII)*, VIII, 1971, p. 593.
1413. Idem, *Caracteristicile stilistice ale bisericilor de lemn din Transilvania*, X, 1973, p. 695.
1414. Idem, *Monumente istorice dispărute. Bisericile de lemn din Nicula și Libotin* XII, 1975, p. 251.
1415. Idem, *Bisericile vechi din Lupșa*, XIII, 1976, p. 427.
1416. Idem, *Biserica de lemn din Reghin*, XIV, 1977, p. 405.
1417. **POPA, I.**; Zaberca, V., *Despre începuturile fanfarei muncitorești din Anina*, XX, 1983, p. 585.
1418. **POPA, Luana**; Spînu, M., *"Revoluțiunea lui Horea" în paginile "Gazetei Transilvaniei" din Brașov*, XXI – XXIII, 1985 / 86, p. 665.
1419. Popa, L., *Ornamentul în arta monetară a Principatului Transilvaniei (sec. XVI – XVII)*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 630.
1420. **POPA, Mircea**, *Dr. Petru Groza în corespondență cu O. Goga*, XXI, 1984, p. 659.
1421. Idem, *Din lucrările nepublicate ale lui Andrei Veres*, 31, II, 1994, p. 335.
1422. **POPA, Radu**, *Săpăturile într-o villa rustica de lîngă Hațeg*, IX, 1972, p. 439.
1423. **POPESCU, Honorius**, *Livres de spécialité édités à Cluj. Possibles exponats dans les collection d'histoire de la pharmacie*, 34, II, 1998, p. 591.
1424. **POPESCU, Stelian**; Josan, N., *Muzeul de istorie din Blaj*, X, 1973, p. 781.
1425. Popescu, S., *Relații economice între România și SUA pînă la 1900*, XII, 1975, p. 347.
1426. Idem, *Presa vremii despre eroismul ostașilor români în războiul din 1877 – 1878*, XIV, 1977, p. 483.
1427. **POPOVICI, D.N.**: L. Ellis, *The Cucuteni – Tripolye Culture. A study in technology and the origin of complex society* [R], XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 777.
1428. **PORUMB, Marius**, *Icoane ale unui zugrav anonim din veacul al XVI – lea*, VII, 1970, p. 575.
1429. Idem, *Contribuții la cunoașterea unor zugravi din veacul al XVIII-lea din Transilvania*, VIII, 1971, p. 607.
1430. Idem, *Zugravii icoanelor Paraclisului nou din Șcheii Brașovului*, IX, 1972, p. 572.
1431. Idem, *Zugravii iconostasului bisericii Sf. Nicolae din Hunedoara*, X, 1973, p. 677.
1432. Idem, *O veche ctitorie românească – biserica de la Cicău (jud. Alba)*, XIII, 1976, p. 285.
1433. Idem, *Ștefan Zugravul de la Ocnele Mari*, XIV, 1977, p. 401.
1434. Idem, *Biserica ortodoxă din Gîrbova de Sus (jud. Alba9, un vechi monument de arhitectură medievală românească*, XV, 1978, p. 307.
1435. Idem, *Două ctitorii românești din sec. XV; Biserica Sf. Gheorghe și Mănăstirea Lupșa*, XVI, 1979, p. 621.
1436. Idem, *Vechea biserică de la Galda de Jos (jud. Alba), un monument al arhitecturii medievale românești din Transilvania*, XVII, 1980, p. 517.
1437. Idem, *Vechi inscripții românești din Transilvania*, XX, 1983, p. 763.
1438. Idem: Anca Pop-Bratu, *pictura murală maramureșană. Meșteri zugravi și interferențe stilistice*, [R], XX, 1983, p. 927.
1439. Idem, *Un valoros asamblu de pictură și sculptură din sec. XVIII la Vadu Crișului*, XXI, 1984, p. 561.
1440. Idem, *Breasla pictorilor români fondată la Gherla în anul 1777*, XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 611.

1441. Idem, *Inscripții inedite la Orăștie*, 31, II, 1994, p. 275.
1442. Idem, *Catedrala Sf. Treime din Blaj la 1751*, 32, II, 1996, p. 353.
1443. **PRODAN, David**; Cernea, E., *O primă formă a lui Supplex Libellus*, XIX, 1982, p. 411.
1444. **PROTASE, Dumitru**, *Castrul roman de la Călugăreni (r. Tg. Mureș)*, II, 1965, p. 209.
1445. Protase, D.; Zrinyi, A, *Tezaurul de monede romane imperiale de la Cristeștii pe Mureș*, II, 1965, p. 257.
1446. Protase, D., *Legiunea IIII Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la Provincia Dacia*, IV, 1967, p. 47.
1447. Protase, D.; Zrinyi, A., *O pușculiță cu denari romani imperiali de la Cristeștii de Mureș*, IV, 1967, p. 461.
1448. Protase, D., *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia romană*, V, 1968, p. 505.
1449. Idem, *Tezaurul monetar roman de la Tibodu (Transilvania). Observații și precizări*, VI, 1969, p. 509.
1450. Protase, D.; Milea, Z., *Un cimitir de incinerație din epoca romană la Iacobeni (Transilvania)*, VI, 1969, p. 525.
1451. Protase, D., *Așezarea și cimitirul daco – roman de la Obreja (Transilvania)*, VIII, 1971, p. 135.
1452. Idem, *Al doilea mormânt princiar de la Apahida (I)*, IX, 1972, p. 163.
1453. Idem, *Zur Chronologie und ethnisch – kulturellen Deutung des Friedhofes von Soporul de Cîmpie (Siebenbürgen)*, IX, 1972, p. 525.
1454. Idem, *Une pièce paléochrétienne daco – romaine découverte à Pălatca et le problème du christianisme chez les gots de Transylvanie*, 32, I, 1995, p. 767.
1455. **PROTOPOPESCU, George**, *Unele aspecte ale muncii științifice în muzeele de istorie*, II, 1965, p. 721.
1456. Protopopescu, G.; Vasilochi, E, *Aspecte ale luptei maselor populare conduse de PCR pentru refacerea economică a regiunii Cluj (1944 – 1947)*, III, 1966, p. 381.
1457. Protopopescu, G., *Republica noastră la 20 de ani*, IV, 1967, p. V.
1458. Idem, *Mărășești, 1917*, IV, 1967, p. 281.
1459. Idem, *Vestigii ale tradițiilor militare românești în Muzeul de istorie Cluj*, V, 1968, p. 559.
1460. Idem, *Tendințe noi în muzeele de istorie*, VI, 1969, p. 647.
1461. Idem, *Mari comandanți în primul război mondial*, VII, 1970, p. 379.
1462. Idem, *Tactica și strategia MCG român în bătălia pentru apărarea Bucureștiului*, VIII, 1971, p. 321.
1463. Idem, *Planul de campanie al MCG român pentru primul război mondial*, IX, 1972, p. 289.
1464. Idem, *Unele considerații privind arta militară a lui Avram Iancu*, X, 1973, p. 305.
1465. Idem, *1974. Sub stindardul celor trei mari evenimente istorice*, XI, 1974, p. III.
1466. Idem, *Unitatea și independența națională, imperative istorice ale poporului român*, XII, 1975, p. III.
1467. Idem, *Formarea omului nou, factorul fundamental al întregii activități ideologice și politice din România socialistă*, XIII, 1976, p. III.
1468. Idem, *Tratativele dintre guvernul român și grupările beligerante în perioada 1914 – 1916*, XIII, 1976, p. 537.
1469. Idem, *Sub steagul independenței spre noi victorii*, XIV, 1977, p. III.
1470. Idem, *Tratativele dintre guvernul român și puterile Antantei în perioada 1914 – 1916 (II)*, XIV, 1977, p. 527.
1471. Idem, *Momente epocale ale luptei poporului român pentru libertate, dreptate socială și independență națională*, XV, 1978, p. III.
1472. Idem, *Conceptul de artă militară în principalele bătălii date de români pentru apărarea independenței și suveranității naționale*, XV, 1978, p. 511.
1473. Idem, *Aspecte majore ale artei militare românești în timpul războiului pentru independență (1877 – 1878)*, XVII, 1980, p. 597.
1474. Idem, *O pagină de eroism românesc. Oarba de Mureș, 1944*, XVIII, 1981, p. 291.
1475. Idem: V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, P. Oprescu, *România în timpul primului război mondial*, [R], XVII, 1980, p. 906.
1476. Idem, *Împlinirea marelui ideal: Alba Iulia, 1 Decembrie 1918*, XX, 1983, p. XI.
1477. Idem, *Importanța istorică a creării PSD al Muncitorilor din România, acum 90 de ani*, XX, 1983, p. 599.
1478. **RABINOVICI, Herbert**, *Lupta pentru unitate statală oglindită în documentele Muzeului de istorie a PCR,*

a mişcării revoluţionare şi democratice din România, VI, 1969, p. 631.
1479. **RADU, Dionisie**, *O monedă din sec. IV e.n., descoperită la Cluj*, IV, 1967, p. 495.
1480. Radu, D.; Moiş, N., *Două topoare neolitice de pe teritoriul satului Călata*, VI, 1969, p. 435.
1481. Radu, D., *Descoperiri arheologice pe teritoriul satului Cuvain (jud. Sibiu)*, VIII, 1971, p. 483.
1482. Radu, D.; Moiş, N., *Aşezarea neolitică de la Călata (jud. Cluj)*, X, 1973, p. 465.
1483. Radu, D.; Feurdean, N., *Aşezarea neolitică de la Gîrbău (jud. Cluj)*, XIV, 1977, p. 29.
1484. Radu, D.; Moldovan, V., *Aşezarea neolitică de la Aruncuta*, XVIII, 1981, p. 341.
1485. **RADU, Măriuca**, *Bartolomeu Baiulesu – iniţiator al învăţământului profesional românesc din Transilvania*, 33, II, 1997, p. 77.
1486. **RĂDUŢIU, Aurel**, *Conscripţia lui Petru Pavel Aron din anul 1759*, XIV, 1977, p. 411.
1487. Idem, Francisc Pall (1911 – 1992) [N], 26 – 30, 1989 /93, p. 669.
1488. **RÂPĂ-BUICLIU, Dan**, *Gramatica latină a lui Gregorius Molnar. Contribuţie la bibliografia românească veche*, XVII, 1980, p. 537.
1489. Idem, *Tipărituri timişorene (I). Contribuţii la bibliografia naţională veche*, XX, 1983, p. 803.
1490. **RESCH, Friedriech**; Germann, K., *Schmuck aus Spondylus – Muscheln von Parţa*, 32, I, 1995, p. 351.
1491. Resch, Fr., *Typologische Studie kultischer Gesichtsdeckel aus der jungsteinzeitlichen Siedlung von Parţa I*, 33, I, 1996, p. 11.
1492. Idem, *Untersuchungen am linken Temeschufer in der jungsteinzeitlichen Siedlung von Parţa I*, 33, I, 1996, p. 249.
1493. **RETEGAN, Simion**, *Structura social – economică a burgheziei româneşti din Transilvania în anii regimului liberal*, VIII, 1971, p. 275.
1494. Idem, *Frămîntări ţărăneşti din Munţii Apuseni în anii guvernării liberale*, XII, 1975, p.331.
1495. Idem, *Remedierea unei inechităţi: îmbunătăţirea situaţiei economice a preoţilor români de pe Pămîntul Crăiesc în anii 1861 – 1865*, 31, II, 1994, p. 295.
1496. Idem, *Imaginea unificării Germaniei în presa românească din Transilvania (1848 – 1871)*, 32, II, 1996, p. 411.
1497. Idem, *Putere şi protest în Transilvania la începutul epocii liberaliste: delegaţia naţională la Viena a mitropolitului Şuluţiu din 1861*, 35 – 36, II, 1999, p. 89.
1498. **RÖHLE, Robert**, *CIL. III. P. 948, n. 10*, VI, 1969, p. 515.
1499. **ROMAN, Cristian Aurel**, *Reprezentări ale măştilor de sclavi din noua comedie în decoraţia lucernelor Firmalampen la Sarmizegetusa*, 34, I, 1997, p. 435.
1500. **ROŞCA, Maria**, *Ecourile mişcării memorandiste în dezbaterile parlamentului maghiar*, V, 1968, p. 265.
1501. Idem, *Robota pe domeniul Bonţidei în perioada descompunerii feudalismului (1780 – 1820)*, VII, 1970, p. 249.
1502. Roşca, M.; Mirel, M., *"Romänische Revue" (1885 – 1894), revistă pentru apărarea intereselor naţionale*, VIII, 1971, p. 651.
1503. Roşca – Rosen, M.,*Conscripţiile comunei Cupşeni din anii 1785 – 1786 şi 1820*, X, 1973, p. 715.
1504. Idem, *Din activitatea Camerei de Comerţ şi Industrie din Cluj (1851 – 1868)*, XIII, 1976, p. 463.
1505. Idem, *Contribuţii la problema relaţiilor economice dintre Transilvania şi România în perioada războiului de independenţă*, XIV, 1977, p. 497.
1506. **ROTEA, Mihai**, *Contribuţia cercetărilor de la Suatu – Fâneaţa de Jos (1991 – 1993) la cunoşterea etapelor timpurii ale evoluţiei culturii Wietenberg*, 31, I, 1994, p. 131.
1507. Rotea, M.; Feneşan, Oct., *Sondaj arheologic la Pălatca – Poderei*, 31, I, 1994, p. 351.
1508. Rotea, M.; Fizeşan, T., *Groapa rituală de la Fântânele – Dâmbul Popii*, 33, I, 1996, p. 223.
1509. Rotea,M.; Gheorghiu, G.; Rotar, M., *Cercetări de suprafaţă la Nicula (jud. Cluj)*, 34, I, 1997, p. 481.
1510. Rotea, M.; Wittenberger, M., *The complex of inhumation belonging to the Early Bronze age from Copăceni – La moara (Cluj County)*, 35, I, 1998, p. 17.
1511. Idem, *The ritual complex of the Wietenberg culture, Cluj – Napoca (Transylvania)*, 36, I, 1999, p. 7.
1512. **RUPRECHTSBERGER, Erwin M.**, *Eine Bemerkung zur Terra sigillata aus Apulum*, XIX, 1982, p. 331.
1513. **RUS, Vasile**, *Syllogiaeorum Transylvanae Ecclesiae Libri Septem de Rudolph Bzenszky (I)*, 33, II, 1997, p. 369.

1514. Idem, *Syllogimaeorum Transylvanae Ecclesiae Libri Septem de Rudolph Bzenszky (II)*, 34, II, 1998, p. 183.
1515. **RUSCU, Dan**, *L'abandon de la Dacie romaine dans les sources litteraires*, 35, I, 1998, p. 235.
1516. Idem, *Dakien in Hadrianischer zeit und die tradition der Historia Augusta*, 36, I, 1999, p. 59.
1517. **RUSCU, Ligia**, *Die griechischen namen in der provinz Dakien*, 35, I, 1998, p. 147.
1518. Idem, *Die bezeihungen der griechenstädte an der Rumänischen Schwarzmeerküste mit städten ausserhalb des Schwarzen Meers*, 36, I, 1999, p. 29.
1519. **RUSSU, I. Ioan**, *Materiale epigrafice din estul Daciei*, I, 1964, p. 181.
1520. Idem, *Note epigrafice. Seria VII. Inscripții "false" din Dacia care sînt autentice*, I, 1964, p. 477.
1521. Idem, *Obîrșia împăratului Constantinus I*, II, 1965, p. 295.
1522. Idem, *Contribuția lui Zamosius la epigrafia Daciei*, III, 1966, p. 437.
1523. Idem, *Note epigrafice. Seria IX. Inscripții "rătăcitoare"*, III, 1966, p. 451.
1524. Idem, *Tracii în Dacia romană*, IV, 1967, p. 85.
1525. Idem, *Note epigrafice. Inscripții din Dacia Porolissensis*, V, 1968, p. 451.
1526. Idem, *Elemente syriene în Dacia carpatică și rolul lor în "colonizarea" și romanizarea provinciei*, VI, 1969, p. 167.
1527. Idem, *Note epigrafice*, VII, 1970, p. 517.
1528. Idem, *Sextus Vibius Gallus*, VIII, 1971, p. 531.
1529. Idem, *Epitaful călărașului Ulpius Eptatralis*, XI, 1974, p. 103.
1530. Idem, *Precursorii muzeografiei științifice: colecționarii de materiale arheologice*, XII, 1975, p. 191.
1531. Idem: Arpadus Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, [R], XII, 1975, p. 419.
1532. Idem: Pólay Elemér, *A dáciai viaszostáblák szerzödései*, [R], XIII, 1976, p. 643.
1533. **RUSTOIU, Aurel**, *Zidurile de piatră nefasonată la daco – geți (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 767.
1534. Idem, *Colanele de argint daco – getice*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 1079.
1535. **RUSU, Andrei Adrian**, *Donjoane din Transilvania*, XVII, 1980, p. 177.
1536. Idem, *Un formular al cancelariei regale din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania*, XX, 1983, p. 155.
1537. Idem, *Impactul personalității în societatea românească a Hațegului din sec. XV: Iancu de Huinedoara*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 251.
1538. Idem, *Miscellanea Hatzegiana (Informații și reinterpretări privitoare la istoria Hațegului în evul mediu, II)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 261.
1539. **RUSU, Constantin**, *Idei filozofice și social – politice înaintate în gîndirea lui Vasile Lucaciu*, VIII, 1971, p. 299.
1540. **RUSU, Diana**, *Câteva observații asupra materialului faunistic din Cluj – Napoca – Statuia Memorandiștilor*, 32, I, 1995, p. 119.
1541. Idem, *Analiza materialului faunistic provenit din așezările Starčevo – Criș de la Gura Baciului. Campania 1994*, 32, I, 1995, p. 499.
1542. Rusu, D.; Sângerean, C., *Câteva observații asupra materialului faunistic de la Cheile – Turzii – Peștera Ungurească*, 33, I, 1996, p. 477.
1543. **RUSU, Mircea**, *Castrum, Urbs, Civitas (Cetăți și "orașe" transilvănene din sec. IX – XIII)*, VIII, 1971, p. 197.
1544. Idem, *Considerații asupra metalurgiei aurului din Transilvania în bronz D și Hallstatt A*, IX, 1972, p. 29.
1545. Idem, *Aspecte ale relațiilor dintre romanitatea orientală și slavi*, XVI, 1979, p. 189.
1546. Idem, *Bodenständige und Wandervölker im Gebiet Rumäniens (3 – 9. Jahrhundert)*, XVII, 1980, p. 139.
1547. Idem, *Considerații cu privire la situația social – economică și politică a primelor formațiuni statale românești*, XXI, 1984, p. 181.
1548. Idem, *Tezaurul de la Vrap a aprținut principelui slav Acamir al Belziției?*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 149.
1549. **RÜSZ FOGARASI, Enikö**, *Relațiile așezărilor rurale din Transilvania cu puterea centrală*, 34, II, 1998, p. 37.
1550. **SABĂU, Nicolae**, *Originea iconografică a unuirelief clujean din sec. XVIII*, XIII, 1976, p 385.
1551. Idem, *Două portrete de Johann Martin Stock (1742 – 1800)*, XIV, 1977, p. 419.
1552. Idem, *Mathias Veress restaurator?*, XVI, 1979, p. 659.
1553. Idem, *Cîteva proiecte pentru statuia ecvestră a lui Avram Iancu la Cluj (1924 – 1926)*, XVIII, 1981, p. 661.

1554. Idem, *Conştiinţă naţională şi educaţie estetică în paginile revistei "Viaţa ilustrată" (1940 – 1944)*, 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 439.
1555. Idem, *Descrierea Cetăţii Făgăraşului în două manuscrise din sec. XVIII*, 31, II, 1994, p. 265.
1556. Idem, *Pictura tribunei ev. Din Ruşi (jud. Sibiu)*, 32, II, 1996, p. 517.
1557. **SALONTAI, Mihaela Sanda**, *Două biserici – sală gotice din judeţul Cluj*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 45.
1558. Idem, *Lettnerul în biserica medievală*, 31, II, 1994, p 207.
1559. Idem, *Unele observaţii privind arhitectura bisericii mănăstirii din Sighişoara*, 35 – 36, Ii, 1999, p. 347.
1560. **SANIE, Silviu**, *Onomastica orientală în Dacia romană (II)*, X, 1973, p. 151.
1561. Idem: Robert du Mesnil du Buisson, *Études sur les deux phéniciens hérités par l'Empire romain*,[R], X, 1973, p. 793.
1562. Idem, *Dea Placida*, XI, 1974, p. 111.
1563. Idem, *Diadema de aur de la Tyras*, XVI, 1979, p. 127.
1564. Idem, *Certains aspects de la situation politique et démographique de la Dacie d'est dans la période Domitien – Trajan*, 26 – 30, I/1, 1989 /93, p. 11.
1565. **SAVU, Al. Gheorghe**, *Participarea intelectualilor din România la lupta forţelor democratice în perioada 23 august 1944 – 6 martie 1945*, III, 1966, p. 367.
1566. **SÂRBU, Valeriu**, *Un nouveau type de monument sacré chez les gèto – daces*, 32, I, 1995, p. 313.
1567. **SCARLAT, Constantin**, *Portul antic Callatis. Cercetări de arheologie submarină*, X, 1973, p. 529.
1568. Idem, *Apeductul antic de la Callatis*, XIII, 1976, p. 55.
1569. **SCHÄFER, Alfred**, *Ein grotesker tänzer im Historischen Museum von Sibiu*, 35, I, 1998, p. 61.
1570. **SCHUSTER, Christian**, *Die frühbronzezeit in der Walachei und in Südost – Siebenbürgen –Kulturelle verbindungen, beziehungen und einflüsse und ethnische bewegungen*, 35, I, 1998, p. 25.
1571. **SCROBOTĂ, Paul**, *O cheie de boltă cu motivul Agnus Dei de la Aiud*, 35 – 36, II, 1999, p. 321.
1572. **SEBESTYÉN, Gheorghe**, *Aspecte ale eficienţei turismului axat pe valorificarea monumentelor istorice*, XX, 1983, p. 751.
1573. Idem, *Despre biserica de lemn de la Oradea*, XXI, 1984, p. 555.
1574. Idem, *Castelele şi curţile Renaşterii din Transilvania*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 267.
1575. Idem, *Originea unui plan eronat al cetăţii Lipova*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 639.
1576. Idem, *Cetatea Carnsebeş. Rectificări şi dubii*, 26 – 30, II, 1989 – 1993, p. 521.
1577. **SECHEL, Teodora Daniela**, *Alexandru Lapedatu. Concepţie şi metodă istorică*, 34, II, 1998, p. 111.
1578. **SERES, Andrei**, *Materiale feudale timpurii din hotarul comunel Feldioara (jud. Braşov)*, XII, 1975, p. 199.
1579. **SILBERMAN, Henri C.**, *Récensement d'images pharmaceutiques médievaux aux Etats Units et l'accès à ces données par l'ordinateur*, 34, II, 1998, p. 527.
1580. **SIMINA, Nicolae-Marcel**, *Contribuţii la cunoaşterea feudalismului timpuriu pe teritoriul comunei Vinţu de Jos (jud. Alba)*, 32, I, 1995, p. 473.
1581. **SIMION, A.**, *Opinia publică românească şi dictatul de la Viena*, VII, 1970, p. 406.
1582. Idem, *Mişcarea grevistă a muncitorilor din industria metalurgică în anii 1923 – 1928*, IX, 1972, p. 315.
1583. **SOFRONI, Rodica**, *Aspecte privind situaţia financiară a Transilvaniei în perioada 1849 – 1867*, XIII, 1976, p. 443.
1584. **SOPOREAN, MARIA**: Dascălu, C., *La céramique pharmaceutique médiévale dans le Musée d'Art de Roumanie*, 34, II, 1998, p. 595.
1585. **SOROCEANU, Alina**, *Tipologia ceramicii romane din templul lui Liber Pater de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, XVI, 1979, p. 551.
1586. Idem: recenzii în vol. XVI, 1979: C.J: Young, *The roman pottery industy of the Oxford Region*, p. 897..; *Roman pottery studies in Britain and beyond*, p. 899.
1587. Idem: recenzii în vol. XVII, 1980: L. Caretta, E. Carolis, C. Gazatti, G. Ghini, M. Incitti, *Introduzione allo studio della ceramica Romana*, p. 891.; M.H. et J. Santrot, *Céramiques communes gallo - romaines d'Aquitanie*, p. 894.; M.B. Lloris, *Céramica romana: tipologia y clasification*, p. 901.
1588. Idem: recenzii în vol. XIX, 1982: Ferenc Fülep, *Roman cemeteries on the territory of Pécs*, p. 755.; *Figlina. 3.*, p. 756.

1589. **SOROCEANU, Tudor**, *Oltenia romană*, VI, 1969, p. 545.
1590. Idem, *Tabula Imperii Romani L. 34, L. 35*, VII, 1970, p. 561.
1591. Idem, *Un mormânt de incinerație de la Cristurul Secuiesc*, VIII, 1971, p. 499.
1592. Idem, *Descoperiri din epoca bronzului de la Obreja (jud. Alba)*, X, 1973, p. 494.
1593. Idem:recenzii în vol. XIII, 1976: J. Banner, I. Bona, *Mittelbronzezeitliche Tell – Siedlung bei Békés*, p. 635.; O. Trogmayer, *Das bronzezeitliche Gräberfeld bei Tápé*,; Gy. Farkas, P. Lipták, *Anthropologische Auswertung des Gräberfeldes bei Tápé*, p. 631.
1594. Idem: recenzii în vol. XIV, 1977: *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. Main*, p. 673..; I. Bona, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südostlichen Beziehungen*, p. 668.; Marek Gedl, *Kultura przedlużycka*, p. 672.; Petre I. Roman, *Cultura Coțofeni*, p. 665.
1595. Idem: recenzii în vol. XV, 1978: *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliderung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, p. 691..; M. Primas, *Untersuchungen zu den Bestatungssitten der ausgehenden Kufper – und der frühen Bronzezeit*, p. 677..; M. Petrescu – Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România*, p. 686.; Petre I. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România*, p. 675.; *Symposium on the dark ages in Greece*, p. 689.; V.A. Dergačev, *Bronzovîie predmeti XIII – VIII vv. Do n.e. iz dnestrovo – prutskova mejdurecie*, p. 685.; V.D. Dergačev, *Pamiatniki epohi bronzu*, p. 685.; W. Sarnowska, *Kultura unietycka w Polsce*, tom I, p. 680.
1596. Idem: recenzii în vol. XVI, 1979: Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord – vestul Transilvaniei*, p. 849..; F. Laux, *Die Nadel in Niedesachsen. Prähistorische Bronzefunde*, p. 861; *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. Main*, 1979, p. 858.; *Mitteleuropäische Bronzezeit*, p. 860 – 861.; Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. Epoca bronzului în spațiul carpato – balcanic*, p. 862..; *Die Messer in Italien*, p. 854; M. Petrescu – Dîmboviţa, *Die Sicheln in Rumänien*, p. 866; *Studien zur Lausitzer Kultur*, Kraków, p. 869..; *Studien zu süspolnischen Wehranlagen*, p. 871.
1597. Soroceanu, T.; Soroceanu, A., *Cîteva observații prilejuite de alcătuirea "Repertoriului de periodice conținînd articole de istorie veche, arheologie și muzeologie"*, XVII, 1980, p. 693.
1598. Soroceanu, T.: recenzii în vol. XVII, 1980: J.M. Coles, A.F. Harding, *The Bronze Age in Europe*, p. 856.; M. Gedl, *Bronze II – III. Civilisation lusacienne. Inventaria archaeologica*, p. 867.; M. Gedl, *Stufengliederung und Chronologie des Gräberfeldes der Lausitzer Kultur in Krietrz*, p. 868.; S. Mirić, *Das Thronraumareal des Palastes von Knossos*, p. 853; J. Pástor, *Čaňa a Valaliky*, Košice, p. 859.; F. Stein, *Bronzezeitliche Hortfunde in Süddeutschland*, p. 854.; F. Stein, *Katalog der vorgeschichtlichen Hortfunde in Süddeutschland*, p. 85.; A. Točik, *Vyčapy – Opatovce*, p. 864 – 865.; I. Todorović, *Praistorijska Karaburma II*, p. 866.
1599. Idem, *Materialien zur Bronze – und Hallstattzeit Siebenbürgens (I)*, XVIII, 1981, p. 357.
1600. Idem: recenzii în vol. XIX, 1982: A. Točik, *Nitriansky Hradok – Zameček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Mad'arovce – Kultur*, p. 724.; *Bronze Age Hoards. BAR 67*, p. 725; N. Chidioşan, *Contribuții la istoria tracilor din nord – vestul României*, p. 727..; G. Coman, *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al județului Vaslui*, p. 722; V.A. Dergačev, *Pamjatniki pozdnego Tripolja*, p. 719.; T.S. Hačatrjan, *Artiskij nekropol*, p. 721; *Jahresbericht des Institut für Vorgeschichte der Universität Frankfurt a. Main*, p. 719; T. Kemenczei, *Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Gelej*, p. 736.; I.S. Masimov, *Keramičeskoe proizvodstvo epohi bronzy v Južnom Turkmenistane*, p. 735.; J. Paulik, *Prähistorische Kunst in der Slowakei*, p. 723; K. Wilhelmi, *Zwei bronzezeitliche Kreisgrabenfriedhöfe bei Telgte*, p. 736.
1601. Idem, *Materialen zur Bronze – und Hallstattzeit Siebenbürgens (II)*, XXI, 1984, p. 433.
1602. Idem: recenzii în vol. XXI, 1984: J. Imhre, *A Kö zép – Duna – medence régészti bibliografiája*, p. 803; *Bodendenkmalplege und archäologische Forschung*, p. 804.; *Palast und Hütte*, p. 805.; *Beiträge zur Ur – und Frühgeschichte*, p. 806.; R. Hachmann, *Bericht über die Ergebnisse der*

Ausgrabungen in Kámid el Lóz in den Jahren 1971 bis 1974, p. 807.; E. Kroeger – Michael, *Les haches à disque du bassin des Carpathes, p. 808.*; Dir Frühbronzezeit *im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten*, p.809; O.J. Stuchliková, *Veteřovske sidlišeě v Budkovicich*, p. 817.; S. Stuchlik, *Osidleni jeskyň ve starši a střední době bronzové na Moravě*, p. 817.; *Cumania*, p. 818.; A. Radwan, *Die Kupfer – und Bronzegefässe Ägyptens*, p. 819.; A. Hochstetter, *Die Hügelgräberbronzezeit in Niederbayern*, p. 820.; T. Bader, *Die Fibeln in Rumänien*, p. 822.; H. Koschik, *Die Bronzezeit im südwestlichen Oberbayern*, p. 823.; J. Řihovský, *Základy středodunajských popelnicovvch poli na Moravé*, p. 824.; J. Nekvasil, *Pohřebište luži ce kultury v Moracičanech*, p. 825.; V. Rychner, *L'âge du Bronze final à Auvernier (Lac de Neuchâtel, Suisse)*, p. 825.

1603. **SPEIDEL, P. Michael,** *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, VII, 1970, p. 511.

1604. **STAN, Constantin I.**, *Participarea studenților bucureșteni la mișcarea memorandistă*, XX, 1983, p. 257.

1605. Idem, *Activitatea lui Vasile Stoica în Statele Unite ale Americii în sprijinul Unirii (1917 – 1918)*, XXI, 1984, p. 293.

1606. Idem, *Contribuții privind activitatea lui Onisifor Ghibu pentru realizarea desăvîrșirii unității naționale (1916 – 1918)*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 755.

1607. Stan C.I.; Neamțu, G., *Din activitatea românilor americani în sprijinul înfăptuirii Marii Uniri*, 26 –30, 1989 / 93, p. 269.

1608. Stan, C.I., *Ultimatumul sovietic din iunie 1940, prolog al Dictatului de la Viena*, 32, II, 1996, p. 323.

1609. Idem, *Crearea Partidului Național Țărănesc (10 oct. 1926)*, 34, II 1998, p. 125.

1610. Idem, *Revenirea familiei regale în București (18 nov. – 1 dec. 1918)*, 35 – 36, II, 1999, p. 129.

1611. **STANCA, Sebastian**, *Descoperiri arheologice și numismatice la Petroșani*, IX, 1972, p. 385.

1612. **STANCIU, Ioan**, *Ceramică din sec. III – IV descoperită la Ciumești, jud. Satu – Mare*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 553.

1613. **STANCIU, Ioan**, *Über die slawischen brandhügelgräber vom typ Nuşfalău – Someşeni (Nordwesten Rumäniens)*, 36, I, 1999, p. 245.

1614. **STĂNESCU, Florin C.,** *Considerații cu privire la posibilele semnificații astronomice ale altarului de la Sarmizegetusa Regia*, XXII- XXIII, 1985 /86, p. 105.

1615. Idem, *Absida centrală a marelui sanctuar rotund de la Sarmizegetusa Regia; considerații astronomico – matematice*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 119.

1616. Idem, *Un posibil cadran solar de tip discus in planitia la Sarmizegetusa Regia, România*, 33, I, 1996, p. 449.

1617. Idem, *Orientări astronomice în sanctuarele dacilor. I. Sanctuarele dacilor de la Costeşti, România*, 33, I, 1996, p. 468.

1618. Idem, *Posibile orientări astronomice în marile sanctuare dreptunghiulare de la Sarmizegetusa Regia. Rezultate preliminare*, 34, I, 1997, p. 807.

1619. **STĂNESCU, M.C.;** Țuțu, D., *Evoluția relațiilor româno – sovietice în anii 1928 – 1929*, VI, 1969, p. 625.

1620. **STÂNGĂ, Ion**, *Un centru ceramic în teritoriul rural al Drobetei: Gârla Mare*, 34, I, 1997, p. 621.

1621. **STINGER, Simona**, *Ideologia mișcării feministe românești din Transilvania între educație și emancipare*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 1141.

1622. **STOICOVICI, Eugen**; Winkler, I., *Studiul construcției și compoziției unor monede antice prin cercetări metalografice*, IV, 1967, p. 449.

1623. Stoicovici, E., *Analiza chimico – mineralogică a materialului rezultat din săpăturile de la Batiz*, VI, 1969, p. 287.

1624. Stoicovici, E.; Winkler, I., *Über die Stanzen von Pecica und von Ludeşti*, VIII, 1971, p. 477.

1625. Stoicovici, E.; Stoicovici, F., *Monede de argint dacice și specificul lor chimic și metalografic*, IX, 1972, p. 375.

1626. Idem, *Compoziția argintului din obiectele de podoabă dacice*, X, 1973, p. 542.

1627. Idem, *Aurul din argintul dacic*, XI, 1974, p. 19.

1628. Stoicovici, E., *Monede dacice din argint cu miez și înveliș*, XII, 1975, p. 93.

1629. Idem, *Efecte structural – textuale la monedele antice obținute prin batere*, XIII, 1976, p. 65.

1630. Idem, *Atelier de sticlă rubin la Dierna (Orșova)*, XV, 1978, p. 245.

1631. Idem, *Cercetarea unor brățări de sticlă*, XVII, 1980, p. 495.

1632. Idem, *Metalografia unor diplome romane*, XVIII, 1981, p. 451.
1633. Idem, *Studiul metalografic al unor monede*, XVIII, 1981, p. 475.
1634. Idem *Analiza microscopică a unor probe de pământ ars*, XIX, 1982, p. 585.
1635. Idem, *Studiul mineralogico – petrografic al materialului neolitic de la Iclod (jud. Cluj)*, XXI, 1984, p. 691.
1636. Idem, *Calcedoniile de la Gornea – Sichevița, jud. Caraș – Severin*, XXII – XXIII, 1985 / 86, p. 51.
1637. **STOJIĆ, Milorad**, *Les tombes des Triballes dans le basin de la Morava et la partie serb du basin du Danube au cours du dernier quart du VI – ème de la première moitié du V –ème siècle avant J.C.*, 32, I, 1995, p. 303.
1638. **STRÎMBU, Mihaela**, *Arhitectura civilă secesionistă în Cluj – Napoca*, XVII, 1980, p. 791.
1639. Strîmbu, M.; Glodariu, I., *O nouă propunere de reconstituire a sanctuarului A de la Sarmizegetusa*, XVIII, 1981, p. 377.
1640. Strîmbu, M., *Arhitectura civilă secesionistă în Cluj – Napoca (II)*, XVIII, 1981, p. 651.
1641. Strîmbu, M.; Neamțu, U., *Monumente uitate ale arhitecturii de azi*, XIX, 1982, p. 653.
1642. Idem: L. Lazzarini, *La pulitura dei materiali lapidei da construzione e sculptura*, [R], XIX, 1982, p. 773.
1643. **SUCEVEANU, Alexandru**, *Unele reflecții în legătură cu regatul lui Burebista*, XV, 1978, p. 107.
1644. **SUCIU, Dumitru**, *Ecouri ale situației politice românești în publicistica franceză (1850 – 1859)*, VII, 1970, p. 621.
1645. Idem, *Lupta parlamentară a lui Ilie Măcelaru în dieta de încoronare de la Pesta (iunie 1867 – decembrie 1868)*, IX, 1972, p. 215.
1646. Idem, *Aspecte din activitatea și gîndirea politică a lui Ioan Suciu*, X, 1973, p. 373.
1647. Idem, *Mentalități europene în gîndirea și acțiunea politică a românilor din Transilvania față de unele realități din propria mișcare națională și din România în sec. XIX (I)*, 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 235.
1648. Idem, *Mentalități europene în gândirea și acțiunea politică a românilor din Transilvania față de unele realități din propria mișcare națională și din România în sec. XIX (II)*, 31, II, 1994, p. 145.
1649. Idem, *Considerații privind relațiile dintre România și românii din Transilvania între 1866 – 1876*, 32, II, p. 247.
1650. **SURDU, Bujor**, *Știri noi despre Visarion Sarai*, II, 1965, p. 695.
1651. Idem, *Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari*, III, 1966, p. 317.
1652. Idem, *Cronicarul Nicolae Stoica despre călătoriile lui Iosif II în Banat*, VI, 1969, p. 231.
1653. **SZÉKELY, Zoltán**, *Le début de l'âge du fer dans le sud – est de la Transylvanie*, 31, I, 1994, p. 173.
1654. Idem, *Vestigiile unui cuptor de topit minereu de fier din sec. IV d.Ch. de la Sf. Gheorghe – Chilieni*, 31, I, 1994, p. 299.
1655. Idem, *Locuințe și cuptoare de olar eneolitice la Ariușd*, 33, I, 1996, p. 217.
1656. **ȘORA, Gheorghe**, *Pagini inedite din jurnalul de tinerețe al lui Vasile Goldiș*, XVIII, 1981, p. 555.
1657. Idem, *Concepția lui V. Goldiș referitoare la programul național și la tactica activistă (I)*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 731.
1658. Idem, *Contribuția lui V. Goldiș (1862 – 1934) referitoare la programul național și tactica activistă (II)*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 607.
1659. Idem, *Vasile Goldiș – pedagog național*, 33, II, 1997, p. 145.
1660. Idem, *Declarația de la Oradea din 12 oct. 1918*, 34, II, 1998, p. 311.
1661. **ȘTEIU, Nicolae**, *Frămîntări țărănești oglindite în publicațiile Huedinul și Revista Glasul Moților (1925 – 1927)*, XX, 1983, p. 663.
1662. Idem, *Contribuția populației din zona Măguri – Călata – Lunca Vișagului la înfrîngerea fascismului (luptele din septembrie – octombrie 1944)*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 679.
1663. Idem, *Preocuparea Despărțămîntului Astrei pentru ridicarea unei statui a lui Avram Iancu la Huedin*, XXIV – XXV, 1987 / 88, p. 817.
1664. Idem, *Țăranul Dumitru Faur despre primul război mondial și problemele românilor transilvăneni*, 26 – 30, II, 1989 / 93, p. 619.
1665. Idem, *Cântecele patriotice din perioada 1848 – 1900 și contribuția lor la înfăptuirea idealurilor de libertate și unitate națională*, 31, II, 1994, p. 285.
1666. **ȘTIRBAN, Marcel.**, *Aspecte din starea de spirit în comitatele Alba și Sibiu în anii 1782 – 1784*, III, 1966, p. 229.

1667. Ştirban, M.; Suciu, Şt., *Ecoul răscoalei lui Horea în colecţia de documente Haller*, VIII, 1971, p. 621.
1668. Ştirban, M., *Proiecte de organizare a învăţământului agricol elementar din Transilvania în anii 1919 – 1921*, X, 1973, p. 769.
1669. Idem, *Omagiu marelui om politic şi diplomat român Nicolae Titulescu*, XIX, 1982, p. 175.
1670. Ştirban, M.; Iancu, Gh., *Aspecte privind activitatea revoluţionară a metalurgiştiilor din Braşov, Sibiu, Tîrgu-Mureş şi împrejurimi, între anii 1929 – 1933*, XXI, 1984, p. 333.
1671. **TAKÁCS, Mathilda**; Cociş, S.; Rustoiu, A., *Fibule din colecţiile Muzeului Orăşenesc din Aiud*, 32, I 1995, p. 451.
1672. **TANCO, Teodor**; Ilovan, V., *Tîrgurile de la Monor (diploma din 1841)*, VII, 1970, p. 609.
1673. **TARCEA, Crina**; Tarcea, L., *Bază de date relaţională pentru studiul materialului litic. Determinări mineralogice şi petrografice asupra uneltelor cioplite din judeţul Sălaj*, 33, I, 1996, p. 665.
1674. Tarcea, C., *Petrografia rocilor folosite ca râşniţe la Porolissum şi în castre de pe limesul de nord – vest al provinciei Dacia Porolissensis şi proveniența acestora*, 34, I, 1997, p. 849.
1675. **TARCEA, Lucian**; Lazarovici, Gh., Sângerean, C., *Zeus: sistem pentru gestiunea şi prelucrarea datelor arheologice*, 33, I, 1996, p. 683.
1676. **TATAI–BALTĂ,Cornel**, *Xilogravurile lui Vlaicu de la Blaj (1751–1752)*,XX, 1983, p.823.
1677. **TATU, Hristache**, *Descoperiri dacice şi romane în Ţara Haţegului*, 31, I, 1994, p. 199.
1678. **TÂMPEANU, Elena**, *An attempt to social explanation of the Late Bronze age and Early Iron age in the Carpatho – Danubian region*, 34, I, 1997, p. 743.
1679. **TEODOR, Maria**, *Un istoric al Reformei : Andrei Şaguna*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 315.
1680. **TEODOR, Pompiliu**, *Din nou despre Magazinul istoric pentru Dacia în Transilvania*, III, 1966, p. 511.
1681. Idem, *Contribuţia lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naţionale*, V.1968, p. 577.
1682. Idem, *În legătură cu "Răspunsul la cîrtire" de Petru Maior*, VII, 1970, p. 599.
1683. **TINCA, Gheorghe**, *Drama României în anul 1940 şi exigenţele securităţii naţionale*, 32, II, 1996, p. 17.
1684. **TOPAN, Gheorghe**; Lazarovici, Gh.; Balint, A., *Despre analizele metalografice ale unor topoare de aramă şi cupru arsenic*, 33, I, 1996, p. 635.
1685. **TOŞA, Viorel**, *Alexandru Lupeanu Melin (1866 – 1937). Încercare de schiţă monografică*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 767.
1686. **TÓTH – GÁSPÁR, Margareta**, *Condiţiile de muncă şi de viaţă ale minerilor din Valea Jiului şi luptele lor greviste pînă la sfîrşitul sec. XIX*, I, 1964, p. 255.
1687. Idem, *Aspecte ale controlului de stat şi activităţii sindicatelor în anii 1945 – 1947*, IV, 1967, p. 367.
1688. **TRAORE, Facko**, *Cercetări etnoarheologice asupra ceramicii şi olăritului tradiţional în satul Mante (Republica Mali)*, 26 – 30, I/2, 1989 /93, p. 535.
1689. **TRĂISTARU, Elisabeta**, *Lupta maselor din nordul Transilvaniei împotriva regimului fascist – hortyst, pentru eliberarea întregului teritoriu al ţării şi instaurarea unui guvern democrat*, VI, 1969, p. 421.
1690. **TREBICI, Vladimir**, *Pierderile teritoriale din vara anului 1940: bilanţ demografic*, 32, II, 1996, p. 49.
1691. **TRÎNCĂ, Georgeta**, *Analiza faunistică a materialului din aşezarea Coţofeni de la Bocşa - "Colţan" (jud. Caraş – Severin)*, XX, 1983, p. 859.
1692. Idem, *Analiza materialelor faunistice provenite din aşezarea Starčevo – Criş de la Gornea (Locurile Lungi) şi Moldova Veche (Rît), jud. Caraş – Severin*, XXII –XXIII, 1985 /86, p. 41.
1693. Idem, *Studiul faunei din aşezarea neolitică de la Iclod (jud. Cluj)*, 26 – 30, I/2, 1989 –(93, p. 187.
1694. Trîncă, G.; Rusu, D., *Raport preliminar asupra materilului faunistic din aşezarea neolitică timpurie de la Gura Baciului (jud. Cluj)*, 32, I, 1995, p. 181.
1695. Trîncă, G., *Fauna din aşezarea dacică de la Sighişoara Wietenberg (jud. Mureş)*, 33, I, 1996, p. 511.
1696. **TRYNKOWSKI, Jan**, *Urmările demografice ale cuceririi Daciei de către romani*, XIII, 1976, p. 81.
1697. Idem, *Încă o dată despre "Decebalus per Scorilo"*, XVI, 1979, p. 507.
1698. **TUDORAN, Georgeta**, *Naţional şi internaţional în mişcarea muncitorească*

din România la începutul sec. XX, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 367.

1699. **TURCUŞ, Şerban**, *Ignatie Darabant – iluminism şi pragmatism*, 32, II, 1996, p. 383.

1700. Idem, *Însemnări pe marginea unei expoziţii şi a catalogului: Monumenta Romaniae Vaticana*, [R], 33, II, 1997, p. 459.

1701. Idem, *Christianitas şi românii. Note privind locul românilor în realitatea creştină occidentală la începutul sec. XIII*, 34, II, 1998, p. 9.

1702. Idem, *Conciliul Lyon II – 1274. Implicaţii în Europa central – orientală*, 35 – 36, II, 1999, p. 9.

1703. **ŢEICU, Dumitru**, *Câteva consideraţii pe marginea unor podoabe medievale*, XVIII, 1981, p. 491.

1704. Ţeicu, D.; Bozu, O., *Crucea – engolpion descoperită la Moldova Veche*, XIX, 1982, p.393.

1705. **ŢEPELEA, Gabriel**, *Lupta refugiaţilor din Ardealul de Nord împotriva Dictatului de la Viena*, 32, II, 1996, p. 41.

1706. **ŢEPOSU - DAVID, Lucia**, *Teracote reprezentînd pe Venus*, I, 1964, p. 473.

1707. Ţeposu, L.; Mărghitan, L., *Monumente funerare de la Micia (II)*, VI, 1969, p. 159.

1708. **ŢIGU. Viorel Gh.**, *Familia Duca în contextul vieţii social – politice a Europei de sud – est şi centrale*, 32, II, 1996, p. 131.

1709. **ŢINTEA, H.**; Kovacs, C., *Compoziţia chimică a unor monede de argint din antichitate*, I, 1964, p. 469.

1710. **ŢOCA, Mircea**, *Despre plastica faţadelor în arhitectura laică clujeană din perioada barocului târziu*, III, 1966, p. 471.

1711. Idem, *Despre faţada bisericii ortodoxe de pe strada Dr. Petru Groza din Cluj*, V, 1968, p. 551.

1712. **ŢURLEA, Petre**, *Cu privire la rolul lui N. Iorga în întemeierea Universităţii române din Cluj. Pagini de corespondenţă*, XXIV – XXV, 1987 – 1988, p. 383.

1713. **ŢUŢU, Dumitru**, *Aspecte ale politicii externe a României în anii 1919 – 1933*, X, 1973, p. 351.

1714. Idem, *Tratative şi contacte ale guvernului şi burgheziei române pentru ieşirea din războiul dus alături de Germania hitleristă*, XV, 1978, p. 603.

1715. Idem, *Politica militară externă a României în perioada septembrie 1939 – iunie 1941*, XVII, 1980, p. 359.

1716. Idem, *Politica militară externă a României în perioada septembrie 1939 – iunie 1941*, XVIII, 1981, p. 265.

1717. Idem, *România şi războaiele balcanice*, XXI, 1984, p. 277.

1718. **ŢUŢUI, Gheorghe**, *Congresul de unificare a PCR cu PSD (februarie 1948)*, V, 1968, p. 355.

1719. Idem, *Confruntări politico – diplomatice la Conferinţa de pace de la Paris din 1946*, XXIV – XXV, 1987 /88, p. 437.

1720. Idem, *Participarea ostaşilor argeşeni la lupta pentru alungarea trupelor hitleriste şi hortyste din partea de nord – est a Transilvaniei*, 26 – 30, II, 1989 /93, p. 425.

1721. **UCRAIN, Constantin**, *Contribuţia batalioanelor fixe regionale Cluj şi Someş la luptele duse pentru eliberarea părţii de nord – vest a Transilvaniei (23 august – octombrie 1944)*, XVIII, 1981, p. 283.

1722. **UNC, Gheorghe**, *Solidaritatea maselor muncitoare din România cu MRSO*, IV, 1967, p. 307.

1723. **URSUŢ, Dorin**; Petrică, P., *Pentru o mai mare precizie a ridicărilor expeditive de topografie arheologică*, XVI, 1979, p. 785.

1724. Ursuş, D.; Petrică, P.; Winkler, I., *Câteva consideraţii geotopografice privind traseul drumului roman Potaissa – Napoca, în sectorul Cluj – Napoca – Aiton*, XVII, 1980, p. 441.

1725. Ursuţ, D.; Petrică, P., *Scurtă analiză topometrică a sectorului de drum roman cuprins între km. 8 + 750 şi intrarea în municipiul Turda*, XIX, 1982, p. 591.

1726. Idem, *Drumul roman imperial din sectorul Aiton – Tureni. Caracteristici geografice şi topometrice*, 31, I, 1994, p. 209.

1727. Ursuţ, D., *Drumul imperial roman în vatra municipiului Cluj – Napoca*, 34, I, 1997, p. 597.

1728. Idem, *The imperial Roman road between Potaissa and the fortress of Războieni*, 34, I, 1997, p. 605.

1729. Ursuţ, D.; Stanciu, I., *Un fragment din drumul roman Cluj – Napoca – Gilău*, 34, I, 1997, p. 609.

1730. **URSUŢIU, Liviu**, *Cinci scrisori ale lui G. Barițiu în legătură cu proiectul de lege şcolară din anul 1879*, III, 1966, P. 521.

1731. Idem, *Un document privind organizarea administrativă a românilor în revoluţia de la 1848*, VI, 1969, p. 593.

1732. Idem, *Foruri de judecată, judecăți, gloabe pe domeniul Gurghiu între anii 1652 – 1715*, IX, 1972, p. 195.
1733. **UZUM, Ilie**; Țeicu, D., *Cuptorul de ars ceramică descoperit în așezarea feudală timpurie de la Gornea - "Țărmuri"*, XV, 1978, p. 295.
1734. Uzum, I., *Un tezaur de podoabe medievale românești descoperit la Macoviște (com. Ciuchici, jud. Caraș – Severin)*, XX, 1983, p. 509.
1735. **VÁCZI, C.**, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo – Apuleius (I)*, V, 1968, p. 59.
1736. Idem, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo – Apuleius (II)*, VI, 1969, p. 115.
1737. Idem, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides șa Pseudo – Apuleius (III)*, VIII, 1971, p. 109.
1738. Idem, *Nomenclatura dacică a plantelor la Dioscorides și Pseudo – Apuleius (IV)*, IX, 1972, p. 107.
1739. **VAJDA, Ludovic**, *Începuturile dezvoltării mineritului de cărbuni în Transilvania*, I, 1964, p. 397.
1740. Idem, *Dezvoltarea extracției minereului de fier și a siderurgiei în Transilvania (1848 – 1867)*, II, 1965, p. 497.
1741. Vajda, L.; Mirel, M., *Date privind situația revendicărilor economice ale minerilor din salinele transilvane (1848 – 1867)*, III, 1966, p. 271.
1742. Vajda, L., *Extracția și prelucrarea metalelor neferoase în Transilvania (1848 – 1867)*, IV, 1967, p. 237.
1743. Idem, *Formarea muncitorimii salariate în industria minieră și metalurgică din Transilvania între anii 1848 – 1867*, V, 1968, p. 227.
1744. Idem, *Formarea muncitorimii salariate în industria minieră și metalurgică din Transilvania (1848 – 1867)*, VI, 1969, p. 307.
1745. Vajda, L.; Mirel, M., *Condițiile de salarizare și revendicările minerilor de pe domeniul minier Zlatna în perioada 1849 – 1867*, VII, 1970, p. 273.
1746. Vajda, L., *Prima cale ferată din Transilvania*, VIII, 1971, p. 287.
1747. Idem, *Capitalul străin în industria minieră și metalurgică a Transilvaniei (1867 – 1900)*, IX, 1972, p. 229.
1748. Idem, *Mineritul carbonifer în Banat între anii 1867 – 1900*, X, 1973, p. 331.
1749. Idem, *Date privind mișcările muncitorilor de la exploatările de minereu de fier și de cărbune și ale siderurgiștilor din Transilvania (1848 – 1867)*, XII, 1975, p. 319.
1750. Idem *Uzinele de fier Vlăhița (1925 – 1948)*, XIV, 1977, p. 577.
1751. Idem, *Oamenii muncii din Cluj în luptă, sub conducerea PCR, pentru instaurarea puterii democrat – populare (11 oct. 1944 – 6 mart. 1945)*, XV, 1978, p. 617.
1752. Idem, *Industria minieră și metalurgică din Transilvania în perioada de avînt capitalist (1867 – 1873)*, XVII, 1980, p. 277.
1753. Idem, *Manifestările crizei economice din 1873 în industria minieră și siderurgică din Transilvania*, XVIII, 1981, p. 201.
1754. Idem, *Din istoricul minei Bălan*, XX, 1983, p. 173.
1755. Idem, *Mina Bălan la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX*, XXI, 1984, p. 263.
1756. Idem, *Industria minieră și metalurgică din Transilvania în ultimele două decenii ale sec. XIX (I)*, XXII – XXIII, 1987 /88, p. 295.
1757. **VASILIEV, E.**, *Despre lecția de istorie la muzeu*, XVI, 1979, p. 741.
1758. **VASILIEV, Valentin**, *Un nou mormînt scitic descoperit la Batoș*, III, 1966, p. 411.
1759. Idem, *Un relief funerar roman în Muzeul de Istorie Cluj*, IV, 1967, p. 477.
1760. Vasiliev, V.; Seres, A., *Materialel arheologice de pe teritoriul comunei Crizbav*, IV, 1967, p. 425.
1761. Vasiliev, V., *Vestigii daco – romane din sec. IV e.n. la Suatu*, V, 1968, p. 513.
1762. Idem, *O piesă sculpturală de factură celtică*, VI, 1969, p. 451.
1763. Idem, *Podoabe de metal prețios în morminte scitice din Transilvania*, VII, 1970, p. 41.
1764. Idem, *Das skythische Gräberfeld von Blaj*, IX, 1972, p. 65.
1765. Idem, *Despre cuțitașele curbe din Hallstattul tîrziu*, X, 1973, p. 523.
1766. Idem, *Despre interpretarea pumnalelor Akinakes descoperite pe teritoriul României*, XV, 1978, p. 101.
1767. Idem, *Pumnalele akinakes din Transilvania*, XVI, 1979, p. 11.
1768. Vasiliev, V.; Gaiu, C., *Așezarea fortificată din prima vîrstă a fierului de la Ciceu – Corabia (jud. Bistrița Năsăud)*, XVII, 1980, p. 31.
1769. Vasiliev, V., *Despre "Pumnalele hallstattiene tîrzii" sau "pumnalele akinakes"*, XVIII, 1981, p. 367.

1770. Idem, *În legătură cu unele opinii referitoare la Hallstattul D în Transilvania*, XIX, 1982, p. 261.
1771. Idem, *Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania*, XX, 1983, p. 33.
1772. Vasiliev, V.; Aldea, Ioan Al., *Note despre aşezarea fortificătă din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba)*, XXI, 1984, p. 49.
1773. Vasiliev, V., *Descoperiri arheologice cu semnificaţie cultică în aşezarea din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba)*, XXII – XXIII, 1985 /86, p. 79.
1774. Idem, *Despre câteva opinii referitoare la cronologia primei epoci a fierului în Transilvania*, 31, I, 1994, p. 37.
1775. **VĂTĂŞIANU, Virgil**, *Un relief medieval enigmatic*, V, 1968, p. 143.
1776. **VESA, Vasile**, *Aspecte ale activităţii cultural-politice a burgheziei române din Transilvania la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX*, III, 1966, p. 537.
1777. Idem, *Conferinţa extraordinară a PNR din Transilvania (23 – 24 iulie 1893)*, V, 1968, p. 601.
1778. **VITTINGHOFF, F.,** *War die Kolonie Malva mit Romula (Reşca) identisch?*, VI, 1969, p. 131.
1779. **VLASSA, Nicolae**, *În legătură cu neoliticul timpuriu de la Dîrţu – Ceahlău*, I, 1964, p. 463.
1780. Idem, *Materiale neolitice de la Tikos (R.P. Ungaria) în Muzeul de Istorie din Cluj*, I, 1964, p. 367.
1781. Idem, *Cercetări arheologice în regiunile Mureş – Autonomă Maghiară şi Cluj*, II, 1965, p. 19.
1782. Idem, *Sabia feudală timpurie de la Ernei*, II, 1965, p. 669.
1783. Idem, *Cultura Criş în Transilvania*, III, 1966, p. 9.
1784. Vlassa, N.; Rusu, M.; Protase, D.,; Horedt, K., *Săpăturile arheologice de la Iernut*, III, 1966, p. 399.
1785. Vlassa, N., *Tot despre locul de descoperire a "sabiei de la Moreşti"*, IV, 1967, p. 511.
1786. Idem *Unele probleme ale neoliticului Transilvaniei*, IV, 1967, p. 403.
1787. Idem, *Sondajul de salvare de la "Gura Baciului", com. Baciu, or. Cluj (... şi cîte ceva despre cultura vaselor caliciforme în România)*, V, 1968, p. 371.
1788. Idem, *Aşezarea neolitică de la Dăbîca*, VI, 1969, p. 27.
1789. Idem, *Kulturelle Beziehungen des Neolithikums Siebenbürgens zum Vorden Orient*, VII, 1970, p. 3.
1790. Idem, *Sondajul arheologic de la Bistriţa*, VIII, 1971, p. 572.
1791. Idem,*Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo–Criş în România*, IX, 1972, p. 7.
1792. Idem, *Zona balcano – asiatică şi Transilvania*, IX, 1972, p. 367.
1793. Idem, *Săpăturile arheologice de la Coldău (jud. Bistriţa – Năsăud)*, X, 1973, p. 11.
1794. Idem, *Interpretarea plăcuţei de aur de la Dierna*, XI, 1974, p. 125.
1795. Idem, *Noi contribuţii la problema influenţelor orientale în neoliticul Transilvaniei*, XII, 1975, p. 1.
1796. Idem *Două noi piese paleocreştine din Transilvania*, XIII, 1976, p. 215.
1797. Idem, *O nouă plăcuţă de aur gnostică de la Dierna*, XIV, 1977, p. 205.
1798. Idem, *Problema existenţei ecvidelor domestice în cadrul culturii Vinča – Turdaş*, XV, 1978, p. 19.
1799. Idem, *Piese paleocreştine inedite din Dacia intracarpatică*, XVI, 1979, p. 171.
1800. Idem, *Interpretarea unei geme magice greco – egiptene*, XVII, 1980, p. 483.
1801. Idem, *O categorie nesemnalată de pietre gravate magice*, XVIII, 1981, p. 111.
1802. Idem, *O gemă magică din Transilvania cu o temă iconografică rară*, XIX, 1982, p. 367.
1803. Idem: *Studii dacice*, [R], XIX, 1982, p. 739.
1804. Vlassa, N.; Takacs, M.; Lazarovici, Gh., *Mormintele tumulare din Banat şi Transilvania din perioada eneolitică tîrzie*, XXII – XXIII, 1985 – 1986, p. 59.
1805. Vlassa, N.; Kalmar, Z.; Lazarovici, Gh., *Descoperiri arheologice la Bernadea (I)*, 32, I 1995, p. 575.
1806. **VLĂDESCU, C.**; Pop, C., *Piese sculpturale romane în Muzeul militar central*, XIX, 1982, p. 301.
1807. **VOIŞAN, Valentin**, *In Ulpia Traiana Sarmizegetusa entdeckte Bestandteile militärischer Ausrüstung*, 34, I, 1997, p. 201.
1808. **WINKLER, Iudita**, *Despre circulaţia monetară la Porolissum*, I, 1964, p. 215.
1809. Idem, *Circulaţia monetară la Apulum*, II, 1965, p. 215.
1810. Idem, *Drahma şi hemidrahma în sistemul monetar al daco – geţilor*, III, 1966, p. 75.
1811. Idem, *Tipurile monetare ale daco – geţilor şi aria lor de răspîndire (I)*, V, 1968, p. 33.

1812. Idem, *Tipurile monetare ale daco – geților și aria lor de răspîndire (II)*, VI, 1969, p. 67.
1813. Idem, *Perioada emiterii monedelor și dreptul monetar la geto – daci*, VII, 1970, p. 94.
1814. Winkler, I.; Băloi, C., *Circulația monetară în așezările antice de pe teritoriul comunei Orlea*, VIII, 1971, p. 161.
1815. Winkler, I.; Hopârtean, A.; Milea, Z., *Monede antice descoperite în Transilvania și Dobrogea*, IX, 1972, p. 383.
1816. Winkler, I.; Băloi, C., *Circulația monetară în așezările antice de pe teritoriul comunei Orlea*, X, 1973, p. 181.
1817. Winkler, I., *Observații și rectificări la "Monedele gato - dacilor"*, XII, 1975, p. 95.
1818. Idem, *Răspuns la întîmpinarea lui C. Preda "Pe marginea unor observații și rectificări la Monedele geto - dacilor"*, XIV, 1977, p. 677.
1819. Winkler, I.; Takács, M.; Păiuș, Gh., *Necropola avară de la Cicău*, XIV, 1977, p. 269.
1820. Idem, *Așezarea prefeudală de la Cicău, jud. Alba*, XV, 1978, p. 263.
1821. Winkler, I: F. Fejér ; Huszár, L.,*Bibliographia Numismaticae Hungaricae*,[R], XV, 1978, p. 693.
1822. Winkler, I.; Takács, M.; Păiuș, Gh., *Săpăturile arheologice de la Cicău*, XVI, 1979, p. 465.
1823. Winkler, I.: J. Fitz, *Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jhdts.*, [R], XVI, 1979, p. 885.
1824. Idem., *Aplicarea matricei de incidență în studii de arheologie și numismatică*, XVII, 1980, p. 687.
1825. Winkler, I.; Takács, M., *Săpăturile arheologice de la Cicău. Așezarea Cotofeni*, XVIII, 1981, p. 321.
1826. Winkler, I.: M. Mihăilescu – Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, [R], XVIII, 1981, p. 707.
1827. Idem, *Drumul roman Napoca – Potaissa (II)*, XIX, 1982, p. 587.
1828. Idem, *Histoire et numismatique en Haute – Normandie*,[R], XIX, 1982, p. 761.
1829. Winkler, I.; Blăjan, M., *Așezările romane de la Mediaș (jud. Sibiu)*, 26 – 30, 1989 – 1993, p. 459.
1830. **WOLF, Iosif**, *Imaginea antichității în "Siebenbürgische Quartalschrift" (1790 1801) și "Siebenbürgische Provinzialblätter" (1805 – 1824)*, XIV, 1977, p. 425.
1831. Idem: recenzii în vol. XIV, 1977:Gh. Bartoș. *Răscoala lui Horea. Bibliografie analitică;* N. Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea, 1784 – 1785*, p. 683.
1832. Idem, *Începuturile presei cultural – științifice din Transilvania: "Siebenbürgische Quartalschrift" (1790 – 1801)*, XV, 1978, p. 431.
1833. Idem: recenzii în vol. XV, 1978: I. Lungu, *Școala Ardeleană*, p. 697.; G.M. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din sec. XIX (I)*, p. 699; Al. Duțu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, p. 702.
1834. Idem, *Problematica românească în istoriografia săsească (1790 – 1848)*, XVI, 1979, p. 325.
1835. Idem: recenzii în vol. XVI, 1979: G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești, BAR I – 1600*, p. 697.; Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States*, p. 911; *Consiliul național român din Blaj*, p. 915.; *Damaschin Bojincă. Scrieri*, p. 909; G.M. Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din sec. XIX (II)*, p. 908.; W. Marin, *Unirea din 1918 și poziția șvabilor bănățeni*, p. 913.; I. Filstich, *Încercare de istorie românească*, p. 907.
1836. Idem: A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania, tipărite în limba română 1701 - 1847*, [R], XVIII, 1981, p. 737.
1837. Idem: E. Csetri, I. Imreh, *Erdély változó társadalma 1767 – 1821*, [R], XVIII, 1981, p. 738.
1838. **WOLF, Rudolf:** recenzii în vol. XX, 1983: P. Binder, *Közös multunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmuskori falusi és városi együttéléseröl*, p. 917;P. Bunta, *Gabriel Bethlen (1613 – 1629)*, p. 920.
1839. Idem, *Comerțul cu sare al Transilvaniei în sec. XVI – XVII*, 32, II, 1996, p. 109.
1840. **WOLFF, H.,** *Miscellanea Dacica*, XII, 1975, p. 139.
1841. Idem, *Miscellanea Dacica (II)*, XIII, 1976, p. 99.
1842. **WOLLMANN, V.,** *Lei funerari romani la Bucerdea*, VI, 1969, p. 533.
1843. Idem, *Materiale epigrafice și sculpturale romane în Muzeul Sebeș*, VII, 1970, p. 163.

1844. Idem, *Inscripții și sculpturi romane din sud-estul Banatului,* VIII, 1971, p. 539.
1845. **ZAHARIADE, Mihai**, *The Late Roman Drobeta. I. The cruciform building and the fort garrison in the 4th century AD,* 34, I, 1997, p. 167.
1846. **ZRINYI, Andrei**: *Alt – Thüringen. Jahresschrift des Museums für Ur – und Frühgeschichte Thüringens,* [R], XVIII, 1980, p. 849.

LIVIA CĂLIAN

CRONICĂ SELECTIVĂ A ACTIVITĂȚII SECȚILOR DE ISTORIE MEDIEVALĂ, MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ ALE MUZEULUI NAȚIONAL DE ISTORIE A TRANSILVANIEI ÎN PERIOADA 1998-2001

Activitatea secțiilor de istorie ale muzeului în perioada 1998-2001 se circumscrie domeniilor specifice activităților muzeale: valorificarea și popularizarea patrimoniului muzeal prin organizarea de expoziții; îmbogățirea colecțiilor muzeului cu obiecte, documente, publicații; cercetarea științifică concretizată prin publicarea de cărți, studii și articole în reviste de specialitate, editarea anuarului muzeului *Acta Musei Napocensis*, seria Istorie; participarea muzeografilor la simpozioane și sesiuni științifice în țară și străinătate; conservarea și evidența patrimoniului; popularizarea muzeului și a colecțiilor sale.

EXPOZIȚII

Secțiile de istorie au organizat expoziții proprii și în colaborare cu alte muzee și instituții din țară și străinătate, la sediul central al muzeului și în afara acestuia. Muzeul a fost gazda unor expoziții itinerante organizate de ambasade și alte muzee și a contribuit cu piese din colecțiile sale la organizarea de expoziții în țară și străinătate. Enumerăm mai jos principalele expozițiile din perioada 1998-2000:

- *Față în față cu timpul. Expoziție de ceasuri,* mai 1998, în colaborare cu muzeele din Târgu Mureș, Oradea, Sighișoara, Baia Mare
- *Sabia lucește mai frumos ca lanțul,* noiembrie-decembrie 1998. Expoziția a fost organizată cu prilejul aniversării a 150 de ani de la Revoluția din 1848 de către Muzeul Militar din Budapesta
- *Memoria metalului*, decembrie 1998
- *Artă populară mexicană,* noiembrie 1998. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Ambasada Mexicului la București
- *Clujul la sfârșitul sec. al XIX-lea. Expoziție fotografică de arhitectură și urbanism,* octombrie 1998
- *Centenar Constantin Daicoviciu,* mai 1998
- *Muzeul Pompierilor din Cluj-Napoca,* august 1998. Expoziția a fost organizată la Turnul Pompierilor, Cluj-Napoca
- *Colecția de aparatură și tehnică medicală clujeană,* octombrie 1998
- *80 de ani de la instituirea administrației românești la Cluj,* ianuarie 1999. Expoziția a fost organizată la sediul Primăriei Cluj-Napoca
- *Tezaurul Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei,* februarie 1999. Expoziție permanentă
- *Reorganizarea Expoziției de bază a secției de istorie medievală,* februarie-martie 1999.
- *Gotic și Renaștere la Vinț de Jos,* martie-aprilie 1999. Expoziția a fost itinerată la București și Sebeș
- *Argintărie italiană. Expoziție de design,* iunie 1999. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Centrul Cultural Italian
- *80 de ani de învățământ în limba română la Cluj,* octombrie 1999
- *Corneliu Coposu, un destin pentru istorie,* decembrie 1999. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Muzeul Național de Istorie București
- *Mărturii ale culturii indiene mexicane,* decembrie 1999. Expoziția a fost organizată în colaborare cu Ambasada Mexicului la București
- *Istoria pietrei de podoabă,* martie 2000
- *150 de ani de la înființarea Camerei de Comerț și Industrie Cluj și a 10 ani de la reluarea activității Camerelor de Comerț și Industrie din România,* iunie 2000. Expoziția a fost organizată la Camera de Comerț Cluj
- *Gravură europeană și transilvăneană din sec. XVII-XIX din Colecția MNIT,* mai 2000
- *Istoria Franței văzută prin sigilii,* octombrie 2000. Expoziția a fost organizată în colaborare cu colecționara Marilena Pop Câmpeanu din Paris
- *Eleganță și frumusețe de-a lungul secolelor,* martie 2001

- *Automate muzicale. Muzică, mecanică, tehnici, nostalgii, performanţe,* mai 2001. Expoziţia a fost organizată în colaborare cu Muzeul Ştiinţei şi Tehnicii "Ştefan Procopiu" din Iaşi
- *Muzeul Universităţii din Cluj,* aprilie 2001. Expoziţia a fost organizată în spaţiul universităţii din str. I.C. Brătianu, nr.22
- *Prezenţe culturale germane în istoria Clujului,* decembrie 2001

SIMPOZIOANE ŞI SESIUNI ŞTIINŢIFICE

Muzeografii secţiilor de istorie medie, modernă şi contemporană au participat la simpozioane şi sesiuni ştiinţifice organizaţe de muzee şi instituţii din ţară şi străinătate. Enumerăm principalele manifestări ştiinţifice la care au participat muzeografii nuzeului nostru între 1998-2001:

- Simpozionul *Zilele Academiei Clujene,* Cluj-Napoca, mai 1998, P. Iambor, F. Pap, L. Călian
- *Al doilea simpozion naţional de arheologie medievală,* Arad, 1998, P. Iambor, Ş. Matei,
- *Simpozionul naţional de mumismatică,* Giurgiu, 1998, F. Pap
- *Simpozionul Muzeului Judeţean Târgu Mureş,* 1998, Gh. Petrov
- Al IV-lea simpozion naţional *Memorialul Sighet,* iunie 1998, I. Ciupea
- *Sesiunea de comunicări a Muzeului Banatului,* Reşiţa, 1998. O. Muntean
- Simpoziomul *Muzeul Ţării Făgăraşului,* Făgăraş, 1998. I. Ciupea
- *Sesiunea Societăţii Naţionale de Numismatică,* Alexandria, 1998, l. Călian
- Simpozionul *Pontica 1998,* Constanţa-Tulcea, 1998, L. Călian
- *80 de ani de la Marea Unire,* decembrie 1998, Alba Iulia, L. Călian
- Sesiunea ştiinţifică *Centenar Constantin Daicoviciu,* mai 1998, D. Comşa, M. Jude, E. Glodariu, A. M. Szöke, N. Cordoş, O. Muntean, M. Mitu
- Al VII-lea simpozion naţional *Memorialul Sighet,* Sighet, iunie 1999, I. Ciupea
- *400 de ani de la intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania,* Făgăraş, 1999, I. Ciupea
- *Simpozionul româno-britanic,* Cluj-Napoca, 1999, I. Ciupea
- Simpozionul *Eparhia Cluj-Gherla în anii 1848-1955,* Cluj- Napoca, 1999, I. Ciupea
- Simpozionul *1 Decembrie 1918,* Cluj-Napoca, 1999, I. Ciupea
- *Congresul naţional de heraldică şi genealogie,* Iaşi, 1999, L. Călian
- *Sesiunea ştiinţifică a Academiei de Poliţie,* Bucureşti, 1999. L. Călian
- *Sesiunea Societăţii Numismatice române,* Bârlad, 1999. L. Călian
- *Sesiunea Muzeului Banatului,* Sânicolaul Mare, 1999, P. Iambor
- Simpozionul *Zilele Academice Clujene,* Cluj-Napoca, 1999, P. Iambor
- Simpozionul *Biserica greco-catolică în anii 50,* Cluj-Napoca, 2000, I. Ciupea
- Simpozionul *Zilele Academice Clujene,* Cluj-Napoca, 2000, P. Iambor, T. Sălăgean
- Al VIII-lea simpozion naţional *Memorialul Sighet,* Sighet, 2000, I. Ciupea
- Simpozionul naţional *Cetăţi şi castele din România,* Făgăraş, 2000, I. Ciupea
- *Simpozionul Fundaţiei Memoria,* Cluj-Napoca, 2000, I. Ciupea
- *Sesiunea Societăţii Numismatice Române,* Alba Iulia, 2000, L. Călian
- Sesiunea Ştiinţifică *Szuszana Lórántffy principesa Transilvaniei,* Saraspatak, Ungaria, 2000, L. Călian, A. M. Szöke
- Simpozionul *Spaţiile alterităţii-V* Lugoj, 2000, O. Muntean
- Simpozionul *Închisoarea de la Făgăraş 1950-1960,* Făgăraş, 2001, I. Ciupea
- Simpozionul *Spaţiile alterităţii-VI,* Lugoj, 2001, O. Muntean
- Simpozionul naţional *Memorialul Sighet,* 2001, I. Ciupea
- Simpozionul *Centenar dr. Victor Cornea - lider al exilului românesc în Marea Britanie şi profesor la Universitatea londoneză,* Ileni, Jud. Braşov, 2001, I. Ciupea
- Simpozionul *Centenar prof. univ. Augustin Maior – inventatorul telefoniei multiple,* Cluj-Napoca, 2001, I. Ciupea
- *Sesiunea Societăţii Naţionale Numismatice,* Constanţa 2001, L. Călian
- Simpozionul *Muncă, bani. bănci, cultură,* Oradea, 2001, L. Călian
- Simpozionul *Focul, lutul, apa,* Cluj-Napoca, 2001, L. Călian
- *Sesiunea ştiinţifică a Universităţii din Oradea,* 2001, R. Crişan

- *Sesiunea ştiinţifică a Muzeului din Bistriţa,* 2001, R. Crişan

POPULARIZAREA MUZEULUI ŞI A COLECŢIILOR SALE PRIN MIJLOACELE MASS-MEDIA: PRESĂ, POSTURILE LOCALE ŞI CENTRALE DE RADIO ŞI TELEVIZIUNE

Specialiştii secţiilor de istorie au prezentat la posturile de radio şi televiziune expoziţiile deschise la sediul central al muzeului, au susţinut conferinţe pe teme de istorie in şcolile din oraş, au prezentat în presa locală şi centrală acţiunile culturale ale muzeului şi au contribuit la realizarea unor filme de televiziune şi a unor emisiuni radio.

Enumerăm aici filmele prezentate de posturile de televiziune cu sprijinul documentar şi ştiinţific al specialiştilor muzeului:

- *Virgil Fulicea*
- *Valeriu Moldovan*
- *Liviu Galaction Munteanu*
- *Ioan Miclea*
- *Cartea neagră a comunismului*
- *Alexandru Borza*
- *Ioan Bunea*
- *1 Decembrie 1918*
- *Ştefan Manciulea*
- *Nicolae Lascu*
- *Memorialul de la Sighet*
- *Personalităţi clujene şi Marea Unire*
- *Drumuri romane*
- *Virgil Vătăşianu*
- *Marius Hangănuţiu*
- *Gheorghe Dragoş*
- *Mistere ale istoriei în oraşe ardelene*
- *Florian Ştefănescu Goangă*
- *Muzeul Universităţii din Cluj*
- *Şcoala medicală clujeană*
- *Noi apariţii editoriale – cartea de istorie*
- *Faţă-n faţă cu timpul* – prezentarea expoziţiei
- *Din istoria tehnicii*
- *Istoria pietrei de podoabă* – prezentarea expoziţiei
- *Eleganţă şi frumuseţe de-a lungul secolelor* – prezentarea expoziţiei
- *Automate muzicale. Muzică mecanică-tehnici, nostalgii, performanţe* – prezentarea expoziţiei
- *Prezenţe culturale germane în istoria clujului* – prezentarea expoziţiei
- *Colecţia de sigilii săteşti a Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei*

Emisiuni la posturile locale şi centrale de radio

- *Periplu prin centrul Clujului*
- *Străzile Clujului*
- *Colecţii şi pasiuni*
- *Emil Haţieganu*
- *10 ani de la revoluţia română*
- *Clujul şi Marea Unire*

TEMATICA CERCETĂRII ŞTIINŢIFICE

- Istoria economică şi politică a Transilvaniei medievale; arheologie medievală, aşezări şi fortificaţii (Petru Iambor)

- Arhitectură ecleziastică; civilizaţie medievală; stat şi societate în Transilvania medievală; cultură hegemonică şi culturi subalterne; genealogie (T. Sălăgean, Gh. Petrov)
- Istoria mentalităţilor şi imagologie; relaţiile româno-franceze şi româno-poloneze în sec. al XIX-lea (O. Muntean)
- Istoria relaţiilor româno-maghiare în sec. al XIX-lea; istoria mentalităţilor şi imagologie; colecţii de istorie modernă ale MNIT (Melinda Mitu)
- Istoria mişcării naţionale şi a PNR din Transilvania în sec. al XIX-lea; personalităţi ale vieţii politice transilvănene în epoca modernă (N. Cordoş, M. Jude)
- Societăţi culturale studenţeşti din Monarhia Habsburgică (Eugenia Glodariu)
- Istorie politică interbelică; personalităţi clujene; sistemul concentraţionar comunist (I. Ciupea)
- Istorie economică interbelică; personalităţi clujene; fonduri documentare din inventarul muzeului (Daniela Comşa)
- Medalistică şi heraldică din sec. XIX-XX (Livia Călian)

PUBLICAŢIILE SECŢIILOR DE ISTORIE ALE MNIT APĂRUTE ÎN COLECŢIA MUZEULUI BIBLIOTHECA MUSEI NAPOCENSIS ÎNTRE 1998-2001

- *Acta Musei Napocensis,* 34, II, Istorie, 1997, Cluj-Napoca, 1998
- *Ghidul secţiei de istorie modernă,* Cluj-Napoca, 1998
- Eugenia Glodariu, *Asociaţiile culturale ale tineretului studios român din Monarhia Habsburgică 1860-1918,* Bibliotheca Musei Napocensis, XVII, Cluj-Napoca, 1998
- Daniela Comşa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *Clujenii şi Marea Unire,* Bibliotheca Musei Napocensis, XVIII, Cluj-Napoca, 1998
- *Acta Musei Napocensis,* 35-36, II, Istorie, Cluj-Napoca, 1999

ÎMBOGĂŢIREA PATRIMONIULUI SECŢIILOR DE ISTORIE ALE MNIT ÎNTRE 1998-2001

Patrimoniul muzeal s-a îmbogăţit prin achiziţionarea unor materiale de o valoare istorică şi artistică deosebită, aparţinând unor domenii variate: artă decorativă (sticlărie porţelan, mobilier); documente şi cărţi referitoare la viaţa şi activitatea unor personalităţi clujene (Alexandru Vaida Voievod, Alexandru Lapedatu, Constantin Daicoviciu); ziare şi reviste; materiale foto-documentare care ilustrează viaţa politică contemporană; obiecte de istoria tehnicii.

DANIELA COMŞA

AUSGEWÄHLTE CHRONIK DER TÄTIGKEIT DER ABTEILUNGEN FÜR MITTELALTERLICHE, MODERNE UND ZEITGENÖSSISCHE GESCHICHTE DES NATIONALMUSEUMS FÜR DIE GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS IN DER ZEITSPANNE 1998-2001

Die Tätigkeit der Geschichteabteilungen des Museums in der Zeitspanne 1998-2001 gehört in die spezifischen Bereiche der Tätigkeiten der Museen: Auswertung und Bekanntmachung der Sammlungen des Museums durch die Veranstaltung von Ausstellungen; die Bereicherung der Sammlungen mit Gegenständen, Urkunden, Veröffentlichungen; die wissenschaftliche Forschung, die sich in der Veröffentlichung von Büchern, Studien und Aufsätzen in den Fachzeitschriften niederschlägt, die Herausgabe des Jahrbuches des Museums, *Acta Musei Napocensis*, Geschichtereihe; die Teilnahme der Museographen an wissenschaftlichen Symposien und Tagungen im Lande und im Ausland; Aufbewahrung und Übersicht des Patrimoniums; Bekanntmachung des Museums und seiner Sammlungen.

AUSSTELLUNGEN

Die Geschichteabteilungen veranstalteten eigene Ausstellungen und solche in Zusammenarbeit mit anderen Museen und Institutionen im Lande und im Ausland, an der Zentralstelle des Museums und andernorts. Das Museum beherbergte wandernde Ausstellungen, die von Botschaften und anderen Museen veranstaltet wurden, und beteiligte sich mit Stücken aus seinen Sammlungen an der Veranstaltung von Ausstellungen im Lande und im Ausland. Wir zählen die wichtigsten Ausstellungen in der Zeitspanne 1998-2001 auf:

- *Im Angesicht der Zeit. Uhrenausstellungen*, Mai 1998, in Zusammenarbeit mit den Museen von Târgu Mureş, Oradea, Sighişoara, Baia Mare
- *Das Schwert glänzt schöner als die Kette*, November-Dezember 1998. Die Ausstellung wurde gelegentlich der 150jährigen Feier der 1848er Revolution vom Militärmuseum Budapest organisiert.
- *Das Gedächtnis des Metalls*, Dezember 1998
- *Mexikanische Volkskunst*, November 1998. Die Ausstellung wurde in Zusammenarbeit mit der Mexikanischen Botschaft in Bukarest veranstaltet.
- *Klausenburg am Ende des 19. Jh. Fotographische Ausstellung für Architektur und Stadtwesen*, Oktober 1998
- *Jahrhundertfeier Constantin Daicoviciu*, Mai 1998
- *Das Feuerwehrmuseum in Klausenburg*, August 1998. Die Ausstellung wurde im Feuerwehrturm Klausenburg organisiert.
- *Die Sammlung Klausenburger ärztlicher Apparatur und Technik*, Oktober 1998
- *80 Jahre seit der Einsetzung der rumänischen Verwaltung in Klausenburg*, Januar 1999. Die Ausstellung wurde im Rathaus Klausenburg veranstaltet.
- *Der Schatz des Nationalmuseums für die Geschichte Siebenbürgens*, Februar 1999. Ständige Ausstellung
- *Die Umorganisierung der Grundausstellung der Abteilung für die Geschichte des Mittelalters*, Februar-März 1999
- *Gotik und Renaissance in Vinţu de Jos*, März-April 1999. Die Ausstellung wanderte nach Bukarest und Sebeş
- *Italienische Silberware. Designausstellung*, Juni 1999. Die Ausstellung wurde in Zusammenarbeit mit dem Italienischen Kulturzentrum veranstaltet.
- *80 Jahre Unterricht in rumänischer Sprache in Klausenburg*, Oktober 1999

- *Corneliu Coposu, ein Schicksal für die Geschichte*, Dezember 1999. Die Ausstellung wurde in Zusammenarbeit mit dem Nationalen Geschichtemuseum Bukarest veranstaltet.
- *Zeugnisse der indianischen mexikanischen Kultur*, Dezember 1999. Die Ausstellung wurde in Zusammenarbeit mit der Mexikanischen Botschaft in Bukarest veranstaltet.
- *Die Geschichte der Schmucksteine*, März 2000
- *150 Jahre seit der Gründung der Handels- und Industriekammer Klausenburg und 10 Jahre seit der Wiederaufnahme der Tätigkeit der Handels- und Industriekammern in Rumänien*, Juni 2000. Die Ausstellung wurde von der Handelskammer Klausenburg veranstaltet.
- *Europäische und siebenbürgische Gravüren des 17.- 19. Jh. in den Sammlungen des Nationalmuseums für die Geschichte Siebenbürgens*, Mai 2000
- *Die Geschichte Frankreichs in Siegeln*, Oktober 2000. Die Ausstellung wurde in Zusammenarbeit mit der Sammlerin Marilena Pop Câmpeanu aus Paris veranstaltet.
- *Eleganz und Schönheit im Laufe der Jahrhunderte*, März 2001
- *Musikautomate. Musik, Mechanik, Techniken, Nostalgien, Leistungen*, Mai 2001.
- *Das Museum der Universität Klausenburg*, April 2001. Die Ausstellung wurde in den Räumlichkeiten der Universität in der I. C. Brătianu-Str. Nr. 22 veranstaltet.
- *Das deutsche kulturelle Vorhandensein in der Geschichte Klausenburgs*, Dezember 2001

WISSENSCHAFTLICHE SYMPOSIEN UND TAGUNGEN

Die Museographen der Abteilungen für mittelalterliche, moderne und zeitgenössische Geschichte nahmen an wissenschaftlichen Symposien und Tagungen teil, die von Museen und Instituten im Lande und im Ausland veranstaltet wurden. Wir zählen hier die wichtigsten wissenschaftlichen Veranstaltungen auf, an denen die Museographen unseres Museums zwischen 1998-2001 teilnahmen:

- Das Symposium *Die Tage der Klausenburger Akademie*, Klausenburg, Mai 1998, P. Iambor, F. Pap, L. Călian
- *Das zweite nationale Symposium für mittelalterliche Archäologie*, Arad, 1998, P. Iambor, Ş. Matei
- *Das nationale Symposium für Numismatik*, Giurgiu, 1998, F. Pap
- *Das Symposium des Kreismuseums Târgu Mureş*, 1998, Gh. Petrov
- Das IV. nationale Symposium *Memorial Sighet*, Juni 1998, I. Ciupea
- *Die Tagung des Banater Museums*, Reşiţa 1998, O. Muntean
- Das Symposium *Das Museum des Fogarascher Landes*, Fogarasch, 1998, I. Ciupea
- *Die Tagung der Nationalen Gesellschaft für Numismatik*, Alexandria, 1998, L. Călian
- Das Symposium *Pontica 1998*, Constanţa – Tulcea, 1998, L. Călian
- *80 Jahre seit der Großen Vereinigung*, Dezember 1998, Alba Iulia, L. Călian
- Die wissenschaftliche Tagung *Jahrhundertfeier Constantin Daicoviciu*, Mai 1998, D. Comşa, M. Jude, E. Glodariu, A. M. Szöke, N. Cordoş, O. Muntean, M. Mitu
- Das VII. nationale Symposium *Memorial Sighet*, Sighet, Juni 1999, I. Ciupea
- *400 Jahre seit dem Einmarsch Michaels des Tapferen in Siebenbürgen*, Fogarasch, 1999, I. Ciupea
- *Das rumänisch-britische Symposium*, Klausenburg, 1999, I. Ciupea
- Das Symposium *Die Diözese Cluj-Gherla in den Jahren 1848-1955*, Klausenburg, 1999, I. Ciupea
- Das Symposium *1. Dezember 1918*, Klausenburg, 1999, I. Ciupea
- *Der nationale Kongreß für Heraldik und Genealogie*, Iaşi, 1999, L. Călian

- *Die wissenschaftliche Tagung der Polizeiakademie*, Bukarest 1999, L. Călian
- *Die Tagung der Rumänischen Numismatischen Gesellschaft*, Bârlad, 1999, L. Călian
- *Die Tagung des Banater Museums*, Großsanktnikolaus, 1999, P. Iambor
- Das Symposium *Die Klausenburger Akademischen Tage*, Klausenburg, 1999, P. Iambor
- Das Symposium *Die Griechisch-Katholische Kirche in den 50er Jahren*, Klausenburg, 2000, I. Ciupea
- Das Symposium *Die Klausenburger Akademischen Tage*, Klausenburg, 2000, P. Iambor, T. Sălăgean
- Das VIII. nationale Symposium *Memorial Sighet*, Sighet, 2000, I. Ciupea
- Das nationale Symposium *Burgen und Schlösser in Rumänien*, Fogarasch, 2000, I. Ciupea
- *Das Symposium der Stiftung Memoria*, Klausenburg, 2000, I. Ciupea
- *Die Tagung der Rumänischen Numismatischen Gesellschaft*, Alba Iulia, 2000, L. Călian
- Die wissenschaftliche Tagung *Zsuzsanna Lórántffy, Fürstin Siebenbürgens*, Saraspatak, Ungarn, 2000, L. Călian, A. M. Szöke
- Das Symposium *Die Räume der Alterität-V*, Lugosch, 2000, O. Muntean
- Das Symposium *Das Gefängnis von Fogarasch 1950-1960*, Fogarasch, 2001, I. Ciupea
- Das nationale Symposium *Memorial Sighet*, Sighet, 2001, I. Ciupea
- Das Symposium *Jahrhundertfeier Dr. Victor Cornea – Anführer des rumänischen Exils in Großbritannien und Professor an der Londoner Universität*, Ileni, Kreis Braşov, 2001, I. Ciupea
- Das Symposium *Jahrhundertfeier Prof. Augustin Maior – Erfinder der vielfachen Telephonie*, Klausenburg, 2001, I. Ciupea
- *Die Tagung der Nationalen Numismatischen Gesellschaft*, Constanţa, 2001, L. Călian
- Das Symposium *Arbeit, Geld, Banken, Kultur*, Großwardein, 2001, L. Călian
- Das Symposium *Feuer, Ton, Wasser*, Klausenburg, 2001, L. Călian
- *Die wissenschaftliche Tagung der Großwardeiner* Universität, Großwardein, 2001, R. Crişan
- *Die wissenschaftliche Tagung des Museums Bistritz*, 2001, R. Crişan

DIE BEKANNTMACHUNG DES MUSEUMS UND SEINER SAMMLUNGEN DURCH DIE MEDIEN: PRESSE, LOKALE UND ZENTRALE RADIO- UND FERNSEHSENDER

Die Fachleute der Geschichteabteilungen stellten auf den Radio- und Fernsehsendern die Ausstellungen vor, die in der Zentralstelle des Museums eröffnet wurden, sie hielten Vorträge zu Geschichtethemen in den Schulen der Stadt, sie stellten in der lokalen und zentralen Presse die kulturellen Tätigkeiten des Museums vor und trugen zur Herstellung von Fernsehfilmen und Radiosendungen bei.

Wir zählen hier die Filme auf, die von den Fernsehsendern mit der urkundlichen und wissenschaftlichen Unterstützung der Fachleute des Museums ausgestrahlt wurden:

- *Virgil Fulicea*
- *Valeriu Moldovan*
- *Liviu Galaction Munteanu*
- *Ioan Miclea*
- *Das schwarze Buch des Kommunismus*
- *Alexandru Borza*
- *Ioan Bunea*

- *1. Dezember 1918*
- *Ştefan Manciulea*
- *Nicolae Lascu*
- *Das Memorial von Sighet*
- *Klausenburger Persönlichkeiten und die Große Vereinigung*
- *Römerstraßen*
- *Virgil Vătăşianu*
- *Marius Hangănuţiu*
- *Gheorghe Dragoş*
- *Geheimnisse der Geschichte in Siebenbürger Städten*
- *Florian Ştefănescu Goangă*
- *Das Museum der Universität Klausenburg*
- *Die Klausenburger ärztliche Schule*
- *Neue Bucherscheinungen – das Geschichtebuch*
- *Im Angesicht der Zeit* – Vorstellung der Ausstellung
- *Aus der Geschichte der Technik*
- *Die Geschichte der Schmucksteine* – Vorstellung der Ausstellung
- *Eleganz und Schönheit im Laufe der Jahrhunderte* – Vorstellung der Ausstellung
- *Musikautomate. Mechanische Musik – Techniken, Nostalgien, Leistungen* – Vorstellung der Ausstellung
- *Das deutsche kulturelle Vorhandensein in der Geschichte Klausenburgs* – Vorstellung der Ausstellung
- *Die Sammlung dörflicher Siegel des Nationalmuseums für die Geschichte Siebenbürgens*

Sendungen auf den lokalen und zentralen Radiosendern

- *Spaziergang durch die Innenstadt Klausenburgs*
- *Die Straßen Klausenburgs*
- *Sammlungen und Leidenschaften*
- *Emil Haţieganu*
- *10 Jahre seit der rumänischen Revolution*
- *Klausenburg und die Große Vereinigung*

DIE THEMATIK DER WISSENSCHAFTLICHEN FORSCHUNG

- Die wirtschaftliche und politische Geschichte des mittelalterlichen Siebenbürgen; mittelalterliche Archäologie, Siedlungen und Befestigungen (Dr. P. Iambor)
- Kirchliche Architektur; mittelalterliche Zivilisation; Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Siebenbürgen; hegemonische Kultur und Untertanenkulturen; Genealogie (T. Sălăgean, Gh. Petrov)
- Geschichte der Denkweise und Imagologie; die rumänisch-französischen und rumänisch-polnischen Beziehungen im 19. Jh. (O. Muntean)
- Die Geschichte der rumänisch-ungarischen Beziehungen im 19. Jh.; die Geschichte der Denkweise und Imagologie; Sammlungen moderner Geschichte des Nationalmuseums für die Geschichte Siebenbürgens (Dr. M. Mitu)
- Die Geschichte der nationalen Bewegung und der Rumänischen Nationalen Partei im 19. Jh.; Persönlichkeiten des Siebenbürger politischen Lebens im modernen Zeitalter (N. Cordoş, M. Jude)
- Studentische Kulturvereine in der Habsburgischen Monarchie (Dr. E. Glodariu)

- Zwischenkriegszeitliche politische Geschichte; Klausenburger Persönlichkeiten; das kommunistische Haftsystem (I. Ciupea)
- Zwischenkriegszeitliche wirtschaftliche Geschichte; Klausenburger Persönlichkeiten; Urkundenfonds im Inventar des Museums (D. Comşa)
- Medaillistik und Heraldik im 19.- 20. Jh. (L. Călian)

DIE VERÖFFENTLICHUNGEN DER GESCHICHTEABTEILUNGEN DES NATIONALMUSEUMS FÜR DIE GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS, DIE ZWISCHEN 1998-2001 IN DER SAMMLUNG DES MUSEUMS, DER BIBLIOTHECA MUSEI NAPOCENSIS, ERSCHIENEN

- *Acta Musaei Napocensis* 34.II, Geschichte, 1997, Cluj-Napoca 1998
- *Der Führer durch die Abteilung für moderne Geschichte*, Cluj-Napoca 1998
- Eugenia Glodariu, *Die Kulturvereine der rumänischen studierenden Jugend in der Habsburger Monarchie 1860-1918*, Bibliotheca Musei Napocensis XVII, Cluj-Napoca 1998
- Daniela Comşa, Eugenia Glodariu, Maria M. Jude, *Die Klausenburger und die Große Vereinigung*, Bibliotheca Musei Napocensis XVIII, Cluj-Napoca 1998
- *Acta Musei Napocensis* 35-36.II, Geschichte, Cluj-Napoca 1999

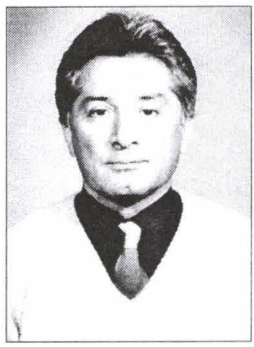
DIE BEREICHERUNG DES PATRIMONIUMS DER GESCHICHTEABTEILUNGEN DES NATIONALMUSEUMS FÜR DIE GESCHICHTE SIEBENBÜRGENS ZWISCHEN 1998-2001

Das Patrimonium des Museums bereicherte sich durch den Ankauf von Materialien von besonderem historischem und künstlerischem Wert aus den verschiedensten Bereichen: Zierkunst (Glas, Porzellan, Möbel); Urkunden und Bücher über das Leben und Werk von Klausenburger Persönlichkeiten (Alexandru Vaida Voevod, Alexandru Lapedatu, Constantin Daicoviciu); Zeitungen und Zeitschriften; Fotomaterial zum zeitgenössischen politischen Leben; Gegenstände aus der Geschichte der Technik.

DANIELA COMŞA

IN MEMORIAM

NICOLAE CORDOŞ
(1938-2002)

La 23 februarie 2002 i s-au oprit pe neaşteptate bătăile inimii şi ne-a părăsit pentru totdeauna cel care a fost prețuitul coleg, om de muzeu şi istoric, Nicolae Cordoş. A văzut lumina zilei la 10 octombrie 1938, aproape de crestele munților, la Întorsura Buzăului. Studiile primare şi liceale le-a făcut în Braşov, iar pe cele universitare la Cluj, unde a absolvit Facultatea de Istorie şi Filosofie a Universității Babeş-Bolyai, secția de istorie universală, în anul 1963. Un an mai târziu, la 1 decembrie 1964 a fost angajat la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, pe care l-a slujit cu dăruire până la binemeritata pensionare la 1 mai 1999.

La muzeul clujean a străbătut toate treptele de afirmare: muzeograf (1 dec.1964), muzeograf principal (1 octombrie 1973), şef secție OPCN (Oficiul județean Cluj pentru patrimoniul cultural național - 1 noiembrie 1975), director adjunct şi şef secție la OPCN (15 decembrie 1978), director (1 iunie 1986). La 1 mai 1990, a renunțat din motive de sănătate la funcția de director, rămânând până la pensionare muzeograf principal. La distinsul nostru coleg am apreciat acea îmbinare fericită între activitatea specifică a unui muzeograf preocupat de îmbogățirea, păstrarea şi expunerea patrimoniului istoric-cultural şi curiozitatea firească a cercetătorului. Activitatea muzeografică s-a axat pe constituirea patrimoniului muzeal, pe evidența, conservarea şi valorificarea acestuia şi a patrimoniului cultural-național din județul Cluj şi şi-a adus aportul la realizarea expozițiilor permanente, a unor expoziții temporare şi itinerante în țară şi străinătate. La Oficiul pentru Patrimoniu a contribuit la organizarea şi buna desfăşurare a activității acestuia şi la coordonarea unitară a evidenței, păstrării, ocrotirii, conservării şi valorificării bunurilor din patrimoniul cultural-național de pe raza județului Cluj.

Ca manager al muzeului a coordonat şi canalizat activitatea instituției spre afirmarea ei pe plan național şi internațional, ca un centru de cercetare ştiințifică şi depozitar al unui patrimoniu cultural-național de valoare. În această muncă a dovedit stăruință şi dăruire deplină, punând în prim plan interesele instituției pe care o conducea, fiind un demn urmaş al înaintaşilor săi la conducerea muzeului: Constantin şi Hadrian Daicoviciu. Pentru succesele deosebite, muzeul a fost medaliat de către Ministerul Culturii de trei ori cu premiul I (1981, 1987, 1989) şi de două ori cu locul III (1983, 1985).

Cercetarea ştiințifică s-a axat în principal pe studiul istoriei moderne, cu deosebire a Transilvaniei, iar rezultatele au fost de excepție. Tematica abordată a vizat aspecte ale vieții economice, național-politice şi culturale a Transilvaniei: politica guvernelor maghiare de deznaționalizare a românilor, aspecte ale luptei național-politice a românilor din monarhia austro-ungară, activitatea Partidului Național Român şi a unor corifei ca Ioan Rațiu, A. C. Popovici, Iuliu Coroianu, mişcarea memorandistă, relațiile româno-sârbe-slovace. Roadele acestei activități laborioase şi asidue s-au concretizat în studii şi articole publicate în revistele de specialitate (cca 70), colaborare la elaborarea unor volume de documente, precum şi a unor cărți (de ex. *Mişcarea memorandistă în documente(1885-1897)*, Cluj, 1973, *Documente privind mişcarea națională a românilor din Transilvania*, vol. I, 1881-1891, Buc., 1997 şi vol. II, 1892-1894, Buc., 1998; *Istoria României. Transilvania*, vol. II, 1867-1947, Cluj-Napoca, 1999. La acestea se adaugă cca 50 articole de muzeografie şi popularizare a istoriei, apărute în diverse ziare şi reviste. A fost redactorul responsabil al

anuarului muzeului, *Acta Mvsei Napocensis* şi membru în colegiul de redacţie timp de mai mulţi ani.

Pentru activitatea sa în domeniul muzeografiei a fost distins în anul 1971 cu medalia *Meritul Cultural*, clasa I-a, iar în anul 1994 a fost numit maestru al sportului la rugby, sport pe care l-a practicat în studenţie şi apoi în primii ani de activitate.

Firea sa optimistă, deschisă, colegială, dar şi intransigentă deopotrivă, i-a câştigat preţuirea şi aprecierea colaboratorilor. Vom păstra în amintire imaginea sa, împreună cu regretul de a fi pierdut un om de nădejde, un bun coleg şi prieten. Prin tot ce a făcut şi creat va rămâne alături de noi, în istoria muzeului şi în istoriografia română.

EUGENIA GLODARIU

IOSIF KORODI
(1914-2000)

S-a născut la Târnăveni (jud. Mureş) la 22 iunie 1914. Şcoala a făcut-o la Târgu-Mureş şi Gheorgheni. În 1932 s-a înscris la Facultatea de Istorie-Geografie a Universităţii din Cluj, iar în1938 îşi ia licenţa în istorie. Îmbrăţişează întâi cariera didactică, fiind profesor la liceul pedagogic din Cluj.

La începutul anilor '60 se angajează la Muzeul de Istorie, punând bazele laboratorului de restaurare. A fost unul dintre pionierii restaurării ştiinţifice din ţara noastră. După apariţia Legii ocrotirii patrimoniului (legea 63/1974) înfiinţează Laboratorul Zonal de Restaurare şi Conservare din cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei. Conduce, până în 1977, un colectiv tânăr de 17 restauratori şi conservatori formaţi în baza principiilor restaurării şi conservării ştiinţifice care îi continuă munca, dovadă fiind numeroasele piese restaurate de aceştia din colecţia muzeului nostru. Strânsa colaborare cu istoricii şi arheologii din Cluj, dar şi din restul ţării s-a materializat în numeroase piese restaurate. Dintre cele mai deosebite amintim: scutul dacic de la Piatra Roşie, tiparele de terra sigilata descoperite la Micăsasa. Piese restaurate de Iosif Korodi se regăsesc în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie Bucureşti, Muzeului Civilizaţiei Dacice şi Romane din Deva şi Sarmisegetusa, Muzeului Ţării Crişurilor Oradea, Muzeului de Istorie şi Arheologie Constanţa. Dintre expoziţiile internaţionale în care au fost prezente piese restaurate de dânsul amintim pe cele de la Köln, Belgrad, Roma, Londra.

Şi după pensionare se implică în activitatea laboratorului de restaurare cu sfaturi, dar şi cu acţiuni efective de restaurare a unor piese de excepţie şi pune pe picioare un sector specializat în realizarea de copii şi replici după obiecte muzeale.

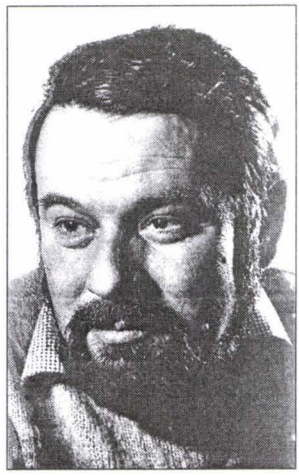
A beneficiat de burse de specializare în restaurare în Cehoslovacia, Ungaria şi Franţa, materializate în colaborări cu cercetătorii de acolo.

A publicat articole de specialitate în *Revista Muzeelor* şi în *Acta Mvsei Napocensis*.

A încetat din viaţă în ianuarie 2000, la vârsta de 86 de ani.

DOINA BOROŞ – CATALINA VAJDA

PETRU IAMBOR
(1939-2003)

Când ultimul grăunte de nisip s-a scurs în clepsidra timpului, o zi frumoasă de primăvară ne-a îndoliat sufletele: se stinsese colegul şi prietenul nostru Petru Iambor.

Născut la 4 august 1939 în comuna Beba Veche (jud. Timiş), după încheierea studiilor liceale la Sânnicolau Mare, Petru Iambor ajunge student al Facultăţii de Istorie, în cadrul Universităţii "Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, absolvind secţia de Istorie Universală în 1964, cu rezultate ce l-au propulsat direct în sfera cercetării.

Într-adevăr, a fost repartizat la Institutul de Istorie şi Arheologie din Cluj, apoi din 1975 până la sfârşitul vieţii a activat în cadrul Muzeului Naţional de Istorie a Transilvaniei. Preocupările axate pe domeniul Istoriei medievale s-au materializat în contribuţii la vaste lucrări colective: *Izvoarele răscoalei lui Horea. B. Izvoare narative*, I – II, Bucureşti, Editura Academiei, 1983-1985; *Repertoriul arheologic al judeţului Cluj*, 1992; *Cluj-Napoca – inima Transilvaniei*, 1997. Tema lucrării de doctorat, *Aşezări fortificate din Transilvania în secolele IX-XIII*, i-a dat ocazia de a studia şi pune în valoare cunoştinţele şi exigenţa ce-l caracterizau. Susţinută în anul 2000, teza a fost apreciată cu distincţia *magna cum laudae* şi încă aşteaptă să vadă lumina tiparului.

Petru Iambor a desfăşurat o bogată activitate de cercetare şi muzeografică. A participat la săpături arheologice pe şantierele de la Dăbâca, Cluj-Mănăştur (jud. Cluj), Cenad (jud. Timiş), Biharea (jud. Bihor), Ortelec (jud. Sălaj), de asemenea la săpături de salvare în diferite zone ale municipiului Cluj-Napoca (Piaţa T. Cipariu, Calea Floreşti, str. Govora, str. Deleu, Calea Turzii, Parcul I. L. Caragiale etc.).

În perioada 1991-1997 a predat cursul general de Istorie medie universală, iar între 1992-1993 Istoria Bizanţului la Facultatea de Litere, Filosofie şi Istorie a Universităţii de Vest din Timişoara, redactând un curs de 650 de pagini, rămas în manuscris. Tot în manuscris se află o lucrare intitulată "*Ştefan Mailat – voievod şi principe al Transilvaniei*", precum şi o monografie a comunei Beba Veche.

Studiile publicate abordează o largă paletă de subiecte, începând cronologic cu primele secole ale feudalismului timpuriu şi până în secolul al XVIII-lea. Ele pun în evidenţă vasta sa cultură generală, inteligenţa şi spiritul său critic.

Referindu-ne la sfera strict muzeografică, să reamintim doar că Petru Iambor a fost preocupat de sporirea patrimoniului muzeal, de popularizarea unor evenimente istorice; a iniţiat şi participat la reorganizarea expoziţiei de bază a secţiei de istorie medie şi altor numeroase expoziţii temporare.

Prin înregistrarea şi evaluarea obiectelor de cultură materială şi spirituală păstrate la muzeul nostru a contribuit activ la valorificarea bunurilor patrimoniale existente.

Din 1990 a fost numit şef de secţie la Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca dovedindu-se un bun coordonator, apreciat de colaboratori, iubit şi respectat de colegi şi subalterni.

La trecerea în nefiinţă a prietenului Petru Iambor cum l-am putea evoca, traversând cele peste trei decenii ce ne-au legat, în câteva cuvinte? Inteligenţă vie, spirit ludic, omenie, o dorinţă perpetuă de cunoaştere, plăcerea de a citi şi comenta, toate laolaltă, dublate de o pasiune constantă pentru profesiunea aleasă. Şi dacă soarta a făcut să cadă răpus în câteva săptămâni de o maladie perfidă, a avut măcar privilegiul de a nu suferi excesiv, de a fi aşezat spre odihnă veşnică alături de părinţi, condus pe ultimul drum de întreaga obşte a satului natal, plâns şi neuitat de toţi cei ce i-au fost aproape, sperând să-i fie somnul lin...

Dr. IOANA HICA

ABREVIERI

A.A.R.M.S.I	*Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, Bucureşti
ACGOP	*Acta Capitulorum Generalium Ordinis Praedicatorum*, vol. I (1220-1303), Romae, 1898
ActaMN	*Acta Mvsei Napocensis*, Cluj-Napoca
AIIACN	*Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca
AIIC	*Anuarul Institutului de Istorie*, Cluj
AMP	*Acta Musei Porolissensis*, Zalău
AnB	*Analele Banatului*, Timişoara
Arh. Bibl. Mitr. Sibiu	Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe, Sibiu
Arh. Naț. Bucureşti	Arhivele Naționale Bucureşti
Arh. Naț. Deva	Arhivele Naționale Deva
Auktion	Auktion XIV am 24 november 1979, Lanz-Granz, *Römisch-Deutschreich*, haus Habsburg-Lothringen
Austria	*"Austria" Münzkatalog 1790-1989*, Viena, 1990.
AVSL	*Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*
BAR	Biblioteca Academiei Române
BAR Cluj	Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj-Napoca
BCUC	Biblioteca Centrală Universitară "Lucian Blaga", Cluj-Napoca.
Călian	Livia Călian, *Patru medalii transilvănene de încoronare din colecția Esterhazy*, în *ActaMN*, 34, Istorie, II, 1997-1998.
Ciofu	Valerian I. Ciofu, *Câteva medalii ale expozițiilor transilvănene din al treilea pătrar al secolului XIX*, în *ActaMN*, 33, Istorie, II, 1996-1997.
Csáky	*Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez*, I/1, Budapest, 1919.
DIR I.	*Documente privind istoria României*, C., Transilvania, veacurile XI, XII şi XIII, vol. I
DIR II.	*Documente privind istoria României*, C., Transilvania, veacul XIII, vol. II (1251-1300).
DIR III.	*Documente privind istoria României*, C., Transilvania, veacul XIV, vol. I (1301-1320).
DIR IV.	*Documente privind istoria României*, C., Transilvania, veacul XIV, vol. II (1321-1330).
FHDR	*Fontes Historiae Daco-Romanae*, I-II, Bucureşti, 1964-1970.

Gombos	Albinus Franciscus Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCI*, vol. I – III, Budapest, 1937-1938.
Györffy	Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, vol. 1, Budapest, 1987.
H	Huszár Lajos, *Habsburg-házi királyok pénzei 1526-1657* (Corpus Nummorum Hungariae, III kötet, I. rész), Budapest, 1975.
H-C	Emeric Hutten-Czapskim, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, I-II, St. Pétersbourg - Paris, 1871-1872; III, St. Pétersbourg – Cracovie, 1880; IV, Cracovie, 1891.
HD	E. Hurmuzaki, N. Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea 1, Bucureşti, 1887.
H EFP	Huszár Lajos, *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése*, Budapest, 1995.
HO	*Hazai okmánytár/ Codex diplomaticus patrius*, vol. I – VIII, Győr - Budapest, 1865-1891.
HPW	Huszár Lajos, Pop Ferenc, Winkler Judit, *Erdélyi éremművésség a 16-18 században*, Bucureşti, 1996.
IIR	Popa-Lisseanu, Gh., *Izvoarele istoriei românilor*, V, Bucureşti, 1935
Jakó	Jakó Zsigmond, ed., *Erdélyi okmánytár/ Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia*, Budapest, 1997.
KMTL	*Korai Magyar Történeti Lexikon (9-14. század)*, ed. Kristó Gyula, Budapest, 1994.
MFME	*A Móra Ferencz Múzeum Évkönyve*, Szeged.
MGH.SS	*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, ed. G. H. Pertz, 30 vol., Hanovra, 1854 sq.
MMKM	Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Valeriu Lazăr, Andrei Zrinyi, *Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreimuseum Mureş*, Târgu-Mureş, 1980.
MNIT	Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
MJM	Muzeul Județean Mureş
MPH III.	*Monumenta Poloniae Historica*, vol. III, Warszawa, 1961.
MPR	G. Buzdugan, Gh. Niculiță, *Medalii şi plachete româneşti*, Bucureşti, 1971.
MS	Eugen Chirilă, Nicolae Gudea, Gheorghe Moldovan, *Münzen aus der Sammlung des Museum der Stadt Sighişoara*, Sighişoara, 1972.
MT	Matilda Takacs, *Medalii transilvănene emise în timpul Mariei Tereza în patrimoniul Muzeului de Istorie Aiud*, în *Sargetia*, 26/1, 1995-1996.
NK	*Numizmatikai Közlöny*, Budapest.

RA	*Regesta Arpadiana* ≈ Szentpétery Imre, Ivan Borsa, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, II/2-3 (1272-1290), Budapest, 1967.
Resch	Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur geyemvart, mit 86 tafeln*, Mermannstadt 1901.
SCIVA	*Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie*, Bucureşti.
SCN	*Studii şi cercetări de numismatică*, Bucureşti.
SRH	*Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Emericus Szentpétery, I – II, Budapest, 1937-1938.
StBruk	*Muzeul Brukenthal-Sibiu, Studii şi comunicări. Arheologie-Istorie*, Sibiu.
SUBB	*Studia Universitatis "Babeş-Bolyai"*, Cluj-Napoca.
Szecheny	*Catalogus Numorum Hungariae ac Transilvaniae*, Instituti Nationalis Széchényiani, 1807.
Sz. Okl.	*Székely Oklevéltár*, ed. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu, I-VIII, Cluj - Budapest, 1872 – 1934.
Teutsch-Firnhaber	G. D. Teutsch, Fr. Firnhaber, *Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens*, vol. I, Wien, 1857.
Theiner	A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, vol. I, Roma, 1859.
TM	Eugen Chirilă, Aurel Socolan, *Tezaure şi descoperiri monetare din colecţia Muzeului Judeţean Maramureş*, Baia-Mare, 1971.
Welzel	Leopold Welzel von Wellenhüm, *Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung*, Wien, 1845.
Wenzel	G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, vol. I – IX, Pest, 1860-1873.
Zichy	*Codex diplomaticus comitum Zichy*, vol. I, Pest, 1872.
ZW	Zimmermann Franz et al. eds., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. I, Hermannstadt, 1891.

ISSN 1454-1521
ISBN 973-7951-36-0

